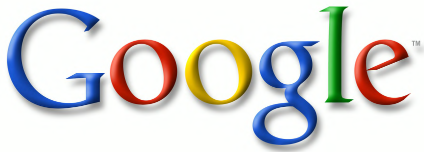
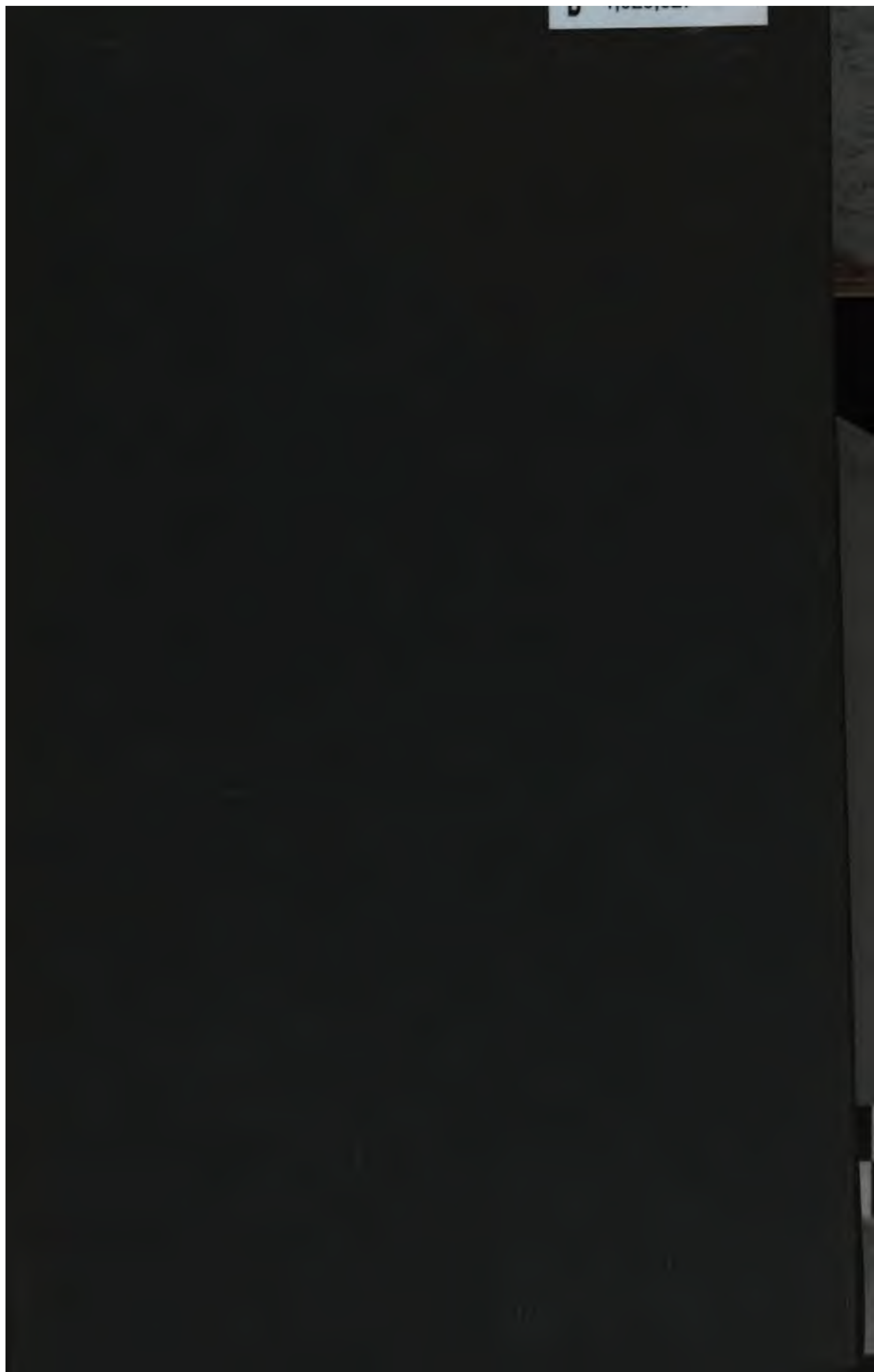
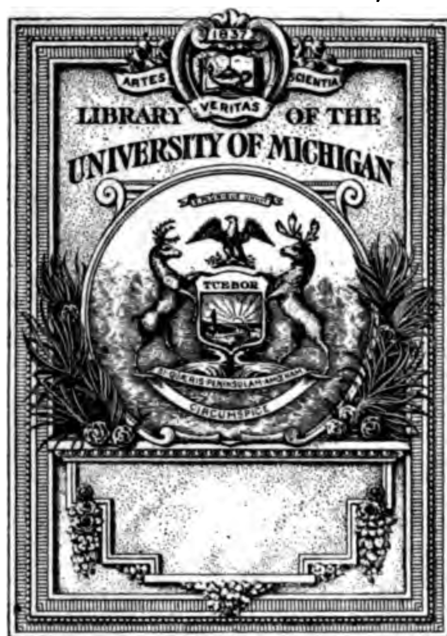

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — ZEVENDE DEEL.

(DEEL XLI DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1892.

GEDRUKT BIJ H L SMITS.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS — ZEVENDE DEEL.

(DEEL XLI DER GEHEELE REEKS.)

EERSTE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1892.

INHOUD.

INHOUD.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen 1891—92.

DE LIJKBEZORGING DER EMOY-CHINEEZEN.

DOOR

J. J. M. DE GROOT.

De volgende bladzijden hebben ten doel een overzicht te geven van de wijze waarop in Emoy, de welbekende haven, die door alle eeuwen heen bijna uitsluitend het station van vertrek voor de naar Java emigreerende Chineezen is geweest, fatsoenlijke lieden sterven, gekleed, gekist en begraven worden. Langs dien weg hopen wij een meer volledig compendium te leveren van wat men daaromtrent op Java en in menig deel der Buitenbezittingen ziet gebeuren, dan ooit opgebouwd zou kunnen worden uit waarnemingen, op enkele plaatsen in onze Koloniën gedaan. Immers, het moge een onomstootelijke waarheid zijn, dat de Chineezen over het algemeen vrij getrouw de zeden en gebruiken van hun vaderland onder onze vlag hebben overgeplant, toch valt het niet te ontkennen dat hier het eene, daar het andere onderdeel er van in onbruik geraakt is. Wil men dus met eenige kans op volledigheid een onderdeel van het kader der zeden en gebruiken der in onze koloniën gevestigde Chineezen bewerken, dan is en blijft het aangewezen middel de toevlucht te nemen tot de hoofdbron: hun vaderland.

Daar in China de hoogere standen de zeden en gewoonten in meer uitgewerkten vorm plegen na te leven dan de lagere klassen, wier middelen te bekrompen zijn om zich al de daaraan verbonden uitgaven te veroorloven, nemen wij bij onze beschrijving de notabele families tot uitgangspunt. Het zal dan voor den lezer niet moeielijk wezen in de meeste gevallen zelf te beslissen, welke gebruiken door de minder welgestelden achterwege worden gelaten als liggende buiten het bereik van beurs, rang of stand.

De oorspronkelijke schrijfwijzen der Chineesche uitdrukkingen, welke in dit opstel voorkomen, worden op een afzonderlijk blad aan het slot weergegeven.

HOOFDSTUK I.

DE DOOD.

Niet minder dan in het Westen wordt het in China door de naaste verwanten als een heilige plicht beschouwd tegenwoordig te zijn bij het afsterven van een bemind of geëerd bloedverwant. Zoons, dochters, kleinkinderen, broeders, zusters en echtgenoot mogen niet bij het sterfbed ontbreken. Ook moeten de vrouwen van mannelijke nakomelingen er zoo mògelijk verschijnen; want krachtens een maatschappelijke wet gaan bij het huwelijk van iedere vrouw de rechten van haar vader en moeder op haar schoonouders over, zoodat zij dezen denzelfden eerbied betoonen moet als waren zij haar eigen ouders.

Opdat de naastbestaanden bijtijds tegenwoordig zullen zijn, worden zij, als het noodlottig oogenblik nadert, zoo dikwijls mogelijk omtrent den toestand van den zieke ingelicht. Velen zien niet op tegen een moeilijke en lastige reis om met den geliefde een woord tot afscheid te wisselen en zijn laatsten wil en bevelen te vernemen. Slechts langs mondelingen weg pleegt het maken van een uiterste wilsbeschikking of, zooals het in Emoy heet, hoan-hoè hō-soē (1), „het geven van bevelen omtrent de dingen die komen zullen", te geschieden; geschreven testamenten behooren tot de uitzonderingen. Mitsdien is de tegenwoordigheid van de geheele familie als getuige een zaak van groot gewicht.

Is de stervende op het punt den laatsten adem uit te blazen, dan mag hij niet te bed blijven, maar wordt hij gelegd op een legerstede van drie planken, naast elkander op twee schragen geplaatst en met een mat bedekt. Meestal neemt men de mat, waarop hij op zijn ziekbed lag, ook wel eens een nieuwe, als men die bij de hand heeft. Dit doodsbed wordt tsoéi tshn̂g (2), „waterbed", geheeten, omdat de stervende er op gewasschen wordt. Zeer dikwijls, vooral bij de rijken, onttrekt men het aan het oog

door een wit laken, dat er bij wijze van gordijn vóór gehangen wordt.

In den regel wordt het „waterbed" in het hoofdvertrek der woning opgeslagen, d. i. in de zoogenaamde t h i a ng (3), de zaal achter den hoofdingang, al dan niet hiervan door een open voorhof gescheiden. Zij dient om gasten te ontvangen en vooral om offers op te dragen aan de huisgoden en familieschimmen, die, respectievelijk door beelden en zielbordjes voorgesteld, op den achtergrond recht tegenover den ingang op een altaar geplaatst zijn. Gemakshalve zullen wij haar in het vervolg „zaal" noemen. Zij vertegenwoordigt vrij wel het atrium der oude Romeinen, dat ook het lararium of altaar met de huisgoden bevatte.

Alvorens den stervende naar die zaal te brengen, plaatst men het altaar met de goden en zielbordjes in een ander vertrek, omdat het indruischt tegen den eerbied, aan onzichtbare beschermers der familie verschuldigd, hen getuigen te doen zijn van het weinig aantrekkelijke schouwspel des doods. Bevat het huis echter geen tot dat doel geschikte nevenkamer, dan bepaalt men er zich toe het geheele altaar met een wit laken te bedekken; wit, of juister gezegd kleurloosheid, is nl. in China het zinnebeeld van rouw. Is de stervende de voornaamste van een familie, bijv. een ouderloos vader of moeder, een oudere broeder als ouders en grootouders dood zijn, een bijzit, die het leven geschonken heeft aan een zoon welke door een gewichtige ambtenaarsloopbaan zijn familie op de maatschappelijke ladder eenige sporten heeft doen omhoog klimmen, enz., dan wordt het lichaam langs den muur gelegd waar het altaar stond, dewijl dit de voornaamste plaats is van het geheele huis. Men legt den stervende dan zóó, dat voor iemand, die met den rug naar dien muur gekeerd is, het hoofd zich links bevindt. Kinderen of andere familieleden van minderen rang worden langs een der zijmuren uitgestrekt met de voeten naar de deur, want daar zijn, volgens Chineesche opvatting, de lagere plaatsen. En wat slaven, kinderlooze bijwijven, bedienden en soortgelijke lieden betreft, die worden in het geheel niet in de zaal geduld, maar in een nevenvertrek gebracht, om daar den laatsten adem uit te blazen.

Is de stervende op het waterbed gelegd, dan wordt hij door een schoondochter, zijn echtgenoote of een ander familielid over het gansche lichaam flink afgeveegd met een doek gedoopt in warm water, waarin soms bladeren van een banjaan (waringin) of perzik afgekookt zijn. Men scheert hem verder hoofd en gelaat, maakt den haarstaart op

en trekt hem schoon goed aan, opdat zijn ziel zindelijk en netjes in de wereld der schimmen moge belanden. Ten slotte spreidt men een laken over het lichaam en laat het stil liggen, tot de tijd van kisten aanbreekt. Welgestelde lieden laten bij voorkeur een barbier komen om het hoofd en gelaat te behandelen. Die verdient daaraan meer dan wanneer hij een springlevende onder handen neemt; hoe voornamer en rijker de familie, hoe meer hij krijgt. De etiquette eischt, dat hem zijn geld in een rood papiertje gewikkeld overhandigd wordt, want rood is het zinnebeeld van geluk en neutraliseert bijgevolg noodlottige invloeden, ook die welke door aanraking met den dood veroorzaakt worden. Laten de middelen het toe, dan wordt het haar eener vrouwelijke doode steeds met de grootste zorg door de vrouwen opgemaakt en met allerhande bloemen, edelgesteenten, zilveren haarnaalden enz. versierd.

In het vaak voorkomende geval, dat de grafkleêren van den stervende reeds gereed zijn, worden zij nu netjes op het waterbed geschikt. De laarzen zet men aan het voeteneind, de jassen, toga's en broeken legt men langs hem uit, en den hoed plaatst men bij zijn hoofd. Dus kan de oude man zich nog in zijn laatste oogenblikken verlustigen in de zekerheid, dat hij er netjes uit zal zien aan gene zijde van het graf en onder de voorvaderen een goed figuur zal maken. Hij betuigt dan ook, als hij niet te ver buiten kennis is, in den regel zijn warmen dank aan hen, die zich voor de verzekering zijner positie in het hiernamaals zooveel moeite geven.

Dat men op een waterbed den adem moet uitblazen is echter geen wet van Meden en Perzen. Het overbrengen derwaarts vóór het leven uitgedoofd is geschiedt alleen als de patient zóó verzwakt, of door langdurige ziekte zóó uitgeput is, dat de familie alle hoop op herstel heeft opgegeven; zoolang echter nog eenig uitzicht bestaat dat hij er van zal opkomen, laat men hem rustig op zijn ziekbed liggen. Bijgevolg worden tal van menschen pas naar het waterbed overgebracht en gewasschen als zij werkelijk den geest gegeven hebben.

Zooals wij reeds aanstipten, bestaat het waterbed met of zonder reden uit drie planken. Op grond daarvan nu zal menig Emoy-Chinees hardnekkig weigeren te slapen op een bed, dat uit drie planken samengesteld is: het zou zijn dood vervroegen, in elk geval hem een groot ongeluk op den hals kunnen halen. Het geldt ook voor zeer onbeleefd, ja schandelijk, een gast een zitplaats of bed van drie planken aan te bieden. Toen ik op een reis door de provincie

Foehkiën eens gedwongen was den nacht door te brengen in een kleine boot, daar aan den wal geen logies te krijgen was, weigerde mijn lijfbediende hardnekkig op den vloer van de roef te slapen, omdat er in de richting van de lengte twee naden door liepen; hij verkoos in den guren Novembernacht zich neer te leggen op den open voorsteven, de eenige ligplaats, die het schuitje nog aanbood.

HOOFDSTUK II.

GEBRUIKEN TUSSCHEN DEN DOOD EN HET KLEEDEN VAN HET LIJK.

Zoolang de laatste adem nog niet is uitgeblazen, geven de familieleden slechts door onderdrukte snikken en tranen lucht aan hun smart. Doch nauwelijks is de dood ingetreden, of allen barsten in luide en hartstochtelijke jammertonen uit. De stemmen der vrouwen vooral hoort men boven de andere uit; zij liggen op den grond geknield en houden het gelaat met een witten lap bedekt. Het klaaggezang, dat een zoon aanheft, zal luiden: Goá pē eh, lí tsaì thang tsō lí khì, pàng goá ūm tsiâng lâng (4), „Vader, hoe kunt gij van mij heengaan en mij verlaten vóór ik tot een man opgegroeid ben?„; dat van een echtgenoot: Goá ke-khaó eh, lí tsaì thang tsō lí khì, àm tōe laî hāi lí (5), „Man, hoe kunt gij over u verkrijgen heen te gaan? De donkere gewesten zullen u kwaad doen„ — enz. enz.

Dat luidruchtig beweenen van een doode is geenszins een uiting van groote zielesmart of bitter verdriet. Veeleer is het een door de gewoontewet voorgeschreven ritus, een zedelijke plicht, door de naaste bloedverwanten tegenover den overledene in acht te nemen. Waarschijnlijk heeft men er een overblijfsel uit onbeschaafdere tijden in te zien, want het is overbekend, dat wilden in het algemeen bij sterfgevallen op uiterst luidruchtige wijze aan hunne aandoeningen lucht geven. Er ligt echter in dat huilen en kermen nog iets anders opgesloten: het is een protest tegen de ziel dat zij heengaat, een poging om haar over te halen terug te keeren en het lijk weer te bezielen. Het wordt dan ook begrijpelijkerwijze op verschillende tijdstippen herhaald. Dat terugroepen van de ziel was in het China van vóór 3000 jaar reeds een plechtige ceremonie geworden: men beklom het dak van de woning en trok door de naburige straten, ja zelfs door de omstreken der stad, steeds den doode toeroepende terug te keeren. Het zou ons te ver voeren daarover uit te weiden [1].

[1] Eenige bladzijden werden reeds vroeger door ons aan dit onderwerp gewijd in een werk getiteld: Jaarlijksche Feesten en Gebruiken van de Emoy-Chineezen, blz. 498 en vlg.

Wij willen slechts aanteekenen, dat de Chineezen lang niet de eenigen zijn, die de ziel trachten te overreden in het lijk terug te keeren. Spencer bv. schrijft in zijn Principles of Sociology, § 83...

..... "This introduces us to the widely-prevalent practice of "talking to the corpse: primarily with the view of inducing the "wandering duplicate to return, but otherwise for purposes of "propitiation. The Fijian thinks that calling sometimes brings back the "other-self at death; and we read that the Moondes, or Hos, even "call back the spirit of a corpse that has been burnt. Cruickshank "says that the Fantees addressed the corpse sometimes in accents "of reproach for leaving them; at others beseeching his spirit to "watch over and protect them from evil. During their lamentations, "the Caribs asked the deceased to declare the cause of his departure "from the world. In Loango, a dead man's relatives question "him for two or three hours why he died; and on the Gold Coast "the dead person is himself interrogated as to the cause of his "death: a statement of Beecham confirmed by Winterbottom".

Sluiten de oogen van het lijk zich niet vanzelf, dan trekt men daaruit het gevolg, dat er iets is, waarover de ziel zich niet op haar gemak gevoelt. Een zoon, de echtgenoot of een ander naastbestaande van den doode tracht dezen dan op fleemenden toon gerust te stellen met de verzekering dat voor zijn lichaam de grootst mogelijke zorg zal gedragen en spijs, drank en geld aan zijn ziel zullen geofferd worden, terwijl men Boedhistische zielmissen voor hem zal doen lezen en zijn laatsten wil trouw zal uitvoeren. Dan drukt men oogen en mond zachtjes toe.

In 1886 deed het volgend verhaal in Emoy de ronde Een aanzienlijk ingezetene kreeg, toen hij bewusteloos op zijn sterfbed was neergezegen, plotseling een neusbloeding. Zijn zoon, algemeen bekend als een jongeling van slecht gedrag, hield dit dadelijk voor een bewijs dat de stervende te zijnen aanzien ongerust was en ontstelde zóó zeer, dat hij op de knieën viel onder plechtige gelofte zijn leven te zullen beteren. Natuurlijk hield de bloeding toen onmiddellijk op.

Is de doode een jongmensch, of iemand in de kracht des levens, dan wordt dadelijk een dakvenster opengezet om den kwaden invloeden, welke den dood veroorzaakten, gelegenheid te geven uit het huis te trekken. Maar bij het overlijden van een ouden man of bejaarde vrouw geeft men zich die moeite niet, daar de dood dan aan den natuurlijken loop van zaken, geenszins aan ongewone invloeden

van buitenaf wordt toegeschreven. Sterft een melaatsche, dan zal men deze voorzorg nooit verzuimen, dewijl het toch tegenover de meest gevreesde ziekte, die men in China kent, in de allereerste plaats van overwegend belang is die invloeden niet op andere huisgenooten te doen overgaan, m. a. w. niet besmet te worden.

Vele Chineezen zijn van meening, dat het openen van het venster ook geschiedt om de ziel van den doode vrij het huis te doen uit- en ingaan.

Indien het huis voor winkelnering ingericht is en komende en gaande koopers het schouwspel van de lijkbezorging, of wat daarmee samenhangt, in het oog zouden kunnen krijgen, dan worden de winkelluiken gesloten en verkoopt men niet. Trouwens, in het bestaande geval zouden er toch geen klanten komen, daar iedereen aanraking met lijkplechtigheden bij voorkeur vermijdt. Is het huis echter groot genoeg om den gaanden en komenden man op eenigen afstand van de lijkbezorging te bedienen, dan laat men in den regel de nering ongestoord haar gang gaan en zet een of ander familielid, vriend of kennis zoolang als bezoldigd of onbezoldigd zaakwaarnemer achter de toonbank.

Een der eerste zorgen van de vrouw en de kinderen van den doode is, zich zware rouwkleeren aan te schaffen. Deze zijn gemaakt uit vuilgeel, ruw hennepweefsel, dat overigens alleen voor het maken van de grofste soort zakken dienst doet — in één woord uit de gemeenste stof, die men in China kent. Veelal worden zij gehuurd in zoogenaamde „winkels van trommen en blaasinstrumenten” k ọ̄ tsjhee tièm (6), waar ook alles te huur is wat voor een bruilofts- of begrafenisstoet noodig is, de muziek incluis. Slechts meer welgestelde families laten de hennepkleeren opzettelijk voor zich maken. Nooit houdt men ze in zijn woning in gereedheid, daar zij dan, volgens de onder alle standen heerschende overtuiging, wel eens ontijdige sterfgevallen konden veroorzaken. Die kleêren nu worden door de voornaamste rouwers telkens aangetrokken, als er een ceremonie van gewicht te verrichten valt. De mannelijke nakomelingen moeten alsdan bovendien hun haarstaart ontvlechten en er de zijden draden uit verwijderen, zoodat de lange, zwarte haren los op den rug hangen; de vrouwen echter maken de vlecht niet los, maar doen er de bloemen en naalden zorgvuldig uit.

Zoo uitgedost gaan al de zoons, de kleinste, die nog nauwelijks loopen kan, niet uitgezonderd, in zwijgenden optocht naar een naburigen put. De oudste draagt een emmer in de hand en allen

laten mistroostig het hoofd hangen, zonder een oogenblik op te zien. Bij den put gekomen, werpt de oudste er een paar koperstukjes in als offer aan den watergeest, vult zijn emmer en keert, door de overigen gevolgd, naar huis terug. Op dien terugweg heffen zij hetzelfde rouwgezang aan, waarvan wij reeds vroeger spraken, en zoodra de thuisgebleven vrouwen hen hooren naderen, beginnen zij eveneens te huilen. Niet zelden ziet men zulk een ouderlievenden waterdrager op straat voor den vorm ondersteund worden door een of twee vrienden; want de zedenwet wil dat de oudste zoon of kleinzoon zóó onder het sterfgeval gebukt gaat, dat hij niet in staat is zonder hulp te loopen.

Het gehaalde water is bestemd voor de lijkwassching. Deze wordt gewoonlijk door de vrouwelijke huisgenooten verricht; doch kunnen of durven die het werk niet aan, dan nemen zij een bejaarde vrouw uit de familie, die met meer sterfgevallen te doen heeft gehad en dus minder beschroomd uitgevallen is. Zonder het lijk te ontkleeden, brengt zij de hand onder de kleeren en veegt het met een natten doek schoon. Indien een afzichtelijke of besmettelijke ziekte oorzaak van den dood is geweest, of als de overledene zich erg heeft bevuild, of ook als de gansche familie zulk een afschuw van den dood heeft, dat niemand de lijkwassching wil verrichten, dan laat men dat werk wel eens over aan een paar mannelijke huurlingen, die uit het kleeden en kisten van dooden een bijbaantje maken, dat nogal flink betaald wordt.

De naam, waaronder het beschreven plechtstatige waterhalen in Emoy bekend staat, luidt khit tsoeí (7), „water afbedelen”. Rouwers uit de gegoede standen, voor wie alles wat op handenarbeid gelijkt vernederend is, laten zich fatsoenshalve op dien tocht vergezellen door een bediende of koelie, die den emmer draagt en ook het water put; doch ter wille van den schijn slaat de oudste zoon dan zelf de teedere vingers eventjes aan het touw van den putemmer. Is de eerstgeboren zoon nog een heel jong kind, dan wordt het evengoed als de volwassenen in rouwkleederen gestoken en door iemand naar den put gedragen; men geeft het daar een paar koperstukjes in het handje en breekt dit over den put open, zoodat het geld in het water valt. Een der naaste familieleden schept dan het water en draagt het naar huis.

Waren de grafkleeren van den doode reeds bij zijn leven in gereedheid gebracht, hetgeen onder voornamere families vaak voorkomt, dan worden die onmiddellijk na de wassching aangetrokken.

In het tegengestelde geval laat men die, welke hij aan heeft, onaangeroerd, of verwisselt ze voor schoone. In elk geval dekt men het lijk met een wit laken toe en legt daarover een wat kleineren lap van roode kleur, om kwade invloeden af te wenden.

Zoolang het lijk op het waterbed ligt uitgestrekt, plaatst men daarnevens op een stoel of bankje een brandende vetkaars in een gewonen kandelaar gestoken en kha bé tsik (8), „kaars voor het voeteneind”, geheeten. De Chinees beschouwt nl. de wereld aan gene zijde van het graf als een volkomen donker oord, waarin niemand zonder baken den weg kan vinden; of, zooals hij het uitdrukt, alles wat betrekking heeft op den dood behoort tot Yin (9), het groote beginsel der duisternis, dat de heerschappij in het heelal deelt met het beginsel van licht en leven, Yang (10). Om dus de ziel, die men door het besproken lijkgezang telkens sommeert wederom in het lichaam te trekken en dit in het leven te doen wederkeeren, de terugkomst gemakkelijk te maken, wordt gezegde kaars ontstoken; doch buitendien heeft deze nog een doel. De ziel als bron van leven bestaat uit Yang-materie en wordt dus door het kaarslicht versterkt en gesteund en voor vervluchtiging behoed. Men ziet uit dit alles, dat de Chinees zich de ziel voorstelt als vertoevende in de nabijheid van het lijk. Op dit denkbeeld zijn een groot deel der gebruiken gebaseerd, die in de volgende bladzijden zullen behandeld worden.

Arme lieden bezigen dikwijls een olielamp in plaats van een voeteneind-kaars. Zij vullen een rond schoteltje van gegoten ijzer met olie, leggen daarin voor pit een eindje merg van waterriet en zetten het bakje in een schotel met zand naast het lijk. Zeer ongaarne komt men met zulk een lamp in aanraking; want zoo iemand, die niet tot de familie behoort, het ongeluk had ze uit te dooven, dan zouden groote rampen hem treffen. Hetzelfde lot wacht ook ieder, die met olie uit de lamp besmeerd wordt, en het ongelukkige slachtoffer van zulk een wreede daad zou dan ook stellig niet rusten vóór het geducht wraak genomen had. Die vreemdsoortige volksdenkbeelden zijn gemakkelijk te verklaren. Het licht toch moet dienen om de ziel den weg te wijzen door den donkeren Tartarus en haar met levendmakende kracht te ondersteunen; dooft dus iemand het uit, dan zal zij verdwalen, haar lichaam, zoo zij daarin mocht willen terugkeeren, niet kunnen vinden en bijgevolg aan vervluchtiging, verdamping worden prijs gegeven. Geen wonder dat zij haar wrekende hand geducht zal doen neerkomen op het individu, hetwelk de bewerker is van zulk een ellendig lot. Ook hij die een deel

van den onmisbaren lichtgevenden inhoud der lamp aan zijne kleêren meeneemt, moet die wraakoefening deelen. Familieleden echter, die door den doode bemind werden en hem wederkeerig lief hadden, hebben natuurlijk minder te vreezen.

Deze „lijkolie” of tsjhì ioê (11), zooals de Emoy-Chinees haar noemt, speelt een belangrijke rol in de Chineesche zwarte kunst. Vrouwen schrijven er de buitengewone kracht aan toe twist te zaaien tusschen echtgenooten, en vaak gebeurt het dat de huisvrouw, die jaloersch is op een bijwijf dat in hoogere gunst staat bij den gemeenschappelijken echtgenoot, lijkolie op de kleêren van haar mededingster smeert, om langs dien weg aan de goede verstandhouding, die haar een doorn in het oog is, een einde te maken Men zegt zelfs, dat menige vrouw met dit doel altijd wat lijkolie in voorraad houdt. Wij gelooven dat eene verklaring van dit alles gezocht moet worden in het feit, dat de doodenlamp het zinnebeeld is van scheiding, en eene vrouw, met olie uit deze besmeerd, dus ook alle kans loopt van den persoon, die haar het naaste staat, afgesneden en door hem doodverklaard te worden.

Nevens de besproken kaars of lamp plaatst men aan het voeteneind van het waterbed twee papieren poppen, de eene een man, de andere een vrouw voorstellende. Zij worden kha-bé kán (12) of „voeteneindslaven” genoemd en zijn bestemd om met het lijk in de kist te worden geplaatst, d. i. als dienaren van den doode met dezen de andere wereld in te gaan Doch reeds nu, van het eerste oogenblik af, heeten zij de ziel diensten te verleenen ter veraangenaming van haar zwak en broos bestaan in het onbekende schimmenverblijf.

Wanneer al deze belangrijke eerste bezigheden behoorlijk zijn verricht, gaan de hoofdrouwers wat men noemt „om asch bedelen”, khit hé-hoe (13). Na zich in de grove rouwkleederen gehuld en een rouwkap van dezelfde stof opgezet te hebben, nemen de zoons een mand met een omgekeerde houten rijstmaat er in, en gaan daarmeê langzaam en plechtig naar het huis van den naasten buurman, om er voor de deur neder te knielen, nederig het hoofd te buigen en zwijgend te wachten tot de bewoner wat asch uit de keuken gehaald en op den naar boven gekeerden bodem van de maat gelegd heeft. Als bewijs van dankbaarheid reikt de oudste zoon hem dan, zonder een woord te spreken, een paar kaarsen toe, bestemd om op zijn huisaltaar gebrand te worden. Dezelfde vreemdsoortige bedelarij wordt nu aan de huizen van nog eenige buren herhaald. Nu eens heffen de rouwers daarbij hun klaaggehuil aan, dan weer nemen zij het diepste stil-

zwijgen in acht, alnaar zij denken dat het het best met de omstandigheden strookt.

Laat de overledene geen eigen of aangenomen zoon na, dan gaat zijn vrouw om asch uit, of wel de dochters, schoondochters of kleinkinderen kwijten zich van dien plicht, aangezien zij allen ten opzichte van den eerbied, welken zij den doode verschuldigd zijn, op dezelfde lijn staan als de zoons. De verzamelde asch is bestemd om op den bodem van de kist uitgestrooid te worden vóór men het lijk er in legt; wij zullen er dus later op terugkomen.

Eene verklaring van die zonderlinge „aschbedelarij” is slechts te geven, wanneer men ze beschouwt in verband met de beginselen, die in China aan den doodenrouw in het algemeen ten grondslag liggen. Uit de geschriften des rijks is met zekerheid te bewijzen, dat aldaar de rouw oudtijds bestond in het verzaken van alle goede dingen dezer aarde, en wel als gevolg van het groote beginsel, hetwelk nog zelfs op den dag van heden den oppermachtigen schepter zwaait, dat alles, wat het kind bezit, den vader toebehoort, zelfs na diens dood. Dat deze opvatting weer nauw samenhing met het gebruik om allerhande goederen en kostbaarheden in het graf te plaatsen of op het graf te vernielen, ja den doode zijn vrouwen, slaven en slavinnen mee te geven, lijdt geen twijfel. Al deze gewoonten speelden inderdaad in het oude China een groote rol en doen zulks tot op zekere hoogte of in gewijzigden vorm nog: de zooeven besproken „voeteneindslaven” zijn bv. een schaduw van dat oude Suttisme. De rouwers behielden, om zich te kleeden, niets dan het grofste weefsel dat men kende en hetwelk niet eens geschikt was voor kleedij, nl. hetzelfde waardelooze zakkengoed, waarin zij zich, zooals wij reeds hebben aangetoond, nog heden ten dage steken. Zelfs bleven zij niet in de woning slapen, maar betrokken afzonderlijke rouwhutjes van biezen en klei, zonder eenig huisraad: ook thans nog ontdoen zij de zaal van alle meubels en slapen er op stroo, een gebruik, waarop wij straks terugkomen. Daar zij, alweer volgens de oude boeken, op grond van dezelfde beginselen niets dan waterige rijstepap aten en bijna geen spijs of drank tot zich namen, werd er niet gekookt en moest men zich dus wel bij de buren vervoegen om de voor het kisten benoodigde asch te krijgen. Nu is het wel waar, dat het vasten in den rouwtijd tegenwoordig in onbruik is; maar de aschbedelarij, waaraan het eenmaal het aanzijn gaf, is blijven bestaan.

Evenals in vele deelen van onze beschaafde wereld, bestaat ook in Emoy de gewoonte bij goede vrienden en bloedverwanten

rouwbezoeken af te leggen. Men noemt zulks bāi song (14), „omtrent het overlijden navraag doen".

Zoodra een bezoeker de zaal binnengetreden is, werpt hij zich vlak voor het scherm, waarachter het lijk geplaatst is, op de knieën, buigt het hoofd tot op den grond en brengt in deze houding een paar oogenblikken met huilen en weeklagen door. De huisgenooten, in een aangrenzend vertrek teruggetrokken, huilen met hem mede. Dan treedt de voornaamste rouwer te voorschijn, werpt zich aan de voeten des bezoekers, buigt het voorhoofd ter aarde en betuigt op deze wijze stilzwijgend dank voor de deelneming in zijn verdriet. De bezoeker spreekt daarop een paar troostwoorden en ontvangt, in ruil voor een groote hoeveelheid vertinde papiertjes, door zijn bediende binnengebracht, een streng roode zijde, benevens een rooden en een witten lap, met een rood koordje tot een bundeltje saamgebonden. Deze lappen, waarvan de familie met het oog op zulke visites een grooten voorraad ingeslagen heeft, moet de bezoeker bij wijze van rouwkap om het hoofd winden, wanneer hij later den doode naar het graf uitgeleide doet; de streng roode draden echter bevestigt hij dadelijk op de borst, omdat rood den invloed des kwaads in het algemeen neutraliseert en dus ook in het bijzonder dien, welken het sterfgeval over hem zou kunnen uitstorten.

Het papier, dat de rouwbezoekers aanbieden, heet koan-thaû tsoá (15), „lijkkistpapier". Nauwkeurig wordt door de familie opgeschreven hoeveel elk zendt en van welke hoedanigheid het is, daar men, na de begrafenis, zooveel van de aan de ziel geofferde artikelen als tegengeschenk moet geven als met de waarde des papiers ongeveer overeenstemt. Eigenlijk is dit bestemd om met het lijk in de kist gelegd te worden. Daar deze echter slechts een beperkte hoeveelheid kan bevatten, verbrandt men het gewoonlijk in een ijzeren of steenen fornuisje, dat opzettelijk voor het doodsbed geplaatst is om doorloopend zulke offers in rook te doen opgaan; de asch wordt dan later tot papieren bundeltjes bijeengepakt en met den doode in de kist geplaatst. Mocht een bediende, met een bezending vooruitgestuurd door zijn meester, die van plan is te gaan condoleeren, onderweg vernemen, dat het lijk reeds gekist is, dan mag hij het thans onnutte offer noch gaan aanbieden, noch het terugbrengen, daar een discipel van Confucius eens gezegd heeft, dat in de lijkgebruiken steeds van vooruitgang, nimmer van teruggang, sprake mag wezen [1]. Hij kiest mitsdien een middenweg om zich uit

[1] Zie de Li ki, hst. 10.

het dilemma te redden en werpt de bezending als tersluiks over den muur van het sterfhuis; op deze wijze wordt zij niet aangeboden, en ook niet teruggevoerd langs den weg dien zij gekomen is, en .... de leer van den wijze komt volkomen tot haar recht. Zijn heer legt daarna zijn bezoek op de gewone wijze af.

Vrienden of familieleden, die te ver wonen om in persoon een rouwbezoek te brengen, zenden eenvoudig een knecht of koelie om het doodkistpapier af te geven en de doeken voor de begrafeniskap voor zijn lastgever in ontvangst te nemen. Daar het hier een attentie tegenover de treurende familie geldt, betaalt deze den man tevens het loon uit, dat hem voor het verrichten van de boodschap toekomt; zij mag het, dat eischt de burgerlijke wellevendheid, niet ten laste van den gever van het papier doen komen. Treedt er een bezoeker binnen, die in de familie-hierarchie hooger staat dan de rouwers, bijv. een oom of oudoom van vaderszijde, dan gaan de afstammelingen van den doode hem allen gezamenlijk tegemoet, om zich huilende voor hem ter aarde te werpen. Vrouwelijke bloedverwanten, wier eigen huishoudelijke bezigheden het toelaten, blijven, als zij ter condoleantie komen, wel eens achter, om bij de toebereidselen tot de begrafenis een handje te helpen.

Zwangere vrouwen vermijden zoo mogelijk het afleggen van rouwbezoeken, daar zulks haar, zooals het heet, een miskraam kan bezorgen. Aanraking met invloeden des d o o d s toch kan, zoo redeneert men, op het l e v e n, dat zij in zich dragen, neutraliseerend werken. Niet onwaarschijnlijk wordt dit geloof in de hand gewerkt door de ondervinding, dat het zien van zaken, die onaangenaam aandoen, wel eens nadeeligen invloed op het embryo in utero oefent.

De meeste Chineezen zijn overtuigd, dat men zich bezoedelt door een sterfhuis binnen te treden, en men daar bepaald besmetting kan oploopen als de dood door ziekte veroorzaakt werd. Menigeen, die een bezoek van rouwbeklag aflegt, verbergt daarom onder zijne kleêren een paar uien, om die op straat weg te werpen zoodra hij het huis verlaten heeft, terwijl anderen zich bij hun thuiskomst reinigen door even over een schotel of test met brandend wierookpoeder te gaan staan. Rechtgeaarde geloovigen vinden het uiterst ongepast in de eerste dagen na een rouwbezoek voor den Heer des Hemels T h i^{n} K o n g (16) te verschijnen, tenzij zij zulk een reiniging hebben ondergaan, en laten dan ook den gewonen avonddienst ter eere van deze hoogste godheid van het pantheon, nl. het plaatsen van smeulende wierookstokjes buiten in de huisdeur en van kaarsjes

in de »Hemel-lantaarn« of thiën ting (17), die bij iedere fatsoenlijke woning opgehangen is, aan onbezoedelde huisgenooten over.

Als bewijs van trouw en toewijding, zooals het heet, ontzeggen echtgenooten, kinderen, schoondochters en oudste kleinzoon zich, zoolang het lijk ongekist boven aarde staat, de weelde van hun bed en leggen zich 's nachts op den vloer van de zaal te slapen op een mat, of op stroo. Sommigen noemen zulks tsioé si (18), »het lijk bewaken«. Gewone Chineezen, niet doorkneed in de oude geschriften van hun rijk, beweren gewoonlijk, dat het gegrond is op de in hun oog uiterst natuurlijke opvatting, dat het niet aangaat dat vrouw en kind de genoegens smaken van een gemakkelijk bed, terwijl de overledene gedompeld is in al de ellende, die het verblijf in de donkere onderwereld met zich brengt. Naar het ons voorkomt, dient echter de gansche zaak te worden teruggebracht tot de op bl. 12 besproken overoude tijden, toen den dooden alles naar de andere wereld werd meegegeven en de overgeblevenen niets voor zichzelf behielden, zelfs geen bruikbaar bed.

Hetzelfde moet gezegd worden van het algemeen gehuldigd gebruik de zaal, waarin de doode ligt, van alle huisraad te ontdoen. Niet alleen verwijdert men het altaar met de huisgoden en de zielbordjes der voorouders (zie bl. 3), maar ook den wierookbrander en de beide lantarens, die in ieder fatsoenlijk huis van den zolder neerhangen ter eere van de bestuurders der krachten van hemel, aarde en water (19); verder draagt men de lantaren van den Hemelgod, welke tusschen die der genoemde godheden hangt, mitsgaders alle andere voorwerpen met den huiselijken eeredienst in betrekking staande, uit de zaal. Ook de papierrollen met spreuken beschreven; de lappen rood doek, die over de deuren zijn gespannen om verderfelijke invloeden af te weren; de tafels, stoelen en banken, met uitzondering van een paar welke men zoo beleefd is ten behoeve van gasten te laten staan — alles in één woord, wordt uit de zaal verwijderd. Het waterbed met toebehooren is dus ongeveer het eenige, wat er te zien is. Soms echter staat er ook een draagbaar vuurhaardje van gebakken klei, kim lō̤ (20), »fornuis om goud te verbranden«, geheeten. Verscheidene keeren daags verslindt het van het zilverpapier, hetwelk ter condoleantie komende vrienden ten geschenke geven. Intusschen komt het ook dikwijls voor, dat men dit papier zoo maar op den grond verbrandt. Vooraf wordt ieder velletje zoodanig door de vrouwelijke huisgenooten opgevouwen, dat het den vorm van een holle zilverstaaf vertoont; de waarde van het offer wordt daardoor in de andere

wereld, waar men geen verschil tusschen hol en massief schijnt te kennen, zeer verhoogd. Zelfs zijn sommige families zoo verstandig, vóór het vouwen elk vel met het sap van een zekere bloemsoort geel te verven en dus in goud te veranderen. Een gedeelte van de aldus verkregen kim khò (21) of „goudstaven" bestemt men stilzwijgend voor den God van de Aarde, den beschermer en gids van den doode, met wien de lezer straks nader kennis zal maken.

De zaal van het sterfhuis herinnert dus sterk aan de wilde, overoude tijden, waarin al de bezittingen van den doode geworpen werden in een vuur, in de nabijheid van zijn lijk ontstoken. Treedt men van de straat het huis binnen, dan ziet men, dat de roode papieren met opschriften, die aan weerszijden van en boven den hoofdingang prijken, zoowel als de letters en teekeningen op de deurvleugels, door overplakking met een zwarte onbeschreven strook geheel of gedeeltelijk aan het oog onttrokken zijn. Afwezigheid van kleuren toch duidt op rouw, zooals wij op bl. 3 zeiden.

Niets echter doet sterker in het oog vallen, dat een bewoner van het huis het tijdelijke met het eeuwige verwisseld heeft, dan een palankijn van bamboespaanders en papier, buiten de voordeur neergezet. Men noemt hem kè soa^n^ kiō (22) of „palankijn voor het overtrekken der bergen". Vaak is hij niet veel hooger dan een paar voet, menigmaal echter ook van de afmetingen van een wezenlijken draagstoel, wanneer de familie geld genoeg heeft zulk een grooten te bekostigen. Ook plaatst men er dragers naast in den vorm van twee of vier poppetjes, eveneens uit papier en bamboe samengesteld. Daar zij de ziel op haar zwerftochten door het rijk der duisternis op hun schouders te torsen en dus voor vermoeienis te vrijwaren hebben, is het een zaak van meer dan gewoon gewicht hen door goede behandeling te vriend te houden. Men zet hun daarom telkens een paar schoteltjes met rijst en gebak voor en hangt hun bovendien wat blaadjes vertind papier om hals en armen om onder weg als zakgeld gebruikt te worden, nog ongerekend dat men hen van tijd tot tijd met brandende wierookstokjes en buigingen uitnoodigt zich toch doorloopend naar de wenschen van de ziel te voegen, zooals palankijndragers, die hun plicht begrijpen, betaamt. Wanneer het lijk gekist is, worden zij met den draagstoel verbrand, onder toevoeging van aanzienlijke hoeveelheden papieren geld ten behoeve van den doode.

Het spreekt bijna vanzelf dat de Chinees, die zijnen dooden zoo ijverig geld, draagstoel en andere dingen schenkt, ook niet nalaat

hen van voedsel te voorzien. Elken morgen gaan dan ook de weduwe en de kinderen, vóór zij zich aan het ontbijt zetten, naar het lijk met een schaal gekookte rijst, soms met een schotel groente, erwtenkaas of andere lekkernij er bij, en plaatsen die op een tafeltje nabij het hoofdeneinde van het waterbed. Ook leggen zij er een paar van de welbekende stokjes naast, waarmee de Chineezen gewoon zijn hun voedsel naar den mond te brengen. Een paar brandende wierookstaafjes tusschen de vingers genomen hebbende, knielen zij neer om een korte poos op de gewone manier te huilen en te klagen, en werpen tevens wat vertind papier op het fornuisje, om den doode met zilveren munt te verrijken. Wanneer zij denken dat deze tijd genoeg gehad heeft om zijn honger te stillen, nemen zij de schotels weg en gaan zelf eten, waarbij zij ook het voedsel, dat zooeven geofferd werd, verorberen. Er zijn echter ook families, die dit aan de straatbedelaars schenken, ten einde zich zelf geen invloeden des doods in het lijf te halen.

Nog een tweede offer, bestaande uit een schotel rijst met een of andere spijs daarnevens, wordt opgedragen, en wel aan den zoo straks genoemden God der Aarde, Thó-Tī kong (23). Men beoogt er meê, dezen beschermgod van afgestorven zielen over te halen den geest des overledenen, telkens als deze is wezen eten, weêr in veilige haven terug te brengen en in de onderaardsche gewesten bescherming te verleenen. Veel werk maakt men er niet van; de offeraar neemt eenvoudig een paar wierookstaafjes in de handen, vouwt deze samen en maakt in die houding een paar buigingen om den god tot toetasten te noodigen. Sommigen leggen maar één eetstokje bij de spijzen klaar, opdat hij het voedsel niet te gauw opslokken, en wegloopen zal nog vóórdat de ziel klaar is met eten.

Alvorens dit hoofdstuk te besluiten moeten wij nog mededeelen, dat de huisgenooten, zoodra iemand gestorven is, terstond alle katten uit de woning verwijderen of vastbinden totdat het kisten heeft plaats gehad. Mocht nl. zulk een dier op het waterbed springen of er overheen loopen, dan gaat, zooals het heet, de doode overeind zitten en blijft zoo lang in die houding tot men hem door middel van een langen stok achterover duwt, of verschrikt door iets uit de verte naar hem toe te werpen. Als beste projectiel geldt een bezem, omdat het lijk den steel gemakkelijk met de handen kan omklemmen; in zijn woede haalt het dan het voorwerp met geweld tegen de borst, waardoor het achterover zinkt. Natuurlijk is het

zeer gevaarlijk zich zelven inplaats van den bezem te laten pakken: men wordt dan stellig het slachtoffer van een wreede, doodelijke omhelzing.

De verklaring, ons door verschillende Chineezen van deze zonderlinge volksopvatting gegeven, komt op het volgende neêr. Een tijger, zoo heet het, heeft in zijn staart een wonderdadig haar, waarmede hij dooden of bezwijmden, d. w. z. lieden waaruit voorgoed of tijdelijk de ziel is heengegaan, weêr levend kan maken. Het heet bij het volk hoân hôen mûng (24), »haar, dat de ziel terug doet keeren«. Heeft het monster iemand gegrepen en in het gebergte gesleept, dan kwispelt het met den staart aan alle kanten zóólang over zijn slachtoffer heen, tot dit weêr tot zich zelven komt en zich in zijn doodsangst de kleêren van het lijf scheurt; een tijger toch eet bij voorkeur iemand in Adamscostuum, omdat de kleêren hem dan niet tusschen de tanden gaan zitten en dus bij den maaltijd hinderen.

Nu weten de Chineezen zeer goed, dat de kat eigenlijk een tijger is in miniatuur en dus ook een doodenopwekkend haar in den staart hebben kan. Wijze voorzichtigheid eischt derhalve gebiedend, haar op behoorlijken afstand van het waterbed te houden. Men ducht vooral haar noodlottigen invloed op de zoogenaamde »tijgerdagen«, daar deze meer dan andere met tijgerachtige invloeden doortrokken zijn [1].

Vermelding verdienen ook nog eenige merkwaardige volksgebruiken ten aanzien van gestorven melaatschen. In een straat of wijk, waar zich zulk een lijk bevindt, wordt, zoolang het niet gekist is, volstrekt niet gekookt; want de besmetting, die uit het lichaam opstijgt, werkt zich door ieders deuren, vensters en schoorsteenen heen, en zou zelfs in het voedsel kunnen dringen tot vergiftiging der verbruikers. Men gaat daarom zijne maaltijden elders toebereiden; ja, op het platteland rondom Emoy is het zelfs geen zeldzaamheid de geheele bevolking van een dorp naar een naburige plaats te zien trekken, om daar de maag te geven wat haar toekomt. Het ligt derhalve voor de hand, dat het gevaarlijke lijk zonder uitstel wordt gekist. Vele bewoners der buurt steken een tak van den baniaan (waringin) in hun huisdeur, in het denkbeeld, dat de

---

[1] Ter opheldering diene, dat de Chineezen den tijd in regelmatig terugkeerende perioden, elk van twaalf dagen, verdeelen en elken dag noemen naar één van de twaalf dieren uit hun zodiac. De tijger is een van dit twaalftal.

altijd groene bladeren van dien boom de doodende uitwasemingen van het lijk tot op zekere hoogte onschadelijk maken.

Ten slotte zij nog vermeld, dat de donder geacht wordt lijken zoodanig te doen opzwellen, dat het moeielijk, ja zelfs onmogelijk is ze in de kist te krijgen. Men legt daarom, zoodra er een bui aan de lucht komt, een metalen spiegel op den doode, vast overtuigd dat de onaangename werking van het onweer door de drukking zal worden afgewend. Soms bezigt men tot dat doel ook wel een unster-gewicht, of een ander zwaar huishoudelijk voorwerp van niet al te groote afmetingen.

HOOFDSTUK III.

HET KLEEDEN VAN HET LIJK.

Nauwelijks is de laatste adem uitgeblazen, of de familie schaft zich alles aan wat noodig is om het lijk voor het graf gereed te maken. Zonder tijd te verliezen wordt een kist gekocht of besteld; men slaat stof voor doodskleêren in en roept, zoo noodig, de hulp van oude vrouwen en buren in om de treurende familie in het knippen en naaien van het lijkgewaad ter zijde te staan.

In de wijze waarop dit vervaardigd wordt valt eenerzijds de grootste zorgvuldigheid, anderzijds de uiterste achteloosheid op te merken. Het gevestigd gebruik wil liefst, dat de overledene in splinternieuw ondergoed gestoken wordt, behoudens enkele stukken, die men nog zoogoed als nieuw klaar heeft liggen, of waarop de doode bij zijn leven bijzonder gesteld was. Daar nu de familie er op uit is het lijk zoo spoedig mogelijk, ja onmiddellijk na het wasschen te kleeden, is het natuurlijk gevolg, dat de vrouwen zich geen tijd genoeg kunnen gunnen om het lijkgewaad netjes te naaien. Zij flansen dit dus zoo ruw mogelijk met groote steken samen, of plakken de zoomen eenvoudigweg met lijm of stijfsel.

Het eerste kleed, dat de doode aan het lijf krijgt, draagt den naam van tà bah hioê (25), „gevoerd kleed dat het vleesch bedekt". Het is een soort van hemd met wijde mouwen, dat tot boven de knieën reikt en op de borst voorzien is van een breeden overslag, die langs de rechterzijde des lichaams vastgemaakt wordt. Men vervaardigt het van gewoon wit linnen of katoen; maar voor de voering gebruikt men een fluweelachtige, glanzige zijden stof van geelwitte kleur, een van de duurste soorten, die te koop zijn. Daar dit hemd den doode gemakkelijk moet zitten en maken moet dat het gansche lijkgewaad hem niet hindert, wordt de glanzige oppervlakte van de voering naar binnen gekeerd, zoodat deze onmiddellijk met de huid in aanraking komt.

Bij dit hemd behooren een wijde onderbroek en een paar kousen

van dezelfde stoffen en hetzelfde maaksel. Men noemt ze respectievelijk tà bah khò̠ en tà bah béh (26): „broek en kousen, die het vleesch bedekken". Zoowel mannen als vrouwen krijgen zulk een stel kleêren aan. De duurte en kostbaarheid van de stof verhinderen niet, dat de vrouwen op de bovenvermelde zorgelooze wijze met het ineenzetten omspringen.

De huwelijksplechtigheden gaan in China gepaard met een soort van meerderjarigheidsverklaring van het paar. Deze heet tsjhioēng thaô (27), „het hoofd omhoog steken", en komt hierop neder, dat zoowel bruid als bruidegom in de respectieve ouderlijke woning het haar wordt opgemaakt en zij het hoofddeksel opkrijgen, dat bij den trouw, die nog denzelfden of den volgenden dag moet plaats hebben, gedragen wordt. Bij deze plechtigheid, die voor eene zaak van het hoogste gewicht doorgaat, is het een noodzakelijk vereischte, dat beide partijen gedost zijn in splinternieuw onder- en bovengewaad, geknipt en genaaid op een gelukkigen dag, die zorgvuldig door een waarzegger gekozen is; want zij trekken bij deze gelegenheid een geheel nieuwen mensch aan. In plaats van die kleêren dadelijk af te dragen, is het onder de meer gegoeden gewoonte, dat bruid en bruidegom het geheele stel, of een gedeelte er van, behoorlijk gewasschen wegleggen, opdat het later als lijkgewaad dienst kan doen. Het wordt dan over de tà bah hioê en bijbehoorende broek aangetrokken.

Wij komen nu aan stel nº. 3. Het bestaat uit een gewonen kiel van linnen, katoen of, als de familie rijk is, zelfs van zijde, met een broek van dezelfde stof. De laatste wordt echter vaak vervangen door een paar losse broekspijpen, met banden aan den gordel bevestigd en om de enkels dichtgeknoopt. Nog een tweede, zelfs een derde kiel van overeenkomstige stof en snit komt hierover heen, naar gelang van de meerdere of mindere toewijding, welke de familie den doode meent schuldig te zijn. Dan volgen een of meer jassen of pijen, zooals de levenden dragen, van allerlei grootte, snit en hoedanigheid, maar verschillend al naar het geslacht van den doode; en eindelijk komen de bovenkleêren aan de orde, waaraan de treurende familie bijna al haar aandacht wijdt en die wij mitsdien meer in bijzonderheden hebben te beschouwen.

In den regel wordt daarvoor het beste pak kleêren genomen, dat de gestorvene bij zijn leven bezat. De lagere klassen, die zich niet in het bezit van een officieel tenue of offerkleedij, zooals dat dadelijk zal beschreven worden, verheugen, maar toch niet geheel van aardsche

goederen ontbloot zijn, doen hunne mannelijke dooden ten grave dalen in een zeer langen blauwen kuitendekker van linnen, katoen of zijde, tûng sam (28), «lang kleed», geheeten, met een kort buis, dat tot aan het middel reikt en als bé koà (29), «paardenmantel», bekend staat, er overheen. Dit stel vormt de gewone winterdracht der meergegoeden onder de levenden, met dit verschil, dat bij hen het buis zwaar gewatteerd is; een zeker bijgeloof eischt echter, dat voor de dooden de watten er uitgehaald worden. Het gewone kruinkapje, oáⁿ bō (30), lett. «schaalhoed», genoemd omdat de vorm inderdaad aan een schaaltje of schoteltje herinnert, en een paar kousen en schoenen voltooien dit gewaad. Onbemiddelde werklieden krijgen den korten kiel en de wijde broek aan, die lieden van hun stand ook bij het leven dragen.

Menschen, die het zeer goed kunnen doen, bezitten gewoonlijk een kostbaar zijden gewaad, voor plechtige en feestelijke gelegenheden bestemd. Bijna altijd wordt hun dit na den dood aangetrokken, omdat het het ceremoniekostuum is voor den offerdienst der overleden voorouders, en dus geen beter kan worden bedacht nu zij met laatstgenoemden worden hereenigd om hen in het hiernamaals eerst recht te gaan eeren en dienen. Ziehier eene korte beschrijving ervan.

Het bestaat uit twee zijden toga's zonder kraag. De onderste, laī thò (31), d. i. «binnentoga», donkerblauw in den winter, geelachtig wit in den zomer, hangt bijna tot op de enkels; de bruinachtig blauwe «buitentoga», goā thò (32), is ongeveer een voet korter en wordt midden over de borst dichtgeknoopt. Beide toga's zijn in den winter gevoerd, in den zomer ongevoerd. De zeer wijde mouwen van het onderkleed, die wat langer zijn dan die van het andere, vallen bij het dragen over de handen en vertoonen den vorm van een paardenhoef. Een zijden band sluit het onderkleed om het middel vast, terwijl een paar hooge tot de knie reikende zijden laarzen met dikke, wit-vilten zolen bij het kostuum gedragen worden. In den zomer wordt het toilet voltooid door een zoogenaamden dzoáh lóëh (33) of «hoed voor het warme weder», d. i. een licht, kegelvormig hoofddeksel van bamboe met gele zijde overtrokken en op den top met een vergulden knop versierd. Aan het onderste gedeelte van dien knop zijn een menigte afhangende draden van roode zijde bevestigd, die tot aan den rand van den hoed reiken. 's Winters wordt dit hoofddeksel vervangen door den zoogenaamden «hoed met roode franje», âng iang bō (34), vervaardigd uit zwart fluweel. Hij draagt knop en franjes gelijk de andere; den vorm kan men zich het

best voorstellen door zich den onderrand van laatstgenoemden buitenwaarts opgeslagen te denken tot hij met den top op dezelfde hoogte komt.

Wanneer de lezer nu nog weet, dat men zelfs in het heetste jaargetijde de dooden gewoonlijk in het beschreven winterpak steekt, dan zal hij een vrij goed denkbeeld hebben van het gewaad, waarin bijna alle mannelijke Emoy-Chineezen van aanzien ten grave dalen. Wij zouden er nog bij kunnen voegen, dat bijna ieder welgesteld burger zich de hoogst fatsoenlijke weelde veroorlooft een officieelen graad of titel te koopen, die het recht geeft op borst en rug van de beschreven kleedij een vierkanten lap te dragen, waarop als symbool der waardigheid een of ander dier geborduurd is, en dat hij in het graf die lappen op zijn gewaad behoudt om er in de andere wereld voor het gansche schimmendom meê te kunnen pronken.

In het voorbijgaan zij ook nog aangestipt, dat de betrekkingen den doode nimmer in het beschreven offerkostuum zullen steken indien zij weten, dat hij het weleens aan een ander heeft uitgeleend. In zulk een geval koopen zij liever, als geldgebrek het hun niet belet, stof voor een nieuw offerpak en rijgen en plakken dit desnoods op de vermelde slordige wijze ineen. Men is gedwongen deze handelwijze te volgen, doordien de zeden verbieden iets bij te dragen in de voorvaderlijke offers van vreemden. Wij hebben het reeds op blz. 12 gezegd: alles wat een kind bezit behoort aan zijn ouders, zelfs al zijn zij dood. Mitsdien worden offeranden, aan de ziel van een onbekende opgedragen, als diefstal beschouwd, gepleegd ten nadeele der heiligen, die immers, zoo zij willen, zelf in de andere wereld iets voor zulke zielen kunnen afzonderen. Zelfs het uitleenen van een offerkleed is verboden, zoodat iemand, die zich aan zulk een euveldaad schuldig heeft gemaakt en het wagen durft in datzelfde kleed in tegenwoordigheid zijner voorouders te verschijnen, gevaar loopt op zijn misdrijf betrapt en streng gestraft te worden.

Personen, die zich door wezenlijke mededinging op de staatsexamens een officieële waardigheid of een graad verworven hebben, dalen in het vol ornaat, daaraan verbonden, ten grave. Dit behoeft echter geenszins fonkelnieuw te zijn, want, evenals de laī thò en de goā thò, wordt het van zulke kostbare en uitgezochte stof vervaardigd en betrekkelijk zóó zelden gedragen, dat het, hoewel gebruikt, nog altijd goed genoeg is voor de andere wereld.

Overleden vrouwen steekt men gewoonlijk in de beste kleêren, die haar garderobe oplevert. De rijkere prijken mitsdien bijna

zonder uitzondering in de geestenwereld met schoon geborduurde zijden japonnen. In enkele gevallen, voornamelijk als de echtgenoot een vrij hooge officieële waardigheid bekleedt, krijgen zij een groenen rok en een rood zijden kleed met wijde mouwen aan, waarover weêr een donkerkleurig overmanteltje zonder mouwen komt; alle drie die stukken zijn van kostbare zijde vervaardigd en met draken en andere gelukaanbrengende figuren van gouddraad en veelkleurige zijde bestikt. Zij vormen het tenue van een mandarijnsvrouw en buitendien het gewone bruidsgewaad voor alle klassen, die geld genoeg hebben er voor de huwelijksgelegenheid zoo een te koopen of te huren. Daar de redactie van dit Tijdschrift ons slechts een beperkte ruimte voor deze verhandeling heeft toegestaan, zijn wij gedwongen van een nadere beschrijving van dit belangrijke trouwkostuum af te zien. Wij verwijzen daarom naar hetgeen wij onlangs erover hebben medegedeeld in het »Internationales Archiv für Ethnographie« (Bd. IV, blz. 182 vg.), welk werk ook een afbeelding van het kostuum en zijn onderdeelen ten beste geeft.

Wij mogen echter geenszins heenstappen over de redenen, waarom men bemiddelde dames bij voorkeur in haar bruidstoilet ten grave doet dalen. Daardoor toch maken wij kennis met het merkwaardig volksbegrip, dat zaken, die geluk, voorspoed en zegeningen voorstellen, ook werkelijk geluk, voorspoed en zegening uitstorten over de kinderen en kindskinderen, die hun voorzaten er mede in het graf leggen. Dit denkbeeld hangt weêr ten nauwste samen met een ander, nl. dat de zielen met het lichaam, waarin zij eenmaal huisden, blijven wonen in het graf en van hieruit zegeningen over de nakomelingschap uitstorten. Het bruidskostuum nu symboliseert in zijn geheel den regeerenden stand, daar het, zooals wij reeds zeiden, ook de officieële kleedij der mandarijneegaas is; — draagt een moeder het dus in het graf, dan omringt het haar aldaar met invloeden, die haar in staat stellen in de nakomelingschap mandarijnen te doen geboren worden, en zulke grootheden in de familie te hebben is het hoogste ideaal van elk rechtgeaard zoon van het Chineesche rijk. Doch behalve dat, is het bruidskleed bestikt met draken, d. w. z. met afbeeldsels van de godheden, die van oudsher in China gegolden hebben voor schenkers van bevruchtende regens en bijgevolg de zinnebeelden van overvloed zijn. Dan nog zijn er herten, kraanvogels, schildpadden en vleermuizen op geborduurd, dieren die, om redenen in het zooeven aangehaald artikel in het »Internationales Archiv«

ontvouwd en hier bij gebrek aan plaatsruimte niet herhaald, als zinnebeelden gelden van inkomsten uit officieële waardigheden geput, van voorspoed en van lang leven. Al die gelukzaligheden, in het graf uitgezaaid, zullen dus daaruit opwassen in den vorm van werkelijkheden ten gerieve der nakomelingschap. En eindelijk zal het trouwkostuum bewerken, dat er onder de afstammelingen vele huwelijken gesloten worden, en derhalve de geslachtsboom van de doode ten eeuwigen dage voor afsterven behoed wezen.

Het haar van gestorven vrouwen wordt niet slechts met de grootste zorg opgemaakt, maar ook met kostbare naalden, bloemen enz. versierd. Men doet haar ringen aan de vingers, armbanden van kostbaren steen of metaal om de polsen en voetringen om de enkels; doch de minder bevoorrechten stellen zich dikwijls met artikelen van nagemaakt edel metaal of van valschen steen tevreden.

Meer bejaarde vrouwen krijgen na haar dood bijna altijd een zilveren naald in de haren van zulk een eigenaardigen vorm en beteekenis, dat wij die niet met stilzwijgen mogen voorbijgaan. Zij is een miniatuurnabootsing van den staf, dien de Boeddhistische geestelijken bij godsdienstige plechtigheden, welke de verlossing der zielen uit het vagevuur ten doel hebben, in de hand houden en oorspronkelijk niets was dan de klopper, waarmede de bedelende asceet op de huisdeuren tikte (Sanskrit: Khakkhara). Men gelooft, dat dit heilige werktuig, hetwelk zielen kan verlossen, juist daardoor aan het heirleger onzichtbare duivelen, dat de wereld des lichts en die der duisternis verpest, weerstand biedt; en het zal dus niemand verwonderen, dat wijze, bejaarde vrouwen er afbeeldsels van in het hoofdhaar dragen, nog minder, dat er haar na den dood door de zorgzame treurende familieleden minstens één in den chignon gestoken wordt. Een afgestorvene toch staat in de wereld der duisternis, meer nog dan een levende in die des lichts, aan de aanvallen van kwade geesten bloot. Om de kracht van de nuttige haarnaald te verhoogen, hangt men gewoonlijk aan den knop vier kleine, zilveren figuurtjes, die een hert, een schildpad, een perzik en een kraanvogel voorstellen. Het hert is namelijk het geliefkoosd zinnebeeld van een lang leven, van voorspoed en vreugde, de schildpad en de perzik van hoogen ouderdom, en de kraanvogel van hoogen ouderdom en voorspoed beide; al deze goede zaken nu zullen in werkelijkheid den nakomelingen van de doode, die zulk een haarnaald draagt, ten deel vallen.

Nog dient opgemerkt te worden, dat haarspelden als de beschrevene

meestal in een schrikkeljaar vervaardigd worden. Daar dit een maand meer telt dan een gewoon jaar, neemt de macht der spelden om het leven te verlengen met een twaalfde toe, want aan elk voorwerp kleven de invloeden van uur, dag, maand en jaar, waarin het is ontstaan. In elk volgend jaar van dertien maanden voegt men een ringetje tusschen de haarnaald en elk der vier zinnebeeldige figuren, zoodat deze laatste na een lang tijdsverloop aan kleine kettinkjes neerhangen.

Aan de vingers van mannen en vrouwen worden na hun dood met kwistige hand ringen gestoken. Dikwerf bezigt men daartoe een stel van dertien stuks, ook al in een jaar van dertien maanden gemaakt en door den doode zelf, toen hij op meergevorderden leeftijd kwam, aangeschaft of ten geschenke ontvangen. Mochten de overlevenden zulk een stel niet aanwezig vinden, dan schaffen zij er zich vaak terstond een voor den doode aan, en wel in de goudsmidswinkels, waar men volledige dertientallen te kust en te keur gereed vindt.

Overleden kinderen worden steeds gedost in de beste kleederen waarover men kan beschikken. In de gegoede standen krijgen zij, zoo zij meer dan tien jaar oud zijn, over alles heen nog een ongevoerde toga van effen blauwe zijde, die tot over de kuiten reikt en waarop bij wijze van kraag een witte, ongeveer acht centimeter breede strook is vastgenaaid, welke zich langs beide zijden van den voornaad over borst en buik heen verlengt. Dit kleed heeft geen knoopen, maar de breede overslag wordt door twee of drie paar bandjes onder den rechterarm vastgemaakt, zoodat de witte kraag dan in den vorm van een kruis over de borst ligt. De mouwen, die buitengewoon wijd zijn, eindigen in een eenvoudig wit linnen boord, over den pols omgeslagen. Bij dit zonderling gewaad, dat s i n g sa^{m} (35) of „jongelingskleed" heet, behoort een even zonderlinge s i n g b ō (36) of „jongelingshoed" van zijde of fluweel, dikwijls met bloemen en versierselen in gouddraad geborduurd. Nu eens heeft hij naar links en rechts een uitwas, aan de einden omgekruld, zoodat hij aan een paar uitstaande buffelhorens doet denken; dan weer gelijkt hij op een gewone muts, doch met twee hellende vlakken er bovenop, die aan een huisdak herinneren; in dit laatste geval wordt de naam t s h o è h i ā b ō (37), „huisdakhoed", er vaak aan gegeven.

Algemeen wordt door de bevolking aangenomen, dat de beschreven kleedij, althans voor zoover de pij betreft, de gewone dracht der

jongelieden van fatsoenlijken huize was onder de oude Tsjow-dynastie, die van de 13de tot de 3de eeuw vóór Chr. op den troon van China zetelde. Behalve op de planken wordt zij nooit meer gedragen; slechts de jongelingshoeden ziet men op Nieuwjaar of bij andere feestelijke gelegenheden nog wel eens op het hoofd van kinderen prijken. Merkwaardig mag het dus heeten, dat het kostum zich nog na zooveel eeuwen als lijkkleed handhaaft: — dit bewijst alweêr hoe taai zeden en gebruiken kunnen worden, zoodra zij zich eenmaal aan religie, en wat onmiddellijk daarmede samenhangt, hebben vastgeklampt.

Wat wij op bl. 20 over het slordige afwerken van de lijkkleederen te berde brachten geldt alleen voor die, welke na het overlijden vervaardigd worden. Maakt men ze reeds bij het leven van het individu waarvoor zij bestemd zijn, dan worden ze minstens even netjes en sterk als de kleêren der levenden in elkander gezet.

Men wete namelijk, dat een algemeene gewoonte in het Rijk van het Midden wil, dat men zich reeds bij zijn leven grafkleêren aanschaft zoodra men vijftig of zestig levensjaren achter den rug heeft en de beurs de uitgaven toelaat. Sommigen laten een volledig pak maken, anderen slechts een tà bah hioê met tà bah khọ en de bovenkleedij. En om te bewerken dat er zich levenverlengende invloeden aan vasthechten, laat men zulke tioe^{ng} laō sa^{m} (28) of „uitgelegde kleêren voor den ouden dag", zooals zij met een geijkten term heeten, liefst knippen en naaien door een jong meisje; want naar alle menschelijke berekening is voor zoo iemand nog menig levensjaar weggelegd en zal zij dus van de haar aanklevende invloeden om lang te leven iets doen afstralen over het werk, dat zij onder handen neemt.

Onder de lijkkleêren, die men reeds vóór zijn dood bezit, speelt geen zulk een merkwaardige rol als het zoogenaamd siōe i (39) of „lang-levenkleed". Het is een lange kuitendekker van kostbare donkere zijde, die midden op het voorlijf, of ook wel onder den arm, dichtgeknoopt wordt en bijzonder lange en wijde mouwen heeft, die de handen geheel aan het oog onttrekken. Achter den hals om loopt bij wijze van kraag een zijden strook van witte of hemelsblauwe kleur, die zich van voren aan beide kanten langs de split verlengt en tot midden op de borst doorloopt. Die strook prijkt vaak met geborduurde pioenrozen en feniksen, alsook met figuren die het schriftteeken „lang leven", siōe (40), doch in grilligen, phantastischen vorm, voorstellen. Op de borst loopt de kraag uit in een grooten geborduurden cirkel van gouddraad, die een dergelijk

kracht, die het kleed, dank den teekens, van zich geeft, te absorbeeren, ten einde opnieuw gedurende een jaar gezond en frisch te blijven. Vooral draagt de jubilaris het gedurende de receptie-uren, wanneer vrienden, bloedverwanten en kennissen toestroomen om hem met loftuitingen en gelukwenschen te overladen.

Grafkleêren vervaardigt men voor nog levenden liefst in een jaar van dertien maanden, met het doel het overlijden zoo ver mogelijk naar de toekomst te bannen; ja men kiest, waar het doenlijk is, de schrikkelmaand zelf voor het knippen en naaien uit. Dat men ook voor ernstige zieken tot het vervaardigen der grafkleêren overgaat zoodra er weinig hoop op herstel meer wordt gevoed, spreekt vanzelf.

Nu de lijkkleêren beschreven zijn, dient nog melding gemaakt te worden van enkele merkwaardige opvattingen, denkbeelden en bijgeloovigheden, die het volk eraan vastknoopt.

Op kleêren, die na den dood, en dus op slordige wijze in elkaâr geregen zijn, worden altijd knoopen en knoopsgaten van linnen of katoen gezet. Metalen knoopen toch, zoo heet het, kunnen het door ontbinding week geworden lijk kwetsuren toebrengen en buitendien, omdat zij te goed houden en dus het opzwellen en uitzetten tegengaan, oorzaak worden, dat de nakomelingschap zich evenmin kan uitzetten en tot volle ontwikkeling komen; wel verre dus van zich te vermenigvuldigen als het zand der zee, zal zij, dank dien knoopen, door ziekten en ontijdige sterfgevallen geteisterd worden. Ten aanzien van lijkkleêren reeds bij het leven vervaardigd is men echter op het punt van metalen knoopen lang niet zoo schroomvallig. Men mist ze alsdan zelden aan de laī thò en de goā thò van het offerkostuum; maar toch zullen de dames er in dit geval nauwlettend voor zorgen, dat de doode althans een stuk of wat kleedingstukken zonder die verboden waar aan het lijf krijgt.

Het aantal pakken, waarin de doode wordt gestoken, is voor de vrouwen mede een zaak van groot gewicht. Van vijf lagen — gevoerde kleedingstukken tellen daarbij zoowel voor één als twee - willen zij in het geheel niets weten: want het woord gō (42), "vijf", is gelijkluidend met een ander gō̠ (43), dat kwaad berokkenen, in het ongeluk storten beteekent. Vader geruineerd, moeder in het ongeluk gestort, vrouw en kind met rampen overstelpt, ziedaar wat een lijkkostuum van vijf lagen onherroepelijk na zich sleept. Gelukkig dus, dat men al dadelijk over de vijf lagen komt zelfs als men zich beperkt tot het minimum, waaronder een fatsoenlijk gezin on-

ligt, wordt een houten bank of stoel gezet en door den oudsten zoon, die zich, zoover de betamelijkheid toelaat, ontkleed heeft, bestegen. Nadat hij zich een bamboehoed met breeden rand, zooals de koelies dragen om tegen zon en regen beschermd te zijn, op het hoofd heeft gezet, doet hij de tà bah hioê aan, haalt een dik, grof gevlochten touw door de mouwen, zoodat het er aan beide zijden uithangt, en trekt vervolgens met behulp van zijn moeder of zijn vrouw de overige hemden, jassen en toga's, die voor den doode bestemd zijn, in de vereischte volgorde aan. Al dien tijd houdt hij een bamboestaak, waaraan van boven een tak van den baniaan bevestigd is, in de hand, met het doel, zooals men zegt, booze geesten en schadelijke invloeden, die uit de lucht in de kleêren konden sluipen, op eerbiedigen afstand te houden. Soms ook wel steekt men een levende of nagemaakte bloem, die dezelfde uitwerking heet te hebben, op den hoed.

Is aldus het nieuwe hoofd der familie met de lijkkleêren omhangen, dan worden zij, na hier en daar met groote steken op elkaâr gehecht te zijn, alle tegelijk hem weêr van het lijf genomen, waarbij het touw, dat door de mouwen gestoken werd, meewerkt om ze goed in elkaâr te doen blijven zitten. Het geheele stel tegelijk wordt dan door de bedroefde verwanten, of door gehuurde mannelijke of vrouwelijke helpers, op het waterbed uitgelegd, de overledene erop geplaatst en alles hem tegelijk aangetrokken, waarbij allen in luide weeklachten uitbarsten.

Het aandoen van het lijkgewaad vóórdat men het den doode zelf aantrekt, is altijd het werk van den oudsten zoon, zelfs al behoort de overledene tot het vrouwelijk geslacht. Zijn er geen zoons, dan rust die taak op de oudste schoondochter; want, zegt de zedeleer, „een vrouw moet haar schoonouders dienen zooals men zijne ouders dient" [1]. Een vader of moeder, schoonvader of schoonmoeder de kleêren stuk voor stuk aan te trekken zonder ze zelf aan het lijf gehad te hebben, zou schromelijk gebrek aan kinderlijke toewijding verraden, want het zou oorzaak wezen, dat er dan zonder noodzakelijkheid oneerbiedig met het lijk gesold werd. Dat men dien plicht nakomt staande op een bank of stoel en met een breedgeranden hoed op het hoofd dient, zegt men, om te voorkomen, dat de heilige Moeder-Aarde door aanraking met grafkleêren wordt bezoedeld en om den Hemel het weinig stichtelijke schouwspel des doods te besparen; ja, wat meer zegt, behoort hij, wiens kinderlijke

[1] Li ki, hst. 39.

toewijding niet eens groot genoeg is geweest het bestaan van den oorspong zijns levens te verlengen, zich niet vol schaamte voor het aanschijn des Hemels te verbergen?

Zoodra de zoon de hoofdrol in dit drama afgespeeld heeft, slaat hij met de meesten der aanwezigen haastig wat gekookte macaroni of vermicelli naar binnen, wijselijk overtuigd dat de lange draden van deze spijs een tegenwicht zullen vormen op de verkorting van levensduur, die hij zich misschien door het aanpassen der doodskleêren op den hals heeft gehaald. Daarop voegt hij zich bij zijn medetreurenden om hun bij de overige bezigheden, die het kisten voorafgaan, de behulpzame hand te bieden.

Belasten huurlingen zich met het kleeden van een doode, dan brengt het gewoonterecht mede dat al de kleêren, waarin deze den laatsten adem uitblies, hun als emolument worden afgestaan. Wordt het werk niet door vreemde hand verricht, dan schenkt men die kleêren eenvoudig aan den een of anderen berooiden buur of den eersten den besten bedelaar, die aan de deur komt. Arme menschen echter staan ze aan niemand af, maar gaan ze, na ze eerst in de wasch te hebben gedaan, zelf dragen; of wel — en dit is de meest gewone manier van handelen — zij brengen ze rechtstreeks naar den lombard, om er ter wille van eenige koperstukjes den walgelijken voorraad van smerige dingen, die in den regel zulk een inrichting opvullen, met nog enkele te vermeerderen.

Het kleeden wordt gevolgd door een offerande van eetwaren, die met den naam sî sing (44), „afscheid nemen van het leven", bestempeld wordt. Zooals deze uitdrukking aanduidt, wint thans bij de familie de overtuiging veld, dat alle hoop op herleving des lichaams ijdel is; plichtbesef eischt dus het een afscheidsmaal aan te bieden, mede als bewijs, dat de kinderlijke toewijding zelfs niet door het ingrijpen van den Vorst der Verschrikkingen uitgedoofd is kunnen worden.

Vlak vóór het waterbed, waarop de getooide doode rust, plaatst men op een tafel eenige versnaperingen in den vorm van een kom gekookte rijst en een paar schaaltjes groenten. Daartusschen verrijst een smal plankje, met het ongeveer 8 centimeter breede ondereinde loodrecht in een houten blokje geplant, dat als voetstuk dienst doet. Het is gemiddeld een halven meter hoog en loopt naar boven spits toe, zoodat het geheel, van de voor- of achterzijde gezien, aan een kleinen obelisk doet denken. Dit voorwerp is aan alle kanten met glanzige witte zijde, bij de arme klassen met ongebleekt linnen overtrokken, waarop aan de voorzijde met zwarten inkt naam,

en leeftijd van den overledene, jaar, dag en uur van zijn geboorte en dood, kortom, een omschrijving van zijn persoon aangebracht is; zulks maakt het tot een soort van plaatsvervanger van den afgestorvene. Dank zij de wijze voorzorg der familie, vindt de ziel, die thans op het punt staat voorgoed van haar aardsch omhulsel gescheiden te worden, in het bordje een hulplichaam, waaraan zij zich kan vastklemmen en dus voor vervluchtiging wordt behoed. Men noemt het op grond daarvan hoên péh (45), "zielelap".

Zal de ziel er echter werkelijk haar intrek in nemen? Zullen de duivelen der duisternis, steeds er op uit zwakke schimmen te deren, het haar niet beletten? Zal zij wellicht niet gevangen worden gehouden door de machten der hel, waarvan de Kerk van den Boeddha zooveel vreeselijks weet te vertellen? Al die vragen brengen er de familie toe de hulp van een priester dier Kerk in te roepen; want het redden van zielen uit de klauwen der hel heeft steeds op het programma van Shâkyamoeni's godsdienststelsel bovenaan gestaan, en de dienaren zijner leer hebben het in het uitdenken van kunstmiddelen om die bevrijding tot stand te brengen verwonderlijk ver gebracht.

Gekleed in een lange toga van zwarte of grauwe kleur of, als de familie hem ruim betaalt, in een rijk geborduurd zijden ceremoniekleed (Kâshâya), plaatst de priester zich voor de tafel. Hij opent de plechtigheid met het uitspreken van een reeks formules (Tantra's), samengesteld uit Sanskriet of Pali woorden waarvan noch hijzelf noch iemand anders tittel of jota begrijpt, maar die desniettemin de dragers zijn van wondervolle tooverkracht. Hierna richt hij op zangerigen toon de volgende aanroeping tot Tē tsōng ông (46), den "Koning der Aardsche Bewaarplaats", d. i. van de hel, een Bodhisatwa die aldaar zetelt als hoogste verlossende macht:

"O, Bodhisatwa van de wereld der duisternis, uwe glorie is moeielijk te omschrijven!

"Verwezenlijk onze verwachtingen en vertoon uw waarachtig aanschijn, verdeeld over alle oorden;

"Dat de hellewezens, hongerige spoken (Prêta's) en dieren het oor leenen aan de glorierijke Wet,

"En alle mogelijke wezens zich het hoofd zalven met uw genadevolle gunst!

"Laat het licht, dat uit uw onschatbare voorhoofdsparel straalt, zijn weg vinden naar het pad, dat naar de hemelzalen voert,

„En uw staf de poorten der hel openslaan.

„Het is mijn ernstige wensch, dat de ziel van dezen overledene goedgunstig de oorden van geneugte worde binnengeleid,

„En zij al de barmhartige en eerwaarde Boeddha's en Bodhisatwa's vereeren moge op het lotusterras (d. i. het heelal)".

Onder het zingen van deze hymne geeft de priester bij iedere lettergreep een tikje op een hol houten voorwerp, welks vorm eenigszins aan een doodskop doet denken. En bij den aanvang van elken nieuwen regel slaat hij op een bekervormige metalen klok, die een zeer helderen klank van zich geeft. Een kleinen, aan een steel bevestigden wierookbrander van tin in de hand genomen hebbende, zegt hij vervolgens met neergeslagen oogen een gebed van den volgenden inhoud op:

„Ik groet u, o hemelsche rechters, die de hoogste, middelste en „laagste sferen van het heelal bewoont! Ik groet u, vorsten der „aarde, der wateren en der menschen, met al uwe volgelingen! „Gedenkt deze ziel, en helpt haar voorwaarts op den weg naar het „in het westen gelegen Paradijs. Eerbiedig bedenk ik, dat het „moeielijk is een wedergeboorte als mensch of godheid deelachtig te „worden en dat het deze ziel dus ternauwernood zal kunnen gelukken „herwaarts af te dalen. Doch de heilige geschriften onzer Kerk doen „machtige woorden aan de hand om bij de oproeping van zielen „dienst te doen; laat ik die thans opzeggen".

Hij grijpt naar zijn handbel, die op den top van den steel een knop vertoont in den vorm van een Wadjra, den tooversleutel der Kerk, en, terwijl hij haar langzaam doet klingelen, zegt hij op slependen toon:

„Met deze klingelende bel zend ik mijn oproeping naar omhoog.

„Ziel van dezen doode, lig niet in wezenloosheid verzonken, maar hoor deze klanken en begrijp wat zij te beteekenen hebben!

„Klem er u door de kracht der Drievuldigheid aan vast,

„En daal heden, ja op dit oogenblik, naar omlaag om herwaarts te komen!"

Een wonderdadige Tantra doet de rest. De ziel daalt werkelijk neder, neemt haar intrek in de „zielelap" en wordt dadelijk verwelkomd door den oudsten zoon, die met een paar wierookstaafjes tusschen de saamgevouwen handen een buiging voor het bordje

maakt en de staafjes in de asch van een wierookvat steekt, hetwelk mede op de tafel staat. De priester zingt tegelijk een korte wierookcantate en leest, na afloop daarvan, met luider stem een brief af, waarin aan de ziel de heugelijke tijding wordt kond gedaan, dat in het sterfhuis, welks geographische ligging tot in de kleinste bijzonderheden wordt omschreven, de rouwenden vol liefde en toewijding een zielelap voor haar hebben opgericht om in te vertoeven, en zij haar binnen eenige oogenblikken een overvloedigen maaltijd zullen opdisschen. „Driemaal” zoo zingt de priester tot besluit, „noodig „ik de ziel uit herwaarts te komen. Kom thuis, o ziel, zet u neder „op uw zetel en luister naar de woorden van het heilige boek. O, „Bodhisatwa's en Mahâsatwa's, die de heilige geschriften bestudeert!”

Thans wordt de brief in brand gestoken en op die wijze den onzichtbaren geest van den doode in het luchtruim toegezonden. Vervolgens gaat de priester een wondervollen Canon opdreunen, die tot titel voert: „Sûtra die de hellen overwint” en, volgens eigen verklaring, de macht bezit den dooden rechtstreeks het Nirwâna binnen te voeren. Eenige krachtige tooverformules en aanroepingen van Awalôkitêçwara, Amitâbha en den bovengenoemden hellevorst zetten de kroon op zijn verdienstelijk werk.

Middelerwijl is de beloofde offerande op een paar extra tafels nabij het lijk uitgestald. Onder de twaalf schotels, waaruit zij meestal is samengesteld, zijn er eenige van zinnebeeldige beteekenis. Eén bevat bv. zoogenaamd ōng lê (47), d. i. gedroogd vleesch van een schelpdier, dat op de kusten van Zuidelijk China menigvuldig wordt aangetroffen; want ōng zoowel als lê hebben in de volkstaal synoniemen, die respectievelijk „bloei” (48) en „glorie, weelde” (49) beteekenen; de spijs zal dus den doode in staat stellen in het volgend leven voorspoed en welvaart te genieten en deze ook aan zijne nakomelingen te schenken. Een andere schotel draagt om een soortgelijke reden een ananas, want deze vrucht heet ōng laî (50), „peer des bloeis”; behalve dat, is het schrijfteeken voor peer (51) te splitsen in „boom” (52) en „voordeel, winst” (53). Eindelijk merkt men nog een portie zachte, ronde koekjes van rijstemeel en hennepzaad op, met erwtenmeel en suiker van binnen. Zij heeten „hennepkoekjes”, moâ tsî (54), en worden, naar het volk verhaalt, om de volgende reden opgedischt:

Eens viel een mandarijn, toen hij een rechtszitting hield, in slaap en verhaalde bij zijn ontwaken, dat hij in zijn droom een huis was binnengetreden, waar men juist bezig was een offertafel aan te

rechten. Onmiddellijk viel zijn oog op een schotel met hennepkoekjes en daar hij een groot liefhebber van dit gebak was, deed hij er zich terdege aan te goed. Nu zou de mandarijn stellig geen bijzondere aandacht aan zijn droom geschonken hebben, als niet iedereen in de zaal duidelijk sporen van die kleverige spijze aan zijn wangen en lippen had ontdekt; thans kon hij bezwaarlijk nalaten naar alle richtingen dienaren te zenden, om te zien of er werkelijk in den omtrek een gezin bestond als dat, waarvan hij gedroomd had. Inderdaad kwamen er spoedig eenige terug met de boodschap, dat zij een woning hadden gevonden, waarin men juist bezig was hennepkoekjes en andere spijzen aan de zielen der voorouders te offeren. Er viel dus niet meer te twijfelen: in overeenstemming met de wetten der zielsverhuizing was een der voorouders van die lieden opnieuw vleesch geworden, en wel in de hooge persoonlijkheid van den mandarijn, ja nog grootere zekerheid verkreeg men op dit punt, toen de offeraars verklaarden met opzet hennepkoeken opgedischt te hebben, omdat een hunner voorvaderen daar zoo bijzonder veel van gehouden had. Het spreekt vanzelf dat alle verstandige lieden uit het gebeurde de conclusie trokken, dat de dooden in het algemeen verzot zijn op hennepkoekjes en deze dus uiterst geschikt zijn om te dienen als lokmiddel voor zielen, die men naar zijn woning wenscht te doen afdalen.

Zoodra de offerande behoorlijk voor den doode is uitgestald, treedt de Boeddhistische priester ten tweeden male op. Een rond, tinnen potje met schoon water in de hand nemende, zingt hij met plechtige stem:

»Het Amṛta van den wilg der Bodhisatwa's
»Is zóó machtig, dat één drop ervan in staat is in de tien onderdeelen des heelals
»Vuil en smetten, door ranzig vleesch teweeggebracht, te niet te doen
»En de altaren en oorden van eeredienst dus volmaakt rein te houden«.

Hierop doopt hij zijn vinger of een twijgje van een baniaanboom in het vocht en sprenkelt eenige droppels over de offerwaren, het lijk, de omstanders en de muren der zaal. Op die wijze worden alle ongeluk brengende invloeden, door het sterfgeval veroorzaakt, weggewasschen en de ziel van den doode in staat gesteld in een toestand van volmaakte zuiverheid voor de voorouders te verschijnen. Vandaar dat de plechtigheid bestempeld wordt met de benaming

tsīng sin (55), „zuivering des lichaams”. Zij wordt onmiddellijk gevolgd door een tweede reinigingsproces van eenigszins anderen aard: een weinig wierookpoeder op zijn bovenvermeld handwierookbakje uitgestrooid hebbende, beweegt de priester dit voorwerp over, langs en onder den doode, en bewierookt op dezelfde wijze de voorwerpen nabij het bed, benevens de muren van het vertrek.

Middelerwijl houden de rouwers zich onledig met de ziel de uitgestalde offerwaren aan te bieden. De oudste zoon treedt nader, neemt wierookstokjes in de saamgevouwen handen, heft deze op tot het lijk, plaatst de stokjes in den wierookbak, en knielt driemaal achtereen neer om telkens het hoofd viermaal ter aarde te buigen. Het aantal buigingen moet namelijk even zijn, daar even getallen tot het element van dood en duisternis behooren (zie blz. 30); wordt echter een soortgelijk eerbewijs aan een god of levend wezen gebracht, dan buigt men zich bij elken voetval slechts driemaal ter aarde. Na den oudsten zoon treedt de tweede op om op zijn beurt hetzelfde ceremonieel te verrichten, en dan komen achtereenvolgens de overige zoons, de vrouw, de schoondochters en verdere verwanten, in de volgorde, die de familie-hierarchie aangeeft. Offerpapier wordt middelerwijl in het fornuis aan de vlammen prijsgegeven, en na een poosje neemt men de spijzen weg om deze, nadat men ze desnoods nog eens heeft opgewarmd, zelf te verorberen.

Doorgaans profiteert de treurende familie in één moeite van de tegenwoordigheid des priesters om hem een plechtigheid te doen verrichten, die ten doel heeft den pas ontslapene in het Schimmenrijk van geld te voorzien. Ieder ontwikkeld Chinees toch weet zeer goed, dat men zich daar zonder geld even moeielijk levensbehoeften kan aanschaffen als op deze wereld, en bovendien dat ieder, die op deze aarde herboren is geworden, voor dit voorrecht aan Yama, den Bestuurder der Onderwereld, een zekere vergoeding heeft moeten betalen. Daar nu het meerendeel der schimmen arm is, neemt bijna iedereen bij zijn wedergeboorte als mensch bij de rijkere het daartoe benoodigde geld op. Komt men dus na zijn verscheiden weer in dezelfde Onderwereld terug, dan zal men zich dadelijk omringd zien door een troep schuldeischers even onbarmhartig als die van deze wereld, en bij wanbetaling gekweld en mishandeld worden zonder eind; — is het mitsdien niet de plicht der nakomelingen de arme ziel in staat te stellen zich dadelijk van haar verplichtingen te kwijten? Vandaar de bedoelde plechtigheid.

Reeds een poos te voren werd een groote hoeveelheid zoogenaamd

„schatkamergeld”, k h ò t s î n (56), ingeslagen, dat wil zeggen vierkante, platte, geelachtige pakjes, elk met honderd velletjes wit papier gevuld. Ieder vel is van evenwijdig loopende, gekartelde insnijdingen voorzien en stelt dus gansche rijen ronde koperstukjes voor, zoodat een kleine hoeveelheid pakjes reeds een waarde van eenige millioenen vertegenwoordigt. Een koffer van papier en bamboe pakt men er mee vol en vult buitendien nog eenige soortgelijke kisten met het tot staafjes gevouwen goud- en zilverpapier, dat de lezer op blz. 15 en 16 heeft leeren kennen; eindelijk schaft men zich voor elke kist een paar papieren poppen aan, om haar naar de schimmenwereld te dragen. En om te voorkomen dat die koffers aldaar door niet rechthebbenden geopend en leeggeplunderd worden, sluit men ze niet alleen met een papieren hangslot af, maar plakt bovendien bij wijze van verzegeling twee strooken papier, met den naam van den gestorvene beschreven, kruiselings over de voorzijde. Deze reepen krijgt men van den priester, die de plechtigheid leidt, en wiens zegelafdruk zij moeten dragen. Een papieren „schatkamer-mandarijn”, k h ò k o a n (57), wordt ook nog aangeschaft, om belast te worden met het oppertoezicht over de schatten op hun weg naar de Onderwereld.

Wanneer nu alles behoorlijk bijeen is geplaatst, sommeert de priester, onder voortdurend rinkelen met zijn bel, den onzichtbaren geest, door laatstgenoemde pop voorgesteld, in deze zijn intrek te nemen. Dit oproepen is mogelijk doordien men weet, dat de naam van den geest eensluidend is met dien van het geboortejaar des overledenen. Gehuurde muzikanten doen daarbij de schrille tonen hunner instrumenten door de zaal weergalmen. Opdat de schatmeester dadelijk iets zal vinden om zich te laven, zijn eenige eetwaren voor de pop geplaatst. Een varkenslever ontbreekt daarbij nimmer; want het volk is door wijze redeneering tot het inzicht gekomen, dat deze spijs, na door den schatbewaarder verorberd te zijn, ontegenzeggelijk goeden invloed op diens lever moet uitoefenen, en hij bijgevolg niet zoo gemakkelijk zijn plicht vergeten of verzuimen zal als een ander, die geen lever heeft gegeten. Men wete namelijk, dat in China de lever de zetel van gedachte, geheugen en toewijding is.

Zoodra de priester verklaart dat de schatmeester gekomen is, treden de rouwdragers voor de offertafel, knielen neer en noodigen het onzichtbare wezen door buigingen uit, toe te tasten. Soms ook biedt de oudste zoon hem wijn als offergave aan. De priester, die tot nu toe niets deed dan zingen en bidden, leest daarop een geschreven stuk voor om den geest op de hoogte te stellen van de zaken,

die hij ter behoorlijke uitoefening van zijn functie noodzakelijk moet weten; hij deelt hem daarin bijzonderheden mee over den doode, te wiens behoeve hij lastig gevallen wordt, over de hoeveelheid papier, die verbrand zal worden enz., en doet hem ten slotte weten dat men van hem verwacht een eerlijke en trouwe plichtsvervulling.

Intusschen hebben de muzikanten niet stilgezeten, maar met al den ijver en de geestdrift, die in hen zijn, getracht den schatmeester door hun spel aangenaam te stemmen. Ook de kofferdragers worden niet vergeten; in een kring heeft men ze op den grond gezet rond schotels met spijzen en bekers met wijn, en hen dringend, maar vriendelijk uitgenoodigd toe te tasten, opdat zij op reis niet door honger en dorst zullen overvallen worden. En om niets te vergeten, hangt men hun nog eenige aan een touwtje geregen blaadjes papieren geld om den hals. Men wete nl., dat ook op aarde geen vrachtdragers aan het werk zijn te krijgen zonder eerst voorschot op hun te verdienen loon te hebben ontvangen.

Nadat den poppen eenige oogenblikken tijd is gegund om te eten en te drinken, maakt men van het papier een grooten brandstapel. Gedeeltelijk op het fornuisje, op blz. 15 genoemd, gedeeltelijk op den vloer van de open binnenplaats, doet men koffers en papierdragers met en benevens den schatbewaarder in vlammen opgaan. Het geknetter van het bamboe, het snorren van het vuur worden overstemd door de muziek, de handschel des priesters en de luide jammerklachten der familieleden. De asch wordt na de afkoeling opgezameld en in papier tot pakjes gebonden, welke den doode in of naast de kist zullen worden medegegeven in het graf. Vandaar dat het auto da fé bekend staat onder den naam taî sûi sin khȏ (58), "een schatkamer met het lijk begraven".

De koffer met het "schatkamergeld" geniet van de zijde der familie meer aandacht dan de andere kisten, niettegenstaande hij slechts pasmunt bevat. Want pasmunt is juist, wat de overledene dringend noodig heeft om zijn schuldeischers in de Onderwereld dadelijk te betalen; hij behoeft dan geen tijd te verliezen met het wisselen van de gouden en zilveren staven, nog ongerekend dat hij geen gevaar loopt afgezet te worden door laaghartige wisselaars. Want ook in de andere wereld ontziet men zich niet zijn medeschepselen te exploiteeren door misbruik te maken van den pijnlijken toestand, waarin ongeduldige schuldeischers hen brengen.

Reeds voor vele eeuwen hebben wijze mannen, wier namen helaas niet aan de vergetelheid zijn ontrukt, met wiskunstige zekerheid

berekend, hoeveel aan elke ziel als minimum behoort meegegeven te worden. De quantiteit hangt namelijk af van het geboortejaar, en het volk houdt angstvallig en getrouw aan de eenmaal vastgestelde cijfers als aan heilig evangelie vast; men kan ze trouwens in alle winkels, waar dat papieren geld te koop is, op een lijst aan den muur zien hangen. Uit blz. 18 weet de lezer reeds, dat de Chineezen den tijd indeelen in regelmatige kringloopen van twaalf jaar, waarvan elk wordt aangeduid door den naam van een dier. Iemand nu, wiens geboorte viel in een jaar van de Koe, moet in de Onderwereld het hoogste bedrag of 320,000 geldstukken betalen, terwijl het laagste, 60,000 stukjes groot, noodig is voor hem, die in een jaar van den Aap geboren is. Die bedragen zijn respectievelijk vervat in twee-en-dertig en zes pakjes, elk van honderd blaadjes, zoodat elk blaadje een waarde van honderd geldstukken vertegenwoordigt. Families in goeden doen voeren voor alle zekerheid de vastgestelde som vaak tot het drie-, vijf- ja zevenvoud op, doch wachten zich wel een even veelvoud ervan naar de Onderwereld te zenden, om dezelfde reden waarom men den doode geen even aantal lagen kleedingstukken aan wil trekken (zie blz. 30).

Wanneer het lijk gekleed op het waterbed ligt, gereed om gekist te worden, hangt een der naastbestaanden het twee koperen geldstukken, elk aan het eind van een rooden koordje gebonden, om het oor. Na een paar minuten zijn zij met zielmaterie van den doode doortrokken en dientengevolge geschikt geworden om diens wil en verlangen te onthullen. Wil men daarna in een zaak, die den doode van nabij aangaat, diens oordeel vernemen, of ten aanzien van een gewichtige aangelegenheid zijn gevoelen inwinnen, dan legt men hem, vlak voor zijn lijkkist of zieltablet staande, de zaak bloot en stelt de vragen zóó, dat een beslist ja of neen het antwoord kan wezen. Daarop laat men de geldstukken op den grond vallen; komen de twee zelfde zijden bovenop te liggen, dan luidt het antwoord ontkennend; in het tegenovergestelde geval is het bevestigend. De muntstukken worden altijd weer zorgvuldig in de nabijheid van het lijk neergelegd, opdat men ze steeds bij de hand hebbe; veelal hangt men ze aan het oor van den op tafel staanden wierookbrander. Zeer vaak bewaart men ze 25 of 26 maanden lang, dat wil zeggen totdat de rouw, die de kinderen, de vrouw en de schoondochters te dragen hebben, in theorie voorbij is, en doet ze na de begrafenis dienen ter ondervraging van het zieltablet.

HOOFDSTUK IV.

HET KISTEN.

Hetzij men de lijkkist na het overlijden heeft gekocht, hetzij men haar, in afwachting van het sterfgeval, korter of langer tijd buitenshuis beschikbaar heeft gehouden, iets wat ten aanzien van bejaarde lieden vaak voorkomt — in elk geval behoort zij plechtstatig naar het sterfhuis gevoerd te worden. Een even getal vrienden of verre bloedverwanten, bij rijken soms zes of acht, wordt aangezocht om op te treden als „lijkkistbeheerders", tsiáng pán (59), en in deze hoedanigheid het voorwerp huiswaarts te brengen. Zij begeven zich naar den winkel waar de kist gekocht werd, of naar de plaats waar zij opgeborgen staat, trekken er een witte rouwpij aan van linnen of katoen, zetten een muts op van dezelfde stof en nemen acht, zelfs, als men het goed doen kan of het voorwerp zeer zwaar is, zestien koelies aan om het gevaarte huiswaarts te dragen. Een troepje muzikanten opent den stoet; daarop volgt de drager van een rood statie-zonnescherm; dan komen twee mannen ieder met een groote gong, en eindelijk nog twee of vier arme drommels, smerig en onoogelijk als bedelaars, die politieagenten moeten voorstellen. Als zoodanig dragen zij een hoogen lictorenhoed van kegelvormige gedaante, rood of zwart van kleur, en houden elk een paar in elkaar gevlochten rottingen in de hand, of sleepen een lang stuk van een gekloofden bamboestok, zooals bij het geeselen gebruikt wordt, achter zich aan; nu en dan roepen zij op sleependen toon: ioê o.o.o.o., „Hebt ontzag!" om het volk behoorlijk voor de processie uit den weg te doen gaan. Achter hen komen de genoemde tsiáng pán's en onmiddellijk daarop ziet men de lijkkist, met touwen onder een zwaren ronden draagbalk vastgesjord en versierd met een lang, smal stuk rood doek, waarvan de einden los neerhangen. Op het deksel liggen een paar groote bloemen van klatergoud.

Intusschen maken in het sterfhuis zoowel mannen als vrouwen zich gereed de kist op straat in te halen. Zij steken zich in de

zware hennepkleedij, reeds op blz. 8 beschreven, terwijl neven, nichten en andere minder naverwante familieleden witte rouwkleederen aantrekken, van dezelfde soort als die der tsiáng pán's. Zoodra zij den stoet in het oog krijgen, trekken allen tezamen uit en knielen kermend en weeklagend neer, terwijl de gerechtsdienaars hun luid en eerbiedwekkend ioê o.o.o.o. uitgalmen. Bij de knielenden gekomen, staan de dragers een oogenblik stil, om een familielid gelegenheid te geven een streng koperen muntstukjes en wat ongekookte rijst en brandstof op het deksel der kist neer te leggen. Een paar lieden zijn tegelijkertijd op de straat ijverig bezig een zekere hoeveelheid papieren geld te verbranden, want de Chineezen zijn berekenend genoeg om te begrijpen, dat de omzwervende spoken er dadelijk op aanvliegen en dus vergeten zullen het sterfhuis binnen te sluipen, om er, kwaadaardig als zij van nature zijn, den doode te verontrusten. Eenige oogenblikken later gaat de geheele optocht weer verder, en trekt met luide slagen op de gongs en onder het geschreeuw der gerechtsdienaars de woning binnen, onder begeleiding van de schrille tonen der muziek.

De kist wordt met het voeteneinde vooruit de deur binnengedragen en een oogenblik neergezet. Men neemt er het deksel af, haalt er al de voor het kisten benoodigde ingrediënten uit, die de kistenkoopman er heeft ingelegd, zooals een losse plank, pakjes ongebluschte kalk, snippers papier enz., tilt vervolgens den last weer op en zet hem met het hoofdeneinde vóór het waterbed. Om na het kisten het optillen gemakkelijker te maken, plaatst men er een paar blokken onder; in den regel neemt men daartoe twee der reusachtige houten hamers, die het gezin dienen om in groote mortieren rijst te ontbolsteren.

De rijst en de brandstof, die buitenshuis op de kist worden gelegd, dienen volgens de Chineezen zelven om te bewerken, dat de dood van den kostwinner het tegendeel van gebrek aan middelen tot levensonderhoud in huis zal halen.

Gedurende het kisten en wat daaraan voorafgaat roeren de muzikanten, die aan het benedeneind der zaal een plaatsje gezocht hebben, uit alle macht hun handen en lippen, en doen de smerige politieagenten bij elke handeling van beteekenis een lang gerekt ioê o.o.o. weergalmen. De treurenden onthouden zich echter van alle klaaggeschrei; want door teekenen van smart aan den dag te leggen zou men droefenis en leed met den doode in de kist sluiten en hem daardoor het verblijf in het graf onaangenaam maken.

De lieden. die op weg naar huis de kist op de schouders dragen, worden met de namen kioh hoe (60), "voetmannen", of kang kioh (61), "werkbeenen", bestempeld. Bij groepjes kan men ze voor elken lijkkistenwinkel heen en weer zien slenteren, in afwachting van iemand, die hen noodig heeft. Hun hoofdman speelt een groote rol bij het kisten. Zijn eerste werk is, de asch, die door de naastbestaanden bij de buren gebedeld werd (zie blz. 11), behoedzaam op den bodem der kist te strooien onder het uitspreken van de woorden: Iā hé-hoe, hō̲ lí-ê̲ kiáⁿg-soen poè koéi-á toe (62), "Ik strooi de asch uit, om te maken dat uwen kinderen en kleinkinderen rijkdommen bij hoopen en stapels ten deel vallen". Waarop de betrekkingen bij wijze van amen onmiddellijk antwoorden: Hó ah, hó ah (63), "Heel goed, heel goed!"

Dan neemt hij een handvol ijzeren spijkertjes en strooit ze in de kist. Het woord ting (64), "spijker", beteekent namelijk ook een mannelijk individu, en mitsdien zullen die voorwerpjes, in de kist uitgezaaid en daarmee in het graf geplant, den doode bepaald een talrijke mannelijke nakomelingschap verzekeren. Bij het uitstrooien zegt dan ook de hoofdman: Iā ting, hō̲ lí ê kiáⁿg-soen tsjhoet ting (65), "Ik strooi spijkers, om te maken dat uw kinderen en kindskinderen mannelijke nakomelingen voortbrengen", waarop het antwoord der aanwezigen wederom luidt: "Heel goed, heel goed!"

Nu wordt van een mengsel hennepzaad, tarwe, erwten, gierst en ongebolsterde rijst een handvol in de kist gestrooid, vaak onder toevoeging van grofkorrelige roode gist, uit graan of rijst bereid, die de eigenschap bezit meelspijzen sterk te doen rijzen en buitendien een schoone, roode kleur te geven. Deze handeling moet maken, dat het nageslacht van den doode niet alleen altijd overvloed van levensmiddelen hebbe, maar ook zich vermenigvuldige als graan, op den akker uitgezaaid; buitendien zal de uitzaaiing van gist zijn rijkdommen gelijk fermenteerende meelspijzen in volume doen toenemen. De hoofdman der dragers zegt dan ook: "Ik strooi hennepzaad uit, om uw kinderen en kleinkinderen talrijk te doen worden als hennepkorrels; ik strooi erwten uit, opdat uw nakroost een groot aantal afstammelingen zal hebben", enz. Onveranderlijk blijft het antwoord der familie bij elke phrase: "Goed, goed!"

Na het uitzaaien van al dat geluk, dien zegen en overvloed, legt de man een hoeveelheid afval van plantenmerg, waarvan kunstbloemen en allerlei snuisterijen vervaardigd worden en dat in Europa

den oneigenlijken naam van rijstpapier draagt, in de kist. Hij spreekt er deze woorden bij uit: Iā tshó-tshoèi, ho̱ lí-ê̱ kiá^{ng}-soen toā koèi (66), „Ik strooi afval van plantenmerg, opdat uw kinderen en kleinkinderen tot grootheid en aanzien zullen geraken”. Dan volgen afval van papier in lange, smalle reepen, en eenige pakjes ongebluschte kalk, alles om de stoffen, die bij de ontbinding van het lijk zullen afgescheiden worden, eenigszins op te slorpen, en eindelijk wordt alles bedekt met een losse plank, die op kleinen afstand van den bodem juist in de kist sluit. Ter voorstelling van de sterren van den Grooten Beer zijn er zeven cirkels op geteekend of zeven ronde gaten in geboord, en daarom heet ze tsjhít-tsjhi^{ng} pán (67), „zeven sterren-plank”. De armen doen het in den regel maar zonder, tenzij de doode een hoogen ouderdom mocht hebben bereikt. Men spreidt er een roode matras over, waaruit het vulsel zorgvuldig verwijderd is, want ongesponnen katoen of kapok is, zooals op blz. 22 reeds werd gezegd, voor een lijk verboden waar. Over die matras komt een soort van matje te liggen, samengesteld uit lange, dunne draden van het merg van waterriet in ééne richting naast elkander geplaatst en door roode draden, die er bij wijze van inslag paarsgewijze doorheen loopen, bijeen gehouden. Dat merg, hetwelk zeer veel overeenkomst heeft met het hart van den vlier, bezit een sterk opslorpend vermogen en bewijst dus bij de ontbinding van het lijk gelijksoortige diensten als de kalk. Een gewone slaapmat wordt erover uitgespreid, benevens een hoofd kussen zooals door de levenden gebruikt wordt.

En hiermee wordt de kist geacht klaar te zijn voor de ontvangst van het lijk. Alvorens het er in te plaatsen, steken de zoons den doode een handjevol koperen geldstukjes in een der mouwen, doen die er daarna weer uitvallen in een nap of rijstmaat, welke door één hunner in knielende positie wordt vastgehouden en verdeelen ze ten slotte onder elkander. Op deze wijze geeft de doode vóór hij in de kist gaat zijn bezittingen eigenhandig aan zijn nakomelingen weg. Eerst na deze zinnebeeldige handeling, die pàng tsjhioé-bé tsî^{n} (68) heet, d. i. „geld laten vallen uit het ondergedeelte van den arm”, achten de erfgenamen zich gerechtigd den boedel als den hunnen te beschouwen.

Geholpen door de naaste bloedverwanten, schuift de voornaamste kioh hoe nu een lange reep wit linnen of katoen onder het lijk door en knoopt de einden stevig op de borst vast, zoodat bij het opbeuren de armen niet langs het lichaam kunnen neerzakken Dan

grijpt hij den knoop met beide handen en licht het lijk van het waterbed op, bijgestaan door de zoons, die het hoofd en de schouders aanvatten, en door de dochters, die de voeten omhoog tillen. Op deze wijze wordt de doode met vereende krachten in de kist gebracht, de reep losgeknoopt en weggetrokken en den kioh hoe een extra-fooi overhandigd. Deze spant daarop uit het midden van het voeteneind naar het midden van het hoofdeneind der kist een touwtje, met het doel zich te vergewissen dat het lijk wel precies in de lengteas ligt, en legt er eenige kleinigheden in, waarop de doode bij zijn leven bijzonder gesteld was, of die hem in de andere wereld van dagelijksch nut kunnen wezen. Mannen krijgen bijvoorbeeld een zakdoek en een waaier in de eene hand en, als zij gewoon waren te rooken, een tabakszak en pijp in de andere; geleerden worden met penseelen, inkt, papier en dergelijke dingen, vrouwen met een neusdoek uitgerust. Sterft een jong kind, dan zal de bedroefde moeder nooit vergeten het een of ander stuk speelgoed, waaraan het bijzonder gehecht was, mee te geven. Een Mandarijn of letterkundig gegradueerde eindelijk hangt men niet zelden een afschrift van het diploma zijner waardigheid, zorgvuldig in een zakje verborgen, op de borst, opdat iedereen in de andere wereld hem zal eeren en ontzien. Hier dient echter vermeld te worden, dat zulks ook in vele gevallen achterwege blijft, daar menig ultra-orthodox gezin onder den invloed staat der kruistochten, in de laatste jaren met veel ijver door de geletterde klasse op touw gezet tegen de besmetting en ontheiliging van beschreven papier.

Laten de middelen het toe, dan steekt men den doode een of meer parelen of edelsteenen in den mond, of hecht die ergens aan zijn hoofddeksel of kleeren vast. Het volksgeloof wil namelijk, dat zulke kostbaarheden de ontbinding van het lijk vertragen en den overledene bovendien in de donkere Onderwereld als zooveel fakkels voorlichten. Het gewone volk echter bepaalt er zich meestal toe een paar koperen geldstukjes op de tong te plaatsen.

Nadat de kist behoorlijk is voorzien van alles wat den doode nuttig zou kunnen zijn, wordt zij aangevuld met pakjes ongebluschte kalk, vertinde papiertjes en de reeds eenige malen ter sprake gebrachte lange reepen papierafval, zoodat het lijk aan alle kanten volkomen vast ligt. De naastbestaanden helpen bij dit alles een handje en houden een waakzaam oog op de bewegingen van de koelies, ten einde te voorkomen, dat deze versierselen van waarde wegkapen. Dan wordt een wit laken, waarop een roode lap van

kleiner afmetingen vastgenaaid is, over het lijk heengelegd en daarop een broek van een volwassen man en een van een knaap of kind geplaatst; van beide kleedingstukken zijn de pijpen toegebonden en met tot staafjes gevouwen goud- en zilverpapiertjes volgestopt. Men heeft hier te doen met een vernuftig uitgedacht middel om den doode in de andere wereld en de nakomelingschap in deze, schatrijk te maken; want khọ̀ (69), "broek", beteekent in de taal van Emoy ook "schatkamer" (70), en dit feit alleen reeds is voldoende om de groote en de kleine broek, met papieren geld gevuld, zoowel in de zichtbare als de onzichtbare wereld groote en kleine schatkamers, met goud- en zilverstaven opgevuld, te doen voortbrengen.

De twee voeteneindslaven, waarvan op blz. 11 gesproken is, worden nu ook nog in de kist geplaatst, met het reeds bekende doel. Men vergeet ook niet het lijk een glazen of metalen spiegeltje, of in stede daarvan een stukje blik op de borst te leggen, daar men denkt, dat zulk een voorwerp het lichaam en de ziel in het graf licht zal verschaffen; vandaar den naam van tsiō sin kiàng (71), "spiegel om licht op het lichaam te werpen". Over alles heen spreidt men ten slotte een goedkoop linnen laken, ongeveer half zoo lang als de kist, waarop met zwarten inkt in ruwe trekken een mensch ten voete uit is afgebeeld, en wel een man of een vrouw, al naar het geslacht van den doode. Zulke lakens worden kant en klaar in de winkels verkocht en zijn bekend onder den naam van dzia sin hoan (72), "vlaggen ter bedekking van het lijk". Dat zij een andere vorm zijn voor het afbeeldsel des dooden, hetwelk de oude Egyptenaren op het deksel van de sarcophagen uitbeitelden, komt ons waarschijnlijk voor.

Het behoeft ter nauwernood gezegd te worden dat men aan het kisten van een minderjarige of van iemand, die in den bloei zijns levens sterft, niet zooveel zorg besteedt als aan het lijk van een bejaard persoon.

In sommige deelen van zuidelijk Foehkiën omwikkelen de bewoners hun dooden vaak op een wijze, die bijzondere vermelding waard is. Zoodra de kist voor het ontvangen van het lijk in gereedheid is gebracht, plaatsen zij er het deksel onderstboven op en leggen er in de lengte en in de breedte een rij lange, witte zwachtels van linnen of katoen overheen; vervolgens brengt men het gekleede lijk van het waterbed op de zwachtels over, bedekt het met het bovenvermelde witte en roode laken en knoopt de reepen stijf over het ontzielde lichaam heen, zoodat zij zich voordoen

als een wit netwerk op rooden grond. Is men hiermede gereed, dan plaatst men het deksel met het lijk naast de kist en doet den doode naar zijn laatste rustplaats verhuizen.

Wanneer het deksel op de kist zal worden gelegd, treden de omstanders, voor zoover zij niet tot de naaste bloedverwanten behooren, eenige schreden achteruit, ja verdwijnen zelfs in de nevenvertrekken, daar het in China zeer gevaarlijk voor de gezondheid wordt geacht zijn schaduw tegelijk met een lijk in de kist te doen sluiten. Vrouwen, die in gezegende omstandigheden verkeeren, gaan veiligheidshalve nog op een stoel staan; anders zou het spook of kóei (73) van den doode, dat volgens de wijsbegeerte des lands tot de Yin behoort en na het overlijden wederkeert naar de aarde, waaruit het eenmaal zijn oorsprong nam, van daaruit in haar lijf kunnen sluipen en er de levenskiem, door het tegenovergestelde element Yang neergelegd, vernietigen.

Een laatste poging wordt nu nog aangewend om den afgestorvene tot het leven terug te roepen. Het op blz. 32 besproken zieltablet den doode op de borst gelegd zijnde, knielt de oudste zoon naast de kist neder, roept: "Vader (moeder), verrijs!" en zet het bordje wederom eerbiedig op de tafel naast de kist. Intusschen houden een of meer der oudere familieleden, inzonderheid als de oogen, vroeger zoo zorgvuldig toegedrukt, weer opengegaan zijn, een vleiende troostrede tot den doode, hem verzekerende dat hij met een gerust hart deze wereld verlaten kan, dewijl zijn nakroost ongetwijfeld gelukkig zal wezen en door talrijke offers trouw zorg zal dragen voor het welzijn zijner ziel in het land der schaduwen. Ook verzuimen zij niet hem tegelijkertijd te smeeken zijn familie niet te vergeten, maar haar voortdurend met zegeningen te overladen.

Nadat men een flinke hoeveelheid kalk, vermengd met een plantaardige olie die spoedig zeer hard wordt, rondom op den rand van de kist en in de daarop sluitende groeve van het deksel gesmeerd heeft, wordt laatstgenoemd voorwerp door de voetarbeiders in positie gelegd en vastgenageld. Eén spijker in het midden van elke lange zijde wordt voldoende geacht; voor het overige hecht men beide deelen stevig aan elkander door middel van houten klampen, die ongeveer dezen vorm ⧖ hebben en met kracht worden ingedreven in kepen van dezelfde gedaante, welke ten getale van vier, nl. twee aan iedere lange zijde, buitenop de reet tusschen kist en deksel zijn uitgebeiteld. Bij het indrijven van elken spijker verzekert de voetarbeider de geboorte van veel mannelijke nakomelingen in de

familie door te zeggen: Tìng ting, hō lí-ê kiáng-soen tsjhoet ting (74), »Ik sla een spijker in, om te maken dat uw kinderen en kleinkinderen mannelijke nakomelingen zullen voortbrengen« (verg. blz. 43). De aanwezigen antwoorden ook hier met het stereotiepe: »Goed!«

Een doodkist te doen toespijkeren door een mandarijn of letterkundig gegradueerde staat zeer voornaam en kan groot nut hebben voor het nageslacht. Aanzienlijke families, die niet op buitengewone uitgaven behoeven te zien, noodigen derhalve gaarne zoo iemand met dat doel ten hunnent. Geëscorteerd door zoodanigen stoet van volgelingen als waarop hij krachtens zijn rang aanspraak kan maken, verschijnt de groote man; de muzikanten halen hem met hun oorverdoovende instrumenten en de mannelijke leden der familie met de noodige plichtplegingen in. De hoofdman der voetarbeiders reikt hem vervolgens een handbijl over, waarvan de rug als hamer dienst moet doen. Het hecht van dit voorwerp is voor deze buitengewone gelegenheid met rood laken omwikkeld, opdat geen kwade invloeden van de kist door de bijl heen zullen doordringen tot de hand, die ze omkneld houdt; buitendien is er een dun, rood-zijden koord aan gebonden, aan welks einden een rist geldstukjes hangt. Doch het is geen werk voor nette en teedere handen, noch strookt het met de waardigheid van een groot man een vulgair voorwerp als een hamerbijl met kracht te omklemmen: — hij legt er slechts even de langgenagelde vingers op, terwijl de hoofdman twee lichte tikjes op elk der spijkers geeft. Dan trekt hij zijn hand terug en laat het verdere inslaan aan den ander over.

Hiermede is de belangrijke bemoeiing van den grootwaardigheidbekleeder afgeloopen. De familie kan zich nu verheugen in het vooruitzicht dat hare nakomelingschap, door de spijkers vertegenwoordigd, ook hooge officieele ambten en titels zal veroveren: zóó krachtig is de invloed, dien een mandarijn of gegradueerde bij het dichtspijkeren van een doodkist uitstraalt. Men begrijpt nu ook dat de geldstukjes, die van de bijl neerhangen, dienen moeten om de nakomelingen tevens rijkdommen te doen verwerven. De hoofdman slaat nog eens met zijn bijl flink langs alle kanten van de kist om het deksel aan te drijven, en treedt dan eenige oogenblikken op den achtergrond.

Intusschen hebben alle mannelijke nakomelingen zich voor den grooten man ter aarde geworpen en hem stilzwijgend dankbare hulde voor zijn onschatbaren dienst gebracht door verschillende malen het hoofd

tot op den vloer te buigen. Trouw aan de heerschende regelen der etiquette, protesteert hij tegen dat eerbewijs door den knielenden dringend toe te voegen op te staan. Een der naaste verwanten spreidt nu den rooden lap, die om de bijl gewikkeld was, over zijn palankijn, om hem ook op weg huiswaarts tegen de invloeden van het sterfgeval te vrijwaren, en allen doen hem uitgeleide naar zijn draagstoel, waarmede hij verdwijnt zooals hij gekomen is.

Natuurlijk dient de waardigheidbekleeder voor zijn moeite een vergoeding te hebben; in China toch doet niemand iets voor niets. Men stuurt hem derhalve later een lap roode zijde met een paar vergulde bloemen thuis, of gaat hem die zaken zelf aanbieden, onder toevoeging van andere geschenken van meer of minder waarde. Nog zij aangeteekend, dat families, die niet voornaam genoeg zijn om voor het toespijkeren der kist de tusschenkomst van een mandarijn of gegradueerde in te roepen, zich in den regel vergenoegen met een bejaard persoon; de nakomelingen zullen dan ten minste een hoogen leeftijd bereiken, en ook dat is een zegen, dien geen Chinees versmaadt.

Nadat de kist behoorlijk is dichtgenageld, is het eerste werk van de voetmannen het waterbed af te breken. De planken, mitsgaders de mat waarop de doode lag, en de reepen doek waarmee het lijk opgelicht en naar de kist gedragen werd, alles eigenen zij zich toe als een emolument, dat niemand hun betwist. Mochten geen voetmannen bij het kisten dienst gedaan hebben, dan werpen de huisgenooten al de genoemde dingen op de straat, waar zij dadelijk aan bedelaars te prooi vallen; vooraf echter breken zij één der drie planken, waaruit het waterbed bestond, in tweeën. In enkele behoeftige gezinnen evenwel bewaart men alles voor huishoudelijk gebruik. Ook de lamp of kaars, die op het waterbed brandde, wordt met zand en al op straat geworpen, misschien wel om te voorkomen, dat booze menschen zich de olie met de op blz. 11 vermelde afkeurenswaardige bedoelingen toeëigenen. En wat den papieren draagstoel aangaat, welke (zie blz. 16) buiten de huisdeur stond: deze wordt middelerwijl, onder toevoeging van een groote hoeveelheid papieren geld, in brand gestoken, en dus als voertuig voor de schim des gestorvenen naar de Onderwereld gezonden.

Nu zet men de kist op de plaats waar het waterbed stond, en wel zoo, dat het lijk in dezelfde richting komt waarin het zich bevond toen het nog op dat bed lag uitgestrekt. Steeds doet men ze op twee schragen rusten, die bij den kistenmaker geleend of,

zoo men denkt dat de begrafenis lang uitgesteld zal worden, gekocht zijn. Terwijl men dus bezig is het gevaarte te versjouwen, heffen al de familieleden een luid gejammer en gehuil aan, dat aanhoudt totdat het witte laken, hetwelk voor het waterbed hing (zie blz. 3) doch bij het kisten gemakshalve was weggenomen, weer op zijn plaats gehangen is. Het onttrekken van de kist aan het oog gaat voor een belangrijk onderdeel van de lijkplechtigheden door, als zijnde een gebruik waarvan de oudste boeken reeds melding maken.

De tafel met den zielelap wordt nu vlak voor het gordijn gezet. Den wierookbrander, door een paar kandelaars met brandende kaarsen geflankeerd, plaatst men vóór dat zielbordje en verder maskeert men de voorzijde der tafel door een witten doek, die van den bovenrand tot op den grond reikt. Is alles gereed, dan nemen de huisgenooten hun plaatsen voor deze offertafel in, de mannen links, de vrouwen rechts, en maken, luid weeklagende, diepe buigingen voor de ziel. Nadat een groote kom gekookte rijst op de kist geplaatst is, steekt men wierookstaafjes, alsmede tweemaal zooveel brandende kaarsen als het getal zoons van den overledene bedraagt, met een groote hoeveelheid eetstokjes in deze spijs. Die rijst en die wierook moeten dienen om het gehemelte en den neus der ziel te streelen; de kaarsen zijn een probaat middel om den doode er toe te brengen het ledental der familie gestadig te doen verdubbelen, zoodanig dat bij iederen maaltijd een groot aantal eetstokjes noodig zullen zijn. Het is namelijk een aangenomen stelling, dat het dankbare voorgeslacht aan de nakomelingschap ten volle teruggeeft hetgeen het van haar ontvangen heeft. Met eenige buigingen, waarbij het hoofd den grond raakt, nemen de treurenden ten slotte afscheid van den doode en verlaten gezamenlijk de zaal.

Alvorens dit hoofdstuk te besluiten, dienen wij nog iets naders mede te deelen omtrent het gebruik om den doode voorwerpen in de kist mede te geven, die hem in de andere wereld van dienst zullen zijn. Dat het zich in de meest uiteenloopende vormen vertoont, bewijst onder anderen de mededeeling van Dr. Gray, die er zelf getuige van was, dat zijn vriend Lo Poen-qua in de kist gelegd werd met een exemplaar van het Engelsch-Chineesch woordenboek van Wells Williams. De oude man toch had, volgens de verklaring zijner

zoons, steeds veel met dat werk opgehad en er sedert eenige jaren dagelijks trouw in gestudeerd. (*)

Het is waarlijk niet te verwonderen dat in een arm, berooid land als China, de kostbare voorwerpen en zijden kleeren, die men den dooden medegeeft, menigeen tot grafroof aanzetten. Meer dan één welopgevoed Chinees veroordeelt dan ook het rijke uitrusten der overledenen als een dwaasheid, die aanleiding geeft tot verstoring van hunne rust en dus volstrekt onvereenigbaar is met den eerbied, hun verschuldigd. In verschillende werken wordt in krachtige termen tegen haar te velde getrokken en de mandarijnen doen na elken opzienbarenden grafroof hetzelfde door middel van proclamaties, doch veel helpt dat alles niet. Het volk zelf hekelt de zaak in het volgende rijmpje, dat iedereen weet op te dreunen:

Hok-kìën sa^m hāng tsjhi
Bōë tshoè kè lí-dzî
Tioê-toān kah sí-si
Tsí pūng lâi tsjhī ti (75).

„De bewoners van Foehkiën begaan drie soorten van dwaasheden:
Zij verkoopen hun huis om een dochter uit te huwen,
Kleeden hunne dooden in zijde en satijn
En werpen de rijst, die zij koken, voor de varkens" (†)

Het sterkst wordt het algemeen afgekeurd gebruik gehandhaafd ten aanzien van de dames. Verzot als deze in den regel op kostbaarheden zijn, leggen velen onder haar reeds bij het leven een verzameling aan van haarnaalden, oor- en vingerringen, armbanden, zilveren amuletten enz., met de uitdrukkelijke bepaling, dat die met haar in de kist gelegd moeten worden. Haar eigen bloedverwanten dringen dan in den regel bij haar man en kinderen krachtig aan op de vervulling van dien wensch, en niet zonder reden; immers, zij kunnen toch niets van de overledene erven, daar zij tot een anderen stam behooren, want lieden van denzelfden stam gaan in China geen huwelijk aan. Als men dus de doode niet rijk genoeg naar hun zin uitrust, maken zij hevige standjes, met bedreiging man en kinderen aan te klagen als zouden zij de vrouw ter wille van hare kostbaarheden om hals gebracht hebben; ja, zij loopen zelfs wel met het deksel der lijkkist de deur uit, om het niet terug

(*) China, hst. XII.

(†) D. w. z. zij koken hun rijst in veel water en scheppen er de korrels met een zeeflepel uit, om vervolgens het restant, dat natuurlijk een zeer groot gedeelte der voedende bestanddeelen bevat, als voedsel aan de huiszwijnen te geven.

te geven vóór men hun zin heeft gedaan. Stil toegeven is gewoonlijk het eenige wat men doen kan, tenzij men invloedrijke familieleden bezit, voor wie de andere partij bang is.

Het kan, dunkt ons, nauwelijks aan twijfel onderhevig zijn dat de gewoonte, die ons bezighoudt, tengevolge van de algemeene afkeuring van het betere deel der natie reeds sterk is afgesleten. Voortschrijdende beschaving kan trouwens niet anders dan afbrekend tegenover zulke dingen staan, en de gevolgtrekking schijnt dus gewettigd, dat de dooden in vroegere tijden veel rijker werden uitgerust dan tegenwoordig. Dat afslijtingsproces spreekt vooral uit het op blz. 20 en 30 aangevoerde feit, dat doodskleeren van kostbare stof vaak op uiterst slordige wijze incengenaaid worden en ook de stof zelf dikwerf bitter weinig waarde heeft. In de noordelijke helft der provincie Foehkiën is dit tot op nog grooter hoogte het geval, getuige wat Doolittle, in zijn „Social Life of the Chinese" (chapter VII) omtrent de stad Fuhchow mededeelt: „There are shops „where ready-made grave-clothes can be had. These are patronised „principally by the poor, who cannot afford to buy good material and „have it made up by tailors. What is strange and singular about these „establishments is, that the caps and boots offered for sale, to be „worn by the dead, are usually made of paper, or the very poorest „silk or satin, and simply pasted together. At a short distance and „unless closely examined, they look quite well. The boots have „soles nearly an inch thick, which are made very white by a kind „of wash. The coats, pantaloons, skirts, etc. are also sometimes „pasted together, or, at the best, are but slightly basted together"

Veelvuldig voorkomende gevallen van grafroof werken sterk mede tot het verval van de gewoonte om de dooden rijk uit te rusten Zij worden in de Ta-Tshing loch-li (76), het groote Strafwetboek des rijks, met lang niet malsche straffen bedreigd. Een paar artikelen, in het 25ste hoofdstuk te vinden, geven wij hier weder.

Art. I. „Degene die een graf, dat een ander toebehoort, heeft „opengemaakt, zoodanig dat de doodkist of het grafgewelf zichtbaar „is geworden, zal honderd slagen met den langen stok hebben en „verbannen worden naar een op 3000 mijlen afstands gelegen streek. „En zoo hij de kist heeft geopend, zoodanig dat het lijk zichtbaar „geworden is, zal hij worden gewurgd en tot zijn executie in de ge„vangenis blijven. Als hij het graf heeft opengemaakt zonder tot „de kist door te dringen, dan zal hij honderd slagen met den

„langen stok krijgen en met driejarige verbanning worden gestraft.

„Bijaldien uit een graf van vroeger jaren, dat opengeraakt of „ingestort is, de kist met het lijk gestolen wordt, of uit een nog „ongesloten kist het lijk wordt ontvreemd, of een nog onbegraven dood- „kist met een lijk erin wordt weggevoerd, dan zal de bedrijver negentig „slagen met den langen stok ontvangen en voor twee en een half „jaar verbannen worden. Heeft echter bij een dier misdrijven „openbreking van de doodkist plaats gehad, zoodat het lijk zicht- „baar is geworden, dan zal eveneens worging worden toegepast".

Art. II. „Als men in vereeniging met andere personen een graf „heeft geopend en het deksel van de kist heeft opgelicht om naar zaken „van waarde te zoeken en zich die toe te eigenen of ze te beleenen, „en men werkelijk zaken van waarde heeft buit gemaakt, dan zal „hij, die op het denkbeeld gekomen is de daad te bedrijven, „mitsgaders de medeplichtigen en ondergeschikten, die zich aan het „opgraven en vervoeren van de kist hebben schuldig gemaakt, „zonder onderscheid van hoofd- of medeschuldige onthoofd worden „met onmiddellijke executie, op denzelfden voet als degenen, die door „gewelddadigen roof zaken van waarde bemachtigd hebben. En zij, „die hen op de hielen volgden naar het open veld en daar van „de daad getuigen waren, zullen naar de nieuwste rijksgrenzen „worden gevoerd, om er aan magistraten en soldaten in slavernij te „worden afgestaan. Werden geene zaken van waarde buit gemaakt, „dan zal de hoofdschuldige bij parate executie onthoofd worden, „op denzelfden voet als is voorgeschreven in de wet op roof waarbij „dingen van waarde bemachtigd zijn, terwijl de medeplichtigen „allen naar de nieuwste rijksgrenzen zullen worden gevoerd om daar „in slavernij te worden gegeven aan magistraten en soldaten. En als „na het ontgraven het lijk of gebeente werd weggesmeten op den „weg, dan zal men, evenals bepaald wordt in de wet op geweld- „dadigen roof waarbij zaken van waarde zijn buit gemaakt, onthoofd „worden met parate executie, zonder dat onderscheid wordt gemaakt „tusschen hoofd- en medeschuldige".

Thans blijft ons ten slotte nog over een paar bijgeloovige praktijken mee te deelen, die bij het kisten een rol spelen.

De almanakken der Chineezen, onder alle standen der bevolking als handboek verspreid en tot uiterst lagen prijs in iederen boekwinkel of aan elk boekstalletje verkrijgbaar, zijn vol met bijgeloovige vinger-

wijzingen omtrent dagen en uren, die al of niet geschikt zijn tot het verrichten van bepaalde bezigheden. Die, welke in Emoy en omliggende districten het meest in omloop is, maakt geen uitzondering op dezen regel en bevat o. a. enkele zoogenaamde tîng-sung dzjít (77), of „dagen van dubbele sterfgevallen", welke totaal ongeschikt zijn om dooden te kisten, tenzij men er niet tegen heeft dat het sterfgeval een tweede na zich sleept. Onder het opschrift: „Wat bij het kisten behoort vermeden te worden" zegt het boek:

„Wanneer bij gelegenheid van een sterfgeval geen gelukkige „dag voor het kisten kan worden uitgekozen, dan moet men de „verdubbeling van het sterfgeval onderdrukken. Men neme daartoe „een kleine enveloppe, stoppe er een stukje geel schrijfpapier in, „waarop met rooden inkt vier letterteekens, voor de loopende maand „aangegeven, geschreven staan, en legge haar vóór de begrafenis „onder de kist. Den dag, waarop de teraardebestelling zal plaats „grijpen, legge men daarentegen de enveloppe op het deksel en doe „ze met de kist ten grave dalen; op deze wijze wordt het dubbele „sterfgeval onder den duim gehouden en zal geluk uw deel zijn. „Wat nu de methode om het kwaad af te keeren aangaat: schrijf „in de eerste, derde, zesde, negende en twaalfde maand de vier „letterteekens loeh, keng, thiën, hing (78) op en sluit ze in „de enveloppe; schrijf in de tweede maand loeh, sin, thiën, „ting (79), in de vierde loeh, zjen, thiën, lao (80), in de „vijfde loeh, kwei, thiën, yoh (81), in de zevende loeh, „kah, thiën, foeh (82), in de achtste loeh, yih, thiën „teh (83), in de tiende loeh, ping, thiën, wei (84), in de „elfde loeh, ping, thai, ming (85); deze teekens weren de „ramp totaal af".

Ziedaar de wijze leer, door den almanak gepredikt; doch het volk springt in den regel op eenigszins andere manier met de tîng sung dagen om. Valt het kisten op zulk een onheilbrengenden dag, dan vangt men een grooten kakkerlak, een weegluis of een ander soortgelijk huisdier, waarmede bijna alle Chineesche woningen volop gezegend zijn, en doet het in een doosje op het oogenblik dat de kist gesloten wordt; men plaatst dit vervolgens onder de kist, en later met deze in het graf. Het insekt speelt dan de rol van thòë-sin (86) of „lijfvervanger" van het individu, dat de gestorvene anders met zich in het graf zou sleepen. Anderen stellen het sluiten van de kist eenvoudig uit tot zonsondergang, dewijl alsdan de ongelukkige dag zijn kracht verloren heeft; sommigen eindelijk zijn

zoo practisch met voordacht in het geheel niet in den almanak te kijken, gedachtig aan de waarheid: wat niet weet, wat niet deert. Toch zijn er velen, die zich liefst niet wagen aan deze gevaarlijke struisvogel-politiek.

Vermelding verdient ook nog, dat menige familie in de stad Emoy den vloed afwacht alvorens tot het kisten over te gaan. Hetzelfde gebruik heerscht in Ningpo, hetwelk eveneens een zeehaven is (*) Vaak ook komt het voor dat, wanneer men den doode bij eb in de kist sluit, een paar emmers zeewater, bij den vorigen vloed geschept, in de zaal staan: — de goede invloeden van het hooge water komen dan toch den doode te goede.

(*) Records of the General Conference of the Protestant Missionaries of China, held at Shanghai in 1877, blz. 404.

HOOFDSTUK V.

VAN HET KISTEN TOT DE BEGRAFENIS.

De arme gezinnen te Emoy begraven hunne dooden gemeenlijk reeds op den dag van het overlijden, of hoogstens den daaropvolgenden dag, vooral in den zomer, dewijl de zwakke, dunne kisten, waarmede zij zich uit hoofde van hun beperkte middelen moeten tevreden stellen, in het warme jaargetijde een snelle ontbinding van het lijk onmogelijk kunnen tegenhouden. De meer gegoeden stellen echter de teraardebestelling een etmaal langer uit en wijden den dag na den dood aan het kleeden van het lijk, terwijl de werkelijk gezeten burgerij en de hoogere standen, die de middelen bezitten zich zeer sterke, luchtdichte kisten aan te schaffen, hun dooden zelfs verscheidene dagen in huis houden.

Terwijl het lijk boven aarde staat, geven eenige der naaste betrekkingen of vrienden der familie zich de noodige moeite, in het gebergte naar een behoorlijke begraafplaats te zoeken. Zij laten zich daarbij leiden door een lid eener klasse van lieden, die er een beroep van maken gronden te ontdekken welke zóó volkomen onder de zegenrijke invloeden des heelals gelegen zijn, dat een doode, aldaar aan den schoot der aarde toevertrouwd, alle soorten van zegeningen zal afzenden over zijne nakomelingschap. Deze vroede mannen heeten hong-soéi siën-sing (87), »wind- en water meesters«, d. w. z. geleerden die verstand hebben van den invloed van wind en regen, de voornaamste elementen, welke het klimaat bepalen. Kan de familie zich de dure weelde veroorloven naar het bezit van graven der meest uitgezochte soort te streven, dan duurt het soms zeer lang vòòr een plek is ontdekt die allen zoons zonder onderscheid een talrijk nakroost, hoogen ouderdom, een voorname positie en rijkdom zal verschaffen, een rustplaats in één woord, welke volkomen beantwoordt aan al de eischen, die men aan een graf van den eersten rang kan stellen.

Gewoonlijk worden de zeven eerste dagen na het overlijden onvoorwaardelijk geschikt geacht voor de teraardebestelling. Zijn zij

echter verloopen, dan wordt het noodig een dzjít soe (88) of „dagen-professor" in den arm te nemen, een man die, tegen behoorlijke betaling, in den almanak tijdstippen ontdekt, welke zich bijzonder goed leenen tot het verrichten van bepaalde gewichtige bezigheden des levens. Na lang zoeken wijst hij een uur aan, waarop het lijk uit de woning gedragen, en een ander waarop het in het graf neergelaten kan worden zonder één der familieleden, bij die plechtigheid tegenwoordig, in zijn levensgeluk te schaden. Vaak doet men 's mans uitspraken nog eens door een anderen dagen-professor controleeren, die dan meestal geheel andere uitkomsten krijgt; dit maakt weer controle door een derden noodzakelijk, hetgeen natuurlijk tot veel verlies van tijd en geld aanleiding geeft.

Zooals gezegd is, duurt het soms zeer lang eer een graf gevonden is zóó gunstig onder de invloeden der natuur gelegen, dat het de familie in alle opzichten tevreden stelt. Er heeft dan in dien tusschentijd plaats wat men noemt khùng koan of thîng koan (89), „de kist opbergen, of zoolang aanhouden". De zoom tusschen kist en deksel, alsmede alle spleetjes en scheurtjes, worden dan zorgvuldig gekalefaterd en met stopverf dichtgesmeerd; vervolgens overplakt men die naden, ook zelfs wel de gansche kist, met linnen en legt over alles heen een laag vernis, na korter of langer tijd door een tweede en een derde gevolgd, indien de familie zulks noodig acht. Ter afwering van vocht, stof en vuil wordt de kist ten overvloede met eenige vellen geolied papier bedekt en een laken van ongebleekt linnen of katoen er overheen gehangen, vooral indien men vreest, dat stralen van zon- of maanlicht er op doordringen en den doode in een kiang si (90) of „onverteerd lijk" veranderen zullen. Onder deze benaming verstaat men een moordziek, vreeselijk bloeddorstig spook, dat er steeds op uit is argelooze voorbijgangers aan te grijpen en ze om hals te brengen door hun het bloed uit het lichaam te zuigen. Het is vooral zoo gevaarlijk, omdat het zijn vleeschelijk lichaam nog ter beschikking heeft en dientengevolge meer kracht kan ontwikkelen dan andere spoken.

Klaarblijkelijk zijn de kiang si's de evenknieën der levende lijken, die in de vorige eeuw gansch Europa in opschudding brachten en met den naam vampieren bestempeld werden, omdat men geloofde dat zij geregeld uit de graven te voorschijn kwamen om op het bloed der levenden te azen. In China breken zij gewoonlijk slechts 's nachts uit hun kist, omdat de kracht van spoken er in het algemeen door het daglicht verlamd wordt. Volgens de

heerschende overtuiging hebben zij lange nagels en bedekken zware witte haren hun geheele lichaam; trouwens, evenals bij ons, gelooft in China het volk, dat nagels en haren nog voortgroeien na den dood. Licht- en warmtestralen verhaasten het ontstaan van een kiang si; want, zooals reeds op blz. 10 is aangegeven, vereenzelvigt de Chineesche wijsbegeerte licht en warmte met leven en levenskracht, en zijn dus zonnestralen en maanlicht tot op zekere hoogte in staat afgestorvenen op te wekken uit den dood. Algemeen wordt beweerd, dat het meest afdoend middel om een kiang si onschadelijk te maken hierin bestaat, dat men het lijk met kist en al verbrandt, of wel het in een groote ijzeren braadpan doet wegschroeien; doch nimmer zagen wij het middel in praktijk brengen.

Is de familie zeker dat de begrafenis langer dan enkele dagen uitgesteld zal worden, dan is haar eerste werk een volkspriester, sai kong (91), te ontbieden om de gevaarlijke invloeden, welke tengevolge van den dood op het huis en de bewoners kleven, af te wasschen. Zoodra deze man verschenen is, worden een paar kopjes thee, eenige schotels met geconfijte artikelen, een tweetal brandende kaarsen en wat wierookstokjes geplaatst op de tafel vóór het huisaltaar, dat zich, zooals den lezer op blz. 3 werd medegedeeld, in een zijkamer bevindt. Men zet daar ook de zaken neer, welke in de zuivering de hoofdrol zullen spelen, nl. een potje met water en een kom gevuld met een mengsel van zout en ongekookte rijst; want het altaar is een plek, die niet met invloeden des doods is besmet, zoodat voorwerpen, daarop gezet, ook niet van hun reinheid kunnen beroofd worden, alvorens men ze gaat gebruiken.

De priester plaatst zich midden voor het altaar, roept terwijl hij met zijn handbel rinkelt, zekere godheden aan, en verzoekt hun nederig op het altaar neer te dalen en de zuivering onder hun toezicht en bescherming te doen plaats hebben. Daarna spreekt hij eenige bezweringformules over het potje met water uit, ten einde er alle kwade invloeden uit te verdrijven, en zuivert het verder door een geel papieren amulet, met letters of kabalistische teekens beschreven, te verbranden en de asch er in te doen vallen. Ook over het zout en de rijst uit hij eenige tooverspreuken, terwijl een der leden van het gezin zich onledig houdt met het verbranden van papieren geld ter verrijking van de zooeven aangeroepen godheden. Dan begint de priester langzaam en statig het vertrek, en vervolgens de zaal en aangrenzende kamers te doorwandelen, zonder het rinkelen

met zijn handbel een oogenblik te staken. Met eèn takje van den granaatappelboom, gedompeld in het vocht, besprenkelt hij vloer, muren, kist en rouwdragers, alsook de familieleden, die bij het kleeden en kisten de behulpzame hand leenden en met opzet hun vertrek hebben uitgesteld om nog van de zuivering te profiteeren. Een kind des huizes volgt hem op den voet, met het waterpotje in de handen. Onophoudelijk zegt de priester met luider stemme een bezwering op, want woorden zijn in China geen ijdele klanken, maar vertegenwoordigen kracht en macht. „Gevreesde invloeden herberge noch de lucht, noch de aarde, noch de Yang, noch de Yin; dat niets hoegenaamd verboden invloeden herberge!": Thiën boê khī, tē boê khī, im iông boê khī, pik boê kìm khī (92). „Alle verafschuwde invloeden der lucht", zoo spreekt hij bij het besprenkelen van de kist, „keert naar de lucht terug! alle verafschuwde invloeden der aarde, gaat naar de aarde terug! Geniet een lang bestaan, o elementen waaruit menschelijke wezens ontstaan; maar gij elementen, die kwade geesten voortbrengt, wordt vernietigd! Eerste besproeiing, reinig! Tweede besproeiing, zuiver! Derde besproeiing, wasch de nadeelige invloeden van het sterfgeval weg, maak zuiver en rein!": Thiën jèm koei thiën, tē jèm koei tē; dzjîn hoa tiông sing, koéi hoà bjét hîng; it soah tsjhing, dzī soah tsīng, sam soah sung soah sóë khì tsjhing tsīng (93).

Met het mengsel van rijst en zout springt de priester op dezelfde wijze om als met het water, evenwel zonder de kist of eenig levend wezen te raken, daar dit noodlottige gevolgen voor den getroffene zou kunnen hebben. Eindelijk wijdt hij opnieuw eenige oogenblikken van aandacht aan de goden, dankt hen, voor het altaar staande, dat zij de plechtigheid met hunne hooggeschatte tegenwoordigheid en protectie hebben willen vereeren en doet hun op die wijze kond dat zij kunnen heengaan, aangezien alles afgeloopen is. Deze slotscène heet sî sîn (94), „den goden hun afscheid geven". De huisgenooten keeren nu den priester zijn loon uit, dat zelden meer dan 100 koperen muntstukjes bedraagt, en nadat hij zich van zijn ceremoniekleed heeft ontdaan, verlaat hij de woning.

Daar de tegenwoordigheid van hen, die de familie de behulpzame hand boden, thans gevoegelijk gemist kan worden, keeren zij huiswaarts, behoorlijk gereinigd door de kracht van des priesters water, rijst en zout. De wetten der wellevendheid eischen dat men hun, alsook den personen die een condoleantiebezoek afgelegd of doodkistpapier gezonden hebben (zie blz. 13 vlg.), verschillende artikelen

thuis stuurt, bestemd om als offers opgedragen te worden aan de familiedooden, bij henzelven op het huisaltaar door zielbordjes vertegenwoordigd. Die gaven bestaan uit wierookstaafjes, kaarsen, papieren geld, een paar schotels eetwaren en eindelijk uit de vijf graansoorten, die, zooals wij op blz. 43 gezien hebben, ook met het lijk in de kist worden geborgen: zij dienen om dengenen, wien zij toegezonden worden, rijkdom en overvloed van voedsel te doen deelachtig worden. Om de verwezenlijking van dit doel in de hand te werken, gaan de ontvangers der geschenken er vaak toe over op de binnenplaats de korrels in bloempotten uit te zaaien.

Ligt de begrafenisdag nog in het verschiet, dan zendt de rouwende familie spoedig na het kisten gedrukte berichten van het overlijden rond. Deze zoogenaamde hoè im thiëp (95), „doodstijdingkaarten", bestaan uit lange vellen papier van bruine, witte of gele kleur, opgevouwen in den vorm van een boekje; sommige hebben ongeveer de lengte van een meter bij een breedte van een drietal decimeters. De inhoud, in de meeste gevallen vrij wel gelijkluidend, komt ongeveer op het volgende neer:

„De zonden en misdrijven van den van kinderlijke toewijding „verstoken N. N. (oudsten zoon) c. s. waren ernstig en zwaar. „Doch instede van de bedrijvers te dooden en te vernietigen, heeft „het onheil wijlen hunnen vader getroffen (Hier volgen naam en „titels van den overledene). Helaas! zijn levensdraad werd in het „voornaamste achtervertrek zijner woning afgesneden op het . . . „uur van den. . . . . dag der. . . . maand van het. . . . „jaar. Geboren op het. . . . . uur van den. . . . dag der . . . „maand van het . . . . jaar, bereikte hij den leeftijd van . . . „jaren. De van kinderlijke toewijding verstoken N. N. c. s. heb„ben in eigen persoon het toezicht gehouden zoowel op het plaatsen van „voorwerpen in des overledenen mond als op de kleeding van zijn „lichaam. Zij hebben zich op de borst geslagen, gestampvoet, „gehuild en geweend, en in opvolging van de bestaande voorschrif„ten nog dienzelfden dag den vollen rouw aangenomen. Weeklagend „geven zij hiervan kennis aan degenen die hun verwant zijn, aan „vrienden, familieleden, medeburgers en ambtsbroeders.

„De van kinderlijke toewijding verstoken mannelijke weezen „(volgen de namen) buigen voor u onder het weenen van bloedige „tranen gezamenlijk het hoofd ter aarde".

Met overeenkomstige bewoordingen draagt de kaart vervolgens de namen van de broeders, neven en verdere verwanten des

overledenen. Die der vrouwelijke familieleden schitteren er op door totale afwezigheid: inderdaad, haar plaats is, volgens de wetten der zedeleer, in de binnenvertrekken van het huis, en zij hebben zich met de buitenwereld volstrekt niet te bemoeien. Elke kaart wordt gestoken in een ongesloten enveloppe, die op een smalle strook rood papier, van boven tot beneden over het midden aangebracht, den naam van den geadresseerde draagt.

Welgestelde families verzuimen zelden een bontgekleurd portret van den gestorvene tegen den muur achter de doodkist te hangen, om als zetel van diens ziel denzelfden dienst te doen als de zielelap. In enkele gevallen werd het reeds gedurende het leven van den overledene vervaardigd; meestal echter wordt eerst na den dood een schilder geroepen om een schets van het aangezicht te maken, waarna hij bij zich aan huis het beeld op zijn gemak kan afverven. Dit stelt den doode voor ten voete uit, in stijve houding op een stoel gezeten, gekleed in mandarijnskostuum of, zoo hij nimmer een graad heeft veroverd of gekocht, in het offergewaad dat reeds op blz. 22 beschreven is. Altijd is het portret en face. nooit en profiel genomen; de gewone grootte is 7 à 8 decimeter. Het is meestal, evenals een landkaart bij ons, van boven en beneden aan een houten rol bevestigd.

Zoolang de kist zich in het huis bevindt, wordt de zaal in denzelfden ontredderden toestand gelaten, waarin zij dadelijk na het overlijden gebracht werd. Hoogstens nog een paar nachten houden vrouw en kinderen het slapen naast den doode (zie blz. 15) vol, vooral wanneer hij een mandarijn was, of een of meer zijner zoons een belangrijke betrekking in den staatsdienst bekleeden; want het opvolgen van de voorschriften der oudheid, die zeer veel nadruk leggen op zulk „slapen op stroo met een aardkluit tot hoofdkussen", geldt als bewijs van voornaamheid, fatsoen en uitmuntende orthodoxe opvoeding.

In den vroegen morgen van den dag, die op het kisten volgt, worden brandende kaarsen ontstoken op de tafel, welke vóór de doodkist staat; ook een schotel koekjes met eenige kopjes thee worden er op neergezet, als hartversterking voor de in den zielelap huizende schim van den doode. De vrouwen, kinderen, schoondochters en overige verwanten knielen, in rouwkleedij gestoken, ter plaatse neder en heffen een luid en langdurig doodsgehuil aan, terwijl de oudste zoon op de gewone wijze wierookstaafjes aanbiedt. Deze plechtigheid, kiò khí (96), „den doode oproepen" geheeten, is ongetwijfeld

een voortzetting van de op blz. 17 vermelde huilplechtigheid, die ten doel heeft de ziel te bewegen weder in het lichaam te varen en dit te doen herleven.

Heeft het huilen een goede poos geduurd, dan worden de spijzen, voor het ontbijt der familie bestemd, mede op de tafel geschikt en den doode aangeboden door den oudsten zoon, die, na op de gebruikelijke manier wierook te hebben geofferd, neerknielt en zijn voorhoofd eenige malen ter aarde buigt. De overige treurenden volgen hem één voor één, met de oudsten en voornaamsten voorop, in het brengen van dat eerbewijs na. Wanneer allen zich hierop in de zijvertrekken teruggetrokken hebben en dus aan het huilen een eind gekomen is, vergewist men zich door middel van de op blz. 40 besproken wichelmuntjes of de doode de behoeften zijner maag bevredigd heeft; zoodra het antwoord bevestigend luidt, verbrandt men te zijnen behoeve een hoeveelheid offerpapier en neemt de spijzen weg, om die bij wijze van morgenmaaltijd zelf te verorberen.

Deze zoogenaamde h a ò p ū n g (97), „aanbieding van voedsel door de leer der kinderlijke toewijding voorgeschreven", wordt tegen zonsondergang herhaald, en wel met de spijzen, voor het avondmaal des gezins bestemd. Dagelijks verricht men die ochtend- en avondplechtigheid tot op den zevenden dag, ook ingeval de doode middelerwijl begraven wordt. De meening van de ethische wijsgeeren des rijks luidt, dat zij slechts een voortzetting is van de vervulling van den kinderplicht, den ouders gedurende hun leven geregeld ontbijt, avondmaal en allerlei benoodigdheden voor te zetten, een verplichting reeds in een der oudste producten van China omschreven (L i k i, hst. 39). Confucius leerde ook: „De dooden te dienen zooals men ze bij hun leven diende, ziedaar het non plus ultra van kinderlijke toewijding".

HOOFDSTUK VI.

OVER HET OPBERGEN VAN DOODKISTEN BUITEN DE WONING.

Het spreekt vanzelf, dat het niet iedere familie schikt een kist met een lijk er in langen tijd in huis te houden. De Chinees is daarenboven verregaand bijgeloovig van natuur, en vast overtuigd dat de doode in woede kan ontsteken als men het lijk niet aan den schoot der aarde toevertrouwt en de ziel dus de gelegenheid onthoudt tot rust te komen. Zij zal zich ongetwijfeld met haar lichaam vereenigen en, als kiang si, de leden der familie onbarmhartig om hals brengen. Na drie jaar, zoo zegt men, wordt de kans dat zulk een gedaanteverwisseling intreedt zelfs volkomen zekerheid.

Begrijpelijk is het dus, dat men er vaak toe overgaat gekiste lijken, waarvoor nog geen geschikt graf gevonden is, tijdelijk te deponeeren in het veld of het gebergte. Zoo men zelf geen daartoe geschikt plekje grond bezit, huurt men er buiten de stad een af en bouwt er een hutje van klei of baksteen op tot bewaarplaats voor de kist. Dikwijls ook overbouwt men deze eenvoudig met een kluisje, juist groot genoeg om haar te bevatten. Met al den omslag en de praal, aan een formeele begrafenis verbonden, wordt de doode derwaarts gedragen, om later, wanneer het graf gevonden en gereed gemaakt is, op eenvoudiger wijze in de laatste rustplaats bijgezet te worden.

Het is lang geen zeldzaamheid dat landbouwers, die in veld of tuin een ongebruikt hutje hebben staan, dit als bergplaats voor doodkisten aan welgestelde families verhuren en dan tevens op zich nemen er geregeld een waakzaam oog op te houden. Zij echter, die de kosten betalen kunnen, deponeeren hun afgestorvenen bij voorkeur in de Boeddhistische bergtempels, die rondom Emoy in grooten getale te vinden zijn. Doch het is vrij moeielijk en kostbaar het tempelbestuur te bewegen ruimte tot dat doel af te staan. Het weet toch zeer goed dat, zoo er veel kisten werden toegelaten, het aantal geloovigen, die dagelijks de godheden komen vereeren en raadplegen, spoedig tot een minimum zou slinken en

daardoor een gevoelige slag aan den bloei der stichting zou toegebracht worden. Het bestuur van de meeste tempels weigert dan ook ronduit lijken binnen de terreinen toe te laten.

Vaak gebeurt het, dat bij het neerlaten van een kist in het graf plotseling eenige lieden opdagen, die zich met alle kracht tegen de teraardebestelling verzetten op grond dat het terrein hun in eigendom toebehoort, of omdat het nieuwe graf afbreuk zal doen aan de gelukaanbrengende ligging hunner in de nabijheid gelegen graven. Dan is het een getwist, geraas en getier zonder eind. De doodgravers, dragers en andere mannen, die in den stoet dienst deden, steken geen hand uit tot hulp der familie, daar de zaak hun volstrekt niet aangaat. Kalm hun pijpje rookend, blijven zij toeschouwers bij het gekijf en — middelerwijl verloopt het gelukkige uur, door den dagenprofessor met zooveel moeite uitgezocht. Nu blijft de familie niets anders over dan de kist aan een naburigen tempel toe te vertrouwen, of haar op de plaats van de tweespalt onbegraven te laten staan, totdat een ander graf gevonden zal zijn. Men wete namelijk, dat de zeden ten strengste verbieden de kist naar huis terug te voeren, en wel op grond van het beginsel, reeds op blz. 13 vermeld: „bij lijkplechtigheden mag slechts van vóóruitgang, nimmer van achteruitgang sprake wezen". Gevallen als het hier beschrevene zijn aan de orde van den dag, want nergens ter wereld komen twistgedingen over landbezit en onroerende goederen menigvuldiger voor dan in het zoo treurig bestuurde China, het beloofde land voor afzetters en zwendelaars.

Mocht iemand, uit een ander oord des rijks afkomstig, gestorven zijn en het plan bestaan zijn stoffelijk overschot te eeniger tijd daarheen te zenden, dan wordt eveneens het gekiste lijk vaak aan anderen in bewaring gegeven. Het opzenden van overledenen naar de woonplaats hunner familie is in China zeer gebruikelijk; het geschiedt zelfs, zooals bekend is, van uit onze koloniën, ja van uit Australië en Californië.

Daar er dus zoo velerlei aanleidingen zijn om dooden tijdelijk boven aarde te laten staan, is het natuurlijk gevolg dat China als het ware met onbegraven kisten bezaaid is. Geen dag ging op 's schrijvers reizen door de zuidelijke en centrale provinciën des Rijks voorbij, zonder dat zij hem in grooten getale onder de oogen kwamen. In de omstreken van Koeng-tsjhwen, een stadje aan de Min-rivier bezuiden Jen-Phing-foe, zagen wij er zóó vele, bij dozijnen en twintigtallen in kleine kluizen opgeborgen, dat wij ons afvroegen

of in dat landschap wel ooit begraven werd. Even buiten het dorp Hing-thiën, aan den grooten weg tusschen Kiën-Yang-hien en Tshoeng-Ngan-hien gelegen, vonden wij ze in menigte open en bloot op de vlakte verstrooid; over enkele slechts had men de moeite genomen een oude mat heen te leggen. Een dergelijk schouwspel trof het oog in de onmiddellijke omstreken van Tshoeng-Ngan-hien en in het gebergte, dat de noordwestelijke bronnen der Min van het watergebied der Yang-tszě scheidt. Vele kisten waren daar onder de werking van zon en regen bijna tot stof vergaan, zonder dat iemand zich in het minst om het verbleekt gebeente scheen te bekommeren. Zelfs binnen de muren van Nanking aanschouwden wij vele doodkisten op onafzienbare, met puin bedekte vlakten, waar eenmaal dichtbevolkte wijken lagen, wijken die, gedeeltelijk bij de inname der stad door de Thai-phing rebellen in 1853 en gedeeltelijk bij de herovering door de Keizerlijke troepen in 1864, met den grond werden gelijk gemaakt. De omstreken van Kioe Kiang, Shanghai, Swatow en Canton eindelijk gaven ons vaak soortgelijke tooneelen te aanschouwen.

In laatstgenoemde stad heeft het uitstellen van begrafenissen reusachtige doodensteden in het leven geroepen, die honderden lijkkisten bevatten. Deze zoogenaamde Tsjong (98) of „bergplaatsen” bestaan uit lange rijen cellen; elk paar rijen komt op een gemeenschappelijken smallen doorgang uit. Iedere cel bevat een lijk, en doorgaans ook een tafeltje met kandelaars en een wierookbrander. Een der meest bekende van die Tsjong's is gedeeltelijk door een hoogen muur met schietgaten omringd, en wel als voorzorgsmaatregel tegen roovers, die zich vaak niet ontzien in het holle van den nacht een kist weg te voeren, ten einde de familie tot het betalen van een losgeld te dwingen. Zij bevat ook een tuin met tuinhuis, waarin zij, die een doode hebben bezocht, zich met spijs en drank kunnen laven en de genoegens van een pic-nic smaken.

Gewoonlijk zijn die doodensteden bewoond door Boeddhistische priesters, die er van tijd tot tijd heilige boeken en missen lezen ter lafenis en verlossing van de zielen. Het zijn particuliere instellingen, met het oog op geldelijk gewin door enkele personen of door corporaties in het leven geroepen. Ieder die er een lijk aan toevertrouwt, betaalt een zeker entréegeld en een vaste periodieke bijdrage, die verschillen alnaar gelang van zijn welvaart en maatschappelijken rang. Meermalen komt het voor dat de betaling der huur wordt gestaakt, bv. als de familie verarmt, uiteenspat of voor den doode

onverschillig wordt. Alsdan doen de bestuurders na zeker tijdsverloop de kist overbrengen naar een vertrek van minderen rang, dat af en toe wordt leeggemaakt door een vereeniging van lieden die, door verwaarloosde lijken op een algemeene begraafplaats aan den schoot der aarde toe te vertrouwen, zich verdienstelijk maken jegens de zielen, en daardoor zegeningen èn voor dit èn voor het volgend leven deelachtig hopen te worden.

In Fuchow, de hoofdstad der provincie Foehkiën, bestaan ook dergelijke doodensteden, doch van aanmerkelijk kleiner afmetingen. Ongetwijfeld zullen er nog in vele andere steden des rijks te vinden zijn.

Chineezen van elken rang en stand zijn onverdeeld de meening toegedaan, dat het onbegraven laten van lijken ten eenenmale onvereenigbaar is met de haò (99), d. w. z. de gewichtige leer der kinderlijke toewijding en der absolute onderwerping aan al de wenschen en neigingen der ouders. Niemand of hij is ten volle overtuigd, dat uitstel van een teraardebestelling de ziel dwingt in een toestand van kwellende onrust ellendig rond te zwerven; en desniettemin houden zelfs de eerste standen ontelbare lijken boven aarde. Is er dus een meer afdoend bewijs denkbaar, dat de natie volkomen onmachtig is zich van de knellende boeien der leer van Wind en Water (zie blz. 56) te ontslaan? Zelfs het feit dat de staatswetten die leerstellingen in ronde woorden als hersenschimmig, ongegrond en dwaas brandmerken, doet haar heerschappij geen afbreuk. In het 17_{de} hoofdstuk zegt het reeds op blz. 52 aangehaalde Wetboek der thans regeerende dynastie: „De leerstellingen van Wind en Water dagteekenen uit later eeuwen; „zij zijn dus in den grond valsch en onwaar en verdienen niet het „minste geloof. Op grond dat het verrotte gebeente van ouders in „de toekomst geluk zou kunnen bezorgen aan kinderen en kinds- „kinderen, stelt men hunne begrafenis jaren lang uit, ja laat hen „onbedekt en onbegraven staan: zulks toont in de hoogste mate „gebrek aan eerbied en toewijding jegens de ouders”.

„Elk gezin, waarin een sterfgeval plaats heeft” — zoo schrijft het Wetboek voor — „is verplicht den doode in een graf ter ruste te „leggen op de wijze, door de zedenwet voorgeschreven. Hij die, „hetzij door de leer van Wind en Water verblind, hetzij op grond „van voorwendsels van welken aard ook, een gekist lijk langer dan „een jaar in huis houdt, of het onbedekt laat en niet aan den schoot „der aarde toevertrouwt, zal 80 slagen krijgen met den langen „stok”. Doch geschreven wetten bestaan in China niet om onder alle omstandigheden te worden gehoorzaamd. Zij zijn in het leven ge-

roepen om slechts dàn door de regeeringspersonen ten uitvoer te worden gelegd als zij zulks voor de handhaving van hun gezag noodig oordeelen, of wanneer de gril hen bekruipt de zeden des volks te verbeteren. Een iegelijk kan bijgevolg zooveel dooden boven aarde laten als hij verkiest, zoolang het den plaatselijken overheden maar niet in den zin komt daartegen een kruistocht te ondernemen. Mocht dit laatste eens voorkomen, dan worden edicten uitgevaardigd, die iedereen, welke zijn onbegraven dooden niet binnen een gestelden termijn aan den schoot der aarde toevertrouwt, bedreigen met de door het Wetboek vastgestelde straf. Enkelen worden gevat, aan een hevige bastonnade onderworpen en, zoo zij iets te verliezen hebben, door de autoriteit en haar nasleep duchtig uitgezogen. Maar na eenige weken is de storm weer bedaard en de leer der kinderlijke toewijding, mitsgaders begrafeniswet en de pas afgekondigde edicten, in het vergeetboek. Dat het bewaren van lijken boven den grond nadeelig zou kunnen werken op de gezondheid der levenden, komt niet op in het Chineesche brein: dit toch is te zeer overtuigd, dat epidemieën en sterfte eenvoudig door onzichtbare booze geesten veroorzaakt worden.

Alvorens wij dit hoofdstuk besluiten dient nog te worden medegedeeld, dat uitstel van begrafenis ook herhaaldelijk voorkomt in geval van moord of manslag, of wanneer een onbekende ergens dood gevonden wordt. In zijn 25ste hoofdstuk bevat het Strafwetboek het volgend artikel:

„Ingeval zich binnen de grenzen eener streek een lijk bevindt „en het dorpshoofd of de bewoners van den omtrek hiervan den magi- „straten geen kennis geven ter fine van onderzoek en lijkschouwing, „of indien zij het eigendunkelijk vervoeren of begraven, zullen zij „80 slagen met den langen stok ontvangen”. Deze bepaling is een der hoofdredenen waarom niemand ooit een gevonden lijk zal aanraken, tenzij hij officieel toestemming heeft verkregen het weg te brengen of ter aarde te bestellen. Zelfs een stervende of schijndoode laat iedereen maar liggen zonder hem hulp of bijstand te bieden. Inderdaad zou een barmhartige Samaritaan in China de grootste dwaas ter wereld zijn; want, mocht het voorwerp van zijn medelijden bezwijken, geen twijfel of de naastbestaanden zouden het geval onmiddellijk aangrijpen als een welkome gelegenheid om hem geld en goed afhandig te maken. Zonder schroom namelijk zouden zij den menschenvriend beschuldigen den overledene om hals gebracht te hebben, en hem de keus laten tusschen het uitkeeren

eener zware som als schadeloosstelling voor den moord, of een aanklacht bij den magistraat. En nooit zal de belaagde het tot een aanklacht laten komen. Want, evengoed als de eerste de beste zijner landslieden weet hij, dat hij dan onverwijld in de gevangenis geworpen en door de stokbewaarders op de meest gewetenlooze wijze gekweld en uitgehongerd zal worden, tenzij zijn familie hem voor zulke mishandelingen vrijwaart door belangrijke sommen aan de politiedienaren, klerken en andere dienaren der gerechtigheid uit te keeren. Daarenboven zou hij nog het slachtoffer worden van wreede bastonnades, waaraan ieder, die voor een rechtbank verschijnt en niet onmiddellijk schuld bekent, zonder genade onderworpen wordt. Deze fraaie staat van zaken noodzaakt ook logementhouders om, ter wille van eigen veiligheid, iederen gast, die door een zware ziekte mocht overvallen worden, heimelijk ergens op straat neer te leggen, en hem daar van honger, dorst, koude en gebrek aan oppassing te laten bezwijken, zoo geen bloedverwanten uit den omtrek zich over hem ontfermen.

De landswetten schrijven den autoriteiten voor elk lijk, hetwelk sporen van een gewelddadigen dood vertoont, aan een schouwing te onderwerpen. Wordt nu zulk een lijk ergens gevonden, dan zendt de hoofdman van de wijk dadelijk daarvan bericht aan den districts-mandarijn; doch gemeenlijk duurt het een paar dagen alvorens deze grootwaardigheidbekleeder lust gevoelt te doen wat zijn plicht hem gebiedt. Gedurende al dien tijd ligt het lijk, hoogstens door een oude mat gedekt, onaangeroerd in de nauwe straat, tot niet geringe kwelling der reukorganen van buren en voorbijgangers. Maar eindelijk verschijnt de magistraat, in zijn palankijn gezeten en geëscorteerd door zijn gewone gevolg van dienaren, politieagenten en dragers van staatsiewaaier, zonnescherm en titelborden. Onder een tentje van bamboe en matten, boven den wind opgeslagen, zet hij zich met een of meer secretarissen aan een tafel, terwijl een zijner volgelingen, die als lijkschouwer fungeert, het lijk wascht met lauw water, waarin uien en andere ingredienten, welke de eigenschap heeten te bezitten gewonde plekken duidelijk zichtbaar te maken, afgekookt zijn. Hierbij veegt hij soms, vooral als het warm geweest is en het lijk wat lang gelegen heeft, de gansche opperhuid weg. Daarna begint de man met den vinger of een eetstokje het lijk aan alle kanten te betasten; na een onderzoek van elk lichaamsdeel keert hij zich naar de tent, knielt neder en brengt, zoo noodig met behulp van een tolk, verslag van zijn

bevinding uit. Alles wat hij rapporteert wordt door de secretarissen nauwkeurig opgeschreven. Nadat elk lichaamsdeel op die wijze een beurt gehad heeft, verlaat de mandarijn zijn zetel, wandelt, zijn zakdoek voor den neus houdende, met eenige volgelingen om het lijk heen en schrijdt, na aldus met eigen oogen de gerapporteerde verwondingen te hebben aanschouwd, door een vuurtje van stroo, ten einde zich van de besmetting, die hem zou kunnen aankleven, te reinigen. Eindelijk stapt hij in zijn draagstoel om met zijn gansche gevolg naar zijn woning terug te keeren, terwijl de buurtbewoners de lucht van nadeelige invloeden zuiveren door een aanzienlijke hoeveelheid voetzoekers af te schieten.

Breedvoerig uitgewerkte voorschriften aangaande de wijze waarop zulke lijkschouwingen behooren te geschieden, zijn neergelegd in een boek, getiteld Si yuen loeh (100), „Boek over het wegwasschen van onrecht". De vingerwijzingen, die het geeft voor het constateeren van bijna ieder sterfgeval door moord, vergiftiging of ongeluk veroorzaakt, zijn vaak hoogst vermakelijk en werpen een eigenaardig licht op de denkbeelden der Chineezen omtrent anatomie en physiologie. Zij liggen onder ieders bereik, want de heer De Grijs heeft er in het 30ste deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen een vertaling van geleverd.

Zoodra de lijkschouwing afgeloopen is, zijn de nabestaanden gerechtigd het lijk te kisten. Mocht echter de familie onbekend wezen, dan brengt de wijkmeester in de buurt wat geld voor den aankoop van een kist bijeen. Maar in de meeste gevallen mag men, na de eerste schouwing, den doode nog niet aan den schoot der aarde toevertrouwen. Een tweede, ja derde onderzoek toch kan noodig zijn om de verklaringen van getuigen of eventueele beschuldigden aan de overblijfselen van het slachtoffer te toetsen; zelfs wanneer de ontbinding reeds haar werk heeft verricht, kan het noodig geacht worden onderdeelen van het gebeente te koken, te roosten of te verbranden, ten einde uit de resultaten daarvan getuigenissen te ziften. Zelden of nooit wordt aan begraven gedacht vóór de schuldige ontdekt en gevonnisd is. Men plaatst dus de kist maar ergens in de nabijheid van de plek waar het lijk gevonden werd, om daar onder toezicht van den wijkmeester te blijven staan totdat de autoriteiten haar opeischen.

Mocht het rechterlijk onderzoek aan het licht brengen dat er niet van moord, doch slechts van doodslag sprake is, en de bedrijver van het feit mitsdien tot betaling eener schadeloosstelling veroordeeld

worden, dan blijft het lijk veelal onbegraven totdat de uitkeering van het geld heeft plaats gehad en daarmee de gansche zaak uit de wereld geholpen is En wanneer dorpen bloedige vechtpartijen tegen elkander geleverd hebben, waarbij aan de eene zijde meer dooden gevallen zijn dan aan de andere, dan wordt het surplus gewoonlijk onbegraven gelaten, ten einde bij het herstel van den vrede voor ieder boven aarde staand lijk een vergoeding te kunnen eischen.

Dooden op den openbaren weg gevonden, aan wier lichaam echter geen teekenen van geweld te bespeuren zijn, worden meestal aan geen officieele schouwing onderworpen. Onder toezicht van de hoofden en ouderen der wijk plaatst men ze in een kist ergens in het gebergte of het open veld, en laat ze daar ter beschikking van de familie blijven, zoo die mocht opdagen. Gewoonlijk neemt men dan een kist van de goedkoopste soort, met het gevolg dat het lijk verscheidene dagen den omtrek verpest, het hout na korten tijd verrot is en het gebeente aan weer en wind ten prooi blijft liggen, tot iemand, die begeerig is om zich verdiensten te verwerven jegens de verlaten ziel en daarvoor door haar beloond te worden, het in een goedkoope urn van gebakken klei bijeenlegt en onder de aarde verbergt.

HOOFDSTUK VII.

DE TOCHT NAAR HET GRAF.

Zooals wij op blz. 57 mededeelden, wordt ter vaststelling van een gelukkig tijdstip voor de begrafenis de tusschenkomst van een dagenprofessor ingeroepen als er zeven of meer dagen na het overlijden verloopen zijn, zonder dat men tot de teraardebestelling is overgegaan. In het algemeen maakt de geleerde man in zulke gevallen het resultaat zijner berekeningen zóó tijdig aan de familie bekend, dat deze ruimschoots gelegenheid heeft alles voor de begrafenis op haar gemak in gereedheid te brengen. Met het oog op de praal en den omslag, die welgestelden bij het begraven hunner dooden ten toon plegen te spreiden, komt hun dusdanige ruimté van tijd tot het nemen der voorbereidende maatregelen in den regel uitmuntend te stade.

In de eerste plaats worden onderhandelingen geopend met een of meer ondernemers van begrafenissen, met wier „winkels van trommen en blaasinstrumenten" de lezer reeds op blz. 8 kennis maakte. Dit loopt uit op het treffen van een overeenkomst voor de levering van alles wat voor den stoet noodig is, manschappen en muzikanten niet uitgesloten. Ook richt men tot intieme vrienden en gegradueerde bekenden schriftelijk het verzoek, bij de begrafenis te willen optreden als toezichthouders op de doodkist en eenige gewichtige onderdeelen van den stoet, en eindelijk zendt de familie aan verwanten, vrienden en bekenden gedrukte kennisgevingen rond van den dag en het uur, waarop de teraardebestelling zal plaats hebben. In laatstgenoemde circulaires wordt de geadresseerde verzocht de plechtigheid niet met zijn tegenwoordigheid te vereeren — een verzoek dat hij echter louter als een beleefdheidsformule moet opvatten, die zeggen wil: de familie zal hoogen prijs stellen op aller tegenwoordigheid.

De op blz. 62 besproken offers van het „voedsel der ouderliefde" worden, met het voorafgaand gejammer en gehuil, herhaald op de twee laatste dagen vóór de begrafenis, en wel 's morgens en 's avonds, om ten slotte nogmaals plaats te grijpen in den ochtend van den

begrafenisdag zelf. Zoodra het uur, door den dagenprofessor aangegeven als geschikt voor het in beweging zetten der kist, aangebroken is, rukt een groepje koelies, door den ondernemer der begrafenis daartoe afgezonden, het huis binnen en brengt de kist een paar duim uit haar stand. Op dat oogenblik houden de huisgenooten zich zorgvuldig schuil in de binnenvertrekken der woning, wel wetende dat een soort aardgeesten, die in alles huizen wat langen tijd onwrikbaar op dezelfde plaats gestaan heeft, plotseling uit hun kalme rust zullen worden opgeschrikt, en hun misschien wraakgierig te lijf zullen vliegen. De koelies weren de aanvallen dier wezens af door zich den hoofddoek om het middel te binden; desniettemin geeft de familie hun toch een extra fooi als vergoeding voor het gevaar, waaraan zij zich om harentwille hebben blootgesteld. Mocht het nu nog te vroeg zijn voor het uitdragen der kist, dan laat men haar zoo lang onaangeroerd staan.

Inmiddels hebben de vrouwen en bedienden zich in de keuken onledig gehouden met het bereiden van een afscheidsmaal, hetwelk den doode zal worden aangeboden vóór hij naar het graf wordt gevoerd. Schotels met vleeschspijzen, hoenders, eenden, koekjes, enz. worden, naast de onmisbare kandelaars met kaarsen en den wierookbrander, op een of meer tafels gerangschikt, en de familieleden, gehuld in de diepste rouwkleedij die de graad van bloedverwantschap met den doode voor elk hunner verplichtend stelt, knielen er voor neder, de mannen links, de vrouwen rechts. De oudste zoon treedt nu vooruit, maakt, met brandende wierookstaafjes in de handen, een buiging tegen de kist en drukt het verlangen der familie uit dat de ter plaatse rondzwevende ziel volop van het afscheidsmaal genieten moge. Vervolgens knielt hij neder; een der mannelijke verwanten schenkt uit een tinnen kan een scheut rijstwijn in eenige theekopjes, die in een rij op de tafel staan, en herhaalt zulks nog tweemaal, waarop de zoon drie of vier keer achtereen het voorhoofd tegen den grond brengt en bij de laatste buiging eenige seconden huilende blijft liggen. Dan staat hij op, om plaats te maken voor zijn broeders, de weduwe en verdere naverwanten des overledenen, die, als de tijd het toelaat, achtereenvolgens hetzelfde ceremonieel verrichten. Al dien tijd huilen en weeklagen de gezamenlijke huisgenooten met luider stemme. Ten slotte onderzoekt men met behulp van de op blz. 40 besproken wichelmuntjes wanneer de ziel klaar is met eten, en neemt dan de tafels af, onder het verbranden van een flinke hoeveelheid offerpapier.

Deze offerande staat bekend onder den naam van khí bé (101),

„het oprukken der paarden", niettegenstaande in Foehkiën zoogoed als nooit paarden in een begrafenisstoet gebezigd worden. Met hoeveel omslag zij ook gepaard moge gaan, toch verzinkt zij vrij wel in het niet bij het maal, dat den doode buiten aan de voordeur wacht.

Op een der tafels, vóór het huis neergezet, plaatst de hoofdrouwer, of een ander mannelijk familielid, den zielelap, en wel zóó, dat de voorzijde gekeerd is naar den kant waarheen de stoet zich straks zal begeven. Er naast of er achter zet men het definitieve zieltablet, dat de rol van den zielelap zal overnemen bij het neerlaten van de kist in het graf en thans voor het eerst in de lijkplechtigheden optreedt. Het is lager en breeder dan de zielelap, loopt niet spits toe en is ook niet met zijde bekleed, doch het opschrift is rechtstreeks op het hout geschreven of erin uitgesneden. Voor deze gelegenheid is om het tablet een doek van roode zijde gewonden en een koordje van dezelfde kleur, waaraan eenige gewone koperstukjes geregen zijn, eraan bevestigd; bovendien zijn tegen de voor- of de achterzijde een stuk roode inkt en een gewoon schrijfpenseel vastgemaakt. Doel en bestemming van al die voorwerpen zullen in het volgende hoofdstuk blijken.

De offertafels worden verder beladen met schotels, schalen en borden, waarop varkenskoppen, hoenders, eenden, visschen en varkenspensen prijken. Te midden van dit alles ziet men tinnen kandelaars en een wierookbrander van hetzelfde metaal, verschillende met rijstwijn gevulde tinnen kannen, benevens offerbekers van aardewerk en tin. De mannen, belast met het grafwaarts dragen der kist, plaatsen inmiddels de baar op een paar schragen achter de tafels, zetten schotels met vleesch en ander voedsel, hun door de familie verstrekt, er naast op de straatsteenen neer en schenken ter plaatse wat rijstwijn in eenige theekopjes, terwijl hun aanvoerder, met brandende wierookstokjes tusschen de saamgevoegde handen, buigingen naar de baar maakt. Velletjes offerpapier worden in de reten en gaatjes der baar gestoken en in nog veel grooteren getale op het plaveisel tot asch verteerd. Dit alles heeft ten doel den geest, die de baar bezielt, gunstig te stemmen en daardoor het werk der dragers gemakkelijk te maken. Deze behoeven de offergaven niet aan de familie terug te geven, doch mogen ze als een emolument onder elkander verdeelen.

Is aldus de geest van de baar behoorlijk met spijs en drank verkwikt, dan rukken de dragers naar binnen om de kist te halen. Zoodra zij er de hand aan slaan, loopen de huisgenooten uit

angst voor de aardgeesten weg, vooral als het voorwerp dien morgen nog niet verplaatst geworden is. Met het voeteneind vooruit wordt het naar buiten gedragen en zóódanig op de baar geplaatst, dat de voeten naar de offertafels en dus naar dien kant gericht zijn, waarheen men straks zal oprukken. Onmiddellijk daarop treden ook de naaste familieleden, in diepen rouw gehuld, naar buiten. De zoons houden een rouwstaf in de hand, d. w. z. een kort stokje, over de gansche lengte met dunne snippertjes wit papier beplakt. Allen werpen zich onder luid misbaar en gehuil naast de kist op de knieën, terwijl de dragers de draagbalken en touwen behoorlijk aan baar en kist bevestigen en de laatste door geborduurde kleeden aan het oog onttrekken.

Een viertal vrienden der familie, in lange rouwpijen van wit linnen gedost en met een kap van dezelfde stof op het hoofd, plaatsen zich nu voor de offertafels, twee ter rechter- en twee ter linkerzijde, om er als ceremoniemeesters dienst te doen. De oudste zoon kruipt op handen en voeten over de straat tot voor den middelste tafel, ontvangt van een der ceremoniemeesters, die een ganschen bundel wierookstokjes in de hand houdt, twee van die voorwerpjes, en maakt daarmee een diepe buiging voor den zielelap en de daarachter geplaatste lijkkist. Dan geeft hij ze af aan een anderen ceremoniemeester, die ze in de asch steekt van den wierookbak welke op de middelste tafel staat, en knielt vervolgens neer, om viermaal het voorhoofd tegen het plaveisel te brengen.

Inmiddels werd door een derden ceremoniemeester drie keer rijstwijn in eenige kopjes geschonken, op de wijze zoo straks (bl. 72) beschreven. Zonder op te staan neemt de zoon een dezer kopjes aan, of, in sommige gevallen, een der tinnen offerbekers, eveneens met wijn gevuld, heft het naar omhoog en giet het met een horizontale, draaiende handbeweging over de straatsteenen uit. Dan reikt hij het ledige voorwerp aan een der ceremoniemeesters over, en verricht op geheel dezelfde wijze een tweede en een derde wijnplenging. Nu staken de muzikanten, die tot hiertoe onophoudelijk de schrille tonen hunner instrumenten door de straat hebben doen weergalmen, plotseling hun muziek, evenals de treurenden hun gehuil, en een der ceremoniemeesters knielt deemoedig ter aarde om van een blad geel papier een tot den doode gericht adres af te lezen, in het Mandarijn-Chineesch gesteld. Hier volgt de vertaling van zulk een document, uit het werkelijk leven gegrepen.

„Op den dag. . . der maand. . . van het jaar. . . durven de

„van ouderliefde verstoken vaderlooze zoons N. N. enz. het wagen zich, „onder eerbiedige opdracht van een offer van vleeschspijzen, wijn, „lekkernijen, wierook en papier, in de volgende bewoordingen te „wenden tot de ziel van hun overleden vader, hoofd der familie N. N.

„De aard der menschen kenmerkt zich door uiteenloopende nei- „gingen, doch in het karakter van U, o vader, heerschten goedheid „en liefde van de edelste soort. Wij koesterden de hoop dat Uw „overvloeiende deugd een lang bestaan zou genieten, met kracht „en sterkte gezegend. Wie echter had durven vermoeden, dat dit „slechts een korte droom was, een droom, waaruit wij zouden ont- „waken om de werkelijkheid niet te aanschouwen! In de gedaante „van een witte wolk zijt Gij vertrokken naar het westen; tever- „geefs zien wij tot U op, om steun te zoeken gelijk voorheen. „Mitsdien hebben wij een graf aangelegd, waarvan wij het wagen „hier als bijzonderheden mede te deelen, dat een stuk grond van de „beste hoedanigheid er voor is uitgezocht op de zonnige helling van het „gebergte, en wij daar een rustig oord van verblijf voor U hebben „aangelegd aan de oevers van het water. De omwentelende raderen „van den lijkwagen storten smart en leed in onze ziel; de mannen, „die de touwen ter hand nemen om hem voort te trekken, door- „vlijmen ons het hart. Geen gelegenheid zal zich meer voordoen om „U te dienen: o, op welke wijze zal het ons gelukken nogmaals den „glimlach van Uw gelaat op te vangen! Ziende hoe de voorste wagens „van den stoet zich in beweging zetten, krijten wij ten hemel uit „het diepste onzer ziel en roepen het medelijden der Aarde in. „Wij zetten een offer van vleeschspijzen uit om een bewijs te geven „van de oprechtheid en de diepte onzer gevoelens, en in de „hoop dat Gij herwaarts moogt komen om ervan te proeven. Helaas, „welk een smart! Moge deze onze offerande door U genoten „worden!”

Nauwelijks hebben de treurenden de woorden „helaas, welk een smart” op slependen, klagenden toon hooren uitspreken, of allen barsten in luid gejammer en gehuil uit. De muziek valt weer met haar schrille tonen in, en een der aanwezigen zendt het gebed naar de ziel op door het aan de vlammen prijs te geven. Inmiddels heeft de oudste zoon vier maal achtereen het voorhoofd tegen den grond gebogen en kruipt nu op handen en voeten naar de andere bloedverwanten terug, om met hen te huilen en te jammeren. Na hem offert zijn oudste broeder wierook en wijn, en de overige zoons, de kleinzoons, de vrouw, de schoondochters en de ongehuwde doch-

ters doen op hun beurt hetzelfde; een gebed wordt echter niet meer afgelezen. Ook de broeders, neven en verdere verwanten van den doode doen voetvallen, maar doorgaans twee aan twee of drie aan drie, omdat de tijd meestal tot spoed dringt; om dezelfde reden laten zij vaak het wierookoffer, ja zelfs de wijnplenging achterwege.

Vermelding verdient nog, dat bij sommige begrafenissen van den eersten rang een drie- of vijftal Boeddhistische geestelijken optreden om, in ceremoniekleederen van de hoogste orde gestoken, voor de offertafel de heilige Soetra van Amitâbha (102), mitsgaders verschillende bezweringen en gebeden te prevelen, welke in staat zijn de ziel den toegang tot het Westersche Paradijs te openen. Zijn zij hiermede gereed, dan scharen zij zich in den stoet een weinig voor de kist, om op den weg naar het graf hetzelfde verdienstelijke werk voort te zetten en buitendien herhaaldelijk Amitâbha's heiligen naam te prevelen.

Zoodra de beschreven offerande, die khí tshâ-thâo (103), "het wegnemen van de kist" heet, afgeloopen is, zet de stoet zich onder luid rumoer en geroep in beweging. Vooral de lijkdragers zijn bij het optillen van hun last luidruchtig, doch niemand ergert zich daaraan. Met woest geweld trappen zij de schragen uit den weg, terwijl de naaste verwanten de handen aan de lijkbaar slaan, als wilden zij beletten, dat de beminde vader of moeder uit hun midden wordt weggevoerd. Wij willen thans den lijkstoet, die vóór en gedurende het afscheidsoffer onder toezicht van den ondernemer werd opgesteld, nauwkeurig in oogenschouw nemen.

Vóórop gaat een vriend of bloedverwant der familie, met een rouwpij van wit linnen aan en een kap van dezelfde stof op het hoofd. Overal waar een voorwerp den weg verspert, verzoekt hij den eigenaar het weg te halen en doet dezen door een gewonen koelie, die hem op de hielen volgt, een stukje van een pinangnoot toereiken, gewikkeld in een of twee siri-bladeren, met een kleine hoeveelheid natte kalk bestreken. In Zuid China is het kauwen van betel zoogoed als geheel in onbruik geraakt, waarschijnlijk door opium en tabak verdrongen. Toch is het er nog steeds gewoonte iemand, met wien men in onmin leeft, doch met wien men zich wenscht te verzoenen, eenige pinangnoten met betel en kalk thuis te sturen. De partij, wie aldus de hand der verzoening wordt gereikt, zou lijnrecht tegen de zeden handelen, indien zij het gezondene weigerde aan te nemen. Deze gewoonte verklaart volkomen de uitdeeling van het stimulens aan het hoofd van een begrafenisstoet: de man

toch, die den weg vrij maakt, begaat in zekeren zin een vergrijp tegen elken persoon, dien hij derangeert; hij moet dus onmiddellijk den gebruikelijken stap doen om het geschil uit den weg te ruimen, hetwelk uit zijne handeling zou kunnen ontstaan.

Op den vrijmaker van den weg volgt, in ongeveer dezelfde kleedij gestoken, de zoogenaamde pàng tsoá ê lâng (104) of „papierstrooier”. Zonder tusschenpoozen trekt deze stuk voor stuk ronde of achthoekige papiertjes, met een uiterst dunne laag bladtin beplakt, van een houten stangetje, waaraan zij in groote hoeveelheid geregen zijn, en werpt ze om zich heen, tot prooi voor de spoken, welke langs den weg op den loer liggen ten einde den overledene te verontrusten en de ziel, die het lijk vergezelt, door lastig gebedel, ja door ruw geweld, geheel of gedeeltelijk te berooven van de schatten, waarmede de familie haar verrijkt heeft. Met al de hebzucht, levenden en overledenen in China eigen, storten die spoken zich op het hun toegeworpen geld, en, dus den doode vergetende, laten zij hem ongestoord voorbijtrekken. Bij het passeeren van bruggen, of het oversteken van een waterstroom in schuiten en booten, is de strooier even vrijgevig ten opzichte van de geesten, die het water bewonen. Met de meeste zorg steekt hij bovendien een rood lapje in elke brug en poort, waarover of waardoor de processie heen moet, opdat nadeelige invloeden des doods niet slecht zullen werken op brug- of poortgeest. Verzuimde hij dezen maatregel, dan zou men gevaar loopen de wrekende hand dier onzichtbare wezens op zich te voelen neerdalen in den vorm van allerlei kwalen en rampen. Om dezelfde reden waarschuwen papierstrooier en uitdeeler der siri-pruimen iederen godentempel dat er een lijkstoet in aantocht is, opdat de bewaker van het gebouw òf onmiddellijk de deuren sluite, òf een fraai gebeeldhouwde en bontgekleurde plank, die daartoe aan een katrol aan de zoldering hangt, neerlate tot op de hoogte van het tabernakel, zoodat de daarin geplaatste goden den stoet niet in het oog krijgen.

Een ander middel om de onzichtbare geesten op een eerbiedigen afstand te houden, wordt gevonden in de langgerekte, klagende tonen van twee groote koperen bazuinen. De dragers dezer instrumenten zijn gekleed in een zwarten kiel, langs den geheelen onderkant en aan weerszijden van de split, die op de borst dichtgemaakt wordt, met een rooden opgelegden rand van aanzienlijke breedte versierd. Zij worden onmiddellijk gevolgd door twee gewone straatjongens, die, zonder eenige uniform en zelfs zonder schoenen en kousen aan, elk een

stok over den schouder dragen, waaraan met de lange zijde een witte lap bevestigd is van ongeveer een meter lengte bij drie decimeter breedte. Dergelijke »decoratievlaggen«, tshaî kî (105), zooals de geijkte naam luidt, zijn in grooten getale in den stoet te zien; de meeste zijn rood, omdat deze kleur nadeelige invloeden verdrijft. In vele streken van Foehkiën tracht men de spoken ook nog weg te jagen door in de voorhoede van den stoet een groote menigte voetzoekers af te steken.

Een volgende afdeeling wordt geopend door een tweetal mannen, elk met een trommelvormige lantaren van bamboe en papier, bovenop een stok bevestigd, die er als een centrale as doorheen steekt. Die lantarens zijn van boven geheel omhangen met lappen zakkegoed, die over elkander heengelegd zijn en dus, evenals dakpannen, elkaar gedeeltelijk bedekken; er zijn evenveel van zulke lappen als het aantal geslachten, waaruit de familie van den overledene bestaat, hij zelf voor één medegerekend. Iedere lantaren is aan de eene zijde beschreven met den familienaam en eventueel met de ambtstitel van den overledene, terwijl de andere kant het opschrift draagt: »Vader (moeder) van zoo en zooveel geslachten«. Vlak bij deze péh-ting (106), »witte lantarens«, of moâ ting (107), »lantarens van hennepdoek«, vallen nog eenige zeer groote zoogenaamde kam ting (108), »oranjeappellantarens«, in het oog. Evenals de werkelijke vrucht, zijn zij geelrood van kleur en bolrond van vorm; zij hangen aan den top van een omgebogen stok, door een man omhoog gehouden, en voeren ook de namen en ambtstitels van den overledene. Als de stoet zich in beweging zet, zijn al die lantarens van een brandend kaarsje voorzien; doch die zijn spoedig opgebrand of uitgewaaid, en niemand denkt er aan ze opnieuw aan te steken. Zij dienen om de ziel den weg te wijzen naar het graf en maken, dank zij de opschriften, dat zij zeker weet niet met een begrafenisstoet van een ander te doen te hebben.

Achter de lantarendragers volgt een troepje van zes of acht muzikanten, bespelers van twee of vier klarinetten, van een handtrommel, aan een of aan beide zijden overtrokken en met een enkelen stok geslagen, van een paar cimbalen, van een kleine gong met een bult, en van een raampje, waarin twee kleine gongs naast elkander bevestigd zijn. Zulke muzikanten behooren tot de allerlaagste klasse der samenleving; zij dragen een kegelvormigen strooheod en een lichtrooden kiel, dien zij echter, als het warm is, in een bundeltje op den rug hangen, zoodat zij met naakt bovenlijf meeloopen.

Hun aantal wordt vaak versterkt met twee reeds vroeger beschreven bazuinblazers. Ieder voor zich blaast en slaat er maar zoo hard mogelijk op los, zonder in het minst op zijn medemuzikanten te letten; vooral de klarinetten klinken valsch en schril en zijn nooit naar elkander gestemd. Het zal wel onnoodig zijn in herinnering te brengen, dat ook in ons eigen werelddeel muziek en trommelslag een rol spelen bij de teraardebestelling van vorsten en krijgslieden. In China heeft, volgens eenstemmige verklaring van het volk, de begrafenismuziek eenvoudig ten doel, de ziel op haar weg naar het graf aangenaam te stemmen.

De muzikanten dienen als escorte voor een vierkant houten tentje, voorzien van een dak van wit doek, laken of zijde, met draken van gouddraad bestikt en aan de vier kanten met afhangende franje versierd. Door middel van draagboomen rust het op de schouders van vier koelies, die geen spoor van een uniform of staatsiekleedij dragen; integendeel schrijden zij gewoonlijk blootshoofds, barrevoets en met naakt bovenlijf voort. Het tentje wordt ook begeleid door twee straatjongens, elk met een witte decoratie-vlag, en buitendien soms door een paar jongens of mannen, die ieder een papieren lantaren op een houten staak dragen. Binnen in ontwaart men een holle bonte pop, bestaande uit een geraamte van bamboe, met papier en goedkoope dunne zijde overtrokken. Zij heeft een naar Chineesche opvatting zeer woest uiterlijk, dat bijzonder geschikt is om spoken te verjagen. Behalve twee groote, uitpuilende oogen, vertoont het bloedroode aangezicht een derde oog, dat dwars in het midden van het voorhoofd staat. De vuurroode baard, uit wol vervaardigd, daalt neder tot op den buik; het hoofd is van een helm voorzien, het lichaam met maliënkolders, arm- en dijplaten bedekt. Een roode, tot over de knieën reikende pij is hier en daar onder het harnas zichtbaar. De rechterhand voert een langen drietand, de linker een zegel: het symbool van iemand met macht en gezag bekleed. De pop heeft steeds een staande houding, omdat deze het angstwekkende in haar voorkomen verhoogt. Men noemt ze k h a i l$\underline{\text{o}}$ s î n (109), "geest die den weg vrijmaakt".

Bij enkele aanzienlijke begrafenissen heeft die duivelbanner kolossale afmetingen. Dan wordt hij veelal op een karretje of rolwagen voortbewogen, daar geen draagtent ruim genoeg is om hem te bevatten. Zulken grooten k h a i l$\underline{\text{o}}$ s î n's vult men den buik op met het hart, de lever, de pens en de verdere ingewanden van een varken. Waarschijnlijk staat dit gebruik in verband met het feit,

dat in oude tijden menschen, aan het hoofd van den begrafenisstoet gaande, de onzichtbare duivelen naar alle zijden deden uiteenstuiven. Men vindt van zulke levende duivelverjagers reeds gewag gemaakt in den Tsjoeli (110), den codex van de staatsinstellingen der Tsjoe-dynastie, die van de 13e tot de 3e eeuw vóór Christus over China den schepter zwaaide.

Zooals geloofwaardige Chineezen ons hebben verzekerd, zijn zelfs niet zoo heel veel jaren geleden nog te Emoy in de begrafenis van een hooggeplaatst staatsman levende khai lō sîn's te zien geweest. Destijds noemde men ze khòng tsjhiáng (111), „grafkuil-dansers". Het was echter zeer moeielijk een drie- of viertal van die lieden bijeen te krijgen, omdat het spookverdrijvend werk voor hoogst gevaarlijk gold. Hoe licht toch kon een spook, door hun vreeselijk voorkomen met angst en schrik vervuld, zich in zijn wanhoop op hen werpen en hen met ziekte en rampen slaan! Aan het graf gekomen, zouden zij een voor een in den kuil zijn gesprongen en, onder woest geschreeuw, als bezetenen met zwaarden om zich heen hebben geslagen, alles om een algemeen sauve qui peut onder het duivelenheir teweeg te brengen.

Vóór het oprukken van den stoet worden eenige confituren, kopjes thee en soortgelijke versnaperingen voor den khai lō sîn neergezet en hem door een der familieleden aangeboden. Dit bewijst, dat men zich de pop wel degelijk door een geest bezeten voorstelt; trouwens, het is zeer de vraag of de Chineezen wel in het bestaan van een enkel onbezield voorwerp gelooven. Eenvoudige lieden besparen zich de kosten van een khai lō sîn en huren slechts een draagtent, in de hoop, dat alleen reeds op het gezicht dáárvan de kwade geesten zich den schrik om het hart zullen voelen slaan en naar alle kanten uit elkaar zullen stuiven.

Reeds vroeger (zie blz 23) stipten wij aan, dat bijna elke Chinees, wiens middelen het toelaten, zich de weelde veroorlooft een officieele waardigheid of titel te koopen, ten einde zoowel hier op aarde als hiernamaals zijn positie te verhoogen. Het keizerlijk brevet, hem bij zijn benoeming uitgereikt, prijkt dan in zijn begrafenisstoet, opdat alle menschenkinderen zullen zien dat zij met een voornaam personage te doen hebben en spoken en duivelen vol ontzag naar alle richtingen verdwijnen. Gewoonlijk is het document opgerold en, in een gelen doek gewikkeld, over twee kapstokjes gelegd in een draagbaar tentje van denzelfden vorm als het reeds besprokene, doch met een geel geborduurd dak voorzien, daar het brevet

van den Zoon des Hemels afkomstig en geel de keizerlijke kleur is. Ter eere van Zijne Majesteit wordt het tentje ook geëscorteerd door een soortgelijken troep muzikanten en politieagenten als wij reeds vroeger schilderden (blz. 41). Naast de laatste ziet men een viertal mannen wandelen, elk met een groot, vierkant, op een houten staak bevestigd bord, waarop de titels van den overledene prijken. Op twee andere dergelijke borden leest men: „Toont eerbied en weest stil!", op nog een paar eindelijk: „Keert om, en maakt dat gij weg komt!"

Achter het tentje met het brevet marcheeren in volle uniform vier zoogenaamde Sierlijke Talenten, sioè tsaî (112), d. w. z. letterkundig gegradueerden van den laagsten rang. Zij prijken daar als zoogenaamde tsiáng khò-hong tîng (113): „bestuurders van het paviljoen met het brevet". Deftig en statig wandelen deze mirakels van geleerdheid, vaak met reusachtige brillen op den neus, in den optocht mede; buiten bewoonde wijken echter, en in het open veld, waar geen menschelijk oog hen bespiedt, laten zij zich in draagstoelen voortbewegen, zooals in China lieden van rang betaamt.

Zelfs ingeval de overledene geen graad bezat, zijn er politiedienaren en bordendragers in diens lijkstoet aanwezig. Men leent de borden dan van een mandarijn, of van een gegradueerd vriend, bekende of familielid, en niemand vindt iets stuitends in zulk pronken met een andermans veeren. Integendeel schrijft de zedenwet kinderen en kindskinderen voor, hun ouders en voorouders zooveel mogelijk in de hoogte te steken en met glorie te omringen.

Het volgende voorwerp, dat de aandacht trekt, is een draagtent met rood dak, door een paar jongens met roode decoratievlaggen begeleid. Zij bevat een rood verlakte houten doos met een of meer dikke platen van leisteen er in, waarop een kort levensbericht van den doode uitgebeiteld is, en die bestemd zijn om naast de kist in het graf geplaatst te worden. In de meeste gevallen echter is de doos ledig en worden de steenen naar het graf gebracht door een koelie, die zich op eigen gelegenheid derwaarts begeeft, zonder zich om den stoet te bekommeren. Een wierookbrander en twee kandelaars prijken mede in het tentje.

Bloedverwanten, vrienden en bekenden, die de treurende familie een blijk van belangstelling wenschen te schenken, zenden als bijdrage in den stoet een ledig tentje met rood dak, daarmede stilzwijgend hunne bereidwilligheid te kennen gevende den treurenden de noodige voertuigen te verschaffen voor het overbrengen der artikelen, die bij een

begrafenis niet gemist kunnen worden. Zulke kheh tîng (114), „paviljoentjes der gasten", of tsān tîng (115), „hulppaviljoentjes", worden steeds ledig grafwaarts gedragen, om de eenvoudige reden dat de familie des afgestorvenen niets heeft om er in te plaatsen. Het uiterlijk vertoon laat te hunnen opzichte echter niets te wenschen over: elk toch wordt getorst door twee of vier mannen en geflankeerd door een paar lantarendragers, zes of acht muzikanten en twee decoratievlaggen. In menige deftige begrafenis telt men ze bij dozijnen. Nooit behoeft men in het onzekere te verkeeren wie de gevers zijn, daar in ieder tentje tegen den achterwand een rood papier geplakt is, waarop hun namen vermeld staan. Zij bieden den begrafenis-ondernemers een schoone gelegenheid om een aardig winstje te maken; want deze leveren tersluiks een kleiner aantal dragers en minder muzikanten dan waartoe zij zich verbonden hebben, en steken het aldus uitgespaarde loon in den zak. Menig donateur, met deze oneerlijke praktijken bekend, draagt daarom zorg dat er een bediende of kennis in dit gedeelte van den stoet aanwezig is, om zulke zwendelarij te voorkomen.

Op de lange rij hulppaviljoentjes volgt het laatste en voornaamste onderdeel van den stoet, n. l. dat hetwelk de ziel, de lijkkist en de rouwdragende familieleden bevat. Wat hier het oog het eerst treft, is een draagtentje met blauw geborduurd dak, door een korps muzikanten en twee dragers van blauwe decoratievlaggen geëscorteerd. Daarbinnen bevindt zich een tabernakeltje van hout, fraai geverfd en verguld en met fijn snijwerk versierd. Het bevat het definitieve zieltablet met alle reeds op blz. 73 genoemde aanhangsels; het gesloten dubbele deurtje van het tabernakel onttrekt het evenwel aan het oog. Vóór dit deurtje staat een tinnen wierookbrander, geflankeerd door twee brandende kaarsjes, die elk in een lantarentje geplaatst zijn, opdat zij niet uit zullen waaien. Menigmaal echter bevinden zich die drie voorwerpen in een extra tentje, dat vóór het andere uit gedragen wordt. Vier zoogenaamde tsiáng sîn-tsóe tîng (116): „mannen, met de zorg voor het paviljoen met het zieltablet belast", wandelen deftig in dit gedeelte van den stoet. Zoo mogelijk zijn het schoonzoons of verre familieleden van den doode, gekleed in het rouwkostuum, voor ieders graad van bloedverwantschap speciaal voorgeschreven. Een witte lantaren van bamboe en papier met het opschrift: „Honderden zoons en duizenden kleinzoons" (117) hangt buiten aan de achterste hoeken van die blauwe draagtent. De reden van bestaan dier lantarens zal later blijken (blz. 106).

Op dit oogenblik is het tablet nog niet door de ziel in bezit genomen. Zij huist nog steeds in den "zielelap", die in het volgend voertuig is geplaatst, d. w. z. in een gewonen staatsiepalankijn, waarin lieden van rang en stand gewoon zijn zich te doen vervoeren en die in het dagelijksch leven toā kiō (118) of "Groote Palankijn" genoemd wordt. In een begrafenisstoet gebruikt, heet hij echter hôen kiō (119): "palankijn van de ziel". Het geschilderd portret van den overledene, dat, zooals de lezer weet (zie blz. 61), in de lijkbezorging eveneens de rol van zielezetel vervult, prijkt van binnen tegen de achterzijde. Vier in rouwkleedij gestoken verwanten of vrienden zijn belast met het toezicht over dit voertuig en vergezellen het tot aan het graf, begeleid door twee smerige mannen of jongens, die elk een "oranjeappel-lantaren" (zie blz. 78) dragen, ten einde de ziel, die aan de invloeden der duisternis onderworpen is, behoorlijk voor te lichten. Die lantarens, met den naam en de titels van den doode beschreven, ziet men ook wel aan de twee achterste hoeken van den palankijn hangen.

De Boeddhistische geestelijken, die de ziel den weg naar het Paradijs moeten openen, marcheeren vlak vóór de twee voertuigen met de zielezetels. Door deze verstandige regeling valt het den geesten der duisternis moeielijk zich te stellen tusschen hen en de ziel, en worden zij verhinderd den invloed te ontzenuwen, dien het verdienstelijke werk der priesters op deze uitoefent. Om aan het geprevel meer deftigheid en vertoon bij te zetten, gaat een groep muzikanten vóór de geestelijken uit.

Indien de doode een graad bezat, hetzij hij dien gekocht of werkelijk verdiend heeft, dan prijkt in zijn begrafenisstoet nog een zielezetel van geheel bijzondere soort, en wel een breede wimpel van rooskleurig satijn, twee of drie meters lang, wapperende van den top van een draagstok en aan weerszijden versierd met een afhangenden smallen reep blauwe of groene zijde, die vrij in den wind fladdert. Deze lîng tsing (120) of "zielbanier" is beschreven met den naam, de titels en den leeftijd des overledenen en dus slechts een andere vorm voor den zielelap (verg. blz. 33). Zij is bestemd om op de kist in het graf te worden gelegd, en zóódanigen invloed uit te oefenen op de ziel, die in haar huist, dat deze ten eeuwigen dage over de nakomelingschap zegeningen zal uitstorten. Zij speelt dus een zeer gewichtige rol, en het is mitsdien niet meer dan natuurlijk dat de familie er veel aandacht aan besteedt. Het opschrift wordt aangebracht door iemand, die door den Zoon des Hemels met een hoogen titel

begiftigd is. Hoe hooger die titel is, hoe meer de ziel doortrokken zal worden met invloeden, die zij vanuit het graf zal aanwenden om hare nakomelingschap met aanzienlijke staatsambten te begiftigen. Ten einde zeker te zijn dat die gewenschte uitkomst zal worden verkregen, staan de naam en de waardigheden van den schrijver mede op de banier uitgedrukt, en wel in een kolom van kleinere letterteekens. Het is echter niet eens noodig, dat zulk een hooggeplaatst persoon het opschrift eigenhandig aanbrengt. De familie vraagt hem eenvoudig verlof van zijn naam en titels gebruik te mogen maken, en laat het letterwerk aan een ander over. Slechts zelden zal een voornaam titularis een in dien geest tot hem gericht verzoek van de hand wijzen. Want de gewoontewet brengt mede, dat de familie hem na de begrafenis voor zijne goedheid met geschenken in eetwaren en zilver bedenkt. en niemand in China, geen hooggeplaatst waardigheidbekleeder zelfs, versmaadt zulke inkomsten, die immers zonder de minste moeite verkregen worden.

Daar iedere Chineesche vrouw bij een officieele promotie van haar echtgenoot een eeretitel van overeenkomstigen rang ontvangt, verschijnt een zielbanier ook in den begrafenisstoet van de hoofdvrouw van elkeen, die een ambtelijken titel draagt of een rijkswaardigheid bekleedt.

Ter versterking van het vermogen der banier om de nakomelingen met officieele waardigheden te begiftigen, doet men haar grafwaarts dragen door een mandarijn-titulair, of door een mandarijn in actieven dienst. Te paard gezeten, verschijnt de groote man in het onderdeel van den stoet dat wij thans bezig zijn te beschrijven, en wel aan het hoofd van een troep lictoren, dragers van gongs en titelborden, en krijgers, met allerlei soort van wapenen uitgerust. Doch slechts in theorie wordt de banier door hemzelf getorst. Want zijne waardigheid gedoogt niet dat hij handenarbeid verricht. Mitsdien doet men het voorwerp door een gewonen koelie achter zijn paard aandragen. Nooit treedt een civiel mandarijn als drager van de banier op. Want zulk een man laat zich niet, zooals een militair mandarijn, met de kunst van paardrijden in. De gesloten draagstoel is het middel van vervoer, waarvan hij zich bij uitsluiting bedient, en iemand, in zulk een voertuig gezeten, zou toch onmogelijk een langen wimpel, aan een niet minder langen stok bevestigd, omhoog kunnen houden.

Eindelijk verschijnt de lijkkist, met haar escorte van muzikanten, familieleden en belangstellenden. Voorop gaan, in witte rouwkleedij,

twee jeugdige bloedverwanten van den overledene, elk een stok omhoog houdende, waaraan een vierhoekige lap linnen bevestigd is met het opschrift: „Verspreiding van verdiensten" (121). Iedereen begrijpt daaruit, dat de overledene zich door verdienstelijke daden heeft onderscheiden. Nog twee gelijksoortige banieren, ook door jongens in rouwkleedij gedragen, vertoonen het opschrift: „Toewijding en trouw" (122); behoort de overledene echter tot de zwakke sekse, dan wordt het vervangen door de woorden „Kuischheid en gehoorzaamheid" (123), gehoorzaamheid nl. aan haar huistiran en diens vader en moeder — een der hoofddeugden van de Chineesche huisvrouw.

Nu volgt een groepje muzikanten, die een gong, een trom, een paar cimbalen, een fluit en twee of drie strijkinstrumenten bespelen. De kist zelf wordt onmiddellijk voorafgegaan door vier zoogenaamde tsiáng pán (124), „personen met de kist belast", in rouwkleederen van wit linnen gestoken. In sommige streken van Foehkiën en Kwangtoeng ziet men ter plaatse ook wel mannen met brandende toortsen, vervaardigd uit gevlochten bamboe, die mèt olie of een andere brandbare stof gedrenkt is.

De kist rust op een groot houten raam, door middel van touwen en stukken hout bevestigd aan een zwaren draagboom, die midden over het deksel van de lijkkist loopt. Aan elk einde van dien draagboom, waaraan dus het geheele gevaarte hangt, is door middel van een ijzeren of houten pin een kleinere dwarsbalk bevestigd, waarvan elk der uiteinden door een man op de schouders kan worden genomen. Het getal van vier dragers, hetwelk men op die wijze verkrijgt, kan men verdubbelen door aan elk uiteinde dier twee dwarsbalkjes op overeenkomstige wijze er nog een te bevestigen; men kan zelfs, aldus voortgaande, het aantal dragers tot zestien en twee en dertig opvoeren. Laatstgenoemd cijfer wordt, zelfs bij de deftigste begrafenissen, nooit overschreden.

Ter verdrijving van spoken prijkt midden op den grooten draagboom het afbeeldsel van een liggenden tijger. Kist en baar zijn aan het oog onttrokken door zijden of laken lappen, die langs de vier kanten neerhangen, terwijl er een vijfde lap bij wijze van dak overheen gespreid is. Die zoogenaamde koan tà (125), „kistbedekking", is met figuren van gouddraad en veelkleurige zijde bestikt: bovenop en aan de voorzijde ziet men draken, van achter een eenhoorn of tijger, aan de twee lange zijden voorstellingen van treffende gevallen van kinderlijke toewijding, die de Chineesche

dien zij zich tot patroon gekozen heeft, voor wiens aanschijn de nieuwelingen beëedigd worden. Sterft de vader of de moeder van een der leden, dan keert de gemeenschap aan laatstgenoemden niet alleen eenig geld uit ter bekostiging van de begrafenis en de daaraan verbonden plechtigheden, maar zij draagt zelf, in wit linnen kleederen gedost, de kist gratis naar het graf.

Steeds wordt in China een doodkist met het voeteneind vooruitgedragen. Naast de lijkbaar van een rijke loopen gewoonlijk nog een extra aantal mannen, die bij het trekken door nauwe straten en het maken van lastige bochten den dragers de behulpzame hand bieden.

Onmiddellijk achter de kist volgen de zoons, in hun treurgewaad van zakkengoed. Onder de naakte voeten zijn stroo-sandalen gebonden, de lange haren hangen los over den rug, en ieder draagt een rouwstaf in de hand. Een of meer hunner loopen naast de baar en laten er de hand op rusten, als wilden zij medehelpen om den doode grafwaarts te dragen, of wel, den dragers beletten het lijk van den geliefde weg te voeren. Een enkele maal wordt de oudste zoon voor den vorm aan beide zijden door een vriend of bloedverwant ondersteund; want een stamhouder, die zijn plicht begrijpt, behoort bij den dood zijner ouders zóódanig door leed en rouw uitgemergeld te wezen, dat hij niet in staat is zich op eigen beenen voort te bewegen.

Zoons, die tengevolge eener zware ziekte, of omdat zij in verre landen vertoeven, verhinderd zijn de begrafenis in persoon bij te wonen, zijn ieder in den stoet vertegenwoordigd door een compleet stel rouwkleeren, door een bediende of bloedverwant op een zeef of open mand medegedragen. Niet alleen dient zulks om te toonen dat zij in den geest aanwezig zijn, maar vooral om met het getal der mannelijke afstammelingen van den doode te pronken: het bezit van veel zoons toch is in China niet alleen een geluk, maar ook een aanleiding tot trots en bluf. Is de oudste zoon een zuigeling, dan ziet men het wicht, in zakkengoed gekleed, in de armen zijner moeder, van een bijzit of slavin in een draagstoel medevoeren naar het graf; andere zuigelingen vertegenwoordigt men slechts door een stel kleeren. Jongetjes, die nog maar pas kunnen loopen, worden nooit thuis gelaten, doch op den rug of de schouders van volwassen mannen grafwaarts gedragen.

Het luide doodengehuil, dat bij elk belangrijk onderdeel der lijkbezorging een hoofdrol speelt, wordt vooral bij de begrafenis aangeheven. Ook hier is het slechts een ceremonie, hetwelk

blijkt uit het feit, dat er zelden tranen bij gestort worden en het ook evengoed op het programma voorkomt als het lijk jaren boven aarde gestaan heeft, en de herinnering aan den doode mitsdien reeds lang uit het geheugen is gewischt. In het open veld, waar geen menschelijk oog den stoet gadeslaat, staakt men het gehuil, om het met vernieuwde kracht weer aan te heffen zoodra men een bewoond kwartier betreedt. Meer dan eenmaal is het schrijver dezes bij het gadeslaan van een voorbijtrekkenden lijkstoet overkomen, dat de zoons plotseling het huilen staakten, om met een glimlach op het gelaat den zonderlingen barbaar aan te staren. Nauwelijks echter was hij uit hun oog, of het gekrijt weergalmde wederom als voorheen.

Een lange rij kleinzoons en achterkleinzoons, in de mannelijke lijn van den doode afstammende, mitsgaders broeders, broederszoons en andere verwanten, volgen het lijk, gekleed in den rouw, voor elken graad van bloedverwantschap voorgeschreven. Achter hen komen die verwanten en vrienden, welke niet in de termen vallen om rouw te dragen; zij hebben zich in hun beste kleeren of in het op blz. 22 beschreven offerkostuum gestoken. Tevergeefs zal men in een begrafenisstoet naar iemand zoeken, die op een hoogere sport van de ladder der familie-hiërarchie staat dan de doode. De zedenwet toch eischt nadrukkelijk naauwkeurige handhaving van ieders positie ten opzichte van zijne bloed- en aanverwanten, en zelfs de dood vermag niet die verhouding tusschen hoog en laag te breken. Mitsdien zal een vader zelfs niet zijn kind naar het graf geleiden, wel echter een oudere broeder zijn jongeren, een broeder zijn zuster, een man zijn vrouw, dewijl in elk dezer gevallen de rang dezelfde is, al bestaat er onderscheid in ouderdom en geslacht. Toch volgt een man zijn vrouw niet naar het graf: hij wandelt, in weduwnaarsrouw, vòòr de kist uit; want de zedenwet wil dat de vrouw den man zal volgen, en dit voorschrift geldt voor haar met onverminderde kracht zelfs na den dood.

In Emoy trekken vrouwelijke familieleden nooit mede naar het graf. Wel sluiten de echtgenoote, haar dochters en schoondochters zich, in zwaren rouw gekleed, eenige oogenblikken bij den stoet aan, wanneer deze het sterfhuis verlaat. Steeds jammerend en huilend scheiden zij zich echter spoedig van den optocht af en keeren langs een anderen weg langzaam huiswaarts, als schaamden zij zich voor de buren dat zij den doode niet tot aan zijn laatste verblijf begeleid hebben.

De Chineesche geschriften bevatten bewijzen in overvloed, dat de vrouwen in vroeger eeuwen evengoed naar het graf meetrokken als de mannen. Waarschijnlijk is die gedragslijn veranderd tengevolge van het meer en meer veldwinnen der gewoonte, den vrouwen het loopen bijna onmogelijk te maken door van jongsaf den groei harer voeten kunstmatig te belemmeren. Slechts indien de overledene geen zoons nalaat, en bijgevolg de plichten jegens hem in de eerste plaats op vrouw en dochters rusten, ziet men deze wel in draagstoelen het lijk tot aan het graf vergezellen.

Een doode naar zijne laatste rustplaats volgen heet s à n g t s ò n g (127), „een begrafenis uitgeleide doen”. Zij, die op deze wijze hun belangstelling in den overledene aan den dag leggen, vormen steeds de achterhoede van den stoet. Wij zouden dus onze beschrijving thans als geëindigd kunnen beschouwen, ware het niet dat enkele zaken, welke er slechts bij uitzondering deel van uitmaken, ter vermelding overblijven.

In de eerste plaats wijzen wij op een stel offerspijzen met wierookbak, kandelaars en andere offergereedschappen, in onderscheiden gedeelten des rijks te zien vóór het tentje, waarin zich het zieltablet bevindt. Zij zijn daar in één of meer draagtentjes geschikt, ook wel in groote, vierkante bakken van hout, elk opgehangen aan een stok, die op de schouders van twee koelies rust. Op het graf zullen zij de ziel worden aangeboden. Zij bestaan uit een deel der spijzen, die reeds dienst deden bij het afscheidsoffer in de straat vóór het oprukken van den stoet; echter bevindt er zich ook een stel nog ongeofferde eetwaren bij, voor den God der Aarde bestemd. Behalve in begrafenissen van hooggeplaatste mandarijnen, als wanneer zelfs een geslachte geit en een geslacht varken onder de offergaven prijken, worden deze te Emoy doorgaans naar het graf gedragen door lieden die, zonder zich om den stoet te bekommeren, langs een korter pad hun weg derwaarts nemen.

Heeft er tusschen den dag van het overlijden en van de teraardebestelling een aanzienlijke tijdruimte gelegen, gedurende welke ter verlossing van de ziel een Boeddhistische mis gevierd is, dan ziet men in den stoet vaak verscheidene vierkante lappen van gekleurde zijde of laken, elk met den bovenrand langs een stang bevestigd, die van den top van een langen stok, door een man omhoog gehouden, neerhangt. Op deze banieren prijken lofspraken op den doode, of volzinnen, die op zijn vervlogen levensloop doelen of op zijn hiernamaals betrekking hebben. Bij het vieren van bovengenoemde mis

werden zij door verwanten en vrienden aan de familie geschonken, om er de wanden der zaal mede te sieren. In sommige landschappen bestaat de gewoonte, op den top van den draagstok van elk dier banieren een gebladerden tak te binden. Ook in de Wester-Afdeeling van Borneo vond schrijver dezes dit gebruik in zwang, en wel onder de kolonisten, wier heimat in de provincie Kwangtoeng ligt. In gezegde residentie worden ook in de achterhoede van menigen begrafenisstoet lange, bebladerde bamboestaken meegedragen en na afloop der teraardebestelling, wanneer men den terugtocht aanvaardt, op het graf weggeworpen. Deze gewoonte herinnert ons aan ons eigen Werelddeel, waar immers ook vaak wilge- en cypres-takken, klimop, rozemarijn en andere immer groene planten op den aangevulden grafkuil worden nedergelegd.

Heeft het gekiste lijk geruimen tijd boven aarde gestaan, dan is het niets ongewoons een levenden witten haan met saamgebonden pooten boven op de lijkbaar te zien. Dit merkwaardig gebruik schijnt in verband te staan met het feit, dat de haan, de aankondiger van den dageraad, aan de zon is gewijd en dus geacht wordt sterk bezield te zijn met de levenskracht, die van dit hemellichaam uitgaat. Daar de ziel van den doode door het uitstellen der begrafenis van een groot deel harer levenskracht is beroofd, denkt de familie nieuw leven in haar te storten door haar met dien zonnevogel in aanraking te brengen. Zij handelt hier dus naar hetzelfde beginsel, dat haar ook licht deed plaatsen naast of op het bed, waarop de doode lag uitgestrekt (blz. 10), en brandende lantaarns en fakkels doet meevoeren in den stoet.

Toch heeft de haan op de lijkbaar nog iets anders te doen: hij moet de geesten der duisternis, die den doode op den weg naar het graf zouden kunnen verontrusten, op een afstand houden. Op het eerste hanengekraai bij het krieken van den dag zoeken alle spoken en demonen een goed heenkomen; de haan is bijgevolg hun natuurlijke verdrijver, en als zoodanig op de doodkistbaar volstrekt niet misplaatst.

Zeer dikwijls ziet men in China twee echtgenooten in een en denzelfden stoet grafwaarts dragen. Dit geschiedt vooral dàn, als man en vrouw den wil kenbaar gemaakt hebben naast elkander in één graf te worden gelegd; de eerstgestorvene wordt dan veelal door de familie boven aarde bewaard totdat ook de ander overleden is. Zuinigheidshalve begraaft men ook wel broeders en zusters gelijktijdig, vooral wanneer de datums van hun overlijden niet te

veel uiteenloopen en de graven dicht bij elkander gelegen zijn.

Het aantal personen in een begrafenisstoet van den eersten rang loopt veelal op tot verscheidene honderden. Niet zelden bevat hij een vijftigtal draagtenten, zoodat, daar deze in den regel ieder door vier man getorst en door twee vlaggedragers en een achttal muzikanten geëscorteerd worden, wij reeds tot het aanzienlijk getal van 700 man komen. Voegt men daarbij den mandarijn, die de zielbanier draagt, met zijn talrijke volgelingen, verder de 16 of 32 kistdragers, de lieden die zich met het toezicht op de voornaamste onderdeelen van den stoet hebben belast, en de treurende familieleden in de achterhoede — dan zal zeker van geen overdrijving gesproken kunnen worden, wanneer men het aantal deelnemers op duizend schat. En wat nu ter andere zijde de begrafenissen der armste klassen betreft, die zich met het hoognoodige personeel moeten tevreden stellen: in deze ziet men slechts een papierstrooier, een of twee klarinetblazers, die een armzalig draagtentje met het zielebord escorteeren, vier kistdragers, en eenige weinige treurenden achter in den stoet.

Men stelle zich toch vooral niet voor, dat een Chineesche begrafenis een stichtelijk schouwspel oplevert, een eenigszins beschaafd volk waardig. In verreweg de meeste gevallen wekt zij in den vreemdeling niets dan walging op. Om zich zooveel mogelijk te verrijken, huren de ondernemers als dragers van lijk, draagtenten, lantaarns en banieren, een slag van lieden die het goedkoopst te krijgen zijn, nl. het schuim van de straat en opiumrookers, zelfs onbeschaamde straatjongens, daar deze zich voor nog minder loon laten vinden dan het volwassen uitvaagsel. 's Winters zijn al die lieden in eenige vuile kleedingstukken gestoken; 's zomers loopen zij eenvoudig met het gansche bovenlijf naakt. Zelfs de muzikanten en huurlingen, die nog een soort van uniform dragen, maken geen beteren indruk; hun kleeren toch dragen de duidelijkste sporen van overlang gebruik en volkomen onbekendheid met het begrip reinheid. Lí sī tsit-ê̱ kiáh tshái-kî ê̱ (128): „Gij zijt drager van een decoratievlag”, en Lí sī tsit-ê̱ kung hoên-tîng ê̱ (129): „Gij zijt de drager van een zieletent”, zijn in Emoy scheldwoorden van de grofste soort.

Nauw heeft de stoet zich in beweging gesteld, of de gansche afzichtelijke bende schijnt het noodzakelijk te vinden op onstichtelijke wijze te schreeuwen, te kijven en te gillen. De voormannen van elke draagtent kennen geen ander middel dan dit om den achter hen komenden wenken te geven, en deze schreeuwen en

schelden even hard terug, terwijl zij, die langs den stoet heen en weer draven om te voorkomen dat het eene gedeelte zich te traag, het andere zich te snel voortbeweegt, zich niet minder onbetuigd laten in het gebruiken van hun tong. Het Ioĉ o..o..o.. der politiedienaren klinkt daarbij telkens door de straat, begeleid door luide slagen op de dofklinkende gongs. Doch het rumoer en geraas, door het ineensmelten van al die geluiden ontstaan, wordt overstemd door de schrille tonen der talrijke klarinetten, het geraas van cimbalen en trommen, het klagende geluid der bazuinen. Neemt men hierbij nog in aanmerking, dat elk muzikant er maar op los speelt zooals hem zelf behaagt, dan zal men licht beseffen dat een begrafenis in Zuid-China meer gelijkt op een helsche kermis dan op een plechtigheid, die dienen moet om een overledene de laatste eer te bewijzen.

Daar de straten der steden meestal zeer nauw zijn en met gewone voetgangers, venters en vrachtdragers opgevuld, wordt de orde van den stoet elk oogenblik verstoord en ontstaan vaak groote gapingen. Menigwerf vonden wij bij het binnentrekken eener stad de voorhoede van een begrafenisstoet rustig en wel buiten de poort zitten wachten op de rest, die wij meer dan een half uur gaans verderop in de stad tegenkwamen. Gewoonlijk heeft de ondernemer het meeste schuld aan die wanorde; want, voor dienzelfden dag nog andere begrafenissen aangenomen hebbende, drijft hij de voorsten tot spoed aan, ten einde de achterhoede op die wijze te dwingen haast te maken. Afgescheiden hiervan is het een algemeene regel, dat begrafenissen zich voortbewegen met vluggen tred, in een tempo dat wij versnelden pas zouden noemen.

Het is een aangenomen gewoonte, dat de zoons zich op weg naar het graf op drie of meer plaatsen omkeeren, om neer te knielen en het voorhoofd tegen den grond te buigen. Hierdoor betuigen zij den achteraan komenden stilzwijgend dank voor de eer, den overledene bewezen, en geven zij tegelijkertijd te kennen dat zij niet verwachten dat de belangstellenden de vriendschap zóó ver zullen drijven van nog verder mede te gaan. Eenigen schieten dan op de knielenden toe om hen op de been te helpen, terwijl een daartoe aangewezen bloedverwant met verheffing van stem roept: „Gelid van edele heeren, de van kinderplicht vervulde zoons danken u voor uwe tegenwoordigheid!” (130). Een deel der edele heeren, die minder nauw aan den overledene door banden van bloed- of aanverwantschap verknocht zijn, verlaat nu den stoet om naar huis

terug te keeren, en wel in draagstoelen, te hunnen behoeve door de familie voor gratis gebruik ter plaatse gestationeerd. Op dezelfde plaats bevindt zich ook minstens één bloedverwant, die nauwkeurig aanteekening houdt van de namen dergenen die heengaan, omdat de welvoegelijkheid eischt allen, die den doode uitgeleide hebben gedaan, later bij wijze van dankbetuiging met een geschenk in geld of eetwaren te vereeren.

Tot zoover de begrafenisstoet zelf. Thans een enkel woord over de wijze, waarop het volk zich gedraagt wanneer hij voorbijtrekt.

De zedenwet eischt, dat een ieder voor een begrafenis uit den weg ga. Zelfs hooggeplaatste mandarijnen, die met hun lange rij van volgelingen er een tegenkomen, blijven, als de straat te nauw is om elkander te passeeren, kalm wachten tot het lijk en de rouwende familieleden voorbij zijn. Handelde men anders, dan zou men oorzaak kunnen wezen dat het gelukkige uur, voor het nederlaten van de kist in het graf aangewezen, door oponthoud verstreek en dus den doode en zijn familie groot onheil werd berokkend. Niemand in China zou zoo iets op zijn geweten durven nemen.

Ontmoet een lijkstatie een stoet, die een bruid naar het huis van haar toekomstigen levensgezel geleidt, dan voorspelt zulks voor beide partijen geluk. De begrafenisstoet bevat namelijk zóóveel spook- en kwaadverdrijvende elementen, dat de weg, waarover de bruid op haar beurt gedragen zal worden, volkomen gezuiverd is; geen onheilbrengende invloeden kunnen zich dus aan haar hechten en het huiselijk geluk van haarzelve en hare nog ongeboren nakomelingen verwoesten. En de bruidsstoet van zijn kant straalt invloeden over het lijk uit, die, met hetzelve in het graf gedaald, oorzaak zullen zijn dat in de nakomelingschap van den doode vele gelukkige huwelijken gesloten worden.

HOOFDSTUK VIII.

DE TERAARDEBESTELLING.

Ingeval het graf tegen een berg is gelegen, richten de zoons, op de plaats gekomen waar de weg begint te hellen, op de zoo straks beschreven wijze voor het laatst een uitnoodiging tot de vrienden en bekenden om zich uit den stoet terug te trekken. Ditmaal geven allen aan dien wensch gehoor, in de overtuiging, dat hun wellicht invloeden aankleven die storend zouden kunnen werken op het gelukkige uur, met zooveel zorg tot het nederlaten van de kist in het graf gekozen. Indien de familie des overledenen welgesteld is, zal zij nooit nalaten eenige zwervende gaarkoks met draagbare kookkacheltjes op deze plaats van afscheid te posteeren, en dus den heengaanden gelegenheid te bieden zich gratis met eenige spijzen te versterken vóór zij den terugtocht aanvaarden. Aan een lid der familie is de taak opgedragen dien koks een bon uit te reiken voor elken schotel voedsel, dien zij afleveren; later kunnen die papieren bewijzen aan het sterfhuis tegen klinkende munt worden ingewisseld.

De dragers der kist zetten hun vracht aan den voet van den berg neer, en nemen de gansche katafalk uit elkaar. Dan leggen zij den langen draagboom in de lengte over de kist en binden hem door middel van touwen er op vast; vervolgens werpen zij het geborduurde kleed los over alles heen en dragen de kist, dus van elken overtolligen last ontdaan, tegen de helling op. Zulke practische maatregelen worden niet genomen als het graf in de vlakte is gelegen en het pad dus aan het derwaarts dragen van de geheele katafalk geen hinderpalen biedt. De ledige draagtenten, van belangstellende vrienden afkomstig, en de begeleidende muzikanten blijven op dezelfde plaats achter.

Onder toezicht van den "wind- en waterprofessor", die voor de familie het graf heeft uitgezocht, is inmiddels door eenige zoogenaamde thó̠ kong (131) of "aardwerkers" de grafkuil in gereedheid gebracht. Mochten na het overlijden meer dan zeven dagen verloopen zijn en de dagenprofessor dus een gelukkig uur voor het

neerlaten van het lijk in het graf hebben aangegeven (zie blz. 57), dan dient de processie rustig te wachten tot dit tijdstip is aangebroken. Daarom wordt de kist zoo lang op den rand der groeve gelaten en slenteren allen, de zoons niet uitgezonderd, keuvelend en rookend heen en weer. Geen doodengehuil of eenig ander teeken van droefheid wordt inmiddels vernomen; ook de muzikanten laten gedurende het wachten hun instrumenten onaangeroerd.

Meestal acht de familie het heilzaam, ja noodzakelijk, in den kuil eenige gelukaanbrengende zaken uit te zaaien, alvorens er de kist in neer te laten. Een der grafdelvers daalt er daarom in af en plaatst in elk der vier hoeken een of meer koperen geldstukjes, door de familie verstrekt, terwijl hij hardop zegt: „Ik leg hier geld neder, opdat uwen zoons en kleinzoons rijkdommen zullen toestroomen”: An tsî^{n}, beh h$\underline{o}$ kiá^{ng}-sun tsìn tsaî (132). Een bevestigend hó ah der omstanders verhoogt de goede uitwerking van dezen wensch. Onnoodig te zeggen, dat wij hier te doen hebben met een gebruik van dezelfde soort als waarvan er bij het gereedmaken der kist eenige in acht genomen werden, en dat de geldstukjes het graf het vermogen moeten toebedeelen rijkmakende invloeden over de nakomelingschap uit te storten. Ook de vijf graansoorten en wat ijzeren spijkertjes worden in den grafkuil gestrooid, met volkomen dezelfde bedoeling als waarmede men ze in de doodkist uitzaaide (zie blz. 43); derhalve spreekt men er ook ongeveer dezelfde woorden bij.

Doch dat geld, die granen en spijkers kunnen eerst dàn in het graf tot vollen wasdom geraken als geen kwade invloeden er hun storende werking in doen gevoelen. Mitsdien dient men deze noodzakelijk uit den kuil te drijven. Een ijzeren pan met vuur, waarop eenige stukjes „zuiveringswierook” liggen te smeulen, wordt tot het doel door een grafdelver in de groeve gehouden en langs de wanden bewogen. Meer afdoende echter dan dit tsīng khòng (133) of „reinigen van den kuil” werkt de volgende plechtigheid, die slechts bij begrafenissen van rijken en aanzienlijken, en dan nog bij hooge uitzondering, door den wind- en waterprofessor verricht wordt. Blootshoofds, met zwartgemaakt gelaat en loshangende haren, plaatst zich deze geleerde man, anders de deftigheid in persoon, met een zwaard in de hand op den top eener verhevenheid dicht bij het graf, waar zijn onderzoekingen hem geleerd hebben dat de zoogenaamde thiën tik hung (134): „streek der zegeningen des hemels”, gelegen is, d. w. z. de plaats waar de goede gaven der natuur, die de Winden Waterleer zich ten doel stelt op de graven te doen samenvloeien,

geconcentreerd zijn. Eenige oogenblikken staat hij daar, luidkeels schreeuwende en als een bezetene met zijn zwaard om zich heen slaande, opdat de goede invloeden toch uit hun latenten toestand zullen ontwaken en aanstonds op het graf hunne werking oefenen. Dan strooit hij met kwistige hand velletjes papieren geld om zich heen ten behoeve van de onzichtbare spoken, die anders zekerlijk, hun boozen aard getrouw, de heilzame gevolgen van zijn optreden tot nul zouden herleiden; eindelijk holt hij, gillende en met zijn zwaard in het rond hakkende, den heuvel af, om een algemeene paniek onder het spokenheir teweeg te brengen. Zich hierop in den grafkuil werpend, wentelt hij er zich gedurende eenige oogenblikken over den bodem, onder het uitstrooien van nog meer papier, en klimt ten slotte de groeve uit, waarin nu de doode kan worden neergelaten. Trommen en gongs werken intusschen ijverig tot het verdrijven der spoken mede, en ter vermeerdering van het lawaai worden donderbussen, alsmede een groote menigte voetzoekers afgestoken.

Dit zonderlinge optreden des professors staat bekend onder den naam hoah soaⁿ-lîng (135), „de zegenende werking der heuvelen toeroepen”; men noemt het ook wel kóen soaⁿ-lîng (136), „die invloeden aan de kook maken”. Natuurlijk ontvangt de professor een extra betaling voor dit gedeelte van zijn werk. Want het verdrijven van spoken is een zeer gevaarlijke bezigheid, die waarlijk wel voor een buitengewone geldelijke belooning in aanmerking mag komen.

Nu plaatsen de lijkdragers den draagboom in de richting van de lengte over het graf, zoodat de kist, die er aan vastgesjord is, in de groeve komt te hangen; dan maken zij, onder luid geraas van de gongs, cimbalen en trommen, de touwen los en vieren de kist naar omlaag. Verheugde de doode zich bij zijn leven in het bezit eener officieele waardigheid, dan worden uit de donderbussen schoten gelost, des te grooter in aantal naarmate de rang hooger was; de muzikanten en politieagenten vergen op dit oogenblik bijna het onmogelijke van hun longen en kelen, terwijl de rouwende afstammelingen een luid gehuil aanheffen. De meeste omstanders treden een paar stappen achteruit, opdat hun schaduw niet in den kuil valle: blz. 47 leerde ons, dat een soortgelijke voorzorg genomen wordt bij het sluiten der kist. Doch noch grafdelvers, noch kistdragers wijken terug, aangezien zij hun hoofddoek stevig om het middel gewonden hebben en hun schaduw zich mitsdien niet van hun lichaam scheiden

kan. En de professor met zijn helpers zijn wijs genoeg zich aan die zijde van het graf te scharen, welke van de zon afgekeerd is.

Nauwelijks heeft de kist den bodem van het graf bereikt, of de professor treedt nader, ten einde zich door middel van een spanlijntje en een kompas te overtuigen, of zij wel juist in de lengteas van den kuil staat. Met behulp van houweelen en handspaken verzetten de doodgravers haar volgens zijne aanwijzingen, en lichten haar ten slotte een weinig op, om gelegenheid te geven tot het verwijderen der touwen. Het duurt vaak zeer lang vóór dat de kist tot volkomen genoegen van den wind- en watermeester op haar plaats is gesteld. Mocht namelijk de stand slechts een onderdeel van een duim afwijken van de richting, door zijn diepzinnige berekeningen als de juiste aangegeven, het graf zou niet alleen over de nakomelingschap geen zegeningen uitzenden, maar haar doorloopend met allerlei onheilen bezoeken.

Het eerste werk der zoons is thans hunnen rouwstaf van zich te werpen. Onmiddellijk echter worden al die voorwerpen door een der familieleden opgeraapt en aan het hoofdeneinde van den kuil naast elkander in den grond geplant. Terwijl nu de muziek luide weerklinkt en de politieagenten hun Ioê o. o. doen hooren, neemt de oudste zoon den zielelap, de tweede het met rood doek omwonden tablet en de derde den wierookpot uit de draagtent, en zetten die voorwerpen aan het voeteneind van het graf, op zoodanige wijze dat het laatstgenoemde vóór de beide andere komt te staan. De hoofdman der grafdelvers legt het tablet op de kist, terwijl de zoons, met wierookstaafjes in de handen, nederknielen en uitroepen: Laō pē (laō boé) ah, khí laî (137): „Vader (moeder) sta op!" Door deze bede wordt een gedeelte der materie, waaruit de ziel bestaat, er toe gebracht zijn intrek te nemen in het tablet en dit dus verheven tot werkelijk duplicaat, tot hulplichaam van den doode, bestemd om als schutspatroon te worden opgesteld in den huiselijken kring en daar voor eeuwig de offers en vereering der nakomelingschap te ontvangen.

Nadat nu de grafdelver het tablet den oudsten zoon toegereikt en deze het vol eerbied weer aan het voeteneinde van den kuil gezet heeft, doen de zoons in het voorpand hunner rouwpij een handvol aarde en laten die op de kist vallen. Deze handeling heet phè thô̲ (138), d. i. „aarde opnemen in den hoek van het kleed". Waarschijnlijk heeft zij ten doel te toonen, dat zij eigenhandig aan het begraven van hun vader of moeder

medewerken Behoeven wij hier in herinnering te brengen, dat ook in vele streken van Europa de gewoonte bestaat dat hij, die een bloedverwant naar de laatste rustplaats heeft begeleid, een schop aarde op de kist werpt?

De zielbanier, het voertuig van den geest des dooden op weg naar het graf, wordt nu van den stok, waaraan zij omhoog gedragen werd, losgemaakt en over de kist heen gespreid. Den naam van den hooggeplaatste, die er, zooals het heet, het opschrift op heeft geschilderd, durft men echter niet in het graf plaatsen, uit vrees hem onheil te berokkenen; men scheurt dien er dus zorgvuldig af. Met het oog hierop staat hij geschreven op een afzonderlijk stukje roode zijde, los op de banier geplakt. Men ziet derhalve, dat ook de Chineezen het individu tot op groote hoogte vereenzelvigen met zijn naam: een karaktertrek die, zooals de ethnographische wetenschap leert, evenzeer bij andere volkeren valt op te merken.

Ook den zielelap, die tot op dat oogenblik den geest van den doode geherbergd heeft, legt men in het graf. De leisteenen, waarin de levensbeschrijving van den doode gegrift is, mitsgaders de kandelaars met den wierookbrander, die op weg naar het graf een plaats in het voor die steenen bestemde draagtentje vonden, komen vóór het voeteneind van de kist en, ingeval het kisten op een dag van „verdubbeling des sterfgevals" heeft plaats gehad, vergeet men niet het doosje met den kakkerlak of de luis ergens een plaatsje te geven. Eerst dan komt de beurt aan de pakjes asch van het schatkamergeld (zie blz. 39). Eindelijk legt men over de kist eenige vellen geolied papier en een laag stroo, en vult ten slotte den kuil aan met een waterig mengsel van aarde en kalk, dat spoedig hard wordt en dan een soort van gewelf vormt, hetwelk de kist tegen verplettering vrijwaart wanneer het hout na verloop van tijd tot ontbinding overgaat.

Valt er onder het verrichten van al die werkzaamheden een malsche regen, dan verheugt de familie zich van harte. De Chinees toch, wiens land zoo vaak door oogstvernielende droogte geteisterd wordt, rangschikt den regen onder de grootste zegeningen der natuur, want zonder regens geen voedsel, kleeding of rijkdom. Overvloed van deze goede gaven zal dus heerschen in de familie, als de hemel zijn regen uitstort in de laatste rustplaatsen harer dooden, de bronnen van haar voorspoed en geluk.

Middelerwijl toefde op eenigen afstand van het graf, hetzij in een woning door de familie afgehuurd, hetzij onder een tentje van

harentwege opgeslagen, een mandarijn in werkelijken staatsdienst of met titulairen rang, met zijn gewonen stoet van lictoren, soldaten, dragers van titelborden, dienaren enz. Reeds verscheidene dagen van te voren is hij in optima forma uitgenoodigd daar te verschijnen, ten einde een plechtigheid te verrichten, waardoor de ziel van den overledene blijvend in het tablet gevestigd zal worden. Alleen families van rang en aanzien natuurlijk kunnen zich de weelde veroorloven zulk een hooggeplaatste persoonlijkheid bij eene begrafenis te doen optreden.

De twee Sierlijke Talenten, belast met het toezicht over het draagtentje hetwelk het diploma van de ambtelijke waardigheid des overledenen bevat (zie blz. 81), begeven zich, begeleid door een korps muzikanten, deftig naar dien magistraat, en verzoeken hem, met inachtname van alle vormen van beleefdheid, aan het graf te verschijnen. Snel drinkt hij het laatste der vele kopjes thee leeg, die hem door de zorg der familie zijn toegediend, klimt in zijn draagstoel en schaart zich met zijn gevolg achter de Talenten. Natuurlijk wordt zijn komst plechtig aangekondigd door een luid Ioê o. o. o., door schoten uit de donderbussen en slagen op de gongs. Halverwege komen hem de zoons en kleinzoons tegemoet en ontvangen hem in knielende houding. Indien zijn rang het gedoogt, verlaat hij even zijn palankijn om hen tot opstaan aan te moedigen, doch neemt daarna onmiddellijk zijn plaats in het voertuig weer in.

Bij het graf zijn voor den mandarijn een tafel en een stoel gereed gezet. Het gevolg schaart zich ter rechter en ter linker zijde. Met den rug naar de zon of naar het Oosten heen, knielt de oudste zoon voor hem neder en houdt het zielbordje met beide handen op den rug. Een der voornaamste omstanders neemt hierop van dit voorwerp het penseel en de staaf inkt weg; laatstgenoemde wordt met water bevochtigd, of, zoo er een haan op de kist werd meegedragen, met een droppel bloed, verkregen uit een insnijding in den kam van dien vogel; dan doopt men het penseel er in en stelt dit den mandarijn ter hand. Deze heeft intusschen het tablet van den rooden lap en de rist koperstukjes ontdaan en houdt beide met het penseel in de rechterhand. Het geroep der politiedienaren en het gekrijsch en geraas der muziek weerklinken luider dan ooit. Nadat hij over de punt van het penseel zijn adem heeft laten gaan, wijst de mandarijn er mede naar de zon en plaatst ernstig en deftig verschillende stippen op de voorzijde van het tablet. Eerst

merkt hij den bovenkant, waarop veelal een door wolken omgeven zon is afgebeeld, zeggende: Tíëm thiën, thiën tsjhing (139), „Ik stip den hemel aan, schijn, o hemel, in al uwe zuiverheid!” Dan teekent hij op dezelfde wijze het voetstuk, met de woorden: Tíëm tē, tē lîng (140), „Ik teeken de aarde, doe, o aarde, de door de natuur in u gelegde kracht in werking komen!”

Zijn aldus de zegenaanbrengende invloeden van hemel en aarde gesommeerd op het tablet te werken en daardoor voor immer het geluk der ziel te verzekeren, dan zet de mandarijn op ongeveer de helft van de hoogte een stip links en een stip rechts, met de woorden: Tíëm ní, ní tshong (141), „Ik teeken de ooren, weest scherp, o ooren!” Dan volgen weer twee stippen, en wel een weinig meer naar het midden, met den volzin: Tíëm bók, bók bîng (142), „Ik teeken de oogen, weest scherpziende, o oogen!” Vervolgens komt het teeken „zoons” aan de beurt, hetwelk met de namen van de zoons, die het zielbordje oprichten, ter zijde van de centrale letterkolom prijkt, die den naam en de titels van den overledene bevat; de woorden, hierbij uitgesproken, luiden: Tíëm lâm, lâm tiōng sioē (143), „Ik teeken de zoons, bereikt een hoogen leeftijd, o zoons!” Eindelijk plaatst de mandarijn een stip op het teeken „tablet”, het allerlaatste in de zooeven genoemde centrale kolom letterteekens, zeggende: Tíëm tsóe, tsóe híën lîng (144), „Ik teeken het tablet, spreid geestelijke bezieldheid ten toon, o tablet!”

Deze laatste woorden toonen ten duidelijkste wat de strekking der plechtigheid is: zij dient om de ziel van den doode, die door de oproeping, op blz. 97 beschreven, reeds in het tablet overging, er onafscheidelijk aan te verbinden. Dank zij de kracht der woorden, zal zij voortaan met de zegenrijke invloeden van hemel en aarde omgeven zijn, de gebeden en aanroepingen der levenden aanhooren, een open oog voor hunne behoeften hebben en hun dus tot steun zijn, waar zij hulp verlangen. Zij zal zorgen, dat de kinderen en kindskinderen lang en gelukkig leven en bijgevolg in staat zullen wezen van geslacht op geslacht de ziel offers te brengen en eer te bewijzen. In één woord, het stippen heeft ten doel leven te gieten in het tablet, of, juister gezegd, in de ziel, die er in huist en er mede vereenzelvigd is. Men doet de plechtigheid verrichten door een mandarijn, opdat de invloeden, door hem over de ziel uitgestraald, deze het vermogen zullen schenken mandarijnen onder haar nakomelingen te doen geboren worden; het doel is dus hier hetzelfde als dat, waarmede men zulk een hooggeplaatst persoon bezigt voor het dicht-

nagelen van de doodkist en het dragen der zielbanier. Onaanzienlijke families echter, die geen mandarijn voor zich kunnen laten optreden, laten het stippen van het tablet aan een letterkundig gegradueerde of een geleerde over, ook wel aan een oud of welgesteld man, die zich voor de plechtigheid veelal tooit met het op blz. 22 beschreven offerkostuum. De volksklasse laat in den regel de plechtigheid voor een extra fooi maar door den wind- en waterprofessor verrichten, daar deze toch ook tot de geleerde of hoogste kaste behoort.

Het valt nu terstond in het oog, waarom het tablet onder het stippen naar de zon of naar het Oosten wordt gekeerd, d. i. naar het hemellicht of de hemelstreek waar warmte en licht, bijgevolg leven geboren worden. Ook is het duidelijk waarom de mandarijn over het penseel ademt: — de adem toch geldt in China als de uiting van leven, ja als de levenskracht zelve. De gebezigde inkt moet rood wezen, dewijl rood de kleur is van vuur en licht, en als zoodanig in het bijzonder ook met levenswarmte geassimileerd wordt. Eindelijk is het begrijpelijk dat men dien inkt bevochtigt met het bloed van een haan. In zijne hoedanigheid van zonnevogel is dit dier immers drager van leven en levenskracht, zooals reeds op blz. 90 werd gezegd.

Den lezer zal het ook wel duidelijk wezen dat de geldstukjes, die de mandarijn bij het teekenen van het tablet in de hand houdt, dienen moeten om het nakroost door tusschenkomst van de ziel rijk en vermogend te maken. Wij voegen hier nog aan toe, dat bij begrafenissen van zeer hooggeplaatste personen de woorden, welke met het teekenen van het bordje gepaard gaan, vaak worden uitgesproken door een der Sierlijke Talenten, die in ééne moeite de zinnen uitspint tot ellenlange gelukwenschen, in gezwollen stijl uitgegalmd.

Heeft de mandarijn zijn gewichtig werk geëindigd en onder het afvuren der donderbussen het penseel weggeworpen, dan nadert hij het graf, aan welks voet het tablet middelerwijl is neergezet, met het voornemen er zich voor den doode in het stof te buigen. Doch de zoons beletten hem dit plan ten uitvoer te brengen; fluks werpen zij zich voor hem op de knieën, hiermee te kennen gevende, dat noch zij, noch de doode zulk een eerbewijs waardig zijn. In waarheid echter komt de zaak er op neder dat zij geen lust gevoelen het geldgeschenk, hetwelk zij den grooten man voor zijn optreden zullen te betalen hebben, te vergrooten, hetgeen zij stellig zouden behooren te doen indien zij hem toestonden zich voor den doode

ter aarde te werpen. Met het noodige ceremoniëel doen zij daarop den mandarijn uitgeleide, zonder te vergeten den bekenden rooden lap over zijn draagstoel te hangen.

Terwijl de boven beschreven plechtigheden van stapel loopen, schikken eenige verwanten en dienaren de op blz. 89 vermelde offerspijzen gedeeltelijk aan het voeteneinde van het graf, gedeeltelijk een weinig meer naar de rechter- of linkerzijde, waar eerlang ter eere van den God der Aarde een altaartje zal opgericht worden. Gewoonlijk zet men beide offeranden op den grond; bij begrafenissen van personen van aanzien echter bezigt men soms voor het offer aan gezegde godheid een tafel. Behalve uit eetwaren van gemengden aard, bestaat het laatstgenoemde bij de rijken uit de vijf vleeschsoorten, op blz. 73 opgesomd; de armen brengen het getal dezer vleeschschotels tot drie terug.

Is de mandarijn, die het tablet met stippen voorzag, afgetrokken, dan begeven de Sierlijke Talenten zich andermaal naar het huisje of de tent, waar een tweede mandarijn dit oogenblik verbeidt. Met dezelfde beleefdheidsvormen, jegens zijn voorganger in acht genomen, wordt hij uitgenoodigd naar het graf te gaan, en aldaar even plechtstatig ingehaald. Onmiddellijk plaatst hij zich voor de offerande, die voor den God der Aarde is klaargezet, ontvangt uit handen van een der Talenten drie smeulende wierookstaafjes, biedt die den god aan door ze met een kleine buiging van het lichaam tot op de hoogte van het voorhoofd op te heffen, en overhandigt ze aan den anderen gegradueerde, die ze eerbiedig in een wierookbak steekt welke te midden der offerartikelen prijkt. Daarop knielt de mandarijn op een mat neder en buigt het voorhoofd driemaal ter aarde, terwijl tegelijkertijd, rechts achter hem, zijn voorbeeld door een der familieleden gevolgd wordt. Dan staat hij op, begeeft zich naar zijn draagstoel en vertrekt met hetzelfde eerbetoon als zijn voorganger. Gedurende zijn vereering van den Aardgod worden zijn handelingen en bewegingen naauwkeurig geregeld door een der Talenten, die met luider stemme in het Mandarijn Chineesch alles uitroept wat er door hem gedaan moet worden.

Men ziet dus, dat het aantal der mandarijnen, die in zeer aanzienlijke begrafenissen optreden, niet minder dan drie bedraagt. De laatste zet de kroon op het groote werk, want door zijn tusschenkomst vooral zullen voorspoed, rijkdom, geluk en zegen over de nakomelingschap neerdalen en wordt deze het vooruitzicht geopend dat haar veel zoons zullen geboren worden, voorbeschikt om hooge waardig-

heden te bekleeden in dienst van den Zoon des Hemels. Men redeneert namelijk als volgt. In het gansche heelal heeft de Keizer slechts één wezen boven zich, en wel den Hemel, wiens eenige Zoon en Stedehouder hij is. Mitsdien zijn alle godheden niet alleen aan hem, maar ook aan zijne mandarijnen, in hunne hoedanigheid van zijne plaatsvervangers en gemachtigden, ondergeschikt. Een locale God der Aarde moet zich dus ten zeerste gevleid gevoelen als zulk een meerdere zich voor hem in het stof buigt en zal zich bijgevolg jegens de familie, door wier tusschenkomst hem die onderscheiding te beurt valt, erkentelijk toonen door over het graf zegeningen uit te storten, welke haar ten goede komen. Hoe hooger de rang van den mandarijn is, hoe talrijker vruchten men van zijn optreden verwacht. Vaak ziet men, dat een en dezelfde magistraatspersoon èn het tablet teekent, èn den Aardegod het offer opdraagt.

Onmiddellijk na het vertrek van den mandarijn zetten de zoons de offerande aan laatstgenoemde godheid voort. Zij bieden hem wierook aan, verrichten de drievoudige wijnplenging en buigen het voorhoofd ter aarde, juist als bij het offer, dat den overledene aangeboden werd vóór men hem uit het sterfhuis droeg (blz. 72). Een der gegradueerden leest er luidkeels een gebed bij af, hetwelk tot besluit met een hoeveelheid papieren geld ten vure wordt gedoemd. Het noemt den mandarijn als den persoon van wien het offer uitgaat, zelfs al woont hij het geenszins ten einde toe bij. Ter kenschetsing van den inhoud van zulk een gebed geven wij het volgende staaltje, hetwelk dienst deed in een begrafenis, door ons bijgewoond.

„In het jaar . . . . ., de maand . . . . ., op den dag . . . . ., in het „uur . . . . . heb ik (hier volgen naam en ambtstitels van den man- „darijn) een offerande van vleeschspijzen, wijn, lekkernijen, wierook „en offerpapier gereed gemaakt; en aangezien door middel van „wichelarij in dit oord een verblijfplaats is uitgezocht voor het „hoofd der familie N.N. (volgen naam, titels enz. van den over- „ledene), durf ik het wagen U, Vorst van den Aardbodem en God „van Geluk en Zegen, deze gaven aan te bieden, met de woorden:

„Groot en onmetelijk zijn de gelukzaligheden en zegeningen, door „U, Glorie van de Wateren en Bergen, der wereld toebedeeld. Gij „oefent de opperheerschappij over het element Aarde uit, en, van eerbied „doordrongen, kennen wij U dus den eernaam van Geestelijke Kracht „der Bergen toe. Van uwen zetel oefent Gij het oppertoezicht over „de acht hemelstreken; in rang volgt Gij onmiddellijk op de keizers „en souvereinen des rijks. Gij zijt het, die het evenwicht tusschen

„de vier groote aardsche continenten handhaaft; Uwe zegenende „hand beschermt de alom heerschende invloeden van klimaat en „water. Reeds gedurende duizenden van herfsten hebt Gij den menschen-„kinderen de offerschalen tot overloopens toe gevuld, en zelf hebt „Gij tienduizenden van lenteseizoenen hun offerdieren genoten. Het „hoofd der familie N.N. daalt thans neder in deze schoone stad „(dit graf), aangelegd en opgebouwd in een omgeving die, wat „voorkomen aangaat, zoo voortreffelijk is als zij maar wezen „kan. Men vertrouwt dan ook, dat zijn doodsgrot in den volsten zin „Uw indrukwekkende, krachtdadige bescherming zal ten deel vallen. „Men legt hem neder in dit graf, opdat hetzelve oorzaak zij dat „zijne nakomelingschap ten eeuwigen dage uitgroeie tot een einde-„loozen stamboom, opdat die nakomelingschap mandarijnshoeden drage „in elk geslacht. Eerbiedig heb ik U een reinen en zuiveren offer-„maaltijd bereid om van mijn oprechte vroomheid getuigenis af te „leggen, en, in het stof geknield, spreek ik de hoop uit, dat die „in Uw oog behagen moge vinden en Gij wilt nederdalen om er de „geuren van te genieten. Moogt Gij er genot van smaken!”

De priesters, die de lijkstaatsie naar het graf vergezelden, hebben inmiddels ter zijde van den kuil met den grootsten ijver zielverlossende canons, gebeden en formulieren staan prevelen, daarbij gebruik makende van handschellen en houten trommen. Met dit verdienstelijk werk zijn zij gereed tegen den tijd dat het offer aan den Aardgod afgeloopen is. De treurenden gaan er dan toe over de spijzen, die voor den grafkuil nedergezet werden, den doode aan te bieden. Zij gedragen zich hierbij op dezelfde wijze als bij het offeren aan den God der Aarde, zoodat wij ons van een beschrijving zullen onthouden en met een voorbeeld van het daarbij uitgesproken offergebed volstaan:

„In het jaar......, de maand......, op den dag...... en het „uur...... zetten de van kinderlijken eerbied verstoken weezen N. N. „zorgvuldig een offerande van vleeschspijzen, wijn, lekkernijen, „wierook en papier gereed en dragen die op aan de ziel van hun „overleden vader, het hoofd der familie N. N., met de woorden:

„O, welk een leed, welk een smart! Gedurende een lang tijd-„perk, o Vader, waren Uw naam en faam in ons geboortedorp op „aller tong, en wij koesterden de hoop dat Uwer weergalooze deugd „een onbegrensde levensduur zou zijn beschoren — toen Gij onver-„wacht zijt vertrokken naar het Paradijs van het Westen, vanwaar „niemand wederkeert. De ramp des doods heeft onzen vader getrof-

„fen vóór dat wij, in zware en diepe verdorvenheid gedompeld, in„staat zijn geweest de weldaden, die hij ons bewees, te vergelden. „Derhalve zenden wij langgerekte kreten naar het azuurblauwe „hemelgewelf op en bereiden hem op deze plek een rustplaats in „den schoot der aarde. De zielewagen, door kraanvogels getrokken, „zweeft weg, het luchtruim in; als apen krijschen wij van wan„hoop en verdriet. O, wij smeeken U, neem toch uw intrek in dit „graf; laat Uw stoffelijk omhulsel afdalen in deze grot des doods, „doch Uw ziel met ons terugkeeren naar de zaal onzer woning! „Bij het uitspreken dezer woorden vullen onze oogen zich met „tranen en voelen wij ons angstig te moede. Want o, hier is niets, „behalve wind, boomen, struiken en twijgen; dit hoogland met zijn „waterbronnen is zoo uitgestrekt, zoo zandig; wolken en heuvelen „omhullen het. Uw eenzaam verblijf zal grenzenloos droevig zijn, kom „dus, o ziel, met ons mede naar huis! Verblijf hier ook op deze „plek gedurende de vorst van de winters en den dauwval van achter„eenvolgende lentejaargetijden, zoolang de aarde bestaat, de hemel „duurt. Elke handvol aarde is voor ons een teug verdriet, die onze „ingewanden uiteenrijt. O Vader, dat Uw geest met welgevallen „verwijle bij deze reine en zuivere offerbekers! O, welk een leed, „welk een smart! Moogt Gij het offer genieten!"

Met een brandoffer van papier. waarbij men tegelijk het gebed en den geestverdrijver (blz. 79) in vlammen doet opgaan, wordt de plechtigheid besloten. De oudste zoon neemt het tablet van achter de spijzen weg en plaatst het met eerbied in de draagtent, waarin het naar het graf werd gevoerd; daarop dankt hij met eenige buigingen den wind- en waterprofessor voor de bewezen diensten, terwijl een paar familieleden aan alle aanwezigen, behalve aan de muzikanten, koelies, tentdragers en dergelijke huurlingen, strengen roode zijde uitdeelen. De grafdelvers hebben zich inmiddels op de offerartikelen geworpen, die den God der Aarde werden aangeboden, ten einde die onder elkander te verdeelen; doch de offers, voor de ziel bestemd, worden van wege de familie bijeengepakt en naar het sterfhuis teruggevoerd.

In dezelfde orde als waarin zij grafwaarts toog, neemt nu de processie den terugtocht aan. Daar het tablet, door de ziel van den overledene betrokken, er thans de hoofdrol in vervult, noemt men haar hoân tsoé (145), „het huiswaarts keeren van het tablet". Ditmaal acht men het niet noodig aan de spokenwereld geld uit te deelen, en daarom voegt de papierstrooier zich bij de betrekkingen in de achter-

hoede. Nooit mag de ledige lijkbaar deel uitmaken van den terugkeerenden stoet. Want, daar de ziel huiswaarts wordt gevoerd om er de nakomelingschap gelukkig te maken, draagt de optocht een feestelijk karakter en moet dus elk voorwerp, dat aan den dood herinnert, er uit geweerd worden. Om dezelfde reden wordt ook onder weg niet geweeklaagd en klinkt de muziek vroolijker — wel te verstaan in Chineesche ooren.

Steeds zal de terugkeerende stoet denzelfden weg nemen als door den uittrekkenden gevolgd werd. Door dien doeltreffenden maatregel namelijk loopt de ziel minder kans te verdwalen. De toortsen, bij aankomst op het graf uitgedoofd, worden weer aangestoken, om in de voorhoede der processie de ziel tot bakens te strekken. De lantarens met het opschrift: „honderden zoons en duizenden kleinzoons" (zie blz. 82), opgehangen achter de draagtent die het tablet bevat, bewijzen nu uitmuntende diensten, doordien zij van het graf invloeden huiswaarts brengen, die de ziel in het tablet in staat zullen stellen zichzelf en haar nakomelingschap een eindeloos nageslacht te verzekeren, invloeden die, zooals de lezer zich herinneren zal, door wijze kunstmiddelen in kist en graf werden uitgezaaid.

Op korten afstand van het sterfhuis ziet men de achtergebleven vrouwen op straat geknield liggen om de ziel in te halen. Is de processie haar voorbijgetrokken, dan scharen zij zich in de achterhoede en treden daarmee de woning binnen. De oudste zoon neemt nu het tablet, de tweede het wierookvat uit de draagtent, en zij plaatsen die voorwerpen eerbiedig op dezelfde tafel die, zooals de lezer zich herinneren zal, vóór de begrafenis voor de lijkkist stond. Daarbij doen de muzikanten hun instrumenten zoo luid mogelijk weerklinken, terwijl de lictoren hun gewoon Ioê o. o. uitgalmen. De hennepkleeren voor een pij en kap van gebleekt linnen of katoen verwisseld hebbende, gaan nu de zoons in geregelde volgorde, bijgestaan door de ceremoniemeesters, wierook offeren aan het tablet en daarvoor voetvallen doen. De priesters prevelen nog eenige formulieren en canons, en de muziek doet zich onafgebroken hooren. Vervolgens handelen de overige verwanten op dezelfde wijze als de zoons; doch indien de tijd dringt, laten zij het wierookoffer achterwege en verrichten de voetvallen met hun tweeën of drieën tegelijk. Ten slotte treden ook de dames uit de achter- en zijvertrekken te voorschijn en brengen eveneens haar hulde aan de ziel.

Middelerwijl zijn alle sujetten van den ondernemer der begrafenis met de voertuigen en benoodigdheden afgetrokken, om al of niet nog een

tweeden klant te gaan bedienen. De familieleden en belangstellenden leggen nu hun rouwkleederen af en zetten zich aan verschillende tafeltjes neder, om den begrafenismaaltijd te genieten. Volgens voorvaderlijke gewoonte nemen zij bij het plaatsnemen behoorlijk ieders maatschappelijken rang, stand en leeftijd in acht. De voornaamste zetels krijgen de mandarijnen, die bij de teraardebestelling dienst deden en, hetzij op eigen gelegenheid, hetzij in den stoet, hun weg naar het sterfhuis hebben gevonden. Natuurlijk worden ook den Sierlijken Talenten eerezetels ingeruimd. Naar alle richtingen zendt men bedienden uit om hen, die den doode naar het graf volgden doch onderweg omkeerden, aan het maal te noodigen. Ook vergeet men niet den wind- en waterprofessor en den hoofdman der grafdelvers te doen aanzitten: immers spreken deze lieden uit kracht van hun ambt een gewichtig woord mede in de ligging van het graf, en, daar deze het wel of wee der familie bepaalt, is het voorzichtig en wijs hen goed te onthalen en te vriend te houden. De dames van den huize zitten niet mede aan, dewijl de etiquette niet gedoogt dat de beide kunnen zich in elkanders gezelschap bewegen. Ook de zoons en kleinzoons gebruiken het maal in een afzonderlijk vertrek, aangezien het niet geoorloofd is aan feestelijke bijeenkomsten deel te nemen, wanneer men in zwaren rouw is.

Nimmer verzuimt men, de spijzen, die zoowel bij het verlaten van het sterfhuis als op het graf der ziel aangeboden werden, bij het gastmaal mede op te disschen. Men wil namelijk de levenden met den doode doen deelen in een en hetzelfde maal. Heeft ieder de maag gegeven wat haar toekomt, dan gaan de gasten heen, één voor één door de zoons overstelpt met dankbetuigingen, omdat zij de goedheid gehad hebben den doode de laatste eer te bewijzen. Voor de mandarijnen werpen de zoons zich buitendien met het voorhoofd ter aarde. De meeste genoodigden keeren huiswaarts in draagstoelen, door de familie op hare kosten verstrekt.

HOOFDSTUK IX.

Besluit.

Alvorens de beschrijving der begrafenisgebruiken als afgedaan te beschouwen, moeten wij nog met een enkel woord mededeelen wat in het sterfhuis wordt verricht onmiddellijk nadat de doode is uitgedragen, alsook wat de familie doet op de eerstvolgende dagen na het toevertrouwen van het stoffelijk overschot aan den schoot der aarde.

Nauwelijks is de kist uit de zaal verwijderd, of een der vrouwelijke familieleden of kennissen, die den naam heeft een gelukkig wezen te zijn omdat zij een hoogen leeftijd bereikt heeft, of veel zoons het leven heeft geschonken, of zich met aardsche goederen gezegend ziet, plaatst zich op de ledige plek, ten einde door de gelukkige invloeden, welke haar persoonlijkheid uitstraalt, de onheil stichtende werking van den dood te neutraliseeren. Dit goede resultaat wordt nog in de hand gewerkt door haar kleeding, waaraan namelijk geen spoor van rouw te ontdekken valt, en door bloemen van klatergoud, die haar lokken sieren. Dikwijls ook verricht een manspersoon, die soortgelijke benijdenswaardige eigenschappen in zich vereenigt, dit nuttige werk.

Nadat het gelukkig individu eenige oogenblikken op de bewuste plek heeft doorgebracht, verwijdert het zich, om de familie gelegenheid te geven er allerhande soort van heilzame dingen op den grond te zetten. Vooreerst verschijnt een groote gerezen taart van rijstmeel, die zorgen moet dat de levensmiddelen, in het huis aanwezig, steeds aangroeien en zich uitzetten als gistend voedsel. Verder komen een mengsel van de vijf graansoorten, eenige maten ongekookte rijst, en een tiental eetkommetjes met evenveel paren eetstokjes — alles om te maken dat er in het gezin steeds overvloed van voedsel zij, alsook van familieleden om dien overvloed te verorberen. Nog wordt er, naast een handvol houtskolen, een emmer water neergezet met

eenige zilverstukken en koperen penningen er in, opdat men nimmer aan zegeningen, door regen voortgebracht, noch aan geld en brandstof gebrek hebbe; eindelijk vergeet men niet een hoepel van bamboe ter plaatse neer te leggen, opdat al het geluk, door voornoemde spijzen en voorwerpen in het leven geroepen, als het ware één afgerond geheel vorme en dus een volmaakt geluk zij. Tegen dat nu de stoet van het graf terug wordt verwacht, ontsteekt men op de plek evenveel paren roode kaarsen als het aantal zoons bedraagt, en, wanneer deze het sterfhuis betreden hebben, neemt elk er een paar van naar zijn eigen vertrekken mee, om al de opgesomde zegeningen van de plek, waar de kist gestaan heeft, over te planten op den tak der familie, welken hij het aanzijn hoopt te geven.

Op den dag na de begrafenis maakt het gezin verschillende porties eten gereed, bestaande uit eenige sneedjes vleesch van de varkenskoppen, die bij het afscheidsoffer dienst deden, en uit het overschot der spijzen van het begrafenismaal. Ieder, die een rouwbezoek heeft afgelegd (zie blz. 13), krijgt een portie thuis, met dien verstande, dat zij, die veel doodkistpapier schonken, een grootere hoeveelheid spijzen ontvangen. Op deze wijze worden belangstellenden, die niet aan het begrafenismaal aanzaten, in de gelegenheid gesteld hieraan op een andere manier deel te nemen. Men is gewoon, bij het in ontvangst nemen van de giften der familie een tegengeschenk van geringe waarde aan te bieden. Meestal doet men dit bestaan uit eenige geconfijte lekkernijen, waarmede men den wensch te kennen geeft dat zoetheid des levens het deel moge zijn van het gezin, dat den doode betreurt. De etiquette eischt ook, dat den boodschapper voor zijn moeite een belooning wordt ter hand gesteld.

Denzelfden of den volgenden dag zendt de familie ook geschenken aan elk der mandarijnen, die een werkzaam aandeel in de begrafenis hebben genomen, en wel in de eerste plaats een aanzienlijke hoeveelheid zilverstukken. Soms trekken de zoons, in witte rouwkleederen gedost, ongeveer op denzelfden tijd als de boodschappers naar de respectieve Yamens, ten einde er om audientie te verzoeken en zich bij wijze van dankbetuiging voor de grootwaardigheidbekleeders in het stof te werpen. Mocht de verhouding van deze tegenover de familie zóó intiem wezen, dat men vreest geschenken in geld te zien afslaan, dan stuurt men hun kostbare lekkernijen, waaronder eetbare vogelnestjes de voornaamste plaats innemen. Met zilver en andere geschenken verblijdt men ook de Sierlijke Talenten, alsmede den man, die zijn naam heeft geleend voor de

zielbanier. De laatste ontvangt daarbij tevens het stukje zijde, dat van de banier werd afgescheurd vóór men deze in het graf plaatste (zie blz. 98), opdat hij zichzelven overtuigen kan dat men met zijn naam niets verkeerds heeft uitgericht. Eindelijk krijgen ook de belangstellenden, die het lijk naar het graf volgden, zoowel als zij die hulppaviljoentjes stuurden, geschenken, en wel varkensham, roode koekjes, wierookstaafjes, offerpapier, kaarsen enz.

---

1 吩咐後事.
2 水床.
3 廳.
4 我父、汝哉可造汝去、放我未成人.
5 我家口、汝哉可造汝去、暗地來害汝.
6 鼓吹店.
7 乞水.
8 脚尾燭.
9 陰.
10 陽.
11 尸油.
12 脚尾囝.
13 乞火灰.
14 覔喪.
15 棺頭紙.
16 天公.
17 天燈.
18 守尸.
19 三界公.
20 金爐.
21 金鋯.
22 過山轎.
23 土地公.
24 還魂毛.
25 罩肉裘.
26 罩肉褲 en 罩肉襪.
27 上頭.
28 長衫.
29 馬褂.
30 碗帽.
31 內套.
32 外套.
33 熱笠.
34 紅纓帽.
35 生衫.
36 生帽.
37 厝瓦帽.
38 張老衫.
39 壽衣.
40 壽.
41 百壽衣.
42 五.
43 誤.

44 辭生.
45 魂帛.
46 地藏王.
47 旺螺.
48 旺.
49 麗.
50 旺梨.
51 梨.
52 木.
53 利.
54 麻桼.
55 淨身.
56 庫錢.
57 庫官.
58 埋隨身庫.
59 掌板.
60 脚夫.
61 工脚.
62 敥火灰、與汝之囝孫富幾阿堆.
63 好阿.
64 丁.
65 敥釘、與汝之囝孫出丁.
66 敥草碎、與汝之囝孫大貴.
67 七星板.
68 放手尾錢.
69 庫.
70 褲.
71 照身鏡.
72 遮身旛.
73 鬼.
74 釘釘、與汝之囝孫出丁.
75 福建三項痴賣厝嫁女兒綢緞甲死尸煮飯來飼豬.
76 大清律例.
77 重喪日.
78 六庚天刑.
79 六辛天廷.
80 六壬天牢.
81 六癸天岳.
82 六甲天福.
83 六乙天德.
84 六丙天威.
85 六丁太明.
86 替身.
87 風水先生.
88 日師.
89 ○棺 of 停棺.
90 殭尸.

91 師公.
92 天無忌、地無忌、陰陽無忌、百無禁忌.
93 天厭歸天、地厭歸地。人化重生、鬼化滅形。一撒清、二撒凈、三撒喪煞洗去清凈.
94 辭神.
95 訃音帖.
96 叫起.
97 孝飯.
98 庄.
99 孝.
100 洗怨錄.
101 起馬.
102 阿彌陀經.
103 起材頭.
104 放紙之人.
105 彩旗.
106 白燈.
107 麻燈.
108 柑燈.
109 開路神.
110 周禮.
111 壙〇.
112 秀才.
113 掌誥封亭.
114 客亭.
115 贊亭.
116 掌神主亭.
117 百子千孫.
118 大轎.
119 魂轎.
120 靈旌.
121 功布.
122 忠信.
123 貞順.
124 掌板.
125 棺罩.
126 父母會.
127 送塟.
128 汝是一個擧彩旗者.
129 汝是一個扛魂亭者.
130 列位相公、孝男謝步.
131 土工.
132 安錢、要與囝孫進財.
133 淨壙.
134 天德方.

135 喝山靈.
136 滚山靈.
137 老父(老母)阿、起來.
138 帕途.
139 點天、天清.
140 點地、地靈.
141 點耳、耳聰.
142 點目、目明.
143 點男、男長壽.
144 點主、主顯靈.
145 反主.

OPMERKINGEN OVER 'T GALELAREESCH NAAR AANLEIDING DER BEKNOPTE SPRAAKKUNST

VAN

M. J. VAN BAARDA.

(Vervolg van D. XL blz. 580).

WERKWOORDEN.

(Voortzetting.)

Samengestelde werkwoorden. Als zoodanig kan men beschouwen de werkwoorden die verbonden worden met de partikels ku, benedenwaarts, je, opwaarts, sa, landwaarts, ko, zeewaarts, no, herwaarts, ka, derwaarts. Bijv. wo ruba-ku, hij viel neder; maòko-je, opstaan; ni wi ngaho-no, brengt hem herwaarts, brengt hem, terwijl wo mi ngaho is „hij neemt haar mede." Dat zulke verbindingen als samenstellingen beschouwd moeten worden, blijkt ook daaruit dat de overeenkomstige substantiefvormen met dezelfde partikels verbonden worden; bijv. guru-je, hoogte, eig. maat opwaarts, van uru, meten.

Hoewel deze samengestelde werkwoorden in aard geheel overeenkomen met onze scheidbare samenstellingen als „opgaan, nedervallen, heengaan, wegbrengen" e. dgl., wijkt de toepassing der partikels in sommige gevallen af van ons spraakgebruik. Wij zeggen bijv. „aan een galg ophangen", de Galelareezen daarentegen liku-ku, d. i. naar beneden hangen, omdat het lichaam in benedenwaartsche richting komt te hangen. Hetzelfde verschil vertoont zich ook, wanneer de vermelde partikels als achterzetsels gebezigd worden; bijv. wij zeggen „eene kroon op het hoofd zetten", de Galelareezen echter sahè ku, klaarblijkelijk omdat hij zich de nederwaartsche beweging voorstelt van de hand die de kroon op het hoofd plaatst. Meer voorbeelden zullen bij de behandeling der voor- en achterzetsels aangehaald worden.

In 't algemeen kan als regel gelden, dat men zich moet voor-

klaard tot afleidingen van de volgende werkwoorden: huku, kahuku, benedenwaarts gaan; hije, kahije, opwaarts gaan, = Tern. ije, terwijl mije, noordwaarts beteekent; hòko, kahòko, Tern. hòkò, naar de zeezijde gaan; hisa, kahisa, Tern. isà, naar de landzijde gaan; hino, kahino, Tern. inò, (herwaarts) komen; hika, kahika, Tern. ika, (derwaarts) gaan. Voorloopig schijnt mij de gegeven verklaring onjuist, en zou ik de werkwoorden eerder houden voor afleidingen uit de partikels, ofschoon de eigenlijke beteekenis van de voorgevoegde lettergrepen hi of i, ho en hu duister is.

Behalve de opgenoemde partikels zijn er nog andere, die in verbinding met hi of een ander formatief voorkomen. Zoo zegt men voor „geven", in het Gal. hike en in het Tern. hàka, hetwelk in den zgn. causatiefvorm sihàka-waro, verkondigen, ook in 't Gal. voorkomt. Ka is als achterzetsel „aan, tot", waarvan hàka klaarblijkelijk niets anders dan een in werkwoordelijke functie gebezigde vorm is, wat dan ook ha eigenlijk zijn moge; ke verschilt niet meer van ka, dan dat het een geringer afstand afstand aanduidt, zooals wij reeds gezien hebben, D. XL, blz. 511, waar aangehaald zijn dòko en dòke, beide „ginds" beteekenende, maar 't laatste voor korter afstanden. Uit het Ternataansch is nog ra te vermelden, waarvan tarah en sarah, naar beneden, zuidwaarts; ook als werkwoord, bijv. i tarah, zij gaan naar beneden; in de beteekenis „zuid" komt sara ook in Gal. kore sara en Tobelosch kori sara, zuidenwind, voor.

Eene eigenaardigheid der werkwoorden hika, hisa, hino enz. is het, dat zij als transitieven behandeld worden en dus naar gelang van den verschillenden persoon in 't onderwerp ta, na, ja, enz. vóór zich aannemen. Dit geldt echter alleen dan, wanneer zij zonder het voorvoegsel ka voorkomen, want bij kahika, enz. hoort men zoowel to, no, als ta, na, enz. „Voor deze afwijkingen is de reden niet aan te geven"; zie Bekn. Spr. blz. 46. Ook ado, reiken, bereiken, wordt als transitief geconstrueerd; bijv. sidago ma ide ja ado o dipa je, zoodat de top er van tot den hemel opwaarts reikte; Bijb. Verh. § 6, 2.

Tot de samengestelde werkwoorden worden in de Spr. § 52 uitdrukkingen gebracht als hàka waro, kennis geven, e. dgl., bestaande uit een werkwoord met een substantief.

Toestandswoorden. Onder toestandswoord wordt in de Gal. Spr. iets anders verstaan dan in de Javaansche. Het wijst namelijk

aan „dat het onderwerp verkeert in den toestand of de gesteldheid, die door het grondwoord wordt aangeduid," volgens § 59. Raadpleegt men de teksten, dan treft men soms zinsneden aan, waarin bedoelde vorm een „worden" schijnt uit te drukken; bijv. Bijb. Verh. p. 260: o ngòpa magéna de i wi lamo ka, het kind werd groot.

Het toestandswoord komt voor in tweeërlei vorm, al naar mate er gesproken wordt van iets onzijdigs of van personen. In 't eerste geval dient da, „het bij de eenvoudige-onovergankelijke werkwoorden gebruikte *i* = het (voor zaken) wordt bij het toestandswoord vervangen door een geheel afzonderlijk voorvoegsel da, dat bij dit werkwoord moet beteekenen het of ze," gelijk het heet § 61 der Spraakkunst. Dus da lòha, goed, mooi; da dudu, droog; da gàsi, leelijk; bijv. ani diha da lòha, zijn mes is goed; ani gia da dudu, uwe hand (of: handen) is (of: zijn) droog; ai bòki da gàsi, mijne kat is leelijk; ani sininga da toòsa, zijn hart was boos, Bijb. Verh. § 4, 1 en § 80, 1.

In het tweede geval wordt het logisch onderwerp uitgedrukt door den accusatief van het vereischte voornaamwoord, voorafgegaan door *i*, hetwelk de plaats schijnt in te nemen van een grammatisch onderwerp, en menigmaal weggelaten wordt, vooral indien de persoon van wien sprake is, genoemd wordt. Volledig luiden de verschillende personen aldus:

i (d. i. *i* + *i*)	toòsa	ik ben	boos
i ni	„	gij zijt	„
„ wi	„	hij is	„
„ mi	„	zij „	„
„ mi	„	wij zijn	„
„ ni	„	gijlieden zijt	„
„ ja	„	zij zijn	„

Tot nadere verduidelijking der gegeven regels mogen de volgende voorbeelden strekken. B. V. § 25, 2: La o ngò pĕdéka magéna mo sibuwo o ngòpa janau moi deo mo wi nano deo i wi lòha-lòha, „en die vrouw baarde eenen zoon en zij zag dat hij zeer schoon was." § 12, 2: Tanu o Itsjak wi pĕréki ka deo awi làko da marasa ka, „toen Izaak reeds oud was en zijn gezicht zwak." § 4, 3 (N. T.): La na nano ngo Elisabeth, ani gia nongoru, tanu mi pĕréki ka, „en gij ziet hoe Elisabeth, uwe nicht, reeds oud is." § 80, 1: Magéna de ma kolano i wi toòsa poli, „toen was de koning zeer boos."

§ 4, 1: Dadoòha so ani sininga da toòsa, „waarom toch is uw hart boos?"

Dezelfde constructie wordt gebruikt bij telwoorden, wanneer van eene zekere hoeveelheid menschen sprake is (Spr. § 39). Dus o ngò pĕdéka ja sinòto, vrouwen, twee zijnde, vrouwen twee in getal; ngomi mi sinòto, wij tweeën; ngini ni toemidingi, gij, zeven zijnde; ja mogiowo deo wi moi, de tienen en de eene, d. i. de elven; B. V p. 372. Magéna de ma kolano o Antiokus wo sòne deo wi somoa i wi moi wo dàdi o Siria ma kolano, toen stierf koning Antiochus en een ander werd koning van Syrië"; B. V. § 86, 1. „Alle" van personen is ja ngodu; van zaken, da ngodu. Zooals men ziet, wordt *i* weggelaten, behalve bij moi en in ja.

Op den regel dat het toestandswoord als gezegde van een onzijdig onderwerp met behulp van da gevormd wordt, komen verscheidene uitzonderingen voor. O.a. gebruikt men, volgens Spr. § 62; van lamo, groot, niet da lamo, maar i lamo. Wat de Schrijver niet vermeldt, is dat in 't meervoud ook ja lamo gezegd wordt; ten minste in B. V. p. 224 leest men manga ili ja lamo, hun geluid was (eig. waren) groot. Zoo ook t. a. p. duma òna ja dadala o bi àhili manga bi sahè, doch vele hoofden der stammen. Voorts is op te merken dat i lamo ook van personen gezegd wordt; bijv. ma imam i lalamo, de groote priester (hoogepriester), B. V. p. 385. Dat lamo ook als toestandswoord kan voorkomen, blijkt uit het vroeger aangehaalde voorbeeld o ngòpa magéna de i wi lamo ka, het kind is groot geworden. In 't algemeen schijnen ettelijke adjectiefbegrippen nu eens als gewone intransitieven, dan weer als toestandswoorden geconstrueerd te worden. Naast i wi pĕréki, mi pĕréki, enz. leest men o bi njawa i popĕréki, B. V. p. 224, terwijl het toestandswoord zou luiden da popĕréki. Opmerkelijk is de afwisseling op ééne bladzijde in B. V. p. 291 van o njawa i wi sisiri magéna, de zieke man, met o bi njawa i sisiri i mapopòlu ngokagéna: i bi pipilo, i bi titiki, i bi lulugu, zieke menschen lagen daar: blinden, kreupelen, verdorden; o njawa da sisiri magéna, wo dòma wo uti o àke ku géna, de zieke man die 't eerste afdaalde in dat water; njawa moi, ka i wi siri sidago o musung 38 dabòlo, een man, die reeds 38 jaar lang ziek geweest was. Vermoedelijk bestaat er tusschen de beide vormen een fijn onderscheid, dat ik echter niet kan ontdekken en in de Spr.

ook niet vermeld vind [1]. Evenmin maakt de Schr gewag van 't gebruik van da bij een mannelijk of vrouwelijk onderwerp. Toch komt zulks in de teksten meermalen voor; bijv. B. V. p. 224: i Wi tarimakàsi o Djòu tanu Una da lòha, zij dankten den Heere, dat Hij goed was; p. 396: ma bi tuwàni da lolòha, o goede heeren!

Ook bij hiwa, er niet zijn, ontmoet men beide constructies; bijv. B. V. § 7, 1: ami ngòpa i hiwa, zij had geen kind [2], maar ook ai orangi i wi hiwa? is mijn bediende er niet? (Spr. § 103). De laatste vorm schijnt meer bepaald een niet ergens aanwezig zijn uit te drukken.

Eene bevredigende verklaring van 't ontstaan van het Gal. toestandswoord is nog verre te zoeken, te meer daar het Ternataansch ons hierbij in den steek laat. Uiterlijk verschilt de vorm die bij een mannelijk en vrouwelijk logisch onderwerp gebruikt wordt, niet van de wijze waarop de Galelarees het passief omschrijft. Deze bestaat daarin dat hij om bijv. "ik word geslagen" uit te drukken, zegt "zij slaan mij." Dus B. V. § 3, 4: o tòna ja kutùka, de aarde is vervloekt, letterlijk: zij vervloeken de aarde; sidago o tòna ku no liho, kikia ka lo i ni dèhè ka, totdat gij tot de aarde terugkeert, waaruit gij ook genomen zijt; letterlijk: waaruit zij u ook genomen hebben; p. 261: o Jesus Kristus i Wi sibuwo, Jezus Christus wordt geboren; eig. zij doen J. Ch. geboren worden. Andere voorbeelden, te vinden § 99 der Spr., zijn: i wi ngàpo, hij wordt geslagen, eig. zij slaan hem; i mi sihaga, zij wordt misleid; i mi giliri, wij worden geprezen. Deze wijze om het passief te omschrijven komt in meer verwante talen voor; ten eerste in het Ternataansch: ma tjarita rimoirimoi i singongadjé toma lefò ènané ma-adu, het verhaal er van wordt achtereenvolgend hieronder in dit geschrift medegedeeld (letterlijk: zij deelen mede), bij de Clercq, text I, begin; i sinjata, het wordt verklaard (eig. zij verklaren het). Voorts in 't Aneityumsch; bijv. er (zij) ahpoi (slaan) nyak (mij), = ik word geslagen; eris apos n'atimarid u n'upu Iutaia eda, waar is geboren

[1] In het Ternataansch, voor zoover ik heb kunnen nagaan, bezigt men in plaats van het Gal. toestandswoord den vorm van het intransitief, dus kolano Mulòko ò gogàga, de Moluksche koning heeft de koorts (Naidah, p. 396); Gal. zou hebben wi gòga.

[2] Hiermede komt overeen het Ternataansch; bijv. Naidah, p. 392: una ka i ngòfa uwa, hij had geen kind (kinderen).

de koning der Joden (Matth. 2, 2), eig. „hebben zij doen geboren worden”; eri apos Kristi eda, waar zou Christus geboren worden. Evenzoo in de taal van Florida (Salomons-eilanden); bijv. tara kisua tua na vale, they have built the house, the house is built; tara vahua ta na niulu eni, he was born, they bore him, in this year; zie Codrington, Melanesian Languages p. 532 [1].

De vraag, die onwillekeurig bij ons opkomt, is, welke beteekenis men te hechten heeft aan het vnw. *i*, als grammatisch onderwerp van een toestandswoord; moet men het opvatten in den zin van „het”, of „zij”? De schrijver van Spr. veronderstelt het eerste; i wi gòga, hij heeft de koorts, wordt door hem verklaard als beteekende het eigenlijk „het koortst hem.” Doch een werkwoord als „koortsen” is zuiver hersenschimmig, en kan daarom niets ter verklaring bijdragen. Beter ware het geweest, indien men voorbeelden als i wi sàpi, hij heeft honger, had aangehaald, en vergeleken met „het hongert hem.” Het is denkbaar dat er in 't Galelareesch zulke onpersoonlijke werkwoorden als „het hongert, het dorst”, en in 't Latijn pudet, poenitet, taedet, juvat van oudsher bestaan hebben en dat de constructie van zulke woorden later uitgestrekt is tot andere gevallen, waar ze, letterlijk opgevat, oorspronkelijk niet paste. In alle talen immers vindt men voorbeelden van zulk eene uitbreiding. Maar het is evengoed mogelijk dat de omschrijving van het passief tot voorbeeld heeft gediend. Nemen wij eens eenen stam als siri, waarin 't begrip ligt van pijn, zeer, ziekte, dan is het toch verklaarbaar dat siri, werkwoordelijk opgevat, ook, hetzij bij wijze van ellips of door verwaarloozing van een formatief, uitdrukt „zeer, pijn doen, ziek maken”; men vergelijke de elliptische uitdrukkingen wo tewo, hij gaat naar zee; wo djala, hij vischt met een werpnet, waarvan boven reeds sprake geweest is. I wi siri kan daarom zeer wel wezen „zij maken hem ziek”, i wi lamo „zij maken hem groot”, en evenals i wi sibuwo „zij maken hem geboren worden” gebruikt wordt om uit te drukken „hij wordt of is geboren”, kan „zij maken hem ziek, groot” overgaan in den zin van „hij is ziek, groot.”

Het zou al te gewaagd zijn, nu reeds te beweren dat deze laatste verklaring de voorkeur verdient. De geschiedenis der taal is ons onbekend, en bij gebreke van die kennis blijft ons voorloopig niets

[1] Het Floridasch vahua beantwoordt geheel aan 't Galel. sibuwo, inzoover namelijk buwo = vua, groeien, vruchten, is, en va (= Mak., Bug., Madur pa) een prefix tot vorming van causatieven, dus in waarde = Gal. si.

over dan te hopen dat eene toenemende kennis der verwante dialecten, o. a. het Tobelosch, ons eenmaal gegevens zal verstrekken, die licht werpen op de ontwikkeling van sommige eigenaardigheden van het Galelareesch; gegevens die wij niet putten kunnen uit den ons onbekenden ouderen toestand der taal.

TIJDEN EN WIJZEN.

De boven behandelde werkwoordsvormen gelden voor de Aantoonende Wijs en den Tegenwoordigen Tijd, doch met dien verstande dat ze in onze taal zeer dikwijls met een Verleden Tijd moeten weergegeven worden. Dus is t o t a g i zoowel „ik ga" als „ik ging" (niet „ik ben gegaan);" m o i h i k e n g o h i k a, zij geeft of gaf mij. Men zou dezen vorm gevoegelijk den Verhalenden Tijd kunnen noemen.

Ons Perfectum en Plusquamperfectum worden aangeduid door toevoeging van de partikel k a, die in functie geheel overeenkomt met het Javaansche w i s, w u s en 't Maleische s u d a h, doch in tegenstelling met deze achter het werkwoord geplaatst wordt. Bijv. n i m a s o s i n i n g a o w a n g e m a n é n a, t a n u o D j ò u W i n i s i s u p u k a, gijlieden herinnert u den dag, dat de Heer u heeft doen uitgaan; B. V. § 28, 3. Meermalen wordt tot versterking d a b ò l o, afgedaan, gereed, bereids, achter k a gevoegd; bijv. w o ò d o k a d a b ò l o, hij heeft of had bereids gegeten; doch k ò m a g é n a d e o d i p a d e o o d u n i a d a b ò l o k a, zoo was de hemel en de aarde gereed. Niet zelden vindt men k a ook gebruikt in gevallen waar wij in onze taal eenvoudig den Verl. Tijd zouden verkiezen, bijv. B. V. § 28, 1: T a n u o D j ò u o M u s a d e o a A ä r o n W a s i b ĕ s è s o k a, W o t è m o k a, toen beval de Heer Mozes en Aäron, Hij zeide. § 1, 3: k ò m a g é n a d e i m a à k a k a, en zoo geschiedde het. Het schijnt dat k a vereischt wordt overal waar 't Latijnsche Perf. op zijne plaats zou wezen.

De overeenkomst van k a met Jav. w i s, w u s, wat den zin aangaat, blijkt ook uit de omstandigheid dat k a met de ontkenning w a „niet" verbonden, de beteekenis heeft van „niet meer"; dus t o t à g i k a w a, ik ga niet meer, = Jav. a k u w i s o r a l u n g a; vgl. Bekn. Spr. § 100. Of en in hoever het Gal. k a met het Mafoorsche k w â r, dat dezelfde functie heeft, verwant is, bijv. i b u r k w â r, hij is of was vertrokken (v. Hasselt, Bekn. Spr. § 100) verdient nader onderzoek.

Vermoedelijk is dit kwâr naverwant met Maori kua, hetwelk ook dient om het Perfectum en Plusq. Perf. uit te drukken, doch kua staat vóór het wkw., en hetzelfde geldt van het Fidji ka [1]. Niettemin kan dit ka zeer wel identisch zijn met het Gal. ka.

In het Ternataansch worden de woorden maruwah en màràha meermalen gebruikt om een Perf. uit te drukken; bijv. ò inò maruwah, hij is gekomen; s'ò oru guratji kubo ma tadu rimoi maruwah, en hij heeft ontvangen een buffelhoorn aan goud (Maleisch: ambil tandu satu sudah) Naidah, p. 400; golàha màràha, het is gedaan; zie de Clercq i. vv.

De Toekomende Tijd wordt gewoonlijk aangeduid door àsa; bijv. ngohi àsa ta hòko, ik zal komen. Eigenlijk is àsa z. v. a. ons „straks" en kan het dus evengoed op iets onmiddellijk verledens als op iets wat aanstaande is doelen; vandaar dat àsa ta hòko eigelijk is „ik kom aanstonds." Dikwijls wordt àsa nog gevolgd door de, zonder merkbaar verschil in beteekenis; bijv. o wange saängi àsa de ma Farao wo sidola-je ani sahè, over drie dagen zal Farao uw hoofd opheffen (B. V. § 17, 2). Duma nàkoso de àsa de no liho-ka, doch wanneer gij teruggekeerd zult zijn; ib.

De Gebiedende Wijs onderscheidt zich niet van den Aantoonenden, dan inzooverre het pers. vnw. verzwegen wordt, behalve waar de nadruk op het laatste valt; de persoonsexponent wordt zelden verzwegen. Dus: o Djoù wo tèmo ka o Abram ka: no madjobo, de Heer zeide tot Abram: maak u op. Motèmo: na hino, no maidu dede ngohi, (zij) zeide: kom, slaap bij mij.

Om te verbieden bezigt men de partikel upa, bijv. upa no tòsi, steel niet! In het Tobelosch zegt men ufa, in het Ternataansch afah.

Voor den Conjunctief bestaat geen bepaalde vorm. Volgens § 96 der Bekn. Spr. kan door voorvoeging van het voegwoord tanu, dat, een conjunctief uitgedrukt worden, bijv. tanu i ni salamàti, dat het u welga! to Ngòna Ani ronga tanu i sihormàti, Uw naam worde geheiligd! Het is zeer de vraag of dat gebruik van tanu met den aard van het Gal. overeenkomt; het geheele woord tanu is trouwens ontleend.

De infinitief onderscheidt zich, volgens de Bekn. Spr., door de partikel po (in bepaalde gevallen pa) en bij toestandswoorden door i na; § 57; 60; 91 Nu beteekent bijv. i na siri, iemand wordt

---

[1] Zie voor 't Maori Williams Grammar XXXI, en voor 't Fidji Hazlewood p. 52

(of is) ziek; dat is een geheele volzin, en dus geen infinitief, noch in 't Galelareesch, noch in 't Nederlandsch. Minder eenvoudig is de beantwoording der vraag, hoe men de constructie met po, Ternataansch fo moet opvatten. Ik zal met eenige voorbeelden trachten aan te toonen in welke gevallen po (pa) en fo kunnen voorkomen.

Niet zelden vormt een werkw. stam voorafgegaan door po (pa) het gezegde in een volzin zonder uitgedrukt onderwerp. Daarvan geeft de Schr. ettelijke voorbeelden § 118; o. a. Nàkoso po hau èko po sisiha, géna ma nawo upa pa èto; i tèmo pa lìa wa, als men met de lijn op zee of op het meer vischt, dan telle men de visschen niet; ze zeggen: men vangt ze niet. In de Bijb. Verh. treft men talrijke voorbeelden van dezelfde constructie aan; bijv. § 9, 1: Nagala àsa de pa màke ngọkahéna ja moruha, misschien zal men daar veertig vinden. Soms is po te vertalen met „wie, alwie" en vormt het schijnbaar het onderwerp van een werkw. gezegde; dit mist echter een persoonsexponent en daarom kan men po niet eenvoudig gelijkstellen met ons „alwie"; bijv. Bijb. Verh. § 80, 2: o njawa de po wòsa ma kolano ka, nàkoso de wo na àso wa, de i na toòma, iemand, alwie komt tot den koning, indien hij iemand niet roept, zal gedood worden. Eene zinsnede als po wi dadoòha § 80, 3 kan men vertalen met „hoe behandelt men hem" of „hoe hem te behandelen." Zeer gewoon is po om een doel aan te duiden, evenals ons „om te"; bijv. t. a. p. ja sari o àkàli po sidjobo manga gia ma kolano ka, zij zoeken een list om hun hand aan den koning te slaan; blz. 259: La wa gòlo o ifa moi po silèfo, deo wa lèfo, en hij vroeg om een tafeltje (plaat, bord) om tot schrijven te gebruiken en hij schreef: § 10, 2 duma o duba ngòpo po sidadàhu, kikia ka, doch het lam om tot offerande te dienen, waar (is het)? § 2, 1: o bi gòta i ruparupa, pa nano po dupa, deo ma sòpo pa òdo da lòha, allerlei boomen, liefelijk om ze te zien, en de vruchten 'er van goed om ze te eten; hier is po dupa eigenlijk ons „lief te hebben" gebruikt in den zin van een gerundief of part. fut. passief. Hiermede te vergelijken is § 24, 2: o Djòu Awi ronga ka pa pudji, de naam des Heeren is te prijzen (z. v. a. zij geprezen). Hier en daar zou men het kunnen weergeven met onzen imperatief, bijv. § 24, 3: duma Ani già No sidjòbo deo awi kòbo deo awi làke Na pada, deo pa nano tanu wo Ni tabea wa Ani

sima ka, doch strek Uwe hand uit over zijne leden en zijn lichaam, en zie (of: Gij zult zien) of hij U niet vloeke voor Uw aangezicht. § 6, 2: hino! o bi tèto o bàta pa àka, kom! laat ons tegels maken. Mij niet recht duidelijk is de reden waarom po gebruikt is in de volgende zinsnede Bijb. Verh. blz. 66: Sĕbàbu o njawa de po adil wa o Gikimoi Awi simak ka, omdat de mensch niet rechtvaardig zal zijn voor Godes aangezicht. Is het, omdat i adil wa als eigenlijk Praesens hier niet op zijne plaats zou wezen? Geheel onverstaanbaar is mij t. a. p. de vertaling van Job 9, 3, luidende: Nàkoso de Una Wo dupa de o njawa Wo (l. wo?) sano, ngaroko lo ma tjala deo ka moi lo po Wi sango pa àku wa; de laatste zinsnede schijnt te moeten uitdrukken: „een op de duizend zelfs zou Hem niet kunnen antwoorden."

In het Ternataansch wordt het aan po beantwoordende fo nagenoeg op dezelfde wijze gebezigd. Ik heb reeds vroeger opgemerkt dat de Clercq fo vertaalt met „wij" en tevens het als infinitiefpartkel opgeeft, en dat fo alleen in zooverre met ons „wij" kan weergegeven worden, als „wij zeggen" en „men zegt" enz. dikwijls op hetzelfde neerkomen. Zie hier eenige voorbeelden uit het geschrift van Naidah, p. 398: la ana Todore si Kastila i wadji ana Ternate nga kota irai maruwa, dadi bolowaro papo ije fo sironga kota Hate-ma-rau, dan zouden de Tidoreezen en Kastiljanen zeggen (begrijpen?) dat het fort der Ternatanen gereed was; waarna men het bolwerk aan de bovenzijde noemde: Boombladerenfort; zoo ook p. 386: dadi fo sironga Gam-besi, waarom men het (d. i. die plaats) Gam-besi noemde; doch onmiddellijk daarop ook zonder fo: dadi sironga Tarangara, waarom men het Tara-ngara noemde. Bij wijze van imperatief of adhortatief komt de constructie met fo voor bijv. p. 394: ino, ino, lah fo kadihò toma kije Ternate! komt, komt, laten wij naar Ternate terugkeeren. Iets verder leest men: làha ngomi (zóó te l. voor ngonij) mamoi-mamoi fo sonè! het is beter dat wij alle sterven. Vgl. den volzin p. 400: tjoba aké Santosa sima koré si bahu si mokumoku, ge Boni si Ternate fo makodòti, als het water Santosa door wind en stroom in golving kwam, dan (eerst) zouden Boni en Ternate met elkander oorlog voeren.

Een voorbeeld, waaruit blijkt dat po in het Gal., fo in het Tern. aan onzen eenvoudigen infinitief kan beantwoorden, heb ik

nergens gevonden. Zulk een infinitief komt voor bijv. in verbindingen als "hij kan, wil, mag doen." Ook onze infinitief met voorafgaand te, wanneer hij niet het doel eener handeling te kennen geeft, maar eenvoudig als objectsinfinitief optreedt, bijv. in "hij beveelt te doen" e. dgl. wordt niet, voorzoover ik heb kunnen nagaan, met behulp van po, fo uitgedrukt. Eenige voorbeelden mogen mijn bedoeling verduidelijken. Bijb. Verh. § 27, 3: o àke magéna ja udo ja àku wa, zij kunnen dat water niet drinken (eig. zij drinken (pogen te drinken) zij kunnen niet); doch ook met omgekeerde woordschikking t. a. p. La i gòmahate ja àku wa ja àka kòmagéna, en de toovenaars kunnen niet evenzoo doen. Zoo ook § 2, 2: na àku na òdo o ràki manéna ma bi gòta ma bi sòpo da ngodu, gij moogt eten (eig. gij moogt het, gij eet ze) al de vruchten der boomen van dezen hof. Verder § 79, 1: ja ngadu i mau i bi tàgi, allen (die) willen gaan. Wederom met dezelfde woordschikking als in het eerste voorbeeld, § 25, 2: mo wi ngihu maàku kawa, zij kon hem niet meer verbergen (eig. zij verbergt hem, d. i. poogt hem te verbergen, kan niet meer). Weer anders § 27, 4: i bi gòmahate lo ja àku kawa i maòko o Musa awi sima ka, de toovenaars kunnen het niet meer, zij staan (d. i. staande) voor 't aangezicht van Mozes; doch § 80, 1: muna mo kahika mo hòlu, zij was onwillig te gaan (zij gaat, zij is onwillig); blz. 255: no bitjara na àku kawa, gij zult niet kunnen spreken (eig. gij spreekt, gij kunt het niet meer).

Voor het Ternataansch bepaal ik mij tot de volgende zinsneden uit het eerste leesstuk bij de Clercq, waarin men ettelijke wkw. stammen als infinitief gebruikt vindt: Djòu Kolano tjatu idin si djo Kali Bangsa Ilham sudo ana imam si hatibi si modin moi-moi malòmu tom'a sigi sidégo lolahi. Toma kutika ènagé tuan Komadant Mènèr Lubrom sudo tabu si uspérah walo moi toma kota Oranje, simarah djòu Kolano sudo upas tarah ginado si ana soldadu djaga toma kota ma ngarah; d. i. volgens de vertolking van de Clercq: De Vorst gaf bevel aan den Kali van Bangsa (met name) ILHAM om de imams, chatibs en modins te gelasten, zich allen in de moskee te verzamelen en dáár te gaan bidden. Op dien tijd liet de Kommandant, de heer Lebron, in het fort Oranje eenmaal het kanon afschieten. De Vorst zond een oppasser naar beneden om te vragen (wat er te doen was) aan de soldaten, die aan de poort van het

fort de wacht hielden.″ Men ziet dat hier de stam ook gebruikt wordt om het doel van eene handeling uit te drukken.

De verzamelde gegevens zijn verre van voldoende om het spraakgebruik van po in 't Gal., fo in het Tern. volledig op te helderen, doch zooveel schijnt zeker, dat men te ver gaat, als men den vorm geheel gelijkstelt met onze Onbepaalde Wijs. Het is evenwel niet te ontkennen dat po, fo op een doel kan wijzen en dat de meeste infinitiefvormen, o. a. in de Arische talen, zich ontwikkeld hebben uit een doel-aanduidenden naamval (datief) van een verbaalsubstantief, zoodat er tusschen onzen infinitief en de Galel. constructie met po eenige overeenkomst bestaat.

Over den oorsprong van po zal ik mij hier niet in gissingen verdiepen. Alleen wil ik opmerken, dat bedoelde partikel mogelijkerwijs verwant is met het prefix pa in het Javaansch, enz., waarmede verbaalsubstantieven gevormd worden. Van volkomen gelijkstelling kan geen sprake wezen, daar po een zelfstandige partikel is en nooit als prefix optreedt. Daarom herinnert het veeleer aan 't Malagasische voegwoord fa, omdat, dat; Niasch fa, opdat, omdat; en aan het Sawoeneesche voorzetsel pa, te.

Aangaande het onderscheid tusschen po en pa geeft de Spr. tegenstrijdige verklaringen. Uit § 91 zou men moeten opmaken dat sommige werkwoorden po, andere pa vereischen; als voorbeelden dienen aldaar po sòne, sterven, en pa kĕlélo, zien. Doch op blz. 88 zal men lezen dat po i kĕlélo ″mij zien″ beteekent; po ni kĕlélo ″u zien″; enz. Het is dus niet waar, dat pa kĕlélo ″zien″ beteekent; het is ″het″ of ″ze zien.″ Met andere woorden, pa is ontstaan uit de samensmelting van de partikel met den objectsaanwijzer van den 3 ps. enk. onzijdig en den 3 ps. mv. van alle geslachten. Dus duidt po òdo aan, dat ″eten″ instransitief is, doch pa òdo, dat het transitief is. Evenals in o Jan wo òdo, Jan eet (Spr. blz. 83) het gezegde intransitief is, maar Bijb. Verh. blz. 71 o ròti wa òdo, hij eet brood, transitief, zoo staat ook elders po bij intransitieven, pa bij transitieven. Vóór zoogenaamde causatieven, zou men verwachtten, kan alleen po staan, omdat deze werkwoorden gevormd zijn met behulp van een partikel, die eigenlijk ″met″ beteekent. Zeg ik bijv. ″een kanon afschieten″, dan heeft ″afschieten″ wel is waar een direct object bij zich, maar de aan ″afschieten″ beantwoordende vorm in het Gal. beteekent eigenlijk ″schieten met″, en in ″met een kanon schieten″, is het werkwoord onovergankelijk. Feitelijk echter volgt in het Gal. het

zgn. causatief den regel des intransitiefs alleen dàn, wanneer het het voorwerp eene zaak is; in andere gevallen wordt het als een transitief behandeld[1]. Aangezien in het Ternataansch het object nooit door een bijzonderen exponent wordt aangeduid, spreekt het van zelf dat in deze taal geen fa naast fo kan voorkomen, evenmin als er een ta (d. i. ik het, ik ze) naast to, enz.

Moeielijker is het te verklaren, waarom sommige overgankelijke werkwoorden po, to, no, wo, enz hebben, waar men po, ta, na, wa zou verwachten. In de Bekn. Spr. blz. 34 wordt geleerd: „Sommige werkwoorden nemen ja bij zich, anderen jo; voor dit verschillend gebruik is geen regel aantegeven, daar het zelfs voorkomt bij werkwoorden, die dezelfde strekking hebben en met dezelfde letter aanvangen, bv. po oddo (eten) neemt ja, en po oedo (drinken) neemt jo". Hiermede in verband leze men § 69: „Evenzoo ondergaat het (l. de) partikel po, dat (l. die) de onbepaalde wijs vergezelt, deze verandering door samentrekking van dit (l. deze) partikel met het obj. zakelijk voornaamwoord ja of jo." Nu geeft de eerste dezer aanhalingen aanleiding tot eenige bedenkingen. Vooreerst is het niet waar, dat ǒdo en udo met dezelfde letter (d. i. klank) aanvangen; ten tweede is het in strijd met de teksten dat po udo, drinken, jo aanneemt, want uit een bereids aangetogen zinsnede in Bijb. Verh. § 24, 2 blijkt dat men zegt: o angguru ja udo, zij drinken wijn. Ten derde is het onjuist, dat po ǒdo, eten, ja aanneemt. Neen, po ǒdo is intransitief, en kan als zoodanig geen andere vormen aannemen dan to ǒdo, ik eet, no ǒdo, wo ǒdo, enz. Daarentegen is pa ǒdo: het of ze eten, zooals in de Spr. zelve blz. 85 voorkomt: o bole wa ǒdo, hij eet pisangs; blz. 86 o bǒki o namo ja ǒdo, de kat eet den vogel, en Bijb. Verh. § 2, 1 pa nano po dupa, deo ma sopo pa ǒdo da lǒha, om ze te zien aangenaam, en de vruchten er van goed om ze te eten (= om gegeten te worden).

De slotsom is, dat de opgaven der Bekn. Spr. aangaande het gebruik van po en pa herziening behoeven, en dat de regel in hoofdzaak is, zooals boven geformuleerd. Waar pa gebruikt wordt, is is het een teeken dat het wkw. transitief bedoeld is; waar po staat, is het wkw. onovergankelijk, al mocht het overeenkomstige woord

---

[1] Zoo ten minste leert de Bekn. Spr.; ik vind echter Una ka Wo sidàdi ǒna. Hij schiep hen, Bijb. Verh. § 1, 6, waar ǒna op personen doelt, en men toch niet Wa leest.

in onze taal als transitief opgevat worden. Zulke verschillen doen zich zelfs tusschen naverwante talen voor; in het Duitsch zegt men „einem folgen”, is dit werkwoord dus intransitief, doch in onze taal is het overgankelijk, want wij zeggen „hij wordt gevolgd.” Zoo vereischt rogare in het Latijn eenen accusatief, in het Hollandsch eenen datief. Wanneer in 't Gal. sommige als transitief voorkomende werkwoorden als gusè, inschenken, bijv. o dalu to, wo, po guse „palmwijn schenk ik, enz. in” geen objectsexponent vertoonen, dan mag men veronderstellen dat dergelijke werkwoorden oorspronkelijk zgn. causatieven zijn of hiermede in constructie gelijkgesteld worden.

Het tegenwoordig deelwoord onderscheidt zich meestal, gelijk in de Filippijnsche talen en het Sangirsch, door de verdubbeling van de eerste lettergreep des stams; bijv. i tatàgi géna, (zij) gaande, die, de gaanden; wi lalamo, (hij) de groot zijnde; i nakukulu, de zich scherenden; o Johannes wo oòsi, Johannes de Dooper; wo oòho, (hij) de levende. Vgl. voorts Bekn. Spr. 62, vg., waar een aantal goede voorbeelden gegeven zijn. Opmerkelijk is het, dat de stam van zulk een tegenw. deelw. soms dezelfde is als die van het substantief, bijv. i bi gogĕlélo, de zienden. Is het omdat het woord hier als substantief gevoeld wordt? De Spr. spreekt er niet van.

De ontkenning wordt uitgedrukt door wa, geplaatst achter het gezegde; in het Tern. door uwah, ri uwah. Dus to mòde wa, ik wil niet; Spr. § 100; la i bi gòmahate ja àku wa ja àka kòmagéna, en de toovenaars konden niet evenzoo doen. Of dit wa eene verkorting is van hiwa, er is niet, gelijk v. Baarda wil, laten we daar. Het omgekeerde, dat namelijk hiwa eene afleiding is van wa, schijnt evengoed mogelijk. De vraag of dit wa denzelfden oorsprong heeft als het laatste bestanddeel van het Fidjische tawa, Haruku taha, Timoreesch kafa, Barnusa kawa, is vooralsnog evenmin met zekerheid te beantwoorden. Het woordje herinnert ook aan Ibanag auan, Iloko aoan „er is niet”, alsook aan Maori aua „ik weet niet” [1], doch in al deze talen wijkt de plaatsing der partikel in allen gevalle af van het Gal. en Tern. spraakgebruik. Daarentegen komt wa èn in vorm èn als eene achter het gezegde gevoegde partikel geheel overeen met het Mafoorsche ba [2].

[1] Of Maori aua, niet (vetatief) ook met het Tern. afah, μή Galel. upa, Tobelosch ufa, mag gelijkgesteld worden, is min of meer twijfelachtig.

[2] Ook in 't Sawoeneesch staat de ontkenningspartikel do achter het gezegde; bijv. dàka do no, hij komt niet; en achter een naamwoord in den zin van ons on; bijv. bani-do, niet moedig, lafhartig.

Uit de verbinding van ka, hetwelk dient om een volmaakt verleden tijd te kennen te geven, evenals het Jav. wis, wus, met wa, niet, ontstaat kawa, niet meer; bijv. to tàgi kawa, ik ga niet meer; Bijb. Verh. § 25, 1: una o Josef i wi dahè kawa, hij kende Jozef niet meer. Daargelaten dat ka en wa een geheel anderen oorsprong hebben dan wis en ora, is de verbinding der twee begrippen, om ons „niet meer" uit te drukken, geheel in overeenstemming met het Javaansche wis ora.

Het onderscheid tusschen enk. en mv. wordt, zooals wij vroeger reeds gelegenheid hadden op te merken, duidelijk uitgedrukt, behalve in zooverre de 3 ps. enk. onzijdig kan verward worden met den 3 ps mv. van alle geslachten. Waar nu de duidelijkheid het gebiedend vereischt, of in allen gevalle er door verhoogd wordt, pleegt men het mv. aan te duiden door het ook bij substantieven gebruikelijke bi. „Men kan het zoowel gebruiken, wanneer het onderwerp als wanneer het voorwerp meervoudig is", gelijk het te recht in § 101 der Bekn. Spr. heet. Bijv. o bi wàma ta bi sàka, ik stoot de pompelmoezen af; o bi wàma da bi òmu, de pompelmoezen zijn rijp; ani bi ngòpa ta bi sibòso, ik heb uwe kinderen lief; o ngèko ka i ma bi òko, zij staan op den weg [1]. Zoo ook Bijb. Verh. § 79, 1: La òna magéna ja ngodu, i mau i bi tàgi géna, en zij allen, die gaan wilden; en t. a. p. deo o njawa magéna ja ngodu, o Gikimoi Wa bi sigagaro manga sininga ka géna, met al de lieden, wier hart God opgewekt had.

BIJWOORDEN.

In alle spraakkunsten welke zich slechts ten doel stellen de taalfeiten behoorlijk geordend en in een gemakkelijk overzicht voor te stellen, zonder zich te verdiepen in den oorsprong en de geschiedenis der taalbestanddeelen, vindt men eene verdeeling van bijwoorden in bijwoorden van plaats, tijd, wijze, enz. De Schrijver der Bekn. Spr. heeft die praktische indeeling versmaad, en onderscheidt § 129 oorspronkelijke en samengestelde bijwoorden. Tot de eerste soort rekent hij zulke woorden als mahiwa, neen, dat uit drie, of minstens twee elementen is samengesteld! Hetzelfde geldt van hiwaka, niets meer, hiwàsi, nog niet, die, zooals ieder ziet, samengesteld zijn uit hiwa en ka, si. Nog sterker is het, gansche

[1] Uit dit voorbeeld blijkt dat het voorvoegsel ma vóór bi geplaatst wordt, als vormde bi òko een samengestelden stam.

uitdrukkingen als ka putu motòha, vóór 5 nachten, en dgl. tot de „grondwoorden" te rekenen! Kortom, die geheele geleerde indeeling ware beter achterwege gelaten.

Onder de „samengestelde" bijwoorden treft men aan nago-ònawa, niemand, en òkiawa, niets, terwijl nago-òna en òkia § 109 onder de vragende voornaamwoorden genoemd worden, en te recht. Moiwa, geen, is natuurlijk ook geen bijwoord.

VOOR- EN ACHTERZETSELS.

Als voorzetsels worden § 133 opgesomd: to, dat alleen bij de bezittelijke voornaamwoorden voorkomt, en waarvan reeds vroeger sprake is geweest; dede, de, met; sidago, tot, tot aan; sidutu, tot. In het Ternataansch zijn de meest gebruiklijke voorzetsels toma, te, bij, op, in, hetwelk in gebruik overeenkomt met het zoo straks te vermelden Galelareesche achterzetsel ka, doch welks eerste lettergreep misschien met Gal. to identisch is; voorts si, en, in beteekenis, niet in oorsprong gelijk aan het Gal. dede, de; voorts sigado, tot, waarvan sidago eene omzetting is.

Als achterzetsel wordt ka vermeld; dit beteekent „te, tot, aan, bij, naar, in, op." Voorbeelden van dit meest gebruikte aller achterzetsels komen passim voor, zoodat ik hier slechts eenige zal aanhalen. Bijb. Verh. 259: La òna i tèmo muna ka, en zij zeiden tot haar; La ngo Maria mo gòge ngo Elisabeth ka, en Maria verbleef bij Elisabeth; magéna mo liho ami tahu ka, toen keerde zij naar haar huis terug. Ma sima ka is „aan den voorkant er van, voor 't aangezicht"; bijv. i maòko o Musa awi sima ka, zij staan voor 't aangezicht van Mozes, voor Mozes. Deo i wi singangasu una ka moi-moi, en zij deelden aan hem alles mede; La o bare magéna da tobuso i talalu o tòna magéna ka, en de hongersnood was zeer nijpend in dat land.

Volgens de Spr. § 133 is ka het eenige achterzetsel in het Galelareesch, doch dat is onjuist. Behalve ka heeft men ku, no, je, ko, sa, die volgens § 82 „achter zelfstandige naamwoorden en werkwoorden" staan kunnen. Deze woordjes zijn nu eens voor-, dan weêr achterzetsels. Het zijn voorzetsels bij voornaamwoordelijke stammen, zooals wij reeds gelegenheid hadden op te merken. Als achterzetsels komen zij voor: 1º bij substantieven, volkomen op dezelfde wijze als ka; 2º bij werkwoorden, waarmede zij eene samenstelling vormen; vgl. hierboven blz. 1. In beide gevallen doen

zij denzelfden dienst als onze voorzetsels. Alvorens dit met voorbeelden te staven, moet ik in uitweidingen vervallen omtrent het gebruik, dat er gemaakt wordt van den term „voorzetsel."

In de meest gewone beteekenis genomen, is het voorzetsel (Latijn praepositio) een afzonderlijk rededeel; bijv. in hij staat bij de deur is bij een voorzetsel. Dezelfde term wordt nochtans ook dikwijls toegepast op zekere richtingaanduidende woordjes, met werkwoorden en naamwoorden samengesteld, zoodat bijv. bij in bijstaan, aan in aankomen, aankomst, en dgl., in de meeste Europeesche spraakkunsten met den naam van „voorzetsel" bestempeld worden. Veel van deze in samenstelling met werk- en naamwoorden gebruikte woordjes komen ook voor als zelfstandige rededeelen, en wel als eigenlijke voorzetsels, of als bijwoorden van plaats en tijd; zoodanige zijn, om ons tot onze eigene taal te bepalen: aan, bij, voor, tegen, door, op, over. Andere leven alleen nog in samenstelling, zooals ant, be, ont. Eigenlijk zijn al deze woordjes naamvallen, meestal verouderde, van naamwoorden. Ze zijn allengs tot bijwoorden geworden, en uit hun bijwoordelijk gebruik heeft zich dat van eigenlijk voorzetsel eenerzijds, en dat van richting-aanduidende partikel in samenstelling anderzijds ontwikkeld. Dat de functie bijv. van bij in hij staat bij de deur, eene gansch andere is dan in hij staat zijnen vriend bij, is duidelijk genoeg, en dat de partikel in samenstelling ten onrechte voorzetsel heet, kan met eene eenvoudige proef gemakkelijk aangetoond worden. Immers, wanneer men bijv. afgaan vergelijkt met weggaan, dan gevoelt men dat de functie van af en weg dezelfde is, dat af en weg tot dezelfde categorie van begrippen behooren. Aangezien weg geen voorzetsel is, zoo volgt dat af het evenmin is. De Indiërs wisten dit reeds vóór meer dan 2000 jaren en onderscheidden behoorlijk de eigenlijke voorzetsels, die zij karmaprawacanîya noemden, van de in samenstelling gebruikte bijwoordelijke uitdrukkingen, door hen gati geheeten. Ik zal hun voorbeeld volgen, en in 't vervolg de eigenlijke voorzetsels „betrekkingswoorden", de in samenstelling gebruikte partikels „richtingaanduiders" noemen. Al drukken deze termen niet ten volle het begrip dat zij vertegenwoordigen uit, leveren zij toch ten minste twee voordeelen op. Ten eerste wint men er dit bij, dat men de ongerijmdheid vermijdt een der rededeelen voorzetsel te noemen. zelfs wanneer dat rededeel niet vóór, maar achter het geregeerde woord staat. Het is ongerijmd bijv. het Latijnsche cum een voorzetsel te noemen in tecum, nobis-

cum; of het Sanskrit anu in nadîm anu, enz. Ten tweede — en dit is hier het voornaamste — is de term „betrekkingswoord" ook toepasselijk op de Galelareesche achterzetsels, die in wezen met onze voorzetsels overeenkomen. Het onderscheid tusschen onze voorzetsels en de Galelareesche achterzetsels is geheel uiterlijk, en men behoort om het uitwendige verschil de inwendige overeenkomst niet over 't hoofd te zien. En niet alleen in betrekking tot onze taal, maar ook tot het Ternataansch is het wenschelijk te doen uitkomen, dat er tusschen voor- en achterzetsel geen wezenlijk verschil bestaat. Het Ternataansche voorzetsel toma beantwoordt, gelijk reeds gezegd is, in beteekenis volkomen aan het Galelareesche achterzetsel ka; het is wenschelijk beide samen te vatten onder ééne benaming, waarvoor ik, bij gebrek van beter, gekozen heb: betrekkingswoord; immers, het duidt de plaatselijke of tijdelijke betrekking aan, die twee voorwerpen of groepen van voorwerpen [1] in den volzin jegens elkaar innemen. Door de benaming „richtingaanduider" te bezigen, ontsnapt men ook aan de noodzakelijkheid in een zin als hij valt aan, dit aan als een voorzetsel te bestempelen, hoewel ieder weet dat het achter het niet-samengestelde werkwoord staat.

Om aan te toonen, dat ku, no, enz. evengoed betrekkingswoordjes (voorzetsels) zijn als ka, en dat zij verder ook kunnen voorkomen als richtingaanduiders, zal ik eenige voorbeelden aanvoeren. Men vergelijke Bijb. Verh. § 27, 4: o bi gòmahate lo ja àku kawa i maòko o Musa awi sima ka, de toovenaars konden niet meer staan voor 't aangezicht van Mozes, voor Mozes; § 26, 4: deo o Musa wa àka o bi dèkenàko magéna o umàti manga sima ka, en Mozes verrichtte die teekenen voor het volk, met § 27, 2: la o Aäron awi didiki wo sipàka ma Farao awi sima ku deo awi bi orangi manga sima ku deo i dàdi o ngihia, en Aäron wierp zijn stok neder voor 't aangezicht van Farao en voor 't aangezicht van diens dienaren en (de stok) werd een slang; § 78, 1: o Daniel o bi singa ma saha ka, Daniël in de leeuwenkuil, doch bilàsu po wi umu o bi singa ma saha ku, hij moet in de leeuwenkuil geworpen worden. Hierna zal ieder de opmerking kunnen maken dat ma sima ka en ma sima ku beide gelijkelijk beteekenen voor, Fransch devant, alsook „te, in," en dat zij èn in functie èn in constructie overeenkomen, dus tot één en dezelfde klasse van rede-

[1] Onder voorwerpen worden natuurlijk ook personen begrepen.

deelen behooren. Zij verschillen alleen in beteekenis, evenals bijv. ook aan en bij verschillen, zonder daarom op te houden beide voorzetsels, betrekkingswoordjes, te wezen. Het verschil in beteekenis tusschen ka en ku ligt hierin, dat ku gebruikt wordt wanneer een in den volzin genoemd voorwerp voor een ander nêer komt, of hooger is ten opzichte van het door ku gevolgde substantief [1], terwijl bij ka de betrekking tusschen twee voorwerpen als eene horizontale of onbepaalde gedacht wordt. In ku ligt dus hetzelfde begrip als in het Latijnsche de, en het zal dus in verschillende gevallen met ons „uit” moeten vertaald worden, wanneer namelijk het onmiddellijk voorafgaande substantief een punt aanduidt waarbij eene nederwaartsche beweging een aanvang neemt. Derhalve zegt men II, § 13, 2: o ili moi o dipa ku i supu, eene stem kwam uit den hemel, Latijn de coelo, terwijl o dipa ka i supu, kwam uit aan, bij den hemel, Latijn ad coelum is Evenals nu het Lat. de overgaat in den zin van ons „van”, Engelsch from, zonder dat men aan eene benedenwaartsche richting denkt, zoo ook het Galelareesche ku, zoodat men bijv. ook zegt o bòso ku wo òdo, hij eet van, uit een pot.

Het tegenovergestelde van ku is je. Dit duidt aan, dat het eindpunt, waarheen de beweging gericht is, hooger is dan het uitgangspunt. Dus § 6, 2: hino! mia dòku moi pa àka deo ma raba ku o kòta moi lalamo, sidago ma ide ja ado o dipa je, komt! laten wij ons eene stad bouwen en daarna een burg, zóó hoog dat hij tot den hemel reikt. Veronderstel eens dat men in 't Gal. moest vertalen „laten wij van den toren een touw nederlaten die tot aan de aarde reikt”, dan zou „tot aan de aarde” luiden tòna ku. Een ander voorbeeld II, § 72, 1: to ngòma ani bi subajang deo ani bi sadeka, ka ja dola ka o Gikimoi je, uwe gebeden en uwe aalmoezen, ze zijn opgestegen tot God. Hoewel het begrip van „opstijgen” reeds in dole vervat is, en wij dus volgens ons spraakgebruik het onnoodig achten nogmaals aan te duiden dat het eindpunt hooger is dan het uitgangspunt, is de wijze waarop de Galelarees zich uitdrukt, toch ook voor ons volkomen begrijpelijk. Leerzaam zijn de volgende zinsneden II, § 23, 3, waar je en ku beide voorkomen: sĕbàbu Una ka Awi wange Wa polòte o bi ujawa madoròu deo

[1] Bijv. § 1; 6: o bi haiwan i tatàse, o tòna ku i bi tatàse géna, «kruipende dieren, die op de aarde kruipen», omdat de grond lager is dan het daarop kruipende dier.

o bi njawa da lolòha manga dòku je, deo o muura Wa hike o bi njawa i adil deo o bi njawa i adil wa manga dòku ku, want Hij doet Zijne zon opgaan over de woonplaatsen der slechten en der goeden, en schenkt zijnen zegen op de woonplaatsen der rechtvaardigen en der onrechtvaardigen.

Ko beantwoordt evenals ka aan ons „tot, te, naar”, doch tot een voorwerp dat aan de zeezijde gelegen is; bijv. o dòro ko wo tàgi, hij gaat naar den (aan de zeezijde gelegen) tuin. Het is vermoedelijk slechts eene gewijzigde uitspraak van ku, om eene bepaalde begripsschakeering van dit laatste uit te drukken.

No laat zich het best vergelijken met het Hoogduitsche her; het duidt dus eene beweging aan in de richting van den spreker of van het standpunt waarop men zich plaatst. Natuurlijk kan men het niet altoos in onze taal met „herwaarts” weergeven, evenmin als het Hoogduitsche her; bijv. zegt de Duitscher wo kommt er her, dan is dat door ons te vertalen met waar komt hij van daan. Volkomen gelijkwaardig met no is het Sanskrit *á*, dat naar gelang van omstandigheden met „tot aan” en „van-af” kan vertaald worden. De reden is duidelijk. Of bijv. iemand, die zich te Leiden bevindt, zegt „tot Haarlem toe is het zes uur”, dan wel „van Haarlem af is het zes uur”, komt op hetzelfde neer; de afstand, de weg dien hij in zijn gedachten doorloopen moet, is één en dezelfde. Zoo is ook in 't Sanskrit bijv. â mûlât zoowel „tot aan den wortel toe”, als „van den wortel af.” Eene zinsnede als â mûlâd wṛkṣaṃ nikṛntati beteekent, uit den aard der zaak: hij kapt den boom tot den wortel toe; doch â mûlâd wṛkṣasyoccatwam, de hoogte des booms van den wortel af. Hetzelfde geldt van het Galelareesche no. Aldus II, § 5, 1: ma hino ngohi no, zij komt tot mij (herwaarts); I, § 27, 5: deo ni jo djaga upa ni ja hino kali ai sima no, en pas op dat gij niet nogmaals voor mijn aangezicht (herwaarts) komt. Deze laatste zinsnede toont duidelijk hoe sima ka, sima ku en sima no in niets anders verschillen dan in de richting der beweging ten opzichte van het standpunt waarop men zich in gedachte plaatst. Van een grammatisch onderscheid, tengevolge waarvan no tot eene andere klasse van rededeelen zou behooren dan ka, kan geen sprake wezen.

Uit het bovengezegde heeft men kunnen opmaken dat no in sommige gevallen in onze taal met „van, uit” moet weêrgegeven worden. Bijv. o bi njawa i bi tjotjawaro o wange ma njonjije ma tòna no (II, § 9, 1) is: de wijze mannen uit het

Oosterland. Hier moet de Galelarees no bezigen, omdat de schrijver zich plaatst op het standpunt van iemand die in Judea woont; de wijzen komen tot zoo iemand „herwaarts.” Daarentegen is tòna ka noodzakelijk in de volgende zinsnede: Sĕbàbu ngomi mi ja kĕlélo ka To Una Awi ngòma o wange ma njonjije ma tòna ka, want wij hebben Zijne ster gezien in het Oosterland; immers hier spreken de Wijzen. Niet minder duidelijk is § 79: O umàti o Jisrael o Babel no i liho Jerusalem ka, het volk Israel keert terug uit Babel (herwaarts) naar Jerusalem.

Een voorbeeld van sa, landwaarts, als betrekkingswoordje, heb ik in de teksten niet aangetroffen, doch dat is niet meer dan toeval. Evenmin in de Bekn. Spr. blz. 45, waar de functies van betrekkingswoord en richtingaanduider verward, en daarenboven beide woordsoorten verkeerdelijk achtervoegsels genoemd worden.

Alle bovengemelde betrekkingswoorden (Nederlandsche afzonderlijke voorzetsels) doen ook dienst als richtingaanduiders (Nederl. zgn. voorzetsels in samenstelling), met uitzondering van ka. Deze uitzondering is even verklaarbaar als dat ook in onze taal wel de meeste voorzetsels in samenstelling gebruikelijk zijn, maar niet alle; evenals in 't Gal. ka, zijn bij ons uitgezonderd te, tot, naar, die vrij wel in waarde met ka overeenstemmen.

Voor het gebruik van ku mogen de volgende, gedeeltelijk reeds vroeger aangehaalde voorbeelden spreken. Wo ruba ku, hij valt neder; § 30, 1: la o Musa wo uti ku, en Mozes daalde af, neder; § 11, 1: o bi onta wa buku ku o sumu moi ma dalàto ka, hij liet de kameelen nederknielen in de nabijheid van een put; § 26, 4: deo i maruku ku manga sahè deo i Wi pudji o Gikimoi, en zij bogen hun hoofd neder en loofden God. Ofschoon ku eene nederwaartsche beweging veronderstelt, kan men niet verwachten dat het altoos bij ons door „neder” of „af” zou kunnen vervangen worden. Om een voorbeeld te geven: wij spreken van „iemand aan een galg ophangen”; de Galelareezen zeggen, juister: „iemand aan een galg neer hangen”; wij denken dan aan de beweging die de verrichter der handeling moet maken om de hooge galg te bereiken; de Galelarees stelt zich voor den geest hoe het te hangen of hangende voorwerp zich bevindt ten opzichte van de galg. Derhalve drukt men zich in 't Galelareesch aldus uit, § 80, 2: bilàsu i wi liku-ku o Mordĕkai o golingàso magéna ma ide ka, ze moeten Mordechai ophangen aan den top van die galg. Vlg. blz. 1.

Je beantwoordt aan ons "op". Bijv. blz. 286: o tàla moi Wi dola-je, Hij steeg eenen berg op, steeg op eenen berg; blz. 393: no maòko-je ani dòhu ka, sta op op uwe voeten. In plaats van "op uwe voeten" heeft het Galelareesch eenvoudig den locatief, dien ook wij gebruiken, wanneer wij zeggen "te voet gaan, reizen"; onze taal zou dus ook zich beter uitdrukken, indien ze zeide "sta op te uwen voeten".

No laat zich gevoegelijk vergelijken met het Hoogduitsche "her". Bijv. ai diha no i gaho-no, breng mij mijn mes hier (herwaarts); § 46, 3: ni wi ngaho-no, brengt hem herwaarts; II, § 3, 4: magéna de una wo supu no, da kam er heraus. Supu op zich zelf is "uitkomen, naar buiten komen"; door no wordt aangeduid dat de beweging geschiedt in de richting van dengene die zich in gedachte buiten plaatst.

Voorbeelden van ko en sa heb ik niet opgeteekend.

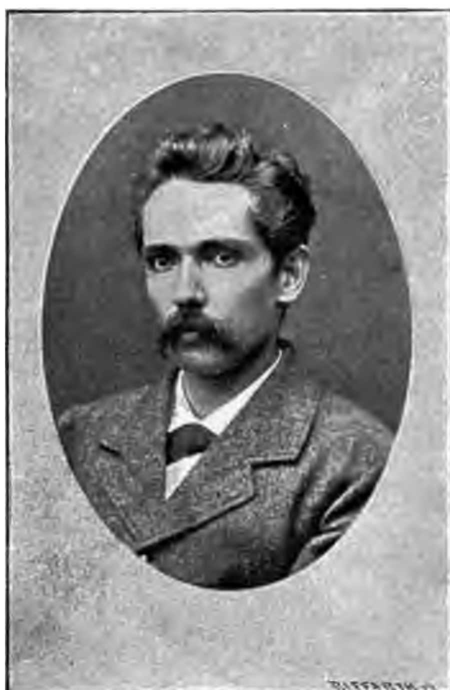
In 't algemeen bestaat er in 't Galelareesche spraakgebruik ten aanzien der betrekkingswoordjes en richtingaanduiders meer symmetrie dan in onze taal. Terwijl wij zeggen: "hij daalt af", doch "hij daalt van den berg", bezigt het Galelareesch in beide gevallen hetzelfde woord, ofschoon in verschillende syntactische functie. Dus luiden de twee Hollandsche zinsneden van zoo even: wo uti-ku en o tàla ku wo uti.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden dat de behandelde achterzetsels, zoowel wat hun plaatsing in den zin als wat hun taak in 't zinsverband betreft, aan het Galelareesch een zeer eigenaardig voorkomen geven.

VOEGWOORDEN.

Het Galelareesch is tamelijk rijk aan voegwoorden, waaronder enkele ontleende, zooals sĕbàbu, omdat, dewijl, uit het Maleisch. Van vreemden oorsprong zijn ook tanu dan, toen, nu, dat, opdat; salantar, salantang, en toch wel, vermits; uit het Ternataansch moet folui (li), voorts (nog), ingedrongen zijn.

Het uit den aard der zaak meest voorkomende voegwoord, is deo, de, en, dan. Als voorzetsel luidt het deo en de, en beteekent dan "met". In waarde komt dus de geheel overeen met het Oud-Javaansche len, en vermoedelijk is het ook etymologisch hetzelfde woord; reeds vroeger heb ik de aandacht gevestigd op de vermoedelijke verwantschap tusschen den Jav· stam lih in kålih,

G. A. Wilken

Geb. 13 Mrt 1847. Gest. 28 Aug. 1891.

LEVENSBERICHT

VAN

Dr. G. A. WILKEN.

(Met portret.)

George Alexander Wilken werd op 13 Maart 1847 te *Menado* geboren uit het huwelijk van Nicolaus Philip Wilken en Maria Elisabeth Hoedt. Zijne moeder behoorde tot eene oude Indo-Nederlandsche familie, in *Amboina* gevestigd. Zijn vader, geboren in *Aurich* (*Oost-Friesland*), was, na te *Barmen*, te *Nuttermeer* en te *Rotterdam* tot zendeling-leeraar te zijn opgeleid, door het Nederlandsche Zendelinggenootschap naar Indië gezonden, alwaar hij achtereenvolgend te *Menado* en te *Tanawangko* werkzaam was, totdat hij zich op 1 Februari 1843 te *Tomohon* vestigde, waar hij tot zijn dood (22 Februari 1878) onafgebroken [1] gedurende 35 jaren als zendeling-leeraar heeft gearbeid [2]. Noch leeft in de *Minahassa* zijn naam in de meest dankbare herinnering, en door zijne, ook door zijn geleerden zoon zeer gewaardeerde geschriften [3] heeft hij ijverig bijgedragen tot de uitbreiding der kennis van de

---

[1] Met uitzondering van het tijkvak tusschen 13 Juni en 29 September 1866, toen hij, ingevolge eene opdracht van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, met zijn jeugdigen mede-zendeling J. A. Schwartz eene reis deed in het, tot de residentie *Menado* behoorende rijkje *Bolaang-Mongondo*, ter vermeerdering van de kennis dier streken, vooral in verband tot de vraag of het te vermoeden was, dat aldaar eene zending slagen zou.

[2] Zie Maandberigt van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Jaargang 80, blz. 91 vgg.

[3] Bijdragen tot de kennis van de zeden en gewoonten der Alfoeren in de Minahassa (Medel. v. h. Ned. Zendelinggen. VII, 117).

Verhaal eener reis naar *Bolaang-Mongondo* (Ib. XI., 41. XII, 225).

De taal in *Bolaang-Mongondo* (Ib. XI, 189).

Allerlei over het land en volk van *Bolaang-Mongondo* (Ib. XII, 284).

Gesprekken in het Alfoersch van *Bolaang-Mongondo* (Ib. XV, 115).

Geslachteregister in de taal van *Bolaang-Mongondo* (Ib. XV, 278).

taal, de zeden en gewoonten der Inlandsche bevolking, te midden van welke hij heeft geleefd.

Het eerste lager onderwijs ontving GEORGE van dezen voortreffelijken vader, die hem ter verdere opleiding in 1859 met een ouderen [1] en een jongeren broeder zond naar „de Protestantsche kostschool voor kinderen van zendelingen en andere Europeërs in Indië" te *Rotterdam* [2], aan het hoofd van welke destijds was geplaatst de heer B. H. KOOL VAN KASTEEL.

Het bleek toen, dat de vader aan zijne zonen degelijk onderwijs had gegeven, want zij werden niet minder goed onderleid bevonden dan in den regel jongens van hun leeftijd in *Nederland*.

Op de school behoorde GEORGE tot de stille, gehoorzame, leerzame knapen, die goede vorderingen maakten in de Nederlandsche, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen, in aardrijkskunde, geschiedenis, enz., en later heeft hij het daar ontvangen onderwijs menigwerf geprezen, evenzeer als de uitnemende verpleging, vooral ook bij ziekte, waartoe veel werd bijgedragen door Mevrouw VAN KASTEEL.

Hij wenschte een militaire loopbaan te maken, maar had de teleurstelling tweemalen, in 1863 en 1864, bij het vergelijkend examen voor de toelating op de Militaire Academie te *Breda* niet te behooren onder de gelukkigen, die in de Inrichting konden worden opgenomen.

Toen besloot hij, op raad van den heer VAN KASTEEL, zich te wijden aan het lager onderwijs, daar zijn vader de kosten voor hoogere opleiding, bij het groot getal zijner kinderen (4 jongens en 4 meisjes), niet dragen kon.

Op uitstekende wijze slaagde hij in 1865 bij het examen voor hulponderwijzer, bij welke gelegenheid hij deed blijken van bijzonderen aanleg voor de wiskunde, terwijl hij eenige maanden later eene aanteekening behaalde voor de Fransche taal.

Om te beginnen werd hij met het geven van onderwijs op de kostschool belast, maar weldra bleek het, dat hij niet de rechte geschikt-

---

[1] Deze, PHILIP DIRK WILLEM, is thans kapitein der Infanterie bij het leger in Nederlandsch-Indië. Hij is een hoogst verdienstelijk officier, werd in Atjeh twee maal gewond en heeft zich door zijn moed, beleid en trouw het ridderkruis der Militaire Willemsorde verworven, terwijl hem ook, toen hij zich, gedetacheerd bij het Nederlandsch leger, in Amsterdam in garnizoen bevond, wegens het redden van een verdrinkenden jongen, een drenkelings-reddings-medaille is vereerd geworden.

[2] Tengevolge van bijzondere omstandigheden is deze school van het Ned. Zendeling-genootschap in 1868 door die Vereeniging opgeheven.

heid bezat om op opgewekte wijze aan kinderen onderwijs te geven; hij was te zeer vervuld met andere ernstige studiën; zijn geest verlangde naar hooger ontwikkeling.

Dit bracht den man, die zijn vader als zijn voogd in Nederland verving, den heer J. C. NEURDENBURG, den noch steeds met onverzwakte kracht arbeidenden director van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, die hem na het verlaten der kostschool in zijn gezin had opgenomen, tot het verstandig besluit zijn pupil aan te raden zich tot hoogere studiën voor te bereiden, en daartoe de lessen te volgen aan de hoogste klassen der Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te *Delft*.

Gretig nam GEORGE dezen raad aan, terwijl de heer NEURDENBURG, met het oog op de meerdere uitgaven die deze opleiding zou veroorzaken, op zich nam, den vader vrede te doen hebben met deze verandering.

Met onverdroten ijver en stalen volharding toog GEORGE aan den arbeid. In 1866 werd hij, na afgelegd examen, toegelaten tot de 4de klasse, maar bij het volgen der lessen in die klasse legde hij zich ook toe op de studievakken der 5de, en dit met zulk goed gevolg, dat hij reeds in 1867 slaagde bij het eindexamen der Hoogere Burgerschool.

Nu stond hem de weg open voor de hoogere studiën. Hij liet zich inschrijven als student aan de Instelling tot opleiding van Indische ambtenaren te *Delft*, en reeds het volgend jaar, in 1868, bekwam hij, na op zeer loffelijke wijze [1] het zoogenaamd grootambtenaarsexamen te hebben afgelegd, het diploma, dat hem den weg opende voor den Indischen staatsdienst, waarop weldra de ministerieële beschikking volgde, waarbij hij werd gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot ambtenaar bij den burgerlijken dienst daar te lande.

Zoo had hij in buitengewoon korten tijd zijn doel bereikt, maar het was ten koste van zijn lichaam; reusachtige wilskracht, onafgebroken inspanning, onthouding van alle genoegens waren noodig

---

[1] De door hem behaalde cijfers waren:

Geschiedenis van Ned. Indië	8
Land- en Volkenkunde . .	9
Staatsinstellingen	9
Godsd. wetten enz. . . .	10
Beg. Mal. Taal	10

geweest, om deze schitterende uitkomst te verkrijgen; hij had zich letterlijk afgebeuld; lichamelijk was hij verzwakt; zijn zenuwgestel was ernstig aangetast; hij was uitermate stil geworden en in zich zelf gekeerd; zelfs tegen eene kleine wandeling zag hij op.

In dezen droevigen toestand was wederom de heer NEURDENBURG voor hem de zorgzame, trouwe vaderlijke vriend; hij nam hem mede op een uitstapje, dat hij met een deel van zijn gezin maakte naar *Godesberg*. Dit reisje, het verblijf in de schoone, liefelijke bergstreken van *den Rijn* werkten heilzaam op het gestel van den afgezwoegden jongeling. Hij sterkte aan, de zenuwen kwamen tot rust, hij werd weder opgewekt en levenslustig, en in het laatst van 1868 kon hij, naar lichaam en geest gezond, na geneeskundig voor den dienst in de tropen te zijn goedgekeurd, de reis naar *Java* aanvaarden.

Hij verkoos die te doen met een zeilschip (het ijzeren fregat *Ternate*, gezagvoerder TH. CARS), liefst als eenige passagier, ten einde ook op reis zijne studiën ongestoord te kunnen voortzetten.

Op 19 Maart 1869 ontscheepte hij te *Batavia*, en ruim drie maanden later zag hij zich benoemd tot ambtenaar ter beschikking van den resident van *Amboina* (Ind. Besl. van 30 Juni 1869).

Nadat hij eenigen tijd op de hoofdplaats van dit gewest, zich het officieel raderwerk en de eigenaardigheden van den Gouvernements-dienst eigen makende, had doorgebracht, belastte de resident hem in October 1869 met de controle der afdeeling *Boeroe*.

Met geestdrift aanvaardde hij den hem geopenden werkkring. Wel zou hij op *Boeroe* de eenige Europeaan zijn te midden der Alfoeren; maar wat heerlijke gelegenheid om zich nu in de praktijk aan zijne geliefkoosde studiën te wijden, kennis op te doen van land en volk in het land zelf, te midden der eigen bevolking, en daarbij werkzaam te kunnen zijn tot bevordering van de ontwikkeling, het geluk en het welzijn van eenige duizende medemenschen!

In dezen zin dan ook vatte hij zijne taak op. Al spoedig schafte hij zich voor eigen rekening een vaartuig aan, ten einde de kust-kampongs gemakkelijker te kunnen bezoeken, dan wanneer hij zijn weg zou moeten nemen door het zware bosch, waarmede het eiland is bedekt. En weldra had hij het vertrouwen der bevolking weten te winnen, hetgeen hem de gelegenheid verschafte, een diepen blik te slaan in hare huishouding, hare zeden, hare gewoonten, hare instellingen, hare denkbeelden, haar karakter.

Hierdoor werd het hem mogelijk, gedurende zijn verblijf op

Boeroe de *Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe* te schrijven, die in het 38e Deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen het licht heeft gezien, en door volledigheid en op grondig onderzoek steunende juistheid uitmunt boven al wat vroeger over het eiland en zijne bewoners werd geschreven, terwijl zij in de bijgevoegde „Aanteekeningen" blijk geeft van de belezenheid van den schrijver en van diens besef van het groote nut der vergelijkende volkenkunde.

Nog geen jaar was WILKEN in *Boeroe* werkzaam, toen hij in September 1870 door den Gouverneur-Generaal werd aangesteld tot kontroleur der derde klasse bij het Binnenlandsch Bestuur in de residentie *Menado*, alwaar de resident hem in December 1870 plaatste in de afdeeling *Gorontalo*, eerst in de onderafdeeling *Boné* en korten tijd daarna in de onderafdeeling *Limbotto-Kwandang*. Ook daar beijverde hij zich, volkomen bekend te geraken met de bevolking in verband met de eischen der Regeeringstaak, die, zooals ook hij oordeelde, in de eerste plaats eene grondige kennis vordert van het volk, dat men besturen, of, waar het, zooals destijds nog met de rijkjes *Gorontalo, Limbotto, Boné*, *Attingola* en *Boalemo* het geval was, in het recht van zelfbestuur gelaten is, leiden moet, en overigens wijdde hij al zijn tijd aan de voortzetting zijner studiën, die hij, bewust dat tal van gebruiken en instellingen bij de stammen van den Indischen Archipel slechts volkomen verklaarbaar zijn door de vergelijking met die van andere volken, hoe langer zoo meer den geheelen omvang der ethnologie deed bevatten.

In Maart 1872 riep de resident hem naar de afdeeling *Belang* (*Ratahan*) in de eigenlijke *Minahassa*.

Kort te voren had er in zijn leven eene zeer belangrijke gebeurtenis plaats gehad, namelijk de voltrekking bij volmacht in *Nederland* van zijn huwelijk met Mejuffrouw J. J. NEURDENBURG, de dochter van den man, die in Nederland als een vader voor hem had gezorgd en dien hij innig vereerde en liefhad. Hoe heerlijk kwam nu juist van pas zijne verplaatsing naar *Ratahan*, van waar het ouderlijke huis in *Tomohon* gemakkelijk was te bereiken, en waar nu zijn brave vader op 7 Juni 1872 het huwelijk van den zoon kon inzegenen!

Gelukkige jaren sleet WILKEN met zijne jeugdige gade in zijn schoon geboorteland, uitmuntende als ambtenaar, onder anderen ook door het verbeteren van wegen en het aanleggen van enkele burgerlijke werken, zich dagelijks meer en meer vormende tot een degelijk ge-

leerde [1], terwijl hij er vier in druk verschenen opstellen [2] bewerkte, die terecht de aandacht van velen vestigden op de nauwgezetheid, den ernst en de scherpzinnigheid zijner ethnologische onderzoekingen, vergelijkingen en gevolgtrekkingen.

Doch slechts weinige waren die aangename jaren, want, nadat hij in Juni 1873 was benoemd tot kontroleur der 2e klasse, werd hij twee jaren later (4 Juni 1875) door de Regeering overgeplaatst naar het Gouvernement *Sumatra's Westkust.*

Met zeer groot leedwezen zag men hem de Minahassa verlaten. De toenmalige resident, de Heer P. VAN DER CRAB, bijzonder op het behoud van dezen bekwamen, ijverigen ambtenaar gesteld, had hem gaarne in de *Minahassa* behouden, en deed daartoe te vergeefs eene poging bij de Regeering.

Of dit geschiedde met instemming van WILKEN is ons niet bekend, maar wij zijn zeer geneigd aan te nemen, dat hij er persoonlijk niet in gemoeid is geweest, want het komt ons voor, dat bij hem, in verband tot de strekking zijner studiën, een brandend verlangen moest bestaan, om ook andere landen en volken van nabij te leeren kennen, en wij vermeenen, dat zijne plaatsing in het met opzicht tot volksinstellingen en gebruiken zoo buitengewoon merkwaardig Gouvernement *Sumatra's Westkust* voor de ontwikkeling der door hem begeerde kennis inderdaad een groote weldaad is geweest.

In het laatst van 1875 kwam hij te *Padang* aan en werd op 8 December door den gouverneur als kontroleur geplaatst in de onderafdeeling *Sipirok* (res. *Tapanoli*).

Eene voor zijne ethnologische studiën meer belovende afdeeling had hij moeilijk kunnen treffen; eene afdeeling, waar zoowel Maleiers als Batakkers ingezetenen zijn; waar de bevolking is samengesteld uit Christen-gemeenten, Mahomedanen en Heidenen; een landschap grenzende aan de onafhankelijke streken der *Battaklanden*, waar de oorspronkelijke instellingen en gewoonten nog niet door onze inmenging waren gewijzigd of zich daarnaar hadden geschikt.

Al dadelijk begon WILKEN zich toe te leggen op de taal, die door de inheemsche bevolking in zijne afdeeling werd gesproken, en hij

[1] Zijn toenmalige resident, de heer Mr. S. C. W. J. VAN MUSSCHENBROEK, die buitengewoon ingenomen was met zijne kennis en bekwaamheid, zag destijds reeds den toekomstigen Professor in hem.

[2] Het Landbezit in de *Minahassa.* — Landverkoop in de *Minahassa.* — Het afplatten van het voorhoofd bij de Alfoeren van de *Minahassa.* — Iets over de naamgeving onder de Alfoeren.

liet zich daarin onderrichten door een ouden kundigen Datoe, wiens vertrouwen en genegenheid hij spoedig gewonnen had.

Dat hij weldra goed op de hoogte was van de hem toevertrouwde belangrijke ambtstaak behoeft wel niet te worden gezegd. Het mocht ook blijken uit het feit dat hem in April 1876, kort voor zijne op 26 Mei van dat jaar geteekende bevordering tot kontroleur der 1e klasse, door den gouverneur de waarneming werd opgedragen van het ambt van assistent-resident van de afdeeling *Mandheling en Ankola*, en hij tevens werd belast met de magistratuur in die afdeeling en het praesidium van de rapat (inlandsche rechtbank), waardoor hij, nog beter en vollediger dan in Sipirok, in de gelegenheid kwam zich bekend te maken met de in November 1875 in het Gouvernement *Sumatra's Westkust* ingevoerde nieuwe regeling van het rechtswezen, waarvan hij weinige jaren later in een rapport, uitgebracht naar aanleiding van een door de Regeering gewenscht onderzoek omtrent hare werking, na persoonlijk verkregen ondervinding, verklaarde, dat er, naar zijne meening, nimmer een grooter weldaad aan de bevolking van *Sumatra's Westkust* was bewezen.

Ook spraken de tevredenheid en het vertrouwen van den gouverneur zich tegenover hem uit in menige buitengewone opdracht of zending. Zoo werd hij, bij voorbeeld, in Januari 1877 in commissie gesteld met het larashoofd van *Saboengan*, om, in vereeniging met eene door den resident der *Oostkust van Sumatra* benoemde commissie, een onderzoek in te stellen naar de beweerde aanspraken van den radja van *Si Moendoel* (*Padang Lawas*) op het grondgebied der kampongs *Aik Kanan* en *Aik Koendoer*, waarop ook de Sultan van *Bila* recht meende te hebben.

Intusschen liet hij bij het vele en vermoeiende dienstwerk de studie niet rusten. Ten langen leste was zijn gestel tegen deze voortdurende inspanning niet bestand, en op nieuw ontwikkelde zich bij hem een zenuwlijden, dat hem noodzaakte wegens ziekte een verlof naar Nederland te verzoeken, dat hem in Januari 1880 door den Gouverneur-Generaal werd verleend.

In Nederland teruggekeerd, bracht hij den eersten tijd van zijn verlof door ten huize van zijn schoonvader in *Rotterdam*, en toen, dank zij de kalme omgeving, gepaard aan het Europeesch klimaat, de zenuwziekte voldoende was geweken, verhuisde hij naar *Leiden* om er de collegies in het Sanskriet van Professor Dr. J. H. C. Kern, en in het Arabisch van Professor Dr. M. J. de Goeje te volgen, van welke talen hij de onmisbaarheid voor zijne ethnologische

studiën gevoelde, terwijl hij zich daardoor tevens de gelegenheid verschafte, om de voorlichting te kunnen bekomen van goede juristen, waar hij die op het gebied der vergelijkende rechtswetenschap mocht behoeven.

Onderwijl had reeds weder eene zeer belangrijke studie van hem het licht gezien, namelijk eene verhandeling *over de primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin* [1], waarin hij de theoriën der nieuwe sociologische school toetste aan de maatschappelijke ontwikkelings-geschiedenis der Indonesiërs, en waaruit dus bleek, dat inderdaad zijne studiën eene algemeene ethnologische richting hadden gekregen en dat hij zich in ongeloofelijk korten tijd op de hoogte had gesteld van den inhoud der voornaamste werken, daarop betrekkelijk.

Deze belangrijke bijdrage werd al spoedig gevolgd door twee andere, niet minder gewichtige, er mede samenhangende *over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras* [2] en *het erfrecht op Nias* [3].

Geen wonder dat, toen in 1883 het lectoraat in de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië bij de gemeente-instelling voor de opleiding van Oost-Indische ambtenaren te *Leiden* moest vervuld worden, de keus op hem werd gevestigd en het Leidsche gemeentebestuur zich gelukkig achtte, dat hij zich die keus liet welgevallen, evenzeer als hij zelf daarin eene welverdiende onderscheiding mocht zien voor zijn onvermoeid streven in het deel der wetenschap, waaraan hij zich had gewijd.

Met veel ijver en groote ingenomenheid vervulde hij dit lectoraat en hij bleef het, ook nadat hij hoogleeraar was geworden, onbezoldigd, vervullen, en legde zijn mandaat eerst neder toen het door de opheffing der Leidsche Instelling verviel.

In 1883 zag van hem ook nog eene merkwaardige proeve het licht, getiteld: *Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras*, die in groote mate de waarde verhoogde van de feestgave, welke het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië ter gelegenheid van het in dat jaar te *Leiden* gehouden Orientalisten-congres aanbood.

Hierop volgde in het jaar 1884 zijne verhandeling *over het Matriarchaat bij de oude Arabieren* [3], een gevolg van het bij prof. DE GOEJE genoten onderwijs, die de eer eener vertaling in het

[1] Indische Gids, 1880 en 1881.

[2] Indische Gids, 1883.

[3] Indische Gids, 1884.

Hoogduitsch verwierf, terwijl in 1884 en 1885 de zoo hoogst belangrijke studie, *Het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel*[1] opnieuw blijk gaf van zijne onvermoeide werkkracht, zijne groote kennis en zijne buitengewone scherpzinnigheid.

Te midden van deze uitgaven zag hij zijne volhardende studiën bekroond door de grootste eer, die Neêrlands oudste Universiteit schenken kan; door eene op 15 Juli 1884 tot stand gekomen benoeming tot *doctor in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel*, *honoris causa*; en nog was de eer dezer onderscheiding geen jaar oud, toen hem reeds weder op andere wijze bleek van de waardeering, die hij zoo terecht in de geleerde wereld genoot.

Dit was, toen de Koning hem op aanbeveling van de Faculteit der letteren en wijsbegeerte en op voordracht van het Curatorium der Leidsche Universiteit, bij besluit van 27 April 1885 benoemde tot *Hoogleeraar in de letteren en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Leiden*, eene onderscheiding des te grooter, omdat hij geroepen werd den Hoogleeraar Dr. P. J. Veth te vervangen, die, naar den wil der wet, verplicht was wegens 70-jarigen leeftijd het zoo lang, zoo uitstekend en zoo roemvol vervuld ambt neder te leggen.

Wat zal hierbij het hart van Wilken gelukkig hebben geklopt! Wat zal een heerlijk, volkomen gerechtvaardigd gevoel van zelfvoldoening hem hebben doortinteld!

Hij aanvaardde het Hoogleeraarsambt op 16 September 1885[2] met eene schoone rede, getiteld: *De vrucht van de beoefening der ethnologie voor de vergelijkende rechtswetenschap.* In deze terecht zeer geprezene voordracht brak hij eene lans voor de beoefening der ethnologie bij de rechtswetenschap en toonde daarvan op heldere, overtuigende wijze het nut aan, onder anderen door te verklaren hoe een vraagstuk, dat voor den beoefenaar der rechtswetenschap lang een raadsel is geweest, namelijk dat over den oorsprong van de civielrechtelijke verwantschap bij de oude Romeinen, de agnatio, eindelijk door de ethnologie tot eene bevredigende oplossing was gebracht.

Met groote zeggingskracht wees hij bij deze gelegenheid de studenten, die, zich als rechterlijk- of administratief-ambtenaar in dienst van den Staat naar Indië wenschende te begeven, zijne lessen zouden

---

[1] Indische Gids, 1884 en 1885.

[2] Met ingang van dit tijdstip ontsloeg de Koning hem op zijn verzoek bij besluit van 11 December 1885 eervol uit 's lands dienst in Oost-Indië.

volgen, er op, hoe zij, om met vrucht werkzaam te zijn, een meer dan oppervlakkige voorstelling van het land en het volk zoude behooren te bezitten; hoe de kennis van de godsdienstige denkbeelde en gebruiken, van de rechtsbegrippen en instellingen, van de zede en denkwijzen, met één woord van de adat's des volks, voor hen onmisbaar zouden zijn, opdat zij niet door onvoorzichtige handelingen die den inlander kwetsen zonder dat zij het vermoeden, de belange van het Gouvernement in het Oosten in de waagschaal zouden stelle

»De kennis van de adat's«, zoo riep hij hun in het laatste ge deelte zijner rede toe, »is voor U, toekomstige Indische Ambtenaren »van het grootste belang. Gij zijt bestemd om eenmaal over de »inlander recht te spreken, hem te besturen. Welnu, hij zal »meer vertrouwen, Uwe bevelen gewilliger opvolgen, Uwe beslissinge »gemakkelijker aannemen, ook waar die lijnrecht indruischen tege »zijne rechtsbegrippen, zoo hij ziet, dat dit niet een gevolg is va »onbekendheid met deze laatsten. Doch wederkeerig zal Uwe kenn »van de adat's den inboorling ook van zelf ten goede komen, da »gij, hem daardoor in zijne zoogenaamde vooroordeelen beter kunnend »begrijpen, in staat zult zijn hem met meer toegevendheid te be »handelen, want ook hier geldt het »tout comprendre, c'est tou »»pardonner.«« En hij eindigde met deze krachtige aansporing »Gij, hebt U een schoonen werkkring gekozen, Mijne Heeren Stu »denten. Gij, die U bekwamen wilt voor den Indischen dienst »»Daar kan in Indië wat groots verricht worden!«« Deze woorde »van den roemruchtigen Stichter van *Batavia* zijn nu nog van to »passing. Gij zult geroepen worden, om mede te werken dat »groots »tot stand te brengen. Uw aandeel daarbij zal zijn den Inlande »met onze rechtsbegrippen, met onze instellingen te verzoenen, e »hem, ook langs dien weg, tot hoogere beschaving te brengen »Daarvoor is weder kennis van de adat's noodig Want zonder eenig »concessie's hieraan, zal die verzoening moeilijk plaats hebben. Zo »zult gij kunnen bijdragen om den band tusschen overheerschers e »overheerschten te versterken, en op die wijze het Uwe te doen »om het schoone Insulinde te behouden voor het lieve vaderland!

Maar ook hij bleef onvermoeid al het zijne doen om te zorgen, da hoe langer zoo meer de kennis, die hij zoo terecht noodzakelijk achtte te behoorlijke volbrenging der bestuurstaak van Nederland in Oost-Indië werd uitgebreid. Trots den arbeid, verbonden aan de nauwgezette voorbe reiding tot zijne collegies en lessen als Hoogleeraar van de beroemde Uni versiteit en als leeraar van de Indische Instelling, was hij voortdurend werk

zaam tot vermeerdering zijner eigene kennis, het verzamelen van gegevens, de oplossing van belangrijke vraagstukken op het gebied der ethnologie; en met snelheid volgden zijne belangwekkende publicatien elkander op. Rust gunde hij zich niet, en slechts zelden verschafte hij zich eenige afleiding, eenige verpozing, door, groot minnaar als hij was van zang en muziek, eens een concert bij te wonen, of zijne ingenomenheid met de hooge tooneelspelkunst te bevredigen door een grooten, beroemden tooneelspeler te gaan zien en hooren. Het was inderdaad, vooral in het laatst, alsof hij zich bezwaard achtte met elke spanne tijds, die niet was gewijd aan zijn werk, zijne studie.

Geen wonder dat menig wetenschappelijk lichaam het zich tot eene eer rekende hem onder zijne leden te tellen. Zoo was hij achtereenvolgend geworden Bestuurslid van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië [1], Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde [2], Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen [3], Correspondeerend Lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen [4], Lid van de Koninklijke Academie der Wetenschappen te Amsterdam [4], Lid van de Anthpropological Society te Londen [5].

De bestuurders van het Koninklijk Instituut stelden er zeer hoogen prijs op hem in hun midden te bezitten. Menig belangrijk rapport, menig gewichtig advies werd door hem uitgebracht. Nimmer was eenige opdracht hem te veel. Zijne welwillendheid evenaarde zijn geleerdheid en, sedert hij Bestuurslid werd, heeft hij voortdnrend de door het Instituut uitgegeven *Bijdragen* verrijkt met de voortbrengselen van zijne scherpzinnige kennis en zijne onuitputtelijke werkzaamheid. Bijna geen der driemaandelijksche afleveringen, welke van de *Bijdragen* na 1884 in het licht zijn verschenen, of zij bevat een belangwekkend stuk van zijne hand. Zoo behelzen de zes deelen, uitgegeven van 1885 tot 1891, van hem 18 belangrijke verhandelingen en opstellen, terwijl toch ook nog in andere Tijdschriften belangwekkende bijdragen van hem het licht zagen, waaronder vooral

[1] 1884—1887; 1888 tot zijn overlijden.
[2] Juni 1886.
[3] September 1886.
[4] April 1890.
[5] 1891.

mogen worden genoemd de opstellen in 1886 en 1887 opgenomen in de *Revue coloniale internationale*, namelijk: *Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens. Mit anhang: Das Verbot der wiederverheirathung der Wittwe während der Trauerzeit und die confusio sanguinis. Das Haar als Zaubermittel.*

Maar tegen deze rusteloozen inspannenden arbeid was op den langen duur zijn gestel niet bestand. Dat onverpoosd denken en werken sloopte zijne krachten. Hoe hij ook herhaaldelijk door zijne liefhebbende vrouw, door zijne zorgzame vrienden werd aangespoord, gesmeekt toch rust te nemen, het mocht niet baten. Eindelijk meende men, zou hij toch gedwongen worden zijne studiën wat te staken, wat afleiding en verpozing te genieten, als hij zich naar Oost-Indië zou begeven, om van wege en onder leiding van het Instituut, daartoe finantieel door de Regeering in staat gesteld, met den Hoogleeraar Dr. K. Martin daar een geognostisch en ethnografisch onderzoek der eilanden van de Banda-zee in te stellen, iets, waartoe hij zich gaarne had bereid verklaard, terwijl het zijne onverzadelijke zucht naar meerdere kennis zou bevredigen, hij er de oplossing hoopte te vinden van vele vragen, die hier, bij gebrek aan juiste gegevens, niet konden worden beantwoord, en het tevens voldoening zou schenken aan zijn, van lieverlede in heimwee overslaande verlangen om zijn vaderland en zijn geliefd, heerlijk Insulinde terug te zien.

Doch het mocht niet zoo zijn. Eindelijk weigerde het afgezwoegde lichaam verderen dienst. In Juni nam hij als lid der groot-ambtenaars-examen-commissie, waartoe hij sedert 1884 jaarlijks door de Regeering werd benoemd, deel aan het onderzoek der candidaten, op de twee laatsten na. De laatste maal dat hij de vergaderingen dier commissie bijwoonde (1 Juli) was er juist eene bestuursvergadering van het Instituut. Hij verscheen aldaar en nam deel aan de beraadslagingen, maar met weemoed zagen zijne mede-bestuursleden dat vermagerde lichaam, die ingevallen oogen, die holle wangen, die afgematte trekken, en zij vreesden dat hun hooggewaardeerde, geleerde vriend ernstig ziek zou worden. Hij was 't reeds; alleen zijne verbazende geestkracht hield hem staande. Dien dag in *Leiden* teruggekeerd, moest hij zich te bed begeven. Dagelijks nam de ziekte toe. Meer en meer sloopte de koorts het lichaam. Lang bleef de geest helder. Nog steeds wilde de arme lijder werken en werken. Maar het ging niet meer. Zwaar was de strijd. Eindelijk zegevierde de kwaal. De schoone bruine oogen, die zoo den indruk gaven van weêrgalooze trouw, van onwrikbare volharding, van diep indringende scherpzinnigheid,

verloren hun glans, die vriendelijke mond, zich zoo dikwijls vormende tot een glimlach, waardoor zoo menig goed, nuttig woord gesproken was, liet bijna geen geluid meer hooren, en op 28 Augustus sloten oogen en lippen zich, helaas! voor eeuwig.

Groot was de smart, groot de deelneming, groot de teleurstelling opgewekt bij velen, toen de droeve mare zich verspreidde in Leiden, in de naaste steden, door het geheele vaderland, ook daarbuiten. En menigeen die den goeden overledene persoonlijk had gekend of hem kende door zijne werken, riep met weemoed uit: wat heeft de wreede Dood daar weder veel goeds, veel edels weggerukt! welk een ontzachelijk verlies heeft die onverbiddelijke gebieder weder toegebracht, niet slechts aan de treurende gade, aan familie en vrienden, maar bovenal ook aan de wetenschap, een verlies, dat schier-onherstelbaar heeten mag!

Op den vierden dag na het overlijden, op 1 September, werd het stoffelijk overschot van den betreurden geleerde ter aarde besteld. Een breede schaar van verwanten, vrienden, vereerders volgde met droef gestemd gemoed de lijkbaar op den doodsakker.

In roerende, welsprekende bewoordingen herdacht daar bij de open grafkuil de Hoogleeraar Dr. M. J. de Goeje, Voorzitter der letterkundige Faculteit, eenmaal zijn leermeester, den geleerde, den vriend, den braven, edelen mensch, die reeds op 44 jarigen leeftijd van het aardsche tooneel was afgeroepen, waar hij nog zoo gaarne lang zou hebben verwijld en waar hij nog zooveel licht had kunnen ontsteken. Daarna bracht ook de voorzitter van het Koninklijk Instituut namens dit lichaam rechtmatige hulde aan den zoo hoog gewaardeerden overledene, hem dankende voor wat hij geweest was voor de Indonesische wetenschap en voor het Instituut, vooral ook er op wijzende hoe de Staat, hoe allen, aan wie onze Indiën ter harte gaan, hem innige erkentelijkheid zijn verschuldigd voor de groote uitbreiding, door zijne arbeidzaamheid gegeven aan de voor een goed bestuur onmisbare kennis van land en volk.

Toen bij de bloem- en lauwerkransen, die de lijkkist reeds versierden, de studeerende jongelingschap er nog eene had gevoegd, bedankte een der familieleden voor de laatste eer aan den overledene bewezen, en verlieten de aanwezigen, diep bewogen, de plek, waar zij zoo veel dierbaars hadden zien toevertrouwen aan den schoot der aarde.

Behalve de van rouw en waardeering getuigende berichten omtrent WILKEN's overlijden in dagbladen, zoowel in Nederland als elders, zijn in verschillende tijdschriften van tal van schrijvers levensberichten, aanteekeningen, mededeelingen en ontboezemingen verschenen, die allen zijne geleerdheid prijzen, ook zijn lof als mensch verkondigen, en waarin sommigen met veel zaakkennis de groote verdiensten van zijne studiën en zijne werken in het licht stellen; met name van de Heeren:

J. D. E. SCHMELTZ, Conservator van 's Rijks ethnographisch Museum te *Leiden*, in het Duitsche Tijdschrift Globus, Bd. LX, nº 13, en Am. URQUELL. II (Red. Dr. FRIEDR. KRAUSS, Wien).

Dr. M. J. DE GOEJE, Hoogleeraar voor het Arabisch te *Leiden*, in het Algemeen Nederlandsch Studenten-Weekblad Minerva. Jaarg. 16, nº. 18.

S.-R. STEINMETZ, jur. cand., een van WILKEN's leerlingen, in de Nederlandsche Spectator 1891, nº. 36.

Dr. H. KERN, Hoogleeraar in het Sanskriet en zijne letterkunde, alsmede in de Indische Oudheidkunde, te *Leiden*, in de Indische Gids, Jaarg. XIII, blz. 1706 vlg., en in het International Archiv für Ethnografie, 1891, Lief. 5.

Dr. C. M. PLEIJTE WZN., Conservator van de Ethnographische verzameling van het genootschap Natura Artis Magistra te *Amsterdam*, in het tijdschrift Vragen van den dag, 1891.

Mr. W. VAN DER VLUGT, Hoogleeraar in de Rechten te Leiden, mede-redacteur van het Tijdschrift De Gids, in dat Tijdschrift, October 1891, blz. 168 vgg.

Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, Bestuurslid van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde, in de Economist van 1891, onder de rubriek Koloniale Kronijk.

Dr. G. SCHLEGEL, Hoogleeraar in de Chineesche taal te *Leiden*, in het Tijdschrift T'oung pao. Archives pour servir à l'étude de l'histoire, des langues, de la géographie et de l'ethnographie de l'Asie Centrale, 1891.

Mr. P. A. VAN DER LITH, Hoogleeraar in de rechten, en oud-Directeur der opgeheven gemeente-inrichting voor de opleiding van Oost-Indische Ambtenaren te *Leiden*, in de Leidsche Studentenalmanak van 1892.

De Hoogleeraar W. VAN DER VLUGT vergunne ons, als slot van deze hulde van het Koninklijk Instituut aan de nagedachtenis van onzen

onvergetelijken WILKEN, met eene kleine variant over te nemen de zoo schoone en ware woorden, waarmede hij zijne ontboezeming over onzen dierbaren doode eindigt:

„Wij hebben van WILKEN geleerd de oudste doodenvereering der „ontwakende menschheid te verklaren uit zekere vrees, die de levenden „koesterden voor de ijverzucht der gestorvenen. Eene hulde in dien „geest zou hij wel nooit hebben begeerd. Jaloersch zelfbehagen was „hem vreemd, en boven bloot persoonlijke geraaktheid wist ieder „hem verheven. Maar wat hij begeerlijk zou hebben geacht en hem „ten volle toekomt is een rouw, als waaraan" allen die met ons schriftelijk zijne nagedachtenis hebben vereerd, getracht hebben uiting te geven: „een kreet van diep gevoelde deernis met wat zijn „werk, het studievak zijner keuze, in dezen zeldzaam rijkbegaafden „arbeider verloor."

Mr. T. H. DER KINDEREN.

LIJST DER IN DRUK VERSCHENEN GESCHRIFTEN VAN Dr. G. A. WILKEN.

In de *Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap:*

Het landbezit in de *Minahasa*. XVII (1873), 107—138.

Landverkoop in de *Minahasa*. XVIII (1874), 227—236.

In de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*.

Bijdrage tot de kennis der Alfoeren en het eiland *Boeroe* XXXVIII, (1875) 1—57.

In het *Tijdschrift voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, uitg. door *het Bataviaasch Genootschap:*

Het afplatten van het voorhoofd bij de Alfoeren van de *Minahassa*. XII (1875), 374—377,

Iets over de naamgeving onder de Alfoeren. XXII (1875), 364—390.

In *de Indische Gids:*

Over de primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin. IIe jaarg. II (1880), 601—665, 1177—1206. IIIe jaarg. II (1881), 232—289

Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras. V^e jaarg. I (1883), 656—765.

Het erfrecht op *Nias*. Ve Jaarg. I (1883), 912—914.

Recensie van Groneman's Vorstenlandsche toestanden. Ve Jaarg. I (1883), 285, 286.

Het matriarchaat bij de oude Arabieren. VIe Jaarg. I (1884), 89—133. (Vertaald in het Hoogduitsch).

Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel. VIe Jaarg. I (1884), 925—1001; II (1884), 19—101; VIIe Jaarg. I (1885), 13—59, 191—243.

De betrekking tusschen menschen-, dieren- en plantenleven naar het volksgeloof. VIe Jaarg. II (1884), 595—613.

In *de Gids:*

De Simsonsage. 1888.

Huwelijken tusschen bloedverwanten. 1890.

Eene nieuwe theorie over den oorsprong der offers. 1891.

In den *Catalogus der afdeeling Nederlandsche koloniën* van de tentoonstelling van 1883:

Inleidend artikel over rechtstoestanden en rechtsgebruiken.

In de *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië:*

De besnijdenis bij de volken van den Indischen Archipel. IVe Reeks, X, 165—207.

Eenige opmerkingen naar aanleiding eener critiek van mijn „Matriarchaat bij de oude Arabieren." IVe R., X, 406—431.

Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. I, 140—220.

Het tellen bij nachten bij de volken van het Maleisch-Polynesische ras. Met twee platen. Ve R. I, 378—393.

Iets over de beteekenis van de Ithyphallische beelden bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. I. 293—401.

Het Shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. II, 427—497.

Iets over de Papoewa's van de Geelvinkbaai. Opmerkingen naar aanleiding van Uhle's „Holz-und Bambusgeraethe aus Nord-West Neu Guinea." Ve R. II, 605—641.

Oostersche en Westersche rechtsbegrippen. Ve R. III, 221-142.

De verbreiding van het Matriarchaat op *Sumatra.* Ve R. III, 163—216.

Iets over de mutilatie der tanden bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. III. 472—504.

Het pandrecht bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. III. 555—609.

Iets over de schedelvorming bij de volken van den Indischen Archipel (met aanteekeningen). Ve R. IV., 89—129.

De couvade bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. IV., 250—266.

[illegible] [illegible] Indischen Archipel. T. I. [illegible]

[illegible] Indischen Archipel. T. I. [illegible]

[illegible] Indischen Archipel. T. I. [illegible]

[illegible] T. I. [illegible]

[illegible] T. I. [illegible]

In de Verslagen van het Kon. Instituut [illegible] [illegible] 1883

[illegible] [illegible] Land- en Volkenkunde. [illegible]

In de Revue Coloniale Internationale:

[illegible] Indonesiërs. [illegible] — 1886. II. [illegible] 1887. I. [illegible]

In de Nieuwe Rotterdamsche Courant:

[illegible] 1886.

In het Tijdschrift voor Strafrecht:

[illegible] Deel V. [illegible]

Afzonderlijk uitgegeven:

De invloed van de beoefening der Ethnologie voor de vergelijkende rechtswetenschap. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Leiden, den [illegible] September 1885. Leiden, E. J. Brill. 1885, 8vo.

Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel. Ve R. IV. 380—463.

Albino's in den Indischen Archipel. Ve R. V., 105—121.

Struma en cretinisme in den Indischen Archipel. Ve R. V., 349—425.

Over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van *Zuid-Sumatra*. Ve R. VI., 149—236.

De hagedis en het volksgeloof der Maleijo-Polynesiërs. Met 2 platen. Ve R. VI., 463—492.

In de *feestgave* van het *Kon. Instituut* bij gelegenheid van het *Orientalisten-Congres* van 1883:

Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras. II. Land- en Volkenkunde. 85—153.

In de *Revue Coloniale Internationale.*

Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens. Mit Anhang: Das Verbot der Wiederverheirathung der Wittwe während der Trauerzeit und die Confusio Sanguinis. — Das Haar als Zaubermittel. — 1886. II. 225—279; 1887. I. 345—427.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant:*

Vrouwelijke successie. Dec. 1890.

In het *Tijdschrift voor Strafrecht:*

Verkrachting en kinderhuwelijk. Deel V. 1891.

Afzonderlijk uitgegeven:

De vrucht van de beoefening der Ethnologie voor de vergelijkende rechtswetenschap. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te *Leiden*, den 16^{en} September 1885. *Leiden*, E. J. Brill. 1885, 8vo.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — ZEVENDE DEEL

(DEEL XLI DER GEHEELE REEKS.)

TWEEDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1892.

INHOUD.

SAWUNEESCHE BIJDRAGEN: VOLZINNEN, SAMENSPRAKEN EN WOORDENLIJST, MET EENE GRAMMATISCHE INLEIDING.

DOOR

H. KERN.

Inleiding.

Dank zij de welwillendheid van de Oud-Residenten de Villeneuve en Riedel, en van den zendeling Bieger, ben ik in 't bezit gekomen van eenige stukken die bouwstoffen bevatten voor de studie der taal van 't eiland Sawu. Ofschoon die stukken mij bij nadere beschouwing bleken aan allerlei gebreken te lijden, vond ik het toch jammer ze ongebruikt te laten liggen. Ik zag wel in, dat men met zulke gegevens geen leerboek kon samenstellen, doch begreep tevens, dat juist het hoogst gebrekkige van hetgeen ik leveren kon, een spoorslag zou zijn voor zendelingen of ambtenaren op Sawu om het onvolledige aan te vullen en het verkeerde te verbeteren.

De volzinnen en samenspraken geef ik, zooals ik ze vond, met weglating van sommige volzinnen, en met wijziging der spelling, voor zoover mij zulks noodig toescheen. Naar al te groote eenvormigheid en consequentie heb ik opzettelijk niet gestreefd. In de scheiding en verbinding der woorden heerscht in de mij ten dienste staande teksten de schromelijkste wanorde; ook daarin heb ik eenige regelmaat gebracht.

In de woordenlijst, die ik uit verschillende gegevens samengesteld heb, zal de lezer telkens de overeenkomstige Sumbasche woorden — voor zoover zij mij toegankelijk waren — vermeld vinden; voorts ook verwijzingen naar één of meer verwante talen. Die verwijzingen moeten dienen als soort van controle op de voor 't Sawuneesch opgegeven beteekenissen. Voor het Sumbasch heb ik gebruik gemaakt van het opstel van Roos in Verh. Bat. Gen. XXXVI en de Woordenlijst van J. de Roo van Alderwerelt in T. v. N. I. XXXIV.

Met het Sumbasch is het Sawuneesch in klankstelsel, spraak-

kunstigen bouw en woordenschat ten nauwste verwant. Daarentegen wijkt het aanmerkelijk af van het Rotineesch, Timoreesch en de overige hiermede in nauw verband staande talen. Een van de kenmerkende verschillen tusschen de taal van Sawu en die der meer oostelijk gelegen eilanden bestaat in de plaatsing der bestanddeelen van eene samenstelling, in welk opzicht het Sawuneesch zich bij de westelijke verwanten aansluit [1]). Over 't algemeen kan men zeggen dat het Sawuneesch veel punten van aanraking heeft met het Makassaarsch en Bugineesch, minder met het Javaansch.

---

[1]) Ik heb slechts ééne uitzondering op den regel aangetroffen, nl. in *ai-mada*, bron, waarin de volgorde der bestanddeelen dezelfde is als in 't Rotineesch. Opmerkelijk is het, dat ook in deze laatste taal uitzonderingen voorkomen, bv. *hade-de*, waterrijst. Zoowel 't Saw. dus als het Rot. zijn niet volkomen consequent. In 't algemeen bestaat er tusschen den woordenschat van het Sawuneesch en Rotineesch meer overeenkomst dan in de spraakkunst.

§ 1. KLANKSTELSEL.

Het Sawuneesch wordt geschreven met de volgende letters:

A, B, D, E, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R, T, U, W.

Hierbij komen als samengestelde teekens, DJ, NG en NJ, waarvan 't eerste uitgesproken wordt als een gemouilleerde *d*, dus als de Javaansche *dj*; *ng* stelt de gutturale, *nj* de palatale nasaal voor, d. i. de ñ van 't Spaansch, de *gn* van 't Fransch.

De klinkers *a*, *e*, *i*, *o*, en *u* (in Hollandsche spelling *oe*) zijn nu eens kort, dan weêr lang. De korte klank wordt gewoonlijk, doch zonder consequentie, in de mij ten dienste staande stukken, aangeduid door verdubbeling van den volgenden medeklinker: een verkeerde hebbelijkheid, die hare verklaring vindt in de tot voorbeeld genomen Hollandsche spelling. Ik heb die verdubbeling vermeden en in plaats daarvan zulke klinkers aangeduid met het teeken der *gravis*.

De klank die aan de Javaansche Pĕpĕt beantwoordt, wordt nu eens weêrgegeven met *ĕ*, dan weêr met ă of met *ů* en zelfs door verdubbeling van den medeklinker achter *a*. Het schijnt, dat bedoelde klank in 't Sawuneesch, bij volle uitspraak, iets dichter bij eene korte *a* staat dan de *ĕ* in 't Javaansch. Daarom heb ik gekozen *ă*, doch hier en daar zal men ook *à* en *ĕ* vinden, bijv. in *bĕni*, vrouw, dewijl de *ĕ* hier ontstaan is uit eene toonloos uitgesproken *i*. In vele gevallen is het onzeker of eene Pĕpĕt dan wel eene eenvoudige korte *a* bedoeld is.

De klemtoon valt veel vaker op de eindlettergreep dan in 't Javaansch of Maleisch. Zulks kan men met zekerheid opmaken uit schrijfwijzen als *pri*, naast *pĕri*, *pari* en *parri*, hoeveel, = Jav. *pira*; en uit voorbeelden als bovengenoemd *bĕni*, vrouw, voor *bini*. Ware de klemtoon op *bi* gebleven, dan zou de *i* niet verdoft zijn.

Vollediger opgaven omtrent den klemtoon en de uitspraak in 't algemeen, kunnen alleen verstrekt worden door hen die de taal ter plaatse zelve bestudeeren

---

§ 2. KLANKVERSCHIJNSELEN.

Het Sawuneesch duldt geen sluitmedeklinkers, en evenmin de verbinding of verdubbeling van medeklinkers.

De klinkers verschillen in de geaccentueerde lettergrepen weinig van de Maleische. Na dezen algemeenen regel valt van elken klinker afzonderlijk het volgende op te merken.

De *a* = Mal. *a*, bijv. *djara*, weg, = Mal *djalan; ăpa* = *ampat;* doch in toonlooze lettergrepen is zij dikwijls overgegaan in *e* (d. i. *é*), bijv. *duwe*, twee, uit *duwa; duwe*, palmwijn, uit *tuwak;* in de voorvoegsels *ke, me, pe, te,* uit *ka, ma, pa, ta.* Vermoedelijk is de *a* eerst in eene doffe *ĕ* overgegaan, en is deze later verhelderd tot *e*. In *ăle*, reeds, zooals men een enkele maal geschreven vindt voor *ăla*, staat *e* voor *a* in een geaccentueerde lettergreep, doch dit schijnt dialektisch en is in allen geval niet normaal. Soms is *a* overgegaan in *o*, als in *no*, 3 p. enk.; *ro*, 3 p. mv.; *mone*, mannelijk, voor *mane,* Sumba *meni* (met Umlaut uit *mani*). Naast *no* komt echter ook *ne*, en zelfs, hoewel zeer zeldzaam, *na* voor. Vermoedelijk is *ne* de vorm dien *na* in eene volstrekt toonlooze lettergreep aanneemt. De *o* in *mone* is misschien een gevolg van de voorafgaande lipletter, doch er zijn te weinig zekere voorbeelden van dien klankovergang, dan dat men iets wat naar een vasten regel lijkt, daaruit kan afleiden. Achter eene *j* pleegt *a,* zelfs wanneer ze oorspronkelijk door een medeklinker gevolgd werd, in eindlettergrepen af te vallen; bijv. *lai* (of *laj*), zeil, uit, *lajar; mai* (*maj*), betalen, uit *majar*, stam *wajar.*

De *e* en *i*, alsook de *o* en *u*, worden wel eens met elkaar verward; bijv. *harehare*, alle, = *harihari*, Oj. *sarisari; omu,* dichtbij, = *umu.* Over *e* en *o*, uit oorspronkelijk *a* ontstaan, is reeds gesproken. Overgang van *u* in *i* is zeldzaam; een voorbeeld daarvan is *adji*, regen, met omzetting uit *idja*, Mal. *hudjan.*

De tweeklanken *ai* en *au* hebben de oudere uitspraak bewaard, hoewel men ook *ei* en *ou* gespeld vindt; dit laatste is vermoedelijk een Hollandisme. Voorbeelden zijn *ai*, water, = Oj. *air; au,* gij = Mal. *ĕngkau*, Oj. *ko.* Eer als klankverzwakking van, dan als gelijkwaardig met *ai*, kan de *e* beschouwd worden in *made*, dood dat niet rechtstreeks behoeft ontstaan te zijn uit *matai*, Tagal. *matay*, Day. *matäi*, maar vergeleken kan worden met Mal., Jav. *mati.* Intusschen blijven er gevallen over, waarin *e* en *o* moeielijk anders te verklaren zijn dan als rechtstreeksche plaatsvervangers van een ouder *ai* en *au;* bijv. in *we*, slechts; *mo*, zuiver, naast *mou*, *mau;* vgl. Woordenlijst.

Verzwakking van een vollen klinker tot *ă* of *ĕ* in de voorlaatste lettergreep van een woord, wanneer de laatste den klemtoon heeft,

is zeer gewoon. Dus *pări*, *pĕri* voor *pari*, omzetting van *pira; bĕni* voor *bini*.

De neiging om in een tweelettergrepigen stam de klinkers om te zetten — een verschijnsel dat min of meer in alle talen der familie is waar te nemen, o. a. in Mal. *hidup* voor *hudip;* Mak. *kade* naast *kida* — is in het Sawuneesch bijzonder sterk ontwikkeld. Bijv. *àmu*, huis, voor *uma*, Oj. *umah; lămi*, vijf, Mal. *lima; pări*, hoeveel, Jav. *pira; adji*, regen, Mal. *hudjan; wodilu*, oor, Sangirsch *tuli; wàru*, maan, Jav. *wulan*. Nog veel andere voorbeelden kan men in de Woordenlijst vinden.

De medeklinkers geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De *b* komt als plaatsvervangster van eene oudere *w* betrekkelijk zeldzaam voor; bijv. in *bani*, dapper, Oj. *wâni*, Mal. *bărani*. Onder welke voorwaarden zich uit *w* eene *b* ontwikkeld heeft, is uit het beschikbare materiaal niet op te maken.

De *d* beantwoordt deels aan Mal. *d* = Jav. *r* of *ḍ*, Mak. *r*, als *duwe* = Mal. *dúa; para* = Mal. *padang*, Mak. *parang;* deels is ze eene verzachting der *t*, als in *dau*, mensch, = Mak. *táu; dai*, drek, = Jav. *tahi; mada*, oog, = Mal. *mata; wadu*, steen, = Jav. *watu; dăka* komen, = Jav. *tĕka*. Soms zijn de oudere en de jongere vorm beide in gebruik; dus *tăbu* of *dăbu*, suikerriet; *tui* en *dui*, oud. Deze verzachting van *t* in *d*, *nd* komt ook voor in het Sumbasch, alsook in het Fidjisch, doch de woorden waarin zich dit verschijnsel vertoont, zijn schier zonder uitzondering andere; zoo heeft het Sumbasch niet *tau* = Saw. *dau*, doch *daun*, *ndaun*, jaar, = Saw. *tau*. Het Fidji heeft *de* = Saw. *dai*, en *dovu* = *dăbu*, doch in verreweg de meeste gevallen gaan Fidji en Saw. ten opzichte der verzachting hun eigen weg; aan een historisch verband is niet te denken.

De *dj* = Mal. *dj*, bijv. *djara*, weg, = Mal. *djalan; djau*, ver, = Mal. *djauh*. Voorts staat het dikwijls voor *j;* bijv. in *adju*, hout, = Mal., Jav. *kayu; kadja*, rijk, uit Mal. *kaya*. In 't algemeen is de Sawunees geneigd de klanken *dj* en *j* met elkaar te verwisselen, zoodat hij *djămiăi* en *jĕmiăi*, morgen, zegt Daaruit mag men opmaken dat de Saw. *j*, behalve als overgangsletter, niet meer de zuivere halfklinker is, maar met de Hollandsche *j* gelijkstaat. Als overgangsletter tusschen twee klinkers, waarvan de eerste een *i* is, wordt de *j* nu eens geschreven, dan weêr weggelaten, bijv. in *ije* naast *ie; wiju* en *wiu;* in zulk een geval kan de *j* zuiver halfklinker wezen.

De *g* is meermalen uit *k* ontstaan; bijv. *kegana*, rechts, Mal. *kakanan*. Oorspronkelijk is zij in *guti*, schaar, Jav. *gunting; guru*, leermeester, overgenomen uit het Mal. of Javaansch.

De *h* heeft eene oudere *s* vervangen, gelijk o. a. ook in het Maori. Dus *huhu*, vrouwenborst, = Jav. *susu; he* —, een = Jav. *sa —; paha*, markt, uit Mal. *pasar; hekola*, school, uit *skola*. De Sumbaneezen bezitten de *s* nog, maar zijn toch op weg om die te verliezen, want nu reeds gebruiken zij de *s* en de *h* door elkander [1]). Behalve de *h* uit *s*, heeft het Saw. nog *h* als onorganischen voorslag vóór eene *u*, bijv. in *hudi*, weinig, = *udi; huru*, ruilen, = Mal. *urup; huni*, verborgen voor *uni*, *wuni* [2]). De Mal., Mak., Jav. *tj* wordt in het Saw. behandeld alsof het eene *s* was.

Over de *j* is reeds gesproken bij de *dj*. De vorm *ji*, 1e ps. mv. naast *di*, moet ontstaan zijn uit *dji*, een gemouilleerd *di*.

De *k* = Jav., Mal. *k*, waar ze niet geheel wegvalt, of, hetgeen zelden gebeurt, tot *g* verzacht wordt. Bijv. prefix *ke* = Jav. *ka*, *kĕ; kodo*, borst, Mak. *konro; kuri*, huid, Mal. *kulit*. Dikwijls valt de *k* geheel weg; bijv. in *adju*, hout, Jav. *kayu; ku'u*, hoef, nagel, Jav. *kuku; ai*, vrouwenkleed, Jav. *ken; la'i*, mannelijk wezen, Mal. *laki; nga'a*, eten, Sund. *ngahakan*. Ook in het Sumbasch valt de *k* wel eens uit, doch zeldzamer, bijv. in *ijang*, visch, Mal. *ikan; wu*, nagel, Mal. *kuku*. — Voor den overgang van *k* in *g*, zie bij *g*.

De *l* heeft de neiging om in *r* over te gaan, beantwoordt anders aan Mal., Jav. *l*.

Van de *m*, *n* en *ng* is niets bijzonders op te merken. Natuurlijk moeten zij vóór een medeklinker verdwijnen volgens de bovenvermelde klankwet.

Op de *p* is vàn toepassing wat van de *k* gezegd is: de oude *p* blijft of onveranderd of valt geheel weg, wordt ook wel eens tot *b* verzacht, hetgeen vaker in 't Sumbasch geschied. Voorbeelden zijn: prefix *pe* = Mak. *pa; pădu*, bitter, Jav. *ampĕru; pudi*, wit, Mal. *putih; pidu*, zeven, Jav. *pitu; ăpa*, vier, Mal. *ampat*, Bataksch *opat*. Afgevallen of uitgestooten is *p* o. a. in *uru*, tiental, Jav. *puluh; u'i*, vulva, Mal. *puki; uhu*, lever, hart, Sumba *pusu*, Jav. *pusuh; a'i*, vuur, Mal. *api; a'u*, *a'o*, kalk, Jav. *apu*,

---

[1]) Volgens de Roo van Alderwerelt, l. c. p. 235.

[2]) Deze *h* herinnert aan den onorganischen spiritus asper van het Grieksch vóór de *ypsilon*.

Mal. *kupur*; *are*, rijst, Jav. *pari; ădu*, gal, naast *pădu* [1]. Overgang in *b* in *rabe*, afnemen, Mal. *rampas*.

De *r* beantwoordt aan eene Mal. *r*, voorzooverre in 't Jav. ook eene *r* daartegenover staat; de gutturale triller, die in 't Mal. door *r*, in het Tagalog door *g*, in het Dayaksch door *h* vervangen is, valt in het Saw., evenals in 't Javaansch, geheel weg. Gewoonlijk vertoont Saw. eene *r*, waar het Mal. *d*, doch het Jav. *r* of *ḍ* heeft. Voorbeelden zijn: *rou*, holte, Mal. *ruang*, Jav. *rong; raho*, vergif, Mal. *ratjon*, Jav. *ratjun;* doch *rau*, blad, Mal *dăun*, Oj. *ron; ari*, jongere broeder, Mal. *adiq*, Oj. *ari*; *răngi*, hooren, Mal. *dĕngar*, Oj. *rĕngö*; *răpa*, vadem, Mal. *dĕpa*, Jav. *ḍĕpa; àmu* huis, Mal. *rumah*, Oj. *umah*.

Voorts vervangt in het Saw. de *r* niet zelden eene oudere *l*, hetgeen in het Sumbasch niet geschiedt. Dus *uru*, tiental, uit *puluh*; *uru*, begin, eerste, Mak. *ulu*, Oj. *hulu*; *dara*, binnen, Mal. *dalam; aru*, acht, Sumba *walu; djara*, weg, Mal. *djalan; dari*, touw, Jav. *tali*.

De *t* wordt menigmaal zoowel aan 't begin als in 't midden van een woord tot *d* verzacht; anders is het = Jav. of Mal. *t*. Bijv. *tălu*, drie, Jav. *tĕlu; tunu*, licht ontsteken, Mak. *tunu; ti*, uit, van, Sund. *ti; tangi*, geween, Jav. *tangis*. Voorbeelden van *d* uit *t* zie men bij *d*, en in de Woordenlijst.

De *w* is, in 't algemeen, Jav. *w*, Mal. *b*. Bijv. *wadu*, steen, Jav. *watu; woe*, krokodil, Sumba *wuja*, Oj. *wuaya; tawa*, dingen, Mak. *tawara; wawi*, varken, Mal. *babi*. Zelden valt een *w* of *uw* aan 't begin van een woord af, als in *aru*, acht, Sumba *walu*, Oj. *wwalu*.

Tot de zeer ongewone klankovergangen behoort die van *a* in *i* als in *wiu*, *wiju*, nieuw, = Oj. *wahu*, Ibanag *bagú;* denkelijk heeft de *i* zich hier ontwikkeld uit eene *e*, welke, zooals wij gezien hebben, meermalen uit toonlooze *a* ontstaan is. Onregelmatig zijn verder de vormen *woe* en *wuu* voor krokodil, Oj. *wuaya*, Sumba *wuja*. In *woe* kan *e* uit *ia* gesproten zijn, doch de tweede vorm, *wuu*, blijft mij onverklaarbaar. De vorm *wo*, vrucht, in samenstellingen voor 't vollere *wue*, Oj. *wwah*, is te verklaren als een gevolg van klankverzwakking, even als *du*, mensch, in een overeenkomstig geval, van *dau;* vgl. Woordenlijst.

In sommige woorden is de eerste lettergreep afgeworpen; *na*, kind, = *ana; ma*, akker, Ibanag *umá*, Mal. *huma; mu*, 2 ps. mv.

[1]) Niet onmiddellijk is de *p* weggevallen, maar na eerst in *f*, voorts in *h* overgegaan te zijn. In 't Rotineesch is die *h* gebleven; bijv. *hade*, rijst.

voor *kamú; di*, wij, voor *àdi*, *kádi*, d. i. *kidá*, *kitá* met omzetting der klinkers.

---

§ 3. WOORDVORMING. VOORVOEGSELS.

Van bestaande wortels en stammen — waarvan de vorming hier buiten beschouwing blijft — worden in 't Sawuneesch woorden afgeleid door middel van voorvoegsels. Zonder twijfel heeft het Saw. ook afleidingen met achtervoegsels bezeten, doch die zijn op enkele sporen na, bijv. *hengăbi*, bedekken, verdwenen. Hetzelfde is trouwens gebeurd in het Sumbasch.

Als voorvoegsels, die als zoodanig nog herkenbaar zijn, komen voor: *ke*, *me*, nasaal, *mĕng* of *meng*, *pe*, *ta*, *he*, *wo*.

Ke, Sumba *ka*, te vergelijken met Jav. *ka*, *kĕ*, vormt woorden die in begrip overeenkomen met verleden deelwoorden in intransitief-passieve beteekenis; bijv. *keloli*, gevallen; vgl. Sumba *kanabu*, gevallen, stam *nabu; zoo* ook *kebădi*, onthutst, verrast; vgl. Jav. *kaget*. Uit den aard der zaak worden zulke woorden vaak geheel en al adjectieven; bijv. *kelagi*, krom, Sumba *kaleka; kemangu*, droog, van *mangu*, drogen; of. abstracte substantieven, als *kebuwe*, waarde, prijs. Verder vindt men het voorvoegsel bij woorden die eene richting aanduiden, als *kedjunga*, achterzijde, Sumba *kadenga* en *kadjea; kedanga*, rechterzijde, waar het Jav. het stamwoord *tĕngĕn* gebruikt; *kegana*, rechts, Mal. *kakanan*, van st. *gana* = Mal. *kanan*. Zeer gewoon is een gelijkluidend voorvoegsel, zoowel in het Sumbasch als in 't Sawuneesch, bij namen van dieren, planten, lichaamsdeelen en gereedschappen; bijv. *kebara*, sprinkhaan, Sumba *kabalang*, vgl. Jav. *walang; kebeba*, vlinder, Sumba *kabeba*, vgl. Fidji *bebe; kedăke*, kikvorsch; *kebaki*, tor; *kebui*, katjang; *kela*, areca; *kepaka*, zekere boom; *kebake*, pens; *keluwe*, spier, vezel; *kehai*, bezem, veger; *kelàti*, boog; *kepoke*, lans, vgl. Mak. *poke; ketaka*, bijl. Of dit voorvoegsel bij plant- en diernamen, enz., hetwelk in alle verwante talen meer of minder gebruikelijk is, volkomen identisch is met dat in *keloli* enz., is vooralsnog niet uit te maken.

Me, Sumba *ma*, in oorsprong één met Oj., Bataksch, Tagalog, Mak., Bug. *ma*, duidt in 't algemeen aan een „met iets zijn, met iets bezig zijn, of in zekeren staat verkeeren." Dus *meda'u*, bevreesd, angstig, Oj. *matakut; merai*, lang, Sumba *malai*, Tag. *malayu*, ver; *meringi*, koud, Sumba *maringi;* vgl. Mak. *dinging*, Mal. *din-*

gin; menĩ, fijn (uit *menĩ'i*), Dayaksch, Bisaya *manipis;* vgl. Mal. *nipis*, welk laatste als de secundaire stam kan aangemerkt worden; Bis. *nipis*, iets fijns. In het Maleisch is te vergelijken het prefix *bĕr*, ofschoon dit vormelijk niet met Tagal. *ma*, maar met *mag* overeenkomt.

Het nasale voorvoegsel, in volleren vorm *ang* enz., hetwelk uit het Jav., Sund., Mak. enz. welbekend is, komt steeds in den zwakken vorm in het Sawuneesch in ettelijke afgeleide woorden, en wel niet alleen werkwoorden, voor. Nog zeldzamer is het prefix *mĕng* of *meng*. De veranderingen die de beginletter van de stammen ondergaat, zijn dezelfde als in de verwante talen, waarbij in 't oog is te houden dat de *h* in 't Saw. oudtijds eene *s* was. Werkwoorden op deze wijze afgeleid zijn o. a. *nga'a*, eten, van een stam *a'a*, hetzij dit = KAKAN of = Sund. *hakan* te stellen is; *ngàdi*, zien, van *àdi* of *kàdi*, d. i. omzetting van *ita* of *kita; ngĕne*, zwijgen, vgl. Jav. *mĕnĕng; nginu*, drinken, van stam INUM. Het gevoel voor de eigenlijke functie van het nasaalvoorvoegsel, schijnt verloren, daar bijv. *ngadi* niet enkel „zien" beteekent, maar ook „zichtbaar, in 't gezicht", evenals Sumba *ngita*, en *nga'a* evenzeer subst. als werkw. is. Het voorvoegsel *mĕ* + nasaal is over in enkele, meest transitieve werkwoorden, als *mĕnja'e*, bestijgen, van *ha'e*, oudtijds *sake; na'o*, *mĕna'o*, stelen, van stam *takau; mĕdjădi*, zitten [1]). Voor zooverre de geringe woordvoorraad dien wij kennen, ons veroorlooft een oordeel te vellen, moeten *ng* en *mĕng* in het Saw. en Sumbasch als verouderde voorvoegsels beschouwd worden, die alleen in bepaalde woorden voortleven en dus niet meer in hun eigenaardige kracht gevoeld worden.

Pe, Sumb. *pa*, vormt evenals *pa* in 't Madureesch, Makassaarsch, Bugineesch, de Filippijnsche talen, *va* in Mota en Florida, causatieven; dus *penga'a*, doen eten, voeden, van *nga'a*, eten: *pemoko*, bereiden, van *moko*, gereed; *pemabo*, temmen, van *mabo*, tam; *peramu*, in huis doen zijn, huisvesten, van *ramu*, d. i. *ra àmu*, in huis; vgl. Mak. *pariballa*, van *ri balla; pedjudju*, iets aanwijzen; vgl. Jav. *nuduhake*. Nu ligt in *pe* niet slechts het begrip van iets maken, maar ook van voor iets houden, als iets beschouwen, als iets behandelen. Vandaar dat met *pe* ook bijwoorden van wijze afgeleid worden; dus *pedjau*, maken dat iets ver is, en ver, als bijw.; *peije*, verbeteren, en bijw. goed, beter; *petu*, oprechtelijk, juist,

[1]) Vgl. Sumba *mendidi*, Jav. *aṇḍuḍuk;* de *n* vóór de *dj* moet in 't Saw. natuurlijk verdwijnen.

van *tu*, waarachtig. Vandaar ook dat *penga'a* beteekent (geneesmiddelen) innemen, een maal nuttigen. Verder vormt *pe* verbaalsubstantieven: *pedaga*, het handeldrijven, van *daga*, handelen; *peloko-nga'a*, huwelijk, van *loko-nga'a*, huwen; in samengestelde uitdrukkingen is het dikwerf in 't Nederlandsch te vertalen met den stam van een werkwoord als eerste lid eener samenstelling; bijv. *peludja* is: kweeken, verzorgen, verplegen; *ana peludja*, pleeg-kind. In *penawu*, reede, duidt het voorvoegsel de plaats aan voor de handeling *penawu*, voor anker liggen; in 't Maleisch en Javaansch zou in *palabuhan*, *labuhan* het plaatsaanduidende suffix *an* niet kunnen gemist worden, wel het voorvoegsel *pa*. In 't algemeen speelt het voorvoegsel *pe* in het Sawuneesch eene voorname rol, en is eene nauwkeurige omschrijving van de verhouding der met *pe* afgeleide vormen tot de grondwoorden eene der belangrijkste punten van de spraakkunst. Hier kan de functie van het prefix slechts in hoofdtrekken aangegeven worden wegens de onvolledigheid der beschikbare teksten.

Ta komt overeen met het Makass. *ta (tar)*, en geeft dus te kennen dat iemand of iets in zekeren toestand gekomen is. Bijv. *tahuli*, van den rechten weg af geraakt, verdwaald, = Jav. *kĕsasar*; *tabàlu*, (iets) vergeten zijn; vgl. Mak. *tarurangi*, zich herinneren; *tabolo*, verzonken, verdronken; *tadjana*, in den toestand van zinken gekomen, zinken.

Verder dient *ta* (soms *tĕ* geschreven) ter aanduiding van een futurum en conjunctief; is zulk een vorm met *ta* afhankelijk van een hoofdpraedicaat, dan wordt hij in onze taal weergegeven door eenen infinitief met of zonder „te”. Dus *takako ja*, ik zal of wil gaan, maar *oö ja takako*, ik wensch te gaan; in 't Oj. zou men zeggen *mahyun aku lumakwa*, staat dus het aanvullende woord in den conjunctief. Feitelijk drukt het voorgevoegde *ta* in het Saw. dus hetzelfde uit als het suffix *a* in het Oj. De vraag is of *ta* in dit geval als prefix te beschouwen is dan wel als afzonderlijke partikel, te vergelijken bijv. met Mal. *akan* en Dayaksch *baka*. Bedenkt men dat een Mal. *tĕrlihat* in het Nederlandsch kan uitgedrukt worden door „te zien” en dat ons „te” een doel aanduidt, dan zal men het niet onmogelijk achten dat de twee oogenschijnlijk zoo verschillende functies van *ta* zich toch uit één begrip ontwikkeld hebben. Hoe het zij, het schijnt mij niet twijfelachtig dat *ta* als aanduider van het futurum in het Sawuneesch overeenstemt met het als futurumpartikel optredende *te* in de talen van Mota, Mosina, Pak, Gog, Lakon, *t* op Motlav en Saddle-island.

He duidt, evenals het Jav. en Mal. *sa, sĕ*, in samengestelde benamingen van hoeveelheid de eenheid aan; bijv. *heuwe*, *ḥewue* = Mal. *sabuwah; hedau*, iemand; *hedau hedau*, ieder. Bij de benamingen van tiental en honderdtal, wordt *he* gevolgd door een nasaal; dus *henguru*, tien; *hengahu*, honderd. Ook bij de overige telwoorden geschiedt dit: *duwenguru*, *tălungahu*, enz., zoodat de neusklank, welks ontstaan wij hier niet hebben te onderzoeken, niet als bestanddeel der telwoorden een, twee, enz. kan beschouwd worden.

Wo komt voor als voorvoegsel van substantieven en adjectieven, zonder dat de beteekenis van deze merkbaar gewijzigd wordt. Bijv. *worowu* of *rowu*, beeld; *wodilu*, oor, Mak. *tolè; uowiu*, naast *wiu*, nieuw; *woije*, goed, evenals *ije; worena* en *rena*, groot. De oorsprong van dit *wo* schuilt nog in 't duister. Opmerkelijk is het dat aan *wodilu* beantwoordt het Sumbasche *kasilung*, ontstaan uit *katilu*, waaruit men geneigd zou zijn de gevolgtrekking te maken dat *wo* en *ka* synoniem zijn. Dezelfde overeenkomst in waarde tusschen *wo* en *ka* vertoont zich in de benaming voor muis, rat: Saw. *kedjou*, *kedjowe*, Sumba *kalau*, Fidji *kalavo*, Mota *gasuwe*, vergeleken met Mak. *balawo*, Day. *balawau*, Malegasi *walawo*, Binongko *wolawo*, Roti *lafo*. Ik vermoed dat Saw. *wo* oorspronkelijk één is met Maori *po* in *pouaru*, weduwe, weduwnaar, waarin *uaru* het bekende Oj. *walu*, Mal. *balu* is. Ook het O.j. *wa* (en *bâ*) in *wahiri, bâhiri, awahiri*, afgunst, afgunstig; Day. *ba* in *bahiri*, afgunstig, verschilt in beteekenis onmerkbaar van *hiri*, zoodat het vermoedelijk met Saw. *wo* en Maori *po* verwant is. Of nu dit *wa* reeds in de grondtaal een andere uitspraak vertegenwoordigde van *ma* (vgl. Mal. *băr*), dan wel of *wa* en *ka* soms in voorhistorischen tijd beide uit een denkbaar *kwa* of als zgn. velaar uitgesproken *ka* gesproten zijn, is een vraagstuk dat thans nog niet voor oplossing vatbaar is.

Het infix, resp. prefix, *m*, *um* moet eenmaal in het Saw. bestaan hebben; een overblijfsel daarvan is *muri*, leven, uit *humurip, hmurip*, doch *muri* is geheel en al een stamwoord geworden, zoodat men kan zeggen dat het infix als zoodanig verouderd, uit de taal verdwenen is.

---

§ 4. ZELFSTANDIGE EN BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

Er bestaat in het Saw. geen bijzondere vorm of partikel ter onderscheiding van enkel- en meervoud. Een zeker meervoud, dat evenwel meer eene verscheidenheid dan een veelheid te kennen geeft, wordt gevormd door herhaling van het woord; dus *wawi wawi*,

varkens (groote en kleine). Het spraakgebruik wijkt te dezen opzichte niet af van dat in het Maleisch en Javaansch.

De adjectieven ondergaan evenmin verandering in het meervoud, alleen van samengestelde uitdrukkingen, als *nà-iki*, kindje (eigenlijk klein kind) wordt *iki* herhaald, zoodat *nà-iki-iki* is verschillende kindertjes."

De genitiefbetrekking wordt door eenvoudige bijstelling uitgedrukt; het bezeten wordende voorwerp wordt het eerst genoemd, de bezitter onmiddellijk daarop. Dus *djara duwai*, het paard van den vorst. In veel gevallen draagt deze constructie, als men op de beteekenis let, het karakter eener samenstelling; bijv *nadu'u dahi*, zeevisch; *nadu'u loko*, riviervisch; *hedai wawi*, varkensvleesch. Een voorbeeld van omgekeerde woordschikking in eene samenstelling — het eenige mij bekende — is *ai mada*, bron, = Mal. *mata ayĕr* (vgl. de noot blz. 158). Elke verbinding waarin het tweede woord niet in de verhouding van een genitief tot het eerste staat, is ondubbelzig eene samenstelling; als *bĕni balu*, weduwvrouw.

Het Saw. bezit geen lidwoord, doch in sommige woorden, als *namada*, oog (in samenstelling *mada*), *nadu'u* visch, is *na* moeielijk anders te verklaren dan als een soort lidwoord, hetzelfde dat als *na*, enz. in de meeste Melanesische talen nog voortleeft.

---

§ 5. TELWOORDEN.

De hoofdgetallen zijn:

1.	ăhi	40.	ăpanguru
2.	duwe	50.	lăminguru
3.	tălu	60.	ănanguru
4.	ăpa	70.	pidunguru
5.	lămi	80.	arunguru
6.	ăna	90.	heonguru
7.	pidu	100.	hengahu
8.	aru	200.	duwengahu
9.	heo	1000.	hetăba.
10.	henguru	10000.	henguru tăba
11.	henguru ăhi	11000.	henguru hetăba
12.	henguru duwe	100000.	hengahu tăba
13.	henguru tălu	101000.	hengahu hetăba
20.	duwenguru	110000.	hengahu henguru tăba
21.	duwenguru ăhi	200000.	duwengahu tăba
30.	tălunguru	1000000.	heriwu herawo

De eenheid wordt daar waar men in onze taal *een* toonloos uitspreekt, uitgedrukt door *he*, verbonden met *dau*, mensch, *uwe*, *wue*, vrucht, *ngiu*, lichaam, *bălă*, plat vlak, lap, en andere zgn. hulpwoorden, meestal vóór den naam van 't voorwerp. Bijv. *hedau*, een mensch, iemand, = Mal. *saorang; hengiu wawi*, een varken; *hebĕngu kepoke*, een lans; *djala hebăla*, één net; vgl. Sumba *sawăla louw*, een lap stof, *dua wăla louw*, twee sarongs. Behalve de reeds genoemde zijn er nog andere zgn. hulpwoorden; o. a. *băka*, bijv. *duwe băka wodilu*, twee ooren.

De rang- en vermenigvuldigingsgetallen worden in de mij ten dienst staande stukken niet opgegeven; evenmin de breuken. Het woord voor "maal" is *wari;* "tweemaal" vind ik uitgedrukt door *duwe wari;* 2 × 2 is *duwe duwe wari*, hetgeen in woordschikking afwijkt van het Mal. *duwa kali duwa.* "Half" is *tĕnga;* een half, *hetĕnga;* een kwart is *hekowa* (uit Holl. *kwart*).

Onbepaalde telwoorden zijn: *harihari*, alle; *henga*, eenige.

---

§ 6. VOORNAAMWOORDEN.

Persoonlijke voornaamwoorden. Deze zijn: 1 ps. *ja;* 2 ps. *au;* 3 ps. *no;* mv. 1 ps. *di*, *ji;* 2 ps. *mu;* 3 ps. *ro*. Als vollere vorm van 1 ps. mv. *di* komt op een paar plaatsen in de samenspraken *kēdi* voor, doch misschien heeft de schrijver *ke di*, d. i. de partikel *ke* + *di* bedoeld; in alle gevalle is *kē*, waar men *kă*, *kĕ*, verwachten zou, verdacht. Instede van *ro* wordt hier en daar *no* als 3 ps. mv. gebruikt. Hoewel dit gebruik in strijd is met het Sumbasche, lijkt de vorm gewettigd.

De persoonlijke voornaamwoorden doen ook dienst als bezittelijke: ze worden, gelijk gewone substantieven, achter de benaming van de bezitting geplaatst; dus *àmu-ja*, huis van mij, mijn huis; *djara-au*, uw paard; *ama-di (ji)*, onze vader; *kepo-no*, zijn geweer; *kowa-kowa-ro*, hun prauwen [1].

Het Saw. heeft dus de possessiefaanhechtsels verloren, tenzij men *ne* (zeldzamer *na*), eenen bijvorm van *no*, als aanhechtsel wil beschouwen. Het is inderdaad waarschijnlijk dat *ne* zoo verklaard moet worden, omdat het in gebruik van het als bijstelling gebezigde *no*

[1] Om «de, het mijne, uwe», enz. uit te drukken, bezigt het Saw. de woorden *oha*, of *uwu*, *wu* gevolgd door 't pers. vnw. Dus *oha-ja*, de, het mijne; *uwu* of *wu-au*, de, het uwe.

verschilt. Dit laatste is overal bepaaldelijk z. v. a. „zijn, haar", terwijl *ne* (*na*) meestal optreedt, waar het Javaansche aanhechtsel van den 3 ps. niet met een voornaamwoord in 't Hollandsch kan vertaald worden; bijv. in zinnen als *dĕmange sing ĕndi*, wie is de Dĕmang? [1] Zoo zegt men ook in het Saw. *dăka le Duwai-ne*, de vorst komt ook. In soortgelijke gevallen bezigt het Sumbasch *na*, hetwelk zich als bezitt. aanhechtsel duidelijk van 't pers. vnw. *njuna* onderscheidt; zoo is *na ri-na*, de beenderen; *pira wili-na djara ija*, hoeveel is de prijs van dit paard? Intusschen mag ik niet nalaten op te merken dat in 't Saw. *ne*, achter het adjectief, hetwelk een substantief vergezelt, geplaatst wordt; bijv. *wije pa ja băla do mĕdi ne*, geef mij het zwarte goed; en dat *ne* ook als aanwijz. vnw. voorkomt, bijv. *wawi-wawi nadu ne?* van wien zijn die varkens?

Aanmerking. Er is een *ne*, Sumbasch *na*, dat vóór een woord of zinsnede, waarop men nadruk leggen wil geplaatst wordt; geheel en al als in 't Sundaneesch *nja*. Bijv. *pa mi ne pe-au?* waár wóónt gij? *hanga ke ne tui păda'?* hoeláng zijt gij al ziek? Zoo ook in 't Sumbasch: *ku-ita seau na uma*, ik zie een huis; *na ri-na*, de béénderen; *tangaruka suduk; njuda na merana*, kijk naar de mieren; die zijn vlijtig; in veel gevallen zou men dit *na* een emphatisch lidwoord kunnen noemen: *pakadaki na liku-epi*, steek de lónt aan: *ĕnggini na lei-mu?* waar is uw mán? Dit *ne*, *na* houd ik voor een relatief, waaruit zich licht een lidwoord, als hoedanig *na*, *n* in de Melanesische talen en het Fidji voorkomt, ontwikkelen kan, en ook een relatief voegwoord „dat, omdat". Inderdaad is *na* in 't Sumbasch ook als voegwoord „omdat"; Saw. *ne*, omdat, dewijl. Het karakter van een relatief is nog duidelijk te herkennen in een zin als deze: *ĕnggini na ĕnda kau-rengu*, hetwelk vertaald kan worden met: waarom luistert gij niet? doch eigenlijk beteekent: wat (is het) dat gij niet luistert?

Aanwijzende voornaamwoorden. Het Saw. is betrekkelijk rijk aan aanw. voornaamwoorden, waarvan het onderscheid ongelukkigerwijze in de weinig nauwkeurige Maleische en Hollandsche vertolkingen niet helder uitkomt [2]. Er zijn kortere en langere vormen; de eersten zijn voornamelijk in gebruik achter de voorzetsels *pa*, *la*, enz.; de laatsten zijn blijkbaar ontstaan uit de kortere door

---

[1] Zie Roorda, Jav. Gramm. § 349.

[2] Ook met de Sumbasche aanw. vnwoorden zijn de vertolkers in de war; wat bij Roos met «deze» vertaald wordt, heet bij de Roo van Alderwerelt «die», en omgekeerd!

voorvoeging van het verouderde lidwoord *na* of van eenig ander woordje. *De*, *nade*, *nahede*, is = deze, dit; *ne*, *nane*, schijnen, evenals het Mak. *iya* en het Fransche *ce*, niet bepaald „deze”, noch „die” te kennen te geven, hoewel men ze meermalen nu eens met het eene, dan weder met het andere moet vertalen; zoo bedoelt men met *lodo nane* „deze dag, heden”; *pa ne pa ni* wordt vertolkt met Mal. *sini sana; la ni* = daarheen. *Pune*, *punide*, *nunane* en *puwe* = die, dat gindsche. *Hĕde*, *nahĕde, hăre, nahăre* = die, dat.

Ne is klaarblijkelijk het Sumbasche *na* in *ijana, ijena* en *nina,* in welke twee woorden het begrip van meerderen of minderen afstand niet in het laatste bestanddeel, maar in *ija* opgesloten ligt. *He,* is vermoedelijk = *he,* Jav. *sa*, een, gelijk, zoodat *hede* te vergelijken is met ons „dezelfde”; vgl. Oj. *sarikā́,* dezelve, die; *sariki*, deze zelfde, deze.

Vragende voornaamwoorden. *Nadu*, wie? mv. *nadu nadu. Nami* welke? welke plaats? de korte vorm is *mi;* met het voorzetsel *pa*, te: *pa mi*, te welker plaatse, waar? *He*, wat, *quid? Henga*, hoe groot, *quantus? Pĕri, pĕri*, hoeveel, *quot? Nenga* (*ninga*) en *nga*, welk (van eene reeks) *quae;* bijv. *pa tau nga*, in welk jaar?

Onbepaald voornaamwoord. Als zoodanig doet dienst *nenga nenga,* iets; *nga* schijnt ook als onbep. vnw. gebruikt te worden.

Betrekkelijk voornaamwoord. Dit luidt *do*. Bijv. *tudi do woije,* een goed mes; *nadu do kako la ni*? wie gaat daarheen? *amu do tui,* het oude (vroegere) huis; *dau do made tabolo dahi*, iemand die gestorven is in zee verzonken zijnde, d. i. een in zee verdronkene. Met behulp van het relatief kunnen *nomina agentis* gevormd worden, die soms het karakter van gewone appellatieven aannemen; als *dolila*, vogel, eig. die of dat vliegt; *do pamu*, huisvrouw, eig. die thuis is. Die uitdrukking *pa do*, welke men den locatief van het relatief zou kunnen noemen, kan als voegwoord dienst doen (vgl. Skr. *yatra*) bijv. *pa do era tamuhu Mehara nga Dimu*, ten tijde dat, toen er oorlog was tusschen M. en D.

---

§ 7. WERKWOORDEN.

De regels omtrent het gebruik van 't actief en passief zijn in het Saw. dezelfde als in andere onverbasterde Indonesische talen; hetgeen

des te opmerkelijker is, omdat vormelijk actief en passief zich niet meer onderscheiden; alleen uit de constructie blijkt of een gezegde als actief dan wel als passief gedacht wordt. Vormen die met het prefix der bedrijvende werkwoorden voorzien zijn, dienen ook in het passief, en andere zonder dat prefix kunnen als actief optreden. Bijv. *ngàdi* is niet slechts "zien", maar ook "zichtbaar, te zien"; *nuhu au* is "gij komt binnen", doch *amu nuhu ri adji* is "het regent in" (het huis) wordt door den regen binnengedrongen. *Iawăli kii Hawu ja*, ik wil (of zal) een geit koopen", doch *tawăli ri ja djara pune*, ik wil dat paard koopen (eig. dat paard zal door mij gekocht worden). Zoo ook is *taheleo*, ik zal of wil zien; *taheleo ri ja*, ik wil het zien; *kale ro-djara do kebăla*, zoek een effen weg; doch *kale ri au*, gij moet het (of ze) zoeken.

Omtrent de Tijden is op te merken, dat ter aanduiding van handelingen in den Tegenw. en den eenvoudig verhalenden Tijd één en dezelfde vorm bestaat, gelijk in 't Mal. en Jav. Het Perf. en Plusq. Perf. kenmerkt zich door *ăla*, *ălake*, afgedaan, al afgedaan; in overeenstemming met Mal. *tĕlah*, *sudah*, Jav. *wis*, enz. Bijv. *ăla ke au peloko nga'a* zijt gij al getrouwd? Doch niet altoos kan een Perf. in onze taal met *ăla ke* weergegeven worden.

Het Fut. en de Conjunctief heeft tot kenmerk een voorgevoegd *ta;* zie bij de woordvorming.

Een infinitief bezit het Saw. niet; onze afhankelijke infinitief zonder of met *te* wordt door een conjunctief vervangen.

De imperatief onderscheidt zich niet van den Tegenw. Tijd. De verbodspartikel is *bole;* bijv. *bole bălu*, vergeet niet!

---

§ 9. PARTIKELS.

Bijwoorden van plaats, tijd en wijs bestaan grootendeels uit pronominaalstammen, meestal verbonden met voorzetsels. Zoodanige zijn *nahede*, hier; nu; *pa de*, hier; *la ni*, daarheen; *te mi*, waar; *nune*, zoo; *ma de*, hierheen; *mihăre*, *minahăre*, zoo.

Nog andere bijwoorden zijn: *o*, ja; *ădo*, neen; de ontkenning *do*, die steeds achter het woord waarop ze betrekking heeft geplaatst wordt; *ke*, wel, al; *ăla*, *ăla ke*, reeds; *dai*, genoeg; *dado*, nog niet; *ko*, eens, nog; *we*, *wata*, slechts; *ma*, namelijk; *make*, toch wel, wel; *omu*, *umu*, nabij, bijna; *mida*, gisteren; *balirai*, morgen;

năli, overmorgen; *dange*, aanstonds; *wări*, *ri*, terug; wederom; *le*, ook; *lema*, óók.

De voorzetsels spelen in het Saw. eene belangrijke rol, hetgeen in 't nauwste verband staat met het feit dat de suffixen in onbruik geraakt zijn. De voornaamste voorzetsels zijn *pa*, te, op, aan; *la*, naar (bij verwijdering); *tala*, z. v. e. om te; *ma*, naar (bij nadering), — waarts; *ti*, *ngati*, uit, van; *ri*, aan, voor, wegens; bij 't passief te vertalen met „door"; *rowi* = *ri*; *te*, te, Eng. at; *ra*, *dara*, binnen, in; *la dara*, Engelsch: into; *wije*, ten behoeve van, voor, aan; *nga*, met; *rai*, sedert. Uit het Maleisch overgenomen is *hape*, tot aan.

De meest gebruikelijke voegwoorden, die gedeeltelijk ook als bijwoord beschouwd kunnen worden, zijn: *nga*, en; *dje*, daarop, en, dan; *hadi*, doch, maar; *ta*, omdat; *hami*, als; *hari*, alsook; *hari nga*, alsmede; *kări*, *ki*, *ke*, indien; wanneer; *ne*, dewijl, omdat, want; *nge*, dat; *watu*, maar.

KORTE VOLZINNEN EN SAMENSPRAKEN, NEDERLANDSCH EN SAWUNEESCH.

Hoe is uw naam?	Nadu ngara-au?
Van waar komt gij?	Ngati mi au?
Waar gaat gij heen?	Tadju la mi au?
Wie gaat daarheen?	Nadu do kako la ni?
Wie komt daar aan?	Nadu do dăka pune?
Ik kom niet; ik kan niet komen.	Dăka do ja; dai do ja tadăka.
Hij blijft hier maar staan.	Titu pa de we no.
Gij moogt niet heengaan.	Ije do au takako.
Wilt gij niet heengaan?	Oŏ do au takako.
Is het ver van hier?	Do djau ngati de?
Ga, vraag drinkwater.	Kako, mĕningi ai loko.
Roep uw vader hierheen.	Pedoë ama-au ma de.
Ik kom van Holland.	Dăka ja ti Wailada.
Hoever is het van hier?	Henga ne djau ti de?
Wacht eens even.	Mate ngara ko.
Ga naar mijn huis.	Kako la àmu-ja.
Haal het gezangboek eens	A͜go ko buku li-lodo.
Neem mijn boek.	Ăba ne buku-ja.
Breng dit naar huis.	Pengadu nade lāmu.
Ik ga naar 't strand.	Kako ja la dahi.
Hij (zij) komt van 't strand.	Dăka no ti dahi.
Zet hier neêr.	Tăka pa de.
Een groot schip.	Kapa worena.
Ik ben moe.	Taroë ja.
Dat is een booswicht.	Dau do kenjo punane.
Een goed mensch.	Dau do je.
Leg het op den schouder.	Hàpe pa kolo-gunu,
Maak een goeden weg.	Ta'u ro-djara do wòje.
De weg is niet goed.	Ro-djara dodo wòje.

Zoek een effen weg.	Kale ro-djara do kebăla'.
Dat is verkeerd (mis).	Hala pune.
Gij zult (moet) mij vergezellen.	Tapeduta ja ri au.
Gij gaat met hem meê.	Au pedutu nga no.
Gij zijt van den rechten weg af.	Tahuli au.
Wijs mij den weg.	Pedelo ro-djara pa ja.
Waar (welke) is de weg naar Sĕba?	Nami loro-djara la Hăba'?
Wat zoekt gij?	Kale nenga au?
Waar is mijn jongere broer?	Pa mi ari-ja?
Mijn jongere broer bevindt zich hier niet.	Pee do ari-ja pa de.
Het eiland Sawu.	Pulu Hawu.
Het gewest Sĕba.	Rai Hăbá'
Hoevel kampongs?	Pări' kedjòbo?
Te Sĕba is een vorst.	Pa Hăba' hedau duwai.
De vorst van Sĕba.	Duwai Hăba'.
Menschen van Timor.	Dau Dimu.
Waar is zijn huis?	Pa mi àmu-no?
Er is een dief.	Era dau mena'o.
Ik ga alleen (of zelf).	Kako ja we miha.
Pas op dat kind.	Mĕniga na'-iki pune.
Wij allen.	Ji hari-hari.
Ik zelf wil niet.	Ja we miha dodo oö.
Alsmede hij (niet).	Hari nga no ma.
Hij wil wel (al).	Oö ke no.
Ga gij naar 't veld.	Kako au la pada.
Ga gij om hout te hakken.	Kako au la para adju.
Vergeet niet, neem het spoedig op.	Bole bàlu, dede mariai.
Ja, neem het maar op.	Ije ke, tadede.
Dat is 't mijne.	Oha-ja punane.
Dat is mijn kip.	Manu-ja punane.
Ik verzoek u (mij) te helpen, Radja.	Meningi ja ta ruba-dara, Duwai.
Houd mij niet voor den gek.	Bole peako au pa ja.
Ga snel!	Kako laha-laha.
Gij gaat voor (eerst).	Kako uru au.
Gij gaat achteraan.	Kako leto au.
Ga naar achteren.	Kako au la kedjunga.
Trek niet zoo.	Bole nune minahàre.
Volg mij naar Sumba.	Pedutu ja la Wa.
Bind dat eens (even).	Ăki ngara ko.

Doe het behoorlijk.	Ta'u pemola.
Maak het beter.	Njăga' pewŏje.
Ik kan niet paardrijden.	Ijă do ja mĕnja'e djara.
Indien wij langzaam rijden, durf ik wel.	Bani ke ja, kări tapelama.
Zadel 't paard.	Rapa djara.
Stijg gij eerst op.	Mĕnja'e uru au.
Het is zeer warm.	Lănga-lănga ne pana.
Vraag tuwakwater.	Mĕningi ihi-duwe.
Ik wil (ga) drinken.	Tanginu ja.
Houd eens even op.	Pengaha ko hudi.
Vooruit maar!	Djo we!
Zoek een plaats om te zitten.	Kale era mĕdjădi.
Is er geen plaats om te pleisteren?	Do era ne era-pengaha we ado?
Waar is een koel plekje om te bekomen?	Pa mi rai mawo tapehuri ani?
Dit is te zwaar.	Lănga-lănga medjăni nade.
Een mager, wild, mak, schrikachtig paard.	Djara melaka, melĕi, mabo, kebădi.
Een ondeugend paard.	Djara peako.
Ik wil (zal) dat paard koopen.	Tawĕli ri ja djara pune.
Te Liai lijdt men hongersnood.	Tamenganga pa Liai.
Men krijgt geen eten.	Nara do nga'a.
Waarom niet?	Ri nenga?
Te Sĕba is eten.	Pa Hăba' era nga'a.
Sĕba en Liai zijn in oorlog.	Muhu Hăba' nga Liai.
Het paard eet gras.	Djara nga'a dju'u.
Wij gaan met ons vieren.	Kako helau-helau di ăpa.
Ik wil ook meegaan.	Ja do takako helau-helau.
Wees niet bekommerd op weg.	Bole hedu'i pa ro-djara.
Vergeet mij niet.	Bole bălu ja.
Gij allen.	Mu hari-hari.
Geef mij (eig. ik vraag) drinkwater.	Meningi ja ai loko.
Lieg niet.	Bole uku.
Drie paarden.	Tălu ngiu djara.
Ik kan geen Sawuneesch spreken.	Ia do ja pedai li Hawu.
Slechts een paar woorden.	Wata he ŭba' duwe ŭba'.
Het paard van den vorst.	Djara duwai.
Stijg te paard, val niet.	Mĕnja'e djara, bole menawu.
Ga niet snel; ga langzaam.	Bole perai; kako pelamalama.

Een groot paard.	Djara moniăi.
Hoever is het?	Henga ne djau?
Ge moogt niet lang uitblijven.	Dodo ije taradja.
Ik vrees om lang uit te blijven.	Meda'u jataradja.

Kom binnen!	Nuhu!
Kom naar boven!	Ha'e!
Wie zit daar?	Nadu do mĕdjàdi pa pune?
Zijt gij ziek?	Tapăda' au?
Ga zitten.	Mĕdjàdi.
Kom hier.	Mai ma de.
Sta op.	Kădi.
Goed zoo (of: genoeg!)	Teje.
Wat scheelt u?	Păda' nenga au?
Hoelang zijt gij ziek?	Henga ke ne tui păda'?
Is het al beter, of niet?	Do ije ke, we ădo?
Drink deze medicijn.	Nginu amo-adju nade.
Driemaal daags.	He lodo tălu wari.
Breng dit naar huis.	Ăba nade lāmu.
Hoe oud is hij wel?	Pări wuhe tau ke no?
Ik heb zieke oogen.	Tapăda' namada-ja.
Welk oog is ziek.	Namada nami do păda'?
Wees niet bewegelijk.	Bole kemuki.
Lach niet.	Bole mari.
Beweeg het hoofd niet.	Bole kemuki kătu.
Laat de tong zien.	Pedelo weo.
Laat mij uw hand eens aanvoelen (aanvatten).	Hăko ko ne ruwai-au tapăru.
Ik heb hoofdpijn.	Păda' kătu-ja.
Buikpijn, tandpijn.	Păda' dălu, păda' ngutu.
Waar woont gij?	Pa mi ne pe-au?
Dichtbij.	Hedăra?
Kunt gij slapen?	Ja bàdji?
Hebt gij eetlust?	Dai tanga'a?
Stel u niet bloot aan den wind.	Bole pelăka pa ngălu.
Uit een klapperboom gevallen.	Bunu' ti kolo-njiu.
Heeft hij al medicijn gebruikt?	Ăla ke penga'a amo-adju?
Geef hem eten.	Wije no nga'a.

Knip zijn haar.	Gute ru-kătu-no.
Laat mij eens zien.	Hăko ko ri ja taheleo.
Vergeet niet te drinken.	Bole bălu tanginu.
Eet veel.	Nga'a peāiāi.
Eene vrouw of een man.	Mobĕni we momone.
Klein of groot (volwassen).	Na'iki we kepai.
Oud of jong.	Weka we ngăru.
Zuigt dat (kind) nog?	Do ne tahuhu ko ma?
Eét het veel?	Tado āi ke ne nga'a-ne.
Het heeft wormen.	Era-ne kelate.
Gij moet het spenen.	Pengaha, bole pehuhu.
Het is al twee jaar oud.	Duwe tau ke ne pemuri.
Heeft het al rijst gegeten?	Ăla ke no penga'a are?
Hoeveel kinderen hebt gij?	Do pări ana-au?
Hoeveel meisjes?	Do pări ana mobĕni?
Hebt gij de medicijn al gebruikt?	Ăla ke au pepake amo-adju?
Wie gaf ze u?	Nadu do wije pa au?
Gij moogt geen medicijn van iemand anders gebruiken.	Ije do au tapake amo-adju ti dau hewala.
Het is goed (men moet) ze (te) gebruiken op tijd.	Do ije tapake pa kewahu-no.
's Morgens, 's middags en 's avonds.	Djemiāi, natu lodo nga mĕda.
Meng deze medicijn met suiker.	Amo-adju nade pekiwo nga donahu.
Scheer zijn hoofdhaar af.	Luhu ru-kătu-no.
Laat de kinderen bij mij komen.	Hani we na'iki ne tamai nga ja.
Jaag ze niet weg.	Bole băgi'.
Ik heb de kindertjes lief.	Dije ja nga na'iki.
Ik heb óók kinderen.	Era lema ja nga ana'.
Hij loopt mank.	Kako beko no.
Hij heeft een wond aan 't hoofd.	No'e kătu-no.
Hebt gij azijn?	Era-au nga do kedoha?
Hij heeft zich in de hand gesneden.	Ruwai-no lăka ri tudi.
Komt maar binnen, kindertjes.	Nuhu we, ana'iki.
Gaat gij op school?	Kako au la hekola?
Gij zijt reeds groot.	Kepai ke au.
Hebt gij nog broertjes?	Era au nga a'a-ari momone na'iki?
Hoe laat is het al?	Oba pări ke?
Welk boek?	Buku nami?
Gauw naar huis!	Laha lāmu!
Maak niet beschaamd.	Bole pemakaidara (of: pemakeadara.)

Zie goed; hoor goed.	Heleo ije; rǎngi ija.
Wat is dat?	Nenga punane?
Hoe heet dit?	Mi ne ngara nade?
Zeg het behoorlijk; nog eens!	Li pemola; hewari wǎri.
Hebt ge al gebaad?	Ăla ke au pedjiu ai?
Zie naar het bord (schrijfbord).	Heleo pa bǎla' papa.
Lees dit.	Le (of baha) nade.
Schrijf deze letter.	Buki lète nade.
Kom laat ons zingen.	Mai we ma djuka lodo.
Laat ons tezamen opzeggen.	Pa li hela'u-hela'u.
Hoeveel óógen hebt gij?	Do pǎri ne namada-au?
Twee.	Duwe buwe.
Hoeveel óóren?	Do pǎri ne wodilu-au?
Twee.	Duwe bǎka'.
Hoe luidt déze?	Hami nami na li nade?
Ik weet niet.	Ia do ja.
De Meester is reeds naar school gegaan.	Kako ke Guru la hekola.
Vergeet niet den Meester te zeggen.	Bole bàlu tapika pa Guru.
De Hollandsche taal.	Li Wailada.
Noem eens eenige dieren.	Pika ko hudi ne ngara bada.
De koe, 't varken, 't paard.	Hapi, wawi, djara.
De kip, de kikvorsch.	Manu, kedǒke.
De visschen, de vogels.	Nadu'u, dolila.
De aap, de hond.	Kode, ngaka.
Noem mij eens eenige dingen in huis.	Pika ko pa ja ne worowu pa ra àmu.
Bord, kopje, mes.	Kirigi, piga rai, tudi.
Houwer, zwaard, lans.	Wela, hemala, kepòke.
Houd op, het is al genoeg.	Pengaha, dai ke.
Tel tot tien.	Kire hàpe la henguru.
Dat is mis (fout).	Hala pune.
Ja, juist.	O, petu ke.
Weet gij het al?	Ia ke au?
Ja, Mijnheer.	O, Tuwai.
Gij zijt dom.	Do bǎnga aŭ.
Een en een is twee.	Ăhi nga ǎhi hako duwe.
Vier min twee, blijft twee.	Ăpa ǎgo duwe, rihi duwe.
Eenmaal, tweemaal.	Hewari, duwe wari.
Tweemaal twee is vier.	Duwe duwe wari agu ǎpa.

Zes door 3 gedeeld is twee.	Ăna pekepala tălu duwe.
Tel uwe vingers.	Kire kolo-ku'u-au.
Een en een half; een en driekwart.	Ăhi hetenga; hewuc (heuwe) nga tălu kowa'.
Vijf en een kwart.	Lămi hekowa'.
Niet eenmaal, maar honderdmaal.	Ado hewari, wata hengahu wari.
Anna gaat hier staan.	Titu Ana ma de.
Alsook Helena.	Hari nga Helena.
Help mee zingen.	Tulu tadjuka lodo.
Laat ons bidden.	Mai di ma hebadja.
Heb maar geduld, Meester.	Tawăngc we. Guru.
Ik vraag verschooning.	Tahuba ja.

Hoeveel vraagt (eischt) gij?	Pări ne měningi au?
Wilt gij dit verkoopen of niet?	Tapewije ke nade we ado?
Wat vraagt gij?	Aminga nenga au?
Pinang of keper?	Kela we băla' kepe?
Dat heb ik niet (in voorraad).	Pune bule do pa ja.
Ga suiker koopen.	Kako la wăli donahu.
(Ik heb) al véél suiker.	Ai ke ne donahu.
Zet daar neêr,	Tăka pa pune.
Ik wil het zien.	Taheleo ri ja.
Bedrieg niet.	Bole pote au.
Zet maar neer.	Tăka we.
Ik heb al een paard.	Era ke ja nga djara.
Ik heb nog geen paard.	Bule dado ja nga djara.
Ik wil eene geit koopen.	Tawăli ki'i hawu ja.
Koop gij mij een varken.	Wăli au hengiu wawi pa ja.
Dat is te duur.	Lănga pune ne ha'e kebuwe.
Dat is goedkoop (laag).	Mura (wawa) pune.
Ik heb geen geld (bij mij).	Bule do ja nga doï.
Ik vraag te leen.	Měningi tapidja ja.
Het is te smal.	Lănga ne koba.
Het is al te lang.	Lănga-lănga ne merai.
Hoe komt dat toch?	Ri nenga ke no?
Ik wil geel goed koopen.	Tawăli bara do kelara ja.
Hebt gij geen groen goed?	Bule do au nga băla' do mengăru?
Geef mij het zwarte goed.	Wije pa ja băla' do mădi ne.
Meet goed.	Hăko peïje.

Hebt gij sarongs?	Era au nga higi?
Laat mij hóófddoeken zien.	Peheleo· pa ja ne lehu.
Genoeg! ga maar heen.	Teje, kako we.
Roep dien man terug.	Pedoë ri ne dau ne.
Hoe oud is dat paard al?	Pări buwe tau ke djara pune.
Wilt gij het ruilen?	Tapehuru ri au?
Hoeveel vraagt gij toe?	Henga ne meningi au tabuwe?
Ik ruil het niet (voor) twee paarden.	Pehuru ri ja nga duwe ngiu djara.
De tabak is op.	Ăla ke ne runai.
Hoeveel kost die tabak.	Henga ne kebuwe runai pune?
Koop boomvruchten.	Wăli wo-adju.
Verkoop mij die sarong.	Pewije higi pune pa ja.
Een mooi mes.	Tudi do wòje.
De Butoneezen zullen komen, met hunne prauwen.	Dau Butu tadăka nga kowakowa-ro.
Ze brengen katoen, om het voor suiker te ruilen.	Pengàdu wungu, tapehuru donahu.
Wij gaan daarheen.	Kako di la nane.
Wat voeren zij nog meer aan?	Nenga le oha-ro do pengàdu?
Zij verruilen sarongs.	Pehuruhuru higi ro.
Gelooven de Butoneezen in den Heiland onzen Heer die lichaam en ziel redt?	Do părhaja ke ne dau Butu pa muri-di do pehelama ngiu nga hemanga?
Neen, ze zijn Mohammedanen.	Ado, ro dau Hela.
Elk jaar komen zij herwaarts.	Hewue tau dăka ma de.

Waar is uw tuin?	Pa mi doka-au?
Wiens tuin is dat?	Doka nadu punide?
Wie verwoesten hier alles?	Nadu do peapa nade hari-hari?
De varkens.	Wawi.
Dan (eig. indien dat zoo is) moet gij eene heining maken.	Ki minăhàre ta'u ri au ne la'u.
Dat heb ik gedaan, doch met geweld komen ze binnen.	Ăla ke ja peta'u, ta pewiki tanuhu.
Dan moet gij goed hout nemen.	Ki minăhàre ago adju do ije.
Er is geen hout.	Bule do adju.
Dan moet gij den haag van levend hout maken.	Ki minăhàre ta'u ri au la'u ri adju do muri.

Het is zeer lastig.	Lănga ne hedu'i.
De varkens vreten alles•weg (wat de varkens eten, is alles weg).	Nga'a nga'a ri wawi ila harihari.
Zij vertrappen en wroeten den grond om.	Djăle ri djàla nga wuki-wuki ne wo-rai.
Van wien zijn die (de) varkens?	Wawi wawi nadu ne?
Alle varkens loopen maar los.	Harihari wawi tagòle we.
Vergeet niet te gieten.	Bole bàlu tabuwi.
Tabak planten.	Hăla nanai (runai).
Plant djagong, boontjes.	Kudja tăra (tărai) Djawa, kebui.
Rijst planten.	Melari are.
Geef mij (eig. ik vraag) een weinig bloemen.	Mĕningi ja wila-bŭnga udi.
De pisang is nog niet rijp.	Mea dado muu ne dai.
De rijst kan gesneden worden.	Ije ke ne are tagitu.
Zoek pĕpaja.	Kale wo-hango.
Haal eens klappers uit den boom.	Pue ko njiu ti kolo.
Hebt gij al tabak gesneden?	Ăla ke au pero'e runai?
Hebt gij al tabak gedroogd?	Ăla ke au peno'a runai?
Hij is nog niet droog.	Mangu dado.
Hij is nog nat.	Do bòbo ko.
De rijstvelden hebben water gekregen.	Nara ai pa ma-are.
Alle planten verdorren.	Made ăle-ăle ru adju.
Niets kan groeien.	Bule do hehi do muri.
Alles verschroeit door de zon.	Harihari kepu ri lodo.
Het is nog onrijp.	Do mada ko.
Is de djámboe al rijp?	Mea ke ne woko Djawa?
Pluk tamarinde.	Ăgo wo-helagi.
Plant veel toewakboomen.	Hăla duwe peăi.
En vruchtboomen.	Nga kepue adju do era nga wue.
En schaduwboomen.	Nga kepue adju do era raimawo.
Haal wat komkommers.	Ăgo wo-dimu poro.
Hoeveel soorten limoen?	Pări worowu ne wo-djăru?
De mĕlati, de tjampaka.	Wila-bunga loro, wila-bunga hepaka.
De oebi, katala, Spaansche peper, Melongena, siri.	Wo-hiwu Butu, wo-hiwu Djawa, wo-hili, wo-tăre, kenana.
Suikerriet.	Dăbu.

Kunt gij zwemmen?	Ia au nangi?
Is deze rivier hier diep?	Aijae ne loko de?
Hoe diep?	Henga ne aijae?
Meer dan een vadem.	Rihi ti herăpa.
Neem schelpen.	Ăgo kaba' wokepui.
Wat zijn die schelpen mooi.	Hami nami ne wòje kaba' wokepui.
Hebt gij er al in 't zicht?	Ngàdi ke ri au?
Is hier veel visch?	Ne de ai nadu'u?
Vroeger veel, nu weinig.	Uru ne ai, nahede hudi ke.
Vroeger kwamen er dikwijls bij Sawu heele scholen visch.	Uru ne dăka loro we hedăka ma rai Hawu nadu'u anja anja.
Nu komen zij niet meer.	Nahede dăka do ke.
Waar is uw net?	Nami djala-au?
En waar uw hengel?	Ne pa mi adju-kawa-au?
Haal uw net weer op.	Kebòko we djala-au?
Zijn er visschen in?	Era nga nadu'u?
Groote of kleine?	Monea we na'iki?
Waar is uw vischhaak?	Nami kawa-au?
En waar het touw?	Ne pa mi dari-mengadi-au?
Werp het ver uit?	Pahi (ligu) pedjau.
Riviervisch, zeevisch.	Nadu'u loko, nadu'u dahi.
Varkensvleesch.	Hĕdai wawi.
Maak zoo'n leven niet.	Bole kenja'u.
Gij zult de visschen wegjagen.	Tabăge ri au nadu'u hede.
Ga een weinig naar 't midden!	La telora ko hudi!
Niet zoo naar den kant, hier!	Bole ma teliriliri de!
Wat zoekt gij?	Kale nenga au?
Zeewier, Mijnheer.	Ruwadju dahi, Tuwai.
Wat doet gij er meê?	Tadjăga nga au?
Dat eten wij.	Tanga'a ji nahàre.
Doe het in uw mandje.	Tăka la dara hodi-au.
Hoe heet die visch?	Nga ne ngara nadu'u nane?
Sardijntjes, lĕmah.	Bui-gau, lĕma.
Herstel uw net.	Peïje djala do măta.
Maak mij een net.	Ta'u djala hebăla' pa ja.

Waar zijt gij geboren?	Pa mi rai metana au?
Tusschen Timoe en Sĕba.	Pa telora Dimu nga Hăba'.
Op de grens van Timoe en Sĕba.	Pa pewata Dimu nga Hăba'.
Ja, Mijnheer.	O, Tuwai.
In welk jaar?	Pa tau nga?
Dat weet ik niet.	Ia do ja nahàre.
Welk jaar hebben wij nu?	Tau henga ke nahede?
Wij tellen de jaren niet.	Kire do ji tau.
Hoe oud is de wereld al?	Henga ke pemuri rai-wawa?
Dat weet ik nog niet.	Ia dado ja dai nane.
Hoe weet gij dan uw ouderdom?	Ki minahàre, hami nami au ngetoi ta pemuri-au?
Op de gis af.	Pengenge we.
Toen die groote storm woei, had ik reeds een kind.	Pa do era raga ngàlu moniāi, era ke ja nga ana.
Toen er oorlog was tusschen Mesara en Timoe, had ik al een kleinkind.	Pa do era tamuhu Mehara nga Dimu, era ke ja nga ăpu.
Gij zijt al oud.	Weka ke au.
Nog niet zoo heel oud.	Lănga dado ne weka.
Hij is zeer oud.	Rihi ke ne weka-no.
Wie is er dood?	Nadu do made?
Hoeveel dagen is hij reeds oud?	Pări lodo ke ne made-no?
Waar wordt hij begraven?	Tapedana pa mi no?
Aan welke ziekte is hij gestorven?	Made păda' nga?
Waarom schreit gij?	Ti nga au hako tangi?
Omdat mijn jongere broer (zuster) gestorven is.	Ta made ari-ja.
Op welke begraafplaats begraaft gij hem?	Rai-dare pa mi ne padana no?
Gij moet hem spoedig begraven.	Laha-laha we au ne pedana no.
Het lijk niet zoolang laten liggen.	Ngiu dau made ne bole hani petui.
Het riekt zoo.	Lănga-lănga ne wau.
Ik kan het niet uithouden.	Măka do ja tawănge.
Wil Mijnheer 't lijk zien?	Dei Tuwa taheleo ngiu dau made ne?
Van ganscher harte.	Nga hewue deniade-ja.
Zoo (genoeg), dek nu maar toe.	Teje, hengăbi we.
Zij is in 't kinderbed gestorven.	Made metana ja.
Och arme! leeft haar kind nog?	Ina ja! do muri ko ana-no?

De vrouw was drie dagen in arbeid om te baren.	Tălu lodo ke moběni ne hedu'i tametanāna.
Het léven is kórt.	Do bàba ne keluwe.
Vertrouw maar op onzen Heer Jezus.	Părhaja we pa muridi Jesus.
Hij kan u zalig maken.	No do ia pelodje (pehelama) au.
Hij wil ook.	Oŏ ma.
Wees niet al te bedroefd.	Bole lănga hedu'i deniade.
Wie gaat meê naar 't graf?	Nadu do pedutu la rai-dari
Wij zullen daar zingen.	Tadjuka lodo di pa nane.
Is dat een wees?	Ana do lalu nanide?
Waar woont die weduwe?	Pa mi àmu běni balu-ne?
God is een Vader voor de weezen.	Muri Allah Ama ri ana do lalu.
(En) beschermt de weduwen.	Pewadje ne běni balu-ne.
Hij helpt gaarne.	Do dei No tatulu.
De dooden zullen weer opstaan en eeuwig leven.	Dau made tamuri wari, tamuri lohe lamimi.

Er is geen regen (gekomen).	Nara do adji.
Er is veel regen (gevallen).	Nara peāi adji.
Er zal veel regen komen.	Taāi ne adji.
Laten wij hard loopen.	Perai meriai di.
Zoek een huis om op te houden.	Kale àmu tapengaha.
Harde wind (de wind is hard).	Màdu ne ngalu.
Gij zult koud worden.	Tameringi au.
Veel wolken.	Ăi meramu.
Het heeft lang niet geregend.	Tui ke adji do.
Het gras gaat dood.	Made ne dju'u.
De paarden hebben geen eten.	Bule do nga'a pa djara
Er sterven ook veel buffels.	Ăi lema ne made kebao.
De zon is niet zichtbaar.	Ngàdi do mada-lodo.
De maan en de sterren.	Wăru nga moto.
De regen komt uit het westen.	Adji nga ti wa.
De zon is bijna weer zichtbaar.	Umu ke taha'u mada-lodo.
Nieuwe maan.	Wăru wowiu
Volle maan.	Kewore wăru.
Lichte maan.	Weo wăru.
Er zal weldra overstrooming komen.	Umu tadăka ai-wa
Vertoef niet langer aan de rivier.	Bole tui pa loko.
Ik vraag een regenscherm.	Měningi padjo ja.

Is het nat?	Nge tabbòbo?
Laat het niet aan den regen blootgesteld zijn.	Bole lăka pa adji.
Als de lucht niet betrokken is.	Ki dodo merengi dai.
Hij is ziek van een zonnesteek (eig. door de zon getroffen).	Păda' no lăka ri lodo.
Pas op, dat het kind daar niet door de zon getroffen worde.	Mĕniga na'iki pune nge talăka ri lodo.
Waar is het Noorden? het Zuiden?	Nami budai? nami bulau?
Ga naar den oostkant; naar den westkant.	Kako la bara dimu; la bara wa.
Het zal onweêren.	Do talătia.
Het is zeer donker.	Lăngalănga ne kerăba.
Storm.	Raga ngălu.
Ik ben bang.	Meda'u ja.
De rivier is vol water.	Loko tobo ri ai.
Groote golven.	Nawa moneāi.
Het is vloed (van de zee).	Ha'e dahi.
Ik durf niet.	Bani do ja.
Ik ben bang voor den hemelhond.	Meda'u ja ri ngaka liru.
Neem een fakkel meê.	Pengàdu huru
De regen houdt op.	Ăla ke adji.
De regenwolken zijn al weg.	Ila ke merămu.
Het is reeds helder.	Teleo ke.
Het huis lekt; het regent in.	Ămu wahuti; nuhu ri adji.
De wind komt in (huis).	Ngălu ma.
Vergeet God niet.	Bole bălu muri Allaw.
Hij geeft regen en zonneschijn.	Do wije adji nga teleo.
Doe de deur wijd open.	Boke kelai pebăla'.
Doe de deur toe.	Dabo (hengăbi) kelai,
Sluit de deur.	Kuhi kelai.
Kom hier.	Mai ma de.
Ga maar.	Kako we.
Zit gij hier, gij daar!	Medjădi au pa de; au pa ni.
Kom hier staan.	Mai ma titu pa de.
Zijt gij al getrouwd?	Ăla ke au peloko ng'a?
Hebt gij kinderen?	Era au nga ana'?
Hoeveel kinderen hebt gij?	Do pări ana'-au?
Hoeveel meisjes, hoeveel jongens?	Do pări ne ana' mobĕni, de pări ne ana' momone?

Breng dát hier.	Ăba ma ne punane.
Neem dat, niet dit.	Ăba nane, ado nade.
Waar is dit vandaan?	Ngati mi nade?
Mijn kind is er niet.	Pee do ana'-ja.
Veeg schoon.	Penjaro pemau.
Vóór, achter, op zij, onder.	Pa hădàpa, pa kedjunga, pa keriu, pa mĕngĕru.
Gij moogt niet in huis komen.	Bole nuhu au ma ra àmu.
Gij moet daar wachten.	Pe pa nane.
Ik heb het zooeven gezegd.	Ăla ke ja pepika ngenge.
Gisteren waart gij niet thuis	Pee do au pa àmu mida.
Eergister ook niet.	Do hari no'o pee le do.
Overmorgen kom ik (eig. ga ik) bij u.	Kako ja nga au năli.
Twee kleine varkens.	Duwe ngiu wawi na'iki.
Is H. nog niet gekomen?	Mai dodo H. dai?
Waar is de sleutel?	Ne pa mi (peene-ne) kuhi?
Waar is mijn hoed?	Ne pa mi tàdu ja?
Waar is hij? (eig. toeft hij).	Pee no.
Hoeveel monden hebt gij?	Pări buwe uba au?
Eén.	Hebuwe.
Hoeveel béénen hebt gij?	Pări la ne rubebo au.
Twee.	Duwe la.
Laat mij dat drinkwater zien.	Pedelo pa ja ai loko punane.
Waar werkt gij? wat bezigheid hebt gij?	Djăga pa mi? djăga nenga?
Ga naar beneden.	Puru la rai.
Geef sigaren.	Wije roko.
Steek maar een sigaar op.	Muhi we roko.
Wat vraagt gij?	Kerei nenga au?
Wien zoekt gij?	Nadu kale au?
Maak dat eens eerst.	Ta'u uru ko punane.
Wilt gij of wilt gij niet?	Oö we dodo oö?
Kook rijst.	Hogo are.
Braad de visch.	Hengi nadu'u.
Gij moogt niet zoo slapen.	Bole bădji dĕnge.
Ik vind het niet goed.	Dei do ja.
Ik wil het niet hebben (vergun't niet.)	Wije do ja.
Een nieuw huis.	Ămu wowiju.
Hooge ouderdom.	Pemuri medera.

Een nieuwe vrouwenrok.	Ai wiju.
Een oude vrouwenrok.	Ai dui.
Een hóóg huis.	Ămu do dida.
Ik ken hem niet.	Tada do ja nga no.
Ik herinner het mij niet.	Hewina do ri ja.
Als gij niet wilt, zal ik u wel dwingen.	Ki dodo oö, tapewiki ma ri ja.
Steek de lamp op.	Tunu lapu.
Maak koffie.	Ta'u kowi.
Haal het eten.	Ăgo nga'a.
Gij zwijgt maar.	Ngĕne we au.
Wasch uw gezicht.	Lăbu tangamada.
Wasch uw handen.	Lonje ruwai.
Ga een bad nemen.	Kako la djiu ai.
Kam uw haar.	Ka'u rukătu.
Zoek de kam.	Kale hutu hàmu.
Doe er nog een weinig olie bij.	Buwe ri hudi ne ai mănji.
Zet niet zoo'n grooten mond op.	Bole uba wega.
De lamp is niet helder.	Do kura ne weo lapu
Doe de lamp uit.	Pemade lapu.
Er zijn zeer veel muggen.	Iănga-lănga ne āi làgu.
Het zal mij razend maken.	Tapewudju ja ri no.
Mijn lijf is vol.	Tobo ne ihi-ja.
Het is altoos zoo	Minaharihari we.
Wanneer er veel regen is.	Kări āi adji.
En geen wind.	Nga dodo bule ngălu.
Geef een kopje.	Wije mago.
Breng naar buiten.	Tapemahu.
Waar is mijn schaar?	Nami guti-ja?
Die is er niet.	Pee do.
Eergister was ze er nog.	Era ko hari no'o.
Nu is ze weg.	Nahede ila ke.
Wie heeft mijn schaar gestolen?	Nadu do mĕna'o guti-ja?
Gij moet goed op mijn goed passen.	Mĕniga peïje bara-ja ri au.
Ik heb ze niet gestolen.	Mĕna'o do ja.
Dat zeg ik niet.	Li do ja nane.
Waar is mijn mesje?	Pa mi tudi-ja do na'iki.
Dat is ook weg.	Nane ila le.
Straks zal alles weg zijn.	Dàra ke ta-ila hari-hari.
Vroeger waren er zés vorken.	Uru ne ăna woro.

En zes lepels.	Nga kaba-huru ăna.
Nu zijn er maar vier.	Nahede wata ăpa.
Dat gaat zoo niet.	Ije do ta minăhare.
Gij moet ze zoeken.	Kale ri au.
Gij moet ze weêrvinden.	Tade ngădi wări.
Die vorken zijn zeer vuil.	Lănga ne ra'i woro nane.
En dan de messen slijpen.	Dje păla' tudi.
Gij moet ze schuren.	Rohe ri au.
Haba, kom (eens) hier	Haba! mai ma de.
Zie deze zak met rijst.	Heleo karo lai-ludu nade.
Er is een gat onderin.	Ne dobo pa dai.
Hoe komt dat?	Te nga no nane?
Leg er een plank onder.	Tăka băla' papa dara dai.
De dieven zijn gekomen.	Dăka ke dau mena'o.
Hebben een gat gestoken, in de zak, door de reten der planken.	Pebo ri tudi, pa ra karo, pa hanga kelaga.
En dan de rijst opgevangen in een mand.	Dje henata (?) ne lai-ludu pa dara hope.
En toen zijn zij weggegaan.	Dje kako.
Doch dat is zoo niet goed (dat mag niet.)	Ta minahàre ije do.
Er is hongersnood, Mijnheer.	Tamenganga, Tuwai.
Dan komen er veel.	Dje dăka do peāi.
Laat ze maar komen.	Hani we ro tadăka.
Liever dan dat ze stelen.	Ije minahàre ngĕta (?) mena'o.
Ik zal wat rijst koopen.	Tawăli lai-ludu ja.
(En) uitdeelen.	Tapekepala.
De rijke heeren in Holland en op Sawu zullen meêhelpen.	Tuwa tuwa do kadja pa Wailada nga pa Hawu tapedutu ruba-dara.
Wasch dat goed.	Baha bara nahăre.
Hebt gij al zeep?	Era ke au nga habu?
Eerst drogen, dan strijken.	Mangu ko, dje tĕrika.
Doe er veel stijfsel in.	Peāe ne ai kadji.
Maak mijn bed gereed.	Pemoko era-bădji-ja.
Waar is mijn kussen?	Nami nălu-ja?
Hang dat goed in de zon	Nono bara nahăre.
Zet dezen stoel daar.	Kadera nane tăka pa pune.
(En) de tafel hier.	Medja pa de.
Breng de bank naar buiten.	Pengădu baku la tele.
Neem de stof eens af.	Lăta lăta ko ne awu.

Zet de thee klaar.	Pewoko ai the.
Er zullen gasten komen.	Tadăka bara.
De vorst komt ook.	Dăka le duwai-ne.
En al de meesters.	Nga guru hari-hari.
Ga u maar kleeden.	Tano'u we au.
Hebt gij een mooi buisje?	Era au nga badju do deijera?
Hebt gij een zwart buisje?	Era au nga badju wo mădi?
Bind dat paard aan den boom.	Ăki djara pune pa kepuwe.
Op een rij zitten op een bank.	Medjădi pedara pa heuwe baku.
Pas op het huis.	Meniga àmu.
Daar komt de kommandant.	Dăka komăda.
Mijnheer komt aanstonds.	Dăka Tuwa nàbo.
Geef siri en pinang.	Wije kela nga kenana.
Ik heb honger.	Tamenganga ja.
Breng de siridoos en den siristamper.	Pengàdu kepepe kenana nga kădji kenana.
Zoek pannen om te koken.	Kale ăru tahogo nga'a.
Ik ben al verzadigd.	Băhu ke au.
Ik heb te weinig eten.	Do kura ja ne nga'a.
Hij bewaart geld.	Tăka doi no.
Maak eten dat lekker is.	Ta'u nga'a do deijera.
Het is al te blauw.	Lăngalănga ne kelere.
Maak het vuur aan in de keuken.	Ta'u a'i pa rawu.
Maak een badkamer.	Ta'u àmu djiu ai.
Draag dit goed.	Dui bara nade.
Draag die balk.	Merei kebië nade.
Gij moet niet meer spelen.	Bole manga we.
Mijn kameraad (vriend) is in den hemel.	Ne pa liru hianga-ja.
Ik wensch hem te zien.	Dei ja taheleo no.
Breng binnen.	Tapenuhu.

Waar zijt ge gisteren avond geweest?	Tē mi au màda mĭda hemĭda?
Ik ben tehuis gebleven om mijne vischnetten te herstellen	Pē pāmu ja, tahàbi djala-ja.
Gij hebt vergeten bij N.N. een bezoek te brengen.	Tabălu au tado kako lamanga lāmu Nĕĕ.

Neen, ik heb dat niet vergeten en heb N.N. dan ook medegedeeld, dat ik tehuis moest blijven.	Ădo, bălu do ri ja nānide, do ăla make ja peli pa Nĕĕ ta pe ja pamu.
Is uw zoontje nog altijd ziek?	Do păda roro-roro ana-au memone ne?
Ja, de jongen heeft nog altijd koorts.	Tăra make, taĕmo roro-roro.
Gaat uw dochtertje naar school?	Ana-au mobĕni-ne kako li hekola?
Ja, sedert Januari van dit jaar.	O, rai wàru djalai pa tau năde.
Gaat ge nu meê naar de markt?	Kako au pedutu ja la paha?
Ja, als ge wat op mij wilt wachten tot ik mijne netten en gereedschappen geborgen heb.	Ije, kări oö au tamate ja tăka ke djala hare nga huwe.
Laat die zaken daar maar liggen, niemand komt toch daaraan.	Hane we nane bara pa hăre, bule do dau de budju.
Als ik die laat liggen, dan gaan de kinderen daarmede spelen, en dan raken ze weg.	Ke hane ri ja pa nĕde, moko ke tadjamu ri na'iki, ila nàbo.
Haast u dan, want het is reeds negen uur.	Hewăka bale we, ăla ke wăba heo.
Ik zal spoedig gereed zijn.	Hewăka ja ne pemoko.
Hebt ge geld bij u?	Era au ago dòi.
Niet veel, mijne vrouw is met den sleutel van mijn kast reeds vroeg uitgegaan.	Ăe do; ra djimiăe dopāmu-ja ngago kuhi-lamari-ja.

Goeden morgen, hebt ge goed geslapen?	Helama djimiāe, woije bĕdji au màda nehine?
Jawel.	Ije make.
Hebt ge reeds ontbeten?	Ăla ke au penga'a djimiāe?
Ja, maar het eten smaakt mij niet, ik ben wat onwel.	O, kura woije nga'a-ja, ne taāpa ihi-ja.
Laten wij dan eene wandeling maken; dit zal u goed doen.	Mai la ăni la tele, mi ta-era ije.
Ik wil wel, maar ik ben bang dat wij spoedig regen zullen krijgen.	Oö make ja, bale meda'u ja, nge tābu ri adji.
Als ge dat denkt, dan zullen wij onze wandeling tot heden namiddag uitstellen.	Kări minahàre li-au, kako màda lòdo we lamanga.

Ik geloof, dat dit beter is.	Henge ri ja, minahăre we.
Wilt ge een kop koffie gebruiken?	Oö au tanginu hemago ai kowi?
Gaarne, maar geef mij eerst een glas drinkwater.	Ije make, wije uru ngara ko ja ai loko heglā.
Komt ge morgen bij mij 't middagmaal gebruiken?	Baliru nàtu lòdo mai au ma nga'a nga ja?
Gaarne, maar ik kan dan niet lang blijven, want ik krijg gasten; zij komen uit het gebergte.	Ije make, tui do ke ja ne pee, ne tadăka bara-ja, ti lede.
Zijn ze ook bekenden van mij, die gasten van u?	Do tāda ri ja, ne bara-au?
Ik geloof wel, dat gij die menschen kent.	Do tāda make ri au hine bòke.
Dan zal ik u naar huis brengen, om uwe gasten te ontmoeten.	Pengàdu ri ja lāmu au, tala pengàdi nga bara-au.

Ik hoor, dat gij een paard gekocht hebt.	Ne răngi-ja, tado ăla pewăli djara hengiu.
Ja, eene merrie met een hengstveulen.	Tăra make, hengiu rena, hengiu ana' memone.
Hoeveel hebt ge voor die dieren betaald?	Măi henga au pa kebuwe bada nahăre?
Zij kosten veertig gulden, maar de verkooper heeft mij toegestaan die som langzamerhand te betalen in maïs, gierst, uien en padie.	Ne kebuwe-ro ăpanguru rupia, ane dau dau nu djara li-no tapemăi pa ja leto-leto nga terai Djawa, terai Hawu, lahuna nga āre.
Dan hebt ge voor die dieren niet te veel betaald.	Ki mihăre, āe do make ne kebuwe wăli-au.
Neen, dat meende ik ook.	Ădo, minahăre tăra make.
Ik heb verleden week twee karbouwen gekocht, een mannetje en een wijfje, mooie jonge dieren, maar ik moest den prijs, zestig gulden, dadelijk betalen.	Domingu do-wiu ăla ke ja pewăli duwe ngiu kĕbao hengiu rena, hengiu mone, kĕbao do ngàru nga do woije, "bale" ne kebuwe ănanguru ja măi dănge.
Waarom dat?	Ti nga?
De eigenaar moest den volgenden dag met stoomschip vertrekken.	Bale li dau dau kĕbao tapekădi dara jemiāe djara kàpa hàbu.

Ik zal trachten om zooveel geld bij elkaar te krijgen, dat ik in dit jaar nog een hengst zal kunnen koopen.	Tahàku ke ja tapengahi dòi pa dara tau năde tawăli djara moniăe hengiu.
Ik zal voor u een mooien hengst koopen, dan zullen wij eene stoeterij oprichten, en de veulens die geboren worden onder elkaar verdeelen.	Tawăli ke ja djara woije, dje djara moniăe tawije au, do ije di tapeludja djara; kări era ana' djara nehine, tape bage kedi duwe.
Dat wil ik wel. Koop dan maar spoedig dien hengst.	Oö make ja mihăre. Tawăli meriăe ne djara moniăe.

Wat zie ik? gaat gij een huis bouwen?	He? tata'o àmu au pa hĕde?
Ja, (want) het oude staat op invallen.	Tăra make, àmu do tui domu tatuwe.
Dat zal u weêr veel geld kosten, en ge hebt reeds zooveel moeten uitgeven voor 't huwelijk van uwen zoon met de dochter van den goudsmid.	Djàma taăe we dòi ne pake-au; do-uru do ăla pepake dòi do dae au tapeloko-nga'a ana'au memone-ne nga ana' mobĕni ana' tuka mela.
Dat is werkelijk zoo, maar ik heb zelf alle materialen (voor dit huis) verzameld en de vader van mijne schoondochter zal mij rottan en atappen geven.	Tăra make minahăre, ja ke miha do pemoke āmu (?) nade taheuwe; bale ne rau nga pipa wije ri ama dau pa hadapa ana'-ja memone.
Ik zal u van tijd tot tijd komen helpen.	Pengaha-pengaha mai make ja hine ma djăgă taruba-dara nga au.
Doe dat, want ik vrees, alleen werkende, niet voor 't vallen der regens gereed te zullen zijn.	Ta'o we minahăre, ta meda'u ke ja, ki ja we miha ne djăgă, ne taădo ăle dăka adji nehine.
Van waar hebt gij dat mooie hout en die groote bamboes gehaald?	Ago ngati mi au adju woije nahĕde hari kelaiwu do moniăe nahĕde?
Het komt uit het bosch nabij A. en de bamboe van B.	Adju nahe (?) àta ja ngati djami do hedăka A., kelaiwu àta ja ti B.
Dan hebt gij toch veel voor transportkosten moeten uitgeven.	Āla ke au pemăi wije dau do ago ma ne no.

Neen, ik heb van de bamboe een vlot gemaakt en daarop de balken over zee hierheen vervoerd.	Ădo, ta-udju ne kelaiwu, dje tăka ri adju pa ru-dăni, dje nuni djara dahi.

Gaat ge op reis? ik zie, dat ge uwe pranw gereed maakt.	Takako ke au? Ngàdi ma au tapemoko kowa-au.
Ja, ik ga naar A. om mijne geiten, kippen en eenden te verkoopen.	Tăra make, tapekădi la A. tala pewije kii Hawu nga manu nga bebe.
Doe mij dan 't genoegen en neem van mij twee varkens mede.	Ruba ko dara au, taàba wawi-ja duwe ngiu.
Wat moet ik met die dieren doen?	Taàba ta-nga ke ne bada, he?
Ik moet den Chinees F. te A. twaalf gulden betalen. Verkoop die varkens, betaal met het geld den Chinees en koop voor het overschietende een sarong, twee kapmessen en een bijl voor mij.	Tamăi wi dau Hina ne ngara F. la A. henguru duwe rupia. Pewije ne wawi-ne, kire era-ne keduwe wawi-ne, je măi ri dòi nahăre pa dau Hina-ne; kire era-na do rihi-ne, tawăli ke pa(?) higi hebăla', duwe băngu wela nga hebĕngu ketaka wije ja.
Gaarne wil ik mij met uwe bestellingen belasten.	Dai make li-au pa ja.
Wie gaan met u mede?	Nadu-nadu do kako nga au?
Mijn oom, mijn neef (l. neven?) en twee zonen van K.	Makemone-ja, nga a'a-ari-ja nga ana' K. do duwe memone.
Neemt gij de zonen van K. mede? die jongens zijn zoo wild.	Taàba je ri au ne ana' K. memone do duwe? ne ana' do kenju.
Zij zijn wel wat wild, maar goede zeelieden; zij weten goed met het zeil om te gaan en kunnen het bij 't roeien lang uithouden.	Tăra make, tado kenju, ri dau lau do ije, ri dau do ia pa lăi, do dau măka pa wohe, dau do mara.
Wanneer vertrekt gij?	Pări ke ne pekădi-au?
Heden avond, als de landwind doorkomt.	Măda nane ke, kări dăka ngălu kolo lede.
Ik zal u heden middag die beide varkens brengen.	Màda lòdo taăgo ke ne wawi do duwe ngiu.
Goed maar laat die dieren goed binden, anders springen ze misschien in zee.	Ije make, hadi taăke peïje ne bada, nge taridju dai lau.

Jongens, houdt den schoot van het zeil in de hand, want wij krijgen veel wind.	Na' moniki, kedago dari lai dai, ne ta-umu tadăka ngălu do āe.
Ik heb den schoot in de hand, maar houdt het roer goed vast.	Ne make tapăro ne dari lăi dăi, hădi tapăro pebăre ne uli.
P. gij moet goed toezien, want de maan is door de wolken verduisterd.	P. heleo ije-ije, ne wàru năne ni do henàbe ri meràmu.
Ik zie een prauw rechts vooruit.	Do năne je ngàdi ri ja ne kowa heuwe djara-ai kegana.
Houdt dan wat links af.	Penăru djara keriu-na bale hudi.
Wij zijn reeds nabij het strand; er staat veel branding en in de rivier kunnen wij niet: het is laag water.	Hedàra ke di nga lahelae; do āe je nawa; dai do kedi (?) la ra loko, do iki.
Dan moeten wij hier voor anker blijven liggen, tot het water wast. Laat het anker vallen.	Tapee ke di pa de tapenawu tāde djoro dahi. Hore tenăga nănede.
Ik ben nog bezig het zeil vast te binden.	Ne tadjăga ko ja taàdi lăi de.
Dan moet P. maar het anker uitwerpen.	Ke minahăre, li pa P. ke, tahore tenăga.

Weet gij ook waar ik koperdraad en wit en blauw katoen kan koopen?	Pa mi ne do ije tawăli ja luamara pudi nga băla' do pudi nga băla' do mengăru?
Bij den Chinees L., maar hij is duur, gij moet veel afdingen.	Pa dau Hina do ngara L., do āe ne kebuwe, do tadùki peāe ri au.
Waar woont L?	Pa mi ne pee L?
In de marktstraat hier vlak bij.	Pa rudjara paha do kedăka pa de.
Wilt gij mij zijn huis aanwijzen? ik ben hier niet bekend.	Oö au tapika ne àmu-no? petada do nga ja pa de.
Ik zal u daarheen brengen.	Taàbe ke au ri ja la năne.
Ik heb geiten, kippen en eenden in mijne prauw om die hier te verkoopen. Hoeveel betaalt men hier voor eene geit, een kip en een eend?	Henga kii Hawu ja, nga manu ja nga bebe ja pa dara kowa-ja, do tapewije ri ja pa de. Henga ne kebuwe kii, hari nga manu hari nga bebe pa de?

Voor eene geit kunt gij gemakkelijk zes gulden bekomen. Een kip kost hier dertig cent en een eend vijf en zeventig cent.	Memude ne kebuwe kii Hawu ta-ăna rupia. Kebuwe manu pa de tălunguru dòi hengiu, kebuwe bebe pidunguru lămi hengiu.
Baba, ik moet twintig vadem koperdraad hebben en een stuk wit en een stuk blauw katoen.	Bàba, ma wăli luamara duwenguru răpa, nga hekatu băla' do pudi nga hebăla' do mengăru.
Dit koperdraad kost vijftien cent per vadem; dit stuk wit katoen negen gulden en dit stuk mooi blaauw katoen vijf gulden.	Luamara de herăpa ne kebuwe henguru lămi dòi, hekatu băla' do pudi nade heo rupia ne kebuwe, hekatu băla' do mengăru nade lămi rupia ne kebuwe.
Gij vraagt veel te veel. Ik wil u voor alles elf gulden geven en zoo gij daarmede niet tevreden zijt, ga ik bij een ander mijne inkoopen doen.	Ngara ne rihi āe kebuwe menangi au. Ne oö ja tawije ke harihari henguru heuwe rupia; henge ri au, ki do dai pa hăre, mi tala wăli pa dau do hewala.
Neen, ik kan u dat alles niet voor elf gulden geven. Ik zoude te veel daarop verliezen, maar ik zal u alles laten voor veertien gulden.	Ădo, wije do pa au ri ja harihari ta henguru heuwe rupia. Tamate ri ja talănga ja ne rugi; harihari tawije pa au tahenguru ăpa rupia.
Goed, hier is vijftien gulden; geef mij dus een gulden terug	Ije le ma. Ne hĕde do henguru lămi rupia; pebale pa ja heuwe rupia.
Hier is alles bij elkaar ingepakt.	Ne hĕde hari-hari moke ke.
Wissel mij dit guldenstuk in dubbeltjes.	Pehuru ko dòi-ja do heuwe rupia, je wije ja dòi do henguru he.
Ik heb nu geen dubbeltjes, maar ik kan u helpen aan vijfjes.	Bule do ja nga dòi do henguru he, ruba make dara ja nga au nga dòi do he koa.

(*Wordt vervolgd*).

WIJZEN DE TEGENWOORDIGE ZEDEN EN GEWOONTEN DER BATAKS NOG SPOREN AAN VAN EEN OORSPRONKELIJK MATRIARCHAAT?

DOOR

J. H. MEERWALDT.

Door het hoofd van gewestelijk bestuur der residentie werd ons voor eenigen tijd geleden de brochure over *„De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra"* van den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, toegezonden met het verzoek, het daarin behandelde onderwerp nader toe te lichten. Met genoegen voldoen wij daaraan, doch moeten, eer wij daartoe overgaan, doen opmerken, dat ons zulks alleen mogelijk is voorzoover het onderwerp betrekking heeft op de Bataks, hetgeen uit den aard van onzen werkkring wel als van zelf spreekt.

De geachte schrijver van bovengenoemde brochure wijdt aan de gestelde vraag de blz. 28—33 en beantwoordt haar volkomen bevestigend. „Duidelijke bewijzen", lezen wij op blz. 28, „ontmoet men echter bij de Bataks, dat zij voorheen deze instelling (het matriarchaat) hebben gehad." Een drietal gronden worden verder daarvoor aangevoerd. Naar onze meening kunnen wij geen daarvan laten gelden; voorzoover onze kennis van taal en zeden der Bataks reikt, kunnen wij in de door den heer Dr. Wilken aangehaalde feiten geen spoor van het matriarchaat zien; veelmeer vloeien zij geheel en al uit den agnatischen toestand voort. Doch laat ons Dr. Wilken's bewijzen aan eene nadere beschouwing onderwerpen.

Het eerste bewijs is van taalkundigen aard. „In het Daïrisch dialect noemen zij, die tot dezelfde marga, denzelfden stam behooren, elkander *sĕnnina*, letterlijk „moedergenooten." Wij nemen dit met Dr. Wilken

op gezag van den heer van der Tuuk gaarne aan, maar kunnen tot verklaring van die uitdrukking niet uit de hoofdbron putten, omdat wij met Daïri-Bataks nooit in persoonlijke aanraking kwamen. Wij moeten ons dus bij gebrek aan beter aan het met die uitdrukking analoge in het Tobadialect houden, en hebben dan daar de uitdrukking *dongan saina*, welke eveneens moedergenooten beteekent, maar hier alleen gebezigd wordt door hen, die van dezelfde ondermarga zijn. Daarin ligt dus verschil. Immers de heer Wilken zegt (blz. 29), dat de ondermarga's elkander *dongan saina* noemen ter aanduiding hunner gemeenschappelijke afkomst, en dit is, naar wij uit zeer betrouwbare bron vernemen, niet het geval; integendeel noemen aan de boorden van het Tobameer, bakermat van het gansche volk, alleen zij, die tot dezelfde ondermarga behooren, zich onderling *dongan saina*. Wijst dan die uitdrukking niet op eene gemeenschappelijke stammoeder en op een vroeger bestaan hebbend matriarchaat? Op eene gemeenschappelijke stammoeder zeker, maar geenszins op het matriarchaat. Die uitdrukking is niet anders dan een gevolg van de polygamie. De ondermarga's, die tot dezelfde hoofdmarga behooren, zijn van een stamvader, maar veelal uit verschillende vrouwen gesproten, en hebben zich daarom gesplitst. Immers twee of meer vrouwen van denzelfden man verdragen zich gemeenlijk als kat en hond, en deze vijandschap gaat ook op de kinderen over, daar zij elkander steeds in hun erfdeel zoeken te benadeelen. Vandaar dan ook, dat zij zich gesplitst hebben, en dat zij, die van dezelfde ondermarga zijn, zich *dongan saina* noemen. Hoe zouden zij hunne nadere verwantschap ook anders hebben kunnen uitdrukken? *Saäma* en ook *sabutuha* zijn de ondermarga's van dezelfde hoofdmarga, dus bleef er voor de leden derzelfde ondermarga niet anders over, dan zich onderling *saina* te noemen, wat echter geenszins op een matriarchale inrichting der familie wijst.

Naar analogie van het bovenstaande laat zich nu ook de Daïrische uitdrukking *sĕnnina* wel verklaren. Dat zij, die tot dezelfde hoofdmarga behooren, elkander alzoo noemen, is daarbij geen bezwaar. Er zijn nog hoofdmarga's, wier namen op vrouwen als oorsprong wijzen, zooals Nai Pospos en Nai Rasaon, terwijl men ook van de marga's Borbor en Lontoeng zegt, dat zij oorspronkelijk Nai Borbor en Nai Lontoengan geheeten hebben. Het woordje *nai* is samengetrokken uit *ina ni* (moeder van) en beteekent Nai Pospos dus ina ni Pospos = moeder van Pospos. Oppervlakkig beschouwd zou men dus ook uit deze stamnamen kunnen afleiden, dat het matri-

archaat vroeger bij de Bataks heerschend geweest is. Naar de getuigenis der oudste thans nog levende Bataks en ook naar de getuigenis van hen, die de oudste zendelingen reeds als stokoude mannen hier aantroffen, hebben die namen alléen hun ontstaan te danken aan de vroeger bij de grooten des volks algemeen in zwang geweest zijnde polygamie.

Ook de uitdrukking *dongan sabutuha* wijst onzes inziens geenszins op het matriarchaat. Reeds hebben wij aangestipt, dat zij uitsluitend gebezigd wordt, om de afkomst van een stamvader aan te duiden. Haar als een ouden naam voor een nieuwe zaak op te vatten, gelijk de heer Wilken wil, gaat niet wel aan, omdat de Bataks van oudsher eene geheel andere zienswijze ten opzichte van het aandeel van man en vrouw bij de voortplanting van hun geslacht gehad hebben, dan de Maleiers. Een slap en verwijfd Maleisch geslacht moge zich tevreden stellen met te zeggen: *„ajam djam djantan tida bĕrtĕlor"*, de Batak weet te goed, dat van honderd kippen zonder haan geen kuiken ter wereld komt. Hij beschouwt zich dan ook op dat punt evenals op alle andere als de hoofdpersoon; de vrouw is voor hem slechts het onmisbaar medium, om tot nakomelingen te geraken, en indien hij te lang naar zijn zin daarop wachten moet, geeft hij zijne vrouw als een onnut instrument aan hare bloedverwanten terug, of hij neemt nog een tweede vrouw er bij, indien hij daartoe vermogend genoeg is. Dit laatste werd ook steeds gedaan, wanneer de eerste vrouw een aantal meisjes ter wereld gebracht had, zonder nog aan een zoon het leven geschonken te hebben. Ook dit karakteriseert den Batak, en doet het scherp uitkomen, dat naar zijne zienswijze in het mannelijk geslacht de kracht van het volk zit. Wij zien uit dien hoofde in de uitdrukkingen *dongan sabutuha* en *morsabutuha* niets anders dan een verbloemde spreekwijze, om het *saäma* of *saompoe* = van een vader of van een grootvader nog scherper te doen uitkomen. *Apala na morsabutuha* = werkelijk van een vader zegt de Batak, om het zoo scherp mogelijk uittedrukken, dat twee of meer personen broeders of zusters van een vader zijn, en zeker gebruikt hij deze uitdrukking, om andere te vermijden, die heel leelijk zouden zijn, op dezelfde wijze als bijv. in den bijbel van „lendenen" gesproken wordt. Trouwens de Batak bedient zich gaarne van verbloemde spreekwijzen, inzonderheid waar het op den echtelijken omgang aankomt. Zij bezitten dan ook tal van verbloemde uitdrukkingen, om te kennen te geven, dat een vrouw zich in gezegende omstandigheden bevindt, als daar

zijn: *djoemoedjoeng hoenik* = zij draagt curcuma op het hoofd, *na manygora pamoero di ibana* = de wachters in het rijstveld roepen haar aan, *na managam haroan* = zij verwacht een feest, of *na managam tamoewe* = zij verwacht een gast, en andere meer. In geen van die uitdrukkingen gebruikt de Batak het woord *butuha* = buik, integendeel vermijdt hij het steeds ten opzichte van eene vrouw van haar buik te spreken. Wij mogen dus hieruit wel de gevolgtrekking maken, dat het *pantang* = verboden zou zijn, van *dongan sabutuha* te spreken indien daarbij eenigszins aan de moederschoot werd gedacht.

Ook op het gebruik van het woord *toeboe* (ontspruiten, ontkiemen, geboren worden, ontstaan) en de daarvan afgeleide vormen *manoeboehon*, *mangintoeboe* en *pangintoeboe* mogen wij wijzen, want het doet evenzeer duidelijk zien, dat de Batak zich zelf als de hoofdpersoon bij de voortplanting van zijn geslacht beschouwt.

Zijne eigene kinderen noemt hij *toeboengkoe*, om ze van broerskinderen, die hij ook als zijne kinderen aanziet, te onderscheiden. Evenzoo zegt hij van zijne eigene kinderen *no hoetoeboehon* = zij zijn door mij ter wereld gebracht, en noemt zich zelf ten opzichte van zijne kinderen *pangintoeboe* = de voortbrenger.

Wij kunnen er daarom geenszins meê instemmen, wanneer de heer Wilken zegt, dat de boven verklaarde uitdrukkingen zich alleen onder het matriarchaat kunnen gevormd hebben. Ons leveren zij veelmeer het bewijs, dat het patriarchaat bij de Bataks het oorspronkelijke is geweest. Zij doen het bewustzijn van mannelijke kracht en waarde, dat bij de Bataks zoozeer ontwikkeld is, ten sterkste uitkomen.

Als tweede bewijs voor de oorspronkelijkheid van het matriarchaat bij de Bataks voert de heer Wilken aan „de bepalingen omtrent de indeeling bij en de vrijstelling van de verplichte diensten ten behoeve van de hoofden.” Het is volkomen juist, dat alleen gehuwde mannen tot die diensten verplicht gerekend worden, zoodat een man, die zijne vrouw door den dood verloor, vrijgesteld werd, terwijl eene weduwe, wanneer zij namelijk, gelijk de heer Wilken terecht zegt, een volwassen, ongehuwden zoon had, steeds als tot die diensten verplicht werd aangezien. Maar mogen wij daaruit nu besluiten, dat het al of niet *ripe* zijn eenigszins van de vrouw afhangt, gelijk de heer Wilken doet? In geenen deele. Immers de heer Wilken heeft bij het maken van zijne gevolgtrekking geheel en al uit het oog verloren, dat er een volwassen, ongehuwde zoon in huis

zijn moet, om het gezin in stand te doen blijven, hoewel hij zelf niet zonder nadruk daarop wijst. Het zwaartepunt ligt dan ook volstrekt niet bij de vrouw, maar wel degelijk bij het aanwezig zijn van dien volwassen, ongehuwden zoon. Alleen omdat die er is en bij den dood zijns vaders hoofd van het gezin werd, blijft de *ripe* als zoodanig in stand. Er is dus hier volstrekt geen regeling „zoo vreemd aan het wezen en het karakter van de agnatische verwantschap" te bespeuren; veel meer vloeit deze regeling geheel en al uit de zuiverheid van den agnatischen toestand voort.

Laat ons ter nadere verklaring daarvan den blik een weinig dieper in het Batakscho familieleven slaan. Wanneer de Batak eene vrouw koopt, dan wordt deze daardoor tevens ook het eigendom van de marga, waartoe de man behoort, resp. het eigendom van hen, die de man in engeren zin zijn *dongan sabutuha* noemt. Het gevolg daarvan is, dat de vrouw bij overlijden van haren man even als alle andere eigendommen op den naasten erfgenaam overgaat. Was het door den dood des mans ontbonden huwelijk met een zoon of zonen gezegend, dan wordt de moeder het eigendom harer kinderen, onverschillig of deze al dan niet mondig zijn. Deze toestand is voor de moeder verreweg de verkieslijkste, want daarbij blijft het gezin voortbestaan, en niemand kan haar iets ontnemen noch van de roerende noch van de onroerende goederen, die haar man bezeten heeft, omdat alles het eigendom is van haar zoon of zonen, over welke zij de voogdij uitoefent. Zijn de zoons volwassen en huwen zij, dan ontvangen zij hun erfdeel en de moeder blijft als weduwe bij een van hen. Huwt een der zoons, dan blijven zij toch meestal allen bij elkaâr en vormen eene *ripe*. Zulk eene weduwe blijft dan ook meestal in haren weduwstaat, ten minste indien hare zoons reeds zoover zijn, dat zij mede op het veld kunnen werken, en dan is de Bataksche vrouw over het algemeen laat mij maar zeggen mans genoeg, om hare huishouding te bestieren en zelfs voor de rechten harer onmondigen op te komen, indien deze mochten gekrenkt worden. Geheel anders echter is het, wanneer een huwelijk door den dood des mans ontbonden wordt, zonder dat er mannelijk oir aanwezig is. Dan wordt de weduwe, of zij dochters heeft of niet, het eigendom van den naasten erfgenaam of erfgenamen, zij het van haar mans broeders of hunne zonen, en deze kunnen met haar geheel naar willekeur handelen. Een van hen kan haar tot vrouw nemen, of zij kunnen haar aan een ander van hunne marga uithuwelijken. Heeft zij dochters, die de moederlijke zorg nog be-

hoeven, dan laten de erfgenamen haar wel met hare kinderen bij elkaâr en mag zij ook een deel van de roerende en onroerende goederen behouden, om in het onderhoud harer dochters te voorzien. Later echter, wanneer hare dochters in het huwelijk getreden zijn, en zij zelf alleen gebleven is, kan zij een goed heenkomen zoeken. Het ongelukkigste echter is de vrouw er aan toe, die, reeds welbedaagd en kinderloos zijnde, weduwe wordt, want dan wordt zij eenvoudig met niet meer dan het slechtste kleedingstuk om het lijf weggezonden en kan hare eigene nabestaanden gaan opzoeken. Edoch die toestand bestaat nog alleen, waar het heidendom of het mohammedanisme heerscht. Onder den invloed van het Christendom is het lot der kinderloos achterblijvende weduwe in dier voege verbeterd, dat haar een door de hoofden bepaald deel zoowel van de roerende als van de onroerende goederen in leenbruik moet worden toegekend.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende, dat het niet aangaat te zeggen, dat het Bataksche gezin staat of valt met de vrouw. Een gezin is slechts daar, waar man en vrouw te zamen zijn, of waar bij ontstentenis van den man de zoon in de plaats zijns vaders treedt. Daaruit volgt echter ook, dat de man zonder vrouw evenmin een gezin kan vormen, zoodat ook bij overlijden van de vrouw het gezin wordt opgelost, en de man, nu geen pater familias meer zijnde, ook van de verplichte diensten ten behoeve van zijn hoofd wordt vrijgesteld. De oorzaak daarvan is niet moeilijk te vinden, wanneer men eenigszins met de Bataksche huishouding bekend is. Twee dingen zijn er, die de Batak absoluut niet kan, t. w. zijn rijstveld wieden en kleine kinderen verzorgen. Dat is het werk zijner vrouw, en daar hij nu, wanneer hij zijne vrouw door den dood verliest, geen andere vrouwelijke hulp voor zijn gezin kan krijgen, spreekt het van zelf, dat het gezin zich voor korten of langen tijd moet oplossen. De man trekt met zijne kinderen bij zijne ouders in, wanneer hij die nog heeft, en vormt met deze weêr een gezin, of hij brengt zijne kinderen bij zijne broeders of zusters onder en laat ook zijn rijstveld aan deze over, terwijl hij zelfs dikwijls een zwervend leven gaat leiden. De Batak, die zijne vrouw door den dood verliest, is er dus rampzalig aan toe, en heeft in dat geval geen beteren troost dan het bezit van geld of goed, waarvoor hij zich direct weêr eene levensgezellin kan verschaffen. Hij kan dan ook zonder het minste bewustzijn van onwelvoegelijkheid aanstonds, nadat hij zijne vrouw ten grave gedragen

heeft, over de koopsom eener andere gaan onderhandelen. Heeft hij echter geen geld en ook geen kans, het van zijne naaste bloedverwanten te krijgen, dan voelt hij zich diep ongelukkig en doet gelijk boven gezegd is. Dan is hij een zwerver, gelijk hij zelf zegt, en daarom een man, op wien niet te rekenen valt, en dit is de oorzaak, dat men hem in de *hoeta* niet meer meêtelt en van alle verplichte diensten ook van de *rodi* of heerendienst van het gouvernement ontslaat.

Wij vinden dus ook hierin geen spoor van het matriarchaat, maar veel meer ook hier bewijzen voor het oorspronkelijke van den agnatischen toestand.

Wij komen nu tot de beschouwing van hetgeen door den heer Wilken als derde bewijs voor een oorpronkelijk matriarchaat bij de Bataks wordt aangevoerd. De zaak op zich zelf is volkomen juist; de Batak neemt bij voorkeur de dochter van zijns moeders broeder tot vrouw, terwijl hij de dochter van zijns vaders zuster niet nemen mag. Wij mogen het eerste echter niet als een vaststaanden regel opvatten, want de huwelijken tusschen neef en nicht staan verreweg in de minderheid. Immers er is nog al veel kans bij, dat zulke verbintenissen kunnen gesloten worden, want het moet dan juist zoo uitkomen, dat de broeder eene dochter en de zuster een zoon heeft, die elkanders *sapi* (woordelijk = rijm) en ook elkander wederzijds genegen zijn. Daar nu echter aan zulke verbintenissen tusschen neef en nicht de voorkeur gegeven wordt, spreekt het wel van zelf, dat het als eene veronachtzaming der familiebetrekking wordt aangemerkt, indien iemand een ander tot vrouw neemt, terwijl hij eene nicht (*borru ni-datulang*) heeft, die wat ouderdom of lichamelijke ontwikkeling betreft bij hem past. In zulk een geval brengt hij zijn oom een geschenk en zoekt dezen door goede woorden er van te overtuigen, dat hij geenszins uit minachting der familiebanden alzoo handelt. Het is dus juist geen wet, maar een ingeburgerde gewoonte, waarop moet worden geacht, om den vrede te bewaren. Ook wat de heer Wilken over het huwelijk tusschen neef en nicht (broerszoon en zustersdochter) zegt, is volkomen juist. Zulks geldt als bloedschande even als het huwelijk tusschen zoon en dochter van twee broeders of de verboden omgang van eigen broeder en zuster. Dit laatste voornamelijk is het, wat het eerste zonderling doet schijnen, en de verklaring er van is ook niet gemakkelijk. De heer Wilken zoekt haar in het oorspronkelijk matriarchaat; zien wij of zij de proef kan doorstaan. Om niet in langdradige herhalingen te

vervallen, verwijzen wij naar hetgeen de heer Wilken blz. 33 zijner brochure schrijft. „De broeder zag even als tijdens het matriarchaat op de zusterskinderen als op zijne eigen kinderen neêr”, lezen wij, „terwijl de broerskinderen voor de zuster vreemden bleven.” Toegegeven, dat dit juist ware, maar dan rijst bij ons onwillekeurig de vraag op: Hoe kon dan de broeder zijne dochter ter vrouw geven aan iemand, dien hij als zijn eigen zoon beschouwt? Dat zou immers bloedschande zijn. Volgens de regelen van het matriarchaat toch is het juist de zusterszoon, dien de oom als eigen zoon aanziet, terwijl bij de Bataks juist het omgekeerde het geval is. Daar ziet de oom van moederszijde de zonen zijner zuster als vreemden aan, daar zij tot een andere marga behooren, maar de dochters zijner zuster gelden hem als eigene. Vandaar dan ook, dat hij zijne dochter aan den zusterszoon ter vrouw kan geven, terwijl zijn eigen zoon geene zustersdochter tot vrouw nemen mag, veelmeer ontvangt hij, wanneer er eene dochter zijner zuster uitgehuwelijkt wordt, een deel van de *boli* (Angkola) of *sinamot* (Toba), welk deel *oepa tulang* wordt genoemd. Ons dunkt, dat hieruit duidelijk genoeg blijkt, dat het aannemen van een oorsprokelijk matriarchaat ons geen voetstap verder brengt tot opheldering van het feit in kwestie. Integendeel laat zich de oorspronkelijkheid van het patriarchaat veeleer daarmeê bewijzen. Waarom toch kan de Batak de zoons zijner zuster niet en de dochters wel als eigen kinderen aanzien, daar zij toch beiden tot een andere marga behooren? Hierop kan niet anders geantwoord worden dan dat de zoons zijner zuster geheel en al tot de marga huns vaders behooren, d. w. z. als mannelijke leden dier marga ook geroepen zijn tot de instandhouding er van bij te dragen. Daarom kan hun *tulang* ook volstrekt niet het minste recht van bloedverwantschap op hen doen gelden, hij kan ze alleen nog door aanverwantschap aan zich verbinden, en dit doet hij door hun zijne dochters tot vrouwen te geven. Maar ook van de andere zijde heeft men die verbintenis gaarne, omdat de neefs zijns oomsdochter altoos een weinig goedkooper krijgt dan een ander, en ook omdat de oom aan de vereenigde smeekingen van eigen dochter en neef geen weerstand kan bieden, en zijne huwelijksgift vergrooten moet. Met de zusters dochters is het echter anders. Die zijn reeds bestemd, om aan een andere marga over te gaan, en daar hij nu reeds voor zijne zuster *sinamot* ontvangen heeft, breidt hij dat recht ook nog tot hare dochters uit, hij beschouwt ze als zijne eigene en ontvangt nu, wanneer zij uitgehuwelijkt worden,

zijn *oepa tulang*. Zijn zwager, de vader der meisjes, heeft daarbij geen schade, want hetgeen hij moet hebben, wordt altijd het eerst bepaald, en dan komt de *oepa tulang* er nog boven op. Daarom duren de onderhandelingen over een huwelijk vaak zeer lang.

Met den vader van het meisje is de zaak gewoonlijk spoedig beklonken, maar dan eerst komen de *porlamboeng* d. i. „de ter zijde staanden” namelijk de ooms van vaders en moederszijde, om zooveel mogelijk voor zich er uit te kloppen, en kunnen dan vaak zeer hardnekkig zijn, terwijl er aan de zijde van den bruidegom niet veel geld meer over is. Wij zien dus, dat deze adat alleen op welbegrepen eigenbelang rust. Toch mogen wij daaruit niet besluiten, want hij ontvangt na lang loven en bieden vaak niet meer dan dat het den Batak daarbij alleen om dat weinige geld te doen is; een paar ringgit (Spaansche matten). Neen, de Batak ziet en zoekt zijn voordeel veel verder. Door de dochters zijner zuster als eigene te beschouwen, blijft hij niet alleen met hen in bloedverwantschap, wanneer zij aan een andere marga door het huwelijk overgaan, maar hij komt ook met deze marga zelf in aanverwantschap, en dat beteekent voor hem vermeerdering van aanzien en macht. Een groote aanverwantschap (*tondong*) te bezitten, is van veel gewicht, want dat is de bron van hulp in tijd van nood. Daarom zoekt hij dan ook steeds zijne aanverwantschap te bevestigen en uittebreiden en moeten ook de kinderen van broers en zusters daartoe meewerken. Om de eenmaal bij het huwelijk zijner zuster aangeknoopte aanverwantschap te bestendigen, geeft hij zijne dochters den zonen zijner zuster tot vrouwen, en om zijne aanverwantschap nog tot andere marga's uittebreiden, beschouwt hij de dochters zijner zusters als zijne eigene, en neemt ze niet voor zich zelf tot schoondochters.

Wij noemden dus deze adat terecht een gebruik, dat uit welbegrepen eigenbelang voortvloeit. Immers, indien hij de dochters zijner zuster eens niet als eigen kinderen beschouwde en ze tot schoondochters nam, dan zou hetgeen van hem uit kon gaan, om zijn rijkdom en aanzien te vermeerderen, eenvoudig tot hem terugkeeren, en dat komt hem zoo verkeerd voor als „water dat tegen den berg oploopt” (*marsuntjang do aek pahulu*) zooals de Angkolaër zegt, hetgeen in Toba wordt uitgedrukt met *pasoehar toetoer* = de familiebetrekking omkeeren. Zijn dochter (zustersdochter) zou zijn schoondochter worden en dus ook zijn eigen zoon zijn schoonzoon. Dat is hem al te averechts.

Toch is het niet altijd zoo geweest. Naar de getuigenis veler

Bataks was het in vroegere tijden, toen het volk nog klein was, ook geoorloofd, de dochter van vaders zuster tot vrouw te nemen, en het schijnt nog al moeite gekost te hebben, dit gebruik op te heffen. Dat bewijzen de legenden (*toeritoerian*), die verhalen, hoe de wraak der goden hen getroffen heeft, die zulk eene echtverbintenis aangegaan hadden. Zoo bijv. de beeldjes, die van onder tot boven den *toenggal panaloean* versieren, zijn niet anders dan een plastische voorstelling van de lotgevallen van zulk een echtpaar, dat door de wraak der goden overal vervolgd wordt. Ook ligt er, naar men ons mededeelt, aan den voet van de westelijke helling van den berg Si Himon een groote zwarte steen, die de gedaante heeft van twee op elkander liggende menschen, en waarop ieder voorbijganger een klein offer brengt van tabak of *napoeran* of van hetgeen hij anders bij zich heeft. Dat is Datoe Poring en zijn zuster (tantes dochter), welke aldaar door den bliksem getroffen zijn, zegt men, juist toen zij met elkander in ongeoorloofde gemeenschap waren. Zulke verhalen zijn toch zeker niet geen ander doel verdicht, dan om een ingeworteld gebruik bij het volk gehaat te maken. Dat daartoe zelfs de dreigende wraak der goden noodig was, bewijst hoe moeielijk het volk zijn eenmaal aangenomen adat weer loslaat.

Daarom dan ook is het ons moeielijk aan te nemen, dat het matriachaat ooit bij de Bataks zou geheerscht hebben en door het thans heerschende patriarchaat verdrongen zijn, en dit wordt ons daardoor geheel onmogelijk gemaakt, dat wij in de tegenwoordige adat ook hoegenaamd niets kunnen vinden, hetwelk op een oorsponkelijk matriarchaat wijst. Immers alles, wat de heer Wilken als bewijs voor het oorspronkelijke van het matriarchaat aanvoert, kewijst bij nadere beschouwing slechts het tegendeel, en andere daarop wijzende gebruiken zijn noch ons noch onzen oudsten collega's bekend. Trouwens zulk een tolale omkeer in de adat zou nooit anders dan onder vreemden (in casu Maleischen) invloed hebben kunnen plaats grijpen. Dit is echter onmogelijk, ten eerste omdat de Maleiers zelf de matriarchale inrichting der familie hebben en ten andere omdat de Bataks tot hun geluk grootendeels voor dien invloed zijn bewaard gebleven. Wij voor ons beschouwen dan ook het matriarchaat op Sumatra als iets, dat specifiek bij de Maleiers thuis behoort, en kunnen ook de meening van den heer Wilken ten opzichte van die volken op dit eiland, die reeds min of meer onder Maleischen invloed gekomen zijn, en bij welke zoowel de agnatische toestand als het matriarchaat gevonden wordt, niet deelen. Ons komt het veel waarschijnlijker

voor, dat ook bij hen even als bij de Bataks de agnatische toestand oorspronkelijk is en het matriarchaat zich onder Maleischen invloed ingang bij hen verschaft heeft. Daarover meer licht te verspreiden, blijft de taak van hen, die met die volken in aanraking komen. Wij beschouwen onze taak voor ditmaal als volbracht en hopen met dit opstel ook iets tot meerdere kennis van de inrichting der familie bij het volk, aan wiens welzijn wij ons leven wijden, te hebben bijgedragen.

Pansoernapitoe, Silindoeng, 9 Juli 1889.

AANTEEKENINGEN OMTRENT DE GODSDIENSTIGE BEGRIPPEN DER KARO-BATAKS.

DOOR

C. J. WESTENBERG.

Weinige volken in den Indischen archipel zijn later met de Europeesche beschaving in aanraking gekomen, en hebben later de aandacht onzer onderzoekers en ethnografen getrokken dan de Karo-Bataks, oorspronkelijk de bewoners der hoogvlakte noordelijk van het Tobameer, van waar zij zich echter, vermoedelijk reeds vóor eeuwen, ook over de bovenstreken der aangrenzende kustlanden der tegenwoordige rijkjes Langkat, Deli en Serdang hebben verspreid.

Een klein deel van hen vermengde zich daar met de aan de kusten en langs den benedenloop der rivieren gevestigde Maleische elementen, eene vermenging waaraan de overgang van het heidendom tot den Islam onvermijdelijk was verbonden; de overgroote meerderheid bleef echter de zeden en gewoonten der vaderen getrouw en erkende, hoewel niet zonder tegenstand, tot zekere hoogte de souvereiniteit der Maleische sultans of pangerans en het eenigszins meer krachtige gezag der Datoe's, die, oorspronkelijk van vorstelijk Bataksche afkomst, maar tot den Islam overgegaan, de natuurlijke en invloedrijke tusschenpersonen waren tusschen de Bataksche bevolking der binnenlanden en de Maleische kustbewoners.

Met het moederland, de hoogvlakte, werden door deze Bataksche kolonisten steeds zeer levendige betrekkingen onderhouden, en indien men de Karo-Bataks langzamerhand ook ging onderscheiden in *Kalak goenoeng* (bergmenschen) en *Kalak doesoen* (doesoenmenschen), deze verdeeling berustte uitsluitend op de woonplaatsen, geenszins op eenig gewichtig onderscheid in voorkomen, adat of begrippen. [1]

---

[1] Uit het hier gezegde begrijpt men gemakkelijk wat men moet verstaan onder de benamingen Doesoen en Doesoen-Bataks, die in het vervolg van dit opstel hier en daar voorkomen. Vergl. voorts de Nota over de onafhankelijke Bataklanden,

Intusschen wisten de Nederlandsche ethnografen nauwelijks of in het geheel niet dat in deze verwijderde streken een talrijke Batakstam werd aangetroffen, die naast vele aanrakingspunten ook groote verschillen vertoonde met de beter bekende Mandailingers en Tobas.

Het was toch gedurende langen tijd bijna uitsluitend van de Westkust uitgaande dat het Nederlandsch-Indische Gouvernement den kring van zijn gezag en zijn invloed in Sumatra's binnenlanden poogde uit te breiden. Eerst veel later bracht onze vestiging ter Oostkust, vooral in Deli, ons eindelijk met de Oostelijke Bataks, de orang Timor, en met de meer Noordelijk wonende orang Karo in aanraking. Van daar dan ook dat omtrent de Tobas reeds tal van inlichtingen waren verkregen, en reeds tal van schrijvers, met den beroemden Junghuhn aan het hoofd, belangrijke bizonderheden omtrent hen hadden meêgedeeld, toen nog niemand aan de Karo-Bataks dacht.

Wel is er in den laatsten tijd eene merkbare verandering ten goede gekomen, zijn ook de onafhankelijke Karo- en Timorlanden ten deele door verschillende reizigers doorkruist, en telt de ethnografie dier streken, vooral in het Delische, enkele belangstellende beoefenaars; maar tegenover de talrijke geschriften betreffende de meer Westelijke stammen maakt het weinige dat over Karo- en Timor-Bataks in druk verscheen, ten minste wat de hoeveelheid betreft, nog steeds een weinig schitterende figuur. Geldt dit in het algemeen, het geldt ook in het bizonder voor het onderwerp aan het hoofd van dit opstel aangeduid. Toch is het niet dan na lange aarzeling dat ik het waag mijne aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks reeds thans aan te bieden. In de berichten die ik mij kon verschaffen bleven nog vele leemten, sommige punten bleven nog duister, omtrent andere zijn de mij geworden inlichtingen nog oppervlakkig en onvolledig: kortom, het is er nog verre van dat ik het door mij betreden gebied in alle richtingen heb doorkruist en het dus in al zijne uitgestrektheid kan behandelen. In groote trekken meen ik echter het beeld van het land reeds thans met tamelijke nauwkeurigheid te kunnen teekenen en al zal hier en daar wellicht eene lijn verkeerd loopen, niets belet later die fout te herstellen en tevens bij te schetsen wat er nog ontbreekt. Want zoo ergens, dan geldt op het gebied der ethnografie

door den heer W. geplaatst in *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* Dl. XXXIV blz. 105 en de kaarten, begoorende bij de berichten van den zendeling H. C. Kruijt in de *Meded. v. h. Nederl. Zendelinggenootschap* Dl. XXXIV bl. 325 en Dl. XXXV blz. 309.

dat men het ijzer moet smeden, terwijl het heet is. Zelfs de uitgebreidste en zorgvuldigst verzamelde aanteekeningen hebben nog aanvulling noodig, en die aanvulling is slechts te verkrijgen waar de aanteekeningen ontstonden, in het land en onder het volk welke de studie geldt.

De belangrijkste mededeelingen op dit gebied dankt men zeer zeker aan Dr. B. Hagen, wiens opstel: *Beiträge zur Kentniss der Battareligion* eene plaats vond in deel XXVIII, aflevering 6, van het *Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*. In dat opstel vindt men tal van wèl niet altijd even juiste, maar toch over het algemeen zeer belangwekkende bizonderheden. Van de onjuistheden kan men trouwens den geachten schrijver moeilijk een ernstig verwijt maken, daar de mondelinge berichten der bevolking, waarop elk onderzoeker op ethnografisch gebied wel in hoofdzaak moet afgaan, dikwijls tegenstrijdig en weinig vertrouwbaar blijken, zoodat eene nauwkeurige zifting der ingewonnen berichten eene eerste vereischte is. Wil men die zifting met goed gevolg volbrengen, dan moet men zich eerst vertrouwd hebben gemaakt met het karakter, de begrippen en de denkwijze van het volk, waartoe men met den besten wil van de wereld zonder onder dat volk gevestigd te zijn, en er dagelijks en vertrouwelijk meê om te gaan, niet kan geraken. Men komt er zoo licht toe aan de verhalen van een enkel misschien leugenachtig of slecht ingelicht individu veel meer waarde te hechten dan daaraan toekomt.

Een voorbeeld slechts. Op mijne vragen omtrent de begrippen, die de Karo-Bataks zich betrekkelijk een toekomstig leven vormen, kreeg ik, vooral wanneer ik eenigszins aandrong, herhaaldelijk een antwoord waarin van *swarga* en *naraka* werd gesproken. Oppervlakkig zou men dus tot het besluit komen dat de Bataks aan een hemel en een hel gelooven, maar ging ik dieper op het onderwerp door, dan bleek het al heel spoedig dat de berichtgevers niets deden dan de Maleiers napraten, bij wie deze woorden nu eenmaal burgerrecht hebben gekregen.

Ik acht het niet alleen hoogst waarschijnlijk, maar zelfs zoo goed als zeker dat de berichten van Dr. Hagen omtrent het vereeren door de Bataks van de goden Nabi Mohammed en Padi Allah op denzelfden zwakken grond berusten. Dr. Hagen zegt daaromtrent: „Den beiden letzten Göttern ist ihr islamitischer Ursprung deutlich genug auf die Stirn geschrieben und ihre Verehrung selbst im Herzen von Tobah am gleichnahmigen See beweist das unaufhaltsame Vordringen des Mohamedanismus unter den Batta's.”

Het schijnt niet twijfelachtig, dat de mededeelingen die dr. Hagen tot deze beschouwing aanleiding gaven uit den koker kwamen hetzij van een Batak die zelf lang onder de Maleiers verkeerd en hunne denkbeelden ten deele overgenomen had, hetzij van een Tobanees die, wel eens iets van Allah en van Mohamed gehoord hebbende, zijne geleerdheid tegenover den vreemdeling wilde luchten.

Feitelijk is van een „Vordringen des Mohamedanismus" in de doesoens der Maleische rijkjes, laat staan „im Herzen von Tobah" (of liever in de streken die dr. Hagen bedoelt en met die benaming minder juist aanduidt) al zeer weinig te bespeuren. In vroegere tijden heeft de Islam in die doesoens zeer zeker *wel* vorderingen gemaakt, zelfs aanzienlijke vorderingen ook, maar die beweging kwam sinds jaren tot bijna algeheelen stilstand en tegenwoordig is de godsdienst der Maleiers onder de heidensche Bataks even impopulair als hun gezag. Herhaaldelijk zag ik zelfs voorbeelden dat personen, die vroeger de leer van Mohamed hadden aangenomen, weêr terugkeerden tot het heidendom.

Een gewichtiger bezwaar, dat tegen het opstel van dr. Hagen aangevoerd kan worden, is dat het aanleiding geeft tot verwarring, in zoover als de geachte schrijver de godsdienstige meeningen van verschillende stammen als Toba-, Timor- en Karo-Bataks niet genoeg gescheiden houdt en dan ook van eene „Battareligion" spreekt, eene uitdrukking die door hare algemeenheid geheel onjuist is.

Bij de verschillende Batakstammen treft men in dit opzicht wel degelijk groote verschillen aan, hoewel minder in de algemeene beginselen, in de richting van het zieleleven, dan in bizonderheden, in namen en overleveringen. Hierbij moet in aanmerking worden genomen dat de Karo-Bataks beweren tot de Toba- en Timor-Bataks slechts in verwijderde betrekking te staan, maar daarentegen rechtstreeks af te stammen van de menschenvleeschlievende Pakpak in de Bovenlanden van Singkel.

Dr. Hagen schijnt zijne inlichtingen uit Toba- en vooral uit Timor-bronnen te hebben verkregen en niet te hebben geweten, dat de Karo-Bataks in bijna alle opzichten afwijkende voorstellingen huldigen. Van de drie hoofdgoden die hij noemt: Batara Goeroe, Sori en Balaboelan, zijn de beide laatsten bij de Karo-Bataks, niet alleen bij den kleinen man en bij de hoofden, maar zelfs bij de grootste goeroes geheel onbekende grootheden, om van Nabi Mohammed en Padi Allah niet te spreken. Hetzelfde is het geval met ongeveer alle namen die in dr. Hagen's opstel voorkomen.

Ten einde deze klip te vermijden, ben ik bij het verzamelen dezer aanteekeningen uitsluitend met Karo-Bataks te rade gegaan. Mijn voornaamste zegsman was daarbij de nu sedert ongeveer een half jaar overleden goeroe Si Beleilei van Ketangkoehan in Soekapiring, die niet alleen onder de Doesoen-Bataks, maar eveneens onder de bewoners der hoogvlakte een grooten naam had van kunde, macht en geleerdheid. Zijne berichten werden door mij steeds zoo nauwkeurig mogelijk getoetst aan die van verschillende goeroes, hoofden en andere ontwikkelde Bataks.

In het godsdienstige leven van het volk der Karo-Bataks moet men twee hoofdelementen nauwkeurig onderscheiden, hoofdelementen waartusschen bijna elk onderling verband ontbreekt.

In de eerste plaats treffen wij eene soort mythologie aan van waarschijnlijk Hindoeschen of ten minste buitenlandschen oorsprong.

Deze mythologie, door mondelinge overleveringen en wellicht door enkele geschriften (*poestaka*) in sommige goeroe-geslachten bewaard, weet te verhalen van eene geheele reeks goden en godinnen, van de schepping der wereld en van den legendairen oorsprong van verschillende natuurverschijnselen. Niet alleen het eigenlijke volk, maar ook de groote massa der hoofden is aan deze overleveringen vreemd en heeft er zelfs nooit van hooren spreken dan zeer fragmentarisch in enkele toover- en bezweringsformules, door de goeroes bij plechtige gelegenheden opgedreund.

Practisch stoort niemand zich aan deze goden, noch laten de Bataks zich door de gedachte aan en de vrees voor hen van eenige daad terughouden, uitgezonderd wellicht van meineed. Niet dat de massa der Bataks zoo weinig liberaal is om daartegen op te zien. Verreweg de meeste hunner zijn bereid voor enkele dollars alles te zweren wat men verkiest, maar in theorie zijn het toch zeer zeker de goden (débata) die den meineed straffen, al worden zij bij den gebruikelijken, hoogst eenvoudigen eedsvorm ook niet rechtstreeks aangeroepen. Zeer waarschijnlijk was deze eeredienst vroeger veel algemeener verspreid, waarbij zich twee mogelijkheden voordoen:

ten eerste, dat het plateau van Toba vroeger door een ander volk werd bewoond, dat om de eene of andere reden te gronde ging en door de van elders gekomen Bataks werd verdrongen, waarbij die Bataks enkele van de mythen der verdrevenen overnamen;

ten tweede, dat het Batakvolk een tijd lang moest bukken onder vreemde overheerschers die hun eigen godsdienst op het plateau

verbreidden tot tijd en wijle de Bataks het juk afwierpen en de vreemdelingen verjoegen, waardoor tevens de van elders ingevoerde eeredienst meer en meer in verval raakte.

De laatste theorie luidt zeker niet onwaarschijnlijk. In allen gevalle kan men zeer zeker gerust aannemen, dat de mythologische verhalen, bij de goeroes bewaard, van vreemden oorsprong zijn, en daarentegen de nog ten huidigen dage zoo algemeene vereering van de geesten der voorouders en van andere afgestorvenen als bij zoovele andere natuurvolken ook bij de Karo-Bataks de eenig oorspronkelijke eeredienst uitmaakte.

Eene zwakke verbinding tusschen deze beide godsdienstige elementen, de ingevoerde mythologie en de oorspronkelijke vereering der geesten, wordt gevormd door de bovenbedoelde oude tooverformules, waarvan dikwijls gebruik wordt gemaakt bij plechtigheden die geheel op het oude geestengeloof berusten, en verder door enkele verhalen en overleveringen, waarin van den invloed van beide elementen sporen worden aangetroffen.

Wat enkele goeroes mij omtrent het meer en meer verloren gaande polytheisme wisten te vertellen, komt in hoofdzaak op het volgende neêr.

In de allereerste tijden, lang vóór de schepping der aarde, waren er slechts twee godheden: Ompong batara goeroe di atas, zetelende in wat wij den hemel zouden noemen, en Ompong débata Teroeh die in de benedenwereld den scepter voerde. [1]

De schoone dochter van dezen Indischen Pluto was door Ompong batara goeroe di atas tot gemalin verheven, en door hem naar zijn wolkenrijk meêgevoerd. De beide echtgenooten konden het best met elkaâr vinden en voerden een idyllisch leven, al te idyllisch zelfs, in zoover als de lasten en zorgen van de zwangerschap der vorstin langer bespaard bleven als zij zelve en haar man wel wenschelijk achtten. Toen hun huwelijk zoo vier jaren had geduurd en nog

[1] In dit opstel is de letter *e* doorgaans zonder toonteeken geschreven en slechts enkele malen van het teeken ^ voorzien. Dit laatste is duidelijkheidshalve weggelaten waar het voorkwam, bijv. op het woord têndi, dat echter door den schrijver veelal met *tendi* getranscribeerd is. In het Tobasch is het *tondi*. Daar de *o* van het Tobasch in het Daïrisch dialect gewoonlijk in eene toonlooze *e* verandert en het Karo-Bataksch in zoovele opzichten met dit dialect overeenkomt, zal men deze letter hier wel bijna overal evenzoo moeten uitspreken. Woorden zooals *debata* en *begoe* en nog een paar andere zullen hier echter zeker met een zacht-lange *e*, zooals bijv. in ons woord «bezig» worden uitgesproken, weshalve die van een accent aigu zijn voorzien (bégoe, débata). Slechts omtrent zeer enkele woorden in dit stuk kan twijfel bestaan nl. omtrent de uitspraak der *e*. Of *débata* ook bij de Karo's den klemtoon op de laatste lettergreep heeft, zooals bij de Tobas, is nog niet bekend.

altijd geenerlei teekenen de naderende geboorte van eene godenspruit voorspelden, liet Batara Goeroe het hoofd hangen en verviel tot de zwartste misanthropie. Het luie en lekkere leven, zoolang door hem gevoerd, werd hatelijk in zijn oog; hij besloot afstand te doen van al die niet langer gewaardeerde heerlijkheden, en in de ontberingen van een kluizenaarsleven rust te zoeken voor zijn ontstemd gemoed.

Zoo gezegd, zoo gedaan. In oude, afgedragen kleederen gehuld, niets meênemende dan enkele landbouwgereedschappen en ietwat rijst om onder weg hun honger te stillen, verlieten Batara Goeroe en zijne gemalin het schouwtooneel hunner onbekroonde huwelijksvreugde, om ergens aan het strand der zee (zeker eene hemelsche zee, want, zooals gezegd bestond de aarde nog niet) een hutje te bouwen. In die nederige woning brachten zij nu hunne vrije uren door, het grootste deel van hun tijd wijdende aan den aanleg van eene fraaie ladang, die zij met meer zin voor natuurschoon dan voor practisch nut met allerlei fraaie bloemen beplantten.

Zij zouden echter niet veel voldoening van hun arbeid hebben. Op een goeden middag toen zij onder het bescheiden atapdak van hun huisje sliepen, verrees er uit den oceaan een kolossaal monster, eene zeeslang, Toemoeldang di bosi geheeten, die zonder den minsten eerbied voor Batara Goeroe's hooge waardigheid de heele ladang omwoelde en alle bloemen opvrat, waarna hij op zijne beurt tot bevordering zijner digestie eene siesta ging nemen.

Bij het ontwaken werd Batara Goeroe met evenveel schrik als verontwaardiging de verwoesting van zijn bloemenhof gewaar, en in de verte den draak bespeurende, zond hij terstond een djoewa (hoeloebalang) uit om het ondier te dooden. De djoewa vond de hem opgedragen taak maar half aardig en achtte het, na Toemoeldang di bosi's eerbiedwaardig gebit en geweldigen lichaamsbouw op eenigen afstand te hebben opgenomen, veel raadzamer, alvorens tot dadelijkheden over te gaan, den weg der onderhandelingen in te slaan.

Hij begon dus met de slang wegens zijn hoogst lakenswaardig gedrag om inlichtingen te verzoeken.

Het in zijn middagrust gestoorde monster zag den lastigen vrager alles behalve vriendelijk aan en maakte reeds eenige happende bewegingen, terwijl het brommend antwoordde, dat Batara Goeroe de geheele ellende aan zich zelven had te wijten, daar het hoegenaamd niet te pas kwam voor een zoo machtigen vorst om als een arme stakkert van een landbouwer zelf eene ladang te gaan bewerken en zoo zijne waardigheid met voeten te treden. Hij verklaarde grooten

lust te hebben om zijn bloemendéjeuner met het nuttigen van den djoewa te besluiten en slechts van dat smakelijk brokje afstand te zullen doen, als de djoewa beloofde met den uitersten spoed Batara Goeroe en diens gemalin te zullen roepen, met welke hij een appeltje had te schillen. De vorst zou wijs doen daarbij een goed aantal pisangs en een flinken schotel boemboeën (een soort geestenvoedsel, bestaande uit padi, ei, sirih, pisang, enz.) meê te brengen. De djoewa had geene herhaling van dit bevel noodig om met den uitersten spoed huiswaarts te keeren. Hij bracht de boodschap getrouw aan zijn meester over die, onbevreesd van aard, de pisang en de boemboeën in orde bracht, en daarop in gezelschap van zijne echtgenoote Toemoeldang di bosi ging opzoeken.

Batara Goeroe opende het gesprek en klaagde over de alles behalve nette manier waarop zijn geëerde gast in zijn rijk was gekomen. Doch Toemoeldang di bosi liet zich daardoor niet van zijn stuk brengen.

„Edele vorst," zeide het monster, „wat ik heb gedaan was niet „meer dan mijn plicht. Ge verdiendet nog erger lot, want ge hebt „zeer gezondigd door niet te zorgen voor de behoorlijke voortplanting „van uw geslacht."

„Ge hebt mooi spreken," antwoordde Batara Goeroe. „Geloof me, „het heeft niet aan mijn goeden wil gelegen. Als ge er intusschen „iets op weet, houd ik me ten zeerste aanbevolen."

De slang verklaarde gegronde hoop te hebben de zaak in orde te kunnen brengen, mits Batara Goeroe zijn raad getrouw opvolgde.

„Begin maar eens," vervolgde het monster, „met de pisangs en „de boemboeën die gij hebt meêgebracht in mijn muil te stoppen."

Doch dit voorstel lachte den god slechts matig toe en scheen hem erg naar eene krijgslist te rieken.

„Grootvader," zeide hij tot de slang, „uw muil is wel zeven „esta's wijd, en voorzien van een zoo fraai en zeer scherp gebit dat „ik ril wanneer ik er maar naar kijk. Neem me dus niet kwalijk „als ik tegen uw voorstel eenige bescheiden bedenkingen heb." [1]

Verre van zich geërgerd te betoonen, verklaarde Toemoeldang di bosi zich gaarne bereid aan dit wantrouwen tegemoet te komen.

„Neem uw zwaard," zeide hij, „en plaats het rechtstandig tus„schen mijne kaken. Dan kan ik mijn mond niet sluiten en kunt

[1] Het woord *esta* is hier wel = het Tobasch, *hasta*, dat volgens het Woordenb. van Dr. v. d. Tuuk beteekent «de lengte van den voorarm als maat gebezigd» (vgl. het Sanskr., Mal. enz. *hasta*.)

„ge onbevreesd voor eene niesbui of onwillekeurige beweging mijner-„zijds uwe hand naar binnen brengen.„

Batara Goeroe vond dit denkbeeld lang niet kwaad; hij plaatste het zwaard tusschen de opgesperde kaken en bracht daarop de meêgebrachte spijzen in den muil van het ondier.

Toen hij zijne hand terugtrok, zat er een ring aan een der vingers.

Batara Goeroe zag dit met verbazing en haastte zich het zwaard terug te nemen en daardoor Toemoeldang di bosi gelegenheid te geven zijne vragen te beantwoorden.

„Kijk eens, grootvader, die ring is mij daarbinnen aan den vinger „geschoten, waar dient die voor?„

„Wel, dat is eene *sinsing pinta pinta* (wenschring). Nu kunt ge „vragen wat ge wilt, een zoon, of eene dochter, of varkensvleesch, of „paula (palmwijn) of wat ook, en ge zult uw wensch vervuld zien.„

De god en zijne vrouw waren over dit buitenkansje niet weinig verheugd en begonnen van vreugde te tandakken. Toen zij wat kalmer waren geworden, legde Toemoeldang di bosi hun uit hoe zij den ring moesten gebruiken, en nam daarop een hartelijk afscheid. Een oogenblik later was hij in de golven verdwenen.

Met een verlicht gemoed verlieten de echtgenooten nu hunne kluis en togen weêr naar de vorstelijke woning. Toen het volle maan was, poetste de god volgens de instructiën van hunnen weldoener den ring met limoensap en wenschte zich een zoon, die dan ook negen maanden later op natuurlijke wijze ter wereld kwam. Hij herhaalde die handeling verscheidene malen en kwam in het bezit van drie zoons en twee dochters.

De zoons heetten:

1°. Padoeka di adji, die in de benedenwereld bij zijn grootouder ging wonen.

2°. Toean Benoewa Koling, schepper van deze aarde.

3°. Toean Radja Samsei Sahinahina, die boven bij zijn vaders bleef.

De dochters waren:

1°. Toean Benoewa Katji, die in de buurt woont waar de zon opgaat en naar welke de gebeden der Bataks gaan.

2°. Toean Radja Mangili Boenga (misschien dezelfde als de Mangala Boelan waarvan dr. Hagen spreekt?) wonende waar de maan opgaat en, volgens de Bataks, degene die hoort naar de gebeden der Maleiers.

Toean Benoewa Koling werd de schepper van deze aarde, die hij

vervaardigde van zeven handenvol aarde, en die vervolgens door Batara Goeroe met een zijden draad aan den hemel werd opgehangen.

Daar dit nieuwe hemellichaam intusschen in de benedenwereld eene groote duisternis veroorzaakte, zoodat men er geen hand voor de oogen meer kon zien, werd Padoeka di adji, die daaronder zijn woning had opgeslagen, zeer vertoornd en deed door het veroorzaken van hevige stormen de schepping van zijn broeder zeven malen mislukken.

Toean Benoewa Koling beklaagde zich bij hun gemeenschappelijken vader, en toen deze zag hoe zijne berispingen en vermaningen hoegenaamd niets baatten, besloot hij tot krachtiger maatregelen over te gaan.

Terwijl Padoeka di adji sliep, kwam Batara Goeroe naar beneden, en maakte boven den weerspannigen zoon een grooten ijzeren rooster (*besi malêla*), bestaande uit vier kruiselings geplaatste staven, waarvan de acht uiteinden naar de voornaamste windstreken waren gericht. In de richting dier uiteinden lagen volgens de overlevering fabelachtige rijken, die bestuurd werden door afstammelingen der goden.

Die rijken zijn, gerekend van het Oosten door het Noorden naar het Westen en Zuiden:

Poerba (Oost).
Agôeni (Noord-Oost).
Irissen (Noord).
Pestima (Noord-West).
Daksina (West).
Narita (Zuid-West).
Mangabia (Zuid).
Nariti (Zuid-Oost).

Ook de aarde werd door Batara Goeroe hersteld en geheel vlak gemaakt.

Maar toen Padoeka di adji uit zijn slaap ontwaakte, zich eens uitrekte en wilde opstaan, schudden de *besi malêla* en de aarde daarboven op zulk eene wijze dat allerwege bergen en valleien ontstonden. Intusschen, de *besi malêla* was hecht en sterk, en ondanks alle later ondernomen pogingen gelukte het den gevangene niet zich te bevrijden. Tot op den huidigen dag ligt hij onder zijn rooster, en wanneer hij nu en dan kwaad wordt en beproeft zich aan den ijzeren greep te ontworstelen, beeft deze aarde.

Is dus Padoeka di adji een lastig en kwaadaardig machthebbende,

aan wien noch het menschdom, noch zijne familie veel genoegen beleeft, Toean Benoewa Koling houdt op deze aarde alles gaande, en zorgt voor den plantengroei, enz., terwijl Toean Radja Samsei Sahinahina van boven uit over den regen beschikt en hunne beide zusters, zooals reeds gezegd, verondersteld worden een aandachtig oor te leenen aan de gebeden respectievelijk van Bataks en niet-Bataks.

Het scheppingsverhaal, opgenomen in het reisverslag van den heer de Haan (*Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, deel XXXVIII) komt met het door mij meêgedeelde in menig opzicht overeen. Omtrent de geheimzinnige kip, waarover de schrijver spreekt en uit wier bloed, veêren; enz. het water, de planten, enz. zouden zijn ontstaan, werd mij eene eenigszins afwijkende legende meêgedeeld, die tevens eenige opheldering geeft over de wijze waarop Batara Goeroe aan zijne vrouw kwam.

De vader der goden was namelijk indertijd een zeer bescheiden jongeling, die ondanks het aandringen zijner onderdanen er maar niet toe wilde overgaan eene vrouw te nemen, omdat hij, als hebbende nog nooit iets werkelijk fraais tot stand gebracht, zich den echtelijken staat niet waardig achtte. Daar het leven van vrijgezel hem echter op den duur verveelde en hij bovendien gaarne het verlangen zijns volks te gemoet wilde komen, besloot hij een kunstwerk te vervaardigen dat hem in ieders oog recht zou geven op de genietingen der huwelijksvreugde. Hij toog dus aan den arbeid en vervaardigde een fraaien gouden vogel, dien hij vervolgens den volke vertoonde vragende of de man die tot zulk een arbeid in staat was niet met recht een groot vorst kan worden genoemd. Zijne onderzaten deelden deze eenigszins vreemde opvatting van de hoedanigheden die aan een vorst het kenmerk van grootheid geven. Geheel voldaan waren zij echter nog niet. Het beest was wel heel mooi, maar het miste twee voorname eigenschappen van een vogel: het kon noch zingen, noch vliegen.

Doch ook daarop wist de god raad. Hij deed den vogel in een grooten pot in gezelschap van een massa krekels en liet hem daarin tot hij behoorlijk vliegen en zingen had geleerd. Het volk was nu opgetogen en Batara Goeroe haastte zich den vogel, Manoek Sinanggoer dawa dawa als gezant naar de onderwereld te zenden, waar hij de hand van Si Beroe Poeang Sinder Mataniari voor zijn meester wist te verwerven. Met den vogel echter liep het treurig af; want toen, na het ontstaan der aarde, het dier zich niet ontzag den vijver van Toean Benoewa Koling herhaaldelijk te bevuilen, sloeg deze hem dood en deed uit zijn veêren, lichaam, enz. allerlei

geneeskrachtige planten als: *salindjoeang*, *sinampiren*, enz. ontstaan

Het scheppingsverhaal, door dr. Hagen opgenomen in het rapport zijner in December 1883 gedane reis naar het Tobameer, heeft mijns inziens weinig waarde, te minder omdat Nabi Mohammed er eene rol in speelt. Een enkele Batak moge zich vermaken met, onder den invloed van een verblijf in Mahomedaansche landen, zulk een sprookje te vertellen; dat het een beeld zou geven van het oude volksgeloof is eenvoudig onaanneemlijk. De gezamentlijke godheden worden naar hunne woonplaatsen onderscheiden in *débata di atas*, *débata di tengah* en *debata di teroeh*) beneden), onder welke benaming zij bijna uitsluitend worden aangeroepen en bij het volk uit de gezangen der goeroes bekend zijn. Welke godheden tot elk dezer categoriën worden gerekend, volgt uit het bovenstaande van zelf.

Dit is in hoofdzaak wat ik tot nu toe over het Bataksche polytheisme te weten heb kunnen komen. Hoogstwaarschijnlijk zijn er vroeger meerdere overleveringen, zich bij deze hoofdmythe aansluitende, in omloop geweest en zullen sommigen daarvan nog wel hier en daar in enkele goeroefamilies bewaard zijn gebleven. Een bewijs daarvan vond ik in het verhaal van den tooverstok van den goeroe Beleilei, dat ik hieronder meêdeel.

De oorspronkelijke beteekenis van het woord débata (ook wel nebata) is voor de Bataks zeer zeker god, godheid. Toch verstaan zij er bovendien nog iets anders onder. *Débata di atas* noemen de Bataks niet alleen de in eene denkbeeldige bovenwereld vertoevende godheden, maar ook die bovenwereld zelve. Op dezelfde wijze wordt deze aarde *débata di tengah*, de onderwereld *débata di teroeh* genaamd. De *débata di atas* zou bevolkt zijn door menschen, die de maag in den hals, de *débata di teroeh* door menschen die de maag in de kuiten hebben.

De mededeelingen omtrent die fabelachtige lieden dragen echter geheel het karakter van volkssprookjes, en staan waarschijnlijk met de oorspronkelijke godenleer in geen verband.

Veel meer dan over deze Indisch getinte, polytheistische leer kan medegedeeld worden over de vereering der afgestorvenen, vooral der voorouders, eene vereering die met het geheele bestaan der Bataks innig is saamgeweven en bij elke plechtigheid, bij elk bijgeloof, bij elke ramp of gewichtige gebeurtenis om den hoek komt kijken.

Van eenige zedelijke verheffing, van voorschriften omtrent een goeden en rechtvaardigen levenswandel, van waarschuwing tegen

het kwade, ja zelfs van eenig onderscheid maken tusschen goed en kwaad is ook bij dezen "Ahnendienst," niets te bespeuren.

De grondslagen van het stelsel, wanneer men deze weinig ingewikkelde begrippen een stelsel noemen wil, zijn hoogst eenvoudig en van zeer cynischen en plat prozaischen aard.

In het kort komen zij op het volgende neêr.

De zielen der afgestorvenen blijven onder den algemeenen naam *bégoe* op deze aarde ronddwalen. Meest zijn zij onzichtbaar, doch het staat in hun vermogen in de menschen te varen, geheel dus volgens de spiritistische leer der mediums, terwijl zij zich ook wel een enkelen keer in dezelfde gedaante als hun vleeschelijk omhulsel eenmaal droeg aan de levenden vertoonen. Hoewel geesten, hebben de bégoe's geenszins afstand gedaan van alle stoffelijke begeerten. Integendeel steeds hebben zij honger en dorst, en voorzien de achtergebleven bloedverwanten niet van tijd tot tijd door offers in hunne behoeften, dan wreken zij zich door de schuldigen met ziekten, kwalen en rampen te bezoeken. Slechts een flinke maaltijd kan hen verzoenen. Andere bégoe's hebben het minder bepaald op hun nagelaten betrekkingen voorzien, maar vallen ieder aan die hen op eenige wijze, bijvoorbeeld door het betreden van hun gebied, beleedigt.

Doch al kiezen zij andere slachtoffers, het doel waarnaar zij streven is hetzelfde, een offer van eene geit, eene kip, rijst, pisang, sirih en vooral veel palmwijn.

De Batak, die de geesten voldoende spijzigt, is van een godsdienstig standpunt beschouwd een braaf man. Moge hij verder een dief zijn, een moordenaar en een brandstichter, zoo zal hem dit wellicht de wereldsche gerechtigheid op den hals halen, doch de geesten laat het koud. Zij toch raadplegen slechts de belangen hunner magen. Zijn die gevuld, dan is alles pour le mieux dans le meilleur des mondes. Dat dergelijke godsdienstige begrippen op de moraliteit en het karakter van een volk slechts een nadeeligen, nimmer een heilzamen invloed vermogen uit te oefenen, ligt voor de hand. Het zou dan ook moeielijk zijn nationale deugden der Karo-Bataks op te noemen of men moest vroolijkheid en spraakzaamheid, zekere aan koppigheid grenzende volharding bij de verdediging hunner belangen, en een uit onbekendheid met de waarde van den tijd voortspruitend geduld als deugden beschouwen; daarentegen strekken hunne vele ondeugden dikwijls om elkaâr te neutraliseeren, en is vooral hunne groote lafhartigheid een machtige drawback, die hen

menigmaal terughoudt van misdaden, welke zij anders zonder eenig gemoedsbezwaar zouden plegen.

Hierboven heb ik de geesten der afgestorvenen bégoe genoemd. Ik gebruikte dat woord daar slechts in eene algemeene beteekenis.

De Batak toch onderscheidt bij die geesten verschillende klassen, en slechts eene dier klassen, trouwens zooal niet de belangrijkste, dan toch verreweg de uitgebreidste, wordt door hem steeds als bégoe vermeld.

Men kan de geesten der afgestorvenen onderscheiden in:

1°. Bitjara goeroe;

2°. Matei sadawari;

3°. Toengkoeb;

4°. Bégoe.

Van anderen oorsprong en geaardheid zijn:

1°. De Hantoe;

2°. de Omang;

4°. de Orang boenian,

welke drie klassen van geheimzinnige wezens ik in het vervolg zal behandelen.

Onder bitjara goeroe verstaat de Karo-Batak de geesten van kinderen die dood ter wereld kwamen (hetzij tijdig of onvoldragen) of die stierven vóór het tanden krijgen.

Dr. Hagen noemt deze geesten Batara goeroe, neemt aan, dat zij homogeen zijn met den gelijknamigen God van het Bataksche polytheisme, en leidt daaruit tamelijk verreikende gevolgtrekkingen af.

Ik voor mij heb in de Karolanden die kindergeesten steeds bitjara goeroe hooren noemen, en van eenig verband tusschen hen en den hemelgod wist niemand mij iets te vertellen.

De stelling van den heer Hagen, gegrond op de waarschijnlijk toevallige gelijkluidendheid van twee namen, komt mij dan ook tamelijk gewaagd voor, te meer daar de oorsprong der uitdrukking bitjara goeroe niet ver te zoeken is. Wel is waar beteekent bitjara in het Bataksch meer speciaal adat, de uitspraken der adat, maar toch kan aan bitjara goeroe best eene zekere beteekenis worden toegekend, wanneer men in het oog houdt dat deze geesten, steeds sprekend, hunne uitspraken doen door den mond der goeroes (priesters). De naam verklaart zich dus van zelf, evenals dat het geval is met de uitdrukking matei sadawari (in één dag en dus plotseling gestorvenen).

Men moet evenwel niet meenen dat elk kind, dat in de boven-

genoemde omstandigheden sterft, daarom later als bitjara goeroe wordt vereerd. Of zulks al dan niet geschiedt, zal grootendeels daarvan afhangen of de familieleden van het schepseltje in de eerste tijden na het sterfgeval door ziekten worden geplaagd, en zoo ja, of er dan een goeroe in de buurt is, handig genoeg om zich de omstandigheden ten nutte te maken.

Bevalt eene Batak-vrouw van een dood kind, dan wel sterft een zuigeling vóór het tanden krijgen, dan wordt het lijkje meestal des nachts en steeds onder de woning der ouders begraven: eene gewoonte die oorspronkelijk wel haren grond zal hebben gevonden in de vrees voor het stelen der lijkjes, waarvan de bestanddeelen voor het bereiden van toovermiddelen bizondere waarde hebben.

Voelen nu in den eerstvolgenden tijd na de begrafenis de ouders of bloedverwanten van het kindje zich ernstig ongesteld, dan wordt de hulp eener vrouwelijke goeroe ingeroepen, die men onder aanbieding van sirih vraagt aan welke oorzaak de ziekte is toe te schrijven.

Veelal laat zich dan in de keel van de goeroe een geheimzinnig gefluit hooren, waarop zij verklaart dat de ziekte geweten moet worden aan de bégoe van het gestorven kind, welke bégoe tevreden dient gesteld te worden en anders verder onheil over de familie zal brengen.

Door haar werkdadig optreden is die bégoe nu zeer in de achting van de beangstigde verwanten gerezen, en heeft zich het recht verworven voortaan als bitjara goeroe te worden vereerd.

Daartoe is het in de eerste plaats noodig voor de ontevreden ziel eene passende woonplaats in gereedheid te brengen.

In de nabijheid der woning, meest op eenigen afstand daarvóór, wordt eene plek gronds schoon gemaakt, waarna enkele opgegraven beenderen van het lijkje of ook wel eenvoudig eenige aarde van het oorspronkelijke graf derwaarts worden overgebracht. Het nieuwe grafje wordt beplant met pisangs en met siergewassen en veelal met eene bamboezen pagger omringd, terwijl er een offer wordt gebracht van een ei, fijngestampte rijst, boemboeën. Daarmeê is de ingan (plaats) bitjara goeroe gereed.

Aan de goeroe worden als belooning eene kip, eene tikar en pisangs vereerd, soms ook wel een dollar.

Van dien dag af is de bitjara goeroe, de ziel van het kind, tot beschermgeest geworden, en wordt nu geacht verder de familie in hare nooden bij te staan.

Intusschen is de behandeling die de bitjara goeroe ondervindt geheel afhankelijk van de diensten die zij bewijst.

Gedraagt zij zich goed, dat is te zeggen, gaat het de familie naar den vleesche, dan weet deze dankbaar te zijn, de ingan bitjara goeroe wordt onderhouden, en bij het nuttigen van lekkernijen zonderen de bloedverwanten nu en dan wat voor den beschermgeest af, en leggen dat op zij (tjibal tjibalān) welke stukjes, na afloop van het maal worden weggegooid

Heeft de familie bizondere redenen tot tevredenheid en ziet zij haren welstand vermeerderen, dan gaat men verder en wordt er eens in het jaar ter eere van den bitjara goeroe een min of meer schitterend feest gegeven. Op den bepaalden dag verzamelen zich al de bloedverwanten en openen het feest met in processie naar de rivier te gaan en daar met het sap van limau's en van gewijde kruiden hunne haren te wasschen (erpangger pangger), eene plechtigheid, die bij de meeste Bataksche feesten op het programma staat. Vervolgens nemen allen deel aan een gemeenschappelijken maaltijd. Maar het glanspunt van het feest is het zingen der vrouwelijke goeroe, in wier lichaam de bitjara goeroe bij deze gelegenheid geacht wordt te varen. Het is dan ook niet de goeroe die zingt, het is de geest des afgestorvenen die door haren mond zijne klachten en wenschen uit, en dat dikwijls in zoo aandoenlijke tonen dat de toehoorders, vooral die van het zwakke geslacht, zich door hunne gevoelens overmeesterd zien en in een erbarmelijk gesnik en gehuil losbarsten.

De bitjara goeroe trekt het meeste voordeel van die gevoelvolle uitingen zijner bloedverwanten om met verschillende verzoeken voor den dag te komen, van wier inwilliging natuurlijk slechts de goeroe eenig voordeel heeft.

Soms ook vraagt de beschermgeest om kain (kleedjes), die dan gedurende de verdere séance door de goeroe worden gedragen, en na afloop van het feest tot een volgend jaar ter zijde worden gelegd.

Blijkt daarentegen de bitjara goeroe lui en nutteloos, en loopt het de familie tegen, dan wordt er verder geen notitie van haar genomen en laat men hare woonplaats meer en meer vervallen, uitgezonderd wanneer bij eenig nieuw ziektegeval de goeroe die ongesteldheid op rekening van den gekrenkten beschermgeest stelt, wat dan eene verzoening met den bitjara goeroe noodig maakt.

Naast dezen bitjara goeroe zijn de matei sadawari de machtigste beschermgeesten. Onder matei sadawari verstaat men de geesten van hen die in één dag, en dus een plotselingen dood, zijn gestorven.

Is iemand in den krijg gesneuveld, is hij vermoord, is hij een tijger ten prooi geworden of heeft hij zichzelf om het leven gebracht, zoo heeft zijn geest kans als matei sadawari te worden vereerd. Maar het is een absoluut vereischte dat de dood een plotselinge zij en voor de ziel van iemand die bijvoorbeeld, na in een gevecht verwond te zijn, eenige dagen later aan zijne wonden bezwijkt, is alle uitzicht ontnomen op een meer verheven rang dan die van gewone bégoe.

Van de matei sadawari kan over het algemeen hetzelfde worden gezegd als van de bitjara goeroe. Ook zij worden zelden of nooit vereerd, wanneer niet eenigen tijd na hunnen dood de gezondheidstoestand hunner bloedverwanten te wenschen overlaat. Hun ingan wordt op dezelfde wijze in orde gebracht als die der bitjara goeroe, en hunne vereering is van dezelfde voorwaarden afhankelijk en heeft op dezelfde wijze plaats.

Beide soorten van geesten eten geen varkensvleesch, dat hun dus ook niet als offer kan worden aangeboden.

Een enkele persoon wist mij te vertellen dat deze beide categoriën van geesten volgens de Bataksche begrippen direkt in den hemel bij Batara Goeroe worden opgenomen, doch ten eerste is dit verhaal blijkbaar in strijd met het bovenstaande en ten tweede was de verteller, hoewel van zeer nabij met de Bataks bekend, een Maleier. Ik geloof dan ook zeer stellig niet dat dit bericht een beeld geeft van de algemeene opvatting der Karo-Bataks, die integendeel van een hemel in den geest van den christelijken geenerlei voorstelling hebben en wier begrippen van een leven hiernamaals steeds met deze aarde blijven verbonden. Intusschen is het niet onmogelijk dat onder den invloed van den Islam hier en daar eenige verwarde denkbeelden ingang hebben gevonden omtrent een toekomstig leven in een daartoe bestemd paradijs.

Bij de bitjara goeroe en de matei sadawari sluiten zich aan de toengkoeb. Dit zijn de geesten van vrouwen die gedurende geheel haar leven haren maagdelijken staat wisten te bewaren, een heldenfeit waaraan inderdaad voor eene in geslachtelijke vrijheid opgewassen Bataksche jonkvrouw heel wat verbonden is. Het kan dan ook geene verwondering baren dat de ingan toengkoeb slechts weinige zijn. Ook deze heilige plaatsen worden met siergewassen beplant, terwijl er nu en dan offers worden gebracht, en de toengkoeb beschouwd worden als volkomen bij machte hare achtergelaten betrekkingen een aangenaam en voorspoedig bestaan te verzekeren. Over het

algemeen komt het mij voor dat de toengkooeb, waarschijnlijk als groote zeldzaamheden, langer en algemeener in aandenken blijven dan de bitjara goeroe en matei sadawari, die bijna altijd na den dood hunner naaste bloedverwanten verwaarloosd worden en spoedig geheel vergeten zijn.

Een *ingan toengkoeb* vindt men o. a. nabij de kampoeng Tiga Lingga in het Delische landschap Sepoeloeh doewa kota.

De ingan bitjara goeroe van hoofden zijn dikwijls nabij de badplaats der koeta gelegen.

Gaan de bewoners van het dorp ten oorlog, dan versieren zij zich met daar geplukte bloemen en bladeren, die, naar zij meenen, hen tegen vijandelijke kogels zullen beschermen.

De bitjara goeroe, matei sadawari en toengkoeb hebben dit gemeen, en hierin ligt tevens hun voornaamste onderscheid van de gewone bégoe, dat zij veelal de menschen, speciaal hunne bloedverwanten welgezind zijn, en op hun lot een gunstigen invoed plegen uit te oefenen, terwijl daarentegen de aanraking met andere geesten, afgezien van de vooral door vrouwen dikwijls zeer gewaardeerde weemoedige vreugde verbonden aan het houden van communicatie met dierbare afgestorvenen, den menschen niet dan schade en last veroorzaakt.

Alle zielen van afgestorvenen, die niet onder de drie reeds behandelde categoriën vallen, verkeeren in den staat van bégoe. Deze bégoe zwerven, onzichtbaar voor het menschelijk oog, overal op de aarde rond. Daarbij blijft de schuld der boozen op hen rusten, zonder echter naar het schijnt op eenige andere wijze aan hen bezocht te worden dan doordat zij meer moeten reizen en trekken, terwijl de braven een wat kalmer bestaan voeren en veelal ergens in het bosch of op de bergen een vast verblijf hebben (kramat). Zoo wonen op den Goenoeng Sibajak de zielen der beide zusters Siberoe Tandang Maria en Siberoe Tandang Karo, dochters van den penawar (groote goeroe) Kandebata, die beide aan de pokken bezweken, en met haar de geesten van alle andere menschen die aan die ziekte ten offer vielen.

Alle bégoes kunnen om voedsel vragen, wat zij uitsluitend doen, door hem of haar tot wien zij hun verzoek willen richten eene ziekte op het lijf te jagen. Wien zij daarbij krijgen is hun tamelijk onverschillig. Hoewel minder absoluut dan de bitjara goëroe enz., geven zij de voorkeur aan hunne bloedverwanten, doch wanneer zij erg hongerig zijn, grijpen zij aan wie hen tegenkomt.

Beleedigingen, bijvoorbeeld het kappen van hout op plaatsen waar zij hun gewoon verblijf hebben, vergeven zij evenmin als de straks te behandelen hantoe, maar bezoeken den overtreder met kwalen tot hij hen door een groot offer weet te verzoenen.

Dr Hagen deelt in zijn meergenoemd geschrift ook omtrent de bégoe's een en ander mede, doch beschouwt hen blijkbaar als een soort kobolden, bosch- en berggeesten, geenszins als de zielen van afgestorvenen. Misschien, hoewel niet erg waarschijnlijk, wijken in dit opzicht de begrippen van Toba- en Timor-Bataks van die der Karo's af. Een overtuigend bewijs dat deze laatsten in de bégoe's werkelijk de zielen hunner dooden zien, vindt men in het feit dat in de zoogenaamde moesoeh berengi telkens weêr de bégoe van een vermoorde om recht vraagt, of met wraak, met moord en brandstichting dreigt. Zooals bekend is, verstaat men onder moesoeh berengi (woordelijk vertaald: nachtelijke vijanden) of poelas, de op bamboe geschreven brieven, die door zich verongelijkt achtende Bataks in of nabij de kampongs hunner tegenstanders en tegenwoordig helaas! ook dikwijls op de plantages der Europeesche ondernemers worden opgehangen, en waarin zij gewoonlijk onder bedreigingen op wegneming hunner grieven aandringen. Geldt het nu eene zaak waarin een sedert overleden persoon oorspronkelijk partij was, zoo noemt de opsteller van den brief, meest een bloedverwant van den doode, zelden zijn eigen naam, maar laat het voorkomen alsof de poelas door den bégoe van den doode was geschreven. Zoo werd nog voor weinige maanden nabij eene koeta van het landschap Serbanjaman de volgende brandbrief opgehangen gevonden.

„Eindah soerat koe tjanggoeng nina bégoena Si Ikoet kataken „di laäng ioelihkenna Si Lantak djelmankoe doewa di laäng ioelih „kenna koe soeloeh koe boenoeh djelma nina bégoena Si Ikoet.„

Dit beteekent, zooveel mogelijk woordelijk vertaald:

„Dezen brief hang ik op, zegt de bégoe van Si Ikoet, om te „zeggen dat, wanneer Si Lankat niet terug doet keeren mijne twee „menschen (bijv. Si Ikoets vrouw en kind), wanneer hij die niet „terug doet keeren, dan sticht ik brand en dood ik menschen, zegt „de bégoe van Si Ikoet.„

Intusschen schijnt toch in enkele bizondere gevallen het grond-denkbeeld dat een bégoe de geest van een afgestorvene is bij de Karo-Bataks verloren te zijn gegaan. Zoo weten zij veel te vertellen van den bégoe Sidangbeila, ook bégoe Menggep of bégoe Lagaloemajang genoemd, die in de kampongs woont, liefst in nieuwe huizen, en

daar nu eens in de deur, dan weer in het huis of op het dak, ook wel aan de bron verblijf houdt.

Behalve in het ziek maken en doen sterven der bewoners, waarbij hij het vooral op kraamvrouwen voorzien heeft, munt deze bégoe nog vooral uit in het verstoren van den huiselijken vrede.

Het is de vrees voor dezen kwaadaardigen geest die den Karo-Batak verhindert een nieuw huis te betrekken alvorens het door den goeroe te hebben laten onttooveren. Daartoe wordt door den wijzen man zeker toovermiddel bereid, toepoeng tawar genoemd. Schoteltjes met dit mengsel worden aan de beide deuren op een soort bamboezen standaardjes geplaatst. Elk die de woning betreedt, doopt een vinger in de toepoeng tawar en bestipt zich daarmede voorhoofd, wangen en borst.

Bij de vereering van dezen bégoe Sidangbeila, die om zoo te zeggen in elke kampong zijne kunsten verkoopt, en omtrent wiens komst niemand eenige kennis schijnt te hebben, is blijkbaar elke gedachte aan de ziel van een afgestorvene lang verloren gegaan. Intusschen is het niet onmogelijk dat het geloof aan dezen plaaggeest door de Karo's van een anderen Batakstam is overgenomen. Alle bégoes, die inderdaad als de geesten van afgestorvenen worden beschouwd, kunnen door de goeroes worden opgeroepen en door tusschenkomst dezer mediums hunne wenschen kenbaar maken of hunne groeten aan hunne nog onder de levenden wandelende betrekkingen overbrengen. Dit geschiedt echter slechts incidenteel, eene ingan als die der bitjara goeroe enz. wordt niet voor hen in orde gemaakt, en van eene geregelde vereering is geen sprake.

Eene uitzondering op dien regel wordt echter dikwijls gemaakt voor de bégoe's van groote hoofden en beroemde goeroes. Op hunne graven wordt algemeen geofferd en hun goede wil wordt geacht van groot nut te zijn. Zelfs de Maleische paardenhandelaars die de hoogvlakten bezoeken offeren op de graven der sibajaks van Kaban Djahe en Batoe Djahe, eerst, bij den aanvang hunner reis, slechts sirih, later wanneer alles goed is afgeloopen, eene geit of witte kip.

In bijna alle eenigszins aanzienlijke koetas vindt men doodenhuisjes (griten) waarin het dorpshoofd de beenderen of ten minste de schedels zijner voorvaderen bewaart. Bij de oprichting dezer griten verzuimt men nimmer de bégoe's op te roepen van de laatst gestorvenen onder hen, wier gebeente hier zijn laatste rustplaats zal vinden. Verder wordt er echter meestal weinig notitie van genomen.

De Karo-Bataks vereeren hunne voorouders nimmer in de gedaante

van steenen beelden, maar dat gebruik schijnt volgens dr. Hagen bij de Toba-Bataks algemeen te bestaan.

Toch waag ik het hier de juistheid dezer laatste mededeeling eenigszins in twijfel te trekken. Dr. Hagen toch zegt o. a.: „Diese steinernen Ahnenbilder heiszen pengoeloebalang.”

Aan het woord pengoeloebalang hecht niet alleen de Karo-, maar ook de Toba-Batak, zooals wij in het vervolg zien zullen, eene geheel andere beteekenis. Het is weliswaar een steenen beeld, maar de kracht die er in schuilt ontleeent het uitsluitend aan de tooverbrij hier en daar er in aangebracht, en die tooverbrij heeft met de voorvaderen van hem, voor wien de pengoeloebalang wordt vervaardigd, hoegenaamd niets uit te staan.

Het is hier de plaats om een enkel woord te wijden aan een onderwerp, waarvan de behandeling eigenaardige moeilijkheden oplevert, en dat vooral omdat het hier een Bataksch geloof of bijgeloof geldt, waarvan onder Europeanen ook geen enkel spoor wordt aangetroffen en dat aan hun geestesleven ten eenenmale vreemd is. Ik bedoel het geloof aan de *tendi* (in het Tobasch dialect *tondi*), een Bataksch woord dat niet met juistheid te vertalen is, waarvan de beteekenis ligt tusschen onze begrippen: ziel en geleidegeest.

Het woord ziel op zich zelf kan het Bataksche begrip niet met voldoende juistheid weergeven. Ten eerste beschouwen wij de ziel als haar verblijf houdende *in* het menschelijk lichaam, de tendi houdt zich daarbuiten op en van de plaats die zij naast, voor, achter, boven of beneden ons inneemt, hangt voor een groot deel onze welstand af. Verder hangt volgens Westersche begrippen de ziel allernauwst samen met het leven en het bewustzijn; men zegt bijv. een zielloos lichaam, wat dan beteekent een levenloos lichaam. Een Batak daarentegen kan zeer goed zijn tendi verliezen zonder daarom direct te sterven of zelfs krankzinnig te worden, al blijft dat verlies, vooral op den duur, toch eene ernstige en gevaarlijke zaak.

Wanneer een Batak hevig schrikt van een tijger of eene slang, of hij bij het oversteken eener rivier bijna verdrinkt en daardoor in grooten angst geraakt, pleegt zijne tendi er van door te gaan. De gevolgen blijven niet uit, de man wordt ziek en slechts de goeroe kan raad schaffen. Is deze knap in zijn vak, dan heeft hij de oorzaak der ongesteldheid spoedig ontdekt. De tendi is op den loop, en gelukt het niet haar terug te lokken, dan ziet het er voor den patient slecht uit. Men neemt daarom een gantang beras, een ei, eene ikan senangin, enz. en doet die in eene pernakan (gevlochten

rijstzakje). Dit plaatst men weêr in eene soempit (een dergelijk maar grooter zakje) samen met een zilveren kalkdoosje, een armband, een mes, enz. De soempit wordt toegebonden en bovenop legt men bladeren van elf bepaalde planten, alsmede merg van een pinang. Twee personen houden de soempit boven den zieke vast, terwijl de goeroe in een plechtig gezang de tendi verzoekt terug te komen. Geeft deze aan het verzoek gehoor, dan is dit kenbaar door een hevig trillen van de soempit. Komt daarentegen de tendi niet terug, dan volgt de dood van den lijder.

Op de vraag of het al dan niet de tendi is die na den dood van eenig persoon bégoe wordt, wist geen enkele Batak mij met volkomen zekerheid te antwoorden. De meesten meenden dat zulks wel het geval zou zijn.

Volgens dr. Hagen zouden de Bataks gelooven in het bezit te zijn van drie tendis. Ook deze bewering moet uitsluitend berusten op de mededeelingen van Toba- en Timor-Bataks. Bij mijne onderzoekingen vond ik geen enkelen Karo die op meer dan ééne tendi aanspraak maakte.

Toch is er iets dat hier licht tot verwarring aanleiding zou kunnen geven.

Elke Karo-Batak namelijk gaat door het leven vergezeld door twee onzichtbare beschermgeesten, die hij in gewone omstandigheden vrij wel verwaarloost en negeert, maar die hij in groote gevaren te hulp roept. Het zijn zijn kaka en zijn agi. Daaronder verstaat hij respectievelijk het vocht, waarvan de uitvloeiing zijne geboorte voorafging en de nageboorte (poesat samadaura) die de bevalling besloot. Van die beide broertjes meent hij in geval van nood krachtige ondersteuning te wachten te hebben en roept hen dan aan in de formule: „Mari kam kakankoe aginkoe si ras akoe toeboeh doebei „kakankoe erkoeta i poentja papan agin koe erkoeta teroeh karang;" dat beteekent: „komt hier, mijn „oudere en mijn jongere broer, die samen met mij zijt geworden, „mijn oudere broer die woont op het uiteinde van de plank" (met deze plank wordt de zoogenaamde anak laoe bedoeld die in de Bataksche huizen van de eene deur naar de andere loopt en als een soort gootsteen dient) „mijn jongere broer die woont onder „het huis" (waar de nageboorte begraven wordt).

Het zal niemand verwonderen dat de Batak er den hoogsten prijs op stelt met zijne tendi die, hoewel het beste deel van zijn ik uitmakende, geheel onafhankelijk is van wat wij den wil noemen, op een goeden voet te blijven.

Gelukkig bestaat daartoe een eenvoudig en krachtig werkend middel, namelijk het zich aanschaffen van eene oepah tendi. Om te weten te komen waaruit die oepah tendi voor elk bizonder individu dient te bestaan, wordt weder de hulp van een goeroe ingeroepen. Soms doet deze de wetenschap op uit de lijnen in de hand van den vrager, soms beveelt hij het erpangger (wasschen der haren) aan en trekt dan zijne conclusie uit het vallen der gebruikte limau, soms ook gaat hij op nog andere wijze te werk. Als resultaat zijner onderzoekingen deelt hij na langer of korter tijd aan zijn cliënt mede welk voorwerp door diens tendi wordt verlangd. Die voorwerpen zijn van den meest verschillenden aard. Een mes, eene gong, een kleedje, een karbouw, enz. enz. worden dikwijls bij monde van den goeroe door den tendi geëischt. De betrokken persoon rust dan niet voor hij genoeg dollars heeft verzameld om de begeerige ziel tevreden te stellen. Het voorwerp wordt gekocht en zorgvuldig bewaard, terwijl de eigenaar zich hoogst gelukkig gevoelt in het bewustzijn dat zijne tendi, vol gehechtheid aan de hem ten geschenke gegeven oepah, nu aan elke verleiding om op den loop te gaan weerstand zal weten te bieden. Voor sommige personen is de oepah tendi van anderen aard, en bestaat uit eene kleine aanplanting van pisangs, sierplanten, enz. enz.; uiterlijk geheel overeenkomende met de ingan bitjara goeroe, en evenals deze min of meer goed onderhouden naarmate van den voor- of tegenspoed die den betrokken persoon ten deel valt. Vooral aan lieden die op het punt staan te trouwen wordt het aanleggen van zulk een tuintje door den goeroe nog al eens als een lievelingswensch der tendi opgegeven.

Wij kunnen hiermeê de zielen der afgestorvenen voorloopig met rust laten om er straks bij de behandeling der pengoeloebalangs, enz. nog eens op terug te komen, en onze aandacht wijden aan de beschouwing van wezens, wier natuur veel vager en veel geheimzinniger is dan die door den dood van vleeschelijke menschen ontstane bégoe's.

Wie en wat eigenlijk de hantoe's zijn, wist geen Batak mij te verklaren. Slechts een enkele goeroe kwam na lang aarzelen voor den dag met de meening dat zij wel gestorven bégoe's konden wezen.

Wel zoo waarschijnlijk dunkt mij de onderstelling dat men hier met bepaalde natuurgeesten te doen heeft, met de vertegenwoordigers van bergen en wouden, van beken en stroomen. Zeker is het dat de hantoes de bewoonde streken en de nabijheid der menschen vermijden en zich uitsluitend in de wildernis ophouden. Zoo lang men hen ongemoeid laat en hun terrein eerbiedigt, zijn zij on-

gevaarlijk. Wee echter den overmoedige die het waagt hen in hunne schuilplaatsen te storen. Hun wraak is niet minder snel dan die der bégoe's, hoewel van eenigszins anderen aard. Want terwijl de laatste inwendige ziekten teweegbrengen, zijn hantoes er op uit hunne slachtoffers te misvormen, terwijl zij zich bij minder ernstige beleedigingen ook wel wreken door het veroorzaken van slechte droomen, waarvoor de Bataks eene groote vrees koesteren.

Hoewel zij gewoonlijk onzichtbaar zijn, staat het toch in hunne macht zich desverkiezende aan het menschelijk oog te vertoonen, en hebben dan ook enkele goeroes, meest vrouwen, het genoegen gesmaakt hen te aanschouwen.

Zoo is men tot de wetenschap geraakt dat onder de hantoes niet alleen beide geslachten zijn vertegenwoordigd, maar ook diergestalten niet zeldzaam zijn. De menschelijk gevormde hantoes zijn meest gekleed in wit of rood.

Eene geliefde verblijfplaats dezer geesten is de berg Sampoeran Poetih bij Besoekoem, waar zij samen leven met de aanstonds te behandelen omangs. Een Batak, die daar bosch had gekapt en gebrand, zag zijn nek 90 graden omgedraaid; een ander kon zijn mond niet meer openen tot hij een geit als zoenoffer had gegeven.

De hantoes van den Sampoeran Poetih zijn van reusachtige gestalte en rijk aan karbouwen. De mannen dragen lange, witte baarden. Weldaden worden door de hantoes nimmer aan de menschen bewezen.

Van Sombaons en Soemangots, waarvan dr. Hagen uitvoerig verhaalt, heb in de Karo-landen nooit hooren spreken, en op mijne navraag daaromtrent nimmer eenig uitsluitsel gekregen. Daarentegen is het woord soemangot wel bekend bij vele Maleiers in Deli en Serdang, die er eene beteekenis aan hechten min of meer overeenkomende met die van het Bataksche tendi.

Algemeen is onder de Karo-Bataks het geloof aan de omang, die door dr. Hagen ten onrechte verward worden met de orang boenian.

De omang komen tamelijk wel overeen met onze middeneeuwsche Kaboutermannetjes. Het zijn dwergen die huwen en zich voortplanten en meest bij of op de bergen wonen Hunne gestalte wijkt in zoover van die der menschen af dat zij hunne voeten verkeerd dragen. Hun karakter vertoont eene sterke mengeling van goed en kwaad. Zij zien niet gaarne dat men, hun gebied betredende, verzuimt een behoorlijk offer te brengen. Wie bijvoorbeeld den goenoeng Sibajak beklimt, doet wel eene witte kip te offeren, anders kan hij er zeker van zijn

dat de daar zeer talrijke omangs hem van boven af met steenen zullen bombardeeren.

De Bataks, die voor den eersten keer op eene reis van of naar het plateau de passen doortrekken, plegen, op het hoogst punt gekomen, een weinig sirih te kauwen samen met wat aarde of een opgeraapt blad en zich met die brij het gelaat te besmeeren. Evenmin als dr. Hagen vermocht ik er achter te komen wat deze ceremonie eigentlijk te beduiden heeft.

De omang zijn zeer diefachtig en ontvoeren gaarne menschen, waarbij de mannelijke omang het vooral op aardige meisjes en de vrouwelijke het meer op knappe jongens hebben voorzien. De zoo geschaakte personen worden dikwijls jaren lang in gevangenschap gehouden.

Eene eigenaardige illustratie van deze eigenschap der omang geeft de volgende legende.

Perasi, een der voorvaderen van het tegenwoordige hoofd der kampong Penoengkiran in de doesoen van Soekapiring, had eene beeldschoone dochter die de begeerte opwekte van den vorst der omangs te Oeroek Bintang Maria. Deze begreep evenwel dat de vader der jonge maagd haar niet zoo licht aan een omang zou afstaan, en hij dus door list zijn doel kon bereiken. Daarom trok hij naar Penoengkiran en sloeg aan het hoofd een bondgenootschap voor.

Perasi zou hem het meisje ten huwelijk geven, maar daarentegen zou de omangvorst niets meer of minder bewerken dan dat de sultan van Deli Perasi als zijn heer en meester zou erkennen, waartoe hij de Soengei Deli in de Soengei Seroewai zou leiden, en niet in hare oude bedding terug zou laten keeren vóór de Sultan zich aan Perasi had onderworpen. Mocht de Sultan boos worden en met een leger naar boven trekken, dan zouden alle giftige dieren en giftige planten op dat leger worden losgelaten.

Eene zevendaagsche duisternis, gedurende welke de omangvorst zijne toebereidselen zou maken, zou de uitvoering van het contract vooraf gaan. Perasi was hoogelijk met dit plan ingenomen en beloofde het meisje aan zijn bondgenoot te zullen afstaan. Terstond viel nu de duisternis in die men met recht eene pikzwarte kon noemen. Toen het nu echter vijf etmalen zoo donker bleef en men geen hand voor de oogen kon zien, werd Perasi bang en nam zijn toevlucht tot geweerschoten en bekkenslag om het licht te doen terugkeeren. Dit gelukte ook, maar helaas te laat. De listige omang had van den langen nacht gebruik gemaakt om de maagd te rooven.

terwijl hij de Delirivier in hare bedding had gelaten. De jonkvrouw was verdwenen en nooit werd weder iets meer van haar gehoord.

Tot op den huidigen dag durven de meisjes uit het geslacht van Perasi, voor zoover zij er goed uitzien en wat blank zijn, niet meer langs den Oeroek Bintang Maria gaan zonder zich eerst zwart te hebben gemaakt.

De omang wonen gaarne in steenen huizen. Eene zoodanige roemah omang is de uitgeholde rots, waarvan dr. Hagen teekeningen en eene beschrijving geeft en die ook door mij werd bezocht. De inlichtingen, aan dr. Hagen omtrent dat gedenkteeken verstrekt, zijn niet geheel juist.

Eene bepaalde nis vindt men daar binnen slechts rechts van den ingang, volgens de Bataks was dat de slaapplaats van den vorst der omangs. Aan den achterwand vindt men ook eene dergelijke uitholling, doch die slechts enkele duimen diep is. Onder het gewelf loopt langs den geheelen binnenkant een soort richel. Aan den ingang zijn uitwendig nog zeer merkbare teekenen van versieringen aan de oppervlakte van het rotsblok vindt men eene ongeveer vier voet hooge menschenfiguur zeer ruw uitgehouwen. Het geheel is zeer merkwaardig, een dier raadselen die ons door lang vervlogen eeuwen worden opgegeven.

Ook aan dezen steen en de omangs, die gezegd worden er eenmaal te hebben gehuisd, is eene legende verbonden.

Lang geleden ging een Batak van het naburige Soerian Tani visschen in de Laoe (Soengei) Petani. Aan de rivier vond hij in twee uithollingen in den oever een gantang beras en een gantang djagoeng,

Hij nam ze meê naar huis, en zie, den volgenden morgen was de rijst goud geworden en de maïs zilver. Toen dacht hij verheugd: als men in dien stroom zulke visschen vangt, zal ik er elken dag maar gaan hengelen. En hij trok er wêer heen. Op de plaats waar hij den vorigen dag zijne vondst had gedaan, ontmoette hij nu een omang. Begrijpende dat hij aan dezen het goud en het zilver had te danken, riep hij ook voor het vervolg zijne gunsten in. De omang antwoordde hem zeer welwillend; hij beloofde voor den Batak eene ladang te zullen aanleggen nabij het omanghuis, mits de begunstigde er tegen niemand van repte en nooit anders dan alleen de ladang naderde. De Batak beloofde dit en de omang ging aan het werk.

Toen echter de padi rijp was, werd de vrouw van den Batak nieuwsgierig en verlangde de mooie ladang te zien die haar man

beweerde te bezitten, maar waarvan zij nooit iets had bespeurd. Zij smeekte haren echtgenoot haar eens meê te nemen, maar deze weigerde hardnekkig. Nu verzon zij eene list en toen haar man weêr naar de ladang wilde gaan, naaide zij zeker poeder in zijne kleederen, welk poeder door eene kleine opening een uitweg kon vinden. Langs het dus verkregen spoor volgde zij haren echtgenoot en bereikte de ladang. De omang echter was verwoed over hare verschijning; hij beschouwde daardoor het contract als verbroken en verliet terstond met zijne geheele familie de ladang en zijne steenen woning om er nimmer weêr te keeren.

Wat de Orang boenian betreft, deze zijn voor het uiterlijke gewone menschen, die intusschen het vermogen bezitten niet alleen zich zelven, maar ook hunne huizen, hunne ladangs en tuinen onzichtbaar te maken. Zij wonen meest hoog op de bergen, en er is in de omtrent hen in omloop zijnde verhalen iets waarin men aanleiding zou kunnen vinden tot de veronderstelling dat men hier niet geheel met producten der Bataksche fantasie heeft te doen, maar dat wellicht in de hoogste en minst genaakbare bergstreken enkele rondzwervende Bataks worden of werden aangetroffen, die om de eene of andere misschien zeer geldige reden, hunne stamgenooten zooveel mogelijk vermijdende, zich dientengevolge langzamerhand met een nimbus van geheimzinnigheid omgeven zagen, en zoo aanleiding gaven tot de legende der Orang boenian.

Wat vooral aan deze meening grond geeft, is dat de Bataks, anders zoo geneigd alles te overdrijven, de orang boenian steeds bepaald als menschen voorstellen, en hen, behalve de macht zich onzichtbaar te maken, geenerlei bovennatuurlijke eigenschappen toekennen. Algemeen wordt zelfs door hen beweerd dat de orang boenian vroeger in betrekkelijk talrijke groepen naar de kustplaatsen plachten te trekken om daar zout te koopen.

Na gesloten handel trokken zij weêr naar boven, doch in het gebergte ging elk spoor van hen verloren. Later verminderde hun getal en in de laatste jaren werden zij op de gewone wegen waarlangs het verkeer tusschen de hoogvlakte en de kustlanden wordt onderhouden, niet meer waargenomen.

Dit verhaal heeft zeker niets buitensporigs. Er is niets onmogelijks of zelfs onwaarschijnlijks in dat nu en dan voortvluchtige misdadigers of door machtige vijanden vervolgde bannelingen in het hooggebergte, dat door hunne stamgenooten uit vrees voor begoes, hantoes en omangs slechts noode betreden werd, en waar

zij, mits zich zooveel mogelijk verborgen houdende eene betrekkelijk volkomen veiligheid genoten, eene schuilplaats zochten, welke zij nog zekerder wisten te maken door nu eens hier dan eens daar hunne ladangs aan te leggen.

Geheel buiten aanraking met het verdere menschdom konden zij echter niet blijven; enkele malen moesten zij naar beneden voor den inkoop van zout en andere benoodigdheden. Eene enkele maal werden hunne woningen of velden ontdekt door een verdwaalden zoeker van rotan of zwavel die later óf de plaats niet meer kon terugvinden óf haar verlaten en weêr in bosch herschapen vond, en dan, in zijne kampong teruggekeerd, geheimzinnige verhalen opdischte.

't Is niets dan eene hypothese, maar die, dunkt mij, de legende der orang boenian op eenvoudige wijze verklaart. [1]

Hiermede kunnen wij de behandeling besluiten der bovennatuurlijke wezens, aan welke het volksgeloof der Karo-Bataks een persoonlijk en zelfstandig bestaan toekent, en die hij beschouwt als de bewerkers van een deel van zijn voorspoed en van al zijne rampen.

Wanneer zwaar leed hem treft of een kleine tegenspoed hem overkomt, steeds is de een of andere bégoe of hantoe daarvan de bewerker, en is de verzoening van dien geest zijn eerste zorg. Gelukkig dat zij in den aard hunner eischen heel wat bescheidener zijn dan in het aantal, en het offer van eene kip, in zeer enkele gevallen van eene geit, al het kostbaarste is, wat zij vorderen. Gewoonlijk komt het slachtoffer er af met wat rijst, dikwijls tot meel gestampt, wat sirih, pisang, bloemen en vooral wat boemboeën, der geesten lievelingsspijs.

Schijnbaar vereert de Batak behalve dit geestenheir nog tal van stoffelijke voorwerpen; steenen menschenfiguren (pangoeloebalang), tooverstokken (tonggal penaloean, tongkat malêhat, perong djalan), pagar en amuletten van verschillenden aard (perminakan, pendapattan). Maar dringen wij door tot op den grond dier vereering, dan stuiten wij overal op de bégoe's, de zielen der afgestorvenen. In het algemeen toch kan men zeggen dat met uitzondering der

[1] In het Woordenb. van v. d. Tuuk leest men s. v. *boeni* = verborgen, bewaard) «orang boenijan, Men. Mal., zekere onzichtbare geesten, die den mensch meestal begunstigen» (Mandailingsch dialect) Volgens van Hasselt (Midden Sumatra Dl. III blz. 78) zijn bij de Menangkabausche Maleiers de *boenian* de geesten der mijnen. Hiermede stemt de mededeeling van v. d. Toorn overeen (Bijdragen Vde Reeks Dl. V blz. 100).

boven besproken oepah tendi en van sommige amuletten (pendapattan), geen van de fetischen der Karo-Bataks eenige macht bezit uit zich zelve, maar alle geacht moeten worden die slechts gekregen te hebben door de gedeeltelijke vulling met eene tooverbrij (poepoek) waarvan zekere deelen van het menschelijk lichaam, de oogen, de lippen, de neus, de geslachtsdeelen, enz. de voornaamste bestanddeelen zijn. Met die deelen wordt de begoe van hun voormaligen eigenaar beschouwd in de pengoeloebalang, of in den tooverstok te zijn gevaren.

Pengoeloebalang's worden in de Karolanden zoowel op het plateau als in de Doesoen nog overal aangetroffen, in de Doesoen echter uitsluitend bij oude kampongs. Ze zijn ruw uit steen gehouwen en vertoonen soms een menschenfiguur, meest echter slechts een hoofd. Het ondereinde loopt min of meer spits uit, zoodat het in den grond kan worden gestoken. Plaat III behoorende bij dr. Hagen's meergenoemd geschrift geeft van verschillende dezer kunstelooze beelden eene duidelijke voorstelling.

Pengoeloebalang's kunnen slechts door de goeroes worden vervaardigd. Van oudsher schijnen inzonderheid de Timor- en Toba-Bataks in dit deel van het toovenaarsvak te hebben uitgemunt. Daarentegen leggen de goeroes der Karo-Bataks zich zelden op deze industrie toe, waarschijnlijk vooral omdat de zeden van dezen stam steeds zachter en menschelijker waren dan die zijner Oostelijke en Zuidelijke buren, en het verkrijgen van de lijken voor de vervaardiging der beelden benoodigd, daardoor met vele bezwaren gepaard gaat.

En toch is zulk een lijk een absoluut vereischte voor het samenstellen van de tooverbrij die het eenige werkzame bestanddeel van de pengoeloebalang uitmaakt en hier of daar in eene kleine daartoe geboorde en min of meer verborgen holte in het beeld wordt aangebracht. Soms ook bepaalt men zich er wel toe de pengoeloebalang met de poepoek et bestrijken.

Eenvoudige lijkendiefstal kan over het algemeen aan het door de goeroes beoogde doel niet beantwoorden, daar slechts de lichamen van bitjara goeroe, matei sadawari en voor het samenstellen van andere fetischen ook wel van in het kraambed gestorven vrouwen eene geschikte grondstof voor hunne preparatiën opleveren.

De lijken van in den strijd gevallen vijanden leveren nog het best bereikbaar materiaal, maar ook deze komen niet dagelijks voor, de overblijfselen van zuigelingen en kraamvrouwen worden door de achtergebleven betrekkingen steeds heimelijk en op veilige plaatsen

ter aarde besteld, zoodat zij voor de aanslagen der goeroes zooveel mogelijk beveiligd zijn. Geen wonder dus dat deze er wel eens toe overgaan zich door een heimelijken moord het lichaam van een matei sadawari te verschaflen. Nog voor enkele jaren werd in de Soengei Seroewai nabij de kampong Teromboe een lijk gevonden ontdaan van al die deelen die voor den Batakschen toovenaar van waarde zijn. De algemeene opinie wees dan ook een in de nabijheid wonenden goeroe als moordenaar aan, doch daar de zaak eerst na geruimen tijd ter oore van de justitie kwam, leverde een gehouden onderzoek geenerlei resultaten op. Ook bij een te Namoe Bahara gepleegden moord werd het lijk van het slachtoffer op dergelijke wijze verminkt gevonden (1890). Bij beide misdaden bestonden waarschijnlijk andere hoofddrijfveren, doch de daders trokken tevens partij van de gelegenheid om de materialen voor het vervaardigen der zoo gewaardeerde toovermiddelen te verkrijgen.

Men onderscheidt verschillende soorten van poepoek, als: poepoek toelbas, poepoek perminakan, poepoek penergang. Bij de bereiding der laatste komen geene lijken in het spel, doch heeft men vooral de versche asch en splinters noodig van een door den bliksem getroffen boom.

Bij de Doesoenbevolking zijn de pengoeloebalang's gedurende de laatste jaren met rassche schreden in aanzien gedaald, een natuurlijk gevolg van de toeneming van onzen invloed en van de daarmeê gepaard gaande vermeerdering der veiligheid. Een pengoeloebalang toch dient in de eerste en voornaamste plaats als waarschuwing tegen oorlogsgevaar. Dreigt van buiten een nijdige vijand met krijg en overval, dan is het de plicht van een pengoeloebalang daarvan door nachtelijk geschreeuw, door slaan op eene gong, door kloppen op de karebangan (deur van de pagger die de kota omgeeft), enz. mededeeling te doen.

Verder zijn zij eigenlijk nergens goed voor, hoewel hun hier en daar in sommige gevallen offers worden gebracht, bijvoorbeeld wanneer de te veld staande oogst veel van de muizen te lijden heeft of de klappers door kevers worden opgevreten.

Voor eene kota, die niets van vijanden te vreezen heeft, bestaat dan ook weinig behoefte aan een pengoeloebalang, en zoo worden deze beelden tegenwoordig in de Doesoen bijna overal verwaarloosd, terwijl hun in de onafhankelijke landen nog veel eer wordt bewezen.

Zij bevinden zich meest op eenigen afstand van het dorp in een boschje van sierplanten. Eens in het jaar of om de twee jaren wordt hun te eten gegeven en wel een roode hond of eene roode kip. Ook

in het geval van dreigenden oorlog brengt men hun offers om hen tot grootere oplettendheid te bewegen.

Uit het bovenstaande blijkt dat de Karo-Bataks in de pengoeloebalang's geenszins de vertegenwoordigers zien van de geesten hunner voorvaderen, maar uitsluitend de omhulsels van de poepoek, welke poepoek den geest of een deel van den geest bevat of gebonden houdt van dien enkelen afgestorvene, wiens lijk bij de vervaardiging der brij eene rol heeft gespeeld. (Deze opvatting is ook die van dr. G. A. Wilken; zie *Het animisme bij de volken van den Indischen archipel*, bladz. 172, noot).

„Den geest of een deel van den geest”, zeg ik.

Het verdient namelijk opgemerkt te worden dat met de uit één lijk vervaardigde poepoek aan tal van pengoeloebalangs, tongkat malaekat, [1] pagar perminakan, enz. tooverkracht kan worden verleend. Of dit komt doordat de goeroes in het belang hunner broodwinning zoo nauw niet zien en dus deze kwestie steeds onaangeroerd hebben gelaten, of wel doordien de bégoe van den doode wordt beschouwd niet in een der voorwerpen zijn intrek te hebben genomen, maar de verspreide overblijfselen van zijn lichaam om beurten te bezoeken, ziedaar eene vraag waarop ik geen antwoord durf geven.

Een dorp heeft dikwijls twee of meer dezer steenen figuren, die worden beschouwd als gemeenschappelijk eigendom van de koetabewoners, of ook wel van een deel daarvan, wanneer het dorp bijv. door meerdere naast elkaâr staande hoofden wordt bestuurd.

Veelvuldig komt het vóór dat een pengoeloebalang na den dood van den goeroe die haar vervaardigde wordt verwaarloosd en dat uit vrees. Wanneer namelijk hij, die tusschen de dorpsbevolking en den schutsgeest als middelaar optrad, niet meer onder de levenden is, waagt niemand het meer de verblijfplaats van den pengoeloebalang te betreden. Ik deed er persoonlijk de ondervinding van op.

Op zekeren middag bracht ik van uit de kampong Namoe Rambei een bezoek aan de pengoeloebalang van het nabijgelegen Goenoeng Berita. Deze pengoeloebalang werd reeds lang niet meer vereerd, zijn goeroe was gestorven en er had zich geen vervanger opgedaan.

Intusschen stond het boschje dat de vervallen grootheid omgaf, nog altijd in een reuk van heiligheid. Men vreesde zoowel de niet meer vereerde pengoeloebalang als de bégoe van zijn' goeroe, die verondersteld werd hier rond te zwerven. Niemand durfde met mij het

[1] In het Tobasch-dialect heet dit voorwerp *toekkot malěhat.*

boschje binnendringen en de Bataks raadden ook mij af de geesten zoozeer te trotseeren. Ik liet mij natuurlijk niet weêrhouden, kroop naar binnen en vond na lang zoeken het beeld dat intusschen in verscheidene stukken bleek gebroken. Maar de straf voor mijne vermetelheid bleef niet uit. Ik had namelijk mijn horloge te Namoe Rambei laten liggen, en toen ik daar nu in de djamboer (het vreemdelingenhuis) terugkeerde, vond ik dat het uurwerk gedurende mijne afwezigheid stil was blijven staan, waarschijnlijk doordat een der aanwezigen er aan had gepeuterd. Maar de brave Bataks vatten de zaak anders op. Hier was geene menschenhand, neen, hier waren de geesten in het spel geweest. Hen had ik beleedigd, verwaten was ik in hunne schuilplaats doorgedrongen en hun wrekende arm had mij weten te vinden. In mijn horloge hadden zij mij getroffen.

Het afleggen van eeden op de pengoeloebalang's is bij de Karo-Bataks onbekend.

Aan hetgeen ik reeds mededeelde omtrent de vervaardiging dezer beelden dien ik nog toe te voegen dat het plegen van zoo beestachtige wreedheden als het doodmartelen van jonge knapen, door dr. Hagen vermeld, bij de Karo-goeroes niet schijnt voor te komen. Het zijn overigens ook niet uitsluitend de pengoeloebalang's welke als waarschuwers bij oorlogsgevaar belangrijke diensten kunnen bewijzen.

Zoo vervult voor verscheidene koetas in Soekapiring een heilige rots, de Batoe Pikpik bij Boeloe Auer dezelfde rol. De legende verhaalt daaromtrent dat in vroeger tijd een groote goeroe van de marga Karo karo Kemit, Si Rahani genaamd, nabij de kampong Sajoem zoodanig door een neervallenden boomtak werd getroffen, dat deze door zijn nek in zijn lichaam drong. Maar de goeroe droeg een bizonder soort amulet (bekom bekom) van geweldige kracht, en zag zich daardoor in staat nog een uur of vier naar boven te wandelen, tot aan den Batoe Pikpik. Hier echter ontdeed een onhandig vriend, begaan met zijn treurigen toestand en niet bekend met den aard van de bekom bekom, hem van het vrij zwaar schijnende amulet, wat tengevolge had dat de goeroe aanstonds den geest gaf. Sedert woont hij in den Batoe Pikpik en waarschuwt zoo noodig de omliggende koetas, waarvan de hoofden ook tot de marga Karo karo Kemit behooren, tegen naderend onheil. Hierbij is niet te vergeten dat de voornaamste der door hem beschermde dorpen Sala Boelan en Boeloe Auer steeds met elkaâr over hoop liggen of liever lagen. Slechts als zij den Batoe Pikpik huldigen, vergeten zij voor eenigen tijd hunne grieven en brengen samen hunne offers.

In dezelfde kampong Sala Boelan heeft men een ander heiligdom, een zoogenaamden pagar laboelaboe. Uiterlijk ziet men niets dan een vrij kleinen steen omgeven door vier stukken hout. Daaronder schijnt echter iets geheimzinnigs begraven te zijn, iets van ijzer, maar iets bepaalds wist niemand mij te vertellen.

Vóór de krijgers ten oorlog gaan, offeren zij daar sirih met het doel onkwetsbaar te worden.

Deze pagar laboelaboe wordt nu en dan op eigenaardige wijze vereerd. Er wordt gedanst door zeven vrouwen, in eene waarvan de geest van de pagar laboelaboe vaart. Namens dien geest vraagt de opgewonden vrouw dan te eten en verorbert eene gansche kip, dat maal met vele teugen palmwijn besproeiende. Intusschen loopen hare zes volgelingen, ook min of meer bezeten, overal om en onder de huizen rond om kippeneieren te zoeken, die zij dadelijk opeten. Is het feest afgeloopen en komt de hoofdpersoon weêr tot bezinning, dan is haar eerste werk om eten en drinken te vragen, wel een bewijs dat niet zij, maar wel de geest van de pagar laboelaboe kip en palmwijn verteerde. Dit heiligdom zal dan ook ongetwijfeld wel op dergelijke wijze als de pengoeloebalang's zijn vervaardigd en de een of andere bégoe tot schuilplaats dienen.

Hierboven vermeldde ik ter loops reeds enkele andere voorwerpen, die met de godsdienstige bepripppen der Karo-Bataks in nauw verband staan, en waaraan voor hen het denkbeeld van tooverkracht is verbonden. Ik noemde daar verschillende soorten van tooverstokken (tonggal penaloean, tongkat maléhat of malaékat, perang djalan), verder perminakan, pagar en pendapattan, waaraan ik nog als eveneens zeer bekend de ikal kan toevoegen. De tooverstokken bestaan steeds ten deele uit beeldwerk, min of meer ruw in het hout uitgesneden, en allerlei figuren van menschen en dieren (paarden, honden, slangen, hagedissen, enz.) voorstellende. Rondom het boveneinde is soms een krans van lauweren aangebracht. Een vast model wordt bij de vervaardiging niet gevolgd, en zoo komen op verschillende stokken veelal ook verschillende figuren voor, die dientengevolge door de goeroes met min of meer van elkaâr afwijkende verhalen worden toegelicht. Het algemeen geldende beginsel dat slechts het innig verbinden van eenig voorwerp met de ziel van den een of anderen afgestorvene aan dat voorwerp zijne tooverwijding geeft, is ook voor de tooverstokken van kracht. Soms, wij zullen het zien bij het verhaal van den tonggal penaloean van Goeroe Beleilei, is voor het tot stand brengen van dat verband geenerlei

kunstbewerking noodig, maar in verreweg de meeste gevallen is het hier ook weêr de kostbare poepoek die de geheimzinnige staven hunne macht geeft. Die poepoek wordt of ergens in eene kleine holte aangebracht, of het beeldwerk wordt er meê bestreken. De tooverstaven worden bij allerlei godsdienstige plechtigheden gebruikt, doch vooral bij het uitbannen en verdrijven van nijdige bégoe's en andere geesten.

Als voorbeeld kunnen hier de formaliteiten strekken, gebruikelijk om het gevreesde toovermiddel van het penoeroêni tegen te gaan.

Wil namelijk iemand de bewoners eener koeta kwaad, of heeft hij er belang bij twist onder hen te stoken, zoo laat hij door een knappen goeroe een toovermiddel maken, waarvan de kop en hals van een rooden haan, of van een hond, omwikkeld met brandnetels het hoofdbestanddeel uitmaken, en laat het door dien goeroe des nachts heimelijk in de karebangan (paggerdeur) der koeta begraven. Heeft men eene veete tegen een bizonder persoon, dan wordt het onheilbrengend preparaat onder de trap zijner woning begraven.

Bestaat er vermoeden dat zulke kwade kunsten in eenig dorp in practijk zijn gebracht, dan wordt een goeroe geroepen om de orde te brengen. De man brengt zijne tongkat malaékat mede. In het holle van den nacht gaat hij dan daarmeê rond en legt beurtelings vóór elke tangga (trap van een huis) alsmede in de karebangan een ei neer met wat fijngestampte beras. Nu is het de kunst dit ei onder het aanroepen der débata in drie stooten te verpletteren. Lukt dit niet, dan wordt het nog eens beproefd, nadat de tongkat met sirih is ingesmeerd. Heeft ook dan de stoot nog geen resultaat, dan ziet het er voor de bewoners van het huis slecht uit. Telkens wanneer een ei verbrijzeld is, worden de overblijfsels verbrand en wordt er een geweerschot gelost. Na afloop der plechtigheid slacht men honden en kippen en richt daarvan een maaltijd aan.

In die koetas, welke met hare buren in geene goede verstandhouding leven, wordt veelal bij wijze van voorzorgsmaatregel eens in het jaar tot de plechtigheid van het ngoelak overgegaan.

Het onderscheid tusschen de tonggal penaloean en de tongkat malaékat ligt daarin dat de eerste in haar geheel uit één stuk hout is gesneden, terwijl de tweede slechts kort is en aan een langeren stok bevestigd wordt. De perang djalan is ook kort, maar wordt ook zonder verlengstuk gebruikt. De ondereinden der tooverstokken zijn bijna altijd spits, waardoor men ze gemakkelijk in den grond kan planten. Dat zij als „Kriegspaniere" zouden worden gebruikt komt mij zeer onwaarschijnlijk voor. Wel gebruikt men in den oorlog

tot afwering der kogels een soort vlaggen (pandji); bamboezen stokken met een lap witte of roode stof, waarop eenige Bataksche letterteekens zijn aangebracht.

Zooals ook Dr. Hagen vermeldt, beweren de goeroes dat de stem der aan den tooverstok verbonden bégoe zich soms duidelijk in dat voorwerp laat hooren. Hetzelfde geldt trouwens evenzeer van de pengoeloebalang en perminakan.

Deze laatste bestaan meest uit potjes van aardewerk, waarin zich poepoek bevindt en die gesloten worden door houten stoppen, waarin weder allerlei figuren zijn uitgesneden. Veelal springt het beeld van een paard het meest in het oog, doch ook menschenfiguren ontbreken niet, soms van mannen en vrouwen die bezig zijn den coïtus uit te oefenen. Deze laatste beeldjes zijn wel de meest toepasselijke, want de perminakan dient vooral om den eigenaar de gunsten van het schoone geslacht te verzekeren. Echter kan de daarin aanwezige poepoek, waarvan de overblijfselen eener in het kraambed gestorven vrouw het hoofdbestanddeel behooren uit te maken, ook voor andere doeleinden worden gebezigd, bijvoorbeeld als geneesmiddel tegen sommige vergiften. Evenals aan de pengoeloebalang en tooverstokken worden nu en dan ook aan de perminakan overigens vrij onbeteekenende offers gebracht.

Vrij geregeld van voedsel voorzien worden ook de pagar, bij wier samenstelling eveneens de onvermijdelijke poepoek hare diensten bewijst. Het daarmeê bereide mengsel wordt in een bamboezen kokertje, of meestal in een aarden kopje bewaard, en ergens aan den wand van het huis opgehangen. De pagar beschermt tegen allerlei kwade practijken en tooverkunsten als het penoeroeni, enz. en eveneens tegen vergiften. Heeft de eigenaar vermoeden dat een heimelijke vijand hem eene poets wilde spelen, dan wordt een weinig van de pagar in water opgelost, en worden de spijzen met dat smakelijke sausje overgoten.

Het voedsel, waarop men de pagar gewoonlijk eens in de drie of vier maanden onthaalt, bestaat uit een deel van de ingewanden eener kip, vermengd met Spaansche peper en kruiden. Lieden die op reis gaan naar streken, welke als rijk aan giftmengers bekend staan, nemen zoo mogelijk wat pagar als voorbehoedmiddel meê.

Bij de pendapattan krijgen wij met eigentlijke amuletten te doen. Onder deze benaming verstaat de Batak zekere voorwerpen als steentjes, stukjes rotan, vruchten, enz., die hetzij om hun voorkomen, hetzij om de eigenaardige omstandigheden waaronder zij

worden gevonden, zijn oog en zijne verbeelding op bizondere wijze treffen. Bij voorbeeld, een vader heeft zijn kind begraven en natuurlijk het graf goed schoon gemaakt. Den volgenden dag bezoekt hij de plaats en vindt op het graf een steentje of zoo iets liggen, waarvan hij niet begrijpt hoe het er is gekomen. Dit maakt een sterken indruk op hem, hij gelooft hier met eene pendapattan te doen te hebben, neemt het steentje meê en toont het aan een goeroe, die verklaart of de man al dan niet juist heeft geoordeeld. Is dit wèl geval, dan wordt de pendapattan door den vinder met de uiterste zorg bewaard en als een krachtige talisman beschouwd. Men mag echter niet verzuimen het voorwerp op gezette tijden met limoensap te wasschen (oeras).

Ikal eindelijk zijn armbanden, vervaardigd uit de lippen van verslagen vijanden die gedroogd en met draad omwonden worden. Zij maken den eigenaar moedig in den strijd, en verzekeren hem, in geval hij gewond mocht worden, een oogenblikkelijken dood, waardoor hij in de geestenwereld recht krijgt op den rang van matei sadawari.

In dit opstel heb ik herhaaldelijk over de goeroes gesproken. Men moet echter niet meenen dat deze priester-toovenaars veel van het aanzien en den invloed bezitten die de priesterstand zich in christelijke en Mohammedaansche landen heeft weten te verwerven. Wat daaraan in de eerste plaats in den weg staat is, dat dezen geneesheeren alle kastengeest ontbreekt en ze elkaâr niet als bondgenooten maar uitsluitend als concurrenten beschouwen. Minder wegens de financieële zijde der kwestie dan wel uit eerzucht zijn zij in de hoogste mate naijverig op elkaârs kunde en cliëntele. Van onderdeelen hunner wetenschap willen ze tegen behoorlijke vergoeding dikwijls den een en ander wel op de hoogte brengen, doch de fijnheden hunner kunst zorgen zij zooveel mogelijk in de eigen familie te bewaren, zoodat bij den dood van een goeroe meestal een zijner zonen of een andere door den overledene zorgvuldig onderrichte bloedverwant in zijne functies treedt.

Ontbreekt dus alle esprit de corps bij de groote mannelijke goeroes, deze waarheid geldt eveneens voor hunne vrouwelijke vakgenooten, die als goeroe sibaso bekend zijn, en wier kracht vooral ligt in het oproepen van bégoe's en het optreden als mediums tusschen deze en de levenden. Hare verdiensten zijn meestal uiterst bescheiden en zelfs in verhouding tot de moeite die zij zich moeten geven met zingen, schreeuwen, dansen en het zich eten van indigesties, uiterst laag te noemen. Ik zag dergelijke vrouwen heele bossen sirihbladeren

verslinden. Of zij voor zich zelven eerlijk overtuigd zijn onder den invloed der geesten te handelen, is eene vraag die ik niet waag te beantwoorden.

De mannelijke goeroes leggen zich meer toe op het vervaardigen van genees- en toovermiddelen, van vergiften, enz.; bij belangrijke plechtigheden wordt hunne hulp ingeroepen, en in vele gevallen wordt hun raad op hoogen prijs gesteld. Zij weten de gevolgen van kwade droomen te voorkomen, zij kunnen de beste namen voor kinderen opgeven en hebben veel verstand van goede en slechte dagen, zoodat men niet licht tot eenige belangrijke handeling zal overgaan zonder den goeroe het meest geschikte tijdstip te hebben doen aanwijzen.

Hunne verdiensten zijn veel beter dan die hunner vrouwelijke collegas, en er gaat dikwijls een groote roep van hen uit, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Terwijl bijvoorbeeld de goeroe Beleilei algemeen werd geroemd, en van heinde en ver bij zware ziektegevallen werd geroepen, overleed er dit jaar in het onder Tandjong Moeda ressorteerende Roemah Rih een goeroe die algemeen als giftmenger was gevreesd. Bij een bezoek, door mij aan die koeta gebracht, was het eerste werk mijner talrijke, uit andere streken afkomstige Bataksche volgelingen dien goeroe hunne opwachting te maken en hem sirih aan te bieden, ten einde hem door die beleefdheid gunstig voor hen te stemmen. De man zat onder een afdakje en hield den heelen dag audientie. Hij was een vuile kerel, reeds grijs, lang van gestalte en met een buik; hij leed erg aan asthma en spoog voortdurend rondom zich, zoodat hij een tamelijk walgelijken indruk maakte. Toen ik den volgenden dag verder trok, bleef een mijner lieden heimelijk achter om zich door den wijzen man gedurende eenige dagen les in de zwarte kunst te doen geven.

De goeroe Beleilei was bezitter van een bizonder fraaien stok (tonggal penaloean) waarvan hij voor geen geld ter wereld afstand wilde doen, doch waaromtrent hij mij het volgende verhaal deed.

De moeder van den hoofdpersoon dezer geschiedenis heette Siberoe Tapian Toenggal Penaloean Djati, en stamde door de vorsten van Poerba af van Toean Benoewa Katji. Zij was gehuwd met den radja van Irissen.

Dit huwelijk kon tot de gelukkige worden gerekend en zou nog nog gelukkiger zijn geweest, ware de oudervreugd niet jaren lang aan de beide echtgenooten onthouden.

Op zekeren dag kwam de herder, die met het toezicht op 's radjas talrijke geiten was belast, zijn heer melden dat een beroemde goeroe,

Goeroe Pakpak Bertandang geheeten, juist aan den buitenkant van het dorp voorbijging. Vol eerbied voor dien wijzen man riep radja Irissen (Poerba en Irissen waren, zooals ik reeds vroeger vermeldde, twee der fabelachtige rijken waarheen de uiteinden der besimaléla wijzen) zijn anakberoe-senina (mindere hoofden die in zekere familieverhouding tot den radja staan) alsmede een aantal zijner onderdanen bijeen, en zocht met hen den goeroe op, wien hij als huldebewijs eene geit, eenige matten en siri aanbood. Nadat de eerste begroetingen hadden plaats gehad, nam hij den heiligen man meê naar huis en liet daar door zijne vrouw een heerlijken maaltijd voor hem aanrichten.

Spoedig kwam het gesprek op de kinderloosheid van het echtpaar, dat in dit opzicht reeds geleerd scheen te hebben in het onvermijdelijke te berusten. Peinzend keek de goeroe voor zich, tot hij plotseling zeide:

„Neem een stuk dood hout en een stuk bamboe. Plant die in „den bodem, en wanneer zij in vier dagen niet bloeien, moogt ge „me een kwakzalver noemen.”

De radja deed, zooals hem gezegd was, en ziet, binnen den bepaalden tijd sproten frissche uitloopers uit de uitgedroogde stokken.

Dit sterke stukje gaf radja Irissen moed den toovenaar te vragen of hij hem misschien niet aan wettige kinderen zou kunnen helpen. En inderdaad, de goeroe wist er wel raad op. Hij nam zijn gastheer en diens echtgenoote meê naar de badplaats en liet hen daar drie sirihbladeren offeren, waarna hij hen namens de débata meêdeelde, dat hen vooruit de inwilliging was toegestaan van een door hen te doen verzoek. Vol vreugde wenschten zij zich een zoon. Nu viel de vrouw neer, als door den bliksem getroffen, doch de goeroe deed haar weêr bijkomen. Allen wieschen zich nu plechtig de haren, en keerde daarop naar de koeta terug. Vijf maanden later was Siberoe Tapian Toenggal Penaloean zwanger.

Toen de tijd der bevalling naderde, liet zich in den buik der vorstin een zacht gezang hooren. Terstond liet men den goeroe roepen en deze noodigde den jeugdigen zanger vriendelijk voor den dag te willen komen.

Doch het knaapje bleek geenszins genegen aan dat verzoek dadelijk te voldoen. Integendeel eischte hij zeer stellig de voorafgaande vervulling van drie voorwaarden:

1°. moest men de zalf pagar bindoeboelan gereed maken;

2°. verlangde hij dat er te Poerba eene pantangan (op één paal rustend huisje) werd gereed gemaakt voor den goeroe;

3o. diende zijn naam vooruit te worden bepaald.

Men haastte zich deze drie wenschen te vervullen en bepaalde dat het vroegwijze ventje Toean Adji Donda Kateikoeten zou heeten.

Weldra volgde nu de bevalling, maar ziet, nauwelijks was het kindje te voorschijn gekomen of reeds was het door een gat in den vloer verdwenen. Daar het nacht was, nam men eene lamp en ging zoeken.

Vergeefsche moeite; beneden het huis was niets van Adji Donda te bespeuren. Doch de goeroe kreeg een ingeving en snelde naar Poerba, waar het bleek dat de jongeheer zijn intrek in de pantangan had genomen.

Goeroe Pakpak Bertandang noodigde hem uit naar beneden te komen, daar zijne ouders van verlangen brandden hem eens wat nader te bekijken. Doch Adji Donda bleef zich een bizonder ongezeggelijke zuigeling toonen. Hij verklaarde daarboven zeer op zijn gemak te zijn en niet naar beneden te zullen komen voordat zijne ouders hem hunne opwachting hadden gemaakt, waarbij zij voor hem meê moesten brengen een karbouw, twaalf gantangs beras, drie hanen, veel spaansche peper, veel sagoeweer, enz., en zich verder moesten doen vergezellen door drie pengoêwel (muziekkorpsen).

De goeroe waagde bescheidenlijk op te merken dat Adji Donda's moeder, als zijnde onlangs bevallen, moeilijk naar Poerba zou kunnen wandelen, maar de knaap antwoordde dat dit geen bezwaar behoefde te zijn. Hij zou den goeroe eene gekauwde sirihpruim meêgeven, die een uitstekend geneesmiddel zou blijken. En hij jokte niet, want zoodra de kraamvrouw het pruimpje had genuttigd, was zij weêr zoo fleurig als een roos.

Den volgenden dag trok Radja Irissen met een talrijk gevolg naar Poerba, de door zijn zoon verlangde geschenken meêvoerende. Onder de pantangan werd een offer gebracht van een rooden, een witten en een gelen haan.

Maar ook met dat offer was het niet richtig, want hoewel de halzen der hanen behoorlijk waren doorgesneden, bleken de dieren nog kracht te hebben naar de tamelijk ver verwijderde rivier te vliegen om eerst daarna onder de pantangan te komen sterven.

„Wel heb ik van mijn leven!" zeide de goeroe. „Wat een malle „beesten. Snapt gij er iets van, Adji Donda?"

Om Adji Donda's lippen speelde een spottend lachje.

„En dat wil een goeroe heeten," lachte hij. „Begrijpt ge niet „dat de débatas ons willen waarschuwen, dat zij ons als 't ware „toeroepen: „djalak tandang belajer, poelak mendjadi poeling, poeling

„mendjadi poelak, ikan matei di deleng, imbau matei di laoet" (d i. „kippen gaan uit varen, moesangs worden valken, valken worden „moesangs, visschen sterven in 't gebergte, zwarte apen sterven in „de zee). Kortom, het is een slecht teeken, een teeken van de „wisselvalligheden des levens, bewijzende dat alles verkeerd zal „gaan. Wie rijk is zal arm worden, en wie arm is rijk."

Het spreekt van zelf dat deze voorspelling de ouders van den jonggeborene slechts matig beviel. Doch zij maakten bonne mine à mauvais jeu, lieten de gendangs en de verdere muziekinstrumenten bespelen, den karbouw slachten en zijn vleesch evenals de meêgebrachte rijst, enz. bereiden.

Dit beviel Adji Donda, hij kwam naar beneden en begon terstond met veel hartstocht een „pas seul" te dansen, en op deze bij de Bataks gebruikelijke wijze zijne ouders te begroeten. Spoedig waren ook de omstanders door danslust aangestoken, en werd het tandakken algemeen.

Men hield niet op voor het eten gereed was. Doch de feestgenooten zouden daar niet veel genoegen van hebben, want zonder eenige komplimenten viel Adji Donda op het diner aan, waarvan hij niets dan leege schotels en afgekloven botten overliet.

Vergeefs had zijn vader beproefd aan dit overdreven smullen een einde te maken. Er schoot voor Radja Irissen, die zich tegenover zijne gasten uiterst beschaamd gevoelde, niets over dan hen meê naar huis te nemen, en daar een nieuwen maaltijd te laten aanrichten. Van de twee daarvoor geslachte karkouwen werd er nog een door Adji Donda verslonden.

Het knaapje ging voort op dien weg en nuttigde bij elken maaltijd een karbouw, zoodat hij heel wat vlugger groeide dan met gewone kinderen het geval is. Doch op den duur was ook het aanzienlijkste Bataksche fortuin niet tegen zulke pretenties bestand. Radja Irissen werd armer en armer en zag den bedelstaf in het verschiet.

Op een goeden dag eindelijk had zijne vrees voor de toekomst de overhand over zijne vaderliefde en berispte hij Adji Donda over zijne verregaande vraatzucht. Maar de jongeling nam met de vaderlijke vermaningen geen genoegen.

„Ik moet zeggen dat ik u niet erg consequent vind", zeide hij met al de gemeenzaamheid die de houding van Bataksche kinderen tegenover hunne ouders kenmerkt. „Eerst hebt gij om mij gebeden „en gesmeekt, en nu ik er ben, is het u te veel mij te eten te

"geven. Welaan, ik zal zien er iets op te vinden. Wil intusschen zoo "goed zijn al mijne verwanten bijeen te roepen".

Eenige dagen later vergaderde werkelijk de familieraad, waarin Adji Donda, na aan zijne ouders op weemoedigen toon hunne schrielheid te hebben verweten, meêdeelde dat hij het ouderlijke huis ging verlaten, en in het vervolg door de jacht in zijn onderhoud zou voorzien, wanneer men hem ten minste daartoe in staat wilde stellen door zeven honden voor hem te koopen.

Zulks geschiedde, en nadat elk der verwanten Adji Donda nog eens voor het laatst siri had aangeboden, trok hij met zijne blaffende viervoeters naar de Karangan (oorspronkelijk woud) Limboeraja, waar hij een olifant en een hert ving, en daarvan een paar dagen leefde. Vervolgens trok hij verder naar den Deleng (berg) Mauléaulé.

Hier ontmoette hij in het diepste van het woud weldra een allerliefst meisje, dat hem met belangstelling vroeg waar hij van daan kwam. Voorzoover zij wist, was hier nog nooit een menschelijk wezen gekomen. De jongeling stortte zijn hart voor zijne schoone ondervraagster uit, zijn verhaal besluitende met de tragische woorden: "mijne ouders hebben mij verstooten en voortaan kan ik slechts "tijgers en slangen als mijne bloedverwanten beschouwen."

Diep medelijden teekende zich op de lieve trekken der jonkvrouw, en blozende stelde zij hem voor van de verwantschap met die akelige dieren af te zien en voortaan hare ouders als de zijne te beschouwen. Nu gingen zij over tot het ertoetoer (het vragen naar elkanders marga dat bij de Bataks elke kennismaking inleidt) wat tot bevredigende uitkomsten leidde, daar het bleek dat zij tot verschillende marga's behoorden, en hunne verhouding dus geene platonische behoefde te blijven.

Toch aarzelde Adji Donda het aanbod der jonge dame aan te nemen. Zij was wel erg lief en mooi, maar soms leek zij in eens een boomtak of een steen, zoodat hij zich de oogen moest uitwrijven om zich te overtuigen dat toch werkelijk een wezen van vleesch en bloed voor hem stond.

Rondweg kwam hij voor die zonderlinge gewaarwording uit. Maar het meisje verzekerde hem schertsende, dat hij zich niet ongerust behoefde te maken en alles op eene bevredigende wijze zou worden opgehelderd, zoodra hij zich door eene vaste belofte aan haar zou hebben verbonden.

Adji Donda had een gevoelig hart, weinig opgewassen tegen de toovermacht der schoonheid. Hij eindigde dus met zich over te geven

en zich zonder verzet naar haren grootvader te laten geleiden, die hunne geloften zou bezegelen. Deze machtige hantoe heette Radja Poldang di Bégoe, welken naam hij daaraan dankte dat steeds een krans van poldangbladeren zijn eerwaardig hoofd versierde.

Hij maakte eene bamboeën van eene pasgeboren kip en de noodige kruiden, en terwijl hij den geesten dat offer aanbood, liet hij de geliefden zweren elkaâr trouw te zullen blijven.

Nauwelijks was die eed afgelegd, of eensklaps zag Adji Donda rondom zich een fraaie koeta, en vóór hem zijne Dulcinea bezig met weven. Hij had zich aan niemand minder verloofd dan aan Si Goeroe Maniktik doeng Seroeparoepa, dochter van den vorst der orang boenian.

Zoo spoedig mogelijk worden nu de jongelieden vereenigd in een echt, die alle kansen op geluk scheen aan te bieden.

Maar helaas, de verbazende eetlust van Adji Donda stond hem ook in deze nieuwe phase zijns levens in den weg. Karbouwen en runderen, varkens en geiten verdwenen in eindelooze reeksen in de magen van den jongen vorst en van zijne zeven honden. De orang boenian begonnen verlegen te worden. Onze held wist er niets anders op dan maar weêr de wildernis in te trekken om zich daar door de jacht voedsel te verschaffen. Zijne gemalin had hiertegen echter vele bezwaren. In het naburige woud toch huisde een wonderschoon meisje, Si Beroe Tapian Manoeassan, nichtje van Adji Donda's echtgenoote, en dochter van den vorst van Daksina.

Doch Adji Donda lachte om deze ijverzucht en toog den volgenden morgen ter jacht. Door duistere voorgevoelens geplaagd, achtte Si Goeroe Maniktik het oogenblik gekomen om van hare hoedanigheden van orang boenian partij te trekken. In een ommezien had zij zich onzichtbaar gemaakt en was haren echtgenoot gevolgd.

De jacht voerde den laatste in de buurt van Daksina. Plotseling was het als ging de zon op in het donkere bosch, en toen de jonge man opkeek, zag hij eene maagd van onbeschrijfelijke schoonheid voor zich staan. Zij sprak hem vriendelijk aan, en Adji Donda, die met het hart op de tong liep, wist niets beters te doen dan haar terstond deelgenoote te maken van al zijne rampen en tegenspoeden. Hierop volgde het ertoetoer, waaruit bleek hoe Adji Donda ook hier aan zijn hartstocht geen geweld zou behoeven aan te doen. Daar hij opmerkte hoe nu en dan eene wolk over het voorhoofd der jonkvrouw gleed, vroeg hij belangstellend of zij verdriet had.

„Mijne moeder is al sinds een jaar erg ziek, zij kan noch leven, noch sterven.”

Adja Donda wist hier gelukkig raad op, en gaf het schoone kind een siripruimpje voor de zieke moeder meê. Onder dankbetuigingen nam Beroe Tapi Manoeassan afscheid en spoedde zich naar Daksina, waar hare moeder na het nuttigen van het pruimpje dadelijk beter werd.

De oude vrouw verlangde zeer haren redder te aanschouwen, en gelastte hare dochter den jongen man overal te zoeken: eene taak welke de jonkvrouw zonder eenigen tegenzin op zich scheen te nemen. Gelukkig behoefde zij niet ver te gaan, want eene sterke magneetkracht trok Adji Donda naar Daksina, en zoo ontmoette zij hem reeds den volgenden dag op de ladang. Zij verzocht hem meê te gaan, en hoewel hij, denkende aan het weinig vriendelijke beeld van Radja Poldang di Bégoe, en aan zijn door dien ouden heer bezegelden eed begon met tegen te stribbelen, hielden zijne gemoedsbezwaren toch geen stand, toen Beroe Tapi Manoeassan hem hare liefde bekende, en beloofde hem voor altijd te zullen toebehooren. Hij riep dus zijne honden en volgde de jonkvrouw naar Daksina, zijne onzichtbare gemalin, die hem steeds was gevolgd, aan de bitterste vertwijfeling ten prooi latende. Nog denzelfden dag zag zich Adji Donda met zijne nieuwe geliefde in den echt verbonden.

Doch ook hier droegen de rozen weêr de oude doornen. Adji Donda en zijne honden waren onverzadelijker dan ooit en met den veestapel van Daksina ging het denzelfden weg op als met dien van de orangboenian-kota.

Hij besloot dus opnieuw zijne toevlucht tot de jacht te nemen.

„Doe het niet”, waarschuwde Beroe Tapi Manoeassan, „ge hebt „uwe eerste vrouw leelijk in den steek gelaten, en haar grootvader, „Radja Poldang di Bégoe, zal zeker pogen zich op u te wreken. „Mocht ge bij ongeluk zijn gebied betreden, dan zijt ge verloren”

Doch de honger dwong, en zoo ging Adji Donda er toch op uit. Zijne vrouw echter verzon een list om hem op veilig gebied te houden. Zij had het vermogen eene dierengestalte aan te nemen, en volgde nu haren man tot even buiten de koeta, waar zij zich veranderde in een bernawit (een klein soort roofdier). In die gedaante wist zij de aandacht der honden tot zich te trekken, en leidde hen nu den heelen dag in de omstreken van Daksina rond.

Eerst toen de avond viel, onttrok zij zich aan de vervolging en keerde snel naar Daksina terug, onder weg hare menschelijke gedaante weêr aannemende.

Een oogenblik later verscheen ook Adji Donda, verstoord over het weinige gevolg der jacht, dat hij vooral daaraan toeschreef dat

de honden dien morgen niet genoeg te eten hadden gehad. Den volgenden morgen kregen zij dus eene dubbele portie, en volgden daarop hun meester naar de wildernis. Beroe Tapi Manoeassan herhaalde het spelletje van den vorigen dag, maar het bekwam haar slecht, want de honden waren haar ditmaal te sterk en joegen haar naar den berg Mauléaulé. Doodmoede beklom zij hier een' boom, ten einde te ontkomen aan het gevaar verscheurd te worden, en om tijd te vinden hare ware gestalte weêr aan te nemen. Vol verbazing zag Adji Donda in plaats van de zoo heet vervolgde bernawit zijn jong vrouwtje daar boven zitten. Toornig klom hij naar boven om haar door eene kleine echtelijke tuchtiging voor hare fopperijen te straffen.

Doch plotseling voelden zoowel de jonge man als Beroe Tapi Manoeassan en de zeven honden zich door eene onzichtbare macht aan hunne plaatsen gekluisterd. De reden zou hen spoedig onthuld worden, want Si Goeroe Maniktik en haar grootvader Radja Poldang di Bégoe traden uit het duisterste deel van het woud te voorschijn.

Zonder veel omslag werd aan Adji Donda meêgedeeld dat hij met zijn geheel gevolg aan de wraak zijner eerste gemalin was overgeleverd. Het lot dat hem, zijne vrouw en honden wachtte, was tot hout te verstijven en samen te groeien met den boom, dien zij ter kwader ure hadden beklommen. En zoo geschiedde het. Zij verlamden, verdorden en verschrompelden en weldra waren zij nauwelijks meer te onderscheiden van den knobbeligen stam. Slechts een gedempt geween dat nu en dan de stilte van het woud verbrak, bewees dat in die op verwaarloosd beeldwerk gelijkende gestalten nog zielen huisden.

Mettertijd echter werd door dit droevig gekerm het hart van Si Goeroe Maniktik toch eenigszins verzacht. Zij riep de familieleden harer slachtoffers, alsmede Goeroe Pakpak Bertandang bijeen, en maakte hen met het lot der beide menschen bekend. Tevens beloofde zij hen nog eenmaal voor enkele uren weer in het leven terug te zullen roepen om hen zoo de gelegenheid te schenken van hunne verwanten afscheid te nemen. Onder hevig geween trokken daarop allen naar den berg Mauléaulé, spijzen meenemende en boemboeën.

Si Goeroe Maniktik hield hare belofte. Voor het laatst keerden de gelieven nog eens tot hun volle bewustzijn terug en nuttigden eenige spijzen. Veel eer deden zij echter den maaltijd niet aan, want zelfs Adji Donda's eetlust was tegen de slagen van zulk een noodlot niet bestand.

Toen Goeroe Maniktik op het punt stond de ongelukkigen weder te doen verstijven, richtte Adji Donda het woord nog eenmaal tot

zijne moeder, en verweet haar dat zij, die voor zijne geboorte zoo ondankbaar was gebleken, de schuld droeg van al zijne rampen.

„Maar”, zoo vervolgde hij, „ik wil kwaad met goed vergelden. „Neem mijne verstijfde gestalte meê naar uwe koeta en steeds zal „ik u behulpzaam zijn bij het terugroepen van tendis en het ver„drijven van bégoe's. Behalve voor die doeleinden moogt gij mij „echter nimmer meer een huis laten betreden.

„Al kan ik dan ook niet naar de kust gaan om zout voor u te „halen, en al zal mijne vrouw nooit voor u kunnen spinnen, toch „zal ik zorgen dat zout en garen in uwe woning nimmer ontbreken.”

Goeroe Pakpak Bertandang begreep den zin dier woorden. Hij kapte den boom voorzichtig om, ontdeed hem van takken en bladeren en verkreeg zoo van zelf een fraaien tooverstok, die eene buitengewone kracht bleek te bezitten en zoo inderdaad den eigenaar het zout en het garen verschafte, waarmeê menigmaal de hulp der goeroes wordt betaald. Nog steeds wordt de tonggal penaloean, in voldoening aan Adji Donda's laatsten wensch buitenshuis bewaard. Verlangt men den stok te gebruiken, zoo wordt hem eerst sirih geofferd. De eigenaar verzekerde mij met den grootsten nadruk, dat zijn tonggal zich meer dan eens door eigen beweegkracht aan brandgevaar had onttrokken.

Indien ik met dit verhaal mijn opstel eindig, is het allerminst omdat het onderwerp door de voorafgaande mededeelingen is uitgeput. Tal van gebruiken en plechtigheden die met het godsdienstig leven der Karo's in het nauwste verband staan, zijn door mij zelfs niet aangeroerd. Ik noem hier slechts den eed; al wat de behandeling der dooden betreft; de in het oog der Bataks zoo bebelangrijke kwestie der goede en kwade droomen; en der middelen waardoor men den boozen invloed der laatste kan tegengaan, enz., enz.

Dat deze onvolledigheid niet de eenige fout in dit opstel zal wezen, daarvan ben ik volkomen overtuigd. Op verschillende zaken heb ik ongetwijfeld een minder juist, of liever een slechts zeer plaatselijk juist licht laten schijnen.

Dit laatste levert trouwens de groote moeielijkheid op bij bijna alle ethnografische onderzoekingen. In weinig van elkaâr verwijderde streken vindt men menigmaal op allerlei gebied belangrijke afwijkingen; zoodat bijna alle mededeelingen ter zake slechts in een algemeenen zin juist kunnen zijn, en men zelfs daarbij nog licht in eene goede zifting der bijeengebrachte bouwstoffen kan falen. Ik moet dan ook, om misverstand te voorkomen, nog eens uitdrukkelijk

verklaren, dat mijne aanteekeningen zoo goed als uitsluitend onder de Doesoen-Bataks (Karo's) van Deli zijn verzameld. Met het oog op de zeer nauwe verwantschap tot en de steeds ijverig onderhouden betrekkingen met de onafhankelijke Karo's, kan men wel is waar veilig aannemen dat wat voor den een geldt in hoofdzaak ook voor den ander waarheid zal bevatten, maar toch zijn afwijkingen op hoofdpunten niet geheel onmogelijk, en in sommige onderdeelen zelfs waarschijnlijk.

Hetzelfde geldt, maar in veel sterkere mate voor de naburige Timor-Bataks, die een geheel ander dialect spreken, en ook in volkskarakter, enz. zeer van de Karo's verschillen.

Mogen latere onderzoekers op dit gebied het mij dus niet euvel duiden, wanneer zij in sommige opzichten tot andere gevolgtrekking zullen komen dan waartoe ik mocht geraken.

Medan, 15 November 1891.

SUMATRA'S WESTKUST SEDERT 1850.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het bestuur van Van Swieten en Meis.

Expeditie naar de Batoe-eilanden (1850). — Militaire vertooning in de Battalanden (1851). — Ruimere bemoeienis met Padang Lawas (1855). — Moeielijkheden met de Batta's nabij de afdeeling Baros (1855, 1857); plannen tot uitbreiding van onzen invloed, welke echter onuitgevoerd bleven. — Singkel bedreigd (1857). — Intrekking van een aantal militaire posten (1857). — Expeditie naar de Mentawei-eilanden (1859). — Aard- en zeebeving (1861), de politieke gevolgen daarvan voor Zuid-Nias. — Aftreden en overlijden van Meis (1861).

Gedurende het civiel en militair bestuur van den kolonel, later generaal-majoor Van Swieten, hetwelk den 29n October 1849 een aanvang nam, was het eiland Nias herhaaldelijk het onderwerp onzer staatkundige en militaire bemoeiingen. Maar aangezien wij deze reeds elders uitvoerig hebben beschreven (*Indisch Militair Tijdschrift*, 1890, I) meenen wij daarover thans het stilzwijgen te kunnen bewaren, en bepalen wij ons tot een overzicht van de voornaamste gebeurtenissen op den vasten wal, de Batoe- en de Mentawei-eilanden.

En ook bij dat overzicht kan, met het oog op al wat reeds openbaar is gemaakt, kortheid worden betracht. De memorie, waarbij de generaal Van Swieten, den 26_n September 1858, het bestuur overgaf en die belangrijke historische en statistische bijzonderheden en beschouwingen bevat, is opgenomen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* van 1863; omtrent de belangrijkste bron van inkomsten, de gouvernements-koffiecultuur, hebben wij in *De Indische Gids* van October en November 1888 eene zoo volledig mogelijke geschiedenis geleverd, en ook over verschillende voorvallen, die in het thans te behandelen tijdvak plaats vonden,

zijn, gelijk nader blijken zal, reeds uitvoerige monographieën verschenen.

Het zal dus voornamelijk onze taak zijn, het nog ontbrekende aan te vullen.

In 1850 had eene militaire expeditie naar de Batoe-eilanden plaats. Omtrent de oorzaken daarvan, en den loop der krijgsverrichtingen zelve, putten wij het volgend overzicht uit Van Swieten's verslag van 3 Juni 1850 n° 1113, omtrent verdere détails verwijzende naar het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* van 1853, II, blz. 81—87.

Bij een schrijven van 19 Januari 1850 gaf de adsistent-resident van Ajer Bangis en Rau den Gouverneur kennis, dat de bevolking der Batoe-eilanden vrees koesterde voor zekeren panghoeloe Lawan Olanda, van de kampong Sigesé op het eiland Sigata (een der meest westelijk gelegen eilandjes van de Batoe-groep). Dit hoofd wilde zich tegen het Nederlandsch bestuur verzetten, en had daartoe zijne kampong reeds versterkt; alle middelen, welke waren aangewend om hem tot vreedzamer gevoelens over te halen, bleven vruchteloos, en eene commissie welke tot hem gezonden was om hem uit te noodigen, zijne grieven mede te deelen aan den te Tello, op het eiland van dien naam, resideerenden posthouder, keerde onverrichterzake en zelfs met levensgevaar terug.

Tot deze oproerige houding van Lawan Olanda had aanleiding gegeven eene schuldvordering van dezen op den zoon van den panghoeloe Toea Siola, (hoofd van het eiland Lorang) die, in de vordering geen genoegen nemende, zich bij den posthouder had vervoegd en diens bemiddeling had ingeroepen. De posthouder had toen Lawan Olanda opgeroepen om ter zake te worden gehoord, maar deze had geweigerd te verschijnen.

De kolonel Van Swieten, met een en ander in wetenschap gesteld, schreef den adsistent-resident dat deze persoonlijk de quaestie diende te gaan onderzoeken en trachten moest haar op minnelijke wijze tot een goed einde te brengen.

Dit geschiedde, en voorloopig met goed gevolg.

De adsistent-resident kon den 25n Maart melden dat, tengevolge van zijne tusschenkomst, de zaak geeindigd was. Op zijne bekendmaking „dat iedere kampong, waarvan de gewapende manschappen uitrukten om andere kampongs te beoorlogen, zoude worden gestraft als oproerig tegen het wettig gezag” waren de buitengewone

versterkingen van Sigesé geslecht en was Lawan Olanda met een groot gewapend gevolg zich bij hem te Tello komen aanmelden. Bij onderzoek was toen gebleken dat de schuldvordering op Toea Siola hare oorzaak had in het onafgedaan gedeelte van eenen bruidschat, ter waarde van omstreeks *f* 25.—, tot de voldoening waarvan de zoon van Toea Siolo inmiddels als gijzelaar was aangehouden. De beleedigde familie had hiervoor genoegdoening geeischt, welke door den beleediger geweigerd was.

De adsistent-resident had daarop beide partijen overgehaald, zich te onderwerpen aan de uitspraak van de rapathoofden der Batoe-eilanden.

Toen deze hoofden volgens de landsgebruiken beslist hadden, verzette Lawan Olanda zich tegen hunne beslissing niet, en hieruit maakte de adsistent-resident niet ten onrechte op dat de zaak uit was.

Maar het duurde niet lang, of de verwikkelingen begonnen opnieuw, doordien het hoofd van Sigesé het oor leende aan de inblazingen van eenige heethoofden, die zijne ijdelheid streelden met de herinnering aan zijns vaders heldendaden. Deze vader had, in 1826, eene „overwinning" behaald op den gecommitteerde der Batoe-eilanden, Christie, dien hij met goed gevolg had weerstaan; en hij had dientengevolge den eernaam aangenomen van Lawan Olanda (bestrijder der Hollanders), die na zijn overlijden op zijn zoon was overgegaan.

Tengevolge dier inblazingen begon deze weder zijne kampong te versterken, en gaf hij opnieuw, ondanks alle heusche vermaningen, het kwade voorbeeld van verzet tegen het wettig gezag.

Overwegende, dat alle middelen van overreding vruchteloos bleven; dat, onder het zwakke bestuur van den toenmaligen posthouder, steeds meer verwikkelingen in de inlandsche huishouding der Batoe-eilanden voorkwamen, en dat eene te groote inschikkelijkheid van onze zijde jegens Lawan Olanda door de gansche bevolking dier eilanden zou worden aangemerkt als een bewijs van zwakheid en onmacht, besloot de kolonel Van Swieten nu, den stationscommandant te verzoeken, met de schoenerbrik *Dolfijn* en een kruisboot naar de Batoe-eilanden te stevenen en aldus den adsistent-resident van Ajer Bangis en Rau in de gelegenheid te stellen, door de meest gepaste maatregelen en desnoods door geweld, het verzet van Lawan Olanda te breken. Tot dat einde werd voorts een officier — de 1e luitenant H. A. Steenmeijer — met 25 man inlandsche infanterie op de *Dolfijn* ingescheept.

De *Dolfijn* kwam den 8n Mei 1850 ter reede van Ajer Bangis om

den adsistent-resident af te halen. Juist kwam daar ook de schoener *Argo*; en daar de commandant der *Dolfijn* — luitenant ter zee 1e kl. C. J. Berghuis — stationscommandant ter Westkust van Sumatra was, maakte deze van zijne bevoegdheid als zoodanig gebruik om de *Argo* de expeditie te doen medemaken. Den 9n vertrokken deze beide vaartuigen en de kruisboot van Ajer Bangis; drie dagen later kwamen zij bij het eiland Sigata, en nadat den 13n nog vergeefsche pogingen waren aangewend om Lawan Olanda zonder wapengeweld tot betere gevoelens over te halen, gingen de troepen (36 Europeesche matrozen en mariniers, 25 inlandsche soldaten en eenige gewapende inlandsche schepelingen, met 5 officieren en 1 adelborst 1e klasse [1]) den volgenden dag aan wal. De versterkte kampong werd veroverd en in de asch gelegd; een 14-tal lijken waren het bewijs, dat de vijand zich goed verdedigd had. Aan onze zijde waren slechts een paar man gekwetst.

Lawan Olanda, die aanvankelijk de vlucht had genomen, werd den 18n Mei door de overige hoofden aan het bestuur uitgeleverd en gevankelijk naar Padang gevoerd.

In 1851 was weder eene militaire vertooning noodig in de Battalanden. Volgens een brief van den Gouverneur-Generaal dd. 14 October 1851 n. 729/4 was de oorzaak daarvan te zoeken in het feit, dat de onafhankelijke Batta-bevolking, van het landschap Toba, een inval op het gouvernementsgebied had gedaan en bij die gelegenheid en 30-tal personen uit de kampong Djaboe liga (district Sipirok) had medegevoerd. Om in Sipirok en het aangrenzend Silindong het vertrouwen op onze macht niet te schokken, was een krachtig optreden onzerzijds onvermijdelijk; Van Swieten zond daarom een detachement van 75 manschappen, ondersteund door de hulptroepen van Angkola en Sipirok, naar de vijandige Battadistricten, om genoegdoening voor de gepleegde schending van grondgebied en teruggaaf der geroofde kampongbewoners te vorderen.

Bij de komst der troepen werden echter allerwege de kampongs ledig aangetroffen en had de bevolking naar de bosschen de wijk genomen. Ook de pogingen, door de hulptroepen aangewend om zich met de vluchtelingen in aanraking te stellen of het hoofd der

---

[1] N. l. de commandant der *Dolfijn*, luit. ter zee 1e kl. C. J. Berghuis, met den luitenant ter zee 2e kl. D. Van der Gronden en den officier van gezondheid 3e kl. A. B. A. F. von Königslöw; de commandant der *Argo*, luit. ter zee 2e kl. P. W. Stort met den adelborst 1e kl. A. C. J. Edeling, en de commandant der infanterie, luitenant H. A. Steenmeijer.

vijanden. Si todjal, in handen te krijgen, bleven vruchteloos, zoodat, na eenige dagen toevens en nadat de hulptroepen uit wraak voor het geleden onrecht eenige onbeduidende kampongs vernield hadden, de terugmarsch weder werd aangenomen. Den 21n Mei was het detachement van de expeditie teruggekeerd.

Het eigenlijk doel van den tocht werd derhalve niet bereikt. De wd. resident van Tapanoeli was niettemin van oordeel „dat dit vertoon van macht ten gevolge zal hebben dat de Battabewoners zich vooreerst van stroop- en rooftochten binnen onze grenzen zullen onthouden, hetgeen bij de onhandelbaarheid dezer onbeschaafde en woeste naburen als voldoende mag worden beschouwd."

Wij springen thans enkele jaren over, om na te gaan wat er in 1855 en volgende jaren in Padang Lawas geschiedde, gelijk dat o. a. blijkt uit de missive van het Indisch bestuur van 29 Juni 1855 geheim no. 17 La. Z en hare bijlagen.

Nadat het landschap Padang Lawas in 1843 door ons ontruimd was, ontstond daar al spoedig de grootste regeeringloosheid. Oorlogen waren aan de orde van den dag, bijna uitsluitend met het doel, menschen te rooven en dezen als slaven te verkoopen.

In het laatst van 1854 was op deze wijze de hoofdkampong Oetan Nopan, in het district Boeroemon, door de gewapende benden van het aangrenzend district Sosak aangevallen en vervoerd; en hoezeer de overwonnenen aangenomen hadden een losprijs van *f* 4000.— te betalen en daarvan dadelijk *f* 1940.— hadden voldaan, werd de bevolking niettemin met geheele wegvoering en slavernij bedreigd.

De bevolking van Boeroemon, die reeds vroeger het verlangen te kennen gegeven had om in massa naar het Gouvernements-grondgebied (Groot-Mandaïling) te verhuizen, riep nu de hulp van het Gouvernement in, waartoe Soetan Goeroe, het eerste hoofd van Oetan Nopan, afgevaardigd werd. De adsistent-resident van Mandaïling, de heer A. P. Godon, zond dientengevolge eenen brief naar de hoofden van Sosak, waarin dezen werden uitgenoodigd om, daar Boeroemon zich onder 's Gouvernements bescherming had gesteld, aan het voornemen der bevolking, om naar Mandaïling te verhuizen, geene belemmering in de weg te leggen.

Het antwoord op dien brief was niet-alleen weigerend, maar Pertoewan Bangoen, het eerste hoofd van Sosak, vermoedelijk steunende op de groote moeielijkheid der gemeenschap en door de behaalde overwinning overmoedig geworden, droeg den terugkeerenden zendeling

op, smaadredenen aan den adsistent-resident en de hoofden van Mandaïling over te brengen. De wettige vrouw van het hoofd van Oetan Nopan, eene vrouw van voorname geboorte — zij was de nicht van den Jang di pertoewan van Kota Siantar, het eerste hoofd van Mandaïling — liet hij geheel ontkleed voor zich komen en rijst stampen, ten einde de minachting te doen uitkomen die hij voor de hoofden van Mandaïling had.

Behalve de evengenoemde Jang di pertoewan, een zeer geacht hoofd van grooten invloed en door het bestuur steeds met onderscheiding behandeld, hadden ook vele andere hoofden en gegoede lieden in Groot-Mandaïling door vermaagschapping belang bij de zaken van Boeroemon. De beleediging, aan de vrouw van het hoofd van Oetan Nopan aangedaan, en het medelijden met het lot dat de bevolking te wachten stond, werden in Groot-Mandaïling diep gevoeld; groot was de aandrang bij dat bestuur om tusschenbeide te komen, en de adsistent-resident was van oordeel dat hiermede niet mocht worden getoefd, wilde men „verdere tooneelen van strijd, vernietiging en slavernij" voorkomen.

De gouverneur van Sumatra's Westkust, generaal Van Swieten, was van meening dat de verlangde tusschenkomst moest worden verleend. Gedurende de oorlogen, die wij met de Padri's hadden gevoerd, waren de hoofden en de gewapende bevolking van Mandaïling onze trouwste bondgenooten geweest; zij hadden alzoo, waar hunne eer en hunne belangen werden aangerand, ruimschoots aanspraak verworven op wederkeerigen bijstand; eene weigering, om deze te verleenen, zou hun wel een zonderling denkbeeld geven van onze staatkunde en van onze menschlievendheid. Door onze tusschenkomst zou daarentegen het vertrouwen op het Gouvernement verstrekt en de plicht der humaniteit vervuld worden.

Van Swieten machtigde alzoo (27 Januari) den adsistent-resident tot eene demonstratie, met behulp der militaire macht, naar Boeroemon of, zoo noodig, naar Sosak, doch bepaalde daarbij dat alle aanzoeken naar wraak of vergelding moesten worden afgewezen, daar het bevrijden der krijgsgevangenen en het verhoeden van verdere onheilen des oorlogs het eenige doel moest blijven. Van den indruk, van de demonstratie te verwachten, moest partij getrokken worden om eene betere orde van zaken onder de bevolking van Padang Lawas te vestigen, het voeren van oorlog zooveel doenlijk te verbieden, en het aanleggen van sawah's, het verzamelen van boschproducten enz. aan te moedigen.

Te Padang Sidempoean werd nu een detachement infanterie (1 officier — de 2n luitenant D. Der Kinderen — en 57 onderofficieren en manschappen — 11 Europeanen en 46 inlanders —) versterkt door 350 geweerdragende en 700 met lansen gewapende Mandaïlingers voor den tocht bestemd; het bevel over deze macht werd opgedragen aan de majoor H. Schwenk, commandant der troepen in de Noordelijke Afdeeling. De leiding der staatkundige en burgerlijke aangelegenheden bleef aan den adsistent-resident Godon toevertrouwd.

De troepen kwamen den 6n Februari te Siaboe (tusschen Padang Sidempoean en Penjaboengan) aan. Hier vernam men, dat Oetan Nopan verbrand en de bevolking, met slaven en kinderen, reeds naar Sosak vervoerd was. Men besloot nu, langs den kortsten doch moeielijksten weg naar Sosak te marcheeren, in de hoop dat de colonne daar zou kunnen aankomen vóórdat de hoofden van dit landschap bericht van de komst der troepen zouden hebben ontvangen.

Nadat de hulptroepen bijeengebracht waren, werd den 9n Februari de marsch aanvaard. Deze was in hooge mate vermoeiend; dan eens over hoog gebergte zonder wegen of paden, dan weder door dorre vlakten en diepe rivieren die met moeite doorwaad werden. Maar het doel werd volkomen bereikt, zonder dat één schot gelost werd. Toen, den 14n Februari, de troepen Sosak binnenrukten, haastten de hoofden zich, hunne onderwerping aan te bieden en vergiffenis te vragen, welke hun verleend werd op voorwaarde dat zij de krijgsgevangenen uitleverden. Dit geschiedde: omstreeks 700 zielen werden van de slavernij waartoe zij anders gedoemd zouden zijn — verscheidene waren reeds verkocht — bevrijd; allen vestigden zich op Gouvernementsgrondgebied, en hun voorbeeld werd nog door 2223 anderen gevolgd, omdat zij overtuigd waren alleen dáár rust en veiligheid van personen en goederen te kunnen vinden.

In eene groote vergadering werden door den adsistent-resident maatregelen aan de hoofden voorgesteld, en door dezen aangenomen, ter verzekering van de rust; de hoofden beloofden voortaan bij belangrijke geschillen de arbitrage van den adsistent-resident te zullen inroepen. Aan de eerste hoofden van Sosak, Pertibi en Adjoran, zijnde de voornaamste onderdeelen van Padang Lawas, werd de handhaving der rust opgedragen.

Nadat alles geregeld was, keerden de troepen en de adsistent-resident terug; den 9n Maart waren zij weder op hunne standplaatsen geretourneerd.

De adsistent-resident was, na onderzoek der bestaande toestanden,

van meening dat wij verplicht waren onze bemoeienis met Padang Lawas op een anderen voet te brengen dan sedert 1843 het geval was geweest. Het was, zoo schreef hij, met de beginselen der christelijke leer niet te rijmen, dat wij willens en wetens eene bevolking van 20- à 30.000 zielen van ons afstootten en haar aan menschenroof en slavernij prijs gaven, wanneer de hoofden des volks, van hun eigen onmacht overtuigd, naar de bescherming van ons oppergezag verlangden.

En de generaal Van Swieten was dat geheel eens: indien, voegde hij er bij, zonder groote inspanning het loffelijk doel kan bereikt worden om eene vrij aanzienlijke bevolking te beschaven en, van menschenroovers en handelaren in menschen, te vormen tot landbouwers en nuttige voortbrengers, dan kunnen daartegen geene bedenkingen bestaan; behalve het verhevene van de strekking uit een oogpunt van menschlievendheid, zal het loon dan zijn bestendiging en uitbreiding van onzen staatkundigen invloed.

De Indische Regeering deelde deze beschouwingen en vroeg (dd 29 Juni 1855 geheim, n° 17 La Z) 's Konings machtiging „tot het aanwenden van eene ruimere bemoeienis met de binnenlandsche districten van Padang Lawas, met het oogmerk om de bevolking dier landstreken te bevrijden van den geesel des oorlogs en zijne gevolgen, en haar een landbouwend volk te doen worden." Die machtiging werd bij Koninklijke kabinetsbeschikking van 14 October 1855, La N 16 verleend.

Dientengevolge teekende Van Swieten, den 26n April 1856, eene acte van bevestiging voor den Radja van Pertibi, genaamd Pertoewan Djoemalah Alam, en dien van Adjoran, genaamd Soetan di Batta. Deze acten werden hun uitgereikt nadat zij, den 4n Augustus 1856, te Penjaboengan de volgende verklaring hadden afgelegd en beëedigd [1]:

„Ik ondergeteekende, radja van Pertibi (Adjoran) beloof plechtiglijk:

1o. „Het Nederlandsch-Indisch gouvernement als mijnen opperheer, en de door hetzelve over mij gestelde machten als mijne over-

[1] Bij deze gelegenheid werd tot bevordering der zedelijkheid overeengekomen dat de koopschat der vrouw (*djoedjoer*), zoowel in de afdeelingen Mandaïling en Angkola, als in Padang Lawas voortaan slechts ƒ 30.— zou bedragen; dat alle gehuwde mannen, gedurende het eerste jaar van hun huwelijk, van alle heerendiensten, lasten en opbrengsten zouden zijn vrijgesteld, maar de ongehuwden daarentegen in de heeren- en cultuurdiensten zouden moeten deelen.

heid, allen verschuldigden eerbied, gehoorzaamheid en hulp te bewijzen;

2o. „De rust en vrede in mijn rijk en met mijne naburen te handhaven;

3o. „Den handel en landbouw te beschermen en te bevorderen;

4o. „Den handel in slaven met alle macht tegen te gaan;

5o. „Aan onderdanen van het gouvernement, die zich aan misdrijf hebben schuldig gemaakt, geene schuilplaats te verleenen;

6o. „Van vreemde mogendheden of vorsten of van hunne vertegenwoordigers of agenten geene brieven of geschenken aan te nemen of zendelingen te ontvangen zonder voorkennis of toestemming van den resident van Tapanoeli;

7o. „Niet toe te laten dat Europeanen zich zonder die voorkennis en toestemming binnen mijn rijk vestigen.

Pertoewan Bangon, hoofd van Sosak, liet zich verschoonen wegens een sterfgeval in zijne familie, maar beloofde later tot het teekenen en beeedigen van eene gelijke acte te zullen toetreden. Aan nadere oproepingen voldeed hij echter niet.

Daarentegen verklaarde het hoofd van het landschap Sosak Di-oeloe of Pasir, tusschen Sosak en Mandaïling in liggende, zich gaarne bij ons te willen aansluiten, en zich geheel van Sosak af te scheiden. Dat hoofd legde daarop dezelfde verklaring af en ontving eene acte van bevestiging, gedagteekend 29 Januari 1857, als Radja van Pasir, onder den naam van Machoedoem.

In het politiek verslag van 1857 vinden wij „als een bewijs van vertrouwen der bevolking in ons bestuur” vermeld dat het eerste hoofd der negorij Oedjoeng Panas aan den adsistent-resident van Mandaïling en Angkola vergunning verzocht, en van dezen ambtenaar verkregen had, om 40 kinderen uit die negorij door den officier van gezondheid te Padang Sidempoean te doen vaccineeren.

De onafhankelijke Batta-stammen, aan ons tot de afdeeling Baros behoorend grondgebied grenzende, gaven sedert 1855 herhaaldelijk aanleiding tot moeilijkheden.

Zoo werd, in Juli van dat jaar, door eenige personen uit Damdamman een nachtelijke inval ondernomen op ons gebied, waarbij zes menschen geroofd werden. Na vergeefsche opeischingen sloot het bestuur de van de kust naar Damdamman leidende wegen, tengevolge waarvan weldra gebrek aan zout ontstond; dit had den gewenschten uitslag, zoodat de geroofden werden teruggegeven. In 1856 had wederom een soortgelijke inval van het hoofd van Damdamman plaats; de inlandsche politie slaagde in de gevangenneming van een der onrustsstokers,

na een gevecht waarbij de broeder van bedoeld hoofd sneuvelde. Deze onderwierp zich nu aan den hem gestelden eisch tot teruggaaf van al het geroofde en tot uitlevering der schuldigen aan den inval van het vorige jaar.

In 1857 werden andermaal ongeregeldheden op ons grondgebied gepleegd, — nu uit het landschap Nai Pospos. Ter bestraffing werd de gemeenschap van Nai Pospos met de gouvernementslanden afgesloten.

Strikt genomen kon Nai Pospos niet tot de „onafhankelijke landschappen" gerekend worden. Met Sigoempoelon, Silindong, Sipahoetar, Sigotom, Pangariboean en Silantom was het, bij Indisch Besluit van 11 Maart 1841 no. 10, tot gouvernementsgebied verklaard, en het was daarvan sedert niet weder (gelijk Padang Lawas in 1843) afgescheiden. Maar feitelijk waren al die landschappen onafhankelijk gebleven; wij hadden ons er niet het minst aan laten gelegen liggen.

De aandacht werd nu weder op deze streken gevestigd, en de generaal Van Swieten was van oordeel dat onze invloed daar langs den vreedzamen weg, door het openen van gemeenschapswegen vooral, geleidelijk zoude kunnen worden uitgebreid. Belangrijke tegenstand was „van dat zachtzinnige en zwakke volk niet te verwachten, en zoo men de taak met beleid en geduld aanvatte, zou zij wel zooveel resultaat hebben dat reeds na een verloop van een tiental jaren een betere toekomst zou geboren worden." Met een beroep op Junghuhn's *Battaländer* II bl. 115—127 vroeg Van Swieten alzoo machtiging om in den aangegeven geest werkzaam te zijn.

De Indische Regeering had daartegen geen bezwaar: „bestond de mogelijkheid" aldus luidde het in de missive van den Gouverneur-Generaal van 2 Augustus 1857 no. 607/10 aan den Minister van Koloniën — „om zonder onevenredige offers die landschappen tot meer ontwikkeling te brengen, dan zou zulks in de toekomst noodwendig van gunstigen invloed worden op de ontwikkeling van Siboga en Singkel als middelpunten van den handel. Als het mogelijk ware, vooral in de landschappen Sigoempoelon en Silindong, het zendelingswerk met de pogingen van het bestuur tot uitbreiding van welvaart en beschaving hand aan hand te doen gaan, dan zouden de uitkomsten voor beide wellicht vruchtbaarder zijn."

De Minister van Koloniën en Z. M. de Koning keurden daarop de voorgestelde uitbreiding onzer bemoeienis goed (kabinets-beschikking van 17 November 1857 no. 72), doch in werkelijkheid bleef zij achterwege, wellicht door de aftreding van Van Swieten, welke kort daarna, wegens zijne benoeming tot commandant van het Indische

leger, volgde. Aanvankelijk heette het, dat de afkeer der Batta's van heerendiensten oorzaak was, dat aan den aanleg der wegen, ondanks herhaalde aansporing, nog weinig gedaan was; in de volgende verslagen is daarvan geen sprake meer.

In het laatst van 1857 werd onze vestiging te Singkel min of meer bedreigd. Men vernam, dat te Sibadi een vaartuig was aangekomen met 40 gewapenden, ondersteund door het hoofd van Tampat Toean en in betrekking staande tot eenige, te Singkel verblijf houdende Atjehers. Zij zouden een aanval op Singkel ondernemen, en daarbij steun vinden te Rasian, de verblijfplaats van Radja Amaris (het in 1840 verdreven hoofd van Singkel); te Boeloe Sama, waar een panglima van Groot-Atjeh, Nja Oesoef, de gemoederen tegen ons ophitste, en te Bakoengan, waar zekere panglima Lamprisan verblijf hield.

De reden dezer vijandelijke voornemens was gelegen in de omstandigheid, dat Radja Oeda, een te Singkel wonend Atjeher en oudste zoon van den in 1840 verdreven Radja van Tapoes, wegens sluikhandel door den Raad van Justitie te Padang was veroordeeld; het hoofd van Tampat Toean was ons kwalijk gezind omdat hem in den laatsten tijd de slavenhandel op Nias belet was.

Onmiddellijk nadat de resident van Tapanoeli van de bestaande plannen kennis bekomen had, zond hij eene kruisboot van Siboga naar Singkel; op last van den generaal Van Swieten werd deze zoodra mogelijk gevolgd door de schoenerbrik *Banda* (luitenant ter zee 1e kl. A. Hoek), die zich ter reede van Padang ophield. Met dit vaartuig werd tevens eene versterking van het garnizoen te Singkel, van 1 officier en 25 man, overgevoerd.

Dadelijk na aankomst van deze macht (19 December) werden Radja Oeda en twee zijner handlangers door de politie opgevat; in een der woningen vond men 31 vuurwapenen en eene belangrijke hoeveelheid blank geweer.

De *Banda* zeilde intusschen naar Sibadi, doch vernam daar dat de onruststokers reeds uiteengegaan waren.

Nadat de drie opgevatte personen te Singkel in verhoor genomen waren, werden zij met de *Banda* naar Padang overgevoerd. De generaal Van Swieten deed hen hier niet terecht staan, maar gaf hun de vrijheid, op voorwaarde dat zij zich niet meer te Baros en Singkel zouden vertoonen, maar hunnen handel tot Siboga, Ajer Bangis en Padang zouden bepalen.

Hij ging hiertoe over, vooreerst omdat de getuigenissen tegen hen niet overtuigend genoeg waren om hen voor den Raad van Justitie te trekken; maar niet het minst omdat Radja Oeda en zijn broeder, Nja Ali, nauw verwant waren aan den Sultan van Atjeh, en hunne aanhouding of verwijdering naar elders den kortelings met Atjeh gesloten vrede zoude kunnen benadeelen en den juist ontluikenden handel der Atjehers op Sumatra's Westkust stremmen.

Al het hierboven medegedeelde had betrekking, òf op de geheel of nagenoeg onafhankelijke grensbewoners, òf op de feitelijk even onafhankelijke eilanden. In het rechtstreeks aan ons gezag onderworpen gebied van Sumatra's Westkust werd de toestand steeds meer geconsolideerd: de rust bleef ongestoord, de welvaart nam toe.

Geen wonder dan ook, dat de generaal Van Swieten bij zijn schrijven van 17 September 1856 nº 747/89 voorstellen kon doen, die tot de opheffing der posten te Painan, Kajoe Tanam, Soengei Pagoe, Sidjoendjoeng, Kota Generaal Cochius, Taloe, Fort Elout en Batang Taro leidden.

De intrekking van die bezettingen, zoo schreef hij, „vroeger zoo noodig om onbezonnen pogingen tot rustverstoring te verhoeden, is mogelijk geworden sedert geene rustverstoring meer gevreesd wordt, terwijl bovendien de samentrekking van grootere macht toelaat, zich dadelijk met groote afdeelingen te begeven waar dit noodig is.” En omtrent Kota Generaal Cochius in het bijzonder werd gezegd, dat deze post alle waarde verloren had: „het geheele district Bondjol met al zijne onderhoorigheden telt niet meer dan 2171 zielen, en heeft als militaire positie met betrekking tot de geheele Bovenlanden weinig waarde.”

De aldus beschikbaar komende troepen werden voor een deel gebezigd om de nog te behouden posten voor zooveel noodig, eenigszins te versterken. Die posten, met de daarvoor bestemde bezettingen, waren de volgende.

Priaman	met	1	off.,	4	Eur.,	46	inl.	militairen.
Solok	„	4	„	10	„	140	„	„
Fort Van der Capellen.	„	1	„	4	„	46	„	„
Paja Combo	„	1	„	4	„	46	„	„
Ajer Bangis	„	1	„	4	„	46	„	„
Rau.	„	1	„	4	„	46	„	„
Natal	„	1	„	4	„	46	„	„
Over te brengen .	„	10	„	34	„	413	„	„

Overgebracht . . .	met	10	off.,	34	Eur.,	413	inl.	militairen.
Padang Sidempoean. .	〃	4	〃	10	〃	109	〃	〃
Siboga	〃	5	〃	10	〃	109	〃	〃
Baros	〃	1	〃	4	〃	46	〃	〃
Singkel	〃	2	〃	6	〃	69	〃	〃
Goenoeng Sitoli . . .	〃	1	〃	4	〃	46	〃	〃
Lagoendi	〃	2	〃	6	〃	69	〃	〃
Hilidaai[1]	〃	1	〃	4	〃	46	〃	〃
Te zamen . .	〃	26	〃	78	〃	910	〃	〃

De 78 Europeanen waren uitsluitend onderofficieren en korporaals. 〃Het loffelijk gedrag van de inlandsche bezetting te Loemar (Westerafdeeling van Borneo) ter gelegenheid eener overrompeling van dien post door de Chineezen op den 11—12n Juni 1856〃 had Van Swieten bevestigd in zijn gevoelen 〃dat de samenvoeging van Europeanen bij de kleine bezettingen geen vereischte is〃; en hij meende alzoo 〃dat die versnippering van een moeilijk te bekomen bestanddeel van het leger niet organiek als beginsel moest worden behouden.〃

De vroegere sterkte van het garnizoensbataljon had 51 officieren, 578 Europeanen en 1056 inlanders bedragen, en zou dus nu eene belangrijke vermindering ondergaan. Van Swieten wenschte daarentegen een nieuw (het 17e) veldbataljon op te richten, dat uit 2 Europeesche, 2 Afrikaansche en 2 inlandsche compagnieën bestaan, en voor de helft te Padang, voor de wederhelft te Fort de Kock gestationneerd worden zou. Tengevolge hiervan verviel de vroegere plaatselijke bezetting van laatstgenoemden post.

Deze voorstellen werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 2 September 1857 no 57.

Een uitvloeisel van de nieuwe militaire organisatie was, dat in 1860 de functie van civiel gezaghebber te Soengei Pagoe, vroeger door den militairen commandant vervuld, aan een burgerlijk ambtenaar werd opgedragen (kabinets-rescript van 6 April 1860 no. 55). Bij deze gelegenheid werd het district Soengei Pagoe vergroot met het vroeger tot het district Alahan Pandjang behoorende Lolo, alwaar de civiele gezaghebber gevestigd zou zijn (Ind. Stbl. 1860 no. 60).

Het civiel en militair bestuur over Sumatra's Westkust ging, in September 1858, over op den generaal-majoor A. Meis.

---

[1] Deze post op Nias was nog niet opgericht. Zooals bekend is, is eene vestiging aldaar achterwege gebleven.

Onder diens beheer had, in 1859, eene expeditie naar de Mentawei-eilanden plaats.

Daar werden de verschillende zeestraten door de marine opgenomen; in het begin der maand April hield zich de *Montrado* (luitenant ter zee 1e kl. R. L. De Haes) daartoe in de Zeebloemenstraat op. Den 13n van genoemde maand werd de luitenant ter-zee 2e kl. J. P. Uyttenhooven, die zich nabij de kampong Sibiribenoea op het eiland Zuid-Pora met eenige Javaansche matrozen aan wal bevond om de noodige waarnemingen te doen, door de bevolking verraderlijk overvallen en, met twee matrozen, om het leven gebracht. De overige vier matrozen en een loods werden gewond; maar ofschoon de stervende officier hun gelastte, hem aan zijn lot over te laten en zich te redden, slaagden zij er in, met zijn lijk de sloep te bereiken.

De commandant der *Montrado* achtte zijne macht niet toereikend om onmiddellijk de moordenaars aan te vallen en te tuchtigen; hij stoomde dus eerst naar Padang, waar de Gouverneur hem een detachement van 2 officieren (1e luitenants J. J. G. Hennequin en A. W. P. Meis) en 40 man tot versterking gaf. Hij keerde daarop met zijnen bodem naar Zuid-Pora terug, waar hij in den avond van den 18n April aankwam.

Nog denzelfden nacht werd de beschikbare macht (infanterie en landingsdivisie) in de baai van Sibiribenoea ontscheept. Tot bewaking der sloepen werd luitenant Meis met een detachement aan het strand achtergelaten; de overige troepen, aangevoerd door den luitenant ter zee 2e kl. F. H. P. van Alphen, namen onmiddellijk den marsch naar de vijandig gezinde kampong aan.

De marsch, welke negen uur duurde, was »onbeschrijfelijk moeilijk.« Het terrein was moerassig en dicht begroeid, en onophoudelijk werd de colonne opgehouden door vijanden die haar, uit hinderlagen en kreupelhout, met vergiftigde pijlen beschoten. Eindelijk werd de kampong bereikt en bestormd, de vijand verjaagd, en alles, o. a. een 60-tal sampangs, verbrand of vernield.

Na deze strafoefening werd de terugmarsch aanvaard. Geen vijand vertoonde zich meer, en tegen het vallen van den avond was de gansche macht weder ingescheept op de *Montrado*, die daarop naar Padang terugkeerde.

Van voldoend belang om hier kortelijk vermeld te worden [1] is

[1] Uitvoerige mededeelingen vindt men in de *Javasche Courant* van 9 Maart, 10 en 20 April en 12 Juni 1861.

gestaan had, vonden zij daar reeds Niassers aan het plunderen:

»Toen wij successievelijk, uitgeput en allen min of meer gewond, in de verwoeste redoute terugkwamen, waren wij omringd door duizende Niassers, die allen goederen hadden ontvreemd en daarmede nog voortgingen ondanks onze tegenwoordigheid; doch wij waren onmachtig iets uit te voeren, aangezien het buskruit doornat en de geweren onbruikbaar geworden waren. Drie vierden der manschappen leed aan koortsen...

»Met uitzondering van de bevolking der kampong Fadoro, die in onzen hachelijken toestand zich een trouw bondgenoot toonde, waren vele kampongs opgekomen om te rooven».....

Omringd door vijanden, meest van Orahili, Hilibobo, Singedeassi en Botohosi; nagenoeg ontbloot van levensmiddelen, het geheele garnizoen uitgeput en ziek, terwijl de aardbevingen zich telkens herhaalden en ook het zeewater weder aanzienlijk rees, was aan geene verdediging te denken. Men besloot daarom, de hulp in te roepen van den radja van Hilibobo, daar deze kampong het meest nabij en op een heuvel gelegen was, en voorloopig derwaarts terug te trekken. De radja, die ons persoonlijk goed gezind scheen, maakte geen bezwaar en met de nog overgebleven goederen werden allen voorloopig in zijne kampong onder dak gebracht. Een stuk geschut, een drieponder die in het zand was weggezakt, moest achtergelaten worden omdat voor het vervoer geen krachten meer beschikbaar waren; het werd door de lieden van Orahili geroofd.

Den 18n Februari werd de redoute door een detachement bezocht om nog af te halen wat daar aanwezig mocht zijn, doch zij was door een zeer talrijken vijand, met uitgetrokken klewang, bezet en de troep moest onverrichterzake terugkeeren.

Van Dapperen besloot nu, te Hilibobo te blijven totdat de van Goenoeng Sitoli gevraagde hulp — drie inlandsche soldaten waren dadelijk den 17n derwaarts gezonden — zou zijn aangekomen; maar dit besluit was onuitvoerbaar, toen hij van den radja dier kampong, die groote vrees voor Orahili koesterde, het bericht ontving dat een verder verblijf hem geweigerd werd. Alle middelen van verzet ontbraken, — men moest zich dus onderwerpen.

Wat nu te doen? Van een marsch over land naar Goenoeng Sitoli kon, wegens den ziekelijken en uitgeputten toestand der troepen, geen sprake zijn; men *moest* voorloopig weder in de redoute terugkeeren. De tolk werd vooruitgezonden, om de hoofden in het denkbeeld te brengen dat men slechts scheepsgelegenheid afwachtte

om Lagoendi voor goed te verlaten, en hun duidelijk te maken dat vijandelijkheden later tot bestraffing zouden leiden. Dit had ten gevolge dat de redoute weder beschikbaar kwam; maar noch leeftocht, noch drinkwater was aanwezig. Om hierin te voorzien, werd de hulp van den radja van Fadoro gevraagd, die den volgenden dag (19 Februari) met groot gevolg verscheen en de onzen van het noodigste voorzag. Met eene prauw, die toevallig aankwam, werden eenige vrouwen en kinderen naar Goenoeng Sitoli gezonden.

De volgende dagen werden in vrees en ellende doorgebracht: de aardbevingen herhaalden zich, en de leeftocht werd hoe langer hoe schaarscher. Doch den 28n Februari kwam er ontzet: de militaire commandant en wd. civiele gezaghebber van Goenoeng Sitoli, kapitein W. E. F. van Heemskerck, had, onmiddellijk toen hij bericht van de ramp ontvangen had, alle beschikbare prauwen gerequireerd, met levensmiddelen, kleedingstukken enz. geladen en naar Lagoendi gezonden.

Deze hulp kwam tijdig: ofschoon het dagelijksch rantsoen tot een minimum beperkt was geweest, was er, toen de prauwen aankwamen, nog slechts zeer weinig over, en binnen een paar dagen zou de honger zich hebben doen gevoelen.

Het gebrek aan water en het groot aantal zieken deden het onverantwoordelijk achten om Lagoendi nog langer bezet te houden, en aldus werd besloten, met de prauwen naar Goenoeng Sitoli terug te trekken. Den 3n Maart werd alles geëmbarkeerd, en den 8n deze plaats bereikt.

De voor Lagoendi gestationneerde kruisboot was, den 16n Februari, door de zee op het strand geworpen en onbruikbaar gemaakt; de drieponder van die boot was, evenals die der redoute, door de Niassers geroofd. De bemanning sloot zich bij de bezetting aan en keerde tegelijk met deze naar Goenoeng Sitoli terug.

Gelijk bekend is, werden bij de expeditie naar Zuid-Nias in Mei en Juni 1863 de kampongs, die zich in 1861 zoo vijandig hadden getoond, — Hilibobo, Orahili en Botohosi — getuchtigd. [1]

De voorstellen, door den generaal-majoor Meis gedaan tot betere bezoldiging der inlandsche hoofden, kwamen eerst in 1863 tot beslissing en kunnen dus beter in een volgend hoofdstuk worden besproken.

---

[1] Zie hierover W. A. Van Rees, *De Pioniers der beschaving in Ned. Indië.* 1865.

Den 3n Augustus 1861, toen hem wegens ziekte verlof naar Nederland was toegestaan, gaf hij het bestuur over aan den generaal-majoor Jhr. C. A. De Brauw. [1]

---

[1] De generaal Meis, den 10n September te Batavia aangekomen, overleed aldaar elf dagen later.

Den 7n Juni 1809 te Koevorden geboren, was hij reeds op jeugdigen leeftijd naar Indië vertrokken en in Mei 1822 als élève geplaatst aan de destijds te Samarang bestaande militaire school, welke hij in 1825 als 2e luitenant der artillerie verliet. In dien rang nam hij deel aan den Java-oorlog, waarbij hij zich herhaalde malen voor den vijand onderscheidde, zoodat hem het Ridderkruis der Militaire Willemsorde ten deel viel. In 1833 tot 1e luitenant bevorderd, maakte hij het volgende jaar, als commandant der artillerie, de expeditie naar de Lampongsche districten mede; voor zijne daarvoor bewezen diensten werd hij eervol vermeld. In 1837 werd hij tot kapitein benoemd, en tevens tot adjudant van den legerbevelhebber, generaal Cochius, welke betrekking hij in 1844 verwisselde voor die van directeur der artillerie-constructiewinkel te Soerabaja. In 1845 majoor, in 1846 luitenant-kolonel, trad hij daarna op als adjunct-directeur, wd. directeur der artillerie. In 1848 werd hij benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen leeuw.

In 1849 nam hij deel aan de derde Balische expeditie, waarbij hij het Ridderkruis der Militaire Willemsorde 3e kl. verwierf. Korten tijd trad hij daarna op als resident en militaire commandant van Palembang, totdat in 1850 zijne bevordering tot kolonel, chef der artillerie volgde. Van 1854 tot 1858 stond hij, als generaal-majoor, aan het hoofd der 2e Militaire Afdeeling op Java; daarna werd hem het civiel en militair bevel over Sumatra's Westkust toevertrouwd.

Met zijn opvolger, De Brauw, kon hij wel dienen als een schitterend bewijs voor de waarheid der stelling, dat de opleiding tot officier, tijdens het bestaan der militaire school te Samarang, in Indië waarlijk niet voor die in het moederland onderdeed. Beide paarden aan degelijke militaire kennis ook algemeene ontwikkeling, helder doorzicht en hoog plichtbesef; waar zij tot burgerlijk bestuur geroepen werden, stelden zij de verwachtingen der Regeering allerminst te leur.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het bestuur van De Brauw. — Voorstel van den kolonel Andresen tot afschaffing der adat poesaka; advies daarover van De Brauw. — Het overlijden van dezen opperofficier.

Het bestuur van den generaal-majoor Jhr. C. A. De Brauw, duurde slechts kort: van 3 Augustus 1861 tot 21 Februari 1862. De Brauw, de held van Djagaraga, de man die in de Palembangsche Binnenlanden het Nederlandsche gezag op hechte grondslagen had gevestigd, was alzoo niet in de gelegenheid, zich nieuwen roem te verwerven door de wijze, waarop hij den gang van zaken op de Westkust van Sumatra wist te leiden. Toch is er van zijne hand één geschrift, dat toont hoeveel doorzicht hij bezat: zijn advies over de door den kolonel Andresen voorgestane afschaffing van de adat poesaka of het erfrecht der Maleiers. Aangezien deze quaestie van groot belang is voor de kennis der huishoudelijke instellingen van de bevolking, schijnt het ons wenschelijk, daaraan hoofdzakelijk dit hoofdstuk te wijden.

De Staatscommissie, bij 's Konings besluit van 16 Juni 1857 n°. 90 ingesteld betreffende Europeesche kolonisatie in Ned.-Indië had (bl. 68 van het openbaar gemaakt verslag) er in het algemeen op gewezen dat de adat poesaka, met het in de Padangsche landen bestaande soekoe-bestuur en het grondbezit der soekoes in nauw verband staande, schadelijk terugwerkte op de materieele en zedelijke ontwikkeling des lands; maar het lid der commissie, de luitenant-kolonel A. J. Andresen, had hetzelfde onderwerp breedvoeriger behandeld in eene niet gepubliceerde nota, welke wij hier, ter betere beoordeeling ook van de daarop uitgebrachte adviezen, meenen te moeten laten volgen. Zij draagt den datum van 4 November 1857.

„In het rijkste en vruchtbaarste gedeelte van Sumatra's Westkust — zoo schreef Andresen — bekend onder de afdeelingen Ajer Bangis en Rau, Padangsche Boven- en Benedenlanden met een deel van de Zuidelijke afdeeling, is het erfrecht door eene overlevering

onder den naam *adat poesaka* geregeld of vastgesteld, zoo geheel verschillend van de gebruiken welke men daaromtrent bij de overige Maleische en andere inlandsche maatschappijen op Sumatra en elders in den Ned.-Indischen Archipel aantreft, zoo geheel in strijd met de algemeene natuurwetten, dat men zich bezwaarlijk eene verklaring kan geven van het ontstaan, maar zeker niet van de voortduring van zulk eene instelling. [1]

„Volgens die adat erven de kinderen niets van hunnen vader, en wordt de vader, die zijne bezittingen aan zijne kinderen mocht vermaken, gebrandmerkt als iemand, die een vloek op zijn geslacht wil werpen.

„Die adat wordt gevolgd door de Maleiers, afkomstig van de laras Kota pilian en Tjiniago; zij bewonen de boven aangeduide landen.

„Bij overlijden van een mannelijk lid van die stammen hebben, luidens de adat poesaka, recht op zijne nalatenschap:

„1°. zijne zusters en hare kinderen;

„2°. bij ontstentenis van zusters of hare kinderen, broeders uit dezelfde soekoe;

3°. bij ontstentenis ook van deze, de verdere bloedverwanten van moederszijde, of de geheele familietak.

„Zij, die volgens de adat recht hebben op zijne nalatenschap, zijn ook verplicht tot voldoening zijner schulden; zij bestrijden de begrafeniskosten enz. Zij zijn verantwoordelijk voor de misdaden die hij begaat; op hen drukken de schadelijke of onteerende gevolgen daarvan. De vader is nimmer hoofd van zijn gezin, in den zin zooals men dat overal elders verstaat; zijne kinderen mag hij gedurende zijn leven niets geven dan kleeding; wil hij meer doen, dan moet hij vooraf de toestemming hebben van hen die de adat als zijne erfgenamen aanwijst; met hunne opvoeding en verzorging heeft hij niets te maken, hij heeft daarover geen gezag; de moeder is daarmede geheel belast en aansprakelijk bij het hoofd van haar gezin, dat is haar broeder. Woont de man tijdelijk bij zijne vrouw en kinderen, dan wordt hij steeds als een *orang-menoempang* beschouwd; werkt hij gedurende dien tijd voor haar, hetzij in de rijstvelden, hetzij aan haar huis, of helpt hij haar in eenig bedrijf, dan is het voordeel daarvan voor haar, en is het even alsof hij dit voor geheel vreemden deed. De vrouw is verplicht, den man

[1] De studiën van den heer Wilken over het matriarchaat (*Indische Gids*, 1881, 1883) hebben, gelijk den lezer bekend zal zijn, later omtrent dit onderwerp veel licht verspreid.

gedurende zijn verblijf van voeding en het noodige te voorzien; als eene soort van verplichte beleefdheid moet hij dan steeds in eenige kleine huiselijke bezigheden helpen.

„Het huis van den man is dat van zijne zuster, voor haar en hare kinderen is hij verplicht te werken; bij haar zijn zijne bezittingen, bij haar brengt hij — of moet hij brengen — de winst die hij in handel, landbouw of handwerk behaalt; want dit doende verrijkt hij zijn geslacht; wat hij daarentegen voor vrouw en kinderen doet, is verloren.

„De adat poesaka is evenmin als andere adats beschreven: zij komt door mondelinge overlevering van geslacht tot geslacht; de meer of minder nauwgezette toepassing of opvolging in de détails hangt dus veelal af van de meerdere of mindere gehechtheid aan de adat van de uitleggers.

„In het algemeen echter is men in de binnenlanden, waar de genoemde laras of hoofdstammen zijn bewaard gebleven, strenger in de opvolging; aan de stranden, waar meerdere vermenging met andere Maleische stammen heeft plaats gehad, wijkt men er wel van af.

„Het gebeurt daar meermalen, dat bij ontstentenis van zusters of zusterkinderen de nalatenschap van een overledene aan zijne kinderen, en ook soms dat bij uitersten wil de helft der bezittingen aan de kinderen, de andere helft aan de erfgenamen volgens den adat wordt toegewezen. Wanneer voor het laatste geval de toestemming der wettige erfgenamen niet vooraf door den erflater is verkregen, volgen dan wel altijd twisten over de nalatenschap, maar doorgaans eindigt men toch met den uitersten wil te eerbiedigen.

„Over den oorsprong van dit onnatuurlijk recht bestaan verschillende overleveringen. Die, welke ik het meest verspreid heb gevonden en waaraan het meeste gewicht wordt gehecht, komen geheel overeen met die, opgeteekend in een verslag omtrent de adats, in 1833 geschreven door den heer Van der Linden, Secretaris ter Westkust van Sumatra.

„Volgens die overleveringen hadden Katoe Mangoen (hoofd van de geslachten Kota en Pilian), Perpati-si-Bàtan (hoofd van de geslachten Bodi en Tjiniago), benevens Sri Maharadja (een ander vorstelijk persoon) het besluit genomen, eene reis naar Atjeh te doen, vergezeld van Tjatjeh Bilong pandei, een wijs man, die als een heilige vereerd werd. Te Priaman zoude men zich verzamelen en inschepen. Hier bespeurde men echter dat de prauw, waarmede de

overtocht zou geschieden, vast op het strand zat. De gezagvoerder (*anachoda*) deed te vergeefs alle moeite, het vaartuig vlot te krijgen; hij gebood toen zijne zonen, hem te hulp te komen om het vaartuig te water te brengen, de schoonbroeder van den gezagvoerder maande hen aan om te blijven, zij gehoorzaamden den vader niet; deze riep nu zijne neven te hulp, die zonder aarzelen gehoor gaven en het vaartuig te water brachten.

„Eene variatie op deze overlevering is deze: Toen men het op het strand zittend vaartuig niet vlot konde krijgen, zeide Tjatjeh Bilong pandei tot den schipper: „beproef het vaartuig over het lichaam van een uwer kinderen te doen afloopen„; de schipper riep een zijner zonen, en beval hem zich voor de prauw te leggen; de raad van den oom was genoegzaam om den zoon terug te houden. De gezagvoerder richtte nu een bevel aan een zijner neven, die onmiddellijk gehoorzaamde; de prauw gleed over zijn lichaam zonder moeite te water, hij bekwam geenerlei letsel.

„In beide gevallen zeide de wijze Tjatjeh Bilong pandei: uit hetgeen hier is voorgevallen blijkt klaar, dat de kamanakans meer eerbied en gehoorzaamheid bewijzen aan hunnen oom, dan de kinderen aan hunnen vader; het is daarom billijk, dat zij voortaan ook boven onze kinderen worden bevoorrecht, en dat de eersten, in plaats van de laatsten, onze bezittingen en waardigheden erven.

„De beide hoofden vereenigden zich met het gevoelen van den heiligen man, maakten zijne uitspraak tot wet, en voerden dit zonderlinge erfrecht bij hunne onderdanen in.

„Meer andere wonderbaarlijke gebeurtenissen worden als oorzaak verhaald, doch bij allen is de strekking dezelfde: de neef gehoorzaamt en offert zich vrijwillig voor den oom op, de zoon doet niets voor den vader, in oogenblikken van gevaar laat hij dezen aan zijn lot over.

„De uitleggers en voorstanders van de adat voeren allen aan, als zoovele bewijzen dat de man in oogenblikken van gevaar en kommer immer op de kinderen van zijne zuster kan rekenen, omdat daarin onmisbaar zijn eigen bloed aanwezig is; dat de vader, op zijne kinderen vertrouwende, in dat vertrouwen zeer dikwijls kan worden teleurgesteld omdat in hen, welke voor zijne kinderen doorgaan, geheel vreemd bloed kan stroomen. De adat poesaka, zeggen zij, moge soms onbillijk schijnen, — zij is echter wijs en rechtvaardig, want zij wijst den eenigen weg aan om zijn eigen bloed wel te doen en te bevoordeelen; zij maakt bedrog onmogelijk en voorkomt het gevaar van geheel vreemd bloed als zijn eigen te koesteren.

„Algemeen wil men, dat vele wonderen alleen de oorzaak zijn van de invoering van dit recht; dat die invoering in geenerlei verband heeft gestaan met de overige gebruiken van de toenmalige maatschappij. De overleveringen omtrent die gebruiken zijn echter met dit beweren in tegenspraak.

„De bovengenoemde Katoe Mangoen, zoon van den vorst, stichter van de eerste Maleische volkplanting in Tanah Datar, was, volgens de overleveringen, de grondlegger van het soekoebestuur, en dit bestuur is wellicht even eenig in zijne soort als het door hem ingevoerde erfrecht, en het verband m. i. vrij duidelijk.

„Katoe Mangoen nu verdeelde den algemeenen volksstam in vier deelen, noemde ieder van die deelen soekoe en duidde elk deel aan door de benaming Kota, Pilian, Bodi en Tjiniago. De twee eersten hield hij onder zijn bestuur, dat over de twee anderen gaf hij aan zijnen broeder Perpati-si-Batan. Deze vier takken smolten echter spoedig tot twee te zamen. Zij werden nu beschouwd als de hoofdstaken, en genoemd laras Kota Pilian en laras Bodi Tjiniago.

De laras Kota Pilian bleef in Tanah Datar, Perpati-si-Batan trok met zijne laras naar Agam.

Nadat de beide stammen merkelijk in volkrijkheid waren toegenomen, besloot men andere landen te bevolken; een gedeelte van elken hoofdstam werd daartoe aangewezen. Ook deze breidde zich meer uit en bevolkte spoedig nabijgelegen landstreken.

„Vóór de verplaatsing of verspreiding der hoofdstammen was door Mangoen het verbod uitgevaardigd dat, behalve de Radja van Menangkabou, geen man met eene vrouw uit zijn eigen stam mocht huwen; een bloedschendend huwelijk van zijn broeder Perpati-si-Batan, die na eene langdurige afwezigheid onwetend met zijn eigen zuster getrouwd was, had tot die verordening aanleiding gegeven. Bij de verspreiding, die nu in vollen gang was, moest, in verband met deze verordening, samensmelting plaats hebben, waardoor de eene stam ten koste van den anderen aanzienlijker en rijker, het gezag van een der stamhoofden ten koste van dat van het andere aanmerkelijk grooter, de gelijkheid van macht geheel verbroken kon worden. Om dit gevaar te voorkomen moesten zoodanige grondslagen gelegd worden, dat, onaangezien de verspreiding en dooreenmenging, iedere hoofdstam èn zijne geslachten, èn zijne bezittingen konde bewaren en gescheiden houden.

„De beide stamhoofden, vergezeld van den bovengenoemde Sri Maharadja, die om zijne kundigheden en wijsheid beroemd was,

togen op reis om tot dit doel de vereischte verordeningen uit te vaardigen. De op verschillende plaatsen aanwezige onderdeelen van elke laras of hoofdstam noemde men weder soekoe, ieder verkreeg een afzonderlijken naam, en bekwam erfelijke hoofden die alleen het larashoofd boven zich hadden.

„Omtrent de huwelijken werd vastgesteld dat de man, mits eerbiedigende het verbod om in zijn eigen stam — nu soekoe — te huwen, gelijktijdig meer dan eene vrouw mocht hebben; bij het huwelijk mocht zij zich niet verplaatsen, de afstamming van ieder geslacht zou gerekend worden naar de vrouwelijke lijn.

„Tusschen deze instellingen, die men den stichter van het soekoe-bestuur in den mond legt om het staatkundig bestaan der beide stammen te verzekeren, en het erfrecht is alzoo het verband niet moeielijk te vinden. Hij wilde, zegt men, den overgang èn van geslachten, èn van bezittingen beletten; om het eerste te verkrijgen bond hij de vrouw aan de plaats en rekende hij de afstamming in de vrouwelijke lijn; het eenvoudigste middel, om met die bepaling de verplaatsing van bezittingen te beletten was dus wel, de eigendommen aan de vrouw te verbinden, en dit toch is het zuiver uitvloeisel van het bovenbedoeld erfrecht. Sommigen houden het er dan ook voor, dat de adat poesaka even oud is als het soekoe-bestuur.

„De juistheid hiervan in het midden latende, is het echter vrij zeker dat het vreemde erfrecht en het soekoe-bestuur nauw aan elkander verbonden zijn en elkander wederkeerig gesteund hebben.

„Dat het soekoe-bestuur, nadat daarin door onderlinge twisten alle onderlinge eenheid en klem aan gezag verbroken was en verbasterd zooals wij het gevonden hebben, de worsteling met de Padri's heeft kunnen doorstaan; dat het onze poging tot concentratie van gezag in de Maleische huishouding zeer lang het hoofd heeft kunnen bieden en eerst sedert eenige jaren nu en dan iets wijkt, is m. i. alleen te wijten aan de omstandigheid dat men den hoeksteen van dat bestuur, het erfrecht, ongemoeid heeft gelaten. In plaats van dit tegennatuurlijk recht, hetwelk den vader noodzaakt zijne kinderen te verstooten, den man dwingt in het huis van zijne vrouw en kinderen een vreemdeling te blijven, scheuring in elk gezin moet veroorzaken, stelle men het gewone, het natuurlijke recht, dat zelfs onder de ruwste en onbeschaafdste volkstammen wordt aangetroffen; dat den man tot hoofd van zijn gezin, den vader tot beschermer en verzorger van zijne kinderen maakt; dat hem niet slechts de vrijheid laat, maar verplicht voor vrouw en kinderen te

arbeiden, dat de eenheid van belang in ieder gezin niet verstoort, — en het verouderd en verbasterd soekoe-bestuur, dat thans nog iederen stap tot vooruitgang, iedere regeeringsdaad tot zedelijke en maatschappelijke beschaving belemmert, soms geheel krachteloos maakt, valt, zonder schok en geleidelijk, in duigen om plaats te maken voor zoodanig gemeente- en gewestelijk bestuur als in harmonie is met den toestand van de Indische maatschappij, en gevorderd wordt om met het Europeesch bestuur tot zedelijke en materieele welvaart te kunnen samenwerken.

„Van de werking van het soekoe-bestuur zal ik hier niet veel zeggen; de onderlinge twisten en oorlogen waartoe het heeft aanleiding gegeven vóór de vestiging van ons gezag in de Padangsche Boven- en Benedenlanden, de groote moeielijkheden welke het, sedert de meer directe inmenging van ons bestuur, dit bestuur heeft in den weg gelegd bij iedere poging tot verbetering van het lot der bevolking, zijn zoo dikwerf ter sprake gebracht, dat het schadelijke van dat bestuur als genoegzaam bekend en bewezen mag worden beschouwd. Voor hetgeen verder met betrekking tot de adat poesaka dient te worden gezegd, bepaal ik mij dan ook ten aanzien van die werking in herinnering te brengen dat de soekoes of onderdeelen van de laras, door den stichter van het soekoe-bestuur benoemd, zich later nog vermenigvuldigd en door het geheele land verspreid hebben, zoodat men kampongs of gemeenten vindt, door b. v. soms tien verschillende soekoe's bewoond; dat iedere soekoe geheel onafhankelijk is van de andere, en ieder zijne eigene hoofden heeft, onder de titels van toewankoe, panghoeloe kapala, poetjoe, awoer, panghoeloe, panghoeloe ketjil of orang toewah; dat het gezag van die hoofden zich niet verder uitstrekt dan over hunne eigen soekoe's, in de kampong aanwezig, en dat dit gezag even beperkt is wanneer verscheidene kampongs een landschap uitmaken.

„In eene gemeenschappelijke kampongzaak moeten alle soekoehoofden die de kampong bewonen, in eene landschapszaak al de soekoehoofden van elke kampong die tot het landschap — doorgaans loerah, kota of een zeker getal kota's, zooals VII kota's, III kota's, XX kota's genoemd — behoort, na voorafgegane beraadslaging met de anak-boea's of stamgenooten gehoord worden en gezamenlijk beslissen, en daarbij is dikwijls de tegenwerking, onwil of onmacht van een enkel soekoe-hoofd genoeg om de overigen voor het nemen van een besluit huiverig of afkeerig te maken en de eindbeslissing in eene zaak òf geheel te beletten, òf op de lange baan te schuiven.

„Ik mag hier niet onopgemerkt laten dat, hoezeer de soekoe-regeering nog bestaat, de voortdurende aanraking met ons bestuur daarvan vele scherpe hoeken heeft afgerond en ongemerkt afwijkingen heeft doen ontstaan, die in zekeren zin een overgang tot een geregeld en onbelemmerd werkend bestuur hebben voorbereid, en dat die overgang dus zonder vrees voor rustverstoring kan plaats vinden zoodra dit in verband met hervorming in de burgerlijke instellingen wenschelijk wordt geacht.

„Boven is reeds ter loops aangewezen het standpunt, waarop de man door dit vreemd erfrecht in het Maleische huisgezin geplaatst is. Hij is als een vreemdeling in het huis van zijne vrouw. Hij is als een vreemdeling voor zijne kinderen. Hij mag zich met hunne opvoeding niet afgeven. Zijne kinderen zijn hem noch gehoorzaamheid, noch eerbied verschuldigd. Tusschen man en vrouw staat zeer dikwerf de broeder, tusschen den vader en de kinderen staat altijd de oom, om scheuring in het gezin, de afscheiding van belangen levendig te houden. De man is in het huis van zijne vrouw en kinderen slechts tijdelijk, maar is hij er, dan wordt hij er gevoed zonder tot eenigen arbeid verplicht te zijn. Hij heeft vrijheid om zooveel vrouwen te nemen als hij maar bekomen kan; zij kosten hem niets, want hier koopt niet de man de vrouw, gelijk elders, maar de vrouw geeft geld of geldswaarde om den man te bekomen. Zijn huis en eigendom is dat van zijne zuster; voor haar is hij verplicht te werken; voor hare kinderen moet hij hetzelfde doen wat in elke andere maatschappij de vader voor zijne kinderen verrichten moet. Hij is dus verplicht, de banden des bloeds te verbreken; hij *moet* zijne kinderen verstooten om vreemde kinderen op te kweeken.

„Bij de neiging tot werkeloosheid, of, beter wellicht, bij den afkeer tot inspanning van lichaamskrachten om te arbeiden, die men zoo algemeen bij de Oost-Indische volksstammen aantreft, is het gevolg van zijne stelling dat de man hier meer dan elders de neiging volgt, en zeer weinig arbeidt. Zij, voor wie de natuurwet hem zoude aanzetten te arbeiden, kunnen van dien arbeid geene vruchten plukken, terwijl zij, die er de vruchten van zouden kunnen plukken, hem in den weg staan de natuurwet te volgen, hem vreemd zijn; waarom zal hij zich dan inspannen, om de bedoelde neiging te overwinnen, en te arbeiden?

„Zoodra de man den gevorderden loeftijd bereikt heeft, treedt hij in het huwelijk, trekt bij zijne vrouw in, zoekt na eenigen tijd de

gelegenheid voor een tweede, zoo mogelijk voor een derde huwelijk, brengt het grootste gedeelte van zijnen tijd bij zijne doorgaans in verschillende kampongs wonende vrouwen door, en is in het gezin, dat de adat hem als het zijne opdringt, zoo min mogelijk; en vooral is dit het geval op dien leeftijd waarin de natuurdriften het sterkst zijn. Het gezin van zijne zuster wordt door hem verwaarloosd; hij arbeidt aan hunne gemeenschappelijke bezittingen niet meer dan het volstrekt noodige, en dit bepaalt zich doorgaans tot zoodanig werk in de rijstvelden als de vrouw onmogelijk doen kan.

„En wat nu de positie of het standpunt van de vrouw betreft; zij, die in de Indische maatschappij vooral veel arbeid te verrichten heeft en ook hier daarmede is belast, mist bovendien nog den steun dien zij vooral elders vindt in het hoofd des huisgezins. Zij staat geheel alleen voor de zorgen van haar gezin en moet alleen voor hare kinderen arbeiden. Den natuurlijken steun heeft de adat poesaka haar onthouden; die welken zij haar als steun, als hoofd van haar gezin heeft opgedrongen, is dat nimmer, hij onttrekt zich om de boven aangeduide redenen, zooveel hij maar kan aan zijne verplichtingen. De vrouw is dus belast èn met zwaren arbeid, èn geheel alleen met de zorgen voor voeding en opleiding van hare kinderen. Voor een groot getal kinderen gaat dit boven hare krachten, en om zulk een hachelijken toestand te voorkomen zorgt de vrouw dat zij niet meer dan twee, hoogstens drie kinderen te verzorgen heeft; een huis waar men meer kinderen vindt is dan ook een zeer groote zeldzaamheid, *avortement* is het middel dat hiertegen wordt aangewend.

„Zoolang de vrouw jong is, bedient zij zich daarvan om den voortgang van hare zwangerschap te stuiten; eerst na geruimen tijd gehuwd te zijn geweest laat zij de vrucht tot rijpheid komen. Hoe afschuwelijk dit middel ook elders gevonden wordt, hier ziet men er geen kwaad in.

„De gewoonte heeft hier die misdaad tot een gebruik gemaakt, waarvoor men zich niet eens schaamt. Dit is zoozeer het geval, dat eenige jaren geleden een der vrouwen van een voornaam Maleisch hoofd aan de echtgenoot van een onzer ambtenaren te Paja Combo, die verscheidene kinderen had, de vraag deed waarom zij toch haar gezin zoo talrijk liet worden; het antwoord, dat bevreemding over zulk eene vraag aanduidde, werd gevolgd door de onbewimpelde verklaring, dat elke Maleische vrouw het middel wist en aanwendde om zulk een aanwas van kroost te beletten, en het zich tot eene

schande zoude rekenen, meer dan twee of drie kinderen te hebben. Wanneer het gewone middel dat tot verstoring der zwangerschap wordt aangewend — een sterk afdrijvende drank — niet baat, dan schroomt de vrouw niet, zich aan folteringen te onderwerpen die haar niet zelden voor verdere bevruchting ongeschikt maakt.

„De adat poesaka heeft dus, in de gevolgen, den vader geplaatst op het laagste maatschappelijke standpunt — alleen zijne dierlijke lusten behoeft hij te volgen —, en de moeder gemaakt tot kindermoordster.

„Wat ten aanzien van het soekoe-bestuur gezegd is, geldt nu wel is waar ook hier: de aanhoudende aanraking met ons bestuur heeft de adat-poesaka wel hier en daar van hare kracht doen verliezen, ontduiking daarvan is van lieverlede wel minder zeldzaam geworden; de twisten over daarvan afwijkende uiterste wilsbeschikkingen leiden wel niet meer tot dadelijkheden en *prang batoe;* door de geregelde bearbeiding der rijstvelden, waartoe de man verplicht wordt, is het eerste voedingsmiddel thans $\frac{2}{3}$ goedkooper dan een tiental jaren geleden, en is het voor de moeder minder bezwarend dan vroeger, om in het onderhoud harer kinderen te voorzien; avortement zal daardoor ook wel minder zijn, maar evenwel bestaat die adat nog altijd als eene wet die opgevolgd moet worden. En dat in eene maatschappij, waarvan een der grondslagen den vader tot plicht stelt, de heiligste natuurbanden te verbreken en de moeder belet de natuurlijke vermeerdering van haar geslacht als eene gewoonte aan te nemen, zedelijke beschaving onmogelijk is en vooruitgang en ontwikkeling in materieelen zin in den hoogsten graad belemmerd wordt, zal wel geen betoog vereischen, en evenmin de noodzakelijkheid om het kwaad weg te nemen zoodra daartoe de mogelijkheid bestaat.

„Het komt hier dus voornamelijk aan op de vraag: bestaat die mogelijkheid; kan men dit erfrecht dat, hoe tegennatuurlijk het in ons oog ook zijn moge, hier de kracht van wet heeft en sedert onheugelijke tijden geëerbiedigd is, door een natuurlijk en billijk recht vervangen zonder eene geheele bevolking, die eene reeks van jaren om het behoud harer instellingen gestreden heeft en nu de vruchten van eenige jaren rust begint te plukken, opnieuw tot opstand te brengen en aan oorlog prijs te geven?

„Naar mijne gemoedelijke overtuiging bestaat die mogelijkheid volkomen; men zal, door deze hervorming in de gebruiken, de rust niet verstoren, om de eenvoudige reden dat men, bij eene doelmatige

leiding, niet tegen den wil, maar gesteund door de groote meerderheid der bevolking haar zal kunnen tot stand brengen.

"Ik zal trachten dit duidelijk te maken.

"Hoewel men de vroegere geschiedenis van dezen Maleischen volksstam uit de verwarde verhalen en overleveringen, die daarvan bestaan, bezwaarlijk kan opmaken, blijkt echter daaruit, en uit hetgeen sedert de vestiging der O. I. Compagnie op Sumatra is bekend geworden, dat, door alle tijdvakken heen, voortdurend onderlinge twisten geheerscht hebben van meer of minder ernstigen aard, doch die steeds met de wapens beslecht moesten worden; langdurige rust heeft men er niet gekend.

"Het mannelijk geslacht was onder de wapenen, of oefende zich om tegen een ophanden oorlog voorbereid te zijn. De jeugd werd tot den wapenhandel afgericht, niet tot arbeid opgeleid. Het gevolg daarvan was, dat de man eigenlijk nimmer tehuis was, een zwervend leven leidde, en in het bijzonder gebaat werd door instellingen die hem met weinig zorgen belastten, aan geen huis noch arbeid bonden en vrijheid lieten om den tijd, dien hij niet aan vechten of aan nimmer eindigende beraadslagingen moest besteden, in ledigheid, met hanenvechten of dobbelspelen door te brengen.

"Sedert 1841 is in dien toestand eene aanmerkelijke verandering gekomen. Met den val van Batipoe was de laatste hinderpaal, die ons gezag in den weg stond, de laatste aanleiding tot twist en verzet weggenomen. Gedurende deze en vroegere worstelingen waren alle kampongs, vroeger kunstmatig versterkt, ontmanteld en was de bevolking geheel ontwapend.

"In 1844 werd het altijd weerspannige Pau voor goed ten ondergebracht; evenzoo, in 1845, eenige aan de Zuid-Oostelijke grenzen gelegen districten, die voortdurend tot schuilplaats strekten van rustverstoorders en uit de onderworpen landen gevluchte misdadigers. Na dat jaar is de rust niet meer gestoord geworden.

"Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Rochussen hield de tegenwerking, met welke de generaal-majoor Michiels voortdurend had te worstelen gehad, geheel op en werd zij vervangen door krachtige medewerking.

"Het vertrouwen van dien Landvoogd schonk den generaal de macht en de vrijheid om zoodanige administratieve maatregelen te nemen en regelingen in te voeren als noodig en doelmatig waren geacht, in de eerste plaats om de volksvoeding te verzekeren, en wijders om Sumatra, van den staat van lastpost, waarin het voort-

durend verkeerd had, te brengen tot eene winstgevende bezitting.

„De arbeid in de rijstvelden werd nu geregeld, en evenzoo het aanleggen van nieuwe en het verzorgen van reeds bestaande koffietuinen, het maken van wegen voor voertuigen enz. enz. De oorlogzuchtige Maleier werd in een zeer kort tijdsbestek herschapen in landbouwer, met dat gevolg dat het artikel van eerste levensbehoefte (rijst) dat bv. te Padang en omstreken met *f* 10 à *f* 11 de pikol betaald werd, twee jaren later voor *f* 2.50 à *f* 3 verkrijgbaar was; dat drie jaren later van dat graan, dat jaarlijks, van de golf van Bengalen en Java, met scheepsladingen moest worden aangebracht om in de behoefte te voorzien, meer dan 70.000 pikols naar Java werd uitgevoerd; en eindelijk, dat, vier jaren na de invoering van deze regeling, dit deel van Sumatra, dat jaarlijks meer dan 1½ millioen als subsidie van Java noodig had, reeds eenige tonnen gouds afwierp en thans zeker jaarlijks even zooveel tot stijving van het batig slot bijdraagt als het er vroeger van verslond.

„Het gevolg van dezen veranderden stand van zaken is dat de vroeger zwervende en ledigloopende Maleier thans èn aan plaats, èn aan arbeid gebonden is; dat hij thans als het ware gedwongen is om in landbouw of nering voordeel te behalen; dat hij thans behoefte heeft aan een werkelijk te huis, aan een gezin; dat hij nu, zijne kinderen meer dan vroeger in zijne nabijheid ziende opgroeien, sterker tot hen getrokken wordt, en de natuurlijke neiging om zich met hunne verzorging af te geven, om, nu hij toch werken moet, voor hem te kunnen werken, zich meer geweld moet aandoen om de adat te volgen. Nu hij de behoefte aan een wezenlijk gezin heeft leeren kennen, voelt hij het schreeuwend onrechtvaardige van die adat, maar durft uit eigen beweging, door vooroordeel, eerbied voor de oude instellingen of bijgeloovige vrees voor den bedreigden vloek teruggehouden, er niet openlijk de hand aan slaan. Daartoe moet hij voor eigen gemoedsrust, voor verantwoording jegens anderen, door dwang genoodzaakt worden; en ik geloof niet te veel te zeggen wanneer ik er bijvoeg, velen verlangen naar dien dwang.

„Het is op grond van deze beschouwing dat ik boven zeide: men zal de terzijdestelling van de adat poesaka niet tegen den wil, maar ondersteund door de groote meerderheid van de bevolking tot stand kunnen brengen.

„Het is hier de plaats tot de verklaring, dat noch het denkbeeld omtrent de volstrekte noodzakelijkheid van de afschaffing der adat poesaka, noch dat omtrent de mogelijkheid van die afschaffing

zonder rustverstoring van mij oorspronkelijk is; het was de overtuiging van den generaal Michiels, wiens denkbeelden over dit belangrijk onderwerp ik meermalen heb mogen hooren, en wiens overtuiging ik volkomen deelde. [1] Ik voeg er bij, dat hij reeds in 1848 voornemens was om, nadat de sedert 1845 ingevoerde orde van zaken wat bestendigd zoude zijn, het tegennatuurlijk erfrecht door dat in de rechte lijn te doen vervangen. en hij zich voorstelde daartoe spoedig de hand aan het werk te slaan.

„Zeker is het dat, zoo hij niet te Bali gesneuveld was, de dikwerf genoemde adat die, naar zijn gevoelen, nog *hoofdzakelijk* de snelle ontwikkeling en aanwas der bevolking in den weg stond, reeds tot de verleden gebruiken zoude behooren.

„Als eene tweede autoriteit, wiens kennis van Sumatra wel niet betwijfeld zal worden, zal ik aanhalen den kolonel A. Van der Hart. Ook hij deelde het gevoelen van den generaal Michiels geheel, en werd daarin meer en meer gestijfd door hetgeen hij in vertrouwelijke gesprekken van sommige hoofden in Agam vernam, wanneer hij als ter loops de vreemde adat poesaka ter sprake bracht. Ook hij putte daaruit de overtuiging dat men onder die adat gebukt ging, dat allen zouden toevallen wanneer men eene hervorming in dit opzicht zoude willen invoeren, maar dat geen Maleier, van welke geboorte of invloed ook, zich zoude wagen om het eerst als openlijk bestrijder van die adat op te treden.

„Door met de aangehaalde autoriteiten aan te nemen dat men dit erfrecht zou kunnen afschaffen, zonder de rust in gevaar te brengen, wil ik echter niet beweren dat de uitvoering als zoo gemakkelijk moet worden beschouwd. Het tegendeel is waar, want eene geheele hervorming zal er het gevolg van moeten zijn, en het is om daarop de aandacht te vestigen dat ik getracht heb, hierboven aan te toonen dat dit recht niet op zich-zelf staat, gelijk wel eens beweerd is, maar in de geheele huishouding ingeweven. Met de wijziging van het erfrecht moet men dus op die van de daarmede in verband staande instellingen bedacht zijn. Men zal dus, al heeft men geen feitelijk verzet te duchten, met geen oorlog of opstand te doen, genoeg moeielijkheden, met veel schijnbare, hier en daar ook met wezenlijke tegenwerking te worstelen hebben; maar men zal die door vasthoudendheid en geduld kunnen overwinnen, en dan

---

[1] Andresen was als kapitein sedert 1843 «adjoint van den generalen staf» ter Sumatra's Westkust geweest en daardoor veel in aanraking gekomen met Michiels.

mag men zich, naar mijne meening, door overdreven vrees voor die moeielijkheden niet laten terughouden of afschrikken.

„Evenals wel eens meer heeft plaats gevonden, kan men hier in het bijzonder als bezwaar aanvoeren de toezegging, welke aan de bevolking gedaan is van behoud hunner politieke en huishoudelijke instellingen, zoodat men, om daaraan getrouw te blijven, geene dier instellingen mag aantasten, waardoor eene wijziging van alle onvermijdelijk wordt. In ernst kan dit bezwaar echter niet opgaan.

„Zeer zeker ligt de grootste kracht van ons bestuur, de zekerste waarborg voor de voortdurende handhaving van ons oppergezag in den Oost-Indischen Archipel in de eerbiediging der instellingen van de volksstammen die wij overheerschen; die eerbied moet dus op den voorgrond staan en blijven staan, maar met de meeste vasthoudendheid aan dit beginsel kan het toch wel nimmer in de bedoeling liggen, dit zoover uit te strekken. Even onverantwoordelijk als het naar mijn inzien wezen zoude, om onschadelijke instellingen aan te tasten ten einde utopiën na te jagen, of om die volksstammen op den zoogenaamden weg van beschaving en vooruitgang plotseling en door kunstsprongen afstanden te doen afleggen waartoe de Europeesche volkeren eeuwenlang hebben noodig gehad; even onverantwoordelijk zoude ik het noemen indien men, onder die instellingen, de zoodanigen liet bestaan en eerbiedigde welke de zedelijke en stoffelijke belangen ondermijnen en geleidelijken vooruitgang in den weg staan, wanneer de mogelijkheid daar is om die zonder vernielende schokken te wijzigen.

„Dit laatste is met de adat poesaka het geval.

„De gebrekkige werking van ons gezag, gepaard met den staat van beroering waarin Sumatra gedurende eene reeks van jaren verkeerde, maakte het vroeger onmogelijk, met goed gevolg hieraan de hand te slaan: nu zijn deze onoverkomelijke bezwaren niet meer aanwezig en het is m. i. plichtmatig, het kwaad weg te nemen dat men vroeger dulden moest.

„Ik wenschte uit dien hoofde de aandacht der Regeering op dit onderwerp te vestigen, en als middel tot ontwikkeling der zedelijke belangen van deze bevolking voor te dragen, om, zoo spoedig zulks raadzaam zal voorkomen, over te gaan:

1°. tot afschaffing van het hier onder den naam van adat poesaka bestaande erfrecht, en daarvoor in de plaats te stellen het erfrecht in de rechte lijn;

2°. in verband daarmede, regeling van den overgang der soekoe-

bezittingen in gemeentegronden en in persoonlijk eigendom. Met andere woorden: de soekoegronden te splitsen in gemeente- en personeele eigendommen, met gelijktijdige instelling van particulier of persoonlijk grondbezit;

3°. als een onvermijdelijk uitvloeisel van n°. 1 en 2, het thans nog bestaande soekoe-bestuur geleidelijk te doen vervangen door kampongs- of gemeenten- en landschaps-bestuur.

„Ten aanzien van het 1ste punt acht ik het overbodig, iets meer te zeggen.

„Wat het 2de aangaat, zij opgemerkt dat particulier grondbezit hier niet bestaat; elke soekoe heeft haar eigen, afgescheiden gronden, als gemeenschappelijk eigendom van den stam, in bezit, waarvan elk lid een deel in vruchtgebruik heeft, welk recht hij door ontginning of door erfenis heeft verkregen en dat op zijne erfgenamen overgaat. Volgens de adat poesaka kunnen dit niet anders zijn dan leden van zijn eigen soekoe, en bijgevolg blijft het recht op den algemeenen eigendom en dat van individueel vruchtgebruik altijd vereenigd in ééne soekoe. De vruchtgebruikers die den grond bewerken en de hoofden welke daarover toezicht houden, zijn en blijven van denzelfden stam, wat vooral gevorderd wordt omdat geen hoofd over eenig lid van eene andere soekoe dan de zijne eenig gezag mag uitoefenen. Bij verandering van het erfrecht in de rechte lijn erven de kinderen èn van den vader èn van den moeder; beider bezittingen liggen in afzonderlijke soekoe-eigendommen, de erfgenamen verkrijgen dus recht op den algemeenen eigendom en op persoonlijk vruchtgebruik in twee soekoe's; anderen dan stamgenooten komen daardoor als rechthebbenden op, en het afgezonderd houden van de soekoe-bezittingen wordt daardoor feitelijk onmogelijk. Het beste middel, om hier verwarring en oneenigheden te voorkomen schijnt 1°. de onbebouwde eigendommen van alle soekoe's in eene kampong tot gemeentegronden te verklaren, waarop ieder bewoner dezelfde aanspraak heeft als thans bij elke soekoe het geval is; 2°. de reeds ontgonnen gronden, die nu in vruchtgebruik zijn en geregeld bebouwd worden, in vollen eigendom aan de tegenwoordige bezitters van dat recht af te staan.

„De instelling van particulier grondbezit zal hier het voordeel hebben dat de landen bij verandering van woonplaats niet onbebouwd behoeven te blijven, en bij huwelijken, die nu wel met samenwoning gepaard zullen gaan, voor den echtgenoot die zich verplaatst waarde behouden, vermits hij zijne gronden zal kunnen

verhuren of verkoopen, hetgeen thans niet het geval zoude zijn.

„Overigens meen ik dat men reeds in 1845 te Padang begonnen is, gronden als particulier eigendom uit te geven, waardoor ontginning bevorderd is en goede resultaten verkregen zijn.

„Met betrekking tot den overgang van het soekoe-bestuur tot kampongs- en districtsbestuur is boven reeds gezegd, dat door voortdurende aanraking met ons bestuur reeds veel verzwakt is; wel heeft iedere soekoe nog hare eigen hoofden, maar van lieverlede heeft in iedere kampong een dier hoofden een zeker overwicht verkregen; de veranderingen, onder 1 en 2 bedoeld, stellen bovendien gemeenschappelijke belangen daar, die afscheiding overbodig maken; de overgang zal daardoor zeer bevorderd worden en kunnen plaats hebben wanneer men het dienstig zal achten. Het best zal men doen door de tegenwoordige soekoe-hoofden te laten bestaan en uit hen een of meer door de keuze van de belanghebbenden als hoofd en onderhoofden der kampongs te doen aanwijzen, en hetzelfde ook ten aanzien der landschapshoofden in acht te nemen.

„Het middel, om tot deze hervormingen te geraken, moet, naar mijn inzien, bestaan in schijnbaren dwang met wezenlijke overreding.

„Onder „schijnbaren dwang" versta ik hier het bevel tot de afschaffing, zonder daaraan het denkbeeld te verbinden dat geweld te hulp moet of kan komen om dat bevel ten uitvoer te brengen.

„Dwang moet er voor het oog van den inlander zijn, om de reeds aangegeven reden; maar hij moet niet anders werken dan als oorzaak waarom men naar het doel moet streven, overreding moet het middel zijn om het doel te bereiken.

„Over de wijze van aanwending in détails te treden kan hier wel niet te pas komen. Ik onderstel in het hoofd van het gewestelijk bestuur, dat deze schoone en gewichtige taak zal hebben te volbrengen, de gemoedelijke overtuiging van de noodzakelijkheid en van de mogelijkheid der hervorming, gepaard met eene volledige kennis van de Maleische huishouding. Ik onderstel tevens dat hij de invloedrijkste hoofden en priesters kent, dat hij deze door overreding, altijd gesteund door het dwangbevel, voor de zaak zal winnen en van hen zoodanig gebruik zal weten te maken dat alles is voorbereid en de grootste moeielijkheden door overleg gekend en uit den weg geruimd zijn alvorens tot de werkelijke stappen van uitvoering over te gaan; en de weg daartoe wijst zich dan van zelf.

„Tot besluit zal ik, als bewijs wat overreding — waarop hier voornamelijk gerekend moet worden — op den Maleier vermag

wanneer daarvan op eene doelmatige wijze wordt gebruik gemaakt, wijzen op de aangelegde wegen voor voertuigen, waarmede het hoogst moeielijke terrein van de Padangsche boven- en benedenlanden thans doorsneden is; aan dat werk hebben, gedurende 4 à 5 jaren, dagelijks eenige duizende menschen gearbeid; daarbij is geen middel van geweld aangewend, daarbij is geen enkel gewapend militair verschenen, en het moeielijke werk is zonder tegenstreving tot stand gebracht; niemand onttrok zich aan den arbeid zoodra de noodzakelijkheid was aangenomen. Als een tweede voorbeeld kan nog worden gewezen op de afschaffing van de *djoedjoer* in een gedeelte van het Palembangsche, door den luitenant-kolonel De Kock "

Aldus luidde de nota, door de Staatscommissie voor de kolonisatie "hoogst belangrijk" en "der kennisneming overwaardig" geacht als afkomstig van een harer leden "die door vroegere stelling van dit onderwerp eene bijzondere kennis mocht opdoen" (rapport aan den Koning, van 24 December 1857 La B geheim). Gelijk wij reeds zeiden, had de Staatscommissie, waarvan de oud-Gouverneur-Generaal Rochussen voorzitter en de gewezen Gouverneur van Borneo Weddik, de leden der Tweede Kamer Baron Mackay (later Lord Reay) en Baron Sloet tot Oldhuis, de gewezen Gouverneur der Moluksche eilanden Jeekel, de hoogleeraar Donders, de gewezen residenten Gallois en Willer en de suikercontractant op Java Van Heel met Andresen leden waren; had die Staatscommissie, uit in verschillende richtingen kundige mannen samengesteld, zich volkomen met Andresen's zienswijze vereenigd, geen enkel bezwaar was hiertegen bij haar gerezen.

Toch zou, bij nader onderzoek blijken dat Andresen, door onvoldoende kennis van de Maleische huishouding, de zaken gansch verkeerd had ingezien. De openbaarmaking der uitkomsten van dat nader onderzoek kan ook daarom thans nog nuttig zijn, omdat wellicht te eeniger tijd wederom soortgelijke hervormingsplannen zouden kunnen worden te berde gebracht; en omdat zij ten duidelijkste in het licht stellen, dat gebrek aan voldoende kennis van plaatselijke toestanden gemakkelijk tot zeer eenzijdige beschouwingen en valsche gevolgtrekkingen aanleiding geeft.

De eerste adviseur was de resident der Padangsche Bovenlanden, de heer H. M. Andrée Wiltens (missive van 25 September 1861 geheim La M.) Het is ons onnoodig voorgekomen, diens rapport *in extenso* weder te geven: de belangrijkste gedeelten daarvan worden

in het rapport van den generaal De Brauw aangehaald, en het zal voldoende zijn hier nog slechts enkele zinsneden terug te geven, waar uit de meening van den resident voldoende blijkt.

De voorstellen van den (sedert tot kolonel bevorderden) heer Andresen -- zoo schreef deze — "komen op niets meer of minder neder dan om het gansche Maleische staatsgebouw te sloopen en op geheel nieuwe grondslagen weder op te trekken.

"Tot het doen van zoodanige voorstellen behoort gewis moed, maar meer moed nog is er noodig om ze, hoe uitvoerbaar ook voorgedragen, tot uitvoering te brengen."

En na — gelijk wij nader zullen zien — te hebben betoogd dat de adat ook hare goede zijde, en niet al de slechte gevolgen had welke de kolonel Andresen haar had toegeschreven; dat de bevolking hare afschaffing geenszins verlangde; dat welvaart, rust en tevredenheid onder het volk heerschen en het dus roekeloos zou zijn den goeden gang van zaken, waarvan het ontstaan zooveel opofferingen, volharding en beleid had gevorderd, te verstoren, schreef hij:

"Het is in den regel niet moeielijk, de gebreken eener zaak aan te wijzen; ook niet om gewaande middelen tot wegneming daarvan aan te geven, als men van de uitvoering slechts de verantwoordelijkheid niet draagt... Een eeuwenlange bestaande toestand kan niet als met een tooverslag herschapen worden, en met de oppervlakkige kennis, die wij over het algemeen van het volkskarakter verkrijgen, kan het niet dan onheilspellend zijn om de maatschappelijke instellingen der Maleiers naar onze betere beschaafde begrippen te wijzigen."

Het advies van den generaal De Brauw, d.d. 12 November 1861 geheim nº. XXVII, is van den volgenden inhoud:

"De kolonel Andresen zegt o. a. tot staving van zijn gevoelen omtrent de noodzakelijkheid van de afschaffing der adat poesaka en omtrent de mogelijkheid van die afschaffing zonder rustverstoring, dat dit de overtuiging was van den generaal Michiels, wiens denkbeelden hij over dit belangrijk onderwerp meermalen mocht hooren, en wiens overtuiging hij volkomen deelde; dat de generaal reeds in 1848 voornemens was om, nadat de sedert 1845 ingevoerde orde van zaken wat bestendiger zou zijn, het bestaande, tegennatuurlijke, erfrecht door dat in de rechte linie te doen vervangen, en dat wijders, zoo de generaal Michiels niet ware gesneuveld, de adat poesaka, die nog hoofdzakelijk de snelle ontwikkeling en aanwas der

bevolking in den weg staat, reeds tot de verleden gebruiken zouden behooren. Als eene tweede autoriteit, "wiens kennis van Sumatra wel niet betwijfeld zal worden", wordt de kolonel A. Van der Hart aangehaald. Ook deze, zegt de kolonel Andresen, deelde het gevoelen van generaal Michiels, en werd daarin meer en meer gestijfd door hetgeen hij in vertrouwelijke gespekken van sommige hoofden in Agam vernam, wanneer hij als ter loops de vreemde (?) adat poesaka ter sprake bracht. Te bejammeren is het, dat deze beide eminente landsdienaren, die, zooals de kolonel Andresen terecht aanmerkt, den toestand op Sumatra's Westkust en de waarde der huishoudelijke instellingen en de gehechtheid der bevolking aan deze zoo geheel konden beoordeelen, sinds zijn overleden, omdat, hoezeer de kolonel Andresen in zijne nota wil aantoonen langs welken weg wij de afschaffing der adat poesaka zouden moeten bereiken, wij toch, door hen voorgelicht, zeker nog beteren weg zouden kunnen inslaan; maar noch in het archief van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, noch in dat van den resident der Padangsche Bovenlanden is iets te vinden wat, van hen afkomstig, ons daarbij als leiddraad zou kunnen dienen; zelfs blijkt uit geen enkel stuk van hunne hand of door hen geteekend, dat zij inderdaad de meening hebben gedeeld dat de adat poesaka hoe eerder hoe liever afgeschaft behoorde te worden.

"Integendeel bevinden zich in het archief vele stukken, die aantoonen dat de generaal Michiels eene geheel andere meening aankleefde. Dit laatste erlangt bevestiging, wanneer wij raadplegen de beide belangrijke brochures, in 1845 en 1848 door hem geschreven, in 1846 en 1851 door de drukpers ter kennisse van het algemeen gebracht. Onderscheidene uitdrukkingen, daarin opgenomen, bewijzen dat juist de bestaande huishoudelijke instellingen van de Maleiers door hem hoog werden geschat; niet juist omdat zij zoo voortreffelijk waren, maar omdat, met hetgeen daaraan van onze zijde werd toegevoegd om een behoorlijk ingericht bestuur te vormen, een onverbreekbaar geheel werd verkregen waardoor rust en orde op vaste gronden waren gevestigd."

De generaal De Brauw haalt hierna aan wat generaal Michiels op bl. 41 en 42 van de eerste, op bl. 25 en 26, 47 en 48 van de tweede brochure schreef, en vervolgt dan:

"Men vergeve mij deze aanhalingen uit een paar niet genoeg te schatten werkjes. Zij waren noodzakelijk om te bewijzen dat de kolonel Andresen m. i. den generaal Michiels ten onrechte beticht

als het voornemen te hebben opgevat om de adat poesaka, den hoeksteen der Maleische bevolking, omver te werpen. Immers zij toonen duidelijk aan dat, hoezeer de generaal Michiels de gebreken dier instellingen ten volle erkende, hij echter begreep dat die gebreken juist strekten om onze heerschappij gewenscht te maken. Zooals nergens elders in Indië bestaat, is het deel, hetwelk wij aan het bestuur der Maleische huishouding hebben aangebracht, daarmede volkomen harmonisch, en onmisbaar, om rust en orde te bewaren en bij de bevolking een hoogen trap van welvaart te ontwikkelen.

„Ik achtte het tevens noodzakelijk om, alvorens de nota van den kolonel Andresen in beschouwing te nemen, duidelijk aan te toonen dat hij alleen staat, indien hij vermeent dat de afschaffing der adat poesaka eene zoo gewenschte, zoo gemakkelijk uit te voeren zaak was.

„Ik geloof, dat aan zijne nota die belangrijkheid niet zou zijn toegekend, indien zij niet schijnbaar steunde op de meeningen van generaal Michiels en kolonel Van der Hart over dit onderwerp. De kolonel Andresen toch kwam, hoelang hij ook op Sumatra geweest zij, uit den aard zijner betrekking nooit in direct contact met de binnenlandsche bevolking. Al wat hij daaromtrent weet, berust op hetgeen hij van anderen, misschien ook wel van enkele hoofden (zeker laras- of andere, door ons aangestelde of bezoldigde hoofden, wier getuigenis niet onpartijdig is en die ons naar den mond praten om zich aangenaam te maken) kan hebben vernomen, zoodat aan zijn oordeel op zich-zelf geen groote waarde mag of kan worden toegekend.

„Wij zullen onderzoeken:

eerstelijk: of de adat poesaka in wezenlijkheid de aanwas en de ontwikkeling der bevolking belet, of haar wel met recht de nadeelen kunnen worden toegeschreven met welker bezit zij wordt beticht, en of die nadeelen, daar waar zij inderdaad bestaan, niet in andere oorzaken moeten gevonden worden; of mitsdien inderdaad de afschaffing der adat poesaka dringend noodzakelijk, ja doelmatig te achten is;

ten tweede: of het meerendeel der bevolking hare afschaffing wenscht, en die geleidelijk en gemakkelijk zou kunnen worden uitgevoerd.

„De adat poesaka, de Maleische instelling omtrent het erfrecht, sluit de kinderen wel uit van de erfenis van hunnen vader, maar niet van die hunner moeder. Goederen van hunnen vader komen aan zijne zuster of hare kinderen, of aan zijnen broeder, of aan

verdere bloedverwanten van moederszijde, zooals door den kolonel Andresen bereids is verhaald. De oorsprong van die instelling, zonder tot de legende onze toevlucht te nemen, ligt voornamelijk in de meerdere zekerheid die bestaat; dat de erfenis aan personen vervalt, aan wier bloedverwantschap met den overledene geen twijfel kan bestaan. Het vaderschap is toch uit den aard der zaak onzeker en hangt geheel, of althans grootendeels, af van de braafheid en trouw van de vrouw met wie men zich verbonden heeft. Het huisgezin, zooals wij dat begrijpen, bestaande uit man, vrouw en kinderen, vindt men dus niet bij den Maleier uit deze streken; en dat een dergelijke stand van zaken ons moet treffen, en dat wij vooral daaraan toeschreven al de nadeelen welke ons van de maatschappij, waarin zij bestond, in het oog vielen was natuurlijk, — al was bij nader onderzoek die gevolgtrekking onjuist.

„Wat ons tegennatuurlijk voorkomt is dat niet voor den Maleier, die onder de adat poesaka geboren, opgevoed en grootgebracht is. Integendeel, indien hij plotseling, zonder voorbereiding, in een land werd overgebracht waar zijn adat poesaka niet bestond, maar ons natuurlijk voorkomend erfrecht in de rechte lijn en het daaruit voortvloeiend huisgezin van man, vrouw en kinderen, dan zou hij dit voorzeker even verwerpelijk en onnatuurlijk vinden als wij zijne instelling beschouwen. Hij zou de verkeerdheden, welke zeker in geen mindere mate, hoewel van anderen aard, in onze maatschappij worden gevonden, met evenveel recht als wij die zijner maatschappij aan de adat poesaka, aan het erfrecht in de rechte lijn kunnen toeschrijven. Evenmin als wij kunnen goedvinden dat kinderen niet van hunnen vader erven, evenmin zou hij begrijpen kunnen waarom zij niet van den broeder hunner moeder de goederen verkrijgen welke hij bij zijn overlijden mocht nalaten. Ik herhaal het hier opzettelijk, de meerdere zekerheid van de bloedverwantschap in de vrouwelijke lijn regelt hier het erfrecht; en hoe verkeerd wij dit ook vinden, hoe abnormaal ons dit ook voorkomt, in het oog van den Maleier is het zulks voorzeker niet.

„Hierbij mag niet onopgemerkt blijven dat de adat poesaka, in een land waar de polygamie in zwang is, voortreffelijk werkt. Immers, de kinderen erven, volgens de adat, van hunne moeder, niet van hunnen vader. Al heeft de man dus ook meer dan eene vrouw, al heeft hij ook vele kinderen, zijne goederen worden niet versnipperd, want de kinderen erven van hem niet. 't Is waar, ook de vrouw kan vele kinderen hebben; maar behalve dat de poesaka niet altijd hoof-

delijk wordt verdeeld, zal het toch zelden gebeuren dat ééne vrouw moeder wordt van een grooter aantal kinderen dan één man bij 2, 3 of 4 vrouwen kan verwekken. Het blijft dus nog de vraag, waar de kinderen meer voordeel genieten: onder ons erfrecht, of dat van de adat poesaka.

»Ik erken ten volle dat de Maleische instellingen niet gunstig zijn voor het familieleven, wanneer door familie verstaan wordt het huisgezin, bestaande uit man, vrouw en de kinderen van het echtpaar. Maar zij zijn daarvoor wel gunstig, wanneer men door familie begrijpt de bloedverwantschap. Onder onze instellingen gebeurt het dikwijls dat kinderen van hunne ouders, ouders van hunne kinderen, broeders en zusters, onderling van elkander vervreemden, doordien ieder kind, zoodra het in het huwelijk treedt, een eigen huisgezin verkrijgt. Bij de Maleiers daarentegen blijven allen, die in de vrouwelijke lijn aan elkander zijn vermaagschapt, in één huis bijeenwonen zoolang het huis daarvoor groot genoeg is.

»De adat poesaka vormt verder een belangrijk tegenwicht tegen den invloed van orthodoxe geestelijken, want de adat is lijnrecht in strijd met de voorschriften van den Koran. Zij is dus een doorn in het oog van den rechtzinnigen Mohammedaanschen priester; en zoo het hem niet gelukken mag, hierin verandering te brengen, dan is dat een bewijs dat zijn invloed nog niet groot is.

»De adat poesaka belet volstrekt niet, zooals de kolonel Andresen zegt, den aanwas en de ontwikkeling der bevolking; de werkelijkheid weerspreekt zulks geheel. Juist die landen op het eiland Sumatra, waar de adat poesaka de hoeksteen is van de huishoudelijke instellingen der bevolking, zijn bij uitzondering het sterkst bevolkt. Aanschouw die rijkbebouwde velden, die dikwijls uit gebrek aan gronden tot 4 à 5000 voeten boven de oppervlakte der zee aan de hellingen der bergen worden gevonden; zie die dicht bijeen liggende negerijen, die goed gekleede bevolking welke, als ware het eene straat in eene volkrijke stad van Europa, de groote wegen bewandelt, dan blijkt wel de groote aanwas der bevolking. In verscheidene streken der Padangsche Bovenlanden is zij zoo dicht opeengedrongen, dat alleen de meest bevolkte landen van Europa, zooals Nederland, België en de Rijnprovinciën, daarmede kunnen worden vergeleken. Oorspronkelijk slechts twee valleien, Zuid-Oostelijk en Noord-Westelijk van de Merapi bewonende, heeft de bevolking zich niet-alleen over de geheele oppervlakte der Padangsche Bovenlanden verspreid en de meeste gedeelten van eene dicht

opeen gedrongen bevolking voorzien, maar de bevolking der Padangsche Benedenlanden, Ajer Bangis en Rau, benevens die der landen aan de Kampar en Siak gelegen, is ook van haar afkomstig

„Er bestaan dus geen redenen om de adat poesaka nadeelig voor den aanwas der bevolking te beschouwen. Het tegendeel zou natuurlijker voorkomen, want als wij de bevolking nagaan van de landen waar de Maleische adat poesaka niet bestaat, zooals Palembang, de Lampongs, de Battalanden, Djambi, Bengkoelen en meer andere streken van het eiland Sumatra, dan vinden wij overal eene uiterst dun gezaaide bevolking.

„De erfstelling, van welken aard ook, beschouw ik echter daaraan geheel vreemd; maar eene mindere vruchtbaarheid van den bodem, de niet overal ingevoerde of nog niet geregeld werkende koepok-inenting, alsmede, in de onafhankelijke landen, het slechte, noch orde noch veiligheid bevorderend bestuur zullen dit verschijnsel natuurlijker verklaren. Wat de ontwikkeling der bevolking betreft, hetzij men haar uit een physiek of een intellectueel oogpunt beschouwt, zoo is die voorzeker in de Padangsche Bovenlanden niet minder dan bij eenig ander volk in den Indischen Archipel. De Maleier is goedgebouwd, welgemaakt, sterk gespierd. Zijne gouden zilverwerken zijn geroemd en overal bekend: het weven van met goud- en zilverdraad voorziene zijden kleedjes gesehiedt waarlijk schoon. Hij vervaardigt zijn eigen schietgeweer, handwapens enz. even goed als elders in deze gewesten. De landbouw is bij hem op een hooger trap van ontwikkeling, en overtreft hetgeen men daaromtrent in andere streken van Sumatra vindt. Kunnen enkele industrieën op Java en op de hoofdplaats Palembang hooger worden geschat, dan is dat gelegen in het aanwezen aldaar van eene meer verfijnde aristocratie, waarvan de leden aan meer weelde gewoon zijn dan de volkshoofden der Padangsche bevolking. Doch dit zal ook elders, waar de democratische instellingen in dezen Archipel bestaan, worden gevonden.

„De bewering van kolonel Andresen, dat het soekoe-bestuur, toen wij hier nog niet gevestigd waren, aanleiding gaf tot voortdurende twisten en oorlogen, is niet te ontkennen, doch dit kan niet uitsluitend aan dat bestuur en de daarmede in verband staande adat poesaka worden geweten. Men vindt dien toestand overal in onze gewesten waar het democratisch regeeringsbeginsel is gevestigd zonder onze steun te bezitten. De Palembangsche Binnenlanden, de Lampongs, Bengkoelen, al de nog onafhankelijke landen aan de

Oostkust, waar ons gezag òf niet bestond òf zich niet krachtig kon doen gelden, leveren nog voortdurend tooneelen op van roof, moord en van oorlog van kampong tegen kampong, van district tegen district. Het erfrecht, van welken aard ook, is daaraan geheel vreemd.

„Evenmin kan worden toegegeven dat het soekoebestuur aan de vestiging van ons gezag in de Padangsche Boven- en Benedenlanden, of de directe inmenging van ons bestuur groote moeielijkheden heeft in den weg gelegd. Wij hebben hiervoren gezien, hoe grondig, hoe juist de generaal Michiels het tegendeel heeft aangetoond. Juist maakt dat onvolkomen en verbrokkelde soekoe-bestuur onze bemoeiing noodzakelijk en onmisbaar, en daarom gemakkelijk; en dit wordt dagelijks door de ondervinding bevestigd. De uitoefening van ons gezag in deze landen gaat even geleidelijk als gemakkelijk, mits men slechts zorg drage, die door den kolonel Andresen zoo gewraakte instellingen onaangeroerd te laten. Zie de schoone wegen, welke door de bevolking, op last van het bestuur, over het moeilijkste terrein zijn aangelegd; aanschouw de belangrijke koffieproductie, waarvan de grootste voordeelen niet aan de bevolking maar aan het Gouvernement komen; de gemakkelijke afvoer hier en daar, hoezeer tegen betaling, nog door de bevolking verricht. En als men dan daarbij in aanmerking wil nemen dat wij nauwelijks twintig jaren in het ongestoord bezit dezer landen zijn en eerst sedert dien tijd ons rechtstreeksch gezag als goed gevestigd kan worden beschouwd, dan zal men moeten erkennen dat de invloed van het Europeesch gezag zeer groot is. Niet de minste tegenstreving, niet de minste moeite is er ondervonden om het koffiemonopolie, waardoor zelfs eene belangrijk groote klasse van opkoopers onder de bevolking rechtstreeks nadeel ondervond, en den daarmede gepaarden gedwongen koffieaanplant hier reeds in 1847, dus zes jaar nadat ons bestuur overal geregeld werkte, in te voeren. Hiermede is de productie der koffie, die men in 1851 nog aarzelde om in de toekomst op 90,000 pikols in de Padangsche Bovenlanden te schatten, nu reeds tot 120 à 130.000 pikols gestegen, en bij voldoend toezicht kan zij op 200,000 pikols gebracht worden.

„Niet te hoog kunnen de instellingen geschat worden die zulke uitkomsten geven, even voordeelig voor het Gouvernement als voor de bevolking zelve, onder welke zij eene groote mate van welvaart hebben verspreid.

Met de bestaande huishoudelijke instellingen staat het stelsel van solidariteit, en daarmede het strafrecht, in de Padangsche Boven- en Benedenlanden in rechtstreeksch verband.

„Dit stelsel zou, indien wij het naar onze Europeesche begrippen en meeningen in beschouwing namen, voorzeker evenzeer afgekeurd worden als de adat poesaka. Wat is toch onbillijker dan onschuldigen voor schuldigen te laten boeten; wat is verfoeielijker, dan dat moord, roof en diefstal met betaling van een eenvoudige geldboete kunnen worden vergoed, en wat moet, zou men oppervlakkig denken, de veiligheid in een land, waar zulke onvolkomen straffen bestaan, wel te wenschen overlaten! Hoe eerder hoe beter moet men dat systeem omverwerpen en daarvoor ons strafrecht in de plaats stellen; voorzeker moet dit noodzakelijk, ja noodzakelijker dan de afschaffing van de adat poesaka voorkomen!

„Maar wat zien wij, zoo wij in de zaak meer doordringen?

„Juist dat het stelsel, waarbij eene geheele familie, zoo noodig eene geheele bevolking moet boeten voor een enkel harer leden, heeft geleid tot groote veiligheid, tot belangrijke vermindering van misdaden zoodra wij ons door rechtstreeksch gezag de onbelemmerde uitvoering van dat stelsel konden verzekeren. Op een ieder, wiens losbandig leven of slechte wandel reden tot bezorgdheid geven, wordt een wakend oog gehouden, terwijl deze zelf terugdeinst voor het kwaad, voor welks nadeelige gevolgen hij zich misschien persoonlijk door de vlucht of anderszins kon vrijwaren, maar zijne naaste bloedverwanten zouden moeten boeten.

„Roof is dan ook in de Padangsche Bovenlanden bijna onbekend; diefstal komt zelden voor, en op eene bevolking van 6 à 700,000 zielen had men in 1860 slechts drie moorden te melden. Ik erken ten volle, dat het stelsel van solidariteit, in Nederland toegepast, tot niet dan wanorde zou leiden; maar bij de huishoudelijke instellingen der Maleiers werkt het nuttig, en veel beter dan eenig ander strafrecht werken kan. Ook dit stelsel zou moeten worden afgeschaft als de instellingen werden omgekeerd. De eenheid der familie, welke door de adat poesaka, zoo goed, zoo krachtig worden bewaard, is ook de voornaamste steun van het systeem van solidariteit.

„Nog eene andere misdaad wordt door den kolonel Andresen aan de werking van de adat poesaka toegeschreven, nl. die van avortement bij de vrouwen. In den brief van 25 September jl. La M geheim schrijft de resident der Padangsche Bovenlanden, wiens oordeel over de adat poesaka wel mag worden op prijs gesteld, hieromtrent het volgende:

„„Ik kan niet toegeven, dat avortement een uitvloeisel van de „adat poesaka zou zijn; ook niet, dat dit kwaad, immers voor het

„tegenwoordige, in eene mate zou heerschen dat zij de toeneming „der bevolking zoozeer in den weg zou staan. Het opzettelijk af- „drijven der vrucht komt hier bij de Maleische vrouwen nog wel „voor, doch staat hoegenaamd niet in eenig verband met de erf- „stelling. Het moet aan geheel andere oorzaken worden geweten, „en wel vooreerst aan de Mohammedaansche wet op het huwelijk, „waardoor de man naar welgevallen van zijne vrouw scheiden kan; „en vermits de vrouw nog wel eens blootstaat aan het gebruik door „den man van dit recht, brengt haar belang mede, hare schoon- „heid zoo lang mogelijk te bewaren, en dit meent zij te kunnen „doen door het baren van veel kinderen te ontgaan; ten tweede „aan de schande, die eene Maleische vrouw er in ziet, nog moeder „te worden wanneer zij reeds grootmoeder is, en, ten derde, aan „de poging om het bewijs van overspel, indien aanwezig, of, bij „ongehuwde vrouwen, dat van bedreven ontucht, uit den weg te „ruimen. Het toedienen van afdrijvende middelen komt thans maar „zelden meer voor, alleen de vrouwen der L Kota's maken daarop „wellicht alleen nog eene min gunstige uitzondering: doch ook hier „is het aanwenden dier middelen in den laatsten tijd zeer vermin- „derd. De adat heeft er bovendien eene straf op gesteld, die zich „regelt naar den min of meer gevorderden staat der bevruchting en „tot de halve *bangoen* (zoen- of bloedgeld voor een gepleegden moord) „of eene boete van *f* 400.- beloopt. Dat de progenituur onder de „bestaande instellingen dus beduidend zou lijden, is niet wel aan „te nemen; integendeel, het bewijs is daar, dat de bevolking in „zielental zeer toeneemt.„„

„Bestaat er dus hier en daar nog avortement, zoo draagt de adat poesaka hiervan de schuld niet; trouwens in meest alle landen van den Archipel wordt de misdaad bedreven om dezelfde redenen als door den resident zijn vermeld. Het Fransche spreekwoord *qui prouve trop, ne prouve rien* mag hier wel gelden. De bewering toch, dat avortement als een adat of wet moet worden geacht, zooals de kolonel Andresen ons vertelt, blijkt zeer onjuist te zijn. De adat schrijft die misdaad niet voor, maar straft haar integendeel met eene boete die haar aan een halven moord gelijk stelt.

„Slechts in één opzicht zouden m. i. de adat poesaka en de daaruit voortvloeiende instellingen als nadeelig voor de ontwikkeling van het volk kunnen worden beschouwd, en dat is dat er geen individueel grondbezit bestaat in den zin zooals wij dat begrijpen. De gronden behooren aan de soekoe, aan de familie, en kunnen

door de vruchtgebruikers zonder hare toestemming niet worden vervreemd. Hierdoor wordt de vestiging van Europeesche industrieelen in de Bovenlanden bemoeilijkt, zooal niet onmogelijk gemaakt. De suikerfabricatie, de indigoteelt en meer andere industrieën ten voordeele van de Europeesche markt, waarbij Europeesche tusschenkomst noodig is, kunnen hier niet voorkomen. Doch dit nadeel is slechts van betrekkelijken aard; het is een nadeel voor de algemeene ontwikkeling onzer Indische bezittingen; doch of het daarom nadeelig is voor de rust en welvaart van de bevolking zelve, vermeen ik niet zonder grond te mogen betwijfelen. Nemen wij echter in aanmerking dat onze bezittingen elders nog een ruim veld voor Europeesche industrie opleveren; dat de schatkist hierbij volstrekt geen schade lijdt, want de overwinsten op de koffie en verdere inkomsten van Sumatra's Westkust overtreffen met ruim twee millioen guldens de lasten van het bestuur en die eener talrijke militaire bezetting, — dan is dit nadeel nog van zeer geringen aard, en waarlijk te gering om daarom de adat poesaka, die op andere wijze zoo nuttig voor dit land is, omver te werpen. En nu geloof ik door het bovenstaande genoegzaam te hebben aangetoond, dat de afschaffing der adat poesaka noch noodzakelijk, noch doelmatig te achten is; dat zij de nadeelen, ons door den kolonel Andresen voorgehouden, niet, of slechts in geringe mate, bezit, maar dat integendeel de uit haar voortgevloeide instellingen, gesteund en aangevuld door ons bestuur, niet alleen eene groote mate van welvaart onder de bevolking hebben ontwikkeld, maar ons ook de gelegenheid hebben gegeven om deze schoone en rijke gewesten op de meest gemakkelijke, meest geleidelijke wijze te besturen; rust en orde, veiligheid van personen en goederen te handhaven, den handel, eene betrekkelijk goed ontwikkelde nijverheid, benevens het geluk en de tevredenheid der Maleische bevolking zelve op zoodanige wijze te bevorderen, als onder een ander stelsel van bestuur voorzeker niet met meer vrucht zou kunnen geschieden.

„Ik zal thans overgaan tot het tweede gedeelte van mijn verslag, nl. tot de beantwoording der vraag, of het meerendeel der bevolking de afschaffing der adat poesaka wenscht, en of die afschaffing geleidelijk en gemakkelijk zou kunnen worden uitgevoerd.

„Wanneer wij de wenschen der geheele bevolking zouden willen afmeten naar hetgeen ons omtrent deze aangelegenheid van de bevolking der hoofdplaats Padang is gebleken, dan zou men lichtelijk

het vermoeden kunnen opvatten, dat de afschaffing der adat poesaka inderdaad eene door haar gewenschte zaak ware. Bij de Maleische bevolking op de hoofdplaats is meermalen de wensch geuit, om hetgeen men bezit aan eigen kroost na te laten; doch terwijl zich dit bezit meestal bepaalt tot door eigen vlijt verworven goed, *artaka*, tot de gronden waarvoor eigendomsbewijzen door den Raad van Justitie zijn afgegeven, en niet tot soekoe-gronden, — zoo moet men bovendien, indien men daaruit gevolgtrekkingen wil afleiden, niet verzuimen in aanmerking te brengen dat de Maleische bevolking, voor zoover zij de hoofdplaats bewoont, eigenlijk niet geheel meer onder de Maleische instellingen leeft, omdat deze door de gedurige aanraking met, door de tegenwoordigheid van, Europeanen en andere vreemdelingen gedurende een paar eeuwen, veel van hare kracht hebben verloren. Ook op enkele andere standplaatsen, b. v. Priaman en Ajer Bangis, zou misschien door een gedeelte der bevolking de afschaffing der adat poesaka gaarne worden gezien; doch indien men naar die wenschen den geest van de geheele binnenlandsche bevolking, die zelden of nooit in nauwe aanraking met Europeanen of andere vreemdelingen komt, zoude willen afmeten, dan zou men zich gruwelijk vergissen. Doch op Padang zelf, hoezeer er menige stille wensch wordt geuit om den kinderen het erfrecht van hunnen vader te verzekeren, zou men toch voor eene afschaffing der adat poesaka terugdeinzen. De hoofdregent van Padang, hierover gepolst, zeide o. a. zeer karakteristiek: „Wij zullen volgen wat daaromtrent in de Bovenlanden wordt beslist,” — overtuigd zijnde dat daar geen afschaffing der adat poesaka wordt gewenscht. De resident der Padangsche Bovenlanden schrijft hieromtrent in zijn reeds genoemde missive:

— — — „„Ik heb mij op de zekerst mogelijke wijze willen „vergewissen van de al of niet juistheid der bewering, dat de bevolking „onder de adat gebukt gaat en dat zij zoude toenaderen indien men „de voorgestelde hervorming zou willen invoeren. Om geen argwaan „te wekken heb ik dit op zeer omzichtige wijze moeten doen, en dit „heeft veel tijd gevorderd, daar de Maleier niet licht zijne ware „zienswijze openbaart.

„„Het resultaat van dit onderzoek is geweest, dat slechts een „paar laras-hoofden, — misschien met het doel om te behagen — „de deugdelijkheid van het voorstel hebben beaamd; doch overigens „is mij gebleken, waarvan ik trouwens de overtuiging reeds bezat, „dat het volk niet minder dan vroeger aan zijne wetten en instel„lingen gehecht is en, naar ik vast geloof, noch door overreding,

„noch door geweld tot het aannemen van andere wetten en instellingen „zou te bewegen of te brengen zijn. Welke veranderingen het lands-„bestuur door omstandigheden en tijdsverloop ook hebbe ondergaan, „de republikeinsche instellingen van het soekoe-bestuur zijn in de „Padangsche Bovenlanden schier ongeschonden bewaard gebleven. „Men bewere derhalve niet dat dit bestuur, door de voortdurende „aanraking met het onze, reeds veel verzwakt is, want zoodanige „bewering wordt door de werkelijkheid weersproken, en levert het „bewijs dat men niet is toegerust met degelijke kennis der inlandsche „bevolking.„„ — —

„En verder zegt de resident: „Het is immers toch eene erkende „waarheid, dat een volk, hoe gebrekkig zijne maatschappelijke in-„richtingen ook mogen zijn, daaraan met zekeren trots gehecht is en „blijft, totdat de eene of andere schok de roest der gewoonte af-„scheidt. Doch hoevele schokken heeft de adat poesaka niet reeds „doorstaan, en desniettemin is zij in wezen gebleven..... Het ver-„nederend gevoel eener vreemde overheersching toch wordt voor het „volk getemperd door het besef, dat het in het ongestoorde bezit „zijner voorouderlijke zeden en wetten is gebleven, en zoodra het „reden heeft te gelooven dat tegen dit heilig erfdeel bedoelingen „worden opgevat die het zouden kunnen schenden, zal de bevolking „zich tot algemeen verzet bijeenscharen en dat verzet, gelijk de „geschiedenis ons reeds heeft geleerd, tot het uiterste volhouden„„.

„Het bovenstaande, het gevolg van een plaatselijk onderzoek voor zoover dit zonder opzien te baren kon geschieden, toont voldingend aan, dat het gros der bevolking aan hare instellingen gehecht is, en zij de afschaffing der adat poesaka volstrekt niet wenscht; dat het slaan van eene schendende hand aan hare huishoudelijke instellingen tot gevolgen zou kunnen leiden, welke wij voorzeker niet kunnen wenschen.

„Ik geloof dat het nu onnoodig te achten is om de maatregelen, door welke de kolonel Andresen tot eene andere orde van zaken wil komen, in het breede in beschouwing te nemen of nader te ontleden. Alleen wenschte ik dit op te merken, dat de uitvaardiging van een bevel der Regeering, waarbij de afschaffing der adat pasoeka en — dit dient niet te worden vergeten! — van het soekoe-bestuur en andere landsinstellingen wordt voorgeschreven, maar tevens aan dat bevel geen andere kracht van uitvoering te geven dan die van overreding, mij vrij parodoxaal klinkt. Zou eene dergelijke wijze van handelen niet dadelijk medewerken om eene maatschappij, waar

nu rust en orde heerschen, tot een toonbeeld van verwarring te maken?

„Immers zouden uit zoodanig bevelschrift, zonder zijne uitvoering door gepaste middelen te verzekeren, de grootste twisten worden geboren, die schielijk tot erger zouden leiden! Wij zouden, ware het mogelijk zoo te handelen, het vuur der tweedracht aangestookt hebben, zonder de middelen te durven gebruiken om het te blusschen. Welken teruggang dit zou hebben op den algemeenen stand van zaken, is licht te gissen. De achting voor ons gezag zou, zoo al niet geheel verloren gaan, dan toch groote schade lijden. Koffiecultuur, onderhoud van wegen en bruggen, landbouw in het algemeen zouden achteruitgaan. Bewijst dit voorstel reeds op zich-zelf, dat de kolonel Andresen den waren toestand der binnenlandsche bevolking niet kent, — de wijze van uitvoering, door hem aangeprezen, toont niet den practischen blik, noch het ferm beleid, dat noodig zou wezen om de zaak tot een gewenscht einde te brengen. Wil men de zaak, dan moet men de middelen niet vreezen die haar kunnen bevorderen. Overreding in de eerste plaats, doch zoo noodig gesteund door meer afdoende maatregelen; anders zou het land in eenen chaos vervallen, even erg, zoo niet erger, dan vóór onze komst in deze gewesten.

„De afschaffing van de *djoedjoer* in Palembang te willen gelijkstellen met eene afschaffing van de adat poesaka is ook onjuist. De djoedjoer is eene instelling, die op zichzelf stond en waarvan de afschaffing geene verandering in de overige landsinstellingen bracht; de adat poesaka daarentegen is de hoeksteen van het soekoe-bestuur, — de kolonel Andresen zelf noemt haar zoo. Schaft men haar af, dan werpt men alles wat nu bestaat omver, en brengt men bovendien kinderen tegen hunne ouders, broeders tegen broeders, bloedverwanten tegen bloedverwanten in vijandschap.

„Het voorstel van den kolonel Andresen, hoe verleidelijk het ons ook naar onze begrippen toeschijnt, is inderdaad onpractisch en onuitvoerbaar. Eene verandering in de Maleische instellingen moet aan den tijd worden overgelaten. Geen kwart eeuw geleden hadden de Maleiers nog goed en bloed veil voor het behoud dier instellingen, en het is ondenkbaar dat in het kort tijdsverloop, waarin ons bestuur gevestigd is, zij reeds onze begrippen omtrent het erfrecht zouden aankleven. Wat wij te Padang zien, moet ons niet doen besluiten dat het ook zoo in de binnenlanden gesteld is. Ik herhaal, te Padang en op enkele andere strandplaatsen bestaat de aanraking

met Europeanen en andere vreemdelingen reeds sinds een paar eeuwen, terwijl zij in de bovenlanden ter nauwernood begonnen is, ja op de meeste plaatsen nog in een ver verschiet ligt.

„In de „voorloopige beschouwingen over de politieke, financieele en commercieele aangelegenheden der Padangsche Bovenlanden", geschreven door den Commissaris-Generaal J. Van den Bosch, leest men o. a.:

„„Wij moeten ons, ongeroepen, nooit mengen in hetgeen (de) „huishoudelijke aangelegenheden (des volks) betreft, en inzonderheid „de hoofden aan ons trachten te verbinden.""

„Laten wij deze les van dien doorkundigen en hooggeschatten staatsman niet uit het oog verliezen. Wachten wij dus met de afschaffing van de adat poesaka, totdat er meer duidelijke blijken voorhanden zijn dat het volk eene verandering van zijne huishoudelijke instellingen wenscht. Gaan wij intusschen voort, met op de hoofdplaats te Padang en andere plaatsen waar dat kan geschieden, door het uitgeven van eerste eigendomsbewijzen op eene langzame, doch daardoor ook voorzichtige wijze een anderen toestand in het erfrecht, die naar ons inzien meer normaal is, voor te bereiden, en daardoor als het ware ongemerkt onze denkbeelden daaromtrent bij de Maleische bevolking te doen veld winnen. Er is noch noodzakelijkheid, noch doelmatigheid om anders te werk te gaan en met ruwe hand het Maleische staatsgebouw omver te werpen.

„Naar aanleiding van deze beschouwingen geef ik in overweging, de adat poesaka in de Padangsche Bovenlanden en waar die elders in dit gewest bestaat, als ook de huishoudelijke instellingen der Maleische bevolking, welker ongeschonden bezit aan haar bij Besluit van den Commissaris-Generaal van Ned-Indië dd. 11 October 1833 n° 310 is gewaarborgd, vooreerst onveranderd te laten."

Met het hier uitgedrukt gevoelen vereenigden zich de luitenant-generaal Van Swieten en de Raad van Indië geheel. De eerste deed in zijn advies (dd. 4 Januari 1862 geheim n° 12) nog uitkomen dat de Padri's dezelfde hervormingen hadden gewild, waarvan nu door den kolonel Andresen was gewaagd. De Padri's, hoog in aanzien staande landgenooten, die zich op het voorschrift van den Koran grondden, hadden grooten tegenstand ondervonden, en het was niet te verwachten dat een christen-bestuur dan eene gelijksoortige hervorming met beteren uitslag beproeven zou.

Na de ontvangen waarschuwingen, zoo schreef de Raad van Indië

(advies van 7 November 1862 n° XVI), zou zoodanige proefneming „roekeloos" zijn. Daarvan was dan ook verder geen sprake meer.

De generaal-majoor De Brauw had het boven medegedeeld advies geschreven te Paja Combo, waar hij tot herstel van gezondheid tijdelijk verblijf hield. Dit verblijf mocht hem echter niet baten; te Padang teruggekeerd, overleed hij, den 21n Februari 1862, in den ouderdom van 52 jaren [1].

---

[1] Hij was den 19n December 1809 te Montfoort geboren, als knaap naar Indië vertrokken en aan de militaire school te Samarang (1822—1826) tot luitenant der infanterie opgeleid. Hij nam deel aan den Java-oorlog, doch bleef als 1e luitenant (1834), kapitein (1836), majoor (1840) van de gelegenheid verstoken om van zijne bijzondere militaire bekwaamheden te doen blijken.

Daarvan was eerst sprake na zijne benoeming tot luitenant-kolonel (1846), toen hij, aan het hoofd van het 10e bataljon infanterie, de eerste Balische expeditie medemaakte en daar het kruis der Militaire Willemsorde verdiende. Bij de derde Balische expeditie (1849) was hij chef van den staf; het omtrekken en veroveren van Djagaraga, waarvoor het vaandel van het 7e Bataljon werd gedecoreerd, was te danken aan zijn initiatief. Daarvoor viel hem het ridderkruis der 3e kl. van de Militaire Willemsorde ten deel, en werd hij tot buitengewoon adjudant des Konings benoemd.

Nadat hij in 1850 zich verdienstelijk had gemaakt met de demping van den opstand in Bantam, werd hij benoemd tot resident en militaire commandant van Palembang. Hoe hij hier door zijne «dapperheid, gepaard met standvastigheid en beleid» ons bestuur ook over de tot dusver in anarchie levende binnenlanden op hechte gronden vestigde, hebben wij elders (Ind. Mil. Tijdschrift, 1889) beschreven. Ter belooning was hij in 1852 buitengewoon bevorderd tot kolonel.

In 1855 trad hij op als gouverneur van Celebes; in 1857 werd hij bevorderd tot generaal-majoor en vertrok hij wegens ziekte naar het vaderland, waar hem het Ridderkruis van den Ned. Leeuw werd geschonken. Na terugkeer (in 1860) werd hij eerst commandant der 2e Militaire Afdeeling op Java, waar hij het bekende oproer der vreemde Europeesche soldaten wist te bedwingen, op zoo beleidvolle wijze, dat de Koning hem benoemde tot Groot-officier der orde van den Eikenkroon.

Kort daarop werd hij geroepen tot de functie, waarin hij slechts weinige maanden mocht werkzaam zijn toen hem de dood overviel.

Die dood was een groot verlies: in welke, burgerlijke of militaire betrekking De Brauw ook was geplaatst, — in zijne handen waren de algemeene belangen veilig, en de Indische Regeering noemde hem wel terecht «een harer trouwste dienaren, een der verdienstelijkste en waardigste officieren.»

DERDE HOOFDSTUK.

Splitsing van het civiel en militair bestuur. — Welke overwegingen daartoe leidden. — Benoeming van den heer Van den Bossche tot Gouverneur. — De tractementsverhooging der inlandsche hoofden. — Maatregelen tot beperking van het opiumgebruik, in 1864 ingevoerd, in 1870 weder opgeheven.

De generaal De Brauw was de laatste krijgsman, aan wien, nevens het militair, ook het burgerlijk bestuur over Sumatra's Westkust was opgedragen; na hem werden burgerlijke ambtenaren tot gouverneurs benoemd. Na een vijf en twintig-jarig tijdperk van militair bestuur kon het gewest zonder eenig bezwaar, zonder eenige moeilijkheid in civiele handen overgaan, dank zij het groote beleid waarmede Michiels, Van Swieten, Meis en De Brauw het land, dat onder de vroegere oorlogen zooveel geleden had, hadden weten te pacificeeren en de bevolking hadden gebracht tot de overtuiging van de weldadige werking van ons gezag. De toestanden waren volkomen normaal geworden, en de civiele gouverneurs konden in de volgende jaren met vertrouwen voortgaan in de richting, hun door hunne militaire voorgangers afgebakend.

Hiermede is wel de *mogelijkheid*, maar nog niet de *wenschelijkheid* der in 1862 plaats gevonden verandering aangetoond. Omtrent de redenen, die daartoe aanleiding gaven, zijn wij in staat het volgende mede te deelen.

Bij de legerformatie van 1853 was voor de dubbele betrekking van civiel en militair gouverneur een generaal-majoor aangewezen geworden; maar de ondervinding had doen zien, dat bij het zeer beperkt aantal opperofficieren in Indië, soms door verlof naar Europa nog geringer, niet altijd de zekerheid bestond dat een voor civiel bestuur geschikt generaal zou kunnen worden aangewezen.

In 1858, toen de generaal Van Swieten als commandant van het leger optrad, was alleen de generaal-majoor Meis in Indië aanwezig; tegen diens benoeming was nu gelukkig geen bezwaar, maar

de Indische Regeering zou ook verplicht geweest zijn hem het bestuur over Sumatra's Westkust op te dragen wanneer zij hem daarvoor minder geschikt had geacht.

Ter vermijding in den vervolge van deze moeielijkheid was toen door het Opperbestuur bepaald dat de bedoelde dubbele betrekking zoo noodig ook aan een kolonel der infanterie zou kunnen worden toevertrouwd, en dat desnoods, „wanneer de omstandigheden niet veroorloofden" haar aan een generaal-majoor of kolonel op te dragen, ook een civiel ambtenaar met het burgerlijk bestuur zou kunnen worden belast.

De Indische Regeering was inmiddels meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat scheiding van het civiel en militair bestuur op Sumatra's Westkust in het belang van dit gewest wenschelijk was, en de Minister van Kolonien deelde dat gevoelen.

In zijne voordracht aan den Koning van 2 September 1862 n°. 177 schreef hij o. a.:

„De vereeniging van burgerlijk en militair gezag in één persoon had plaats in een tijd, toen het Nederlandsch gezag op Sumatra door kracht van wapenen moest geschraagd en bevestigd worden. Sedert dien tijd is echter de toestand geheel veranderd. Hij komt nu meer overeen met dien der gouvernementen van Celebes en van de Molukken, waar het gewestelijk gezag in den laatsten tijd steeds aan burgerlijke personen is opgedragen.

„Er zijn thans geen oproeren te bedwingen; het Nederlandsch gezag is op Sumatra's Westkust voldoende bevestigd, en er moet meer naar eene vreedzame ontwikkeling van land en volk dan naar uitbreiding van macht worden gestreefd.

„De taak van burgerlijk en militair gezaghebber is tegenwoordig te veelomvattend, dan dat een persoon zich daarvan naar behooren zoude kunnen kwijten. De generaal-majoor Meis wordt gezegd, onder dien last te zijn bezweken, en het is te vreezen dat ieder opvolgend militair en civiel gouverneur van Sumatra's Westkust een gelijk lot zou ondergaan, tenzij hij zijn werkkring gedeeltelijk verwaarloosde.

„Zal dat veelbelovende gedeelte van Neerland's overzeesche bezittingen worden opgevoerd tot den hoogen trap van ontwikkeling en welvaart, waartoe het al de vereischten in zich schijnt te vereenigen, dan behoort het burgerlijk gezag te worden opgedragen aan een man, in ruime mate toegerust met staatkundige en staathuishoudkundige kennis, en vertrouwd met de instellingen, gewoonten en rechten der Sumatrasche bevolking. Dit laatste vooral zal in den

regel meer gevonden worden bij burgerlijke ambtenaren, die verschillende rangen van de ambtelijke loopbaan onder de inlandsche bevolking hebben doorloopen, dan bij hoofdofficieren, die door hunne studiën en ervaringen meestal op een geheel ander gebied worden geleid."

Nadat de Koning zich met deze beschouwingen vereenigd had, werd nu, bij Ind. Stbl. n°. 121 van 1862, bepaald dat de betrekkingen van civiel gouverneur en militair commandant zouden worden afgescheiden en de eerste aan een burgerlijk ambtenaar zoude worden opgedragen.

Hiertoe werd in November 1862 — nadat het civiel bestuur sedert Februari was waargenomen eerst door den resident der Padangsche Bovenlanden, den heer H. M. Andrée Wiltens, en, na diens benoeming tot gouverneur der Moluksche eilanden, door den kolonel J. A. Waleson, militaire commandant der Padangsche Bovenlanden, — aangewezen de hoofdambtenaar J. F. R. S. Van den Bossche, destijds resident van Bezoeki.

De redenen, welke leidden tot deze benoeming van eenen gouverneur, die nooit te voren met Sumatra's Westkust in aanraking was geweest, zijn waarschijnlijk te zoeken in de reeds bij missive van 25 April 1862 n°. 73 door den minister aan den Gouverneur-Generaal gedane aanbeveling om, zoo mogelijk, de eerste keuze van eenen gouverneur voor dat gewest uit de burgerlijke ambtenaren te doen vallen op iemand van zoodanige hoedanigheden, "dat de benoeming zelfs aan de tegenstanders van het nieuwe beginsel geene gegronde stof tot afkeuring geve, en dat de noodige waarborgen bestaan dat de commandant der troepen het noodige ontzag hebben zal voor den burgerlijken opvolger."

De heer Van den Bossche, die zich bij de Palembangsche expeditie zoozeer had onderscheiden dat hem èn het kruis der Militaire Willemsorde, èn dat van den Nederlandschen Leeuw, benevens buitengewone bevorderingen waren ten deel gevallen, was zeker wel de man om eventueele oppositie tegen de splitsing van het militair en burgerlijk gezag tot zwijgen te brengen.

Het zal thans onze taak zijn, na te gaan wat er onder zijn bestuur geschiedde.

In de eerste plaats komt daartoe in aanmerking de belangrijke tractementsverhooging voor de inlandsche hoofden, welke in het Indisch Staatsblad van 1863, n°. 45, werd vastgesteld. Zij kwam

onder het bestuur van Van den Bossche tot uitvoering, maar de eer daarvan komt tot aan den generaal Meis, die in Maart 1860 een uitgewerkt voorstel had gedaan.

Reeds ruim twee jaren te voren (missive van 22 Februari 1858 nº 612) had de generaal Van Swieten de zaak ter sprake gebracht.

„Bij alle gelegenheden — zoo schreef die gouverneur toen — waarbij het belang der hoofden wordt ter sprake gebracht, wordt door de ambtenaren op de ongenoegzaamheid hunner bezoldiging gewezen, en aan deze toegeschreven dat zij zich als hoofden en gezagvoerders niet zoodanig ontwikkelen en niet dat standpunt innemen dat in redelijkheid kan gewenscht worden.

„Dat de bezoldiging onvoldoende is, valt dadelijk in het oog, indien bedacht wordt dat de larashoofden, die met uitzondering van eenige weinige regenten — slechts vijf in getal — de eerste hoofden des lands zijn, niet meer dan *f* 20.— 's maands genieten, en dat de kamponghoofden volstrekt geene inkomsten hebben.

„De behoefte om daarin eene wijziging te brengen heeft sedert lang bestaan, maar de voorstellen deswege zijn altijd verdaagd omdat deze regeling belangrijke geldelijke consequentiën zal hebben, welke men echter verwacht te kunnen compenseeren door het verbod om voor de hoofden heerendiensten te verrichten, en de meerdere gelegenheid tot voortbrenging, daardoor aan de dienstplichtigen gelaten. Eenige ambtenaren zijn zelfs van meening dat de geheele afschaffing van de heerendiensten, bepaaldelijk ook die voor het gouvernement, en met name het onbeloond onderhoud der wegen en bruggen en het dragen van lasten voor reizigers of vervoer van goederen (z. g. koelidiensten) door grootere productie, vooral van artikelen van uitvoer, zoude worden gevolgd en de kosten van het eene door de hoogere inkomsten van het andere zoude worden vergolden.

„Hoe dat zij, eene betere regeling van de inkomsten der hoofden schijnt onvermijdelijk" .....

Maar alvorens deze aangelegenheid in behandeling te nemen en wellicht verwachtingen op te wekken die niet vervuld konden worden, vroeg de generaal Van Swieten omtrent het denkbeeld in het algemeen de meening der regeering.

Deze antwoordde (missive van den 1n Gouvernements-secretaris van 23 April 1858 nº 1153*a*) dat den gouverneur werd „vrijgelaten om, wanneer hij zulks in het belang van 's lands dienst, van het volk en van het gewest onder zijn beheer volstrekt noodig

achtte, de bedoelde voorstellen in te dienen"; doch zij merkte daarbij op, "dat het verleenen van bezoldiging aan kampong- of dessahoofden in Nederlandsch-Indië niet gebruikelijk is en ook de regeering, ten ware de dringende behoefte overtuigend werd aangetoond, niet aanbevelenswaardig voorkomt"; dat zij evenzoo "het opheffen van diensten der bevolking aan hare hoofden, volgens aloude landsinstellingen bestaande, met het oog op den invloed, dien de hoofden op hunne ondergeschikten behooren te behouden, zeer bedenkelijk acht", en dat, naar hare meening, die opheffing "meer een gevolg dient te zijn van voortgaande beschaving dan van eenen maatregel, van het gouvernement uitgaande, zoolang niet het onschadelijke daarvan behoorlijk is aangetoond."

De generaal Van Swieten vroeg daarop het advies der rechtstreeks onder hem gestelde residenten en adsistent-residenten, doch trad af voordat die adviezen ontvangen waren; en de generaal Meis vatte de zaak eerst weder op nadat hij voldoende "bekendheid en vertrouwdheid met de inlandsche huishoudelijke organisatie en het bestuur van zijn gewest" verworven had.

In zijn schrijven van 29 Maart 1860, geheim n°. 1014, waarbij deze gouverneur zijne uitgewerkte voorstellen aanbood, liet hij de geheele of gedeeltelijke opheffing der heerendiensten onaangeroerd, zoowel met het oog op de evenvermelde meening der regeering als "omdat zijne gedachten te dien aanzien nog niet tot rijpheid waren gekomen."

Na eene herinnering aan de (reeds vroeger door ons medegedeelde) regelingen, in 1833 door den Commissaris-Generaal getroffen, waarbij de instelling van districts- (laras-) hoofden en dorps-opperhoofden (penghoeloe kapala) was voorgeschreven, en verder was bepaald dat wij "inzonderheid de hoofden aan ons moesten trachten te verbinden", schreef Meis:

"Zonder de volksinstellingen geweld aan te doen, en met instandhouding der soekoe-hoofden, is de invoering tot stand gekomen — en het volksbegrip heeft zich daarmede vereenzelvigd — van, in overeenstemming met de volkskeus, als gouvernements-dienaren aangestelde laras-hoofden en penghoeloe's kapala. Door de aangewezen bemoeienis der Europeesche ambtenaren en de inlassching, tusschen het oorspronkelijk inlandsch en het Europeesch bestuur, van de genoemde twee overgangs- en verbindingsschakels is het ons gelukt, de verstrooide elementen van het oorspronkelijk inlandsch bestuur samen te vatten, in harmonie naar hooger doel en richting te doen

werken, en onze tusschenkomst en leiding tot een onmisbaar bestanddeel van het Maleische huishouden te maken.

"Het larashoofd is het eerste hoofd van zijn laras (district), en als zoodanig belast met het ten uitvoer leggen van alle bevelen, welke hem door het Europeesch bestuur gegeven worden; hij is tusschen dat bestuur en de inlandsche bevolking de alleenhandelende persoon. Hij is belast met het houden der politie in zijn district, heeft het opzicht over de koffiecultuur en den rijstbouw, is voor de goede werking en de uitbreiding dier cultures verantwoordelijk, en moet vooral voor den goeden staat en het onderhoud van wegen en bruggen zorgdragen. Hij neemt kennis van alle zaken, in zijn ressort voorvallende, onderzoekt en beslecht deze in overeenstemming met den betrokken penghoeloe kapala en de soekoehoofden, of onderwerpt ze aan de inlandsche rechtbank, voorgezeten door den civielen gezaghebber, in welke rechtbank hij zitting heeft. Op weinig uitzonderingen na, zijn er geene inlandsche hoofden boven de larashoofden.

"De penghoeloe kapala is gewoonlijk het hoofd van een of twee kampongs en volgt in rang op het larashoofd, aan wien hij ondergeschikt is. In een kleineren kring zijn zijne diensten en verrichtingen gelijk aan die van het larashoofd. Hij heeft echter geen zitting in de bovenbedoelde rechtbank (rapat).

"De verhouding van het larashoofd en van den penghoeloe kapala tegenover de bevolking, over welke zij gesteld zijn, behoort eerbied en gehoorzaamheid ten grondslag te hebben, als zij naar behooren aan hunne vele verplichtingen zullen voldoen.

"Voor den Maleier, die weinig of geen gehoorzaamheid aan zijne adathoofden (penghoeloe's soekoe) kende, van hen in levenswijze niet verschilde en in alles hun gelijke was, viel het moeielijk, zich aan ondergeschiktheid jegens de larashoofden en penghoeloe's kapala te gewennen; alleen het voortdurend handhaven, door de Europeesche ambtenaren, van genoemde hoofden in hunne rechten en plichten heeft van lieverlede de bevolking aan eenige gehoorzaamheid kunnen gewennen, waartoe ook heeft medegewerkt dat gedachte hoofden, in rede tot de mate hunner middelen, eene ruimere levenswijze aannamen en zich in het uiterlijk vertoon onderscheidden; dat bij velen hunner de wettige middelen tot dat einde zeer beperkt zijn, zal aanstonds bevroed worden, als men bedenkt dat de larashoofden niet meer dan f 20 's maands en de penghoeloe's kapala in 't geheel geene bezoldiging genieten.

„De voorgenomen lotsverbetering der inlandsche hoofden wordt ook, zonder uitzondering, door alle ambtenaren van het binnenlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust toegejuicht, als overeenkomende met de hooge waardigheid der Regeering en als eene daad van billijkheid die, vooral voor de Padangsche Bovenlanden, een nieuw tijdvak van ontwikkeling en welvaart zal doen aanbreken en ons politiek bestaan een hechten grond geven zal.

„Ik zal die gronden verder uiteenzetten, en daarbij meer bijzonder den toestand der Padangsche Bovenlanden, om de talrijkheid harer bevolking, productie, nijverheid en consumptie verreweg het belangrijkste gedeelte van Sumatra's Westkust, op het oog hebben. Ik zal daarbij o. a. weergeven wat de resident der Padangsche Bovenlanden, Andrée Wiltens, er van zegt, en waarmede in de nauwste overeenstemming zijn de adviezen van alle vier de adsistent-residenten, afdeelings-chefs dier residentie, en ook die der andere hoofden van gewestelijk bestuur, als de resident van Tapanoeli, en de adsistent-residenten van Padang, Priaman en Ajer Bangis.

Belangrijk toch — men heeft het reeds gezien — is voor het binnenlandsch bestuur de werking der larashoofden als voornaamsten des lands. Zij hebben het feitelijk bestuur over de bevolking, en velen staan aan het hoofd van larassen die 10,000 en meer zielen tellen. Zij zijn in hun ressort de voor de rust en openbare orde verantwoordelijke inlandsche ambtenaren, en als rechters in de rapats doen zij uitspraak over leven en dood. Overigens maken zij den eersten schakel uit, welke onze belangen met die der bevolking moet verbinden, en daarom mogen wij hunne gehechtheid aan ons niet geringschatten, maar inderdaad wel op hoogen prijs stellen.

„Van hoeveel gewicht is het dus niet, het gehalte van dezen schakel, die bij voortduring van den tegenwoordigen toestand slechts kan achteruitgaan, te verbeteren? Immers, van den meerderen of minderen ijver dezer hoofden is de welvaart der bevolking voor een groot gedeelte afhankelijk, en wel het meest de instandhouding en uitbreiding der koffiecultuur, die 's lands inkomsten reeds nu zoo rijk doet vloeien, doch naarmate eener betere behartiging door de hoofden, nog aanmerkelijk zal toenemen.

„Ik behoef hier nauwelijks te gewagen van hetgeen wij bovendien op staatkundig gebied er bij winnen zullen, als wij ons van de trouw der larashoofden verzekeren, waartoe wel geen werkzamer middel aan te wenden is dan zoodanige belooning hunner diensten, dat hun belang een wordt met het onze.

„Het is onmiskenbaar, dat de individueele gezindheid der hoofden van grooten invloed is op de gezindheid en de stemming des volks. Herhaaldelijk heeft de Commissaris-Generaal Van den Bosch in zijne instructiën aanbevolen, de bevolking welgevallig te zijn, onze belangen met de hare te verbinden en vooral de hoofden aan ons te hechten.

„Wij willen, en onze moreele verplichting tegenover de bevolking brengt zulks ook mede, dat de hoofden zich niet schuldig maken aan afpersingen of andere ongeoorloofde middelen om zich ten koste hunner onderhoorigen te bevoordeelen. Het is ons streven, de bevolking te ontwikkelen voor meerdere welvaart en beschaving; maar om dat grootsche doel te bereiken kunnen wij wel het minst van al de medewerking der hoofden ontberen, en behooren wij de middelen te geven die niet gemist kunnen worden om hunne zedelijke waarde te vermeerderen, en die de behoefte zullen doen ophouden om langer de toevlucht te nemen tot practijken welke noch ontzag, noch vertrouwen bij hunne minderen kunnen voortbrengen.

„Met bescheidenheid wordt gevraagd: kan men veel verwachten van de eerste hoofden eener residentie, wanneer zij slechts de voor hunne waardigheid zoo geheel ongeevenredigde bezoldiging van *f* 20 's maands, d. i. slechts *f* 5 meer dan een oppasser te paard, genieten? Kan men redelijkerwijs aannemen dat zij zich zullen onthouden van ongeoorloofde handelingen, en dat ze zullen zijn wat zij behooren te wezen: oprechte, getrouwe onderdanen van het Gouvernement? Kan men aannemen dat zij gevoelens van gehechtheid en trouw zullen aankweeken bij de bevolking?

„Er bestaat, en vooral voor de meest bevolkte en produceerende gewesten, nog eene reden die voor eene verhooging van het tractement der larashoofden pleit, en deze is te vinden in het gouvernementsbesluit van 17 Juli 1857 nº 36, waarbij bepaald werd dat geene inlandsche hoofden of inlandsche beambten eenig aandeel in transportondernemingen van 's lands producten mogen hebben of krijgen.

„Moet deze maatregel in vele opzichten als heilzaam beschouwd worden, de billijkheid, en zelfs eene zuivere staatkundige billijkheid, doet het als plichtmatig erkennen om den hoofden, die aanvankelijk, toen de moeielijkheden groot en de te behalen winsten problematiek waren, de eenigste te vinden transportaannemers waren, voor eene algeheele uitsluiting, waartoe zij zelven nochtans geen directe aanleiding gaven, eene billijke vergoeding te verleenen. Men bedenke, dat bij het in het leven roepen van ons thans zoo uitmuntend

koffiestelsel, zooals beweerd wordt, eene op een bevel gelijkende aansporing van het toenmalig bestuur noodig was om, daar geene anderen er zich mede wilden belasten, hen den binnenlandschen afvoer der koffie in den vorm van contracten te doen aanvaarden. Feitelijk hebben zij dus een voornaam aandeel gehad in de totstandbrenging en de bestendiging van dat stelsel, hetwelk, zonder vervoerders van het product, van weinig beteekenis zoude geweest, en voorzeker niet dan met vele bezwaren en groote opofferingen in stand had kunnen gehouden worden.

„Nadat door hen de weg gebaand was; nadat de moeielijkheden, aan zulk eene inrichting in den aanvang verbonden, overwonnen waren; op het oogenblik, dat zij van hunne inspanning en van de opgedane ondervinding voordeel zouden beginnen te oogsten, werd hun de gelegenheid benomen eene onderneming voort te zetten, die nu niet alleen goede uitkomsten beloofde, maar ook zoude gestrekt hebben om geleden verliezen te herstellen; en nu moeten zij het aanzien dat anderen, die voor de tot stand brenging niets gedaan hebben, de vruchten plukken van hunne inspanningen en opofferingen. Het ware te veel op de lijdzaamheid van den naar bezit strevenden en voor zijn voordeel gansch niet onverschilligen Sumatraan gebouwd, te gelooven dat dit voor hem ongemerkt voorbijgaat en geene ontevredenheid wekt. Die ontevredenheid bestaat, en zij zal schadelijk op de algemeene gezindheid inwerken, als niet eene gepaste vergelding voor de teleurgestelde verwachting en voor het derven van een welverdiend voordeel in de plaats gesteld wordt.

„Men zal misschien de tegenwerping maken, dat de hoofden hadden kunnen concurreeren na alvorens hun ontslag te hebben genomen, en dat ook niet alle hoofden door den uitsluitenden maatregel getroffen zijn geworden daar zij niet allen deelhebbers waren.

„Op het eerste gedeelte dezer tegenwerping diene in antwoord dat wij de hoofden, bij gemis aan andere ondernemers, dienstbaar gemaakt hebbende aan het koffiestelsel, ons van hunne medewerking, nu wij die niet meer behoeven, niet mogen ontdoen, zonder daarvoor eenig equivalent in de plaats te stellen; en op het tweede, dat een ingesteld onderzoek aangetoond heeft dat in de Padangsche Bovenlanden niet minder dan 44 larashoofden, dus meer dan de helft van het daar aanwezige getal, als aandeelhebbers in de transportonderneming bekend stonden; en daar ongetwijfeld van de overigen het meerendeel in de zaak betrokken was, veilig aangenomen mag worden dat maar weinigen der hoofden in de Padangsche

Bovenlanden niet bij de transportonderneming geïnteresseerd waren. Buitendien zij in het oog gehouden, dat de bekend gestaan hebbende aannemers ook juist de meest geschikte en den meesten invloed hebbende hoofden waren.

„Billijkheid niet alleen, maar ook welbegrepen eigenbelang schrijven dus eene gepaste vergelding voor, al zoude het verhandelde ter zake der uitsluiting van de hoofden van de koffietransportcontracten de eenige reden zijn.

„Is eene verhooging van de bezoldiging der larashoofden, der eerste hoofden des lands, onmisbaar noodig, — billijkheid en staatkundig eigenbelang eischen even nadrukkelijk, aan de tot dusverre onbezoldigde tweede hoofden des lands, de penghoeloe's kapala, een inkomen van staatswege toe te leggen.

„Dezen, schoon werkzaam in een beperkteren kring, verkeeren in een toestand, gelijk aan dien der larashoofden. Zij maken den tweeden en laatsten schakel uit van onze verbinding met de oorspronkelijke huishouding der bevolking; hebben op haar, door nauwere aanraking, een meer onmiddellijken invloed dan de eerste hoofden, zijn voor laatstgenoemden onmiddellijk, en voor het bestuur middellijk, de werkzaamste hefboomen tot schepping van grootere welvaart.

„Daar zij geheel zonder vaste bezoldiging zijn, kan met redelijken grond van de panghoeloe's kapala noch verwacht, noch gevergd worden, dat zij den ijver en de belangstelling aan den dag zullen leggen die voor eene verdere ontwikkeling van deze gewesten zoo onmiskenbaar noodig zijn.

„Het ligt in de natuur der zaak, dat zij, onbezoldigd van bestuurswege, uitgelokt door materieele voordeelen, er meer op bedacht zullen zijn de individuen der bevolking in hunne bijzondere belangen welgevallig te zijn dan met ijver en belangeloosheid aan onze bedoelingen te voldoen.

„Hebben wij, om hare volkrijkheid en hare voor uitbreiding nog alleszins vatbare productie van koffie, het grootste belang bij de residentie Padangsche Bovenlanden, hebben daar de hoofden het uitgebreidste gezag naar rede van het aantal hunner onderhoorigen, is daar hun werkkring, o a. ter zake van de koffiecultuur, uitgebreider dan elders, en hebben zij om die redenen, en voor de waardige handhaving van hun standpunt onder eene bevolking waar zooveel welvaart heerscht, daar recht op eene ruimere bezoldiging

dan de hoofden elders, — voor de overige gewesten van dit gouvernement strekt het vorenstaande mede ten betoog van de noodzakelijkheid, om door verhooging en toelegging van bezoldiging het lot der hoofden te verbeteren.

„Een voor de bestendiging van ons politiek gezag op Sumatra's Westkust allernoodzakelijkste maatregel is het verbeteren van den toestand der hoofden, om eene reden waarvan ik tot dusver nog niet gewaagd heb. Zij is deze.

„De gebeurtenissen in Turkije hebben den Islam in opgewektheid gebracht; de aandacht van de regeering, zoo in Nederland als in Indië, is daarop gevestigd, gelijk o. a. blijkt uit Stbl. 1859 nº. 42, betreffende de bedevaartgangers. De Minister van Koloniën zag, blijkens een in de Tweede Kamer aan den heer Van Hoëvell gegeven bescheid, een der hoofdredenen van de opschuddingen en opstanden van den laatsten tijd in Nederlandsch-Indië, in de opgewektheid van den Islam en het voorbeeld van Britsch-Indië. In 1859 schreef ik: „De Islam moge, gerust op onze verdraagzaamheid en nietbemoeienis met hem sluimeren, er is niet veel noodig om het fanatisme te doen ontwaken en in gloed te brengen, zelfs onder de overigens meest indolente belijdenis; dit heeft o. a. de Java-oorlog geleerd. De priesters zouden daarvoor stof vinden, als zij op voorbeelden konden wijzen om hoofden en bevolking te doen gelooven dat het de wil der regeering is, het Mohammedanisme te keer te gaan onder zijne belijders". Een al te overwegende invloed van de partij in Nederland, die voor de evangelisatie dezen gewesten ijvert, een al te overwegende invloed van hen, die de inlandsche volkeren dezer gewesten zoo gaarne op eene met hunne subjectieve begrippen overeenkomende wijze gelukkig zagen en instellingen onder hen willen invoeren die voor den maatschappelijken toestand niet passen, die met de verhouding en den aard van ons gezag en de voorwaarden onzer souvereiniteit niet strooken, en die door het volk zelf niet worden begeerd; nieuwe botsingen in het Westen, tusschen christen- en mohammedaansche staten, kunnen opschuddingen van meer of minder belang onder de inlandsche bewoners van onze Indische bezittingen teweeg brengen. Geen beter middel is er, op Sumatra's Westkust, om aan zulke schokken het hoofd te kunnen bieden, dan het relief der inlandsche hoofden en het bezit hunner genegenheid; want, al zijn ze zelf Mohammedaan, hun gezag schuwt priesterheerschappij, en zij hebben in dat opzicht hetzelfde belang als wij. Tevredenheid en welgezindheid der inlandsche hoofden zijn op

Sumatra's Westkust het beste tegenwicht aan geestdrijvende opruiïngen van kwaadgezinde priesters.

„Tot dusver is gehandeld van de larashoofden en de penghoeloe's kapala, dat zijn hoofden en ambten van onzen creatie, in het belang van ons bestuur, en aan te merken als ambtenaren van het Gouvernement. De belangen der soekoe-hoofden, de eigenlijke volkshoofden in de Maleische landen van dit Gouvernement, mogen echter ook niet uit het oog worden verloren.

„Hunne belangen zijn, en vooral in het voortbrengen van producten voor de Europeesche markt en het wezen van schadelijke politieke invloeden, als die der priesters, niet af te scheiden van de onze. Zij zijn leden van het oorspronkelijk inlandsch bestuur; en daar zij de eigenlijke, *onmiddellijke* opzichters en verantwoordelijke personen zijn, voor de richtige uitvoering der gegeven bevelen, is hunne oprechte en trouwe medewerking voor de penghoeloe's kapala en larashoofden onontbeerlijk, en behoort ook hunne goede gezindheid zooveel maar eenigszins doenlijk door de onzen te worden aangekweekt.

„De toekenning van een vaste bezoldiging aan de soekoe-hoofden zoude, wegens hun groot aantal, tot hooge uitgaven leiden; en bovendien heeft de Regeering, tenzij de dringende behoefte daarvan overtuigend werd aangetoond, er zich in beginsel tegen verklaard. Het doel zal echter volkomen worden bereikt door voor hen de koffieprocenten te verhoogen; op die wijze toch wordt van Gouvernementswege hunne positie verbeterd waar de bevolking en de algemeene welvaart het grootst, en hunne medewerking van het meeste belang zijn; terwijl het voor de minder of in 't geheel niet met koffieproducten bedeelde soekoehoofden een spoorslag zal zijn, om ook bij hen de cultuur te beginnen of uit te breiden, en in 't geheel de maatregel zeer gunstig op de vermeerdering van het koffieproduct zal werken" . . . .

In verband met deze beschouwingen stelde de generaal Meis voor, in de Padangsche Bovenlanden de bezoldiging der hoofden „met het oog op den aard hunner betrekkingen, op den staat dien zij, althans de voornaamsten, dienen te voeren om eer en aanzien te krijgen bij eene zoo op uiterlijk vertoon gestelde bevolking als die der Bovenlanden, en bovenal uithoofde van het moreel recht dat wij zullen verkrijgen tot het tegengaan en gestreng straffen van knevelarijen en andere willekeur," — te bepalen op f 80.—

's maands voor de larashoofden en op f 20.— voor de penghoeloes kapala.

In de Padangsche Benedenlanden, die — alleen de hoofdplaats Padang uitgezonderd — „in volkrijkheid, welvaart, politiek en financieel belang verre bij de Bovenlanden achterstaan", zou voor de larashoofden een inkomen van ƒ 50.— 's maands voldoende zijn; daarentegen werden — ook in verband met vroeger verkregen rechten — hoogere tractementen dan het evenbedoeld bedrag gevraagd voor: den regent van Padang (ƒ 500.—), den bandahara en de overige 7 penghoeloes aldaar (elk ƒ 80.—), den regent van Priaman (ƒ 100.—), het eerste hoofd van Ajer Bangis (ƒ 60.—), den regent van Indrapoera (ƒ 100.—), gelijk de tot dusver uitgekeerde bedragen.

De „hoofdregent", thans te Padang aanwezig, zou bij aftreden of overlijden door een „regent" vervangen moeten worden, omdat eerstgenoemde titel deed denken aan eene indertijd wel door den resident Raaff beoogde, doch nooit erkende suprematie over de andere regenten.

In de residentie Tapanoeli eischten de plaatselijke toestanden eenigszins andere regelingen dan in de Padangsche Boven- en Benedenlanden: wel werd ook daar ƒ 20 per maand als norm. aangenomen voor de kampong- en koeria-hoofden, doch met verschillende afwijkingen. De jang di pertoean van Kota Siantar genoot ƒ 150 's maands; de hoofden der kampong Oeloe en der kampong Ilir te Baros elk ƒ 60.—; het eerste hoofd van Natal ƒ 1400 per jaar. Deze posten moesten onveranderd blijven.

Eindelijk wenschte Meis de koffieprocenten voor de soekoehoofden te brengen van 20 duiten op 25 centen per pikol.

Afgescheiden van de hierdoor vereischte uitgaven zouden de voorgedragen tractements-verhoogingen eene uitgaaf vorderen van cc. ƒ 180.000 's jaars.

De Raad van Indië, en ook de Gouverneur-Generaal, vereenigden zich geheel met de door den generaal Meis gedane voorstellen. Men mocht — zoo werd in beider advies (dd. 26 Juli 1861 nº. III en 30 Sept. 1861 nº. 872/6) met nagenoeg dezelfde woorden gezegd — niet voor de aanzienlijke uitgaaf terugdeinzen, „daar 's lands direct en indirect belang ontegenzeggelijk vorderde dat de hoofden ter Sumatra's Westkust in verhouding tot hunne diensten en billijke behoeften goed betaald werden;" terwijl er geen twijfel bestond

„dat de hoogere uitgaaf niet zou vergoed worden door een hooger koffieproduct, de meest winstgevende tak onzer inkomsten. Ook — werd gezegd — mocht „niet uit het oog worden verloren, dat de uitgaven voor bezoldiging van inlandsche hoofden ter Westkust van Sumatra onevenredig gering waren.”

De Minister van Koloniën écarteerde uit de medegedeelde voorstellen de quaestie der cultuurprocenten, omdat destijds aan de juistheid van het beginsel, aan de toekenning dezer procenten ten grondslag liggende, ernstig getwijfeld werd. [1]

Doch tegen de gevraagde tractementsverhoogingen waren, na de aangevoerde motieven, geene bezwaren, en in Maart 1863 werden zij door het opperbestuur onveranderd goedgekeurd. Het reeds vermelde Ind. Stbl. van 1863, nº 45, waarbij zij werden afgekondigd, behelst alle détails der nieuwe regeling, in verband met welke tegelijkertijd ook (Stbl. nº 46) de bezoldigingen der djaksa's te Padang en te Priaman eene verhooging ondergingen.

Volledigheidshalve merken wij hierbij op, dat bij Ind. Stbl. 1871 nº 83 de bezoldiging der inlandsche hoofden in de residentie Tapanoeli herzien en in totaal van cc. *f* 23000.— op cc. *f* 56000.— per jaar gebracht werden; terwijl voorts wijzigingen van minder belang, in de regelingen van 1863 en 1871, werden gemaakt bij de Ind. Stbl. 1875 nº 233, 1876 nº 323 en 1879 nº 155.

De expeditiën, welke in 1863 naar het eiland Nias gericht werden, zijn elders (W. A. Van Rees, *De pionniers der beschaving*) uitvoerig beschreven en kunnen alzoo hier met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Zulks is niet het geval met een belangrijken maatregel, die in 1864 (Ind. Stbl. nº 112) genomen werd, waarvan men de motieven dient te kennen tot het verkrijgen van een juist inzicht in den toestand. Wij bedoelen het verbod van invoer en bezit van opium in de geheele residentie Padangsche Bovenlanden, de adsistent-residentie Mandaïling en Angkola (residentie Tapanoeli), de districten Rau, Panti en Loeboe-Sikaping, de Ophirdistricten, en de Zuidelijke Afdeeling der residentie Padangsche Benedenlanden.

De aanleiding tot dat verbod was, gelijk ook in genoemd Staatsblad verklaard wordt, gelegen in de wenschen der inlandsche hoofden.

[1] Eerst in 1879 werden de cultuurprocenten verhoogd, veel meer dan in 1862 verlangd werd: voor de soekoehoofden werden zij toen van 20 duiten (16⅔ cent) op 40 centen gebracht (Ind. Stbl. 1879 nº. 28).

Juist daarom had het krachtig kunnen werken, indien het niet — ontijdig en o. i. zonder voldoend motief — in 1870 (Stbl. n°. 170) weder was opgeheven geworden.

De gouverneur Van den Bossche schreef den 29en October 1863 n°. 3662, aan den Gouverneur-Generaal den volgenden brief:

„De gezamenlijke hoofden van de Zuidelijke Afdeeling der Padangsche Benedenlanden hebben zich eenigen tijd geleden tot het bestuur gewend, met het verzoek om het debiet en het bezit van amfioen in hunne negorijen te doen verbieden.

„Bij hunne adressen voeren zij als motief aan de ongelukkige gevolgen, welke het gebruik van opium voor sommigen hunner onderhoorigen gehad heeft, zoomede den erkend verderfelijken invloed daarvan, zoowel op de zedelijke als op de stoffelijke ontwikkeling der bevolking.

„Het voormeld verzoek gaf mij aanleiding, te onderzoeken of ook andere gedeelten van dit Gouvernement geacht konden worden voor eene algeheele afschaffing der opiumpacht in aanmerking te komen.

„Uit de, op de daartoe gedane vragen ontvangen antwoorden zal Uwe Excellentie kunnen ontwaren dat de inlandsche hoofden te dezer kust, *algemeen en zonder onderscheid*, het verlangen hebben doen kennen dat het debiet en het bezit van opium zou worden verboden. Zij zijn allen doordrongen van de hooge wenschelijkheid om het gebruik van dat verderfelijk middel te beletten, daar zij het opium beschouwen als de bron van al het kwaad dat bedreven wordt.

„Sedert de afschaffing van de hanenvechtbanen is het verbruik van opium in de Padangsche Bovenlanden zeer verminderd, zoo zelfs dat de amfioenschuivers nu reeds met zekere minachting worden aangezien.

„Het eenige bezwaar, hetwelk tegen eene opheffing van de opiumpacht in die landschappen in de laatste jaren aangevoerd is kunnen worden, bestond daarin dat aan de panghoeloe's kapala de bevoegdheid was gegeven om met uitsluiting van anderen amfioen in het klein te verkoopen (Art 5 der pachtvoorwaarden, Stbl. 1857 n° 105). Dit voorrecht was aan die hoofden, toen — of kort nadat — zij in het leven werden geroepen, door het toenmalig bestuur geschonken omdat zij niet bezoldigd werden; dat bezwaar is thans opgeheven, en het tijdstip is alzoo bijzonder gunstig om het debiet en het bezit van opium in de Padangsche Bovenlanden geheel te verbieden.

„In de afdeeling Priaman is het gebruik van opium in de laatste jaren veeleer toe- dan afgenomen, hetgeen aan de onverschilligheid van het bestuur moet worden toegeschreven: zonder acht te slaan op de bestaande pachtsvoorwaarden, liet dit een groot aantal opiumverkoopplaatsen, tot zelfs in kleine, afgelegen kampongs, door den Chineeschen pachter oprichten. Daardoor is de bevolking allerwege in de gelegenheid gesteld en verleid geworden om met het gebruik van opium kennis te maken; gelukkig kan men er bijvoegen dat, met geringe uitzondering, alleen de laagste klasse der bevolking zich daardoor heeft laten meesleepen.

„De adsistent-resident van Priaman heeft, op grond van het unaniem verzoek der hoofden, geadviseerd de amfioenpacht in zijne afdeeling in te trekken, met uitzondering evenwel van ééne amfioenverkoopplaats ter hoofdplaats Priaman, welke hij vermeende ten behoeve van eenige aldaar gevestigde Chineezen, die van opium gebruik maken, te moeten behouden. Ik kan mij met dit laatste minder goed vereenigen, daar het mij niet consequent voorkomt, eene inrichting, die men als schadelijk voor den inboorling afgeschaft wenscht te zien, zelfs met opoffering van beduidende voordeelen, voor eenige weinige vreemdelingen, in wier lot men minder belang stelt, te laten bestaan. Het aantal Chineezen te Priaman bedraagt overigens slechts 54 mannen, waarvan een groot gedeelte geen gebruik van opium maakt.

„In de afdeeling Ajer Bangis en Rau is het gebruik van opium gering; alleen op de Batoe-eilanden, waar zich eenige Chineezen hebben gevestigd, is het van meer beteekenis, zeer vermoedelijk omdat, van daar uit, ook sluikhandel in opium op Nias wordt gedreven, alwaar het debiet en het bezit van opium verboden is (Stbl. 1858 nº 84).

„De resident van Tapanoeli is van oordeel dat in zijn gewest het opium overal verboden kan worden, met uitzondering evenwel van Baros en Singkel, alwaar het nagenoeg het eenige ruilmiddel is waarmede de handel op de onafhankelijke Battalanden gedreven wordt. De resident beweert, dat het weinig zou baten den opiuminvoer op die plaatsen te verbieden, vermits het eenige gevolg daarvan wezen zoude dat de handel van de onafhankelijke landen zich naar Troemon of eene andere Atjehsche haven zoude verplaatsen, van waar het opium even goed gehaald kan worden. Ik kan mij volkomen met deze beschouwingen vereenigen, zoomede met het voorstel om, bij het eventueel afkondigen van een verbod op het

debiet en het bezit van opium te dezer kuste, alsdan het grondgebied ten Noorden van de rivier Kollang, nabij Sorkam, van dat verbod uit te sluiten.

De eenige afdeeling, waarvan ik nu nog geene melding heb gemaakt, is de hoofdplaats Padang en Ommelanden.

„Het is treurig, te moeten bekennen dat juist daar, waar de zetel van het bestuur gevestigd is, de minste pogingen zijn aangewend om het opium-verbruik te doen verminderen. Blijkbaar is zulks de aandacht ontgaan, vermits bij de verpachting art. 4 van Stbl. 1854 nº. 70 niet is opgevolgd en het aantal verkoopplaatsen noch geregeld, noch vastgesteld is. De Chineesche pachter heeft daardoor evenals te Priaman de gelegenheid gehad om het debiet van opium kunstmatig op te voeren door een groot aantal amfioenkitten op te richten en het plaatselijk bestuur heeft dat met eene laakbare onverschilligheid aangezien. De hoofdplaats Padang alleen telt op het oogenblik 24 amfioenkitten, terwijl de beperkte Ommelanden met 9 van die inrichtingen begiftigd zijn. De inlandsche militairen en hunne vrouwen, eenige Chineezen en het laagste gedeelte der gemengde bevolking van de hoofdplaats zijn daarvan de bezoekers; onder de betere standen en onder de Niassers is het opiumgebruik gelukkig nog niet algemeen doorgedrongen.

„De hoofden van Padang hebben in vroegere jaren meermalen aangedrongen op de afschaffing van de amfioenpacht, o. a. in September 1858; zij zijn thans op dat verzoek teruggekomen, met nadruk wijzende op de schadelijke en zelfs verderfelijke gevolgen die het gebruik van amfioen voor de bevolking heeft.

„Ik vermeen, in deze zakelijke regels voldoende te hebben aangetoond dat de hoofden en het welgestelde deel der bevolking verlangen dat het Gouvernement de opiumpacht zal intrekken, en den verkoop en het bezit van opium zal verbieden.

„Dat dit verlangen billijk is en het gebruik van opium zooveel doenlijk geweerd moet worden in het welbegrepen belang der bevolking, zal wel geen nader betoog behoeven.

„Ik zoude mitsdien niet aarzelen, een voorstel te doen om, met opoffering van de inkomsten welke dat middel opbrengt, n. l. ƒ 240,120 's jaars, de pacht van het recht tot den verkoop van amfioen in het klein voor de geheele kust af te schaffen en den invoer en het bezit van opium te verbieden, ware het niet dat het gebruik van opium in de Padangsche Benedenlanden mij nog te veelvuldig voorkomt om zoo maar in eens gesupprimeerd te kunnen worden.

»Eene meer geleidelijke afschaffing vermeen ik voor dit gedeelte van dit gewest te moeten aanbevelen. Eene geleidelijke vermindering van het gebruik van opium zal bevorderd worden door het aantal kitten bij de verpachting voor het volgende jaar beduidend te beperken, of liever, tot enkele te reduceeren, en er streng de hand aan te doen houden dat de pachter zijne bevoegdheid niet weder overschrijdt.

»Over een, hoogstens twee, jaren zal dan, met uitsluiting van Baros en Singkel, het verbod op den invoer en het bezit van opium voor de geheele kust van kracht verklaard kunnen worden.

»Ik acht intusschen het tijdstip gekomen om de amfioenpacht op te heffen, en een verbod op den invoer en het bezit van amfioen uit te vaardigen, in de residentie Padangsche Bovenlanden, in de districten Rau, Panti, Loeboe Sikaping en de Ophir-districten van de afdeeling Ajer Bangis en Rau, in de adsistent-residentie Mandaïling en Angkola, behoorende tot de residentie Tapanoeli, en in de Zuidelijke afdeeling der Padangsche Benedenlanden, zich uitstrekkende van de grens van Bengkoelen tot en met het district Troesan.

»Het tijdstip voor zoodanige intrekking van de amfioenpacht in de voormelde landschappen is hoogst gunstig; en zoodanige maatregel zal ongetwijfeld, zoowel bij de hoofden als bij de welgestelde bevolking een zeer goeden indruk maken, dewijl die menschen tot nog toe in de amfioenpacht niet anders gezien hebben dan een middel van inkomsten, waarmede de regeering zich ten koste van het welzijn der bevolking bevoordeeld heeft» ..... [1]

Dit voorstel vond toejuiching, zoowel bij den directeur der Middelen en Domeinen Mr. W. H. Du Cloux (missive dd. 10 November 1863 nº 4310), als bij den Raad van Indië (advies van den 2n Januari 1864 nº XXXVIII), den Gouverneur-Generaal (missive aan den Minister van Koloniën dd. 26 Januari 1864 nº 70/1) en het Opperbestuur. Bij kabinetsrescript van 6 April 1864 no 63 werd 's Konings machtiging verkregen tot de voorgedragen inkrimping van de opiumpacht, en bij het reeds genoemd Ind. Stbl. nº 112 van 1864 kwam deze tot stand.

[1] Het vervolg van dezen brief meenen wij hier achterwege te kunnen laten; daaruit blijkt dat de generaal Van Swieten in 1858 «het tijdstip gekomen achtte om het gebruik van opium over de geheele kust te doen ophouden». De generaal Meis had daartegen bezwaren geopperd, welke nu door den gouverneur Van den Bossche werden weerlegd.

Doch al vrij spoedig bleek dat, alleen door het *uitvaardigen* van een verbod, zonder tevens de noodige maatregelen te treffen tot *handhaving* daarvan, het doel — beperking van het opiumgebruik — onvoldoende werd bereikt.

Volgens een aan den resident van Riouw door den adsistent-resident van Siak gerichten brief van 24 October 1867, n° 680, was de invoer van opium „zoowel langs de Siak- als de Kampar-rivier veel levendiger dan vroeger.” Langs eerstgenoemde rivier waren gedurende het 3e kwartaal 1867 ingevoerd: 8 kisten en 4 bollen opium, en, volgens berichten van inlanders, langs de Kampar „nog ruim zooveel”; alles werd bijna doorgevoerd naar de binnenlanden, en het werd zeer waarschijnlijk geacht dat daarmede een sterken sluikhandel gedreven werd met de Padangsche Bovenlanden. De adsistent-resident oordeelde alzoo dat daartegen „krachtiger moest worden gewaakt.”

Dit schrijven, aan den gouverneur van Sumatra's Westkust medegedeeld, gaf dezen hoofdambtenaar aanleiding, bij zijn brief van 1 December 1867 n° 6421 aan te dringen op verscherpte strafbepalingen tegen overtreding van het Staatsblad van 1864 n° 112.

De straf bestond tot dusver op verbeurdverklaring van al het gevonden opium en van eene boete van *f* 25 voor elke overtreding.

Reeds bij een vroeger schrijven, dd. 16 April 1867 n° 2051, had de gouverneur op het onvoldoende van deze straffen gewezen, en tot juist begrip van den toestand zal het noodig zijn hier allereerst een extract van dien brief in te lasschen:

„Het groot aantal geconstateerde overtredingen van het verbod op den invoer en het bezit van opium in de verboden kringen heeft niet-alleen overtuigend aangetoond dat de daarop gestelde straf niet streng genoeg is om de overtreders af te schrikken, maar moet ook de gevolgtrekking doen geboren worden dat het in eene zeer geringe verhouding staat tot het aantal gepleegde, doch niet geconstateerde overtredingen. Om mij tot eene enkele afdeeling, waar het verbod van kracht is, te bepalen, stel ik hier bekend dat in de Zuidelijke Afdeeling van Padang, binnen welke geene garnizoenen gevestigd zijn en het gebruik van opium onder de inlandsche bevolking niet algemeen verspreid is, van 1° Januari 1865 tot 30 October 1866 niet minder dan 17 personen in de termen vielen om wegens overtreding van het onderwerpelijk verbod te worden vervolgd, waarvan één vier malen en 3 malen.

„En wat het eiland Nias in 't bijzonder betreft, sinds lang waren

velen de meening toegedaan, dat dáár het verbod het omgekeerde had uitgewerkt van hetgeen daarmede was beoogd; dat het afschaffen van de pacht slechts had gestrekt om het opium goedkooper, het gebruik daarvan grooter en algemeener te doen worden, terwijl de beschikbare middelen op verre na niet toereikende waren om de behoorlijke handhaving van het verbod te verzekeren. Met zekeren weerzin moet ik erkennen, dat die meening thans ook door mij wordt gedeeld.

„De waarschijnlijke oorzaken, waaraan ik toeschrijf dat de verkregen uitkomst zoo ongunstig is, komen mij voor de volgende te zijn:

1° „de moeielijkheid, om niet te zeggen de onmogelijkheid om met de aanwezige middelen te kunnen beletten dat de invoer ter sluiks plaats vindt van een artikel, hetwelk eene zoo groote waarde heeft en door de consumenten zoo gretig gezocht wordt;

2° „de groote voordeelen welke den importeurs van opium wachten, wanneer het hun gelukt de waakzaamheid te ontsnappen van ambtenaren, hoofden, politiedienaren, tolbeambten enz.

3° „de lichtheid van de bedreigde straf, in verhouding tot de te behalen voordeelen, ingeval er geene ontdekking plaats heeft.

„Misschien is ook de onderstelling niet van grond ontbloot, dat ten deze geen zeer groot vertrouwen mag worden geschonken aan den ijver, het plichtgevoel en de onomkoopbaarheid van sommige inlandsche hoofden en van inlandsche oppassers en andere karig bezoldigde geëmployeerden. Van deze hangt nochtans veel, zoo niet alles af, want voor het gering aantal Europeesche ambtenaren is het bepaald ondoenlijk, in persoon de zeekust en de zoo uitgestrekte landgrenzen voortdurend en met goed gevolg te surveilleeren.

„Toen, in 1863, een groot aantal inlandsche hoofden den wensch te kennen gaven dat het gebruik van opium mocht worden verboden, waren de meesten, zoo niet allen, geheel te goeder trouw; daarvan houd ik mij overtuigd.

„De verderfelijke gevolgen van dat gebruik werden door sommigen hunner zeer goed ingezien, ook zonder dat hun die door de Europeesche ambtenaren waren voorgehouden en aanschouwelijk gemaakt.

„Anderen verkregen dat inzicht eerst door de voorstellingen en de overreding der Europeesche ambtenaren, doch waren daarom niet minder oprecht dan de eersten. Thans moet evenwel in twijfel ge-

trokken worden, of wel alle inlandsche hoofden bestand zijn tegen het lokaas, dat hunne hebzucht wordt voorgehouden voor het geval dat zij willen medewerken om de verbodsbepalingen te ontduiken; op enkelen hunner rust althans de verdenking als zouden zij niet vrij te pleiten zijn van medeplichtigheid, hetzij dadelijke of lijdelijke, aan de gepleegde overtredingen, en als zouden zij voordeelen trekken van den heimelijken opium-invoer binnen de verboden kringen.

„Ik zal mij in de nadere beschouwing der vermelde oorzaken en gemaakte onderstellingen niet verder verdiepen; zij doen niets af aan het bekend gestelde feit, dat de thans bestaande verbodsbepalingen slecht werken. Liever wil ik trachten, de middelen op te sporen welke kunnen dienen om aan het bestaan van dat feit een einde te maken.

„Een geschikt, eenvoudig en voor de schatkist voordeelig middel zou daarin bestaan, dat de ordonnantiën van 24 Juli 1858 (Stbl. n°. 84) en 28 Juli 1864 (Stbl. n°. 112) buiten werking werden gesteld en de opiumpacht alzoo wederom over de geheele uitgestrektheid van het Gouvernement Sumatra's Westkust in toepassing kwam; 's lands inkomsten zouden in dat geval met ongeveer een halve ton gouds 's jaars vermeerderen, en in den pachter en zijne onderpachters of onderhoorigen zouden wij de krachtigste medehelpers vinden om den invoer en den verkoop van het heulsap door daartoe onbevoegde personen tegen te gaan. Ook de pachter wordt onder den tegenwoordigen staat van zaken benadeeld; dat moet althans worden afgeleid uit een van hem ontvangen rekest dd. 26 Februari jl. . . .

„Tegen de toepassing van het zoo even aangewezen middel bestaat echter een zoo gewichtige bedenking, dat daardoor moet worden afgezien van eene nadere overweging. Dat middel zou n.l. eene schrede achterwaarts zijn op den sedert eenigen tijd ingeslagen weg; het zou ons verwijderen van het groot, zedelijk doel dat wij voor oogen moeten houden; ik meen, de trapsgewijze vermindering, en eindelijk geheele afschaffing van het gebruik van opium.

„Met het oog hierop behoeven de bestaande verbodsbepalingen in stand gehouden te worden, met zoodanige aanvulling en versterking nochtans, dat de overtreding inderdaad gestraft wordt . . . .

„Hetzelfde zal moeten worden gedaan wat op Java gedaan is.

„Daar is reeds in 1863 (Stbl. n° 128) de overtreding van het verbod op den invoer en het bezit van opium strafbaar gesteld, behalve met geldboete en verbeurdverklaring van het onwettig be-

zeten opium, met gevangenis, de eerste maal van eene maand tot drie jaren, bij herhaling voor den tijd van drie maanden tot vijf jaren, welke straf voor inlanders en daarmede gelijkgestelden veranderd wordt in dwangarbeid buiten de ketting van gelijken duur. Alleen vermeen ik te moeten opmerken dat de minima van bedreigde straffen niet te laag moeten worden gesteld, omdat de rechter, veelal door te ver gedreven of slecht begrepen menschlievendheid geleid, bij overtreding maar al te zeer genegen schijnt om zooveel mogelijk slechts het minimum toe te passen, waardoor dan de heilzame indruk der strafbedreiging dikwijls geheel verloren gaat.

„De bovenbedoelde ordonnantie van 1863 is reeds weder gewijzigd in 1866 (Stbl. nº 117). De geldboete o. a, wegens overtreding van het verbod op den invoer en het bezit van opium bedraagt nu in elk geval *f* 10,000 voor elke hoeveelheid van 100 of minder kati's opium, waarmede de overtreding is gepleegd. Zij gaat dus niet langer met gevangenis gepaard, doch de rechter kan de boete ook niet verminderen, is aan de bepaalde som gebonden.

„Hiermede kan ik mij zeer wel vereenigen, mits voor Sumatra's Westkust bepaald worde wat op Java reeds lang bestaat, nl. dat, bij onvermogen om eene opgelegde geldboete te betalen, daarvoor gevangenis of dwangarbeid in de plaats komt.

„Ik wensch dan ook de vaststelling van eene overeenkomstige bepaling voor dit Gouvernement in overweging te geven" . . .

Met aandrang kwam de gouverneur op dit voorstel terug bij zijn reeds genoemd schrijven van 1 December 1867. „Het algemeen belang zoude te zeer worden voorbijgezien", — zoo schreef hij — wanneer nog langer gedraald werd met de uitvaardiging van „strengere poenaliteitsbepalingen."

Doch de behandeling van dit voorstel werd „door meer andere, spoedvereischende zaken vertraagd" bij het Departement van Financiën, dat eerst bij missive van 17 Mei 1870 nº 7611/M de quaestie aan de beslissing der regeering onderwierp.

De directeur van dat Departement, de heer Rutering, deed zijn advies ter zake luiden als volgt:

. . . . „Zooals duidelijk blijkt, heeft de genomen maatregel het beoogde doel niet doen bereiken en alleen gestrekt tot groot nadeel van de schatkist; immers bedroeg de opiumpachtschat ter Sumatra's Westkust:

in 1862 . . .	*f* 240,120	's jaars	
" 1863 . . .	" 240,120	"	
" 1864 . . .	" 85,680	"	[1]
" 1865 . . .	" 156,120	"	[2]
" 1866 . . .	" 199,440	"	
" 1867 . . .	" 205,920	"	
" 1868 . . .	" 207,780	"	
" 1869 . . .	" 145,320	"	
" 1870 . . .	" 146,640	"	

zoodat, de jaren 1862 en 1863 tot maatstaf nemende, de genomen proef den lande tot dusver op ruim een half millioen is te staan gekomen.

"Dat, in weerwil van de zooveel strengere strafbepalingen, ook op Java en Madoera de verboden kringen niet hebben te weeg gebracht wat men zich daarvan had voorgesteld, kan thans aan geen twijfel meer onderhevig zijn; . . . . . dit feit rechtigt tot de onderstelling, dat die strenge strafbepalingen evenmin ter Westkust van Sumatra de gewenschte uitwerking zullen hebben.

"Hoe groot en zedelijk dan ook het doel moge wezen, dat men zich met de intrekking der pacht en het daarstellen van verboden kringen heeft voorgesteld, zoo dunkt mij toch dat het niet raadzaam mag worden geacht, de genomen proef in genoemd Gouvernement met de op Java en Madura vigeerende strafbepalingen voort te zetten en den lande nog verder nutteloos nadeel te berokkenen, zoodat ik vermeen, dien maatregel te moeten ontraden.

"Het gevolg daarvan is, dat zoo spoedig mogelijk zal dienen te worden teruggekeerd tot het door den Gouverneur van Sumatra's Westkust aangegeven "geschikt, eenvoudig en voor de schatkist voordeelig middel", n. l. de buiten werking stelling der ordonnantiën van 1858 (Stbl. n° 84) en 1864 (Stbl. n° 112), en de opiumpacht alzoo weder over de geheele uitgestrektheid van het Gouvernement van Sumatra's Westkust in te voeren" . . . . .

De Procureur-Generaal, Mr. Coster (advies dd. 19 September 1870 n° 1503/373) was van eene geheel andere meening.

"Ik geloof niet" — zoo schreef hij aan den Gouverneur-Generaal — "dat het voorstel" (om de pacht weder in te voeren) "eenige

---

[1] «Met den aanvang van dat jaar was het getal opiumkitten door den Gouverneur aanmerkelijk beperkt.»

[2] «De pachter had toen gewis reeds gemerkt dat die beperking hem niet veel kwaad deed.»

kans heeft om bij Uwe Excellentie ingang te vinden, en dat het Uwe Excellentie zoude behagen op den ingeslagen weg tot beperking van het opiumgebruik een schrede terug te doen.

„Ten allen tijde is hetzelfde argument” (dat de invoer en het gebruik binnen de verboden kringen toch niet geweerd kunnen worden) „ook voor het in stand houden van speelhuizen in Europa gebezigd, maar ook sedert lang is daarover de staf gebroken.

„Moge de invoer en het bezit van amfioen binnen de verboden kringen, trots de meest strenge bepalingen, de meest waakzame politie niet geheel geweerd kunnen worden, zoo zal het m. i. moeielijk vol te houden zijn dat het gebruik even groot zoude zijn wanneer het verboden is, als wanneer het bezit en het gebruik overeenkomstig het pachtreglement worden toegelaten!

„Buitendien, hetzelfde argument hetwelk tegen de verboden kringen gebezigd wordt, n. l. dat er toch gesmokkeld wordt, kan ook tegen de pacht aangevoerd worden.

„Tegen de voorstellen van den gouverneur van Sumatra's Westkust bestaan bij mij geene bedenkingen; aan de bepalingen, die worden voorgesteld, is reeds lang ook op Java behoefte gevoeld” ....

De directeur van Justitie, Mr. Der Kinderen (advies van 18 October 1870 nº 1454ª/2782) vereenigde zich daarentegen met de meening van zijn ambtgenoot van financien:

— — „Daar, waar het noodig is, zooals de gouverneur in 1867 voorstelde, zeer zware straffen te bedreigen om het verbod te handhaven, is, naar mijn gevoelen, de verboden kring reeds dadelijk veroordeeld; het bestaan van zoodanigen kring is alleen te verdedigen wanneer het bewijs geleverd is dat de bevolking daar geene behoefte heeft aan amfioengebruik, en men tevens vermeent dat het in de roeping van den Staat ligt, te zorgen dat zijne leden zich onthouden van het gebruiken van zaken die voor hen schadelijk worden geacht.

„Zoolang toch de bevolking behoefte aan het heulsap heeft, zullen de zwaarste straffen niet voldoende zijn om het verbod te handhaven, en bij het clandestien verbruik komt dan nog een hoogstverderfelijke smokkelhandel.”

Inmiddels had (missive van 24 September 1870 nº 6378) de gouverneur van Sumatra's Westkust — toen de heer E. Netscher — aangedrongen op eene spoedige beslissing overeenkomstig de in 1867 gedane voorstellen.

„Bij mijn optreden (24 Februari 1870) alhier, zoo schreef hij,

heb ik de zaak van het opiumgebruik in ernstige overweging genomen en dienaangaande inlichtingen ingewonnen. Daaruit is mij gebleken dat de door mijn ambtsvoorganger geschetste toestand in geenen deele is verbeterd, en dat, wil men met ernst het gebruik van opium tegengaan en tevens 's lands belangen behartigen door den opiumpachter voor die streken waar de pacht werkt te waarborgen tegen de vele overtredingen van de pachtvoorwaarden, het dringend noodig is dat worde beschikt overeenkomstig het voorstel van 16 April 1867 n° 2051.

„De opiumpacht brengt thans in de verte niet op hetgeen zou kunnen worden verwacht indien de belangen van den pachter beter beschermd werden; de pacht bedroeg: in 1867—1870 resp. ƒ 206,000, ƒ 208,000, ƒ 145,000, ƒ 147,000 in ronde cijfers, en eene verdere daling laat zich met grond verwachten indien niet meer afdoende maatregelen tegen sluiken worden genomen."

Het antwoord op dit vertoog was het besluit van 9 Nov. 1870 n° 4 (Ind. Stbl. n° 170 en 171) waarbij, uit overweging dat de maatregelen van 1858 en 1864, „wel verre van aan het oogmerk te beantwoorden, bovendien tot een de bevolking demoraliseerenden sluikhandel aanleiding hadden gegeven", alle verbodsbepalingen op den invoer en het bezit van opium voor Nias en de Padangsche gewesten werden ingetrokken, het geheele gewest binnen het pachtgebied werd getrokken en, voor de toepassing van het pachtstelsel, de voor Java geldende regelen ook voor Sumatra's Westkust geldende werden verklaard.

De wederinvoering van het pachtstelsel heeft alzoo plaats gehad zonder dat de gouverneur, de residenten der Padangsche Bovenlanden en van Tapanoeli, of een der adsistent-residenten en inlandsche hoofden werden gehoord.

Doch het valt buiten het bestek van dit opstel, om critiek uit te oefenen over de door de regeering genomen maatregelen. Men zoude anders licht geneigd zijn, de vraag te stellen of zij, die klaagden dat er, in 21 maanden tijds, in eene afdeeling van cc. 70,000 zielen, niet minder dan zeventien opiumschuivers waren ontdekt, inderdaad van meening zijn geweest dat het opiumgebruik „geleidelijk verminderen" zou wanneer men op twee plaatsen (Painan en Ajer Hadji) opiumkitten opende en daar den opiumhandel autoriseerde? [1].

[1] In 't geheel werden er 21 kitten geopend: 10 in de Padangsche Benedenlanden [2 te Padang, 1 te Pau, te Ajer Bangis, te Poeloe Tello, te Priaman,

Intusschen merken wij op dat nu, door de toepassing van het voor Java geldend pachtreglement, toch de zwaardere straffen op opium overtredingen werden uitgevaardigd welke de gouverneur reeds in 1867 tot handhaving van het stelsel van verboden kringen had noodig geacht. Wat men van ondergeschikt belang had geacht voor de bevolking, werd onmiddellijk vastgesteld toen het belang van de pachter en dat van 's lands kas daarin betrokken was.

Opmerking verdient nog dat de panghoeloe's kapala, die vroeger alleen bevoegd waren tot verkoop van opium in het klein, met de wederinvoering van de pacht het daaraan verbonden voordeel moesten blijven missen. Met het oog op de boven medegedeelde verklaring van den gouverneur Van den Bossche, in 1864 afgelegd, dat „men tot nog toe in de amfioenpacht niet anders had gezien dan een middel van inkomsten, waarmede de regeering zich ten koste van het welzijn der bevolking bevoordeelde" komt het ons voor dat *de wijze, waarop* de pacht weder werd ingevoerd in de streken waar zij eenige jaren lang afgeschaft was, wel bij de panghoeloe's kapala een *zeer* ongunstigen indruk moest teweegbrengen.

Het is hier de plaats, om te vermelden dat in 1864 (Stbl. no 155) de pacht der pandjeshuizen, tot dusver alleen te Padang bestaande, over geheel Sumatra's Westkust werd ingevoerd.

Aanleiding daartoe gaf de volgende missive van den gouverneur, dd. 26 Augustus 1864 n_0 3237:

„Het recht om pandjeshuizen te houden en aldaar gelden op panden te beleenen is in dit Gouvernement nergens verpacht behalve ter hoofdplaats Padang (Stbl. 1857 no 105).

„Het gevolg hiervan is, dat overal elders degenen, die genoodzaakt zijn om gelden in leen op te nemen en daarvoor goederen in pand te geven, in handen van woekeraars vallen, die niet alleen een schreeuwend hoogen interest rekenen, maar ook onder geen toezicht staan en niet den geringsten waarborg kunnen of moeten stellen voor de goede en getrouwe bewaring van de in pand gegeven goederen. Er kan natuurlijk niet aan gedacht worden, de pacht der pandjeshuizen voor elke plaats in dit Gouvernement toepasselijk te verklaren; doch er bestaan m. i. geene bezwaren tegen,

te Kajoe Tanam, te Painan, te Ajer Hadji]; 5 in de Padangsche Bovenlanden [te Fort de Kock, Fort Van der Capellen, Solok, Padang Pandjang en Paja Combo]; 6 in de residentie Tapanoeli [te Siboga, Singkel, Baros, Goenoeng Sitoli, Natal en Padang Sidempoean].

dat zulks geschiede met betrekking tot de voornaamste plaatsen, bv. daar waar vendukantoren gevestigd zijn, zoomede te Singkel en Baros, alwaar aanzienlijke handel wordt gedreven en een aantal vreemdelingen gevestigd zijn.

„De invoering van de pacht der pandjeshuizen op de bovengenoemde plaatsen wordt door mij wenschelijk geacht, omdat daardoor in eene wezenlijke behoefte zal worden voorzien, en de geldleeners aldaar niet langer aan de willekeur en kwade practijken van gewetenlooze woekeraars blootgesteld zullen zijn. Ook lijdt het geen twijfel dat 's lands inkomsten daarbij zullen worden gebaat. En nu moge het waar zijn dat veel ten nadeele van de instelling der pandjeshuizen kan worden gezegd, niet minder waar is het, dat het leenen van geld onder pandstelling wel nimmer zal kunnen worden belet. Onder die omstandigheden is het verkieslijk, dat die aangelegenheid onder wettelijke bepalingen wordt gebracht."

(*Wordt vervolgd.*)

EEN BRIEF VAN ANQUETIL DU PERRON,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. H. KERN.

In deze Bijdragen, D. XXXVII, blz. 145, heeft Prof. Houtsma eenen brief van den vermaarden Anquetil du Perron, gedagteekend 23 Febr. 1790, openbaar gemaakt. Het was hem onbekend dat het door hem medegedeelde schrijven slechts een gedeelte bevatte van eenen brief, die door Anquetil du Perron gericht was aan den Heer A. G. Camper te Klein-Lancum. Wat Houtsma gevonden had en in de Bijdragen openbaar maakte, was slechts een afschrift, door Pluygers genomen, en bevatte alleen dat gedeelte, hetwelk betrekking had op de uit Malabar afkomstige koperplaten, die thans in de Leidsche Boekerij bewaard worden. Eerst onlangs heeft Dr. H. G. Hamaker mij verrast met de mededeeling, dat de oorspronkelijke brief van Anquetil du Perron nog aanwezig is. Hij heeft mij dien welwillend ter hand gesteld en daaraan is het te danken dat ik hier inzage kan geven van 't oorspronkelijke van den nog onbekenden, in vele opzichten belangrijken inhoud. Alvorens echter tot de mededeeling van dien brief over te gaan, zal ik eenige mij door Dr. Hamaker verstrekte inlichtingen mededeelen. Hij schrijft mij het volgende:

„Florentius Camper is van 1702 tot 1713 predikant in Indië geweest, laatstelijk te Batavia. In dit jaar is hij naar Holland teruggekeerd en heeft toen de bekende twee koperen boeken medegebracht, die tot den dood van A. G. Camper in 1820 in het bezit van die familie gebleven zijn. Daarna zijn zij het eigendom geworden van den hoogleeraar H. A. Hamaker, die met Johanna, de oudste dochter van A. G. Camper gehuwd was. Na den dood van H. A. Hamaker in 1835 zijn zij in het bezit gebleven zijner kinderen, tot deze in 1862 gezamenlijk besloten dien schat aan de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool te schenken. Bij die gelegenheid

heb ik eenen brief van Anquetil du Perron, welke door A. G. Camper in 1790 over de beteekenis en aard dier boeken geraadpleegd was en hem met een uitvoerig antwoord gediend had, welke brief na den dood van H. A. Hamaker in mijn bezit gekomen was, aan den toenmaligen Bibliothecaris W. G. Pluygers getoond. Pluygers heeft eigenhandig daaruit afgeschreven, wat op de koperen boeken betrekking had, maar wat de brief meer bevatte weggelaten, en daarvoor alleen etc. etc. etc., benevens het slot van den brief met de handteekening van Anquetil gegeven. Ook heeft hij daarbij eenige aanwijzingen gevoegd, die ik hem toen mondeling gegeven had. Dit eigenhandig door P. geschreven stuk is bij de boeken nedergelegd, en door Houtsma gevonden en uitgegeven. Het adres, waarin de brief van Anquetil bewaard is, is zooals Pluygers reeds opmerkte, niet van de hand van Anquetil. A. G. Camper had dien brief aan eenen vriend of geleerde ter lezing gezonden en deze zond hem terug met het adres:

Monsieur A. G. Camper,
à *Klein-Lankum.*

Klein-Lankum is niet een gehucht, maar de naam der buitenplaats van de Campers, die na den dood van A. G. C. gesloopt is.

De schenking der boeken heeft voor bijna dertig jaren plaats gehad en toen ik den brief van Anquetil aan Dr. Kern vertoonde, was het mij ontgaan dat ik daarover met den Bibliothecaris W. G. Pluygers gesproken had.» w. g. H. G. Hamaker.

Voor het begin van den brief van Anquetil verwijs ik naar de mededeeling van Houtsma in de Bijdragen; het vervolg luidt aldus:

»Maintenant permettez-moi, Monsieur, de vous faire connoître un trésor que posséde votre pays: en 1875 m. P. Van Eyk, Précepteur de l'Ecole latine à Bois-le-Duc, in de Hinthamerstraat, me fit l'honneur de m'écrire, pour me consulter sur un Manuscrit qu'un *Capitaine de la Marine*, demeurant dans cette ville, lui avoit communiqué. Sa lettre contenoit les premieres lignes de l'ouvrage. Je lui répondis sur le champ que c'étoit le *Vendidad sadé*, que les lignes étoient du *Zend*, du *Pehlvi*, du *Persan* et je lui en donnai l'explication, en l'engageant à porter ce Capitaine à le présenter aux États-Généraux et à le déposer ensuite à la Bibliothèque de Leyde. J'ajoutois qu'il n'y avoit eu jusqu'alors que deux exemplaires de connus de cet ouvrage, regardé à Surate comme le morceau principal de la Liturgie des Parses: le premier, à Oxford; le 2e, à la Bibli-

othèque du Roi à Paris; que celui du Capitaine de Marine, faisant le troisième, méritoit d'être déposé dans une Bibliothèque aussi célèbre que celle de Leyde; et que j'étois charmé, de pouvoir reconnoitre à cette occasion, les obligations que j'avois à la Nation hollandaise pour le succès de mes recherches dans l'Inde. Je ne sais si ma lettre a été remise à M. Van Eyk. Je n'en ai pas, depuis, entendu parler. Un homme de votre mérite ne négligera pas cette indication. La race des bons écrivains est éteinte, à Surate: un *Vendidad sadé*, copié avant mon arrivée dans l'Inde, est un trésor digne d'être placé dans un dépot public.

Trouvez bon, Monsieur, que je vous demande, si la chose dépend de vous, un petit service. En 1778, m. Rey a imprimé à Amsterdam ma *Législation Orientale*; m. Bernoulli s'est chargé de faire paraitre à Berlin mes *Recherches sur l'Inde*; l'ouvrage a fini d'être imprimé en 1788. Nos libraires, à Paris, montent la garde, vont au District, font d'exercice. On n'imprime plus que les *Pamphlets* du moment. Pouviez-vous m'indiquer en Hollande un librairie intelligent, qui voulût se charger de deux ouvrages auxquels j'ai mis la dernière main? je suis dans l'usage de donner mon manuscrit *gratis*; l'imprimeur, s'il le juge à propos, me gratifie de 25 exemplaires, pour mes parents et mes amis.

Le 1r ouvrage a pour titre:

L'Inde en rapport avec l'Europe: Ouvrage dans lequel on développe les intérets Politiques de l'Inde, la Nature de son Commerce, et où l'on présente un Plan d'Administration également utile à cette contrée et à l'Europe. 2 Vol. en 8o.

Le 2e ovrage est *l'Oupnek'hat, traduit du Persan, mêlé de Samskrétam.* 2 vol. en 4o.

Ce dernier morceau présente le Systême de la Philosophie Indienne, tirée des 4 *Vedes*.

Vous voyez, Monsieur, que le premier ouvrage est politique; le second, littéraire. Comme je conserve toujours pour l'Inde un intérêt vif, je tâche de faire marcher ces deux objets de front. Si vous trouvez le libraire que je cherche, je ferai sur le champ une copie du premier ouvrage, et tandis qu'on l'imprimera, j'ajouterai au second de longues notes tirées du *Mahabarat* (manuscrit Persan de 1600 pages en fol. qui contient toute l'Inde ancienne, historique, physique et morale) et d'autres ouvrages.

Pour éviter les rétards, je vous prie, Monsieur, de vouloir bien m'adresser votre réponse immédiatement, avec un mot du libraire

qui aura accepté mes ouvrages. Vous savez que leur objet est toujours le bien général. Les hommes de tout pays, peuvent réaliser ou rectifier les observations que me fournissent mes lectures, mes réflexions.

Votre lettre est une vraie consolation, un *calmant* efficace au milieu des troubles où nous vivons. Je ne vois absolument personne, continuant toujours mes travaux. Vous sentez si je puis converser avec des hommes qui disent et écrivent avec des bayonnettes, que le *genre humain date de* 1790. Quand l'ordre, l'autorité légitime sera rétablie, j'aurai au moins la satisfaction d'avoir perdu le moins de tems possible, quoi qu'on n'ait guere sa tête à soi.

Je vous prie, d'agréer mes voeux sincères, pour tout cequi peut vous être agréable, et d'être persuadé que personne n'est avec des sentimens plus vifs, avec plus de considérations que moi,

Monsieur,

Votre très Humble et très Obéissant Serviteur,

ANQUETIL DU PERRON

de l'Acad. des Belles Lettres.

à Paris. Chaussée d'Antin. N°. 21.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS — ZEVENDE DEEL.

(DEEL XLI DER GEHEELE REEKS.)

DERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1892.

INHOUD

KLEINE NIASSISCHE CHRESTOMATHIE
MIT WÖRTERVERZEICHNISS

GESAMMELT UND ÜBERSETZT

VON

H. SUNDERMANN,
Missionar auf der Insel Nias.

EINLEITUNG.

I. Ueber Aussprache und Betonung.

1. Laute und Buchstaben.

Die niassische Sprache, d. h. wenigstens der nördliche Dialect, dem diese Stücke entlehnt sind, gebraucht in der Schrift nur 21 Buchstaben. Die Schreibweise ist, soweit möglich, dem Holländischen angepasst. Die Buchstaben sind folgende: a, b, d, e, f, g, ch, h, i, j, k, l, m, n, o, r, s, t, u, w, z. Die Aussprache der meisten Laute trifft mit dem Holländischen zusammen: abweichend davon sind: Das mit einem ~ bezeichnete o (õ), welches hinten in der Kehle gesprochen wird, mit etwas Nasalirung, am nächsten dürfte es wohl dem französischen u in un kommen, obwohl es immerhin auch von diesem nach abweicht; ferner das mit einem ~ bezeichnete w (w̃), welches lautet wie das englische w in Wales; z, welches noch weicher wie im Holländischen gesprochen wird, mit einem schon dadurch bedingten D-Vorschlag; g, welches lautet wie das deutsche g in gehen, ch, welches lautet wie das deutsche ch in wachen, und u, welches lautet wie das deutsche u in Hut.

Die Doppellaute sind: ae, ai, ao, aõ, aoe, oi, ooe, õi und õoe. Sie werden sämmtlich so gesprochen, dass man die einzelnen Laute einigermassen heraushört. Ein —'— wird gesetzt, wenn zwei Vocale aufeinander treffen, die abgestossen gesprochen werden z. B. da'õ.

2. Von der Betonung.

Die allgemeine Regel im Niassischen ist, dass der Ton auf der paenultima liegt: bāru, fāja, falimōsa, faugefā'ō u. s. w. Erhält das Wort einen Zusatz (etwa ein Suffix), so tritt der Ton wieder auf die paenultima: barūgoe, barunīa u. s. w.

Indessen giebt es von dieser Regel manche Ausnahmen u. zwar:

a. liegt der Ton auf der ultima bei den meisten zweisilbigen Adjectiven, resp. Verben, wie aró, anāu, arā, mané und manṓ u. s. w., bei den zweisilbigen Pronomen: ja'ó, andré u. andrṓ, da'é u. da'ṓ und niha in dem Pronomen interrogativum ha nihá?

Ausserdem hat „mi" stets den Ton, sowohl im Pronomen, ja'amī (amī), als auch als Suffix, omomī, u. ebenso das Suffix mṓ: baroemṓ'.

Ferner bei den Verben mit einsilbigem Stamme, wie molī, me'ē, fabṓi, mondrṓi, farṓi u. s. w. u. bei noch einer Anzahl anderer Wörter, z. B. bei den Interjectionen alāi! u. o iná! u. manchen Adverben, wie ja'é u. ja'ō, motṓ, a'ī u. s. w. Daneben auch noch bei mehreren anderen Verben mit zweisilbigem Stamme, z. B. mudadāo, manarāi, managotarāi u. s. w.

Bei den von den angeführten Verben gebildeten erweiterten, resp. transitiven, Formen bleibt der Ton ebenfalls auf der Silbe, auf der er ursprünglich lag, z. B. mamolī, mamedadāo, u. s. w.

b.) auf der antepaenultima bei den Wörtern, die auf eu u. iu enden (welche Laute als Halbdiphthonge angesehen werden können) wenn dieselben ein Suffix erhalten, z. B. fatīusa, von fatīu, ēuma, von ēu.

Bei manchen Wörtern kann der Ton auch bei derselben Form des Wortes bald auf der einen, bald auf der andern Silbe liegen, wodurch dann die Bedeutung eine andere wird, z. B. bóngi = Nacht, er wird Nacht, es ist Nacht u. bongī = heute Nacht, heute Abend; ma'ṓchō = einen Tag (lang) u. ma'ōchṓ = heute; chōra = ihnen u. chōrá = ihnen aber, ihnen dagegen.

II. Einige Bemerkungen zu dem beigegebenen Wörterverzeichnisse.

1.) Die Substantive sind in ihrer ursprünglichen Form aufgeführt. In besonderen Verbindungen verändern sie indessen ihre Form, z. B, omo = Haus, ba nomo = im Hause; ama = Vater, omo

nama = Haus des Vaters; õmõ = Schuld, fa'ebua gõmõ = Grösse der Schuld. Manche, die mit einem Vocal beginnen, nehmen, wie hier schon ersichtlich, in diesen besonderen Stellungen ein n vor sich und manche ein g und da hierüber keine Regel besteht, so ist bei jedem dergleichen Worte der betreffende Laut in ( ) beigefügt z. B. ambala (g), adu (n); mithin hat man die Wörter gambala und nadu, wenn sie in dieser Form im Texte vorkommen, unter a zu suchen. B wird in den betreffenden Stellungen mb, d wird, ndr, f wird w, k wird g, s wird z und t wird d, z. B. ba'o (mba'o) dao (ndrao) u. s. w. Hierauf hat man beim Aufsuchen dieser Wörter zu achten, wenn sie vielleicht im Text in der veränderten Form stehen sollten. Die oben nicht aufgeführten Consonanten können die Veränderung nicht annehmen, die Vocale dagegen nehmen alle einen der genannten Consonanten vor sich (n od. g), mit Ausnahme einiger weniger Wörter.

2.) Adjective, die mit einem Vocal beginnen, werden vielfach mit dem Relativum „si" verbunden, jedoch so, dass i ausfällt und s mit dem Adjectivum verbunden wird, z. B. abua = schwer, sabua = das Schwere; natürlich steht aber im Verzeichniss das Wort unter a.

3.) Die transitiven Verben sind meistens in der Form aufgeführt, in der sie das Personal-Präfix annehmen, da sie so am häufigsten vorkommen und bei Aufführung der vollen Form das Aussuchen sehr schwierig sein würde und dann auch die grösste Zahl der Verben sich unter den Buchstaben m zusammendrängen würde. z. B. lautet der Stamm von dem Verbum mangandrõ = bitten, beten „andrõ" und dieser nimmt das Personal-Präfix an: u'andrõ = ich bitte, õ'andrõ = du bittest, i'andrõ = er bittet u. s. w. Nun sollte dieser Stamm zur Bildung der vollen Verbalform, wie an andren Verben ersichtlich, eigentlich nur die Vorsilbe „ma" vor sich nehmen, aber da er mit einem Vocal beginnt, so muss er noch ein ng einschalten. Behufs Aufsuchung des Wortes hat man also nur diese Zusätze (und wo es mit Personal-Präfix auftritt, dieses) abzutrennen u. darum hielten wir es für das beste, diese genannte Form aufzuführen.

Bei denen die im Stamme mit d, f, b, k, ch, s u. t beginnen treten in der vollen Form für diese Laute meistens andere ein, z. B. dada wird manada = herniederlassen, udada = ich lasse hernieder u. s. w.; fake wird mamake, bõbõ wird mamõbõ, cha'ai wird moga'ai, ko'o wird mogo'o, saka wird manaka, tanõ wird mananõ; dagegen nimmt r ein nd vor sich, rara wird mondrara.

Alle diese Wörter sind nun im Verzeichniss in ihrer Stammform aufgeführt und die Vorsilben, die zur Bildung der vollen Form dienen, sind beigefügt und zwar mitsamt dem Laute, der in der vollen Form an Stelle des Anfangslautes des Stammes tritt, resp. dem Laute, der noch eingeschoben wird, also: andrõ, maug- = bitten, beten; ko'o, mog- = graben, begraben; saka, man- = abschneiden, u. s. w.; mithin ist mogo'o sowohl, als auch uko'o u. s. w. unter k zu suchen, manaka u. usaka unter s, u. s. w. Was man unter s nicht findet, suche man unter z, und umgekehrt; ebenso ist es mit g und k und mit b und w.

Die Silbe fa ist auch ein Präfix und zwar ein zweites, nach ma, von welchem (fa) sich dann das f in der vollen Verbalform auch in m verwandelt; diese Silbe ist mithin beim Aufsuchen, wenigsten vielfach, auch ausser Acht zu lassen, z. B. mamaelungu, oder auch ufaelungu, suche man unter elungu. Häufig sind diese Verbalformen aber auch unter f, also mit dem fa, aufgeführt und zwar besonders da, wo der eigentliche Stamm mehr oder weniger ungebräuchlich ist, und umsomehr, weil bei Annahme des Personal-Präfixes die Silbe fa bleibt, z. B. mamazõchi = machen, ufazõchi = ich mache. Die Personal-Präfixe u, õ, i, ma, ta, mi, la sind beim Aufsuchen immer erst abzutrennen. Die Sache hat ihre Schwierigkeiten, doch lässt sich das bei der ganzen Formenbildung der Sprache kaum anders machen.

Die von den vollen Verbalformen gebildeten Substantive sind, in bezug auf das Aufsuchen, wie die Verben zu behandelu, z. B. famaelungu, oder in der veränderten Form wamaelungu = das Verführen, die Verführung, ist ebenfalls unter e (elungu = irren) zu suchen.

I.

GESPRÄCHE.

1. Algemeines.

1.	Ha niha dõimṍ?	Wie heissest du?
2.	Josua dõigu.	Josua ist mein Name.
3.	Ha meu ga fache ndra'ugõ?	Wie alt bist du?
4.	Dua wulu a lima fache ndra'o.	Ich bin 25 Jahre alt.
5.	Heza õ'otarai?	Wo kommst du her?
6.	He mõiõ?	Wohin gehst du?
7.	Hadia halõw̃õu?	Was ist deine Beschäftigung?
8.	Toeka ndra'odo.	Ich bin ein Zimmermann.
9.	Hadia, so wo'omou ba so nonou?	Hast du Frau und Kinder.
10.	So, Tua.	Ja, Herr.
11.	Abõlõbõlõ deu.	Es regnet stark.
12.	Moteu ma'ifu.	Es regnet ein wenig.
13.	Dõhõ deu.	Der Regen hat aufgehört.
14.	Sõchi mbanua iada'e.	Es ist jetzt schönes Wetter.
15.	Tumbu luo.	Die Sonne geht auf.
16.	Aechu mbaw̃a.	Der Mond geht unter.
17.	Abõlõ nangi.	Der Wind weht stark.
18.	Lõ angi'angi.	Es ist ganz stille.
19.	Mõi ita manõrõ.	Lass uns spazieren gehen.
20.	Lau.	Gut.

2. Mit einem Bedienten.

1.	Ha niha ba da'õ?	Wer ist da?
2.	Ja'odo, Tua.	Ich, Herr.
3.	Ha uga labõzi?	Wie spät ist es?
4.	Tanga õnõ.	Es ist halb sechs.
5.	Lau, ba bokai zandrela.	Gut, dann öffne die Fenster.
6.	He wisa mbanua?	Wie ist das Wetter?
7.	Lõchõ.	Es ist heiter.
8.	Moteu.	Es regnet.
9.	Ohe chõgu nidanõ wanasa.	Bringe mir Waschwasser.

10. Be'e wolosi danga gõi.	Gieb auch ein Handtuch.
11. Ae ba kade, Kadarõ.	Geh nach dem Markte, Kadarõ.
12. Hadia ni'õligu?	Was soll ich kaufen?
13. I'a ba adulo.	Fische u. Eier.
14. Ba asio gõi ba lada hita.	Und auch Salz und schwarzen Pfeffer.
15. Bõi aragõ'õ.	Bleibe nicht lange aus.
16. Oja sibai na halõwõda.	Wir haben noch sehr viel Arbeit.
17. Lau.	Gut.
18. No so'õ?	Bist du wieder da?
19. Hadia, ahori õ'õli, niwa'õgu chõu?	Hast du alles gekauft, was ich dir gesagt habe?
20. Noa.	Ja.
21. Halõ chõgu zamba galasi nidanõ.	Hole mir ein Glas Wasser.
22. Lõ idanõ.	Es ist kein Wasser da.
23. Ba ae ta'u ba hele.	Dann gehe und schöpfe am Sturzbad.
24. Ta'ita'i fuli'õ!	Komm schnell zurück.
25. Bõzini zalo.	Kehre das Haus.

3. Mit einem Koch.

1. He wisa, no awai gõ?	Wie ist es, ist das Essen fertig?
2. Lõ'õ na.	(Nein), noch nicht.
3. Hana wa lõ'õ?	Warum nicht?
4. Lõ eu.	Es war kein Holz da.
5. Awai gõ.	Das Essen ist fertig.
6. Lau, ba mõiga manga.	Gut dann gehen wir essen.
7. Halõ wiga.	Hole die Teller.
8. No labusa gõna?	Sind Ananas geschält?
9. Lõ'õ.	Nein.
10. Ba ohe manõ gae.	Dann bringe nur Pisang.
11. Fazõchi kofi dania.	Mache nachher Kaffee.
12. Be'e chõma domboea mako kofi.	Gieb uns zwei Tassen Kaffee.
13. Awõ zusu ba gulo.	Mit Milch und Zucker.
14. Abe'e wache.	Der Reis ist hart.
15. Lõ sõchi wache da'e.	Dieser Reis ist nicht gut.
16. Tenga horõgu da'õ.	Das ist nicht meine Schuld.
17. Lõ nihaogõu ja'ia.	Du hast ihn nicht gereinigt.
18. No oja sibai halõwõgoe.	Ich hatte sehr viel Arbeit.
19. Hana wa alawa luo õbõrõgõ?	Warum hast du so spät angefangen?
20. Haogõ mahemolu.	Mache es morgen besser.

Mit einem Pferdeknecht.

1. Fosela kudo, Sobadõi.	Sattle das Pferd, Sobadõi.
2. Halõ kudo, ohe ba da'e.	Hole das Pferd, bringe es hierher.
3. Gogohe kudo ma'ifu tõ.	Halte das Pferd noch ein wenig.
4. Ohe kudo ba kandra.	Bring das Pferd in den Stall.
5. Be'e ndru'u ba kudo.	Gieb dem Pferde Gras.
6. Ae, femondri kudo.	Geh und bade das Pferd.
7. Sela be'e jaw̃a ba zaita.	Den Sattel thue auf den Haken.

5. Mit einem Kaufmann.

1. He wisa bõli da'õ?	Was kostet das?
2. Tõlu rufia.	Zehn Gulden.
3. Abõlõ ebua mbõlinia.	Das ist zu theuer.
4. Lõ ebua mbõli.	Das is nicht theuer.
5. Tola udegeni?	Kann ich abaccordiren?
6. Hana.	Das dürfen Sie.
7. Ube'e zi õnõ rufia.	Ich will sechs Gulden geben.
8. Tebai.	Das geht nicht.
9. Ube'e w̃alu rufia.	Für acht Gulden will ich es geben.
10. Lau, ohe ba nomogu.	Gut, bringe es nach meinen Hause.

7. Auf Reisen.

1. Tola õ'ombacha'õ chõgu lala?	Kannst du mir den Weg zeigen?
2. Tola.	Jawohl.
3. Hadia, lala ba Gombõlata da'e?	Ist dies der Weg nach Ombõlata?
4. Tenga.	Nein.
5. Lala ba Nono Zitoli da'e.	Dieser Weg führt nach Gunung Sitoli.
6. Tola moi'õ awõgu?	Kannst du mit mir gehen?
7. Tola, na õbe'e luogu.	Ja, wenn du mir Lohn giebst.
8. Lau, ube'e.	Gut, ich will geben.
9. Ha wa'ara mõi'õ?	Wann willst du gehen?
10. Mahemolu mbanua, na labõzi fitu.	Morgen früh, 7 Uhr.

8. Bei Besueben.

1. Ja'ugõ'? (singul.) Ja'ami? (plur).	Guten Tag.
2. Mofanõdo (″) Mofanõga (″).	Adieu.
3. He wisa, lõ fõchõu.	Wie ist es, bist da nicht krank?

4. Lõ'õ, lõ fõchõgu.	Nein, ich bin nicht krank.
5. Mofõchõdo ma'ifu.	Ich bin ein wenig krank.
6. Afõchõ hõgõgu.	Ich habe Kopfschmerzen.
7. Abao mbawagu.	Ich habe eine geschwollene Backe.
8. Lõ salania da'õ.	Das hat nichts zu bedeuten.
9. Alio dõhõ da'õ.	Das ist bald vorüber.
10. Lau, tola na atő.	Gut, das geht noch an.
11. Hadia halõw̃õmi.	Was habt ihr für Arbeit?
12. Manutuga fache.	Wir stampfen Reis.
13. Ha miwai?	Was wollt ihr damit?
14. So dome.	Wir haben Gäste.
15. Lau, ba mi'ohalõhalõw̃õ.	Gut, dann haltet euch daran.

II.

AMAEDOLA SEBUA.

(Gleichnisse.)

1. TUHA JEFO NASI.

So mao Duha, mao safusi, sara nono. Ba mõi manõrõ Duha, ba i'o'õ ia ono mao andrõ. Ba noa sa ihundragõ nono mao no mege, ba me no ihundragõ, imane: „Hezo nina? hezo nina? Da'uhundragõ." Ba lamane awõnia: „No õhundragõ nono tua, ba õhundragõ na nina?" Imane: „Lõ'õ, hezo nina? uhundragõ sa." Lamane awõnia: „No so sa jawa ba wulawa tua."

2. IWOWALACHA.

Samuza me motabina galawe Iwowalacha, ba lahalõ õnia nisõ, dongania ba ira lachania, ba lõ i'ã, ba fefu ngawalõ nisõ labe'e õnia, ba lõ i'ã. Ba lamane chõnia: „Hadia gõu sa, wa lõ õ'ã nisõ?" Imane alawe Iwowalacha: „Lõ'õ sa u'ã da'õ, da'õ sa gõgu, zaerezaere sa, moroi si jawa; mifanombõ nasu, ba mifanari mao ba mbawa duwutuwu, aechu mõtõ zaerezaere, ba u'ã, da'õ sa gõgu." Ba la'o'õ chõnia da'õ, lafanombõ nasu ba lafanari mao ba mbawa duwutuwu, ba aechu zaerezaere no mege. Ba i'ã alawe Iwowalacha, da'õ zedõna ia.

3. SI FADAHÕDAHÕ.

Fawude ira Razõ Zila'o. Mõi Razõ chõ Zila'o, ba me irugi golajama, itaroe'õ dohonia ba gahe zagõ, ba ibõrõ dojo nora, ba mõi ia jomo, ba me irugi mbagi nora, ba sara gahenia jomo, ba sara tou baora, ba imane chõ Zila'o: „Tahõ, na mõido jomo, ba na lõ'õ." Imane Sila'o: „Umane dania Razõ, mõi'õ jomo, ba ma lõ'õ." Imane Razõ: „W̃a'õ manõ zambalõ." Imane Sila'o: „Lau, uw̃a'õ dania." Ba mõi muhalõ manu Sila'o, sambua, ba balatu, ba imane chõ Razõ: „Tahõ gõi, na utaba mbagi manu andre." Ba imane Razõ: „Jahalocha chõu Sila'o, faudu gera'erada, me manõ, mõido sa'ae jomo."

4. KAWOFO.

Samuza so niha si mõi fatebu, Kawofo dõinia. Ba moteu. Ba imane Kawofo: »Mõido fatebu;« ba mõi ia, ba lõ falucha ia zõcha, ba mangawuli ia, me dõhõ deu. Ba falucha ia ndra alawe, sanunu bowoa ba gududula halama, ha samõsa, ba no ibogõ gõnia talõ, no so bawu ba galitõ. Ba so Gawofo, a'oi abasõ ia, awõ gamagamania, ba omasi ia moleu. Ba aracha irugi zinga galitõ. Ba so gaga ba hogu geu, muhede ia, imane: »Ā! ā!« Ba imane Kawofo: »Hadia, u'ā, ba lõ mbe'e.« Ba muhede zui gaga, imane: »Ā! ā!« Ba imane ira alawe: »Hadia, ube'e, ba lõ mu'andrõ.« Si manõ, omasi Gawofo i'ā ena'õ, ba lõ ibe'e ira alawe, ba ibe'e sa ena'õ ira alawe, ba lõ ni'andrõ Gawofo.

5. ONO ZAMAGÕWAULU.

Samuza me mõi malu nono Zamagõwaulu ahulu ira, nago, ba latatawi, ba la'ohe jomo. Ba lamane chõ ndra alawe: »Bõi mitenagõ gahuluada, mõiga malu mahemolu, ba lõ ahulu, na torõi jomo gahulua.« Ba me moluo, mofanõ ira, ba no itenagõ ira alawe nago no me owi, ba me lafefesu chõra nasu, me mofanõ ira, ba aechu tou nago no mege, nitenagõ ndra alawe (diwo nono maóchõ chõnia iw̃a'õ) no ide'ide, ezai larewe foa, ba moloi, isaw̃a mbawandruhõ. Ba lamane: »Hadia da'õ?« Ba irugi mbagi nora, ba ebua, ezai laosi, ba lafaigifaigi manõ, lõ i'anema'õ lara'u, lawai hadia. Ba irugi geno'o ba ebua ia ba da'õ, ezai nago, ja'ia no menewi. Ba lagohi asu.

6. RAZÕ BAULU BA RAZÕ BA LUAHA.

Mõi tome Razõ baulu chõ Razõ ba luaha. Ba koki Razõ ba luaha, ja'ia ndrawa So'uligõna. Ba imane Razõ ba luaha chõ ndrawa So'uligõna: »Lau, ondruge ba ogule, mõido mowõli diwo domeda.« Ba furi Razõ no mege, iw̃a'õ Razõ baulu chõ ndrawa So'uligõna, imane: »He dawa So'uligõna!« 'Imane: »Hana tua?« Imane: »Faigi, Razõ ba luaha andrõ ifatoutou ndra'ugõ.« Imane: »Ha iw̃a'õ tua?« Imane: »Lõ u'ila, iw̃a'õ manõ mege: »Ulitõ ba hunõ mbõra, bõra ba hunõ gulitõ.« Ba abu dõdõ ndrawa So'uligõna, imane tõdõnia: »Hulõ no u'aga'aga gõ Razõ andre.« Ba tehandro manõ dõdõnia, ba lõ ibabaja wanosou otu'otu wache, owõra manõ, awõ gule, a'oi achozi. Ba so

Razõ ba luaha, imane: „No asoso gõ, dawa So'uligõna?" Imane: „Lõ'õ, abu dõdõgu, no õfatoutou ndra'o iw̃a'õ Razõ baulu." Imane Razõ ba luaha: „Andrõ lõ manga ita. Razõ baulu, ha chõmõ." Ba lõ alua manga ira, bõrõ Razõ baulu, me no ifachai waja.

7. MANGARAZA FATAHÕ BA AMADA LUORUMURU.

Faoma safua ira, darua, fagaigai namada Luorumuru ba malu Mangaraza Fatahõ, idõnidõni si tou mbaew̃a ba nidanõ Luorumuru, egezai mujumuju weto, sara ihalõ ba itibo'õ si jaw̃a baene. Ba faohifaohi nasoe si jaw̃a ba hili chõ Mangaraza Fatahõ, ba faoma lahalõ, baew̃a chõ Luorumuru ba ono laosi chõ Mangaraza Fatahõ. Ba maoso Luorumuru, mõi mu'ondrasi Mangaraza Fatahõ, ba imane Luorumuru: „Ahulu'õ Mangaraza Fatahõ?" Iw̃a'õ: „Ahulu, ono laosi, no ide'ide, ha molahuhu." Imane Luorumuru: „Baew̃a sa chõgu, egesolo si'ai." Ba imane Mangaraza Fatahõ: „Ha wa ia, ahuluau da'õ. Tenga si manõ, datafaoma watõrõ gahuluada, tafaigi heza zolahe ba danõ, acha ho ide'ide chõgu, ba si a'a wafua." Ba mõi muhalõ chõnia mbaew̃a Luorumuru, ba imane Mangaraza Fatahõ: „Ofõnai'õ fatõrõ chõu mbaew̃a." Ba ifatõrõ Luorumuru, ba lõ lahe, ahachõ manõ danõ. Ba ifatõrõ chõnia gõi Mangaraza Fatahõ ae, ba te'oli lahe mifõna, no fatohu. Imane Mangaraza Fatahõ: „Fajagu chõu, acha esolo si'ai sa chõmõ, ba lõ lahe, ba acha no ide'ide sa chõgu, ba molahe ba danõ, me si ndruhu zi a'a wafua chõgu." Ba mofanõ ira me no awai da'õ chõra.

8. BA'E BA LAOSI.

Samuza, me fawude ira laosi mba'e, imane ba'e: „Hadia za'usõ andrõ, laosi, ba zinga nomo Duha?" Imane laosi: „Dima kafalõ da'õ, aja Duha." Ba imane ba'e: „He wisa, na atoru ia gõi, hadia, mukoko ba danõ gõi?" Imane laosi: „Mukoko." Ba imane ba'e: „Heza zi ofõna ira, wekoko weruru, na atoru ia?" Imane laosi: „Ofõna mururu, atṍ moekoko." Imane ba'e: „Tenga si manõ, ofõna mukoko, awena mururu." Imane laosi: „Tenga si manõ ba'e, bõi balia'õ, bõi be'e ulu luaha ba bõi be'e luaha nulu, hana sa wa õw̃a'õ, ofõna mukoko, atṍ mururu." Ba imane ba'e: „Tenga si manõ, mõi ita mangadu chõ Duha." Ba mõi ira. Ba alio mba'e, ahouhou laosi. Irugi jomo chõ Duha ba'e, ba imane Tuha: „Salacha ndra'ugõ ba'e, wa mõi'õ jomo." Imane ba'e: „Tenga sa da'õ, toea. No fadahõdahõga laosi,

na atoru ndrima kafalõ andrõ chõoe, ba umane chõnia: „Ofõna mukoko, awena mururu," ba imane sa: „Lõ'õ, ofõna mururu, atṍ mukoko." Ba imane Tuha: „Ja'ia sa chõ laosi ba'e. „Ba imane ba'e: „Tenga tua, o'õ chõgu, acha ala laosi, õhalõ ia dania guleu, wa'ami, wa'asõchi gule, ba lõ sõchi sa guleu ndra'odo, wa'ahali ba wa'afuo na." Ba imane Tuha: „Lau, ja'ia da'õ, uhalõ dania gulegu ia." Ba so laosi, itõrõ lala nasu. Ba imane chõ Doeha: „No fadahõdahõga mba'e, tua, ba mbua ndrima kafalõ chõu, umane chõnia: „Ofõna mururu, atṍ mukoko", ba imane sa: „Lõ'õ, ofõna mukoko, atõ mururu';" ba andrõ mõiga chõmõ." Ba imane Tuha no mege: „Ja'ia sa gõi chõ mba'e, laosi, tenga sa ja'̂ia chõmõ." Imane laosi: „Hana wa õbalia'õ huku, toea." Imane Tuha chõ laosi: „Oehalõ'õ gulegu dania sa, chõoe da'õ." Ba ihalõ mbalatu Tuha, itaba mbagi laosi. Ba me no ala laosi, mofanõ mba'e. Ba igule laosi no mege Tuha, ba me moba'a wa'ara bawu, aracha mo'otu ba ifalõcha Tuha, ba me ifalõcha, mamoka mbu'u laosi no mege, gõna ba hõrõ Duha. Ba imane Tuha: „Õfowõhõ ndra'o, ba'e, harumani ja'oegõ! ba wanguma'õ chõu: „O'awõgõ ndra'o, halõ dania guleu laosi andrõ." Andrõ ikana hõrõgu, ha chõmõ." Si manõ ibunu zi lõ horõ Tuha, ba andrõ ikana hõrõnia.

9. BURUTI NIHA BA BURUTI BECHU.

So nono Mburuti niha, mato melima fache zebuabua. No mofanõ Mburuti niha, ba no irõi nononia, darua. Ba me ara ninara, ba mege'ege ira, imane si a'a: „Hana wa ara ninagu ija'é?" Ba so moroi tooe Mburuti bechu, ba imane: „Hana wa me'e'õ?" Imane ono: „No mofanõ ninagu." Imane Buruti bechu: „Ha niha na sa ninau? Ba jã'e ndra'o, inau." Imane ono: „Tenga inagoe ndra'ugõ, oe'ila sa ninagu." Imane Buruti bechu: „O'õ manõ, tabu chõgu, u'omasi'õ'õ." Lau manga, jã'e gõu. Ba i'ã ono gõnia. Ba me no awai i'ã, omasi ia Mburuti bechu andrõ. Ba mofanõ Mburuti behu, i'ohe nono andrõ. Ba itõrõ golajama Duha, ba imane Tuha: „Hadia chõoe nono, Buruti bechu?" Imane: „Onogu"; ba mofanõ ia. Ba so so Mburuti niha no mege, imane chõ nononia si achi: „Heza so ga'au?" Imane: „No ihalõ ira alawe andrõ no mege." Ba mofanõ ia, mõi ia musofu chõ Duha, imane: „Lõ ni'ilau mege niha, sanõrõ ba da'e, tua? no latagõ nonogu." Imane Tuha: „Ha Buruti bechu ni'ilagu mege, so chõnia nono, ba ononia iw̃a'õ, me usofu." Ba igohi Mburuti bechu Buruti niha, ba fachamõ ira, ba imane: „Hana wa õtagõ nonogu Buruti bechu?" Imane: „Heza nonomõ, onogu sa da'e." Imane Buruti

niha: »Tenga da'õ, onogu da'e.« Ba fasoso ira ba da'õ. Ba imane Buruti niha: »Tenga si manõ, tabu, mõi ita mangadu chõ Duha.« Ba mõi ira, ba imane Buruti niha: »Jã'e no mege nonogu no, no itagõ Buruti bechu.« Imane Buruti bechu: »Hana wa sanagõ ndra'o, ba onogu sa da'e.« Imane Tuha: »Mibe'e chõgoe nono, da'ube'e si bacha.« Ba ihalõ nono andrõ Tuha, i'ohe si bacha. Ihalõ dõla gõndra, ibe'e bacha nono, ba imane chõ nono andrõ: »Bõi aliw̃aliw̃a ba bõi hedehede bacha ba da'e, ba fondrondrongo ha law̃a'õ dania. Ba i'ohe baulu Tuha dõla gõndra no mege, imane chõ Mburuti bechu: »Ohe dõla gõndra andre si jaw̃a ba hili Mandrehe, ba na õrugi zuzu hili, fuli mitou zui.« Ba i'ohe Buruti bechu. Ba me irugi dalu hili, ibe'e tou, molombase ia, ba imane: »Acha eregerege dõdõgu, na aro chõgu nono Mburuti niha andrõ dania.« Ba ifondrondrongo bacha ono, ba mofanõ zui ia, ba irugi zuzu hili, ba molombase ia ba si mane no mege zoci linia. Ba ifuli zui chõ Duha, imane: »Jã'e chõu dõla gõndra no mege, tua.« Ba imane Tuha: »Ae'e gõi Buruti niha, ba na õrugi zuzu hili, fuli zui ba da'e. »Ba mõi Mburuti niha. Irugi dalu hili, molombase ia, ba imane: »Jahalocha chõu Buruti bechu, ha chõmõ, wa erege dõdõgu chõ zaraura onogu. Ba ifondrongondrongo bacha ono no mege. Ba irugi zuzu hili, ba si mane linia mege zoci. Ba ifuli zui chõ Duha, imane: »Jã'e chõu dõla gõndra, tua.« Imane: »Lau.« Ba ibokai dõla gõndra no mege. Ba isofu chõ nono, imane: »Ha iw̃a'õ si ofõna mege?« Imane ono: »Molombase ia ba imane: »Lõ lai dania, na aro chõgu nono Mburuti niha andre, wa'erege dõdõgu.« Ba imane Tuha: »Ha iw̃a'õ si samõsa?« Imane: »Molombase ia mege ba imane: »Jahalocha chõ Mburuti bechu andrõ, erege dõdõgu, ha chõnia.« Ba imane Tuha: »Da'e ninania, Buruti niha andre.«

10. Futi.

Samuza me mõi mamaigi niha Razõ ba luaha, ha chõ mõi ia? Chõ Duha jefo nasi, Futi dõi nono alawe andrõ. Imane Tuha: »Heza mõi'õ Razõ?« Imane: »Mõido mamaigi niha, heza zalaw̃a si sõchi, si lõ mamodombua fehede.« Imane Tuha: »Lau, taw̃a'õ dania.« Ba muhede Duha chõ nononia Futi, imane: »He wisa, Futi, omasi'õ Razõ andre?« Imane Futi: »Bõi sofu chõgu sa, ama, sofu sa chõnia, he wisa ia ba nomonia, na salaw̃a, ba na si numana ia.« Imane Tuha chõ Razõ: »Ba hadia, salaw̃a ndra'ugõ? Imane Razõ: Ha ja'o zalaw̃a ba danõ, lõ salaw̃a moroi chõgu.« Ba imane Tuha: »Ba ebua

gana'au gõi? Imane: „Ebua sibai gana'agu jomo, siw̃a feti mbalaki.‟ Imane Tuha: „Hadia, so gõrioe?‟ Imane: „So, a'oi enau gõrigu, moroi ba gõri niha bõ'õ, wa'oja, so zi sara ta'io, so zi samba si'u, so zi atongarõ.‟ Ba imane Tuha: „Ba he wiza, na muhedehede'õ, na fahuhuo ndra'ugõ chõ nawõu salaw̃a?‟ Imane Razõ: „Ha dombua li nawõgu, ba mato õfa ligu, ba irugi õfa li nawõgu, ba mato fulu ligu, ba mato fulu li nawõgu, ba mato otu ligu.‟ Ba imane Tuha: „Lau, taw̃a'a dania, da'usofu chõ Wuti.‟ „He wisa Futi, õrongo li Razõ?‟ Imane: „Urongo‟. Imane: „He wisa, omasi'õ ia?‟ Imane Futi: „Ae w̃a'õ manõ chõnia, ama, jamofanõ manõ ua.‟ Ba mofanõ Razõ, lõ omasi Wuti, me salaw̃a sebua sibai.

Ba so zui niha, si mõi chõ Duha, Razõ baulu. Imane Tuha: „Heza mõi'õ Razõ?‟ Imane: „Mõido mamaigi niha, heza zalaw̃a si sõchi li, si lõ mamodombua fehede.‟ Imane Tuha: „Lau, da'usofu chõ Wuti.‟ Ba isofu zui Tuha chõ Wuti, Imane: „Omasi'õ Futi, Razõ baulu andre?‟ Imane: „Sofu chõnia, ama, he wisa ia ba nomonia.‟ Imane Tuha chõ Razõ: He wisa ndra'ugõ ba nomou, hadia, salaw̃a ndra'ugõ? Imane Razõ: „Hadia zalaw̃a, salawa sa atṍ ma'ifu, ba so sa zalaw̃a moroi chõgu.‟ Ba imane Tuha: „Hadia eboea gana'au?‟ Imane: „So ma'ifu, abõnõ balazó.‟ Ba imane Tuha: „Hadia, oja gõriu, egenau?‟ Imane: „Lõ'õ, ha sara gõrigu, ba no adogodogo, ba ginõtõ gõri nawõgu?‟ Ba imane Tuha: „He wisa, na fahuhuo ndra'ugõ chõ nawõu?‟ Imane Razõ: „Irugi õfa li nawõgu, ba mato dombua ligu, ba irugi otu li nawõgu, ba mato fulu ligu. Ba imane Tuha chõ Wuti: „He wisa, Futi, omasi'õ da'õ?‟ Imane Futi: „Omasido, ama, da'õ.‟ Ba lamane chõ Wuti niha, me ahõlihõli dõdõra: „Hana sa wa lõ õmasi'õ Razõ ba luaha, salaw̃a, ba ebua na gana'a?‟ Imane Futi: „Da'õ zomasido, heza zi lõ afõchõ dõdõ nawõnia chõnia.‟

11. Ngasara Luo ba Ngasara Wongi.

Fadahõdahõ ira Ngasara Luo Ngasara Wongi. Imane Ngasara Luo chõ Ngasara Wangi: „Datalau farara, wa lõ mõrõ, Ngasara Wongi.‟ Imane: „Lau, ba he tawisa dania, na so zi mõrõ?‟ Imane Ngasara Luo: „Na ja'o zi mõrõ, ba ew̃a mbagigu mahemolu, ba si manõ gõi, na mõrõ'õ, u'ew̃a mbagiu.‟ Ba imane: „Lau.‟ Ba mu'ao Ngasara Luo, so mato samuza te'arõ, imane: „No mõrõ'õ andrõ, Ngasara Wongi?‟ Imane: „Lõ'õ, Ngasara Luo.‟ Ba mato talu mbongi mu'ao gõi Ngasara Wongi, imane: „No mõrõ'õ andrõ, Ngasara Luo?‟ Imane: „Lõ'õ, Ngasara Wongi.‟ Ba so mato miwo manu, mu'ao Ngasara Luo, imane: „No mõrõ'õ ba da'õ, Ngasara Wongi?‟ Ba lõ idedema

Ngasara Wongi, me no mõrõ ia, ba imane Ngasara Luo zui: „No mõrõ'õ Ngasara Wongi?" Ba lõ irongo. Ba medõlu mu'ao Ngasara Luo, ba lõ irongo. Ba imane Ngasara Luo: „Lau, u'ewa sa atṍ mbagiu mahemolu, no tawa'õ me owi." Ba me moluo, awena maoso Ngasara Wongi, ba imane chõ wo'omonia: „Hadia, no mu'ao Ngasara Luo, õrongo me owi?" Imane: „Noa." Ba imane: „Ha me uga mu'ao ia?" Imane: „Medõlu." Ba maoso Ngasara Luo, ihalõ wõdania, mõi ia chõ Ngasara Wongi, imane: „U'ewa mbagiu iada'a, lõ itõrõ niwa'õda me owi." Imane Ngasara Wongi: „Bõi ua he, base'õ ma'ifu, ewa sa'ae dania mbagigu. Urongo sa limõ, medõlu, ba andrõ lõ udedema, no mangifido, ufadawidawi ira mbua gundru mbua gawõni. Imane Ngasara Luo: „Jahalocha chõu. Ngasara Wongi, ebua akau moroi chõgu." Ba lõ alua i'ewa mbagi Ngasara Wongi Ngasara Luo.

12. Saerumbõwõ ba Silagõ'õmaomao.

No mõi molau fafa ba gatua, Zaerumbõwõ ba jomo so Zilagõ'õmaomao; andrõ sosó ia jomo, no alau wounia, afuo sibai, a'oi oroma dõla uosu. Ba halõhalõwõnia jomo ba da'ṍ, ba ilau managõ manu, ba manu Zaerumbõwõ da'õ. Ba me bongi, so Zaerumbõwõ, imane: „A'oi so manugu õ'ila ma'õchṍ, Silagõ'õmaomao?" Imane: „A'oi so ira me ma'õchõ." Ba maoso Zaerumbõwõ, itunu zulu, mõi ia mu'alui manunia, ba sambua zi lõ'õ. Imane chõ Zilagõ'õmaomao: „No taja sa manu no mege, Silagõ'õmaomao." Imane: „Manõ, no faofao ndra'o ba manumõ misa ba ndru'u." Ba mu'ao'ao Zaerumbõwõ, imane: „Ha niha ndra'ugõ zi manga manugu, ba na lõ mu'a na, ba foloi ia, bongi andre." Ba me moluo ikakaoni niha Saerumbõwõ, imane: „Mi'ae'e ba hõlu." Ba ihalõ wana ba tanõ ba mao, ba la'angarõfi: „No atṍ oetagõ manu, ba ado hõlu, ba me lõ nitagõgu, ba jaguahowu." Ba lamane niha sato: „Jamõi gõi Zilagõ'õmaomao, ma ta'ila ja'ia zi manga;" ba lawa'õ: „Ae'e, Silagõ'õmaomao." Ba imane: „Te'ai mõido sa, alacha esuanõgu chõmi, abõlõbõlõ dania we'õtõ'õtõ wougu. Ba lamane: „Ae'e manõ sa." Ba i'o'õ, mõi ia, ba i'angarõ fi, imane: „No atṍ utagõ manu, ba lõ ae ahachõ dõdõ Zaerumbõwõ Zilagõ'õmaomao, no afuofuo ba wou." Ba lamane chõnia: „Ilana wa si manõ, lõ sa õfa'agõ ndra'ugõ?" Ba lamane: „Fuli ae'e." Ba mõi ia, ba si máne no mege zui linia.

13. I'a nidanõ ba te'u.

Imane i'a chõ de'u: „He te'u!" Imane: „Hadia?" Imane: „Datalau fahuwu." Imane te'u: „He wisa fahuwu." Imane i'a: „Ae halõ gate

mbuaja si tou ba dalu nidanõ, ba be'e õgu, ba mõido dania gõi muhalõ gadulo manu niha, jomo, ba ube'e õoe.« Ba itehe te'u, mofanõ ia, mõi moe'alui lala he wisa waugai ate mbuaja. Ba no so nohi ba zinga nidanõ, no aõndrõ ia tánõ ba nidanõ, ba oja si'aikõ mbuaja ba nidanõ andrõ, na atoru tou ba nidanõ mbua, ba la'anema'õ lafahulõ, la'ã. Ba mõi de'u jaw̃a ba hogu nohi andrõ, ba itema itõla'õ zawu mbanio andrõ, fabaja sole, ibali'õ nahania, ba aefa da'õ, itaba duruturu, ba lõ ahori itaba, no isaigõ, hulõ tõ wa'esolo mbu. Ba mõi ia bacha, ba me ilau ạngi, aetu nisaigõnia no mege, ba aechu si tou, ba itõlõ buaja, ma'asambua, ba no so bacha de'u, ba itaba te'u gate mbuaja no mege, i'ohe bacha ba mbanio; ba mato dua wongi mõi mu'uta'õ buaja baene mbanio, awõ de'u, ba me i'uta'õ buaja, moloi de'u, no i'ohe gate mbuaja. Ba mõi ia chõ gi'a, imane: »Jã'e gõu ate mbuaja ĩ'a, ba atõ ube'e chõu, be'e oea chõgoe gadulo manu.« Imane ĩ'a: »Base'õ, mõido muhalõ iada'e.« Ba mofanõ gi'a, mõi ia ba dete hele, ba me so ndra alawe sana'u idanõ, me i'edogõ nasoa ba hele, itibo'õ ia ĩ'a bacha ba nasoa. Ba mofanõ ndra alawe no mege, mangawuli, ba ibe'e noronia asoa ba hambo, tou nora, ba no so faudu da'õ helehele gadulo manu, ba mõi gi'a muhalõ, ba ifuli ia bacha ba nasoa. Ba me no awai la'oguna'õ nidanõ andrõ ba nasoa, lafuli zui lata'u, ba la'ohe nasoa no mege, si so ĩ'a, ba me la'edogõ ba hele, ba itibo'õ zui ia tou ba nidanõ ĩ'a, ba faoma labe'e chõ nawõra.

14. SAMAGÕWAULU RAJA.

Dasiw̃a nono matua chõ Zamagõwaulu raja, ha daw̃alu zegebuabua ba samõsa zide'ide, si achi, Falamagõ dõinia. Ba samuza ma'õchõ, me mõi ira maloe, ba imane Falamagõ, achira side'ide no mege: »Mõido chõmi ga'a, lõ oerai oe'ila nga'eu mbõhõ ba sõcha.« Lamane ira ga'ania: »Bõi ae'e, ma elungu ndra'ugõ, me lõ õrai mõi ba ndru'u.« Imane chõ namania: »Mõido, Ama, chõ ndra ga'agu.« Imane amania: »Bõi ae'e, onogu, ma elungu ndra'ugõ.« Imane chõ namania: »Fa'amõido manõ sa, ama.« Imane amania: »Na lõ olohi ndra'ugõ, ba ae'e; bõi be'e chõgu gesuanõ, na elungu'õ.« Ba mõi ia, fao ia chõ ndra ga'ania, ba me larugi gatua, ladudu nasura, si siw̃a rozi, ira ga'ania. Ba me lafahulõ li nasu ira ga'ania, ba noa sa torõi ia furi, no elungu, noa sa i'osisi huno zõcha misa ba ndru'u. Ba ahulu sa ndra ga'ania, lahalõ mbõhõ ba sõcha, ba latatawi, ba la'ohe jomo chõ namara, lamane: »Jã'e gasosola mbõhõ ba sõcha, ama.« Imane amara: »Lau guba'i, mibe'e jaw̃a ba raw̃araw̃a andrõ ua; hezo

nachimi? Lamane: „No torõi ia furi, me ma'õchõ, me mafahulõ li nasu, ba te'ai iohamõ gahema.“ Imane amara: „Hana wa mirõi ia, lõ sara dõdõmi nachimi andrõ?“ Ba lamane: „So ia sa dania, zumõi heza isaw̃a. Ba mege'ege namara, imanemane: „He Falamagõ, bõi tõrõ lala mbõhõ, Falamagõ, bõi osisi huno zõcha, Falamagõ, jagõ'aechu ba mboto lala sabõlõ, Falamagõ, salua jomo, barõ gosali, Falamagõ!“ Ba lamane iraononia: „So ia sa dania, hiza oea jaw̃a gasosola mbõhõ ba raw̃araw̃a.“ Ba imane: „Lau guba'i. Ba me'e zui ia, mendrõfa, si mane no mege. Ba i'anema'õ so Walamagõ.“ Ba imane chõra: „Miwai fajagu mege, hiza, no so nachimi, bõi sa'ae mimanõmanõ furi.“

15. TUADA BÕLA.

Mama'õtõ duada Bõla, no ifatambai dangania, ono matua ba ono alawe ba bari gana'a gõi. Ba irugi dalu nidanõ, ba alõmõ ia, ba no so ba ngõfi gaweda Torosi, i'ila ahõndrõ duada Bõla, mu'ao ia, imane: „Bõhõi zambua Bõla!“ Irongo Bõla ba lõ ibõhõi. Ba me no i'õtõ si jefo, isofu chõ Dorosi: „Hadia niw̃a'õu chõgu mege, Torosi, me sodo ba nidanõ?“ Imane Torosi: „Uw̃a'õ chõu: „Bõi bõhõi zambua, Bõla.“ Imane Bõla: „Tenga da'õ niw̃a'õu chõgu, õw̃a'õ chõgu: „Bõhõi zambua Bõla!“ Ba heza nibõhõligu? Ubõhõi nono matua, ba ono hõrõ da'õ, ba ubõhõi nono alawe, ba ono samatõla tanõ da'õ, ba bari gana'a, ba do dõdõ da'õ.

16. LAETE SALO BA LAETE SA'A.

No so jomo Laete salo manalinali; ba me itaba huruhuru zinali, no mesocho nuwu durunia, ba si tou ba dalu nasi so Laete sa'a, ba afõchõ sa durunia. Ba fadiala gõi Laete sa'a, no ituo ia nõfoe nasi, ba afõchõ sibai jomo chõ Laete salo. Andrõ law̃a'õ: „Safõchõ chõ Laete salo, afõchõ chõ Laete sa'a.“

17. NAKODA HAKEKE.

Ba luaha so nowo ndra Nakoda Hakeke, ba molojo ira, la'ohe baero nowora ba nasi, ba sõchi si'ai nasi. Ba me larugi nasi sebolo, lasofu chõnia: „Hana wa lõ humede'õ mege, me la'ohe baero nowo, Nakoda?“ Imane chõra: „Me sõchi.“ Ba larugi zoei luaha, la'ohe bacha nowora, ba wa'ebua ndrulu, ba latibo'õ õsa nõsi nowo, ba aboto nowo. Ba lasofu chõnia durumudi, lamane: „Hana wa lõ hedehedeu mege?“ Ba imane chõra: „Oe'ila wa tekiko.“

18. Tuha, Ono Razõ Mao.

Futi Mao dõi ndronga Razõ Mao ba Tuha dõi nononia. Ba samuza ma'óchõ, ba imane Tuha chõ namania: „Tenga amagu ndra'ugõ sa'ae.“ Ba imane gõi chõ ninania: „Tenga inagu ndra'ugõ sa'ae, lõ sõchisõchi ami, u'alui amagu zi sõchi sa'ae.“ Mõi ia ba luo, imane chõ luo: „Amagu ndra'ugõ luo, satuagu ndra'ugõ.“ Ba imane chõnia luo: „Bõi õ'amagõ, ndra'o, so na sa zabõlõ moroi chõgu.“ Imane chõnia Tuha: „Ha niha zata'u'õ? Ba imane chõnia luo: „Da'õ zata'udo, na aracha ahatõ ndra'o ba gahe mbanua.“ Ba imane Tuha: „Hadia da'õ?“ Ba imane luo: „Hiu andrõ, da'õ zata'udo, itõlõ ndra'o, ba ae'e chõnia sa.“ Ba mõi Duha chõ hiu, ba imane chõnia: „Amagu ndra'ugõ, satuagu ndra'ugõ.“ Ba imane chõnia hiu: „Bõi õ'amagõ ndra'o, so na sa zata'udo.“ Ba imane Tuha: „Hadia zata'u'õ?“ Ba imane hiu: „Da'õ zata'udo, õlõmbu zinali andrõ, ladada ia faudugu, ba so gai ba mbalõnia, ba utõlõ da'õ ba matedo sa'ae; ae'e sa chõnia.“ Ba mõi Duha chõ gõlõmbu zinali, imane chõnia: „Amagu ndra'ugõ, satuagu ndra'ugõ.“ Ba imane chõnia õlõmbu zinali: „Bõi õ'amagõ ndra'o, so na sa zata'udo. Ba imane Tuha: „Hadia zata'u'õ?“ Ba imane chõnia õlõmbu zinali: „Da'õ zata'udo, na no mate galitõ, ba so ira ba da'õ.“ Ba imane Tuha: „Ha niha ia maõ?“ Ba imane õlõmbu zinali: „Te'u andrõ, da'õ zata'udo, ichõchõ ndra'o, itataba dalugu, ae'e sa chõnia.“ Ba mõi Duha chõ de'u, imane: „Amagu ndra'ugõ te'u, satuagu ndra'ugõ. Ba imane chõnia te'u: „Bõi õ'amagõ ndra'o, so na sa zata'udo.“ Ba imane chõnia Tuha: „Ha niha zata'u'õ.“ Ba imane chõnia te'u: „Da'õ zata'udo, mao andrõ, ira'u mbagigu, ba mate ndra'o.“ Ba imane chõnia Tuha: „Heza so ira?“ Ba imane chõnia te'u: „Hiza ba zuzu gauuhi bawu.“ Ba ifaigi Tuha, ba imane: „Inagu da'õ“; ba si manõ gõi ifaigi namania, ba imane: „Amagu da'õ.“

III. Manõmanõ Ndraono.
(Kinderlieder.)

1.

Manumanu danõ, Gumoloi mowanõwanõ;
Baora hili, baora danõ, Baora zagalawa tanõ.
Mõi laoja, mõi gaga, Mõi zahulu bolocha,
Bolocha bewe nafa, Bewe nafa famoli,
Famoli famahede, Famahede galawe,
Alawe Sibowogae, Sibowogae ana'a le,
Sogori, so'ahe wune, Sogai, so'ahe nazese.

2.

He mõi ninau Sichõsichõ? No mõi mõrõ ba danõ;
Ba danõ si faehalõ, Si faehalõ tarasõ,
Ba tarasõ berua, Dua mbawi sebua,
Sara mbawi maru, Dua zoharuharu,
Haruharu tae, Taetae bowo gundre,
Bowo gundre jõu, No mate numõnõu
Õsi dalinga mbatõu, Talinga mbatõ Laoli,
Agaechoe tooe dorosi, Torosi ma'ae,
Tetili hala gae, Hala gae mohua;
Tetili gana'ua, Aua'ua olotu,
Tetili mbewe lotu, Bewe lotu raja;
Sara moloi la'aja, La'aja ba nahia,
Ba nahia gõrigõri, Bulu lato wamõzia,
Bulu lahia wamõlõdia.

3.

Bõi bõi be'! Mõi manõchõ Lasahua,
Mõi manõchõ Laerise; Jaŵa chõ Lõlõmatua,
Tou chõ Lõlõalawe: Mowalucha Galawe,
Ba ihandrogõ here'e, Mamarikio gana'ate,
Ba mbalõ noso alele, Afatõ zi'onia ache,
Afatõ zi'onia berua; Ifalalini duruduru,
Ifalalini la'ore, La'ore manawa danõ,
Gufahalõ mbulu dalõ, Gufadou mbulu dodou,
Sara najagu otou; Udõnidõni ba hohou.
Ba hohou ete'ete, Ete'ete lagasi,
Lagasi tobõhõli, Tobõhõli baemali,
Emali ba zakalaŵa, Emali ba zalo'o;
Utaba mbagi, lõ mendró, Udõni mbu, mamiti ndro;
Halõ gala naha ndro, Halõ lae naha guto,
Õgu waminõ goeto, Õu waminõ dai ndraono,
Ja'ugõ solaja ono.

4.

Aine jomo Silewe, Ae badu nidanõ wache;
Ae'e sa tou ono dome, Ae sa badu duo ba zelefe
Ae sa tendre õu ledaŵa, Ae sa tendre õu duhe;

Tou ba dojo netenete, Netenete Larise,
Larise tobohõli, Tobõhõli emali,
Emali ba zakalaw̃a, Emali ba zalo'o;
Ajagu mbawa la'edo, Ajau mbawa lamuhu mao.

5.

Hiza moroi sa ninagu, Sambua la'izu maru,
Ba lõ ibe'e ajagu. Ibe'e aja ga'agu,
Itaba chõma dalu; Ibe'e chõgu gogo,
Ba ufelai ba afeto, Ba utibo'õ ba mba'o,
Ba ifahulõ sigelo; Ba utibo'õ ba geno'o,
Ba ifahulõ silatao; Ba utibo'õ ba newali;
Ba ifahulõ emali; Ba utibo'õ baolajama,
Ba ifahulõ mao kara; Tõdõgu manaw̃anaw̃a.

6.

He awe'awe! Ba hana guba'i? Hiza domeda,
A'oi manoho burusa! Oi morai sõmasõma;
Latetebu winoda, Finoda fino kawa.
Ba hana guba'i, Tafatõ gõmõnia owĩ, Sara nifatali,
Felendrua nafahandro, Bõli goko adulo, Bõli ma'ae sogowulo.

7.

He awe'awe! Ba hana guba'i? Mõido mõrõ chõu owi
Ba he na lõ ambala? Tachachai mbulu dugala.
Ba he na lõ tufo? Tachachai mbulu damo.
Ba he na abõlõ dalango? Talului mufefera'õ.
Ba he na so gutu? Talului mbubunu.
Ba he na amulõ dõdõ? Ba tanganga ae nafo.
Ba he na alimboe'anõ? Ba tabadu ae nidanõ.
Ba he na afõchõ dalu? Ba tahalõ daludalu.
Bulu geu, bulu golalu, Bulu zi mandraõlõ adu.

8.

Tabu mondri bela! Techõgu bela. Hana bela?
So ndroi bela. Ha doi bela? Doi zasa bela.
Ha sasa bela? Sasa hua bela. Ha hua bela?
Hua gate bela. Ha ate bela? Ate la'imba bela.

Ha la'imba bela? La'imba Laeha bela.
Ha Laeha bela? Laeha zamago aramba,
Laeha samadadao tumba.

9.

Bigirigi bana, Ikakana zohalama,
Inõnõi Lõlõ'ana'a, Tánõ raja Gombõlata,
Tánõ jõu Lõlõmboli, Fondrege danõ nemali.

10.

Kawakawa Hia, Ba mazauwu nene;
Tõrõ w̃a'õ chõgu chõnia, Jawatali jaw̃a mboe,
Ba jawakaew̃e tou gahe, Jawatutue wa'amate,
Barõ gambala si'e.

11.

Mangowalu damo mbõhõ, l'owalu lõhõlõhõ.
Hendrahendra zamatõrõ, Madulai zamatõfa.
Kabogo zondrõni niha, Boroë zolau liw̃aliw̃a;
Idõnidõni ba lala, Isaisai ba getuna.

12.

Hiza moroi sa ninagu, Mõi mowõli manu.
Hadia iwai manu? Mofõchõ ni'owalu.
Hadia mbõrõta wõchõ? Na aetu hie dõdõ.
Hana wa aetu? No itaba te'u.
Hana wa itaba? No manaw̃anaw̃a.
Hana wa manaw̃anaw̃a? No idou la'aja,
La'aja ba nahia, To'ia gõrigõria;
Bulu lato wamõzia, Bulu lahia wamõlõdia,
Bõlõdi ba gambõlõ, Mukau nasu sabõlõ,
Sabõlõ faroina, Faroina mbaw̃ambaw̃a,
Barõ geu, barõ mbidaja, Barõ zi fadajadaja.

IV.

UMANÕ.

Gesänge.

1. BA WALÕW̃A (= BEI EINER HOCHZEIT).

a. Bõrõ (= Eingang).

Nangea Hili Masõla Mbanua ba zowatõ;
Nangea sibai Hili firõ, Si a'a danõ, me ibago Silaw̃õ.
No ae matõrõi Mbanua ba zowatõ,
Ba no ae mahene, Hatṍ sibai chõmi andre.
Zi lõ tebulõ afore; Hili bõrõ zebua
Mbanua ba zowatõ; Ha ezai lõfõlõfõ
Ba zingania hili bõ'õ, Arara banua Duha
Mbanua ba zowatõ; Nangea banua Gõzõ.

b. Gema (= Ausführung).

Andrõ magamõgamõ fe'amõi, Andrõ magamõgamõ fe'aso,
Ba wogamõ sinata mbawau, Ba wogamõ eheha noso.
Ba li si hulõ nidanõ, Ba li si hulõ namo.
Da'õ gohi'õ chamõtõ dõdõ, Da'õ gohi'õ chamõtõ mbo.
Ja'aga tome sahulõ mõi, Ja'aga tome sahoelõ so.
Andrõ matindra mbulu golajama, Andrõ matindra mbulu zebolo;
Andro mahene lawalawa mbõ'õ, Masui gahe zagõ zato.
Ja'aga tome sahulõ mõi, Ja'aga tome sahulõ so.
Andrõ wa lõ faiwaga ba Lahõmi, Andrõ wa lõ faiwaga ba Nojó,
Ena'õ mbawi lafatutue ba halu, Ena'õ mbawi lasu'a galogo.
Latulo alabua gana'a, Latulo alabua hamo.
Ba andrõ wa lõ faiwaga ba Lahõmi, Andrõ wa lõ faiwaga ba Nojó.
He sowatõ, bõrõ zonahia, He sonuza, bõrõ zo'omo!
Hiza liu ba zinata mbawau, Hiza liu ba geheha noso.
Hulõ muhede Lafauadu, Hulõ muhede Lafauluo.
Liu ba zinata mbawau, Liu ba geheha noso.
Si lõ tebua tebulõbulõ, Si lõ tebua, lõ tegilo.
Liu mahemolu mbanua, Alawu luo lõ tegilo.
Manõ na wehede zalaw̃a helanõ, Manõ na wehede Duha terongo.
Arõu Lafauadu ba niha raja, Arõu Lafauadu ba Lahemo.
Hulõ zowatõ sonahia, Hulõ zonuza so'omo.
Da'õ zowatõ tendroma numanõ, Sowatõ tendroma hoho.

2. NA TAHÕ DÕDÕ (= BEI DER NACHHOCHZEIT).

a. Bõrõ (= Eingang).

Ho tesao mbõli gana'a, Jomo chõ ninada,
Tesao sa mbõli mbalaki, So'aja mbola afasi.
Barõ zangehowu õri, Sotõra matua nono nihalõ;
Satõra Wagulõ nõsi dawõla firõ, Maenada na atua danõ.

b. Gema (= Ausführung).

Andrõ owulo a'oi mõi, Andrõ owulo a'oi so,
Me no tesao mbõli gana'a, Me no tesao mbõli hamo.
Mõi mame'e howuhowu, Mõi mame' masomaso.
Nono Zitoli si hõnõ, Nono Zitoli sato.
Andrõ owua dõdõ ma'igi'igi, Andrõ owua dõdõ musomuso.
Owulo mbanuania si hõnõ, Owulo mbanuania sato.
Mõi manema bua lahina, Mõi manema bua nafo,
Ba zowatõ sonahia, Ba zonuza so'omo.
Mõi manema kundri dahõ, Mõi manema kundri duo;
Me no ihalõ mbõli gana'a, Me no ihalõ mbõli hamo.
Sambua chõnia tedou bola lahina, Sambua chõnia tedou bola nafo;
To'ese wotalinga mbatõ, To'ese wotalu zalo;
To'ese zambalicha zagõ, To'ese zandroro nomo;
Sambua tedou mbumbu gosali, Sambua tedou mbumbu nomo.
Samidi sanaka lahina, Samidi sanaka afo.
Icholi wino, i'otõlu, Ichoi dawuo, ifobeto;
Ilau gurachi ba mbõtua, Ilau gafoa hunõ wino.
Hiza na no tanganga lahina, Hiza na no tanganga nafo,
Zi sara wawa lõ damanga, Zi dõfi fasui lõ olofo,
Ba danga zowatõ, sonahia, Ba zonuza, bõrõ zo'omo.
Ilau sa mbõwõ nifa'ele'ele'õ, Ilau mbõwõ nifaoro ba zato.
Hadia wamaedo zalawa helanõ? Hadia wamaedo Duha terongo?
Sabõlõ mangahalõ tanõ, Sabõlõ molahoi daso.
Ba ha zabõlõ mangahalõ tanõ? Ha zabõlõ molahoi daso?
Ja'ia si tou Mbõlõ sadaõlõ langi, Ja'ia si tou Mbõla sadaõlõ luo.
Ha dunae, tambai nga'eu? Ha dunae, tambai mboto?
Sitorosi, ina Nuza, Sitawuo, awe Waoro.
Si tou ba mbalõ danõ ni'azõchi, Si tou ba mbalõ danõ ni'ehao;
Famaedo zalawa helanõ, Famaedo Duha terongo.
He wõi Mbõla sadaõlõ langi, He wõi Mbõla sadaõlõ luo?
Ilau manguri bawi ba haja, Ilau manguri bawi ba mba'o.

Ba hiza Zitorosi, ina Nuza, Ba hiza Zitawuo, awe Waoro.
Mananõ tõla dawuo sini, Mananõ tõla dawuo eo;
Mananõ tõla wino belu, Mananõ tõla wino bowo;
Mananõ tõla heziwala, Mananõ tõla hezojo
Zitorosi, ina Nuza, Zitawuo, awe Waoro.
Ba hiza Mbõla sadaõlõ langi, Ba hiza Mbõla sadaõlõ luo;
Ilau mamõlõ manarawu, Ilau mogai mamalo'o.
Hiza me ichai, me isarawu, Hiza me ichai, ifalo'o,
Sitou nohi ne'aõsõ langi, si tou nohi ne'aõsõ luo.
Siw̃a mbõ'õtõ fabõrõ, Siw̃a mbõ'õtõ faedo.
Moguna monahia ba dõdõ, Moguna monahia ba mbo.
Da'õ zumange niwa talifusõ; Da'õ zumange niwa machelo.
Ba tõla ngenge dawuo sini, Ba tõla ngenge dawuo eo,
Ba õsi mbola ni'otaraw̃a; Õsi mbola ni'ohulajo.
Awõnia wino ba hambo gosali, Awõnia wino ba hambo nomo;
A'oi õsi mbola ni'otaraw̃a, A'oi õsi ni'ohulajo,
A'oi zumange nono wobanua, A'oi zumange nono mbarahao.

3. BA ZI MATE (= BEI EINEM TODTEN).

a. Bõrõ (= Eingang).

Hulõ atua Zirao Wofanõ mbalugu;
Iw̃a'õ chõ Luomewõna: Balazi ndra'ugõ,
Tema tohugõ Wanada niha ba danõ.
Hulõ atua Zirao Wofanõ mbalugu;
Luomewõna wangali, So'aja narõ gosali.
Hulõ aruru Hilizia, Ho sa te'ali hili firõ,
Nahada na atua danõ. Hulõ aleu zinundro
Wofanõ mbalugu; Hulõ aleu wõsi,
Ena'õ sibai lõ fangali Ndrundrumõ danõ achõmi.
Hulõ atua Zirao Wofanõ mbalugu;
Hiza dasiw̃a wangali Zo'aja narõ gosali.

b. Gema (= Ausführung).

Wa molaja ita manalichi, Wa molaja ita manaho,
Me no ozara faudu mõi, Me no ozara faudu so.
Mõi ita mangozara wenguwengu, Mõi ita mangosambua zingozingo,
Jomo, me no mate aetu zumange, Jomo, me no mate aetu noso.
Me achõmõchõmõ barõ dõla, Me aleuleu barõ mboto.
Fõchõ chõnia mangõhongõhõsi, Fõchõ mangarongaró.

Hadia mbõrõ wõchõ, sobo galitõ? Hadia mbõrõ wõchõ, sobo ndriho?
Me mõi ia mondri, molõmbu õsi, Me mõi ia mondri mamaledo,
Si tou ba mba'a sule sõrõmi, Si tou ba mba'a sule sarao,
Ba lõ idõnadõna delalai, Lõ idõnadõna delimo.
Mané nitufa dalu galizuzu, Mané nitufa dalu gangango.
Zawai nilau fahõ woesõla, Zawai nilau fahõ nomo,
Jaw̃a ba dalu galizuzu, Jaw̃a ba dalu zalo'o.
Ata Sirao, uwu zi hõnõ, Ata Sirao, uwu zato,
Jaw̃a ba Deteholi ana'a, Jaw̃a ba Deteholi hamo.
Ba ha dunae, tambali dõdõ? Ha dunae, tambali mbo?
Buruti rao, awe zi hõnõ, Buruti rao, awe zato.
Samõsa Nawaõndru, ere gowasa, Samõsa Nawaõndru, ere lambo.
Ba samõsa Ziadulo rao gana'a, Samõsa Ziadulo rao hamo.
Ba siw̃a chõnia nono si matua, Ba siw̃a chõnia nono latano.
Sambua Nata Ba'uwa danõ Hia, Sambua Nata Simahamaha rao;
Nata balugu Luo mewõna, Nata balugu Luo Zaho.
Ba da'õ sa zawõla moroi ba dalu, Zawõla moroi ba mbeto.
Ba so sa chõra nono otalua, Ba so sa gotalua oto'oto:
La'indrõ lai sawai ana'a, La'indrõ lai sawai hamo,
Ba Lahari sofusõ kara, Ba Lahari sofusõ dao,
Tuha Mangemohi ana'a, Tuha Mangemohi hamo,
Langi sara ana'a, Langi sara hamo,
Ba Daeli salimagõ mudada, Daeli salimagõ wailo,
Ono fangali mbõrõ sisi, Fangali mbu'u gawono.
Ilabu jaw̃a mamanõmanõna, Ilabu jaw̃a mangehangehao,
Jaw̃a ba Deteholi ana'a, Jaw̃a ba Deteholi hamo.
Ilabu mangehao arõ gosali, Ilabu mangehao arõ nomo.
Ihaogõ nono wobanua, Ihaogõ nono mbarahao.
Andrõ ngahõnõ ba mbanua, Andrõ ngahõnõ ba w̃alo.
Hõnõ chõnia gana'a barasi, Hõnõ chõnia gana'a hamo,
Ba fahõna mbawinia ba haja, Fahõna mbawi ba mba'o.
Andrõ ilau gowasa saelo danõ, Andrõ ilau gowasa saelo ndrao.
Balazi gõlõnia ba deu, Balazi gõlõ ba zino.
Andrõ ngahõngahõnõ ba mbanua, Andrõ ngahõnõ ba w̃alo.
So sa wamauwu mbanua, So sa wamauwu w̃alo,
Jaw̃a chõ Zirao, uwu zi hõnõ, Jaw̃a chõ Zirao, uwu zato;
Jaw̃a ba Deteholi ana'a, Jaw̃a ba Deteholi hamo.
So naja rai, õfa tugela, So naja rai, õfa bowo.
So naja, saembu ana'a, So naja, saembu hamo.
Chõ Zirao uwu zi hõnõ, Chõ Zirao uwu zato.

So sa nitali ba mbagi, So sa hadoli doto,
Aja talu nifatali; Aja talu nibago.
No ifaulu wangazõngazõchi, No ifaulu wangehangehao.
Maulu zalaw̃a helanõ, Si maulu duha terongo.
Ba ha samuza, ha ma'óchõ, Ha samuza, ha laluo,
Maoso jaw̃a Zirao, uwu zi hõnõ, Maoso jaw̃a Zirao, uwu zato;
Mõi ia jaw̃a ba mbawa duwutuwu, Mõi ia jaw̃a ba mbawa duasa nomo,
Molochoi saembu oti ana'a, Molochoi saembu oti hamo.
Lõ idõnadõna delalai, Lõ idõnadõna delimo.
Hulõ nitufa dalu galizuzu, Hulõ nitufa dalu zalo'o.
Ho itifa munu ndria, manu alitõ, Ho itifa manu ndria, manu simbo.
Da'õ w̃a gotaraõ, me bõrõ, Da'õ w̃a gotaraõ me so.
Ba me ifuli ia ba zuzu daw̃õla, Me ifuli ia ba zuzu duho,
Andrõ achõmõ barõ dõla, Andrõ aleu barõ mboto.
No gõna ba dalu galizuzu, No gõna ba dalu zalo'o,
Bua geu si mahara alitõ, Bua geu si mahara simbo,
Chõ Zirao, uwu zi hõnõ, Chõ Zirao uwu zato.
Hadia sa gotaraõ me bõrõ? Hadia sa gotaraõ me so?
Dõla geu si mahara alitõ, Dõla geu si mahara simbo.
Moroi sa uwu Lowalangi, Moroi sa uwu Luo Zaho.
Maoso nuwu Lowalangi, Maoso nuwu Luo Zaho
Mõi ia mondri, molõmbu õsi, Mõi ia mondri, mamaledo,
Jaw̃a ba mba'a sule sõrõmi, Jaw̃a ba mba'a sule sarao.
Ihalõ danõ sambajambaja, Ihalõ danõ ezai adulo,
Me i'ila lumõnia baidanõ, Me i'ila lumonia ba namo;
I'ohe jomo barõ gosali, I'ohe jomo barõ nomo,
Chõnia danõ zambajambaja, Tanõ ezai adulo.
Iwõwõi mo'adu nuwu, Iwõwõi mo'iraono,
Chõnia danõ zambajambaja, Danõ ezai adulo.
Ihalõ mbulu wali'era, Ihalõ mbulu wanulo;
Ihalõ zaga ni'omanumanu, Ihalõ zaga ni'osilatao,
Ibe'e jaw̃a ba mbulu wali'era, Ibe' e jaw̃a ba mbulu wanulo;
Itulo nangi hulõ gana'a, Itulo nangi hulõ hamo;
Me ibe'e ba mbulu wali'era, Me ibe'e ba mbulu wanulo.
Ilau jaw̃a ba zinata mbawa, Ilau jaw̃a ba geheha noso.
Andrõ humede hulõ niha, Fahuhuo hulõ ndraono,
Jaw̃a chõ nuwu Lowalangi, Jaw̃a chõ nuwu Luo Zaho.
Ifatõrõ walualua, Ifatõrõ dõi ba we'aso:
„Sihai jaw̃a, si lõ ma'uwu,“ „Sihai jaw̃a, si lõ ono.“
Maoso nuwu Lowalangi, Maoso nuwu Luo Zaho;

Ifonahia wo'ölö'ölö, Ifonahia wanaro'o,
Sihai andrö, si lö ma'uwu, Sihai andrö, si lö ono.
Mangea dödö, mangerangera, Mangea dödö, maosomaoso,
Jaw̃a nuwu Lowalangi, Jaw̃a nuwu Luo Zaho.
Me so chönia zi fachili nga'eu, Me so chönia zi fachili boto.
Lö sa luo, balazi zi hönö, Lö sa baw̃a, balazi zato;
No gömigömi danö Lowalangi, No gömigömi danö Luo Zaho.
Ifataro uwu Lowalangi, Ifataro uwu Luo Zaho,
Jaw̃a Zihai andrö, si lö ma'uwu, Jaw̃a Zihai andrö, si lö ono.
Ae ba danö nihaehae otarö, Ae ba danö nihaehae noho.
Mutaro nomonia ledaw̃a, Mutaro namonia tuho;
No ifataro uwu Lowalangi, No ifataro uwu Luo Zaho
Duha Sihai, si lö ma'uwu, Duha Sihai, si lö ono.
Ha samuza, ha ma'öchö, Ha samuza, ha laluo
Ilau mate aetu zumange, Ilau mate aetu noso
Jaw̃a Zihai, si lö ma'uwu, Jaw̃a Zihai, si lö ono.
Hiza mbalazi ila'ila, Hiza mbalazi, tandra no:
Tumbu ba zinata mbawa, Tumbu ba geheha noso
Geu si mahara alitö, Geu si mahara simbo;
Si tumbu ba zinata mbawa, si tumbu ba geheha noso:
Feto ba'u, feto alitö, Feto ba'u, feto simbo;
Me mobene, me mowua, Me mowua, me mobowo.
Ba me ilau angi sihese tanö, Me ilau angi sihese dao,
Atoru mbenenia sahurö, Atoru mbene sasoso,
Bene sotanömö höwa, Bene solönga ndraso.
Ja'ia mbörö wöchö, sobo galitö, Ja'ia mbörö wöchö, sobo ndriho,
Si tumbu jaw̃a ba zinata mbawa, Si tumbu jaw̃a ba geheha noso,
Chö Zihai, si lö ma'uwu, Chö Zihai, si lö ono.
Tumbu na chönia ba mbu'u dölötölö, Tumbu chönia ba mbu'u giwiwo.
Geu tanömö gana'a, Geu tanömö hamo;
Si tumbu ba welafela dödö, Si tumbu jaw̃a ba welafela mbo:
Tora'a, tanömö zi hönö, Tora'a tanömö zatö.
Hörö ba gambölö nga'eu, Hörö ba gambölö mboto:
Ba luo, balazi zi hönö, Luo, balazi zato.
Hörö ba gabera nga'eu, Hörö ba gabera mboto:
Baw̃a, balazi zi hönö, Baw̃a, balazi zato.
Da'ö jaw̃a nahia wo'ölö'ölö, Da'ö jaw̃a nahia wanaro'o;
Ba mbanua nuwu Lowalangi, Ba mbanua nuwu Luo Zaho.
Ba eu andrö, feto alitö, Eu andrö, feto simbo,
Tanömö wöchö andrö, sobo galitö, Tanömö wöchö sobo ndriho.

Fagia nangi uwu otarõ, Fagia nangi uwu noho;
Fagobi dõlania alitõ; Fagobi dõlania simbo,
Aheta dafinia alitõ, Aheta dafinia simbo.
Ba manu ndria da'õ, manu alitõ, Manu ndria da'õ, manu simbo;
Da'õ wamunu, lala gamatela, Da'õ wamunu, gaetula noso,
Chõ Zirao uwu zi hõnõ, Chõ Zirao uwu zato;
Jaw̃a ba Deteholi ana'a, Jaw̃a ba Deteholi hamo.
Lahofihofi mbe gambõta, Lahofihofi mbe dabodabo.
Lakaoni gere lewelewe, Lakaoni zinura Mbeso,
Zangohofi mbe gambõta, Sangohofi mbe dabotabo.
Ha nikaoni, ere lewelewe? Ha nikaoni, sinura Mbeso?
Mõi gere si fatahõ tu'asa, Mõi gere si faedo ngai nomo;
Mõi Duha Lahuwa gana'a, Mõi Duha Lahuwa hamo
Ba ilau faeta barõ mbihara, Ilau faeta barõ duho.
Ba alau ba waetasa mbihara, Ba alau ba waetasa duho:
Famachõ, laharõ gana'a, Famachõ, laharõ hamo.
Ba lõ dõhõ wõchõ, muzarizari, Lõ dõhõ wõchõ, lõ anono.
Ba lakaoni zui gere lewelewe, Lakaoni zui zinura Mbeso.
Ba mõi Duha sohege gana'a, Mõi Duha sohege hamo.
Ba ilau da'õ faeta barõ mbihara, Ilau da'õ faeta barõ duho;
Faetasania totoa mburusa, Faetasania totoa doho.
Da'õ zalau ba waetasa mbihara, Da'õ zalau ba waetasa duho:
Lawõlõ, wamahowu zalaw̃a, Famohowu'õ duha terongo.
Lahalõ chõnia gowe faedona nga'eu, Lahalõ gowe faedona mboto.
Ba lõ dõhõ wõchõ, muzarizari, Lõ dõhõ wõchõ, lõ anono;
Fõchõ chõnia mangõhõngõhõsi, Fõchõ chõnia mangarangaró.
Ba lakaoni zui gere lewelewe, Lakaoni zui zinura Mbeso.
Ba mõi Doeha safajo gana'a, Mõi Duha safajo hamo.
Ba ihofi da'õ mbe gambõta, Ihofi da'õ mbe dabotabo.
Ba lõ dõhõ wõchõ, zumarizari, Lõ dõhõ wõchõ, lõ anono.
Ba lakaoni zui gere lewelewe, Lakaoni zui zinura Mbeso,
Lakaoni Lawaõndrõma huru ba'u, Lakaoni Lawaõndrõma huru dao,
Sebua belazi wa'a'ere, Sebua balazi wameso.
Ba lõ dõhõ wõchõ, zumarizari, Ba lõ dõhõ wõchõ, lõ anono.
Ba mõi Zinari, lacha zi hõnõ, Mõi Zinari, lacha zato,
Si mõi mame'e ambõta, Si mõi mame'e tabotabo.
Ba lõ dõhõ wõchõ, zumarizari, Ba lõ dõhõ wõchõ, lõ anono;
Fõchõ mangõhõngõhõsi, Fõchõ mangarongaró,
Chõ Zirao, uwu zi hõnõ, Chõ Zirao uwu zato.
Siw̃a balõ dõi gambõta, Siw̃a balõ dõi dabotabo:

Adu fangawe'e zumange, Adu fangawe'e mboto.
Ba ha samuza, ha ma'ốchõ, Ha samuza, ha laluo,
Imane chõ nono si matua, Iw̃a'õ chõ nono latano:
„He ono si matua! He onogu latano!
Faefa faw̃õhõi nga'eu, Faefa fawõhõi mboto.
He umõnõ, bõli gana'a! He oemõnõ, bõli hamo!"
Andrõ ilau mate aetu zumange, Andrõ ilau mate aetu noso,
Jaw̃a Zirao, uwu zi hõnõ, Jaw̃a Zirao, uwu zato,
Ba mbanua Deteholi ana'a, Ba mbanua Deteholi hamo.

4. NA TAHÕ DÕDÕ GANA'A (= BEI DER WEIHE EINES GOLDSCHMUCKS).

a. Bõrõ (= Eingang).

No awai gana'a, Hiza no maulu za'usõ!
Ifakaoni'õ dalifusõ, Ifalua muhachõ'õ
Zi lõ a'oi iranigõ. Lõ sondrugi mbõ'õ,
Ha ja'ugõ zondrugi, Sangai sangulu lagasi,
Ba dalu houhou nasi, Furi zi sagõtõ mondrõi.
Õbago na gana'a, Hiza õbago za'usõ;
Õfakaoni'õ dalifusõ, Ba wanema kundri dahõ,
Si teturia, si tehõngõ, Nirongo zi sambua tanõ.
Hiza esõni golu mbõ'õ, Hiza golumõ!
Lalai mba'u, laso danõ, Si fao me labago danõ;
Lambaeda na atua danõ, Furi zi siw̃a nga'õtõ.
Lõ sangirõ mbõ'õ, Salaw̃a helanõ:
Ja'ugõ zangirõ sura, Fangera nga'õtõ,
Nõsi dawõla firõ, Furi zi siw̃a nga'õtõ.
Õbago na gana'a, Hiza salaw̃a helanõ!
Hiza õbago za'usõ! Uru'uru law̃õlaw̃õ,
Ae ba zi sara idanõ.

b. Gema (= Ausführung).

Hadia wamaedo zalaw̃a helanõ! Hadia wamaedo Duha terongo?
Tabe' famae-famadumana, Tabe' famae-famatulo
Gõzõ sanema oroisa, Gõzõ sanema fucho,
Raja ba Mazingõ hõnõ rozi, Raja ba Mazingõ hõnõ fao.
Ba mangea dõdõ, mangerangera, Mangea dõdõ, maosomaoso,
Raja Gõzõ, sanema bõwõ. Raja Gõzõ, sangai fucho.
Ha ndronga, tambai nga'eu? Ha ndronga, tambai mboto?
Ina Mangõlõmbu langi, Ina Mangõlõmbu luo.

Ha nono si matua? Ha nono latano?
Simaura mbelembele langi, Simaura mbelembele luo.
Ba ha na nono si matua? Ba ha na nono latano?
Sambua Lauru balazi zi hõnõ, Sambua sa Lauru balazi zato.
Da'õ sa chõnia nono si matua, Da'õ sa nono latano,
Chõ Gõzõ, sangai fangetu, Chõ Gõzõ, sangai fucho.
Ba mamagõmagõlõ li wehede, Mamagõmagõlõ li huhuo,
Chõ dunae, tambai nga'eu, Chõ dunae, tambai mboto.
Lalau sa mangahalõ tanõ, Lalau sa molahoi daso.
La'uri mbawira ba haja, La'uri mbawi ba mba'o,
Ba labe'e bõli gana'a haresõ, Labe'e bõli gana'a hamo.
Chõra mbawira ba haja, Chõra mbawi ba mba'o.
Ba no owulo gana'a haresõ, Ba no owulo gana'a hamo.
Ba mamagõlõ li wehede, Ba mamagõlõ li huhuo.
Ba he ono si matua, Ba he ono latano,
Ba data'osara'õ li wehede, Data'osara'õ li huhuo.
Takaoni zalaw̃a helanõ, Takaoni Duha terongo.
Ha nikaoni salaw̃a helanõ? Ha nikaoni Duha terongo?
Ata Samagõwaulu adu, Ata Samagõwaulu luo,
Salaw̃a Mazingõ si hõnõ, Salaw̃a Mazingõ sato.
Tuha Mangawõla mbaw̃a, Tuha Mangawõla luo,
Ba Hõsõ talu golajama, Ba Hõsõ talu zebolo;
A'oi salaw̃a Mazingõ si hõnõ, A'oi salaw̃a Mazingõ sato.
Kabua wa'u ba niha raja, Kabua wa'u ba Lahemo,
Lafabua sadumba jaw̃a, Lafabua sadumba luo,
Ba Hedu mangaraza langi, Hedu mangaraza luo.
Sambua Zõchia mangaraza wangetu, Sambua Zõchia mangaraza wucho,
Sambua Lafauadu ba niha raja, Lafauadu ba Lahemo,
Sambua Walili sõchi mangaraza, Sambua Walili sõchi mangehao,
Sambua Latandra tõdõ mõlõ, Sambua Latandra tõdõ luo,
Samõsa W̃õli ba gambõlõ langi, Samõsa W̃õli ba gambõlõ luo,
Sambua Namada Zumbari zumbaõ, Sambua Namada Dohude ga'o;
A'oi salaw̃a Mazingõ si hõnõ, A'oi salaw̃a Mazingõ sato.
Maoso Gõzõ sanema bõwõ, Maoso Gõzõ sangai fucho,
Ilau humede, me lualua, Ilau humede, me noso:
»He salaw̃a Mazingõ si hõnõ! He salaw̃a Mazingõ sato!
Ubago gahe gelagela, Ubago gahe ngaroto.«
Ibago rai õfa tugela, Ibago rai õfa bowo;
Ibago nitali ba mbagi, Ibago hadoli doto;
Ibago naja saembu ana'a, Ibago naja saembu hamo.

Andrõ owulo Mazingõ si hõnõ, Andrõ owulo Mazingõ sato.
Oi owulo, a'oi mõi, Oi owulo, a'oi so:
He iraono, he satua, Ba he zatua, ba he ndraono.
A'oi owua dõdõ, ma'igi'igi, A'oi owua dõdõ, musomuso
Mbanua Mazingõ si hõnõ, Mbanua Mazingõ sato.
Ifangahangahaõ manu zi hõnõ, Ifangahangahaõ manu zato,
Me ibunu mbawinia ba haja, Me ibunu mbawi ba mba'o.
Da'o dandrõsa gowuloa mbanua, Da'õ dandrõsa gowuloa zato;
Andrõ tesou dete ahe lõlõ lahina, Andrõ tesou dete ahe lõlõ nafo.
Da'õ wamaedo zalaw̃a Helanõ, Da'õ wamaedo Duha terongo.

V.[1]

GLEICHNISSE.

(Amaedola sebua.)

1. TUHA JENSEITS DES MEERES.

Tuha besass eine weisse Katze, die hatte ein Junges. Als nun Tuha eines Tages spazieren ging lief die junge Katze hinter ihm her. Da trat er unversehens auf dieselbe und als er sahe, dass er sie todt getreten habe, schrie er: „Wo ist die Alte„? „Wo ist die Alte„? „Ich will auch diese todt treten„! Da antworteten die Leute die bei ihm waren: „Du hast das Junge zertreten, Grossvater, und willst nun auch die Alte zertreten„? Aber er sagte: „Nein, wo ist die Alte? ich will auch diese zertreten.„ „Aber sie sitzt im Rauchfang„, erwiederten die anderen.

2. IWOWALACHA.

Einst als Iwowalacha schwanger war, bereiteten ihr Mann und ihre Schwägerinnen pikante säuerliche Speisen für sie. Aber sie wollte dieselben nicht essen; was man ihr auch brachte, sie ass es nicht. Da fragte man sie: „Nun, was willst du denn essen, da du diese säuerlichen Speisen nicht issest„? „Ich esse das nicht„, antwortete Iwowalacha, „aber der Blitz aus der Wolke soll meine Speize sein. Bindet dem Hunde ein Lendentuch um und lasst die Katze tanzen am Dachfenster, dann wird der Blitz einschlagen und den will ich essen, der soll meine Speise sein.„ Und man gehorchte ihren Worten, man band dem Hunde ein Lendentuch um und liess die Katze tanzen am Dachfenster und darauf schlug der Blitz ein und diesen ass Iwowalacha; das wollte sie.

3. DIE WETTENDEN.

Einst scherzten Razõ und Sila'o. Razõ besuchte Sila'o, und als er auf dem Hofe angekommen war, stiess er seine Lanze in den Boden, an der Dachtraufe, stampfte mit den Füssen den Untersatz der Leiter und stieg hinauf. Und als er oben auf der Leiter war und den einen Fuss bereits oben hatte, den anderen aber noch auf der Leiter,

---

[1] Die deutschen Stücke unter V, VI und VII sind Übersetzungen der vorhergehenden unter II, III und IV.

da sagte er zu Sila'o: „Rathe einmal, ob ich ins Haus gehen werde, oder nicht." Da antwortete Sila'o: „Ja Razõ, wenn ich nun sagen würde, du werdest ins Haus gehen, dann möchtest du nicht hineingehen." „So sage nur irgend was", erwiederte Razõ. „Ja warte nur," sagte Sila'o, „ich werde es gleich sagen." Darauf holte sie ein Huhn und ein Messer und sagte zu Razõ: „Rathe auch einmal, ob ich dem Hahn den Hals abschneiden werde oder nicht." „Dass dich doch!" erwiederte Razõ, „du bist gerade so schlau wie ich; jetzt will ich auch ins Haus gehen."

4. KAWOFO.

Ein Mann mit Namen Kawofo ging eines Tages auf die Wildschweinjagd. Es regnete, aber Kawofo sagte: „Ich will auf die Jagd gehen." Er ging, aber er traf kein Wildschwein an und ging wieder nach Hause, als der Regen aufgehört hatte. Da traf er eine Frau an, die Töpfe brannte auf der Ruine eines Feldhauses. Dieselbe hatte sich Kaladiknollen geröstet, die sie noch im Feuer hatte.

Nun kam Kawofo ganz durchnässt an und hätte sich gerne gewärmt; er war schon in der Nähe des Feuers. Da sass ein Rabe auf einem Baume und schrie immerfort: „Ā! ā!" (iss! iss!). „Wie soll ich es machen", sagte Kawofo, „soll ich essen? aber es ist mir nicht angeboten worden." Dann schrie der Rabe wieder: „Ā! ā"! „Wie soll ich es machen", sagte darauf die Frau, „soll ich es ihm anbieten? aber ich bin nicht darum gebeten worden". Und so ging es fort; Kawofo hätte gerne gegessen, aber die Frau bot es ihm nicht an, und sie hätte es ihm gerne angeboten, aber Kawofo bat nicht darum.

5. DIE SÖHNE DES SAMAGÕWAULU.

Als die Söhne des Samagõwaulu einst auf die Jagd gingen, erlegten sie ein Reh. Und sie schlachteten es und nahmen es mit nach Hause. Hier sagten sie zu den Frauen: „Lasst nichts übrig von unserem Erjagten, wir gehen morgen wieder auf die Jagd und dann haben wir kein Glück, wenn etwas von dem Erjagten im Hause bleibt". Und als es am andern Morgen hell wurde, gingen sie weg, aber eine von den Frauen hatte etwas von dem Reh vom vorigen Abend übrig gelassen. Und als sie die Hunde koppelten und gingen, da fiel das eben erwähnte Stück vom Reh, was die Frau übrig gelassen hatte, herunter (sie hatte es im Laufe des Tages ihrem Kinde zu seinem Reis geben wollen), es war nur klein, etwa so gross wie eine

Heuschrecke und es lief weg nach der Thüre. Da riefen sie: «Was ist das»? Und als es an die Leiter kam, wurde es grösser, so gross wie ein Zwerghirsch. Und sie sahen ihm nur nach, sie fingen es nicht sogleich, sie wussten nicht was es sei. Und als es an die Dachtraufe kam, da wuchs es dort noch mehr und wurde so gross wie ein Reh, gleich wie das von gestern. Und die Hunde setzten ihm nach.

6. DER HÄUPTLING VON DER QUELLE UND DER HÄUPTLING VON DER MÜNDING.

Der Häuptling von der Quelle ging zu Gaste bei dem Häuptling von der Mündung. Als Koch bei dem Häuptling von der Mündung diente der Malaie So'uligõna. Und der Häuptling von der Mündung sagte zu dem Malaien So'uligõna: «Auf! koche Reis und bereite Gemüse, ich will gehen und Fleisch kaufen für unsere Gäste». Und als dieser Häuptling weggegangen war, da sagte der Häuptling von der Quelle zu den Malaien So'uligõna: «Höre, Malaie So'uligõna»! «Was ist denn, Herr?» antwortete dieser. Der Häuptling: «Sieh', der Häuptling von der Mündung spricht über dich.» Der Koch: «Was sagt er denn, Herr?» Der Häuptling: «Ich weiss es nicht, er sagte vorhin nur: «Reis mit der Schale und Kern von gestampftem Reis, gestampfter Reis und Kern vom Reis mit der Schale.» Da wurde der Malaie So'uligõne traurig und sagte bei sich selbst: «Das sieht ja aus, als wenn ich die Speise des Häuptlings gegessen hätte.» Und er war ganz niedergeschlagen, und unterliess es das Wasser vom Reis abzuschöpfen, sodass der ganze Reis verdarb, mitsammt dem Gemüse, was gänzlich verbrannte. Da kam der Häuptling von der Mündung wieder und sagte: «Ist das Essen gar, Malaie So'uligõna»? «Nein,» erwiederte dieser, «ich bin traurig, du habest über mich gesprochen, sagt der Häuptling von der Quelle.» Da sagte der Häuptling von der Mündung: «Darum bekommen wir nichts zu essen, Häuptling von der Quelle, es liegt nur an dir.» Und sie kamen nicht zum Essen, wegen des Häuptlings von der Quelle, weil er Unsinn gemacht hatte.

7. MANGARAZA FATAHÕ UND UNSER VATER LUORUMURU.

Sie gingen alle Beide darauf aus sich ihren Lebensunterhalt zu suchen, unser Vater Luorumuru war ein Angler und Mangaraza Fatahõ ein Jäger. Luorumuru zog Aale aus dem Wasser herauf,

so dick wie ein junges (noch unentfaltetes) Feto[1]-Blatt, und wenn er einen hatte, dann warf er ihn auf das Ufer. Und droben auf den Bergen spürten die Hunde des Mangaraza Fatahõ das Wild auf, und beide erjagten sie etwas, Luorumuru Aale und Mangaraza Fatahõ junge Zwerghirsche. Da erhob sich Luorumuru und ging zu Mangaraza Fatahõ, und Luorumuru fragte: „Hast du etwas erlegt, Mangaraza Fatahõ? Ja," antwortete er, „einen jungen Zwerghirsch, er ist klein, eben erst erwachsen." Da sagte Luorumuru: „Aber ich habe einen Aal, einen sehr dicken." „Lass es gut sein", erwiederte Mangaraza Fatahõ, „das ist dein Erjagtes." „Doch halt, wir wollen beide unser Erjagtes einmal gehen lassen und sehen, welches eine Spur auf dem Boden hinterlässt, mag das meine auch klein sein, so ist es doch die erste ursprüngliche Wildpretart." Da ging Luorumuru und holte seinen Aal, und Mangaraza Fatahõ sagte: „Lass deinen Aal zuerst gehen." Und Luorumuru that es und er hinterliess keine Spur, nur dass die Erde ein wenig geglättet war. Darauf liess auch Mangaraza Fatahõ das seine gehen und die Spuren reihten sich vorwärts an einander, in der Reihe. Da sagte Mangaraza Fatahõ: „Habe ich nicht recht? mag deins auch sehr dick sein, so hinterlässt es doch keine Spur; und mag das meinige auch klein sein, aber es hinterlässt eine Spur auf dem Bodem, weil das meinige in Wahrheit das ursprüngliche Wildpret ist. Und sie gingen von dannen, als sie damit fertig waren.

8. Der Affe und der Zwerghirsch.

Einst, als der Zwerghirsch und der Affe mit einander scherzten, da sagte der Affe: „Was ist doch das Gelbe da, Zwerghirsch, neben dem Hause des Tuha?" „Das sind Apfelsinen," erwiederte der Zwerghirsch, „an denen Tuha seine Freude hat." Da sagte der Affe: „Wie ist es doch, wenn sie abfallen, giebt das auch einen Schlag auf den Boden?" Darauf der Zwerghirsch: „Es giebt einen Schlag." Der Affe: „Was ist das erste, der Schlag, oder das Rauschen, wenn sie fallen?" Der Zwerghirsch: „Erst rauscht es und dann giebt es einen Schlag." Der Affe: „Nicht doch, erst giebt es einen Schlag und dann rauscht es." Der Zwerghirsch: „Nicht doch, Affe, kehre die Sache nicht um, mache nicht den Ausfluss zur Quelle und die Quelle zum Ausfluss; warum sagst du denn, erst gebe es einen Schlag

[1] Eine Palmenart.

und dann rausche es?" Der Affe: "Halt, wir wollen klagen gehen zu Tuha." Und sie gingen. Aber der Affe war schneller, der Zwerghirsch kam langsam nach. Als der Affe in Tuhas Haus kam, da sagte Tuha: "Dass dich doch, Affe, was kommst du ins Haus hinein?" "Nicht doch, Herr," erwiederdet der Affe, "ich habe gewettet mit dem Zwerghirsch, wenn deine Apfelsinen dort abfallen, da sage ich zu ihm: "Erst giebt es einen Schlag und dann rauscht es," dagegen sagt er: "Nein, erst rauscht es und dann giebt es einen Schlag." Da sagte Toeha: "Der Zwerghirsch hat recht, Affe." "Nicht doch, Herr," erwiederte der Affe, "gieb mir recht, lass den Zwerghirsch nur verlieren, dann kannst du ihn als Zuspeise nehmen, er schmeckt gut und ist gut als Zuspeise zu gebrauchen, ich dagegen tauge nicht dazu, ich habe einen eigenen Geruch und bin noch dazu so mager." "Gut," sagte Tuha, "so sei es, ich werde ihn nehmen als Zuspeise für mich." Da kam der Zwerghirsch; er ging durch das Hundeloch. Und er sagte zu Tuha: "Ich habe gewettet mit dem Affen, Herr, in bezug auf deine Apfelsinen, ich sagte zu ihm: "Zuerst rauscht es, dann giebt es einen Schlag," er aber sagte: "Nein, zuerst giebt es einen Schlag und dann rauscht es;" und darum kommen wir zu dir." "Der Affe hat recht, Zwerghirsch, sagte Tuha, und du hast unrecht." "Aber warum verdrehst du das Recht, Herr?" erwiederte der Zwerghirsch. Darauf sagte Tuha zu dem Zwerghirsch: "Ich werde dich als Zuspeise für mich nehmen, das ist dein Theil." Und er nahm ein Messer und schnitt dem Zwerghirsch den Hals ab. Und als nun der Zwerghirsch verloren hatte, da ging der Affe von dannen.

Und Tuha kochte den Zwerghirsch, und als das Wasser Blasen warf und beinahe kochte, da rührte Tuha darin, und wie er so rührte, da platzten die Gelenke des Zwerghirsches und es spritzte in Tuhas Augen. Da sagte Tuha: "Du hast mich betrogen, Affe, es ist doch grossartig mit dir! weil du gesagt hast: "Nimm meine Partei, und nimm den Zwerghirsch nachher als Zuspeisse für dich;" darum spritzt mir die Sache jetzt in die Augen, das ist allein deine Schuld." So geschah es; Tuha brachte einen Unschuldigen ums Leben und darum spritzte ihm die Sache in die Augen.

9. Buruti-Mensch und Buruti-Geist.

Buruti-Mensch hatte zwei Kinder, von denen das älteste etwa fünf Jahre alt war. Nun war Buruti-Mensch einst ausgegangen und

hatte ihre beiden Kinder zurückgelassen. Als dann die Mutter lange ausblieb, weinten jene und das älteste sagte: „Warum bleibt meine Mutter heute so lange?" Da kam Buruti-Geist die Leiter herauf und sagte: „Warum weinst du?" „Meine Mutter ist weggegangen," antwortete das Kind. „Wer ist denn noch deine Mutter?" erwiederte Buruti-Geist, „und hier bin ich, deine Mutter." „Du bist nicht meine Mutter," sagte das Kind, „ich kenne meine Mutter wohl." „Sei nur gehorsam," antwortete Buruti-Geist, „folge mir, ich habe dich lieb; iss nur, hier hast du dein Essen." Und das Kind ass die Speise. Und als es gegessen hatte, fand es Gefallen an der Buruti-Geist. Darauf ging Buruti-Geist weg und nahm das Kind mit. Und als sie über Tuhas Hof ging, da sagte Tuha: „Was hast du da für ein Kind, Buruti-Geist?" „Mein Kind", erwiederte sie, und ging.

Da kam Buruti-Mensch zurück, und sagte zu ihren kleinen Kinde: „Wo ist deine Schwester?" „Die Frau von soeben hat sie geholt," antwortete es. Darauf ging Buruti-Mensch weg und fragte Tuha: „Hast du niemand gesehen hier vorbeigehen, Tuha? man hat mein Kind gestohlen." „Nur die Buruti-Geist habe ich eben gesehen," sagte Tuha, „sie hatte ein Kind, behauptete aber, es sei ihr Kind, als ich fragte." Da lief die Buruti-Mensch der Burutu-Geist nach und holte sich ein und sagte zu ihr: „Warum stiehlst du mein Kind, Buruti-Geist." „Wo ist denn dein Kind?" erwiederte diese, „dies ist ja mein Kind." „Das ist nicht so," sagte Buruti-Mensch, „das ist mein Kind." Und sie geriethen darüber in Wortwechsel. Endlich sagte Buruti-Mensch: „Nicht doch, komm, wir wollen klagen gehen zu Tuha." Und sie gingen und Buruti-Mensch sagte: „Hier ist mein Kind von soeben, die Buruti-Geist hat es gestohlen." „Warum soll ich eine Diebin sein," erwiederte Buruti-Geist, „da dies doch mein Kind ist?" Da sagte Tuha: „Gebt mir das Kind, ich will es in die Kammer bringen." Und Tuha nahm das Kind und trug es in die Kammer. Er nahm eine Trommel, setzte das Kind hinein und sagte zu ihm: „Bewege dich nicht und sage nichts hier drinnen, aber höre was man nachher sagen wird." Dann trug er die Trommel hinaus und sagte zu der Buruti-Geist: „Trage diese Trommel hinauf auf den Berg Mandrehe, und wenn du auf der Spitze des Berges angekommen bist, dann komm wieder herunter." Und die Buruti-Geist that es. Und als sie bis auf die Mitte des Berges gekommen war, da setzte sie die Trommel nieder, um auszuruhen und sagte: „Mag ich auch müde werden, wenn ich dann nur das Kind dieser

Buruti-Mensch auch behalten darf.„ Und das Kind in der Trommel hörte zu. Dann ging sie weiter und kam auf der Spitze des Berges an, dort ruhte sie sich aus und wiederholte ihre Rede von vorhin.

Dann kehrte sie zurück zu Tuha und sagte: „Hier hast du die Trommel von soeben, Tuha.„ Da sagte Tuha: „Gehe auch hin Buruti-Mensch und wenn du auf der Spitze des Berges angekommen bist, dann kehre hierher zurück.„ Und Buruti-Mensch ging. Als sie bis in die Mitte des Berges gekommen war, ruhte sie aus und sagte: „Es ist doch zu arg mit dir, Buruti-Geist, du bist allein Schuld, das ich müde werde, wegen meines eigenen Kindes.„ Und das Kind in der Trommel hörte wieder zu. Und als die Frau auf der Spitze des Berges angekommen war, wiederholte sie ihre Worte von vorhin. Dann kehrte sie heim zu Tuha und sagte: „Hier hast du die Trommel, Herr.„ „Es ist gut,„ sagte dieser. Dann öffnete er die Trommel und fragte das Kind: „Was hat die erste vorhin gesagt?„ „Sie ruhte aus,„ erwiederte das Kind,„ und sagte: „Wenn ich nur das Kind dieser Buruti-Mensch auch nachher wirklich behalten darf, ich werde so müde.„ „Und was sagte die andere?„ fragte Tuha. „Sie ruhte aus,„ erwiederte das Kind, und sagte: „Es ist doch zu arg mit dieser Buruti-Geist; ich bin so müde, und nur von ihretwegen.„ Da sagte Tuha: „Das ist seine Mutter, diese Buruti-Mensch.„

10. FUTI.

Als einst der Häuptling von der Mündung auf die Brautschau ging, zu wem ging er da? Zu Tuha jenseits des Meeres; Futi hiess die Tochter. Da fragte Tuha: „Wohin gehst du, Häuptling?„ „Ich gehe auf die Brautschau,„ erwiederte er, „zu einem guten Häuptlinge, der nicht zweierlei Rede führt.„ „Gut,„ sagte Tuha, „wir wollen gleich darüber reden.„ Dann fragte er seine Tochter Futi: „Wie steht es, Futi, gefällt dir der Häuptling?„ „Frage mich doch nicht, Vater,„ erwiederte Futi, „frage ihn doch, wie es ist bei ihm zu Hause, ob er ein angesehener Mann ist, oder ein Armer.„ Da sagte Tuha zu dem Häuptling: „Aber wie steht es, bist du ein hochgestellter Mann?„ „Ich bin der alleinige Häuptling im Lande,„ erwiederte er, „es giebt niemand, der höher stände, als ich.„ Darauf Tuha: „Und bist du auch reich?„ Er: „Ich habe einen sehr grossen Reichthum im Hause; neun Kisten voll Gold.„ Tuha: „Wie ist es, hast du auch Dolche?„ Er: „Jawohl, und meine Dolche sind alle länger als die Dolche anderer Leute; ich habe eine ganze Menge,

einen Arm lang und einen halben Arm lang und auch von einem halben Klafter.« Tuha: »Aber wie ist es, wenn du redest, wenn du eine Verhandlung hast mit deinen Mithäuptlingen?« Er: »Bis meine Genossen zwei Worte gesagt haben, habe ich schon etwa vier gesagt, und bis meine Genossen vier gesagt haben, habe ich schon etwa zehn gesagt, und bis sie zehn gesagt haben, habe ich schon etwa hundert gesagt.« »Es ist gut,« sagte hierauf Tuha, »wir reden gleich darüber, ich will die Futi erst fragen.« »Wie ist es Futi, hast du die Aussage des Häuptlings gehört?« Futi: »Ich habe sie gehört.« Tuha: »Wie ist es, gefällt er dir?« Futi: »Geh nur, Vater, und sage ihm, er möge nur vorläufig wieder gehen.« Und der Häuptling ging weg, er gefiel der Futi nicht, weil er so ein gewaltig grosser Häuptling war.

Dann kam ein anderer Mann zu Tuha, der Häuptling von der Quelle. Da sagte Tuha: »Wohin gehst du, Häuptling?« Er: »Ich gehe auf die Brautschau, zu einem Häuptlinge, der eine gute Rede führt, der nicht bald so und bald so spricht.« Tuha: »Gut, ich will die Futi fragen.« Und Tuha fragte die Futi wieder: »Gefällt dir der Häuptling von der Quelle, Futi?« »Frage ihn, Vater,« erwiederte Futi,« wie es ist bei ihm zu Hause.« Da fragte Tuha den Häuptling: »Wie steht es mit dir, in deinem Hause, bist du ein Hochgestellter?« Er: »Ach was, Hochgestellter? ich bin ja wohl so in etwa Häuptling, aber es giebt doch solche, die über mir stehen.« Tuha: »Bist du denn reich?« Er: »Ein weniges besitze ich; es reicht zum Leben.« Tuha: »Wie ist es, hast du viele Dolche und lange?« Er: »Nein, ich habe nur einen Dolch und der ist kurz, von der gewöhnlichen Länge der Dolche meiner Genossen.« Tuha: »Wie ist es, wenn du eine Verhandlung führst mit deinen Genossen?« Der Häuptling: »Wenn meine Genossen vier Worte gesagt haben, dann habe ich etwa zwei gesagt, und bis meine Genossen hundert Worte gesagt haben, habe ich erst etwa zehn gesagt.«

Da sagte Tuha zu Futi: »Wie ist es, Futi, gefällt dir dieser?« »Der gefällt mir, Vater,« erwiederte Futi. Da sagten die Leute zu Futi, weil sie sich wunderten: »Warum gefiel dir der Häuptling von der Mündung nicht? das war ein Hochgestellter und noch dazu sehr reich.« Aber Futi erwiederte: »Den liebe ich, dem der Neid seiner Genossen ferne bleibt.«

11. NGASARA LUO UND NGASARA WONGI.

Ngasara Luo und Ngasara Wongi gingen eine Wette ein. Der erstere sagte zu letzterem: „Wir wollen einmal probiren, wer es am längsten aushält nicht zu schlafen, Ngasara Wongi." „Gut," erwiederte dieser, „aber was thun wir nachher, wenn einer einschläft?" Wenn ich einschlafe," sagte Ngasara Luo, „dann haue mir morgen den Hals ab und ebenso wenn du einschläfst, dann haue ich dir den Hals ab." „Es ist gut," erwiederte der andere. Und etwa um elf Uhr Nachts rief Ngasara Luo: „Schläfst du, Ngasara Wongi?" „Nein Ngasara Luo:" erwiederte er. Und ungefähr um Mitternacht rief auch Ngasara Wongi: „Schläfst du, Ngasara Luo?" „Nein, Ngasara Wongi," antwortete er. Und etwa gegen zwei Uhr rief Ngasara Luo wieder: „Schläfst du dort, Ngasara Wongi?" Aber Ngasara Wongi antwortete nicht, weil er eingeschlafen war; und Ngasara Luo rief wieder: „Schläfst du, Ngasara Wongi?" Aber er hörte es nicht. Dreimal rief Ngasara Luo, aber er hörte es nicht.

Da sagte Ngasara Luo: „Gut, ich haue dir ja doch morgen den Hals ab, wir haben es gestern Abend gesagt." Und erst als es Tag wurde, stand Ngasara Wongi auf und sagte zu seiner Frau: „Hast du heute Nacht gehört, dass Ngasara Luo gerufen hat?" „Ja," erwiederte diese. Er: „Wie oft hat er gerufen?" Sie: „Dreimal." Da stand Ngasara Luo auf, nahm sein Schwert und ging zu Ngasara Wongi und sagte: „Ich werde jetzt deinen Hals abhauen, es ist nicht gegangen, wie wir gestern Abend gesagt haben." „Halt," erwiederte Ngasara Wongi, „warte ein wenig, dann kannst du mir nachher den Hals abhauen; ich hörte ja deinen Ruf, dreimal, aber darum habe ich nicht geantwortet, ich träumte ich hinge Undru[1]-Früchte und Awõni[2]-Früchte aneinander." „Dass dich doch! Ngasara Wongi," erwiederte Ngasara Luo, „du bist schlauer als ich." Und so kam es nicht dazu, das Ngasara Luo dem Ngasara Wongi den Hals abhaute.

12. SAERUMBÕWÕ UND SILAGÕ'ÕMAOMAO.

Saerumbõwõ ging in den Wald, um Bretter zu behauen und Silagõ'õmaomao war zu Hause. Er war stets zu Hause, weil er böse Geschwüre hatte; er war sehr mager, alle seine Rippen waren zu

[1] Eine Art Kürbis.
[2] Eine Holzsorte.

sehen. Und seine Beschäftigung dort zu Hause bestand darin, dass er Hühner stahl, und zwar die Hühner des Saerumbõwõ. Und am Abend kam Saerumbõwõ und sagte: Hast du heute alle meine Hühner gesehen, Silagõ'õmaomao?« »Sie waren heute alle da,« erwiederte dieser. Da stand Saerumbõwõ auf, zündete eine Fackel an und suchte nach seinen Hühnern, und es fehlte eins. Da sagte er zu Silagõ'õmaomao: »Es ist ein Huhn weg, Silagõ'õmaomao.« »So,« antwortete dieser, »ich bin wohl hinter deinen Hühnern hergegangen im Dickicht herum.« Darauf rief Saerumbõwõ: »Wer bist du, der mein Huhn gegessen hat? und wenn du es noch nicht gegessen hast, so lass es laufen in dieser Nacht.« Und als es Tag wurde rief er die Leute zusammen und sagte: »Ihr sollt schwören.« Dann holte er ein Gewehr und Erde und eine Katze, und sie schwuren darauf: »Imfalle dass ich das Huhn gestohlen habe, so verzehre mich hõloe[1], da ich es aber nicht gestohlen habe, so möge ich gesegnet sein.« Da sagte die Menge: »Silagõ'õmaomao soll auch schwören, er möchte es am Ende gegessen haben,« und man sagte: »Geh', Silagõ'õmaomao.« »Ich kann nicht,« erwiederte er, »mögt ihr es mir auch zum Vorwurf machen, der Schmerz in meinen Geschwüren würde zunehmen.« Aber sie sagten: »Geh' doch nur,« und er gehorchte, er ging und schwur und sagte: »Wenn ich das Huhn gestohlen habe, dann hat Saerumbõwõ kein Erbarmen mehr mit Silagõ'õmaomao, er ist so mager wegen seiner Geschwüre. Da sagten sie zu ihm: »Warum denn auf diese Weise, du sagst ja nicht, dass du verzehrt werden mögest.« Und man sagte: »Geh' noch einmal.« und er ging, aber er sagte dieselben Worte, wie vorhin.

13. DER FISCH IM WASSER UND DIE RATTE.

Der Fisch sagte zur Ratte: »Hör Ratte!« Die Ratte: »Was ist es?« Der Fisch: »Lass uns Freundschaft schliessen.« Die Ratte: »Was für Freundschaft?« Der Fisch: »Geh! hole die Leber des Krokodills drunten mitten im Wasser und gieb sie mir zu essen, dann gehe ich auch und hole dir ein Ei von den Huhn des Menschen, aus dem Hause, und gebe es dir zu essen.« Da stimmte die Ratte zu und ging weg, um einen Weg zu suchen, auf dem sie zu der Leber des Krokodills gelangen könne. Nun stand eine Kokos-Palme am Ufer des Flusses, die sich über das Wasser neigte, und

[1] Hõlu ist der Gegenstand auf den man schwört.

in dem Flusse waren sehr viele Krokodille; wenn eine Frucht ins Wasser fiel, dann schnappten sie dieselbe gleich weg und frassen sie auf. Darum kletterte die Ratte in die Krone der Palme und durchlöcherte die äussere Schale einer Nuss, mitsammt der inneren und richtete sich wohnlich darin ein, und als sie damit fertig war, durchnagte sie den Stiel, aber nicht ganz, etwas liess sie, etwa so dick wie ein Haar. Dann ging sie hinein und als sich ein Wind erhob, da riss das was sie vom Stiel übrig gelassen hatte, und die Nuss fiel herunter, und ein Krokodill verschluckte sie ganz, mit der Ratte darin, und die Ratte biss nun die Leber des Krokodills ab und trug sie in die Nuss hinein. Und etwa zwei Tage darauf ging das Krokodill hin und spie die Nuss mitsammt der Ratte ans Ufer, und als das Krokodill sie ausspie, lief die Ratte weg und nahm die Leber des Krokodills mit. Sie ging zum Fisch und sagte: „Hier ist deine Krokodillenleber, Fisch, aber erst gieb mir das Hühnerei, dann erst gebe ich sie dir.“ „Warte“, erwiederte der Fisch, „ich gehe jetzt, um es zu holen.“ Darauf ging der Fisch und begab sich in die Wasserleitung und als eine Frau kam, zum Wasserholen und ihr Wassergefäss unter den Strahl hielt, da schwang er sich in das Gefäss hinein. Und die Frau ging heim und stellte ihre Tracht Wassergefässe unter das Haus, neben die Leiter und nicht weit davon war der Behälter für die Hühnereier und der Fisch ging und holte und kehrte zurück in das Gefäss. Als man dann das Wasser verbraucht hatte aus dem Gefäse, da holte man wieder und nahm auch das Gefäss mit, in dem sich der Fisch befand, und als es unter den Strahl gehalten wurde, da schwang sich der Fisch wieder ins Wasser und nun tauschten die beiden ihre Beute aus.

14. SAMOGÕWAULU IM SÜDEN.

Samagõwaulu im Süden hatte neun Söhne, aber nur acht waren erwachsen, der eine war noch klein, der jüngste, mit Namen Falamagõ. Und eines Tages, als sie auf die Jagd gingen, da sagte Falamagõ, dieser ihr jüngster Bruder: „Ich gehe mit euch, Brüder, noch nie habe ich in Wirklichkeit einen Hirsch oder ein Wildschwein gesehen.“ Da sagten seine Brüder: „Gehe nicht, du möchtest dich verirren, weil du noch nie ins Dickicht gegangen bist.“ Er aber sagte zu seinem Vater: „Ich gehe mit meinen Brüdern, Vater.“ „Gehe nicht mein, Sohn,“ erwiederte der Vater, „du möchtest dich verirren.“ Er zu seinem Vater: „Lass mich nur gehen, Vater.“

Der Vater: »Wenn du denn durchaus willst, so gehe; gieb mir keine Schuld, wenn du dich verirrst.« Da ging er und begleitete seine Brüder, und als sie in den Wald kamen, da liessen seine Brüder ihre neun Hunde los. Und als dann seine Brüder dem Gebell der Hunde nachliefen, da blieb er zurück und verirrte sich. Er verfolgte einen Pfad der Wildschweine im Dickicht. Und seine Brüder hatten Glück, sie erlegten Hirsche und Wildschweine und sie zerstückelten dieselben und trugen sie nach Hause zu ihren Vater und sagten: »Hier hast du gekochten Hirsch und gekochtes Wildschwein, Vater.« »Schön, meine Lieben,« erwiederte ihr Vater, »thut es erst da oben in den Speisekorb; wo ist euer jüngster Bruder?« »Er ist zurückgeblieben,« antworteten sie, »heute, im Laufe des Tages, als wir dem Gebell der Hunde nachliefen, da konnte er nicht so schnell hinter uns darein.« Da sagte ihr Vater: »Warum habt ihr ihn zurückgelassen, waret ihr nicht besorgt um diesen euren jüngsten Bruder?« »Er wird nachher schon kommen,« erwiederten sie, »wo sollte er hingehen?« Da weinte ihr Vater und sagte ein übers andere Mal: »O Falamagõ! verfolge nicht den Pfad der Hirsche, Falamagõ, gehe nicht dem Pfade der Wildschweine nach, Falamagõ! mögest du auf dem Hauptwege zurechtkommen, Falamagõ, der ins Dorf führt und unter dem Rathhause endet, Falamagõ!« Da sagten seine Söhne: »Er wird gleich schon kommen, hier oben hast du erst das gekochte Hirschfleisch, im Speisekorbe.« »Es ist gut, meine Lieben,« erwiederte er. Und dann weinte er wieder, viermal, so wie eben. Und sogleich kam Falamagõ an. Da sagte der Vater zu ihnen: »Ihr glaubtet vorhin, dass sei Spass von mir, siehe, da ist euer jüngster Bruder; nun macht es nächstens nicht wieder so.«

15. GROSSVATER BÕLA.

Unser Grossvater Bõla setzte einst über einen Fluss und hatte beide Hände voll, einen Sohn und eine Tochter und einen Schmuckkasten. Und als er mitten im Fluss war, versank er. Nun stand unsere Grossmutter Torosi am Ufer und sah, dass unser Grossvater Bõla am Versinken war, da rief sie: »Lass eins fahren, Bõla!« Bõla hörte dies, aber er liess nichts fahren. Und als er das jenseitige Ufer erreicht hatte, fragte er die Torosi: »Was sagtest du eben zu mir, Torosi, als ich im Flusse war?« »Ich sagte zu dir,« erwiederte Torosi, »du mögest keins fahren lassen.« »Das hast du nicht gesagt,« antwortete Bõla, »du hast mir gesagt: »Lass eins fahren, Bõla!« »Aber

welches sollte ich fahren lassen? Lies ich den Sohn fahren, so war dies der Augapfel, und liess ich die Tochter fahren, so ist das ein Kind, das uns die Wege ins Land bahnt [1]; oder den Schmuckkasten? das ist Herzblut.

16. LAETO SALO UND LAETE SA'A.

Laeto Salo war zu Hause und drehte Stricke und als er die Fasern an dem Stricke abschnitt, da verwundete er sich die Fingerspitze. Und weit hinaus, mitten auf dem Meere befand sich Laete Sa'a, und doch that ihm sein Finger weh. Ein anderes mal fischte Laete sa'a, da stach ihm ein Fisch, und dies that zu Hause dem Laete Salo weh. Darum sagt man: „Was dem Laete Salo weh thut, das thut auch dem Laete sa'a weh.“

17 KAPITAIN HAKEKE.

Das Schiff des Kapitains Hakeke lag im Hafen und man ging unter Segel und fuhr hinaus aufs Meer und das Meer war sehr ruhig. Als sie dann auf die hohe See kamen, fragten sie den Kapitain: „Warum sagtest du vorhin nichts, Kapitain, als wir aussegelten?“ „Weil es schön war,“ erwiederte er. Später, als sie wieder den Hafen erreichten und das Schiff hineinbringen wollten, da gingen die Wellen sehr hoch, sodass sie die Ladung zum Theil ins Meer werfen mussten und dass das Schiff zerbrach. Da fragten ihn die Steuerleute: „Warum hast du vorhin nichts gesagt?“ „Ich sahe dass es schief gehe,“ erwiederte er.

18. TUHA, DER SOHN VON HÄUPTLING KATER.

Futi Katze war der Name der Frau des Häuptlings Kater, und ihr Sohn hiess Tuha. Eines Tages nun sagte Tuha zu seinem Vater: „Du bist mein Vater nicht mehr.“ Und dann sagte er auch zu seiner Mutter: „Du bist meine Mutter nicht mehr, ihr seid nicht schön, ich werde mir jetzt einen schönen Vater suchen. „Dann ging er zur Sonne und sagte zu ihr: „Du bist mein Vater, Sonne, du bist meine Aeltern.“ Aber die Sonne antwortete ihm: „Nenne mich nicht Vater, es giebt noch einen stärkeren, als ich bin.“ Tuha: „Vor wem fürchtest du dich denn?“ Die Sonne: „Das fürchte

[1] Indem man nämlich durch ihre Verheirathung neue Verbindungen anknüpft.

ich, wenn ich in die Nähe des Horizonts komme [1].„ Tuha: „Was ist das?„ Die Sonne: „Den Haifisch, den fürchte ich, der schluckt mich, darum gehe doch zu ihm.„ Da ging Tuha zum Haifisch und sagte zu ihm: „Du bist mein Vater, du bist meine Aeltern.„ Der Haifisch: „Nenne mich nicht Vater, es giebt noch etwas, was ich fürchte.„ Tuha: „Was ist es, was du fürchtest?„ Der Haifisch: „Das ist es, was ich fürchte, der Knäuel Bindfaden, den lässt man zu mir hinunter, und am Ende ist eine Angel, die schlucke ich, und dann ist mir der Tod gewiss; gehe doch zu dem.„ Und Tuha ging zu dem Knäuel Bindfaden und sagte zu ihm: „Du bist mein Vater, du bist meine Aeltern.„ Darauf der Knäuel Bindfaden: „Nenne mich nicht Vater, es giebt noch etwas, was ich fürchte.„ Tuha: „Was ist es, was du fürchtest?„ Der Knäuel Bindfaden: „Das fürchte ich, wenn das Feuer aus ist, dann sind sie da.„ Tuha: „Wer mag das wohl sein?„ Der Knäuel Bindfaden: „Die Ratte, die fürchte ich, die zernagt mich, und beisst mich mitten durch, gehe doch zu ihr.„ Da ging Tuha zur Ratte und sagte: „Du bist mein Vater, Ratte, du bist mein Aeltern.„ Die Ratte: „Nenne mich nicht Vater, es giebt noch etwas, was ich fürchte.„ Tuha: „Vor wem fürchtest du dich denn?„ Die Ratte: „Das ist es, was ich fürchte, die Katze, die fasst meinen Hals und dann bin ich todt.„ Tuha: „Wo sind sie?„ Die Ratte: „Sieh' dort auf den Topfuntersätzen auf dem Heerde.„ Da sahe Tuha hin und sagte: „Das ist ja meine Mutter,„ und so sahe er auch seinen Vater und sagte: „Das ist ja mein Vater.„

---

[1] Nach der Vorstellung dass die Sonne ins Meer taucht.

VI.

KINDERLIEDER.

(Manõmanõ ndraono).

1.

O Erdhuhn, Erdhuhn! Ich fliehe, ich gehe, ich gehe,
Nach Orahili, nach Oradanõ, Nach Ora zagalawa tanõ. [1]
Die Heuschrecke geht, der Rabe geht, Es geht der Glück hat auf der Jagd,
Auf der Jagd am Rande des Beetes [2], Am Rande des Beetes das zum Sprechen bringt.
Das zum Sprechen bringt, das zum Reden bringt, Das zum Reden bringt die Frau;
Die Frau Sibowogae, die Gold-Sibowagae, mein Freund,
Die scharrt, die Füsse hat wie eine Turteltaube;
Die kratzt, die Füsse hat wie ein Nazese. [3]

2

Wohin geht deine Mutter, mein Liebling?
Sie geht um zu schlafen im Felde,
Im Felde, welches bearbeitet ist,
Das bearbeitet ist mit einem Holzspaten,
Mit einem Holzspaten von Berua-Holz.
Sie hat zwei grosse Schweine
Und ein Maru[4]-Schwein.
Zwei mit vorstehenden Schulterknochen,
Knochen wie die Hülle eines Blattstiels,
Wie die Hülle einer Gelbwurzelblüthe,
Einer Gelbwurzelblüthe im Norden;
Deine Schwiegertochter ist gestorben.
Eine Hausgenossin von dir,
Eine Genossin des Hauses der Laoli. [5]
Die Glocken fallen herunter,
Die Glocken des Ma'ae-Baumes.

Der Blattstiel der Banane erhält einen Schlag,
Der Blattstiel der wohlriechenden Banane.
Die Wasserschöpfstelle erhält einen Schlag,
Die trübe Wasserschöpfstelle.
Das Ufer des trüben Wassers erhält einen Schlag,
Das Ufer des trüben Wassers nach dem Oberlauf hin.
Ein Fisch ergreift die Flucht,
Ein Fischlein von dem Platze,
Von dem Platze des Gõrigõri[6],
Mit einem Lato[7]-Blatt kann man ihn schlagen,
Mit einem Ingwer-Blatt ihn spiessen.

3.

Gieb es nicht, gieb es nicht!
Es geht aus zum Kopfschnellen Lasahua,
Es geht aus zum Kopfschnellen Laerise.
Droben zum Lõlõmatua [8]
Drunten zum Lõlõalawe [9]
Er trifft zusammen mit der Galawe [10]
Und er spiesst sie mit der Lanze,
Es spritzt heraus geronnenes Blut,
Mit dem letzten Athemzuge kommt der Tod.
Sein Stock von Palmenholz zerbricht,
Es zerbricht sein Stock von Beruaholz:
Statt dessen nimmt er Duruduru, [11]
Statt dessen nimmt er La'ore, [12]
La'ore manawa danõ: [13]
Ich setze Kaladiblätter aneinander,
Ich setze aneinander die Blätter des Dodou. [14]
Zu meinem Vergnügen habe ich einen Krebs.
Ich ziehe ihn hin und her in Strome,
Im Strome des Schaumes des Kochwassers.
Des Schaumes des Kochwassers von einem Lagasi; [15]
Den Lagasi lässt man fahren,
Man überlässt ihn den Kopfschnellern,
Den Kopfschnellern auf der Höhe,
Den Kopfschnellern im Flachlande.
Ich schneide den Hals ab, und es blutet nicht,
Ich ziehe ein Haar aus, und das Blut spritzt hervor.
Hole eine Schüssel für das Blut,

Hole ein Blatt [16] für das Gehirn.
Ich bekomme das, worin das Gehirn gebacken ist,
Du bekommst das, worin etwas gewisses von einem
Kinde gebacken ist,
Du Kindermagd.

4.

Komm herein Silewe, [17]
Komm und trink Reiswasser.
Komm denn herunter, Kind des Gastes,
Komm denn und trink Palmwein aus der Flasche.
Komm und stosse dich im Splitter,
Komm und stosse dich am Stumpf;
Unten am Fussgestell der Leiter,
Am Fussgestell der Leiter des Larise. [18]
Den Larise lässt man fahren,
Man lässt ihn gehen als Kopfschneller;
Als Kopfschneller auf der Höhe,
Als Kopfschneller im Flachlande.
Ich bekomme das Maul eines La'edo, [19]
Du bekommst das Maul einer Katzeneule.

5.

Sieh' da kommt meine Mutter,
Sie hat eine Maru-Gurke,
Aber sie giebt sie mir nicht,
Sie giebt sie meinen älteren Bruder.
Sie schneidet sie für uns entzwei,
Sie giebt mir das Stielende,
Und ich lecke daran, da ist es bitter.
Werfe ich es in den Schweinestall,
So erschnappt es gleich die Sau.
Werfe ich es in die Gosse,
So frisst es sofort der Hahn.
Werfe ich es auf die Strasse,
So ergreift es gleich der Kopfschneller.
Werfe ich es auf den Hof,
So frisst es sofort die Steinkatze.
Ich bin gar nicht gut zufrieden.

6.

O, Grossmutter, Grossmutter!
Was ist denn, mein Liebling?
Sieh' da bekommen wir Gäste;
Alle tragen grosse Lanzen;
Allen sind gesmückt mit Blumen.
Sie werfen unsere Betelnüsse ab,
Unsere edlen Betelnüsse.
Das thut ja nichts, mein Liebling,
Wir werden heute Abend die Geldstrafe bestimmen,
Auf einen goldenen Halsring
Und zwölf andere Schmucksachen.
Für den Fall der Frucht, die wie ein Ei ist,
Für die runden Ma'ae-Früchte.

7.

O Grossmutter, Grossmutter!
Was ist denn, mein Liebling?
Ich werde bei dir übernachten heute Abend.
Aber wie, wenn ich keine Decke habe?
Dann schneiden wir uns Tugala[20]-Blätter ab.
Aber wenn ich keine Matte habe?
Dann werden wir Tamo[21]-Blätter abschneiden.
Und wenn nun viele Wanzen da sind?
Dann helfen wir uns einander sie zu zerdrücken.
Wenn aber Läuse da sind?
Dann helfen wir uns einander sie zu tödten.
Und wenn es uns dann übel wird?
Dann werden wir Sirih kauen.
Und wenn wir dann schwindlig werden?
Dann werden wir Wasser trinken.
Und wenn wir dann Leibschmerzen bekommen?
Dann holen wir uns Arzenei.
Holzblätter, Olalu[22]-Blätter,
Blätter vom Si mandraõlõ adu. [23]

8.

Komm mit zum Baden, Freund!
Ich mag nicht, Freund.

Warum nicht, Freund?
Es sind Dornen da, Freund.
Was für Dornen, Freund?
Sasa[24]-Dornen, Freund.
Von welchen Sasa, Freund?
Von den Geruch-Sasa, Freund.
Was für ein Geruch, Freund?
Der Leber-Geruch, Freund.
Was für eine Leber, Freund?
Die Leber vom Eber, Freund.
Was für ein Eber, Freund?
Der Eber des Laeha[25], Freund.
Welcher Laeha, Freund?
Der Laeha, der die Trommel schlägt.
Der Laeha, der das Kornmass aufstellt.

9.

Garn-Welschkorn,
Es übersprüht die, die im Feldhaas wohnen
Es überschüttet Lõlõ'ana'a;
Dort im Süden Ombõlata
Dort im Norden Lõlõmboli[26]
Die Grenze des Kopfschnellerlandes.

10.

Schmetterling des Hia,[27]
Und du Strandlibelle,
Geh' und sage es ihr von mir:
Oben möge sie die Haare flechten,
Unten möge sie die Füsse verwickeln.
Sie möge auf dem Kopfe stehend sterben.
Unter der Sack-Decke.

11.

Es heirathet eine Heuschrecke,
Sie heirathet einen Nachtschmetterling,
Hendrahendra[28] besorgt die Sache,

Madoelai [28], copulirt die Beiden,
Kabogo [29] führt die Braut.
Ein Leguan schlägt Triller;
Er schleppt sie über den Weg,
Er wäscht sie in der Pfütze.

12.

Sieh' da kommt meine Mutter her,
Sie geht um ein Huhn zu kaufen.
Was will sie mit dem Huhn?
Die Schwiegertochter ist krank.
Was ist der Grund der Krankheit?
Das Herzband ist abgerissen.
Und warum ist es gerissen?
Eine Ratte hat es abgebissen.
Und warum hat sie es abgebissen?
Weil es so herunterbaumelte.
Und warum hat es so gebaumelt?
Ein La'aja[29] hatte hineingebissen,
Ein La'aja auf seinem Platze,
Ein To'ia gõrigõri.[30]
Mit einem Nesselblatt wird er geschlagen,
Mit einem Ingwerblatt wird er gespiesst;
Ein Fangspiess an der Rechten,
Es bellt ein tüchtiger Hund,
Der tüchtig ist im Springen;
Es springt der fleckige,
Unter den Bäumen, unter den Bidaja[31],
Unter den flach ausgebreiteten.

VII.

GESÄNGE.

(Umanö[1]).

1. Bei einer Hochzeit.

a. Eingang.

Es entspricht dem Berge Masõla
Das Dorf der Einheimischen;
Es entspricht ganz dem Silberberge,
Als ältestes Theil der Erde, als Silawõ sie hämmerte.[2]
Wir haben schon durchwandert
Das Dorf der Einheimischen.
Wir sind schon daran entlang gegangen,
Einzig hier bei euch allein
Bleibt das Schweinemass unverändert.
Es ist ein sehr grosser Berg
Das Dorf der Einheimischen,
Nichts weiter als Glühwürmchen
Sind die andern Berge neben ihm.
Es ist in Wahrheit das Dorf des Tuha,[3]
Das Dorf der Einheimischen.
Es entspricht dem Dorfe des Gözõ[4].

b. Ausführung.

Darum sind wir hergekommen, sind gegangen,
Darum sind wir hergekommen, sind wir da,
Damit wir zu deinem Munde kämen,
Damit wir kämen zu deinem Geiste.
Und zu dem Worte, das da ist gleichwie Wasser,
Zu dem Worte, das gleich wie die Tiefe.
Das ist was erstrebt, was erreichen möchte das Herz,
Das ist was erstrebt, was erreichen möchte die Lunge[5]:
Bei uns, den Gästen die früh gekommen,
Bei uns den Gästen, die früh da sind.

Darum treten wir die Blätter auf dem Hofe,
Darum treten wir die Blätter auf der Fläche.
Darum gehen wir vorüber vor den Häusern der anderen,
Darum umgehen wir die Dachtraufe der Menge.
Wir, die Gäste, die früh gekommen,
Wir, die Gäste, die früh da sind.
Darum verbrüdern wir uns nicht mit denen am Lahõmi[6],
Darum verbrüdern wir uns nicht mit denen am Ojó'[7].
Sie hätten die Schweine getragen am Reisstampfer.
Sie hätten die Schweine gemessen in der Achselhöhle[8].
Sie hätten gewogen das nöthige Gold,
Sie hättten gewogen das nötige Mehl[9].
Aber darum haben wir uns nicht verbrüdert mit denen am Lahõmi,
Darum haben wir uns nicht verbrüdert mit denen am Ojó,
O, ihr Einheimischen, ihr ersten der Bewohner!
O, ihr Einheimischen, ihr ersten der Hausbesitzer!
Siehe da, dein Wort aus deinem Munde,
Siehe da, dein Wort aus deinem Lebenshauche[10].
Es is als ob redete Lafauadu,[11].
Es ist als ob redete Lafauluo[12].
Dein Wort aus deinem Munde,
Dein Wort aus deinem Lebenshauche,
Was sich nicht wandelt, was sich nicht verändert,
Was sich nicht wandelt, was unverrückt bleibt.
Dein Wort am frühen Morgen,
Am Mittag bleibt s unverrückt.
So ist noch die Rede des erhabenen Häuptlings,
So ist noch die Rede des Tuha, des geachteten.
Fern ist Lafauadu bei den Leuten im Süden,
Fern ist Lafauada in Lahemo.
Doch gleich wie die Einheimischen, die hier wohnen,
Gleich wie die Eingesessenen, die hier Häuser haben.
Das sind die Einheimischen, auf die sich der Gesang bezieht,
Die Einheimischen, die das Geschenk erhalten.

2. BEI DER NACHHOCHZEIT.

a. Eingang.

Es ist angekommen die für Gold Gekaufte [13]
Im Hause bei unserer Mutter.

Ja, angekommen ist die für pures Gold Gekaufte,
Die einen baumwollenen Sirihsack hat,
Unter den Ahnengötzen des Bezirks, [14]
Die Sotõra matua [15] der jungen Frau,
Die Sotõra Wagulõ [15] der Inhalt der silbernen Kiste.
Die Kleidung wenn die Welt untergeht.

b. Ausführung.

Darum sind sie versammelt, darum sind sie alle gekommen,
Darum sind sie versammelt, darum sind sie alle da.
Weil angekommen ist die für Gold Gekaufte,
Weil angekommen ist die für Mehl [16] Gekaufte.
Sie sind gekommen um den Segen zu bringen,
Sie sind gekommen um zu bringen die Opfergabe.
Die Leute von Ono Zitoli, [17] die tausende,
Die Leute von Ono Zitoli, die Menge.
Darum ist man froh, darum lacht man,
Darum ist man froh, darum freut man sich.
Es sind versammelt seine Dorfleute, die tausende,
Es sind versammelt seine Dorfleute, die Menge.
Sie sind gekommen zu empfangen die Frucht des Betels;
Sie sind gekommen zu empfangen die Frucht des Sirih.
Von den Einheimischen, die am Platze wohnen,
Von den Einheimischen, die die Häuser besitzen.
Sie kamen zu empfangen den Krug mit dem Tranke,
Sie kamen zu empfangen den Krug mit dem Palmwein.
Weil er geholt hat die für Gold Gekaufte,
Weil er geholt hat die gekauft ist für Mehl.
Ein Betelsäckchen hat er nun mehr,
Einen Sirihbeutel mehr für die Zukunft.
Der Kreis der Seinen erweitert sich,
Einen Zuwachs erhält die Familie.
Das Haus vergrössert sich nun ein Stück,
Es dehnt sich aus seine Wohnung.
Eine Person wird mehr gezählt,
Die Reihe ist um eine verlängert.
Die bereitet und schneidet den Betel,
Die bereiteit und schneidet den Sirih. [18]
Sie schält die Betelnuss und zertheilt sie,

Sie spaltet das Betelblatt und entfernt die Rippe.
Sie thut wohlriechendes in den Kalk,
Und duftendes Holz zu dem Kern der Betelnuss.
Und siehe, wenn wir gekaut haben den Betel,
Wenn wir gekaut haben den Sirih:
In einem Monat verlangt niemand nach Essen,
Ein rundes Jahr verspürt man keinen Hunger.
So geht es einem bei den Einheimischen, die am Platze wohnen,
So bei den Einheimischen, die die Häuser besitzen.
Er giebt die Ehrengabe, die offenbar gemacht wird,
Er giebt die Ehrengabe, die der Menge gezeigt wird.
Wer ist gleich dem erhabenen Häuptlinge,
Wer ist gleich dem Tuha, dem geachteten? [19]
Der mächtig ist im Bebauen des Landes,
Der mächtig ist im Cultiviren des Thales.
Wer ist denn mächtig im Bebauen des Landes?
Wer ist denn mächtig im Cultiviren des Thales?
Das ist da drunten der Bõla sadaõlõ langi, [20]
Da drunten der Bõla sadaõlõ luo.
Und wer ist die Frau, die andere Hälfte?
Wer ist die Frau, sein zweites Ich?
Sitorosi, die Mutter der Nuza,
Sitawuo, die Grossmuttter des Faoro.
Da drunten am Ende des Landes, des wiederhergestellten,
Da drunten am Ende des Landes, des geordneten.
Die ist das Ebenbild des erhabenen Häuptlings;
Die ist das Ebenbild des Tuha, des geachteten.
Und wie machte es Bõla sadaõlõ langi?
Wie machte es Bõla sadaõlõ luo?
Er gab sich ans Füttern von Schweinen im Käfig, [21]
Er gab sich ans Füttern von Schweinen im Stall.
Und siehe, Sitorosi, die Mutter der Nuza,
Und siehe Sitawuo, die Grossmutter des Faoro:
Sie pflanzte eine Ranke von edlem Betel,
Sie pflanzte eine Ranke von kräftigem Betel.
Sie pflanzte eine Belu-Areka, [22]
Sie pflanzte eine Bowo-Areka, [23]
Sie pflanzte eine Heziwala-Kokos,
Sie pflanzte eine Hezojo-Kokos. [24]
Die Sitorosi, die Mutter der Nuza,

Die Sitawuo, die Grossmutter des Faoro.
Und siehe, der Bõla sadaõlõ langi,
Und siehe, der Bõla sadaõlõ luo.
Er schnitt die Palme, zur Gewinnung des Palmweins, [25]
Er stumpfte die Spitze des Fruchtstengels ab.
Und siehe, als er schnitt, zur Gewinnung des Weines,
Und siehe, als er abstumpfte den Stengel der Frucht,
Da drunten, die Kokos, die Ne'aõsõ langi. [26]
Da drunten, die Kokos, die Ne'aõsõ luo.
Neun Fruchtstengel einander gegenüber,
Neun Fruchtstengel in einer Reihe.
Es hat seinen Nutzen, es findet Verwendung, so sagt er im Herzen,
Es hat seinen Nutzen, es findet Verwendung, so sagt er in der Lunge. [27]
Es giebt Ehrengahe für die Stammesgenossen und Brüder,
Es giebt Ehrengabe für die Stammesgenossen und Verwandten.
Und dann die Ranke des edlen Betel,
Die Ranke des kräftigen Betel:
Die liefert den Inhalt des geflochtenen Beutels,
Den Inhalt des verzierten Beutels
Dazu die Betelnuss am Giebelende des Rathhauses, [28]
Die Betelnuss am Giebelende des Wohnhauses.
Das alles giebt Inhalt des geflochtenen Beutels,
Das alles ist Inhalt des verzierten Beutels. [29]
Das alles ist Ehrengabe für die Dorfleute,
Alles ist Ehrengabe für die Bewohner des Ortes.

3. Bei einem Todten.

a. Eingang.

Als ob gestorben wäre Sirao [30]
So ist der Hingang des Häuptlings, [31]
Er sagt zu Luomewõna: [32]
„Es liegt in deiner Hand;
Fahre fort Menschen herniederzulassen auf die Erde.“
Als ob gestorben wäre Sirao,
So ist der Hingang des Häuptlings.
Luomewõna tritt an die Stelle,
Der Herr unter dem Rathhause.
Gleich als ob zusammenstürzte Hilizia [33]

Er ist bereits ersetzt durch einen Silberberg,
Einen Platz für uns, wenn die Welt untergeht.
Gleich als ob die Verzierungen der Götzen verwelken,[34]
So ist der Hingang des Häuptlings.
Als ob ein Fõsi[35]-Baum verdorrte,
Sodass er fast unmöglich zu ersetzen ist,
Als Schatten für das verfinsterte Land.
Als ob gestorben wäre Sirao,
So ist der Hingang des Häuptlings.
Siehe da, neun als Ersatz[36]
Des Herren unter dem Rathhause.

b. Ausführung.

Dass wir tanzen in dem Reigen,
Dass wir tanzen in dem Kreise,
Weil alle einmüthig und zugleich gekommen sind,
Weil alle einmüthig und zugleich da sind.
Wir kommen um unsere Thränen zu mischen,
Um zu mischen den Ausfluss der Nasen,
Im Hause, weil er gestorben ist und abgerissen die Genesung.
Im Hause, weil zu Ende ist und abgerissen der Athem.[37]
Weil er fieberte in den Gebeinen,
Weil er fieberte im Körper.
Er hatte eine Krankheit, die war gewaltig,
Er hatte eine Krankheit, die sass so fest.
Was war die Grund der Krankheit wie feuriger Kohle?
Was was der Grund der Krankheit wie Diho-[38]Kohle?
Als er ging um zu baden, zu glätten den Körper,
Als er ging um zu baden und wieder aufzutauchen.
Da drunten an der Quelle, die wie ein Stück vom Spiegel,
Da drunten an der Quelle, die wie ein Stück vom Glas.
Er dachte nicht daran, dass es ihm den Tod bringen würde,
Er erwartete nicht, dass er betrogen würde.
Doch wie berührt auf die Mitte des Scheitels,
Und wie gefasst an die Mitte der Stirn;
Gerade wie gemeisselt mit einem kleinen Meissel.
Sowie gemeisselt mit grossem Meissel.
Da oben in der Mitte des Scheitels,

Da oben in der Mitte der Fläche.
Wer anders, als Sirao, der Stammvater der Tausende, [39]
Wer anders als Sirao, der Stammvater der Menge?
Da droben in Gold-Teteholi, [40]
Da droben in Mehl-Teteholi
Und wer ist die Gattin, die Hälfte des Herzens?
Und wer ist die Gattin, die Hälfte der Lunge?
Buruti rao, die Stammmutter der Tausende,
Buruti rao, die Stammmutter der Menge.
Und die eine war Nawaõndru, die Priesterin beim Feste,
Die eine Nawaõndru, die Priesterin bei der Feier. [41]
Und eine Siadulo rao, von Gold,
Die eine Siadulo rao, von Mehl. [42]
Und er hatte der männlichen Nachkommen neune,
Neun Söhne nannte er die seinigen.
Der eine Nata Ba'uwa danõ Hia,
Der eine Nata Simahamaha rao;
Nata Balugu Luomewõna,
Nata Balugu Luo zaho [43]
Und das waren Zwillinge von Mutterleibe,
Sie waren Zwillinge von Geburt.
Und sie hatten auch einen Sohn inzwischen,
Einen Sohn dazwischen, als Scheidung noch:
La'indrõ lai sawai ana'a,
La'indrõ lai sawai hamo. [43]
Und Lahari mit dem steinernen Nabel,
Lahari mit dem Nabel von Fels. [43]
Tuha Mangemohi ana'a,
Tuha Mangemohi hamo, [43]
Langi sara ana'a,
Langi sara hamo. [43]
Und Daeli, um den es schade war ihn herniederzulassen, [44]
Daeli, um den es schade war ihn zu senden.
Ein Sohn anstelle der Ferse
Ein Sohn anstelle der Knöchels [45]
Er gab sich da droben ans Sammeln,
Er gab sich da droben ans Ordnen;
Da droben in Gold-Teteholi,
Da droben in Mehl-Teteholi
Er gab sich ans Reinigen unter dem Rathhause,

Er gab sich ans Reinigen unter dem Wohnhause.
Er sorgte für die Bewohner des Dorfes,
Er sorgte für die Bewohner des Orts.
Daher die Tausende in dem Dorfe,
Daher die Tausende in der Versammlung.
Tausend hat er Barasi[46]-Gold,
Tausend hat er Mehl-Gold.
Und eine Menge von Schweinen im Käfig,
Eine Menge von Schweinen im Stall.
Darum gab er ein Fest, das die Erde glibbrig wurde,[47]
Darum gab er ein Fest, das die Steine glibbrig wurden.
So hatte er gearbeitet im Regen,
So hatte er gearbeitet in der Sonne.[48]
Daher die Tausende im Dorfe,
Daher die Tausende in der Versammlung.
Er kann ja die Dorfleute fesseln,
Er kann ja die Versammlung anziehen.[49]
Da droben der Sirao, der Stammvater der Tausende,
Da droben der Sirao, der Stammvater der Menge.
Da droben in Gold-Teteholi,
Da droben in Mehl-Teteholi.
Er hat als Schmuck Rai[50], mit vier Absätzen,
Er hat als Schmuck Rai mit vier Blumen.
Als Schmuck hat er eine Krone von Gold,
Als Schmuck eine Krone von Mehl,
Sirao, der Stammvater der Tausende,
Sirao, der Stammvater der Menge.
Er hat einen gedrehten Ring für den Hals.
Sowie auch eine Brustschlange;[51]
Einen Schmuck gehörig gedreht,
Einen Schmuck gehörig geschmiedet.
Er hat es mit Fleiss hergestellet,
Mit Fleiss hat er es geschmückt.
Er ist ausgezeichnet, als erhabener Häuptling,
Ausgezeichnet, als geachteter Tuha.
Und an einem Tage, an einem Datum,
Eines Tages, an einem Mittage,
Da erhob sich Sirao, der Stammvater der Tausende,
Es erhob sich Sirao der Stammvater der Menge,
Er stieg hinauf an das Fenster des Daches;

Er stieg hinauf an das Dachfenster des Hauses;
Er sonnte sein vergoldetes Kopftuch,
Er sonnte das Mehl-Kopftuch·
Er dachte nicht daran, dass es ihm den Tod bringen würde,
Er erwartete nicht, dass er betrogen würde.
Doch gleich wie berührt auf der Mitte des Scheitels,
Gleich wie gefasst auf der Mitte der Fläche [52]
Es hatte ihn getippt ein Flammenhuhn,[53] ein Feuerhuhn,
Es hatte ihn getippt ein Flammenhuhn, ein Rauchhuhn.
Das war also der Ursprung, das war der Grund,
Das war also der Ursprung, als es begann.
Und als er zurückkehrte auf die Truhe, [54]
Als er zurückkehrte auf die Tuho[55]-Truhe,
Da fieberte er in den Gebeinen,
Da fieberte er im Körper.
Er war getroffen auf der Mitte des Scheitels,
Er war getroffen auf der Mitte der Fläche,
Von der Frucht der Feuer-Mahara, [56]
Von der Frucht der Rauch-Mahara.
Sirao, der Stammvater der Tausende,
Sirao, der Stammvater der Menge.
Was war denn der Ursprung am Aufang,
Was war denn der Ursprung, als es kam?
Der Stamm der Feuer-Mahara,
Der Stamm der Rauch-Mahara,
Dort von dem Stammvater Gottes,[57]
Dort von dem Stammvater des Luo Zaho. [58]
Es erhob sich der Stammvater Gottes,
Es erhob sich der Stammvater der Luo-Zaho.
Er ging um zu baden, zu glätten den Körper,
Er ging um zu baden und wieder aufzutauchen.
Da droben in der Quelle, die wie ein Stück vom Spiegel,
Da droben in der Quelle, die wie ein Stück vom Glas.
Er nahm sich Erde, eine Handvoll,
Er nahm sich Erde, so gross wie ein Ei;
Als er sah seinen Schatten im Wasser,
Als er sah seinen Schatten in der Tiefe.
Er nahm sie mit ins Dorf, unter das Rathhaus,
Er nahm sie mit ins Dorf, unter das Wohnhaus,
Sein Stück Erde, die eine Handvoll,

Die Erde, so gross wie ein Ei.
Er formte es zu einem Ahnengötzen. [59]
Er formte es wie ein Kind.
Er holte die Schalen, der Wage,
Er holte die Schalen, um zu wiegen.
Er holte das Gewicht, wie ein Huhn geformt [60]
Er holte das Gewicht, in der Form eines Hahnes,
Er legte es auf die Schale der Wage,
Es legte es auf die Schale, um zu wiegen;
Er wog den Wind, gleich dem Golde,
Er wog den Wind, gleich dem Mehl.
Als er ihn legte auf die Schale der Wage,
Als er ihn legte auf die Schale, um zu wiegen.
Er that ihn auf die Lippen des Mundes, [61]
Er that ihn zum Hauch des Athems.
Darum sprach er, gleich wie die Menschen,
Darum rede er, gleich wie ein Kind.
Da droben vor dem Stammvater Gottes,
Da droben vor dem Stammvater des Luo Zaho.
Er machte ihn, er brachte ihn zustande
Er gab einen Namen, als er da war:
„Sihai, da droben, der keine Nachkommen hat,"
„Sihai, da droben, der keine Kinder hat."
Es erhob sich der Stammvater Gottes,
Es erhob sich der Stammvater des Luo Zaho,
Er wies seinem Werke einen Platz an,
Er platzirte sein Geschaffenes,
Den Sihai, der keine Nachkommen hatte.
Den Sihai, die keine Kinder hatte.
Er dachte nach, mit Sinnen,
Er dachte nach, es bewegte ihn,
Da droben den Stammvater Gottes,
Da droben den Stammvater des Luo Zaho.
Als er jemand hatte, der ihm glich an Gestalt,
Als er hatte der ihm glich an Körper.
Es gab noch keine Sonne, als Richtschnur für die Tausende,
Er gab noch keinen Mond, als Richtschnur für die Menge.
Finster noch war das Land Gottes,
Finster noch war das Land des Luo Zaho
Es setzte ein der Stammvater Gottes

Es sezte ein der Stammvater des Luo Zaho,
Da droben, den Sihai, der keine Nachkommen hatte,
Da droben den Sihai, der keine Kinder hatte.
Geh' auf die Erde, die bewegt wird vom Nordwind,
Geh' auf die Erde die bewegt wird von Zugwind.
Es wurde gebaut für ihn ein Haus von Riesenfarn [82]
Es wurde gebaut ein Haus von Tuho [83]
Es setzte ein der Stammvater Gottes,
Es setzte ein der Stammvater des Luo Zaho
Den Tuha Sihai, der keine Nachkommen hatte,
Den Tuha Sihai, der keine Kinder hatte.
Und an einen Tage, an einem Datum,
Und einst, an einem Mittage,
Da starb er, da ging aus das Leben,
Da starb er, da riss ab die Seele.
Da droben dem Sihai, der keine Nachkommen hatte
Da droben dem Sihai, der keine Kinder hatte.
Siehe, daran sahe man es, das war das Zeichen,
Siehe, daran sahe man es, das was das Merkmal
Es wuchs hervor aus seinem Munde,
Es wuchs hervor aus dem Hauche des Athems
Der Baum, genannt Feuer-Mahara,
Der Baum, genannt Rauch-Mahara.
Was hervorwuchs aus seinem Munde,
Was hervorwuchs aus dem Hauche des Athems.
Die Feto ba'u [84], die Feuer-Feto.
Die Feto ba'u, die Rauch-Feto.
Als sie Knospen trieb, als sie Früchte trug,
Als sie Früchte trug, als sie blühte,
Und als der Wind wehte, der die Erde bewegte,
Als der Wind wehte, der das Gestein bewegte,
Da fielen die Knospen, die nahezu reifen.
Da fielen die Knospen, die reifen,
Die Knospen gleich wie Spinatsamen,
Die Knospen gleich wie Mohnsamen im Thal.
Die sind die Ursache der Krankheit gleichwie Kohle,
Die sind der Grund der Krankheit gleichwie Diho-Kohle.
Was hervorsprosste da droben aus dem Munde,
Was hervorsprosste da droben aus dem Hauche des Athems
Des Sihai, der keine Nachkommen hatte,

Des Sihai, der keine Kinder hatte.
Dann wuchs ihm noch aus dem Knoten der Kehle,
Dann wuchs ihm noch aus dem Knoten der Kiemen
Der Baum von dem das Gold herkommt,
Der Baum von dem das Mehl herkommt.
Und was hervorwuchs aus der Herzgrube,
Was hervorwuchs oben aus der Lebergrube. [65]
Der Tora'a, [66] von dem die Tausende abstammen,
Der Tora'a, von dem die Menge abstammt.
Und das Auge an der rechten Seite der Figur,
Das Auge an der rechten Seite des Körpers,
Das gab die Sonne, als Richtschnur für die Tausende,
Die Sonne, als Richtschnur für die Menge.
Und das Auge an der linken Seite der Figur,
Das Auge an der linken Seite der Körpers,
Das gab den Mond, als Richtschnur für die Tausende,
Den Mond als Richtschnur für die Menge.
Das war da droben der Nutzen des Werkes,
Das war da droben der Nutzen des Geschaffenen.
In dem Dorf des Stammvaters Gottes,
In dem Dorf des Stammvaters des Luo Zaho.
Und der Baum, die Feuer-Feto,
Der Baum, die Rauch-Feto,
Der gab den Samen für die Krankheit wie Feuerkohle,
Den Samen für die Krankheit wie Diho-Kohle.
Es spasste der Wind, der Ursprung des Nordwindes
Er spasste der Wind, der Ursprung des Zugwindes,
Da stiessen an einander die Feuerstämme,
Da stiessen an einander die Rauchstämme.
Da löste sich die Blattstielhülle, die feurige,
Es löste sich die Blattstielhülle, die rauchige;
Und das gab das Flammenhuhn, das Feuerhuhn,
Das gab das Flammenhuhn, das Rauchhuhn [67]
Und das brachte den Tod den sterblichen Wesen,
Das brachte den Tod der abreissenden Seele,
Für Sirao, den Stammvater der Tausende,
Für Sirao, den Stammvater der Menge,
Da droben in Gold-Teteholi.
Da droben in Mehl-Teteholi.
Man opferte für ihn, man machte einen Ambõta, [68]

Man opferte für ihn, man machte einen Tabotabo.[68]
Man rief Lewelewe[69]-Priester,
Man rief vom Beso[70] besessene;
Um für ihn zu opfern, um einen Ambõta zu machen.
Um für ihn zu opfern, um einen Tabotabo zu machen.
Wer wurde gerufen, als Lewelewe-Priester?
Wer wurde gerufen, als vom Beso besessen?
Es kam der Priester, der ihm gegenüber wohnte,
Es kam der Priester, der neben ihm wohnte;
Es kam Tuha Lahuwa gana'a,
Es kam Tuha Lahuwa hamo.
Er trieb Zauberei unter den Bihara,[71]
Er trieb Zauberei unter dem Tuho,[72]
Und es fand sich durch die Zauberei bei den Bihara,
Es fand sich durch die Zauberei bei dem Tuho:
Famachõ, laharõ gana'a,[73]
Famachõ, laharõ hamo.
Aber die Krankheit hörte nicht auf, sie wurde stärker,
Die Krankheit hörte nicht auf, sie liess nicht nach.
Und man rief wieder einen Lewelewe-Priester,
Man rief wieder einen vom Beso besessenen.
Und es kam Tuha, sohege gana'a,[74]
Es kam Tuha, sohege hamo.
Und der trieb Zauberei unter den Bihara,
Der trieb Zauberei unter dem Tuho.
Er zauberte an den Schaft der Burusa,[75]
Er zauberte an dem Schaft der Lanze
Und es fand sich durch der Zauberei bei den Bihara,
Es fand sich durch die Zauberei bei dem Tuho:
Lawõlõ, die Segnung des Häuptlings,[76]
Die Segnung des Tuha, des geachteten.
Man holte für ihn einen Stein, ein Bild der Figur,[77]
Man holte einen Stein, ein Bild des Körpers.
Aber die Krankheit hörte nicht auf, sie wurde stärker,
Die Krankheit hörte nicht auf, sie liess nicht nach.
Seine Krankheit nahm zu an Gewalt,
Seine Krankheit setzte sich fest.
Und man rief wieder einen Lewelewe-Priester,
Man rief wieder einen vom Beso besessenen.
Und es kam Tuha mit dem goldenen Regenschirm,

Es kam Tuha mit dem Mehl-Regenschirm,
Und der opferte für ihn, er machte einen Ambõta,
Der opferte für ihn, er machte einen Tabotabo.
Aber die Krankheit hörte nicht auf, sie wurde stärker,
Die Krankheit hörte nicht auf, sie liess nicht nach.
Und man rief wieder einen Lewelewe-Priester,
Man rief wieder einen vom Beso besessenen:
Man rief den Lawaõndrõma huru ba'u,
Man rief den Lawaõndrõma huru dao,
Der grosse Bedeutung hatte im Priesterthume,
Der grosse Bedeutung hatte bei der Opferung.
Aber die Krankheit hörte nicht auf, sie wurde stärker,
Die Krankheit hörte nicht auf, sie liess nicht nach.
Und es kam Sinari, die Schwägerin der Tausende.
Es kam Sinari, die Schwägerin der Menge,
Die kam, um einen Ambõta zu machen,
Die kam, um einen Tabotabo zu machen.
Aber die Krankheit hörte nicht auf, sie wurde stärker,
Die Krankheit hörte nicht auf, sie liess nicht nach.
Die Krankheit nahm zu an Gewalt,
Die Krankheit setzte sich fest.
Bei Sirao, dem Stammvater der Tausende,
Bei Sirao, dem Stammvater der Menge.
Neun verschiedene Ambõta,
Neun verschiedene Tabotabo,
Götzen zur Stärkung der Genesung.
Götzen zur Stärkung des Körpers.
Und an einem Tage, an einem Datum,
Und einst an einem Mittage,
Da sagte er zu den Söhnen,
Da sagte er zu den männlichen Sprösslingen:
„O, ihr Söhne!
O, ihr männlichen Sprösslinge!
Es trennt sich, es löst sich die Figur,
Es trennt sich, es löst sich der Körper;
O, Schwiegertöchter, für Gold gekauft!
O, Schwiegertöchter, für Mehl gekauft!"
Darum kam er zum Sterben, darum riss ab die Genesung,
Darum kam er zum Sterben, darum riss ab die Seele,
Da droben dem Sirao, dem Stammvater der Tausende,

Da droben dem Sirao, dem Stammvater der Menge,
Im Dorfe Gold-Teteholi,
Im Dorfe Mehl-Teteholi. [78]

4. BEI DER WEIHE EINES GOLDSCHMUCKES.

a. Eingang.

Fertig ist nun der Goldschmuck,
Siehe es ist vollendet das Gelbe.
Er lässt die Verwandten einladen,
Er wendet das übrige noch daran.
Was er nicht alles eingeschmolzen hat.
Niemand anders erreicht das,
Nur du allein erreichst es.
Der du den gehäuteten Krebs fängst,
Mitten in den Wogen des Meeres.
Nach diesem Geschlecht wird es wieder anders gehen,
Du schmiedest noch Gold,
Siehe du schmiedest noch das Gelbe.
Du lässest einladen die Verwandten,
Um zu nehmen den Palmweinkrug;
Was berühmt ist, was erschallt,
Was das ganze Land hört.
Siehe die anderen haben als Golu[79] Esõni[80]
Aber siehe da deinen Golu!
Es ist die Spitze des Steines, der die Erde trägt.
Der zugleich mit da war, als die Erde geschmiedet wurde.
Ein Talisman für uns, wenn die Welt vergeht,
Nach den neun Geschlechtern.
Es giebt keinen andern, der es aufbewahrt.
Keinen so erhabenen Häuptling;
Du bist der Bewahrer des Buches.
Des Registers der Geschlechter,
Des Inhalts der silbernen Truhe,
Nach den neun Geschlechtern.
Du schmiedest noch Gold,
Siehe da, erhabener Häuptling!
Siehe du schmiedest das Gelbe.
Als Schirm und Schutz;
Gehe an den ganzen Fluss! [81]

b. Ausführung.

Was ist gleich dem erhabenen Häuptlinge,
Was ist gleich dem Tuha, dem geachteten?
Wir setzen als sein Gegenbild,
Wir setzen als sein Gleichgewicht
Den Gozõ, [82] der den Auftrag entgegennimmt,
Den Gõzõ, der den Brautpreis erhält,
Im Süden, in Mazingõ, tausend Stück.
Im Süden, in Mazingõ[83], tausend auf einmal.
Und es dachte nach mit Sinnen,
Es dachte nach mit Bewegung,
Im Süden der Gõzõ, der den Brautpreis erhält,
Im Süden der Gõzõ, der die Gabe empfängt.
Wer war die Frau, die andere Hälfte?
Wer war die Frau, das zweite Ich?
Mutter Mangõlõmbu langi,
Mutter Mangõlõmbu luo.
Wer waren denn die Söhne?
Wer waren die männlichen Sprösslinge?
Simaura mbelembele langi,
Simaura mbelembele loeo.
Und wer war ferner noch sein Sohn?
Und wer war ferner noch männlicher Spross?
Der eine hiess Lauru balazi zi hõnõ,
Der eine hiess Lauru balazi zato. [84]
Das waren somit seine Söhne,
Das waren somit die männlichen Sprösslinge
Des Gõzõ, der den Brautpreis erhält,
Des Gõzõ, der die Gabe empfängt.
Und er berieth sich, er besprach sich,
Er berieth sich, er verhandelte
Mit der Frau, der anderen Hälfte,
Mit der Frau dem zweiten Ich.
Sie gaben sich aus Ackerbauen,
Sie gaben sich ans Cultiviren des Thales,
Sie fütterten Schweine in Käfigen,
Sie fütterten Schweine im Stall.
Und sie verkauften sie für Haresõ[85]-Gold,
Sie verkauften sie für Mehl-Gold.

Ihre Schweine in den Käfigen,
Ihre Schweine in dem Stall.
Und nun war zusammen das Haresõ-Gold,
Und nun war zusammen das Mehl-Gold.
Und sie beriethen, sie besprachen sich,
Und sie beriethen, sie verhandelten;
Es war auch die Meinung der Söhne,
Es war auch die Meinung der männlichen Sprösslinge:
„So lasset uns beschliessen,
So lasset uns bestimmen;
Lasset uns laden die erhabenen Häuptlinge,
Lasset uns laden die Toeha, die geachteten.“
Und welche erhabenen Häuptlinge lud man?
Und welche geachteten Tuha, rief man?
Wen anderes als Samagõwaulu adu?
Wen anderes als Samagõwaulu luo?
Den Häuptling von Mazingõ, von den Tausenden,
Den Häuptling von Mazingõ, von der Menge.
Den Toeha mangawõla mbawa,
Den Toeha mangawõla luo,
Und Hõsi, talu golajama,
Den Hõsi, talu zebolo.
Alles Häuptlinge von Mazingõ, von den Tausenden
Alles Häuptlinge von Mazingõ, von der Menge.
Den Kabua wa'u von den Leuten im Süden,
Den Kabua wa'u von Lahemo. [86]
Den Lafabua sadumba jawa,
Den Lafabua sadumba luo.
Den Hedu mangaraza langi,
Den Hedu mangaraza luo.
Der eine war Sõchia mangaraza wangetu,
Der eine war Sõchia mangaraza wucho. [87]
Der eine Lafauadu von den Leuten im Süden,
Der eine Lafauadu von Lahemo.
Der eine Walili sõchi mangaraza,
Der eine Walili sõchi mangehao.
Der eine Latandra tõdõ mõlõ,
Der eine Latandra tõdõ luo..
Ein anderer W̃õli ba gambõlõ langi,
Ein anderer W̃õli ba gambõlõ luo.

Der eine unser Vater Sumbari Zumbaõ,
Der eine unser Vater Dohoede ga'o.
Alles Häuptlinge von Mazingõ, von den Tausenden,
Alles Häuptlinge von Mazingõ. von der Menge.
Es erhob sich Gõzõ, der den Brautpreis erhält,
Es erhob sich Gõzõ, der die Gabe empfängt.
Er hielt eine Rede, als die Sache zustande kam,
Er hielt eine Rede, als die Zeit da war:
„O, ihr Häuptlinge von Mazingõ, von den Tausenden!
O, ihr Häuptlinge von Mazingõ, von der Menge.
Ich lasse schmieden die Füsse von Ohrbummeln,
Ich lasse schmieden den Fuss vom Stirnband.
Er schmiedete Rai [89] mit vier Absätzen,
Er schmiedete Rai mit vier Blüthen.
Er schmiedete einen gedrehten Halsring,
Er schmiedete eine Brustschlange.
Er schmiedete als Schmuck eine Krone von Gold,
Er schmiedete als Schmuck eine Krone von Mehl.
Drum kommen zusammen die Leute von Mazingõ, die Tausende,
Drum kommen zusammen die Leute von Mazingõ, die Menge.
Alle versammeln sie sich, alle kommen sie,
Alle versammeln sie sich, alle sind sie da.
Sowohl die Kinder, als auch die Alten,
Sowohl die Alten, als auch die Kinder.
Alle sind froh und alle lachen,
Alle sind froh und freuen sich.
Die Leute von Mazingõ, die Tausende,
Die Leute von Mazingõ, die Menge.
Er fütterte die Hühner [90] für die Tausende,
Er fütterte die Hühner für die Menge.
Weil er schlachtete seine Schweine aus den Käfigen,
Weil er schlachtete seine Schweine aus dem Stall.
Das war die Grundlage der Versammlung der Dorfleute,
Das war die Grundlage der Versammlung der Menge.
Drum schöpft man mit den Füssen den ausgekauten Betel, [91]
Drum schöpft man mit den Füssen den ausgekauten Sirih.
Das ist ein Bild des erhabenen Häuptlings.
Das ist ein Bild des Tuha, des geachteten.

VIII.

BEGRIFFSBESTIMMUNGEN ÜBER ZEIT, ENTFERNUNG, U. S. W.

---

1. JAHR UND MONATE.

Ein Jahr heisst in der Sprache der Niasser „dõfi". Dieses Wort bedeutet eigentlich „Stern", und wie es gekommen ist, dass es für den Begriff „Jahr", „ein Jahr" angewandt wird, möchte wohl schwer zu sagen sein. Vielleicht so, dass man auf einen gewissen Stern geachtet hat, der sich nach Ablauf eines Jahres wieder an derselben Stelle zeigt.

Eigentlich wird der Begriff nur im Singular angewandt und für den Plural gebraucht man gewöhnlich das Wort „fache" = Reis, mendrua fache = zweimal Reis, medõlu fache = dreimal Reis u. s. w. womit dann natürlich die Reisernte bezeichnet wird, dass also jedesmal mit dieser Ernte wieder ein Jahr abgelaufen ist. Die Bezeichnung für einen grösseren Zeitraum ist „gõtõ", sagõtõ niha (sa = ein) = ein Menschenalter; sagõtõ tanõ = eine Weltzeit, diese Weltzeit. Im Grunde bezeichnet „gõtõ" einen „Abschnitt", wie wir dem Worte denn weiter unten auch noch bei den Entfernungen begegnen werden. Das Jahr wird dann soweit auch in zwölf Monate eingetheilt, indem man nämlich nach Mond-Monaten rechnet. Für die einzelnen Monate hat man dagegen keine besonderen Namen, dieselben werden nur in etwa bestimmt nach den Arbeiten, die im Felde u. s. w. vorgenommen werden, obwohl dies keineswegs genau zutrifft und sich z. B. Pflanz- resp. Saat- und Erntezeit vielfach verschieben. Am richtigsten sollte es, auch schon in bezug auf die Regenzeit, etwa folgendermassen sein: (Der Name für Monat ist „bawa" was auch zugleich „Mond" bedeutet.

Bawa wanaba . . . . Monat des Abhauens, nämlich des Grases und Gestrüpps, wo man ein Reisfeld zu machen gedenkt, etwa unser December.

Bawa wolowi und Bawa wolobõ	Monat des Abhackens der Stoppeln des Grases und Monat des Umhauens der noch stehengebliebenen Bäume, etwa Januar.
Bawa wanaru sahulõ	Pflanzmonat für den Frühreis, etwa Februar.
Bawa wanaru sebolo	Pflanzmonat für die grösseren Felder, etwa März.
Bawa wogete hõwa und Bawa wanese	Monat für das Brechen des Spinats, den man hie und da im Feld, besonders in die Aschenhaufen des verbrannten Grases und Holzes aussät und Monat des Jätens, etwa April.
Bawa wanaba bulu wache und Bawa wangai rigi	Monat des Abschneidens der (zu üppigen) Reisblätter und Monat der Maisernte, etwa Mai.
Bawa wewó	Monate des Vögelscheuchens (nämlich vom Hervorbrechen der Ähre bis zur Ernte), etwa Juni und Juli.
Bawa wamasi sahulõ	Monat der Früherernte, etwa August.
Bawa wamasi sebolo	Monat der Ernte für die grösseren Felder, etwa September.
Bawa wanugi	Monat des Mahnens, wo man dann nach der Ernte das, was man etwa noch ausstehen hat, an Reis oder Geld, einfordert, etwa October.
Bawa wamaigi nowi	Monat des Suchens nach einem neuen Reisfeld, d. h. wo man sich nach einem geeigneten Stück Landes für das nächstjährige Reisfeld umsieht, etwa November.

Diese Bezeichnungen liessen sich hie und da vielleicht noch vermehren, z B. spricht man auch noch von fanunu, d. h. dem Verbrennen des abgehackten Grases und Gestrüpps, aber schon die angegebenen Beschäftigungen füllen, wie ersichtlich, nicht immer

einen ganzen Monat aus und treffen auch, wie bereits erwähnt, nicht genau zu.

Für die einzelnen Monatstage hat man nun hinwiederum bestimmte Namen. Die Bezeichnung für „Neumond" ist „tesa'a." Das Wort „sa'a" bedeutet „Nagel" (am Finger oder Zehe) und die Vorsilbe „te" bezeichnet das Passivum, also etwa: „zu einem Nagel geformt", weil der Mond dann das Aussehen eines Nagelrandes hat. Der Vollmond dagegen wird mit dem Ausdrucke „tuli" bezeichnet, dessen Ursprung mir aber nicht bekannt ist. Für die Phasen des abnehmenden Mondes hat man dann, wie wir sogleich sehen werden, noch allerlei seltsame Ausdrücke. Die Namen der Tage sind im einzelnen folgende:

1.	Tesa'a lõ faoro oder Sambua desa'a	unsichtbarer Neumond, oder *ein* Neumond.
2.	Dombua desa'a	zwei Neumonde.
3.	Medõlu „	dreimal Neumond.
4.	Mendrõfa „	viermal „
5.	Melima „	fünfmal „
6.	Meonõ „	sechsmal „
7.	Mewitu „	siebenmal „
8.	Mew̃alu „	achtmal „
9.	Meziw̃a „	neunmal „
10.	Mewulu „	zehnmal „
11.	Mewelezara „	elfmal „
12.	Mewelendrua „	zwölfmal „
13.	Meweledõlu „ , . .	dreizehnmal „
14	Meweleõfa „	vierzehnmal „
15.	Tuli	Vollmond „
16.	Si lumõ'õ	der beschattende.
17.	Bõrõ gofajaõ	Anfang der gezählten.
18.	Mendrua „	zweimal gezählt.
19.	Medõlu „	dreimal „
20.	Mendrõfa „	viermal „
21.	Fasõndra sicho	
22.	Sicho	
23.	Otalua si fõfõna	erster Zwischenraum.
24.	„ safuria	letzter „
25.	Bõrõ mugu . . . . , .	Beginn der mugu (kleiner Fischchen, die sich in diesen Tagen in den Flüssen zeigen sollen).

26.	Angaechula	Untergang.
27.	Bõrõ ndri wacha	
28.	Talu ndri wacha	
29.	Ahachõw̃a	Verschleiss, Verbrauch.
30.	Fasulõna	Übergang, Wechsel.

Wie schon erwähnt, giebt es hier beim abnehmenden Mond allerlei wunderliche Ausdrücke und die Bezeichnungen für den 21. 22. 27. und 28. sind mir überhaupt dunkel und unübersetzbar. Würde man sich bei den Leuten selbst darnach erkundigen, dann würde man womöglich die Antwort erhalten: „Ja, das heisst nun einmal so", und würde kaum weiter kommen; wenigstens bei manchen Dingen solcher Art ist es so.

2. TAGESZEITEN.

Die Tageszeiten werden theils nach der Sonne und theils auch nach den verschiedenen Beschäftigungen der Leute und nach sonstigen Anhaltspunkten bestimmt. Beginnen wir mit der Mitternacht:

Talu mbongi	Mitte der Nacht, 12 Uhr.
Aefa dalu mbongi	eben nach Mitternacht, 1 Uhr.
Saraõ lõ moluo	ein Drittel noch nicht Tag, etwa 2 Uhr.
Miwo manu si fõfõna.	die ersten Hähne krähen, etwa 3 oder 4 Uhr.
Miwo manu fadoro	die Hähne krähen in einem fort, vielleicht gegen 5 Uhr.
Afusi wali	Die Fali sind weiss (ein mir nicht ganz verständlicher Ausdruck; Fali kenne ich nur als fliegende Ameisen und verstehe nicht, warum die dann weiss sein sollen, es müsste denn sein, dass der erste Tagesschimmer, der mit diesem Ausdrucke bezeichnet wird, sie in etwa weiss erscheinen liesse), etwa kurz nach 5, gegen ½6 Uhr.
Tobaha fa'amolua.	Der Tag bricht an, ungefähr um ½6 Uhr.
Moluo	es ist hell, gegen 6 Uhr.

Manada ora	man stellt die Leitern hinunter (da man diese des Nachts hinaufzieht; man steigt nämlich auf Leitern von unten her durch den Hausflur in die auf hohen Ständern stehenden Häuser); auch ungefähr um dieselbe Zeit, bei dem einen natürlich etwas früher, bei dem andern etwas später.
Tumbu luo	die Sonne geht auf, um 6 Uhr.
Molau gõ mbawi.	man füttert die Schweine, etwa von 6—7 Uhr.
Awai wolau gõ mbawi	das Schweinefüttern ist vorbei, etwa von 7—8 Uhr.
Manga niha	die Leute essen (die erste Mahlzeit, denn es giebt deren nur zwei am Tage, die eine des Abends) etwa um 8 oder ½9 Uhr.
Awai manga	das Essen ist vorbei, gegen 9 Uhr.
Te'anõ niha ba nowi	die Leute gehen auf den Acker, an die Arbeit, etwa 9—½10 Uhr.
Sambalõ lõ laluo. . . . . , .	ein Slück noch nicht Mittag, um 11 Uhr.
Laluo	es ist Mittag, 12 Uhr.
Aso'a jõu	geneigt nach Norden (oder eigentlich wohl doch nach Westen), etwa 1—2 Uhr.
Alawu alawa	hoch-alawu (dies letztere Wort ist für mich, wenigsten hier unübersetzbar), etwa gehen 3 Uhr.
Alawu arõu, oder . . . . . Alawu adogo, oder . . . . . Alawu bóngi	fern-alawu, oder tief-alawu, oder Abend-alawu, etwa gegen 4 Uhr.
Mõi zamõlõ soja	der Palmenschneider (zur Gewinnung des Palmweins) der viele Bäume zu schneiden hat, geht aus, gegen 5 Uhr.
Molau gõ mbawi, owi	man füttert die Schweine, am Abend, auch ungefähr um 5 Uhr, oder etwas später.

So zi milo.	die Arbeitenden kehren aus dem Felde zurück, auch um dieselbe Zeit.
Mõi zamõlõ si dua geu. . . .	der Palmenschneider, der nur zwei Bäume hat, geht aus, etwa um ½6 Uhr.
Mõi ziondri	man geht zum Baden, um dieselbe Zeit.
Totane waniha	Das Oel bleibt stehen (ein dunkler Ausdruck), kurz vor 6 Uhr.
Muriri luo.	die Sonnenstrahlen zittern, um dieselbe Zeit.
Aechu luo	die Sonne geht unter, um 6 Uhr.
Muhombo lõfõ	die Johanniskäferchen fliegen, gegen ½7 Uhr.
Fatutu achõmi	es ist ganz dunkel, gegen 7 Uhr.
Mondrõni ora	man zieht die Leitern herauf, vielleicht kurz nach 7 Uhr.
Mame'e bawu gõ niha	man setzt das Essen auf das Feuer, etwa um dieselbe Zeit.
Manga niha . . . . : . . .	die Leute essen, gegen 8 Uhr.
Awai manga niha	das Essen der Leute ist vorüber, etwa um ½9 Uhr.
Asoso gõ mbawi	das Schweinefutter (für den anderen Morgen) ist gar; dies wird nämlich am Abend noch gekocht, gegen 9 Uhr
Mõrõ niha.	die Leute gehen schlafen, etwa um dieselbe Zeit, oder etwas später.
Mõrõ niha sará	die letzten Leute legen sich schlafen, gegen 10 Uhr.
Samuza te'arõ.	man legt sich zum erstenmale aufs andere Ohr, um 11 Uhr vielleicht.

Auch diese Bezeichnungen liessen sich unschwer noch um die eine oder andere vermehren. Dass auch sie nicht ganz genau zutreffen und dass der Gang der Dinge nicht in allen Häusern genau derselbe ist, brauche ich wohl kaum noch zu erwähnen, aber im grossen und ganzen wird man ja einen Überblick bekommen und sehen, wie sich die Leute, in Ermangelung von Uhren, zu helfen wissen.

3. ZEITDAUER.

1.	Mamõ'i hõrõ wa'ara . . .	ein Augenblick.
2.	Tobali nafo ba mbawa . .	solange, bis der Sirih im Munde umgewendet wird, vielleicht einige Minuten.
3.	Aboto nafo	bis der Sirih zerkaut ist, wohl etwa 5 Minuten.
4.	Alõlõ nafo	bis der Sirih ausgekaut ist, vielleicht eine Viertelstunde.
5.	Dua rozi alõlõ afo. . . .	bis zwei Prümchen Sirih ausgekaut sind, etwa ½ Stunde.
6.	Asoso wache si samba kata .	bis ein kata (ein kleines Maass) Reis gar gekocht ist, vielleicht 15—20 Minuten.
7.	〃 〃 〃 〃 hinaoja.	bis ein hinaoja (doppelt soviel wie das vorige) Reis gar ist, etwas länger, wie das vorige.
8.	〃 〃 〃 〃 sadumba.	bis ein tumba (wieder das doppelte des vorigen) Reis gar ist, wieder etwas länger.
9.	Asoso wache si dua dumba .	bis zwei tumba (wieder das doppelte) Reis gar sind, vielleicht 40 Minuten.
10.	〃 〃 〃 samba jõu .	bis ein jõu (wieder das doppelte) Reis gar ist, ¾—1 Stunde.
11.	Asoso gõ mbawi	bis Schweinefutter gar gekocht ist, vielleicht 1½—2 Stunden.
12.	〃 〃 〃 bio.	bis bio (ein Knollengewächs) für die Schweine gar gekocht sind, etwas länger wie das vorige.
13.	Matonga luo.	ein halber Tag.
14.	Ma'õma'õchõ.	ein ganzer Tag.

Bei diesen Zeitangaben hält es besonders schwer, sie einigermassen genau festzustellen, im allgemeinen aber wird diese meine Angabe, wie ich denke, ungefähr stimmen. Wie in so manchen Dingen, so geht es auch hier den Leuten, wie den Kindern, die von der Zeit wenig Begriff haben, und es ist dies umsomehr der Fall, weil die Zeit noch so wenig Werth für sie hat und sie das Sprichwort »time is moneij« noch nicht kennen.

4. ENTFERNUNG.

1.	Sagõtõ benua	ein Stück Brachfeld weit, vielleicht einige hundert Meter.
2.	Sagõtõ bolocha	ein für die Treibjagd abgestecktes Revier breit, vielleicht 500 Meter.
3.	Terongo li zi'ao.	soweit als man die Stimme eines Rufenden hören kann.
4	Dua ndrohu fa'uisa . . .	zwei Entfernungen auf die man sich zurufen kann.
5	Sambadu fofanõ	soweit als man in einen Athem, d. h. ohne zu verschnaufen, resp. ein wenig auszuruhen, gehen kann, vielleicht bis zwei Kilometer.
6.	Terongo li dutu	soweit als man den Ton der tutu (einer kleinen Trommel) hören kann, 3—4 Kilmtr.
7.	Terongo li garamba . . .	soweit als man den Ton der aramba (der grossen Bronce-Trommel) hören kann, etwa eine Stunde, oder auch noch weiter.
9.	Techamõ gõ mahemolu mbanua.	was man vor der Frühmahlzeit erreichen kann, 2 Stunden, oder etwas mehr.
9.	Matonga luo fofanõ . . .	einen halben Tag Gehens.
10.	Ma'õma'õchõ fofanõ . . .	einen ganzen Tag Gehens.

5. ALTERSANGABE VON EINEM KINDE BIS ZUM ERWACHSENSEIN.

1.	Awena tumbu	soeben geboren.
2.	Malidõngõ	es schlägt die Augen auf, sieht sich um.
3.	Ma'iki	es lacht.
4.	Tujufõ alogo	der Körper ist so fest, das man es unter die Arme fassen darf, wenn man es aufheben will.
5.	Musindro ba gaheta . . .	es stellt sich auf, auf dem Schoosse.
6.	Mamalõgu	es legt sich auf den Bauch, rollt sich um.
7.	Mudadao . , ...	es sitzt.

8. Manana. . . . . es kriecht.
9. Ihene newe . . . . . . es kann an der Wand (oder etwa an einer Bank) entlanggehen.
10. Mamekameka . . . . . es fängt an Schritte zu machen.
11. Mowaõwaõ . . . . . . es läuft.
12. Milo baora . . . . . . es geht die Leiter hinunter.
13. Mõi baewali. . . . . . es geht auf den Hof.
14. Abõlõ baewali . . . . . es kann ordentlich laufen auf dem Hofe.
15. Mõi ba nowi. . . . . . es geht mit auf den Acker.

Von hier an gehen nun die Angaben für Knaben und Mädchen auseinander, von einem Knaben heisst es weiter:

16. Arõ zombõ . . . . . . das Lendentuch sitzt fest, er kann ein Lendentuch tragen, wir würden etwa sagen: »er bekommt eine Hose.«
17. Manõi ba wino. . . . . er klettert auf die Areka-Palme.
18. Manõi baohi. . . . . . er klettert auf die Kokos-Palme.
19. Itõrõ gotalua mbanua . . er geht (allein) von einen Dorf zum andern.
20. Aró gari . . . . er kann ein Schwert tragen.
21. Mo'ahonoa ira matua . . . er ist ein voller Mann.

Von einem Mädchen dagegen:

16. Aró gõtõ. . . . . . . das Röckchen sitzt fest, sie trägt ein Röckchen.
17. Sara i'ohe asoa. . . . . sie trägt einen Wasserbambu (ein Gefäss von Bambu zum Wasserholen.)
18. Fa dua i'ohe asoa. . . . sie trägt etwa zwei Wasserbambu.
19. Molu'i dõwa. . . . . . sie trägt den Sirihbeutel, (wenn man z. B. irgendwo hingeht, dann wird ihr derselbe zum Tragen gegeben).
20. Molu'i daga. . . . . . sie trägt den Tragkorb (mit dem die Frauen allerlei aus den Felde holen).
21. Awai halõw̃õ jomo. . . sie kann (allein) die Hausarbeit besorgen.

22. Aró fangahalõ	sie kann ordentlich im Felde arbeiten.
23. Obu'u fosu	die Brüste beginnen sich zu bilden.
24. Afosu	die Brüste sind ausgebildet.
25. Owalusõ	sie ist heirathsfähig.
26. Mo'ahonoa fa'ebua	sie ist völlig erwachsen.
27. Faduhõ õsi	der Körper ist fest.
28. A'ewo	sie ist eine alte Jungfer.

In dieser Weise erhält man meistens Auskunft, wenn man nach dem Alter eines Kindes, oder einer noch jugendlichen Person fragt. Daneben wird das Alter freilich auch nach Monaten und in den ersten Jahren vielleicht auch nach diesen angegeben. Indessen beginnt man darin bald unsicher zu werden, bis dann, vielleicht gegen 4 oder 5 Jahre hin, das Geburtsjahr ganz in Vergessenheit geräth, auch schon dadurch, dass man ja keine eigentliche Zählung der Jahre, resp. Zeitrechnung kennt. Als Anhaltspunkte, nach denen man das Alter noch in etwa berechnet, gelten die grossen Erdbeben, von denen das eine 1843 und das andere 1861 stattfand, so dass man sagt: „Er war beim ersten Erdbeben *so* alt und beim zweiten *so* alt“, aber auch diese Angaben sind nur in den wenigsten Fällen genau und auf das jüngere Geschlecht überhaupt nicht mehr anwendbar.

IX.

DREISSIG SPRICHWÖRTER.

1.

Hulõ latunu dawõ hawali,
Hulõ laleu daŵo zara gigi,
Zi sagola hua fõna nangi.
Ba he wõi, me la'ago zamõrimõri?
Adeha mbaeŵa, fabaja tõgi,
Moloi wofo, fabaja azuni,
Anõnõ narõ gara siliŵi,
Afusi hogu geu urõ fusi,
Osau dalu mbanua gõrigõri,
A'oi murõga zõcha ba hili,
Me la'ago zamõrimõri.

D. h. Es ist gleich als ob man das Fett eines Hawali[1] verbrennte
Gleich als ob man ansteckte das Fett eines ganzen Gigi,[2]
Was man ein ganzes Stück dem Winde entgegen riecht.
Und was geschah, als man roch den Wohlgeruch?
Da kamen die Aale hervor, mitsammt ihren Löchern,
Da flohen die Vögel, mitsammt ihen Nestern,
Da wimmelte es unter den Felsen von Spatzen,
Da waren die Bäume weiss von weissen Krebsen,
Der Himmel wurde verdunkelt von Gõrigõri[3]
Es sprangen alle Wildschweine auf den Bergen
Als sie rochen diesen Wohlgeruch.[4]

2.

Niŵa'õ zolau si bõhabõha-u:
„Hadia horõgu, zalazalagu?
Ba lõ salau ndraono ni'olajagu,
Ba lõ saduwa wache ba zõlu,
Ba lõ ni'agu ate nitunu,

Ba lõ ni'agu bo saechu bawu,
Ba lõ nibadugu õ nonou susu;
Ba hadia horõgu zalazalagu?
Ba bõi bõzido li, bõzido eu,
Ba a sa gõu, na lõ labe'e õgu;
Da'u'agõ ngai, da'utaboi nasu.«

D. h. Es ist wie der Bõhabõha-u-Sänger [5] sagt:
»Was is mein Verbrechen, was ist mein Vergehen?
Da doch dein Kind nicht gefallen ist, was ich aufzupassen hatte,
Und nicht ist verschüttet der Reis aus dem Behälter,
Und nicht habe ich gegessen in der Flamme gebratene Leber,
Und nicht habe ich gegessen in die Asche gefallene Lunge,
Und nicht habe ich deinem Kinde die Milch aufgetrunken,
Was ist denn mein Verbrechen, was ist mein Vergehen?
Drum schlage mich nicht mit Worten, schlage mich mit dem Stocke.
Und iss du dein Essen, wenn man mir nichts giebt,
Ich will zur Seite stehen und die Hunde wegjagen.« [6]

3.

Hulõ malu Dahõnagõ,
Sambua ihalõ ba isaitagõ;
Hulõ malu Dafõfõgõ,
Sambua ihalõ, ba ifõfõgõ.

D. h. Es geht damit, wie wenn Tahõnagõ auf die Jagd ging,
Wenn er ein Stück Wild erlegt hatte, dann hing er es an den Haken;
Es geht damit, wie wenn Tafõfõgõ jagte,
Wenn er ein Stück erlegt hatte, dann legte er es besonders.

4.

Bõi folau u'õ ba go'o, bõi hawui manõ.

D. h. Mache es nicht, wie wenn man ein Vogelnetz ins Gras wirft, überschütte nicht die ganze Sache.

5.

Bõi gochõi danga, na lõ bago.

D. h. Kneif deine Hand nicht zu, wenn du keinen Taback darin hast. [7]

6.

Bõi fabu'u aja ndraono larew̃e.

D. h. Versprich einen Kinde nicht als Spielzeug eine Heuschrecke.[a]

7.

Siw̃a dõgi harimao adu, ha sambua wondruhõ.

D. h. Wenn der Tiger auch neun[a] Löcher hat, so werden doch alle auf dieselbe Weise zugemacht.

8.

Faechu tarew̃e nidanõ, hogu geu tarew̃e nangi.

D. h. Es ist wie eine Krümmung im Flusse, durch die das Wasser, und wie ein Baumwipfel, durch den der Wind aufgehalten wird.

9.

Hulõ zolojo ba zi bongi, na abila mbagi ba zi bongi, ba la'atulõ'õ mbagi ba zi moluo mbanua.

D. h. Wie ein Schiffer in der Nacht, wenn der Bug schief steht in der Nacht, dann richtet man ihn wieder gerade, wenn es Tag wird.

10.

Tema famaigi la'izu barõ wõnõ, tema fanaere ndra'ugõ wamaigi.

D. h. Mache es, wie wenn man Gurken sucht unter dürren Reisern (oder unter dürren Grase im Felde) bücke dich und siehe es von der Seite an.

11.

Tema fehombo mbõgi mbanua, tema falili mbute mbulu.

D. h. Mache es, wie wenn die fliegenden Hunde fliegen, umkreise die Spitzen der Blätter (der Zweige).

12.

Fesu mbawi, ba ono goholu, ba fesu niha, ba taroma li.

D. h. Zum Strick für ein Schwein dient der Bast von Oholu (eine Holzsorte), und zum Strick für einen Menschen dienen Worte.

13.

Bõi lau ba mbawau nidanõ, lõ õ'ila õtema li nawõu.

D. h. Schütte dir kein Wasser in den Mund, sonst kannst du deinem Genossen keine Antwort geben.

14.

Bõi susukõ wulaw̃a faudumõ, olowingo ndra'ugõ.

D. h. Porre nicht im Rauchfang gerade über dir, sonst fällt dir was in die Augen.

15.

Tema fofanõ ba zi bongi, tema fadou nuwu lahe.

D. h. Mache es, wie wenn man bei Nacht geht, setze den einen Fuss genau vor den anderen.

16.

Tema famohagõ tõla ganõwõ, tema fatangi'õ.

D. h. Mache es, wie wenn man die Knochen eines Ganõwõ (ein grosser Vogel) zerbeisst, beisse die Zähne fest auf einander.

17.

Hulõ wa'abe'e dolutolu gawõni, abe'e narõ, ba ombuju gero.

D. h. Es ist wie die Härte eines Awõni-Käfers; unten ist er hart, und auf der Oberseite weich.

18.

Hulõ fagohi zaw̃i, ha sara fagohi, a'oi fagohi zoja sibai.

D. h. Est ist, wie wenn die Kühe laufen, wenn die eine läuft, so läuft die ganze Menge.

19.

Nifatelesa Ndraono Huna, ni'oroma'õ tõtõ'a.

D. h. Man muss es machen, wie wenn die Iraono Huna [10] fechten, man muss die Brust zeigen.

20.

Bõi tabataba haga mbawa.

D. h. Schneide nicht das Mondlicht in Stücke. [11].

21.

Bõi tunu zobou furi nawõu.

D. h. Brate kein faules Fleisch hinter dem Rücken deines Genossen.

22.

Hulõ laelae gahulua, tebalubalu lae zi ofõna ba lae zafuria.

D. h. Es ist damit, wie mit den Blättern, von denen man das erjagte Wildpret gegessen hat [12], die ersten Blätter werden durch die letzteren verdeckt.

23.

Hulõ labõzi dutu, aefa mbõzibõzi, ba dõhõ gõi li.

D. h. Es geht damit, wie wenn man die Trommel schlägt, sowie man den Schägel entfernt, ist auch der Ton dahin.

24.

Nifemangamanga dõwu ndrawa, ami zandroto.

D. h. Es geht damit, wie wenn man malaiisches Zuckerrohr isst, was mit jeden Gliede süsser wird.

25.

Abõlõ duhe, moroi ba nangi.

D. h. Der Baumstumpf ist stärker als der Wind.

26.

Ono geu tendroma udrou zöcha.

D. h. Es ist ein Hölzchen, an das das Wildschwein sein Lager anlehnt.[13]

27.

La'ala'a acho itõrõ dania bawa mbalatu.

D. h. Wo der Strich mit der Kohle gemacht worden ist, da ist nachher der Weg für das Messer.

28.

Bõi badu duo ba wehasuhasu.

D. h. Trinke keinen Palmwein, wenn du ausser Athem bist (etwa von starkem Laufen).

29.

Ni'o'i'o wôrõgi mbola, nifuli furi.

D. h. Man muss es damit machen, wie mit dem Schwanz (dem Stiel) eines Sackmessers, man muss es wieder nach vorne herumbiegen.

30.

Hulõ zi manga mbu mao dõdõnia.

D. h. Sein Herz ist wie das eines, der Katzenhaare gegessen hat.[14]

WÖRTERVERZEICHNISS.

A'a, si a'a. subst. der, die, das ältere; der, die, das erste, hauptsächlichste.

ā, mang-, v. a. essen; a., conj, und. fa'agõ, mam-, v. a. essen lassen.

abao, adj. geschwollen.

abasõ, adj. nass.

abe'e, adj. hart, fest, stark.

abe'e'õ, mang-, v. a. hart machen; fangawe'e, subst. Härtung.

abila, adj. krumm.

abu, adj. harig: abu dõdõ, betrübt.

abõlõbõlõ, adj. stark, schlimm, heftig.

abõnõ, adj. genügend.

aboto, v. n. zerbrechen, aboto ba dõdõ, verstehen.

adeha, v. n. losgehen, herausgehen (z.B. Nägel).

adogodogo, adj. kurz.

adõlõ, adj. gerade.

adu,(n), subst. Götze; allgemeiner Name für alle Götzen.

adudu, v. n. zusammenfallen, auseinander fallen; adudula, (g), subst. Trümmer.

adugõ, mang-, v. a. verklagen.

adulo, (g), subst. Ei.

aduwa, v. n. verschüttet werden.

ae! v. def. komm, geh'.

ae'e, v. def. gehe!

aefa, v. n. frei werden, ab sein; aefa da'õ, darnach.

aechu, v. n. fallen, untergehen, verloren gehen, ankommen, zurechtkommen; angaechula, (g), subst. Untergang.

aelo, adj. glibberig. glatt, z.B. vom Wege bei Regenwetter.

aine! v. def. komm!

aetu, v. n. abreissen; aetu noso, sterben.

aetula, (g), subst. Ende.

afasi. (g). subst. Kapok, Baumwolle; sowohl Name des Baumes, resp. der Staude, als auch der Frucht.

afeto, adj. bitter.

afi, (g), subst. Flügel.

afo, (n), subst. Sirih.

afoa, (g), subst. eine Holzsorte.

afore, (g) subst. ein Maass zum Messen eines Schweines.

afuo, adj. mager.

afusi, adj. weiss.

agehageha, v. n. wackeln, sich bewegen.

ago, mang-, v. a. riechen, beriechen.

agõ, mang-, s. iagõ.

acha, oder alacha, adv. es kann geschehen, dass.

ache, (n), subst. Zuckerpalme.

achi, (n), subst. jüngerer Bruder oder Schwester; si achi, der, die, das jüngere.

acho. (n), subst. Kohle (todte).

achõmi, adj. finster, dunkel.

achõmõ, v. n. fiebern; fa'achõmõ, subst. Fieber.

achõtõ, adj. spröde, bröckelig.

achozi, v. n. verbrennen, anbrennen.

ahachõ, v. n. verschleissen; aha-

chõw̃a, (g), subst. Verschleiss, Aufwand;
ahachõ dõdõ = Mitleid haben.
ahali, adj. einen besonderen Geruch von sich geben, (z. B. ein frischer Fisch).
ahatõ, adj. nahe.
ahe, (g), subst. Fuss, Bein.
ahe mbanua, (g), subst. Horizont.
aheta, (g), Schooss.
ahõlihõli dõdõ, v. n. sich verwundern.
ahõndrõ, v. n. sinken.
ahono, adj. ruhig, still; ab sein.
ahonoa, (g), subst. Fazit, Ende; mo'ahonoa, v.n. fertig sein.
ahori, adj. alle, alles; auf sein.
ahouhou, adj. langsam.
ahowu, adj. gesegnet.
ahulõ, adj. früh.
ahulu, v. n. einen Fang thun, etwas fangen oder erlegen auf der Jagd oder beim Fischfange; auch bildlich gebraucht, ahulua, (g), subst. das Erjagte, Wildpret.
ahurõ, adj. beinahe reif.
aja, (n), subst. Schmuck-Gegenstand, auch Kinderspielzeug.
aka, (n), subst. Ueberlegung.
ala, v.n. Schaden haben.
alabua, (g), das, worauf etwas hinauskommt.
alabua dõdõ = Neigung.
alacha, s. acha.
alacha, adj. verboten, etwas, was man nicht sagen, oder nicht thun darf.
alau, v.n. fallen, stürzen.
alaw̃a, adj. hoch; salaw̃a, subst. Häuptling, Adeliger.
alawe, adj. weiblich; alawe, (g), subst. Frau, Frauenzimmer; ira alawe; id.
alawu, adv. um 3 Uhr Nachmitttags.
alele, v.n. sterben, verlöschen.
aleu, v.n. verwelken.
alī, mang-, v.a. ersetzen, übersetzen, in eine andere Sprache.
fangāli, subst. Ersatz, Ersatzmann.
alīfa, (g), subst. Tausendfuss.
alimagõ, adv. es ist schade darum.
alimbu'anõ, adj. schwindelig.
alio, adj. schnell; aliogõ, mang-, v.n. etwas schnell ausführen.
alitõ, (g), subst. Feuer.
alizuzu, (g), subst. Scheitel.
alogo, (g), subst. Achselhöhle.
alõlõ, v.n. ausgekaut (v. Sirih).
alõmõ, v.n. versinken.
alo'o, adj. flach; —, adv. rund.
alua, v.n. zustande kommen.
alucha, (g), subst. kurzes Ruder.
alui, mang-, v.a. suchen.
ama, (n), subst. Vater.
amaedola, (g), subst. Gleichniss.
amatela, (g), subst. todter Körper.
ambala, (g), subst. Decke.
ambõ, v.n. fehlen an etwas, zu klein, zu gering; —, adv. weiniger als, ambõta, (g), das Fehlende, auch Name eines bestimmten Götzen.
amõrimõri, adj. wohlriechend.
amulõmulõ dõdõ, v.n. übel sein (zum Erbrechen).
aná oder ananá, adj. zähe.
ana'a, (g), subst. Gold, Geld, Vermögen.
ana'ate, (g), subst. geronnenes Blut.
andré, pron. dieser, diese, dieses; —, adv. hier.

andrö́, pron. der, die, das; jener, jene, jenes; —, adv. darum; dort.
āndrõ, mang-, v.a. bitten, erbitten, beten.
angango, (g), subst. Stirn.
angarõfi, m—, v.a. zum Zeugen anrufen.
angi, (n), subst., Wind.
anõ, Stamm ungebräuchlich; ta'anõ, mam-, v. a. zuzammenfügen, fertig machen; te'anõ, v.n. gerüstet sein, fertig sein.
anõnõ, adj. überschwemmt werden
anono, v.n. nachlassen.
a'oi, adj. alle, alles; alle sein.
aõndrõ, v.n. sich biegen.
ará, v. n. u. adj. lange ausbleiben, lange.
arachá, adv. beinahe, nahezu.
aramba, (g), subst. Metalltrommel.
arāra, adj. wahr; sarāra, adv. in Wahrheit.
aró, adj. fest. bestimmt; mangaró-[ngaró], schwer, fest sein, sich bewaffnen, befestigen.
ārõ, (n), subst. Unterseite.
arõ'õ, mang- v.r. sich umlegen.
samoeza te'arõ. Zeitbestimmung, 10 oder 11 Uhr abends.
arõu, adj. fern.
aruru, v n. abrutschen, herunterrutschen.
asese, adv. oft, häufig.
asi, (n), subst. Meer.
asio, (n), subst. Salz; asioni, mang-, v.a. einsalzen.
aso'a, v.n. umfallen, geneigt.
asoa, (n), subst. Wasserbambu, Gefäss von Bambu zum Wassertragen.
asu, (n), subst. Hund.
asoso, adj. gar, reif.
asosola, subst. Gares.
ata? pron. wer anders, als; (**ata Lafabua, wer anders als Lafabua**)
atachi. adj. wässerig (Knollengewächse).
ata'u, v.n. sich fürchten.
ata'ufi, mang-, v.a. fürchten.
ate, (g), subst. Leber.
ató, adj. viele (viele Menschen).
atö́, adv. nur noch, nur, doch, dann.
atö́ na, es sei denn, dass.
atõla, adj. eine Öffnung haben, offen.
atongarõ, (g), subst. ½ Klafter (lang).
atoru, v.n. abfallen, herunterfallen.
atua; v.n. alt werden, sterben; atua danõ, das Ende der Welt tritt ein; satua, ältere Leute.
atua, (g), subst. Wald.
atuatua, adj. weise.
atulõ, adj. gerade, gerecht;
a'atulõ, mang-, v.a. gerade machen; in Richtigkeit bringen.
au, (g), subst. Ball, Spiellball.
auli, adv. schon oft, immer wieder.
a'usõ, adj. gelb.
awai, adj. vorbei, fertig, vorüber; —, adv. gerade so wie.
awe, (g), subst. Grossmutter.
awena, adv. jetzt erst, dann, jetzt.
awõ, (n), subst. Genosse, mit.
awu, (n), subst. Asche, Herd, Küche.
awõla, adj. doppelt (nur von Zwillingen, aber auch bei Früchten).
awõni, (g), subst. eine Holzsorte.
azuni, (g), subst. Nest.

Ba, conj. und, aber, so, dann; —, präpos. in, an, auf, gegen.
ba'a. subst. Brunnen.
ba'a, subst. Blase; moba'a, v. n. Blasen bekommen, auf dem Feuer, vor dem Kochen.
ba'aba'a, subst. Damm, Barrière, ba'agõ, mom-, v.a. versperren.
babaja, mombambaja, v. a. anrühren, angreifen.
badu, subst. Athem.
badu, mam-, v.a. trinken.
ba'e, subst. Affe.
baero, präpos. u. adv. ausserhalb, aussen, draussen.
baew̃a, subst. Aal.
bagi, subst. Hals; Kiel; bagi nora, oberes Ende der Leiter.
bago, subst. Taback.
bago, subst. Schlägel.
bago, mam-, v.a. schlagen, schmieden.
bacha (ba), adv. u. präpos. drinnen, inwendig, innerhalb.
baho, subst. Haufe, Masse; Abgrund, Tiefe.
balaki, subst. Gold.
balatu, subst. Messer.
balazi, subst. das, worauf es (etwas) ankommt, Richtschnur.
balazo, subst. Lebensunterhalt, Unkosten.
balia'õ, mam-, v. a. verdrehen.
bali'õ, mam-, v. a. umwenden, verändern, zu etwas machen.
balicha, sambalicha, subst. eine Ataplänge.
balõ, subst. Ende, Sorte, Art. (im Plural auch ngawalõ).
balubalu, subst. Bedeckung, Decke.
balugu, subst. Häuptlingstitel.
bana, subst. Nähgarn.
banua, subst. Luft, Lufthimmel; Dorf, Dorfleute; ono wobanua (n), u. ono mbanua (n), Dorfleute; mahemolu mbanua, morgens, morgen früh.
ba'o, subst. Schweinestall.
barahao, subst. Dorf.
barasi, subst. eine Sorte Gold.
bari, subst. ein hölzerner Behälter, für Kleider, Gold u. s. w.
barõ, präp. unter, innerhalb.
base'õ, mom-, v.a. warten (auf etwas).
basi, mam-, v.a. ernten.
bátõ, subst. Hausflur.
ba'u, subst. Stein.
Ba'uwa danõ, nom. propr.
bawa, subst. Angesicht, Mund, Öffnung, Schneide.
baw̃a, subst. Mond, Monat; Zwiebel.
bawandruhõ, subst. Thüröffnung.
bawi, subst. Schwein.
bawu, contrah. aus ba und awu w. s.
be'e, mam-, v. a. geben, bezahlen.
bechu, subst. Geist eines Verstorbenen, auch böser Geist, Teufel.
bela, subst. eine Geisterart; Freund.
bela gafi, subst. Flügelknochen.
belebele, subst. Schutzwehr.
belu, subst. ein Thier, Zibethkatze.
bene, subst. Blüthenknospe.
benua, subst. Brachfeld.
berua, subst. eine Holzart.
Beso, nom. propr. (berühmter Priester).
beto, subst. Bauch, Bauchstück vom Schwein (auch fobeto); Rippe (v.a. Blatt).
bewe, subst. Lippe, Rand.
bidaja, subst. eine Holzsorte.

bihara, subst. eine Götzenart; Name eines bestimmten Götzen.
binõgõ, mam-, v. a. braten, (in ein Blatt eingewickelt).
bo, subst. Lunge; bo galitõ, Funke, glühende Kohle.
bògi, subst. Fledermaus.
bogõ, mam-, v. a. rösten (auf Kohlen).
boha, subst. Backenzahn.
bohagõ, mam-, v. a. zerbeissen, mit den Backenzähnen.
bõhabõha-u, subst. eine Gesangart.
bõhõ, subst. Hirsch.
bõhõi, mam-, v. a. loslassen, ablassen von etwas.
bõhõli, mam-, v. a. s. bõhõi.
bohou, adj. neu; bohouni, mam-, v. a. erneuern.
bõi, adv. nicht, (verbietend).
bola, subst. Beutel.
Bõla, nom. propr.
Bõla sadaõlõ langi [oder sadaõlõ luo], nom. propr.
bõli, subst. Preis.
boli, subst. eine Holzsorte.
bolo, subst. Breite.
bõlõdi und famõlõdia, subst. Fangspiess (mit Feder).
bolocha, subst. Jagdrevier.
bongi, subst. Nacht. —, v. n. Nacht werden, — sein.
bõnõ, mam-, v. a. eine Stelle abdämmen u. ausschöpfen (beim Fischen); bõnõcha, subst. eine solche Stelle.
bõ'õ und tánõ bõ'õ, pron. und adj. ein anderer, eine andere, ein anderes; fremd.
bõ'ua, interj. warte einmal! halt! contrahirt aus bõi u. ua, w. s.
bõ'õtõ, subst. Fruchtstengel.
bõra, subst. Reis (gestampfter).
bõrõ, subst. Stamm, Grund, Ursache, Beginn; bõrõ zebua, sehr gross, bõrõta, subst. Anfang; bõrõtaigõ und bõrõgõ, mam-, v. a. anfangen, beginnen.
bõrõ, mam-, v. a. stampfen, mit dem Fusse; ibõrõ zalo, er stampft den Boden mit dem Fusse.
boroë, subst. Leguan.
boto, subst. Körper, sowohl der menschliche Körper, als auch z. B. ein Holzkörper, Baumstamm; lõ —, nichtig.
boto lala, subst. Hauptweg.
bõtua, subst. Kalk.
bowo, subst. Blüthe.
bõwõ, subst. Brautpreis; Sitte, Verhalten.
bowoa, subst. Topf.
bowolawa, subst. Schlingpflanze.
bõzibõzi, subst. Peitsche; bõzi, mam-, v. a. schlagen; famõzia. subst. ein Instrument zum Schlagen.
bu, subst. Haar, Feder.
bua, subst. Frucht.
buaja, subst. Krokodill.
bulu, subst. Blatt; bulu wali'era, subst. Wagschale.
bulõ'õ, mam-, v. a. von seinem Platze wegnehmen, verändern; tebulõ, v. n. seinen Platz verändern; meist negativ: lõ tebulõdo jomo, ich bleibe im Hause.
bunu, mam-, v. a. tödten, auslöschen.
bu'u, subst. Knoten, Gelenk, Knie; obu'u, adj. dick, hervortretend.

bu'ubu'u, subst. Auswuchs, Knie.
burabura, subst. ein Blasrohr, zum Feuer anblasen.
burusa, subst. eine Lanzenart.
Buruti, nom. propr.
busa, mam-, v.a. abschälen.
bute, subst. Spitze (eines Blattes z. B.).
buwu, subst. Fischreuse.

Dada, man-, v. a. herniederlassen, hängen lassen.
dadao, subst. Sessel, Stuhl. mudadao, v. n. sitzen, sich setzen; fedadao, mam-, v. a. hinsetzen.
da'é, pron. dieser, diese, dieses;
ba da'é, adv. hier.
Daeli, nom. propr.
daga, subst. Tragkorb.
dahõdahõ, subst. Räthsel; Loos;
fadahõdahõ, v.n. rathen; losen.
dajadaja, subst. Unterlage (auch fig.); fadajadaja, v. n. eben sein.
daludalu, subst. Arzenei, Zaubermittel.
dania, adv. nachher, gleich.
dao, subst. Halbstein, steinartig feste Erde.
da'ṍ, pron. der, die, das; jener, jene, jenes; ba da'õ, adv. dort.
darua, num. zwei (Menschen).
daso, subst. Thal, Ebene.
dawa, subst. Ausländer.
degeni, mondr-, v a. abdingen (c.acc).
di, subst. Fliege, Mücke.
diala, subst. ein Wurfnetz; fadiala, v. n. ein solches Netz werfen.
diho, subst. eine Holzsorte.
dima, subst. Citrone, Apfelsine.
dima kafalõ, subst eine Apfelsinenart.
diwo, subst. Fleisch, Zukost beim Reis.
do, subst. Blut.
dodou, subst. eine Pflanzenart.
dõfi, subst. u. adv. Stern, dann Jahr, ein Jahr lang, vielleicht nach einem Stern, der dann, nach einem Jahre, wieder an derselben Stelle steht.
dõhṍ, v. n. aufhören, gesund werden.
Dohudega o, nom. propr.
doi, subst. Dorn.
dombua, num. zwei.
dõnadõna, mu-, v. a. hoffen, erwarten (c. acc.).
donga, subst. Gatte, Gattin.
dõni, mondr-, v.a. ziehen, abziehen.
dou, mondr-, v.a. picken, beissen; fadou, v.n. beissen, sich beissen; aneinander hängen bleiben.
dou'õ, mondr-, v. a. vergrössern, vermehren; tedou, v.n. zunehmen.
dou, subst. Lager, Nest (vom Wildschwein).
dua, num. zwei; fadua, etwa zwei; mendrua, zweimal.
dudu, man-, v. a. loslassen, aus dem Stall, oder von der Kette;
adudu, v. n. zusammenfallen.
dudugõ, man-, v. a. zusammenschlagen, zerstören, auflösen.
duhõ, mondr-, v. a. verschliessen, schliessen, zumachen.
duhu, adj. wahr.
dulu, subst. Woge.
dulu, subst. Pinsel, Wischer.
dumaduma, subst Vorbild, Abbild.
durumudi, subst. Steuermann.
du'u, subst. Gras.

Ebolo, adj. breit; bologõ, mam-, v.a. ausbreiten.

ebua, adj. gross.

edogõ, mang-, v.a. auffangen (mit einem Gefäss); hinhalten zum Auffangen (ein Gefäss).

edõna, v.n. wollen, willig sein.

edu'õ, (g) u. (n.), subst. Gerüst unter dem Hause, warauf die Leiter steht.

e'esi, mang-, v. a. Todtenklage halten (über Jemanden), auch esi'esi, mang-.

ehao, adj. reinlich, exact.

ehao, mang-, v. a. schmücken, reinigen; mangehao, v.n. sich schmücken.

eheha, (g), subst. Geist; der innewohnende Geist, das begeistende.

ehowu, mang-, v.a. das Herzblatt herausnehmen.

elungu, v.n. irren, sich verirren. felungu, v.a. mam-, irre führen, verführen.

emali, (n), subst. Feind, Kopfschneller.

ena'õ, adv. u. conj. damit, aufdass; wenn doch.

enau, adj. lang.

ene, (n), subst. Sand, baene, auf dem Strande.

eno'o, (g), subst. Gosse, unter der Dachtraufe.

e'ó, (g), subst. eine Schmarotzerpflanze.

era'era, (g), subst. Gedanke, Sinn; era'era tõdõ, mang-, v a. über etwas nachdenken; mangerangera, v.n. nachdenken.

erai, mang-, v.a. zählen, rechnen.

ere, (g), subst. Priester; fa'a'ere, subst. Priesterthum.

erege dõdõ, adj. müde, ermüdet.

ero, (g), subst. Aussenseite; —, adv. jedesmal.

esuanõ, (g), subst. Vorwurf.

esolo, adj. dick, fett, beleibt.

esõni, (g), subst. eine Holzsorte.

ete'ete, (g), subst. Schaum (beim Kochen von Speisen).

etuna, (g), subst. Pfütze.

etu'õ, mang-, v.a. abreissen, durchreissen; fangetu, subst. Brautpreis.

eu, (g), subst. Holz; dieser Ausdruck wird mit sa verbunden bei manchen Dingen für „ein Stück“ gebraucht; sageu [bawi] = ein [Schwein]; nga'eu, (eigentlich Plural) = Gestalt: sageu ja'o = mein ganzer Körper.

ewa, mol-, v.a. abhauen, abhacken.

ewali, (n), subst. Dorfstrasse.

ewe, (n), Seite (am Hause).

ewe (g), subst. Abdach, Schutzdach.

ezai, adv., so gross als.

Fa, adv. etwa; —, conj. dass, damit, aufdass.

fabaja, v.n. mit etwas zusammensein; —, präpos. mitsamt, zusammen mit.

fabalu, v. n. bedeckt werden; pl. sich gegenseitig bedecken.

fabea, mam-, v.a. tragen (an der Stange).

fabu'u [li], mam-, v.a. versprechen.

fadajadaja, v.n. eben sein.

fadoro, v.n. in einem durchgehen, ununterbrochen.

faduchai, mam-, v.a. vermengen. verderben.

faedo, v.n. neben einander stehen.

faedo, mam-, v. a. neben einander stellen.

faedona, subst. Abbild; amaedola, (g), id.

famae — famadumana, subst. compos. Abbild; famae-famatulo. subst. Gegenbild und Abwägung. Es sind dies poetische combinirte Formen, aus famaedo und famadumana, die ungefähr das Gleiche besagen besagen, resp. aus famaedo = Abbild und famatulo = das Abwiegen, die Abwägung gegen einander.

faefa, v.n. sich abtrennen, sich trennen.

faechu, subst. Halbinsel im Fluss.

fa'ele'õ, mam-, v.a. zeigen, kundgeben.

faeta, v.n. durch Zauberei etwas suchen, klarstellen; faetasa, subst. davon.

fa'ewuawua, v. n. von gleicher Grösse sein; fa'ewuata, adj. von gleicher Grösse.

fafa, subst. Brett.

fagia, v.n. spassen, Spass machen.

fagobi, v.n. aneinanderstossen.

Fagulõ, nom. propr. ein Dorf.

fagõlõgõlõ, v.n. gleich sein; mamagõlõ, v.n. verhandeln, sich über eine Sache eins werden; od. osara'õ li, mang-.

fachai, v.n. sich einhaken.

fachai, mam-, v.a. aushecken, erdichten; lõ fachai, es kommt nicht zurecht, es gelingt nicht.

fachamõ, v.n. reichen (was die Zeit betrifft); zusammenkommen.

fache, subst. Reis; mendrua fache, medõlu fache u.s.w. = zwei Jahre, drei Jahre, u.s.w

fachilichili, v.n ähnlich sein.

fahandro, v.n. sich mit Lanzen werfen.

fahõ, subst. Meissel.

fahõna, v.n. in Fülle vorhanden sein.

fahuhu, v.n. den Ruf „hu"! ausstossen.

fahuwũ, v.n. befreundet sein.

faigi, mam-, v.a. sehen, ansehen, nachsehen.

failo, mam-, v.a. herniederlassen. ifailo mbanio = er lässt die Kokosnuss vom Baum herunter.

faiwa, v. n. sich verbinden durch Heirath mit einem andern Stamme.

faja, subst. Lüge, Schwindel.

fajagu, ist es nicht wahr?

fajo, subst. Regenschirm.

fakaewe, v.n. verwickelt sein.

falali, mam-, v.a. leihen.

falalilali, mamalamalali, v.a. abwechseln, mit etwas.

falalini, mam-, v.a. wechseln, verwechseln; lafalalini nucha = sie wechseln die Kleider.

Falamagõ, nom. prop.

faledo, mam-, v.a. an die Oberfläche bringen.

fali'era, subst. Wage, bulu wali'era; subst. Wagschale.

Falili, nom. propr.

falili, mam-, v.a. um etwas herum gehen; lafalili mbanoea = sie

gehen um das Dorf herum.

falõcha, mam-, v.a. umrühren.

falo'o, mam-, v.a. stumpfschneiden, abschneiden, z. B. das Ende eines Stockes.

falõlõw̃a, subst. Nähnadel.

falõw̃a, subst Hochzeit; Fest.

falua, mam-, v.a. zustande, zuende bringen; jemanden zum Priester ausbilden.

falucha, v.n. antreffen, mit jemandem zusammen treffen.

famachõ, subst. ein sehr schweres Uebel.

fameso, subst. Priesterthum.

fana, subst. Gewehr; fana, mam-, v.a. schiessen, tofana, v.n. wegspritzen.

fandru, subst. Lampe.

fangahaõ, mam-, v. a füttern (Hühner).

fangõrõ, mam-, v. hin u. herführen; ifangõrõ linia = er spricht bald so und bald so.

fanõna, mam-, v.a. ansammeln.

fao, v.n. zusammensein; faoma, v.n. gleich sein, beide, beides; —, mam-, v.a. gleichmachen.

faõhõ, subst. eine kleine Bienenart.

Faoro, nom. propr.

faoro, v. n. sichtbar; faoro, mam-, v. a. zeigen.

faosa, mam-, v.a. vertheilen.

farara, v n. gleich lange machen; farara wemõrõ = gleich lange schlafen.

farecha, v.n. sich reiben; —, mam-, v.a. reiben (etwas an etwas).

farõcha, subst. Hammer, Ambos.

faroina, v.n. springen.

fasõndra, v n. kämpfen, fechten.

fasoso, v.n. streiten (mit Worten).

fasui, v.n. rings herum sein. —, mam-, v.a. umgeben, herumgehen.

Fatahõ, nom. propr.

fatahõ, v.n. sich gegenüberstehen.

fatali, mam-, v.a. um einander drehen; nifatali = Goldsmuck, Halsring aus Golddraht gedreht.

fataro, mam-, v.a. einsetzen, hinsetzen.

fatangi, mam-, (mboha), v. a. die Zähne auf einander beissen; auch refl.

fateboe, v.n. jagen, mit der Lanze.

fatele, v.n. fechten.

fato, subst. Axt, Beil.

fatõ, mam-, v.a. zerbrechen, bestimmen.

fatõfa, v.n. dicht aneinander, zusammengefügt sein.

fatõfa, mam-, v.a zusammenfügen.

fatoutou, mam-, v. a. über jemand sprechen; — tõdõ, mam-, v. a. über etwas nachdenken, erwägen.

fatutu, v.n. ununterbrochen.

fatutue, mam-, v.a. auf den Kopf stellen.

faudu, v. n. u. präp. sich gegenüberstehen, gegenüber; —, mam-, v.n. gegeneinanderüberstellen.

faudugõ, mam-, v.a. auf etwas zielen; famaudu, subst. das was gerade gegenüber liegt oder steht.

faulu, mam-, v.a etwas gründlich machen.

fawõhõi, v. n. loslassen, ablassen.

fawõhõi dõdõ, subst. Herzgrube.

fawude, v. n. Spass machen.

fazõchi, mam-, v. a. machen, in Ordnung bringen. a[a]zõchi, maug-, v a. zurechtmachen
fefu, pron. alle, alles.
felafela dõdõ, subst. Herzgrube.
felai, mam-, v.a. lecken, belecken.
feledõlu, num. dreizehn; meweledõlu, dreizehmal.
felendrua, num. zwölf, mewelendrua, zwölfmal.
feleõfa, num. vierzehn, meweleõfa, vierzehnmal.
felezara, num. elf; mewelezara, elfmal.
fera'õ, mam-, v. a. zusammendrücken, zerdrücken, auspressen.
fesu, subst. Fessel, Strick. —, mam-, v. a. anbinden.
feti, subst. Kiste.
feto, subst. eine Palmenart.
fidi, mam-, v. a. Sirih zum Kauen zurechtmachen.
figa, subst. Teller.
fino, subst. Arekapalme.
fino belu, eine besondere Sorte von der obigen.
fino bowo, eine besondere Sorte von der obigen.
fino kawa. eine besondere Sorte von der obigen.
firõ, subst. Silber.
fitu, num. sieben; mewitu, siebenmal.
fõda, subst. Schwert.
fofo, subst. Vogel.
fõfõ, subst. von demselben Stoff; si fõfõ = das andere Ende.
fõchõ, subst. Krankheit; mofõchõ, v. n. krank sein.
fõlõ, mam-, v. a. anschneiden, zur Gewinnung des Palmweins; verschneiden.
foloi, mam-, v. a. laufen lassen.
fõfõna, adj. erst.
fõna, präp. vor, früher; me fõna, früher; ofõna, adj. erst; ofõnai'õ, mang-, v. a. zuerst thun, zuerst nehmen.
fondrege, subst. das Äusserste.
fondrongo, mam-, v. a. zuhören, auf etwas hören.
fõnõ, subst. Holzhaufen, Reiserhaufen (besonders im Wasser wo es sich anstaut).
fõrõgi, subst. eine Messerart.
fosela, mam-, v. a. satteln.
fõsi, subst. eine Holzsorte.
fou, subst. eine Geschwürart.
fosu, subst. Brust, bei Mädchen).
fufu, mam-, v. a. zerkleinern, kleinstampfen, kaputmachen.
fucho, subst. Brautpreis.
fulaw̃a, subst. Gerüst überm Herde.
fuli, mam-, v.a. zurückgeben, — v.r. zurückkehren.
fulu, num. zehn; mewulu, zehnmal.
fune, subst. Turteltaube.
furi, präp. u. adv. hinter, später; na foeri, später; afuria; —, adj. letzt.
fusi, s. afusi.
fusõ, subst. Nabel.
fusõla, Beilstiel.
Futi, nom. propr.
Futi-Mao, nom. prop.

Ga'a, subt. älterer Bruder oder Schwester.
gabera, subst. die Linke; ba gabera, adv. links, zur Linken.
gae, subst. Pisang, Banane.
gaga, subst. Krähe, Rabe.

gai, subst. Angel: gaini, mo-, v. a. angeln; fagai, v. n. id.
gala, subst Holzschüssel.
galasi, subst. Trinkglas.
gamagama, subst. Sachen. Geräthe.
gambõlõ, subst. die Rechte: ba gambõlõ, adv. rechts, zur Rechten.
ganõwõ, subst. ein Vogel.
ganuhi, subst. Untersatz für einen Topf auf dem Herde.
gari, subst. Schwert.
gasõ, subst. Dachsparren.
gawu, subst. Sand.
gelagela, subst. Ohrbummel.
gema, subst. Ausführung; Uebertragung.
gigi. subst. ein kleines Würmchen.
gofu, adv. wer, was, wo auch immer (je nach der Verbindung).
gogo, subst. After, Hinterer.
gogowaja, subst. Nashornvogel.
gochõ, subst. Faust, sagochõ = eine Handvoll;
gochõi (danga), mo-, v. a. ballen (die Faust).

gohi, molohi, v. a. jage
gohiõ, subst. das Erjagte
gõi. conj. auch
gõla, subst. Strich Lan
golu, subst. eine Götze eines bestimmten Gö
gõna, subst. Ananas.
gõna, v. n. treffen, getro passen.
gõndra, subst, eine trommel.
gõri, subst. Dolch.
gõrigõri[a], subst. ein
gõtõ, subst. Raum, ei sagõtõ niha = ein Me
gowe, subst. Fels, Stei
Gõzõ, nom. propr.
guba'i, subst. mein Lieber, mein Lieblin
gule, subst. Gemüse.
gule'õ, mo-, v. a. schm
gulo, subst. Zucker.
guna, subst. Nutzen; m nützen, oguna'õ, man nützen, foguna'õ, ma

[Cha]cha'a, mogaga'a, v. a. kratzen
chaichai, subst. ein Haken; chai, mog-, v. a. haken: anschneiden, abschneiden, wie mit einer Sichel.
chamõ, mog-, v. a. erreichen; fachamõ, v. n. erreichen, zusammentreffen.
chamõtõ, subst. das, was erreicht wird.

chõ, präp. für, an, vo
chõchõ, mog-, v. a. zer
choi, mog-, v. a. m versehen.
choli, mog-, v. a. zersc Streifen schneiden, nach.

Ha, pron. u. adv. wer. wessen; nur, einzig; ha nihá? wer?
hadia, pron. was.
hadoli, subst. eine Art Aal.
haehae, subst. Verzögerung; mu- haehae, v n. schnaufe manga-, v. a. leise h bewegen.
haga, subst. Licht; mo hell sein; muhaga, v.

mehaga, v. n. die Augen aufsperren; hagaini, mo-, v. a. erleuchten.

hachõ'õ, manga-, v.a. verbrauchen.

hahaõ, manga-, v. a. speisen.

haja, subst. Käfig für ein Mastschwein.

Hakeke, nom. propr.

hala, subst. Blattstiel.

halama, subst. einzelnes Haus im Felde.

halõ, mu-(?), v. a. holen, nehmen, bearbeiten (vom Felde); mangahalõ = den Acker bauen; fehalõw̃a, subst. Wildpret; halõw̃õ, subst. Arbeit, Beschäftigung; mohalõw̃õ, v. n. arbeiten; faehalõ, v. n. bearbeitet sein; fahalõ, v. n. sich zusammenfügen, zusammenkommen; fahalõ, mam-, v. a. zusammensetzen.

halocha, jahalocha! interj. eine Art Fluch „dass dich doch„!

halu, subst. Reisstampfer.

hambo, subst. Giebelende des Hauses.

hamo, subst. Mehl, fig. für Gold.

hana, adv. warum? es kann geschehen.

handro, manga-, v. a mit der Lanze werfen; fahandro, v. n. sich werfen mit der Lanze; zusammenfliessen.

hahandro, manga-, v. a. stampfen, zerkleinern; tehandrõ dõdõ, fig. geschlagen werden.

hanuhanu, subst. Athem; mohanuhanu, v. n. athmen.

haogõ, mange-, v. a. reinigen, etwas gründlich machen mangehao, v. n. sich schmücken.

harefa, subst. Gedenkstein.

haresõ, subst. eine Goldsorte.

harimao, subst. Tiger.

harita, subst. Bohne.

haruharu, subst. Schulterblatt.

harumani! jnterj. es ist doch colossal!

hasuhasu, subst. Schnaufen; z.B. nach harter Anstrengung; muhasuhasu, v. n. schnauben.

hatṍ, adv. nur noch.

hawali, subst. eine Fischart.

ha wa'ará? adv. wie lange?

hawui, manga-, v. a. überschütten; tehawu, v. n. überschüttet werden; tehawu ene = mit Sand überschüttet werden.

he, adv. und conj. wo? wie? wenn auch.

he, jnterj. ja?

he—he = sowohl—als auch.

he—he = sei es—sei es.

Hedu, nom. propr.

hede[hede], subst. Rede, muhede, v. n. reden, fahede, mam-, v.a. Bescheid sagen (c. acc. jem.)

hege, subst. abgestossene Töne; muhegehege, v.n. kurze Töne ausstossen.

helanõ, subst. ein Titel (Majestät).

hele, subst. Wasserstrahl, Sturzbad.

helehele, subst. die Hälfte eines gespaltenen Bambu, die man z.B als Eierbehälter benützt.

Hendrahendra, nom. propr.

hene, mange-, v.a. (c. acc.) an etwas entlang gehen.

hese[hese] tõdõ, mange-, v. a. vorsichtig, langsam etwas thun, erwägen, bedenken.

here'e, subst eine Lanzenart.
heta, mange-, v. a. entfernen, wegnehmen.
he wõi? s. he wisa?
heza? adv. wo?
heziwala, subst. eine Kokosnussart.
hezo adv. wo ist es? wo.
hezojo, subst. eine Kokosnussart.
Hia, nom. propr.
hie[hie], subst. Band, woran etwas hängt: fahie v.n. aneinanderhängen.
hili, subst. Berg.
hihihili, subst. Hügel.
Hilizia, nom. propr. ein Berg und ein Dorf.
hiu, subst. Haifisch.
hita, subst. ein Goldgewicht im Werthe von 8 Deut.
ho, s. no.
hoa, subst. ein Vogel.
hofi, mango-, v.a. für jemand ein Opfer bringen.
hõgõ, subst. Haupt, Kopf,
hogu, subst. Wipfel, Spitze; lõ hogu = kein Glück.
hoho, subst. Geschenk (bei Festen).
hohou, subst. Strom, Strömung.
hõlu, subst. das, worauf man schwört; mõi ba hõlu, v. n. schwören; fahõlu v. n. id.
hombo, subst. Flug; muhombo, v. n. fliegen
hõna, mangõ-, v. a. anhäufen.
hõnagõ, mangõ-, v. a. etwas im Voraus thun.
hõngõ, subst. Geräusch, Sausen, Gerücht; muhõngõ, v. n. Geräusch machen, erschallen, gehört werden; tehõngõ, v. n. ruchbar werden.
hõnõ, num. tausend.
horõ, subst. Sünde, Verbrechen.
hõrõ, subst. Auge.
hõrõ zombõ, subst. Spitze des Lendentuchs.
Hõsõ, nom. propr.
hõwa, subst. Spinat.
howuhowu, subst. Segen, fahowu'õ, mam-, v. a. segnen.
hua, subst. Geruch, Duft, mohua, v.n. riechend, wohlriechend.
hua, subst. (sahua) = ein Wang.
hua tali = $\frac{1}{4}$ fl.
huhuo, subst. Rede, Unterhandlung.
huhuo'õ, mo-, v. a. besprechen, über etwas verhandeln; fahuhuo, v. n. reden, sich unterreden, verhandeln.
huku, subst. Gericht, Sitte.
huku mangu-, v. a. richten, entscheiden.
hulajo, subst. eine Lanzenart.
hulajo, subst. Verzierung; ohulajo, mang-, v.a. verzieren, auszacken.
hulõ, adv. gleichwie.
hulõ, mangu, v. n. zuvorkommen; fahulõ, mam-, v. a. erhaschen, mit Hast darauf losgehen.
hulu, subst. Rücken.
hunahuna, subst. Schuppe.
hundragõ, mangu-, v. a. auf etwas treten, niedertreten.
huno, subst. ein Pfad im hohen Grase.
hunõ, subst. Kern.
huru, subst. Lockspeise; fahuru, mam-, v a. jemand. mit etwas täuschen, (c. acc. rei).
huruhuru, subst. Faser.

I'a, (g) subst. Fisch.
iada'á und iada'é, adv. jetzt.
iagõ, mang-, v. a. (c. acc.) bleiben (irgendwo); u'iagõ nomo = ich bleibe im Hause
idanõ, (n), subst. Wasser.
ide'ide, adj. klein.
ifi, mang-, v. a. (c. acc.) träumen (von etwas); mangifi, v. n. träumen.
igi'igi'õ, ma-, v. a. auslachen; ma'iki, v.n. lachen, ma'igi'igi, id.
ila'ila, (g), subst. Zeichen.
ila, mang-, v. a. wissen, kennen, können; lõ ta'ila = es ist (noch) ungewiss.
ina, (n), subst. Mutter, Tante.
inõtõ, (g), subst. Zeitpunkt, das gewöhnliche Maass.
i'o, (g), subst. Schwanz.
irõ'õ, mang-, v. a. aufbewahren.
irugi, präp. und adv. bis.
isõ, (n), subst. Leckerei, besonders Früchte.
itaria, v. n. bisweilen dasein, oder geschehen.
iwa, (n), subst. Stamm, Volksstamm, Stammgenosse.
iwiwõ, (g), subst. Kieme.
Iwowalacha, nom. propr.

Ja'aga, pron. wir. (exclusive).
ja'ami, 〃 ihr.
ja'é, adv. jetzt.
jā'e, adv. hier.
ja'ia, pron. er, sie, es; der, die, das.
ja'ira, 〃 sie.
ja'ita, 〃 wir. (inclusive).
ja'o, 〃 ich.
ja'ugõ, 〃 du.
jawa, präp. und adv. auf, über; oben, hinauf.
jefo, präp. und adv. jenseits.
jomo, adv. zu Hause, im Hause, ins Haus, im Dorfe, ins Dorf.
Josua, nom. propr.
jõu, adv. im Norden, nördlich.

Kabogo, nom. propr.
Kabua wa'u, 〃 〃
Kadarõ, 〃 〃
kade, subst. Bazar, Markt.
kafalo, subst. dima kafalo, eine Apfelsinenart.
kana, mo-, v. a. (c. acc.) auf etwas überspritzen.
kandra, subst. Stall.
kaoni, mog-, v. a. rufen, einladen; fakaoni'õ, mam-, v.a. rufen lassen.
kara, subst. Stein.
kawa, subst. Draht; Zug. (z. B. v. Fischen).
kawakawa, subst. Schmetterling.
Kawofo, nom. propr.
kawono, bu'u kawono, subst. Knöchel.
kofi, subst. Kaffee.
koki, subst. Koch.
koko, subst. Schlag (als Geräusch); mukoko, v. n. Geräusch machen, (als Schlag, oder Stoss).
korini, mog-, v. a. kratzen, mogori, v. n. kratzen.
kudo, subst. Pferd.
kundri, subst. Krug.

La'aja, subst. eine Fischart.
la'a[la'a], subst. Zeichnung.
labu, v. def. mach dich auf; ilabuangi = der Wind bricht los.
lada, subst. Pfeffer (span.).
lada hita, schwarzer Pfeffer.
lae[lae], subst. Blatt, z. B. als Teller gebraucht.
la'edo, subst. eine Fischart.
Laeha, nom. propr.
Laenga, " "
Laerise, " "
Laete sa'a, " "
Laete salo, " "
Lafabua, " "
Lafau adu, " "
Lafau luo, " "
lagasi, subst. eine Fischart.
lacha, subst. Wittwe, Schwager, Schwägerin.
lachõmi, subst. Glanz, Herrlichkeit.
Lahari, nom. propr.
laharõ, subst. Goldgewicht.
lahe, subst. Spur, Fussspur.
Lahemo, nom. propr. ein Dorf.
lahia, subst. Jngwer.
lahina, s. afo.
Lahõmi, nom. propr. ein Fluss und eine Landschaft.
Lahuwa, nom. propr.
lai, subst. Achre; lõ lai, präp. ohne; —, adv. es hat nichts zu bedeuten.
la'imba'[imba], subst. Eber.
La'indrõ lai, nom. propr.
la'izu, subst. Gurke.
lala, subst Weg.
lalai, subst. Spitze eines Baumes.
lali, subst. Kante, hervorstehende Baumwurzel.
Lalu, nom. propr.
laluo, subst Mittag; —, adv. mittags.
lambae, subst. Talisman; folambai, mam- v.a. mit einem Talisman versehen.
lambo, subst. Fest.
lamuhu, subst. Eule.
landrõta, subst. eine Pilzart.
langi, subst. Lufthimmel.
langu, subst. Gift.
Langulangu, nom. propr.
laoja, subst. Messing; —, eine Heuschreckenart.
Laoli, nom. propr.
la'ore, subst. eine Holzsorte.
laosi, subst. ein kl. Zwerghirsch.
larewe [foa], subst. Heuschrecke.
Larise, nom. propr.
Lasahua, " "
laso[laso], subst. Halt, Pfahl an dem man z B. etwas aufschichtet.
Latandra tõdõ mõlõ, nom. propr.
latano, adj. männlich.
lato, subst. eine Art Nessel.
lau, adv. ja, es ist gut.
lau, mo-, v. a. einschütten, schlagen mit etwas, machen, sich daran machen, molau, v. n. gerathen; ilau angi, der Wind weht.
la'uri, subst. Lehm.
lauru, subst. Kornmaass (kulak).
lawa, mo-, (c. acc.) sich gegen jemanden auflehnen, übermögen.
lawalawa, subst. Front des Hauses. (die mit Latten versehene Vorderseite).
Lawaõndrõma huru ba'u, nom. propr.
lawõlawõ, subst. Schutz. Beschützer.

lawõlõ, subst. eine Götzenart. Name eines bestimmten Götzen.

lazi, subst. Riegel; —, mo-, v. a. riegeln, pressen; falazi, mam-, v. a. einklemmen.

le, subst. Freund.

ledaw̃a, subst. ein holzartiger Stoff, vom Riesenfarn.

ledo, muledo, v. n. auftauchen, an die Oberfläche kommen; faledo, mam-, v r. id.

lela, subst. Zunge.

leu, mo-, v. a. wärmen, trocknen am Feuer, moleu, v. n. sich wärmen.

lewelewe, subst. Beiname der Priester.

li, subst. Stimme, Ton, Schall, Wort, molī, v. n. tönen; folī, mam-, v. a. tönen lassen, spielen (ein Instrument).

ligiligi, mo-, v. a. besehen.

lima, num. fünf.

limi, subst. Reiskörner mit der Schale, im gestampften Reis.

limo, mo-, v. a. betrügen; telimo, subst. Betrug; falimo, v.n. betrügen; falimosa, subst. Betrug.

liw̃aliw̃a, subst. Bewegung; Triller der Frauen; maliw̃aliw̃a, v. n., sich bewegen.

liza, subst. Niss, junge Laus.

lõfõ, lõfõlõfõ, subst. Glühwürmchen.

lõchõ, subst. heiteres Wetter.

lõhõlõhõ, subst. Nachtschmetterling.

lojo, subst. Segel; molojo, v. n. segeln, schiffen.

lõlõ, subst. Träber; Windel.

Lõlõana'a, nom. prop. ein Dorf.

Lõlõmatua, nom. propr.

Lõlõalawe, " "

Lõlõmboli, " ", ein Dorf.

lõmbu, subst. künstlich hergestellter Goldglanz; das Material dazu.

lõmbu, mo-, v.a. Gold mit Glanz versehen.

lõmõ, mo-, v. a. versenken (im Wasser); alõmõ, v.n. versinken, ertrinken.

lõnga, subst. eine Pflanze.

lõ'[õ], adv. nicht, nein, kein.

lotu, subst. das Trübe, Trübheit.

Lowalangi, subst. Gott. Name des höchsten Gottes.

luaha, subst. Ausfluss, Mündung.

lualua, subst. Ausgang, Resultat.

lu'i, mo-, v.a. tragen (auf dem Rücken).

lulu, subst. Ende.

lulu, mo-, v.a. schlaff machen, nachlassen; lului, mo-, v a. helfen (c. acc); alulu, v. n. nachlassen, schlaff werden.

lumõ. subst. Schatten.

luo, subst. Sonne; moluo, v. n. Tag werden, si moluo, subst. Tag.

Luomewõna, nom. prop.

Luorumuru, " "

Luo-Zaho, " "

Ma'ae, subst. eine Holzart.

ma'asambua, adj. der, die, das Ganze.

madulai, subst. Spitze von einem Baume.

Madulai, nom. propr.

maele, v. n. flussabwärts gehen.

maenada, subst. Kleidung.

mafua, v.n. Lebensunterhalt suchen.

machelo, subst. Bruder, Schwester, Bruderschaft.
magiao, subst. eine Vogelart.
mahara, si mahara alitõ, subst. eine Holzsorte.
mahemolu, adv. morgen; — mbanua, morgen früh.
ma'ifu, pron. ein wenig.
ma'iki, v. n. lachen.
mako, subst. Tasse, Becher, Schüssel.
malidõngõ, v n. die Augen aufschlagen (von ein. Kinde).
malu, v. n. jagen, auf die Jagd gehen, mit Lanzen.
mamalõgu, v. n. sich auf den Bauch legen.
mamarikio, v. n. herausspritzen.
mamekameka, v.n. Schritte machen.
mamiti, v. n. hervorspritzen, hervorsprudeln.
mamoka, v. n. platzen, explodiren.
manahõ, v. n. tanzen.
manalichi, v. n. tanzen.
manana, v. n. kriechen.
manaowo, v. n. gesenkt sein.
manarawu, v. n. Palmwein fabriciren.
manari, v. n. tanzen (von Frauen); fanari, mam-, v. a. tanzen lassen.
manawa dãnõ, subst. eine Holzsorte.
manaw̃anaw̃a, v. n. hängen, herabhängen.
mandraõlõ, si mandraõlo, subst. eine Holzart.
Mandrehe, nom. propr
mané, adj. so beschaffen.
mané, mo-, (?), v. a. so sagen.
mangai, v. a. s. halõ, mu-.
mangaraza, subst. ein Titel.
Mangaw̃õla mbawa, nom. propr.
mangea dõdõ, v. n. nachdenken.
Mangemohi, nom. propr.
mangesa dõdõ, v.n. Reue haben.
mangõ[hõngõ]hõsi, v. n. mit Kraft auftreten.
Mangolõmbu langi, nom. propr.
Mangolõmbu luo, " "
mangulu, v n. sich häuten; schmelzen (z. B. Salz).
manṍ, adj. so beschaffen, adv. nur.
manṍ, mo-(?), so sagen.
manõchõ, v. kopfschnellen.
manu, subst Huhn.
manõi, v. n. klettern.
ḿao, subst. Katze.
maõ, adv. wohl? wird es wohl so sein?
ma'õchṍ andré, adv. heute.
ma'õma'õchõ, adv. den ganzen Tag.
maoso, v. n. aufstehen, sich erheben.
Maru, nom. propr. ein Volksstamm.
Masõla, nom. prop. ein Berg.
masomaso, subst. Opfergabe.
mate, v.n. sterben, erlöschen; amatela, (g), subst. todter Körper.
mato, adv. etwa.
matua, adj. männlich; —, subst. Schwiegervater. Schwiegermutter.
maulu, v n. ausgezeichnet; fertig.
mauwu, v. n. zahm sein; fauwu, mam-, v.a. zahm machen, zähmen.
Mazingõ, nom. propr. eine Landschaft.
mazauwu, subst. grosse Libelle.
mbaw̃ambaw̃a, subst. Flecken.
mbe, s. labe'e (be'e).
mbelembele, subst. Schutzwehr.
mbumbu, subst. Firste.
me, conj. als, weil, denn; me uga, ha me uga? adv. wie oft?

medõlu, adv. dreimal.
me'ē und megē'egē, v.n. weinen.
mege, adv. soeben; no mege u. mege no = von soeben.
melima, adv. fünfmal.
menewi, adv. gestern.
mendró, v.n. bluten.
mendrua, adv. zweimal.
mewó, v. n. Vögel scheuchen.
milo, v. n. hinuntergehen.
misa, adv. dorthin, in der Umgegend.
miwo, v n. krähen.
mofanõ, v. n. weggehen.
mohege, v. n. dick, fett sein.
mõi, v.n. gehen, kommen; —, präp. mit, mitsammt; fa'amõi, mam-, v. a. gehen lassen; machen.
molahe, v. n. eine Spur hinterlassen.
molahõi, v. n. ein Feld machen.
molahuhu, v.n. eben erwachsen sein.
molaja, v. n. tanzen (mit Gesang) springen.
moloi, v. n. weglaufen, wegfliegen. wegschwimmen.
molombase, v. n. ruhen, sich ausruhen.
molu'alu'a, v. n. naschen.
momböi, v. n. Reis kochen; machen, schaffen; momböi niha = Menschen machen.
mondri, v. n. sich baden.
mondruge, v. n. Reis kochen.
monõ, subst. eine Rotanart.
mõrõ, v. n. schlafen.
moroi, v. n. von etwas herkommen; —, präp. von; —, adv. lieber als.
motabina, v. n. schwanger sein.
mõtő, adv. ja, wenigstens, um desto eher.
mowõi, v. n. tröpfeln, tropfen.
mozingozingo, v. n. sich schnäuzen.
mu'ao, v. n. schreien, jemandem zurufen.
mudanõ, v. n. stärker werden.
mujumuju, subst. Drehung, Krümmung; — weto, subst. Herzblatt der Fetopalme.
mukau, v. n. bellen.
mukoko, v. n. einen Ton von sich geben, von einem Schlage oder Stosse.
mu'õtõ'õtõ, v. n. klopfen (vom Schmerz).
murõga, v. n. springen.
mururu, v. n. rauschen.
musindro, v. n. stehen; fasindro, mam-, v. a. aufstellen.
musomuso, u. omuso dõdõ, v. n. sich freuen.
muzarizari, v. n. stärker werden.

Na, adv. noch (dazu); —, conj. wenn, ob, oder.
nae'õsõ, subst. Kokosnüsse, die zum Auskeimen aufgehängt werden können.
naere[naere], subst. der Abhang. das Schrägsein; manaere, v. n. schräg sein, abhängend sein.
nafa, subst. Beet.
nago, subst. Reh.
naha, subst. Ort, Platz, Gefäss, Wohnung.
nahia, subst. Ort, Platz, Gefäss, Wohnung; Nutzen; monahia, v.n. nützen.
nakoda, subst. Schiffsführer.

namo, subst. Thau.
nangea, adj. würdig, werth.
Nata balugu Luomewõna, nom. propr.
Nata balugu Luo Zaho, " "
Nata ba'uwa danõ Hia, " "
Nata simahamaha Rao, nom. propr.
Nawaõndru, nom. propr.
nazese, subst. ein Vogel.
ndria, subst. Feuer.
ndrohu, subst. ein bestimmtes Längenmaass; ndrohundrohu, adv. soviel als.
ndrotondroto, subst. Glied; sandroto = ein Glied.
ndrundrumõ, adj. verdunkelt.
ne'aõsõ, s. nae'õsõ.
netenete, s. edu'õ.
nganga, mo-, v. a. kauen.
ngaroto, subst, ein Goldschmuck.
Ngasara Luo, nom. propr.
Ngasara Wongi, nom. propr.
ngenge, subst. Ranke.
ngõfi, subst. Ufer.
niha, subst. Mensch, Niasser; Braut; soniha = Bräutigam.
Nifabea, nom. propr.
noa, (no), adv. schon, bereits, damals, von damals.
nõfu subst. eine Fischart.
nõnõi, mo-, v. a. überfluthen.
nõnõnõnõ, subst. Vermehrung, Anfüllung.
noro, subst. Last.
noso, subst. Athem, Seele, Leben.
nowi, subst. Reisfeld.
numana, adj. arm, gering.
nuza, subst. Insel, Platz; sonuza, subst. Bewohner.
Nuza, nom. propr.

Õ, (g), subst. Speise, Essen.
obõ, mol-, v. a. umhauen, fällen.
obou, v. n. verfaulen.
odo'õ, adj. mehlig (von Knollengewächsen).
o'erea, (g), subst Fleisch, das der Priester mit nach Hause nimmt.
õfa, num. vier; mendrõfa, viermal.
ofetu, v. n. knallen, knacken.
ogõmigõmi, adj. dunkel, finster.
ohe, mol-, v. a. bringen, tragen.
ohi, (n), subst. Kokospalme.
oho, (n), subst. Zugwind.
oholu, (g), subst eine Holzart.
ochoi'õ, mol-, v. a. sonnen; molochoi, v. n. sich sonnen.
oi, s. a'oi.
oja, pron. viel, viele.
ojo, adj. roth; ojoni, mang-, v. a. roth machen.
Ojó, (n), nom. propr. Fluss und Landschaft.
olajama, (g), subst. Dorfstrasse, Hof.
olalu, (g), subst. eine Holzsorte.
õli, (g), subst. Hecke, Zaun; õli, mang-, v. a. einzäumen.
õli, mow-, v. a. kaufen.
õlõ, (g), subst. Kraftaufwand (für etwas); fo'õlõ'õlõ, Kraftaufwand (für etwas); Schöpfung (pass.)
olofo, v. n hungern, hungrig sein.
olohi, lõ olohi. adv. mit Gewalt (etwas wollen), lõ olohi mõi ia = er will mit Gewalt gehen.
õlõmbu, (g), subst. Knäuel.
olotu, adj trüb.

olowingo, (g), subst. etwas was ins Auge geräth; —, v.n. etwas ins Auge bekommen.
omasi, v. n. Wohlgefallen an etwas haben, lieben.
ombacha'õ, mang-, v. a. berichten, mittheilen.
ombuju, adj. weich.
Ombõlata, nom. propr. ein Dorf.
omo, (n), subst. Haus; fo'omo, subst. Gatte, Gattin.
õmõ, (g), subst. Schuld.
omulõ[mulõ] dõdõ, adj. übel zum Erbrechen; omulõmulõ dõdõgu ba mbago = es ist mir übel vom Taback.
ondrasi, mang-, v. a. zu etwas oder zu jemand. hinzugehen; u'ondrasi zalawa, ich gehe zum Häuptling.
ono, (n), subst. Kind, Sprössling.
ono geu, subst. Hölzchen.
ono hõrõ, (n), subst. Pupille.
õnõ, num. sechs; meõnõ, sechsmal.
onogoi, (n), subst. eine Fischart.
o'õ, mol-, v. a. folgen, befolgen.
õ'õtõ, mang-, v. a. zerhacken; õtõ, mang-, v. a. abhacken.
ora, (n), subst. Leiter, Treppe.
õri, (n) subst. Bezirksverband.
oroi'õ, mang-, v.a. sagen lassen, bestellen, befehlen; oroisa, (g), Befehl.
oroma, adj. sichtbar.
oro'õ, mang-, v. a. hinreichen, anbieten, darreichen.
õsa, pron. einige, einiges; ein Theil.
osali, (g), subst. Rathhaus, Tempel, Kirche.
osau, adj. nebelig.
osara'õ li, mang-, v. a. sich einig werden; la'osara'õ li ba wofanõ = sie werden sich einig in bezug auf das Weggehen.
õsi, (n), subt. Inhalt, Körper; õsi dalinga mbatõ, subst. Hausgenosse.
osi, mol-, v. a. abwischen, u'osi meza = ich wische den Tisch ab.
osisi, mang-, v. a. auf etwas entlang gehen, verfolgen (eine Sache); u'osisi lala = ich verfolge den Weg.
osõ'osõ, (g), subst. Nagel.
osõ, mol-, v. a. nageln, annageln.
osu, (n), subst. Rippen; tõla nosu = die Rippe.
otalua, (g), subst. Zwischenzeit, Zwischenraum.
otarai, mang-, v. a. von etwas herkommen; u'otarai mbanua = ich komme aus dem Dorfe.
otaraõ, (g), subst. Ursprung, Herkunft.
otarõ, (g) subst. Nordwind.
oti, (g), eine besondere Art Kopftuch.
õtõ, mang-, v. a. überschreiten (einen Fluss). fa'õtõ, mam-, v. a. hinüberbringen.
õtõ mbongi, mang-, v. a. einen Tag festsetzen.
oto'oto, (g), subst. Zwischenwand.
otou, (g), subst. eine Krebsart.
otu, num. hundert.
otufo, adj. trocken.
otu'otu, (g), subst. Schaum.
owalu, mang-, v. a. heirathen (v.

Manne); owalusõ, adj. heirathsfähig (v. Mädchen).
owasa, (g), subst. Fest.
owī, v.n. Abend sein, Abend werden; me owī = gestern Abend.
owi, mol-, v.a. abhacken (Gras).
owo, (n), subst. Segelschiff.
owõhõ, v. n. irre, verrückt sein; fowõhõ, mam-, v. a. irre leiten, verführen.
owõra, adj. ungar (vom Reis).
owua dõdõ, v. n. froh sein, sich freuen.
owulo, adj. rund; —, v. n. sich versammeln.
ozara, adj. einmüthig.

Rai, mo-, v. a. etwas schon gethan oder gesehen haben.
rai, subst. Goldschmuck, in Form eines Palmbäumchens, morai, v. n. einen solchen Schmuck tragen.
raja, adv. im Süden, südlich; eigentlich nach der Quelle eines Flusses hin.
ranigõ, mo-, v. a. zusammenschmelzen.
ra'u, mond-, v. a. greifen.
razõ, subst. Häuptling.
Razõ Mao, nom. propr.
raŵaraŵa, subst. eine geflochtene Schachtel.
regerege, subst. das, bis wohin etwas geht; erege dõdõ, adj. müde; forege, mam-, v. a. forciren; irege, adv. bis; ndrege, adv. bis.
rigi[rigi], subst. Mais.
rõi, mond-, v. a. verlassen, zurücklassen.
rongo, mu- (?) v. a. hören; fondrondrongo, mam-, v. a. hören (auf etwas).
rozi, subst. Faser; dua rozi, tõlu rozi, u.s.w. zwei Stück, drei Stück u.s.w.
rufia, subst. Gulden.
rugi, mond-, v. a. zu etwas hingelangen; irugi = es reicht; bis.

Sa adv. u. conj. dort, freilich, ja; denn, doch.
sa'a, subst. Nagel (am Finger oder Zehe).
sa'ae, adv. fernerhin; schon, bereits.
saembu, subst. Kopftuch.
Saerumbõwõ, nom. propr
saga, subst. Gewichtstück.
sagõ, subst. Dach.
sagõla, subst. ein Theil einer Frucht, die aus mehreren Schichten besteht.
sagõrõ, num. ein Stück
saigõ, man-, v. a. übrig lassen; tosai, v. n. übrig sein.
saita, subst. ein Haken (Kleiderhalter).
saka, man-, v. a. abschneiden.
sagalaŵa, u. sakalaŵa, s. alaŵa.
sala, subst. Fehler, Verbrechen; fasala, v. n. sich vergehen; schief laufen.
salo, subst. Hausflur.
Samagõwaulu, nom. prop.
samba, num. ein (voll).
sambajambaja, subst. ein Ballen. (mit der Hand zusammen geballt).
sambua, num. einer, eine, eines.
samuza, adv. einmal; [ha]samuza,

[ha] ma'ŏchõ, adv. eines Tages.
samõsa, num. einer (bei Menschen).
sandrela, subst. Fenster.
sandroro, subst. Kapitel, Abschnitt, eine Reihe.
sara, num. einer, eine, eines.
sara[sara] dõdõ, adj. besorgt sein.
sarao, subst. Spiegel.
saraõ, subst. ein Drittel.
sasa, subst. eine Planze (Paudanus).
sasai, (saisai), man-, v. a. wasschen.
satua, subst. Vorsteher, ältere Leute.
saw̃a, subst. Riesenschlange.
saw̃a, man-, v. a. (c. acc.) irgendwohingehen; usaw̃a nomo = ich gehe ins Haus.
saw̃i, subst. Kuh.
sawõ, man-, v. a. überschreiten, übertreten.
sawu, subst. äussere Schale der Kokosnuss.
selefe, subst. vierkantige Flasche.
sese, man-, v. a. reinigen (Unkraut).
si, pron. welcher, welche, welches.
Siadulo, nom. propr.
si'ai, adv. sehr, heftig, ungemein; eben, erst.
si'aikõ, adv. sehr, heftig, ungemein; eben, erst.
sibai, adv. sehr, heftig, ungemein; eben, erst.
Si Boha, nom. propr.
Si Bohai, " "
Sibowogae, " "
si'e, subst. Sack.
sigelo, subst. Sau, Kuh.
sichõsichõ, subst. Kosename.
Sihai, nom. propr.
Silagõ'õmaomao, nom. propr.
Sila'o, " "
silatao, subst. Hahn.
Silaw̃õ, nom. propr.
Silewe, " "
siliw̃i, subst Reisvogel; — nali, eine dunkle Art davon.
simagaew̃a, subst. eine Krebsart.
Simahamaha, nom. propr.
Simaura, nom. propr.
simbo, subst. Rauch.
sina, subst. Chinese; Dawa-Sina, id.
sinali, subst. Tau, Bindfaden.
sinata, subst. erhöhte Seite des Hausflurs.
sinata mbawa, Mund.
singa, subst. Kante.
singa, mo-, v. a. Flechtmaterial übers Messerziehen, um es weich zu machen.
sino, subst. Sonne, Sonnenschein.
si'o, subst. Spazierstock.
sirajaraja, subst. eine Grasart.
Sirao, nom. propr.
sisi, bõrõ sisi, subst. Ferse.
Sitawuo, nom. propr.
Sitoli, Ono-Zitoli, nom. propr. ein Dorf.
Sitorosi, nom. propr
si'u, samba si'u, adv. ½ Arm lang; talinga zi'u = Ellenbogen.
siw̃a, num. neun.
siwala, heziwala, subst. eine Sorte grauer Kokosnüsse.
Siwari, nom. propr.
Siwu'e " "
so, v. n. da sein, anwesend sein;
sosó dõdõ = besorgt sein um jemand.
so'aja, subst. Herr, Besitzer.
Sobadõi, nom. propr.
sofu, man-, v. a. fragen (c. acc.) nach etwas.

Sohege, nom. propr.
sõcha, subst. Wildschwein.
sõchi, adj. gut, schön.
Sõchia, nom. propr.
sole, subst. die innere harte Schale einer Kokosnuss (oder auch sonstiger Nüsse).
sõlu, subst. ein Stück Bambu (als Behälter für Eier und dergl.)
sõmasõma, subst. Schuhblume.
sombõ, subst. Lendentuch.
sõmõ, man-, v. a. aufreihen.
sõrõmi, subst. Spiegel.
sotõra [matua], subst ein Kleiderstoff.
sou, man-, v. a. schöpfen.
So'uligõna, nom. propr.
sowatõ, subst. Einheimischer.
su'a[su'a], subst. Maass.
su'a, man-, v. a. messen.
sugi, man-, v. a. mahnen.
[su]suko, man-, v. a. porren, anporren; isuko gazuni geto = er porrt ein Wespennest.
sui, man-, v. a. um etwas herumgehen, (c. acc.).
sule, subst. Stumpf (v. schräg abgehauenem Holze).
sulu, subst. Fackel; Auge.
sulõni, man-, v. a. vergelten, isulõni horõ, er vergilt das Verbrechen; fazulõzulõ, v. n. an einander vorbeigehen oder laufen, auf und abgehen.
sumange, subst. Ehrbeweis.
suno, man-, v. a. loben, preisen.
sura, subst. Buch, Brief, Schrift.
sura, man-, v. a. schreiben; sura dõdõ, man-, v.a. verrückt machen.
susu, subst. Milch.
susuli, man-, v. a. Fische fangen (mit den Händen).

Ta'asī, adv. wir wollen sehen; ta'asī na sumindro = wir wollen sehen, ob er stehe.
taba, man-, v. a. abschneiden.
tabotabo, subst. Scheuche.
taboi, man-, v. a. wegjagen.
tabu, v. def. folge nach! komm!
tae, v. def. komm mit! tae waigi = komm mit, um zu sehen.
tae[tae], subst. Gewebe am Blattstiel (der Palme, z. B.)
tafi, subst. Seihe; —, man-, v.a. seihen, filtriren.
Tafõtafõ, nom. propr.
tagõ, man-, v. a. stehlen.
tagutagu, subst. Naht.
tagu, man- v a. nähen.
tahõ, subst. Ehrbeweis; —, man-, v. a. rathen.
Tahõnagõ, nom. propr.
ta'io, subst. Arm.
ta'ita'i, mo-(?) v. a. beeilen, eilig etwas thun; ta'ita'i halõ = mach schnell, hole es; (In der Negation: da'ida'i).
taja, v. n. verloren gehen; gestohlen werden.
talango, subst. Wanze.
tali und dali, subst. Richtschnur.
tali, man-, v. a drehen (zu einer Leine).
talifusõ, subst. Bruder, Schwester.
talinga, subst Ohr, [fo]talinga mbatõ, subst. Ecke des Hausflurs.
talõ, subst. Kaladium (Knollenfrucht).

talu, subst. Bauch, Mitte; talu mbanua, subst. Luft; [fo]talu zalo, Hausflur.

[si]tambai = [si]tambali, subst. die eine Seite; fatambai, mam-, v. a. beide Seiten einnehmen; fafatambai, adv. an beiden Seiten.

tambu, subst. Dreck; fadambu-dambu, v. n. sich dreckig machen.

tamo, subst. Heuschrecke; tamo mbõhõ, eine besondere Art.

tamo, subst. eine Holzsorte.

tandra, subst. Zeichen, Handgeld.

tandrõsa, subst. Unterlage (Hackbrett z. B.)

tanga, subst. Hand; —, adv. halb.

tãnõ, subst. Erde, Land, Boden.

tãnõ, man-, v. a. pflanzen.

tanõmõ, subst. Same, Setzling.

tánõ, Partikel, tánõ owi = gegen Abend; tánõ tou = am untern Theile, nach unten zu.

taõgõ, man-, v. a. aushalten, ertragen, erdulden.

tarai, man-, v. a. einen Fusstritt geben.

tarasõ, subst. hölzerner Spaten.

tarawa, subst. Geflecht, Spitze; otarawa, mang-, v. a. flechten

tarewe, subst. Leine, um etwas darauf zu hängen.

tarewegõ, man-, v. a. aufhängen.

taru'õ, man-, v. a. einpflanzen, einstecken

taroma li, subst Wort.

taro'oi, man-, v. a. sich fest an eine Arbeit machen, sich daran halten; mutaro, v. n. fest und unbeweglich sein.

tarõsi, man-, v. a. zuspitzen.

tatawi, man-, v. a. zerschneiden, (ein geschlachtetes Thier).

ta'u, man-, v. a. schöpfen; ana'ua, (g), subst. Schöpfstelle.

ta'unõ, adj schmutzig.

tawi, man-, v. a. aufhängen; fatawi, v. n. aneinanderhängen.

tawõ, subst. Fett.

tawõla, subst. Schrein.

tawuo [sini]', subst. Betel.

te, adv. vielleicht.

te'ai, v. n. und adv. es kann nicht, es ist unmöglich.

tebai, v. n. und adv. es kann nicht, es ist unmöglich.

tebu, man-, v. a. werfen; fatebu, v. n. jagen mit der Lanze (einzelne); fatebusa, subst. Jagdlanze.

tebua, v. n. unsicher sein.

tegilo, v. n. umrollen, umgesetzt, verändert werden.

tehe, man-, v. a. zustimmen, erlauben.

tekiko, v. n. verderben, sterben.

telalai, v. n. beklagt werden als Todter; —, subst. Todtenklage.

telõgu, v. n. umgestülpt werden, sich umstülpen.

tema, man-, v. a. annehmen, empfangen, sich daran machen. tema li, man-, v. a. antworten; anema'õ, m-, v. a. sofort etwas thun oder zu etwas übergehen.

tenagõ, man-, v. a. aufbewahren, zurücklegen.

tendre, man-, v. a. (c. acc.) gegen etwas anstossen (mit dem Fusse).

tendro'õ, man-, v. a. gegen etwas anstellen.

tendroma, subst. das, wogegen man etwas anstellt.

tenga, adv. nicht, nein.

te'oli, v.n. aneinandergereiht sein.

terigawã, v.n. aufgestellt werden, sich aufstellen (Tasse z. B.).

tesa'a, subst. Neumond.

tesao, v. n. aufkommen, entstehen, heraufkommen.

tete, subst. Oberseite.

Teteholi ana'a, nom. propr. eine Stadt droben.

teu, subst. Regen; moteu, v. imp. es regnet.

te'u, subst. Ratte: te'u ndrõfi, subst. Maus.

tibo'õ, man-, v. a. wegwerfen, verbannen.

tifa, man-, v. a. antippen.

tilitili, subst. Schlag; tili, man-, v. a. einen Schlag versetzen.

tindra man-, v. a. stampfen mit den Füssen.

tõ, adv. noch dazu, nur noch.

tõdõ, subst. Herz, Sinn, Gedanke; ba dõdõgu = ich denke.

to'ese, v. n. weiter geschoben werden, sich weiter schieben.

tõgi, subst. Loch; —, man-, v. a. mit einem Loch versehen, durchlöchern.

toho, subst. Lanze; manoho, v. n. eine Lanze tragen.

tohutohu, subst. Ansatz, Verlängerung; tohu, man-, v. a. verlängern.

tohugõ, man-, v. a. fortsetzen; fatohu, v. n. sich fortsetzen; fatohu, mam-, v. a. aneinander setzen.

tohude, v. n. mehr, grösser sein, mehr haben.

Tohude gao, nom. propr.

tõi, subst. Name.

to'ia, subst. Specht.

tojo, subst. Boden (v. einem Fass z. B.).

tojo nora, das, worauf die Leiter steht.

tõla, subst. Knochen, Stamm, Stengel.

tola, v. n. und adv. es kann, es darf; tola mõido = ich darf gehen.

tõla'õ, mam-, v. a. öffnen, durchstechen; fatõla, mam-, v. a. offen machen.

tõlõtõlõ, subst. Schlund, Kehle.

tõlõ, man-, v. a. schlucken.

tolutolu, subst. eine Käferart.

tõlu, num. drei.

tome, subst. Gast.

tõrá, adv. mehr als, zuviel.

tõrõ, man-, v. a. an etwas vorbei- oder über etwas hingehen; fatõrõ, mam-, v. a. irgend woher führen oder gehen lassen, regieren; manõrõ, v. n. spazieren gehen; manõrõnõrõ, v. n. hin und her gehen; itõrõ tõdõ = sich erinnern; itõrõ ligu = mein Wort geht in Erfüllung.

tõrõi, man-, v. a. durchgehen, durchreisen.

torõi, v. n. zurückbleiben, übrig bleiben.

torosi, subst Glocke.

toto, subst. Brust; tõtõ'a, id.

totoa, subst. Lanzenschaft.

tou, präp. und. adv. unterhalb; unten.

tou'õ, man-, v. a. hinlegen; — tou, niederlegen.

tõwa, subst Säckchen, Beutel.
tõwu, subst. Zuckerrohr.
tua, subst. Grossvater, Herr.
tu'asa, subst. Dachfenster.
tufa, subst. Netz (Schmetterlingsnetz);
tufa, man-, v.a. fangen, mit einem solchen Netz; beschuldigen; — tanga, die Hand auf etwas legen.
tufo, subst. Matte, tufoi, man-, v.a. belegen, unterlegen
tugala, subst. eine Pflanze.
tugela, subst. das, worauf sich ein Vogel setzt.
tugelai, man-, v.a sich auf etwas setzen: manuge, v. n. sich setzen.
tuge'õ, man-, v. a. kochen (Reis).
tuha, subst. Herr.
Tuha, nom. propr.
tuha terongo, subst. ein Titel.
tuhe, subst. Stamm, Stumpf
tuho, subst. Kern; eine Holzsorte.
tuju, man-, v. a. erfassen; tutuju, man-, v. a. auflesen; auswählen.
tuka, subst. Meister, Künstler.
tuli, subst. Vollmond.
tulo, man-, v. a. wiegen; fatulo, mam-, v. a. gegen einander abwiegen.
tumba, subst. ein Maass, ($\frac{1}{4}$ kulak),
tumbu, v. n. geboren werden, entstehen, aufgehen, heraufkommen.
tunae, subst. Gattin.
tundro, man-, v. a. mit Blättern verzieren. (Götzen).
tunõ, man-, v. a. erzählen.
tunu, man-, v. a. anstecken, verbrennen.
tuo, subst. Stachel; tuo, man-, v. a. stechen.
tuo, subst. Palmwein.
tura'õ, man-, v. a. ausspeien.
turia, subst. Gerücht; teturia, v.n. ruchbar werden, berühmt werden.
turu und **tuturu**, subst. Finger; tuturu, mam-, v. a. zeigen.
turuturu, subst. Fruchtstengel der Palmen.
tutu, subst. eine Trommel.
tutu, man-, v.a stampfen; manutu dõdõ = das Herz klopft.
tuwutuwu, subst. Stütze, Dachfenster.

uga, ba uga, pron. wie viele?
uï, int. ein Zuruf; fa'uï, v.n. sich zurufen (mit diesem Ruf).
uli, (g), subst. Haut, Schale.
ulitõ, (g), subst. ungestampfter Reis.
ulõ, (g), subst. Schlange.
ulu, (n), subst. Ursprung eines Flusses; baulu, am Oberlauf; draussen (ausser der Schlafstube, im Wohnraum).
uluwi, (g), subst. Zwergpalme.
umanõ, (n), subst. Gesang, Gedicht.
umõnõ, (n), subst. Schwiegersohn, Schwiegertochter.
undre, (g), subst. Gelbwurzel.
undru, (g), subst. eine Melonenart.
u'õ, (g), Netz; — galawa, Spinnewebe.
urachi, (g), subst. Wohlriechendes.
uri, mang-, v. a. füttern, unterhalten.
uro, (g), subst. Flusskrebs.

uru'uru, (g), subst. Schutz, Beschützer, Abglanz.

uta, (g), subst. Ausgespieenes. muta, v.n. speien, sich erbrechen.

uto, (g), subst. Mark; — hõgõ, Gehirn.

utu, (g), subst. Laus.

uwu, (n), subst. Spitze; Verwandte von Mutters Seite.

Wa, conj. dass; w̃a, id. also, somit, denn; —, adv. ja.

wai, mo-, v. a. meinen; irgend wofür benützen.

Walili, nom. propr.

w̃alo, subst. Versammlung.

w̃alu, num. acht.

w̃a'õ, manguma'õ, v. a. sagen, mittheilen.

wenguwengu, subst. Thräne; mowenguwengu, v. n. weinen.

wisa, mo-(?) v. a. so handeln, so behandeln; he wisa? pron. wie? wie beschaffen?

W̃õli, nom. propr.

wõwõi, mombõi, v. a. machen, herstellen, schaffen.

Zalazala, s. sala.

zaeiezaere, subst. Blitz.

zingozingo, subst. Nasenschleim.

zui, adv. u. conj. wieder; auch; dennoch.

Zumbari zumbaõ, nom. propr.

zumõi, adv. es wird ja wohl nicht so sein; kaum.

zuzu, subst. Gipfel, Spitze (eines Berges).

ANMERKUNGEN ZU:

N°. VI.

Kinderlieder.

---

1. Dorfnamen, der zweite und dritte jedoch nur Variation.
2. Wohl Beet im Reisfelde, Dialect von Süd-Nias.
3. Vogelname.
4. Ein Volksstamm.
5. " "
6. Vogelname.
7. Latoblätter brennen ähnlich wie Nesseln.
8. Bergname.
9. Variation des Vorigen.
10. Ein Frauenname.
11. Eine Holzarte.
12. " "
13. " "
14. Eine Pflanze.
15. Eine Krebsart.
16. Als Gefäss.
17. Frauenname.
18. Name eines Mannes.
19. Eine Fischart.
20. Eine Pflanze mit breiten Blättern.
21. " " " " "
22. Eine Holzart.
23. " "
24. Eine bestimmte Art von Dornen.
25. Name eines Mannes.
26. Dorfnamen.
27. Namen eines Ahnen.
28. Eigennamen.
29. Eine Fischart.
30. Ein Vogelname.
31. Eine Holzsorte.

---

21. Zum Mästen werden die Schweine vielfach in einen ganz kleinen Käfig gesperrt.
22. Besondere Art der Areka-Palme.
23. Wieder nur Variation.
24. Besondere Arten der Kokos-Palme.
25. Hierzu muss der Fruchtstengel der Palme angeschnitten und nach und nach abgestumpft werden.
26. Wieder besondere Bezeichnung der Kokos.
27. S. Anmerk. 5.
28. Ein nach allen Seiten offenes Gebäude im Dorfe, unter dem vielfach auch die Häuptlinge und Häuptlingsfrauen begraben werden.
29. Betel, Arekafrucht, Kalk u. s. w. giebt zusammen den sogenannten Sirih, der gekaut wird, und den man stets in einen Beutel mit sich herumträgt.
30. Der eigentliche Urahne der Niasser, der noch droben war, in einer Welt über dieser Erde und der seine Söhne auf die Insel Nias herniedergelassen hat.
31. Dieser Gesang wird nämlich beim Begräbnisse eines Häuptlings vorgetragen.
32. Ein Sohn von Sirao, der aber droben geblieben und nun eine Art Halbgott ist.
33. Berg- und zugleich Dorfname.
34. Die Götzen werden mit grünen Palmblättern verziert und geschmückt.
35. Eine Holzart.
36. Dies soll wohl heissen, dass man neun andere haben müsse, um diesen einen zu ersetzen.
37. Der Athem, oder die Seele, reisst ab, wie ein Faden.
38. Eine Holzart, von der man eine sehr harte und feste Holzkohle gewinnt.
39. Nämlich dem ist es gerade so ergangen wie dem jezt Verstorbenen, den man jetzt beklagt. Und nun wird im folgenden dieser Stammvater Sirao und seine Thaten, wie schliesslich auch sein Sterben besungen.
40. Das Dorf des Sirao, in der oberen Welt.
41. Diese beiden Benennungen gelten für ein und dieselbe Person.
42. Wie bei der Vorigen — Also Sirao hatte mehrere Frauen.
43. Wohl jedesmal nur Variation des vorhergehenden Namens, dann scheint aber einer zu fehlen und es wäre am Ende doch möglich, dass Balugu Luomewõna und Balugu Luo Zaho doch verschieden

wären. Die Sache ist überhaupt, wie mir scheint, schwer klarzustellen und es hängt auch nicht allzu viel davon ab; genug dass verschiedene von diesen Söhnen des Sirao auf Nias herniedergelassen wurden und das von ihnen das Volk abstammt nach der Tradition.

44. Der aber dann doch herniedergelassen wurde und zwar in die Mitte der Insel.
45. Dieser Ausdruck ist mir unverständlich.
46. Eine besondere Art Gold, von bestimmten Werthe.
47. Nämlich von alle dem Blut und den Abfall von Fleisch, da die Schlachtarbeiten draussen auf dem Hofe vorgenommen werden.
48. Er hatte kein Wetter gescheut, um nur was zu erwerben.
49. Nämlich indem er ihnen Feste und tüchtig zu essen giebt.
50. Ein Schmuck, der auf den Kopf gesteckt wird, in Form kleiner Palmbäumchen, an denen dann die Blätter von dünnem Goldblech sind.
51. Gedrehte Ringe von Golddraht, die um den Hals getragen werden.
52. Vielleicht hatte er eine Art Sonnenstich bekommen.
53. Siehe weiter unten.
54. Eine grosse Truhe, die im Hause steht, benützen sie vielfach als Schlafplatz.
55. "Tuho" ist eine Holzart, aus der also die Truhe gemacht war.
56. Siehe weiter unten.
57. "Stammvater Gottes" soll doch wohl nur heissen "der oberste Gott" oder etwa "der Gott der Götter."
58. Auch wohl nichts weiter als eine Variation des Gottesnamens. — Es wird nun hier im folgenden die Schöpfung des allerersten Menschen erzählt, der dann, wie sich weiter ergiebt ja wieder gestorben ist, und aus dessen Munde der Baum, genannt Feuer-Mahara, hervorwuchs mit sammt der Feuer-Feto, um so die Genesis der Krankheitsursachen klarzulegen. Es sind nämlich die Früchte dieser Bäume und die Blattstielhülle des letzteren, die als "Flammenhulu" herunterfällt, die die Krankheiten, oder wenigstens bestimmte Krankheiten, erzeugen und wodurch dann auch Sirao das Leben verloren hat. Ich mache hier besonders darauf aufmerksam, das die Schöpfung des ersten Menschen hier so erzählt wird, dass sie nur um ein geringes von der entsprechenden Erzählung in der Bibel abweicht, was doch sehr bedeutungsvoll ist.
59. Also zu einer menschlichen Figur.

60. Man hat nämlich Gewichtstückchen in Form eines kleinen Hühnchens.
61. Der irdenen Figur nämlich.
62. Die Riesenfarn (Baumfarn) bekommen feste Stämme, die zu Hütten verwandt, in die Erde gegraben, nur sehr langsam faulen und eigentlich dauerhafter sind als Holz.
63. Ein festes Holz.
64. Ba'u = Stein; also auch Stein-Feto. Feto ist eine Palmenart.
65. Wieder nur Variation von „Herzgrube."
66. Auch ein Baum, aus dessen Fruchtkolben dann der nächste Stammvater der Menschen, von dem die jetzige Menschheit abstammt, hervorgegangen sein soll.
67. Die Hülle, die die Stiele (den Grund) der Palmblätter umschliesst, gleicht in etwa grobem Sackleinen und wenn nun ein solcher Fetzen herunterfällt, so kann man diesen von weitem recht wohl für ein Huhn halten.
68. Namen verschiedener Götzen, denen behufs Heilung der Krankheit geopfert wird.
69. Beiname der Priester.
70. „Beso" war in früheren Zeiten ein bedeutender Priester, dessen Geist jetzt noch allerlei Einwirkungen auf Priester und solche die es werden sollen fähig ist.
71. Durch allerlei Zaubereien hat der Priester erst herauszubringen, welcher Götze für den vorliegenden Fall passen werde.
72. „Bihara" sind die specifischen Priestergötzen und mit „Tuho" soll wohl nur das Holz bezeichnet sein, aus dem der eine oder andere Götze gemacht ist.
73. Name des Götzen dem hier geopfert werden musste.
74. Dies sind dann immer Namen der verschiedenen Priester (d. h. Eigennamen), die da Opferungen vornahmen.
75. „Burusa" ist eine grosse Lanze und auch an der Lanze wird Zauberei getrieben, um den richtigen Götzen herauszubringen.
76. Name eines anderen Götzen, dem nun geopfert werden musste, nachdem der erste keine Hilfe brachte.
77. Die Häuptlinge holen grosse Steine, die oft auch zu einer menschlichen Figur bearbeitet und vor den Häusern aufgestellt werden, und dann auch als Götzen dienen können.
78. Das war das Ende des Ahnen, Sirao und so ist es nun auch in dem vorliegenden Falle mit dem verstorbenen Häuptlinge gegangen, dem man hier die Todtenklage hält.

79. Name eines Götzen für bestimmte Gelegenheiten.
80. Name einer Holzsorte.
81. Auch ein unverständlicher Ausdruck.
82. Ein Ahne.
83. Name einer Gegend im Süden.
84. Bei den doppelten Benennungen ist die zweite auch hier im folgenden immer nur Variation der ersten.
85. Eine besondere Sorte Gold, von bestimmten Werthe.
86. Dorfname.
87. Jedesmal Variation des vorhergehenden, unbeschadet der Wiederholung des „der eine".
88. „Fuss" ist hier wohl die Bezeichnung des Haupttheiles, da besonders Ohrbummel ja unten am schwersten sind.
89. S. Anmerk. 50.
90. Der Ausdruck „Huhn" wird auch für Schwein gebraucht.
91. So dick liegt er nämlich auf dem Hofe.

N°. IX.

Dreissig Sprichwörter.

1. Eine Fischart.
2. Ein kleines Würmchen.
3. Ein kleiner Vogel.
4. Es ist dies wohl eine Ironie auf ein Sache, die nicht viel auf sich hat, und von der man viel Aufhebens macht.
5. Eine bestimmte Art von Gesang.
6. Demüthige Unterwürfigkeit.
7. Das heist etwa: „Mache keine Faust in der Tasche."
8. Wohl weil du nicht weisst, ob du eine wirst fangen können.
9. „Neun" ist bei den Niassern die Vollzahl.
10. Ein Volksstamm im Innern (sehr wild).
11. Dies wäre ein thörichtes Beginnen.
12. Die man als Teller verwendet und die dann weggeworfen werden und dort liegen bleiben.
13. Es hilft immerhin etwas mit.
14. Er ist verstimmt.

SCHLUSSBEMERKUNG.

Wenn der geehrte Leser erwägt, was für Schwierigkeiten der Druck dieser kleinen Sammlung gemacht hat, in der fremden Sprache und bei der räumlichen Entfernung des Verfassers und des Druckers und noch dazu der Sprachverschiedenheit derselben, so wird er es vielleicht entschuldbar finden, dass sich immerhin noch eine Anzahl Druckfehler eingeschlichen hat, besonders im ersten Bogen. Die meisten derselben sind dadurch hervorgerufen worden, dass leider noch während des Druckes das oe, welches im Manuscript für u stand [1] in u geändert werden musste. Ich möchte nun den geehrten Leser ersuchen, das oe, wo es ohne Trennungszeichen (o'e oder oë) steht, überall für u zu lesen.

Ferner mache ich noch auf folgende Druckfehler aufmerksam:

Seit.	335	Zeil	11	von	unten	lies	noch	statt	nach.
〃	341	〃	4	〃	〃	〃	Besuchen	〃	Besueben.
〃	347	〃	20	〃	〃	〃	zarara	〃	zaraura.
〃	368	〃	9	〃	oben	〃	Mündung	〃	Münding.
〃	376	〃	11	〃	unten	〃	Samagowaulu	〃	Samog—
〃	378	〃	5 u. 6	〃	oben	〃	Laete	〃	Laeto.
〃	407	〃	3	〃	unten	〃	fa'amoluo	〃	fa'amolua.

In einigen Seitenuberschriften lies Chrestoma*th*ie statt Chrestoma*t*ie.

---

[1] Nach den Holländischen, wie in allen übrigen niass. Schriften.

DE AFWIJKINGEN VAN HET MOḤAMMEDAANSCHE FAMILIE- EN ERFRECHT OP JAVA EN MADOERA

DOOR

Mr. L. W. C. VAN DEN BERG.

Gewoonlijk neemt men aan, dat op Java en Madoera het familie- en erfrecht der Inlandsche bevolking, voor zooverre zij den Islâm belijdt, beheerscht wordt door de Moḥammedaansche wet (Arab. *sjar'* of *sjarî'ah*, Mal. *sarat* of *sariat*, Jav. *sarak* of *sarèngat*, Soend. *sara* of *saréat*, en soms ook Mal. Jav. Soend. *hoekoem* of *oekoem* v. h. Arab. *ḥokm* = recht). In hoofdzaak is dit ook juist, en zal men op bedoelde eilanden, ten aanzien van de hier genoemde onderwerpen van recht, te vergeefs zoeken naar afwijkingen van evenveel gewicht en even principieelen aard, als bv. het familie- en erfrecht der Mĕnangkabausche Maleijers oplevert. Dit neemt echter niet weg, dat, ook op Java en Madoera, ten aanzien van een aantal ondergeschikte punten van familie- en erfrecht, de zuiver Moḥammedaansche beginselen niet zijn gerecipieerd, maar de bevolking te dien aanzien aan hare vroegere instellingen is getrouw gebleven, welke instellingen voor een deel ook in het Hindoe-recht worden teruggevonden. Aangezien nu onze wetgever, in art. 75 al. 3—5 van het Reglement op het Beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, in verband met artt. 11 en 12 der Algemeene Bepalingen van Wetgeving voor Nederlandsch-Indië, voor den Inlander *in civilibus* niet het doctrinaire Moḥammedaansche recht heeft gesanctioneerd, maar, zij het onder zekere beperkingen, de "godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken", d. w. z. het Moḥammedaansche recht, gelijk het in het juridische bewustzijn der bevolking is ingedrongen, zoo zal de rechter ook met bedoelde afwijkingen rekening moeten houden, voor zooverre zij ten minste werkelijk gewoonterecht opleveren, en niet het uitvloeisel zijn van individueele willekeur of onkunde [1].

---

[1] Voor het verband tusschen de Moḥammedaansche wet en het Inlandsche gewoonterecht (Arab. *'âdah*, Mal. *hadat*, Jav. Soend. *adat*) verwijs ik ten overvloede naar

Daar intusschen de bevolking van Java en Madoera, door de aanname van den Islâm, ook de Moḥammedaansche wet virtueel heeft aangenomen, zoo zal men de verbindbaarheid van die wet m. i. steeds als regel, en de niet-toepasselijkheid van bepaalde gedeelten daarvan als uitzondering dienen te beschouwen, welke uitzondering zal moeten worden bewezen, hetzij door een beroep op gewoonterecht, hetzij door een beroep op verordeningen van den Kolonialen Wetgever uitgegaan.

Ik stel mij voor in de volgende bladzijden een overzicht te leveren van de punten, waarin de rechtstoestanden op Java en Madoera ten opzichte van het familie- en erfrecht van den Islâm afwijken, en wel naar aanleiding van de mededeelingen hier en daar in verschillende geschriften verspreid, aangevuld met de door mij persoonlijk gemaakte aanteekeningen, en in verband gebracht met de voorschriften door het koloniale wetgevende gezag vastgesteld, gelijk mede met de Indische jurisprudentie. De belangstellende lezer zal daaruit de overtuiging putten, hoe veel er op Java en Madoera voor den wetgever nog op het gebied van het burgerlijke recht te doen valt.

Het spreekt van zelf, dat ik mij strikt zal bepalen tot het uiteenzetten der instellingen en gebruiken, welke tot het gewoonterecht kunnen worden gebracht, d. w. z. tot die welke onmiddellijke rechtsgevolgen hebben. Alle instellingen en gebruiken, welke geene juridische maar slechts eene ethnographische beteekenis hebben, beschouw ik als buiten mijn onderwerp gelegen. Wat daarvan, ook betreffende Java en Madoera, bekend is, vindt de lezer voor een goed deel reeds elders bijeengebracht [1]. Zij, die met de rechtspraak op die eilanden belast zijn, zullen deze zelfbeperking stellig waardeeren. Eindelijk doe ik nog als algemeene opmerking voorafgegaan, dat ik alles wat in de Moḥammedaansche wet, ten aanzien van de onderwerpen, waaraan dit opstel is gewijd, over slaven en slavernij

---

mijn opstel in dl. XLIII (1884) van het Tijdschrift: Het Recht in Nederlandsch-Indië, p. 137 en volgg. Zie ook Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. N. I. 5e Reeks, dl. VI (1891), p. 8, en Tijdschr. v. d. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI (1886), pag. 491. De laatste plaats, voorkomende in een bevelschrift in de vorige eeuw door den Hoofd-Pangoeloe van Soerakarta gegeven aan het hoofd der vrije dessa Tĕgalsari, is vooral merkwaardig, omdat aldaar aan bedoeld hoofd de last wordt gegeven om, ingeval van strijd tusschen de gewoonte en de Moḥammedaansche wet, eerstgenoemde te volgen.

[1] Zie G. A. Wilken: Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel, in de Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 5e Reeks, dl. I (1886), p. 140 en vv., en dl. IV (1889), p. 380 en vv.

voorkomt, als van geen praktisch belang voor Java en Madoera, onbesproken zal laten.

§ 1 HET HUWELIJK.

Evenmin als bij ons, zijn in het Moḥammedaansche recht trouwbeloften bindend. Indien men daarbij al aan eene overeenkomst kan denken, zoo is het eene die ten allen tijde en van beide kanten opzegbaar (Arab. *djâïz*) is. Eene verbintenis met wederzijdsche rechtsgevolgen ontstaat tusschen de echtgenooten eerst door het huwelijk (Arab. *nikâḥ*, Mal. Jav. Soend. *kawin* of *nikah*, Jav. ook *ningkah*) zelve. De Moḥammedaansche wet verbiedt wel is waar om tot eene vrouw, die het aanzoek van een ander formeel heeft aangenomen, buiten diens voorkennis een nieuw aanzoek te richten; maar als de vrouw in kwestie desniettegenstaande met den tweeden pretendent huwt, zoo staat haar eerste verloofde verder machteloos. Hetzelfde geldt van de trouwbeloften door een vader of grootvader van vaderskant gedaan in de gevallen, waarin deze over de hand zijner dochter of kleindochter kan beschikken. Evenmin heeft eene verloofde eene actie tegen den bruidegom, die haar bedankt [1]. Schenkingen, bij gelegenheid der verloving gedaan, wijken in niets af van gewone schenkingen, ook ten aanzien van de bevoegdheid tot terugvorderen wegens niet nakoming der voorwaarden [2].

Anders is dit op Java en Madoera, behalve op sommige plaatsen als Batavia, alwaar de Islâm op dit punt, gelijk op zoo menig ander, de specifiek Inlandsche instellingen reeds geheel heeft verdrongen, indien ze al vroeger mochten hebben bestaan [3]. Elders echter geven trouwbeloften wel is waar geene actie om tot het huwelijk te dwingen, maar heeft de verbreking toch geldelijke gevolgen, in zooverre de geschenken door den bruidegom of zijn vader, aan de bruid en aan haar vader bij of ter gelegenheid der verloving gedaan, wanneer de

---

[1] Vergl. Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 316 en vv., den commentaar Toḥfat al-Moḥtâdj op die plaats en de randglosse op bedoelden commentaar in de Caïrosche editie. Bij het citeeren van bewijsplaatsen voor het doctrinaire recht van den Islâm zal ik mij in dit opstel natuurlijk tot zoo min mogelijk bepalen, en alleen acht slaan op den *ritus* van Sjâfi'i, als hebbende de anderen voor Java en Madoera geen praktisch belang.

[2] Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 193, 195, 197.

[3] Zoo besliste de Landraad te Batavia, bij vonnis van 20 Maart 1865 (Ind Wkbl. v. h. R. N°. 92), dat eene overeenkomst tusschen Inlanders, waarbij trouwbeloften worden gedaan, onder bepaling dat, bij weigering van éene der partijen, aan de andere eene zekere som als schadevergoeding zal worden uitbetaald, krachteloos is.

overeenkomst van den kant der bruid verbroken wordt, moeten worden gerestitueerd; terwijl zij verbeurd zijn, ingeval van verbreking van den kant van den bruidegom [1]. Die geschenken zijn geheel onafhankelijk van de hier beneden in § 2 te vermelden huwelijksgift (Arab. *mahr*, Mal. Jav. Soend. *mas kawin*). Wanneer zij aan den vader der bruid ten goede komen, heeten zij in het Maleisch *hantaran*, letterlijk „wat gebracht wordt", in het Javaansch *toekon* (N.) of *toembassan* (K.) letterlijk „koopprijs", en in het Soendaasch *panjangtjang*, letterlijk „binding", en wanneer zij voor de bruid zelve zijn in het Javaansch *paningsĕt* of *sasrahan*. De *paningsĕt* bestaat veelal in een ring of ander sieraad, de *sasrahan* in huisraad, vee, enz. De eerste zoude men als een verlovingspand kunnen beschouwen, de tweede als de inrichting van het huishouden. In het Soendaasch heeten deze beide geschenken respektievelijk *tanda* en *sĕsĕrahan*, en in het Maleisch *tanda* en *balandja kawin*; doch in de Soenda-landen schijnen zij niet zoo algemeen in gebruik te zijn als bij de Javanen [2]. Trouwens ook bij laatstgenoemden worden ze niet altijd juist onderscheiden [3], en wordt vooral langs het Noorderstrand het rechtsbewustzijn omtrent hunne beteekenis onder den invloed van den Islâm hoe langer hoe zwakker. Zoo vind ik ook vermeld, dat te Soerakarta bij huwelijken van 's Vorsten naaste familieleden geen *toekon* of

[1] Vergl. art. 66 van het Compendium der voornaamste Civile Wetten en Gewoontens, waarna de Mahometanen zig in het decideren der onder hen opkomende verschillen reguleren, ten opzigte van de successien, erf- en besterffenissen, item hunne huwelijken en egtscheydingen bijeenverzameld uyt het Mahomethaansche Wetboek, volgens de opgaven der Priesters en Inlandsche hoofden, Geapprobeert in Rade van India den 25sten Maart, Anno 1760. Dit Compendium is ook opgenomen in de zoogenaamde Nieuwe Statuten van Batavia, zie Mr. J. A. van der Chijs: Ned. Ind. Plakaatboek, dl. IX, p. 418 en vv. Zie verder: Arminius: Iets over Huwelijk en Echtscheiding bij de Inlanders enz. in den 11den Jaarg. (1889) van de Ind. Gids, dl. II, p. 1510 en vv. en het Maleische werkje van Sajjid 'Othmân bin 'Abd Allâh bin Jaḥjâ, getiteld Adâb al-Insân, p. 29. Laatstgenoemde auteur komt er juist van zijn Moḥammedaansch standpunt tegen op, dat de hier bedoelde geschenken tot een hoog bedrag door de ouders der bruid worden gevorderd, aangezien zij volgens het recht van den Islâm hoogstens beleefheidsbetuigingen mogen zijn.

[2] Vergl. C. F. Winter: Instellingen, Gewoonten en Gebruiken der Javanen te Soerakarta, in het Tijdschr. v. Ned. Ind., Jaarg. 1843, dl. I, p. 461 en vv., A. de Wilde: Nederd. Mal. en Soend. Woordenboek, p. 234 en vv., Dezelfde: De Preanger-Regentschappen, p. 154, 155, Prof. C. Poensen: Iets over het Javaansche Gezin, in de Meded. v. h. Nederl. Zendel. Gen., dl. XXXI (1887), p. 115 en vv., S. Coolsma: West-Java, p. 91. De geschenken uit beleefdheid bij gelegenheid van een huwelijk aan vrienden, hoofden, enz. laat ik, als voor het burgerlijke recht onverschillig, buiten bespreking.

[3] Zie b. v. Poensen l. l. p. 117 en v.

bijstaan van de vrouw als subsidiaire voogd zoude men kunnen aanmerken als een onderdeel der rechterlijke functiën van de geestelijkheid [1]; maar over den oorsprong van die rechterlijke functiën zelve wordt zeer verschillend gedacht [2].

De persoon, die bij het huwelijk als voogd der vrouw optreedt, gelijk mede de getuigen, mogen niet zijn van notoir slecht levensgedrag (Arab. *fâsiq*, Mal. *pasik*, Jav. Soend. *pasèk*) [3]. De vraag intusschen, wat men al dan niet onder notoir slecht levensgedrag moet verstaan, zal men niet aan de Moḥammedaansche wet, maar aan de plaatselijke gebruiken hebben te toetsen, die ten deze grootendeels van andere beginselen uitgaan. De Moḥammedaansche wet verklaard elk van notoir slecht levensgedrag, die zich schuldig heeft gemaakt aan eene grove zonde, en niet getoond heeft te zijn verbeterd, of die is overgegeven aan kleine zonden [4]. Een enkele kleine zonde te begaan, is nog niet voldoende om iemand als van notoir slecht levensgedrag te doen aanmerken. Wanneer men echter nagaat, dat de Moḥammedaansche wet het als grove zonden beschouwt, zijne godsdienstplichten bv. het gebed, de verplichte aalmoezen (Ar. *zakâh*, Mal. Jav. Soend. *djakat*), of de vasten ongemotiveerd en voortdurend te verwaarloozen, geld op interest uit te leenen, en als kleine zonden het deelnemen aan hazardspelen, sommige muziekuitvoeringen, enz., zoo behoeft het geen betoog, dat stellig het grootste gedeelte der mannelijke bevolking van Java en Madoera, volgens het doctrinaire recht van den Islâm, onbevoegd zoude zijn om als voogd of getuige bij een huwelijk te fungeeren [5].

---

[1] Op Java en Madoera noemen de Arabieren den hoofdgeestelijke veelal *qâḍhî* d. i. rechter. Verg. Juynboll l. l. p. 265, 423. In de Vorstenlanden schijnt men ook aldus bij de huwelijksvoltrekking den geestelijke aan te spreken, en wel in den Javaanschen vorm van het woord, namelijk *kali*. Zie Winter l. l. p. 474.

[2] Zie Moḥ. Geest. p. 11 en vv., en een opstel van Mr. M. C. Piepers in het Ind. Wkbl. v. h. Recht, Jaarg. 1887, N⁰. 1265, welke geleerde schrijver den oorsprong der geheele dubbele rechtspraak op Java en Madoera, de wereldlijke en de geestelijke, met het Hindoe-recht in verband brengt. Tegen zijne hypothese heb ik slechts ééne bedenking, namelijk, dat die dubbele rechtspraak ook van ouds gevonden wordt in streken van de Buitenbezittingen, waar het Hindoeïsme nimmer eene rol, of althans nimmer eene groote rol gespeeld heeft. Bij het ontbreken van documenten verlaat men echter ten deze het gebied der rechtsgeschiedenis, voor dat der meer of min gerechtvaardigde onderstellingen.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 319, 325.

[4] Ibid. dl. III, p. 400.

[5] Eene bekrompen, en door al te groote strengheid onjuiste toepassing der Moḥ. wet in dit opzicht, laat ik hier natuurlijk nog buiten beschouwing. Als voorbeeld van zoodanige onjuiste toepassing, verwijs ik naar een vonnis van den Priesterraad

Daar de rechter evenwel, volgens het hierboven [1] aangehaalde voorschrift van het Reglement op het Beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken moet toepassen, en niet het doctrinaire recht van den Islâm, zoo zal hij de vraag, of de voogd en de getuigen bevoegd waren, slechts kunnen toetsen aan hetgeen plaatselijk al dan niet als van notoir slecht levensgedrag wordt beschouwd.

Evenzeer wijkt het rechtsbewustzijn van den Inlander op Java en Madoera af van den Islâm ten aanzien van het begrip van stand Volgens den Islâm namelijk is het huwelijk van eene vrouw met een man, die beneden haar staat, o. a. ten aanzien van afkomst en maatschappelijke positie, aan zekere beperkende bepalingen onderworpen [2]. Daarentegen kan een man geen huwelijk doen beneden zijn stand, omdat zijn rechtstoestand de gevolgen van het huwelijk beheerscht, en niet die der vrouw. Nu beschouwen de Arabische rechtsbronnen als oorzaken van verschil in stand: de afkomst van vaderskant, het levensgedrag en het beroep [3]. Over hetgeen men op Java en Madoera onder een goed of een notoir slecht levensgedrag hebbe te verstaan, is zooeven reeds het noodige gezegd. Wat de afkomst betreft, zoo beschouwt de wet als de voornaamste die der afstammelingen van de familieleden en stamgenooten van den Profeet, waarvan men op Java en Madoera onder de Arabieren velen aantreft, namelijk allen die beweren af te stammen van 'Alî, Moḥammad's schoonen pleegzoon, d. w. z. de *Sajjid*'s en de *Sjarîf*'s, ofschoon de laatsten aldaar weinig talrijk zijn. Dan komen aldaar de gewone Arabieren in aanmerking, en eerst in de derde plaats de Inlanders zelfs van de hoogste geboorte. De dochter van een Arabier, en *a fortiori* die van een *Sajjid* doet dus een huwelijk beneden haar stand door bv. te huwen met een der Javaansche Vorsten of Regenten, en omgekeerd zoude de minste Arabier eene passende partij zijn voor eene Vorsten- of Regentsdochter. Onder de Arabieren zelve is dit bewustzijn nog levendig, en is het een teeken dat eene Arabische familie op het punt staat geheel in

---

te Samarang, dd. 1 Mei 1878, door mij medegedeeld in N⁰. 787 van het Indisch Wkbl. v. h. R. Ook bij eene verstandige toepassing van hetgeen de Arabische rechtsbronnen leeren, zoude men echter een aantal personen als *fâsiq* moeten qualificeeren, die, naar het rechtsbewustzijn der bevolking, volstrekt niet *fâsiq* zijn. Men vergete niet, dat de Moḥ. wet in dit opzicht affirmatief is, en niet naar het gewoonterecht ter aanvulling verwijst.

[1] Zie boven p. 454.

[2] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 330 en vv.

[3] Ibid. dl. II, p. 332 en v.

de Inlandsche maatschappij onder te gaan, wanneer de dochters met Inlanders, van welke positie ook, huwen [1]. Omgekeerd denkt echter de Inlandsche aristokratie er geheel anders over, althans tegenwoordig, en beschouwt zij een *Sajjid* (Mal. Jav. Soend. *Said*) of een *Sjarîf* (Mal. Jav. Soend. *Sarip*) hoogstens als gelijkstaande met een gewonen *Radèn;* terwijl een Arabier zonder adellijken titel, of, gelijk men op Java en Madoera zegt, een *Sjaich* (Mal. Jav. Soend. *Sèh*) in den regel als niet hooger wordt aangemerkt dan een Inlander in dezelfde finantieele omstandigheden [2]. Nu is juist volgens den Islâm het verschil in fortuin uitdrukkelijk als oorzaak van verschil in stand uitgesloten. Bij de niet tot de Inlandsche aristokratie behoorende bevolking bestaan in zooverre andere denkbeelden, dat zij werkelijk nog algemeen de Arabieren, en inzonderheid de *Sajjid*'s en de *Sjarîf*'s als personen van aanzienlijker afkomst aanmerkt dan zich zelf [3]. Wat eindelijk de Inlanders onderling betreft, zoo wordt, in strijd wederom met de wet van den Islâm [4], de afkomst door de maatschappelijke positie in de schaduw gesteld. Iemand bv. die het tot Regent heeft gebracht, van hoe lage afkomst hij ook moge zijn, zal steeds door een distriktshoofd van ouden adel als eene passende partij voor zijne dochter worden beschouwd. In Soerakarta en Djokjakarta beschouwt men een Regent *per se* zelfs als eene passende partij voor eene Vorstendochter. Alvorens van de afkomst af te stappen, moet er nog op worden gewezen, dat in Midden-Java bij de Inlandsche aristokratie de afkomst niet alleen door den vader, maar ook door de moeder althans voor een deel bepaald wordt. Men maakt namelijk onderscheid, of de moeder eene zoogenaamde echte vrouw (Mal. *istĕri,* Jav. *padmi,* Soend. *pawarang*), dan wel eene bijzit (Jav. *goendik* of *ampéjan* (K.N.), K. I. en Mal. *sĕlir*, Soend. *parĕkkan* of *sĕlir*) is, en, met uitzondering van het Noorderstrand, gaat de adel ook in de vrouwelijke linie in meerdere of mindere mate over [5]. Wij komen op deze punten echter later terug.

Wat het beroep betreft, zoo beschouwt de Islâm als de voornaamsten, het beroep van geleerde, dat van rechter en de andere „vrije” beroepen. Dan volgen successievelijk de handelstand, de industrie en eindelijk de mingeachte beroepen van knecht, straat-

[1] Zie mijn werk: Le Hadhramout et les Colonies arabes dans l'Archipel Indien, pag. 215.
[2] Ibid. p. 190, 207, 209, 219.
[3] Ibid. p. 206, 207, 210, 211.
[4] Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 333.
[5] Zie mijne Inlandsche Rangen en Titels, p. 23 en vv., 28, 34.

[illegible] en [illegible] wederom zonder onderscheid van [illegible] een arme kleedermaker [illegible] juist, en zoo is het ook [illegible] Nu wordt juist bij de Inlandsche [illegible] ongeveer elk beroep [illegible] het verschil in stand [illegible]. [2] Het eenige beroep [illegible] heeft, is dat van amb[illegible] maar dit is hoofdzakelijk [illegible] van de Inlandsche aristocratie, en doorgaans slechts [illegible] de [illegible] van voorname afkomst [illegible] in de meeste streken de betrekking van [illegible] Inlandsche gemeente een [illegible] beroep [illegible] dan volgens den Islâm eerbaar zoude [illegible] geeft [illegible] de theologie, op zich [illegible] weinig of geen [illegible] met het bekleeden [illegible] een geestelijk [illegible] gaat. Verder zoude [illegible] nog in sommige [illegible], dat het beoefenen der geheime wetenschappen [illegible] b. de lagere standen [illegible] [3]

Met betrekking tot [illegible] tegen het [illegible] moet [illegible] der Mohammedaansche wet [illegible] Inlanders en Europeanen [illegible] van de [illegible] Voorts [illegible] alleen [illegible] maar [illegible] Zelfs [illegible] Islâm [illegible] Mohammedaansche [illegible]

---

[1] Minhâdj at-Tâlibîn [illegible]

[2] [illegible] naar [illegible]

[3] Z. Verh. [illegible]

[4] Over deze [illegible] vereeniging, Jaarg. 1887.

[5] Alles [illegible] (Tijdschr. Bat. Gen. [illegible] XXV [illegible]

formaliteit [1]. Bij huwelijken tusschen Inlandsche Christenen en Moḥammedanen gaat steeds de eene partij tot den godsdienst der andere over, en hetzelfde schijnt het geval met huwelijken tusschen Inlanders en Chineezen, althans indien partijen niet aan eene samenleving buiten huwelijk de voorkeur geven, wat onder de mindere standen veel voorkomt.

Het in het huwelijk verbinden van kinderen levert op zich zelf geene afwijking van de Moḥammedaansche wet op [2], en evenmin het huwelijk, waarvan de consommatie om andere redenen wordt uitgesteld met wederzijdsch goedvinden van partijen (Mal. Jav. Soend. *gantoeng kawin*) [3]. Wel echter is dit het geval met het gedwongen huwelijk. In Soerakarta en Djokjakarta heeft namelijk de Vorst het recht elk ongehuwd meisje tot bijzit te nemen, en vroeger matigden soms ook de *Pangéran*'s en in de Goevernements-residentiën de Regenten zich deze bevoegdheid aan, ja zelfs mindere hoofden [4]. Dit laatste is echter steeds als misbruik beschouwd; doch het recht van den Vorst om elk ongehuwd meisje tot bijzit te nemen, schijnt van ouds in Midden-Java te zijn erkend [5]. Dit gedwongen huwelijk is ten eene male in strijd met den Islâm, die elke niet uit vrije wil aangegane overeenkomst nietig verklaart [6], en bij het huwelijk in den regel ook nog de toestemming der bruid vordert, al is zij daarbij formeel geene partij [7]. Maar dit zijn niet de eenige

[1] Zie art. 81 Ind. Burg. Wb. Daar intusschen art. 139 van het Strafwb. voor Europeanen niet is overgenomen in het Strafwb. voor Inlanders, zoo is de Inlandsche geestelijke, die een persoon van Europeeschen landaard met een ander van Inlandschen landaard in het huwelijk verbindt, zonder dat vooraf het huwelijk door den ambtenaar van den Burgerlijken Stand is gesloten, niet strafbaar. Het huwelijk is intusschen natuurlijk van nul en geener waarde.

[2] Over de kinderhuwelijken volgens den Islâm, zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 322, 330, 334, 379, Tijdschr. voor Strafrecht, dl. V (1891), p. 322 en vv. en 468 en vv.

[3] Winter l. l. p. 565 en vv., Poensen l. l. p. 137 en vv. en 144 en vv., Arminius l. l. p. 1513. Vergl. Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 377 en vv. De wet verbiedt nergens, dat partijen, met onderling goedvinden, de nakoming van de daar omschreven verplichtingen over en weder opschorten.

[4] Winter l. l. p. 566 noot 1, K. F. Holle in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVII (1869), p. 561 en v., H. J. Oosting: Soend.-Nederd. Woordenb. i. v. *war*, Tijdschr. v. Strafr. Ibid, p. 419 472 n. 2.

[5] Als de vertaling goed is, vinden wij van dit recht reeds melding gemaakt in den Soerjâ Ngalam t. a. p. p. 40.

[6] Zie het register op den Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, s. v. «violence», en mijne Beginselen v. h. Moḥ. Recht, 3e druk, p. 84 en v.

[7] Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 317 en vv., 322 en vv., 327.

gedwongen huwelijken, welke men tegenwoordig nog in de Vorstenlanden en vroeger ook elders kende. Indien namelijk in de Vorstenlanden eene ongehuwde vrouw zwanger is, en de persoon, die daarvan de schuld draagt, ongenegen is haar te huwen, zoo is de Vorst verplicht dit te doen, opdat haar kind niet als bastaard *(kowar)* [1] zoude worden geboren. De *Pangoeloe-Gĕdé* moet ten deze als vertegenwoordiger van den Vorst optreden, maar stelt op zijne beurt het dorpshoofd, den wijkmeester of zelfs het hoofd van het gezin, waartoe de vrouw in kwestie behoort, onder de verplichting met haar in zijne plaats te huwen [2]. Zoodanig gedwongen huwelijk, ten behoeve van een onbekende aangegaan, heet in het Javaansch *ningkah tambĕlan* d. w. z. "een huwelijk om een te kort bij te passen" [3]. Van een gedwongen huwelijk ingeval van ontucht, en van de verantwoordelijkheid van het dorp voor zwangerschap buiten huwelijk, vinden wij reeds in het wetboek Soerjå Ngalam sporen [4]. Buiten de Vorstenlanden schijnt deze instelling tegenwoordig in de meeste streken in onbruik te zijn geraakt; er zijn echter nog hier en daar dorpen, waar een ongehuwd persoon, die gemeenschap heeft gehad met eene ongehuwde vrouw, haar huwen moet, ingeval van zwangerschap [5]. Dit zijn echter uitzonderingen; zelfs de verloving lost zich, gelijk wij zagen, in eene geldelijke verplichting, maar niet in eene verplichting tot huwen op [6].

Aan den anderen kant schijnt de bevoegdheid van den vader of grootvader van vaderskant, om over de hand hunner dochter of kleindochter, desnoods tegen haren zin te beschikken, zoolang zij nog maagd is, niet overal op Java en Madoera te worden gehuldigd, althans ten aanzien van meerderjarige meisjes [7], ofschoon de Arabische uitdrukking voor "dwingende voogd", *walî modjbir*, niet alleen in het Maleisch, maar ook in het Javaansch en Soendaasch is overgegaan [8].

De Islâm kent slechts ééne soort van huwelijk en slechts ééne

1 Eigenlijk: «zonder bekenden vader geboren».

2 Zie Winter l. l. p. 606.

3 Zie Roorda: Jav. Woordenb. s. v. *tambĕl*.

4 T. a. p. p. 14, 15, 16.

5 Zie Proeve van beschreven Désa-adats in de Ind. Gids, Jaarg. 1891, dl. II, p. 1917.

6 Vergl. ook Arminius l. l. p. 1510, 1511.

7 Als voren. Daarentegen zoude men het omgekeerde opmaken uit hetgeen voorkomt bij Poensen l. l. p. 136 en v. Waarschijnlijk bestaat ten deze veel plaatselijk verschil in het rechtsbewustzijn, al naar mate men meer of minder met de Arabische rechtsbronnen bekend is.

8 Winter l. l. p. 473 noot 1.

soort van echtgenooten; terwijl alle echtgenooten volgens de wet gelijke rechten hebben [1]. Alleen bestaat in sommige landen het gebruik, dat de oudste van iemands vrouwen, of liever de vrouw, waarmede hij het langst getrouwd is geweest, eene eenigszins hoogere plaats inneemt dan de andere, en over laatstgenoemden een zeker moreel gezag uitoefent [2]. De afkomst der vrouw oefent in geen geval, naar de wet, op hare juridische verhouding tot haar man eenigen invloed uit [3].

Anders is dit op Java en Madoera ten aanzien van Vorsten Regenten en andere mannen, die tot de aristokratie behooren, of ten minste een hoog maatschappelijk standpunt innemen. Opdat de vrouw van een dergelijk persoon deelgenoote zijner waardigheid worde, zoodanig dat hij met haar in het openbaar verschijnt, moet zij althans ongeveer van gelijken stand zijn als hij. Met eene vrouw van lageren stand huwen dergelijke personen wel op Moḥammedaansche wijze, maar zij bepalen zich dan tot de formaliteiten, welke voor de geldigheid van het huwelijk strikt noodzakelijk zijn; terwijl bij een huwelijk met eene vrouw van gelijken stand tal van feesten en niet door de wet gevorderde ceremoniën plaats hebben, als optochten, enz. De huwelijken daarentegen met vrouwen van lageren stand worden in alle stilte voltrokken; geene openbaarheid wordt daaraan gegeven, en bedoelde vrouwen nemen in het huis van haar man steeds een ondergeschikt standpunt in, dat niet zelden feitelijk van dat van gewone bedienden weinig verschilt [4]. De vrouwen nu van gelijken stand zijn de zoogenaamde, hierboven reeds genoemde echte vrouwen (Mal. *istĕri*, Jav. *padmi*, Soend. *parwarang*); terwijl die van minderen stand, waarmede men wel wettig, maar niet officieel gehuwd is, bijzitten (Jav. *goendik* of *ampéjan* (K. N.) Mal. en K. I. *sĕlir*, Soend. *parĕkkan* of *sĕlir*) heeten, beide uitdrukkingen, welke zonder nadere toelichting in het Hollandsch allicht tot misverstand aanleiding zouden geven. De verbintenis immers met eene bijzit is wel een huwelijk, maar een huwelijk, dat in karakter eenigszins met het concubinaat van het Romeinsche

[1] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 401 en vv., dl. III, p. 78 en vv. Over een enkel onderwerp, ten aanzien waarvan iemands ongeloovige of onvrije echtgenooten bij de anderen achterstaan, spreek ik hier niet, met het oog op hetgeen hierboven p. 455, 456 en 464 en v. is aangevoerd. Vergl. Minh. aṭ-Ṭâl., dl. III, p. 100.

[2] Zie b. v. Lane l. l. p. 182.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 334.

[4] Vergl. A. de Wilde: De Preanger-Regentschappen, p. 153, 157, Tijdschr. v. N. I., Jaarg. 1872, dl. II., pag. 189.

recht, en meer nog met het volgens sommigen daaruit voortgekomen morganatische huwelijk van Europeesche Vorsten overeenkomt [1].

De echte vrouwen voeren titels, welke hare gelijkstandige verhouding tot haar man aanduiden: die van Vorsten bv. voeren den titel *Ratoe*, die van Regenten den titel *Radèn Ajoe*, althans in de Goevernements-residentiën [2]. De bijzitten daarentegen behouden hare titels, tenzij zij van den Vorst een hoogeren titel erlangen als persoonlijke gunst [3]. Behalve dat het huwelijk met laatstgenoemden niet met plechtigheid wordt voltrokken, zoo is de bruidegom daarbij ook zelden tegenwoordig. Veelal zendt hij een gemachtigde, die dan zijn *kris* of zijn hoofddeksel als teeken van volmacht produceert; terwijl het huwelijk met eene bijzit ook dikwijls eerst voltrokken wordt, ten einde het kind te wettigen, wanneer men eenigen tijd met haar heeft geleefd, en zij dien ten gevolge zwanger is geworden [4]. Men kan verder zeer goed met ééne of meerdere bijzitten gehuwd zijn, zonder eene echte vrouw te hebben; ook kan eene bijzit, bij wijze van gunst en om gewichtige redenen, later tot echte vrouw worden verheven; maar dan zijn daarbij wederom nieuwe formaliteiten noodig. Eindelijk is het in de Goevernements-residentiën hooge uitzondering, dat iemand meer dan ééne echte vrouw heeft, en ook in de Vorstenlanden is het hebben van slechts ééne echte vrouw regel. Over den tijdelijken aard, welken het huwelijk met eene bijzit soms heeft, zal hierbeneden in § 3 worden gehandeld, en over de gevolgen van deze huwelijken ten aanzien der kinderen in § 4.

Wanneer men nagaat, dat ook in het Hindoe-recht de hoogere kasten slechts met vrouwen van gelijke geboorte een huwelijk konden aangaan, dat alle rechtsgevolgen had; terwijl met vrouwen van lagere kasten slechts verbintenissen van minderen aard, en speciaal ten opzichte van de kinderen van mindere rechtsgevolgen bestaanbaar waren [5], en wanneer wij dan verder opmerken, dat de hier beschreven instellingen vooral populair zijn in Midden-Java, waar vanouds het Hindoeïsme het sterkst op den geest der bevolking heeft

---

[1] Zie Inl. Rangen en Titels, p. 23 en vv., G. F. Puchta: Institutionen, 5e ed., dl. III, p. 144 en v., Dalloz: Répertoire s. v. Mariage, Nos 31—33, Zeitschr. für Vergl. Rechtswissenschaft, dl. X (1891), p. 263.

[2] Inl. R. en T. p. 14 noot 1, 18 noot 3, 34, 72, 78 en v., 81 en v.

[3] Ibid. p. 24, 79.

[4] Ibid. p. 24, Winter l. l. p. 602 en vv. Zie ook Moḥ. Geestel. p. 34.

[5] Zie Manoe III: 4, 12 en vv., VII: 77, X: 5 en vv., Yâjn. I: 55 en vv., in verband met Koeṭ. Mân. art. 258.

ingewerkt, zoo ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat wij ten deze met een overblijfsel van het Hindoe-recht te doen hebben, hetwelk zich, na de bekeering tot den Islâm, in den vorm van gewoonterecht tot op onzen tijd heeft staande gehouden [1].

§ 2. DE GEVOLGEN VAN HUWELIJK TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN DER GOEDEREN.

De rechtsbevoegdheid der Moḥammedaansche getrouwde vrouw is een onderwerp, waaromtrent vroeger bij de rechterlijke colleges op Java en Madoera veel verschil van gevoelen bestond. Herhaaldelijk werd [2] uitgemaakt dan eens op dezen en dan weder op een anderen grond, dat de Moḥammedaansche getrouwde vrouw, als staande onder de maritale macht, onbevoegd was, zonder bijstand of machtiging van haar man, hare goederen te vervreemden of eenige andere rechtshandeling te verrichten. In 1877 beslistte echter het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch-Indië, dat in dit opzicht op Java en Madoera geene afwijkingen van het recht van den Islâm gevonden worden, en dat dus ook aldaar de getrouwde vrouw volkomen *sui juris* blijft [3]. Sedert kan de jurisprudentie in dien geest als gevestigd worden beschouwd [4]. De onbeperkte rechtsbevoegdheid der getrouwde vrouw moge in andere Moḥammedaansche landen niet zelden weinig in harmonie zijn met hare ondergeschikte sociale positie en de onderworpenheid, waarin de wet haar tegenover haar man plaatst [5], op Java en Madoera, waar in de hoogere

[1] Voor de vroegere toestanden aan het Mataramsche hof zie men nog de «Reysbeschrijving» van Van Goens in 1656, gepubliceerd in de Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., dl. IV (1856), p. 342 en vv. De bijzitten daarentegen der vroegere Sultans van Bantam waren slavinnen, d. w. z. bijzitten gelijk de Moḥ. wet die kent. Zie Inl. R., en T. p. 64, en Minhâdj at-Ṭâlibin, dl. III, p. 60 en vv. en 497 en vv. Zoo ook de bijzitten, bedoeld in Comp. art. 101, in verband met het vorige art. 100, alwaar van vier echte vrouwen gesproken wordt.

[2] Het laatst door den Raad van Justitie te Batavia, bij vonnis van 28 April 1877 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 724).

[3] Bij arrest van 30 Augustus 1877 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 745). Zie over dit onderwerp nog opstellen Ibid. Jaarg. 1878, N°. 758, en Jaarg. 1881, N°. 940, benevens het Plakaat van 23 Mei 1766, bij Van der Chijs t. a. p. dl. VIII, p. 130 en vv. Voor het Moḥ. recht in het algemeen zie Syed Ameer Ali op. cit. p. 23 en vv.

[4] Zie o. a. nog een vonnis van den Raad van Justitie te Batavia van 25 Febr. 1880 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 873). Zoo besliste ook het Hoog Ger. v. N. I., bij arrest van 8 Sept. 1882 (Tijdschr. het R. in N. I., dl. XLIX, p. 316 en vv), dat van eene getrouwde vrouw betaling kan gevorderd worden, ook zonder haar man in het geding te roepen tot haar bijstand.

[5] Zie Tijdschr. Het R. in N. I., dl. III (1850), p. 299 en vv., Lane l. l. p. 174, 175, 178, 193, 302.

standen de echte vrouw, en in de lagere standen de vrouw in het algemeen veel meer als de gelijke van haar man optreedt, zich in het openbaar vertoont, deel neemt aan de bevordering der welvaart van het gezin, en in elk geval niet onderworpen is aan de afzondering in vrouwenverblijven, ligt in eene dergelijke rechtsbevoegdheid niets onnatuurlijks of zelfs abnormaals [1]. Evenals in andere Moḥammedaansche landen [2], is op Java en Madoera de in de Arabische rechtsboeken behandelde tijdelijke verbreking der echtelijke samenleving, door de zoogenaamde »beleedigende vergelijking« (Arab. *ṯhihár*) [3] en den zoogenaamden »eed van onthouding« (Arab. *ílá*) [4], ééne volkomen in onbruik geraakte instelling, zoo zij op bedoelde eilanden al ooit bestaan heeft. De namen zelfs zijn op Java en Madoera alleen bekend bij de betrekkelijk weinige personen, die eene bepaalde studie der Arabische rechtsbronnen hebben gemaakt.

Daarentegen is de bij de wet voorgeschreven maritale correctie, ingeval van ongehoorzaamheid der vrouw, nog algemeen in gebruik [5], en zoo ook de arbitrage om te trachten den huiselijken vrede te herstellen [6]. Op sommige plaatsen wordt die arbitrage echter door de geestelijkheid uitgeoefend als een deel harer bemoeienis met de huwelijkszaken; elders beschouwt men dit als de taak van familieleden en vrienden [7]. Intusschen moet niet worden vergeten, dat onder de lagere standen, en vooral ten platte lande, de vrouw dikwijls in het gezin feitelijk evenveel, zoo niet meer te zeggen heeft dan de man [8], iets hetwelk ook gedeeltelijk daarin zijn oorsprong vindt, dat zij, ofschoon volgens de Moḥammedaansche wet daartoe niet verplicht, toch veelal

---

[1] Voor de sociale positie der vrouw in de lagere standen, zie men Poensen t. a. p. p. 119 en vv. De meening van Coolsma (l. l. p. 93), dat het Moḥammedaansche huwelijk de vrouw tot een «voorwerp verlaagt,» heeft blijkbaar alleen betrekking op den vorm der huwelijksovereenkomst. Op Java en Madoera zoude men alleen ten aanzien der bijzitten van aanzienlijken, uit een sociaal oogpunt, van eene vernederende positie kunnen spreken. Zie Veth l. l. p. 357 en v. Dit belet natuurlijk niet, dat het intellectueele peil, waarop in Moḥammedaansche landen over het geheel de vrouwen staan, laag is, doch daaraan draagt de Moḥammedaansche wet geene schuld.

[2] Zie Syed Ameer Ali op. cit. p. 386, 388.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 9 en vv.

[4] Ibid. dl. III, p. 1 en vv.

[5] Ibid. dl. II, p. 406 en v., Poensen l. l. p. 139, Comp. artt. 94, 95.

[6] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 407 en v.

[7] Vergl. Compendium, artt. 80—85, Poensen l. l. p. 140, Arminius l. l. p. 1511 en v.

[8] Poensen l. l. p. 121.

een belangrijk deel van de kosten der huishouding draagt door haren arbeid te verhuren, kleinhandel of een handwerk te drijven, dan wel den man bij den landbouw behulpzaam te zijn [1].

Dit laatste brengt ons op de gevolgen van het huwelijk ten aanzien van de goederen. Het systeem van den Islâm is absolute scheiding van goederen. Elk der echtgenooten behoudt, wat hij of zij heeft of verkrijgt, en de ander mag daarover niet beschikken, tenzij krachtens lastgeving van den of de rechthebbende. Schenking en verkoop tusschen echtgenooten zijn geoorloofd als tusschen vreemden [2]. De man betaalt voor de echtelijke samenleving de *mahr* of huwelijksgift, welke wel is waar in den regel door den voogd der bruid bij de huwelijksovereenkomst wordt bedongen, maar toch haar eigendom wordt, en waarop zij of hare erfgenamen onherroepelijk aanspraak hebben na de consommatie des huwelijks of den dood van haar of van haar man [3]. Laatstgenoemde moet haar onderhoud geven [4], en overigens de kosten der huishouding betalen. Al is de vrouw persoonlijk nog zoo rijk, en de man nog zoo arm, zoo behoeft zij daarin niet bij te dragen, ja zelfs komen de kosten van onderhoud en opvoeding der kinderen alleen subsidiair voor hare rekening, d. w. z. bij onvermogen of na het overlijden van den vader [5]. De *mahr* of huwelijksgift regelt zich naar den stand van partijen en naar de persoonlijke hoedanigheden der vrouw, m. a. w. naar den prijs, welken de man op haar bezit stelt [6]. Nu is dit al dadelijk een punt, waarin men op Java en Madoera van het beginsel der wet afwijkt. De prijs, welken de man op het bezit der vrouw stelt, en het maatschappelijke standpunt, dat partijen innemen, zijn faktoren die de geschenken bepalen, aan den vader der bruid en aan haar zelve te doen, en waarover wij vroeger gesproken hebben [7]. De

---

[1] Veth l. l. p. 522, 524, 539 en vv., Coolsma l. l. p. 113, 115, 118, 119, J. H. F. Sollewijn Gelpke: Naar aanleiding van Staatsblad 1878 N°. 110, dl. III, p. 101 en vv., Poensen l. l. p. 148.

[2] Zie o. a. Syed Ameer Ali t. a. p. p. 24.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 375, 379. Vergl. Comp. artt. 76, 77.

[4] Ibid. dl. III, p. 78 en vv., 90 en vv.

[5] Ibid. dl. III, p. 96.

[6] Ibid. dl. II, p. 387 en vv. Nawawi spreekt op die plaats natuurlijk alleen van de huwelijksgift, welke door den rechter moet bepaald worden, daar de andere afhangt van de overeenkomst van partijen. Baidjeri (Caïrosche editie, dl. II, p. 151) noemt de huwelijksgift uitdrukkelijk «eene vergoeding voor het bezit der vrouw» (*manfa'at al-bodh'*).

[7] Zie boven p. 456 en vv.

mahr of huwelijksgift, in het Maleisch, Javaansch en *mas kawin*, en in het Javaansch ook *sri kawin* geheeten geheel onafhankelijk, en tot zulk een laag bedrag ter dat het geven daarvan veeleer als eene symbolische hai als eene compensatie voor het bezit der vrouw moet wo merkt [1]. Zij is in den regel eene constante som, onafha den stand van partijen en van de persoonlijke hoedani vrouw. Slechts op de hoofdplaatsen, bij huwelijken tussche of andere vreemde Moḥammedanen, zijn mij gevallen huwelijksgiften tot een bedrag van *f* 2000,— en meer, inderdaad het karakter droegen, dat de wet aan de huwelijks en welke giften dan ook vooraf een punt van onderhai maakten [2]. Bij die huwelijken echter was intusschen van g dan van kleine geschenken sprake, aan den vader der b haar zelve vóór het huwelijk te doen.

De huwelijksgift is verder volgens de wet òf bepaald ò De laatste komt te pas, wanneer om de eene of ander de huwelijksovereenkomst zelve geen bedrag genoemd i het daarop betrekking hebbende beding aan eene juridi heid mank gaat. Nu is het op Java en Madoera een v het bedrag der huwelijksgift bij het sluiten van het huwe in het onbepaalde te laten, maar dat bedrag uitdrukkel te vermelden, ofschoon de wet ook toelaat het bedrag in bepalen [3]; terwijl, door de opname in de huwelijksoveree een vast formulier met dat doel, van nietigheid van eveneens geen sprake kan zijn. Dit bepalen van de hu sluit daarom nog niet in, dat zij dadelijk betaald wordt. is de vermelding, dat voor haar geheel of ten deele er verleend, bij huwelijken van minvermogenden zeer gew

[1] Het gewone bedrag is één *tahil* of 2 realen zilver, d. w. z. f 5,- l. l. p. 474, 475, Coolsma l. l. p. 91, Veth l. l. p 362 en de aa die plaats van wijlen Radèn Mas Adipati Ariâ Tjondrâ Nĕgârâ in v. h. Kon. Aardr. Gen., Jaarg. 1881, Bijbl. N°. 9, p. 6., Oosting l. l. e s. v. *kawin*, De Wilde l. l. p. 240, Meded. v. h. Nederl. Zendeling (1865), p. 170. Arminius (l. l. p. 1509, 1512) spreekt daarentegen v

[2] Vergl. Compendium, art. 67. Dit is ook de praktijk in andere Zie Lane l. l. p. 159.

[3] Slechts Winter (l. l. p. 474, noot 2) zegt, dat de *mas kawi* deren van waarde, bv. een Koran, kan bestaan. Een dergelijke echter onder de Inlanders hooge uitzondering.

[4] Comp. artt. 68, 69, Arminius l. l. p. 1512, Winter l. l. p. 475, Ned. Zendel. Gen., dl. IX (1865), p. 171.

doet dit liever dan bij onvermogen zijne toevlucht te nemen tot het trouwen zonder huwelijksgift, in de Arabische rechtsbronnen bekend [1].

Wat de in die rechtsbronnen genoemde *mot'ah* betreft, aangezien dit geschenk naar den *ritus* van Sjâfi'î slechts te pas kan komen, indien geene huwelijksgift bedongen is [2]; terwijl, blijkens het voorgaande, het beding van eene bepaalde huwelijksgift juist tot eene vaste formaliteit bij de huwelijksovereenkomst is geworden, zoo volgt daaruit, dat ook de *mot'ah* eene in de praktijk weinig of niet bekende instelling moet zijn [3].

Het onderhoud (Arab. *nafaqah*, Mal. *napakat*, Jav. Soend. *nipkah*), dat door den man aan zijne vrouw verschuldigd is, omvat, gelijk de wet voorschrijft, voeding, kleeding, huisvesting en, indien de stand van partijen zulks vordert, ook bediening; de vraag wat onder eene behoorlijke voeding, kleeding, huisvesting of bediening te verstaan is, moet intusschen wederom niet beantwoord worden naar hetgeen de Arabische juristen ten deze leeren [4], maar naar het plaatselijke gebruik, ofschoon de wet daarnaar in dit geval niet onbepaald verwijst. Zoo zoude het bv. in positieven strijd zijn met het rechtsbewustzijn der bevolking, indien de vrouw als kleedingstuk een sluier dan wel winterkleederen kon vorderen, of de man haar een *sĕlèndang* zoude kunnen weigeren, ofschoon volgens de wet de vrouw recht zoude hebben op eerstgenoemd, maar niet op laatstgenoemd kleedingstuk [5]. Daarentegen geloof ik niet, dat de gewoonte van hen, die meer dan eene vrouw hebben, om haar veelal in afzonderlijke huizen, ja zelfs wel op afzonderlijke plaatsen te laten wonen, in zooverre gewoonterecht oplevert, dat eene vrouw zoude kunnen weigeren met de andere vrouwen hetzelfde huis te betrekken, mits het haar in dat huis aangewezen verblijf slechts aan de wet voldoet [6]. Immers komt ook het samenwonen van verschillende vrouwen in één huis, zij het dan elk in een afzonderlijk gedeelte, juist bij aanzienlijken zeer veel voor [7]. Evenmin beschouw ik het als een inbreuk van de

---

[1] Zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 484 en vv.

[2] Ibid. dl. II, p. 394 en v.

[3] In den Hollandschen tekst van art. 79 v. h. Comp. wordt wel van de *mot'ah* gesproken, doch in een anderen zin, dan waarin dit woord door de Arab. juristen gebezigd wordt. In den Mal. tekst van het art. komt echter het woord niet voor. Veeleer geloof ik, dat men bij dat art. aan de straks te vermelden *sĕkaja* moet denken.

[4] Zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. III, p. 71 en vv.

[5] Ibid. dl. III, p. 80 en v., 84.

[6] Ibid. dl. II, p. 402, dl. III, p. 82.

[7] Veth l. l. dl. I, p. 357 en v.

gewoonte op de wet, dat in de lagere standen algemeen de vrouw feitelijk bijna evenveel bijdraagt tot de kosten der huishouding en de opvoeding der kinderen als de man [1], ja zelfs dat vele mannen, vooral van Arabische afkomst, of die in een reuk van vroomheid staan, zich door hunne vrouwen laten onderhouden, instede van omgekeerd zij door hem [2]. Alle wettelijke voorschriften zullen toch niet kunnen beletten, dat onder de misdeelden de vrouw tracht mede te werken tot het instandhouden van het gezin, liever dan zich op haar recht te beroepen om stil te zitten, en dien ten gevolge honger te lijden, en evenmin dat vermogende vrouwen gaarne een man onderhouden, die in zijne geldelijke verplichtingen te kort schiet, hetzij uit genegenheid harerzijds, hetzij omdat zij meenen daardoor toch nog een deftig huwelijk te doen. Dergelijke afwijkingen van wettelijke voorschriften, met goedvinden van belanghebbenden, komen zoowel in het Westen als in het Oosten voor, en doen aan de verbindbaarheid dier voorschriften niet te kort. Daarom zoude ik ook voor Java en Madoera meenen, dat, wanneer eene vrouw dergelijke vrijgevigheden niet of niet langer wil in praktijk brengen, zij ontegenzeggelijk het recht heeft het haar toekomende onderhoud te vorderen, en, bij onvermogen of onwil van den man, de maatregelen te nemen, waartoe de wet haar bevoegd verklaart [3]. Dit is trouwens ook de gewone opvatting [4].

Belangrijker is de afwijking van de wet ten aanzien der staande huwelijk verkregen goederen. Volgens den Islâm vallen ook die buiten de gemeenschap, tenware tusschen de echtgenooten eene vennootschap bestond, dan wel de goederen gemeenschappelijk gemaakt of verkregen mochten zijn. In dat geval echter staan zoodanige goederen gelijk met alle andere goederen, welke aan twee personen in onverdeelden eigendom toebehooren. Elk der echtgenooten, dan wel zijne of hare erven, kunnen daarvan scheiding en deeling vorderen, op dezelfde wijze als van een ander onverdeeld goed [5]. Is eene zaak in gemeenschappelijk bezit van beide echtgenooten, en geen daarvan kan zijn of haar uitsluitend of partieel eigendomsrecht bewijzen, zoo moet de zaak in gelijke deelen worden verdeeld [6].

[1] Zie boven p. 470.

[2] Le Hadhramout, p. 207, 210.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 90 en v.

[4] Comp. artt. 91—93, 100, Arminius l. l. p. 1507 en vv.

[5] Syed Ameer Ali t. a. p. p. 24 en Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 51 en v., dl. III, p. 393 en vv.

[6] Zie het werkje van Sajjid 'Othmân bin 'Abd Allâh bin Jaḥjâ, getiteld: Ini

Op Java en Madoera daarentegen rekent men, dat tusschen echtgenooten van rechtswege aanwezig is eene gemeenschap van de staande huwelijk verkregen goederen, welke in karakter met onze gemeenschap van winst en verlies [1] tamelijk wel overeenkomt [2]. Alleen de Residentie Bantam en enkele plaatsen langs het Noorderstrand maken ten deze eene uitzondering: aldaar is namelijk de instelling wel bekend, maar niet algemeen in gebruik [3]. Indien die gemeenschap niet door overeenkomst is uitgesloten, wordt zij bij ontbinding des huwelijks, op welke wijze ook, tusschen man en vrouw of hunne respektieve erfgenamen verdeeld in reden van 2 tot 1, welke verdeeling in den regel geen invloed uitoefent op het aandeel, waarvoor de weduwnaar of de weduwe respektievelijk als erfgenaam in den boedel van de overleden vrouw of van den overleden man kan opkomen volgens het Moḥammedaansche erfrecht [4]. In deze gemeenschap vallen alle goederen, staande huwelijk verkregen, met uitzondering van die door ééne van beide partijen geërfd, dan wel aan ééne van haar bij schenking gemaakt. Deze gemeenschap komt verder alleen te pas bij huwelijken tusschen ééne man en ééne vrouw. Heeft de man van zijn recht gebruik gemaakt om meer dan ééne vrouw te gelijk te hebben, zoo gelden de gewone regelen van de Moḥammedaansche wet, en eindelijk is de hier bedoelde gemeenschap van rechtswege buitengesloten bij de huwelijken van aanzienlijken met bijzitten. Indien iemand bv. ééne echte vrouw en bovendien nog ééne of meerdere bijzitten heeft, zoo bestaat alleen tusschen hem en eerstgenoemde de meergenoemde gemeenschap van goederen. Men noemt [5] de in de gemeenschap vallende goederen in het Maleisch *sèkaja*, *sagoena sakaja*, *goena-kaja* of *sapĕntjaharian;* in het Javaansch *gånå-gini*, *goenå-kåjå*, *sarékat* (Arab. *sjarikah* = maatschap)

masälah da'wâ harta antara laki bini atau antara ahli wârith satoe sama laïn, *passim* en speciaal p. 13. De bewijsplaatsen uit de Arabische juristen vindt men daar aangehaald. Vergelijk ook Resumé van Bantam, p. 103. In de reeds vroeger p. 457 noot 1 aangehaalde Adâb al Insân, p. 34, wordt, onder de rechten en verplichtingen der echtgenooten, ook niet van eenige gemeenschap van goederen gesproken.

[1] Ind. Burgl. Wb. artt. 155—163.

[2] Eindresumé, dl. I, p. 37, 122, 156, Arminius l. l. p. 1505, arrest van het Hoog Ger. v. N. I., dd. 22 Dec. 1881 (Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1882, N⁰. 968).

[3] Zie Resumé, p. 103, 105, Comp. art. 1.

[4] Niet altijd. Zie bv. Resumé, p. 103, en Eindresumé, p. 37 noot + en p. 122. Dit hangt samen met de afwijkingen van het Moḥ. erfrecht, waarover men zie ben. § 6.

[5] Sommigen der in den tekst te noemen uitdrukkingen worden hier en daar in eene eenigszins afwijkende beteekenis gebezigd, namelijk niet van de goederen, maar van het aandeel, dat daarin aan den man of aan de vrouw toekomt

of *toenggal sakåjå*, en in het Soendaasch *sarĕkat*, *sĕsoehoenan*, *goenakaja*, *tĕpoeng-kaja*, *toempang-kaja* of *pakaja*. Daarentegen heeten de wederzijdsche goederen der echtgenooten, welke buiten de gemeenschap vallen, in het Maleisch en Soendaasch *asal* (Arab. *açl* = wortel, oorsprong), *asli* (Arab. *açlî* = oorspronkelijk) of *poesaka*, en in het Javaansch *asal*, *asli* of *poesåkå*. Deze goederen blijven elks bijzonder eigendom, en keeren bij ontbinding van het huwelijk terug naar den kant, van waar zij gekomen zijn, al hadden de echtgenooten daarvan het gemeenschappelijke gebruik of bezit [1]. De goederen door de vrouw ten huwelijk van hare ouders medegebracht, m. a. w. haar uitzet, noemt men in het Maleisch *harta pĕmbawaän*, in het Javaansch *bĕbĕktan*, en in het Soendaasch *banda bawa* [2]. Het spreekt van zelve, dat, ten aanzien der in de gemeenschap vallende goederen, schenking en verkoop tusschen echtgenooten onmogelijk zijn.

De oorsprong dezer instelling is onzeker. De Priesterraden, voor zooverre zij gewoon zijn hunne uitspraken door een beroep op de Moḥammedaansche wet te motiveeren, halen geregeld, ter adstructie der verdeeling in reden van 2 tot 1, Kor. IV: 12 en 175 aan, welke plaatsen echter blijkens het verband alleen betrekking hebben op erfporties; terwijl het hier de verdeeling eener gemeenschap geldt. In de op Java en Madoera als autoriteiten erkende commentaren op den Koran vindt men evenmin een spoor van de interpretatie, welke de Priesterraden aan die plaatsen geven. Trouwens, met het oog op het dogma der juridische autoriteit onder de Muzulmannen, moet een Priesterraad als absoluut onbevoegd worden aangemerkt om den Koran zelfstandig te interpreteeren. Dat bovendien eene dwaling in de interpretatie, door niet als juridische autoriteiten erkende personen, de verklaring zoude opleveren van eene zoo algemeene en van den Islâm afwijkende instelling als het hier geldt, is onaannemelijk. In de bronnen voor het op Java en Madoera vroeger gegolden hebbende Hindoe-recht [3] vinden wij wel van gemeenschap van goederen gesproken; doch die gemeenschap kon eerst ontstaan, nadat het huwelijk zekeren tijd geduurd had, en in elk geval is er geen sprake van verdeeling dier gemeenschap in reden van 2 tot 1. Er blijft dus niet anders over dan te denken aan

[1] Zie o. a. een vonnis van den Landraad te Pandĕglang, van 21 Mei 1873 (Ind. Weekbl. v. h. R N⁰. 570), en een vonnis van den Raad van Justitie te Soerabaya, dd. 30 Mei 1883 (Ibid. N⁰. 1057).

[2] Veth l. l. p. 364, en Eindresumé, dl. I, p. 36 noot +.

[3] Zie bv. Koet. Mân. artt. 124, 196.

eene specifiek Javaansche instelling, welke zich door het Hindoeïsme en den Islâm heen tot op onzen tijd in den vorm van gewoonterecht heeft staande gehouden, en waaraan men eene Moḥammedaansche kleur heeft gegeven [1]. Tot deze onderstelling is men te meer gerechtigd, omdat de gemeenschap van winst en verlies, en de verdeeling daarvan in reden van 2 tot 1, ook in sommige gedeelten der Buitenbezittingen in zwang zijn [2].

Eindelijk moet ten aanzien der hier beschreven gemeenschap van winst en verlies nog worden opgemerkt, dat zij krachtens art. 2 van Ind. Stbl. 1855 N° 79 niet bestaat tusschen de Inlanders, die volgens art. 9 *eodem* als Vreemde Oosterlingen worden aangemerkt, en hunne echtgenooten. Bij hunne huwelijken zijn in hetzelfde art. 2 ook schenkingen van den man aan de vrouw, maar niet omgekeerd, uitgesloten, zelfs nadat het huwelijk door echtscheiding ontbonden is [3]. Van een verbod van verkoop tusschen man en vrouw spreekt de wetgever ten aanzien van Vreemde Oosterlingen in het geheel niet, en ik acht zoodanigen verkoop daarom ook in het algemeen geoorloofd [4].

Een belangrijken invloed op het huwelijksrecht ten aanzien van de goederen, wordt ook uitgeoefend door de gemeentelijke instellingen ten aanzien van het grondbezit, vooral in Midden-Java bestaande. Die instellingen zijn van zooveel te meer beteekenis, tengevolge van de omstandigheid, dat de grootste rijkdom van de bevolking, vooral ten platte lande, in den regel in onroerende goederen bestaat. Waar bv. het erfelijk individueel bezit van *sawah*'s afhankelijk is van het

---

[1] Vergl. Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 5e Reeks, dl. VI (1891), p. 8 en 9.

[2] Bv. in een deel van Zuid-Celebes, zie artt. 71—74 van het Makassaarsche wetboek, vertaald door Mr. J. A. Nederburgh in het Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1888, N°. 1292 en vv.

[3] Tusschen Europeesche echtgenooten zijn, gelijk men weet, alleen gedurende het huwelijk, maar dan ook alle schenkingen verboden. Art. 1678 Ind. Burg. Wetb.

[4] Art. 1467 Ind. Burg. Wetb. is op Vreemde Oosterlingen niet toepasselijk, omdat het een voorschrift bevat, dat betrekking heeft op het huwelijksrecht, al staat het in den Titel van Verkoop, welke Titel in het algemeen wel op hen toepasselijk, is. De uitzonderingen namelijk van art. 1 van Ind. Stbl. 1855 N°. 79, zijn niet beperkt tot de artt. der daarbij opgenoemde Titels, doch strekken zich uit tot de uitgezonderde onderwerpen in hun geheel met alles, wat daarmede een onverbreekbaar verband houdt, onverschillig waar ter plaatse in het Burg. Wetb. zulke bepalingen voorkomen. Ik geloof niet dat deze opvatting tegenwoordig meer wordt bestreden. Vergl. arrest v. h. H. G. v. N. I. N. dd. 1 Okt. 1891 (Tijdschr. Het R. in N. I., dl. LVII, p. 291 en vv.).

inwonerschap van de gemeente, zal de vrouw, die haar man volgt, als deze in eene andere gemeente woont, hare rechten op hare *sawah*'s verliezen, en omgekeerd de man, indien deze zich in de gemeente zijner vrouw wil vestigen. Nu wordt het inwonerschap van de gemeente in verreweg de meeste streken van Midden-Java, gelijk mede in Pasoeroean, voor het uitoefenen van erfelijk individueele bezitrechten op *sawah*'s gevorderd: terwijl ook op Madoera en in de Madoereesche streken van Oost-Java sporadisch dezelfde instelling wordt aangetroffen [1]. Van het erfelijk individueel bezit van *tĕgal*'s tuinen, boomgaarden en vischvijvers zijn hier en daar eveneens zij, die niet in de gemeente wonen, uitgesloten [2], en bijna overal is dit het geval ten aanzien van de woonerven [3]. Ja zelfs is het bezit van woonerven in Madioen en Kediri algemeen. en voorts in zeer vele gemeenten in Bagelen, benevens eenigen in Japara, Rembang, Soerabaja en elders, in dier voege beperkt, dat ook ingezetenen niet meer dan één woonerf in de gemeente mogen bezitten, zoodat bij huwelijk tusschen twee erfbezittende partijen in de gemeente, één der woonerven aan een derde moet worden overgedaan. Anders zoude het als onbeheerd (Mal. Jav. Soend. *plajangan*) aan de gemeente vervallen [4].

Vooral in Midden-Java is het in sommige gemeenten ook gebruikelijk, op het huwelijk eener vrouw met iemand van buiten, in het bijzonder wanneer laatstgenoemde zich niet in de gemeente vestigt, eene geldelijken poenaliteit te stellen, zelfs indien de vrouw in kwestie geene onroerende goederen in de gemeente bezit [5].

Aangezien de regeling harer huishoudelijke belangen, bij art. 71 al. 2 van het Regl. op het Beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië aan de Inlandsche gemeenten gewaarborgd, volgens de algemeene opvatting niet alleen op het inwendig bestuur, maar ook op het burgerlijke recht betrekking heeft [6], voor zooverre de plaatselijke

---

[1] Eindresumé, dl. I, p. 19 en 20.
[2] Ibid. dl. I., p. 116, 189.
[3] Ibid. dl. I, p. 144.
[4] Ibid. dl. I, p. 145, 160.
[5] Zie Proeve, enz. t. a. p. p. 1942.
[6] Zie bv. een tweetal vonnissen van den Landraad te Modjokerto zonder datum, in het Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1872, N⁰. 491, en de vonnissen van de Landraden te Modjokerto, dd. 12 Maart 1879, te Cheribon, dd. 9 Aug. 1879, beiden te vinden Ibid. N⁰. 847, en te Grissee, dd. 18 Sept. 1880, te vinden Ibid. N⁰. 915. Vergl. over de gemeentelijke instellingen in Britsch-Indië, H. S. Maine: Village Comunities, 3e ed., p. 117.

gewoonte dit medebrengt, zoo zullen instellingen als hierboven vermeld zijn, naar mijne meening zeer zeker ook door den rechter moeten worden gehandhaafd [1]. In die gedeelten van Java en Madoera echter, waar geene Inlandsche gemeenten als rechtspersonen bestaan, bv. in de Vorstenlanden, komen dergelijke plaatselijke beperkingen van het huwelijksrecht natuurlijk ook niet te pas. Aldaar zouden zij alleen kunnen uitgaan van de Vorsten, als uitsluitend bevoegd tot wetgeving; want de plaatselijke hoofden of ambtenaren missen de bevoegdheid tot het in het leven roepen van voorschriften van burgerlijk recht, zoowel in de Vorstenlanden als daarbuiten. Intusschen bevatten de Javaansche Wetten der Vorstenlanden slechts een tweetal bepalingen, welke op de gevolgen van het huwelijk ten aanzien der echtgenooten betrekking hebben, en afwijkingen van de Moḥammedaansche wet opleveren. Art. 16 namelijk van den Anggĕr Agĕng bepaalt, dat een onderdaan van Soerakarta of van Djokjakarta, die in het rijkje, waaronder hij ressorteert, gehuwd is, geene tweede vrouw zal mogen nemen in het andere rijkje woonachtig; terwijl art. 50 van den Anggĕr Sĕdåså den man verantwoordelijk stelt voor de schulden, door zijne vrouw ook buiten zijne voorkennis aangegaan [2].

§ 3. DE ONTBINDING DES HUWELIJKS.

De ontbinding des huwelijks door den dood levert geene stof tot speciale opmerkingen, wat Java en Madoera betreft, behalve dat de rouw, welke de weduwe over haar man gedurende het *'iddah*-tijdperk moet bedrijven, over het algemeen niet wordt nagekomen, althans niet op de wijze als in de Arabische rechtsbronnen is voorgeschreven [3].

Een zeer ingewikkeld juridisch vraagstuk levert echter de ontbinding van het huwelijk als gevolg van afval van den Islâm van één der echtgenooten op [4], en niet minder de ontbinding door het feit, dat één van twee ongeloovige echtgenooten den Islâm omhelst,

[1] Vergl. Poensen l. l. p. 126. Jurisprudentie over de gemeentelijke gebruiken met betrekking tot het huwelijksrecht is mij intusschen niet bekend.

[2] De artt. der Javaansche Wetten zijn in dit opstel geciteerd naar de vertaling, voorkomende in het Tijdschr. Het R. in N. I., dl. I (1849), p. 327 en vv.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, pag. 52 en vv.

[4] Apostasie heeft namelijk den burgerlijken dood ten gevolge. Ibid. dl. II, p. 349 en v., dl. III, p. 209 en v.

wanneer dientengevolge de geloovige vrouw een ongeloovigen man, of de geloovige man eene heidensche vrouw zoude hebben, d. w. z. een ongeoorloofd huwelijk zoude ontstaan [1]. Dit punt is praktisch van meer gewicht dan dat van de huwelijken tusschen Muzulmannen en ongeloovigen, omdat, gelijk wij gezien hebben, de kerkelijke natuur van het huwelijk bij de Muzulmannen op Java en Madoera ten gevolge heeft, dat in den regel hetzij de niet-Moḥammedaansche partij tot den Islâm overgaat, hetzij de Moḥammedaansche partij huwt op de wijze, door den godsdienst van de andere gevorderd, en den Islâm verlaat. De huwelijken tusschen Inlanders en Europeanen, als wordende door onze positieve wet beheerscht, blijven ook hier natuurlijk buiten beschouwing. Hoe echter, als bv. van een Moḥammedaansch Inlandsch paar de man of de vrouw Christen dan wel Boeddhist wordt, of van een Inlandsch Christen-paar de vrouw, dan wel van een Chineesch paar één der echtgenooten den Islâm aanneemt? Gewoonterecht bestaat ten deze niet, en evenmin heeft tot dusverre de wetgever zich geroepen gevoeld daarover uitspraak te doen. Hoe de Chineesche hoofden of de zendelingen over dergelijke gevallen denken, laten wij wederom onbesproken, omdat wij de zaak alleen uit een Moḥammedaansch oogpunt, d. w. z. van het standpunt van den Priesterraad willen bezien, voor welk college de Moḥammedaansch gebleven of geworden partij in elk geval justiciabel is.

Nu merk ik vooreerst op, dat wel is waar de Priesterraad niet rechtspreekt „in naam der Koningin", maar dat hij daarom niet minder gebonden is aan het Reglement op het Beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, aan art. 78 al. 2 waarvan hij in ons rechtstreeksch gebied zijne bevoegdheid ontleent. En nu verbiedt art. 75 al. 3 van bedoeld Reglement ook den Inlandschen rechter de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken toe te passen, wanneer die in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid. Tot die beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid zal m.i. zeker wel gerekend worden, dat niemand, door van godsdienstige overtuiging te veranderen, in een voordeeliger of nadeeliger toestand kan komen tegenover hen, met wie hij in rechtsbetrekking staat. Bovendien is in den Islâm de ontbinding des huwelijks *ipso jure* ten gevolge van apostasie slechts eene toepassing van het beginsel, dat dit misdrijf den burgerlijken dood na zich sleept;

---

[1] Ibid. dl. II, p. 347, 351. De bekeering tot den Islâm heeft dus niet absoluut en van rechtswege ontbinding des huwelijks ten gevolge, gelijk de apostasie.

terwijl de burgerlijke dood naar ons positieve recht ook voor den Inlander onbestaanbaar is [1]. De ontbinding des huwelijks ten gevolge van het omhelzen van den Islâm is een gevolg van voorschriften der Moḥammedaansche wet, welke wij zagen, dat feitelijk op Java en Madoera niet werken, en welke ons gezag in elk geval onmogelijk als recht zoude kunnen erkennen [2]. Beide oorzaken van ontbinding des huwelijks zijn dus in positieven strijd met ons staatsrecht, en wel zoo fundamenteel, dat ik ze zelfs voor de vasalstaatjes in de Vorstenlanden als niet toepasselijk beschouw. M. i. zal men dan ook aldaar *casu quo* de ontbinding des huwelijks om de onderhavige redenen niet mogen uitspreken, evenmin als de Inlandsche rechtbanken aldaar bv. een Javaan, die Christen werd, ter dood zouden mogen veroordeelen, al schrijft de Islâm zulks voor [3]. Zoo al niet uitdrukkelijk in de kontrakten met bedoelde staatjes uitgesproken [4], is toch het beginsel van vrijheid van godsdienst er feitelijk gewoonterecht geworden, en zal het derhalve door den rechter moeten worden toegepast, gelijk het tot dusverre trouwens toegepast werd, zoolang als de tegenwoordige verhouding dier staatjes tot ons gezag bestaan heeft [5]. Daarbij vergete men niet, dat de Priesterraden ook in de Vorstenlanden hunne bevoegdheid, zoo niet rechtstreeks, dan toch zijdelings aan ons gezag ontleenen, doordat daaraan, met de afschaffing hunner crimineele rechtspraak, in overleg tusschen de Vorsten en het Goevernement, de rechtspraak in zaken het familie- en erfrecht betreffende, krachtens hetzelfde overleg is gelaten [6], en dus ook voor een deel van ons uitgegane verordeningen hunne rechtspraak beheerschen. Ik ontveins mij echter niet, dat tegen bovenstaande argumentatie wel wat te zeggen valt.

---

[1] Zie boven p. 479 noot 4, en Reg. Regl., art. 89.

[2] R. R. art. 119.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 208.

[4] Zie R. R. art. 27 al. 2, benevens de akte van afstand van het Mataramsche Rijk aan de O. I. Compagnie van 1742, en de eerste kontrakten met de leenvorsten van Soerakarta en Djokjakarta, bij J. K. J. de Jonge: De opkomst van het Nederlandsch Gezag in O. I., dl. X, p. 159 en vv., en 298 vv. Vergl. Inl. R. en T. p. 78.

[5] In den Anggĕr Agĕng komen een drietal bepalingen voor, volkomen in strijd met de ondergeschikte positie, welke ongeloovigen volgens de Arabische rechtsbronnen behooren in te nemen; eer zoude men zeggen, dat zij blijkens die bepalingen als voornamer dan gewone Javanen worden beschouwd. Zie artt. 4, 5 en 10.

[6] Zie, voor Soerakarta, Ind. Stbl. 1847 N°. 30 en, voor Djokjakarta, de Resolutie van 11 Juni 1831 N°. 29, te vinden bij L. J. A. Tollens: Verzameling van Wetten, Besluiten, enz. Vergl. Mr. A. J. Immink: De Regtspleging voor de Inlandsche Rechtbanken op Java en Madura, dl. I, p. 629 en vv.

Neemt men nu met mij het voortbestaan van het huwelijk aan, zoo rijst eene tweede vraag: door welk recht wordt verder dat huwelijk beheerscht? [1] Het is immers ondenkbaar, dat in een huwelijk de man en de vrouw hunne wederzijdsche bevoegdheden en verplichtingen elk aan een ander recht zouden moeten toetsen. In overeenstemming met hetgeen in het internationale privaatrecht tegenwoordig de meest gangbare meening is, in analoge gevallen van huwelijken tusschen personen van verschillende nationaliteit [2], vermeen ik, dat het recht van den man het huwelijk zal beheerschen [3].

Wat de echtscheiding betreft, valt vooreerst op te merken, dat de vervloekingseed (*li'án*) ongebruikelijk is; gelijk trouwens ook in andere Muzulmansche landen deze instelling eene merkbare neiging schijnt te hebben om in onbruik te geraken [4]. De ontbinding (Arab. *fasch*, Mal. Jav. Soend. *pasah* of *pasak*) des huwelijks daarentegen bij rechterlijke uitspraak, op vordering van ééne van partijen, op grond van wanpraestatie en *vitia redhibitoria*, komt veel voor, in dezelfde gevallen als in de Moḥammedaansche wet worden genoemd [5]. De meest gewone wijze van echtscheiding is echter de verstooting (Arab. *ṭaláq*, Mal. Jav. Soend. *talak*), en wel met de wettelijke gevolgen van herroeping, tusschenman, *'iddah*, enz. [6] De huwelijksgift moet, bijaldien daarvoor crediet is verleend [7], alsdan door den man geheel

[1] In Britsch-Indië is deze materie geregeld door de Native Converts Marriage Dissolution Act. Vergl. Syed Ameer Ali l. l. p. 276.

[2] Zie Prof. Mr. T. M. C. Asser: Schets van het Internationaal Privaatrecht, p. 81, en Nederl. Burgerl. Wetb. artt. 6 en 11. Zie ook Anggĕr Agĕng art. 15, dat eene toepassing van hetzelfde beginsel bevat op het *forum* der echtgenooten.

[3] De uitzondering op dezen regel, in art. 15 Ov. gesteld, wanneer een Inlander huwt met eene vrouw, behoorende tot de Europeesche of daarmede gelijkgestelde bevolking, blijft ook hier natuurlijk in haar geheel, en eveneens het beginsel, dat een Europeaan of daarmede gelijkgestelde aan het Burgerl. Wetb. is onderworpen, onverschillig of hij Christen dan wel Muzulman is. Zie boven p. 464.

[4] Syed Ameer Ali l. l. p. 390, en Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 23 en vv.

[5] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 361 en vv., dl. III p. 78 en vv., Coolsma l. l. p. 92, Arminius l. l. p. 1507 en vv., Comp. artt. 92, 93, en een vonnis v. d. Priesterraad te Soerabaja, executoir verklaard door den Landraad te dier plaatse, dd. 25 Jan. 1855 (Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XVIII (1861), p. 97 en vv.) Het gold bij dat vonnis eene vordering tot ontbinding, door de vrouw ingesteld wegens wanpraestatie door den man van zijne verplichting tot echtelijken omgang. De Priesterraad veroordeelde den man om eene geldelijke schadevergoeding aan zijne vrouw te betalen.

[6] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 425 en vv., dl. III, p. 38 en vv. Winter l. l. p. 476 noot 2, en 605, Coolsma l. l. p. 92, Arminius l. l. 1506 en vv., Comp. artt. 87—89, 96, 102.

[7] Zie boven p. 472.

worden aangezuiverd. De eenige algemeene afwijkingen van de Moḥammedaansche wet zijn, dat van de verstooting gewoonlijk eene schriftelijke verklaring wordt opgemaakt, en dat daarvan aan de geestelijke of wereldlijke autoriteiten, die ter plaatse bemoeienis met het sluiten van huwelijken hebben, wordt kennis gegeven [1].

De verstooting is vooral onder de lagere standen op de hoofdplaatsen en andere groote *centra* van bevolking zeer in zwang, en oefent een allerverderfelijksten invloed op het familieleven uit. Op het platte land is de toestand beter, en zoo ook onder de aanzienlijken, althans wat hunne echte vrouwen [2] betreft. Met hunne bijzitten [3] is het anders gesteld; doch ten aanzien van dezen is de verstooting meestal eene zuivere formaliteit om de wet te ontduiken, die verbiedt meer dan vier vrouwen tegelijk te hebben. Hierover moet intusschen iets meer worden gezegd.

In Moḥammedaansche landen, waar de slavernij nog bestaat, kunnen personen, wier middelen het veroorloven, en die daartoe neiging gevoelen, er een harem van zoovele vrouwen op na houden, als zij wenschen, doordat zij bevoegd zijn om krachtens hun eigendomsrecht met alle hunne ongehuwde slavinnen echtelijken omgang te hebben, en het getal dezer laatsten natuurlijk onbeperkt, en onafhankelijk is van dat der vrouwen met wie zij wettig gehuwd zijn [4]. Op Java en Madoera echter behelpt men zich met een ander expedient om het wettige getal van vier vrouwen te overschrijden [5]. Men heeft

[1] Comp. art. 90, Coolsma l. l. p. 92 en v., Arminius l. l. p. 1505, 1506, Poensen l. l. p. 140, Juynboll l. l. p. 286. Ook in het Hindoe-recht waren voor de echtscheiding altijd zekere formaliteiten noodig, en kon die althans nimmer op zoo eenvoudige wijze plaats hebben als de *ṭalâq* volgens de Moḥ. wet. Zie Koeṭ. Mân. art. 5.

[2] Zie boven p. 467, 468.

[3] Ibid.

[4] Zie boven p. 469 noot 1.

[5] Dat men in geen geval met meer dan vier vrouwen tegelijk mag gehuwd zijn, is een voorschrift van den Islâm, hetwelk zeer stellig ook op Java en Madoera van ouds is gerecipieerd. Zie o. a. Arminius l. l. p. 1503, Winter l. l. p. 604, Coolsma l. l. p. 91, Comp. art. 100, en art. VIII § 1 en 3 van het Compendium der voornaamste Javaansche wetten, naauwkeurig getrokken uit het Mahomedaansche Wetboek Mogharder, en zooveel mogelijk met het goddelijk, natuur- en burger-regt zoodanig zamen gebragt, dat daarnaar ongekrenkt de Javaansche gewoonten en gebruikelijkheden, de Samarangsche Landraad over de onderdanen van 's Compagnie's landen en districten regt en Justitie zoude kunnen oefenen, te vinden in het Tijdschr. Het R. in N. I., dl. III (1850), p. 361 en vv. Over laatstgenoemd Compendium, dat ik in den vervolge kortweg als het Samarangsche Compendium zal citeeren, zie T. S. Raffles: History of Java (ed. 1817), dl. I, p. 283. Men hebbe in dit Compendium, blijkens den titel, geen zuiver Inlandsch of Moḥam-

in den regel slechts ééne echte vrouw, en dus drie plaatsen over. Die drie plaatsen vult men aan door de huwelijken met bijzitten; doch wanneer men bv. een tiental dezer laatsten heeft, zoo kan men slechts met drie harer tegelijk gehuwd zijn. Men huwt daarom alleen met die bijzitten, wier gezelschap men tijdelijk verkiest, en zoodra men aan dat eener andere de voorkeur geeft, verstoot men ééne of meer van degenen, met wie men gehuwd is, om daardoor één of meer plaatsen vrij te krijgen, en met eene nieuwe te kunnen leven [1]. Ingeval van zwangerschap wacht men doorgaans tot na de bevalling met het oog op de afstamming van het verwachte kind. Het behoeft geen betoog, dat men aldus, met eenig overleg handelende, bijna tot in het onbepaalde zijn harem kan vermeerderen. De Vorsten in Soerakarta en Djokjakarta hebben zelfs huisprelaten, wier voornaamste functie bestaat in de zorg, dat, als zij tijdelijk het gezelschap van ééne hunner vele bijzitten verlangen, zij er steeds mede gehuwd zijn [2]. Één hunner hofdignitarissen fungeert dan als vaste gemachtigde om het huwelijk namens hen aan te gaan [3]. Zoo ook hebben zij en andere voornamen een vast persoon in dienst, die als tusschenman (Arab. *mohallil*, Mal. *antara*, Jav. *lĕt*, Soend. *leut*) fungeert, wanneer na de derde verstooting zij niet op nieuw met de bijzit zouden kunnen huwen, dan nadat deze intusschen met een anderen man is gehuwd geweest [4]. De tusschenman gaat dan slechts een schijnhuwelijk aan, zondert zich even met de vrouw af, en verstoot haar onmiddelijk. Op die wijze is formeel aan de Moḥammedaansche wet voldaan, maar niet wezenlijk, daar bepaalde consommatie van het tusschenhuwelijk noodig is, en de bepaling met het blijkbare doel in het leven is geroepen, om door het vooruitzicht van een noodzakelijk tusschenhuwelijk de jaloerschheid te hulp te roepen tegen

---

medaansch recht te zoeken, maar een mengsel van beiden met Europeesche rechtsbegrippen. Dit ter beoordeeling van sommige der daarin voorkomende bepalingen, welke blijkbaar van Europeeschen oorsprong zijn. Zie bv. art. XII, § 1, 2 en 4. Het schijnt nimmer, als het vroeger (p. 457 noot 1) aangehaalde Compendium, officieel te zijn afgekondigd, en hoogstens als consultatief recht te hebben gegolden; doch ook als zoodanig is het sedert lang in onbruik.

[1] Winter (l. l. p. 604) spreekt van eene verstooting (*ṭalâq*) tegen betaling, d. w. z. een *chol'* (zie ben.) Deze zoude even goed aan het doel beantwoorden, ofschoon met eene formaliteit meer. De gewone verstooting is wel zoo eenvoudig en dan ook, als ik wel ben ingelicht, meer gebruikelijk.

[2] Zie Moḥ. Geestelijkheid, p. 34.

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 55, 321, 330.

[4] Ibid. dl. II, p. 343 en vv.

al te lichtvaardige verstooting voor de derde maal [1]. Het komt mij dan ook voor, dat, indien de tusschenman het *fiduciae causa* door hem gesloten huwelijk ernstig opvatte, en weigerde de vrouw te verstooten, hij, althans buiten de Vorstenlanden, door den rechter zoude moeten worden in het gelijk gesteld [2]. Dergelijke fictieve tusschenmannen schijnt men er intusschen ook in andere Moḥammedaansche landen op na te houden, om de goede bedoelingen van den stichter van den Islâm ten deze te verijdelen [3].

De verstootingen en tusschenhuwelijken van bijzitten brengen intusschen in hare uiterlijke levensverhoudingen geene verandering. Zij blijven des ondanks in de woning van haren gemaal verblijf houden, en erlangen het gewone onderhoud, alsof zij steeds gehuwd waren; alleen de echtelijke omgang wordt er door beheerscht, of liever laatstgenoemde beheerscht alle die formaliteiten [4]. De hier geschetste gebruiken, ofschoon voornamelijk in Midden-Java in zwang, zijn toch ook in andere gedeelten van het eiland en op Madoera niet onbekend. De invloed van den Islâm en het voorbeeld van beschaafde Europeanen zijn intusschen oorzaak, dat zij in de onder ons rechtstreeksch gezag staande streken, althans bij de Inlandsche hoofden en ambtenaren, kennelijk al minder en minder populair worden.

Eene laatste bijzonderheid op de verstooting betrekking hebbende, is het gebruik dat men soms maakt van de bevoegdheid om die voorwaardelijk uit te spreken [5]. In de Vorstenlanden is, naar een voorschrift, door den Mataramschen Sultan Agĕng [6] gegeven, de bruidegom verplicht om reeds bij het aangaan van het huwelijk te verklaren, dat zijne vrouw door hem verstooten zal zijn, wanneer hij haar een jaar lang zal hebben verlaten, bij eene zeereis, of zeven maanden, bij eene reis over land, het geval van dienstreizen uitgezonderd, dan wel wanneer hij haar niet het noodige onderhoud

---

[1] Kor. II: 230 en Baidhâwi's Commentaar op die plaats, Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 343 en vv.

[2] Zie Tijdschr. v. Strafrecht t. a. p. p. 473.

[3] Lane l. l. p. 180, Tijdschr. Het R. in N. I., dl. III (1850), p. 402 n. 1. In het Maleisch noemt men de fictieve tusschenmannen soms spottenderwijs *Tjina boeta* d. w. z. «blinde Chineezen». Over de afleiding dezer uitdrukking wordt verschillend gedacht. Zie de Aant. 1 op p. 53 van dl. II van het Mal. Nederl. Wetb. v. H. von de Wall en Dr. H. N. van der Tuuk.

[4] Zie Winter l. l. p. 604 en vv. en Inl. R. en T. p. 24.

[5] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 436 en vv., 455 en vv., 466 en vv.

[6] 1613—1646.

geeft, dan wel eindelijk wanneer hij geen geregelden echtelijken omgang met haar pleegt [1]. Alleen bij huwelijken van aanzienlijke personen is deze voorwaardelijke verstooting in de Vorstenlanden niet noodig [2]. Het voorwaardelijk uitspreken (Arab. *ta'lîq*, Mal. *djandji*, Jav. Soend. *taklèk*) der verstooting, gelijk hier bedoeld, is ook in eenige andere streken van Java en Madoera in gebruik bij de mindere standen [3], naar men zegt, omdat het bij dezen dikwijls voorkomt, dat de man, na eenigen tijd gehuwd te zijn geweest, eenvoudig wegloopt, en zijne vrouw met of zonder de kinderen hulpeloos achterlaat. Nu geeft wel de Moḥammedaansche wet aan eene verlaten vrouw het recht om op kosten en voor rekening van haar man in haar onderhoud en dat der kinderen te voorzien [4]; zij kan hem bij verstek tot betaling van het haar toekomende laten veroordeelen en het vonnis op zijne goederen verhalen [5]; doch daar lieden, die zoo handelen, in den regel geene goederen achterlaten, en nog veel minder crediet genieten, zoo zal dit middel zelden of nooit baten. De vrouw kan echter ook, desnoods bij verstek, tegen haar man eene vordering instellen tot ontbinding van het huwelijk, wegens wanpraestatie zijnerzijds [6], en met dezen regelmatigen weg te volgen zijn niet noemenswaardig meerdere onkosten gemoeid, evenmin als eene dergelijke vordering haar noemenswaardig langer belet een nieuw huwelijk aan te gaan. Immers ook als de voorwaarde der verstooting vervuld is, moet zij de ontbinding van het huwelijk door de bevoegde geestelijke of wereldlijke autoriteiten doen constateeren, en met een nieuw huwelijk wachten tot hare *'iddah* [7] voorbij is. Het is om die redenen zonderling, dat het hulpmiddel der voorwaardelijke verstooting in de Vorstenlanden zelfs positief voor de lagere standen verplichtend is gesteld, en daarvan ook elders door dezen zulk een ruim gebruik wordt gemaakt, dat de geestelijke,

---

[1] Zie Winter l. l. p. 176 en v.

[2] Ibid. p. 584, 587, 590, 591, 597, 598.

[3] Bv. te Batavia. Zie het tabellarische overzicht van de Moḥ. bepalingen omtrent het huwelijk, van Sajjid 'Othmân bin 'Abd Allâh bin Jaḥjâ. De voorwaarden, waarvan aldaar gelijk mede op andere plaatsen de verstooting veelal afhangt, zijn: het niet nakomen der verplichting tot het verstrekken van voedsel, het niet verstrekken van kleeding en het niet uitoefenen van den echtelijken omgang. Vergl. Arminius l. l. p. 1509.

[4] Zie de Toḥfat al-Moḥtâdj *ad* Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 90, en den Fatḥ al-Qarib, p. 84 der Caïrosche editie.

[5] Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. III, p. 382 en v.

[6] Zie boven p. 482.

[7] Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. III, p. 38 en vv.

die partijen in den echt verbindt, het hun soms als een natuurlijk aanhangsel des huwelijks voorstelt.

Elders wordt intusschen de voorwaardelijke verstooting op last van den Priesterraad eerst uitgesproken, wanneer de vrouw haar man wegens wanpraestatie zijner verplichtingen dagvaardt, en hij beterschap belooft, maar de rechter grond heeft te betwijfelen, of die belofte wel ernstig gemeend is [1]. In zeer vele streken echter behelpt men zich met de gewone vordering tot ontbinding wegens wanpraestatie, door de vrouw in te stellen [2]. Dit verklaart waarom bij sommige Priesterraden dergelijke vorderingen zoo veel voorkomen, en bij andere niet.

Daar, gelijk ik opmerkte, de voorwaardelijke verstooting eigenlijk een vrij doelloos expedient tot ontbinding van het huwelijk is, en althans het algemeen gebruik, daarvan op sommige plaatsen gemaakt, in de Arabische rechtsbronnen geen grond vindt, zoo rijst de vraag of men hier niet wederom te doen heeft met eene reeds vóór den Islâm op Java en Madoera bestaan hebbende instelling, welke men slechts in een Moḥammedaansch kleed heeft gestoken. Voor die hypothese is zooveel te meer grond, als men bedenkt dat, ofschoon de huwelijkstrouw bij de Javanen over het geheel te wenschen overlaat, toch de meerderheid, zelfs onder de lagere standen, niet in den echt treedt met het vooraf beraamde plan om zich aan kwaadwillige verlating schuldig te maken; terwijl bovendien in het Hindoe-tijdvak op Java en Madoera volgens de wet een huwelijk van rechtswege ontbonden was, indien de man zekeren tijd afwezig bleef, zonder in het onderhoud zijner vrouw te hebben voorzien, en wel met onderscheid of het zijnerzijds eene zee- dan wel eene landreis gold [3].

De ontbinding des huwelijks gekocht door de vrouw, d. w. z. de *chol'* der Arabische rechtsbronnen (Mal. Jav. Soend. *koeloek*) zoude geene bijzondere vermelding verdienen, indien niet daarbij het begrip van gekochte verstooting, dat ook bij vele Arabische juristen gevonden wordt [4], sterk op den voorgrond trad, en men dus daarbij niet aan eene zelfstandige soort van echtscheiding denkt. Men spreekt gere-

---

[1] Arminius l. l. p. 1508 en vv.

[2] Comp. artt. 92, 93, Arminius l. l. p. 1514.

[3] Vergl. Koet. Mân. artt. 143, 254, en Man. IX: 76. Ook in sommige gedeelten der Buitenbezittingen, bv. in Benkoelen en in Palembang, bestaat het gebruik der voorwaardelijke verstooting, zij het in eenigszins gewijzigden vorm. Zie Koloniaal Verslag over 1865, Bijlagen p. 40, en Tijdschr. v. N. I., Jaarg. 1876, dl. I., p. 140.

[4] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 413.

geld van de verstooting "koopen", waarbij dan de koopprijs, d. w. z. de vergoeding (Arab. *'iwadh*, Mal. Jav. Soend. *iwal*), door de vrouw voor hare vrijheid te betalen, bestaat in de teruggave der door haar ontvangen huwelijksgift (Arab. *mahr*, Mal. Jav. Soend. *mas kawin*), vermeerderd met een gering bedrag bv. *f* 1,— à *f* 2,— [1]. Deze afkoop is dus feitelijk evenals de huwelijksgift eene symbolische handeling geworden. Van restitutie der vroeger genoemde [2] geschenken is geen sprake. Overigens geldt, ten aanzien van de "gekochte" verstooting, hetgeen hierboven omtrent de gewone verstooting is gezegd, met betrekking tot de tusschenkomst der geestelijkheid en het afgeven van eene schriftelijke verklaring [3].

§ 4. DE GEVOLGEN VAN HET HUWELIJK TEN AANZIEN DER KINDEREN.

Naar de Moḥammedaansche wet volgen, bij huwelijken tusschen vrije personen, de kinderen den rechtstoestand huns vaders, onverschillig tot welken stand de moeder behoorde, en zoo ook de kinderen geboren uit de samenleving van een meester met zijne slavin krachtens zijn eigendomsrecht [4]. Anders is dit in Midden-Java, alwaar een belangrijk verschil in rechtstoestand bestaat tusschen kinderen uit zoogenaamde echte vrouwen en die uit bijzitten geboren [5]. De kinderen uit echte vrouwen worden in het Hollandsch gewoonlijk "echte" kinderen genoemd, doch in het Javaansch *sangking ngarep* (N.) of *sangking ngadjěng* (K.), d. w. z. vóórkinderen. De kinderen uit bijzitten noemt men in het Hollandsch "onechte" kinderen; maar zij heeten in het Javaansch *sangking boeri* (N.) of *sangking wingking* (K.), d. w. z. achterkinderen. Evenals de uitdrukkingen "echte vrouw" en "bijzit" in het Hollandsch, gelijk wij hierboven zagen, zonder nadere toelichting tot onjuiste gevolgtrekkingen aanleiding zouden geven, evenzoo is dit het geval met de uitdrukkingen "echte" en "onechte" kinderen, ofschoon die in Nederlandsch-Indië burgerrecht hebben verkregen, en daarom ook hier zullen worden behouden. Beide soorten van kinderen zijn, naar het Moḥammedaansche recht zoowel als naar de Javaansche begrippen, de wettige kinderen huns

[1] Winter l. l. p. 604, Arminius l. l. p. 1504 en v., Comp. art. 86.
[2] Zie boven p. 456 en vv.
[3] Zie boven p. 483.
[4] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 224 en vv., 370, dl. III, p. 485, 497 en vv.
[5] Zie boven p. 467 en vv.

vaders, als gesproten uit een wettig huwelijk. Bij de verdeeling van de erfenis huns vaders hebben zij dan ook gelijke rechten. Daarentegen gaat de adel huns vaders in mindere mate over op de onechte dan op de echte kinderen [1], en komen zij in de Vorstenlanden, waar verreweg de meeste ambten nog erfelijk zijn, eerst in aanmerking na de echte kinderen, al zijn laatstgenoemden jonger [2]. Volgens ons positieve staatsrecht wordt het beginsel van erfelijkheid in ons rechtstreeksch gebied alleen gehuldigd ten aanzien van de opvolging in de Regentsbetrekkingen, zij het in getemperden vorm, en nu wordt bij de toepassing van dit beginsel ook door het Goevernement in Midden-Java voortdurend met het verschil tusschen echte en onechte zoons rekening gehouden [3]. Het begrip dat kinderen, wier moeder niet van denzelfden stand als hun vader is, als van lageren rang zijn te beschouwen, is in Midden-Java blijkbaar een overblijfsel van het Hindoeïsme, dat aan kinderen, gesproten uit het huwelijk van een man uit eene hoogere met eene vrouw uit eene lagere kaste, slechts een rang toekende tusschen dien van den vader en dien van de moeder in staande [4]. In West-Java oefent de rang der moeder, overeenkomstig den Islâm, geen invloed uit op den rechtstoestand der kinderen [5]. Alleen vinden wij vermeld, dat in het voormalige Sultanaat van Bantam een zoon van den Vorst, wilde hij voor troonopvolger in aanmerking komen, ook uit eene vrouw van vorstelijke afkomst moest gesproten zijn [6]; doch men vergete bij de beoordeeling hiervan niet, dat Noord-Bantam door Javanen en niet door Soendaneezen is bewoond. Cheribon vormt ten aanzien van dit punt den overgang tusschen West- en Midden-Java [7].

In het vroegere Hindoe-rijk van Matjan-Poetih in Oost-Java vond men bij de Vorstenfamilie hetzelfde beginsel gehuldigd, omtrent echte en onechte kinderen, als thans nog in Midden-Java [8], doch daarentegen niet op het eiland Madoera [9].

Eene andere belangrijke afwijking in Midden-Java van de Mo-

---

[1] Inl. R. en T. p. 23, 25 en vv.

[2] Winter l. l. p. 729 en vv.

[3] Reg. Regl. art 69 al. 4. Zie ook Ind. Stbl. 1820 N°. 22, artt. 42—44.

[4] Man. IX: 149 en vv., X: 5 en vv., Yâjn. I: 90 en vv., II: 122, 125, Koet. Mân. art. 258.

[5] Inl. R. en T. p. 12, 18.

[6] Ibid. p. 64.

[7] Ibid. p. p. 21.

[8] Ibid. p. 38.

[9] Ibid. p. 40.

ḥammedaansche beginselen omtrent den rechtstoestand der kinderen bestaat in den overgang van den adel in de vrouwelijke linie, zij het dan met zeker voorbehoud en onder zekere beperkingen, welke plaatselijk kunnen verschillen [1]. Langs het Noorderstrand van Midden-Java is de Islâm reeds zoo diep in het bewustzijn der bevolking doorgedrongen, dat men bijna overal den overgang van adel langs de vrouwelijke linie als een misbruikt aanmerkt [2]. In West-Java en op Madoera is die overgang nimmer erkend [3]; maar daarentegen bestaat zij wel bij de overblijfselen van den vroegeren Hindoe-adel in den Oosthoek [4].

Het ontkennen van een kind door den *li'ân* is niet in gebruik, evenmin als wij gezien hebben dat men op die wijze een huwelijk ontbindt [5].

Eene moeielijk te ontwarren rechtsverhouding levert de adoptie op. De Islâm verbiedt het adopteeren van kinderen, of liever ontzegt daaraan alle rechtsgevolgen, ofschoon die instelling in Moḥammad's tijd bij de Arabieren in zwang was [6]. De eenige familieband tusschen ouders en kinderen is, volgens de Moḥammedaansche wet, de natuurlijke afstamming, bewezen hetzij door geboorte uit eene wettige vereeniging van man en vrouw [7], hetzij door erkenning [8]. Intusschen is de adoptie op geheel Java en Madoera in gebruik. De aangenomen kinderen (Jav. Mal. *anak mas*, Soend. *anak poeloeng*) worden uit een zedelijk oogpunt geacht tot hunne pleegouders in dezelfde verhouding te staan als eigen kinderen. De natuurlijke ouders, zoo zij nog in leven zijn, rekenen zich niet meer geroepen eenige verplichting, als onderhoud, enz., jegens hun door een ander geadopteerd kind na te komen [9]. Zeer dikwijls worden weezen of verlaten kinderen

[1] Ibid. p. 23, 28 en v., 32, 34.

[2] Ibid. p. 34.

[3] Ibid. p. 12, 18, 40.

[4] Ibid. p. 39.

[5] Zie boven p. 482 en Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 27.

[6] Kor. XXXIII: 4, 5, 37. Aan Moḥammad werden deze plaatsen geopenbaard, toen hij de vrouw van zijn pleegzoon Zaid begeerde. Volgens de begrippen zijner land- en tijdgenooten, zoude hij haar niet hebben kunnen huwen, ook al werd zij door laatstgenoemde verstooten, omdat zij zijne adoptief-schoondochter was. Na de ontvangen openbaring echter mocht dit wel, en haastte Zaid zich haar te verstooten. Het is eene van de minst stichtelijke gebeurtenissen in het leven van den Mekkaanschen Profeet. Zie Baidhâwi's Commentaar op de aangehaalde Koran-plaatsen.

[7] Zie de plaatsen aangehaald p. 469 noot 1 en p. 488 noot 4.

[8] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 89 en vv.

Zijn de natuurlijke ouders nog in leven, zoo geschiedt de afstand van hun kind

geadopteerd, en dan levert uit den aard der zaak de betrekking tot de natuurlijke ouders feitelijk geene bezwaren op. Doch ook al zijn de natuurlijke ouders in leven en te vinden, zoo zijn de conflicten tusschen hunne rechten en die der pleegouders veelal onbeteekenend; omdat de afstand van een kind ter adoptie bijna uitsluitend plaats heeft door lieden voor wie, wegens armoede of anderszins, het kind tot last was, en die dus reden hebben er zich verder zoo min mogelijk mede te bemoeien. De verhouding van het geadopteerde kind tot zijne of hare pleegouders, ofschoon volgens den Islâm van bloot zedelijken aard, is naar het rechtsbewustzijn der bevolking eene geheel andere. Huwelijken tusschen pleegvader en pleegdochter, en *a fortiori* tusschen pleegzoon en pleegmoeder, zouden ongehoorde verschijnselen zijn, ja zelfs tegen het huwelijk tusschen adoptief-verwanten in een verboden graad in de zijdlinie hebben de meeste Inlanders onoverkomelijke bezwaren [1].

De oorsprong der adoptie is op Java en Madoera blijkbaar zuiver Polynesisch. Wel is waar toch komt zij in het Hindoe-recht voor [2]; maar men vindt haar evenzeer bij volken als de Dajaks en de Alfoeren [3], bij wie men moeielijk aan Hindoe-invloeden kan denken.

Door de Priesterraden en door de Inlandsche geestelijken bij het sluiten van huwelijken wordt de adoptie, als in strijd met de Mohammedaansche wet, tegenwoordig althans standvastig genegeerd. Zij wordt beschouwd als een bloot zedelijke band, welke evenmin

---

veelal met eenige plechtigheid, bv. onder getuigen. De afstand is soms om niet, en soms een formeele verkoop van het kind. Zie Meded. v. h. Nederl. Zendeling-Gen. dl. XXXI (1887), p. 28 en v. Volgens den Islâm is de afstand van een vrijgeboren kind, zoowel om niet als voor geld, onbestaanbaar. Zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. I, p. 366, dl. II, p. 193.

[1] Zie Poensen l. l. p. 115, 119. Het geval, op eerstgenoemde plaats vermeld, berust op eene minder juiste opvatting. Het gold daar toch het huwelijk van een jongeling met de pleegdochter zijner tante, dus van volle adoptief-neef met adoptief-nicht; terwijl zelfs het huwelijk tusschen volle neef en nicht, krachtens bloed- of zoogverwantschap, in den Islâm geoorloofd is. Zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibin, dl. II, p. 339 en v. De Javaan, die tegen dit huwelijk bezwaren had, omdat hij partijen als volle neef en nicht aanmerkte, strekte dus de verboden graden verder uit dan de Islâm doet; terwijl toch de Javaansche instellingen geene afwijkingen van den Islâm opleveren ten aanzien der verboden graden Zie Winter l. l. p. 721 en v., Sam. Comp. art. VIII § 1, Arminius l. l. p. 1502.

[2] Vergl. Koeṭ. Mân. artt. 259, 260, Man. IX: 171, 174, 177, Yâjn. II: 130—132.

[3] Zie A. Hardeland: Dajaksch-Deutsches Wörterbuch s. v. *ambai*, N. Graafland: De Minahassa, dl. I, p. 322, N. P. Wilken, in de Meded. v. h. Nederl. Zendeling-Gen., dl. VII (1863), p. 289, F. Grabowsky in de Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 5e Reeks, dl. IV (1889), p. 466.

rechtsgevolgen heeft, als de band, welke naar de Inlandsche begrippen bestaat tusschen de wederzijdsche ouders van twee echtgenooten, welke ouders men in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch elkanders *bisan* noemt. Deze opvatting der Inlandsche geestelijkheid is intusschen in strijd niet alleen met het rechtsbewustzijn der bevolking, maar ook, wat ons rechtstreeksch gebied betreft, met de Resolutie van het Kasteel Batavia dd. 9 Mei 1769 [1], waarbij de adoptie voor alle Onchristenen als een rechtsband werd erkend, en in het bijzonder de gevolgen daarvan ten aanzien van het erfrecht werden geregeld. Herhaaldelijk werd reeds door de rechterlijke collegien uitgemaakt, dat, mocht al de adoptie voor Europeanen in 1848 zijn afgeschaft [2], dit geenszins het geval was met die onder de Inlanders en Vreemde Oosterlingen in gebruik, en dat de evengenoemde Resolutie voor dezen in ons rechtstreeksch gebied nog geldende is, als zijnde nimmer op wettige wijze ingetrokken [3]. Tegen deze redeneering valt m. i. niet veel in te brengen, en naar mijne meening zal men dus de adoptie wel degelijk als een rechtsband moeten aanmerken, welke band echter in ons rechtstreeksch gebied geene verdere gevolgen heeft dan in de Resolutie uitdrukkelijk vermeld zijn, namelijk het onderhoud en het erfrecht. Wat dit laatste betreft, zoo behoudt het kind altijd aanspraak op de erfenis zijner natuurlijke ouders, en omgekeerd erven laatstgenoemden ook van hun aan een ander ter adoptie gegeven kind, ten ware zij bij de overgave afstand van hun erfrecht hebben gedaan. Is dit het geval zoo treden de pleegouders of zelfs de nabestaanden van laatstgenoemden in hunne plaats. Van de pleegouders erft het kind eveneens, tenzij door hen uitdrukkelijk verklaard is, dat zij slechts het geven van eene goede opvoeding beoogden. Verder blijft de adoptie buiten beschouwing, waar het verboden graden geldt, en geeft zij aan de pleegouders van rechtswege geenerlei voogdij over het kind [4]. Dit is trouwens in harmonie met de woorden in de aanvang der Resolutie voorkomende [illegible] meestal bij het adopteeren

[1] De vindt men o. a. bij Van der Chijs [illegible] Dl. VIII, p. 575 en v.

[2] Zie art. [illegible]

[3] Zie [illegible] van den Raad van Justitie te Batavia, [illegible] 1 [illegible] Febr. 1863 [illegible] Dl. X [illegible] p. [illegible] en vv. [illegible] Dl. XX [illegible] p. 36 en vv.

[4] [illegible]

onder den Inlander niet verder gezien word als de bezorging van een goede opvoeding aan 't kind, 't welk men adopteerd." In de Vorstenlanden geldt de Resolutie natuurlijk niet voor de Muzulmannen, die voor de nationale rechtbanken justiciabel zijn. Aldaar heeft de adoptie dan ook geene gevolgen, waarvan men bij den rechter de handhaving kan vorderen, omdat die rechter ten deze gewoon is de Moḥammedaansche wet toe te passen, hoe weinig zij ook overeenstemt met de volksbegrippen.

Belangrijk zijn de afwijkingen van den Islâm ten aanzien der namen. De Moḥammedaansche wet vordert uitdrukkelijk, dat bij het aanduiden van een persoon in rechten niet alleen zijn eigenlijke naam, maar ook zijne afkomst vermeldt worde [1]. Op welke wijze dit echter geschieden moet, m. a. w. wat als naam zal worden beschouwd, en hoe men de afkomst moet formuleeren, vermeldt de wet niet, en laat ze dus aan het gewoonterecht over. De gebruiken daaromtrent elders bv. in Arabië bestaande behooren niet tot ons onderwerp; maar wel kunnen wij constateeren, dat het gewoonterecht, ten deze op Java en Madoera bestaande, stellig niet aan den eisch der wet voldoet. De namen der Inlanders duiden immers nooit hunne afkomst aan, en bovendien gelden bij hen twee beginselen, welke de wet niet kent, namelijk de verplichte naamsverandering in sommige gevallen, en het verband van den naam met de maatschappelijke positie van den drager daarvan.

Spoedig na de geboorte geven de ouders aan het kind een naam in harmonie met hun stand. Kinderen van de lagere of middenklasse ontvangen meest korte namen van Polynesischen oorsprong. De kinderen van geestelijken, hadji's, afstammelingen of verwanten van Arabieren of Maleijers, en andere personen die van den Islâm veel werk maken, erlangen doorgaans Arabische namen, welke soms zeer verbasterd worden uitgesproken, bv. Boebakar (= Aboe Bakr), Doel (= 'Abd Oellâh litterair Arab. voor 'Abd Allâh), Rahimi (= 'Abd oer-Raḥîmi litt. Arab. voor 'Abd ar-Raḥîm), Drahman (= 'Abd ar-Raḥmân), Kassan (= Ḥasan), Amat (= Aḥmad), enz. In streken, waar, gelijk in sommige gedeelten der Residentie Bantam en op de handelsplaatsen langs het Noorderstrand, de Moḥammedaansche invloed bij de geheele bevolking voorheerschend is, wordt hetzelfde gedaan, ook door personen die niet als bijzonder streng Muzulman bekend zijn. Kinderen uit aristokratische familiën ontvangen daarentegen veelal een aan het Oud-Javaansch ontleenden

[1] Zie bv. Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 412.

naam, behalve natuurlijk in de weinige voorname familiën van Maleischen of Arabischen oorsprong, waar wederom de Arabische namen gebruikelijk zijn. Sommige namen worden beschouwd als ongeluk te zullen aanbrengen, en moeten vooral bij meisjes vermeden worden.

Bij de Inlandsche aristokratie wordt, na het erlangen eener waardigheid, de kindernaam verwisseld tegen een anderen, bestaande uit twee Oud-Javaansche woorden, welke te zamen een begrip vormen, dat verband houdt met de betrekking of den rang door den drager bekleed. Wanneer, bij verheffing tot eene hoogere waardigheid, de vorige naam daarbij niet meer past, zoo moet die opnieuw worden veranderd. De naam is dus tevens eene soort, of als men wil een aanhangsel van den titel [1]. Zij die tot den deftigen stand behooren, en geene bepaalde waardigheid bekleeden, veranderen soms hun naam bij gelegenheid van hun eerste huwelijk. Geestelijken voegen doorgaan, wanneer zij een zeker standpunt als zoodanig beginnen in te nemen, een tweeden Arabischen naam bij hun kindernaam, liefst den naam van een geleerde, heilige of profeet. Van daar bv. de talrijke Nawawi's (Arab. Nawawî), Gadjali's (Arab. Ghazzâlî) en Bèlawi's (Arab. Baidhâwî), welke van de Arabische geleerden van dien naam daarom volstrekt nog geene familie, en vooral geene geestelijke kinderen zijn. Aan hadji's wordt dikwijls te Mekka wijs gemaakt, dat zij door hunne bedevaart te voornaam zijn geworden om hun gewonen naam te blijven voeren, en dat zij tegen eene geringe betaling eene schriftelijke verklaring kunnen bekomen, dat zij voortaan gerechtigd zijn òf een Arabischen naam aan te nemen, òf als zij er reeds een hebben, een tweeden daarbij te voegen. Het is één van de vele middelen tot exploitatie van de pelgrims te dier stede. Personen uit den lagen of kleinen middelstand nemen dikwijls bij de geboorte van hun eerste kind een bijnaam aan, die beteekent, dat zij vader dan wel moeder van het kind in kwestie zijn [2]. In de Soenda-landen wordt deze bijnaam met den eigen naam van den vader of de moeder gecom-

[1] Zie Inl. R. en T. p. 10. Vooral is dit het geval bij vorstelijke personen, Regenten, enz. Zie voor de namen van de leenvorsten in Soerakarta en Djokjakarta en hunne kinderen, Inl. R. en T. p. 78 en vv. en 82; voor die der voormalige Cheribonsche Sultans: Ibid. p. 72. Regenten voeren zeer dikwijls namen met Něgari of Něgara samengesteld. Lagere hoofden en ambtenaren mogen dit woord stellig niet in hun naam gebruiken.

[2] Vergl. Inl. R. en T. p. 89, 92. Ofschoon deze bijnamen met de *konjah*'s, in andere Mohammedaansche landen in gebruik, kunnen vergeleken worden, zoo is het verband tusschen beide soorten van namen toch onbewezen.

bineerd gedragen; in de overige deelen van het eiland en op Madoera wordt daarentegen de vroegere naam door den bijnaam vervangen. Eindelijk komt het onder alle standen dikwijls voor, dat iemand, zonder ééne der hiervoren opgegeven redenen, zijn naam in een van gelijken rang verandert, in de hoop onder zijn nieuwen naam meer voorspoed te zullen genieten. Het veel voorkomende gebruik om zijn naam te veranderen ten einde zijne identiteit te verbergen, kan natuurlijk nimmer als gewoonterecht worden aangemerkt [1].

Het verband tusschen naam en rang is stellig van Hindoe-oorsprong, en houdt met het kastenwezen verband [2]. Hetzelfde is het geval met het vermijden van ominense namen vooral bij meisjes [3]. Volgens Ind. Stbl. 1824 N° 13 § 2, in verband met Ind. Stbl. 1867 N° 168 § V, is het aan personen in 's lands dienst verboden hun naam te veranderen zonder toestemming van den Goeverneur-Generaal.

Bij gelegenheid van de naamgeving aan een kind moet volgens den Islâm een offer worden gebracht, dat in het Arabisch den specialen naam van *'aqîqah* (Mal. Soend. *akikah,* Jav. *kékah*) draagt [4]. Dit offer heeft intusschen op Java en Madoera in strijd met de wet niet bij de naamgeving plaats, maar eerst bij de besnijdenis (Arab. *chitân,* Mal. Jav. Soend. *soennat*), en wel uitsluitend bij die van jongens [5]. Voorts geschiedt de besnijdenis niet, gelijk de Arabische rechtsbronnen aanbevelen, den zevenden dag na de geboorte [6], doch bij jongens op hun 15e en bij meisjes op haar 6e of 7e jaar [7]. Daar de wet toestaat de besnijdenis tot de meerderjarigheid uit te stellen, is deze leeftijd voor de meisjes geoorloofd, maar voor de jongens in den regel te laat. De toelichting hierop zullen wij in de volgende § geven.

§ 5. MINDERJARIGHEID, VOOGDIJ EN CURATEELE.

Volgens den Islâm is men meerderjarig op zijn 15e jaar, tenzij

[1] Zie over dit laatste een opstel in N°. 56 van het Indische Weekbl. v. h. Recht, Jaarg. 1864.

[2] Zie Man. II: 31 en vv.

[3] Ibid. III: 9, 10.

[4] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 310, 311.

[5] Zie Meded. v. h. Nederl. Zendel. Gen., dl. X (1866), p. 25 en v. In het Javaansch gebruikt men, als men correct wil spreken, *soennat* speciaal voor de besnijdenis van een meisje; van een jongen zegt men *tĕtak*. Zoo ook wordt soms in het Arabisch de besnijdenis van een meisje *chafdh* genoemd, doch lang niet altijd.

[6] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. III, p. 251.

[7] Winter l. l. p. 706 en vv.

zich vroeger de teekenen der geslachtsrijpheid hebben vertoond, op welke teekenen echter geen acht wordt geslagen vóór het 9e jaar [1]. Alsdan houdt de voogdij op, behalve indien blijkt, dat de persoon in kwestie nog niet voldoende ontwikkeld (Arab. *rasjîd*) is om op zich zelf te staan, zonder dat hij daarom nog krankzinnig of onnoozel behoeft te zijn [2]. Op Java en Madoera echter beschouwt men deze laatste voorschriften eenvoudig als niet bestaande, en rekent men een jongen zoowel als een meisje meerderjarig (Arab. *bâligh*, Mal. Jav. Soend. *balèg*) op hun 15e jaar, niet vroeger en niet later, ofschoon de teekenen der geslachtsrijpheid zich in den regel veel vroeger voordoen [3]. Wat hier ook van zij, in elk geval is door de Priesterraden en *casu quo* ook door de andere rechtscolleges in en buiten de Vorstenlanden sedert jaren herhaaldelijk beslist, dat de meerderjarigheid door de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken wordt beheerscht [4]. De Inlanders, wier vermogen door de Wees- en Boedelkamers wordt geadministreerd, erlangen geene beschikking daarover vóór hun 21e jaar, als het mannen, of hun 25e jaar, als het vrouwen geldt, ten ware de mannen zoowel als de vrouwen vroeger met toestemming van het betrokken College mochten zijn gehuwd [5]; maar overigens worden ook deze personen als meerderjarig beschouwd [6]. Alleen wanneer het Inlanders geldt, die volgens art. 9 van Ind. Stbl. 1855 N° 79 als Vreemde Oosterlingen moeten worden aangemerkt, begint krachtens art. 1 *eodem* de meerderjarigheid op het 23e jaar of bij het huwelijk vroeger voltrokken.

Er is echter in de laatsten tijd twijfel geopperd, of deze algemeene opvatting, voor zooverre ons rechtstreeksch gebied betreft, wel juist is. Eerst in 1819 en daarna in 1839 [7] heeft namelijk de

[1] Minhâdj at-Tâlibin, dl. I, p. 52, en dl. II, p. 17.

[2] Ibid. dl. II, p. 19.

[3] Winter l. l. p. 459, Arminius l. l. p. 1510 en 1511, Sam. Comp. art. VIII § 2. «Nog geen 16 jaar» ald. beteekent blijkbaar: die het 16e jaar nog niet zijn ingetreden, d. w. z. die nog geen 15 jaar oud zijn. Op dezelfde wijze zal men art. XII § 3 moeten verklaren.

[4] Zie bv. eene beschikking van den R v. J. te Samarang, dd. 19 Febr. 1868 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 258). Van die meening is ook Immink t. a. p. dl I, p. 221; terwijl ik in mijne Beg. v. h. Moh. R., 3de druk, p. 165 noot 2, *implicite* hetzelfde heb aangenomen.

[5] Zie artt. 52 en 53 van Ind. Stbl. 1828 N°. 46.

[6] Bij arrest van 8 Maart 1860 (Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XVIII, p. 112 en v.) besliste het Hoog Ger. v. N. I., dat bedoelde artt. niet de meerderjarigheid d. w. z. den persoonlijken staat der betrokken personen regelen, maar alleen den duur van het door de Wees- en Boedelkamer te voeren beheer.

[7] Ind. Stbll. 1819 N°. 60, en 1839 N°. 22.

Koloniale Wetgever verklaard, dat in Nederlandsch-Indië "een ieder" meerderjarig zal zijn op den leeftijd, waarop men in Nederland, volgens de aldaar vigeerende wetten, meerderjarig is. Wel moet dit voorschrift, ten aanzien van Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, als vervallen worden beschouwd, ten gevolge van de in 1848 ingevoerde nieuwe wetgeving[1]; maar voor de Inlandsche en daarmede gelijkgestelde bevolking is het nimmer ingetrokken, en dus nog van kracht, ofschoon niemand er meer aan denkt, of zelfs ooit aan gedacht heeft, het op die bevolking toe te passen[2]. Hoeveel ook voor deze meening te zeggen valt[3], schijnt het mij toch toe, dat de oude opvatting de juiste is. De wetgever spreekt wel van "een ieder", maar bedoelt blijkbaar alleen Europeanen en met hen gelijkgestelden. In het jaar 1819 werd immers aan het slot van de Publicatiën, welke voor de geheele bevolking van Nederlandsch-Indië golden, steeds vermeld, dat zij ook in de Chineesche en Inlandsche talen zouden worden openbaar gemaakt; terwijl deze bijvoeging juist bij de Publicatie betreffende de meerderjarigheid ontbreekt[4]. En van de beteekenis van die Publicatie hangt ook de strekking van het in 1839 uitgevaardigde Besluit over hetzelfde onderwerp af; aangezien

[1] Art. 1 Ov. en art. 330 Ind. Burg. Wetb.

[2] Zoo besliste het Hoog Ger. v. N. I., bij het hierboven (p. 496 n. 6) aangehaalde arrest van 8 Maart 1860, dat, volgens de in 1842 vigeerende wetten, de Chineezen op hun 17e jaar meerderjarig waren.

[3] Zie Mr. W. A. Engelbrecht: De Nederl. Ind. Wetboeken, Voorrede p. VII en VIII. De argumenten echter, door dien geachten schrijver aan art. 225 Inl. Regl. en artt. 252, 271 en 330 Strafwb. v. Inl. ontleend, kan ik niet deelen. Eerstgenoemd artikel spreekt wel van een «meerderjarige», maar zegt zelfs zijdelings niet, wie meerderjarig is. Het tweede art. geeft te kennen, dat jongelieden beneden de 18 jaar onder voogdij kunnen staan, doch niet dat de voogdij *per se* tot het 18de jaar moet duren. Bovendien slaat dit art. ook op Vreemde Oosterlingen, die, gelijk wij zagen, althans op Java en Madoera, krachtens art. 1 van het Ind. Stbl. van 1855 N°. 79, tot aan hun 23ste jaar minderjarig blijven, het geval van eerder huwelijk uitgezonderd. Op dezelfde wijze redeneerende, zoude men uit art. 252 kunnen distilleeren, dat Europeanen door eerder huwelijk niet vóór hun 21ste jaar meerderjarig zouden kunnen worden. Zoo ook lees ik in art. 271 wel, dat een meisje beneden de 16 jaar minderjarig kan zijn, maar niet dat zij *per se* tot haar 16e jaar minderjarig is; terwijl eindelijk in art. 330 wederom elke aanwijzing gemist wordt, dat de daarbedoelde minderjarigen personen zijn, die hun 23ste jaar nog niet hebben bereikt. Het komt mij intusschen voor, dat de algemeenheid der in 1819 en 1839 uitgevaardigde voorschriften, en het feit dat zij nimmer voor Inlanders zijn ingetrokken, al zeer krachtige argumenten zijn, ook al hecht men ten slotte meer aan de blijkbare bedoeling van den wetgever.

[4] De vertaling, zoo noodig, als vast formulier komt het eerst voor in het Reg. Regl. v. 1855. Zie artt. 32, 33.

dit, blijkens de overwegingen, slechts bedoelt allen twijfel weg te nemen, die zoude kunnen ontstaan, tengevolge van het in 1838 in Nederland veranderde tijdstip der meerderjarigheid. Voorts zoude het geen zin hebben gehad in art. 1 van het Ind. Stbl. 1855 N° 79 voor Vreemde Oosterlingen de meerderjarigheid te regelen, indien die reeds voor de geheele bevolking geregeld was, en eindelijk heeft de ontwerper van de wetgeving van 1848 blijkbaar de meerderjarigheid der Inlanders door hunne godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken willen laten beheerschen, en er niet aan gedacht dat die reeds in het Indische Staatsblad geregeld zoude zijn [1].

De voogdij over minderjarigen, wel te onderscheiden van die bij het huwelijk eener vrouw, is op Java en Madoera, overeenkomstig de Moḥammedaansche wet, de legitieme van vader of grootvader van vaderskant, de testamentaire door den laatstlevenden legitiemen voogd benoemd, tot welke voogdij ook vrouwen bevoegd zijn, en de datieve, bij ontbreken van een legitiemen of testamentairen voogd [2]. Laatstgenoemde voogdij wordt echter niet opgedragen door den gewonen rechter, maar door den Priesterraad, die, ook ten aanzien van de contrôle op het bestuur der voogden, den *qâdhî* vervangt [3] — wij zouden zeggen de toeziende voogdij uitoefent —,

---

[1] Vergl. Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XXVII (1876), p. 77. Ik dank deze argumenten aan den heer Immink, die de beleefdheid had mij inzage te geven van een werk over de verschilpunten tusschen de Indische Rechtsvordering en de Nederlandsche, met de samenstelling waarvan hij zich bezig houdt, en waarin ook deze kwestie ter sprake komt. In Britsch-Indië is de zaak door den Kolonialen Wetgever geregeld. Zie Syed Ameer Ali l. l. p. 402 en vv.

[2] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 22, 281, 323 en vv., en het Rapport van Deskundigen in het Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1867, N⁰. 221. Bij vonnis van den R. v. J. te Batavia, dd. 1 November 1867 (Ibid. N⁰. 240), werd de legitieme voogdij van den vader, zoowel vóór als na het overlijden zijner echtgenoote, erkend. Bij het vonnis van hetzelfde college, dd. 18 Januari 1868, werd verklaard, dat de moeder onbevoegd was tot de testamentaire voogdij, doch dit vonnis werd vernietigd, zij het op andere gronden, bij arrest v. h. H. G. v. N. I., dd. 30 Juli 1868 (Ibid. N⁰. 272). De Raad van Justitie had blijkbaar de gewone voogdij met die bij het huwelijk verward. Voorts kan de testamentaire voogd ook op Java en Madoera ten allen tijde zijn ontslag nemen. Zie vonnis v. d. Landr. te Batavia, dd. 24 April 1875 (Ibid. N⁰. 619), en Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 282.

[3] Moḥ. Geest. p. 10, en arrest v. h. Hoog Ger. v. N. I. dd. 13 Dec. 1888 (Ind. Weekbl. v. h. R. 1889, N⁰. 1333). Daarentegen kan de afzetting van een voogd slechts door den Landraad geschieden. Zie het in de vorige noot geciteerde vonnis v. d. Raad v. Justitie te Batavia, dd. 1 November 1867 (Ind. Wkbl. v. h. R. N⁰. 240), en vergl. art. 25 van Ind. Stbl. 1828 N⁰. 46. Ook deze onderwerpen werden in Britsch-Indië door den Kolonialen Wetgever geregeld. Vergl. Syed Ameer Ali t. a. p. p. 421 en vv.

alles behoudens de functiën door wettelijke voorschriften aan de Wees- en Boedelkamers opgedragen [1]. Het verschil tusschen vaderlijke macht en voogdij kent het Inlandsche gewoonterecht evenmin als de Mohammedaansche wet, en ook ten aanzien der bevoegdheden en plichten der moeder naast die van den voogd, komt gemeld gewoonterecht, voor zooverre men kan nagaan, met bedoelde wet overeen [2]. De adoptief-vader kan tot voogd over zijn pleegkind worden benoemd, wanneer dit laatste een wees is, dan wel de natuurlijke vader onbekend of verdwenen is; anders niet. Maar zonder zoodanige benoeming kan hij aan de adoptie alleen geene voogdij-bevoegdheden ontleenen [3].

Intusschen schijnt de feitelijke toestand dikwijls met het bovenstaande in strijd, en vindt men, speciaal in berichten uit Midden-Java, gesproken over het gezag van adoptief-ouders over hunne pleegkinderen, en van dat door den oom van vaderskant of door den oudsten zoon over hunne neven en nichten dan wel broeders en zusters uitgeoefend [4]. Ik meen echter bij die berichten, òf aan een zuiver zedelijk gezag te moeten denken, dat met de wettelijke voogdij niets te maken heeft, òf aan het onder alle hemelstreken voorkomende feit dat, waar geene goederen aan den minderjarige toebehooren, dikwijls de voorziening in de voogdij wordt achterwege gelaten, omdat de autoriteiten, met die voorziening belast, niet worden geadieerd; terwijl het kind in de natuurlijke orde der dingen het gezag aanneemt van dengeen, in wiens huis het wordt opgevoed, zonder dat het zich met de rechtsvraag bemoeit, of dat gezag wel wettig is. Als eene instelling van zuiver zedelijken aard beschouw ik evenzeer het gebruik, dat een jongeling, die naar de Inlandsche begrippen meerderjarig is, de tusschenkomst van zijn vader behoeft voor het aangaan van trouwbeloften [5].

De curateele is in ons rechtstreeksch gebied aan de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken onttrokken door de artt. 225—232 van het Inlandsch Reglement, welke de voorzieningen regelen ingeval „een meerderjarig persoon, wegens gebrek aan verstandelijke vermogens, buiten staat is voor zichzelven te zorgen en zijne goederen te bestieren”, ingeval een persoon „wegens zinneloosheid of een

---

[1] Zie Ind. Stbl. 1828 N°. 46, artt. 3, 4, 22—25, 52.
[2] Vergl. Poensen l. l. p. 127, Comp. art. 97—99.
[3] Zie boven p. 492.
[4] Poensen l. l. 115, 128, 129, en Sam. Comp. art. XII § 3.
[5] Zie boven p. 456 en Winter l. l. p. 159.

doorgaand slecht en buitensporig gedrag ongeschikt is om aan zich zelven overgelaten te blijven", en ingeval van afwezigheid [1]. Daarentegen bepaalt het Inlandsch Reglement niets omtrent de verklaring van vermoedelijk overlijden, en zal men ten deze dus wederom bij de Moḥammedaansche wet moeten te rade gaan [2]. Intusschen moet ten aanzien van het erfelijk individueele grondbezit van een afwezige worden opgemerkt, dat de bestemming hieraan te geven, niet door de Moḥammedaansche wet, maar door de gemeentelijke instellingen beheerscht wordt. Volgens die instellingen gaat over het algemeen in Midden- en Oost-Java en op Madoera door verlaten van de gemeente het recht op den grond na zekeren, veelal korten termijn verloren; terwijl men in West-Java, wel is waar dat recht blijft erkennen tot dat de afwezige voor vermoedelijk overleden wordt gehouden, of de grond woest is geworden, maar toch het dorpsbestuur in den regel in het beheer en de bebouwing voorziet, en niet de Priesterraad of de Landraad [3]. Met de curateele over insolvente boedels van Inlanders zijn volgens art. 73 van de Bepp. omtrent den Overg. de Wees- en Boedelkamers belast [4], welke daarbij alleen met hunne Instructiën te rade gaan, zoodat wij ook ten deze slechts met onze positieve wet hebben te doen. In de Vorstenlanden gelden uit den aard der zaak alle deze bepalingen niet. Voor zooverre bekend, schijnen aldaar intusschen, ten aanzien van het onderwerp dat ons bezig houdt, geene andere afwijkingen van de Moḥammedaansche wet te bestaan, dan dat de Priesterraad ook daarbij de functiën waarneemt, welke naar die wet aan den *qâdhî* zijn opgedragen ten opzichte van de meerderjarige *personae miserabiles*.

§ 6. Erfopvolging bij versterf.

Op de hoofdplaatsen en in het algemeen in de groote *centra* van bevolking worden de erfenissen van eenig belang in den regel door

---

[1] Het beheer der goederen van afwezigen wordt, naar de omstandigheden, door den Landraad aan de Wees- en Boedelkamer of aan de geestelijkheid opgedragen. Zie Inl. Regl. art. 231 al. 2, en Immink t. a. p. dl., I p. 232.

[2] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 244, dl. III, p. 52, en Immink t. a. p. dl. I, p. 231.

[3] Vergl. Eindresumé, dl. I, p. 42 en vv., 123, 161 en vv. Het verlies van het grondbezit der opgezetenen van de Partikuliere Landerijen bewesten de rivier Tji Manoek wordt beheerscht door Ind. Stbl. 1836 N°. 19, artt. 4 en vv.

[4] Zie vonnis v. d. R. v. J. te Batavia, dd. 16 Juni 1854 (Tijdschr. het R. in N.I., dl. IX, p. 326 en vv.)

of onder toezicht van de geestelijkheid [1] of van de Wees- en Boedelkamers [2] verdeeld, en aan de voorschriften van de Moḥammedaansche wet de hand gehouden, ten minste voor zooverre die autoriteiten zelve bedoelde wet kennen en begrijpen, iets dat speciaal ten aanzien van vele Priesterraden in de Binnenlanden aan gegronden twijfel onderhevig is. Trouwens door de Renovatie [3] van den Eersten Titel van het Compendium [4], is de verbindbaarheid van het Moḥammedaansche erfrecht bij versterf voor ons geheele rechtstreeksche gebied in beginsel uitgemaakt; want die Titel bevat niet anders dan de toepassing der algemeene regelen, welke men in alle Arabische rechtsboeken geformuleerd vindt. Zelfs het tegenwoordig op Java en Madoera alle practisch belang missende erfrecht van den vrijlater of de vrijlaatster van gewezen slaven is daarin niet vergeten. Het gebruik om het Compendium te consulteeren in stede van de Arabische rechtsboeken zelve, vindt dan ook bij de geestelijken meer en meer ingang, en, ofschoon dit gebruik niet gezegd kan worden van veel wetenschappelijken zin te getuigen, is het praktisch niet zoo onverstandig, daar bedoelde rechtsboeken vooral bij het erfrecht licht aanleiding geven tot verkeerde toepassing door hunne ingewikkelde wijze van voorstelling. Op de Vorstenlanden heeft deze Renovatie van het Compendium geene betrekking; maar ook aldaar toetsen de geestelijken de zich voordoende kwestiën omtrent erfrecht aan de gezaghebbende Arabische rechtsboeken, of althans aan de bestaande tabellen van het erfrecht uit die rechtsboeken getrokken [5], hetgeen natuurlijk op hetzelfde nederkomt.

Bij verschillende rechterlijke uitspraken is dan ook in speciale gevallen de verbindbaarheid van het Moḥammedaansche erfrecht bij versterf op Java en Madoera erkend [6]; doch die verbindbaarheid in

---

[1] Moḥ. Geest. p. 15 en vv.

[2] Ind. Stbl. 1828 N°. 46, artt. 8 en vv.

[3] Bij Ind. Stbl. 1828 N°. 55.

[4] Zie boven p. 457 noot 1.

[5] Zie zoodanige tabel aan het einde van mijne Beginselen van het Moḥammedaansche Recht. Zoo ook komt eene tabel voor aan het slot van het Maleische werk over het erfrecht, door Sajjid 'Othmân bin 'Abd Allâh bin Jaḥjâ, onder den titel: Kitab 'Ilmoe Paraïl, uitgegeven.

[6] Zie bv. een vonnis van den Landraad te Batavia, dd. 15 Februari 1849, bekrachtigd bij vonnis van den Raad van Justitie te dier stede, dd. 21 December 1849 (Tijdschr. Het Recht in N. I. dl. II, p. 425 en vv.), waarbij werd uitgemaakt, dat de wettige moeder en dochter niet mogen worden onterfd voor het deel, dat de Moḥ. wet haar toekent. Evenzoo besliste de Landraad te Meester-

het algemeen neemt niet weg, dat er eenige punten zijn, waaromtrent, hetzij het Inlandsche gewoonterecht, hetzij van ons uitgegane koloniale verordeningen zich tegen de toepassing van evengenoemd erfrecht verzetten.

Vooreerst geldt omtrent de beperkende bepalingen der Mohammedaansche wet ten aanzien van het erfrecht tusschen Muzulmannen en ongeloovigen, hetzelfde wat hierboven werd opgemerkt ten aanzien van de huwelijksontbinding als gevolg van verandering van godsdienst [1]. Men zal die bepalingen, op grond van de aldaar aangevoerde argumenten, als niet geschreven moeten aanmerken, zoowel ten aanzien van Muzulmannen als van Christenen. Het spreekt naar algemeene rechtsbeginselen van zelve, dat bij erfrecht tusschen Mohammedaansche Inlanders en personen aan een ander recht onderworpen, speciaal Inlandsche Christenen, Chineezen of Europeanen, de verdeeling van den boedel zal moeten plaats hebben naar het recht van den overledene [2]. De vraag dus of, en hoeveel, bv. eene Mohammedaansche moeder van haar kind erft, dat Europeaan is tengevolge van erkenning door den Europeeschen vader, zal moeten worden beantwoord naar het Burgerlijk Wetboek, en de vraag, of, en hoeveel het kind in kwestie van zijne moeder erft, naar het Mohammedaansche recht [3].

Cornelis dd. 9 Maart 1874 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 583), dat een kleinzoon, bij vooroverlijden zijns vaders, als erfgenaam de goederen, behoorende tot den boedel van zijn grootvader van vaderskant, kan opvorderen.

[1] Zie boven p. 479 en vv. In de overwegingen van het hier beneden in noot 3 nader te vermelden vonnis van den Raad van Justitie te Samarang, van 19 Okt. 1864, wordt zijdelings te kennen gegeven, dat bedoeld college het Christen-kind van eene Moh. vrouw als onbevoegd beschouwde om van zijne moeder te erven, omdat de Islâm zulks verbiedt. Het Hoog Ger. v. N. I. sprak zich omtrent dit punt niet uit in het arrest dd. 29 Juni 1865, waarbij het vonnis van den Raad werd vernietigd; maar uit het feit dat het Hof aan de Moh. moeder van een Christen erfrecht op den boedel van laatstgenoemden toekende, blijkt dat het geenszins verschil van godsdienst als een beletsel tegen het erfrecht beschouwde.

[2] *Hereditas enim non heredis personam sed defuncti sustinet.* L. 34 D. De A. R. D. XL: 1. In het internationaal privaatrecht wordt hetzelfde beginsel gehuldigd. Zie Asser t. a. p. p. 90 en vv.

[3] Het recht eener Inlandsche moeder om van haar Europeesch kind te erven werd o. a. ook betoogd in een opstel in het Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1879, N°. 831, waar echter m. i. minder juist de hoegrootheid van hare erfportie aan het Moh. recht in stede van aan het Burg. Wetb. getoetst wordt. De Raad van Justitie te Samarang oordeelde, dat bedoelde moeder niet erven kon, omdat het Burg. Wetb. niet op haar toepasselijk is. Dit vonnis, dd. 19 October 1864 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 76, en Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XXII (1865), p. 28 ed vv.), werd echter door het Hoog Ger. v. N. I. vernietigd bij arrest van 29 Junij 1865 (Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XXII, p. 33 en vv.) Het Hoog Ger. achtte

Intusschen zal een Europeaan, Chinees of Arabier niet kunnen opvolgen in die rechten, welke alleen door eigenlijk gezegde Inlanders mogen worden uitgeoefend, als het recht om Inlandsche titels van adel te voeren, dat om in een ambt op te volgen [1], het erfelijk individueele bezitrecht en het daarmede overeenkomende erfpachtsrecht der opgezetenen van de Partikuliere Landerijen bewesten de rivier Tji Manoek [2]. De Inlandsche titels van adel zullen eenvoudig vervallen, het recht tot opvolgen in een ambt zal op den naastvolgenden Inlandschen erfgenaam overgaan, en bij ontbreken van dien ook vervallen. De Inlandsche zakelijke rechten op den grond zal men bij de boedelscheiding aan de Inlandsche erfgenamen kunnen toebedeelen, maar daarentegen de Europeesche, Chineesche of Arabische erfgenamen uit de overige goederen moeten schadeloos stellen, en als dit niet kan, die rechten aan andere Inlanders verkoopen om de opbrengst tusschen de erfgenamen van anderen landaard te verdeelen. Al heeft dus de wetgever, vreemd genoeg, verzuimd den overgang van die zakelijke rechten op niet-Inlanders krachtens erfrecht uitdrukkelijk te verbieden, gelijk hij de overdracht daarvan onder de levenden verboden heeft [3], zoo is het toch voldoende, dat slechts Inlanders die rechten kunnen uitoefenen, om ook den overgang bij erfrecht feitelijk onmogelijk te maken.

In de tweede plaats bestaat er eene afwijking bij de bereddering der boedels ten aanzien van de betaling der schulden. Onder de bevoorrechte schulden van den boedel noemen de Arabische juristen [4], behalve de begrafeniskosten, uitdrukkelijk de schulden jegens Allâh als: verplichte aalmoezen (Arab. *zakâh*, Mal. Jav. Soend. *djakat*), de boete wegens verzuimde vasten, en eene zekere som welke strekken moet om voor den overledene de bedevaart naar Mekka te laten doen, indien hij dezen godsdienstplicht heeft verzuimd, ofschoon hij in

---

de moeder tot erven bevoegd, en wel voor het aandeel, dat het Burg. Wetb. haar toekent. Die leer wordt dan ook tegenwoordig in N. I., naar ik meen, niet meer bestreden. Zie Hand. N. I. Juristenvereeniging, Jaarg. 1887, dl. I, p. 22, 23.

[1] Zie boven p. 489, en Inl. R. en T. *passim*.

[2] De zakelijke rechten van Inlandsch erfelijk bezit en Inlandsche erfpacht zijn niet bekend in het voor Europeanen, Chineezen en Arabieren op Java en Madoera geldende burgerlijke recht, en kunnen dus door hen niet worden uitgeoefend. Voor nadere toelichting dezer uitspraak verwijs ik naar de Hand. d. N. I. Jur. Ver. t. a. p. p. 26 en vv.

[3] Zie Ind. Stbl. 1875 N⁰. 179.

[4] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 223, de Toḥfat al-Moḥtâdj op die plaats, en Sajjid 'Othmân l. l. p. 4.

staat was hem te volbrengen [1]. Nu wordt van de boedels door de geestelijkheid beredderd alleen de laatstgenoemde korting afgetrokken. Zij heet in het Maleisch en Soendaasch *oepah hadji*, en in het Javaansch *oepah* (N.) of *épah* (K.) *hadji*, en varieert, naar gelang van de omstandigheden en het vermogen van den overledene, veelal tusschen de *f* 75,— en *f* 300,—. In sommige streken, bv. op Madoera en in Bantam, is voor die korting de Arabische naam *amânah* in gebruik, welke echter in de wet eene andere beteekenis heeft. Bovendien trekken de geestelijken echter een zeker loon af voor het beredderen van den boedel. Dit loon is zeer verschillend, maar kan men gemiddeld op 10 pCt. van het bruto bedrag stellen; het heet daarnaar in het Mal. Jav. en Soend. *oesoer* (Arab. *'osjr* = $\frac{1}{10}$). De laatste heffing is volgens den Islâm niet alleen geene preferente, maar zelfs in het geheel geene wettige schuld, aangezien gerechtskosten uitdrukkelijk zijn verboden [2]. Van de boedels, door de Wees- en Boedelkamers beredderd, wordt noch de korting voor de verzuimde bedevaart noch eenige andere schuld jegens Allâh afgetrokken, en voorts berekenen deze colleges voor de bereddering het hun door den Kolonialen Wetgever toegekende loon [3], en niet de *oesoer*, welke laatste daarentegen bij de geestelijkheid als door het gewoonterecht gesanctioneerd

---

[1] Minhâdj at-Tâlibîn, dl. I, p. 264, 268 en v., 285 en vv., 306.

[2] Ibid. dl. III, p. 374, 375, Fatḥ al-Qarîb, p. 106 der Caïrosche editie, Mâwardî (ed. Enger) p. 127. In het Ind. Weekbl. v. h. R., Jaarg. 1889, N⁰. 1328, komt een opstel voor van de hand van Mr. A. L. E. Gastmann, waarin wordt medegedeeld, dat in Rembang de geestelijkheid vermeent de heffing van 10 pCt. uit de Arabische rechtsbronnen te kunnen rechtvaardigen. De door de geestelijkheid aan den heer Gastmann opgegeven plaats uit den Kitâb Anwâr kan ik, bij gebrek aan een handschrift van dit werk, alhier niet contrôleeren; doch in de zoo even geciteerde plaatsen uit gezaghebbende werken wordt uitdrukkelijk het aannemen van geld van de justiciabelen, om welke reden en onder welke omstandigheden ook, aan den *qâdhî* verboden. Alleen de Tohfat al-Mohtâdj *ad* Minhâdj at-Tâlibîn, dl. III, p. 374, vermeldt, dat sommige juristen een «onbezoldigden» *qâdhî* als bevoegd beschouwen om loon voor zijne diensten aan te nemen, wanneer het werkzaamheden geldt, waarvoor onder gewone omstandigheden door iemand loon bedongen wordt. De schrijver zelf acht het voorzichtiger zich niet bij bedoelde juristen aan te sluiten. De geestelijken echter worden wel degelijk uit de moskeekas bezoldigd. Zij kunnen zich dus zelfs op dit zwakke argument niet beroepen. De Kitâb Anwâr heet voluit al-Anwâr li-A'mâl al-Abrâr. Het is een excerpt uit verschillende oudere werken o. a. van Nawawî, Aboe Ishâq asj-Sjîrâzî, Mâwardî en anderen. De auteur heet Mas'oed bin Mahmoed bin Jahjâ al-Hanafî. Ik vond het werk o. a. te Koeningan en te Pasoeroean in gebruik; maar het is niet algemeen op Java en Madoera als autoriteit erkend, en ik vermeldde het daarom niet in mijn opstel in het Tijdschr. v. Ind. T. en L. en Vk., dl. XXXI (1887), p. 518 en vv.

[3] Ind. Stbl. 1828 N⁰. 46, artt. 59.

is aan te merken. Van boedels, welke noch door de geestelijkheid noch door de Wees- en Boedelkamers beredderd worden, zijn de begrafeniskosten de eenige preferente schulden, waaraan men een godsdienstig karakter kan toekennen [1]. De gewone preferente schulden jegens de menschen leveren geene afwijking van den Islâm op.

In de derde plaats geldt de Moḥammedaansche wet op Java en Madoera niet ten aanzien van het erfrecht van de schatkist (Arab. *bait al-mâl*, letterlijk „geldhuis"). Volgens die wet namelijk erft de schatkist bij gebreke van agnaten, wanneer de zoogenaamde Koranische erven hunne porties ontvangen hebben, en de nalatenschap niet door die porties is uitgeput; doch daarvoor is noodig, dat de schatkist beheerd wordt door en ten bate der Muzulmannen. Anders erft zij niet, maar komt het voor haar bestemde aandeel ook aan de Koranische erven, behalve den echtgenoot of de echtgenoote, en subsidiair aan de cognaten [2]. Op Java en Madoera nu stelt men in de plaats van de schatkist de moskeekas (Mal. Jav. Soend. *bétoelmal*) [3], welke de haar toekomende erfportie heet te bestemmen voor de armen, en daarom worden ook deze laatsten als erfgenamen genoemd in de voorschriften, van den Kolonialen Wetgever omtrent het Moḥammedaansche erfrecht uitgegaan [4]. In 1828 heeft verder die Wetgever bepaald, dat het aandeel in de boedels, aan de armen komende, zoude strekken tot onderhoud van het zoogenaamde Chineesche hospitaal te Batavia [5], een voorschrift waaraan feitelijk alleen door de Wees- en Boedelkamers de hand wordt gehouden; terwijl bovendien in 1844 ook te Samarang een dergelijk Chineesch hospitaal is opgericht, dat eveneens een aandeel in de aan de armen competeerende erfportiën ontvangt [6]. De geestelijkheid echter bevoordeelt steeds met het aandeel der armen de moskeekas, geheel in strijd met het positieve recht, althans buiten de Vorstenlanden. Boedels die niet, hetzij bij de Wees- en Boedelkamers, hetzij bij de geestelijk-

---

[1] Eindresumé, dl. I, p. 32.

[2] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 225 en v. Aldus beweert dan ook Sajjid 'Othmân (l. l. p. 17 en 18) dat men op Java en Madoera moet handelen.

[3] Moḥ. Geest. p. 16 en v.

[4] Comp. artt. 2 en vv.

[5] Zie § 2 van Ind. Stbl. 1828 N°. 55.

[6] Zie Goov. Besl. v. 18 Febr. 1848 N°. 6, art. 2 (Bijblad N°. 241). Hoe de verdeeling der gelden, ten behoeve der beide Chineesche hospitalen geheven, tusschen dat te Batavia en dat te Samarang geschiedt, is mij niet bekend, en evenmin aan welk Chineesch hospitaal de Wees- en Boedelkamer te Soerabaja de daar ontvangen erfporties afdraagt.

heid terecht komen, ontsnappen aan de heffing, als de erfgenamen niet uit eigen beweging aan de armen hunne portie afdragen. Daar de schatkist volgens de Moḥammedaansche wet „erft" [1], en niet gelijk bij ons de goederen der nalatenschap aan den lande „vervallen" [2], zoo is de schatkist evenals de voor haar in Nederlandsch-Indië subintreerende armen, naar die wet ook legitimaris, en kan men haar bij testament voor niet meer dan $\frac{1}{3}$ onterven [3].

Een vierde punt waarin de toestanden op Java en Madoera van den Islâm afwijken, ten aanzien van het onderwerp dat ons bezig houdt, is de invloed van de gemeentelijke instellingen betreffende de bevoegdheid om grondbezit te erlangen. Over die instellingen werd reeds vroeger in dit opstel gesproken [4]. Bij de daar vermelde beperkingen van den overgang van grondbezit moet, ten opzichte van het erfrecht, nog worden gevoegd, dat de erfgenaam in staat moet zijn de op den grond rustende lasten, als heerendiensten, enz., na te komen [5]. Ja zelfs zijn er in sommige streken van Midden-Java dorpen, alwaar men den overgang door erfrecht nog meer beperkt heeft dan die onder de levenden, zoodat bv. *sawah*'s slechts in de rechte lijn kunnen geërfd worden [6]. Die instellingen oefenen dus op het erfrecht nog grooter invloed uit dan op het huwelijksrecht ten aanzien der goederen, en ofschoon zij natuurlijk alleen op de vaste goederen van een boedel betrekking hebben, zoo is die invloed toch van belang, omdat, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt, de voornaamste rijkdom van de meerderheid der bevolking ten platte lande in vaste goederen bestaat. Ten gevolge van die gemeentelijke instellingen komt het vooral in Midden-Java dikwijls voor, dat erfelijk individueel bezeten gronden onbeheerd (*plajangan*) worden, zelfs al zijn er erfgenamen, die op de overige goederen van den boedel aanspraak kunnen maken. Dergelijke gronden vervallen dan, evenals die van een boedel, waarop niemand aanspraak maakt, aan de gemeente, en, zoo zij niet voor de begrafeniskosten of andere schulden moeten worden verkocht, beschikt het dorpsbestuur er over, hetzij door ze bij de ambtsvelden te voegen, hetzij door ze in communaal

---

[1] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 224.

[2] Art. 832 Ind. Burg. Wetb. *al. ult.*

[3] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 262 en vv. en het vonnis van den Landraad te Probolingo, dd. 12 Nov. 1889 (Ind. Wbl. v. h. R. N°. 1350).

[4] Zie boven p. 477 en vv.

[5] Eindresumé, dl. I, p. 18, 115, 143, 144, 190.

[6] Ibid. dl. I, p. 20.

bezit te brengen, hetzij eindelijk door ze weg te geven, te verkoopen of te verhuren aan andere dorpsgenooten, die gebrek aan gronden hebben, of aan nieuwelingen, natuurlijk onder voorwaarde van de op den grond klevende lasten na te komen [1]. Als een ander gevolg van de hier bedoelde gemeentelijke instellingen, vindt men in de verschillende dorpen het gebruik, dat, ook als de verdeeling van den boedel door de geestelijkheid geschiedt, toch het grondbezit van die verdeeling is uitgezonderd, en de overgang daarvan door het dorpsbestuur geregeld wordt [2]. Zelfs waar het gemeentelijke verband minder sterk op den voorgrond treedt dan in Midden-Java, bv. in Bantam, de Preanger-Regentschappen en in Probolingo, komt het voor, dat bij boedels, waarop niemand aanspraak maakt, de gronden aan de gemeente vervallen; terwijl de rest van den boedel, na attrek der begrafeniskosten en schulden, in de moskeekas wordt gestort, dan wel in de doode hand (Arab *waqf*, Mal. Jav. Soend. *wakap*) wordt gebracht [3]. Voor de streken, waar geene Inlandsche gemeenten bestaan, geldt dit alles natuurlijk niet.

Eindelijk moet als afwijking van het Moḥammedaansche erfrecht worden genoemd, dat men soms aan de weduwe, in stede van hare erfportie uit de nalatenschap van haar man, slechts haar aandeel in de staande huwelijk verkregen en in de gemeenschap van winst en verlies vallende goederen geeft [4], dat de functiën van den *qâdhî*, ten aanzien van onbeheerde boedels, door de geestelijkheid of door de Wees- en Boedelkamers, naar de omstandigheden, worden vervuld [5], en dat de adoptie onder zekere voorwaarden erfrecht schept [6].

Ten platte lande laat de opvolging van het Moḥammedaansche erfrecht over het geheel te wenschen over, niet zoozeer omdat men bedoeld erfrecht als in strijd met zijn rechtsbewustzijn heeft ter zijde gesteld [7]; maar omdat men het niet kent, en met het oog op de groote kosten alleen dan de boedelscheiding door de geestelijkheid laat verrichten, wanneer het zeer belangrijke boedels betreft, of wanneer de erfgenamen het onderling niet eens kunnen worden [7]. In de meeste gevallen geschiedt de verdeeling van een boedel

[1] Ibid. dl. I, p. 40 en vv., 123, 160, 193.
[2] Ibid. dl. I, p. 9, 28 noot II, 30, 120, 149.
[3] Ibid. dl. I, p. 40 en vv. en 123.
[4] Zie boven p. 475 en vv.
[5] Zie Moh. Geestelijkheid, p. 10, de boven (p. 460 n. 1) geciteerde Rembangsche regeling, artt. 2 en 3, en Ind. Staatsbl. 1828 N°. 46, artt. 3, 49—51.
[6] Zie boven p. 492.
[7] Eindresumé, dl. I, p. 29 en 30.

bij minnelijke schikking[1] tusschen de erfgenamen, naar hun subjectief gevoel van billijkheid, en zorgt het dorpsbestuur alleen voor de rechten der gemeente ten aanzien van het grondbezit. Hoogstens geeft de dorps- of distriktsgeestelijke aan belanghebbenden een raad; maar ook zijne kennis van het zoo ingewikkelde Mohammedaansche erfrecht is dikwijls bij uitnemendheid gering. Hieruit verklaren zich het groote verschil en de groote onregelmatigheid in de boedelverdeeling, welke in vele dorpen bij gelegenheid van het onderzoek naar het grondbezit in 1867 en 1868 aan het licht kwamen. Men had daarbij niet te doen met plaatselijk gewoonterecht, maar met onkunde of met ongebondenheid[2]. Het meest regelmatig is de toestand nog in West-Java, langs het Noorderstrand en op Madoera, alwaar men ook ten platte lande dikwijls althans eenige kennis van de Mohammedaansche wet aantreft.

§ 7. Het testamentaire erfrecht

Het voorschrift van de Mohammedaansche wet, dat men bij testament (Arab. *[illegible]*, Mal. Jav. Soend. *[illegible]*) slechts over ⅓ van zijn vermogen mag beschikken, en wel [illegible] in den vorm van [illegible], en ten behoeve van hen die *geene erfgenamen* of [illegible] zijn[3], is [illegible] Java en Madoera [illegible][4]. Waar men [illegible]

[1] Mal. Jav. Soend. [illegible] Arab. [illegible] [illegible] Arab. [illegible] [illegible] d. [illegible]

[2] [illegible]

[3] [illegible]

men soms een testament maakt om de verdeeling van zijn boedel anders dan naar het recht van den Islâm te doen plaats hebben, heeft men voor zich òf handelingen *in fraudem legis*, òf handelingen uit onkunde te verklaren, welke beiden ontegenzeggelijk, indien zij voor den rechter werden aangevallen, zouden vernietigd moeten worden [1]. Wel is waar zijn dergelijke handelingen ten platte lande zeer gewoon; maar dit doet niets af tot de onwettigheid [2]. Het maken van een testament, althans onder hen die iets noemenswaardigs bezitten, komt veel voor op de hoofdplaatsen en in de andere *centra* van bevolking. Ten platte lande is het testament echter alleen in West- en Oost-Java en op Madoera eene populaire instelling. Elders geeft men de voorkeur aan eene verdeeling van zijn boedel bij schenking onder de levenden (Arab. *hibah*, Mal. *hibat*, Jav. *pawèwèh*, Soend. *hibat* of *paméré*), welke handeling trouwens ook in West- en Oost-Java en op Madoera naast het testament gebruikelijk is. Dit laatste is ook het geval op de hoofdplaatsen en in de andere *centra* van bevolking [3].

Gewoonlijk gaat men tot geheele of gedeeltelijke schenking van zijn vermogen over om eventueele twisten tusschen zijne familieleden na zijn dood te voorkomen, en wel speciaal wanneer men oud en zwak begint te worden. Men voegt aan de schenking dan dikwijls de voorwaarde toe van door de begiftigden verder levenslang te worden onderhouden. Het doel der schenking is om zijn boedel anders te verdeelen, dan naar het Moḥammedaansche versterfrecht zoude behooren [4], iets dat trouwens de Moḥammedaansche wet zelve *implicite* voor geoorloofd verklaart, door alleen schenkingen in de laatste ziekte gedaan, wat de bevoegdheid tot beschikking over meer dan $\frac{1}{3}$ van den boedel betreft, met testamenten gelijk te stellen [5]. Andere schenkingen kunnen niet worden aangevallen, ook al wordt

---

In het Javaansch zijn intusschen voor beiden nog de woorden *wĕkas* (N.) en *wĕling* (K.), en in Bantam bovendien het woord *ikral* (Arab. *iqrâr* = bevestiging, erkenning, bekentenis) in gebruik. Vergl. Eindresumé, dl. I, p. 26 noot 1.

[1] Eindresumé, dl. I, p. 27, 119, 149.

[2] Ten onrechte wordt Ibid. dl. I, p. 26, gesproken van het «recht van onbeperkte beschikking.» Dit is in strijd met hetgeen onmiddelijk volgt, dat elk erfgenaam zoodanig testament kan doen vernietigen. Men had dus van de «praktijk van onbeperkte beschikking» moeten spreken, maar niet van het «recht».

[3] Ibid. dl. I, p. 23, 117, 247, 191.

[4] Ibid. dl. I, p. 23 en vv., 118, 147, 191.

[5] Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 195, 265 en vv. Vergl. Syed Ameer Ali: The Law relating to Gifts etc. p. 37, 44 en v.

daardoor aan de legitieme portie te kort gedaan. De hier bedoelde schenkingen zijn dus ook volgens de Arabische juristen volkomen rechtsgeldig; maar hetzelfde zoude ik niet durven zeggen van eene speciale soort van schenkingen, waarbij de begiftigden slechts voorloopig en ter bede in het bezit van de goederen treden; terwijl de schenking eerst een definitief karakter erlangt bij den dood des schenkers [1]. Dergelijke, uit de aard der zaak steeds herroepbare *mortis causa donationes*, gewoonlijk door den Inlander *hibat wasiat* (Arab. *hibah waçijah*) genoemd, zijn inderdaad niets dan vermomde legaten, waaraan men *in fraudem legis* een anderen vorm heeft gegeven. Zij zijn daarom m. i. aan de beperkingen van gewone legaten onderworpen, en voor inkorting vatbaar indien daardoor de wet betreffende de legitieme portie wordt miskend [2].

In hoeverre de populariteit der schenking onder de levenden boven het testament, als wijze om over zijn boedel te beschikken, op Java en Madoera een overblijfsel van het Hindoe-recht is, kan moeielijk worden uitgemaakt. Zeker is de schenking onder de levenden, als middel om aan de legitieme portie te kort te doen, in den Islâm, gelijk wij zagen geoorloofd, maar toch altijd eene inbreuk op den natuurlijken gang van zaken [3], hetgeen zij in het Hindoe-recht niet is, althans wanneer een vader aldus bij zijn leven het familie-goed verdeelt [4]. Aan den anderen kant is het vreemd, dat van die schenking juist in de Oud-Javaansche Koeṭâra Mânawa, niet gesproken wordt, wanneer het Hindoe-recht ten deze zulke diepe wortelen bij de Inlandsche bevolking geschoten had.

Bij belangrijke boedels en op de standplaatsen van notarissen komt meer en meer de gewoonte in zwang om van testamenten en schenkingen bij notarieele akten te doen blijken [5]. Die akten zijn

[1] Eindresumé, dl. I, p. 23, 25, 147, 191.

[2] En zulks te meer omdat de Arabische juristen ten aanzien van schenkingen, onder de voorwaarde van overlevering van den schenker door den begiftigde gemaakt, uitdrukkelijk verklaren, dat, zoo zij al niet geheel nietig zijn, dan toch de voorwaarde voor niet geschreven moet worden gehouden. Zie Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 194, 482. Ook de herroeping van schenkingen is volgens de Moh. wet zeer beperkt. Ibid. p. 195, 196.

[3] Vergl. Syed Ameer Ali t. a. p. p. 163.

[4] Vergl. Yâjn. II: 114—116, en J. Jolly: History of the Hindu Law of Partition etc. p. 98.

[5] Voor Inlanders, die, krachtens art. 9 van Ind. Stbl. 1855 N°. 79, als Vreemde Oosterlingen worden aangemerkt, is het testeeren bij openbare akte in art. 4 enden zelfs imperatief voorgeschreven, de gevallen van oorlog, zeereis of besmettelijken ziekte uitgezonderd.

dan volgens art. 19 der Alg. Bepp. v. Wetg., wat den vorm betreft, aan het Europeesche recht [1] onderworpen; terwijl de materieele gevolgen door het Inlandsche recht beheerscht blijven, en ook het *forum*, waarvoor men zoodanige notarieele akten *quoad materiam* moet aanvallen, niet is de Europeesche maar de Inlandsche rechter [2]. Ten platte lande echter, en over het algemeen bij kleine boedels, worden zoowel testamenten als schenkingen in den regel mondeling verleden, in tegenwoordigheid van eenige belanghebbenden of familieleden en hoogstens in tegenwoordigheid van eenige leden van het dorpsbestuur als getuigen. Dit laatste doet men vooral, indien men bevreesd is, dat zijne beschikkingen naderhand tot moeielijkheden aanleiding zullen geven, en men zich de zekerheid wil verschaffen, dat die zullen worden nageleefd. Soms ook wordt eene onderhandsche schriftelijke akte opgemaakt, en door getuigen geteekend; terwijl eindelijk schenkingen, die dadelijk door overgave of levering worden gevolgd, niet zelden zelfs mondeling zonder getuigen worden voldongen [3]. In geen geval is tusschen Inlanders voor de geldigheid van eene schenking eene notarieele akte noodzakelijk [4]. In sommige streken bestaat nog het gebruik, dat de onderhandsch opgemaakte akten van schenking door de geestelijkheid, op verzoek van belanghebbenden, worden geregistreerd [5]. De hierboven vermelde [6] beperkingen van het erfrecht van grond ten gevolge der gemeentelijke instellingen hebben ook op de testamenten en op de schenkingen betrekking.

De benoeming, de functiën en de verantwoordelijkheid der executeurs-testamentair (Arab. *waçí*, Mal. Jav. Soend. *wasi*) wijken in niets van de gewone regelen van de Moḥammedaansche wet af [7],

[1] Geschillen omtrent den vorm zullen daarom ook steeds bij den Europeeschen rechter moeten worden aangebracht. Aldus besliste o. a. de Raad van Justitie te Soerabaja, bij vonnis van 4 Juli 1855 (Tijdschr.: Het R. in N. I., dl. XII (1856), p. 106).

[2] Bv. ten aanzien der vraag of daardoor aan de legitieme portie is te kort gedaan. Zie vonnis van den Landraad te Batavia, dd. 25 April 1881 (Ind. Wbl. v. h. R. N°. 936.).

[3] Eindresumé, dl. I, p. 25, 28, 119, 191.

[4] Aldus beslisten het Hoog Ger. v. N. I., bij arrest van 20 Dec. 1855 (Tijdschr. Het R. in N. I., dl. XII (1856), p. 120) en de Raad van Justitie te Batavia, bij vonnis dd. 13 Juli 1872 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 480).

[5] Zie Hand. v. d. N. I. Juristen-Vereeniging, Jaarg. 1886, dl. I, p. 141.

[6] Zie boven p. 506 en v.

[7] Ten onrechte besliste de Landraad te Batavia, bij vonnis van 12 Juni 1865 (Ind. Weekbl. v. h. R. N°. 109), dat de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken geene voorschriften inhielden, omtrent de executeele, maar dat, volgens het Europeesche recht, wanneer niet de erflater aan de verschillende door hem benoemde

behoudens dat, naar de omstandigheden, ook hier de geestelijkheid of de Wees- en Boekelkamer het toezicht uitoefent, welke bedoelde wet aan den *qâdhî* opdraagt [1], en dat ten platte lande zoodanige executeurs-testamentair zelden benoemd worden. Wat de functiën der executeurs-testamentair volgens de Moḥammedaansche wet betreft, zoo zorgen de erfgenamen en subsidiair het dorpsbestuur, ook zonder speciale opdracht, voor de meest noodzakelijke maatregelen, welke na iemands overlijden moeten worden genomen ten aanzien van de goederen, en men verdeelt die, gelijk wij zagen, veelal in der minne; de begrafenis heeft onder toezicht en desnoods door de geestelijkheid plaats. Onverzorgd achtergebleven kinderen worden veelal door den een of ander geadopteerd [2]. Praktische bezwaren worden dan ook weinig ondervonden van het niet benoemen van executeurs-testamentair ten platte lande. Het familie- en dorpsverband is daar in den regel nog sterk genoeg om, vooral ten aanzien van de geringe boedels, welke gewoonlijk door de Inlanders worden nagelaten, de functiën der executeurs-testamentair overbodig te maken.

---

executeurs-testamentair afzonderlijke functiën had opgedragen, zij allen voor de geheele gestie aansprakelijk zijn. Daarentegen oordeelde hetzelfde college, bij vonnis van 6 April 1868 (Ibid. N°. 272), dat volgens bedoelde wetten, instellingen en gebruiken, de executeele eerst ophoudt, wanneer door den executeur rekening en verantwoording is afgelegd, en de boedel verdeeld, zoodat de termijn van art. 1007 Ind. Burg. Wetb. *juncto* art. 43 Ov. bij Inlandsche executeuren niet te pas komt, en bij vonnis van 26 Maart 1875 (Ibid. N°. 623), dat de legatarissen de actie tot uitkeering van het hun gelegateerde tegen de executeurs-testamentair moeten instellen, die, zich op ontoereikendheid van den boedel beroepende, dit moeten bewijzen. Vergl. Minhâdj aṭ-Ṭâlibîn, dl. II, p. 279 en v., 282.

[1] Moḥ. Geest. p. 10, en Ind. Stbl. 1828 N°. 46, artt. 3, 4, 5, 15, 16, 18, 19, 22, 25.

[2] Zie boven p. 490 en vv.

SAWUNEESCHE BIJDRAGEN.

DOOR

H. KERN.

(Vervolg van bladz. 196.)

SAWUNEESCH-NEDERLANDSCHE WOORDENLIJST.

A.

I. a'a, oudere broeder. Sumba *aja*, Sund. *aka*, *kaka*. — *a'a-ari*, broeders (eig. oudere en jongere broeders), neven.

II. a'a, stam van nga'a; z. d.

a'a-iki, pink.

ăba', brengen, aanvoeren, wegdragen, nemen.

abé, nemen. Mal. *ambil*.

abu; peabu, ontmoeten, samenkomen met iemand; *tābu* z. v. a. getroffen, overvallen te worden; *meda'u ja nge tābu ri adji*.

àdi, vastbinden.

adi, vloo; houtluis. Sumba *ngali*, worm?

adja, leer. Mal. *adjar;* ta-adja, discere, = Mal. *bĕladjar*.

I. àdji, regen. Omzetting van * *idjan* = UDJAN. Sumba *urang*.

II. àdji, trappen, stappen. Jav. *idak*, met omzetting.

àdju, hout. Jav. *kayu*.

ădo, neen: *ădo*, *bălu do ri ja nanide*, neen, ik had het niet vergeten; ook „niet", waar 't Fransch *non* gebruikt: *taroë au we ădo*, zijt gij moede of niet? Sumba *nda*, *enda*, Mak. *ta;* vgl. Oj. *tan*. — *ădo dai*, nog niet.

ădu, gal. Sumba *kapidu*, Jav. *ampĕru*, Mal. *hampĕdu*. Vgl. pădu

àga, span (van de hand). Sumba *pangga*.

agama, godsdienst. Uit het Mal.

àge, verdeelen. Verbasterd uit bage.

àgo, ĕgo, halen; *àgo nga'a*, haal 't eten! — nemen; afgenomen, z. v. a. minus: *ăpa àgo duwe*, vier minus twee. – *ngago*, medenemen: *dopūmu-jā ngago kuhi lamari-ja*, mijne vrouw heeft den sleutel van mijne kast medegenomen. — Vgl. Mak. *tago*, oplichten.

a g u, eene hoeveelheid uitmaken; *duwe duwe wari agu ăpa*, twee tweemaal maakt vier. Van **gu* = Jav. *gung?* dus *agu* = *agung?*
a h a, ingemaakt zuur. Van Mal. *átjar*.
à h i, ă h i, ĕ h i, één. Mak. *assi*, en vgl. Mal. *asing*.
a h o, naar iets kijken, gadeslaan.
I. a h u, navel. Omzetting van *uha*, Mal. *pusat*.
II. a h u, stamw. voor honderdtal; bijv. *hengahu*, 100; *duwengahu*, 200. Sumba *asu*, Mal. *ratus*, Iloko *gasut*.
a'i, vuur. Sumba *epi*, Mal. *ápi*.
I. a i, water. Oj. *air*. *Ai-loko*, rivierwater, zoet water. *Ai-mada*, bron; vgl. m a d a.
II. a i, vrouwenkleed. Jav. *ken*, Mal. *kain*. *Ai hilu*, sarong.
I. ā i, ā e, veel. O.Jav. *akweh?* *Peāi*, z. v. a. in groote menigte; *nara peāi adji*, men zal veel regen krijgen. *Peāiāi*, iets veel doen, en bijw.: in groote menigte; *hăla duwe peāiāi*, plant veel tuwakpalmen.
II. ā i, ā e, hand, = r u a i; d o ā i r a u. Eig. = Mal. *kaki?*
a i j ā ë, diep; diepte Eig. veel water (*ai* + *āe*).
a i d u, inktvisch.
à k a, de ribstukken van een boot.
ă k i, binden. Mal. *ikat*; m. omz.
a k o; p e a k o, met streken omgaan; kuren hebbende; (Mal. *bĕrtingkah*); *peako ani*, parten spelen, voor den gek houden.
ă l ā, reeds; *ăla ke penga'a amo adju*, heeft hij al geneesmiddelen gebruikt? Sumba *săla*, reeds; in vragende zinnen *săla ka*. Vgl. Mal. *tĕlah* en Oj. *tĕlas*.
ă l e, p e ă l e, afmaken. Andere uitspraak van 't vorige.
a l i, slagtand van een wild zwijn.
a l o, koppig, dwarsch, ondeugend.
a m a, vader. Sumba *ama*, AMA.
I. a m i, beleefd verzoeken. Vgl. Oj. *amwit*, Nj. *pamit*..
II. a m i, vastklemmen.
a m o, wortel; Sumba *uma*, Bisaya *gamút*. — *Amo adju*, geneeskrachtige wortel, geneesmiddel.
a m u, huis. Sumba *amu*, Mal. *rumah*. — *Pa àmu*, *pāmu*, te huis; *la àmu*, *lāmu*, naar huis. P e r ā m u, huizen; *hani dau p.*, iemand laten wonen, huisvesten.
a n a', kind; *ana' memone* (*momone*), zoon; *ana' mobĕni*, dochter. M e t a n a, geboren zijn; baren; *dau do metana*, vroedvrouw. Sumba *ana*, ANAK.

ăna, zes. Sumba *nomu*, Mal. *ănam*. *Ăna-nguru*, 60.

ana'iki, klein kind. Uit ANAK en *iki*, vgl. Florida *kiki*, klein.

I. ane, 't zeggen; *ane-no*, zijn zeggen; hij zégt. Sumba *pani* of *peni*, Mak. *ani*.

II. ane, doch, maar.

àne, de pokken. Vgl. lakăti.

anga-la'i, makker, gezel. Sumba *ăngu*.

ange, 't haar wasschen.

ango, afnemen.

ăni, rustig, genoegelijk; zich vermeien. Oj. *inak*; m. omz. *Mai, le ăni la tele*, kom, laten wij naar buiten gaan om ons te vermeien (te wandelen); *pehuri ăni*, zich verkwikken, bekomen (bijv. van vermoeienis); *kebala ăni*, liggen te rusten.

anja, school (van visschen); *anja anja*, heele scholen.

anji, vastgrijpen, onderdrukken.

anju, schildpad. PÀÑU.

ano, witte plekken op de huid. Jav. *panu*, Mak. *pano*.

anu, knecht, dienaar; ook nederige uitdrukking voor „ik."

ao (awo), kalk. Sumba *kapu*, Mal. *kápur*, Tagal. *apog*.

apa, in 't ongereede geraakt, bedorven, verwoest; vgl. woapa; wapa. *Taăpa ihi-ja*, mijn lichaam is onwel. Peapa, verwoesten, bederven. Vgl. Maori *ahatia*, door wat gedeerd? Samoa *afaina*, vermoedelijk van APA, wat. Vgl. Jav *ora ngapaha*, en zie nga.

àpa, wordt verklaard met Mal. *gabah gabah*.

ăpa, vier; ăpanguru, 40. Sumba *patu*, Sund. *opat*.

àpe, touwdraaien.

apu, ăpu, kleinkind; ăpu mone, grootvader; apu nui, overgrootvader. Sumba *apu*, *ăpung*, grootvader. Bisaya *apú*, kleinkind; *apuhán*, grootvader of grootmoeder.

are, rijst in 't algemeen; are măda, padi (eig. onrijpe rijst). Jav. *pari*.

àre, trekken. Vgl. Jav. *tarik*.

ari, jongere broeder of zuster. Sumba *eri*, Oj. *ari*.

aru, ach! och! Jav. *adu, aduh*.

āru, acht. Sumba *walu*, UALU.

ăru, pot, pan; *ăru hengi*, braadpan. Sumba *urung*, Bikol *koron*, Sang. *kuring*, Mak. *uring*.

aru-kadji, stamper. Mal. *alu*.

àta, het gekapte, gehakte, afgesneden; *adju nade àta-ja*, dit hout heb ik gekapt.

ato, bezinksel, droesem.
àtu, rups, worm.
au, vnw. 2 ps. enk. Sumba *kau-*, Oj. *ko*, Mal. *angkau.*
awa, walgen.
awe, op zijde duwen.
I. **awu**, stof; *awu kepo*, buskruid. Sumba *awu*, Mal. *abu.*
II. **awu**, schimmel (wit paard). Kan = *awu*, stof zijn; vgl. Sumba *djau*, Jav. *dawuk*, maar ook 't volgende.
àwu, grijs van haar; grijshaar. Sumba *uwa*, Jav. *uwan*, m. omz.

B.

bàba, kort, niet hoog. Sumba *kabăba*, *kebaba.*
bada, dier, beest. Mal. *binatang.*
I. **bădi**; **kebădi**, schrikachtig; onthutst, verrast; *kebădi dăka*, komt onverwachts; *takebădi*, verschrikt.
II. **bădi**, zuur; *lăka tabadi*, het smaakt zuur.
bădja, asthma.
bădji, **bĕdji**, **bĕhdji**, slaap; slapen.
badju, baadje. Uit het Mal.
I. **bado**, kraal, stal. Mak. *bara.*
II. **bado**, in *àmu bado*, gevangenis; *dau do bado*, gevangene. Uit Jav. *bandan.*
badu, 't blaffen.
bàdu, blind. Mal. *buta;* m omz.
bage, **bagi**, aandeel; **pebage**, **pebagi**, verdeelen. Uit Jav. *bage*, *bagi.*
băgi, wegjagen.
I. **baha**, wasschen. Sumba *basa*, nat; *pabasa*, iets wasschen. Mal. *basah.*
II. **baha**, lezen; *T. dei tabaha* T. houdt van lezen. Uit Mal. *batja.* Synoniem is **le**, **lee**.
bahiu, schaal. Uit Mal. *basi*, doch wat is *u?*
bahu; **kebàhu**, bezweet; *ai kebàhu*, zweet.
băhu, **bĕhu**, zat, verzadigd. Sumba *bisu*, *embisu*, Oj. *bĕsur*, Day. *bĕsoh.*
bai, gezwel; *bai ladagoro*, kropgezwel.
băka', z. v. a. "stuks" bij de optelling van bepaalde voorwerpen; bijv. *duwe băka wodilu*, twee ooren.
baku, **bagu**, bank. Uit het Portug.
bala; **bala-bala**, gezwind, gauw.

b ă l a', breed, ruim, plat; lap, vierkant stuk stof; *băla do pudi*, wit goed; *băla papa*, schrijfbord; *b. adju*, houten plank; pĕbala, wijd (open zetten); bijv. *boke p.*, zet wijd open! *Kebăla*, vlak; plein. Sumba *bĕlar*, *mbălăr*, breed; Oj. *wĕlar*. — *Băla* ook z. r. a. „stuk” bij de optelling van zekere voorwerpen; *djala hebăla*, één net. — Sumba *wăla*.

b a l e, terug, omgekeerd; echter. Sumba *beli*, omgekeerd. Mal. *baliq*. P e b a l e, vergelden.

b ă l i r a i, b ă l i r a e, morgen; *màda b.*, morgen avond; *djemĩãe b.* morgen ochtend.

b a l u, weduwe of weduwnaar; *bĕni balu*, weduwvrouw, Mal. *balu;* WALU.

b à l u, b ă l u, vergeten; *tabàlu au*, gij zijt iets vergeten. Sumba *bulang*, *mbulang*, vergeten; *ĕmbula*, suf.

b à n g a, b ă n g a, stom; dom; *dau b.*, een stomme. Sumba *kambanga*, stom, dom.

b ă n g a m u, gehuwd; huwen; *tabangàmu*, te huwen. Verbasterd uit *măngàmu*, Sumba *menguma*, huwen. Vgl. Jav. *omah-omah*, enz.

b a n i, moedig, daper; durven; *dau do bani*, een dapper man; *beni do*, lafhartig; niet durven. Sumba *beni*, Oj. *wáni*.

I. b a r a, gast. Mal. *warang*, makker, genoot, Oj. *winarang*, echtgenoot.

II. b a r a, kant, windzijde.

III. b a r a, goederen, waren, dingen. Jav. *barang*.

b à r a, benauwd, eng, in 't nauw.

b a r a k a, doos; *b. runa'i*, tabaksdoos. Vgl. Jav. *warongka*.

b a r i, gebroken, in stukken. Sumba *béra*.

b e b e, eend. Uit Jav. *bebek*.

b e b o, been (lid des lichaams).

b e h i of b ĕ h i, ijzer. Sumba *wĕsi*, *bĕsi*, Jav. *wĕsi*.

b e k o, kreupel. Vgl. Jav. *bĕngkuk*, Day. *bingkok*, krom, en Sumba *kendjeko*, kreupel, met Mak., Bug. *djeko*, krom.

b ĕ n g u, z. v. a. „stuks” bij de optelling van bepaalde voorwerpen; bijv. *duwe bĕngu wela*, twee stuks kapmessen; *hebĕngu kepòke*, één lans; *hebĕngu ketaka*, één bijl.

b e l a, weerlicht, bliksem. Sumba *bilak*, Bug. *bila*, Samoa *uila*.

b ĕ n i, in samenstellingen: vrouw; *bĕni balu*, weduwvrouw. Sumba *wini*, Oj. *bini*. Vgl. *mobĕni*.

b e t e (of b ĕ t e?), uitgevallen, ontbloot. Vgl. Sund. *bĕte*, opengebarsten?

b o, gat. Sumba *kobu*, Sund. *bobok*, Mak. *bobo*. — P e b o, een gat maken.

b ò b o, nat.

b o k e, open; openbaar; uitgebreid. Sumba *boë*, geopend; Mal. *buka*.

b o l e, vetatiefpartikel; *bole bălu*, vergeet niet! Vgl. Sund. *olah*.

b o l o, verzinken; *tabolo*, verzonken; *dau do made tabolo dahi*, een in zee verdronkene.

b u (ook b o en b ĕ) in b u d a i en b u l a u, q. v.

b u b u en b u b u - d a r a, boos, toornig; toorn, woede, afkeer.

b u - d a i, noordkant; van b u en d a i = r a i, land.

b ū d j u; *dau do budju*, iemand die aan iets tornt. Jav. *ambodjod*, uit elkander halen?

b u e, z. b u w e, »stuks« bij de optelling van bepaalde voorwerpen.

b u i, neergevallen; nederstorten. P e b u i a n a', miskraam.

b u i - g a u, sardijntjes.

b u k i, schrijven.

b u k u, boek. Uit het Holl.

b u - l a u, zuidkant. Van b u en l a u, zee.

b u l e, voorhanden zijn; *pune bule do pa ja*, dat heb ik niet in voorraad. Ook met andere constructie »hebben«: *bule dado ja nga djara*, ik bezit geen paard; — *bule do hehi do muri*, er is niets dat groeit, z. v. a. er kan niets groeien. *Bule do henge*, gedachteloos. Oj. *ulih;* vgl. Mal. *bolih*.

b u n u', vallen.

b u w e, b u e; z. v. a. »stuks« bij de optelling van bepaalde voorwerpen: *hebuwe abu*, één woord; *duwe buwe namada*, twee oogen; — toegift; toenemen, vermeerderen. — Vgl. K e b u w e. Mal. *buwah*.

b u w i, emmer; sproeien; sirammen; *tabuwi*, te (be)gieten: *bole bălu tabuwi*, vergeet niet te (be)gieten. Sumba *buri*, overgieten.

D.

d a b o, dichtdoen. Sumba *pĕndubi*.

d ă b u (d ĕ b u), suikerriet. Sumba *tibu*, Jav. *tĕbu*.

d a d o, nog niet; *ka'u dado*, nog niet gekamd. Sumba *ndedi*.

d a g a, handel; *dau daga*, handelaar. Sumba *dangga*, verkoopen; Jav. *dagang*. — P e d a g a, 't handel drijven.

I. d a h i, (d a h e), zee; strand. Sumba *tasi*, zeestrand; TASIK.

II. d a h i, wegen. Mal. Chin. *datjin*.

I. d a i, genoeg; met ontkenning: niet genoeg, niet voldoende, niet

geheel: *mea dado mu'u ne dai*, de pisang is nog niet geheel rijp; — kunnen, in staat zijn: *dai do ja tadăka*, ik kan niet komen. — Pedai, iets machtig zijn: *pedai li Hawu*, Sawuneesch kennen; — afdoen, berechten: *p. hala*, misdaden berechten; — maken: *pedai wapa ngara dau*, iemands naam bekladden, belasteren. Roti *dai*, genoeg.

II. dai, dei, genoegen, lust; van iets houden. Vermoedelijk het zelfde woord als I. Deijera, deiera, fraai; aangenaam; lekker.

III. dai, dei, drek, vuiligheid; *dai hàbu a'i*, roet. Sumba *tai*, Jav. *tahi*.

da'i, dai, onder; *pa da'i*, onderaan; *dàlu pa da'i*, onderbuik; *dara da'i*, in 't benedengedeelte, onderin.

dăka, komen. Sumba *tăka*, Jav. *tĕka*. — Pedăka, afloop.

dăle, doorslikken; opzuigen. Mal. *tălan*.

I. dălu, dălu manu, ei; *dălu manu bebo*, kuit van 't been. — Sumba *telo*, Mal. *tĕlor*, Oj. *hantĕlú*.

II. dălu, buik.

dàmu, zolder.

dana, begraven; pedana, begraven, begraving. Sumba *tana*, Jav. *tanĕm*.

dange, aanstonds, dadelijk; *nane dange*, nu.

dani; zie ru-dani.

dano, aanhooren.

dăno, dĕno, bekruipen.

dàpi, mat. — Jav. *lampit*.

dara, binnen, in; *la dara*, Engelsch „into"; dara rai, in 't land, binnen'slands; *pa dara tau*, binnen 't jaar, in den loop van 't jaar. Sumba *dalu*, Jav. *dalĕm*. Vgl. RA.

dara hewai, hanespoor.

dăra, dichtbij; weldra; *hedara*, dichtbij.

daràba, handpalm.

I. dari, slijpen; *wadu dari*, slijpsteen. — Sumba *deli*, *watu deli*.

II. dari, touw. — TALI.

III. dari, dare, graf; *rai dare*, begraafplaats. — Mak. *djera*.

dau, dou, mensch. Sumba *tau*, Mak. *taü*, Tagal. *tawo*. — *hedau*, iemand; *hedau hedau*, ieder.

da'u, vrees; meda'u, bevreesd. — Oj. *takut*, *matakut*.

de, deze, dit, in *ti de*, hier; enz. Zie nade.

dede, opnemen, beuren, nemen.

deda, z. dida.

delo; pedelo, laten zien, toonen: *pedelo pa ja ai loko punane*, laat mij dat drinkwater zien. — Vgl. Jav. *tela?* of *dĕlĕng?*

deniade, hart. Bevat **ade* = Mal. *hati.*

I. dere, trom.

II. dere, zacht.

de'u, slaan; *deu a'i*, vuurslag.

di, 1 ps. mv. Ook *ji*. Uit een volleren vorm *kădi.*

dida, deda, hoog. — Sumba *dita.*

didi, wand. Mal. *dinding*, Mak. *rinring.*

dije, borst, gemoed; *dijè nga*, behagen hebben aan.

I. dimu, algemeene naam van komkommerachtige gewassen. Jav. *timun.* — *Dimu dana*, watermeloen. *Dimu poro*, komkommer.

II. dimu, 't oosten; oost. – Sumba *timu*, Mal. *timur.*

dinga; ana dinga, aanbeeld.

diri; pediri, spreken, zeggen, verhalen; *li pediri*, verhalen Vgl. iri.

dja, uur. Uit Mal Perz. *djam.*

djabata, brug, braggehoofd. Uit Mal. *djambatan.*

djăgă, werken; werk, arbeid, ambacht. — Njăgă, maken: *njăgă pewòje*, maak het beter.

djala, net; het net uitwerpen; *djala we au!* werp het net maar uit! — Sumb *djala*, Mal. *djala.*

djàla, djăla, trap, stap, tred; *kàba-djàla*, voet.

djalai; *rai uăru djalai* verklaard met „sedert Januari."

djăle, vertrapt; vertrappen. Andere uitspraak van *djàla.*

djàma, schijnt „alsdan" te beteekenen.

djami, bosch, struikgewas. — Mal. *djărami*, Jav. *dami.*

djàna; *tadjana*, zinken.

djanelo, op zijn gemak, rustig.

djàni, djăni; *medjăni*, zwaar, ijverig. Sumba *merana*, vlijtig.

I. djara, weg; ook ru-djara, ro-djara, loro-djara; z. d. — Mal. *djalan.* — *Djara kàpa hàbu*, per stoomschip.

II. djara, paard. — Sumba *djara*, Jav. *djaran.*

djari, beginnen.

djaro, prikken.

djata, spinnewiel. Verbastering van Mal. *djantĕra*, gelijk ook Sumba *datăr. Djata wangu*, spinnen.

djau, djou, ver; pedjau, maken dat iets ver is, en bijw. *păhi pedjau*, werp het ver uit. — Sumba *mĕrau*, Mal. *djáuh*, Jav. *doh.*

dja'u, naald; naaien. — Mal. *djarum*, Jav. *dom.*

dje, daarop, en dan, en toen, voorts. — Sumba *dja*, dan.

djĕdi, djădi; *mĕdjĕdi*, *mĕdjădi*, zitten. — Sumba *mĕndidi*, vgl. Jav. *anduduk*.

djĕmiāi, djemiāe, djimiāe, ochtend. Vgl. jemiāe. *Ai* vermoedelijk = Mal. *hari*, dag.

djĕru, limoen. — Sumba *djarik*, *djeriku*, Jav. *djĕruk*.

djiu, 't baden; pedjiu ai, een waterbad nemen: *ăla ke au p.* hebt gij reeds een bad genomen? — Mal. *dĕrus*, Oj. *dyus;* Sumba *padisu*, 't baden.

djo, vooruit! *djo we*, vooruit maar! — Jav. *adju*, *ayun*.

djoro, wassen van den vloed (?).

djudju (djudje); pedjudju, aanwijzen, aanduiden, aangeven, aanbieden; *dau do p.* aanwijzer; *dau do pedjudju mada-djara*, wegwijzer. — Jav. *duduh*.

djue, pedjue, bevelen.

djuka; zie juka.

dju'u, gras. — Jav. *dukut*, *dukut*, Mak. *ruku*.

I. do, niet: *dăka do no*, hij (of zij) komt niet; *bani do*, niet dapper, laf. — Sumba *da*, Oj. *tan*, en Mak. *ta* in samenst. Vgl. ădo.

II. do, betrekk. vnw. en voegw. Soms expletief, schijnt het. — Oj. *ta*, *tang*.

III. do, vraagpartikel, in waarde = Jav. *apa: do tui?* is het lang? *do kako ja, we do ădo?* zal ik gaan, of niet?

IV. do, z. v. a. doch, en(?). Vgl. Oj. *ndah*(?). Misschien één met III. do.

dobo, gat. Vgl. bo.

doboho, slang.

dobotabu, Nibungpalm.

dodo, z. v. a. *do ădo; oö*, *we dodo oö?* wilt gij, of wilt gij niet?

doë, pedoë, roepen.

doï, geld. Uit het Holl. *duit*.

dóka, tuin, haag; *dòka kebao*, karbouwenkraal. Vgl. Sumba *woka*, tuin, en *oka*, omheining.

dolila, vogel. Eig. wat vliegt, vlieger. Vgl. lila.

domingu, week. Uit Portug. *domingo*.

donahu, suiker, stroop; *donahu oni*, honig. Vgl. oni.

dòno, slaaf.

dopāmu, huisvrouw. Eig. „die tehuis (is)"

doro, donder. Sumba *kenduru*.

dudu; do dudu, grof.

du'i, oud, versleten: andere uitspraak van tui.

d ù k i, afdingen. Vgl. Jav. *tuku*.
d u r u, voorsteven. Vgl. u r u.
d u t u, 't volgen; p e d u t u, volgen, vergezellen; *nadu do p.*, wie (is het) die vergezelt? Jav. *tutur*.
d u w ā i, d u w ā e, vorst, heer; *dau d.*, hoofdman, vorst. Uit *duwa*, Oj. *tuhan*, en *āi*, groot?
I. d u w e, d u e, twee; *duwenguru*, 20; *duwengahu*, 200. — Sumba *dua*, Mal. *duwa*, Mak. *ruwa*.
II. d u w e, wijnpalm. Mal. *tuwaq*.

E.

ĕ g o = ă g o.
e h o, schuren. Mak. *keso*.
ĕ l e, verdord; *ĕle ĕle*, geheel verdord. Misschien niets anders dan eene slechte uitspraak van i l a; z. d.
ĕ m o, koorts; *taĕmo*, de koorts hebben; *pŭda' taemo*, koortsziekte.
e r a, er zijn; *era dau menu'o*, er is een dief; hebben: *kepuwe adju do era raimao*, boomen die schaduw hebben; in deze bet. meest met *nga* geconstrueerd: *era le au nga ana'*, ik heb ook kinderen; — plaats: *era mĕdjàdi*, plaats om te zitten, zitplaats; *era bădji*, ligplaats, slaapstede. — Ibanag *egga*, er zijn; hebben.

G.

g a d i, ivoor. Sumba *geding*, Mal. *gading*.
g ă d j u, mank. Jav. *kĕdju*, stram.
g a h a, gans. Uit Mal. Sansk. *hangsa* (vgl. voor de *g* het Day. *gasa*), of uit het Holl.
g a l a g a r a i, afdak.
g a l a, z. m e g a l a.
g à n i, schimmel (uitslag).
g a r u a'i, lucifer. Uit het Mal. *garut*, *garuk*, krabben, en *a'i*, vuur.
g a u; m e g a u, gapende.
g e h a r a, arm (bijv. nw.).
g e r i, paal, mast.
g ì t e, knijpen. Wisselvorm van *kati*, m. omz.
g i t u, afsnijden. Omzetting van *guti* met wijziging van beteekenis?
g l ā, drinkglas. Uit het Holl.
g o ' e, aanraken.

gòle; tagòle, losgelaten, los; losgaan; *hurihari wawi t.*, alle varkens loopen los.

gui, rotting, zweep. Vgl. Sumba *iwi*, Mak. *uwe*.

gunu, gew. kolo gunu, schouder. Sumba *kondu*.

guti, schaar; knippen, scheren. Sumba *gunting*, GUNTING.

guru, leermeester. Uit Mal. Skr.

H.

hā, zegel. Uit Mal. *tjap*.

hàbi, herstellen; *tahàbi djala-ju*, om mijne netten te herstellen.

habu, zeep. Uit het Mal.

hàbu, damp, stoom; *h. rai*, mist, doom; *kàpa h.*, stoomschip. Mak. *sáu*.

hădapa, voorzijde. Ontleend aan Mal. *hadapan*.

hadi, doch, maar.

ha'e, ha'i, rijzen, stijgen; *ha'e dahi*, het is vloed. Mĕnja'e, mĕnja'i, bestijgen, berijden, *djara m.*, rijpaard. Sumba *sa'i*, Tagal. *sakay*, Toumbul. *sake*.

hagu, sago. Uit Mal. *sagu*.

ha'i, schade. SAKIT.

hako, maken, uitmaken, opleveren; *ăhi nga ăhi hako*, één en één maakt twee; *hako tangi*, schreien; — trachten: *tahoko ko ja*, ik zal eens trachten, beproeven.

haku, zak. Uit Port. of Holl.

hăku, hăko, maat; meten: *haku peije!* meet goed! Sumba, Mal. Tagal. *sukat*, m. omz.

hala, fout, misslag; misdoen. Pehala, twist; onlusten. Sumba *djala*, *padjala*; SALAH.

hăla, plant; planten, poten (boomen, tabak).

hame, aannemen.

I. hami, als, in hami nami, als welke? hoedanig? hoe? (Vgl. de Jav. uitdrukking *kados pundi*). Uit *hami*, Sumba *sama*, Mal. *sama*, gelijk, en nami, z. d.

II. hami; pehami, wrijven.

hāne, hāni, laten liggen, laten. Hoe is de verhouding hiervan tot Roti *hani*, wachten?

hanga, spleet; kloof, afgrond, ravijn.

hangi; zie hengi.

hango, Pepaja; *wò-hango*, Pepaja-vrucht. Vgl. Mak. *tangang*.

hao, schoot. Verwant met Oj. *kisapwan*, schoot, st. *sapu?*

hapa, hagedis.

hapè, tot (aan, *la*). Uit Mal. *sampei.*

hapi, rund. Mal. *sápi.*

hàpo, pehàpo, ontmoeten; ontmoeting. — Sumba *sambur* en vgl. Jav. *tjampuh*, en *tjampur.*

hăpo, doorgebroken; afgedaan, beslist. Vgl. Mak. *tappu* en Jav. *kĕmput*, *puput.*

hari, alsook: hari nga, samen met, alsmede; hari-hari (hare-hare), alle. — Oj. *sari-sari*, Timor *al-al.*

hàro, hàru, keukenzout; *tahàru*, zout in smaak; *laka tahàru*, het smaakt zout. — Jav. *sarĕm.*

Hawu, Sawu. Sumba *Sau.*

I. he, duidt de eenheid aan in samengestelde namen van hoeveelheid, = Sumba *sa-*, Jav. *sa-*, *sĕ;* heuwe, hebuwe, een stuks; hewue, één; Sumba *seau*, *sou*, Mal. *săbuwah;* henguru, 10; Sumba *sakembulu*, Mak. *sampulo*, Bikol *sangpolo;* hengahu, 100, Sumba *sangasu;* hetàba, 1000.

II. he, wat? Afwijkend in beteekenis van Toumbul *sei*, Bataksch *ise*, Fidji *cei*, wie?

III. he, cent. Uit het Holl.

hebadja, bidden. Sumba *sambajang.* Verbasterd uit Mal. *sĕmbahjang.*

hedai, vleesch. Toumbul. *sĕra*, Bisaya *soda.* Etymologisch = Jav. *sĕdah* en verwant met Jav. *tĕdah.*

hedăka, dichtbij, nabij, bijna. Mal. *dăkat.*

hedawa, opgegeven als „zwavel”, doch het zal wel „salpeter” wezen. Mal. *sĕndawa* (uit Skr. *saindhawa*).

hedori, glad.

hedu'i, hinder, last, kommer, leed; bekommerd. — Sumba *senduku;* uit *sĕ*, *sa*, en Mal. of Jav. *duka* (uit het Skr.).

hegàli, struikelen.

hegege, op den rug dragen.

hegudu, alles wat dient om te bedekken; vert. van Mal. *túdung.* Jav. *kudung.*

heguru, omslaan van een vaartuig.

hĕgi, pehĕgi, scheiden.

hehi, wat ook, 't een of 't ander. Uit *he* en *hi* = *ăhi;* z. d.

hekahi, getuige. Uit Mal. of Jav. *săksi* (Skr. *sākshī*).

hekoko, dorst.

hekola, school. Uit het Portug.

h e k o t a, stijf.
I. h e l a, zadel. Uit het Portug.
II. h e l a, Islam; *dau Hela,* Muzelman. Mal. (Arab.) *salam.*
h e l a g i, tamarinde.
h e l a m a, heil. P e h e l a m a, heelen, zaligmaken. Mal. (Arab.) *salámat.*
h e l a p a, schoen. Oogenschijnlijk hetzelfde woord als Jav. *salĕpa*, koker.
h e l e, p e h e l e, schermen. Mal. *silat.*
h e l e o, zien; *hăko ko ri ja taheleo,* laat mij eens zien! P e h e l e o, laten zien, doen zien. Vgl. l e o.
h e l e t i, bovendrijven.
h e l o t o, slot. Uit het Holl.
h e l u w a, rib.
h e m a, licht (niet zwaar).
h e m a l a, zwaard, sabel, degen. Verbasterd uit Sumba *sapada,* uit het Portug.
h e m a n g a, ziel. Sumba *semangu,* ziel; Mak. *sumanga,* Mal. *sumangat*, levensgeest.
h e m a, h e m e, antwoorden. Sumba s e m a.
h e m o l e, begeerte; begeerig zijn; gulzig; *dau do hemole*, gulzigaard.
h e n a of h e n a t a, opvangen.
I. h e n g a, adem. Vgl. Day. *usĕng.*
II. h e n g a, hoeveel, hoegroot; eenige.
h e n g à d u, kus, kussen.
h e n g e, bewustzijn; indachtig zijn; dunken; *henge ri ja,* ik herinner mij; *henge loro,* wensch. *Pehenge,* herinneren; beraadslagen. Bug. *senga,* gedenken; Roti *sanga*, willen.
h e n g ă b i, bedekken. Jav. *singĕbi* (pass).
h e n g i, h a n g i, braden, bakken. Sumba *songu;* vgl. Maori *hangi,* oven.
I. h e o, negen. Sumba *siwa,* SIWA.
II. h e o, vloek. P e h e o, beëedigen, laten zweren.
h e p a k a, tjampaka; *wilabunga h.,* de tjampakabloem. Uit Mal. Jav. (Skr.) *tjămpaka.*
h e r a n i, Christen; *dau h.*, een Christen. Uit Mal. *sĕrani.*
h e w ă k a, rasch, gezwind.
h e w a l a, verandering; ander; *dau h.,* een ander. Jav. *sawala,* geschil.
h e w a n g a, neus.
h e w a r i, eenmaal. Uit *he* en *wari.*
h e w i n a, te binnen schieten, in de herinering komen; *hewina do ri ja,* ik herinner het mij niet.

hewoka, handig, vlug.

hi, strik. Sumba *siru*.

hianga, gezel, makker. Sumba *angu*.

higa, machtig. Toumbul. *siga*, krachtig; rijk; Oj. *maniga*, fier, triomfantelijk.

higi, mannensarong. Sumba *singgi*. Misschien ook verwant Jav. *sigi*.

hikuhi, sloep, schuit. Uit Mal. (Holl.) *sĕkotji*.

hila, reus.

hili, Spaansche peper. Mal. *tjili*.

hilu; ai-hilu, vrouwenkleed. Uit *ai* (Jav. *ken*) en *hilu*. Sumba *lau*, vrouwenkleed.

hina, Chineesch; *dau Hina*, Chinees.

hine, hier. — *Nehine*, deze (verleden).

hiri; pehiri, aanspreken. Vgl. iri.

hiʼu, wo-hiu, winkelhaak. Jav., Mal. *siku*.

hiu, scheuren.

hiwu, aardvrucht in 't algemeen; hiwu Butu. obi; huwi Djawa. batatas. Sund. *huwi*, enz. met omz.

hoe, howe, doof; *dau h.*, een doove.

hogo, gaar; gaarmaken, koken; *dau hogo ngaʼa*, kok. Vgl. Mak. *[illegible]*, Bug. *[illegible]*' of Jav. *[illegible]*'

hòpe, mand; scheede.

hora, hore, wegwerpen; uitwerpen bijv. 't anker; *[illegible]*, hanneling. Sumba *[illegible]*

horodàdu, soldaat. Uit het Portug.

horu, afsluiting. Jav. *[illegible]*.

hu, punt, spits. Sumba *[illegible]*.

huba, vergiffenis, verschooning. Pehuba, genade.

hubu, wiek van eene lamp. Jav. *[illegible]*.

hude, achtervolgen.

I hudi, weinig, een beetje; *hudi hudi*, langzaam, [illegible] Vgl. udi.

II. hudi, omheining.

I. huhu, borst, *ai huhu*, melk; *[illegible]*, aan de borst zijn, zuigen. Pehuhu, doen zuigen, zoogen; *[illegible]*, zoogmoeder, min. — Sumba *[illegible]*, borst, *[illegible]*, melk.

II huhu, afstammeling; afstamming. Misschien oorspronkelijk een met het vorige, [illegible] Mal. *[illegible]*, staat.

huli, tahuli, van den rechten weg afgaan, dwalen = Mal. *[illegible]*.

I. h u n i, verborgen. P e h u n i, verbergen. Voor *uni*, *wuni*, Oj. *wuni*; Sumba *kawini*.

II. h u n i, doorn. Voor *uri*, Oj. *rwi*, m. omz.

h u r i voor u r i, in *pehuri àri*, bekomen, bekoelen.

I. h u r u, fakkel, toorts. Sumba *sulu*, Jav. *suluh*.

II. h u r u, ruil; p e h u r u, ruilen. Uit het Mal. *urup*, met *h* vóór de *u*.

h u t a - n j i u, sproet. Sumba *ngandu-koku* (*koku* is „kokos", gelijk Saw. *njiu*; *ngandu* bet. tand).

h u t i, lek; vloeien, uitvloeien.

h u t u, in *hutu-hàmu*, kam. Vermoedelijk voor *utu*, Mal. *kutu*; dus eigenlijk „luizekam".

h u w e, gereedschap (eig. iets?).

I.

i h i, inhoud, lijf; *ihi tudi*, lemmet van een mes. Sumba *isi*, Oj. *isi*.

i h i a n g a = h i a n g a: z. d.

i j a, i a, kennen, weten; kunnen; *ia do ja*, ik weet niet; *ia do ja mĕnja'e djara*, ik kan niet paardrijden.

i j e, i ē, j e, mogen, moeten, kunnen: *ije do au*, gij moogt (of moet) niet; *je maï dănge*, (ik) moest dadelijk betalen: *do do ije?* kan het niet? — goed: *djara do ije*, een goed paard; *rĕngi ije*, hoor goed! P e ï j e, iets goed of beter doen, verbeteren, herstellen, genezen (trans.); ook bijw.: *tahàke peïje*, moet goed gebonden worden. — Sumba *ija*, in *ija ka tunanu*, goed zoo.

i k i, klein; vgl. a'a i k i en a n a' i k i.

i l ā, verdwenen, teloorgegaan, vernield. Oj. *hilang*.

i l u, speeksel. Jav. *idu*, Bataksch *idjur*, Nias *ilo*.

i n a, moeder; *ina-ja*, och arme! ach! Sumba *ina*, INA.

i n i, in *lare ini*, verhuizen; *nun'ini*, wijken. P a ï n i ă n i, steunen, leunen.

i r i = d i r i. P e ï r i, zeggen.

i u, i j u, haai. Sumba *iju*, Oj. *hyu*.

J.

j a, 1 ps. enk. Sangir *jà*, Iloko *si ak* en *ak*, Iban. *ak*, Mak. *à*.

j e = d j e.

j i = d i.

j e m i ā i = d j e m i ā i.

j u k a, d j u k a in *djuka lodo,* zingen; *tulu tadjuka lodo*, help mee-zingen; *madjuka lodo; mai we m. l.* kom laat ons zingen. Is het een verbasterd Jav. *ñuka?*

K.

k à b a, komt voor in ettelijke samengestelde uitdrukkingen. Evenzoo Sumba *kăba,* als welks bet. wordt opgegeven »omhulsel«; vgl. w o k e p u'i.

k à b a - d j à l a, voetstap, spoor.

k à b a - h u r u, lepel. Sumba *surol,* Jav. *suru.*

k à b a - r a n g a, wang.

k ă b a o, k ĕ b a u, karbouw. Sumba *karamboa.*

k a b u, borst. Mak. *kambu,* hart; ook Sumba *kambu,* buik?

k a d e r a, stoel. Uit het Portug.

k ă d i, opstaan. P e k ă d i, wekken; zeilen.

k a d j a, rijk; *do kadja,* (wie) rijk is; *ta do kadja,* rijkdom. Uit Mal. *káya.*

k a d j i, stijfsel. Uit Mal. *kandji.*

k ă d j i, fijnstampen; *k. kenana*, siristamper.

k a h i a, arm, deerniswaard. Uit Mal. *kasihan.*

k a k o, gaan; *nadu do kako la ni*, wie (is het) die daar heen gaat! *kako*, *meningi ai loko*, ga, vraag drinkwater; *ja do takako*, ik zal gaan; *dau takako,* iemand op reis.

k a l a i w ā, k e l a i w u, bamboe. Vgl. Sumba *au*, Mal. *áwe.*

k a l e, zoeken, trachten te vangen. Vgl. Jav. *alap*, Tagal. *hanap.*

k à l u, geldschuld.

k a o, k a 'u, krabben; kammen; *kau dado,* nog niet gekamd. Sumba *kāu*, Sund. *kaüt*, krabben. Verwant Bisaya *kagu*, draad kammen, alsook Dayak *kahut*, verward, ongekamd; voorts Mal. *karuq* en Jav. *kĕrug*, *kĕrog.*

k à p a, schip, in *k. hàbu*, stoomschip. Sumba *kapal.* Uit het Mal.

k à p e, aangrijpen; *dau do kàpe*, aangrijper.

k a p o, k a p u, roet, zwarte aanslag; aangebrand; verbranden. Sesake, Fate *kapu*, Aneityum *gap,* vuur. Schijnt verwant met Oj. *apuy*, vuur.

k à r i, schrap, streep. Sumba *karet*, Mak. *kari*, Bug. *kĕri.*

k ă r i, wanneer, indien.

k a r o, zak. Uit Mal. *karong.*

k a r u, garnaal; kreeft. Sumba *kurang*, Maori *koura;* uit prefix *kĕ* en UḌANG, met omz.

k a t e, knijpen. Sumba *kati*, bijten, Fidji *kati*, Maori *kakati*.
k à t u, k ĕ t u, hoofd. Sumba *katiku*.
k a w a, hengel, vischhaak; *adju kawa*, hengelroede. Ibanag *kawal*. Vgl. Mal. *káil*, dat uit *káyal*, *káwal* kan ontstaan zijn.
k a w u, z. k a o.
k e, wel, al, reeds; *bani ke ja*, ik durf wel; *ăla ke*, bereids, reeds. Sumba *săla ka*. In vragen = Mal. k a h. Aan 't begin eener zinsnede: indien; Mak. *ka*. Sumba *dja ka*. In dit laatste geval ook *ki*.
k e a, schreeuwen. Sumba *kajàka*.
k e b à b o, vet.
k e b ă d i; z. b ă d i.
k e b a k e, pens.
I. k e b a k i, onvruchtbaar (van vrouwen). Mak. *bikasa* onvruchtbaar (van land).
II. k e b a k i, tor.
k e b a r a, sprinkhaan. Sumba *kabalang*, *kabala*, Jav. *walang*.
k e b e b a, vlinder, *kabèba*; vgl. Fidji *bebe*, Samoa *pepe*, Maori *pepepe*, en ook Mak. *pipi-pipi*.
k e b i r u, voorraad, mondkost.
k e b ò k o, ('t net) ophalen; verzamelen; troep; *kebòko dau*, bende. Vgl. Mak., Bug. *bokko*, goed gevuld.
k e b u i, katjang, boontjes.
k e b u t e, meel.
k e b u w e prijs, bedrag. Van *buwe* = *wue*, Mal. *buwah*, of Oj. *bwat?*
k e d a g o, bestand, volharden, volhouden. Jav. *kĕduga?* vgl. echter t a g o.
k e d ă k e, kikvorsch. Uit Mal. *kataq?*
k e d à k o, tikken.
k e d a n g a, rechter(zijde); *ti k.*, rechts. Jav. *tĕngĕn*, rechter; Maori *tonga*, zuid.
k e d i ' i, strak, stijfgespannen.
k e d i k i, oogenblik; *hekediki*, een oogenblik.
k e d i u, draaiend (?).
k e d j o, in *kako kedjo*, teruggaan.
k e d j ò b o, kampong. Vgl. Sumba *endjobu*, inham.
k e d j o w e, k e d j a u, k e j u, muis, rat. Sumba *kalāu*, Fidji *kalavo*, Aneityum *gedo*, Sesake *kusuwe*, Mota *gasuwe*, doch Mak. *balawo*, Day. *balawau*.
k e d j u n g a, achterzijde; *la k.*, naar achteren; *pa k.*, achter. Sumba *kadenga*.

kedoha, zuur; *ai k.*, azijn.
kegana, rechts. Mal. *kakanan*, Tagal. *kanan*, Mak. *kanang*.
kohăi, bezem, veger.
kehiro, pistool. Vgl. Roti *silo*, schieten.
kehui, in **kehui ku'u**, nagel; **kehui ruai**, vinger.
kela, areca.
kelaga, vloer.
kelagi, krom. Sumba *kaleka;* vgl. Mak. *kalengkeng*.
kelai, tak(?); deur; *ùba kelae*, deur. *kelai rai*, hek. Vgl. Sumba *kili*, sluiting.
kelailinga Djawa, peper.
kelaiwu (en **kelaiwā**?), bamboe; z **kalaiwa**.
kelara en **kerara**, geel.
kelate, worm. Vgl. *lintah*, bloedzuiger; m. omz.
kelàti, boog; *ana' kelati*, pijl.
kelidji, geschild, gepeld, gevild; *k. kuri*, villen.
kelili, maagdom. Welk verband tusschen dit woord en Sumba *kalili*, billen?
keliti? in *kapi k.*, os. Dus »gesneden, gelubd«.
keliu, bedaard, stil (van 't weder); luwte.
keloli, val; gevallen. Eig. neergerold? Vgl. *lule*.
kelore, weduwe.
keluwe, vezel, spier, pees, draad, levensduur.
kemada, in *djăga kemada*, knoeien.
kememi, kikvorsch. Hoe de gelijkenis in klank te verklaren met Jav. *mimi*, Moluksche krab?
kenana, siri. Uit Jav. *kinang*.
kenjo, **kenju**, slecht, boos, ondeugend.
kenjoko rai, aardbeving.
kepai, groot, volwassen; onderdom.
kepaka, naam van een boom.
kepala, deel; **pekepala**, deelen. Stam **pala**.
kepare: in *worai do kepare*, klei. Vgl. Mal. *kempal* en Jav. *kĕpĕlan*.
kepepe, doos; *k. kenana*, siridoos.
kepo, geweer; *aru kepo*, buskruid; *w. ana' kepo*, geweerkogel.
kepòke, lans. Mak. *poke*.
kĕpu, verschroeid.
kepuwe, **kepue**, stam, boom; *kepuwe aiju*, boomstam; *k. ai*, watersprong. Vgl. Mak. *poko* en Jav. *puhun*, Bug. *pong*.
keràba, duister, donker; *deniwànja do keràba* mijn binnenste is

donker (het is donker in mijn binnenste). Vgl. Oj. *rĕb*, en Jav. *larab*.

k e r a b u, oorhanger. Uit het Mal. Portug.

k e r a g u, beven, sidderen. Vgl. Jav. *rog* en *kerogan*.

k e r a k a, krabbe, kreeft.

k e r a r a = k e l a r a, geel.

k e r e, w o - k e r e, scheel.

k e r e i, k e r ē, verzoeken, vragen. Sumba *karai*, vragen, bedelen; vgl. Fidji, Jav. *kere*, bedelen.

k e r e i - l i, verloofde(?). Eer „iemand die 't jawoord (van een meisje) vraagt", dus: vrijer.

k e r i g i, bord. Verbast. uit Mal. *piring*. *Kerigi dai*, zeef, wan.

k e r i g i, beven. Vgl. Jav. *kirig*.

k e r i t i, huiduitslag.

k e r i u, zijde; *pa k.*, op zijde. — linker, links.

k e t a k a, bijl. Sumba *kataka*.

k a t à d u l o d o, schedel. Vgl. t à d u.

k e t o d e, k e t o ë, hangen (intr.).

k e u, klagen. Mak. *kiyo*, roepen.

k e w a g u, stomp.

k e w a h u, tijdstip, termijn, overeenkomst.

k e w o h e, geleding. Voor *kewu'u?* Jav. *wuku*.

k e w o r e, z. w o r e.

k e w u r e, gefluister; fluisterend. Sumba *kengguru*.

k e w u' u m a d a, oogenblik.

k i = k e, indien. Sumba *dja-ka*, Fidji *ke*.

k i h i d o, fluit.

k i i D j a w a, schaap; k i i H a w u, geit.

k i r e, tellen, rekenen. Mal. *kira*.

k i u, krabben, afschrappen, raspen. K e k i u, rasp. Mak. *keru*, Mal. *kĕruk*.

k i w o, k i w u. P e k i w o, p e k i w u, mengen, vermengen; omgaan met iemand.

k o, eens: *pengaha ko*, houd eens op! — nog: *do bòbo ko*, (ze) is nog nat; — vooreerst, om te beginnen.

k o', doorn.

k o b o, smal.

k ò d e, aap. Roti *kåde*.

k o d j a, k u d j a, planten (boontjes, maïs). Eig. steken, Sumba *pakodja*.

kodo, borst. Mak. *konro*, borst van een beest.

kolo, stam; *kolo njiu*, kokosboom; *kolo gunu*, schouder: vgl. **gunu**; *kolo-ku'u*, vinger; *kolo ku'u djala*, teen; *kolo lede*, vaste land, gebergte.

ko'o, schaaf.

koro, duif.

kowa, prauw; *kowa-kowa*, mv. — Roti *ofa*, Nias *owo*, Nengone *koe;* hierbij ook Mak. *korra-korra?*

kowa', kwart. Uit het Holl.

kowi, koffie. Uit het Holl.

kudu; **pekudu**, vechten.

kuhi, sleutel. Sumba *kusi;* uit Mal. (Skr.) *kuntji.*

kuku, uil.

kula, naakt. Sumba heeft *kalulo.*

kura, minder, te kort schieten; **pekura**, verminderen. Uit Mal *kurang.*

kuri, huid, vel, bast, leder, schors. *Kuri mada*, ooglid; *kuri njoro*, lip; *kuri mutiara*, paarlmoer. KULIT.

kurudui, mier.

ku'u, nagel; hoef. Sumba *wu*, Jav. *kuku*, Ibanag *kukú.*

L.

I. **la**, naar: *la mi?* waarheen? *la ni*, daarheen; *lamu*, naar huis. — Het doel eener handeling aanwijzende, en te vergelijken met ons "te, om te" bij infinitieven: *kako la nga'a*, ga om te eten, ga eten; *kako au la para adju*, ga gij om hout te kappen; *kako la wăli donahu*, ga suiker koopen. — Sumba *la*, naar, te, aan.

II. **la**, z. v. a. stuks, bij 't optellen van bepaalde voorwerpen, (huizen, beenen): *pări la ne ru-bebo*, hoeveel beenen?

laă, la; **pelaă**, spelen; *pelaă kuri*, dobbelen.

lăbu. (het gezicht) wasschen; *lăbu tangamada*, wasch het gezicht!

ladagoro, keel, strot. Sumba *dalu ĕnggurung;* vgl. Oj. *gulú.*

lado, pluim. Sumba *landung.*

ladu, houtskool. Vgl. Jav. *latung*, aardolie?

lăgu, mug. Balin. *lĕgu.*

laha, snel, gauw; *laha-laha*, zeer snel, gezwind.

lahalaë, zand; strand.

lahuna, ui. Mak., Mal. (Sanskr.) *lasuna.*

lai (beter **laj**), zeil; 't zeilen: *lai dai*, schoot van 't zeil. Sumba *liru*, Jav. *layar.*

la'i, mannelijk wezen, 't mannetje. Sumba *laj*, *lai*, man, echtgenoot; LAKI.

lai (of la'i)-baugu, nok van een huis.

lai-dare, graf. Verbast. uit *rai-dare*, z. d.

lai-lulu, ontbolsterde rijst. Vgl. Toumbul., Tag., Bisaya *lutu*, gaar.

laka; zie melaka.

lăka, geraakt, getroffen, enz. (bet. = Mal. Jav. *kĕna*): *lăka ri tudi* = Mal. *kĕna pisau; àmu lăka ri lătia*, 't huis is door 't onweêr getroffen. *Bole lăka pa adji*, laat het niet blootgesteld wezen aan den regen. Pelăka, zich blootstellen: *bole pelàka pa ngălu*, stel u niet bloot aan den wind.

lakati = lekati, z. d.

lakoko, hals.

lale, omdoen.

laliba, zaaien.

lalu, wees; *ana' l.* of *na' l.*, weeskind. Jav. *lola;* vgl. Day. *ulä*, Ibanag *ulila*.

lama, langzaam. Pelama, iets langzaam doen; *pelama-lama*, zachtkens aan, stapvoets: *kako p.*, imperat. — Mal. *lama*, langdurig.

lamanga; z. o. manga.

lămi, vijf. Sumba *lima*, LIMA.

lamida, vlek, wrat.

la-muhi, zaadkorrel, kern, pit. Voor *la* vgl. Jav. *lus*, grein, korrel.

langa, ladder, trap.

lănga en lănga-lănga, in hooge mate, zeer, al te zeer; = Mal. *tĕrlálu* in beteekenis.

làpa, vouw. Mak. *luppa*, doch Sumba *lepi*, Bug. *lĕpi*.

lapeho, inlossing van een pand.

lapu, lamp. Uit het Holl.

I. lara, vlieg. Jav. *lalĕr*, Mal. *lálat*.

II. lara, rood. Sumba, Bataksch rara.

lare, verhuisd; *lare ini*, verhuizen. Sumba *lele;* vgl. Jav. *ngalih*.

laro, ketting.

lăta, lăta-lăta, afnemen (?).

lătia, onweder, inslaande bliksem.

I. lau, lawu, lijn; draad; *helau*, één lijn; *pedutu helau*, overeenstemmen (eig. één lijn volgen); *helau-helau*, gezamenlijk; *lawu wangu*, draad van katoen. — Sumba *lolu;* vgl. Jav. *lawe*.

II. lau, lou, zee, in *dau lau*, zeeman. Mal. *láut*, Oj. *lod*.

III. lau, omheining.

lawero, riet.

I. le, ook, voorts, nog meer; *le ke*, ook al: *le ma*, óók.

II. le, lee, lezen. Uit het Portug.

lèbu, openbaar.

lede, berg. Roti *letĕk*.

leho, lehu, doek. Sumba *lentju;* uit het Portug.

lei; zie melei.

lekati, de pokken.

leko, plagen.

lĕma, naam van zekeren zeevisch. Jav. *lĕmah*.

leo; taleo, teleo, helder weder; *t. ke*, het is al helder; *leo-rawu*, *leo-rowu*, spiegel; vgl. *worowu*. — Oj., Mal. *lihat (?)*.

lere; pelere, samen, te zamen. Vgl. Fidji *malele*, eendrachtig.

leto, achteraan; *taleto*, achterblijven; *leto-leto*, langzamerhand, van lieverlede.

li, geluid, klank, taal, zeggen, spreken; *li Wailada*, de Hollandsche taal; *hami nami ne li nade*, hoe luidt deze? *li he-ùba*, een woord; *li lodo*, gezang; zingen. — Sumba *lingu*, Oj. *ling*.

liba, verstrooid, verspreid. Vgl. Sumba *săbar*, strooien, zaaien.

lie, doorweekt, ingedoopt.

ligu, werpen, uitwerpen.

lijē, roa lijē, grot. Mal. *liyang*, Mak. *leyang*.

lilā, vliegen; *meramu lila-lila*, 't ijlende zwerk. Vgl. dolila.

lili, waskaars. Uit Mal. *lilin*.

liru, hemel; *ngaku liru*, hemelhond.

liu, bosch.

lodje = ludja.

lodji; pelodji, gelukkig of zaligmaken. Eer slechte uitspraak van 't vorige.

I. lodo, dag; zon: Sumba *ladu*, *lodu*. *Mada lodo*, de Zon; Sumba *măta lodu*. *Lodo năne*, van daag. Day. *andau*, Bisaya *adlao*, Mak. *allo*.

II. lodo, zang; *li lodo*, lied. Sumba *ludu*.

loko, rivier. Sumba *loku*.

loko-nga'a, huwen; peloko-nga'a, huwelijk; *peloko wango*, offer aan de geesten.

lonje, lonji, wasschen (de handen, borden). Vgl. Mak. *piranju*, 't gezicht wasschen?

lore (koko), slachten. Sumba rori.

I. loro, dikwijls, steeds(?). Vgl. roro.

II. loro in *wilabangu loro*, mělatibloem.
lubu, slijk, modder. Fidji *lolobo*, slijk.
ludja; peludja, kweeken; verzorgen; pleeg —; *ari peludja memone*, pleegbroeder; *ana' p.*, pleegkind; *dau p.*, verpleegster, voedster.
ludu, het rechte spoor bijster, verdoold.
luhu, scheren, afscheren: *luhu ru-katu-no*, scheer zijn haar!
lule, rol. Mak. *loli*, Roti *loli*.
lumu; *do lumu*, zacht. Mak. *lumu*, Jav. *lumĕr*.
lupu; z. melupu.
luru, peluru, worstelen.
luwi; *taluwi*, rijgen.

M.

I. ma, voorz., z. v. a. ons „waarts”: *ăba ma ne*, breng herwaarts, breng hierheen! — voegw. „opdat” of als voorz. „om te”: *mai au ma nga'a nga ja*, kom met mij eten; *ma hebadja*, z. v. a. laat ons bidden! In gebruik overeenkomende met Oj. *mara* (voorz. en voegw.), waarmede het ook etymologisch één is, behoudens verwisseling van den gutturalen triller (later uitgevallen) met de *r*.
II. ma, bijw. partikel: slechts; namelijk, wel. Dikwijls in onze taal weêr te geven door 't redeaccent op 't voorafgaande woord te leggen: *ngàdi ma*, ik zié. Sund. *mah*, Mak. *ma*.
III. ma, veld, aanplanting; *pama*, akker: *pama are*, rijstvelden. Uit UMA, Mal. *huma*, Bataksch, Bis., Iban. *umá*.
mabo, mak, tam. Pemabo, temmen. Sumba *mopu*, *pamopu*.
I. mada, oog, in samenstelling; anders gew. namada. *Kuri mada*, ooglid; *hekewu'u mada*, een oogenblik. Ook overdrachtelijk: *mada djara*, een weg (Engelsch: road); vgl. Sesake *mata ki sala*, Motu *mata sala*, Melaatscheneiland *mata hala* — Sumba *măta*. MATA. — *Mada lodo*, de Zon. *Ai mada*, bron; Mal. *mata ayĕr*, doch met ongewone omzetting. — *Tangamada*, aangezicht; *tanga* eig. 't midden; Mak. *tanga*, Jav. *tĕngah*.
II. mada, onrijp. Mak. *mata*, rauw, onrijp; Mal. *mantah*, Maori *mata*.
III. mada, bereide opium Uit Mal. (Arab.) *madat*.
măda, nacht; *mata măda*, aanstaande nacht Mal. *malam;* vgl. Day. *alĕm*, Malegasi *alină*.
made, dood (adj.). Pemade, doodmaken, uitdooven, uitblusschen; *pemade lapu*, doe de lamp uit! Sumba *meti*, Jav. *mati*, Day. *matăi*.

m ă d i, zwart. Met omz. uit **mităm*, Sumba *meting*, Tagal. *maitim*, Sesake *moeto*, Oj. *mahirĕng*, Mal. *itam.*

m à d u, misselijk; braken. Sumba *muta*, braken, Jav. *mutah.*

m ă d u, hevig; *ngălu do m.*, hevige wind. Vgl. Maori *maro*, hard (?).

m a g o, kopje, kom. Uit Mal. *mangkoq.*

m a h o, m a h u, buiten; ontslag; bevrijding. Vgl. Maori *waho*, buiten.

m a ï (beter m a j), betaling; p e m a ï, betalen. Toumbul. *wayĕr*, Bisaya *bayad*, Mal. *báyar.*

m a e, vergruisd, opgelost (?).

m a i, (herwaarts) komen; *mai ma de*, kom hier! *hane we na'iki ne tamai nga ja*, laat de kinderen maar bij mij komen! Sumba, Fidji *mai*, Toumbul. *mei*, Ibanag, Iloko *umay*, Mal. *mari.*

m a ï d a, lui; *dau do maïda*, luiaard.

m à k a, kunnen, vermogen. Sumba *măka*, Mak., Bug., Tagal. *maka.*

m a k a e - d a r a, m a k a i - d a r e; z. m a k e a - d a r a.

m a k e, oom, tante; *make mone*, oom. Vgl. Sumba *make wedang*, grijsaard.

m ā k ē, z. v. a. m a, wèl; *tàra make*, het is wáár, wérkelijk, inderdaad.

m a k e a - d a r a, beschaamd; p e m a k e a - d a r a, beschaamd maken, beleedigen. Sumba *makea*, beschaamd; *pamakea*, beleedigen.

m a l o, beschadigd.

m a m i, gaar. Sumba *memi.*

m a n e; p e m a n e, bereiden.

m a n g a, zich vermeien, spelen. Hierbij: *Kako la manga*, te bezoek gaan (?). Vgl. Jav *amĕngamĕngan.*

m a n g i, geluk.

m a n g u, droogen; *kemangu*, droog.

m ă n j i, alles wat vettig is; *ai mănji*, olie; *mănji wawi*, spek. Mak. *miña*, Mal. *miñaq*, met omz.

m a n u, hoen; *manu la'i āe*, haan. Sumba *manu*, MANUK.

m a o = I. m a w o.

I. m a r a, vermoeid; afgemat. Mal. *málas*, traag.

II. m a r a, koper.

m ā r a (eig. *mā ra*), naar binnen; *bole nuhu au ma-ra àmu*, kom niet in huis!

m a r e, m a r i, lachen. P e m a r i, spelen. Uit *mar'i*, Sumba *riki*, Mak. *reke.*

m a t e, op iemand wachten; lijden. Jav. *anti*, Tagal. *antay.*

m a u (ook m o u, m o), rein, zuiver. P e m a u, iets zuiver of zuiverder

maken, reinigen; bijv. *penjaro pemau*, veeg schoon! *Mau-dara*, onderricht; ingelicht, wijs (eig. zuivering, verheldering des geestes); *nara mau-dara*, ondervinding hebben. Vgl. Oj. *maho*, rein, helder.

I. mawo, (mao), beschaduwd, koel. vgl. rai-mawo. Sumba *mau*, koel, frisch (door schaduw), Jav. *ahub*, Sund. *aub*.

II. mawo, dronken, bedwelmd. Sumba *mauk*, *mau*, Mal. *mabuk*.

I. meā, rood; rijp. Mal. *merah*, Maori *mira*.

II. mea, hoesten.

mebe, week, zacht.

medada, kaas.

medja, tafel. Uit het Portug.

medje, malsch (van vleesch); bedorven, rot. Vgl. Sumba *malidjo*, week.

megala, helder (bijv. van de lucht).

meha; z. miha.

mela, goud; *mela pudi*, zilver.

melaka, mager. Sumba *melakang*.

melari, (rijst) planten. Van denzelfden stam als Mak. *marri*.

melei, wild; *djara m.*, een wild paard.

melengi, glad. Oj. *malĕngis*, glad; Tag. *langis*, olie.

melupu, volgeladen, vol.

mengahi, keukenzout. Vgl. Sumba *mesi*, zout; ASIN.

mengālu, blijde; vreugde, blijdschap; *m. dara*, verheugd van hart, tevreden.

menga'o, aanbidden. Eig. belijden, erkennen, Jav. *ngaku*.

I. mengăru, groen; blauw. Van denzelfden stam als Sumba *muru*, groen.

II. mengăru; *pa m.* onder (?).

menī, fijn. Uit *mĕnī'i*, MANIPIS.

menudi, tooveren; *dau m.*, heks; *djăga m.*, hekserij. Kan verwant zijn met Bataksch *tondung*.

meniga, miniga, oppassen, bewaken.

menangi, menĕngi, meningi, vragen.

menjilu, zuur. Sumba *majilu*.

menjuru ati, warmen.

meo, kat. Sumba *meo*, Mak. *meyong*, kat, Sund. tijger.

meraï, lang. Sumba *malai;* vgl. Tagal. *malayu*, ver.

merama, brandhout. Vgl. Mal. *damar*, fakkel, hars?

merámu, regenwolk, zwerk.

merara, heelen; *dau do merare*, geneesheer.

m e r e i, dragen: draagbaar.
m e r e n g i, betrokken; betrokken lucht.
m e r i ā i, snel, onverwijld; schijnt eene samengestelde uitdrukking, waarvan 't eerste bestanddeel beantwoordt aan Sumba *pare* in *pareanggang*, snel.
m e r i n g i, koud. Sumba *meringi*, *meringu*, Mak. *dinging*, Mal. *dingin*.
m e t i a, hikken.
m ì d a, gisteren; *măde hemida*, gisteren avond. Vgl. Sumba *maling*, avond.
m i, vrag. vnm. in *nami*, welk? *pa mi*, waar? — Ook in vragen of uitroepen z. v. a. wie weet! misschien. Timor *mi*, wat. — *Mi do made*, schijndood. Het is de vraag of dit hetzelfde woord is.
m i h a, m e h a, alleen. Sumba *mesa*, Maori *meha*.
m i h à r e = m i n a h à r e, zoo.
m i l e, gestuit.
m i n a h à r e, m i n e h à r e, m e n ĕ h a r e, aldus, zoo (eig. z. v. a. Hoogd. „wie dies”).
m i n a h a r e h a r e, m i n e h a r i h a r i, altoos (eig. z. v. a. Hoogd. wie immer).
m i r a; p e m i r a, gelijkmaken.
m o; z. m a u.
m o u, zenden.
m o b ĕ n i, vrouw. Vgl. Oj., Mal. *bini*, Sumba *kawini*, *wini*.
m o d e, gedraaid. Sumba *puti*, draaien, Jav. *putăr*. Vgl. p o t a.
m o k e b a r a w a w i, krekel.
m o k o, bereid; gereed. P e m o k o, gereed maken, bereiden; 't bereiden.
m o l a, juist, waar; *pika mola*, de waarheid spreken. P e m a l a, iets recht, goed maken; *tau p.*, maak (doe) het goed; *li p.*, zeg het goed, juist.
m o n e, mannelijk, 't mannetje; *memone*, *momone*, (de) man. Sumba *mĕni*; verwant met Florida *mane*, mannelijk, Aneityum *atamaing* (uit *atamani*). *Apu mone*, grootvader.
m o n e - ā i, m o n i - ā i, groot.
m o r a k e, spin.
m o t e, ster. Vgl. Eromanga *mosi*, Aneityum *moitjeuv*. Al deze vormen moeten, op de eene of andere wijze ontstaan zijn uit WITUEN, Tagal. *bituin*, Bisaya *bituon*, Bug. *witoeng*, Samoa *fetu*.
m u, 2 ps. mv. Sumba *njo-mu*, — *mu*; KAMU, — MU.
m u h i, steken; aansteken; *muhi we roko*, steek maar een sigaar op!

m u h u, oorlog; *tamuhu*, in oorlogstoestand. Jav. *musuh*.

m u k i; *kemuki*, bewegen, met iets draaien; *bole kemuki kătu*, beweeg het hoofd niet! Jav. *mengkok*.

m u r i', leven, groeien; *adju do muri'*, levend hout. *Pemuri'*, 't leven, geleefd hebben, leeftijd: *duwe tau ke ne pemuri'*, het is al twee jaar oud.

m u r i, m u r u, heer, meester; *muri mone*, meester; *muri bĕni*, meesteres; *muri-di*, ook wel *muri*, onze Heer, de Heer (God, Jezus).

m u t i a r e, paard. Uit het Mal. (Skr.).

m u u, pisang.

N.

n a', verkorting van a n a', kind; bijv. *na' monīki*, kleine jongen.

-n a, bez. vnw. 3 ps. enk. = *-ne*, *-no; era-na do rihi-ne*. Sumba *na*.

n ā, spits, scherp. Uit n a' a.

n a' a (eig. n g a h a), scherp; p e n a' a, scherpen. Jav. *asah*, Tagal. *hasa*.

n à b o, aanstonds.

n ă b u, behooren.

n a d e, aanw. vnw. „deze, dit". *De* staat tot Sumba *ija*, Rot. *ia*, als Mal. *diya* tot *iya*. Er heerscht in de opgaven verwarring tusschen d e en n e, evenals in 't Sumbasch, waar volgens den een *ija*, deze, dit, beteekent, *ijana* en *nina*, die, dat; volgens den ander juist het tegendeel. Daar Roti *ia* bepaaldelijk „deze, dit" is, mag men de eerste opgave voor de juiste houden.

n à d u, vrag. vnw., wie? mv. *nadu nadu*.

n a d u' u, visch. Mak. *djuku*.

n a h ă r e, aanw. vnw. die, dat.

n a h e = n a h ă r e.

n a h e d e, aanw. vnw. deze, dit; bijw. nu, hier.

n a' i, schilfer; *na'i nadu'u*, vischschub; *do na'i*, schurftig. Uit *unapi*, Samoa *unafi;* Ponosakan, Mongondou *unap*, Sumba *una*, schub; Bataksch *unap*, onkruid.

n a' i k i, klein kind; klein; mv. *na'iki-iki*. Vgl. a n a' i k i.

n ă l i, overmorgen.

n à l u, een kussen. Sumba *nalang*.

n a m a d a, oog. Sumba *mata*, MATA,

n a m i, welke? waar? Vgl. m i.

n a n a, etter. Mak. *nana*, NANAH.

năne, aanw. vnw. in bet. = Mak. *iya*, Fransch *ce;* bijw. nu; *lodo năne*, heden; *pa ne pa ni*, = Mal. *sina sana*. Sumba *nina*.

nanede, nanide, aanw. vnw. die gindsche; die, dat.

nange, nangi, zwemmen. Mak. *lange*, Oj. *languy*.

na'o; mĕna'o, stelen; *dau mĕna'o*, dief. Pampanga *nakau*, Ponosakan *monakau*, Niasch *manago;* stam in Tagal., Day. *takau*, Sangirsch, Fidji *tako*.

napĕhi, hamer. Vgl. Sumba *pāsa*, hamer, en Jav. *pasĕk*, gestampt(?).

nara, winst, wat men verwerft; winnen, erlangen, bereiken, bezitten; er is. *Dau do nara*, overwinnaar; *nara ai pa ma are*, z. v. a. de rijstvelden hebben water gekregen.

nàta, zoet; *lăka năta*, z. v. o. het smaakt zoet.

nàtu-lodo, middag.

nawa, golf. Fidji *nawa*, op 't water drijven(?).

nawu, menawu, vallen. Penawu, voor anker liggen; reede. Sumba *nabu*, gevallen; *kanabu*, gevallen; Mak. *naung*, Toumbul. *nawu*, Ibanag *nabu;* verwant met Jav. *dawuh* en *labuh*.

I. ne, er zijn; *ne pa mi kuhi*, waar is de sleutel? *ne do āi nadu'u* is er veel visch? Sumba *ninja*, Mak. *niya*, Oj *honya* (uit *ĕnya*). — Hierbij misschien ook te brengen *ne* als tusschenwerpsel: zie!

II. ne, partikel om zekeren nadruk te leggen, in functie overeenkomende met Sund. *nja; pewije ne wawi-ne*, verkoop die varkens! *duwe tau ke ne pemuri*, het is reeds twee jaar oud. Sumba *na*. Vermoedelijk hetzelfde woord als Mal. *nan* = *yang*.

III. ne, voegw. daar, dewijl, omdat; want; *ne ta-apa ihi-ja*, omdat mijn lichaam onwel is. Schijnt niet te verschillen van nge.

IV. ne, vnw. 3 ps. bezittelijk, en in bepaalde gevallen te vertalen met ons bep. lidwoord; *ne wawine*, de varkens. Bijvorm van *na*, *no*. Sumba *na*.

V. ne, aanw. vnw.: *pa ne*, hier. Vgl. năne.

nĕĕ, z. v. a. N.N.

nenga, vrag. vnw. wat? nenga-nenga, onbep. vnw. iets.

I. nga, vrag. vnw. wat? *pa tau nga*, in wat jaar? *ta-nga-no*, z. v. o. wat scheelt hem?

II. nga, voegw. met: *nga au*, met u. Ook soms „bij, aan", gelijk Mal. *sama: kako ja nga au*, ik kom (eig. ga) bij u. Met afkapping uit *dănga*, Mal. *dĕngan*, Sumba *dangu*.

nga'a, eten; *djara nga'a dju'u*, 't paard eet gras; ook subst.: *pa Hăba era nga*, te H. is eten. Penga'a, doen eten, voeden; iets innemen, gebruiken; *ălu ke p. amo adju*, hij heeft al genees-

middelen gebruikt; *ăla ke au p.*, hebt gij al eten gebruikt, gegeten? — Sumba *ngangu* uit *ngan* met naslag van *u*; stam *kan*.

n g à d i, zien; zichtbaar, gevonden. Sumba *ita*, zien; *ngita*, zichtbaar; *pangita*, doen zien; 't bemerken; Tagal. *kita*, Bug. *ita*, *makita*, Roti *ita*.

n g a d o, alvorens.

n g à d u, wat men brengt, voert. P e n g à d u, brengen, voeren; meenemen: *pengàdu ri ja lamu au*, gij wordt door mij naar nuis gebracht. Jav. *antuk*, en waarschijnlijk ook Sumba *ngandi*. Samoa, Maori *atu*, derwaarts.

n g a h a, p e n g a h a, rusten, ophouden, stilhouden. Vgl. Jav. *aso*, hoewel de eindklinkers niet overeenkomen.

n g a h i, p e n g a h i, bijeenbrengen, verzamelen. Stam *ahi*, Sumba heeft *usi*, *pa-usi*.

n g a h u, rijstblok. Sumba *ngusong*, Mak. *assung*; vgl. Jav. *lĕsung*.

n g a k a, hond; *ngaka rena*, teef; *ngaka liru*, hemelhond.

n g a l u, wind. Sumba. *ngilu*.

n g a n g a, honger; *mengànga*, hongerig; *tamenganga*, er wordt honger geleden; *tamenganga ja*, ik heb honger. Vgl. Mak., Mal. *nganga*, gapen.

n g a r a, naam. Sumba *ngara*, Oj. *ngaran*.

n g a r a k o, n g a r o k o, toch eens.

n g à r u, jong, jeugdig. Sumba *mengura*.

n g a t i, voorz. = 't eenvoudige *ti*, van (Eng. from): *djau ngati de*, ver van hier; *ngati mi*, van waar?

I. n g e, voegw. dat; in vragen z. v. a. *do(?)*: *nge tabòbo*, is het nat?

II. n g e, gedachte, gevoelen. Verkorting van *henge?* of Jav. *ingĕt?*

n g ĕ n e, zwijgen; *ngĕne we au*, gij zwijgt maar. Jav. *ĕnĕng*, Roti *nènè*.

n g e n g e; p e n g e n g e, gissen; 't gissen. Vgl. n g e en h e n g e.

n g ĕ t a, dan (?).

n g i d u. zuchten; *pengidu*, zucht; een zucht slaken.

n g i n u, drinken; *tanginu ja*, ik wil drinken; *bole bălu tanginu*, vergeet niet te drinken. Sumba *unu*, INUM.

n g i u, lijf, lichaam; zelf. Bij de optelling van bepaalde voorwerpen ook „stuks": *duwe ngiu wawi*, twee varkens. *Ngiu dau* (en *do*) *made*, lijk. Sumba *ngiu* wordt bij optellingen evenzoo gebruikt als in 't Sawuneesch; volgens de Roo v. Alderwerelt beteekent het staart en wordt het vergeleken met Mal. *ekor*, doch het gewone woord voor staart in 't Sumb. is *kiku*.

n g u t u, tand. Sumba *ngăndu*.

n ī, (uit *nīi*), droomen. Voor *ngīi*, Jav. *ngipi*
n i n g a = n e n g a.
n i n i, mug. Sumba *kaninik.*
n j à b u, nest.
n j a m i, kauwen. Sumba *mĕnjama*, Mak. *tjama*, doch vgl. ook Mak. *ñame*, proeven.
n j a r o, n j a r u; *mĕnjaru*, vegen; *penjaru*, veeg!
n j a u, leven maken.
I. n j i u, kokos. Mal. *ñiyur*, Fidji *niu.*
II. n j i u in *penjiu ilu*, spuwen.
n o, vnw. 3 enk.; ook wel eens mv. Mak., Bug. *na;* Sumba *na.* —
n o' a; p e n o' a, iets droogen.
n ò b o = n à b o.
n o' e, wonde; gewond. Sumba *menua*, Mal. *luka.*
n o m e, nommer. Uit het Holl.
n o n o, n o n e, in de zon droogen.
n o' o in *hari no'o*, eergisteren.
n o u, zich kleeden.
n o w e, zwijgen.
n u = u n u, bezitting: *nu-ja*, de mijne, 't mijne; mijn; — bezitter, eigenaar: *dau nu djara*, de eigenaar van 't paard. Mak. *anu*, Sund. *anu*, *nu*, Roti *nu.*
n u h u, binnenkomen. P e n u h u, binnenbrengen. Jav. *nusup.*
n u n e, zoo, aldus.
n u n e, n u n i, trekken, vervoeren. N u n i n i, wijken.

O.

o, ja. Sumba *owa*, Tagal. *oo.*
o b a, stonde, uur; *oba henga*, hoe laat is het?
o h a, duidt bezitting aan; *oha-ja*, 't mijne, van mij; *oha-ro*, goed van hen.
o m o = e m o.
o m u = u m u.
o n i, bij; in *donahu oni*, honig. Uit *wani*, Mak. *bani*, bij; *djene bani*, honig; Bataksch Dair. *uwani.*
o' o, willen.

P.

p ā, voorz. te, in, op, aan. *Tapamaï pa ja*, ik heb te betalen. *Pa mi*, waar? *pa mi rai*, in welke streek? *pa de*, hier; *pa ne pa ni*, hier

en ginds; *pa nane,* en *pa nide,* daar, er; *pa nade,* alhier; *pa pune,* ginds; *pa do era,* toen er was (eig. te dat er was); *pa dara,* binnen; *pa ra,* Duitsch: hinein, terwijl *ma ra* is "herein." Timor *pa;* vgl. Jav. *para* en zie aanteekening onder m a.

I. p a d a, veld, weide, bosch; *pada muku,* oorlogsveld. Sumba *padang,* vlakte, weide grond; Mal. *pádang.*

II. p a d a, gebroken. Sumba *pata* en *bata,* Mal. *patah.*

p à d a', pijn, ziekte; ziek; *nadu do pàda',* wie is er ziek? *tapàda',* ziek zijnde: *tapàda' au?* zijt gij ziek? P e p à d a', pijnigen. Day. *pĕrĕs,* Mak. *parisi.*

p ă d i, p ĕ d i, jeukte; jeuken. Sumba *embadi.*

p a d i t a, predikant. Uit Mal. (Skr.) *pandita.*

p a d j i, vaan, wimpel. Sumba *pindji,* uit Jav. of Mal. *pandji.*

p a d j o, pajong. Jav. *payung.*

p ă d u, bitter. Jav. *ampĕru,* bitter; gal; Sumba *kapidu,* gal. Vgl. ă d u.

p a e, p a, beitel.

p a g a w i, kin.

p a g o, stengel.

p a h a, markt. Uit Mal. *pásar.*

p a h e, kloppen. Vgl. Sumba *paha,* hamer.

p ă h i, werpen.

p a i h u r u, fakkel. Z. h u r u.

p a k e; p e p a k e, gebruiken: *ăla ke au pepake amo adju ne,* hebt gij de medicijn al gebruikt? *ije do au tapake,* gij moet (moogt) ze niet gebruiken. — Sumba *păke,* aandoen, kleeren dragen, *papake,* gebruiken, Mak. *pake.*

p a k o, plukken.

p a l a; zie k e p a l a en u n u.

p a n a', warmte; warm. Sumba *embana,* Jav. *panas.*

p a p a, plank; *băla papa,* schrijfbord. Sumba *kapapa,* Mal. *papan.*

p a r a, hakken; *kako au la para adju,* ga gij om hout te hakken:

p a r a - à m u, huisraad (?).

p a r e d a, bevelvoeren; *dau do p.* gezaghebber. Uit Mal. *parentah.*

p a r h a j a, p ĕ r h a j a, gelooven. Uit Mal. (Skr.) *partjaya.*

p ă r i, hoeveel? *òba pări ke,* hoe laat is het al? Sumba *pira,* Jav. *pira.*

p a r o, p a r u, grijpen, aanvatten, vasthouden. P e p a r u, laten aanvatten? in *mai ma pepăru ruwai,* kom, geef mij uw hand!

p a u, manggo; *wo-pau,* manggovrucht. Sumba *pau,* Mal. *pauh.*

p e e, p e, tegenwoordig, aanwezig zijn, vertoeven, verblijven, wonen, *pee do ari-ja pa de,* mijn jongere broer is niet hier; *era pe,* ver-

blijfplaats; *tape*, om te toeven; *pe pa nane*, wacht daar! Elliptisch is de uitdrukking *pee no*, waar toeft hij? — *Pe* ook z. v. a. bezeten (door een geest): *dau pe ri wango*, een door een boozen geest bezetene. Vgl. Sumba *penge*, vertoeven, wonen; plaats.

peke; zie pika.

pĕla', scherpen.

pele, gezamenlijk. Vgl. lere.

pelu, verrader; *dau do pelu*, verrader.

pĕnje, worgen.

penjore, snuit van een dier.

penoro, wateren; *ai penoro*, pis. Jav. *turas?*

pepu, bevelen.

perigi in *wowadu do perigi*, rots.

petī, kist. Sumba *peti;* uit het Mal. of Jav. (Skr.).

petu, juist, even, rechtvaardig. Van den stam tu; z. d.

pidu, zeven. Sumba *pitu*, PITU.

pidja, leenen; *mĕningi tapidja ja*, ik vraag te leen. Uit Mal. *pindjam*.

piga, schotel, schaal. Uit Mal. *pinggan*.

pika, peke,' spreken, zeggen; *bole bălu tapika pa Guru*, vergeet niet aan den Meester te zeggen. Pepika, berichten, zeggen. Sumba *peka, papeka*.

pile, pili, kiezen; keus. Mak. *pile*, Jav. *pilih*.

pipe, knijpen. Jav. *pipit*

piri, pirigi, bord. Uit Mal. *piring*.

poe, in *àmu poe*, kakhuis.

pote, draaien; *pote-pote*, er om heen draaien, onoprecht zijn, bedriegen. Sumba *puti*, draaien; *paputi*, bedriegen. Vgl. mode.

pudi, wit. PUTIH.

pue, plukken. Sumba *papu;* vgl. Jav. *ngipun* en *ngimpuni*.

puhaka, erfstuk. Mak., Mal. *pusaka*.

punane, die, dat, gindsche.

pune, punide en puwe, die, dat, gindsche. Vgl. Jav. *punang*.

pulu, eiland. Mal. *pulau*, Tag. *pulo*.

puru, afdalen, nederdalen. Sumba *puru*, verwant met Jav. *udun* en *turun*.

R.

I. ra, bloed. Sumba *reja*, Toumbul. *raha*, Oj *răh*, Mal. *darah*. *Ra adju*, gom.

II. ra, stam van dara, in; *ra djimiăe*, in (den loop van dezen)

morgen, *rāmu*, in huis, waarvan *peramu*, huisvesten. Atjeh *lam*, Maori *ro*, Volow *lo*, in.

rabe, afgenomen, wegnemen. Sumba *ramba*. Mal. *rampas*.

radja, lang uitblijven; *meda'u ja taradja*, ik ben bang om lang (laat) uit te blijven.

raga, vlaag, bui (?) in *raga ngàlu*, storm.

raho, vergif. Uit Mal. *rátjon*.

I. rai, land, aarde, grond, gewest; *rai Hăba*, het gewest Hăba; *rai pareda*, gebied; *rai wawa*, aardbodem, aarde, wereld (Roti *dae bafok*); *la rai*, naar beneden. Rot. *dae*; vgl. Sumba *paraing*, gewest, dorp en in gewijzigde bet. Mak. *raya*, Bug. *rai*, Mal. *dáya*.

II. rai, tanga-rai, voorhoofd. Mal. *dahi*.

III. rai, loop; perai, loopen. Jav. *layu*.

IV. rai, voorz. sedert, sinds.

ra'i, vuil; *do ra'i*, onzindelijk. Pera'i, iets vuil maken. Mal., Sund. *daki*, Niasch *da'i*.

rai-mawo, lommer (eig. schaduwrijke plek). Vgl. mao.

raka, gestikt; *made raka*, stikken.

I. rame, gevangen nemen.

II. rame, uit Mal. *rámei*; *tarame peloko nga'a*, huwelijksfeest.

răngi, rĕnge, hooren. Sumba *rongu*, Mal. *dĕngar*.

ŕapa, zadelen. Mak. *lapa*, Jav. *lapak*.

răpa, vadem. Sumba *rapa*, Jav. *dĕpa*.

I. rau, blad; ook ru, vooral in samengestelde uitdrukkingen; Sumba *ru*, Mal. *dáun*, Oj. *ron*. *Rau kali*, dak, atap. *Rau ùba*, knevel; *rau wi*, kinbaard. Vgl. ru.

II. rau, rou, milt. Vgl. Mal. *parau*.

rawo, duizendtal; *herawo*, duizend, alleen over in *heriwo harawo*; vgl. bij riwo; *herawo* komt overeen met Fidji *selavo*, duizend (nl. van kokosnoten).

rawu, rao, keuken. Mal. *dápur*.

I. rena, gewoonlijk *worena*, groot.

II. rena, wijfje. Van den stam INA, moeder; vgl. Mal. *bĕtina*, en voor den vorm Jav. *rena*.

ri, voorz. voor; wegens (vgl. Engelsch *for*); drukt ook den instrumentaal »met« uit en is na passieven met »door« te vertalen; *ri-nenga*, waarom? *tobo ri ai* vol (met) water; *au ri adju muri*, een haag van (eig. met) levend hout; *muï ri doi nahăre*, betaal met dat geld.

ri, bijw. verkorting van *wări*, weêr, terug, ook »echter«.

ridju, springen.
rihi, overschieten; overtreffen; *rihi ti*, z. v. a. meer dan. Sumba *resi*, overschot.
riho, rollen.
rini; ta'u rini, geeuwen.
riwo, duizendtal; doch alleen over in *he-riwo he-rawo*, een millioen. Sumba *sariwu*, duizend, Mal. *saribu*.
I. ro = ru (z. d.) in *ro-djara*.
II. ro, vnw. 3 ps. mv. Sumba *(nju)da*, Ibanag *(i)ra*, aanh. *da*, Fidji *ra*.
roa, holte, kuil, gat; *roa lije*, grot. Mal. *rúang*.
roda, zwerven. Uit het Portug.
rodo, zaag; vijl. Sumba *ronda*, zaag; *kurindu*, vijl; allen verbasteringen van Mak., Jav. *gurinda*, slijpsteen.
roe; peroe, fijnsnijden, kerven.
rohe, schuren. Vgl. Mal. *karsik*, grind?
roko, sigaar. Uit Mal. (Holl.) *rokoq*.
roro, steeds, altijd.
rowi = ri, voor, enz.
rowu; zie worowu.
I. ru, verzwakte uitspraak van rau, haar, veeren; *ru katu*, hoofdhaar; *ru wàla*, vlerk; *rulai*, staart; *ru* (of *rau*) *manu*, haneveêr; *ru adju dahi*, zeewier; *ru kolo*, uitspruitsel. Vgl. Roti *langà-dă*, hoofdhaar, waaruit blijkt dat ru = rau, Mal. *dáun* is.
II. ru, als eerste lid van benamingen voor lichaamsdeelen: *ru bebo*, been; *ru dàni*, rug; *ru kumene*, lendenen; *ru toè*, knie; *ruwāi*, *rūai*, hand; voet. *Ru* is vermoedelijk eene verkorting van *rua*, *rue*, Mal. *ruas*, Jav. *ros*, Bis. *lawas*.
ruba, ontferming, genegenheid, gunst; *ruba dara*, genegenheid van gemoed; *ruba do dara*, onmeedoogend van gemoed; *ruba dara* ook: genoegen doen, gunst bewijzen, helpen; *ruba ko dara au*, help mij eens! eig. ontferm u, wees zoo goed!
ru, ro, in *ru* (*ro*) *djara*, weg; *ru djara na'iki*, paadje.
rugi, nadeel; perugi, benadeelen Sumba *ronggi*, uit Mal. *rugi*.
ruha, hert. Sumba, Mal. *rusa*.
ruhu bisiu, dakrib. Mal. *rusuq*, rib.
rui, been, gebeente; *do rui*, gespierd; *rui ruhu*, rib; *rui dàbo*, ruggegraat. Sumba *ri*, beenderen, Toumbul. *ruhi*, been, graat; hetzelfde woord als Mal. *duri*, Oj. *rwi*, doorn.
runĭi, tabak.

rupia, gulden. Uit Mal.
rutu, roest.

T.

ta, voorv., zie spraakkunst.
ta, partikel, bijw. en voegw. dan: vgl. Oj. *ta*. — doch; omdat; Roti *tĕ*, dan; dat, omdat; *ta made ari ja*, omdat mijn jongere broêr gestorven is. Als voorz. schijnt het een bijvorm te zijn van *te*, te, tot: *ta henguru rupia*, tegen 10 gulden. *Tata* = *la*, om te.
tàba, duizendtal; *hetàba*, duizend; *tàba-tàba*, duizenden.
tàba ngàmu, huwen. Misschien eigenlijk: in huis nemen; vgl. aba.
tabe, een klap; een klap geven; *tabe hetaka*, een oorveeg. Sumba *tăba*, klap; onzeker of Mak. *tamba*, kloppen, te vergelijken is.
tàbi, kant, boord; *tàbi dahi*, kust; *tàbi loko*, rivieroever. Jav. *tĕmbing*.
tàbo, tàbu, dooden; *dau t. dau*, moordenaar.
tàbo golo, werplans. In deze uitdrukking is *tàbo* Jav., Mal. *tumbak*, m. omz.
tăbu = dăbu.
tàbu, de maag.
tàbu-la'i, huwelijk (van eene vrouw).
tāda, teeken, merk; kennen. *Dau do tada*, een bekende. Sumba *tunda*, merk; *patanda*, merken, kennen; Oj. *tanda*.
tāde, totdat (?).
tăde, putten.
tadju, ergens heengaan. Vgl. djo.
tado, als vraagpart. = do; als voegw. dat.
tădju, snijden.
tadu, hoorn. Sumba *kadu*, Mak. *tanru*, Mal. *tanduq*.
tādu, hoed. Jav. *tudung*.
tago, op zich nemen; verdragen. Sumba *tanggung*, uit Mal. *tanggung*.
tajòle, aanbieden.
tăka, zetten, plaatsen. Petăka li, beloven; *petaka*, wedden; *tapetăka*, weddingschap. Sumba *teki*.
take, teloorgegaan, uitgevallen (?).
tala; *tatala miha*, afgezonderd. Petala, onderscheiden.
talu, verbijsterd.
tami, schild. Sumba *teming*, Jav. *tameng*.
tana', van den stam ana': *metana'*, geboren; *metana' ana'*, baren, in 't kinderbed zijn.

t a n g a - r a i, voorhoofd. Vgl. **r a i** en **t a n g a m a d a** bij **m a d a**.
t a n g i, geween; *hako t.*, schreien, weenen. TANGIS.
t a n i - a e, zwanger. *Tani* misschien = Mal. *tiyan*, Tagal. *tiĥan* buik, zoodat *tani-ae* eigenlijk „groote buik, grootbuikig" is.
t a ' o, t a ' u, maken. **P e t a ' u**, doen, gedaan hebben. *Tata'u*, om te maken, dienende voor, materiaal. Roti *tao*, maken, doen.
t à r a, zeker, waar: *tàra make*, het is inderdaad zoo. *Tàra-tàra*, waarlijk; volstrekt moeten. *Petara*, inderdaad. *Dei petàra*, hartstocht; *dolala petàra*, hebzucht. Vgl. Jav. *tĕrang*.
t ă r a of **t ĕ r a i** in *tăra* (*tĕrai*) *Djawa*, maïs; *t. Hawu*, gierst.
t ă r e, Solanum melongena. Mal. *tărung*, Tagal. *talúng*.
t a r i, scheppen, schepping.
t a t e n i, in *ai tateni*, plas.
t a u, jaar. Sumba *daun*, *endaun*, Mal. *táhun*.
t a w a, dingen. Mak. *tawara*, Jav. *tawa*.
t a w a l a, ruw.
t e, voorz. te, in. In bet. weinig of niet verschillend van *pa*. *Te mi?* waar? Florida *tu*, te, op, in.
t e b o, muur. Mak. *témbo*, Jav. *tembok*.
t e j e, t e i e, genoeg! goed. z. v. a. Jav. *wis*.
t e k e p e a e, bijeengezameld.
t e l e, buiten; *la tele*, naar buiten. *Tele* ook „ontlasting hebben".
t e l i r i l i r i, kant, rand. Andere uitspraak van **t e r i r i**, z. d. Vgl. Jav. *iring* en *siring*.
t e l o r a, midden; middelste; onzijdig. *Pa telora*, tusschen. Naar analogie van Sumba *paduwa* te oordeelen, ontstaan uit *te* en *lora*, (*larwa*) redupl. van *duwa*
t e m à r u, lood. Sumba *tèmbura*, Mak. *tumbera*, Bug. *tumĕra*. Alles verbasteringen, schijnt het, van Skr. *tíwra*, tin.
I. **t e n a g a**, anker. Sumba *tanangga*.
II. **t e n a g a**, kĕnanga; *wilabunga t.*, kĕnangabloem.
t e n e i, ingewand. Sumba *tenai*, Bisaya, Toumbul. *tinai*, Mota *tinae*. Stam *tei*, *tai*, drek.
t ĕ n g a, half; *hetĕnga*, een half. Jav. *tĕngah*.
t e n g a r a, steilte; *do tengara*, steil.
t ĕ r i k a, linnengoed enz. strijken. Uit het Holl.
t e r i e r a, duizendpoot.
t e r i r i, kant, zoom, zijde. Andere uitspraak van **t e l i r i**.
t e w u w e b ĕ l o, bij.
t i, van, uit. *Ti mi?* van waar? *ti de*, van hier; *ti ni*, van daar?

ti nga, van waar, weshalve, hoe komt het. Na comparatiefbegrippen te vertalen met »dan«: *riki ti hedăpa*, meer dan een vadem. Sunda *ti*.

tigi; do tigi, scheef.

tije, omdammen; *tije māre*, een rijstveld omdammen.

tima, gewoon; *do tima*, wat gewoon is.

tita, inkt. Uit Portug.

titu, staan, blijven staan: *titu pa de ja*, ik blijf hier staan.

tīu, tiju, 't blazen van den wind. Petiu, iets blazen. Mal. *tiyup*.

to, ton. Uit Mal. (Holl.) *tong*.

I. tobo, vol.

II. tobo, iets puntigs om meê te steken.

toe, toi, weten; bekend; *toi dai do*, nog onbepaald. *Ngetoi*, weten.

toke, wegzetten, bergen. Misschien bijvorm van tăka.

tola; petola, vervloeken. Jav. *tĕluh*, betoovering (?) of *tulak*, bezweringsmiddel (?).

tu, waarachtig; *petu*, waar, oprechtelijk. Vgl. Sumba *tutu*, dat is zoo; Roti *tĕtu* juist, en Jav. *tamtu*, *tantu*.

tubu, knods.

tudi, mes. Sumba *kasidi*, mes; Day. *tundjik*, insnijden (?)

tu'e, omhakken, omgooien.

tui, lang (bijv. van haren); lang geleden, oud: *àmu do tui*, het oude huis. Petui, iets lang maken, laten duren.

I. tùku, roeispaan (eer: stok om te boomen). Sumba *tokung*, stok. Verbasterd uit Mak. *takkang*; Jav. *tĕkĕn*, stok.

II. tùku, smijten, gooien.

tuli, teekenen, schilderen. Uit Mal. *tulis*

tulu, helpen. Sumba *ĕndulang*, Jav. *tulung*.

tunu, (vuur, licht) ontsteken; *tunu lapu*, steek de lamp op! Sumba, Mak., Jav. *tunu*.

tuwa, Heer, Mijnheer. Uit Mal.

tuwai, Mijnheer. De eigenlijke Saw. vorm is duwai.

tuwe, invallen, inzakken. Mak., Mal. *tumbang*.

U.

ùba', woord. Uba-dara, inham. Het woord bet. eig. mond, opening. Mak. *bawa*, mond; woord; Mota *vava*, spreken; Bataksch *baba*, mond; Jav. *babah*, opening.

udi = hudi, weinig.

I. **udju**, voorgebergte, kaap. Mak. *udjung*, Mal. *kudjung*.

II. **udju**, bundel; *ta-udju*, aaneengevoegd.

udu, luis. Sumba. *wutu;* KUTU.

uhu, lever; hart. Sumba, Toumbul. *pusu*, hart; Jav. *pusuh*, lever.

ui, vulva. Mal., Tagal. *puki*, Samoa *fu*.

uku, liegen; arglistig.

uli, roer. Ibanag. *ulin;* vgl. Mak., Mal. *kamudi*.

umu, **omu**, dichtbij, nabij; bijna, weldra; *ta-umu tadăka*, zal weldra komen; *domu* = (*do omu*), is nabij; op het punt. **Peumu**, dichtmaken.

unu = **nu**, bezitting; *unu-ja*, 't mijne, van mij; *unu pala*, aandeel.

uru, begin; vooruit, eerst, vroeger; gevest; *do uru*, voorheen. Sumba *mangelu*, *mangilu*, vooraan. Oj. *hulu*, Mak. *ulu*, hoofd, enz. Mal. *da-hulu*, voorheen.

I. **uwe** = **wue**; *hewue*, één stuks; Mal. *sabuwah*.

II. **uwe**; **peuwe**, beladen. Oj. *bwat*.

W.

I. **wa**, westen; 't eiland Sumba. Mal. *bárat*, Bis., Tagal. *habágat*.

II. **wa**, overvloeien, overstroomen; *ai wa*, overstrooming. Oj. *wâh*, *wah*, vloed; Sumba *i wa*, overstrooming.

wàba, **wàbe**, slag, schot; slaan, schieten.

wadja, staal. Sumba *wadja*, uit het Jav.

wadje; **pewadje**, beschermen. Vgl. Mak. *badji*, goed.

wadu, steen; *wowadu do perigi*, rots; *wowadu li*, koraalrif. Sumba *watu*, WATU.

wailada, Holland; Hollandsch.

wăli, koopen; *wăli au hengiu wawi pa ja*, koop mij een varken; *tawăli*, te koopen, zoowel: zal gekocht worden, als: zal of wil koopen: *tawăli ri ja djara pune*, ik wil dat paard koopen; *tawăli kii Hawu ja*, ik wil eene geit koopen; *tawăli*, subst. bruidkoopschat. **Pewăli**, een koop doen, gekocht hebben: *ăla au pewăli djara hengiu*, gij hebt reeds een paard gekocht. — Sumba *weli*, koopprijs; Oj. *wĕli*, Fidji *voli*.

wănge, geduld hebben, uithouden.

wango, geestverschijning, booze geest; *dau pe ri wango*, een bezetene. Jav. *wangun*, gedaante.

wangu, katoen; *lawu wangu*, draad, garen.

wapa, eig. **wo-apa**, z. d. leelijk, slecht, verdorven; *pedai wapa*

ngara dau, iemands naam bezwalken, iemand lasteren; *dau wapa*, schelm.

wari, keer; *hewari*, eens, eenmaal. Sumba *beli*, Jav. *wali*.

wări, weder, wederom; *hewari wări*, nog eens weêr; echter. Sumba *wàli;* vgl. Jav. *malih*.

wàri, snot. Sumba. *wira*, met omz.

warowu, z. worowu.

wàru, de maan, maand. Sumba *wulan*, met omz., WULAN.

I. wata, slechts; maar (Hoogd. sondern). Sumba *mata*.

II. wata; pewata, grens. Jav. *watĕs*.

wau, reuk, stank. Sumba *wau*, Mal. *báu*.

wău, reiger. Mal. *bangau*, Jav. *bango*, Aneityum *paing*.

wawa, laag, ook van prijs. Sumba *wawa*, Mal. *báwah*.

wawi, varken; *wawi wawi*, mv. Sumba *we*, Mal. *bábi*.

I. we, maar, slechts. Day. *wäi*, *bĕwäi*, Jav. *bahe*.

II. we, of: *weka we ngăru*, oud of jong. Oj. *weh* in *nguniweh*, alsook.

wĕdji, springen, galoppeeren.

wĕga (?).

weka, oud.

wela, hakmes. Sumba *kabela*.

weo, licht, helderheid; helder; *weo wàru*, lichte maan.

wĕo, tong.

wera, schemer; *do wera*, schemerachtig,

wewo, soort parkiet. Eer de Beo, Mak. *beyo*.

wi = rowi, aan.

wihu, puist, buil. Mal. *bisul*.

wi-hu, verkorting van *wije hu*, eer geven, hulde brengen.

I. wije, geven; toestaan, toelaten; *wije do ja*, ik sta niet toe. Pewije, verkoopen. Rot., Timor *fĕ*, Tagal *bigay*, Mal. *bĕri*, met omz.

II. wije, wi, ten behoeve van, voor, aan: *wije ja*, voor mij. Toumbul. *wiya*, aan (?).

wiju, wiu, nieuw; pasgeleden; *tau wowiu*, nieuw jaar. Mal. *baharu*, Oj. *wahu*, Tagal. *bágo*.

wiki = Mal. *paksa*. Pewiki, dwingen. Sumba *wiki* zelf, uit zich zelf.

wila-bunga, bloem. Sumba *pawela*, bloesem, en *wăla*, bloem; Mak., Mal. *bunga*.

winga, in *adji winga*, motregen.

wini, geslacht. Jav. *winih*. teelzaad, Mak. *bine*.

wo, vrucht; verkorte vorm van wue in samenstellingen: *wo-dimu*, *wo-pau*, enz.

woapa, volle vorm van wapa; vgl. woije.

wobo, bakken.

wobola; *do wobola*, grof.

wodàto, hiel.

wodilu, oor. Mak. *toli*, Sangirsch *tuli*, oor, met omz. en voorvoeging van *wo;* zoo ook Sumba *kasilung*, voor *katilung*, voor *ka-tilu*.

wŏe, krokodil. Sumba *wuja*, Oj. *wuaya;* vgl. wuu.

wohe, roeispaan. Sumba *busi*, Sund. *boseh*, Bisaya *bogsai*. Fidji *voce*.

woije, wòje, goed, deugdelijk, mooi. Pewoje, verbeteren; *njăga pewoje*, maak (het) beter. Vgl. *ije*.

woke, vrouwelijk schaamdeel. Sumba *wŏkĕ*, Toumbul. *wikko*. *Dari woke*, vrouwengordel.

wokepu'i, schelp; *kaba w.* schelp; vgl. het gebruik van Mal. *kulit bia*. Vermoedelijk is *woke pu'i* slechts een soort van schelp, die in 't Bisaya *puki*, eig. cunnus, heet. *Woke-pu'i* zou dan eene tautologische uitdrukking in overdrachtelijken zin wezen.

woke woreba, vuist.

woko, zekere vrucht; *woke Djawa*, djamboevrucht.

wolahalae, zand(?). Eer strand, gelijk *lakelae*.

wololo, Sawuneesch lampje.

wongo, duivel. Vgl. wango.

woniti, speld. Uit Portug.

worawu, worowu, beeld, vorm, soort, ding; *worowu worowu*, prentverbeeldingen. *Rawu* misschien ontstaan, met omz., uit *ruwa*, als verbastering van Mal. (Skr.) *rúpa*.

wore, wowore, rond; *kewore*, rondheid, volheid (der maan): *k. wàru*. Mak. *bula*, Mal. *búlat*.

I. worena, groot; vgl. rena; *wowadu do worenarena*, mv. groote steenen.

II. worena, geschut.

woro', vork. Uit het Holl.

wota, mannelijke roede. Sumba *wota*.

wowadu; z. wadu.

wudiara; verbasterde vorm van mutiara; z. d.

I. wue, uwe, vrucht; bij telwoorden z. v. a. stuks; *hewue* of *heuwe*, één (stuks); *hewuewue*, elk. Sumba *wua*, *uwa*, vrucht; stuks; Mal. *búwah*, Oj. *wwah*.

II. w u e, zwaarte; zwaar. Andere uitspraak voor u w e.

III. w u e, lof. Andere uitspraak h u.

w u h e in *wuhe tau*, ouderdom; waarschijnlijk foutief voor *wue*.

w u k i, omgewroet(?).

w u n g u, katoen; andere uitspraak van w a n g u.

w u n i, oudere en betere vorm van h u n i; *tawuni*, te verbergen, achter te houden. Vgl. Sumba *pakawini*, verborgen; WUNI.

w u r i; *wuri huku*, wier.

w u u, krokodil. Andere uitspraak van w o e.

w u w u, fuik. Jav. *wuwu*, Fidji *vuvu*.

ROTTINEESCHE SPRAAKKUNST

DOOR

J. FANGGIDAEJ,
Onderwijzer te Babau (op Timor),

OMGEWERKT DOOR G. K. NIEMANN.

In een kort voorbericht deelt de schrijver mede, waarom hij bepaaldelijk het dialect van Termanu gekozen heeft om een denkbeeld te geven van de grammatica der taal van Rotti ([1]) en de andere dialecten van dit eiland buiten beschouwing heeft gelaten. De voornaamste reden is deze dat hij, die met dit dialect bekend is geworden, de overige gemakkelijk zal kunnen aanleeren, wijl er geen groot onderscheid bestaat tusschen de verschillende op Rotti gesproken dialecten. Verder meldt hij in dit voorbericht door welke Maleische benamingen hij de in het Hollandsch gebruikelijke grammaticale termen heeft weergegeven. Overigens verwijs ik naar het rapport omtrent dit opstel van Fanggidaej, door mij uitgebracht in de bestuursvergadering van den 17en October 1891 (Bijdr. Vijfde volgreeks, zevende deel, tweede aflev. bl. XIII). Wij stippen hier nog aan dat onze *oe*klank in dit opstel in de Maleische zoowel als in de Rottineesche woorden overal weergegeven is door *u*.

EERSTE GEDEELTE.

I *Over de letters en teekens.*

Daar het Rottineesch, zooals men weet, geen eigen letterschrift bezit, bedient men zich van ons alphabet, echter niet voor het schrijven van de landstaal, maar van het Maleisch, dat hier als schrijftaal in gebruik is. Als de in het dialect van Termanu gebrui-

---

([1]) De spelling *Rotti* heeft bij ons burgerrecht; naar de inlandsche uitspraak zou men echter *Râte*, (volgens anderen *Rote*) moeten schrijven, vgl. het bericht van Prof. Wichmann over zijn bezoek op Rotti in het Tijdschr. van het Aardr. Gen. Tweede serie, Deel IX N°. 2 bl. 225.

kelijke letters geeft F. op: *a b d e f h i k l m n nd ng ngg o p s t* en *u* (in uitspraak = onze *oe*klank). Hieruit blijkt dat de klanken, die in het Maleisch door de letters *g j r w dj* en *tj* aangeduid worden, hier ontbreken ([1]). Vreemde woorden, waarin die klanken voorkomen, ondergaan dus eenige verandering. Zoo veranderen *wadja* in *bai*, *wadji* in *badi*, *gadjah*, *gadji* en *gading*, alle drie in *nggadi*, *ringgit* in *ringit, bangku* in *bangu*, *olanda* in *olana*, *mandur* in *măndă* enz., *medja* in *méi*, *kadera* in *kadéla*, *tatju* in *tasu* en de Hollandsche woorden *glas* en *vork* worden *nggălăs* en *fôlok* »zoodat, zegt de schrijver, *w* verwisseld wordt tegen *b*, *dj* met *d* of *i*, *r* met *l*, *tj* met *s* en *g* met *ngg*» ([2]).

Op pag. 9 merkt de schrijver op dat de letters *nd* en *ngg* ieder slechts éénen klank vormen en dus de *n* in de uitspraak niet van *d* gescheiden mag worden en dat men evenmin de *ng* en de *g* in de uitspraak van elkander mag afscheiden.

Daarna volgen eenige mededeelingen omtrent de teekens, die F. tot aanduiding der uitspraak gebezigd heeft. Een horizontaal streepje boven de *a*, *i* en *u* moet aantoonen dat de klinkers lang zijn, namelijk dat de klemtoon er op valt (»pada menundjuk *a*, *i*, *u* jang pandjang, jaitu dimana penindisan suwara didjatuhkan, maka ditulis diatas huruf² enz.»), bv. *āma* vader, *īna* moeder, *rīpu* kleinkind, *babā* verbergen, *didī* tor, *kukūk* wilde wijnstok. De lange *e* en *o* worden aangeduid door een acc. acutus, bv. *fépa* slaan, *tóda* zichtbaar, te zien zijn. »De *é* en *ó* worden dan uitgesproken alsof deze klinkers verdubbeld waren (*ee* en *oo*)». Waar de *e* en *o* scherp zijn, schrijft F. *è* en *ò*, bv. *lèkă* veinzen, *kòdă* inslikken enz. F. noemt dezen klank scherp en tevens lang. De *è* en *ò* hebben hier dezelfde uitspraak als *e* en *o* in de Holl. woorden: *bek*, *dek*, *hek*, *bok*, *dok*, *hok*, die hij als voorbeelden aanhaalt. De *e* en *o* in deze woorden van onze taal zou ik scherpkort willen noemen.

Wanneer eene scherpe *o* onmiddellijk gevolgd wordt door eene *e*

([1]) Het is vreemd dat in den naam Termanu de *r* toch voorkomt; wellicht is die benaning de Locaal-Maleische. In zijn bovengenoemd reisbericht zegt Prof. Wichmann, bl. 223, dat men op Rotti in het dagelijksch verkeer de hoofdkampongs niet met hun eigenlijken naam, maar met dien van het staatje (karadjaan) waarin zij liggen, pleegt aan te duiden. Zoo zegt men in pl. v. Termanu dan Inggunaudale Dit laatste woord schijnt dus de ware benaming in de landstaal te zijn.

([2]) In de woordenlijst van het dial. van Termanu van den onderwijzer Tello, uitgegeven door Prof. Kern in dit Tijdschrift (Ve Volgreeks Dl. V bl. 1 vgg.) worden echter ook vermeld de woorden *kudjawas*, *langkuas* (*langkuwas*), *kafa* = Mal. *kawat* en *fai* = Ar. Mal. *waqtu*. Wellicht zal men deze woorden als uitzonderingen op den door F. gestelden regel moeten beschouwen.

aan het einde van een woord, welke *e* een afzonderlijke lettergreep uitmaakt, dan schrijft F. in plaats van die *o* eene *å*, bv.: *åe* water, *båe* = Mal. djuga. Zoo ook wanneer eene scherpe *o* de laatste letter van een woord is, bv.: *bòtå* flesch, enz. Over de uitspraak van die *å* wordt niets naders gezegd.

Het teeken ˘ boven een klinker wijst aan dat de lettergreep, waarin hij voorkomt, kort („pendek”) is. Uitdrukkelijk wordt herinnerd dat dit teeken niet dient tot aanduiding van den klank der pĕpĕt, zooals in de Mal. woorden bĕras, bĕsar enz., of ongeveer zooals de stomme *e* in het Hollandsch, omdat die klank in de taal van Rotti ontbreekt, daar deze slechts eene scherpe en zachte *e* kent. Voorts maakt F. gebruik van een trema voor hetzelfde doel waarvoor dit in ons schrift gebezigd wordt (¹).

Wanneer in twee lettergrepen van een woord dezelfde klinker *e* of *o* voorkomt, dan zijn die beide klinkers in dat woord of scherp of zacht.

Aan het einde van dit hoofdstuk geeft F. een aantal woorden op tot oefening in de uitspraak. Eenige daarvan neem ik hier over, daar zij ook tot toelichting van het voorafgaande kunnen strekken, namelijk: *āfu* asch, *bĕlak* zwaar, *balakāik* kracht, *èke* met gevouwen beenen zitten, *fūfuk* = Mal. bubut, *fufūk* fluit, *fefĕi* zoeken, *pepè* waringinboom, *balahā* morgen (esuk), *aidò* groente (sajur) enz.

II. *Over stamwoorden.*

Vele woorden in het dialect van Termanu zijn eenlettergrepig, bv.: *å* 1. gij, 2. bamboe, *ta* niet, *tä* eigenschap (sipat), *fu* blazen, *tè* 1. lans of piek, 2. maar, doch, *lik* geluid enz. Van de tweelettergrepige stamwoorden noemen wij hier slechts: *lima* vijf, *limak* hand, *isa* binden, *nusa* hert, *nusak* eiland: negerij enz. Ook worden er drie- en vierlettergrepige woorden als stamwoorden opgegeven, bv. *sosónga* jong lontarblad, *somānek* ziel (sumangat, djiwa), *takudāek* kin, *kaisāå* vergiftige slang enz. De klemtoon valt bij meerlettergrepige stamw. steeds op de penultima. Wanneer een stam-

(¹) Dit teeken ˉ heb ik bij Rottineesche woorden weggelaten, omdat het, na het boven vermelde, van zelf spreekt dat klinkers, die niet voorzien zijn van een ander accent, kort moeten zijn. Geheel duidelijk is deze aanwijzing van de uitspraak door een ˉ bovendien toch niet. Het blijkt voorts dat F. geen onderscheid maakt tusschen lengte van klinkers en klemtoon. Hier en daar vindt men in F.'s geschrift echter woorden die van geen teeken voorzien zijn. Daar alle klinkers die bijeenkomen, steeds elk afzonderlijk worden uitgesproken, is een trema eigenlijk onnoodig en slechts voor het gemak van den lezer heb ik het nu en dan behouden. Somtijds, vooral bij de vertaling van voorbeelden, heb ik den Mal. tekst van F. gegeven, wijl dit mij om de eene of andere reden nuttig voorkwam.

woord om de eene of andere reden, bv. door aanhechting van andere woorden, van voor- of achtervoegsels, door reduplicatie enz. verlengd wordt, zoo verplaatst de klemtoon zich niet, maar blijft steeds op de lettergreep waar hij oorspronkelijk op rust, bv.: *dak* bloed, *nadā* hij of zij is bebloed, *dān-a* zijn, haar of hun bloed, *nggèok* zwart, *nanggenggèă* hij of zij is vuil geworden (mendjadi kotor), *kelumātuk* bloedzuiger, *kelumātuk-a* de bloedzuiger, *kelumātuk-ala* de bloedzuigers.

III. *Over verdubbeling.*

Een stamwoord, dat op een medeklinker eindigt, verliest dien bij verdubbeling.

Bij substantieven duidt de verdubbeling een meervoud of eene veelheid aan, bv. *uma*[2] = Mal. *banjak rumah.*

Bij adjectieven beteekent de verdubbeling versterking, nadruk of wel vergelijking. F. tracht die beteekenis toe te lichten door de Mal. woorden »sa-akan[2], amat, maski en laksana. Voorbeelden: *fulak* wit, *fula fulu* als het ware wit, witachtig (sa-akan[2] putih, laksana putih), *pilas* rood, *pila pila* zeer rood; roodachtig, *lasik* oud, *lasi*[2] zeer oud, *lasi*[2] *să te bei néu naūe;* al is hij oud, hij gaat nog werken. Een consonant als sluiter valt hier weg.

Bij afgeleide adjectieven wordt somtijds het geheele stamwoord of grondwoord, waarvan zij afgeleid zijn, verdubbeld, somtijds slechts de eerste lettergreep daarvan herhaald, met toevoeging van eene *k* of *n* aan het einde, bv.: *makabīak* nauw, eng, *bia*[2] zeer eng, *makabibīan*, meer en meer nauw, al nauwer.

Verdubbeling van werkwooorden beteekent voortduring, aanhoudendheid of herhaling, bv. *lāok* gaan, wandelen, *lăŭ laŭ* aan het wandelen zijn, al wandelend, *ki* weenen, *ki*[2] bitter weenen, bestendig weenen, al weenende, *fépa* slaan, *fépa*[2], aanhoudend slaan, al slaande. Dikwijls wordt alleen de eerste lettergreep van het grondwoord herhaald, bv. *lāok* gaan, *lalāok* heen en weer gaan, *silă* schieten, *sisilă* aanhoudend schieten, enz. Deze wijze van herhaling wordt somtijds gebezigd tot vorming van substantieven, die een toestand, het een of ander object. een werktuig of gereedschap enz. beteekenen en dikwijls wordt dan een *k* of *s* als sluiter aan het woord toegevoegd, bv.: *fu* blazen, *fufūk* fluit, *silă* schieten, *sisīlă* het schieten, geschiet; geweer, *sulak* schrijven, *susūlak* het schrijven; geschrift, boek; *tati* snijden, hakken, *tatātis* een hak (patjul; *déa* spreken, *dedéak* het spreken; woord, gezegde; zaak (perkara), *sói* openen, *sosóik* deur enz.

IV. *Over samengestelde woorden.*

Deze worden gevormd door bijeenvoeging hetzij van twee synoniemen of wel woorden van tegenstrijdige beteekenis. Wordt het eerste woord door een medeklinker gesloten, dan valt die weg. Voorbeelden: *dedéak* het spreken, *kokólak*, het spreken, praten, *dedéa-kokólak* veel gepraat; *nanāak* spijs, *nininuk* drank, *nanāa-ninīnuk* spijs en drank, *pua-daedòk* pinang en sirih, *néu-mai* heen en weer gaan, *lasi-mulik* oud en jong (*lasik* = oud, *mulik* = jong).

Wanneer twee woorden bijeengevoegd worden om te samen slechts één begrip uit te drukken, dan wordt aan het tweede woord een *k* als sluiter toegevoegd. De slotmedeklinker van het eerste woord blijft evenals in de bovenstaande voorbeelden, ook in dit geval achterwege. Eindigt het tweede woord op een anderen medeklinker dan een *k*, zoo wordt die tegen een *k* verwisseld. Voorbeelden: *manu* kip, *téis* drek, *manu-téik* kippendrek, *nduk* ster, *ndu-mānuk* de avondster, *īnak* vrouw, *manek* = Mal. radja, *ināmānek* vorstin (permaisuri), enz.

V. *Over aanhechtsels.*

Er zijn slechts praefixen en suffixen.

1. *Over de praefixen.* Bij den 1en pers. enkelv. (*au*) gebruikt men de praefixen *a*, *āma*, *āka*, *āla*, *āta*, *āsa*, *āfa*, *āpa* en *ānga*. Bij den 2n pers. enkelv. (*ò*) zet men eene *m* vóór de genoemde praefixen, bv.: *ma*, *māma*, *māka* enz. Bij den 3n pers. enkelv. (*ndīā*, *āna*) komt eene *n* vóór dezelfde praefixen, bv.: *na*, *nāma*, *nāka* enz.

Bij den 1n pers. meerv. (*ami* = Mal. kami) bezigt men hetzelfde praefix *m* als bij den 2en pers. Enkelv.

Bij den 1n pers. meerv. *ita* of *ata* (Mal. kita) zet men eene *t* vóór die praefixen, bv.: *ta*, *tāma*, *tāka* enz.

De 2e pers. meerv. (*émi*) krijgt hetzelfde praefix *m* als de 2e pers. enkelv. De 3e pers. meerv. *sīla*, *āla*) krijgt eene *l* voor de genoemde praefixen bv. *la*, *lāma*, *lāka*, *lāla* enz.

Bij het spreken wordt de tweede lettergreep van al die praefixen bijna niet gehoord.

Behalve de genoemde zijn er nog drie praefixen, die volstrekt geene verandering, (bv. door bijvoeging van enkele letters) ondergaan, namelijk *ka*, *nāna* en *māna*.

2. *Over de suffixen.* Deze zijn *a* tot aanduiding van het enkelv. en *la* of *ala* tot aanduiding van het meerv. van substantieven.

De consonanten, die aan de woorden gesuffigeerd worden om

een bezit, of soms eene werkzaamheid aan te duiden, zijn: *m*, *n* en *ng*.

TWEEDE GEDEELTE.

I. *Over substantieven.*

Adjectieven staan na het subst. waarbij zij behooren. Wordt dit door een consonant gesloten, zoo vervalt deze vóór het Adjectief, bv.: *féla matāne* een scherp hakmes (*félas* = Mal. parang), *ūla bélak* zware regen (*udan* = regen).

Om een persoon of eene zaak bepaald aan te duiden, krijgt een subst. het suffix *a* in het enkelv., *la* of *ala* in het meerv. *Ala* wordt gebezigd zoo het subst. door een consonant wordt gesloten. De beteekenis dezer suffixen komt volgens F. overeen met die van ons bepalend lidwoord, bv. *nusa-a* het hert, *nusa-la* de herten, *ofak-a* de prauw, *ofak-ala* de prauwen. Zij zijn dus eigenlijk aanwijzende voornaamwoorden.

Tot aanduiding van een bezit worden de suffixen *ng*, *m* of *n* aan een subst. gehecht; voor den 1en pers. Enk. het suffix *ng*, voor den 2en enk. en meerv. en den 1en pers. mv. (*ami*) *m* en voor den 3en enk. en mv. (*ila* of *ata*) *n*. Een consonant als sluiter valt vóór die suffixen weg, bv. van *félas* hakmes vormt men: *au félang*, *ā félam*, *ndia félan*, *ami félam*, *ita félan*, *emi félam*, *sila élan* = mijn. uw, zijn of haar hakmes, onze, uwe, hunne of hare hakmessen. Om een bezit bepaaldelijk aan te duiden, wordt *a* gesuffigeerd, bv. *au félanga*, *ā féluma*, *ndia félana* enz. = dat (of: het) hakmes van mij, u, hem of haar. Voor het mv. bezigt men *ala*, bv. *au félangala* die of de hakmessen van mij enz.

Bij nevenstelling van twee subst. zonder voegwoord plaatst men *ng*, *m* of *n* slechts achter het laatste, bv. *au pua daedòng* mijn pinang sirih, *ami ina amam* onze ouders (Mal. ibu bapa).

Indien men bepaald spreekt, dan wordt niet *a* aangehecht, maar *ala*, dat tevens een mv. aanduidt, bv. *ami ina amam-ala* = de of die ouders van ons. *ita lima ein-ala* = de handen en voeten van ons.

Wanneer *a* aan een subst. gepraefigeerd wordt, dan heeft die *a* de beteekenis van het Mal. *ber* of ook wel van het Mal. *beroleh*, bv.: *au aféla*, *ā maféla*, *ndia naféla*, *ami maféla*, *ita taféla*, *emi maféla*, *sila laféla* = saja, angkau, ija enz. mempunjai parang of berparang; *ai-a nadò sā* = die boom heeft reeds bladeren (Mal. berdaun of beroleh daun); *pāā-a bei nalūna* = die manggaboom draagt

nog geen bloemen (Mal. berbunga of beroleh bunga). *Dok* bet. blad en *būnak* bloem.

Voorts dient dit praefix ook tot vorming van werkwoorden, intransitieve zoowel als transitieve, bv.: *sisilå-a nalī* het geweer gaat af (bedil itu berbunji), van *lik* geluid; *bisu-a nadā* de wond bloedt, van *dak* bloed.

Deze woorden kan men ook als transitieve ww. gebruiken, bv.: *leodūek-a au alī bafi èsa* gisteren heb ik een varken geschoten, *se nadā anòå-āna-a* wie heeft dat kind doen bloeden? (siapakah mendarahkan kanak² itu?). Eenige subst. kunnen zoowel met als zonder het praefix *a* als ww. gebruikt worden, maar hebben dan eene verschillende beteekenis, bv.: *au aūe* ik werk, *å maūe* gij werkt, *ndia naūe* hij werkt, enz.; *au ue* ik verkrijg (saja mendapat, memperoleh), *å ue* gij verkrijgt, *ndia ue* hij verkrijgt, enz. (van *ues* = werk), *anòå-āna-a suu* het kind krijgt de borst of zuigt (menjusu, menghisap susu); *inak-a nasūu anòå-āna-a* = de vrouw zoogt het kind.

Substantieven, die het praefix *a* niet kunnen aannemen, krijgen een der vroeger genoemde praefixen *ama*, *aka*, *ala*, *ata*, *asa*, *afa*, *apa* of *anga*. De beteekenis is dan verschillend. Voorb.: *au amasūi* ik word rijk, *å mamasūi* gij wordt rijk, *ndia namasūi* hij wordt rijk, *ami mamasūi* wij (kami) worden rijk, *ita tamasūi* wij (kita) worden rijk enz. (van *sui* rijkdom). Zoo ook vormt men van *mèis* droom met het praefix *ala*: *au alamèi* ik droom, *å malamēi* gij droomt, *ndia nalamēi* hij droomt, *sila lalamēi* zij droomen enz. Van *kikik* zeef, filtreertoestel voor palmsap, vormt men evenzoo: *asakiki*, *masakiki*, *nasakiki* enz., in de beteekenis „met een kikik reinigen.

Het woord *dāle* hart, bet. met het praefix *a* (*adālek*, *madālek*, *nadālek* enz) goedhartig, mild; met *ata* (*atadāle*, *matadāle* enz.): zich zeer verblijden en zonder praefix, bv.: *au dāle*, *å dale*, *ndia dāle* enz. bet. het: begeeren, wenschen (ingin atau suka).

Somtijds wordt de eerste lettergreep van het grondwoord van een subst. dat een der genoemde praefixen heeft, herhaald, bv.; *au ua akabebète* ik heb tot volle verzadiging toe gegeten (van *bètes* zatheid, verzadiging), *au alamemēik å* ik heb gedurig van u gedroomd; *hai-a nakamamāsu* dat vuur rookt aanhoudend (van *masuk* rook); *lalāi nasakokóa kóas* de hemel is geheel bewolkt. Uit de voorb. blijkt reeds dat deze reduplicatie eene versterking van het begrip of ook wel eene aanhoudendheid of voortduring aanduidt.

Het praefix *ka* vóór een subst. duidt een bezitter of eigenaar aan (jang mempunjai), bv.: *kābii*, *kabāfik* de bezitter van geiten, varkens enz. Het wordt somtijds door het praefix *ma* vervangen, bv. *kaänak* of *maänak* = degeen die kinderen heeft.

II. *Over Adjectieven*. Het stamwoord van vele adj. wordt doorgaans slechts gebruikt met gepraefigeerd *ma*. Nu en dan komt het echter wel zonder *ma* voor, somtijds als subst., soms als adjectief of liever praedicaatswoord. Zoo vindt men van *démak* hoog of diep: *madéma;* van *lóak* wordt *malóa* breed, afgeleid enz. Voorb. van het gebruik in een zin: *bòa mu te démak ndia* ga niet daarheen, want het is diep; *lålek sóa néu aok*: schoonheid is nuttig voor het lichaam (in plaats van *lålek* gebruikt men als adj. veelal *malåle* schoon, nuttig).

Bij vergelijkingen of wanneer men nadruk wil leggen, valt de slotconsonant van het stamwoord weg, bv.: *åe-a déma basa* het water is uiterst diep; *tūngu-a nalu léna di-a* de balk is langer dan de paal (van *naluk*, van waar *manālu* lang). Waar het spraakgebruik deze wijze van uitdrukking niet toelaat, zegt men bv.: *åe-a déman-a léa dua* dat water is twee vademen diep. Andere voorbeelden van het gebruik der adjectieven zijn: *nggèok-a då fūlak-a*, het zwarte of het witte? *manālu-a då kekéuk-a*, de (of: het) lange of de korte? In het Meerv. bezigt men bij zulke uitdrukkingen *ala* in plaats van *a*, bv.: *pākek-ala då påkek-ala*, de dooven of de blinden? (Volgens F. kan deze laatste uitdrukking ook beteekenen: zijn die menschen doof of blind?); *manu-a fulak* die kip is wit; *abas-a pila* het garen (eig.: de kapas) wordt (of: is geworden) rood, *nāu-a momódå så* het gras is groen geworden; *åe-a déma hik* dat water is zeer diep; *tasi ndia déman-a masālak* de zee is zeer diep (laut itu dalamnja sangat); *létek-a déman-a anasēli*, die berg is zeer hoog (gunung itu tingginja amat); *malēlam anasēli* gij zijt zeer knap (pandaimu terlalu); *fūlan-a leå abas* het is zoo wit als kapas (putihnja sabagai kapas); *uma matūa-a* het groote huis, *uma matua-la* de groote huizen; *kapa pilas-a* de roode (of roodbruine) karbouw, *kapa pilas-ala* de roode karbouwen; *au uma matūang ndia*, dat is mijn groot huis; *émi di makātem-ia*, deze is uw dikke paal (inilah tiang kamu jang tebal); *nusa-a kailī séluk* het hert is weer wild geworden (*kailīs* = wild); *dūsa-a beita makēi* de azijn is nog niet zuur geworden (*makēis* zuur) (tjuka itu belom mendjadi asam).

Om werkwoorden van adjectiva te vormen bedient men zich veelal van een der vroeger genoemde praefixen *a*, *ama*, *aka*, *ata*

enz., bv. van *hénuk* vol, worden op die wijze gevormd: *au ahénu* ik vul, *å mahenu* gij vult, *ndia nahénu* hij vult, *ami mahénu* en *ita tahéuu* wij vullen, *émi mahénu* gijlieden vult, *sila lahénu* zij vullen. Intransitieve werkw. vormt men ook wel met dit praefix, bv.: *ami malåle så* wij zijn verzoend of hebben vrede met elkander gesloten (kami sudah mendjadi baik atau berdamai), doch veelal bezigt men daartoe het praefix *ama*, bv.: *lèa namahénu så* de rivier is vol geworden, *dänä-a namalóa* het meer is ruim of uitgestrekt geworden. Door verdubbeling van de lettergreep waar de klemtoon op valt worden sommige adjectiva tot werkwoorden gestempeld, meestal met transitieve of causatieve, doch ook wel met intransitieve beteekenis en soms met versterking van het begrip, bv.: *kabäok* ondiep, *kabäo* ondiep worden, *kababäo* ondiep maken, *kailis* wild, *kaililī* wild maken (meliarkan), *läsik* oud bejaard, *touk-a namalaläsin* de man wordt van lieverlede oud, *pääk* bot, stomp, *apää* iets, bv. een mes bot maken, *å makapapää dåpe-a* gij maakt het mes zeer bot. Nu en dan worden twee woorden, meestal twee adjectieven, bijeengevoegd om een hoogen graad te kennen te geven, bv.: *pakedålek* zeer doof van *pakek* doof en *dodålek* hersenen; *pélatūa* zeer lui, van *péla* lui en *matūa* groot, *matuaīna* zeer groot, van *matūa* en *inaīūk*, dat mede „groot" beteekent.

III. *Over de telwoorden.* De hoofdgetallen zijn: *èsa, dua, tèlu, ha. lima, nè, hitu, falu, siō* en *salahūnu* of *sanahunu*; *sanahūlu èsa* 11, *sanahulu dua* 12 *enz., dua hulu* 20, *dua hulu èsa* 21, *tèlu hulu* 30, *ha hulu* 40, *natun* of *natun èsa* 100, *natun ma lénak èsa* 101, *natun ma sanahulu* 110, *natun dua* 200, *natun tèlu* 300, *lifun èsa* 1000, *kefin èsa* 10.000, *kafin èsa* 100.000, *kifon èsa* 1.000.000. *Kisak* bet.: eenig (tunggal, sendiri). Om een aantal, bv. twee, drie of meer personen of zaken aan te duiden, zegt men: *kadūak* = Mal. kaduwa, berduwa, *kahäk, kalimak* enz. Wil men bepaald spreken, dan suffigeert men aan deze woorden *a* en *ala*, bv. *kisak-a* = Mal. jang sendiri atau jang satu sadja itu, *kadūak ala* = Mal. jang berduwa (kaduwa) itu, katèluk-ala = Mal. jang bertiga (katiga) itu enz. Men mag vermoeden dat deze telwoorden met het praefix *ka* ook tot aanduiding van ranggetallen gebezigd worden, maar duidelijke voorbeelden worden daarvan niet gegeven.

Om breuken aan te duiden bedient men zich slechts van *séli* of *seséljk* = het Mal., sabelah atau satengah. Als onbepaalde telwoorden noemt F.: *lénak*, meer, *hida* hoeveel? *luma*, een gedeelte, eenige, *lumak fa* en *buiänak* weinig (sadikit), *bäuk* veel enz. Men leidt daar-

van ook werkwoorden af, bv. van *lènak* met het praefix *aka* bv.: *akaléna* = Mal. melebihi. Van *bāuk* vormt men met het praefix *ama: mamabāu* = Mal. kami mendjadi banjak, *sila lamabāu* = Mal. marika itu mendjadi banjak.

IV. *Over de voornaamwoorden.* De persoonlijke zijn: enkelv. *au* ik *å* gij, *ndia* hij; meerv. *ami* = Mal. kami, dus exclusief, *ita* = Mal. kita, dus inclusief, *émi* gij, en *sila* zij. De hier genoemde 2de pers. enkelv. en meerv. wordt ook wel vervangen door *ama,* de 3de pers. enkelv. door *ana,* de 1ste pers. meerv. *ita* door *ata,* de 3de pers. meerv. door *ala* en als object van een werkwoord gebruikt men *sala* of *asa* in plaats van *sila.* Voorbeelden: *mai få ama mia* = kom (of komt) hier om te eten, *ana ki då ta* weent hij of niet? *au itan ana nakamīnak* ik zag hem spelen, *mai ata tèsik ia* = "mari kita dari sini" (over *tésik* vgl. beneden over de voorzetsels), *ala mai så då béik* zijn zij gekomen of nog niet? *madénu sāla mai* gelast hen te komen, *hóuk asa*, *båså silok asa*, vang hen slechts, schiet hen niet (tangkapkannja sadja, djanganlah menembakkannja).

Somtijds wordt aan een werkwoord bij den 1en of 2en pers. enkelv. of meerv., wanneer die als object voorkomt, een *ng* gehecht en bij den 3en pers. enkelv. een *n,* bv.: *ala feng å doik då buas* = *ala fé å doik då buas,* hebben zij u geld of goederen gegeven? Omtrent den 3en pers. geeft F. geen voorbeeld.

Een persoonlijk voornaamw wordt wel eens weggelaten, bv.: *afūda så te ta mamahèle* = *au afūda så te å* (*emi*) *ta mamahèle,* ik heb het gezegd, maar gij gelooft het toch niet.

Aan de pers. voornaamwoorden van het mv. wordt vaak *ala* gehecht, (artinja sakawan, sakutu atau sapupu) bv.: *amik-ala, itak-ala*, *émik ala, silak ala* = wij met de onzen, met onze makkers, gij met de uwen of met uwe makkers enz.

Een bezit wordt aangeduid door *nu* (punja), dat met praefigeering van *a* als werkw. behandeld wordt, bv. *au nanū*, *å manū*, *ndia nanū*, *ami manū*, *ita tanū*, *emi manū, sila lanū* = beta, angkau enz. mempunjai (ik heb, gij hebt enz.) Deze vertaling in het Hollandsch heeft F. er bijgevoegd.

Dit *nu* wordt ook tot vorming van bezittelijke voornaamw. gebezigd door aanhechting van *ng, m* of *n,* bv.: *au nung*, *å num*, *ndia nun*, *ami num*, *ita nun*, *emi num*, *sila nun* = mijn, uw, zijn of haar, ons enz. Hecht men *a* aan deze vormen, bv: *au nunga*, *å numa*, *ndia nuna*, *ami numa* enz., dan verkrijgt men de beteekenis van: het of de mijne, het of de uwe enz. In het meerv. gebruikt

men *ala* in pl. van *a*, bv.: *au nungala*, *ā nnmala*, *ndia nunala*, *ami numala* enz. = de mijnen, de uwen enz.; *ā manū ndala èsa*, gij bezit een paard; *ndia nun ia*, *te au nunga nai be*? dit is het zijne, maar waar is het mijne? Gewoonlijk echter gebruikt men *nu* of *anū* niet, maar zegt men bv.: *au ndalang èsa*, ik bezit een paard, *ā ndalam èsa* enz.

Om den afstand van personen of zaken ten opzichte van den spreker aan te duiden, bezigt men *ia* Mal. ini, *ndia* Mal. itu, *na* of *èle* Mal. sana; *èle* wijst echter op een verder verwijderd zijn dan *na* en is dus wellicht meer in de beteekenis van ons *ginds* optevatten. Voorb.:

kapa ia, deze karbouw.
〃 *ndia*, die 〃
〃 *na*, 〃 〃 daar.
〃 *èle*, gindsche karbouw.

In het meerv. voegt men er *la* bij, behalve bij *ndia*, dat dan door *sila* wordt vervangen, bv.:

kapa ia la, deze karbouwen, *kapa nāla*, die karbouwen daar.
〃 *sila*, die 〃 〃 *ēlela*, gindsche karbouwen.

Wil men bepaald en met nadruk spreken, dan hecht men *k* aan de genoemde demonstratieven, bv.: *iak a*, *ndiak-a ta* = jang ini, bukan jang itu, *ēla ndiak-a*, *fé èlek-a mai* = tinggalkan jang itu, berikan jang sana itu kamari. Om een meervoud met nadruk aan te duiden, bezigt men dan *ala*; bv.: *iak ala*, *silak ala* enz.

Vragende voornaamwoorden zijn: *se* wie? *hata* wat? *leāhātak* en *leābèk* hoedanig, bv.: *ā sanga manu leābek* = ajam jang bagaimanakah angkau tjahari? Aan het Mal. anu beantwoordt *hātāk-a* en aan het Mal. sianu het Rottin. *sèk-a* of *hèlek-a* bv.: *hèlek-a mai sā* NN. is gekomen; *hātak-a nai be*, waar is dat zeker iets? *Bèk-a* = welk, wat voor? bv.: *ā hi bèk-a* = angkau suka jang manakah? *tou* iemand, men, *hāta*² wat ook (apa²), *ésak-a* elk, ieder, bv.: *au ta uni hāta* beta tiada bawa apa² *ésak- ahouk nun*, = masing² memegang punjanja.

Tot verbinding van een deel van een zin, zooals een praedicatief attribuut, met het voorafgaande, dus bij wijze van een betrekkelijk voornaamwoord, wordt *k* aan het werkw. gehecht, gevolgd door *a* of *ala*, bv.: *touk au tungak-a nalāi sā* = oranglaki² jang beta ikut itu sudah lari, *ndala au āsak-ala sila èle* = kuda² jang beta beli itu, disana, *nusa nanasilok-ala lalā sā* = rusa² jang ditembak itu sudah lari.

V. *Over de werkwoorden.*

Deze verdeelt F. in regelmatige en onregelmatige. Voorbeelden van de laatsten zijn: *u*, *ua* en *uni*, welke vormen slechts in den 1ⁿ persoon voorkomen, bv: *au ua*, *ȧ mua*, *ndia uaä*, *ami mia*, *ita taä*, *emi mia*, *sila laȧ* = ik eet, gij eet, hij eet, wij eten enz.; *au u* ik ga, *ȧ mu* gij gaat, *ndia néu* hij gaat, *ami méu* wij gaan, *ita téu*, *emi méu*, *sila léu* = wij, gij, zij gaan; *au uni*, *ȧ muni*, *ndia néni*, *ami méni*, *ita téni*, *emi méni*, *sila léni* = ik breng, gij brengt enz.

Eenige werk. blijven in alle personen onveranderd, zooals *tènga* oprapen (pungut), *hèle* kiezen, *lāok* gaan (berdjalan), *sāfe*, wasschen, *dȧ* slachten, *sulak* schrijven, *tunu* branden, *fépa* slaan, *ténu* weven enz., bv. *au tunu*, *ȧ tunu*, *ndia tunu*, *ami tunu* enz. Zij kunnen echter met een aanhechtsel verbonden worden, inzonderheid met het praefix *a* of het suffix *la*, en ook wordt hunne eerste lettergreep wel herhaald. Maar in die gevallen wordt hunne beteekenis eenigszins gewijzigd, bv.: *bòȧ mai te au afépa* = „djangan datang karana saja pandai memukul"; *ȧ sāe ndala dȧ ȧ malāo-la* rijdt gij te paard of gaat gij slechts te voet? *au alalāo bii èsa* ik breng een schaap; *nalalāo nȧ kāpa-a mai sȧ* heeft hij dien karbouw hierheen gebracht? = sudahkah ija mendjalankan (menghentarkan) kerbau itu kasini?

Au lalāok, *ȧ lalāok*, *ndia lalāok* enz hebben de beteekenis van het Mal. saja, angkau, ia enz. „pergi datang"

Wanneer zulke werkw., die anders met geen aanhechtsel verbonden worden, maar in de verschillende personen onveranderd blijven, het praefix *a* (of *ma*, *na*, *la*, naar gelang van den persoon) ontvangen en men het woord *aok* (= Mal. diri) bijvoegt, dan krijgen zij de beteekenis van wederkeerigheid; de *k* van *aok* valt dan weg. Voorb., *émi mafépa ao* slaat gij elkander? *hataholi-la latāti ao* die lieden snijden elkander. Zoo er spraak is van een spel of vermaak, verliest *aok* de *k* niet en wordt het gevolgd door *ala*, bv. *émi matāpa aok-ala*, *ma ȧ ki?* = „kamu bermain berlontar lontaran, maka angkau menangis? In plaats van *aok* bezigt men in dergelijke uitdrukkingen ook wel een ander substantief.

Van eenige werkw. is het stamwoord niet in gebruik, maar komen slechts afgeleide vormen voor, bv. van *afāda* (spreken), wordt het grondwoord alleen met verdubbeling gebezigd en zegt men dus *fada²* = „Mal. kata"; men pleegt het praefix *a* vóór *fada* te zetten, bv. *au afada*, *ȧ mafada* enz.; ook meer andere werk. nemen steeds dit praefix aan en geen ander, bv. *alélak* weten, kennen.

Sommige werkw. welker grondwoord niet anders dan met verdubbeling in gebruik is, behouden die verdubbeling ook in de afgeleide vormen, bv. *alalāu* bedienen (melajani), van *lāu*² „zich onledig houden," (aldus door F. in 't Holl. vertaald). Werkw. welker stamwoord met een klinker begint, nemen in de verschillende personen slechts een consonant vóór dien klinker, behalve in den 1en pers. enkelv., bv. *au ita*, *ă mita* enz. (ik zie, gij ziet enz.). Evenzoo *inu* drinken, *isa* dooden enz.

Eenige werkw. kunnen slechts het praefix *afa* aannemen en geen ander; weer andere Werkw. kunnen slechts een der praefixen *aka*, *ala*, *ama*, *anga*, *apa*, *asa*, *ata* krijgen. Voorbeelden: van het ongebruikelijke stamwoord *ndèle* leidt men af *afandèle* = Mal. ingat, *afandèlehénin* vergeten (lupa, melupakan), *akabāle* iets bewegen (van *bale*² = Mal. bĕrgĕrak², bĕrgojang²), *alamūla* onderzoeken, van *mula* overal zoeken; (het onverdubbelde *mula* schijnt niet in gebruik te zijn), *amakéna* hopen, vertrouwen, van het ongebr. *kéna*; *angatuk* zitten, van het ongebr. *tuk*; *apadeĭk* staan, van het ongebr. *deĭ* (*dei*² bet.: recht, overeind); *asukā* slorpen (mengirup), van het ongebr. *kā*; *atanggāni* = Mal. mĕlangkahi, van *ngāni* = Mal. mendjĕdjak. Deze praefixen krijgen dan in den 2en en 3en pers. enkelv. en meerv. een der consonanten m, n, t of l vóór zich, zooals dit uit vroeger hier en daar gegevene voorbeelden te zien is.

Werkw. met een dezer praefixen worden ook wel geredupliceerd: de beteekenis dezer reduplicatie loopt uiteen: meermalen, doch niet altijd duidt zij nadruk, versterking of herhaling aán, bv.: *alamumūla* of *alamumūlak* overal zoeken, *asamusimusi* sterk zuigen of bij herhaling zuigen (mèngisap²), van het grondwoord *musi* = *asamusi* zuigen, [illegible] bij herhaling slorpen (= irop-mengirop), *apadedeĭ* of [illegible] oprichten [illegible] doen zitten of ergens plaatsen enz.

Wanneer een werkw. het praefix [illegible] krijgt en tevens aan dat werkw. *ĕ* gesuffigeerd wordt, althans indien het niet reeds op eene *ĕ* eindigt, zoo wordt hierdoor eene handeling aangeduid, die reeds volbracht is: de beteekenis staat dan gelijk met die van het Mal. praefix *ter* (maka dinjatakan suwatu pekerdjaan jang sedija sudah dilakukan, ja itu sama dengan persambatan awal *ter* didalam bahasa Melaju), bv. [illegible] terbakar, van *tunu*, [illegible] terbuka, van [illegible], [illegible] terbuka, van [illegible], [illegible] terbunuh, van [illegible], [illegible] tertulis, van [illegible] enz.

Het praefix [illegible] voor werkw. dient, zooals F. zegt: „akan menundjuk [illegible] atau barang jang melakukan atau kena pekerdjaan.

Uit de voorbeelden schijnt te blijken dat het meestal een persoon aanduidt, die eene handeling verricht, bv. *manafé* gever, van *fé*, *manadåde* koker, hij die kookt, van *dåde*, *mananggāli* zaaier, *manahèla* zanger of zangeres.

F. geeft nog twee voorbeelden van dezen vorm, die eene andere beteekenis hebben, namelijk; *manadādik* „jang terdjadi” (sic) en *manamåpok* jang terhilang, van *måpå*. Begint het woord met een klinker, dan wordt *mana* verkort tot *man*, bv. *manāsa* kooper, van *āsa*.

Het praefix *ka*, dat soms ook vervangen wordt door *ma*, dient om den persoon aan te duiden, die iets verricht (gunanja akan menundjukkan djuga diri jang bekerdja) bv.: *kadådok* of *madådok* hij die doodt, moordenaar (pembunuh), van *dådă*, *kafépak* of *mafépak* hij die slaat (pemukul), van *fépa* enz. Bij sommige woorden, die met een klinker beginnen, wordt *ka* vervangen door eene bloote *k*, bv. *kamūluk* of *kamūlus* sigila, van *amūlu* gek worden.

De 3de persoon als object van een werkw. wordt aangeduid door *n* aan dat werkw. te suffigeeren, bv.: *munin mai* (van *muni* breng hem, haar, hen of het hier, *fen mai* geef het hier (van *fé*) Zoo een persoonl. voornwd. het indirect object van een werkw. is, wordt *n* gehecht aan dat Pers. voornwd. en niet aan het werkw., bv.: *fé aun* geef (of: geeft) het mij, *ala tui ån så då béik* hebben? zij het u verteld of nog niet? Meer voorbeelden hiervan geeft F. niet.

Werkwoorden, die als substantieven gebezigd worden kunnen de suffixen *ng*, *m*, *n* en *a* krijgen, bv.: *au tutūing-a ta léå ndia* mijn verhaal is niet aldus, *å fofotim-a manāa* gij danst mooi (menarimu bagus), *nusa-a nalāin-a nggāfak-a* dat hert loopt snel (larinja rusa itu tjepat), *ndāla-a nakān-a nasala* = kuda itu gigitnja sangat.

Krijgt zulk eens als Subst. gebruikt werkw. een subst. als direct object. bij zich, dan worden de bovengenoemde suffixen aan dat Subst. gehecht, bv. *mita au sisilå bānanga så* = „sudahkah kaulihat hal menembak binatang dari saja?, *inak-a teténu lāfan-a manāa* = perampuwan itu punja menenun selimut bagus, waarvoor wij in onze taal zouden zeggen: die vrouw weeft goed sĕlimut's (soort van kleedingstukken) of die vrouw kan fraaie sĕlimut's weven, *touk ndia nininu ālan-a anaséli* die man drinkt sterk brandewijn (orang laki² itu meminum sopi ada sangat).

De woorden *héni* = hilang, kaluwar en *ala* = sadia, untung, mengambil, habiskan worden zoowel afzonderlijk gebruikt als vaak achter andere woorden gezet; in het laatste geval wordt *ala* vaak verkort tot *a*, bv.: *héni å bibim-a så* is uwe vrees verdwenen? *å*

mai māla au komt gij mij halen? *Héni* achter een ander werkw. staat gelijk met het Hollandsche *weg*, *op*, *af*, *uit*, bv. *tapa hénin* gooi het weg! *mua hénin* eet het op! *silå héni sisilå-a* schiet het geweer af! *émi taåmāla* (*taåmā*) *emi umam-a så* = kamu sudah menghabiskan atau sadiakan rumah kamu? *ami taåmālan* (*tåmān*) *så* = kami sudah menghabiskannja.

Somtijds krijgt *héni* het praefix *a* en beteekent dan: uitgeven, besteden (membiajakan) bv.: *å maheni deubè neu tatāos ndia* hoeveel hebt gij uitgegeven voor die zaak? *touk ndia sāå sāon-a*, *nahèni tabuiāna hata* = orang laki² itu kawin bininja, maka rugilah ia tiada sadikit apa?

Uit het voorafgaande blijkt, schoon F. dit nergens uitdrukkelijk zegt, dat de verba geene bijzondere vormen hebben tot aanduiding van tijden of wijzen. Men gebruikt hulpwoorden om het perfectum of futurum aan te geven, zooals men zien kan in de spraakkunst van Manafe (Bijdr v. h. Inst. Vde Reeks, Dl. IV, bl. 633). Het passief onderscheidt zich ook niet door een bijzonderen vorm van het actief; alleen wordt het somtijds aangeduid door het praefix *nana*, zooals boven reeds is gebleken.

VI. *Over de adverbia of bijwoorden.*

Bijwoorden van hoedanigheid. (akan sifatkan pekerdjaan): *lai²*, ladju, *sulè*, snel, vlug *séku²* = selalu, terus²; *fa²* langzaam enz., bv. *mua sulè* = snel eten, *laok fa²*, langzaam gaan.

Wanneer een bijwoord van hoedanigheid moet dienen tot bepaling van een werkw. zoo gebruikt men nooit een werkw., maar een afgeleid subst., bv men zegt nooit *kānak-a sulak malåle* maar: *kānak-a susūlan-a malåle* = anak itu tulisannja baik (bagus). Zoo ook: *å sosódam-a manaä* = njanjimu bagus (gij zingt mooi).

Als bijw. van graad worden genoemd: *hik*, *anaséli*, *masālak*, *nasāla* = zeer, sterk enz.

Als bijwoorden van bevestiging (pada sungguhkan hal atau bitjara) gebruikt men: *hei*, *ho*, (ja), *tèbe* sungguh, *heiså*, *tèbeså*, *hétu* = tantu. Bijw. van ontkenning zijn: *ta* niet (*tiada*), *tandòs* volstrekt niet, *béik* of *bei-ta*, nog niet. Onzekerheid wordt aangeduid door: *sik-a* = niet wetend (tiada tahu) *būluk-a*, *itak-a* = misschien, wellicht *māima* indien, *fa-ma* of *fak-å* = misschien (kalau²).

Bijw van tijd: *nāik-a*, nu, thans, *bésak-a*, pas (baru) *bésak-ia* sakarang ini, *fāik-a*, heden (hari ini) *fāina*, kapan hari („laatst”), *faihidak-a*, kapan hari („onlangs”), *hūas-a*, gisteren, *binésak-a*, eergisteren, *baluhā*, esuk, *fafāik*, esuk pagi, *leodāe*, sabentar malam,

leodāek-a, malam tadi, *lelèdok* of *lelèdon*, bij dag. *bulamanénik-a*, verleden maand, *molimāi*, aanstaande maand enz.

Als bijw. van plaats gebruikt men *nai* en *ndia* (di), met den plur. *lai* en *sila*, die vóór de voornaamw. van plaats gezet worden, bv.: *nai-ia*, hier, *nai-ndia* disitu, *nai-ele* of *nai-ndia*, disana lagi; voorts *sila-ia*, *sila-ndia* of *sisila*, enz.

Bijw. van hoeveelheid zijn bijv.: *bāuk-a*, veel, *baiānak-a* weinig, enz.

Vragende bijwoorden zijn; *leobè*, *leohātak*, of *kuhāta* hoe? waarom? om welke reden?

VII. *Over de voorzetsels.*

Behalve *nai* en *ndia* met hun plur. gebruikt men ook *neu* en *leu* = *ka*, die afgeleid zijn van het onregelmatig werkw. *u*. Voorbeelden: *dåpe-a* of *ndia nai mei lain*, het mes ligt op tafel *dåpe-la lai* (of: *sila*) *mei lain* = de messen liggen op tafel; *taon neu bangu lain* = leg het op de bank, *Lèå* = *ka*, blijft onveranderd, bv.; *au lèå uma u* = ik ga naar huis, *å lèå be mu* = waar gaat gij heen? *sila lèå Kota leu så* = zij zijn naar Koepang gegaan.

Usik, dari, *ème* = di atau dari, *å* = serta atau dengan, *dalek* in (dalam) en *déak* buiten, uit (luwar,) worden als werkw. geconjugeerd bv.: *au usik ia*, saja dari sini, *å musik ndia* = angkau dari situ, *ndia nésik na* = ia dari sana; *sila lésik na* = marika itu dari sana enz.; *au ème ia*, saja disini, *å mème ndia* = angkau disitu, *ndia nème na* ia disana, *ita tème na* = kita disana, enz., *au u ème na* = saja pergilah kasana, *au ème na mai* = saja datanglah dari sana, *å mu mème be* = kamanakah telah angkau pergi? *å mita hataholi-la lème be?* = dimanakah telah angkau melihat orang itu? Men gebruikt *ème* voor iets dat verleden is (barang kerdja jang sudah lalu).

Voorbeelden van het gebruik van *å*:

au å å =	saja	serta	atau	dengan	angkau
å må au,	angkau	"	"	"	saja.
ndia nå se,	ia	"	"	"	siapa?
sila lå ita,	marika itu	"	"	"	kita, enz.

Dit *å* wordt ook gebruikt in den zin van het Maleische menjertai, = bawa atau hentar bv.: *må kanak-a lèå ia ma* = breng het kind, *nå se lèå ia mai?* = met wien is hij hier gekomen? *la nākå-a mai så* heeft hij den dief hierheen gebracht?

VIII. *Over de voegwoorden:* Hun aantal is slechts gering, waarom F. dan ook slechts eenige regels aan de bespreking van deze woordsoort wijdt. Wij noemen er hier dus ook maar enkele zooals: *ma* =

Mal. dan, tetapi, *te* tetapi, hanja, *na* maka, *dâ* atau, *fa* supaja, maka, *bâe* djuga, lagi, *mäe* maski, *lèâ* djikalau, seperti enz.

Hetgeen F. ten slotte over de interjecties (perkataan perasaän) mededeelt doet hij op zes tot zeven regels af en het is van al te weinig belang om het hier te vermelden.

DERDE GEDEELTE.

Dit gedeelte handelt over eenige in het voorafgaande niet vermelde woorden, die in het gesprek gebezigd worden, namelijk: *â*, *aa*, *ha*, *fa*, *tâuò* en*bain-é*.

Men gebruikt *â* tot bevestiging (manakala jang dibitjarakan orang itu hendak di sungguhkan); het staat bijna gelijk met het Holl. »toch«. Voorbeelden: *mae leândia â*, *se â bei mai mana-manan* = maski bagitu pun tadapat tiada angkau nanti datang djuga; *hai la bemäsu â*, *bei leme ai dale mai* = maski berasap² api, sungguh asalnja dari dalam kaju djuga.

Aa wordt gebezigd wanneer iemand onder het spreken nog iets te binnen schiet of zoo men adem wil scheppen; gewoonlijk uit men het na de voegwoorden *fâ*, *te*, *ma* en *dâ*. Voorbeelden: *mu fâ aa dei mai ha!* = angkau pergi maka angkau nanti datang ja! *au ae nei*, *te aa au bau bei amahédi* = saja kira kasitu, tetapi saja lagi sakit; *au â Sula ma aa Manafè* = saja serta Sulu dan Manafè.

Ha komt voor bij verzoeken of vleiende woorden, bv.: *fé au èsa ha!* = berilah padaku satu ja!

Omtrent *fa* leest men: »*fa* dipakai djika hendak menundjuk bitjara jang tiada tantunja« bv.: *au ta amahédi fa*, *na aa au nei* = tiada saja sakit, maka saja kasitu; *ama ta neni hata fa* = bapa tiada membawa apa²! *ala ta mai fa*, *na aa ata lao* = tiada marika itu datang, maka kita berangkat.

Men gebruikt *tâuò* en *bain-é*, »apabila orang hendak memaniskan bitjaranja dengan diri jang kaduwa«, bv: *au ta ita tâuò* = tiada saja tahu saudara (sahabat); *â mae au ta alèlak tâuò* = kirakah angkau beta tida tahu saudara (teman)? *Fen mai dei bain-é* = berikannja kiranja kamari saudara (sahabat); *mai ia dei bain-é* = marilah disini dahulu saudara (sahabat).

Bijvoegsel. Manò duidt een bezitter of eigenaar aan, bv.: *manò biik-a nai be* = waar is de eigenaar der schapen? *manò umak-a ndia â* = zijt gij het wien dat huis toebehoort? *mâ manò buas-ala mai* = breng den eigenaar van die goederen hier!

Om uit te drukken, dat de 1[e] persoon meerv. *(ita)* iets bezit, wordt *ng* aan het substantief gehecht en dit wordt gevolgd door *ata* of *ita*, bv.: *teing ata* of *teing ita* = onze buik *osing ata* of *osing ita* onze tuin.

Zoo *ng* niet aan het subst. gehecht wordt, zet men *t* vóór *ata*, bv.: *tei tata*, *osi tata*, hetgeen dezelfde beteekenis heeft.

De hier medegedeelde bijdrage tot de kennis der taal van Rotti vereischt nog eenige opmerkingen, die wij wegens den spoed waarmede de druk moet voortgaan thans achterwege laten, maar in een volgend nommer van dit tijdschrift bij wijze van aanteekeningen op het stuk van F. wenschen te plaatsen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS — ZEVENDE DEEL.

(DEEL XLI DER GEHEELE REEKS.)

VIERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1892.

INHOUD

PLECHTIGHEDEN EN GEBRUIKEN UIT DEN CYCLUS VAN HET FAMILIELEVEN DER VOLKEN VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

DOOR

C. M. PLEYTE Wzn.

Conservator van het Ethnographisch Museum van het Kon. Zoöl. Genootschap «Natura Artis Magistra».

I. Zwangerschap.

„Wir stehen”, aldus Dr. Ploss in zijn bekend werk, „das Weib in der Natur- und Völkerkunde”, ter inleiding der hoofdstukken waarin de zwangerschap behandeld wordt, „jetzt vor einem der allerwichtigsten Abschnitte in dem Leben des Weibes. Die vom ihrem Eierstocke geliefrte Keimzelle ist befruchtet worden und in ihrer Gebarmutter beginnt das Wachsthum und die Ausbildung eines neuen Inviduums. Ein neues Leben ist geweckt: aber die Frau tritt durch diesen für sie neuen Zustand gleichsam in ein neues Leben ein. Vieles hat sie zu thun und vieles zu meiden, bis es ihr nach erfolgte Entbindung und nach glüchlich überstandenem Wochenbett endlich zu der gewohnten Lebensweise ihrer Stammesgenossen zurückzukehren gestattet ist”. [1] Wij stellen ons voor, in de volgende regelen na te gaan, in hoeverre de laatste der aangehaalde woorden ook op de bevolking van den Indischen Archipel van toepassing zijn. Vooraf echter een enkel woord over de verschijnselen, waaruit de Indonesiërs tot zwangerschap besluiten.

Evenals elders, is het ook bij hen geen onbekend feit, dat het

---

[1] *Ploss*, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, 2de uitgave, dl. II, blz. 474. Naar deze uitgave, door Dr. M. Bartels bewerkt, is ook verder in dit stuk verwezen.

ophouden der menstruatie en, daarop volgende brakingen, duizeligheid, huiduitslag en oedema van een of beide voeten op zwangerschap duiden. Neemt zij dus deze verschijnselen waar, en worden deze bovendien gevolgd door opzwelling der borsten en van het lichaam, dan achten zij de vrouw zwanger en treedt deze eene nieuwe periode in. Bij sommige stammen is zij het voorwerp van de nauwlettendste zorg en getroost men zich alles om harentwil, bij andere wordt zij slechts als een voor de samenleving belemmerend element beschouwd en in niets ontzien.

Meestal evenwel zullen wij in het vervolg de zwangere vrouw met zorg zien behandelen, dikwijls zelfs tot in het overdrevene. Bij de meeste stammen toch wordt zwangerschap als een gelukkig verschijnsel beschouwd, waarvoor men de godheid allereerst behoort te danken en dat vervolgens door een plechtig feest een zekere wijding moet ontvangen.

Eensdeels beoogt men hiermede de hoogere machten ook verder goedgunstig te stemmen, anderdeels de aanstaande moeder in hunne voortdurende zorg aantebevelen, en daardoor de ontwikkeling der vrucht te bevorderen. Echter bestaat er groot verschil in de wijze waarop die dank wordt geuit en de feesten worden gevierd. Naarmate de stammen, waartoe de zwangere behoort, hooger op den maatschappelijken ladder staan, zijn deze pompeuzer en omslachtiger. Bij de minst ontwikkelde bepaalt men zich tot het prevelen van een gebed, bij de meer beschaafde is een opulente feestmaaltijd, gepaard aan offeranden noodzakelijk. Het zij ons vergund dit door enkele voorbeelden aan te toonen.

Wenden wij ons hiertoe allereerst naar het schiereiland Malaka, het land het dichtst nabij den bakermat der Maleisch-polynesische volken gelegen. In „the third mouth of pregnancy", aldus lezen wij omtrent de Orang Mantra, „the *Poyang* (shamaan), visits the mother and performs some ceremonies." [1] De heer Logan, aan wiens beschrijving der Orang Bĕnua, deze opgave is ontleend, geeft, wat wel te betreuren is, geen uitvoeriger inlichting. Wel staan ons deze echter omtrent de Menangkabauwsche Maleiers van Sumatra, waarheen wij ons thans verplaatsen, ten dienste. Bij hen bestaat de gewoonte om in de vijfde of zesde maand een feestje in de woning der aanstaande moeder te geven, waarbij de *dukun* of *rubiah* (verloskundige), alsmede

[1] *Logan*, The Orang Binua of Johor, Journ. of the Indian Archipelago dl. I, blz. 270.

een *urang siaq* [1] genoodigd worden. Na gegeten en gedronken te hebben, belooft de *dukun* haren bijstand en prevelt de schriftgeleerde, onder het branden van *kumajèn* (wierook) een *doah*, (دعا) om een spoedige verlossing af te smeeken. Zoowel de familieleden van den man, als die der vrouw komen op dit feest bijeen en alle vrouwelijke gasten brengen voor de aanstaande spruit een klein geschenk mede, bestaande in eenig geld of rijst, welke laatste voor het kind te gelde gemaakt wordt. [2] Een instelling van gelijke strekking, doch in vorm eenigszins afwijkend, treffen wij in de residentie Bengkoelen, meer bepaaldelijk in de afdeeling Kaoer aan. Aldaar wordt reeds drie maanden vóór het vermoedelijke tijdstip der bevalling, de zwangere vrouw in den vooravond van den 13^en^, 14^en^ en 15^en^ der maand *bĕlimaŭ* en in den naävond bewierookt, *betimun*. [3]

In hoeverre dit gebruik nog elders op Sumatra wordt aangetroffen, konden wij uit de ons ten dienste staande literatuur niet te weten komen. Intusschen meenen wij uit eenige vage berichten te mogen opmaken, dat bij meer stammen op dit eiland soortgelijke ceremoniën plaats hebben. Vollediger daarentegen luiden de mededeelingen omtrent de Niassers, voornamelijk omtrent de Noord-Niassers, die, zooals bekend is, in vele opzichten zeer van hunne zuidelijke naburen afwijken. Vinden bij laatstgenoemden geene plechtigheden bij ingetreden zwangerschap plaats, des te meer zijn deze bij de eersten in zwang. Geene vrouw op Noord-Nias toch zal het verzuimen, als zij zich bewust geworden is, dat haar moedervreugde te wachten staat, in de vierde maand een offer aan den *adu sáwówó*, den geest van den trap en den toegang tot het huis, te gaan brengen. Zonder deze plechtigheid vervuld te hebben, zou zij onvermijdelijk aborteeren. Dit doet zij niettemin in vele gevallen toch, want, nadat het offer gebracht is, begeeft zij zich weder als naar gewoonte aan den arbeid, den zwaarsten niet uitgezonderd, waarvan miskramen herhaaldelijk het gevolg zijn. [4] Nog duidelijker dan de bovengenoemde luiden de

---

[1] اورڠ سيّق = *urang siaᶜ* = een soort van behoeftige lieden, die in de *surau* (bidhuis) wonen: zij leven van aalmoezen, die het *mandoa* (bidden) bij de eene of andere gelegenheid hen oplevert. Menangk. Mal. Wrdb., i. v. سيّق

[2] *van Hasselt*, Midden-Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 265.

[3] *Roos*, Aanteekeningen omtrent de afdeeling Kaoer, Tijdschr. van het Binnenl. Bestuur, dl. IV, blz. 107.

[4] *Durdik*, Genees- en verloskunde bij de Niassers, Geneesk. tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 266.

berichten omtrent de zwangerschapsceremoniën bij de Javanen. Vooral onder de meergegoeden wordt hiervan veel werk gemaakt, terwijl de mindere man er zich evenmin geheel aan onttrekken kan. Vooral wanneer het een primipara betreft, wordt groote belangstelling aan den dag gelegd. Zij behoort reeds in de derde maand een offer te brengen, *ngébor-ëborri*, bestaande uit rijstmeel, kokosmelk en suiker, hetwelk zij gedurende de vier volgende maanden moet herhalen. Deze offers heeten respectievelijk *niganni*, *njakawanni*, *ngansalli* en *ngĕnĕmmi*, namen afgeleid van de telwoorden die drie, vier, vijf en zes beteekenen. Het offer bestaat telkens uit zooveel *tumpĕngs* (ronde pyramides) van rijst, als de zwangerschap maanden telt. Maar de gewichtigste plechtigheden hebben plaats in de zevende maand, omdat dan de vrouw het meest aan booze geesten is blootgesteld. Daarom ook moet zij, evenals de bruid en bruidegom voor den huwelijksdag, den nacht vóór het offer doorwaken, waarbij eenige bejaarde bloedverwanten haar gezelschap houden. Dan bestaat de offerande uit zeven *tumpĕngs* met groenten, en de bloedverwanten en vrienden zijn den vorigen dag tot een *djagongan* genoodigd waarbij hun tevens een uit pisangblad, door middel van twee naalden gevormd en met jonge kokosbladen versierd bakje met presentspijzen, *takei puntang*, wordt aangeboden. [1] Het feest zelf wordt *tingkeb* geheeten en volgens een ooggetuige op de volgende wijze gevierd. „Terwijl de genoodigde vrouwen zich binnenshuis verzamelden, vulde zich de *pandăpă* met priesters en inlandsche hoofden, wier talrijke volgelingen zich met de pajungs hunner meesters daarom heen schaarden. Terzijde van het huis was een groote, van fijne, witte stof vervaardigde en met gebloemd sits en franje versierde tent opgericht, waarin de jonge vrouw, met loshangend haar en enkel met een sarung bekleed, op een stoel was gezeten. Om haar heen waren drie aanzienlijke vrouwen en drie *dukuns* geplaatst. In de vier hoeken der tent stonden potten met water en van kokosschalen vervaardigde lepels, en op twee kleine tafels de zeven *tumpĕngs*, die zwart, rood, wit, blauw, paars, geel en groen gekleurd waren. [2]

---

[1] *Veth*, Java, dl. I, blz. 637.

[2] Bij de genoodigden is steeds een soort van teekenaar ex officio tegenwoordig. Zijn werk is het, op een jonge geele kokosnoot twee wayang figuren: Andjasmără en Damar Woelan te teekenen. Een afzonderlijk geestenoffer, bestaande uit een tros pisang, pinang, een bosje sirihbladeren, een klapper, een halve streng garen en een half pak suiker is zijn belooning. *Kreemer*, Een bevalling in de desa, Ind. Gids, 1882, 2, blz. 582.

„De *dukuns* namen ieder eenig water in den mond en spuwden dit water bij kleine hoeveelheden onder haren stoel. Daarop nam een der voorname vrouwen de zwarte *tumpĕng*, wreef die door hare handen en bestreek er hoofd, hals, borst, armen en beenen der jonge vrouw mede, waarna zij, zoowel als de andere voorname vrouwen met de kokosschaal water schepten, dat zij over de lijderes uitstortten. Zes malen werd deze reeks van handelingen herhaald, terwijl telkens een *tumpĕng* van een andere kleur, in de bovengenoemde opvolging, voor de bestrijking gebruikt werd.

„Nu nam een der vrouwen een zeer ruime, witte met eenige blauwe strepen versierde sarung en wierp die der jonge vrouw over het lijf, zoodat alleen het hoofd onbedekt bleef en, terwijl daarbuiten onophoudelijk geschut werd gelost, hielden de zes andere vrouwen het kleedje zoover mogelijk van haar lichaam verwijderd. Inmiddels kwam de echtgenoot, vergezeld van haren vader en de overige grooten, allen in groot kostuum, het huis uit, en terwijl de anderen vóór de tent bleven staan, ging deze naar binnen, maakte op zijne knieën een *slamat* (huldebewijs) voor zijne vrouw en sneed daarop met zijn kris de sarung van boven tot onderen door, waarna hij dat wapen op den grond wierp en, evenals de buiten de tent staande hoofden, zich snel verwijderde.

„Aan de jonge vrouw werd nu de door het begieten doornat geworden sarung ontnomen, en daarentegen werd zij behoorlijk in de doorgesneden sarung gewikkeld, waarna zij zich naar een afzonderlijke kamer begaf. De vrouwen, die met haar in de tent waren, zetten zich op stoelen bij de deur dier kamer, en de overige vrouwelijke bloedverwanten, die tot dusverre buiten de tent waren gebleven, plaatsten zich daarnevens op matten. Vlak voor de deur werd een fraai tapijt neergelegd, waarop een sirihdoos en een spuwbekken. Na een half uur kwam de jonge vrouw naar buiten, prachtig gekleed en schitterende van edelgesteenten plaatste zij zich op het tapijt en gebruikte sirih. De hoofdkleur van haar kleed was zwart, evenals van de eerste *tumpĕng*. Maar zes malen achtereen verwijderde zij zich weder en keerde terug in een gewaad waarvan steeds de hoofdkleur aan de kleur der na elkander gebruikte *tumpĕngs* beantwoordde. In de laatste kleeding gebruikte zij met de overige vrouwen een déjeûné, en na den afloop daarvan werd aan elk der aanwezige vrouwen een porseleinen kom met *rudjak* aangeboden, terwijl zij ieder een opgevuld sirihblad, met een gouden, een zilveren en een ijzeren naald vastgestoken, en een potje met

zeven balletjes rijstdeeg, gekleurd als de zeven *tumpĕngs*, tot afscheid mede naar huis kregen". [1] Natuurlijk vallen zulke feesten alleen onder het bereik der aanzienlijken. De desabewoner vergenoegt zich met een vrij wat eenvoudiger plechtigheid, die evenwel niet minder karakteristiek is en ook den naam *tingkeb* draagt. De heer Poensen, die reeds zoo menig desa-tooneeltje schilderde, vergat ook dit feest niet. Luisteren wij nog een oogenblik naar zijn verhaal. "In de zevende maand begeven zich de echtelieden naar een put of ook wel naar den oever van een dichtbij zijnde rivier. Man en vrouw zijn dan met het bovenlijf ongekleed; de vrouw worden jonge pisangbladeren onder de armen gebonden, waarin van voren een kleine opening of liever plooi wordt gelaten. Zij plaatsen zich dan tegenover elkaâr. De man neemt dan een *tropong*, weversspoel, en laat dien van boven door de plooi vallen. Maar onmiddellijk is daar eene oude vrouw gereed, die den *tropong* opvangt, hem, als ware het een kind troetelend in de armen neemt, onder het uitspreken der woorden "ach, wat een lief klein kind! O, wat een schoon klein kind!" Alsdan laat de man een ei door die plooi glijden, en als dat stuk op den grond ligt als zinnebeeld der nageboorte, neemt hij zijn kris en snijdt het pisangblad op de plaats der plooi door. Dit noemt men *njudèt*. Na afloop hiervan komen alle aanwezige vrouwen naar de plaats waar de beschreven handeling verricht werd en eten daar gele rijst met *rudjaq*. [2]

Minder feestelijk, doch ook plechtig, wordt de zwangerschap op het naburige Borneo gevierd. De Olo Ngadjoe vrouwen in de Zuider- en Oosterafdeeling, offeren allereerst aan Kloweh, de zuster van Mahatara, die de macht heeft, de vrucht sterk te maken of te vernietigen, terwijl zij ook den *antuen Kankamiak*, door hem een zwart hoen aan te bieden, trachten goedgunstig te stemmen. [3] Deze laatste toch is een kleine afschuwelijke demon, die het voornamelijk op het nog ongeboren kind gemunt heeft. [4]

---

[1] Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. III, 2, blz. 239 vlg.

[2] *Poensen*, Iets over de kleeding der Javanen, Meded. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 274—275. *Kreemer*, Een bevalling in de desa, Ind. Gids, 1882, 2, blz. 583. Hier wordt nog gemeld, dat na afloop van het *njudèt*, de echtelieden worden begoten en gebaad, waartoe zij zich in optocht naar de rivier begeven, vergezeld van verschillende attributen en offergaven, onder welke twee popjes van rijstmeel met oogjes van katele-erwten, en eenige veldvruchten de voornaamste zijn.

[3] *Perelaer*, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 37.

[4] *Hardeland*, Dajaksch-Deutsches Wörterbuch, i. v. *antuen*.

Het is echter weder vooral op Zuid-Celebes onder de Boegineezen en Makassaren gebruikelijk reeds vóór de geboorte een luisterrijk feest aan te richten. Evenals wij dit op Java zagen, heeft ook bij hen in de 7e of 8e maand een groote plechtigheid plaats, waarbij der zwangere allerlei lekkernijen worden voorgezet. „Alle vrienden en bekenden”, zoo beschrijft Dr. Matthes dit maal, „zenden smakelijke vruchten en spoeden zich op den feestdag naar de woning der aanstaande moeder.

Daar aangekomen vinden zij weder een huwelijksbed gespreid, al zij het ook niet zoo prachtig als vroeger, en het jonge paar op dezelfde wijze uitgedost, als toen zij in den echt te zamen verbonden werden. De mannen blijven meerendeels niet lang boven, en zoeken gewoonlijk zoo spoedig mogelijk hun heil bij dobbelspel en hanenvechterijen.

De held en heldin van het feest nemen evenwel plaats op het bed, en nu duurt het niet lang of twee van de vier dokteressen, *sanro*, waarvan ééne met zeer veel staatsie gehaald is, plaatsen zich, de eene aan de rechter, de andere aan de linkerzijde van de vrouw. Daarop wordt deze laatste achterover gelegd, met de knieën omhoog en bij elkander, opdat de dokteressen haar terdege den buik kunnen wrijven en het kind, zoo als zij beweren, behoorlijk op zijn plaats brengen. Hierbij heeft onder de Makassaren nog een allervreemdst gebruik plaats. Men strooit namelijk gekleurde rijst op den buik der vrouw en laat die vervolgens door een hen en een haan, of een van beide daar afpikken, om, gelijk het heet, alle rampen en wederwaardigheden te doen wijken. En zoo die beesten ongelukkig geen honger hebben, is dit een zeer veeg teeken, en heeft men te duchten, dat het verwachtte kindje niet lang zal leven.

Na afloop van het eerste bedrijf, wordt er een soort van buikband *pabaekkang* (Boeg.), *siko-aya* (Mak.) onder de partes posteriores van de zwangere vrouw heengeschoven, terwijl men de uiteinden over elkaâr slaat en zachtjes op het lichaam nederdrukt. Hiermede wordt dan de vrouw voorzichtig heen en weder geschud en vervolgens slaat men den buikband aan den trap even uit. Dit geschiedt den eersten dag tot drie keeren toe en ten slotte wordt de vrouw zelf ook nog eens aan de deur uitgeschud om de booze geesten toch zooveel mogelijk te verwijderen.

Den tweeden dag heeft dit schudden met den buikband slechts één keer plaats. Den derden dag wordt deze plechtigheid vervangen door het bovenvermelde maal. De vrouw gaat weder overeind zitten

op haar bed en de man neemt naast haar plaats. Vervolgens laten de beide schoonmoeders ieder haar schoonkind van al de soorten van gerechten even proeven. De restanten van alles, waar een stukje afgebeten is, worden op een schotel gelegd en dezen zet men dan beneden neder, juist onder de slaapplaats, waar de komedie is afgespeeld [1].

Onder de lekkernijen, die bij dit feest niet mogen ontbreken, vooral onder een volk dat zoo gehecht is aan de oude gebruiken, behooren de zoodanige, die reeds bij de voorouders in zwang waren.

Voorts is men er hierbij op uit om lekkernijen, wier namen een zinspeling, liefst een triviale zoo het zijn kan, op het een of ander, wat tot het feest in betrekking staat, uit te zoeken [2].

Opmerkelijk is nog, dat op dit feest geen enkel gerecht van beesten mag zijn, die pooten hebben, en alzoo eenigermate aan menschen doen denken, dus noch van hoenders en eenden of andere vogels, noch van buffels en runderen of paarden en herten, alleenlijk van visschen en dergelijken. Gedurende den maaltijd zitten man en vrouw, evenals een bruidspaar, naast elkaâr en weder te zamen verbonden door middel van eene staatsiekleeding in den vorm van een sarung welke bij elkander genomen en over hen heen gegooid, dient om ze beiden in te sluiten. Ook heeft na afloop van het diner weder de vertooning met de twee brandende kaarsen plaats, die elk 9 maal rechts en 7 maal links om het jonge paar heengedraaid worden. En nu vooral zorgt de jeugdige echtgenoote wel, dat zij beide kaarsen het eerst uitblaze, en alzoo verreweg de baas zij. Als nu vervolgens de gasten zich behoorlijk te goed gedaan hebben aan den overvloed van gerechten, gaan de mannen al spoedig weder naar beneden om het overige van den dag zoo gezellig mogelijk, dat is: vooral met dobbelspel en hanengevechten door te brengen en keeren dan met de vrouwen vóór den nacht huiswaarts. [3]

De noordelijk wonende stammen van dit eiland, gemeenlijk Alfoeren

[1] De inhoud is bestemd voor de 7 broeders van den man en de 7 zusters der vrouw, gelijk ieder mensch zonder onderscheid met zulk een zevental ter wereld zou komen. Als men nu naar de namen dier broeders en zusters vraagt, krijgt men onderscheidene antwoorden. Het meest gewone is dit, dat men hieronder te verstaan heeft: het vruchtwater, de navelstreng, de nageboorte, het bloed, een soort van vocht ten deele rood en ten deele wit (lochia) en een tweelingpaar bestaande in een geest der voorouders in den hemel en een dito van de tot de krokodillen behoorende voorouders. *Matthes*, Bijdr. t. d. Ethnol. v. Z. Celebes, Aanteekening 23.

[2] *Matthes*, Boegineesch woordenboek, i. v. *paso*.

[3] *Matthes*, Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 51 vlg.

genoemd, hebben eveneens eenige formaliteiten te vervullen. Zoodra als eene vrouw, heet het aldaar, de overtuiging bekomen heeft, dat zij zwanger is, behoort zij met haren echtgenoot een touw uit den bast van den lola-boom te draaien, *tali rurahum*, waarmeê zij naar een priester gaan om een orakel. Deze slacht alsdan een kip en noodigt de goden uit, den wensch der toekomstige ouders te vervullen. Wenschen zij een jongen, dan geven zij dit te kennen door om een zwaard te vragen, hebben zij daarentegen gaarne een meisje, dan verlangen zij kralen tot een oorsieraad. [1] Hierna overhandigt de priester hen deze zaken onder toevoeging van een sarung, die de vrouw tot hare verlossing dragen moet. Nagenoeg hetzelfde, met uitzondering van het touw slaan, vinden wij op de Ceram laoet-eilanden en in den Goram Archipel terug. „Bespeurt eene vrouw”, aldus de heer Riedel, „dat zij zwanger is, dan moet zij een stuk gember bij den priester brengen, om dit door hem te laten wijden. Hij doet zulks door er op te blazen en de 112° Sura van den Qorān er over uit te spreken. De gember bewaart de vrouw voortdurend bij zich om booze invloeden te keer te gaan, terwijl zij er ook stukjes van kauwt en deze om zich heen spuwt.” [2]

Meer in het zuiden, op de Zuidooster-eilanden, meer bepaaldelijk op de Tenimber- en Timor-laoet eilanden, wordt echter weer een offer geëischt, en wel speciaal aan Doedilaa, hetwelk bestaat uit een weinig rijst en sagero benevens een kip. Bovendien is de vrouw verplicht, zoo dit niet reeds voor het huwelijk heeft plaats gehad, zich de tanden te laten vijlen, wijl zij anders door hare negerigenooten, als iemand die de mores majorum niet opvolgt, beschimpt wordt. [3] Hetzelfde geldt, met uitzondering van het vijlen der tanden, voor enkele der Zuidwester-eilanden met name die der Babar-groep en de eilandjes Romang, Teoen, Nila en Seroea. Op eerstgenoemde is de man verplicht, als zijne vrouw voor de eerste maal zwanger wordt, een varken te slachten en door een deskundige te doen waarzeggen. Het hart van het zwijn wordt hiertoe voornamelijk geraadpleegd. Ontdekt de ziener bij het opensnijden daarvan een ader met eene verdikking, dan voorspelt hij der vrouw de geboorte van een zoon, neemt hij eene vernauwing waar, een dochter. [4] De bevolking der

[1] *Ploss*, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, dl. I, blz. 483.
[2] *Riedel*, De Kroes- en sluikharige rassen tusschen Celebes en Papua, blz. 174.
[3] *Riedel*, o. c., blz. 303.
[4] *Riedel*, o. c., blz. 352.

in de tweede plaats genoemde eilanden, kelen bij iederen nieuwen maan een kip en brengen haar kop of een stuk van de tong en de lever op de gewone plaats aan Oepoelero ten offer. [1]

Wanneer wij ons thans een weinig westwaarts verplaatsen, zien wij, dat de bevolking der Soenda-eilanden, uitgezonderd die van het eiland Rotti, geene ceremoniën tijdens de zwangerschap te vervullen hebben. Bij de Rottineezen echter zijn zij talrijk. Het volgende moge daarom hier nog een plaats vinden. Vooral bij een eerste zwangerschap, is het op dit eiland noodzakelijk, dat een familiefeest wordt aangericht en een offerplechtigheid daarop volge. Hij, die de kosten kan dragen van een varken te slachten, doet dit gewoonlijk, doch kan anders ook volstaan met zijne familie te onthalen op rijst en andere minder kostbare toespijzen. De zwangere vrouw mag echter van dien maaltijd niet mede eten, tenzij zij haar aandeel ook tevens van het zoogenaamde offermaal van te voren heeft genuttigd. Des avonds te voren wordt daartoe dan ook haar Mane-soelak-lai [2] genoodigd. Dit geschiedt door een of ander oud man, die daarbij den rol van priester vervult. Deze neemt alsdan eene met stroop en *wadu* gevulde *haik* (emmer van palmblad) en na dit mengsel, bekend onder den naam van *hoppe* [3] goed doorgeschud en een gedeelte er van op den vloer voor den Mane-soelak-lai uitgegoten te hebben, deelt hij dezen mede, dat hij morgen kan komen om zijn voedsel en kleeding, op de billijke voorwaarde nogthans, dat hij dan ook de aanstaande verlossing der huisvrouw niet bemoeilijke. Daar Mane-soelak-lai vooral gezet is op rood, zoekt de priester nu ook een rooden offerhaan, die door hem zelven wordt geslacht, gekookt en opgedischt. Vóór hij daartoe kan overgaan, moet hij eerst nog de rijst, die daarbij moet genuttigd worden, koken en daarvan eenige korrels op de offermat uitstrooien, op welke Mane-soelak-lai zich aanstonds zal komen plaatsen naast de zwangere vrouw en een van hare broeders of naastbestaanden van het mannelijk geslacht, uitgezonderd haren man, die met de overige familie elders in het vertrek zit, en zijne huisvrouw niet mag naderen.

Na het genoemde lokaas voor den *nitu* op gezegde wijze, tot drie

---

[1] *Riedel*, o. c, blz. 465.

[2] *Hemelsche briefschrijver* die met Menado-dai verondersteld wordt veel invloed, zoowel ten goede als te kwade op de nakomelingen te kunnen uitoefenen.

[3] *hoppe* = door elkander schudden, om dat mengsel tot gisten te brengen. Van deze geliefkoosde drank der Rottineezen gelooven zij, dat hunne vrienden en geesten ook gaarne wenschen te drinken.

keeren toe uitgestrooid te hebben, plaatsen de broeder en de zuster der vrouw zich naast elkaâr op de mat, welke recht tegenover de slaapplaats van de huisvrouw, op den grond uitgespreid is, en op welke, benevens een bord met gekookte rijst, nog een kom met versche olie en een jonge kokosnoot geplaatst zijn, [1] naast eene wan met de kleedingstukken voor Mane-soelak-lai en een doos met sirih en een tros pinangnoten.

Zoodra de haan in schoon water met zout is gekookt en opgedischt geworden, begint de eenvoudige offermaaltijd. Deze moet geheel genuttigd worden. Mocht het soms gebeuren, dat de offeraars niet alles opeten, dan is de priester verplicht, het overblijvende alleen te verzwelgen.

Middelerwijl kauwen de zwangere vrouw en haren broeder de sirih van Mane-soelak-lai, waaraan de priester, indien hij dit verkiest, dadelijk mede deel mag nemen, en, in navolging der offeraars, zijn roode speeksel nevens de uitgekauwde sirih en pinang in dezelfde kokosschaal moet verzamelen. In deze schaal doet hij ook de pinangschillen, de beenderen van den haan en de korrels rijst, die verstrooid op de mat liggen; want niets mag van de geheiligde zaken verloren gaan.

Daarop neemt hij dan het geheele smakelijke mengsel in zijne bescherming ten bate van Mane-soelak-lai. Voor dezen vlecht hij, van een gesneden lontarblad, eene soort van hangmatje, in hetwelk hij vervolgens de kokosnootschaal plaatst, en dat hij met de spits toeloopende einden van het blad vastbindt aan de daksparren van het huis, juist boven de deur der slaapplaats van de zwangere vrouw, terwijl hij daarnevens ook het pinangtrosje plaatst, waaraan eenige van de vruchten worden gelaten, voor den bewusten *nitu*, voor wien ook de jonge kokosnoot en een takje van zekeren boom, *soöh* geheeten, daarbij worden opgehangen. Hij, die dat soöhtakje gaat halen, moet zich inacht nemen, bij het op- en afklimmen van den boom, zoowel als bij het derwaarts gaan, noch links, noch rechts om te zien. De kleedingstukken, die de vrouw haren Mane-soelak-lai heeft aangeboden, komen aan haar terug, doch hij, die het soöhtakje gehaald heeft, krijgt daarvan iets tot

---

[1] Mane-soelak-lai wil zich mogelijk voor den maaltijd nog baden, en heeft dan, naar oud gebruik, olie noodig om zich de huid in te smeren; en daar hij zijnen dorst denkelijk ook nog wel eens weder met het koele kokosnoot-water wil lesschen, giet de priester, na den maaltijd, dat water op de mat uit en geeft hem de noot naderhand ook nog mede op reis.

belooning bijv. een mantel of iets anders, naarmate de offeraar missen kan. De priester moet op zijn geschenk tot na de verlossing wachten. [1]

Hiermede zouden wij ons overzicht van de zwangerschapgebruiken kunnen afsluiten, ware het niet, dat behalve de godheid, wier genegenheid men door een offerplechtigheid tracht te winnen, nog tal van booze demonen het op de zwangere vrouw hebben voorzien, die niet door offers kunnen bezworen worden en tegen wier lagen zij zich derhalve, hetzij met wapenen, hetzij met amuletten moet trachten te beschermen.

Onder de booze geesten nemen vooral de *pontianaks* [2] of hoe haar naam met eenige klankwijziging op de verschillende eilanden ook luidt, een voorname plaats in en verder tal van andere lucht- en aardgeesten, deels benoemd, deels gedacht. Alom is hunne tegenwoordigheid, steeds moet de zwangere er dus op bedacht zijn, zich voor hunne trekken te vrijwaren. Hiertoe bindt de reeds vroeger genoemde *Poyang* der Orang Mantra, waarheen wij ons weder verplaatsen „a charm round the waist„ van de zwangere, [3] terwijl bij de Menangkabauwsche Maleiers de vrouw in geen geval des avonds de woning mag verlaten, opdat de *mambang's* haar niet zullen schaden. Is zij des daags hiertoe verplicht, dan wapent zij zich met een mes. [4] Bij de Badoejs en enkele Dajakstammen in Noordoost-Borneo dragen de vrouwen eveneens een voorbehoedmiddel wanneer zij uitgaan. De eersten nemen hiervoor een gordel met wortels, de laatsten haren talisman *ejun* of *tapuk*, een mandje gevuld met wortelen en met schelpen omhangen mede. [5] Anders weder is het op Noord Celebes. Onder de Lima-lo-pahalaä is het der vrouw volstrekt verboden 's nachts het huis te verlaten, opdat *Walao-lati* hare vrucht niet zal verderven en geen duivelen haar verontrusten. [6] Evenmin mag op de Soela-eilanden een vrouw des avonds uitgaan; zij moet bovendien

---

[1] *Heymering*, Zeden en gewoonten op het eiland Rottie. Tijdschrift voor Nederl. Indië, dl. V, 3, blz. 624 vlg.

[2] *Pontianak* worden, zooals bekend is, vrouwen die in het kraambed gestorven zijn. Zij hebben de moedervreugde niet mogen smaken, gunnén die ook aan hare zusteren niet en zijn er dus vooral op uit miskramen te veroorzaken en zwangeren leed te doen. *Wilken*, het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel, dl. II, blz. 198—209.

[3] *Logan*, o. c., Journ. of the Ind. Archipelago, dl. I, blz. 270.

[4] *van Hasselt*, o. c., blz. 265. — *Meyer* en *Jacobs*, de Badoej's, blz. 69.

[5] *von Kessel*, Zeitschrift für allgemeine Erdkunde, Neue Folge III, blz. 390.

[6] *Riedel*, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XIX, blz. 137.

een voorbehoedmiddel van gedroogde wortelen op den buik dragen. [1] Verder mogen noch de Ambonsche, noch de Oeliasser vrouwen uitgaan, zonder een mes bij zich te dragen en hare zusters op Ceram [2] en de Watoebela-eilanden evenmin zonder een stuk ijzer te kunnen toonen. [3] De de Ceram-laoet en de Goram-eilanden bewonende stammen zoeken voor hunne zwangeren van den geestelijken een amulet te verkrijgen, welks hoofdbestanddeel een stukje papier met Qorān spreuken beschreven is, [4] terwijl de Galela- en Tobeloreezen zich van een plantaardig voorbehoedmiddel bedienen. [5] Op Kisser [6] en op Timor [7] moet de vrouw, gelijk op Ambon, van een mes voorzien zijn en onder den stam der Noeforeezen eindelijk is het haar geheel verboden, het huis te verlaten. [8]

Tot dusverre was er uitsluitend sprake van de verplichtingen, die zwangeren tegenover goden of geesten hebben in acht te nemen om deze òf voor zich te winnen, òf af te schrikken, meer bepaaldelijk dus van religieuse handelingen; thans dienen wij derhalve nog eenige andere voorschriften na te gaan, wier opvolging haar dringend geboden is en aan sommige waarvan ook de man zich moet onderwerpen. Deze voorschriften, die wij in het algemeen met den naam diäthetiek mogen bestempelen, moeten evengoed nageleefd worden als het brengen van offers en dergelijke, wil de zwangere zich niet blootstellen aan een mogelijke miskraam. Behalve tal van zaken waarvoor zij zich in acht heeft te nemen, opdat haar zenuwgestel niet noodeloos geschokt worde, zooals zich driftig maken, schrikken enzoovoorts, moet zij zich ook verschillende spijzen ontzeggen, die als schadelijk voor haar en de gezondheid van het kind worden beschouwd, behalve wanneer zij pica hebben. In dat geval mogen zij bij de meeste stammen alles nuttigen, tot de zonderlingste zaken incluis.

Het behoeft wel geen betoog, dat vele der hierboven genoemde bepalingen eerder nuttig dan verkeerd geacht moeten worden; daar-

---

[1] *Riedel*, Bijdragen t. d. T., L. en Vk. v. Ned.-Indië, 4e volgr., dl. I, blz. 399.
[2] *Ludeking*, Schets v. d. Residentie Amboina, blz. 163. — *v. Schmid*, Tijdschr. v. Nederl. Indië, 1843, blz. 257, 5.
[3] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 207.
[4] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 144.
[5] *Riedel*, De Galela und Tobeloresen, Zeitschr. f. Ethnol., 1885, blz. 78.
[6] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 147.
[7] *Heymering*, Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. V, 3, blz. 623.
[8] *v. Hasselt*, die Noeforesen, Zeitschr. f. Ethnol., 1876, blz. 183.

tegenover staat echter, dat de zwangere van haren dagelijkschen arbeid, in den regel niet is vrijgesteld, zoodat dus, al neemt zij deze voorschriften getrouwelijk in acht, abortus toch geenszins tot de zeldzaamheden behoort. Deze ondervinding leidde van zelf tot het instellen van verschillende verbodsbepalingen op de soorten van werk, die de zwangeren mogen verrichten, om haar op die wijze althans eenige ontheffing van hare gewone plichten te verschaffen, daar toch van haar welzijn de gezondheid van haar vrucht onmiddellijk afhankelijk is. Hierbij bleef het evenwel niet, tal van andere werkzaamheden werden haar verboden te verrichten, die door sympathetischen invloed, de baring zouden kunnen bemoeilijken en dus behooren vermeden te worden. Zoo moet, om hier slechts een enkel voorbeeld te noemen, volgens de algemeene voorstelling knoopen of vlechten en in het algemeen iets vastmaken nagelaten worden, wil de vrouw niet, als hare tijd vervuld is, zelf "dichtgeknoopt" zijn. Ook de man moet zich van dergelijke bezigheden onthouden, daar volgens het volksgeloof, tusschen hem en zijn kind de innigste band bestaat en hij dus, door dergelijk werk te verrichten, allicht oorzaak zou kunnen zijn van een moeilijke verlossing. Hoe men tot deze laatste opvatting gekomen is, blijkt aanstonds, indien wij hierbij op de oorspronkelijke verhouding tusschen man en vrouw letten.

De oudste inrichting der familie was het matriarchaat, waarbij de afstamming uitsluitend in vrouwelijke linie werd bepaald. Derhalve was de betrekking tusschen moeder en kind ouder dan tusschen vader en kind. "Toen deze laatste", aldus wijlen Prof. Wilken wiens betoog wij hierbij volgen, "zich begon te ontwikkelen, bestond er dus van zelf behoefte, om haar aan den dag te leggen, in concreeten vorm, ad oculos, te brengen, en had de vader niet alleen zijne betrekking tot den toekomstigen wereldburger in het licht te stellen, doch diende hij ook te doen uitkomen, dat die betrekking van geene lagere orde, de band tusschen hem en het kind niet minder stoffelijk, niet minder vleeschelijk was, dan die tusschen moeder en kind. Vandaar de getrouwe nabootsing van de gebruiken tijdens de zwangerschap, vandaar de onthouding van alles, waarvoor de vrouw zich in acht heeft te nemen, ten einde zich van een voorspoedige bevalling te verzekeren. [1]

In de volgende regelen wenschen wij de hierboven aangestipte

[1] *Wilken*, De couvade bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 11 en 12.

punten kortelijk na te gaan. Wenden wij ons hiertoe wederom naar de Menangkabauwsche Maleiers op Sumatra. Bij hen bijv. mag de zwangere vrouw niet in de deuropening bij de trap gaan zitten, omdat dit een moeilijke bevalling zou veroorzaken, en het dooden van een slang vermijden, wijl zij anders een dood kind zou ter wereld brengen [1].

Oneindig talrijker nog zijn deze verbodsbepalingen op Nias. Op dat eiland is ook de man gehouden zich hieraan te onderwerpen [2]. Ook hier is vooral het ombrengen van het een of andere dier en in het algemeen bloedstorten een der voornaamste zaken die nagelaten moeten worden [2]. Bovendien bestaat bij hen het geloof, dat het tijdstip waarop tegen een dezer bepalingen, die *momoni* heeten, wordt gezondigd, invloed heeft op het later leven van het kind. Heeft bijv. een verzuim in de eerste maanden der zwangerschap plaats gehad, dan wreekt zich dit tot in de achtste maand van het leven van het kind, terwijl latere voorbijgang dezer bepalingen, als die in de middelste of laatste maanden heeft plaats gehad, respectievelijk het kind tot zijn tweeden of vierden jaar aan ziekten blootstelt [3]. Eensluidende bepalingen gelden op de Mentawei-eilanden [4].

Niet minder talrijk, noch minder gestreng zijn de verbodsbepalingen op Java. Een Javaansche zwangere mag tal van spijzen als ananas enz. niet eten, wijl deze *panas*, d. i. schadelijk zijn. Haar man moet zich van tal van bezigheden onthouden waaronder weder het slachten van dieren. Is hij hiertoe evenwel krachtens zijn ambt genoodzaakt, dan dient hij zijn verontschuldiging tot het foetus te wenden. „O, wicht", aldus luidt dan zijn aanspraak, „ik dood deze koe, maar het zal gauw gedaan zijn; je moet dus niet onvoldragen of wanschapen ter wereld komen" [5].

Ook bij de verschillende Dajakstammen zijn, tijdens de zwangerschap, man zoowel als vrouw aan het in acht nemen van tal van voorschriften onderworpen. Van de Land-Dajaks van Serawak heet

---

[1] *Van Hasselt*, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 265.

[2] *Schreiber*, Die Insel Nias, Petermann's Mittheilungen, dl. XXIV, blz. 50. — *Thomas*, Sitten und Aberglauben auf Nias, Globus, dl. XXXIX, blz. 14. — *Chatelain*, Godsdienst en bijgeloof der Niassers, Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXVI, blz. 158—160. — *Sundermann*, die Insel Nias, Allgemeine Missions-zeitschrift, dl. XI, blz. 423.

[3] *Durdik*, o. c., blz. 261—270.

[4] Tijdschrift v. Ind. T., L. en Vk. dl. III, blz. 330.

[5] *Kreemer*, Eene bevalling in de dessa, Indische Gids, 1882, dl. II, blz. 580—584.

het: „the husband of a pregnant woman until the time of her delivery may not do work with any sharp instrument, except what may be absolutely necessary for the cultivation of the soil; he may not tie things together with rattans, or strike animals or fire guns” [1]. Niet minder streng zijn de Olo Ngadjoe's in het stroomgebied der Barito [2], alsmede de Dajaks der Wester-afdeeling, speciaal die van Sanggau [3] in het naleven van soortgelijke voorschriften, opdat het verwachte kind geen misgeboorte, *pahingin* zal zijn [4].

Ons naar Celebes verplaatsende zien wij, dat ook aldaar niet minder minutieus op het inachtnemen van verschillende onthoudings-gebruiken wordt gelet, in de eerste plaats bij de stammen van het centrale gedeelte, de zoogenaamde Topantanoeasoe [5] en evenzoo bij de Limalo-pahalaa van Noord-Celebes [6].

Ook bij de Maleische stammen der Philippijnen, waarheen wij ons thans een oogenblik begeven, is deze instelling niet onbekend.

Omtrent de Tagalas bijv. vernemen wij, dat de moeder en de vader beiden „gewisse Regeln aus Rücksicht für ihre Nachkommenschaft zu beobachten haben.” [7] Nog sterker, althans schijnbaar, is de eisch tot onthouding der Zambales. Deze stam van Noord Luzon schrijft den bruidegom voor, zich reeds gedurende de laatste week voor de bruiloft, van het eten van verschillende spijzen te onthouden „weil sonst seine zu erwartenden Kinder, viel von Bauchschmerzen zu leiden hätten” [8]. In werkelijkheid vindt deze bepaling haren grond wel daarin, dat het meisje meestentijds, reeds vóór dat zij trouwt zwanger is. De aanstaande man is dus al op het punt van vader te worden en moet zich daarom reeds als zoodanig gedragen, opdat de door hem verwekte toestand geen nadeelige gevolgen na zich slepe.

Keeren wij thans weder tot de volken van den Indischen Archipel terug, en wel tot de bewoners der Molukken. De Galelareezen en Tobeloreezen [9] schrijven zwangeren nagenoeg gelijkluidende bepalingen voor. Zoo ook moeten deze op de verschillende eilanden van de

---

[1] *Spencer St. John*, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 160—161.
[2] *Perelaer*, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 38.
[3] *Bakkers*, het rijk Sanggau, Tijdschr. v. I. T., L. en Vk., dl. XXIX. blz. 415.
[4] *Hardeland*, o. c., i. v. *pahingin*.
[5] *Riedel*, Bijdragen t. d. T., L. en Vk. v. Ned. Indië, 5e vlgr., dl. I., blz. 91.
[6] *Riedel*, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk., dl. XIX, blz. 137.
[7] *Blumentritt*, Sitten und Bräuche der Tagalen, Ausland, 1885, blz. 1017.
[8] *Blumentritt*, Hochzeitsgebräuche der Zambalen, Globus, dl. XLIX, blz. 125.
[9] *Riedel*, Zeitschrift für Ethnologie, 1885, blz. 87.

Residentie Amboina [1] nagekomen worden, o. a. op Ambon zelf, op de eilanden Saparoea, Honimoa en Haroekoe [2], alsmede op Ceram, [3] de Ceram laoet-, [3] de Goram- [3] en de Watoebela-eilanden, [3] terwijl op de verschillende eilanden van den naburigen Soela-archipel [4] eveneens tal van dergelijke voorschriften bestaan.

Eenigszins afwijkende bepalingen vindt men op de zoogenaamde Zuidwester- en Zuidooster-eilanden. Aldaar mag zelfs geen vuur in de woning ontstoken worden. Deze bepaling bestaat ook op de naburige eilanden van den Babar-archipel [5] en op de eilanden Kisser, [5] Romang, Teoen, Nila en Seroea [6]. Op Savoe ten slotte moeten zwangeren zich bovenal van sterken drank onthouden. [7]

Tot de hierboven gemelde feiten meenen wij ons, wat de verbodsbepalingen betreft, te moeten bepalen. Hun aantal, bij de verschillende volken toch is legio; dikwijls zijn zij verschillend, dikwijls eensluidend. Bij den overgang tot de diäthetiek noemden wij reeds de voornaamste op. Deze worden als overal in den Archipel geldend beschouwd en werden daarom speciaal genoemd. Voor zooverre er nog andere bestaan, hebben die meer waarde voor den medicus dan voor den ethnoloog, zooals Dr. v. d. Burg's, Geneesheer in Nederlandsch Indië voldoende aantoont, en zijn om die reden in dit opstel minder ter plaatse.

Wij zouden hiermede de diäthetiek derhalve gevoegelijk voor afgehandeld kunnen beschouwen, doch wij dienen nog op een verschijnsel de aandacht te vestigen, dat bij alle volken der wereld, zeer dikwijls in het verloop der zwangerschap optreedt, de *pica*, hier te lande wel bekend onder den naam van *trekken*. De vrouw verkeert dan in een toestand van nerveuse overprikkeling, die haar naar de zonderlingste zaken, dikwijls oneetbare, doet verlangen. Hoe minder beschaafd een volk is, des te krachtiger zien wij het toegeven aan deze abnormale lusten der vrouwen. Zoo ook in den Indischen

---

[1] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen tusschen Celebes en Papua, blz. 72. — *Lauleking*, o. c., blz. 163.

[2] *v. Schmidt*, Tijdschr. v. Nederl. Ind., dl. V. 4e Boek, blz. 526—528.

[3] *Riedel*, de Kroes- en Sluikharige rassen, enz. blz. 174 en 207.

[4] *Riedel*, Bijdragen t. d. T., L. en Vk. v. Ned. Indië, 4e vlgr., dl. X, blz. 369.

[5] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 353.

[6] *Riedel*, ibidem, blz. 417 en blz. 465.

[7] *Riedel*, The Sawu or Haawu group, Revue Coloniale Internationale, dl. I., blz. 308.

Archipel. Als algemeen geldende regel heerscht hier het geloof, dat, indien de vrouw hare trekken heeft, men haar niets mag onthouden, zelfs niet datgene, wat anders verboden is. Zij eten bij zulke gelegenheden dan ook feitelijk alles, doch liefst eetbare aarde, soms zelfs in den vorm van scherven van potten en pannen. [1] Alleen op enkele eilanden zijn haar ook in die periode enkele zaken verboden. Op Kisser bijvoorbeeld mogen zij onder geen voorwendsel ook, ananas nuttigen, [2] terwijl op Letti, Moa en Lakor de Arachis hypogaea, wijl deze volgens het volksgeloof koorts aanbrengt, tot de verboden vruchten behoort. [3]

Vóórdat wij thans van de zwangerschap afstappen, dient nog met een enkel woord hare therapie te worden nagegaan. Twee wijzen van behandeling worden gevolgd, een interne en eene externe. Het zij ons vergund, hoofdzakelijk bij de laatste als de meest gewichtige eenige oogenblikken stil te staan. Wat hierbij in de eerste plaats in aanmerking komt, is de houding, die de vrouw bij sommige bezigheden in acht moet nemen. De vrouwen der Soelaneezen bijv. mogen gedurende hare zwangerschap niet met uitgespreide beenen zitten, [4] terwijl hare zusteren op Ambon en de Oeliasser-eilanden, die in dezelfde omstandigheden verkeeren, zich niet op den rug te slapen mogen leggen. [5] Elders weder, zooals bij de Gorontaleezen, is het haar verboden de haren los te laten hangen [6] of, zooals op Saparoea, de haren te snijden, [7] terwijl zij op Ceram's Zuidkust hare nagels niet mogen knippen [7]; op de

---

[1] Voor het gebruik van eetbare aarde raadplege men *Hirsch*, historisch-geogr. pathologie. — Geneesk. tijdschr. v. Ned. Indië, dl. III, blz. 182—187; dl. V, blz. 808. — Natuurk. tijdschr. v. Ned. Indië, dl. XXXII, blz. 427 en deel XXXI, blz. 389. — *van der Aa*, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 269, noot. Boegineesch wdb., supplem. blz. 37 en 82. — Makassaarsch wdb. i. v. *bangi*, 2e uitgave, blz. 208—209. — *v. d. Tuuk*, Bataksch wdb., i. v., *bangi*. — *Spencer*, *St. John*, o. c., dl. I, blz. 70. — *Zollinger*, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXIII blz. 66. — Tijdschr. Ned. Aard. Gen. dl. VII, 2e noot. — Tijdschr. T., L. en Vk. Ned. Ind. dl. IV, 2e vlgr. blz. 31. enz enz.

Wat aanleiding tot het nuttigen van aarde gegeven heeft, is moeilijk te zeggen. De eenige verklaring, die wij er voor konden vinden, is de meening der zwangeren, dat de vrucht er bijzonder op gesteld is.

[2] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 417.

[3] *Riedel*, ibidem, blz. 391.

[4] *Riedel*, Bijdragen X., blz. 399.

[5] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 71.

[6] *Riedel*, Tijdschr. v. Ind. T., L. en Vk. dl. XIX, blz. 137.

[7] *Ludeking*, o. c. blz. 163.

Ceram laoet- en Goram-eilanden eindelijk moeten zij vooral veel in de woning heen en weder loopen.[1]

Van meer gewicht is evenwel het masseeren der zwangeren, dat nu eens ten doel heeft een mogelijke moeilijke verlossing te voorkomen, dan weder de goede ligging der vrucht te bestendigen. Vooral de dukun's op het eiland Nias, zijn volgens haar beweren, zeer bedreven in dit werk en danken daaraan vermoedelijk haren naam *salómótalu*, buikwrijfsters. Geene vrouw zal nalaten, eenige weken vóór hare bevalling, zulk eene specialiteite te gaan raadplegen, en zich te laten betasten om te weten, hoe alles gaan zal. De buikwrijfster gaat hierbij als volgt te werk. Eerst betast zij den buik der hoogzwangere vrouw en tracht, wat zij vrij wel weet te doen, de ligging van het hoofd der vrucht te bepalen. Voelt zij dit beneden, dan voorspelt zij een gunstigen afloop, in het tegenovergestelde geval gaat zij tot hare kunstgrepen over. Na den buik der patiente met olie ingewreven te hebben, oefent zij door uitwendige handgrepen eene drukking op de vrucht uit, totdat het hoofd naar beneden wijkt en hier blijft staan.[2]

Niet minder zijn deze manipulaties op Java gewild, zelfs onder de Europeesche vrouwen en ook op Celebes, meer bepaaldelijk bij de Boegineezen en Makassaren en bij de Lima-lo-pahalaa. In het Oosten van den Archipel worden zij op Babar veelvuldig aangewend, terwijl op Dawaloor[3] speciaal de echtgenoot deze bezigheid verricht.

Nog op een andere externe behandeling moet hier gewezen worden en wel op het baden en inwrijven der zwangeren. Het is namelijk op de Soela-eilanden, dat de vrouwen veel behooren te baden en herhaaldelijk met klapperolie ingewreven moeten worden; ook op Ambon, de Oeliasser-eilanden, alsmede op die van de Ceram-laoet en Goram-groep moet dit regelmatig plaats hebben. Op Saparoea, Haroekoe en Noesa-laoet moeten zij bovendien zich het lichaam nog dagelijks met gestampte Pinen en Warearbladen inwrijven.

Ten slotte zij hier nog aan toegevoegd, dat vooral bij de meer beschaafde volken de gewoonte bestaat om zwangeren een buikband te laten aandoen. Zoo onder anderen bij de Boegineezen en Makassaren en bij de Javanen, doch ook bij de minder ontwikkelde, de Orang

---

[1] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen, blz. 174.
[2] *Durdik*, o. c., blz. 260.
[3] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen, blz. 354.

Bĕnuwa van Malaka en de Badoej's. Bij dezen laatsten moet deze gordel, *kĕndit* geheeten, uit vijf strengen, ieder weder van vier draden, ineengevlochten kapas bestaan. Vrij algemeen geldt verder de bepaling, dat de vrouw tijdens hare zwangerschap den coitus niet mag uitoefenen, wijl, zooals het heet, de ejaculatio seminis den dood der vrucht onmiddellijk zou tengevolge hebben. [1] Dit wat de externe therapie betreft, thans de interne. Hieromtrent kunnen wij, bij gebrek aan opgaven, zeer kort zijn.

Wordt eene zwangere vrouw krank, dan bepaalt men zich in vele gevallen tot een offergave aan den geest, die men vermeent, dat de kwaal veroorzaakt heeft en laat haar verder getrouw het vastgestelde dieet opvolgen. Verder wordt de meer gemelde aarde, *tanah ampoh*, of hoe zij ook heeten moge, als „Universalmittel" beschouwd. Van Atjeh af tot en met Nieuw Guinea toe, wordt gretig van dit middel gebruik gemaakt, dat nu eens rauw, dan weder gebraden wordt ingenomen [2]. Slechts op Java kent men eenige meer nuttige middelen als: verkoelende dranken uit een groot aantal medicijnen bereid of uit een aftreksel van de kardamomvrucht [3] bestaande.

II. Geboorte. [4]

Wij zijn thans genaderd tot het gewichtige tijdstip waarop de lang verwachte wereldburger aanstalten begint te maken om zijn intrede in de wereld te doen.

Zagen wij, dat reeds tijdens de zwangerschap tal van ceremoniën

---

[1] *Mijer* en *Jacobs*, de Badoej's blz. 68.

[2] *Altheer*, Natuurkundig Tijdsch. v. Nederl. Indië dl. XIII, bl. 87—100.— *Herenga*, ibidem, dl. XXXIV.— *Hirsch*, Historisch geogr. pathologie. Zie noot 1 blz. 590.

[3] *Kreemer*, Eene bevalling in de desa, Indische Gids, 1882, blz. 580.

[4] Dat de geboorte en zwangerschap in hoog aanzien staan, bewijzen voorzeker de beide handschriften حكايت عادة راج٢ براستري (*hikajat adat radja radja bĕristĕri*) en عادة سكل راج٢ ملايو (*adat sĕgala radja radja mĕlaju*) respectivelijk in de bibliotheken van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Batavia (N⁰. 64 in fol., blz. 218) en die van de Royal Asiatic Society te Londen (Verzameling Farquhar N⁰. 4 kl. 4, 8⁰.) aanwezig. Van het laatste schreef Dr. N. v. d. Tuuk den aanhef af, die luidt «*Alkisah péri menjatakan adat sĕgala radja radja mĕlaju jang purba kala radja jang besar besar tatkala istĕri baginda itu hamil sampai tudjuh bulan lamanja maka dipanggil bidan olih baginda.*» Hieruit blijkt dus, dat het ook aan de hoven algemeen gebruikelijk is, nadat de zwangerschap eener vorstin negen maanden geduurd heeft, een vroedvrouw (*bidan*) te roepen.

Tot mijn spijt kon ik geen afschrift van een dezer beide handschriften machtig

waren te vervullen, nu zal blijken hoeveel meer dit nog bij de geboorte het geval is. Vóór dat wij echter de hiermede verbonden plechtigheden de revue laten passeeren, mag de vermelding, zij het dan ook slechts met een enkel woord, van de wijze waarop de eigenlijke verlossing wordt bewerkstelligd, niet achterwegen blijven, veel minder nog de aanduiding der plaats waar deze behoort te geschieden. Bij sommige stammen toch, zooals bijv. bij de Enganeezen en de Alfoeren van West-Ceram en andere lager ontwikkelde volken met name de bewoners van Boeroe, van de Kei-, de Tenimber- en Timorlaoet-eilanden, alsmede bij de bevolking van den Babar-archipel en de kleinere eilanden Kisser, Wetter, Romang, Dama, Teoen, Nila en Seroea mag de vrouw niet in de woning haar kind ter wereld brengen, doch behoort zich daartoe naar het bosch of het strand te begeven; op de Tenimber- en Timorlaoet-eilanden zelfs bij voorkeur in zee of, gelijk op de Ceram laoet- en Goram-eilanden ook in een prauw, waarmede de zwangere zich een eindweegs in zee begeeft. Evenwel, dit moet hier dadelijk bijgevoegd worden, mag de bevalling op bovengenoemde eilanden ook in de woning geschieden, doch alleen, zooals wij later zullen zien, in bepaalde omstandigheden. Dergelijke bepalingen bestaan ook op de Philippijnen, bepaaldelijk bij de Negritos. Bij hen baart de zwangere bij voorkeur in het woud.

Andere stammen weder richten tegen de tijd der bevalling een hutje op, waar de geboorte moet afloopen. Zoo onder anderen enkele Ceramsche stammen. Een Patasiwa-maselo zal nimmer verzuimen voor zijn zwangere vrouw een „baarhuisje” *papurissan* of *taku sune*, liefst nabij stroomend water, op te richten, of haar naar de hut zenden, die ook den menstrueerenden tot tijdelijk verblijf dient.

Hier moet zij tot drie dagen na de geboorte van haar kind vertoeven. Een dergelijk gebruik vindt men ook bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai, bij de stammen aan de Kaimanie-bocht en enkele andere aan de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea en bij de Savoeneezen. Bij de meeste stammen echter aanschouwt het kind het levenslicht in de echtelijke woning, waarin somtijds een afzonderlijk vertrekje tot kraamkamer wordt afgeschoten. Waar dit niet het geval is, heeft de bevalling

---

worden, waarvan, het laatstgenoemde door den heer v. d. Tuuk als «een belangrijk werk» wordt gekenschetst. Voor meerdere bijzonderheden verwijs ik derhalve naar genoemde bibliotheken en naar: Verslag van eene verzameling Maleische, Arabische en andere handschriften enz., door Mr. L. W. C. v. d. Berg blz. 12. (s'Hage Martinus Nijhoff 1877, Batavia W. Bruining) en naar de Bijdragen voor de T., L. en Vk. v. Ned. Indië, 3e volgr., dl. I, blz. 459.

dikwijls ten aanschouwe van wie maar lust heeft hier bij tegenwoordig te zijn, plaats, of, zoo den mannen den toegang verboden is, wat enkele malen voorkomt, in presentie van het vrouwelijk en jeugdig gedeelte der bevolking. Enkele vrouwen, geholpen door een *dukun*, *bidan*, of hoe de vroedvrouwen ook heeten, staan dan de barende in deze oogenblikken bij, doch ook weder niet overal. Soms zullen wij alleen de moeder der vrouw in deze kwaliteit zien optreden, soms ook den aanstaanden vader. Dit laatste echter slechts bij uitzondering of bij volgende geboorten.

Verder dient nog vermelding, dat nagenoeg overal der vrouw, vóórdat de weeën intreden, een afkooksel van adstringeerende kruiden of een andere artsenij wordt toegediend om de weeën krachtig te doen zijn.

Deze punten zullen wij thans allereerst een weinig uitvoeriger behandelen, om vervolgens na te gaan aan welke behandeling het pas geboren kind onderworpen wordt. Vangen wij daartoe met de aborigines van het schiereiland Malaka aan. Omtrent de Orang Bĕnua meldt Newbold „no assistance is rendered exceptionally by the husband, if present during the act of parturition, not even by one of the sex, nor is any preparation made to alleviate the agonizing pangs common on such occasions. An extract only, procured from the roots and leaves of a shrub called bij the Jakuns, *saluseh* or *puwar* is given towards the end of the period of gestation, and continued at intervals until the accouchment is over." [1] Ditzelfde geldt voor de Orang Sabimba in het Zuiden. Ook bij hen treedt uitsluitend de vader als vroedmeester op, die, na zijn vrouw een afkooksel van de reeds genoemde *saluso* [2] bladeren ingegeven te hebben, haar beblaast *semboran*, onder toediening van een afkooksel van *mankuru*-schors. Is het kind eindelijk gelukkig geboren, dan wordt de navelstreng door middel van een *sembilu* [3] doorgesneden en op het overblijvende deel een weinig kunjitpoeder gestrooid. [4] Bij de Orang Mantra daarentegen, helpt de moeder haar dochter. Zoodra de dolores ad partum beginnen, geeft zij haar gewijd water te drinken, [5] en snijdt, na de geboorte, de navelstreng

---

[1] *Newbold*, British settlements in the straits of Malacca, dl. II, blz. 406.

[2] Saluseh = saluso = sălusuwq = salusuah. Zie Noot 1, blz. 596.

[3] *Pijnappel*, Mal. Wdb., i. v. سمبيلو = bamboemes.

[4] *Logan*, The Orang Binua of Johor, Journ. of the Indian Archipelago, dl. I. blz. 270.

[5] de Mantra's zijn voor een groot gedeelte reeds Christenen.

met een bamboemes door. Vervolgens maakt zij een vuur, door twee stukken hout over elkander te wrijven, om, zoo het heet, „evil spirits" te weren en waarbij de vrouw zich nederlegt. [1] Hunne naburen, de Orang Mukakuning alleen roepen een vroedvrouw, *bidan*, ter hulp, die voor den bewezen dienst, wanneer zij dezen voor een eerste kind bewijst, 4000 stuks rotan ontvangt. Voor de tweede maal ter assistentie gekomen, bedraagt haar salaris slechts 3000 stuks, voor de derde keer 2000 en voor ieder volgende geboorte 1000. [2]

Wenden wij ons thans naar den Indischen Archipel en wel in de eerste plaats naar Sumatra. Omtrent de Bataks vinden wij aangeteekend, dat bij hen vrouwen, die reeds meer een bevalling gehad hebben, als helpsters optreden. Na de geboorte wordt ook hier, evenals wij dit op Malaka zagen, de navelstreng met een scherp stuk bamboe of met een mesje afgesneden, nadat, om bloeding te voorkomen, die streng iets boven de afsnijdingsplaats is onderbonden. [3] De kraamvrouw plaatst zich daarna eveneens bij een vuur, met den rug hier naar toe gekeerd vergezeld van haar kind. [4] Meer omslag wordt evenwel bij de Menangkabauwsche Maleiers gemaakt. „Als de vrouw het oogenblik der bevalling voelt naderen," schrijft de Heer van Hasselt, „dan wordt de *dukun* geroepen om daarbij behulpzaam te zijn. De boodschapper brengt haar een *kampye* met sirih en de daarbij behoorende ingrediënten gevuld. Als de barensweeën beginnen, worden kisten en luiken opengezet, niet om booze geesten gelegenheid te geven zich te verwijderen, maar omdat men zich voorstelt dat de nabijheid van een gesloten voorwerp de verlossing bemoeilijkt. Is er een Qorān in huis, dan brengt men dat boek der boeken naar buiten, opdat het niet onrein worde; ook de mannen verlaten de woning, maar de kinderen blijven en de huwbare meisjes eveneens, zoodat deze reeds vóór hun huwelijk in de geheimen van het moederworden zijn ingewijd. „Meermalen zag ik echter, dat de plaats waar de kraamvrouw lag, door een opgehangen mat of *tabije* afgescheiden was."

---

[1] *Logan*, o. c., blz. 323.

[2] *Logan*, o. c., blz. 339.

[3] *Neumann*, Het Pane- en Bilah-stroomgebied op het eiland Sumatra, Tijdschr. v. h. K. Ned. Aardr. Gen., 3e Serie, dl. III. Afdeeling meer uitgebreide artikelen, blz. 528.

[4] *v. d. Tuuk*, Bataksch leesboek, 4e stuk, blz. 67. Noot. — *Niemann*, Mededeelingen omtrent de letterkunde der Bataks. Bijdragen t. d. T., L en Vk. v Ned. Indië, 3e volgr. dl. I, 2e stuk, blz. 259.

Nadat de dukun een *doa* heeft uitgesproken, waarbij de profeet Salomo wordt aangeroepen, laat hij de zieke vrouw — de Maleier noemt de bevalling even als alles wat pijn doet met één woord "ziekte" — plaats nemen op een mat en spant boven haar een doek, dien hij haar met beide handen laat vasthouden, terwijl aan iedere zijde der patiente eene vrouw gaat zitten om haar te steunen. De bevalling geschiedt dan in zittende houding.

Om de pijnen te lenigen wrijft de dukun de barende met klapper- of *sălusuwq*-olie [1], waarin gedurende eenigen tijd een ijzeren sleutel gelegd is, en indien die bevalling lastig gaat, wordt een sleutel, een gedroogde aalstaart, een geweerkogel en wat rijst in een *sukè* [2] met water gelegd, dit water driemaal op het hoofd der vrouw gesprenkeld en haar driemaal daarvan een slokje te drinken gegeven, waarna het overige over het lichaam wordt uitgestort. Zoodra het kind geboren is, deelt de dukun aan de familie mede of het een meisje dan wel een jongen is, dan blaast ze het op het hoofd tot dat het begint te schreeuwen; eerst daarna snijdt zij met een mesje van bamboe de navelstreng door en steekt daarin een peperkorrel. [3] Anders is het in de afdeeling Kaoer. Zagen wij boven, dat bij de Menangkabauwsche Maleiers meisjes en zelfs kinderen toeschouwers mochten zijn, hier ter plaatse wordt niemand bij de bevalling toegelaten. Alleen de dukuns, hier een man en eene oude vrouw, zijn er bij tegenwooordig. Beginnen de weeën zich te doen gevoelen, dan wordt de patiente op een plankje, *lusi*, in zittende houding bij en met het gelaat naar den wand van de woning geplaatst. Een touw of slendang, boven haar hoofd hangende, dient haar tot steun. De achter haar zittende oude vrouw wrijft der patiente de maagstreek en de lendenen. Achter beide vrouwen staat de dukun, die door het plaatsen van vochtigen kruiden enz. op het hoofd der barende, zich eveneens beijvert de bevalling te bespoedigen. Naar men beweert, sterven vele vrouwen op deze kraamplank. [4] In de afdeeling Kroë [5] en in de Ampat Lawang, Resi-

---

[1] *Sălusuwq* = *Salusuăh*, een geneesmiddel om de bevalling eener vrouw gemakkelijk te maken. v. d. Toorn, o. c., t. v. سلوسوه

[2] *sukè* = inhoudsmaat van vier gantangs, v. d. Toorn, o. c., i. v. سوكت

[3] *Van Hasselt*, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 266.

[4] *Roos*, De afdeeling Kaoer, Tijdschr. v. h. Binnenlandsch bestuur, dl. IV, blz. 167.

[5] *Helfrich*, Bijdrage tot de geologische, geographische en ethnographische kennis der afdeeling Kroë, Bijdr. v. d. T., L. en Vk. v. Ned. Indië, dl. XXXVIII, blz. 561.

dentie Palembang, wordt de kraamvrouw nagenoeg op dezelfde wijze behandeld, alleen dient men haar aldaar nog een drankje toe, bestaande uit een aftreksel van djĕrukwater waarin duizenpooten, die hunnen natuurlijken dood gestorven zijn, geweekt worden. Dit middel heeft in hoofdzaak ten doel den land-setan, Stankal Maut, die het vooral op zwangeren voorzien heeft, onschadelijk te maken. [1]

Hiermede wenschen wij wat Sumatra betreft te volstaan en zullen ons thans naar de eilanden ten westen hiervan begeven, en wel in de eerste plaats naar Engano.

Op dit eiland, zooals men zich herinneren zal, is het der vrouw volstrekt verboden in het huis te baren. Zoodra dus de tijd daar is, wordt zij naar het bosch of een eenzame plek nabij de woning gebracht, en wacht in hurkende houding hare bevalling af. Haar kleeding bestaat bij deze gelegenheid slechts uit een bedeksel van bladeren, *ènoino.* Boven haar is een horizontale lat aangebracht, die zij vasthoudt. Een dukun slaat vervolgens de armen om de lendenen en den buik van de lijderes en oefent daarmede met alle kracht op- en nederwaartsche drukkingen uit, mede om, zooals zij meent, daardoor de bevalling voorspoediger te doen plaats hebben, terwijl een andere dukun de kraamvrouw *pidljit* [2]. Is het kind ter wereld gebracht, dan wordt de navelstreng op één span afstand van de *puser* (navel) met een bamboezen mes afgesneden, het kind daarna gewasschen en in drooge pisangbladeren gewikkeld, huiswaarts gebracht. [3]

Op het naburige Nias heeft de baring in zittende houding plaats, waarbij de vrouw hare knieën vast omspant of een van het dak afhangend touw vasthoudt.

Zij plaatst zich daartoe op den vloer om, zoodra als het kind in de schaamspleet zichtbaar wordt, neder te kunnen knielen (maar niet à la vache). In deze knielende houding moet ook de placenta worden geboren, want de onderbinding der navelstreng mag niet plaats hebben alvorens deze naar buiten getreden is. Dicht bij den navel van het kind worden vervolgens twee ligaturen aangebracht,

---

[1] *Buning*, Verslag omtrent den staat der inlandsche geneeskunde in de Ampat Lawang, Geneesk. Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. X, blz. 220.

[2] *pidljit; mĕmidjit* tusschen hard en zacht in pijnlijke of vermoeide lichaamsdeelen knijpen, ook een gezond lichaam, alleen voor de aangename, slaapverwekkende ewaarwording, v. d. Tuuk en v. d. Wall., Mal. wdb., i. v. فيجيت

[3] *Hellfrich*, De eilandengroep Engano, Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aard. Gen., 2e serie, dl. V, afdeeling: Meer uitgebreide artikelen N°. 1, blz. 298 en 312.

waartusschen de streng, door middel van een bamboemes, op een houten onderlaag doorgesneden wordt. Terstond na de geboorte van het kind wordt een doek stevig om den buik der moeder gebonden, opdat de verdere baring niet worde vertraagd. [1]

Tot dusverre maakten wij hoofdzakelijk van de bevalling bij minder beschaafde stammen gewag, laat ons thans zien hoe het hierbij op Java toegaat. Met grond zou men mogen onderstellen, dat hier de verloskunde meer ontwikkeld ware, dan wij elders waarnamen; het tegendeel kan echter slechts gezegd worden. Vooral het bijgeloof treedt bij de Javanen sterk op den voorgrond

Onder anderen zijn zij van meening, dat de tegenwoordigheid des vaders de bevalling bevordert, omdat het kind naar zijn vader verlangt. Daarom, wanneer de vader afwezig of reeds overleden is, laat men hem bij het kraambed vertegenwoordigen door een rijststamper, welks éene einde met een hoofddoek omwonden is [2] Zoo is het ook een vereischte, dat bij een in arbeid zijnde vrouw, alle deuren, zoowel van het huis als van kisten en kasten geopend worden, het hoofdhaar van de kraamvrouw en van de haar bijstaande vrouwen moet loshangen; kortom alles moet los en open zijn om de vrucht er op te wijzen, dat de doortocht vrij is. [3]

Als eindelijk het kind daar is, moet de dukun, alvorens het van de moeder te mogen scheiden, het eerst volgens de regelen van de kunst behandelen. Dit bestaat weder in tal van manipulatiën als: wrijven van het hoofd tot de voeten, knijpen en kneden. Zij doopt hierbij hare vingers gedurig in olie, namelijk *lengo-klĕntig*, of, als deze niet voorhanden is, gebruikt zij als surrogaat het vocht van de met water aangemengde bladeren van den *randu-waru*, of eenigen anderen boom mits het vocht maar ongeveer dezelfde dienst als olie kan bewijzen. Met deze manipulatien gereed gekomen, gaat zij over tot het onderbinden der navelstreng op een afstand van ± 4 à 5 centimeters van het lichaam des kinds. [4] Als mes gebruikt zij hierbij een scherp gemaakt latje bamboe-*apus* of *wulung*, dat men *wĕlad* noemt.

---

[1] *Durdik*, Geneesk. tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. XXII, blz. 259.

[2] *Veth*, Java, dl. II, blz. 639.

[3] *Harloff*, Geneesk. tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. I, blz. 387. Vergelijk voor meerdere bijzonderheden van dien aard v. d. Burgh, de Geneesheer in Nederl. Indië.

[4] Volgens inlandsche maat, dus van den top van den wijsvinger tot aan de tweede buiging.

Volgens de zuivere *sarèngat* behoort men echter onderscheid te maken tusschen een kind van het mannelijk of van het vrouwelijk geslacht. In het eerste geval moet een *wĕlad-usuq;* en in het laatste een *wĕlad-galar* gebruikt worden, d. w. z. men behoort de *wĕlad* òf van een stuk bamboezen *usuq*, òf van een *galar* te maken. Eene andere opvatting der *sarèngat* laat den vader van het kind die afbijten. Overigens behoort het afsnijden op een stukje *kunir* of kurkema als *landĕssan* (onderlaag) te geschieden. [1]

Ongeveer hetzelfde geschiedt bij de Badoej's, het interessante bergvolk, dat zich op de zuidelijke helling van Pagĕlaran heeft gevestigd en aldaar, in volkomen isolement, rustig voortleeft. Wanneer een hunner vrouwen weldra moeder hoopt te worden, wordt de *dukun ngadjuru*, ook wel *paradji* of *dukun panulung* genaamd, ontboden. De barende neemt dan een halfliggende, halfzittende houding in, met eene geringe verhevenheid onder den rug. Duurt het wat lang, zijn de weeën wat zwak of is de vrouw zelf niet krachtig genoeg, dan ondersteunt de helpster de weeën, door met de vlakke hand den buik te wrijven in de lengte-as van den uterus. Als eindelijk het kind geboren is, wordt de verschijning der placenta nog afgewacht, en eerst daarna de navelsnoer met een katoenen draad afgebonden en vervolgens ter hoogte van vier vingers breed boven den buikwand afgesneden. [2]

Alvorens nu naar Borneo over te steken, wenschen wij nog even een bevalling op Bali gade te slaan. Zooals wij boven reeds zagen, heeft de vrouw zich ook op dit eiland gedurende de zwangerschap voor tal van zaken in acht te nemen, vooral in de laatste maanden. Zijn deze eindelijk zonder stoornis verloopen, dan wordt de *balyan mamukan* (vroedvrouw) gewaarschuwd, wier hulp zich tijdens de bevalling tot eenige onschadelijke handgrepen, het offeren in den *lugu* (offernis) en het prevelen van eenige *mantra's* (gebeden) bepaalt. Na de geboorte wordt ook alhier de moeder met een bamboemes van haar kind bevrijd [3]. Begeven wij ons thans naar Borneo's Zuider- en Ooster-afdeeling, allereerst naar de afdeeling Tanah-laoet. In de omstreken van Pleyharie dient men, tegen het einde der zwangerschap, der vrouw een drank toe, bestaande uit een aftreksel

---

[1] *Poensen*, Iets over de kleeding der Javanen, Mededeelingen v. w. het Nederl. Zendeling Genootschap, dl. XX, blz. 277, 278.

[2] *Mijer* en *Jacobs*, De Badoej's, blz. 69.

[3] *v. Eck*, Schetsen van het eiland Bali, Tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. I, 1880 blz. 417.— *Jacobs*, Eenigen tijd onder de Baliers, blz. 7.

van *lungsur;* of een papje uit geroosterde en gestampte bladeren van *djaruk merah*, dat op de knieschijven gelegd wordt; treedt daarop de barensnood in, dan verschijnt de dukun met 2 of 3 helpsters, die de vrouw moed inspreken en door pidjiten der lendenstreek de pijn der weeën trachten te verminderen.

Na de geboorte van het kind wordt de navelstreng tot op een lengte van drie centimeters van den navel door middel van een scherp stukje bamboe afgesneden, waarna, wanneer de baring geheel afgeloopen is, de buik der vrouw met een lange strook katoen stevig omwonden wordt [1]. Op dezelfde wijze handelt men bij de Olo Ngadjoe Dajaks. De vroedvrouw ontvangt na afloop van één tot zeven gulden, één tot zeven bossen rotan, een damarlicht, van één tot zeven gantangs rijst, zeven eieren en een mes. Het geld dient ter betaling harer diensten, de rotan ontvangt zij, opdat het kind lang moge leven; het licht opdat het verstandig moge wezen en daardoor geëerd worden; de rijst en de eieren, opdat het vele nakomelingen moge verwekken en eindelijk het mes, dat echter slechts bij de geboorte van een knaap gegeven wordt, opdat het kind dapper zij [2].

Begeven wij ons thans naar Zuid-Celebes en wel naar de Boegineezen en Makassaren. „Wanneer", aldus de heer Matthes, „de tijd der bevalling nabij is, dan wordt, vooral aan de hoven, de plaats daarvoor bijtijds in gereedheid gebracht, die men, bevreesd als men is voor booze geesten, met klapperbladeren of ook de tot afzetting van het jachtterrein gebezigde uitbotselen van de bladeren der sagoeweer-boomen omspannen heeft. Bovendien wordt onder een vierkant verhemelte van doek (timpawo) een werpnet (djala tårreyang of djala-buwang) uitgespreid, om aan wangunstige, booze geesten, den toegang tot de gelukkige moeder te ontzeggen [3].

Aan elk der vier hoeken van het verhemelte worden, boven het net, drie pandang- en drie *pappang*-bladeren vastgemaakt. De eerste soort dient vanwege de doornen om de booze geesten af te weren, de andere wordt gebezigd uithoofde van de beteekenis van het woord *pappang* = tegenhouden.

---

[1] *v. Lokhorst*, Schets eener geneeskundige plaatsbeschrijving der afdeeling Tanah-laut, Geneesk. tijdschr. v. Nederl. Indië, dl. X, blz. 241

[2] *Perelaer*, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 39.

[3] Het Boeg. of Mak. woord voor net luidt o. a. *djala* en hierin zien sommigen een zinspeling op het Boeg. *dja-naata* lett: (alle) kwaad neemt weg, v. d. wordt er door verwijderd.

In het midden hangt een over de lengte aangebrachte bamboe behalve een stuk tezamen gebonden neteldoek met rijst (bånå si-tjupa), betel (ôto si-wåtkång) 5 pinangnoten en één ei, een langwerpig doek (tjinde) waaraan men twee gouden armbanden vastgemaakt heeft, om alzoo den dienst van beddenkwasten te doen. Over den vloer wordt eenvoudig een mat gespreid; doch onder het huis plaatst men een grooten, reeds lang te voren vervaardigden toestel, juist onder de plaats waar de vrouw bevallen moet. Deze toestel bestaat in drie met wit doek omhangen vierkante bamboe omheiningen (wala-sadji), welke aan iederen hoek een fakkel van hars hebben. In de binnenste vierkante omheining vindt men aan elken hoek een pot (balubu) met water, en daarboven een metalen presenteerblad (kap-para) met padi-aren (reså), alsmede een dito blad met 7 mandjes, gevuld met geschilde kemirie-noten, zout, tamarinde, suiker, afval van katoen, een stuk kokosnoot en een soort van fijne boonen. Voorts zijn tegen den binnenwand van die omheining, hetzij tot afwering der booze geesten of als vorstelijke insigniën, behalve een zonnescherm nog geplaatst een schild en een lans met goud beslag, die bij het begin der barensweeën uit de scheede getrokken wordt met de punt naar beneden, ten zinnebeeld van het te voorschijn komen van het kind uit den moederschoot, weshalve de lans pas weder in de schede gestoken wordt, wanneer ook de nageboorte er uit is. Doch het merkwaardigste in die binnenste omheining is zeker het middelste gedeelte, dat insgelijks door eene omheining, en wel eene ronde omgeven is (taliling). Wanneer namelijk het oogenblik der bevalling daar is, gaat een slavin in het midden daarvan staan en nadat men eerst een tezamen gevouwen stuk wit katoen boven op haar hoofd gelegd heeft, plaatst men daarop een groot metalen schenkblad met een kom; waarin zij dan het bloed moet opvangen, hetwelk tijdens de bevalling door den bamboezen vloer naar beneden komt. Ter belooning voor dit zeker niet zeer aangename werk wordt die slavin dan vrij gegeven. In ditzelfde voorrecht deelt ook de buffel, welke met de vrouw aan één der hoeken van het huis door middel van een ineen gestrengeld koord van touw, katoenen stof en lange zijden doek vastgebonden wordt. Het beest mag nu voortaan niet meer voor den ploeg of als vrachtdier gebruikt, veelmin geslacht worden. De eigenaar van den buffel krijgt later het stuk katoen ten geschenke [1].

[1] Beiden, zoowel slavin als buffel, worden in het Boegineesch bestempeld met

De zooeven beschreven toestel wordt alleen bij vorsten en andere voorname inlanders aangetroffen. De geringe man laat eenvoudig onder het huis, ter plaatse waar de vrouw bevallen moet, een pandanusboom met diens bladeren nederleggen, om te voorkomen, dat het bloed op den grond vloeie. Wat echter inmiddels reeds onder rijken en armen heeft plaats gehad, is, dat beiden geneeskundige hulp inroepen, al meenen ook de eersten aan ééne doctoresse genoeg te hebben, terwijl de laatsten, vooral de vorsten minstens vier verlangen, waarvan een het bevel voert over de anderen, en daarom steeds met staatsie wordt ingehaald. Doch wat vooral ook de mindere man niet verzuimt, is, dat bij hem of haar die de *sanro* gaat halen, iets van ijzer, hetzij een hakmes, of ander mes mede geve, dat de geneeskundige vooral terdege in haar huis bewaart, tot na afloop van de bevalling, om het dan tegen betaling van dertig duiten terug te geven. Dit ijzer wordt beschouwd als representant van den levensgeest der kraamvrouw, die natuurlijk in de ure der bevalling zeer licht ontvliedt, en is alzoo bij deze gelegenheid een hoogst gewichtig stuk, dat, verloren gaande, stellig den levensgeest der vrouw mede zou slepen. Die vrees voor het ontvlieden van den levensgeest maakt ook, dat de doctoresse der zwangere vrouw bij de bevalling den buikband zoo sterk mogelijk aanhale, om hem vooral den uitweg naar boven te beletten; en zoo wachten dan de echtgenoot van achteren en de doctoresse van voren gezeten, het oogenblik der verlossing vol vertrouwen af. Nauwelijks echter is dit tijdstip aangebroken, of men verneemt een vreeselijk leven, waartoe het afschieten van geweren en het slaan met den *galappo* [1] niet het minst bijdragen. Dit geschiedt alweder, evenals het aansteken van allerlei fakkels en toortsen alsmede het branden van allerhande stankwekkende en afwerende middelen, om de booze geesten ver te houden.

Zoodra het kind geboren is, valt er na een oogenblik van stilte een schot, volgt geen tweede dan zijn moeder en kind beiden dood, volgen echter nog twee schoten, dan leven beiden en wordt de trom geroerd, zoodanig dat men hooren kan of er een meisje dan wel een jongen geboren is. „Intusschen, vervolgt de heer Matthes," zet

---

een woord, dat letterlijk «druppeling van het bloed», vandaar «datgene, waar het bloed der barende vorstin op druppelt» (tảlikkê-dầra) beteekent. Aanteekening 24, *Matthes*, Bijdr. t. d. Ethnol. v. Z. Celebes, blz. 154.

[1] *Galappo*, een geraasmakend instrument; vergelijk *Matthes*, Iets over de Bissoe's of heidensche priesters en priesteressen der Boeginezen en Makassaren, blz. 36.

de doctoresse haar werk voort. Zij legt het kind in een schotel, dezelfde waarin de moeder haar huwelijksgift ontvangen heeft, en houdt het zoo den priester voor, die inmiddels gekomen is. Deze zegt dan zoo het een jongen is, de woorden van den *bang*, of oproeping tot het gebed in de moskee, zoo het een meisje is, de woorden van den *iqāmat* of het „doen staan” d. i.: het „gereed maken om het gebed te beginnen, of de voorbereiding tot het gebed op.”. Als daarna de doctoresse een bad genomen heeft, keert zij al spoedig terug om haar werk te voleindigen. [1] Zij neemt het kind op haren schoot om diens navelstreng door te snijden, waartoe zij zich van een scherp stuk van het buitenste van een bamboe en wel liefst van een bamboe-mast, of een bamboe-trap voorziet, om daarmede te zinspelen op den hoogen trap, waartoe men hoopt, dat het kind geraken zal. Als onderlaag wordt meestal een stuk geld, bij geringe lieden een kwartje, bij rijken een gouden tientje genomen, welk geld voor de doctoresse is. Bij een jongen wordt de navelstreng ook wel eenvoudig door een man afgebeten, en hiermede dan op een onverschrokken, recht mannelijk karakter gezinspeeld. [2]

Bij de noordelijke stammen, de Topantoenoeasoe, de oorspronkelijke bewoners van het centrale gedeelte van dit eiland, wordt evenals bij de Boegineezen en Makassaren, de navelstreng met een bamboemes afgesneden, terwijl bij sommige de gewoonte nog bestaat, dat de vader, als erkenning dat het kind hem toebehoort, de navelsnoer afbijt. Meestal treedt ook hij, vooral wanneer de vrouw reeds meermalen gebaard heeft, als helper op. In geval van eersten partus wordt evenwel steeds de *tadunja*, vroedvrouw, geroepen, die zich voor de moeder plaatst, welke ontkleed, den anus op een klapperdop rustende, met de beenen naar zich toegetrokken, heeft plaats genomen. Bij de Lima-lo-pahalaa heeft de bevalling onder nagenoeg gelijke omstandigheden plaats. Alleen worden bij hen, vóórdat deze zal plaats hebben, onder het huis, om de stijlen doorntakken gebonden, om de kwade geesten op een afstand te houden. [3] Ook bij hen wordt evenals dit oudtijds in de Minahasa gebruikelijk was [4], voor het doorsnijden van de navelstreng een bamboemes gebezigd.

---

[1] *Matthes*, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 54, vlg.
[2] *Matthes*, Ibidem, Aanteekening 30, blz. 165.
[3] *Riedel*, Tijdschrift v. Ind. T., L. en Vk., dl. XIX, blz. 130.
[4] *Schwarz*, Lijst van voorwerpen enz., Meded. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXII, blz. 256, N°. 37 i. v. *tĕtĕwa*.

Zooeven zagen wij reeds, dat het op Centraal Celebes streng verboden is, tijdens de baring het huis te betreden. Dit verbod bestaat ook op de Soela-eilanden, waar de parturiens zich in hurkende houding zit en een touw vasthoudt, dat van te voren door haren man aan den nok van het huis bevestigd is. Twee helpsters, *duduku*, staan haar bij, die, nadat de navelstreng met een bamboemes is afgesneden, een cataplasma van fijngestooten Curcuma longa, Zingiber officinale en Allium cepa op de wond leggen. [1]

Op het eiland Boeroe, waar de funiculus eveneens met een bamboemes behoort afgesneden te worden, geschiedt de bevalling à croupetons, onder aanhoudend masseeren der moeder, die vooraf een aftreksel der Kamferia galanga ingenomen heeft. [2] Eveneens handelt men ook op Ambon en de Oeliasser-eilanden. Evenwel dient opgemerkt te worden, dat de zwangeren aldaar òf wijdbeens op een stuk hout gaat zitten, òf met de hielen tegen de clunes plaats nemen. [3] Ook wordt aldaar een soort van sluitlaken aangelegd.

Zooals wij vroeger reeds opmerkten, behoort op Ceram's Zuidkust, bij de Patasiwa maselo (getatoeeerde Patasiwa) de bevalling in het bosch of in het kraamhuisje af te loopen. Hiertoe hebben dan slechts de helpster en de kraamvrouw toegang, die hurkende of staande haar kind ter wereld brengt Hierna plaatst zij zich bij het vuur om kraamkoorts te voorkomen en gebruikt dagelijks het sap van den Carica papaya. [3] Een bamboe dient ook alhier tot mes; een stukje *gaba-gaba* of kunjit tot onderlaag. [4]

Slechts bij de Alfoeren ter Noordkust, voornamelijk bij die van Wahaai [5] en bij de Galela- en Tobeloreezen op Halmahera neemt men tot het afsnijden van de navelstreng een ijzeren mes. [6] Bij eerstgenoemden wordt hij zelfs vooraf niet onderbonden. Stiptica worden echter bij beide volken toegediend. Op de Ceram-laoet, de Goram- en de Watoebela-eilanden, bevalt de vrouw nagenoeg op dezelfde wijze als wij dit reeds boven, bij de kraambehandeling op Ambon vermeldden. Omtrent de laatstgenoemde eilandengroep zij nog aangeteekend, dat de zwangere op de knieën gaat liggen, terwijl de vereischte operatie met een palmhouten mes wordt verricht.

---

[1] *Riedel*, Bijdr. t. d. T., L. en Vk. v. Ned. Ind., dl. X, blz. 399.
[2] *Riedel*, De Kroes- en sluikharige rassen, blz. 23; blz. 72—73.
[3] *Riedel*, Ibidem, blz. 135.
[4] *Ludeking*, o. c., blz. 163.
[5] *Ludeking*, o. c., blz. 164.
[6] *Riedel*, Zeitschrift für Ethnologie, 1875, blz. 75.

Alleen op deze groep zijn noch stiptica, noch cataplasma bekend. [1]

Verplaatsen wij ons nu een oogenblik naar de Philippijnen. Van de Aetas wordt medegedeeld, dat zwangere vrouwen zich met den buik op een bamboe steunen en door persing het kind uitdrijven, dat zij alsdan in warme asch opvangen. Zelf snijden zij daarna den funiculus met een scherpe schelp of een stuk bamboe door. [2] Zoo ook handelden volgens Pardo de Travera, de vrouwen der bergstammen van Noord-Luzon. [3]

De meer beschaafde bewoners van dezen archipel, hoewel ook bij hen het bamboemes nog gebezigd wordt, maken bijna zonder uitzondering van de hulp van vroedvrouwen gebruik, die echter dikwijls zeer ruw te werk gaan. [4]

Keeren wij na deze uitwijding tot de volken in het Oosten van Indonesië terug en wel tot de Papoewa's. Evenals op Ceram moet bij de meeste stammen de vrouw hare bevalling in een kraamhuisje afwachten, waarin zij van iedereen afgezonderd, slechts door éénc helpster gezelschap gehouden, verblijft, totdat hare verlossing afgeloopen is. Natuurlijk bedient men zich ook onder deze stammen van een bamboe mes. [5] Op de naburige eilanden van de Aroe-groep bevindt zich de kraamkamer binnenshuis en is behoorlijk met matten afgeschoten, waarin de vrouw met hare helpster, of als deze niet komen kan, geheel alleen haar kind baart. Ditzelfde vinden wij op de Kei-, de Tenimber- en de Timorlaoet eilanden in den Babar Archipel op de eilanden Kisser en Wetter en op die van de Loeang Sermata groep en Letti, Moa en Lakor terug. Op de Loeang Sermata eilanden wordt bovendien, vóór dat de partus begint, een offer gebracht om te zien of deze gunstig verloopen zal. Stiptica zijn met uitzondering van het eiland Kisser op alle genoemde eilanden in gebruik; het bamboe mes daarentegen overal. [6]

Niet anders is het op Timor noch op Rotti. Op Rotti evenwel wordt het lichaam van haar, die gebaard heeft, dadelijk na de verlossing omzwachteld met negen reepen van een nog niet volkomen

---

[1] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 175 en blz. 207.

[2] *Schadenberg*, Zeitschrift für Ethnologie 1880, blz. 70. — *Mallat*, geciteerd bij Ploss o. c., dl. II, blz. 32.

[3] *Ploss*, o. c., dl. II., blz. 32.

[4] *Ploss*, o. c., dl. II, blz. 93.

[5] *v. Hasselt*, Die Noeforesen, Zeitschrift für Ethnol. 1876, blz. 183. — *v. Rosenberg*, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 91. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 125 en 166.

[6] *Riedel*, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 264, 236, 304, 354, 449, 325, 391, 417.

In de tweede plaats brengen wij in herinnering, dat nog bij enkele stammen, zooals de Javanen, de Boegineezen en Makassaren en de oorspronkelijke bewoners van Centraal-Celebes de gewoonte werd waargenomen, dat de vader de navelstreng doorbijt, een verschijnsel, dat zeer zeker niet minder dan het zoo even behandelde, de aandacht verdient.

Veel meer nog dan het gebruiken van een bamboe-mes is deze gewoonte een „survival" uit lang vervlogen tijden. Wat was echter de oorspronkelijke bedoeling van dit gebruik?

Ter verklaring hiervan, dienen wij eenige sporten van den maatschappelijken ontwikkelingsladder der menschheid af te dalen. Bij het behandelen der diäthetiek, meer bepaaldelijk, die welke de aanstaande vader behoort te volgen gedurende de zwangerschap zijner vrouw, hebben wij reeds opgemerkt, dat deze slechts te begrijpen is, in verband met de primitieve inrichting der familie, ten tijde dat het patriarchaat zich begon te ontwikkelen. Door zelf zekere leefregelen in acht te nemen, die der vrouw voorgeschreven waren tijdens hare zwangerschap, legde de vader reeds vóór de geboorte getuigenis af van zijne verhouding tot het te verwachten kind. Hierbij bleef het echter niet. Na de geboorte, dus nu werkelijk vader geworden, behoorde hij dit nogmaals aan te toonen, door zich evenals de juist gebaard hebbende, de moeder, als kraamvrouw te gedragen. Zoowel door het in achtnemen der onthoudingsbepalingen, als door het te doen voorkomen, alsof hij kraamvrouw was, stelde de vader zijne betrekking tot het kind in het licht, en gaf er tevens mede te kennen, dat deze van geen lagere orde was dan die welke tusschen moeder en kind bestaat. Vóór alles was dus de vader er op bedacht, zijn vaderschap overtuigend te bewijzen. Immers toen zich op den bodem van het matriarchaat het patriarchaat had ontwikkeld, was dit dringend geboden. Gold voorheen slechts de afstamming in vrouwelijke lijn, thans werd slechts die in vaderlijke linie erkend; de vader behoorde dientengevolge te toonen, dat hij werkelijk de vader was, dat het uit zijnen echt gesproten kind, zijn kind was [1]. De plichten, door de moeder bij de bevalling veroverd, werden zijne plichten, kortom in alles openbaarde zich deze reactie. Vanzelf vloeit daaruit voort, dat het verbreken van den band, die moeder en kind nog eenigen tijd na de geboorte verbindt, en die weleer door de moeder zelve werd afgebroken, thans door den

[1] *Wilken*, Over de primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin, Ind. Gids. 1880, dl. II, blz. 601 vv. — 1881, dl. II, blz. 232 vv.

vader moest worden verwijderd. Door deze handeling toch werd het kind tot zelfstandig individu verheven, de eerste onderdrukking der moederlijke macht, was daarom, dat de vader zich dit recht uitsluitend verzekerde. Hem, het hoofd der familie alleen kwam het toe, moeder en kind te scheiden, waarmede hij wederom op duidelijke wijze beleed, dat hij de vader was. Waarom deze scheiding juist met de tanden behoorde te geschieden, ligt voor de hand. In de grijze oudheid, toen de mensch in vele opzichten nog slechts weinig van het dier verschilde, toen nog alle beschaving hem vreemd was en hij slechts met de middelen, door moeder natuur hem bij de geboorte geschonken, moest trachten in zijn levensonderhoud te voorzien, waren de eenige snijdende werktuigen, die hij te zijner beschikking had, de tanden. Moest iets vaneengereten, bepaald vaneengesneden worden, dan kon hij zich slechts van deze bedienen, gelijk het dier. Evenals het moederdier de navelstreng, zoo deze niet van zelf scheurt, afbijt, evenzoo moest in die dagen het moedermensch den funiculus met hare tanden verscheuren, om haar kind in staat te stellen een zelfstandig bestaan te beginnen. Toen nu de vader als hoofd optrad, werd der moeder dit recht ontnomen; de vader beet van nu af de navelstreng door. Oorspronkelijk eene verrichting, die door de omstandigheden werd geboden, bleef zij dit later niet meer. Het was ook hier weder de geest van behoud, die haar tot ritus wijdde, waardoor haar voortbestaan, zelfs lang nadat de patriarchale echtverbintenis als de eenig mogelijke gold, was verzekerd.

Voorheen door den man als middel gebezigd om zijn vaderschap te bewijzen, geschiedde dit afbijten daarna om het kind reeds bij geboorte in te prenten, kloek en flink op te groeien. De aartsvaderlijke instelling veranderde in een gebruik van zuiver sympathetische strekking. Gelijk de vader zich bij de geboorte geweld aan moet doen om dit walgingwekkende werk te volbrengen, evenzoo moet het kind zich aangorden tot den strijd des levens.

Amsterdam, October 1891.

EEN BEZOEK AAN DE BATAKSCHE HOOGVLAKTE.

DOOR

K. Th. ENGELBERT VAN BEVERVOORDE,
Adjudant van den Militairen Commandant van Sumatra's Oostkust.

Daar de Bataksche hoogvlakte slechts ongeveer twee dagreizen van Deli's hoofdplaats Medan verwijderd is, waardoor men daar nog het randgebergte scherp tegen den zuidwestelijken horizont ziet afsteken, behoeft het geen verwondering te baren, dat sedert onze vestiging ter plaatse menig natuuronderzoeker en geleerde den lust niet heeft kunnen bedwingen om iets naders van dit nog duister gedeelte van Sumatra te weten te komen, niettegenstaande slechts enkele en moeilijk begaanbare passen tot dit gebied der onafhankelijke stammen den toegang verleenen. [1]

Reeds in December 1866 en Januari 1867 ondernam de heer J. A. M. van Cats Baron de Raet, Controleur bij het Binnenl. Bestuur, in gezelschap van den heer Albert Breker en een luitenant van het Eng. leger, te Pinang in garnizoen, den heer C. H. Sheppard, door den Tjinkempas een tocht naar de Bataklanden. Als vertegenwoordiger van den Sultan van Deli werden zij vergezeld door Radja Moedin, en het verslag dezer reis is te vinden in het Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXII. Men leest daar, dat die heeren door het Karo-gebied naar het Toba-meer trokken en hun reis maakten van Deli Toewa over Tankahan, Salah Boelau, Lima Moengkoer, Kampong Boekoem, Negri Djawa, Sibraja, Baroe djahei, Sinaman en Naga Sariboe naar het Toba-meer.

De tweede bekende reis is die van den heer Nienhuijs in 1868.

De derde werd in September en October 1870 door den heer C. de Haan, insgelijks Controleur bij het Binnenl. Bestuur, ondernomen, op last van het Ned. Ind. Gouvernement. Toen gingen de

---

[1] Zie de *Deli-Courant* dd. 3 Februari 1892, N°. 10.

de aandacht zouden trekken, vroeg en verkreeg ik de toestemming van den overste van de Pol, om de aanteekeningen, die als grondslag voor het rapport hadden gediend, voor het Kon. Instituut te bewerken.

Z.H.E.Gestr. had zelfs de goedheid om deze memorie na opmaking na te zien en van onnauwkeurigheden te zuiveren.

Het gezelschap, dat zich den 14 Maart 1891 op reis begaf naar de hoogvlakte, bestond uit:

Luitenant-Kolonel van de Pol, Militaire Commandant van Sumatra's Oostkust,

Controleur Westenberg, belast met de Batakaangelegenheden,

Aspirant-Controleur Wagner, aan den vorige toegevoegd,

Adjudant-Onderofficier Freiherr von und zu Egloffstein, belast met de opname van den Tjinkempas,

de heer de Claine, Explorateur, reizende voor rekening van een geillustreerd fransch tijdschrift. Deze reiziger kwam juist ter plaatse aan, toen alle voorbereidende maatregelen voor den tocht reeds genomen waren, en aanvaardde dankbaar den voorslag om in het gevolg der anderen een kijkje op de hoogvlakte te nemen.

Van Medan tot aan het hoofdetablissement der onderneming Deli Toewa werd de reis per spoor gemaakt en deze tot aan de grens dier onderneming door middel van karretjes (Eng.-Ind. model) voortgezet.

Van af dit punt was de weg voor karren en paarden niet meer bruikbaar en togen de reizigers langs een vervallen, slechts voor één man in front bruikbaar voetpad verder tot aan de Bataksche doesoenkampong Boeloe Gading, alwaar overnacht werd.

Den volgenden dag werd de reis op dezelfde wijze voortgezet tot aan de groote kampong Boeloe Auer. Deze marsch, die ongeveer vier uren duurde, was zeer vermoeiend: o. a. had men twee ravijnen te passeeren, waarvan de bruggen ingestort waren, en liep men soms geruimen tijd door het water, wijl er kleine beekjes over den weg stroomden, die zelfs gedeeltelijk het voetpad dat zij hadden uitgehold volgden.

Den derden dag werd het traject Boeloe Auer-Tjinkem afgelegd. Het voetpad — de algemeene Batakweg — dat beide kampongs verbindt, was tot aan den rand van het breede ravijn waarin de Kampong Tjinkem gelegen is uitermate steil, glibberig en uitgeloopen, terwijl het van af den rand vrij sterk naar de zool van het ravijn afdaalde. Ook was men verplicht om even voorbij Boeloe

Auer de snelvlietende Betanirivier te doorwaden. Deze stroom heeft bij gewonen waterstand eene diepte van 0.75 M.

Tegen den middag kwam men in de reeds genoemde Kampong Tjinkem, gelegen aan den voet van den pas van dien naam, aan.

Alhier werd wederom overnacht in eene kampongwoning, welwillend door de bewoners ontruimd, zoodat men den volgenden morgen met frische krachten de vermoeiende beklimming van den Tjinkempas kon ondernemen.

Daar de overige, de Bekantjang-, Bekalla- en Negri- of Senembapassen, welke insgelijks van uit Deli toegang tot het hoogland verleenen, echter nog veel moeielijker te passeeren zijn, had men ten minste nog de schrale troost van den minst slechten weg voor zich te hebben.

In het begin ging het geleidelijk opwaarts langs een smal en sterk kronkelend voetpad dat later evenwel veel steiler werd.

Daar waar de helling flauw was, waadde men tot over de enkels door eene dunne zwarte modder, terwijl de vele op het pad blootliggende boomwortels de reizigers noodzaakten uiterst voorzichtig te loopen.

Werd het pad steiler, dan vond men dit bezaaid met scherpe steenen die onder den voet wegrolden. Bovendien moest men zich op drie plaatsen, waar het pad door het afstroomend regenwater circa 3 M. diep in eene harde taaie leem ingesneden was, als het ware door de nauwe ruimte tusschen de steile en hooge zijwanden heenwringen.

Deze toestand van den weg veroorzaakt den Batakkers zelfs veel moeite bij het overbrengen van vee en goederen. Zoo moeten bv. paarden en karbouwen om de te nauwe gedeelten van het pad heengeleid worden, dwars door het dichte oerwoud, dat zich rechts en links van het pad verheft, en is de Batakker bij het vervoer van goederen genoodzaakt om van eene korte nauwelijks 1 M. lange pikolan gebruik te maken.

Nadat men op de bovengeschetste wijze vier uren lang zich door telkens terugkeerende hinderuissen heengewerkt had, bereikte men den uitgang en breidde zich eene kale slechts met enkele varens en kort gras begroeide hoogvlakte voor de oogen der reizigers uit.

Wie echter dacht dat het klimmen en dalen thans zoude gedaan zijn, vergiste zich deerlijk, wijl het oogenschijnlijk vlakke terrein telkens doorsneden werd door ravijnen met zulke steile wanden dat de drie Bataksche radja's die het gezelschap te paard vergezelden

telkens moesten afstijgen om het ravijn te voet door te gaan. Dit laatste leverde zeer veel bezwaren op. De Europeanen moesten zich menigmaal met beide handen aan het korte gras vastklemmen om langs de steile wanden op te klimmen of af te dalen. De paarden werden door de volgelingen der hoofden aan de hand, zigzagsgewijs, langs de ravijnwanden naar beneden en weder naar boven geleid.

Gelukkig duurde de marsch op de hoogvlakte dien dag niet lang meer. Een uur, nadat men den Tjinkempas verlaten had, werd de kampong Djawa bereikt en daar voor den verderen loop van den dag het verblijf opgeslagen in een Bataksch huis, wederom welwillend ontruimd ten behoeve van het gezelschap.

De vijfde of volgende reisdag kenmerkte zich door niets bijzonders, alleen werd zeer langzaam gemarscheerd, wijl de Controleur Westenberg eerst kort geleden van eene zware ziekte hersteld en dientengevolge nog eenigszins zwak was.

Na vier uur loopens bereikte men de Kampong Sibraja, het einddoel van de reis. Deze plaats is de hoofdkampong van de Oeroeng Soekapiring. Aan het hoofd daarvan staan twee Sibrajah's die zeer naijverig op elkaâr zijn en aanhoudend in onderlingen strijd zijn. Over het algemeen bezitten de volkshoofden weinig gezag over hunne onderhoorigen. Een sterk sprekend voorbeeld daarvan was dat, toen gewone Bataks door de hoofden aangewezen werden om de zeer lichte bagage van het reisgezelschap te dragen, dit eenvoudig door hen geweigerd werd, ondanks de ruime betaling welke hun voor deze kleine diensten aangeboden werd.

De kampong is verder verdeeld in buurtschappen, die door pagars van elkander gescheiden zijn. Over elk zoodanige wijk voert een minder hoofd onder den titel van Panghoeloe het bestuur.

De plaats bevat ongeveer 70 huizen, die elk bewoond worden door 7 à 8 gezinnen. Rekent men het gezin op vijf personen, dan verkrijgt men eene bevolking van bijna 3000 zielen.

De volksstam der Karo-Bataks is verdeeld in oeroengs, waarvan het opperbestuur berust bij de zoogenaamde Radja berampat, zijnde de Sibrajah's van Linga, Baroe Djahé, Soekoe en Sarinemba. Het gezag dezer radja's is door verloop van tijd aanmerkelijk gedaald, zoodat zij weinig meer hebben in te brengen dan de vele andere hoofden.

De kampongs van eenzelfde oeroeng zijn min of meer afhankelijk van de hoofdkampong, daar zij als kolonies daarvan worden beschouwd. De Panghoeloes of hoofden der kampongs vormen het

oeroeng-bestuur; daar die hoofden het echter zelden met elkaâr eens zijn, heeft dat bestuur natuurlijk ook weinig of geen kracht.

Het kampongbestuur is al even verward, daar de talrijke hoofden onder de titels van Sibajah pangoeloe en anak beroe steeds met elkander overhoop liggen.

De oeroengs der Karo-landen zijn:

a. Si Pitoe Kota	*e.* Ampat Tran
b. Soekapiring	*f.* Lima Senina
c. Sepoeloeh doewa Kota	*g.* Sepoeloeh Pitoe Kota
d Teloe Koeroe	*h.* Si anam Kota

Van schuwheid der bevolking was nergens iets te merken, hoewel nog slechts weinig Europeanen de kampong Sibraja hadden bezocht. Toen de overste van de Pol bv. eenige kleinigheden onder de kinderen verdeelde, kwamen ook de vrouwen en jonge meisjes toeloopen om hun deel te vragen. Weldra waren zij zoo vrij dat zij geheel tegen ZEd. aandrongen om zijn arm naar beneden te trekken, ten einde de spiegeltjes, koralen en kleine zijden doekjes machtig te worden, die de Overste omhoog hield. De uitdeeling had onder luid gejuich en gelach der vrouwelijke bevolking en kinderen plaats.

Ook toen het gezelschap langs een sterk bezochten passar ging en daar eenige oogenblikken stilhield om uit te rusten, was het dadelijk omringd door de daar aanwezige menigte. Zelfs vrouwen en meisjes stonden dicht op de reizigers aangedrongen. Toen de achtersten begonnen te pruttelen, dat zij niets van de vreemdelingen konden zien, zetten de voorste drie rijen zich neder om de achter hen staanden in de gelegenheid te stellen aan hunne nieuwsgierigheid te voldoen.

Den volgenden morgen werd de terugmarsch aangenomen, doch in stede van naar Djawa terug te keeren, nam men den weg over Boekit, teneinde zoo veel mogelijk van de hoogvlakte te kunnen waarnemen.

Hier evenals elders was de ontvangst welke de reizigers genoten zeer hartelijk. Hoofden en bevolking deden hun best om hen het verblijf in de kampongs zoo aangenaam mogelijk te maken.

Te Boekit ontruimde het kamponghoofd zelfs een gedeelte van zijn door acht huisgezinnen bewoond huis, om de bezoekers passend te logeeren. Het afgescheiden gedeelte was als eerbewijs met ongebleekt katoen behangen, terwijl men voor den overste van de Pol en den Controleur Westenberg zelfs twee ruwe stoelen vervaardigd had, eveneens met ongebleekt katoen bekleed.

Ofschoon zeer ingenomen met deze blijken van eene welwillende ontvangst hadden de reizigers toch liever gezien, dat voor hen evenals in de overige kampongs een huis was ontruimd geworden. Wanneer toch bij het gereedmaken van het eten de acht stookplaatsen in dat huis aanwezig, tegelijk aan het rooken gingen, was het binnenshuis bijna niet uit te houden. Ook heerschte er een ondragelijke stank, waarvan men den oorsprong zoo dadelijk niet kon ontdekken. Weldra bleek echter dat deze veroorzaakt werd door in riemen gesneden karbouwen en sappieshuiden, welke binnenshuis te drogen hingen. Op de vraag waartoe die riemen moesten dienen, antwoordde de Panghoeloe, dat die aan de vrouwen medegegeven werden, wanneer deze naar afgelegen ladangs moesten om die te bewerken. De riemen werden daar in water geweekt, geklopt en zoo gegeten; hij gaf de verzekering dat zij vast in de maag lagen en dat twee van die stukken huid voldoende waren om een geheelen dag hard op te werken. De reizigers geloofden den man op zijn woord.

Ook hier werden de kleine geschenken door de reizigers uitgedeeld met blijdschap ontvangen; toen echter de Heer de Claine Bataksche curiositeiten voor kralen en andere snuisterijen wilde inruilen, bedankten zij daarvoor en vroegen klinkende munt.

Den volgenden dag werd de terugkeer hervat, echter niet meer gezamenlijk. De beide Controleurs moesten zich nog wegens dienstaangelegenheden naar kampong Boekom begeven, weshalve de overige heeren, waaronder ook de Heer de Claine afscheid van hen namen en over Tjinkem en Betani naar Medan terugkeerden, alwaar zij den daarop volgenden dag 's avonds aankwamen, zijnde de achtste dag van het uitstapje.

De door het gezelschap bezochte kampongs op de hoogvlakte waren allen gelegen aan de randen van ravijnen en geheel omringd door eene bamboeaanplant van ongeveer 10 M. dikte; daar waar de bamboestoelen openingen vertoonden, waren deze afgesloten met pagars van gevlochten bamboe of wel beplant met doornstruiken.

Om een groot gedeelte van elke kampong liep een voetpad dat naar buiten weder als boven vermeld is, werd afgesloten. Dit pad dat als het ware een bedekten weg vormde, werd wederom door twee of drie poorten van stevige bamboe vervaardigd en op 20 passen onderlingen afstand opgesteld, afgesloten.

De ingang van het voetpad bevond zich bij de meeste kampongs aan de zijde die niet aan het ravijn aansloot, terwijl de ingang van de kampong zelve juist aan de ravijnzijde gevonden werd. Om binnen

de kampongs te komen was men derhalve genoodzaakt om deze lange holle of bedekte wegen, die gemakkelijk verdedigd kunnen worden, door te gaan.

Bentengs of andere versterkingen werden nergens aangetroffen.

Wordt een kampong aangevallen, dan werpen aanvaller zoowel als verdediger linies van koeboes (tirailleurputten ingericht voor 3 à 4 man) tegen elkander op. De koeboes van den verdediger worden dan gegraven tusschen de bamboeaanplantingen die kampong en voetpad omringen.

De wapens der Karo-Bataks bestaan uit lichte klewangs van Bataksch model, Maleische sabels en kleine messen, overeenkomende met de Atjehsche rentjongs, verder uit percussie- en vuursteengeweren, terwijl eenige Sibajah's een repeteer- of achterlaadgeweer bezitten.

De kleeding, zoo van mannen als vrouwen, is zeer eenvoudig. De gewone stof, waarvan zij vervaardigd is, bestaat òf uit eigen geweven grof katoen, gewonnen van in de doesoenstreken gezaaide kopas òf uit op de Chineesche passars gekochte kain beladjoe Beide soorten worden met indigo van de hoogvlakte blauw geverfd.

Ten einde de indigo beter op het katoen te doen houden, wordt deze vermengd met een bijtmiddel, afkomstig van eene op de hoogvlakte groeiende klimplant.

De mannen dragen van bovengenoemde stof eene tot op de voeten hangende sarong, welker einden van voren een paar handbreedten over elkaâr reiken en welk kleedingstuk boven de heup wordt vastgemaakt. Bij het loopen wordt telkens een groot gedeelte van het been zichtbaar. Als hoofdbedekking dient voor beide geslachten een hoofddoek, bij de vrouwen somwijlen met koralen versierd.

Baadjes worden gewoonlijk door de mannen niet gedragen. Kunnen zij evenwel zulk een kleedingsstuk van rood of zwart laken vervaardigd machtig worden, dan zijn zij daar zeer trotsch op. De sarong wordt door het schoone geslacht om het lichaam gewonden en boven den boezem bevestigd.

Sandalen, enz worden niet gedragen.

Als opschik dragen de vrouwen die zulks betalen kunnen, zeer groote zilveren oorversieringen (± 15 cMr. lang en 8 cMr. breed) in den vorm van een V met omgekrulde uiteinden [ ]. Deze worden met de onderste bocht, door middel van een gat in de bovenzijde van het oor, daaraan bevestigd en met behulp van den hoofddoek in verschillende standen tegen het hoofd geplaatst.

Ook ziet men wel eens halskettingen, bestaande uit aan elkaâr geregen figuurtjes, sterretjes, enz. van koper of soewassa vervaardigd. Soewassa is eene alliage bestaande uit koper en een weinig goud.

De welgestelde mannen dragen dikke gouden doch holle armbanden, die vrij kunstig zijn bewerkt.

Verdere lijfsieraden komen gewoonlijk niet voor.

De huizen der Karo's zijn zoodanig op palen gebouwd dat de vloer circa 2 Mr. boven den beganen grond komt te liggen. Zij zijn betrekkelijk stevig gebouwd, met idjoek gedekt, dienen, zooals vroeger reeds opgemerkt is, tot woonplaats van ± 8 gezinnen en kunnen naar hun zeggen voor drie achtereenvolgende geslachten dienen.

Als versiering vindt men dikwerf op de uiteinden van de nokken der daken, van hout gesneden stierenkoppen aangebracht, welke van natuurlijke karbouwenhoorns voorzien zijn.

Naast elk huis bevindt zich eveneens hoog boven den grond een rijst (gaba)- schuur van dezelfde materialen als de woonhuizen opgetrokken.

Elken dag wordt niet meer gaba ontbolsterd dan voor de behoefte van een dag voldoende is. Dit tombokken en schoonmaken van de padie geschiedt door de vrouwen.

De rijstblokken van de geheele kampong zijn geplaatst in een wederom vrij hoog boven den grond gebouwde schuur die aan alle zijden open is. 's Avonds is die schuur de gewone verzamelplaats van de jongelieden van beider kunne, die zich daar vermaken met dansen, zingen en minnekoozen.

De jonge meisjes genieten vóór hun huwelijk algeheele vrijheid om hare gunsten te schenken aan wien zij willen en maken van die vergunning ruimschoots gebruik. Op het rijstblok gezeten geven zij zich in het publiek aan hunne minnaars over, zonder daarover de minste schaamte te doen blijken.

Zoodra de meisjes echter trouwen, houdt hare vrijheid geheel op, wijl zij alsdan het eigendom zijn van den man die hen van hare ouders gekocht heeft.

Daar men den reizigers verhaald had, dat sommige Batakkers kleine steentjes in de voorhuid bevestigd hadden teneinde onder het uitoefenen van den coïtus de prikkeling bij de vrouw grooter te doen zijn, verzochten zij den hoofden hun een man te brengen op wien deze kunstbewerking was toegepast, opdat zij zich met eigen oogen van deze merkwaardigheid konden overtuigen. Spoedig daarop werd een jonge man bereid gevonden om voor den prijs van

twee dollars zijne van steentjes voorziene penis te laten zien. De man had aan den uitersten rand van de voorhuid zes steentjes ter grootte van middelmatige hagelkorrels onder de opperhuid, na daarin even zoovele insnijdingen gemaakt te hebben, laten vastgroeien. Hij gaf het gezelschap de verzekering dat deze steentjes hem bij de vrouwen meer succes deden verwerven dan anderen die hare gunsten door aanzienlijke geschenken als anderszins zochten te koopen.

Bij den dood van een hoofd wordt zijn lijk in eene kist gelegd die den vorm heeft van eene prauw. Die kist wordt geplaatst op een stellage onder een afdak. Eene holle bamboe door den bodem der kist gaande en in een kuil in den grond uitkomende is bestemd om het lijkvocht af te voeren. Is het lijk goed uitgedroogd, dan wordt het hoofd er afgenomen en geplaatst in een sierlijk huisje; de romp wordt daarna begraven. De hoofden der mindere Bataks worden eenvoudig bewaard in mandjes, die aan de buitenzijde der huizen worden opgehangen.

De Karo-Bataks zijn geene kanibalen, niettegenstaande de Timor-, Toba- en Pak Pak Bataks, die aan hunne grenzen wonen, de gewoonte om hunne krijgsgevangenen en misdadigers op te eten nog niet afgelegd hebben.

Menschenvleesch uitgezonderd, verslinden zij echter alles. Slangen, buiten de kampong gevangen ratten en muizen, alles is van hunne gading.

Wandelt men buiten op het veld, dan ziet men allerwege kleine uitgravingen als teeken dat de Batakkers daar de vette soort van engerlingen gezocht hebben welke men in die streken vindt en eet.

Het vleesch schijnen de Batakkers niet te braden. Het vleesch toch van de sappies en varkens, welke men ter eere van het reisgezelschap slachtte en dat grootendeels onder de bevolking verdeeld werd, zag men eenvoudig koken of wel roosteren op een houtvuur.

Daar de hoogvlakte geen visch oplevert, wordt in dit gemis voorzien door invoer van de kust van groote partijen gedroogde visch. Deze laatste, alsmede petroleum, opium en de reeds genoemde kain beladjoe vormen de voornaamste importartikelen voor de hoogvlakte. Dagelijks kan men bv. te Medan zwaar belaste Batakkers met deze artikelen aan hun pikolan, den weg naar de bovenstreken zien inslaan.

De Bataks van de hoogvlakte, die te Medan tegenover onze bestuurs-ambtenaren steeds zich voordoen alsof zij geen gebruik maken van opium, zijn echter ten zeerste aan dit heulsap verslaafd.

Toen de reizigers bij den Panghoeloe van Boekit (opiumdebitant van de kampong) logeerden, zagen zij tot diep in den nacht aldaar opium schuiven

Het opium is afkomstig van den pachter te Medan en wordt in ruwen staat tegen verminderden prijs aan de hoofden verkocht.

De veestapel bestaat uit varkens, karbouwen, sappies, paarden, schapen en geiten. De karbouwen en de paarden zagen er goed uit, doch de sappies waren alle zeer klein en mager. Enkele schapen hadden nog een wolvacht, bij de meeste was deze echter, waarschijnlijk door den invloed van het klimaat, vervangen door kort gekruld haar.

Ofschoon er vrij veel hoornvee aanwezig is, wordt dit nog al op prijs gehouden.

Paarden vindt men in alle kampongs. Ofschoon de hengsten van de merries worden afgezonderd en op stal gehouden, breken de eersten echter aanhoudend los om de vrij rondloopende merries en veulens te dekken.

Daar op deze wijze door zeer jonge en onvolwassen hengsten deel genomen wordt aan de voortplanting van het geslacht, gaat het paardenras aanhoudend achteruit.

Hengsten van vier voet hoogte of van eene egale kleur vindt men zelden. De reizigers zagen slechts schimmels en bonte paarden in de kampongs; toch worden nog wel te Medan paarden egaal van kleur te koop aangeboden. Deze paarden zijn echter gewoonlijk uit de Tobalanden afkomstig en door de Karo-Bataks aldaar opgekocht.

De prijs van een goed gebouwd paard, doch onder de vier voet, verschilt van 300 tot 400 gulden.

De landbouw wordt met zorg gedreven. Sawah's vindt men echter alleen op de bodems der ravijnen. Op de hoogte en langs de hellingen der ravijnen, waar deze niet te steil zijn, treft men alleen landangs aan. Terrassen worden niet aangelegd.

Alle gewassen zooals padi, katjang en djagong worden op rijen uitgeplant, goed aangehoogd en vrij gehouden van onkruid.

Daar de aanhoudende bebouwing den grond vrij wel heeft uitgeput, wordt de mest in de kampongs met zorg verzameld en door de vrouwen naar de velden gebracht. Waar bemesting alleen niet voldoende is, laat men ook afwisselend de velden eenigen tijd braak liggen.

Daar de grond slechts het noodige oplevert voor de bevolking, worden rijst noch andere voedingsgewassen uitgevoerd.

De kokosboom wil op de hoogvlakte niet meer groeien, terwijl ook de verschillende pisangsoorten daar niet goed meer willen tieren.

Neemt men bij het boven medegedeelde in aanmerking, dat de hoogvlakte een vrij dichte eigen bevolking bezit, dan is het duidelijk, dat men zich over eene kolonisatie dier vlakte door Europeesche landbouwers geene illusies behoeft te maken.

De landbouwgereedschappen bij de bevolking in gebruik bestaan uit de gewone Javaansche ploegen, verder nog uit eene kleinere soort ploegen die door één man worden vastgehouden en bestuurd en door een ander worden voortgetrokken en dienen om de gewassen aan te hoogen, patjols, kleine lichte tuinschoppen en schoffels.

Met uitzondering van het beploegen der sawahs, dat door de mannen geschiedt, wordt de geheele landbouw door vrouwen gedreven. Zelfs het omspitten en ompatjollen van de ladangs maakt hierop geene uitzondering.

Brandhout is moeielijk verkrijgbaar; voor de weinige behoeften der Batakkers is het dorre hout dat zij vinden binnen de pagars die de kampong omringen, voldoende.

Behalve de reeds vermelde petroleum wordt in de lampen katjangolie, alsmede het uitgesmolten vet van varkens en runderen gebruikt.

De hartelijke wijze, waarop het reisgezelschap overal werd ontvangen, was vooral daaraan te danken dat het Binnenlandsch bestuur in den laatsten tijd zich veel moeite heeft gegeven om met de Karo's goede buurschap te onderhouden en hen gunstig voor ons te stemmen. Een nader contact schijnen zij voorshands niet te wenschen. Toen b. v. eenige zaken met de hoofden besproken werden, kwam het gesprek op de Atjehsche benden, die af en toe op de hoogvlakte verschijnen. Zij verklaarden daarvan veel last te hebben, doch liever eenige dollars op te offeren en zoo noodig tegen die benden op te trekken dan toe te laten dat wij soldaten naar de hoogvlakten zouden zenden. Alleen in het uiterste geval zouden zij er toe overgaan om onze hulp tot verdrijving dier benden in te roepen.

Tegenover den Militairen Commandant, den Luitenant-Kolonel van de Poll, dien men zeer goed kende, al droeg hij voorzichtigheidshalve geen uniform, was men zeer welwillend gestemd. ZEd. was trouwens in de gelegenheid geweest om eenige hoofden en vooral

den Panghoeloe van Boekit aan zich te verplichten door het bewijzen van kleine diensten en het geven van geschenken.

Gedurende deze reis toonde laatstgenoemd hoofd daarvoor zijne dankbaarheid door den Overste eenen fraaien met goud en zilver beslagen wandelstok, een in kleuren geverfden sarong en een met zilver gemonteerde sagoeweerkan aan te bieden.

Medan, 12 Februari 1892.

SUMATRA'S WESTKUST SEDERT 1850.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

(Vervolg van blz. 330.)

VIERDE HOOFDSTUK.

Verwikkelingen in de binnenlanden van Singkel (1865 en 1866).— Veepest.— De opnemingen van De Greve. — Hare resultaten. — Tuchtiging van eenige kampongs op het eiland Siberoet. — Wijzigingen in de administratieve organisatie, intrekking der verouderde instructiën.

In ons opstel: Sumatra's Westkust van 1836—1840, Zevende Hoofdstuk [1] hebben wij medegedeeld dat, na de verovering van Singkel in 1840, ook de hoofden der acht binnen 's lands aan de beide takken (simpangs) der Singkelrivier gelegen landschappen hunne onderwerping aanboden aan het Nederlandsche gezag, en dat daarop, den 5n September 1840, met die hoofden eene vergadering te Singkel gehouden werd waarin hunne verhouding jegens ons bestunr nader werd geregeld. Zij zouden jaarlijks twee malen (na voorafgaande oproeping) te Singkel bijeenkomen en hier eene vergaderplaats (balei) doen oprichten; medewerken tot uitbreiding van den handel te Singkel, en mettertijd, wanneer de handel op een gewenschten voet zou zijn gebracht, bezoldiging als Gouvernementshoofden ontvangen. Zij outvingen toen geschenken en rottingknoppen.

In verband met de moeielijkheden, die zich in 1865—1866 in de Singkelsche binnenlanden voordeden, dienen wij thans na te gaan wat de gevolgen waren geweest van het daar in 1840 behaald politiek succes.

Die gevolgen waren uiterst gering. Op den toen gelegden grondslag werd niet voortgebouwd, en feitelijk bleven de hoofden even

---

[1] Bijdragen, Vijfde volgr., vijfde deel. (1890). Derde aflevering, blz. 318 en vlg.

onafhankelijk als zij voorheen geweest waren. Van de halfjaarlijksche vergaderingen of de oproepingen daartoe, van het bouwen van eene balei, van de toegezegde bezoldigingen kwam niets. De hoofden, die van tijd tot tijd te Singkel ten handel kwamen, hadden geene aanrakingen met ons bestuur.

In 1845 werd de contrôleur van Singkel, de heer W. F. Godin, naar de binnenlanden gezonden; niet om daar, op den grondslag van hetgeen in 1840 was overeengekomen, ons gezag te doen gelden, doch alleen in het belang van den handel op Singkel. Uit diens rapport, dd 3 September 1845 n°. 129, blijkt, dat de Noordelijk gelegen landstreken, de Simpang Kiri, vijandig gezind waren, o. a. doordien de bevolking aldaar voortdurend tegen ons werd opgestookt door Radja Amaris, het in 1840 door ons verdreven hoofd van Singkel. Het hoofd van Binanga, een der in naam aan ons gezag onderworpenen, zoude, volgens vrij zekere tijdingen, den contrôleur niet toelaten.

Deze bepaalde zich dus tot een bezoek der landschappen van de Simpang Kanan en van het daarachter gelegen Daïri, een der onafhankelijke Battastreken. Het bleek hem, dat de handel met de binnenlanden geheel in de macht van de hoofden langs de beide Simpangs was, doordien deze waterwegen de eenige gemeenschap met Singkel vormden.

In 1854 werd de heer H. Von Rosenberg in commissie gesteld om de Singkelsche Bovenlanden zooveel mogelijk op te nemen en inlichtingen aldaar in te winnen. [1] Ook hem werd het, wegens de slechte gezindheid der hoofden, niet vergund de Simpang Kiri op te varen: „het hoofd van Binanga was de invloedrijkste en tevens de meest vijandig gezinde radja", en „bij de bevolking langs den rivieroever dreef het Atjehsch element verre boven". Maar ook aan de Simpang Kanan was de stemming jegens de Europeanen (kafirs) geenszins gunstig, — ook daar was de Atjehsche invloed niet te miskennen.

Er werden echter, na 1854, geene pogingen meer gedaan om met de Singkelsche binnenlanden in nauwere betrekking te komen of het daar tegen ons bestaande wantrouwen te overwinnen, totdat er in 1861 verwikkelingen ontstonden die tot verdere bemoeiingen dwongen.

[1] Zijn verslag is openbaar gemaakt in het door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen uitgegeven Tijdschrift, IIIe deel (1855), bl. 397 en vlg.

In het laatst van dat jaar had Radja Gobang, het hoofd van Kota Baroe (een der landschappen aan de Simpang Kiri) zich meester gemaakt van eenige goederen, aan te Singkel wonende handelaren toebehoorende. Alle minnelijke aanmaningen, tot hem gericht om die goederen terug te geven, bleven vruchteloos, en in de laatste maanden van 1863 liepen er herhaaldelijk geruchten van voorgenomen aanslagen op onzen post te Singkel. Men beweerde, dat de bovengenoemde Radja Amaris en zijn schoonzoon Hadji Njadoem, een Atjeher die in Europa was opgevoed en zich verhoovaardigde op het bezit van een firman van den Turkschen Sultan, zich met Radja Gobang zouden hebben verbonden om dien post af te loopen. Die geruchten bleken ongegrond; maar het was duidelijk, dat Radja Gobang meer en meer eene vijandige houding aannam, daarin door Atjehsche avonturiers gesteund.

Nadat er herhaaldelijk, in 1864, reeds geruchten hadden geloopen van brieven, uit Atjeh aan de hoofden der Simpangstreken gericht, ontving de contrôleur van Singkel in Februari 1865 een bericht van Radja Indra Moelia, hoofd van Tandjong Amas (Simpang Kanan), dat zekere Atjeher, Toekoe Baba Djorong, naar diens beweren voorzien van een lastbrief van den Atjehschen Sultan, schatting was komen vorderen. Op de weigering om die schatting te voldoen was Radja Indra Moelia uitgenoodigd, mede te gaan naar Kota Baroe, waar zich behalve Radja Gobang ook een zekere Toekoe Said bevond, die de eigenlijke zendeling van den Sultan van Atjeh wezen zou.

Deze avonturier, die zich ook liet noemen Said Abd'oel Rachman bin Hassan, gaf hem — Indra Moelia — te kennen dat, wanneer hij de gevorderde schatting niet betaalde, er geweld zou worden gebruikt en te Pamoeka, waar de Simpang Kiri en de Simpang Kanan samenvloeien, eene benteng zou verrijzen om allen op- en afvoer langs de rivier te verhinderen.

Nadere berichten bevestigden de juistheid der eerste: door Radja Gobang en Toekoe Said werd de bedoelde benteng opgericht; aanvankelijk hieven zij hier schatting van de voorbijvarende prauwen, maar toen hun aanhang vermeerderde hielden zij alles aan, zoodat de handel met Singkel geheel gestremd werd. En de andere hoofden bleken te zwak, te vreesachtig te zijn om eene andere dan eene geheel lijdelijke houding aan te nemen.

De Gouverneur Van den Bossche begaf zich in Mei 1865 naar Singkel om hier persoonlijk den toestand te onderzoeken. Hij vond

de gemoederen, vooral die der Chineezen, in een staat van grooten onrust, en vernam dat Toekoe Said in zijn plan, om den Singkelschen handel geheel naar Pamoeka te verplaatsen, krachtig ondersteund werd door de hoofden der beide Simpangs, tengevolge van de omstandigheid dat die handel thans geheel in de macht was van eene Chineesche kongsi te Singkel, welke zich aan stelselmatige afpersing en uitzuiging schuldig maakte.

De aanhang van Toekoe Said bepaalde zich vooralsnog tot 15 Atjehers, maar er was wel gevaar dat hij spoedig zou toenemen: Radja Amaris en Hadji Njadoem hadden zich met een aantal Atjehsche volgelingen te Pasar Belok, aan de Simpang Kiri vertoond; een der dochters van den in 1840 verdreven radja was gehuwd met den zoon van het hoofd van Koeala Baroe, ten N. van Troemon, op voorwaarde dat een aanval op Singkel zoude worden beproefd, en ook Toekoe Said en de zijnen waren van Koeala Baroe afkomstig.

De Gouverneur kwam hierdoor tot de slotsom dat er een nauw verband bestond tusschen de plannen van Radja Amaris en de zijnen, en de vestiging van Toekoe Said te Pamoeka. Die vestiging was dan eene bedreiging tegen Singkel, en in elk geval diende zij zoodra mogelijk te verdwijnen.

Na zijne terugkomst te Padang werd dus door den Gouverneur, in overleg met den gewestelijken militairen commandant en den stationscommandant, bepaald dat het garnizoen van Singkel tijdelijk zou worden versterkt, dat het ter reede aanwezige oorlogsschip naar Singkel zou stevenen en dat een paar kruisbooten, met eenige infanterie aan boord en door een paar gewapende barkassen ondersteund, de rivier tot Pamoeka zouden opvaren om daar de verschansingen van Toekoe Said en Radja Gobang te vernielen en de vrije vaart op Singkel te heropenen.

Dit plan werd den 17ⁿ en 18ⁿ Juni tot uitvoering gebracht, nadat nog te vergeefs getracht was langs den minnelijken weg tot eene oplossing te geraken. In drie lichte vaartuigen werd een detachement (30 man) infanterie ingescheept onder bevel van den 2ᵉⁿ luitenant F. Pompe van Meerdervoort; op twee gewapende sloepen van het oorlogsschip werden 50 mariniers en matrozen geplaatst onder den luitenant ter zee 1ᵉ kl. K. C. Bunnik, die het bevel over de geheele expeditie zoude voeren.

In den vroegen ochtend van den 18ⁿ Juni werd Pamoeka bereikt. Aan een zendeling, afgezonden met de vraag of Toekoe Said nu bereid was zijne benteng te verlaten, werd geantwoord: *tra-mau*, en onmiddellijk daarop werd tot den aanval besloten. De tegenstand,

welke hierbij ondervonden werd, bleef ver beneden die welke verwacht was: het granaat- en kartetsvuur der gewapende marine-vaartuigen deed Toekoe Said en de zijnen de vlucht nemen; en toen de detachementen infanterie en marinetroepen debarkeerden, vonden zij alle stellingen verlaten. Deze werden geslecht, de daarbij staande huizen verbrand, en daarna de terugtocht weder aangenomen.

Weldra vernam men, dat Toekoe Said zich nu bepaalde tot het heffen van schattingen langs de Simpang Kanan, en dat Radja Gobang naar zijne kampong, Kota Baroe, was teruggekeerd. De resident van Tapanoeli loofde *f* 100.— belooning uit aan dengene, die Radja Gobang in onze handen zoude leveren; mocht daarmede het doel niet worden bereikt, dan zou het noodig zijn dit hoofd in zijne eigen verblijfplaats te tuchtigen.

Aan de overige hoofden langs de beide Simpangs werd een brief geschreven van den volgenden inhoud:

„Toen het Gouvernement zich hier vestigde, is het van den beginne af zijne zorg geweest de belangen der bevolking te behartigen en was het er op bedacht, de vrijheid en gerustheid van de handelaren te verzekeren, als het beste middel om het welzijn van hoofden en onderdanen te bevorderen.

„Zulk een vrije en wel ingerichte handel kon alleen plaats hebben wanneer er onderling rust en vrede heerschten, en daarom heeft het Gouvernement toen met de hoofden van Simpang Kanan en Simpang Kiri eene vergadering gehouden, waarin werd overeengekomen dat het Gouvernement den last op zich zou nemen om als scheidsrechter hunne geschillen te beslissen; en dat zij, van hunne zijde, getrouwen bijstand zouden verleenen aan het Gouvernement, indien die bijstand mocht worden gevorderd.

„Het Gouvernement heeft toen eene ambtsstok gegeven ten teeken dat Gij op zijne bescherming kondet rekenen, en aldus is in onderlinge goede verstandhouding de handel langs de Simpang Kanan en de Simpang Kiri naar Singkel in gerustheid gedreven.

„Onlangs echter is er een vreemdeling gekomen, die zich Toekoe Said noemde en in verbinding met Radja Gobang dien handel belemmerde door een tol te heffen; maar het Gouvernement is getrouw geweest aan zijne belofte om u te beschermen, en heeft die belemmeringen uit den weg geruimd.

„Ook zal Radja Gobang gestraft worden als hij niet spoedig vergiffenis komt vragen; en daar het Gouvernement machtig is, zal uwe bijstand daartoe niet gevorderd worden.

„De handelsgoederen kunnen dus nu weder veilig naar Singkel worden afgevoerd; en mocht er nog eenige reden van klacht tegen wien ook zijn, dan hebt Gij nu het bewijs ontvangen dat Gij op de bescherming van het Gouvernement kunt rekenen, en noodig ik u uit, die klachten te Singkel voor te brengen, waar zij met belangstelling zullen worden onderzocht.”

Met dezen brief werd het beoogde doel niet bereikt. Radja Gobang bleef in verzet, en de Gouverneur besloot, tegen het einde der maand Augustus 1865, hem te doen vervallen verklaren van het bestuur van Kota Baroe. De militaire bezettingen van Singkel en Baros werden elk met 1 officier en 25 man versterkt, en Z. M. stoomkorvet *Prinses Amalia* werd naar Singkel gezonden om voorloopig in de wateren der Noordelijke Afdeeling gestationneerd te blijven.

De resident van Tapanoeli, die met dezen bodem den 14ⁿ September te Singkel aankwam, vernam daar dat Toekoe Said reeds naar Atjeh teruggekeerd was en dat Radja Gobang sinds eenige dagen zijne kampong Kota Baroe verlaten en zich naar Pasir Belok (aan de Simpang Kiri, diep landwaarts in) begeven had. Hij zond daarop (19 Sept.) het hoofd van Telok Ambon naar Kota Baroe, om aldaar bekend te maken dat Radja Gobang was afgezet, en de bevolking samen te roepen tot de verkiezing van eenen nieuwen bestuurder, welke verkiezing een paar dagen na de ontvangst van het bericht zoude plaats hebben.

De contrôleur van Singkel, door een detachement van 30 man onder luitenant Pompe van Meerdervoort begeleid, vertrok den 22ⁿ September naar Kota Baroe en kwam hier in den ochtend van den 24ⁿ aan. De plaats was geheel verlaten, daar de bevolking zich in de aangrenzende bosschen verscholen had; de jongere broeder van Radja Gobang, genaamd Radja Moeda, kwam echter spoedig te voorschijn en slaagde er in, 33 stemgerechtigden bijeen te brengen. Dezen, die algemeen verklaarden dat Radja Gobang zich van Pasir Belok had terugtrokken naar Singalit, in de onafhankelijke Alaslanden, slechts gevolgd door 2 Atjehers en één man van Kota Baroe, gingen, nadat de contrôleur hun de beslissing omtrent Radja Gobang had medegedeeld, over tot de verkiezing van een ander hoofd. Met algemeene stemmen werd daartoe, overeenkomstig de adat, aangewezen de oudste zoon van Radja Gobang, die gedurende zijne minderjarigheid (hij telde nauwelijks vier jaren) onder voogdij zou staan van Radja Moeda.

Nadat deze beslissing genomen was, keerde de contrôleur met zijn militair geleide onmiddellijk naar Singkel terug. Van eenig vijandelijk vertoon was geen sprake geweest; de bevolking deelde mede dat zij zich wegens de door Radja Gobang aangenomen houding reeds sedert verscheidene jaren niet te Singkel had durven vertoonen, doch werd te dien aanzien gerustgesteld.

Zoo men aanvankelijk meende, dat de zaak met de vervallen verklaring van Radja Gobang en zijne vervanging geëindigd was, — spoedig bleek dat men zich daarin bedrogen had.

Reeds in November 1865 vernam de contrôleur van Singkel, dat Radja Gobang in zijne kampong was teruggekeerd en zich hier weder van het gezag had meester gemaakt; en weldra kwam Radja Moeda zelf daarvan kennis geven, met de mededeeling dat zijn broeder den handel op Singkel verboden had. De resident beproefde vruchteloos, Radja Gobang door de andere hoofden te doen vatten of verdrijven, en zag zich vervolgens (Februari 1866) verplicht, een kruisprauw voor Kota Baroe te stationneeren. Hij verwachtte blijkbaar dat Radja Gobang op de nadering van deze op nieuw de vlucht zoude nemen en dat de kruisprauw voldoende zoude zijn om Radja Moeda in het gezag te handhaven; maar die verwachting werd niet verwezenlijkt. Integendeel, Radja Gobang nam eene dreigende houding aan, verspreidde het gerucht dat hij de kruisprauw met overmacht zoude aanvallen, en ten slotte moest deze terugkeeren, gevolgd door Radja Moeda, die zich in zijne kampong niet langer veilig achtte.

De Gouverneur van Sumatra's Westkust achtte dezen loop van van zaken nadeelig voor onzen moreelen invloed, en besloot dat Radja Gobang andermaal gewapenderhand uit zijne kampong zoude worden verdreven. Zr. Ms. stoomschip *Sindoro* werd in Maart 1866 naar Singkel gezonden; twee kruisprauwen werden bij Pamoeka gestationneerd, en den 23ⁿ dier maand vertrok een detachement infanterie, onder bevel van den 1ⁿ luitenant R. J. G. M. De Bruin, in drie kleine vaartuigen van Singkel ten einde met de kruisprauwen naar Kota Baroe op te roeien. De contrôleur, belast met de politieke leiding, maakte den tocht mede.

De snelle stroom gaf veel vertraging. Voorbij Pamoeka werden de vaartuigen al spoedig door lilla's beschoten, en dit vuur met geweer- en kartetsschoten beantwoord. Waar de troepen landden, nam de vijand de vlucht (26 Maart), maar zoodra de tocht werd voortgezet, werd

diens vuur weder geopend. Den 27n Maart werd de commandant, luitenant De Bruin, zwaar gewond; de vaartuigen keerden daarop naar Pamoeka terug.

De 2e luitenant F. G. Bodaan werd tot vervanger van De Bruin aangewezen, en daar de aangewezen macht onvoldoende scheen om het doel te bereiken, werd de hulp ingeroepen van den stationscommandant, die een detachement van 37 man met vijf officieren, waaronder een officier van gezondheid, beschikbaar stelde.

Het bevel over de expeditie ging dienvolgens op den luitenant ter zee 2e kl. Jhr. A. F. Meijer over, en den 30n Maart werd, van Pamoeka af, de tocht hervat, die negen dagen duurde. Gedurende dien tocht werden de onzen twee malen — den 31en Maart en den 5en April — ernstig verontrust; maar toen, op laatstgenoemden datum, de bij Pandam opgeworpen verschansing genomen was, scheen de vijand geheel ontmoedigd. De verschansingen, bij Kota Baroe aangelegd, waren alle verlaten, en Radja Gobang zelf had, zooals men bij aankomst op deze plaats (8 April) vernam, den vorigen dag met al zijne goederen in 20 sampans de vlucht genomen.

De troepen bleven eenige dagen te Kota Baroe, vernielden daar al de eigendommen van Radja Gobang — zijne woning en zijne aanplantingen —, en keerden daarop terug.

Aan het verzet was nu in werkelijkheid een einde gemaakt. Radja Gobang vertoonde zich niet meer aan de Simpang Kiri, doch zette zich te Tampat Toean, op de Westkust van Atjeh, neder. De handel van de landschappen aan genoemde rivier met Singkel werd weldra zeer levendig.

Wij hebben thans na te gaan, hoe zich inmiddels onze verhouding jegens de Simpangstreken ontwikkelde.

Den 7n October 1865 was door den resident van Tapanoeli te Singkel eene vergadering gehouden met de hoofden van negen (der veertien) landschappen, die op de daartoe gedane oproeping verschenen waren.

Zonder aarzeling erkenden allen de Nederlandsche souvereiniteit; zij stemden toe dat zij onderling geene oorlogen mochten voeren, maar hunne geschillen, zoo zij die zelf niet konden afdoen, voor den contrôleur van Singkel behoorden te brengen. Zij verklaarden, buiten de bevelen van het Gouvernement, geene andere, zooals van den Sultan van Atjeh, te zullen ontvangen of daaraan te gehoorzamen, doch voelden zich bezwaard, zich te verbinden tot uitlevering van

personen die, gelijk Radja Gobang, zich tegen het Gouvernement verzetten; hiertoe achtten zij hunne macht te gering. Zij waren bereid, twee malen 's jaars te Singkel te komen, tot het houden eener vergadering, doch wenschten vrijgesteld te blijven van het ontvangen eener bezoldiging, als strijdig met hunne adat; alleen tegen eene vergoeding van reiskosten hadden zij geen bezwaar.

Deze vergadering liep alzoo, oppervlakkig beschouwd, zeer bevredigend af; doch daar niet alle radja's en panghoeloes aanwezig waren, hadden de hier genomen besluiten volgens de adat geen verbindende kracht. De toestand bleef dus onbevredigend, en dit was niet minder het geval toen, in 1866, aan de oproeping tot het houden eener vergadering geen gevolg werd gegeven. Op last van den Gouverneur werd in Maart 1867 eene nieuwe bijeenkomst uitgeschreven. Toen verschenen (den 21n Maart) wel is waar de voornaamste, maar al weder niet alle hoofden (radja's en panghoeloes); thans waren slechts zes landschappen vertegenwoordigd.

Op deze vergadering werd den hoofden medegedeeld dat de reizen naar Singkel in hun eigen belang geschiedden en dus van eene vergoeding van reiskosten, gelijk de vorige maal gevraagd was, geen sprake zou zijn. Eene vaste bezoldiging bleef echter voor hen beschikbaar. Zij verklaarden zich daarop bereid die over het loopend halfjaar (4e kwartaal 1866 en 1e kwartaal 1867), aan te nemen ten bedrage van *f* 75.— voor ieder der radja's. Dit geld werd den volgenden dag uitbetaald.

Vermelding verdient dat, blijkens het procesverbaal der vergadering, sommige radja's zich nog van stempels bedienden waarop als hun titel vermeld stond *Wakil Radja Atjeh*. Zij verklaarden dat die stempels nog van oudsher dagteekenden, doch waren bereid nieuwe aan te schaffen en den gewraakten titel daarop weg te laten.

Hiertoe bepaalden zich voorloopig onze aanmakingen. Zooals het Koloniaal Verslag van 1872 het uitdrukt: de hoofden der beide Simpangs der Singkelrivier onthielden zich van nauwe betrekkingen met ons bestuur; en daar hunne woonplaatsen ook moeilijk te bereiken waren, liet men hen ongemoeid tenzij — gelijk tegenover Radja Gobang — onze souvereiniteitsrechten krachtige maatregelen eischten. Ons belang bracht niet mede, de bovenlanden van Singkel onder geregeld bestuur te brengen · en zoolang daartoe de noodzakelijkheid niet bestond, kon men ook weinig verandering in de bestaande verhouding verwachten.

In 1866 en 1867 richtte de veepest groote verwoestingen aan in de Padangsche Boven- en Benedenlanden. Minstens 80.000 karbouwen en 54.000 runderen stierven aan die ziekte; men schatte, dat de gansche veestapel daardoor tot $\frac{1}{3}$ der vroegere sterkte was gereduceerd: alléén in het jaar 1867 ging de veestapel volgens „eene opzettelijk gedane opneming" van 149500 karbouwen en 107.200 runderen terug tot 78600 karbouwen en 25600 runderen (Kol. Verslag van 1869).

Eenigszins in verband hiermede moet worden beschouwd het besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 26 Mei 1867 n°. 2, waarbij aan den mijningenieur 2e kl. W. H. De Greve eene mijnbouwkundig-geognostische opneming van Sumatra's Westkust werd bevolen. Dat besluit toch leidde — in verband met de ontdekking der Ombilin-kolenvelden — tot uitgewerkte voorstellen omtrent de verbetering van het transportstelsel van Sumatra's Westkust, welke voorstellen (gelijk blijkt uit het in 1871 door De Greve uitgegeven verslag: *Het Ombilinkolenveld en het transportstelsel*) grooten steun vonden in het gebrek aan trekvee.

Het evenbedoelde besluit werd genomen op voorstel van het Mijnwezen, door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid bij de Regeering overgebracht. De Gouverneur van Sumatra's Westkust had daaromtrent zijne meening niet uitgesproken; zij was hem niet gevraagd.

Het plan tot de opneming was, op last van den Chef van het Mijnwezen, door den ingenieur De Greve zelf in eene uitvoerige memorie, van 11 December 1866, ontwikkeld. Voor ons doel is het voldoende, indien wij uit deze memorie enkele zinsneden overnemen.

„Geen land" — aldus schreef De Greve — „biedt meer vooruitzichten aan voor de ontwikkeling van den mijnbouw, dan Sumatra's Westkust.

„Genoegzaam alle metalen of delfstoffen vindt men in ruime mate en over groote uitgestrektheid in haren bodem: ijzer, koper, lood, goud, tin, kwikzilver, mangaan, marmer, steenkolen komen op een tal van plaatsen, soms in aanzienlijke hoeveelheid voor, terwijl de geognostische bouw van dat gewest waarborgen geeft dat een grondig onderzoek vele tot nu toe onbekende vindplaatsen aan het licht zal brengen.

„Weinige landen zijn met Sumatra's Westkust te vergelijken, wat betreft de belangrijkheid en verscheidenheid van geognostische vorming;

genoegzaam alle gesteenten vindt men daar vereenigd, die bij hunne onderlinge werking op elkander aanleiding hebben gegeven tot de afzetting en ophooping der meest verschillende delfstoffen. Niet alleen bij den natuuronderzoeker, maar ook bij den practischen mijnbouwkundige wekt Sumatra's Westkust de hoogste belangstelling en de grootste verwachtingen op.

„Doch ook in andere opzichten is een systematisch onderzoek van Sumatra's Westkust boven dat van eenig ander deel van dezen Archipel te verkiezen. Behalve Java, welks bodem door de natuur zoo stiefmoederlijk met minerale rijkdommen is bedeeld geworden, is Sumatra's Westkust het gewest, aan welks ontwikkeling de Regeering van Nederlandsch-Indië het meest hare krachten wijdt. En geen wonder, want reeds lang heeft men gezien tot welke hoogte volk en bodem aldaar vatbaar zijn gebracht te worden; na Java is het 't voorname centrum van voortbrenging van stapelproducten van deze gewesten, en in plaats van een lastpost, zooals de meeste andere buitenbezittingen, draagt het sinds een tal van jaren aanzienlijk bij tot de schatten die naar het moederland vloeien.

„Ontwikkeling van Sumatra's Westkust, ook, zoo mogelijk, van de minerale rijkdommen van den bodem en eene grondige kennis van het land en de grondgesteldheid, zijn derhalve in het onmiddellijk belang van het gouvernement.

„Op geen wijze leert men een land zoo grondig kennen als door eene geognostisch-mijnbouwkundige opneming; men raakt ten volle bekend met de configuratie van den bodem; streken, waar slechts zelden een Europeaan zich waagde, worden doorkruist en beschreven; de rijkdommen, die de bodem in zich bevat, worden opgezocht en onderzocht, en het nut aangegeven dat daarvan voor de nijverheid te trekken valt; de kennis van alle hulpbronnen tot ontwikkeling van het land wordt een onderwerp van nauwgezette studie; de natuurlijke afvoerwegen die het land aanbiedt, worden opgespoord; kunstmatige afvoerwegen tot verbinding der middelpunten van voortbrenging met de plaatsen van consumptie worden voorgesteld; de eene bron van industrie doet de andere geboren worden, en de ondernemingsgeest ziet een nieuw veld voor zich geopend, en eindelijk wordt de wetenschap op krachtdadige wijze er door gebaat.

„Voegt men hierbij, dat weinige streken met Sumatra's Westkust in delfstoffelijken rijkdom kunnen wedijveren, dan kan men gerust zeggen dat de mijnbouw aldaar een schoone toekomst tegemoet kan gaan, en, zoo ergens, dan daar een hooge vlucht zal kunnen nemen.

Waar toch zal de Regeering eerder bereid zijn tegemoet te komen aan de in Indië alles beheerschende transportquaestie dan op Sumatra's Westkust? Daar is deze eene levensvraag voor de cultuur der stapelproducten voor de Europeesche markt; zij is ook een levensvraag voor de ontwikkeling van den mijnbouw in die gewesten.

„Ontwikkeling van cultures en mijnbouw hebben daar dus een zelfde belang, zij zullen elkander in de hand werken.

„Dat ontwikkeling van mijnbouw nadeel zal toebrengen aan den landbouw behoeft men geenszins te vreezen; de mijnbouw, vooral die van metalen, zoekt juist die streken op, die voor den landbouw ongeschikt zijn. Evenmin behoeft men te vreezen, dat de ontwikkeling van den mijnbouw arbeidskrachten aan den landbouw zal onttrekken; zelfs in die landen, waar de mijnbouw de hoogste vlucht heeft bereikt, bedragen de daaraan verbonden werkkrachten slechts een gering gedeelte van die, welke zich aan den landbouw wijden.

„Betrekkelijk weinig is er tot nu toe op Sumatra's Westkust op geognostisch-mijnbouwkundig gebied verricht; het bepaalt zich tot een gedeelte der XX Kota's, de Siaksche Bovenlanden en eenige algemeene gegevens voor later onderzoek der Padangsche Bovenlanden en Mandaïling.

„Wat betreft de XX Kota's, zoo werd daar in het jaar 1852 een voorloopig onderzoek verricht door den mijningenieur Huguenin, waaruit bleek dat daar een waar ertsgebergte voorkomt dat genoegzaam overal koper, lood, ijzer, goud en marmer in zich bevat. In de jaren 1859—1862 werden hier opnieuw geognostische onderzoekingen op enkele punten verricht door den mijningenieur Van Dijk. Daar deze onderzoekingen uit een mijnbouwkundig oogpunt niets met zekerheid beslisten, dewijl zij de ertsafzettingen niet in de diepte leerden kennen, zoo valt omtrent dit belangrijk ertsdistrict slechts te zeggen dat de kennis daarvan hoogst gebrekkig en onvolledig is, en dat het tot nu toe bekende de verwachtingen der meeste deskundigen ten hoogste heeft gespannen.

„Hoewel de Siaksche bovenlanden uit een staatkundig oogpunt tot Sumatra's Oostkust behooren, maken zij uit een geognostisch oogpunt met Sumatra's Westkust een onafscheidelijk geheel uit. In het jaar 1865 deed de mijningenieur Everwijn hier een uitgebreid onderzoek, dat evenwel niet de verwachtingen mocht verwezenlijken die fantazie en onjuiste voorstelling zich van die streken hadden gemaakt; evenwel maakte genoemde mijningenieur met nadruk opmerkzaam op de hooge mate van waarschijnlijkheid van het bestaan

van rijke en uitgestrekte tinertsafzettingen in de V Kota's, onmiddellijk aan de Padangsche Bovenlanden grenzende; gemis aan persoonlijke veiligheid dwongen hem, alle verdere pogingen om in die streek door te dringen op te geven.

„Wat betreft algemeene gegevens omtrent den geognostischen bouw van eenige gedeelten der Padangsche Bovenlanden en Mandaïling, zoo is men belangrijke inlichtingen verschuldigd aan den mijningenieur Van Dijk, die hij verzamelde op eene reis van Padang naar Siboga. Voornamelijk wees hij op de belangrijkheid van het ertsdistrict in Klein-Mandaïling, waar op tal van plaatsen koper-, lood-, ijzer- en goudafzettingen voorkomen.

„Behalve deze voornaamste gegevens leerden verspreide inlichtingen het zuidelijk gedeelte der Padangsche Bovenlanden kennen als eene streek, die de grootste verwachtingen voor den mijnbouw doet koesteren. Lood, kwikzilver, mangaan en goud zijn in die genoegzaam onbekende streken reeds gevonden.

„Het marmer der Padangsche Bovenlanden komt op vele plaatsen en in groote massa's voor, en heeft op sommige punten reeds aanleiding tot ontginning gegeven. Ook de aanwezigheid van steenkolen is op verscheidene plaatsen bekend

„Deze resultaten samenvattende, zoo is onze kennis van Sumatra's Westkust zoover gevorderd, dat men aldaar vier voorname ertsdistricten kan aanwijzen. Van den Zuidkant beginnende, zijn zij:

1°. „dat van Alahan Pandjang, bevattende kwikzilver, lood-, mangaan- en goudertsen;

2°. „dat der XX Kota's, bevattende koper-, lood-, ijzer-, gouderts en en marmer;

3°. „dat der V Kota's, bevattende tinerts-afzettingen;

4°. dat van Klein-Mandaïling, bevattende koper-, lood-, ijzer-, goud- en tinertsen.

„Elk dezer districten geeft het vooruitzicht, het middelpunt te worden van een uitgebreiden en belangrijken mijnbouw. Behalve die voorname ertsdistricten is de marmerontginning voor groote uitbreiding vatbaar in de streek tusschen den Ophir en de Singgalang en Merapi, terwijl daar tevens veel kans bestaat, bij nader onderzoek ontginbare steenkoollagen aan te treffen."

De aldus voorgenomen opnemingen zijn niet ten volle tot uitvoering gekomen. Men heeft zich in hoofdzaak bepaald tot dat gedeelte der Westkust, hetwelk begrepen is tusschen twee paralellen, die ten Noorden

van het meer van Manindjoe en ten Zuiden van de Talang loopen. De resultaten zijn uitvoerig beschreven, vooral in de *Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust* (Batavia, 1883), door den mijningenieur R. D. M. Verbeek.

Daaruit blijkt, dat ten opzichte van den rijkdom aan metalen de verwachting, uit vroegere berichten geput, te hoog gespannen was geweest; alleen vond men aan de O. helling van den Goenoeng Besi (XX Kota's) belangrijke hoeveelheden zeer zuiver ijzererts, waarvan volgens eene matige berekening 10.000 ton met betrekkelijk zeer geringe kosten kan worden uitgegraven en naar het meer van Singkarah vervoerd. Wel werden op verschillende plaatsen ook andere metalen aangetroffen, maar niet in zoodanige hoeveelheid dat ontginning kon worden aanbevolen.

In grootere mate was dit het geval met de gevonden bouwmaterialen. Behalve bij Kamang (nabij Fort de Kock), waar de aanwezigheid van kalksteen van vroeger bekend was, vond men schoone en uitgestrekte marmerlagen aan de Koeantan-rivier, fraai gekleurd marmer aan den Goenoeng Besi, benevens, op verscheidene plaatsen, andere gesteenten. De ontginning daarvan wordt tot dusver belet door het te kostbaar vervoer.

Doch indien de resultaten van het onderzoek in menig opzicht alzoo meer wetenschappelijke dan, voor het oogenblik althans, practische waarde hadden, hooge practische waarde had daarentegen de ontdekking, in 1869, van verschillende steenkolenlagen, en in het bijzonder die der kolenvelden aan de oevers der Ombilin-rivier, waar, gelijk bij het onderzoek bleek, 200 millioen ton steenkolen van uitmuntende hoedanigheid in ontginbare lagen beschikbaar zijn. Gelijk bekend is, heeft die ontdekking, na langdurige overwegingen, den stoot gegeven aan de zoo noodzakelijke verbinding door een spoorweg van de Padangsche Bovenlanden met het Westerstrand.

De Gouverneur Van den Bossche werd, bij Koninklijk Besluit van 24 April 1868 N° 57, benoemd tot lid in den Raad van Indië, en in zijne functie ter Sumatra's Westkust vervangen (28 Juli 1868) door den heer N. A. F. Arriens, oud-gouverneur der Molukken en, na opheffing van deze betrekking, resident van Bagelen.

Deze voerde het bestuur slechts gedurende anderhalf jaar, toen hij wegens ziekte naar Europa vertrok. De heer E. Netscher, resident van Riouw en onderhoorigheden volgde hem op (24 Februari 1870).

Tijdens het bestuur van den heer Arriens had slechts één voorval plaats, dat hier vermelding verdient.

In den loop van 1869 werd door een der hoofden van het eiland Siberoet (Mentawei-eilanden), n. l. door Sikapoeli, radja van Silekoe (Noord-Oost-kust van Siberoet) de Nederlandsch-Indische schoener *Priaman*, welke aldaar ten handel kwam, afgeloopen en de bemanning van het vaartuig vermoord. Bij ingesteld onderzoek bleek, dat deze moord eene wraakneming ten doel had over een moord, een tiental jaren te voren op eenige bloedverwanten van Sikapoeli gepleegd.

Het mocht den adsistent-resident der Zuidelijke Afdeeling, H. A. Mess, die zich in het laatst van October 1869 met Z. M. stoomschip *Borneo* naar Siberoet begaf om aldaar langs vredelievenden weg aanwijzing en zoo mogelijk uitlevering der schuldigen te erlangen, niet gelukken dit doel te bereiken, tengevolge van de deels vreesachtige, deels vijandige houding der bevolking, — en er schoot alzoo niets anders over dan eene gewapende demonstratie om, zoo noodig, hen die zich aan 's Gouvernements rechtstreeksche onderdanen vergrepen hadden te tuchtigen.

Tot die demonstratie werd aangewezen de *Borneo*, met eene inlandsche compagnie van het 15e bataljon infanterie, op compleet gebracht door aanvulling met Europeesche soldaten (Gouv. Besluit van 7 Januari 1870, N°. 12).

Uit de missive van den Gouverneur-Generaal dd. 21 Maart 1870 N°. 315/12 aan den Minister van Koloniën putten wij het volgende overzicht van hetgeen dientengevolge voorviel.

Onder bevel van den luitenant ter zee 1e kl. D. L. Feldmann, belast met de leiding der gewapende demonstratie, verlieten Z. M. stoomschepen *Borneo* en *Maas en Waal* met twee daaraan toegevoegde inlandsche vaartuigen den 3n Februari 1870 de reede van Padang, aan boord hebbende de tot landingsdivisie bestemde compagnie, onder bevel van den kapitein C. B. H. Van Deutekom.

De schepen ankerden den volgenden morgen in de baai van Tebeket. Eerst werden ongewapende sloepen uitgezonden om aanraking met de bewoners der nabijgelegen kampongs te verkrijgen en dezen te ondervragen omtrent de ware schuldigen aan het afloopen van de *Priaman*; maar deze pogingen liepen vruchteloos af, en daarop werden (8 Februari) ter verkenning 5 sloepen de Tebeketrivier opgezonden. Bij deze gelegenheid werden het hoofd en eenige inlanders van de kampong Tasilibat ontmoet, die mededeelden dat 5 kampongs — Sri Odjoek, Sri Soerat, Kombatoe, Silekoe en Tebeket —, allen

onder den invloed staande van den radja van Silekoe, den aanvoerder der onderneming, aan deze medeplichtig waren.

Die radja, Sikapoeli, daarna ter verantwoording opgeroepen, deed de boodschap overbrengen dat hij niets meer van de onzen wilde weten; en duidelijk was het, dat de overige inboorlingen, zonder zijn wil, tot geenerlei toenadering te bewegen waren.

Dientengevolge ontscheepte, den 10ⁿ Februari, de landingsdivisie om de voorgenomen tuchtiging der kampongs ten uitvoer te brengen, De 11ᵉ en volgende dagen werden besteed om de vijf bovengenoemde, en nog eene andere kampong, met woningen en vruchtboomen, aan de vlammen prijs te geven. Tegenstand werd niet ondervonden; de gansche bevolking was in de wildernis gevlucht. In de laatst verbrande kampong, die door randjoes versterkt was, werd de sampan van de *Priaman* gevonden.

Na nog een paar dagen zich aan het strand te hebben opgehouden, keerden de troepen den 19ⁿ Februari aan boord der schepen, en den volgenden dag met deze te Padang terug.

De bevolking en het hoofd der kampong Tasilibat hadden bij deze excursie herhaaldelijk blijk gegeven van hunne goede gezindheid. De commandeerende officier maakte hiervan gebruik om van den radja Tangoran eene beëedigde verklaring te verkrijgen, waarbij deze zich verbond hulp en bescherming aan schipbreukelingen te verleenen en alle quaestiën met handelsvaartuigen aan de beslissing van het bestuur te onderwerpen.

Aan het slot van dit hoofdstuk gekomen, dienen wij nog in het kort te vermelden welke wijzigingen er in de thans behandelde jaren of kort daarna (nog op voorstellen van den Gouverneur Van den Bossche) werden gebracht in de administratieve indeeling van het gewest, of in de organisatie van het bestuur.

Bij Ind. Stbl. 1865 N°. 29 werden de districten Batipoe en X Kota's (Padangsche Bovenlanden) verheven tot eene afzonderlijke adsistent-residentie, met Padang Pandjang als hoofdplaats. De adsistent-residentie Agam werd tegelijkertijd ingetrokken, en hare districten gebracht onder het rechtstreeksch beheer van den resident der Bovenlanden.

Bij Ind. Stbl. 1866 N°. 124 werd de betrekking van adsistent-resident en magistraat van Padang ingetrokken, doch daarentegen ter hoofdplaats Padang een adsistent-resident voor de politie aangesteld en de Zuidelijke afdeeling (de districten Troesan, Batang-Kapas,

Painan, Poeloet-Poeloet, Ajer Hadji en Indrapoera) tot eene afzonderlijke adsistent-residentie gevormd, met Painan als hoofdplaats. Tegelijkertijd verviel — in verband met de invoering der comptabiliteitswet en de sedert geheel veranderde omstandigheden — het bij Gouvernementsbesluit van 22 October 1843 N°. 14 opgerichte „comptabiliteitsbureau" te Padang, bestemd tot voorloopige examinatie en regeling van alle rekeningen en verantwoording van 's lands gelden en goederen ter Sumatra's Westkust.

Bij Gouv. Besluit van 11 Februari 1870 N°. 3 (*Ind. Stbl.* 1870 N°. 26) werden de vroeger door ons medegedeelde instructiën voor den Gouverneur en de residenten ter Sumatra's Westkust, in 1840 door den Gouvernementscommissaris Merkus vastgesteld en in 1844 door de Regeering bekrachtigd, ingetrokken uit overweging dat zij „verouderd waren en dat hetgeen daarin voorkwam door latere verordeningen geregeld, gewijzigd of buiten werking gesteld was."

Tengevolge van die intrekking was nu, blijkens *Ind. Stbl.* 1861 N°. 44, de instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera ook voor die van Sumatra's Westkust van kracht; echter met deze uitzondering dat, bij wettige verhindering van den Gouverneur, de Secretaris van het gouvernement (als de hoogste in rang der te Padang aanwezige ambtenaren en tevens het meest met den dagelijkschen gang van zaken bekend) als tijdelijk vervanger van den Gouverneur zouden optreden.

De formatie van het voor Sumatra's Westkust bestemd contrôleurspersoneel bedroeg sedert 1862 (*Ind. Stbl.* 1862 N°. 97), 25. Bovendien waren er steeds eenige „ambtenaren ter beschikking" voorloopig in dat gewest werkzaam, en vond men eenen posthouder op de Batoeeilanden, benevens een civielen gezaghebber te Lolo en Soengei Pagoe.

In dien toestand werd wijziging gebracht bij *Stbl.* 1872 N°. 15. „De evenbedoelde „posthouder" en „gezaghebber" werden hierbij vervangen door contrôleurs van het binnenlandsch bestuur, omdat „voor die betrekkingen, waaraan slechts een inkomen van *f* 150.— 's maands verbonden is zonder noemenswaardige vooruitzichten, in den regel beambten moeten worden gekozen van weinig ontwikkeling, van wie niet kan verwacht worden dat zij de op hen rustende taak, geheel gelijk staande aan die van een contrôleur, naar behooren zullen volbrengen"; en dat het dus was in 's lands belang, hen door contrôleurs te vervangen, waaraan nog het voordeel verbonden was dat twee van de vier contrôleurs, thans aan de adsistent-residenten

in de Padangsche Bovenlanden toegevoegd, een werkkring zouden erlangen die met hunne eigenlijke roeping strookte. [1]

Bedoelde twee contrôleurs werden nu door ambtenaren ter beschikking vervangen, waarvan het aantal voor het geheele gewest op zes bepaald werd. [2]

---

[1] Bij de begrooting voor 1891 werd weder gerekend op een civielen gezaghebber voor de Batoe-eilanden: « een contrôleur — zoo heet het nu — is daar niet noodig, in het bestuur voor die onderafdeeling kan even goed en zelfs beter worden voorzien door een civiel gezaghebber. »

[2] In 1889 (*Ind. Stbl.* n°. 174) zijn weder twee dier ambtenaren (thans adspirant-contrôleurs genoemd) door contrôleurs in de Padangsche Bovenlanden vervangen omdat er behoefte bestond aan « ambtenaren van meer ervaring ».

Aldus wisselen zich de meeningen!

VIJFDE HOOFDSTUK.

Het bestuur van den Gouverneur Netscher. — De regeling van het Rechtswezen. — De afschaffing der slavernij. — Heerendiensten. — Agrarische regelingen. — Wijzigingen in de organisatiën. — De uitbreiding van ons grondgebied Oostwaarts.

Onder het bestuur van den Gouverneur Netscher (24 Februari 1870—16 Maart 1878, datum waarop hij tot lid in den Raad van Nederlandsch-Indië werd benoemd) werd de rust in het Gouvernementsgebied van. Sumatra's Westkust nergens verstoord, maar werden verschillende maatregelen ingevoerd of voorbereid, die hier vermelding verdienen [1].

Wij denken daarbij allereerst aan de invoering eener geheel nieuwe regeling van het Rechtswezen, op den 1n November 1875, waarbij een einde werd gemaakt aan de eigen rechtspleging der inheemsche bevolking, en hare eigen rechtspraak vervangen werd door eene, in naam des Konings uitgeoefend door rechtbanken, ingesteld door de Regeering, door rechters die van deze hun mandaat ontvangen en naar wettelijke voorschriften. Daarbij verviel het van oudsher bestaande, en onder den invloed onzer ambtenaren nog uitgebreide „solidariteits-stelsel", volgens hetwelk de familie voor den misdadiger, en de soekoe voor de familie boete betalen moest, of wel de soekoe verantwoordelijk was voor elk feit, op haar grondgebied gepleegd. Dat stelsel was dan ook, bij de groote uitbreiding welke het verkeer in de binnenlanden van lieverlede had ondergaan, inderdaad niet houdbaar meer [2].

---

[1] Voor al hetgeen verder door ons besproken wordt, hebben wij de gegevens geput uit de Koloniale Verslagen en andere *gedrukte* bescheiden. Wij hebben daarvoor niet de beschikking gevraagd over de archieven; eenerzijds omdat die beschikking ons niet volstrekt noodig voorkwam bij den (betrekkelijken) rijkdom der andere bronnen, — anderzijds ook omdat wij begrepen dat het kwalijk aangaat, *alle* officieële bescheiden van de laatste jaren nu reeds voor particuliere personen toegankelijk te stellen. De welwillendheid der achtervolgende Ministers, die ons vergunden alles, ook het geheimste, uit de archieven vóór 1873 openbaar te maken, gaf ons waarlijk reeds genoeg stof tot studie.

[2] Over de nieuwe regelingen wordt uitvoerig gehandeld in de toelichting, in 1875 door den ontwerper, Mr. T. H. Der Kinderen, in het licht gegeven.

De nieuwe regeling werd zonder bezwaar aanvaard door de inlandsche maatschappij, die trouwens sedert een tiental jaren reeds daarop was voorbereid. In 1865 waren daartoe vergaderingen gehouden met al de hoofden te Fort de Kock, Painan, Padang, Priaman, Ajer Bangis, Natal, Penjaboengan, Padang Sidempoean en Siboga, en overal hadden de hoofden ten slotte verklaard, met de plannen volkomen genoegen te nemen [1].

In de tweede plaats dient gewag te worden gemaakt van de afschaffing der slavernij, die nog in sommige gedeelten der Padangsche Bovenlanden en van Tapanoeli bestond.

Volgens een rapport van den Gouverneur, dd. 21 Augustus 1874, waren er in de Bovenlanden nog drie klassen van slaven: *boedaq*, slaven in den volsten zin des woords, waarover de meester de vrije beschikking had; *boedaq poesaka*, geërfde slaven, die niet verkocht mochten worden en dikwijls slechts in bijzondere gevallen dienst deden; en *kamanakan di bawah loetoeh*, wier schuld, koopprijs of losprijs was afbetaald, doch die nog niet hadden voldaan aan de adat welke, behalve het storten van eene zekere som, van hen een feest aan de negorij vorderde. In de residentie Tapanoeli waren de slaven in twee klassen gesplitst: *boedaq* — eigenlijk gezegde slaven — en de *Loeboe's*, een volksstam die aan een zestal hoofden toebehoorde en aan deze eenige producten uit de bosschen leverde.

Zooals later bleek, bedroeg het aantal:

383 *boedaq's*, en 11491 *kamanakan's di bawah loetoeh* in de Bovenlanden;

5088 *boedaq's* en 2000 *Loeboe's* in Tapanoeli.

Bij de besprekingen met de hoofden omtrent de tot vrijverklaring dier slaven gevorderde schadeloosstellingen waren de eischen aanvankelijk zeer hoog, doch bij nader overleg vond men schier overal de meest welwillende medewerking, en bij Ind. Staatsblad van 1876 n°. 35 kon zonder bezwaar verklaard worden dat na ult° Juli 1876 geen lijfeigenschap, onder welke benaming ook, ter Sumatra's Westkust bestaan zou.

De uitvoering van dit besluit vorderde in totaal — voor losprijs, verder door de adat gevorderde betalingen en volksfeesten — nagenoeg *f* 394,000.

---

[1] Zie het in de vorige noot bedoelde werk: ***De Algemeene Verordeningen tot regeling van het Rechtswezen in het Gouvernement Sumatra's Westkust***, blz. 121.

Niet van belang ontbloot — ook ter kenschetsing van den geest die de bevolking bezielde — schijnt het ons toe, hier eenige bijzonderheden mede te deelen omtrent de wijze, waarop de afschaffing der slavernij, het eerst in de Padangsche Bovenlanden (Mei 1876), haar beslag kreeg [1].

a. Afdeeling Tanah Datar.

Onderafdeeling Fort Van der Capellen. Hier waren geene *boedaq's*, doch alleen *kamanakan's*. Alle eigenaren zagen af van persoonlijke schadeloosstelling en plaatselijke feesten; zij verlangden slechts één algemeen bevrijdingsfeest, dat, tegenover het "groot bewijs van belangeloosheid", door hen gegeven, bijzonder schitterend was. Duizende menschen — er waren, naar de schatting van 1873, 5258 "onvrijen" — vormden eene jubelende menigte.

Onderafdeeling Lintou en Boea. Hier waren 3648 *kamanakan's*. De adathoofden verlangden uitbetaling van de *isi adat* (nagenoeg *f* 2.50 per hoofd), maar zagen af van plaatselijke feesten en vergoeding in karbouwen en lijnwaad, zooals zij vroeger hadden verlangd; zij wenschten slechts een algemeen feest ter hoofdplaats.

Aan dit feest werd door ruim 3000 personen deelgenomen, waaronder een duizendtal in haar rijksten tooi gedoste vrouwen.

Onderafdeeling Kota VII: 3 slavinnen en 782 *kamanakan's*. — Hier werd de adat gevolgd door de uitbetaling van den losprijs der slavinnen (*f* 172.80) en van de *isi adat* (in totaal *f* 512), en door het houden van een algemeen feest, waaraan ook hier vele fraai uitgedoste vrouwen deel namen.

Onderafdeeling XX Kota's: 1 slaaf en 1179 *kamanakan's*. De vrijverklaring geschiedde op dezelfde wijze; het feestmaal en de volksspelen werden door eene groote menigte bijgewoond, waaronder slechts weinig vrouwen, daar het hier niet met de gewoonte strookt dat vrouwen aan zulke algemeene vermakelijkheden deelnemen.

b. Afdeeling XIII en IX Kota's.

Onderafdeeling Soepajang en Siroekan: 3 slaven en 18 *kamanakan's*. Bij het volksfeest, dat na de uitbetaling van den losprijs en van de *isi adat* gegeven en door eene groote volksmassa bijgewoond werd, deed zich het eigenaardige feit voor dat de gewezen slaven opgetooid met gouden sieraden en met zonneschermen (het eigendom hunner meesters) voor de bevolking verschenen en aldus, volgens de Maleische begrippen — daar het aan onvrijen verboden

[1] Kol. Verslagen van 1876, bijl. O bis en van 1877, bijl. L.

is zich zoo uit te dossen — dadelijk rang namen in de vrije maatschappij.

Afdeeling Agam.

Onderafdeeling Danaudistricten en Matoea. Hier bevonden zich geene onvrijen meer: allen waren reeds door hunne meesters vrijgelaten, hetgeen bij geschrifte geconstateerd werd.

Onderafdeeling Oud-Agam. Hier verklaarden alle (100) eigenaren van de (504) *kamanakan's*, dat zij voor hun persoon wenschten afstand te doen van de hun toekomende *isi adat* ad *f* 24.— per eigenaar. Dezelfde som moest dus nu alleen nog betaald worden aan de negri, terwijl te Fort de Kock eene zeer aanzienlijke massa menschen, waaronder echter weinig vrouwen, zich voor het volksfeest verzamelde.

Afdeeling Batipoe en X Kota's. Volgens vroegere, doch onnauwkeurige opgaaf 374 *boedaq's* en 102 *kamanakan's*. Geheel uit vrije beweging verzochten *alle* hoofden en eigenaren, afstand te mogen doen van alle schadevergoeding en *isi adat:* zij verlangden alleen bevrijdingsfeesten ten koste van het Gouvernement. In deze afdeeling werd alzoo *f* 40.000 minder uitgegeven dan geraamd was.

Afdeeling XI Kota's. Hier waren slechts 2 slaven, waarvan de bevrijding *f* 174.— kostte.

Uit dit kort overzicht blijkt, dat, in de Padangsche Bovenlanden, de afschaffing der slavernij geheel strookte met den van lieverlede hervormden geest der Maleiers. Op verzoek der hoofden werd zij in de garnizoensplaatsen — Fort de Kock, Padang Pandjang en Fort Van der Capellen — begroet met een saluut van 21 kanonschoten, en alom traden larashoofden op om, in antwoord op de door den Gouverneur gehouden toespraak, uit naam van allen dank te betuigen voor de wijsheid en vrijgevigheid van het Gouvernement.

En dat, gelijk de Gouverneur het in zijn verslag dd. 2 Juni 1876 n°. 1 uitdrukte, de hoofden en de eigenaars van onvrije personen bijkans overal eene groote belangeloosheid hadden aan den dag gelegd, kan wel als bewijs dienen dat men de door zoovelen gebezigde qualificatie van „den inhaligen Maleier” niet zonder voorbehoud dient aan te nemen.

„Het moge zijn — zoo schreef de Gouverneur verder — de wensch om het Gouvernement te believen, of eene zekere schaamte dat het Gouvernement zooveel ten koste zou leggen aan een werk, dat elken Mohammedaan als eene verdienste wordt aangerekend, zeker is het dat, wat hun drijfveer zij geweest, de bevolking een groot geldelijk offer heeft gebracht. Zij heeft de adat op het stuk der slavernij tot

de nauwste grenzen beperkt, en daardoor de uitgaaf voor het Gouvernement zooveel doenlijk ingekrompen... En het maakte op alle Europeanen, die de feesten bijwoonden, een hoogst aangenamen indruk, te bespeuren hoe zij allerwege en allen met ingenomenheid werden ontvangen en begroet."

In de residentie Tapanoeli was, gelijk door het bestuur verwacht was, de ingenomenheid minder, de tegenzin grooter. Hadden in de Padangsche Bovenlanden de onvrijen slechts eene betrekkelijk geringe waarde voor den eigenaar, wien slechts een klein deel van hunnen arbeid toekwam, — in Tapanoeli was het bezit van slaven een groote bron van inkomsten voor de eigenaren, terwijl ook het maatschappelijk aanzien der hoofden zich regelde naar het aantal hunner slaven of *Loeboe's*. De Batta's en Mandaïlingers, meer inhalig van aard ook dan de Maleiers, berekenden dat de afschaffing der slavernij hun op den duur op geldelijk verlies zou te staan komen, en trachten haar tegen te werken, o. a. door het gerucht te verspreiden dat het Gouvernement de slaven wilde opkoopen om de mannen als soldaten in Atjeh te bezigen en de vrouwen prostituées te doen worden. De Gouverneur betuigde zijne ernstige ontevredenheid aan de hoofden dat zij dat gerucht niet hadden tegengesproken: zij hadden niet mogen toelaten dat aan de oprechtheid van 's Konings bedoelingen getwijfeld, dat aldus zijdelings een smet op den Koning geworpen werd. Voor zooveel noodig werden ook de vrijverklaarden gerust gesteld.

In de Batangtaro-districten werden in Juni 1876 186 slaven vrijverklaard (losprijs *f* 10680.— [1]) in Angkola niet minder dan 2280 (losprijs *f* 132,400.—); in Sipirok 802 (losprijs *f* 46,480.—) Hier — te Sipirok, waar de Christenzendelingen bij de slaven reeds vooraf alle vrees voor hun toekomstig lot hadden opgeheven — las een der slaven een dankadres voor, gewikkeld in een omslag, rood, wit en blauw, waarin allen hun dank en heilwenschen aanboden aan den Koning, de Indische Regeering en de ambtenaren. Als teeken hunner dankbaarheid brachten die gewezen slaven den Gouverneur een karbouw.

Van zijne reis naar Sipirok te Padang Sidempoean teruggekeerd, ontving de Gouverneur eene deputatie van gewezen slaven, gevolgd door een groot aantal hunner lotgenooten. Als huldeblijk bood zij

[1] Deze bedroeg *f* 60.— voor een volwassene, *f* 50.— voor een meisje, *f* 40.— voor een jongen.

een karbouw, een zakje rijst en eenige klappers aan, waarna de djaksa van Padang Sidempoean, daartoe door hen gekozen, als woordvoerder optrad. De punten, die zouden worden besproken, waren te voren zorgvuldig overwogen. "Opvallend — zoo schreef de Gouverneur (rapport van 17 Augustus 1876 N°. 5912)— was, dat zij de rechtmatigheid van het bestaan der slavernij ontkenden, en verklaarden, door slaaf te blijven, zich slechts in het onvermijdelijke te hebben geschikt; en dat zij oprecht beloofden, thans, nu zij vrij waren, het onrecht, hun door hunne vroegere meesters aangedaan, niet op hen te zullen wreken, maar als rustige ingezetenen aan het Gouvernement te zullen toonen, dat zij alleszins de gunst waardig waren die hun was bewezen. Zeer sterk uitten al de slaven hunne dankbaarheid; en de geestdrift werd algemeen, toen ik aan de leden der deputatie, na hunne toespraak te hebben beantwoord, de hand reikte en daardoor het openbare blijk gaf dat ik hen geheel en al beschouwde als gelijk staande met elken anderen ingezetene. Men verdrong zich om mij heen, en zelfs kleine kinderen werden aangebracht, als om te doen blijken dat de vrijmaking der slaven voor hen inderdaad van het hoogste gewicht was en dat allen dit gevoelden. Zoowel hier als te Sipirok was het duidelijk zichtbaar, dat het Gouvernement een weldaad had verricht, die door de belanghebbenden ten volle werd erkend."

De Gouverneur vertrok van Padang Sidempoean naar de onderafdeeling Groot-Mandaïling en Batang Natal (hoofdplaats Penjaboengan), waar de eigenaren van slaven en *Loeboe's* den angst voor de bedoelingen van het Gouvernement met de emancipatie hadden ten top gevoerd. Om rustverstoring te voorkomen, achtte de Gouverneur het raadzaam, eene publicatie uit te vaardigen, waarin uitdrukkelijk werd verklaard dat het Gouvernement de slaven en *Loeboe's* niet van de eigenaren kocht, maar aan dezen uitsluitend eene vergoeding schonk voor het door hen te lijden verlies.

De emancipatie kon daarop (3 Juli 1876) voortgang hebben; er waren 954 slaven (losprijs *f* 53850.—) en 2000 *Loeboe's* (losprijs (*f* 30.— per persoon).

In de onderafdeeling Klein-Mandaïling werden (11 Juli) 902 slaven (losprijs *f* 49800.—) vrijverklaard.

"Ik durf verzekeren — zoo meldde de Gouverneur verder — dat de gewichtige maatregel, waardoor een 20.000 tal personen volkomen vrijgemaakt zijn, thans door al de daarmede bevoordeelden hoog op prijs wordt gesteld. Schriftelijk werd dit door hen betuigd in Sipirok

en Angkola; maar meer indruk maakte nog op mij en de mij vergezellende ambtenaren de mondeling uitgedrukte dankbaarheid, niet alleen gedurende de plechtigheid der vrijverklaring, maar op eenvoudige wijze, bij ontmoeting op den publieken weg en andere gelegenheden uitgesproken.

„Dat de vrijmaking ernstig gemeend is, — daarvan is men overtuigd. De slaven achten zich geheel gelijk aan hunne vroegere meesters en staan op hunne rechten; de meesten hebben hunne eigenaren verlaten om onmiddellijk, geheel voor eigen rekening, onbebouwde gronden te ontginnen.

„Ik ben er zeker van, dat vele naar Padang Lawas en de Oostkust uitgeweken slaven naar het Gouvernementsgebied zullen terugkeeren, en dat ook vele slaven van daar zullen overloopen. Thans reeds hebben zich eenige hoofden met hunne onderhoorigen en slaven op 's Gouvernements gebied gevestigd en daar afzonderlijke kampongs aangelegd.

„Van de voormalige meesters in de residentie Tapanoeli hebben verscheidenen aanzienlijke sommen gelds voor den vrijkoop hunner slaven in handen gekregen. De meesten hebben zich daarvoor vee aangeschaft, zoodat de prijs hiervan dadelijk aanzienlijk steeg. Door deze vermeerdering van den veestapel zal de welvaart der bevolking spoedig toenemen.”

De berichten, verder omtrent de uitwerking van de emancipatie ontvangen, luidden zeer gunstig: zij had geenerlei storenden invloed uitgeoefend, en het doel was volkomen bereikt. In de Padangsche Bovenlanden volgden de *boedaqs* en *kamanakan's* in alles de adat van vrije lieden; zij hadden toegang tot vergaderingen waar zij die vroeger niet hadden, en droegen sieraden waartoe zij vroeger niet gerechtigd waren; de gewezen eigenaren behandelden hen als hun gelijken.

In de residentie Tapanoeli beklaagde zich geen der hoofden over de vrijverklaring, en de aanvankelijk gekoesterde vrees, dat zij geen menschen zouden kunnen krijgen om bij feesten, begrafenissen enz. de taak der vroegere slaven op zich te nemen, bleek ongegrond. Door de ontginning en bewerking van ladangs en door het planten van koffie — waartoe aan sommigen, op aanbeveling der ambtenaren, door de hoofden koffieaanplantingen van sinds lang vertrokken of zonder erfgenamen overleden eigenaren werden afgestaan — konden de vrijgelatenen voldoende in hun onderhoud voorzien.

De belangrijke maatregel had aldus ten slotte de algemeene tevreden-

heid der bevolking met ons bestuur geenszins verminderd. Van die tevredenheid had de bevolking der Padangsche Bovenlanden eenigen tijd te voren, in Mei en Juni 1872, nog het bewijs geleverd bij gelegenheid dat, door zware bandjirs, een groot gedeelte van den bergweg tusschen Padang Pandjang en Kajoe Tanam was onbruikbaar geworden. Gedurende 24 dagen kwamen gemiddeld 5700 heerendienstplichtigen op, om, met eene tegemoetkoming van één kati rijst per dag, aan het herstel van dien weg te arbeiden. Het verslag van den Gouverneur [1] prees »den boven allen lof verheven ijver van de bevolking en hare hoofden«, waardoor het mogelijk was geweest, het werk in veel korter tijd te voltooien dan geraamd was.

Voor de heerendiensten waren destijds nog geene regelingen in het leven geroepen; de bevolking werd opgeroepen wanneer de ambtenaren dat noodig oordeelden. Bij ordonnantie van 12 December 1877 (*Ind. Stbl.* n°. 248) kwam de eerste voorloopige regeling tot stand, waarbij de verplichtingen der bevolking eenigszins werden omschreven. Die regeling, later naar de behoefte verbeterd, is in hoofdzaak tot dusver van kracht gebleven. De reeds in 1858 (*Ind. Stbl.* n°. 66) aan de dienstplichtige bevolking van de hoofdplaats Padang geschonken bevoegdheid om het werk aan bruggen, wegen en waterleidingen af te koopen door de betaling van een equivalent in geld (*ƒ* 4.— per jaar) bleef behouden. Aangezien van die bevoegdheid sinds jaren (1868) algemeen gebruik wordt gemaakt, kan thans wel worden aangenomen dat de afkoopsom eene belasting in geld is geworden.

Wij hebben thans eenige aandacht te wijden aan de regelingen, die omtrent de uitgifte van gronden op Sumatra's Westkust getroffen werden.

Terwijl het Gouvernement omtrent zijn recht om woeste gronden in dit gewest af te staan nog in twijfel verkeerde, vernam het (omstreeks 1871) dat er reeds verscheidene ondernemingen door Europeanen gevestigd waren op woeste gronden, die zij zich op allerlei wijzen door inlanders lieten afstaan. Soms was aan de hoofden vergunning tot ontginning gevraagd; elders waren de gronden overgenomen van inlanders, die zich eerst in het bezit daarvan hadden laten stellen. Bij gemis aan eene verordening, die de beschikking over woeste gronden onder vaste regelen bracht, moest

[1] *Javasche Courant* van 30 Juli 1872.

de Indische Regeering deze onregelmatigheid lijdelijk aanzien; doch uit den aard der zaak was zij eene aansporing om de bedoelde verordening te ontwerpen, zoodra een ingesteld onderzoek naar de rechten der bevolking op den grond was afgeloopen [1]. Bij die verordening, bij *Stbl.* n°. 94 *f* van 1874 uitgevaardigd, werd op den voorgrond gesteld het recht van den Staat om over de woeste gronden te beschikken, — natuurlijk voor zoover daarop door leden der inheemsche bevolking geene aan het ontginningsrecht ontleende rechten worden uitgeoefend. De woeste gronden, zoo werd bepaald, zouden op aanvraag van belanghebbenden in erfpacht kunnen worden afgestaan tegen een, voor alle gronden gelijken, canon van *f* 1.— per bouw. Nadere regelen tot uitvoering dezer ordonnantie werden vastgesteld bij *Stbl.* n°. 168 van 1874.

Van groot belang is de ontwikkeling der particuliere nijverheid tengevolge der bedoelde agrarische regeling op Sumatra's Westkust nog niet geweest: in 't geheel zijn er thans nog slechts 26 erfpachtsperceelen (13721 bahoe's), waarvan 17, tot eene gezamenlijke grootte van 11744 bahoes, voor de koffiecultuur bestemd zijn. De opbrengst bedroeg, over 1887—1890: 13526, 13301, 13658 en 12409 pikols.

De voornaamste wijzigingen, welke gedurende het thans behandelde tijdvak gebracht werden in de organisatie des lands, kunnen als volgt worden samengevat.

Europeesch bestuur. Bij *Ind. Stbl.* n°. 51 van 1873 werd, krachtens machtiging van het Opperbestuur, bepaald dat de bestuurszetel in de residentie Tapanoeli van de ongezonde kustplaats Siboga zoude worden verplaatst naar het binnen'slands, in het meest productieve en meest bevolkte deel der residentie gelegen Padang Sidempoean, tot dusver de hoofdplaats der adsistent-residentie Mandaïling en Angkola. Deze adsistent-residentie zou worden gesteld onder het rechtstreeksche bestuur van den resident, terwijl daarentegen de afdeeling Siboga (Siboga en Ommelanden, de Batang-taro-districten, Baros, Singkel en Nias) onder het bestuur van eenen adsistent-resident werden geplaatst.

Administratief gold het hier alzoo slechts eene verschikking; doch deze was van politiek belang met het oog op de uitbreiding van ons gezag Oostwaarts, waarover beneden nader.

[1] Zie hieromtrent de in 1872 ter Landsdrukkerij te Batavia gedrukte *Résumé's van het onderzoek naar de rechten welke in de Gouvernementslanden op Sumatra op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend.*

Het duurde tot 1°. Januari 1885 voordat tot de uitvoering van de bedoelde verschikking werd overgegaan.

De onderafdeeling Solok (afdeeling XIII en IX Kota's) werd bij *Stbl.* N°. 52 van 1875 gesplist in twee deelen: Solok en Soepajang; de onder-afdeeling Angkola en Sipirok in twee deelen, deze namen dragende. Het aantal contrôleurs van het binnenlandsch bestuur werd daardoor met twee vermeerderd; het bestuur vleide zich dat daarmede in Soepajang en Sipirok, waar tot dusver wegens de verre afstanden geene genoegzame aanraking met de bevolking konden plaats hebben, rust en orde beter konden worden verzekerd, en dat tevens de te verwachten meerdere ontwikkeling aan 's lands kas zoude ten goede komen, omdat in beide streken gelegenheid bestond »tot uitbreiding onder anderen der koffiecultuur.»

Inlandsch bestuur. Bij gelegenheid van het openvallen der betrekking van regent van Priaman werd door de Indische Regeering bepaald (*Ind. Stbl.* n°. 273 van 1874) dat het hoofd van genoemd landschap, te onbeduidend om een regentschap te blijven, voortaan den titel van larashoofd zoude voeren; in verband daarmede werd zijne bezoldiging tot de helft verminderd.

In denzelfden geest werd in 1879 (*Stbl.* n°. 55) gehandeld ten opzichte van het landschap Halaban, waar de betrekking van regent sedert jaren onvervuld was gebleven; daar werd nu een larashoofd aangesteld, aan wien de acht negorijhoofden ondergeschikt zouden zijn.

In het landschap XII Kota's (onderafdeeling Moeara Laboe, het zuidelijkste deel der Padangsche Bovenlanden) was ons gezag nog slechts in naam van rechtstreekschen aard, hetgeen vooral na de invoering der nieuwe regeling van het rechtswezen tot bezwaren aanleiding gaf. In de behoefte werd voorzien door de aanstelling van 2 larashoofden en 6 panghoeloes kapala. (*Ind. Stbl.* N°. 327 van 1876).

Bij art. 6 van de resolutie van 20 December 1825 N°. 16 was bepaald, dat in de afdeelingen Padang en Padangsche Bovenlanden bij de vervulling eener regentsbetrekking de keuze beurtelings zou moeten geschieden uit een der beide geslachten (hoofdstammen) Tjiniago en Kota Pilian Van dien regel was reeds in 1868, na het overlijden van den toenmaligen hoofdregent van Padang, om goede redenen afgeweken, en ook in 1875, toen de destijds aangewezen regent overleed, werd eene afwijking noodig geacht, vermits een geschikt opvolger slechts was te vinden onder de soekoe van den overledene. Het bleek, dat de Padangsche panghoeloes zelf aan het oude gebruik

weinig waarde meer hechtten, en de Regeering besloot daarom, in Februari 1876, zich, door intrekking van vermeld art. 6, voorgoed van den in 1825 gestelden regel los te maken.

Toezicht op de koffiecultuur. Vóór 1876 waren aan de adsistent-residenten en contrôleurs toegevoegd, om hen ter zijde te staan in het toezicht op de cultuurwerkzaamheden en het daarmede in verband staand onderhoud van wegen en bruggen: 25 Europeesche en 12 inlandsche opzieners, benevens 2 schrijvers, 10 oppassers en, speciaal voor de gouvernementskoffiecultuur, 22 inlandsche opzieners en 5 mantri's; in totaal alzoo 76 personen. Deze werden (*Stbl.* 1876 N°. 327) vervangen door 27 mantri's der 1e, 27 der 2e en 28 der 3e klasse, alzoo te zamen 82 inlanders. [1]

„Ten einde den ijver der inlandsche ambtenaren en hoofden te prikkelen" werden, bij *Stbl.* 1879 N°. 28, hunne cultuurprocenten verhoogd: voor de (bezoldigde) districts- en negerijhoofden van 16⅔ tot 20 cent, voor de (onbezoldigde) mindere hoofden (soekoehoofden en daarmede gelijkstaanden) van 16⅔ tot 40 cent per pikol.

Schutterij. Deze bestond tot het jaar 1872 uit drie op zich-zelf staande korpsen: eene compagnie Europeanen of afstammelingen van dezen; een korps Javanen en Maleiers (125 à 150 man) en een korps Niassers en Batoe-eilanders (400 à 500 man). Van deze had alleen het eerstgemelde eenige militaire waarde; de beide anderen, hoofdzakelijk met lansen gewapend, konden daarop geen aanspraak maken, en men kwam tot de overtuiging, dat althans van het korps Niassers en Batoe-eilanders om verschillende redenen nooit iets bruikbaars zou zijn te maken.

Bij de reorganisatie (*Stbl.* 1872 N°. 178) werd derhalve dit gedeelte der schutterij opgeheven. Met betrekking tot het korps Javanen, waaronder veel gewezen militairen, werd besloten dat het — met uitsluiting van andere inboorlingen — als eene inlandsche compagnie onder Europeesche officieren, op gelijken voet als de Europeesche compagnie, bij de Padangsche schutterij zou worden ingedeeld.

Wij komen thans tot een onderwerp dat wij, in dit Hoofdstuk, voor het laatst bewaarden, opdat hetgeen daarover mede te deelen

---

[1] Dit aantal is sedert gaandeweg uitgebreid; thans zijn er 96 (29 der 1ste, 31 der 2de en 36 der 3de klasse, resp. tegen bezoldigingen van *f* 60.—, *f* 45.— en *f* 30.— 's maands).

valt, zich het beste bij het volgende Hoofdstuk aansluite. Wij bedoelen de verhouding van ons bestuur tot de aangrenzende onafhankelijke landschappen.

Bij Indisch besluit van 31 October 1877 werd bepaald, dat van deze tot den kring der bemoeiingen van den Gouverneur van Sumatra's Westkust zouden behooren:

1°. de Westelijke Battalanden, bestaande uit:

a. de zg. Singkelsche Bovenlanden (Simpang Kiri en Simpang Kanan) met het daaraan grenzende landschap Pak-Pak (Daïri);

b. de landschappen Silindong (met Sipoholon), Sipahoetar, Boetar, Nai Pos Pos, Pasarriboe, Sigompoelan, Pangaloan, Pangariboean, Sigottom en verder daaraan grenzende streken tot aan Toba;

c. Padang Lawas met aangrenzende streken;

2°. de landschappen aan de Kampar Kanan en Kampar Kiri, met uitzondering der V Kota's;

3°. de Kwantan-districten;

4°. de Batang Hari-districten, en

5°. Korintji.

Na de in het vorige Hoofdstuk vermelde verdrijving van Radja Gobang uit de Singkelsche Bovenlanden heerschte hier herhaaldelijk onrust, doch het bestuur mengde zich niet in de onderlinge geschillen totdat, in September 1871, eenige hoofden den resident van Tapanoeli het verzoek deden, zich naar Padang te mogen begeven ten einde den Gouverneur een bezoek te brengen. In Januari 1872 verschenen zij te Padang en werd van hun aanwezen gebruik gemaakt om, door tusschenkomst van den voornaamsten hunner, den radja van Tandjong Amas, te trachten eenige geschillen uit den weg te ruimen. Van den radja van Toealang, aan de Simpang Kiri, werd bij die gelegenheid geëischt dat hij vergiffenis zoude vragen voor het voeren van den titel van stedehouder van den Sultan van Atjeh, waartoe hij, die het Nederlandsche oppergezag had erkend, niet gerechtigd was ([1]). Voorts werd bepaald, dat de hoofden te Singkel zouden bijeenkomen om in eene door den resident van Tapanoeli te leiden vergadering de zaken des lands te bespreken.

Die vergadering had den 11n en 12n Maart 1872 plaats en leidde tot de afdoening van verschillende quaestiën. In den loop van dit jaar bezocht de contrôleur van Singkel al de landschappen, ook die aan

---

[1] Het blijkt niet, in hoever aan dezen eisch is voldaan.

de Simpang Kiri, welke te voren nog niet door een Europeesch ambtenaar betreden waren.

Tijdens de verwikkelingen met Atjeh kon de contrôleur van Singkel zijne standplaats niet verlaten, en werden de reizen tot 1878 niet herhaald. Het gevolg daarvan was dat de hoofden weder meer en meer elk hun eigen weg gingen; in 1876 begonnen verscheidene hoofden aan de Simpang Kiri tol te heffen van alle op- en afgaande vaartuigen, Door den resident schriftelijk aangemaand om deze willekeurige heffingen, die den handel op de Singkel-rivier belemmerden, te staken, beloofden zij wel zich naar 's residents bevelen te zullen gedragen, maar niet allen kwamen hunne belofte na. Zoo bleef de panghoeloe van Longkip met de tolheffing voortgaan, en ook het hoofd van Kota Baroe begon wederrechtelijke handelingen te plegen; onder anderen deed hij eene prauw, met handelsgoederen beladen, aanhouden. In Simpang Kanan geraakt de radja van Tandjong Amas in oorlog met zijne buren, tengevolge waarvan de kampong van Tanah Merah in de asch werd gelegd. Om aan den onbevredigenden staat van zaken een eind te maken, riep de resident de hoofden naar Singkel op. Een gedeelte hunner gaf aan deze oproeping gehoor, en met hen besprak de resident, in eene vergadering van April 1877 te Singkel gehouden, de aangelegenheden van hun land, hun den raad gevende, hunne geschillen aan de uitspraak van het bestuur te onderwerpen, indien zij zelf die niet in der minne konden oplossen. Als gewoonlijk gaven de hoofden te kennen dat zij zich naar dien raad zouden gedragen.

In het begin van 1878 werd in de Simpangstreken onrust gestookt van Atjehschen kant. Te Pasir Belok (Simpang Kiri) kwam zekere Pantan Loewas uit Mukih (Westkust van Atjeh) aan, vergezeld van eenige volgelingen en van een in Atjeh geboren Arabier. Hij liet zich panglima radja Atjeh noemen en riep de hoofden op; toen zij aan die oproeping geen gehoor gaven, begon hij de prauwen en menschen, die te Pasir Belok aankwamen, aan te houden en bedreigde hij de hoofden met een aanval. Volgens de in Februari 1878 door den contrôleur van Singkel ingewonnen berichten waren er te Pasir Belok niet meer dan 10 Atjehers aanwezig, doch was hun aanvoerder naar Mukih teruggegaan om meer volk te halen, terwijl zijne volgelingen voortgingen, tol te heffen van de voorbijvarende prauwen „ten behoeve van den oorlog tegen de Hollanders.”

De panghoeloe van Pasir Belok was goedgezind, en vroeg geweren, kruit en lood om de Atjehers te bevechten; in stede daarvan

werd een stoombarkas in 't laatst van Maart de Simpang Kiri op gezonden, doch door den lagen waterstand was het niet mogelijk, Pasir Belok te bereiken. In April bleken de Atjehers echter reeds vertrokken te zijn: de bij hen aanwezige Arabier was naar Alas, de anderen, die, zonder politieke bedoelingen, eenvoudig op roof waren uit geweest, over Troemon terug naar Mukih gegaan.

De hoofden werden tegen 24 April 1878 naar Singkel opgeroepen om hier met den Gouverneur eene vergadering te houden. Die van Simpang Kanan waren allen aanwezig; hun werden door den Goeverneur hunne verplichtingen voorgehouden, en zij werden aangemaand om, gelijk hun adat medebracht, vreemde indringers met vereende krachten te verjagen. Twee hoofden van Simpang Kiri — die van Kota Baroe en Toealang — verschenen eerst nadat de Gouverneur weder vertrokken was; hun werd door den contrôleur medegedeeld wat van hen verlangd werd. Allen verklaarden, hieraan voortaan te zullen gevolg geven.

In Silindong en aangrenzende landschappen, waar zich ons bestuur slechts op zeer indirecte wijze deed gelden, maar sedert 1861 door zendelingen van het Rijnsche zendinggenootschap het Christendom verkondigd werd, bleef het ook reeds in vroegere jaren uitgesproken verlangen levendig naar een geregeld bestuur van Nederlandsche ambtenaren.

In Juli 1871 woedde daar een hevige binnenlandsche oorlog, waardoor de veiligheid der zendelingen gevaar liep. Dit laatste bewoog den resident van Tapanoeli, eene commissie van drie hoofden naar Silindong te zenden om middelen tot schikking te beramen. De oorlogvoerende radja's gaven gehoor aan de oproeping om te Siboga te verschijnen, en het gelukte den resident, in een rapat de bestaande geschillen te beëindigen. Kort daarop gaf echter eene sedert jaren bestaande veete tusschen de landschappen Si Poholon en Hoeta Barat wederom aanleiding tot vijandelijkheden.

De regeering vond daarin aanleiding (Gouv. Besluit van 30 Januari 1872 N°. 32), den resident op te dragen, om, vergezeld van een gevolg van inlandsche hoofden en volgelingen, eene reis naar Silindong te ondernemen, een plaatselijk onderzoek in te stellen naar den toestand van land en volk, en in verband daarmede naar de behoefte van eene definitieve vestiging aldaar van ons gezag. Zooveel mogelijk zouden dan de bestaande twisten tevens kunnen worden beslecht.

Die reis werd in Mei 1872 ondernomen. Ook bij die gelegenheid bleek, dat de vrij sterk bevolkte landen aanhoudend ten prooi

waren aan onderlinge oorlogen, die hoewel niet bloedig, toch land en volk in onrust hielden en alle ontwikkeling en vooruitgang belemmerden. Zonder blijvende, plaatselijke uitoefening van gouvernementsgezag kon geen duurzame verzekering der rust worden verkregen, omdat de gelegenheid ontbrak voor de naleving der gegeven bevelen met vreedzame middelen te waken, en, bij het ongestraft blijven van hen, die in strijd met hunne beloften oorlogvoerden, het ook den welgezinden niet mogelijk was hunne toezeggingen na te komen.

De resident had zich nagenoeg uitsluitend bezig te houden met de beslechting van geschillen, en slaagde daarin overal, met slechts ééne uitzondering, toen een der voornaamste hoofden van Hoetabarat, dat twist had met Sipoholon, wegens ziekte niet ter vergadering verscheen. In Sigoempoelan kwam de resident juist tijdig genoeg om een dreigenden oorlog met Pangaloan te verhoeden. Zoowel hier als in Silindong verzochten de hoofden dringend om de plaatsing van een contrôleur; de resident beloofde dit verlangen ter kennis van de Regeering te zullen brengen, en gaf den raad om, in afwachting van beslissing dienaangaande, eene vergadering der verschillende margahoofden als scheidsvrouw bij geschillen te doen optreden.

De resident en de gouverneur van Sumatra's Westkust deden nu het voorstel, de bedoelde landschappen op betrekkelijk weinig kostbaren voet onder geregeld bestuur te brengen.

Volgens „vrij nauwkeurige schatting" telden de Silindongsche landschappen eene bevolking van ruim 30.000 zielen, verdeeld over 269 kampongs, waarvan het landschap Silindong er alleen 200 telde, met 20.000 inwoners. Zij — althans Silindong, Sigoempoelan, Pangaloan en Sigottom — vormden schoone valleien, geheel met sawah's bedekt; in de drie laatstgenoemde streken werden goede koffiegronden aangetroffen. Het landschap Pangariboean was van minder beteekenis, Silantom bleek onbewoond te zijn.

De gemeenschap was zeer gebrekkig en vond plaats langs moeielijk begaanbare paden; de verbinding met Siboga bestond uit voetpaden over verschillende hooge bergruggen.

De bevolking, hoe twistziek ook en ofschoon van menscheneten nog niet geheel afkeerig, was niet strijdhaftig; zij was onderworpen van aard, zelfs vreesachtig en niet moeielijk te besturen; zij hield zich met den landbouw bezig, bewerkte hare sawah's met veel zorg en legde zich op den veeteelt toe; het aantal runderen was, vooral in Silindong en Sigoempoelan, aanzienlijk. Aan arbeidszin ontbrak

het haar niet. Men vond onder haar een 600-tal Christenen, die zich in 't algemeen zeer gunstig onderscheidden; de beschavende invloed der zendelingen viel, volgens den resident, "niet meer te loochenen."

De voorstellen, strekkende om de aan Tapanoeli grenzende landschappen (Silindong e. a.) onder geregeld bestuur te brengen, vonden geen dadelijken bijval bij het opperbestuur, dat het (volgens het Koloniaal Verslag van 1875) "vooralsnog niet raadzaam" achtte, "aan ons rechtstreeksch gezag in dat gedeelte van Sumatra uitbreiding te geven, vooral ook met het oog op den staat van zaken in Atjeh." Daarom werd er op aangedrongen, dat onze ambtenaren in Tapanoeli zich nimmer ongeroepen in de Battasche twisten mengen zouden en, waar hunne tusschenkomst onvermijdelijk was, daaraan een zoodanig karakter zouden geven dat die slechts als eene welwillendheid tegenover de Battasche hoofden werd beschouwd en niet als een daad van gezag, die onvoorwaardelijke gehoorzaamheid of bestraffing ten gevolge zou moeten hebben.

De dientengevolge door het bestuur aangenomen houding belette niet, dat de hoofden en bevolking bij elke voorkomende gelegenheid op de vestiging van het Nederlandsche gezag bleven aandringen; wellicht ten deele ook tengevolge van de toenemende verspreiding van het Christendom, hetwelk in 1877 door het hoofd van Batoe Gondit (of Loeboe Sikam) werd omhelsd. Dit hoofd, dat herhaaldelijk goede diensten bewees door als bemiddelaar of scheidsrechter in geschillen en oorlogen der Silindongsche landschappen op te treden, werd in Mei van genoemd jaar vereerd met een rotanstok met zilveren knop, voorzien van het Nederlandsche wapen; dezelfde onderscheiding, welke kort te voren om soortgelijke redenen geschonken was aan een zijner naburen, den radja van Rappa.

Onvoorziene omstandigheden waren oorzaak, dat de politiek van onthouding ten opzichte van Silindong niet lang meer kon worden gevolgd. In November 1877 werden nl. bij de resident van Tapanoeli berichten ontvangen, dat zekere Ompoe ni Mardopan van Si Manoelang, een onafhankelijk Battasch hoofd van Toba, ter Westkust van Atjeh lieden liet aanwerven, zoo het heette om als voorvechters te dienen bij een binnenlandschen oorlog in Toba; en kort daarop werd vernomen dat een 40-tal Atjehers van Troemon en Tampat Toean naar Toba vertrokken waren. Deze bende zou, volgens eene in de tweede helft van December ontvangen tijding, zich te Bakara op-

houden bij Singa Maharadja, een heidensch priesterhoofd, en bestemd zijn om een reeds meermalen door dit hoofd aangekondigden aanval te doen op de zendelingen en de Christenbevolking van Silindong. De zendelingen riepen de hulp des bestuurs in om het dreigend gevaar te voorkomen; voorloopig werden hun 4 vaten buskruit en 50 gladloopsgeweren toegezonden, en de resident vroeg versterking der troepenmacht te Siboga om, zoo noodig, gewapenderhand in Silindong te kunnen optreden.

In Januari 1878 werden derhalve 2 officieren met 60 man, het noodige hospitaalpersoneel en een mortier met bediening van Padang gezonden. En toen de berichten steeds verontrustender werden, besloot de Gouverneur, zonder de machtiging der Regeering af te wachten, eene colonne naar Silindong te zenden ter bescherming der Christenen.

Deze colonne, 75 bajonetten en een mortier met bedieningsmanschappen sterk, vertrek den 1ⁿ Februari 1878 van Siboga onder bevel van den kapitein J. E. Scholtens en vergezeld van den contrôleur 1ᵉ kl. G. W. W. C. baron Van Höevell. Na een uiterst moeielijken tocht van zes dagen kwam zij in Silindong aan, waar hare verschijning een zeer goeden indruk maakte. Welke indruk daardoor onder de vijandige Batta's buiten Silindong werd teweeggebracht, bleek niet, daar geen spion het nog durfde wagen. tot aan het Toba-meer door te dringen. Dat de oorlogzuchtige gezindheid onder de lieden van Toba eer toe- dan afnam, kon worden afgeleid uit de steeds verspreide geruchten van het aangroeiend getal der voor den strijd aangeworven Atjehers, en uit de omstandigheid dat Singa Maharadja een hem door den resident van Tapanoeli gezonden brief onbeantwoord liet.

Eerst nadat de troepen eenige dagen te Silindong hadden vertoefd, werd een antwoord van Singa Maharadja ontvangen, waarin hij ontkende, het voornemen te hebben om Silindong te beoorlogen, en aandrong op het terugroepen der militaire macht. Ook vervoegde zich den 9ⁿ Februari een zijner voornaamste bondgenooten, de bovengenoemde Ompoe ni Mardopan te Sipoholon (waar de troepen kwartier hielden) bij den contrôleur, en legde hij onder eede de verklaring af dat hij met geen kwade bedoelingen jegens het Gouvernement bezield was, dat de door zijn toedoen in Toba aanwezige Atjehers Silindong niet zouden aanvallen, en dat zij werkelijk slechts aangeworven waren ten behoeve van een op het schiereiland Samosir (in het Toba-meer) te voeren krijg.

Weinige dagen later ontving de contrôleur echter eene formeele oorlogsverklaring, volgens haren inhoud afkomstig van Ompoe ni Mardopan en vier andere radja's uit Toba, terwijl ook Singa Maharadja alle aanraking met het bestuur afbrak door een brief van genoemden ambtenaar op den pasar te Baligé openlijk te verscheuren zonder dien gelezen te hebben, en door den overbrenger met den dood te dreigen zoo hij het nogmaals waagde tot hem te komen.

Intusschen had de contrôleur zoowel te Sipoholon als te Bahal Batoe (de uiterste zendingspost in Silindong, op twee dagreizen van het Tobameer) met de inlandsche hoofden vergaderingen gehouden, waarbij het bleek dat, hoewel eenige hoofden zich beklaagden dat het Gouvernement in vroegere jaren hunne onderwerping en hunnen eed van trouw had aanvaard zonder zich verder om hen te bekommeren of hun ooit de bescherming te verleenen waarop zij aanspraak maakten, verreweg de meesten geen gemeene zaak met Toba wenschten te maken, doch integendeel hoopten en vertrouwden op de hulp van het Gouvernement.

De colonne bleef tot 15 Februari te Sipoholon en marcheerde dezen dag naar Bahal Batoe, waar zij in een goed versterkt dorp, door de zorg van het hoofd Pertoean Angin daartoe ontruimd, een onderkomen vond. Daags na de eerste vergadering, hier met de hoofden gehouden, kwamen ook eenige hoofden van Boetar op, die verklaarden niet vijandig gezind te zijn, doch niet te bewegen waren een verbond van vriendschap met de getrouwe hoofden van Bahal Batoe te sluiten Blijkbaar wenschten zij eene afwachtende houding aan te nemen.

Eenige hoofden van Bahal Batoe, die de vergadering niet hadden bijgewoond, lieten den contrôleur weten dat zij niets kwaads in den zin hadden, maar weggebleven waren uit vrees voor de Batta's van Toba, die hen niet ongemoeid zouden laten wanneer de troepen de plaats zouden hebben verlaten.

Intusschen wonnen de kwaadwilligen meer en meer aanhangers, en bleek het dat hunne benden, waaronder ook lieden van Loeboe Siregar en Boetar (ten N. O. en N. W. van Bahal Batoe) zich gereed maakten tot den aanval. In den avond van 19 Februari zag men talrijke benden gewapend volk in verschillende richtingen zich in den omtrek van het bivak bewegen, en den volgenden dag opende een naar gissing 500 man sterke vijand het vuur. Nadat eenige voorvechters door de schoten der onzen gewond waren, trok de gansche bende af in de richting van Loeboe Siregar.

Den 21n werd de aanval door een grootere macht (1000 à 1200 man) herhaald, waarbij „wellicht een 20 tal" door eenige goedgerichte schoten der militairen buiten gevecht werd gesteld. De benden namen daarop ijlings de vlucht, nog eene poos door ettelijke Silindongers (Christenen) nagezet.

Een aantal hoofden van Boetar, Pohan, Bahal Batoe en Silindong, die tot dusver eene dubbelzinnige houding hadden aangenomen, schaarden zich nu min of meer beslist aan onze zijde. De vijand bepaalde zich verder tot het lossen van enkele geweer- of lillaschoten des nachts, doch scheen geen plan te hebben zijne oorlogzuchtige plannen op te geven. Met het oog daarop werd de krijgsmacht, den 2n Maart, voorloopig versterkt door een van Siboga gezonden detachement, sterk 1 officier en 25 man, en werd den 27n Februari eene colonne (6 officieren en 223 minderen, benevens het noodige personeel der ambulance en intendance) onder bevel van den luitenant-kolonel F. T. Engel van Padang naar Siboga gezonden. Deze troepenmacht kwam den 9n Maart te Bahal Batoe aan. Zij vernam, dat het hier inmiddels vrij rustig was gebleven; slechts had de vijand den 3n Maart nog een aanval gewaagd op de kampong van onzen bondgenoot Pertoean Angin, op 100 pas afstand van het bivak gelegen. Die aanval was voornamelijk door het vuur der troepen afgeslagen; daarna had de bevolking van Bahal Batoe de vluchtenden nagezet, hun verscheiden gewonden toegebracht en den zoon van het kamponghoofd van Naga Sariboe gevangen gemaakt.

Daar de aanvallen steeds van Boetar en Loeboe Siregar waren uitgegaan, werden den 12en Maart de hoofden van beide landschappen aangemaand zich binnen twee dagen te onderwerpen. Inmiddels werd, den 13n Maart, eene vergadering gehouden met de hoofden van Bahal Batoe, die den eed van trouw aan het gouvernement aflegden.

Toen de gevorderde onderwerping achterwege bleef — slechts twee hoofden van Boetar hadden zich daartoe genegen verklaard — rukte, den 15n Maart, eene colonne van 234 militairen naar Boetar op. Drie zendelingen gingen met haar mede en bewezen, door hunne kennis van land en volk, goede diensten. Men trok de kampong van een der bevriende hoofden voorbij, nam zonder veel moeite eenige andere die verbrand werden, en stuitte eindelijk op een kampong die door een hoogen, loodrechten wal en een gracht omgeven was en goed verdedigd werd. Men kon er op geen andere wijze in komen dan door de poort open te rammeien; bij de verovering

werd een Europeesch sergeant doodelijk gewond, de vijand liet 6 dooden achter.

Na dit gevecht boden verschillende hoofden hunne onderwerping aan, en men nam hen mede toen men naar Bahal Batoe terugkeerde.

Met Boetar was dus nu afgerekend. Te Loeboe Siregar begonnen de hoofden bevreesd te worden; zij zonden een hunner naar Bahal Batoe om hunne onderwerping en de betaling eener boete aan te bieden. De resident, die de colonne Engel van Siboga vergezeld had, eischte dat zij zelf komen zouden, maar uit vrees dat zij aangehouden en verbannen zouden worden, weigerden zij zulks.

Den 20ⁿ Maart werd nu, met 188 man infanterie en eenige artilleristen ter bediening van den mortier, naar hun verblijf opgerukt. Men stuitte in een diep ravijn op de zeer versterkte kampong Ompoe Binahar, waar de vijand in grooten getale kwam opzetten; zonder eenig verlies werd deze plaats veroverd en verbrand. Volgende kampongs werden niet meer verdedigd, maar de hoofden, in plaats van zich te onderwerpen, namen de vlucht. De troepen, die onbeschrijfelijk moeielijke terreinhindernissen hadden te overwinnen gehad, keerden denzelfden dag naar Bahal Batoe terug.

De tuchtiging van Boetar en Loeboe Siregar had blijkbaar het ontzag voor het Gouvernement onder de Batta's in den naasten omtrek hersteld. De hoofden uit de aan Silindong grenzende streken haastten zich, hunne goede gezindheid te betuigen en trouw te komen zweren te Bahal Batoe. Het was echter te verwachten, dat de rust niet voor goed zou worden hersteld alvorens de hoofden van Toba in hun eigen land zouden zijn aangetast; en aangezien de ageerende troepen door ziekte en vermoeienis te zeer waren verzwakt om nog veel te kunnen ondernemen, werd den 17ⁿ April de noodige versterking uit Padang gezonden. Deze bestond uit 7 officieren en 282 man infanterie, 1 officier en 11 man der artillerie met 3 mortieren, 2 officieren van gezondheid met 12 hospitaalsoldaten, en 150 dwangarbeiders.

Intusschen had wederom, den 1ⁿ April, een aanval op de bezetting van Bahal Batoe plaats; een aanval, die echter weinig te beteekenen had. Loeboe Siregar, na de tuchtiging van 20 Maart geheel door de bevolking verlaten, was de plaats waar Singa Maharadja zich met eene bende van 5- à 700 man verzamelde, en vanwaar hij op genoemden datum tegen Bahal Batoe oprukte. Maar de Batta's, verrast door den staat van tegenweer waarin zij de plaats vonden, bleven op de omliggende hoogten staan, slechts nu en dan een schot lossende dat door den verren afstand geen nadeel deed. Eindelijk

deden de troepen een uitval, waarbij de vijand zoo overhaast vluchtte dat, bij het overtrekken van een diep ravijn, velen gewond werden. De vervolging geschiedde door de inwoners van Bahal Batoe en andere Silindongers, en ook door lieden uit het pas onderworpen Pohan. Men vernam weldra dat Singa Maharadja naar Toba terug-getrokken en zijne benden uiteengegaan waren; toen de troepen den 4n April Loeboe Siregar bezochten, vonden zij geen spoor van vijanden meer.

Den 9n April kwamen 65 hoofden uit het landschap Lintoeng ni Hoeta, in de onmiddellijke nabijheid van het Tobameer (ten Z. van Bakara) den eed van onderwerping en trouw aan het Gouvernement afleggen, en eenige dagen later meldden zich de hoofden van Boetar en Naga Sariboe aan om de hun wegens de gepleegde vijandelijkheden opgelegde boeten, tot een gezamenlijk bedrag van *f* 3865.—, af te betalen. Om die som bijeen te brengen had de bevolking o. a. bijna al hare vuurwapenen moeten verkoopen. De overblijvende, een negental geweren, werden als teeken van onderwerping aan den resident uitgeleverd. Den 26n April kwamen ook eenige hoofden van Loeboe Siregar opdagen, die tot dusver steeds waren weerhouden door de vrees voor eene verbanning uit hun land.

Inmiddels was de uit Padang gezonden troepenversterking in Silindong aangekomen. Den 30n April rukte eene colonne, vergezeld door den resident en den contrôleur, over Lintong ni Hoeta, waar haar eene goede ontvangst te beurt viel, naar Bakara, de gewone verblijfplaats van Singa Maharadja. Langs een zeer moeielijken weg werd die plaats bereikt, en na een vrij hevig gevecht werd zij vermeesterd met een verlies van *één* doode en twee gewonden aan onze zijde, terwijl de vijand 20 dooden, 6 gewonden en een aantal gevangenen in onze handen liet. Gedurende den tocht was Ompoe ni Mardopan, het Battasche hoofd waarvan boven sprake is geweest, den resident tegemoet gegaan om te betuigen dat de in Februari door den contrôleur ontvangen oorlogsverklaring niet van hem afkomstig was. De resident had geen reden om aan die betuiging geloof te hechten, deed hem aanhouden en naar Siboga opzenden, alwaar hij weldra overleed. Een ingesteld onderzoek leidde later tot de slotsom, dat hij werkelijk aan de oorlogsverklaring geen deel had genomen.

De hoofden van Bakara onderwierpen zich en legden de (door de Indische Regeering) gevorderde belofte af dat zij zich van het menscheneten zouden onthouden en tegen nader te bepalen schade-

loosstelling zouden medewerken tot de afschaffing der slavernij. De colonne trok daarop (4 Mei) oostwaarts, langs de zuidzijde van het meer, in welke richting, volgens de tijdingen der spionnen, Singa Maharadja gevlucht was. Te Paranginan volgden de hoofden, met die der omliggende landschappen, het voorbeeld van Bakara. Den 7n Mei rukte de colonne verder naar Goergoer, waar zij bij het beklimmen van een steilen berg met hevig vuur ontvangen werd, met het gevolg dat 2 man sneuvelden en 1 officier en 8 man gewond werden. Toen ondanks dat vuur het plateau, waarop Goergoer ligt, bereikt werd, sloeg de vijand op de vlucht, een doode achterlatende. Den 9n Mei werd de tocht der colonne vervolgd naar Baligé; onderweg werd nu en dan tegenstand ondervonden, doch daaraan konde zonder verlies van onze zijde een einde worden gemaakt. In de dicht bevolkte streek, die men nu doortrok, werd een aantal kampongs verbrand, ten einde de bevolking op gevoelige wijze voor haar verzet te straffen. De hoofden van Baligé en vele andere naburige landschappen, samen 156 kampongs tellende, onderwierpen zich zoodra die plaats bereikt werd; voorts werd nog het resultaat verkregen dat de door de Tobasche hoofden aangeworven en op Samosir gelegerde Atjehers met hunne aanvoerders en al hunne wapenen werden uitgeleverd. [1]

Den 13n Mei werd de terugtocht naar Bahal Batoe aangevangen over Onan Si Goang Geang. Hier hield de schoonvader van Singa Maharadja verblijf; bij de nadering der troepen stak hij zelf zijne kampong in brand, en ook de overige hoofden van deze streek, welke een der uitgangspunten was geweest van de aanvallen op Bahal Batoe, hadden de vlucht genomen en hunne bezittingen in veiligheid gebracht. Tot straf werden eenige kampongs verbrand, hetwelk mede geschiedde in het landschap Pintoe bosi, dat denzelfden dag bereikt werd en eveneens verlaten was. Den 14n kwam de colonne, na het landschap Parik Saboengan, dat zich onderwierp, doorgetrokken te zijn, te Bahal Batoe aan.

Daags daarna kwamen eenige hoofden uit Baligé de aan dat landschap opgelegde boete afdragen, waarop de resident aan een 14-tal hoofden, welke als gijzelaars waren medegevoerd, vergunde naar hunne woonplaats terug te keeren.

---

[1] Zij werden te Siboga op vrije voeten gesteld; slechts werden een paar der aanvoerders, krachtens art. 47 van het Regeeringsreglement, naar elders (Banjoemas en Banda) verbannen. Hunne volgelingen bleken bij onderzoek geene Atjehers te zijn, maar wel Maleiers, avonturiers, van den kant van Singkel en Baros.

Na reeds den 16n Mei een gedeelte der troepen van Bahal Batoe rechtstreeks naar Siboga te hebben teruggezonden, vertrokken de resident en de colonne-commandant met de overige troepen den 20n naar Sipoholon, om daar een geschikt punt te kiezen ter oprichting van eene versterking voor de tijdelijke bezetting in Silindong. Den 26n was de colonne, behalve het te Sipoholon achtergelaten detachement, sterk 2 officieren en 75 man, weder te Siboga verzameld om den volgenden dag naar Padang vervoerd te worden.

De vestiging van ons gezag, waarnaar de bevolking zoo langen tijd reikhalzend had uitgezien, was alzoo sedert Mei 1878 een voldongen feit. Tegelijk toch met de militaire bezetting te Sipoholon bleef in de nabijheid — te Taroetoeng — een contrôleur achter, ten einde zich op de hoogte te stellen van de toestanden en de bevolking aan een geregeld bestuur te gewennen.

Uit de door dien ambtenaar ingestelde onderzoekingen bleek weldra, dat de vijandige geest, welke in de Tobalanden tegen ons bestuur en de Christen-zendelingen was aan den dag gelegd, zijn oorsprong vond in de eerzuchtige bedoelingen van het sinds kort opgetreden priesterhoofd, of liever van zijne meer ervaren vertegenwoordigers in de verschillende Battasche landschappen.

Het in 1875 overleden priesterhoofd had in de laatste jaren zijns levens op vriendschappelijken voet met de zendelingen in Silindong verkeerd, en dezen zelfs aangeboden, zich in zijn eigen kampong Bakara, aan het Toba-meer, te vestigen. Toen de oorlog met Atjeh was uitgebroken, had een van daar ontvangen schrijven hem aanleiding gegeven, met de zendelingen de vraag te bespreken of hij zich als bemiddelaar zoude kunnen aanbieden; op hun raad was hiervan afgezien.

Na zijn dood betwistten zijne beide zonen elkander de door hem bekleede waardigheid; voor ieder van hen vormde zich eene partij in Toba, en het duurde twee jaren voordat de quaestie, ten gunste van den jongsten zoon, was uitgemaakt. Het ontzag, dat de bevolking vroeger voor haar priesterhoofd koesterde, was inmiddels zeer verminderd, en de persoonlijkheid van den nieuwen, 18-jarigen Singa Maharadja was niet geschikt om zijn aanzien weder te herstellen. Vandaar dat zijne aanhangers, wier belangen zoo nauw aan de zijne verbonden waren, hem trachtten te drijven tot daden die hem in de oogen van het volk zouden kunnen verheffen, en gisting, zoo in als buiten Toba, trachtten te bewerken. De bevolking werd bedreigd en opgeruid: in Silindong werd zij tegen de zendelingen

en de inlandsche Christenen opgezet; in Toba werd het Gouvernement voorgesteld als de vijand der Batta's, wier onafhankelijkheid bedreigd heette. Van den loop der Atjeh-verwikkelingen werd eene voor ons nadeelige voorstelling gegeven om de Batta's overmoedig te maken, en hen te doen gelooven dat de Atjehers naar Toba op weg waren om van daar het Gouvernement op zijn eigen grondgebied aan te vallen. Van grooten invloed op dezen loop der zaken was de komst der zoogenaamde Atjehsche bende bovenbedoeld, die door Ompoe ni Mardopan was aangeworven om eenige aan hem of zijne vrienden onderhoorige personen, welke op het schiereiland Samosir wegens schulden waren aangehouden, te verlossen.

Het lichtgeloovige volk twijfelde nu niet meer aan de juistheid van al hetgeen omtrent de Atjehers verhaald was en nam de aggressieve houding aan, die de bovenbeschreven expeditie noodig maakte.

Het doel van die expeditie kon als bereikt worden beschouwd, toen Singa Maharadja en zijn voornaamste medestander, Radja Deang, hoofd van Lagoe Boti, in hun eigen gebied door onze troepen getuchtigd waren. Algemeen werd nu, in de landschappen ten zuiden van het Toba-meer, het Nederlandsch oppergezag erkend; en weldra kon worden geconstateerd, dat het in Toba zelf rustiger was dan ooit te voren. De veiligheid was daar zoozeer toegenomen, dat men zich van Silindong uit met 3 à 4 personen derwaarts durfde begeven, terwijl men vroeger slechts in vereeniging met minstens 20 personen reizen kon. In verschillende zaken riepen de Tobasche hoofden de bemiddeling van den contrôleur in. Van Singa Mangaradja werd vernomen dat zijn invloed sedert de hem toegebrachte slagen nagenoeg geheel verdwenen was; hij durfde zich in den eersten tijd niet meer te Bakara te vertoonen en hield meestal op het schiereiland Samosir verblijf.

Van de overige tot Silindong gerekende landschappen is over het thans besproken tijdvak slechts weinig te vermelden, en hetgeen daaromtrent mede te deelen is vindt beter eene plaats in het volgende Hoofdstuk. Wij verlaten dus voor het oogenblik die streken, om na te gaan wat er in de zich zuidwaarts uitstrekkende landschappen inmiddels plaats vond.

Onze bemoeiïngen met Padang Lawas in 1855 en 1856, door geene feitelijke uitoefening van het Nederlandsche gezag gevolgd, hadden weinig vruchten van duurzamen aard opgeleverd. Na

Januari 1857 waren geene andere hoofden meer bevestigd en beëedigd, en zelfs voor de landschappen Pertibi, Hadjoran en Pasir, waarmede wij nauwere aanrakingen hadden, werd daaraan niet geregeld de hand gehouden. Het hoofd van Pertibi, dat in Maart 1858 optrad, beëedigde wel dezelfde verklaring als zijn vader en voorganger, maar kwam de daarbij aanvaarde verplichting om rust en orde in zijn gebied te handhaven en zijne naburen niet te beoorlogen, weinig na. Toen, in November van hetzelfde jaar, het hoofd van Hadjoran overleed, werd zijn zoon en opvolger te vergeefs door het bestuur opgeroepen om zich in zijn ambt te doen bevestigen. En in de volgende jaren herhaalden zich telkens de vroegere onlusten en ongeregeldheden; meer en meer deed zich het gemis gevoelen van een overwegend centraal gezag te midden van de verschillende, van elkander onafhankelijke hoofden.

In 1861, toen „van de zijde van Padang Lawas eenige toenadering bestond", had de gouverneur van Sumatra's Westkust met eenige hoofden van dit landschap eene samenkomst gehad, waarbij o. a. het onderhouden van een bestendigen binnenlandschen vrede werd beloofd; de gouverneur drong er daartoe op aan, dat de hoofden op gezette tijden zouden bijeenkomen om hunne geschillen te behandelen, maar ook deze poging om tot een eenigszins beteren toestand te geraken, mislukte door den onwil van enkelen.

Intusschen deed zich daarna meer en meer de behoefte gevoelen aan een meer geregelden toestand, en nu deed zich hier hetzelfde verschijnsel voor als in Silindong: men vroeg, met telkens hernieuwden aandrang, te mogen bestuurd door gouvernements-ambtenaren.

Het eerste verzoek daartoe — waarschijnlijk als een gevolg der expeditie in Februari 1872 tegen Goenoeng Tinggi (Siak en onderhoorigheden — werd in dezelfde maand gedaan door de hoofden van Hadjoran, Oedjang Padang en Topoes. De Indische Regeering besliste, dat aan dat verzoek geen gevolg zoude worden gegeven voordat een plaatselijk onderzoek zou zijn ingesteld naar de gesteldheid van land en volk en nopens de hier bestaande mate van behoefte aan bescherming door het Gouvernement (Juli 1872). Weinig tijds later, in den loop van 1873, werden dergelijke verzoeken ontvangen van Batang Onang, Djandji Angkola, Soenggam en Si Moendoel.

In Augustus en September 1874 bezocht de adsistent-resident van Mandaïling en Angkola „al de vijf landschappen der Padang Lawas

tot aan de Tobalanden". Bij die reis bleek duidelijk, dat het verlangen naar onzen bestuursinvloed ernstig gemeend was: de hangende geschillen tusschen de kampongs of de landschappen onderling werden aan de uitspraak van den Europeeschen ambtenaar onderworpen, en overal werd met zijne beslissing genoegen genomen.

Maar ook de korten tijd daarna, bij elke zich aanbiedende gelegenheid, herhaalde aandrang om onder gouvernementsgezag te worden gesteld bleef voorloopig nog zonder gevolg: "met het oog op den staat van zaken in Atjeh" achtte het opperbestuur het noodig dat een gunstiger tijdstip werd afgewacht, en dat onze ambtenaren er zich vooralsnog toe zouden bepalen, de verhouding tot de verschillende landschappen bij voortduring het karakter te doen dragen van goede nabuursehap, zoodat welwillend raad kon worden gegeven waar die gevraagd werd, maar alle handelingen vermeden werden die uitoefening van gezag ten grondslag zouden hebben.

Doch deze gedragslijn kon onmogelijk langen tijd gevolgd blijven, en eindelijk — tegelijk met de invoering van ons bestuur in Silindong — in Januari 1879 (*Ind. Stbl.* n°. 22) werd besloten dat "in overeenstemming met de wenschen der hoofden en bevolking" onder ons rechtstreeksch bestuur zouden worden gebracht de 19 landschappen Batang Onang, Djandji Angkola, Soenggam, Poerba Sinomba (Roemah Dollok), Batang Panei (Pertibi), Si Appas, Boeroemon Tengah, Hologonan (Oedjoeng Padang), Hadjoran, Sandean, Batoe Gondit (Hoeraba), Goelangan, Si Langgé (Bakap), Si Moendoel, Oeloe Bila (Goenoeng Tinggi), Topoes, Oeloe Batang Panei (Tambiski), Oeloe Boeroemon en Sossah, welke te zamen de afdeeling Padang Lawas zouden vormen.

Aan dit besluit werd in Juli 1879 gevolg gegeven, toen de resident van Tapanoeli den voor de nieuwe afdeeling bestemden contrôleur installeerde en in twee vergaderingen, te Pasir Bara (landschap Oedjoeng Padang) en te Tandjong Tapajan (op de grens tusschen Sossah en Oeloe Beroemoen) de hoofden met hunne verplichtingen bekend maakte en hen beëedigde. Al de opgekomen hoofden van hoogeren en lageren rang, te zamen omstreeks 190 in getal, erkende ons gezag; bij een feest, door het bestuur georganiseerd, kwam de bevolking in grooten getale op. Tot standplaats van den contrôleur werd Pertibi aangewezen.

Behalve de afdeelingen Silindong en Padang Lawas, waarvan

boven sprake was, werden in 1879 (*Ind. Stbl.* n°. 22) nog onder ons rechtstreeksch bestuur gesteld de XII Kota Kampar en de Zuidelijk daaraan grenzende VI Kota Pangkalan, welke onder den naam »Pangkalan Kota Baroe en XII Kota Kampar« eene nieuwe contrôleurs-afdeeling (onderdeel der adsistent-residentie L Kota in de Padangsche Bovenlanden) zouden vormen. Welke omstandigheden daartoe leidden, dient thans te worden medegedeeld.

Onze aanrakingen met de XII Kota Kampar dagteekenden van 1844, toen de twee voornaamste hoofden het aanzoek deden dat hun land, evenals kort te voren met Kapoer nan Sembilan was geschied, onder gouvernementsgezag mocht worden gesteld. Een paar malen werd eerstgenoemde landstreek destijds door hulptroepen uit de gouvernementsdistricten beschermd tegen kwaad volk uit andere onafhankelijke streken, voornamelijk uit de V Kota, doch overigens hadden de telkens herhaalde aanzoeken tot meer directe inmenging voorloopig geen ander gevolg dan de aanstelling, in November 1846, van een »soedagar« te Pajacombo, bestemd om de handelsbetrekkingen met de XII Kota Kampar te bevorderen.

Van toen af scheen 's gouvernements inmenging zich van lieverlede te zullen ontwikkelen, maar reeds in 't laatst van 1847 deden veranderde bestuursinzichten onze bemoeiïngen plaats maken voor een stelsel van algeheele onthouding, dat tot 1858 gevolgd bleef. De Indische Regeering gaf toen het voornemen te kennen, onze betrekkingen met de Kamparlanden opnieuw te regelen. Eene commissie van inlandsche hoofden uit de Padangsche Bovenlanden, welke in last had in de bedoelde streken de gewone bedingen bekend te maken die in de te sluiten acten met het gouvernement zouden moeten worden opgenomen, en deswege het gevoelen van hoofden en bevolking af te vragen, begaf zich ook naar de XII Kota. Met vreugde verklaarde men zich daar algemeen bereid de voorwaarden, welke het gouvernement placht te stellen, aan te nemen, en herhaaldelijk betuigden de hoofden niets liever te wenschen dan dat het gouvernement hunne landen in bestuur nam. Een en ander bevestigden zij bij eede in eene, den 26n Januari 1859 te Moeara Takoes gehouden algemeene vergadering, welke ook door de vertegenwoordigers van andere streken werd bijgewoond.

»Bij nader inzien« achtte de Indische Regeering het intusschen beter, van het aanbod der hoofden van deze en andere Kamparlanden, om hun gebied onder ons rechtstreeksch gezag te stellen,

vooralsnog geen gebruik te maken (Mei 1860). Zij keurde het echter goed, dat het gewestelijk bestuur van de Padangsche Bovenlanden zou blijven trachten, door wenken en raadgevingen de hoofden en bevolking dier landen aan het Nederlandsch gezag te verbinden. In de brieven, welke de opvolgende residenten naar die streken zonden, werden de hoofden dan ook aangespoord tot de uitbreiding van rijst- en koffieteelt; tot het aanleggen van wegen, en tot het eendrachtig samenwerken met hunne onderhoorigen in het belang van de ontwikkeling van de welvaart in het land. Gewoonlijk kwam op deze brieven het antwoord, dat men de wenken en raadgevingen zou ter harte nemen, maar dat men toch meer directe uitoefening van ons gezag en de vestiging van een of meer ambtenaren der Regeering bleef wenschen.

Deze aandrang was eindelijk oorzaak, dat de resident der Padangsche Bovenlanden, op last der Indische Regeering, in Juli 1875 o. a. het thans besproken gebied bezocht. De hoofden verklaarden toen, dat zij hun gebied reeds als eene onderhoorigheid van het gouvernement beschouwden, en herinnerden aan den in 1859 afgelegden eed van onderwerping en trouw. Om van hun kant in de kosten eener gouvernements-vestiging bij te dragen, verklaarden zij zich bereid, op hoog gezag koffie te doen planten en behulpzaam te zullen zijn bij de oprichting eener woning voor den verlangden Europeeschen ambtenaar De resident bepaalde zich tot de verzekering dat hij hunne wenschen en aanbiedingen bij de Regeering zoude overbrengen.

Bij dezelfde gelegenheid werd Pangkalan Kota Baroe bezocht.

Hier had men reeds sedert 1834 pogingen aangewend om onder ons bestuur en onze bescherming te worden opgenomen. In 1841 was dien tengevolge een „soedagar” te Pajacombo geplaatst in het belang der handelsbetrekkingen met Pangkalan, maar ook hier werd, in 1847, alle bemoeiïng onzer ambtenaren afgebroken om eerst in 1859, bij de reis der bovenbedoelde commissie, te worden hervat. Algemeen bleek daarna hier de meening gevestigd te zijn dat het landschap reeds een deel van het gouvernementsgebied uitmaakte, en als zoodanig was het ook soms door de ambtenaren beschouwd: zoo had, in 1861, de resident der Padangsche Bovenlanden heeredienstplichtigen uit de verschillende negorijen van Pangkalan opgeroepen om in de hoofdnegorij Kota Baroe den sluikhandel in koffie naar de Oostelijke stranden tegen te gaan; in 1864 waren bijna alle hoofden naar Fort de Kock gekomen om, ten

overstaan van den resident, een larashoofd te kiezen, die door het hoofd van bestuur in zijne waardigheid bevestigd werd. De gouverneur van Sumatra's Westkust, die in 1865 Pangkalan bezocht, had te Kota Baroe eene vergadering gehouden met de landshoofden, waarbij hij het bedrag bepaalde van door de hoofden te heffen belastingen. Bij al dergelijke gelegenheden verzuimden de hoofden nimmer aan te dringen op de vestiging van een Europeesch ambtenaar in hun land, tot wien zij zich konden wenden om raad en voorlichting. Dit verzoek, in 1872 te Padang zelf herhaald, werd bij de reis van den resident in 1875 opnieuw gedaan.

De verslagen, door dien hoofdambtenaar ingediend, leidden tot het besluit om aan den aandrang van de XII Kota Kampar en Pangkalan Kota Baroe niet langer weerstand te bieden; dit besluit vond uitvoering bij het reeds meermalen genoemd *Ind. Stbl.* n°. 22 van 1879. De Regeering vleide zich dat de aan onze bestuursvestiging verbonden uitgaven «ongetwijfeld spoedig door inkomsten zouden worden opgewogen, wanneer aan de bevolking, die zich reeds sinds lang op de koffiecultuur toelegt, de gelegenheid werd gegeven om haar product in gouvernementspakhuizen in te leveren» op gelijken voet als elders in de Padangsche Bovenlanden.

Met de Kwantan-districten (grenslanden van het oude rijk van Menangkabau) hadden in het thans besproken tijdvak eenige aanrakingen plaats, die echter nog niet tot invoering aldaar van ons bestuur leidden. Reeds in 1838 waren daar pogingen aangewend om onder ons gezag te worden geplaatst; die pogingen hadden toen geen gevolg gehad en vele jaren lang had men niets meer omtrent Kwantan's gezindheid vernomen, totdat in 1870 werd bericht dat zich «in sommige streken langs de Kwantanrivier meer en meer het verlangen openbaarde naar den invloed van het Nederlandsche gezag».

De onderzoekingen van den mijningenieur De Greve omtrent de beste wijze van afvoer der Ombilin-steenkolen brachten in 1872 mede, dat voor eventueelen afvoer oostwaarts ook de Kwantanrivier werd opgenomen. Ten einde daartoe de medewerking der bevolking te erlangen, zond de gouverneur eene commissie van inlandsche hoofden naar de hierbedoelde streken. Die commissie werd op de meeste plaatsen zeer gunstig ontvangen, en verkreeg daar de schriftelijke toezegging dat De Greve en de zijnen op hulp en steun konden rekenen. Twee der hoofden richtten zelfs zeer beleefde brieven

aan den gouverneur, waarin zij hunne gehechtheid aan het gouvernement betuigden. Alleen te Taloeh en te Loeboeq Djambi werden bedenkingen tegen het geopperd plan gemaakt, tenzij dit vooraf in eene vergadering van alle hoofden werd behandeld.

De reis van De Greve, daarop den 18den October 1872 aangevangen, eindigde reeds vier dagen later op treurige wijze, toen hij nabij Doerian Gedang in de Kwantanrivier verdronk. Het plan werd toen eerst wegens het jaargetijde, en daarna door de inmiddels op Noord-Sumatra aangevangen verwikkelingen voorloopig ter zijde gesteld.

De min welwillende houding der hoofden van Taloeh en Loeboeq Djambi bleek weldra slechts het gevolg te zijn van een misverstand: de inlandsche commissie had, uit onbekendheid met de landsinstellingen, zich niet gewend tot de personen die als de eigenlijke machthebbenden moesten worden beschouwd. Toen later de contrôleur van Sidjoendjoeng deze overeenkomstig hunne wettige aanspraken bejegende, veranderde de stemming geheel en noodigde Datoe Sireno, die namens den jangdipertoean de wereldlijke macht grootendeels in handen had, den ambtenaar uit, zelf naar Kwantan te komen, ten einde plaatselijk na te gaan wat in het belang der opnemingen zoude kunnen worden verricht. En korten tijd daarna (Kol. Verslag van 1875) kwam Datoe Sireno, door den contrôleur begeleid, zijne opwachting maken bij den gouverneur te Padang. Uit naam van den jangdipertoean en de overige hoofden deed hij het verzoek, dat de Kwantan-districten onder het Nederlandsch bestuur mochten worden gesteld.

Terzelfder tijd werden ook bij den resident van Riouw door den jangdipertoean stappen gedaan van dezelfde strekking. De omstandigheid, dat dit hoofd nog in 1874 overleed, is waarschijnlijk oorzaak geweest dat aan zijn aandrang geen verder gevolg is gegeven; na zijn dood ontstonden er binnenlandsche verwikkelingen, die van onze zijde tot onthouding moesten leiden, en ook in de volgende jaren wordt van geen poging tot toenadering van Kwantan meer gewaagd.

Tusschen den bovenloop der Kwantan- en Batang-Hari-rivieren en grenzende aan het district Sidjoendjoeng ligt een klein landschap, de IX Kota, dat zich reeds in 1846 bij ons bestuur had aangesloten. De ambtenaren van dien tijd schijnen eigenmachtig de onderwerping der IX Kota te hebben aanvaard: deze betaalden o. a. een tijd

lang een aandeel in de kosten van een weg. Doch na verloop van eenige maanden (wellicht nadat instructiën van Michiels of Steinmetz te Sidjoendjoeng waren ontvangen?) nam het bestuur de gelden niet meer aan, en tengevolge daarvan beschouwden de IX Kota zich sedert 1847 als door het Gouvernement te zijn „uitgestooten". In 1873 werd door „schier al de negorijen" het reeds in 1846 geuit verlangen herhaald, om, als onderdeel van Sidjoendjoeng, onder 's Gouvernements gezag te worden gesteld. Daarna (1873 en 1874) had de contrôleur nog een paar malen ontmoetingen met panghoeloes uit de IX Kota, die hem verzochten dat hij, in afwachting van de beslissing van het Gouvernement, hun land een bezoek mocht brengen; in Augustus 1874 deelden zij mede dat in elke negorij een pasanggrahan was in gereedheid gebracht om hem behoorlijk te kunnen ontvangen. Het verlangde bezoek bleef echter achterwege: aanvankelijk tengevolge van den dood des contrôleurs, met wien de hoofden in aanraking waren geweest, later doordien de Indische regeering last gaf „alle bezoekreizen in de onafhankelijke landen vooreerst te staken."

Opnieuw werd alzoo de welgezinde bevolking van ons verwijderd gehouden.

Minder gunstig was steeds onze verhouding tot de Batang Haridistricten. Reeds in 1845, tijdens den laatsten krijgstocht tegen de Padri's en andere uitgewekenen die onze grenzen onveilig maakten, sloten de vorsten dier districten een verbond om niemand uit de gouvernementslanden in hun rijkjes toe te laten. In 1849 werden evenwel de hoofden van het nabij onze grenzen gelegen Poeloe Poendjoeng aan deze gelofte ontrouw: zij verzochten onder ons gezag gesteld te worden, maar ontvingen daarop van onze zijde een ontwijkend antwoord, en van de andere hoofden der Batang Hari-districten een oorlogsverklaring.

Na dien tijd vernam men jaren lang niets meer van deze streken, totdat de bekende Sumatra-expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap de oude veete weder deed te voorschijn treden. Toen, in 1877, de leden dier expeditie een inlandschen zendeling met brieven en geschenken naar den radja van Sigoentoer zonden, gaf deze ten antwoord dat hij noch brieven, noch geschenken, noch Europeanen wilde ontvangen en evenals zijne voorgangers had gezworen iederen blanke die in zijn land wilde doordringen te zullen vermoorden. Nadere pogingen, op last ook van het bestuur aangewend door de

larashoofden van Sidjoendjoeng en Loeboeq Taraq, hadden geen beter gevolg, en de gouverneur van Sumatra's Westkust zag zich ten slotte verplicht, aan de leden der expeditie de reis over Sigoentoer te verbieden.

Met de Korintji-landen had ons bestuur in het thans besproken tijdperk geenerlei aanrakingen.

ZESDE HOOFDSTUK.

Expeditiën naar Nai Pos Pos (1879) en Pak Pak (1880). — Militaire demonstratie tegen Sipahoetar (1880). — Uitbreiding van ons rechtstreeks bestuurd gebied ten O. en N. van Silindong (1881—1883). — Expeditie tegen Singa Maharadja (1883). — Expeditie tegen Tangga Batoe (1884). — Nieuwe expeditie tegen Singa Maharadja (1887).—Afronding van het rechtstreeks bestuurd gebied; organisatie van het inlandsch bestuur in Silindong en Toba (1888). — Derde expeditie tegen Singa Maharadja (1889). — Organisatie van het Europeesch bestuur der afdeeling «Silindong en Toba» (1890).

Voorloopige organisatie van Padang Lawas. — Annexatie van Gloegoer III Kota di Moedik en Mapat Toenggoel (1882). — De gebeurtenissen in Troemon.

Opheffing of vermindering der slavernij. — Uitbreiding van het Christendom. — Toenemend Mohammedaansch fanatisme. — Rustverstoring in de omstreken van Solok (1885).

Aanleg van een spoorweg van het strand naar de Ombilin-kolenvelden. — Uitbreiding van het Europeesch ambtenaarspersoneel. — Besluit.

Gedurende het thans nog ter behandeling overgebleven tijdvak (1878—1890) werd het bestuur over Sumatra's Westkust achtervolgend gevoerd door de gouverneurs H. D. Canne (1878—1885), die als resident van Tapanoeli (1869—1874) de meeste der in het vorige hoofdstuk besproken annexatiën van grondgebied had voorbereid; R. C. Kroesen (1885—1889) en O. A. De Munnick.

In dat tijdsverloop leidden de omstandigheden tot verschillende krijgstochten tegen de onafhankelijke grensbewoners, en daardoor, gedeeltelijk althans, opnieuw tot belangrijke uitbreiding van ons gezag; in andere streken werd die uitbreiding langs geheel vredelievenden weg verkregen. Het zal thans in de eerste plaats onze taak zijn, de daarmede in verband staande gebeurtenissen te schetsen.

Hierbij eenigszins de chronologische volgorde in het oog houdende, dienen wij aan te vangen met de vermelding van verwikkelingen met het aan Baros grenzende landschapje Nai Pos Pos, dat wel „in vroegere jaren" (1840) het Nederlandsche oppergezag erkend had, maar sedert niet weder door gouvernements-ambtenaren bezocht was en zich dientengevolge als geheel onafhankelijk beschouwde.

In December 1876 deden gewapende lieden uit de kampong Aiknadoea, tot die landstreek behoorende, een inval op het gouvernementsgebied. In een der kampongs aan de Kolangrivier, ten zuiden van Sorkam, verbrandden zij eenige woningen en vermoordden zij een drietal personen, waaronder het kamponghoofd; zij beweerden dat zij tegen de aangevallen kampong grieven hadden, die zij, naar Battasch gebruik, door de wapenen hadden willen beslechten. De eisch, hun namens den resident van Tapanoeli overgebracht, dat voor de gepleegde euveldaden voldoening zoude worden geschonken, dan wel dat eene gemengde rapat zou worden bijeengeroepen om in de zaak uitspraak te doen, bleef zonder uitwerking en werd zelfs met zekere vermetelheid bejegend.

Nadat nog verdere pogingen om genoemde kampong tot rede te brengen waren mislukt, was de Indische regeering ten slotte wel — in het belang van de veiligheid van het gouvernementsgebied en van de handhaving van haar gezag — verplicht, bestraffend op te treden.

In October 1879 werd daartoe overgegaan en eene colonne geformeerd uit het garnizoen van Siboga, bestaande uit 2 officieren, waaronder de 1ste luitenant, commandant der expeditie H. G. L. Frackers, en 61 onderofficieren en minderen der infanterie (26 Europeanen en 35 inlanders), 4 artilleristen met een mortier van 12 cM., 1 officier van gezondheid met 6 man hospitaalpersoneel, benevens 50 dwangarbeiders. Zij werd in kruisbooten, gesleept door Z. M. stoomschip *Pontianak*, naar Sorkam vervoerd en marcheerde van hier den 25en October, vergezeld door den contrôleur en een paar inlandsche hoofden van Baros, het binnenland in. Langs den rechteroever der Sorkam rivier werd op dien datum de kampong Si Rau, en den volgenden dag Panga Rondian bereikt; hier stak de colonne de rivier over en hield zij halt totdat de noodige levensmiddelen waren aangebracht. In den vroegen ochtend van den 29en October werd de marsch hervat, en nog in den voormiddag werd Aiknadoea bereikt. Het weerspannige hoofd, Si Hoelalang, was gevlucht en zijne kampong, die slechts uit eenige weinige huizen bestond, vond men verlaten, zoodat er geen ander middel van bestraffing overbleef dan het vernielen der woningen en aanplantingen. Den 1en November keerde de expeditie langs denzelfden weg terug, en reeds dadelijk bleek dat de tuchtiging in den omtrek indruk had gemaakt; want de kampongs langs de Sorkamrivier, die eerst, waarschijnlijk uit vrees voor Nai Pos Pos, eene zeer gereserveerde houding hadden

aangenomen, beijverden zich nu om de troepen zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. Ook bespeurde men de gunstige uitwerking van de expeditie in de houding van den radja van het onafhankelijk landschap Parbotian, Poetar Nagindjang geheeten, die zich haastte eenige naar zijn gebied gedeserteerde inlandsche soldaten en dwangarbeiders uit te leveren, aan wie hij tot dusver, in weerwil van herhaalde vertoogen onzer autoriteiten, eene schuilplaats had verleend.

En toen later Si Hoelalang naar Aiknadoea terugkeerde en zijne kampong weder opbouwde, gaf hij blijken van betere gezindheid, o. a. door aan den resident van Tapanoeli het hoofd van het in 1876 vermoorde kamponghoofd te doen bezorgen.

Eene dergelijke expeditie werd korten tijd later gericht tegen het landschap Pak Pak, gelegen in de Singkelsche Bovenlanden, in de landstreek die onder den naam Dairi op de kaarten voorkomt.

Uit Pak Pak — in het bijzonder uit de daartoe behoorende kampongs Si Atas en Si Rapah — hadden de bewoners in Mei 1878 gewelddadigheden gepleegd op 's gouvernements rechtstreeksch gebied, en wel in de strandkampong Si Laboean ten zuiden van Singkel; hier waren eenige huizen geplunderd en enkele bewoners gewond en gedood. Ofschoon ook hier van slechte gezindheid jegens het gouvernement geen sprake, en eene persoonlijke wraakneming op het kamponghoofd van Si Laboean de drijfveer was, spreekt het vanzelf dat de Regeering tot bescherming harer onderdanen verplicht was. Langs minnelijken weg werden te vergeefs pogingen aangewend om voldoening te verkrijgen, en men moest ten slotte wel tot eene militaire demonstratie overgaan.

Hiertoe werd, in Januari 1880, eene colonne, onder bevel van den kapitein G. H. R. Halewijn, van Atjeh gezonden; zij bestond uit 4 officieren, 40 Europeesche, 80 inlandsche militairen der infanterie; 5 artilleristen met een mortier van 12 cM., 1 officier van gezondheid met 4 man hospitaalpersoneel, 1 korporaal-opnemer, benevens 79 dwangarbeiders onder 1 opzichter en 5 mandoers.

Zij werd in twee gedeelten, den 19en en 22en Januari, door twee stoombarkassen eerst de Singkel-rivier en vervolgens de Simpang Kanan opgesleept naar een tegenover de kampong Sareh gelegen punt, waar het bivak werd opgeslagen. De contrôleur van Singkel, die met de eerste troepenafdeeling was medegegaan, was te Sareh in de gelegenheid, de vooruit gewaarschuwde hoofden van de beide Simpangs te ontmoeten. Hunne stemming was vriendschappelijk,

maar zij wilden blijkbaar aan Pak Pak geen reden geven om hun later te verwijten dat zij de troepen hadden bijgestaan. Naar de schuldige kampongs werden door den contrôleur terstond zendelingen afgevaardigd, ten einde de hoofden voor de laatste maal te sommeeren om aan de hun gestelde eischen te voldoen, doch zij keerden onverrichterzake terug, en nu rukte, in den vroegen morgen van den 22^{en} Januari, de tegenover Sareh aangekomen troepenafdeeling naar kampong Si Rapah op. De bewoners namen in overhaasting de vlucht, en slechts één persoon, van wien later bleek, dat hij tot de aanvallers van 1878 behoord had, kon gevangen genomen worden. De uit slechts enkele huisjes bestaande kampong werd vernield, en vervolgens keerde de troepen naar hun bivak terug.

Nadat ook de tweede afdeeling der krijgsmacht te Sareh was aangebracht, werd den 25^{en} Januari de tocht naar Si Atas aanvaard. Ook deze kampong vond men verlaten, maar er waren randjoes geplant en uit de verte vielen eenige schoten op de colonne, welke echter na een granaatworp ophielden. De kampong, 15 huizen tellende, onderging hetzelfde lot als Si Rapah.

De troepen, die in Si Atas overnachtten, maakten den volgenden dag eene verkenning naar de kampong Boetar, een half uur verder gelegen, waar men vermoedde dat de hoofden der getuchtigde kampongs zich zouden schuil houden. Door een onzer gidsen nopens de bedoeling van het bezoek der colonne gerustgesteld, liet het hoofd van Boetar deze binnen de versterking, waarin hij zich met een aantal gewapenden teruggetrokken had, deed dezen, op verlangen van den contrôleur, hunne wapens afleggen en in bewaring geven, en stond gereedelijk toe dat zijne kampong doorzocht werd. Hier werd niets verdachts gevonden en de troepen konden thans naar de Simpang Kanan terugkeeren.

Zij namen hiertoe den weg over de kampong Tandjong Amas, welks radja, Indra Moelia, als de invloedrijkste persoon in de Simpangstreken bekend stond; de contrôleur achtte het uit een politiek oogpunt wenschelijk, dat dien radja, die, ofschoon niet slecht gezind, wel wat hoogen dunk had van zijn positie, bleek dat zijn gebied voor onze gewapende macht niet moeielijk te bereiken was. Tegelijkertijd stoomden de stoombarkassen met de prauwen van Sarah naar Tandjong Amas op, waar zij tegelijk met de troepen aankwamen. Dezen werden zeer vriendschappelijk door de bevolking der welvarende kampong ontvangen; de houding van den radja liet niets te wenschen over, sn deze beloofde dat hij trachten, en ook

de andere hoofden van de Simpangs aanmanen zou om hen, die tegen het gouvernement misdreven hadden, op te vatten en uit te leveren. Den 27ⁿ Januari zakten de troepen nu verder in de prauwen naar Sareh af; den 29^{en} vervolgden zij hunne reis naar Singkel, vanwaar zij door Z. M. stoomschip *Soerabaja* naar Atjeh werden teruggebracht.

In de Toba-landen, tusschen de onder-afdeeling Silindong en den zuidelijken oever van het Toba-meer, bevestigden zich de gunstige gevolgen van de militaire expeditie van 1878 en de daarop gevolgde invoering van ons bestuur in Silindong. Gedurig werd door de Tobasche hoofden de bemiddeling van den Europeeschen ambtenaar ingeroepen in hunne geschillen, en ook diegenen onder hen, met wie wij te voren geenerlei aanraking hadden, toonden onze vriendschap op prijs te stellen. De hoofden van Djandji Radja, drie in getal en vijf kampongs onder zich hebbende, welke te zamen met de kampong van Singa Maharadja (of Mangaradja) het landschap Bakara uitmaken, boden hunne onderwerping aan en legden, den 29^{en} Mei 1879, te Taroetoeng in handen van den contrôleur den gebruikelijken eed af.

Partahan Bosi, hoofd van Si Radja Deang in Lagoe Boti, een der voornaamste personen in Toba en in 1878 onze hardnekkigste tegenstander, toonde zich vriendschappelijk gezind; hij overleed voordat hij nog feitelijk in onderwerping gekomen was, doch zijn minderjarige zoon, Ompoe Djoemangkas, erkende, blijkbaar op raad der oudere bloedverwanten en mindere hoofden, weldra ons oppergezag: bij acte van 6 Februari 1880 legde hij den eed van onderwerping af, en zijn voorbeeld werd achtervolgens door verschillende hoofden gevolgd.

Vele Tobasche kampongs gaven mede het verlangen te kennen, onder ons rechtstreeksch bestuur te komen. Toen, in Mei 1880, de gouverneur van Sumatra's Westkust de nieuwe onderafdeeling Sipoholon bezocht, kwamen verschillende hoofden uit de naaste omgeving, zooals uit Boetar en Loeboe Siregar, en ook uit het verder verwijderde Lintoeng ni Hoeta hem begroeten en drongen zij er op aan, dat het gouvernement zijn bestuur ook tot hun gebied zoude uitstrekken. Later, in December 1880, werd dit verzoek bij den contrôleur herhaald, en toen deze zich wenschte te vergewissen of de toevoeging aan ons rechtstreeksch gebied wel met de noodige eenparigheid verlangd werd, teekenden 9 hoofden van Boetar en 6 van Loeboe Siregar te Bahal Batoe den 8ⁿ Januari 1881 eene verklaring, zoo voor zich als voor de overige hoofden, dat het aller

verlangen was om, gelijk Silindong, onder gezag van een contrôleur te worden gesteld. Den 31n Januari werd soortgelijke verklaring ontvangen uit het bovengenoemde Si Radja Deang.

Deze verzoeken werden, gelijk straks blijken zal, in 1882 en 1883 ingewilligd. Inmiddels had ook eene vreedzame uitbreiding van ons gezag plaats in het Oostelijk van Silindong gelegen gebied, als een gevolg eener militaire expeditie naar Sipahoetar.

Op den goeden geest, die alom ten onzen aanzien in de aan Silindong grenzende landschappen heerschte, was nl. eene uitzondering gemaakt door een der hoofden, Goeroe Soemilam van Loemban Djoeloe (Sipahoetar), die zich veroorloofde veeroof te plegen in Pangariboean (Silindong), en onzen aandrang om schadeloosstelling of teruggaaf van het gestolene met eene tartende weigering beantwoordde. Zijne houding kon — wilden wij den pas verkregen invloed handhaven — niet ongestraft blijven, en in den loop van 1880 werd alzoo tot eene militaire demonstratie besloten. Hiertoe werd, in Juli van dat jaar, uit de garnizoenen van Padang, Siboga en Sipoholon eene colonne bijeengebracht ter laatstgenoemde plaats, bestaande uit 4 officieren, w. o. de kapitein-commandant S. De la Parra, 150 onderofficieren en minderen der infanterie, 4 artilleristen met 1 mortier, 1 officier van gezondheid met 6 man hospitaalpersoneel, 40 dwangarbeiders en de noodige vrije koeli's.

Voordat deze colonne oprukte, richtte de resident van Tapanoeli, die den tocht zou medemaken, oproepingsbrieven tot de hoofden van Sipahoetar, waarin hun werd te kennen gegeven dat zij niets te vreezen hadden, en naar Taroetoeng moesten komen om hier 's gouvernements vertegenwoordiger te ontmoeten. Aan Goeroe Soemilam werd bericht, dat hij zich aan het Gouvernement onderwerpen, de geroofde karbouwen teruggeven en wegens de betoonde weerspannigheid eene boete van 400 Spaansche matten betalen moest. Met uitzondering van twee kampongs, onder het bestuur staande van zijne ooms, bleken de handelingen van Goeroe Soemilam zonder uitwerking op den goeden geest der bevolking te zijn gebleven: overal elders werden de overbrengers van de oproepingsbrieven goed ontvangen, en al de hoofden gingen naar Taroetoeng om daar den eed van onderwerping af te leggen en onze souvereiniteit te erkennen. Den 30n Juli 1880 was alzoo geheel Sipahoetar tot ons gezag toe getreden, behalve de drie kampongs van Goeroe Soemilam en zijne nabestaanden.

Goeroe Soemilam kwam mede te Taroetoeng, doch niet om de

geeischte boete te betalen en het geroofde terug te geven; hij poogde slechts verschoonende omstandigheden voor te dragen, ontleend aan beweerde onrechtmatige handelingen van de zijde van Pangariboean. De resident kon die verontschuldiging niet aannemen, en toen Goeroe Soemilam daarop verklaarde, omtrent de voldoening aan den hem gestelden eisch eerst met zijn voornaamsten raadsman in overleg te willen treden, gaf de resident hem nog uitstel tot den avond van den volgenden dag. Toen deze bedenktijd verstreken was zonder dat iets naders vernomen werd, vertrok de expeditionnaire colonne in den morgen van den 1ⁿ Augustus 1880 van Sipoholon over Taroetoeng, Hoeta Barat en Hoetoe Goergoer naar Sipahoetar, vergezeld door den resident, den contrôleur, eenige hoofden van Silindong en een der zendelingen die als tolk fungeeren zou.

Den 2ⁿ Augustus werd het eerste Sipahoetarsche landschap, Loeboe Tolang, bereikt, waar de Nederlandsche vlag woei, en eenige uren later de kampong van Goeroe Soemilam, die verlaten bleek. Den volgenden dag werd een der andere kampongs mede ontruimd bevonden; in de derde werd eenige tegenstand geboden, maar nadat een paar personen door ons geweervuur getroffen waren, nam ook hier alles de vlucht.

Gedurende de eerstvolgende dagen werden in verschillende richtingen patrouilles uitgezonden, doch te vergeefs werd getracht nog iets van de weerspannigen te ontdekken, die, volgens mededeeling der bevriende hoofden, met vrouwen en kinderen in het Oostelijk gebergte zich verscholen hielden. Een dier hoofden vond de geroofde karbouwen en stelde deze ter beschikking van den resident.

Den 7ⁿ Augustus werd het bivak (in Loemban Djoeloe) opgebroken; de drie kampongs werden tot straf voor het gepleegd verzet verwoest. Tot 10 Augustus vertoefden de troepen nog in Sipahoetar, waar zij in de kampongs, die zij doortrokken, met vreugde begroet werden. De resident hield den 8ⁿ eene vergadering met de voornaamste hoofden; allen verklaarden bij die gelegenheid, ook namens hen die niet aanwezig waren, dat de geheele streek tusschen Silindong en het Oostelijk gebergte gaarne dezelfde bescherming zou genieten als Silindong, en dus verzocht onder 's gouvernements rechtstreeksch gezag gesteld te worden. De resident beloofde, hun verlangen aan de Regeering over te brengen en vermaande hun, onderling geen oorlog meer te voeren, hunne geschillen aan de beslissing van den Europeeschen ambtenaar te onderwerpen, en voortaan het eten van menschenvleesch na te laten.

De troepen, die nu een langeren doch minder moeielijken weg volgden (over Paronan Ronggoe en Bahal Batoe) kwamen den 12n Augustus te Sipoholon terug en keerden van hier naar hunne garnizoenen weder. Ook bij dien terugtocht werden zij in al de kampongs, die zij voorbijtrokken, vriendschappelijk ontvangen; in vele dorpen wapperden witte en Nederlandsche vlaggen.

De voortvluchtige hoofden bleven bij hunne vijandige houding volharden, doch in het begin van 1881 overleden zij allen, en hunne zoons haastten zich, in Maart 1881 den eed van onderwerping en gehoorzaamheid af te leggen. Daarmede waren alle moeielijkheden ten einde, en daar inmiddels de hoofden van Sipahoetar bij elke gelegenheid aandrongen op de vervulling van hunnen wensch om onder geregeld bestuur te worden gebracht — aangezien de onzekerheid omtrent hunne toekomstige verhouding tot het gouvernement hen nu en dan in moeielijke omstandigheden kon brengen jegens hunne naburen, — was er geen enkel bezwaar meer tegen de inlijving van hun gebied bij de onderafdeeling Silindong; te minder, omdat die inlijving geene vermeerdering van bestuursmiddelen eischte.

In April 1881, *Stbl.* n° 96, werden alzoo "in overeenstemming met de wenschen der hoofden en bevolking", de landschappen Sipahoetar, Paronan Ronggoe, Tapian na Oeli met Loemban Simangonsong, en Parlomboean met Loemban Nagasariboe, aan ons rechtstreeks bestuurd gebied van Silindong toegevoegd.

Omstreeks denzelfden tijd (Mei 1881) werden de in 1878 onderworpen landschappen Boetar en Loeboe Siregar, ten Noorden van Bahal Batoe, door den contrôleur van Silindong bezocht. Het bleek hem bij die gelegenheid dat in beide landschappen, resp. 80 en 26 kampongs met 2500 en 1200 zielen tellende, de van daar ontvangen en boven vermelde aanzoeken om op gelijken voet met andere gedeelten van Silindong onder ons rechtstreeksch bestuur te worden gebracht, de algemeene instemming wegdroegen; door de inwilliging zou ontegenzeggelijk het handelsverkeer in de gouvernementslanden bevorderd worden, en vermeerdering van bestuursmiddelen was daarbij onnoodig.

De Indische Regeering vroeg nu de machtiging des Konings om aan het herhaald en dringend aanzoek der bevolking te voldoen; na ontvangst van die machtiging geschiedde zulks bij *Ind. Stbl.* 132 van 1882, en in hetzelfde jaar (*Stbl.* n° 214) werd "in overeenstemming met de

wenschen der hoofden en bevolking" mede onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht het landschap Hoeta Djoeloe (4 kampongs met 1250 zielen), hetwelk ten Westen van de onderafdeeling Silindong gelegen en door eene strook gronds van het landschap Hoeta Tinggi van het gouvernements-gebied gescheiden was.

Van grooter belang nog was de uitbreiding, welke ons gezag in 1883 (*Stbl.* nº 39) verkreeg ten Noorden van Boetar en Loeboe Siregar, waar de invoering van ons bestuur "als om strijd" gewenscht werd door een 16-tal landschappen, die zich tot aan den zuidelijken oever van het Tobameer uitstrekken en over 't algemeen een aansluitend geheel vormden. Vele daarvan werden reeds tijdens de militairen expeditie van 1878 bezocht. Van het Westen naar het Oosten — tot Lagoe Boti — gaande, dragen zij de namen Lintoeng ni Hoeta (Hombing), Si Lando, Hoeta Gindjang, Tangga-Batoe, Meat, Goergoer, Lintoeng ni Hoeta (Pohan), Taraboenga, Baligé, Loemban Pea Taroean en Loemban Pea Dollok (beiden onderdeelen van Tamboenan), Hoeta Pea Si Radja Deang (onderdeel van Lagoe Boti) en — van hier zuidwaarts tot Loeboe Siregar — Tandohan, Si Poki, Pinto Bosi en Parik Saboengan.

Al deze landschappen, te zamen 388 kampongs met 14- à 15000 zielen tellende, werden met de eerst bij Silindong gevoegde, maar thans daarvan weder af te scheiden bovengenoemde landschappen Boetar en Loeboe Siregar, onder een afzonderlijken contrôleur gesteld als hoofd van eene nieuwe onderafdeeling Toba. Aan de oostelijke grens van deze, gevormd door de Si Maré Maré-rivier, werd bepaald dat, op een daartoe door de hoofden afgestaan terrein te Lagoe Boti, een militaire post van 2 officieren en 75 man zoude worden opgericht, ten einde de rust te verzekeren, het bestuur met kracht te kunnen voeren en onze onafhankelijke naburen het noodige ontzag in te boezemen.

Van de nieuwe onderafdeeling was Baligé, ten Z. W. van Lagoe Boti, verreweg de voornaamste streek: het telde 183 kampongs, en de bevolking werd geraamd op ruim 6000 zielen; daarop volgde in belangrijkheid het meest westelijk gelegen Lintoeng ni Hoeta (Hombing), met 70 kampongs en meer dan 3000 inwoners.

Aldus was, ter voldoening aan de wenschen des volks, ons bestuur uitgebreid over de geheele landstreek, tusschen Silindong en het Toba-meer begrepen. Die uitbreiding was voor ons een groote moreele overwinning: de wijze, waarop het bestuur elders zijne taak opvatte,

had bij hoofden en bevolking het denkbeeld doen veldwinnen dat alleen aansluiting bij het gouvernement tot vrede en rust leiden kon. Het gedurig strijdvoeren onderling moede; zich onmachtig gevoelende om de onderlinge grieven tot oplossing te brengen, hadden zij ingezien dat de Nederlandsche heerschappij hun ten zegen zou zijn.

Doch het ligt voor de hand, dat de vestiging van ons gezag in de onderafdeeling Toba — evenals vroeger in Silindong — met leede oogen werd aangezien door de minder vriendschappelijk gezinde naburen, en inderdaad bleven de moeielijkheden niet lang uit. In Februari 1883 waren de Battasche landschappen ten Zuiden van het Tobameer op vreedzame wijze onder bestuur gebracht, en reeds in Mei d. a. v. vertoonden zich onverwachts verschillende kenteekenen van onrust. Er liepen geruchten, dat benden Atjehers in aantocht waren, en dat Singa Maharadja zich met hen vereenigd had om een inval in het gouvernementsgebied te doen. De contrôleur, die zich in April voorloopig te Baligé gevestigd had, deed wat hij kon om bij onze nieuwe onderdanen eenig zelfvertrouwen op te wekken, maar kon er niet in slagen, de gemoederen tot kalmte te brengen. De berichten werden langzamerhand dreigender, en de bevolking begon hare kampongs te versterken; padi en kostbaarheden werden begraven, het vee werd weggevoerd en verschillende hoofden riepen om hulp.

Met het oog op dit alles werd de komst der voor Lagoe Boti bestemde militaire bezetting verhaast; voorloopig kwam een detachement van 1 officier en 50 man, uit de bezetting van Sipoholon getrokken, aldaar aan. De verschijning dezer troepen mocht aanvankelijk indruk maken, maar weldra bleek dat Singa Maharadja, wiens boodschappers overal rondzwierven, zich reeds zoo binnen als buiten de nieuw ingelijfde landstreken een aanzienlijken aanhang had weten te verschaffen, en dat inzonderheid de ten Oosten van het Toba-meer gelegen onafhankelijke landschappen Oeloean en Si Gaoel hem met geld en manschappen steunden. De vrees voor Singa Maharadja verkreeg bij de onder ons gezag gestelde bevolking meer en meer de overhand boven het vertrouwen op de macht van het gouvernement. Dat priesterhoofd, dat zelfs eene premie van 300 Spaansche matten op het hoofd van den contrôleur van Toba stelde, beschouwde onze nadering aan het Tobameer, en meer bijzonder de vestiging der Christen-zendelingen, als een gevaar voor zijn geestelijk gezag, en scheen nu eene uiterste poging te willen wagen tot onze verdrijving.

Nadat hij gelden voor den oorlog had ingezameld bij de onafhankelijke Batta's, tusschen het Tobameer en Assahan wonende, kwam hij omstreeks de helft der maand Juni te Bakara, waar hij vóór 1878 zijne woonplaats had gehad. Vergezeld van een duizendtal gewapende Batta's (het bericht omtrent Atjehsche hulp bleek uit de lucht gegrepen), begon hij, van Bakara uit, zijne gewelddadigheden tegen de zendingstations en de Christen-kampongs op ons gebied. In de meeste landschappen, waar hij doortrok, door hoofden en bevolking min of meer gesteund, verjoeg hij de zendelingen, die naar Sipoholon en Baligé wisten te ontkomen; vernielde hunne nederzettingen te Lintoeng ni Hoeta, Paranginan en Moeara, en bedreigde die te Loeboe Siregar en Bahal Batoe. De verwoesting van deze laatste stations werd echter voorkomen, doordien tijdig een klein detachement van het inmiddels uit Padang aangevulde garnizoen van Sipoholon te Bahal Batoe had post gevat. De omstandigheid, dat Singa Maharadja tot hiertoe in zijne agressieve optreding niet was gestuit, vermeerderde zijn aanzien in de oogen der Batta's niet weinig, en de hoofden en bevolking van het nog onafhankelijk deel van Lagoe Boti, die zich tot dusver vriendschappelijk tegenover den contrôleur hadden aangesteld, vermoordden zijnen schrijver op den pasar en verwondden een zijner politieoppassers. Ook elders nam Singa Maharadja's aanhang sterk toe. Den 29n Juni verscheen hij met eenige duizenden gewapende aanhangers bij Baligé en Si Menangking (Lagoe Boti), klaarklijkelijk met het doel, den volgenden dag tot den aanval over te gaan.

Maar hier werd hem een gevoelige slag toegebracht. De contrôleur van Toba, die vernomen had dat hij met een 400-tal der zijnen den nacht doorbracht in de op een uur afstand van Baligé gelegen kampong Loembang Gorat, rukte in den vroegen ochtend van den 30n Juni met een detachement van 20 soldaten derwaarts; hij lokte Singa Maharadja met diens macht in het open veld, en opende daarna een vuurgevecht, waarbij aan onze zijde geen nadeel geleden, maar de vijand met een verlies van 8 dooden en gewonden op de vlucht gedreven werd. Singa Maharadja zelf, hoewel gewond, ontkwam te paard; vier der zijnen vielen als gevangenen in onze handen. Hiermede was voor het oogenblik de invloed van het priesterhoofd geschokt; zijne benden verliepen, maar een krachtig optreden van onze zijde was daardoor niet minder noodig geworden; zoowel om in het onafhankelijk gebied het ontzag voor onze macht te herstellen, als om aan de onder ons bestuur of onder onze souvereiniteit staande

landschappen, voor zoover deze Singa Maharadja hadden gesteund, te doen gevoelen dat schending van den eenmaal afgelegden eed van getrouwheid en onderwerping niet straffeloos werd geduld.

Wat het onafhankelijk gebied betrof, scheen het voldoende, met de kampongs van Lagoe Boti en van het aangrenzende landschap Si Goempar af te rekenen, die zich hadden schuldig gemaakt aan den moord op den schrijver des contrôleurs en aan het dooden van eenige weggeloopen dwangarbeiders. Van die kampongs werd geeischt de uitlevering der moordenaars, of, volgens landsgebruik, de betaling van geldboete. Om aan dien eisch klem bij te zetten, kon de resident van Tapanoeli, die zich inmiddels naar Toba begeven had, over eene voldoende militaire macht beschikken; immers, onder den indruk der moeielijke omstandigheden waarin de contrôleur van Toba zich in de tweede helft van Juni bevonden had, was den 1^{n} Juli van Padang eene expeditionnaire colonne gezonden, bestaande uit 7 officieren, 150 man infanterie, eene sectie mortieren met bediening, eenig hospitaal-personeel en 350 dwangarbeiders.

Deze machtsontwikkeling had echter op de hoofden van onafhankelijk Lagoe Boti, waarheen het eerst werd opgerukt, niet de uitwerking welke men daarvan verwacht had; zij hadden zich op een duchtigen tegenweer voorbereid en weigerden de voldoening aan den bovenvermelden eisch. Toen de hun gestelde termijn van 5 dagen verstreken was, rukte den 29^{n} Juli, onder aanvoering van den kapitein L. H. M. Genet, eene colonne uit, bestaande uit 2 compagnieën infanterie, eene sectie artillerie met 2 mortieren van 12 c. M., benevens eenig genie- en hospitaal-personeel en de noodige dwangarbeiders.

De vijand bood een hardnekkigen tegenstand in zijne zeer versterkte kampongs; de benteng te Saon Angin moest met stormladders beklommen worden, doch na een strijd van 7 uren, waarbij 7 kampongs veroverd en verbrand werden, was alle tegenstand gebroken. Aan onze zijde sneuvelden 2 Europeesche soldaten, en werden 5 Europeesche, 7 inlandsche soldaten benevens een dwangarbeider gewond; de vijand verloor 15 dooden en een groot aantal gewonden.

Het verlies der onneembaar geachte kampong, tengevolge van den krachtigen aanval der troepen, verspreidde veel schrik en ontsteltenis. De boeten, thans op het dubbel bedrag gesteld (n.l. op 2000 Spaansche matten voor de kampongs waar de moordenaars thuis behoorden en op een gelijk bedrag voor de eigenaren van den pasar waar de moord op den schrijver des contrôleurs had plaats gehad) werden betaald;

slechts een hoofd bleef in gebreke en vluchtte, waarop zijne kampong aan de vlammen werd prijs gegeven. Ook de hoofden van Si Goempar voldeden nu de van hen geëischte boete van 500 Spaansche matten, en verzochten tot den eed van onderwerping aan het gouvernement te worden toegelaten.

Hiermede waren de onafhankelijke landschappen tot rede gebracht; thans besloot de resident, ook van de aan onze souvereiniteit onderworpene, waar Singa Maharadja steun had gevonden, geldboeten te vorderen, en tevens vergoeding voor de aan de zendelingen en sommige Christen-kampongs berokkende schade.

In de meeste dier landschappen werd aan den doortocht onzer troepen — thans onder aanvoering van den kapitein van den generalen staf F. J. Haver Droeze [1]) — geen moeielijkheid in den weg gelegd, en de opgelegde boeten werden zonder tegenstreven betaald: Lintoeng ni Hoeta 2602 Spaansche matten, w. o. 2252 als schadevergoeding aan de zendelingen, Naga Sariboe, Paranginan en Moeara te zamen 1565 Spaansche matten. Lintoeng ni Hoeta, Paranginan en Moeara namen tevens de verplichting op zich, om de verbrande woningen en schoolgebouwen der zendelingen en de vernielde Christen-kampongs weder op te bouwen. In Bakara evenwel was een deel der hoofden onwillig om aan onze eischen te voldoen; de troepen vonden hier een 13-tal kampongs door de bevolking verlaten. Deze kampongs werden den 12n en 13n Augustus verbrand. De hoofden der overige kampongs van Bakara boden geen weerstand, en betaalden gezamenlijk 504 Spaansche matten.

Aan de kampong Pardedé, nabij Baligé, waar een boodschapper van den contrôleur was vermoord, werd eene boete van 100; aan Loembang Gorat, waar Singa Maharadja den 29n Juni nachtverblijf had gehouden, eene van 20 Spaansche matten opgelegd; de betaling daarvan werd zonder moeite verkregen.

Was aldus het ontzag voor het gouvernement in de westelijke landschappen geheel hersteld, zoodat de expeditionnaire macht naar Baligé of Lagoe Boti kon terugkeeren, — ten Oosten van het onafhankelijk, den 29n Juli getuchtigde Lagoe Boti bleek de toestand nog niet geheel bevredigend Uit de onafhankelijke landschappen Si Torang, Si Antar, Si Lain en Persambilan werden n. l. vijandelijkheden gepleegd tegen een 4-tal kampongs van Lagoe Boti, welke

---

1) De kapitein L. H. M. Genet werd door ziekte genoodzaakt het oorlogsterrein te verlaten.

onze zijde hadden gekozen. In Si Torang bevonden zich de moordenaars van den schrijver des contrôleurs, benevens een broeder en eenige voorvechters van Singa Maharadja, die allen ijverig in de weer waren om bevolking en hoofden tegen het gouvernement op te hitsen, en door eenige lieden in dit landschap werd in den nacht onze verschansing te Lagoe Boti bekropen en een der schildwachten vrij ernstig verwond.

Ten einde hier aan het verzet een einde te maken, vertrok de de resident den 27^{n} Augustus met de colonne naar Si Torang. De vijand wachtte de troepen, reeds buiten zijn grondgebied, op in een heuvelachtig terrein van de landstreek Si Lain. Hoezeer voortdurend teruggedreven, hervatte hij herhaaldelijk het vuurgevecht, doch na aldus, gedurende drie uren, eenige dooden en gewonden te hebben bekomen, sloeg hij op de vlucht. Terwijl onze troepen, die geen verliezen hadden geleden, nog denzelfden dag zonder veel moeite eenige kampongs bezetten die geen van alle versterkt en meestal verlaten bleken, kwamen al spoedig verscheidene hoofden, ook uit de westelijk aangrenzende landschappen Si Antar en Persambilan, hunne onderwerping aanbieden. Met de onderhandelingen hierover en over het bedrag der door de schuldigen te betalen boeten gingen de vier volgende dagen voorbij, terwijl intusschen de kampongs, die de boete betaald hadden, door de onzen werden ontruimd. Gedurende de eerste dagen van September werden nog eenige kampongs ten Oosten van Si Torang bezocht: twee, die gewillig de boete betaalden en twee anderen, waarvan de hoofden als gijzelaars konden worden gevat, werden ongemoeid gelaten, doch de drie overigen, waar verzet geboden werd of de voldoening der boete achterwege bleef, werden in brand gestoken. De gezamenlijke hoofden van Si Torang, Si Antar, Persambilan en Si Lain betaalden in totaal, in geld of geldswaarde (kostbaarheden, karbouwen of paarden) eene boete van 3638 rijksdaalders. Zij werden voor het meerendeel op hun verzoek toegelaten tot den eed van onderwerping, waarbij zij beloofden niet meer tegen het Gouvernement samen te spannen, noch ook dergelijke samenspanning van anderen binnen hun gebied te dulden; geen menschenvleesch te eten en, desverlangd, later de slavernij tegen vergoeding af te schaffen.

De verderaf gelegen onafhankelijke landschappen Oeloean en Si Gaoel, vanwaar Singa Mangaradja in den aanvang zijne meeste strijdkrachten verzameld had, onthielden zich, na diens verdrijving uit het gouvernementsgebied en vooral na het succes onzer wapenen, zorg-

vuldig van elke uiting van vijandelijke gezindheid. De voorspellingen van Singa Maharadja, dat het Gouvernement wegens de moeielijkheden in Atjeh niet bij machte zou worden gevonden om zich in Toba staande te houden, waren zoo schitterend mogelijk gelogenstraft. Het werd dus niet noodzakelijk geacht, dieper in Toba door te dringen; de taak der expeditionnaire colonne kon als geëindigd worden beschouwd, en nadat de resident reeds den 6n September naar Siboga was teruggekeerd, volgden de troepen tegen het einde dier maand, voor zoover zij niet werden aangehouden voor de blijvende bezetting te Lagoe Boti (Si Menangking) en voor twee tijdelijke posten (van 35 en 15 man) te Baligé en te Bahal Batoe, welke laatste bestemd waren om, zoo noodig, kleine strooptochten van rondzwervende wraakzuchtigen tegen te gaan.

In September 1883 werd de onderafdeeling Toba door den gouverneur van Sumatra's Westkust bezocht, opdat deze zich persoonlijk zou kunnen vergewissen van hetgeen voorloopig noodig zou zijn voor de duurzame vestiging van ons gezag. Hij vond de bevolking schier overal bezig met den aanleg der hoogst noodige wegen, waaronder een, 30 palen lang en 6 à 10 M. breed, van Lagoe Boti naar Taroetoeng.

Verschillende hoofden, die onlangs of reeds vroeger ons gezag hadden erkend, verzochten onder geregeld bestuur te worden gesteld; hun werd geantwoord dat zij, na overleg met de afwezige hoofden, op hun verlangen konden terugkomen bij den contrôleur die hun gebied bezoeken zou.

In eene te Baligé en later te Taroetoeng met de voornaamste Tobasche en Silindongsche hoofden gehouden algemeene vergadering, welke ook door vertegenwoordigers van vele nog niet onder geregeld bestuur staande landschappen werd bijgewoond, maakte de gouverneur het doel en de gevolgen der militaire expeditie duidelijk en wees hij de gedragslijn aan, die de hoofden te volgen hadden tegenover Singa Mangaradja en diens aanhang, wanneer deze zich weder op het gouvernementsgebied mochten vertoonen. Aan de Silindongsche hoofden werd inzonderheid opgedragen, het mogelijke te doen om eenige met namen bekende aanhangers van Singa Mangaradja in handen te krijgen, die zich in Juli en Augustus drie malen aan nachtelijke brandstichting hadden schuldig gemaakt. Te Sipoholon was n.l. op die wijze eerst de kerk der zendelingen moedwillig vernield, en eenige weken later de uit tijdelijke materialen opgerichte versterking; te Taroetoeng was hetzelfde geschied met

de rapatzaal en de tijdelijke gevangenis. Op de opvatting van ieder der brandstichters werd eene premie van 40 Spaansche matten gesteld.

Na het vertrek van den gouverneur bleef voorloopig alles rustig, zoodat in Maart 1884 kon worden overgegaan tot de intrekking der tijdelijke posten te Baligé en Bahal Batoe. Allerwege waren, naar de contrôleur meldde, rust en vertrouwen wedergekeerd; zelfs in de getuchtigde landschappen, zooals Bakara, Si Torang, Persambilan enz. riep men thans voor de oplossing van onderlinge geschillen zijne tusschenkomst in. Van Singa Mangaradja werd vernomen dat hij zich ten Westen van het Tobameer ophield en weinig invloed meer bezat.

Intusschen deden zich, in 1884, moeielijkheden van anderen aard voor. De hoofden van het (op 2 uren gaans van Baligé gelegen) landschap Tangga Batoe, teleurgesteld dat zij hunne vroegere veerooverijen niet meer ongestraft konden voortzetten, weigerden halsstarrig, naar Baligé op te komen om zich wegens een nieuw dergelijk misdrijf voor de rapat te verantwoorden. Vertrouwende op de veronderstelde onneembaarheid van hunne ook door de natuur versterkte nederzetting, verklaarden zij, niet langer aan de bevelen van het bestuur te willen gehoorzamen; en vergeefsch waren de pogingen, eerst door den resident, daarna door den gouverneur persoonlijk aangewend om hen tot andere gedachten te brengen. Integendeel, de hoofden toonden zich hoe langer hoe onhandelbaarder, en verklaarden ronduit den strijd te willen aanvaarden, en zich te zullen wreken op al wie de partij van het gouvernement koos.

Het werd nu onvermijdelijk, door kracht van wapenen ons gezag in Tangga Batoe te doen gelden. Behalve het garnizoen van Lagoe Boti en een detachement van 1 officier en 50 man (van het garnizoen te Padang Sidempoean) dat den gouverneur op zijne reis vergezeld had, werd daartoe nog te Padang eene colonne van 150 man infanterie, eene sectie artillerie, eenig hospitaalpersoneel en 50 dwangarbeiders aangewezen.

Deze troepenmacht was, onder aanvoering van kapitein Haver Droeze, den 5n December 1884 nabij Tangga Batoe vereenigd. Het plan, om de versterkte stelling aldaar in te sluiten, werd door de aanhoudende zware regens in de uitvoering vertraagd en daardoor verijdeld. De vijand, aldus van onze bedoelingen onderricht, begon vrouwen en kinderen en alle draagbare goederen uit de bedreigde

stelling en de nabijgelegen dorpen in veiligheid te brengen. Intusschen werden, den 5n, 6n en 7n, verschillende dezer dorpen bezet; nu en dan had een vuurgevecht plaats, waarbij een inlandsch soldaat doodelijk getroffen werd. Toen eindelijk, in den namiddag van den 7n December, tot de bestorming werd overgegaan, werd de vijandelijke stelling verlaten bevonden. Pogingen om de ontvluchte opstandelingen na te zetten, werden niet raadzaam geacht: de hoofden hadden zich buiten het gouvernementsgebied begeven en hunne onderhoorigen waren in bosschen of ravijnen verscholen. Men bepaalde zich alzoo tot de slechting der vijandelijke verdedigingswerken.

Na eene excursie van een gedeelte der colonne naar het naburige landschap Lintoeng ni Hoeta, waar de bevolking rustig en goedgezind, maar een harer hoofden in verzet was en voortdurend kleine vijandelijkheden bedreef — waarvoor deze nu gestraft werd met de vernieling zijner woning en die van zijn zoon en medeplichtige, en met zijne vervanging door een ander hoofd, — keerden de expeditionnaire troepen den 20n December naar Siboga terug, met uitzondering van een detachement van 1 officier en 50 man dat, boven de gewone bezetting, voorloopig in Toba (te Lagoe Boti en Loeboe Siregar) achterbleef ten einde, in geval de hoofden van Tangga Batoe zich weder mochten vertoonen, onmiddellijk handelend tegen hen te kunnen optreden.

In eene te Baligé belegde vergadering met de Tobasche hoofden verklaarde de resident, dat de weerspannige hoofden slechts op ons gebied zouden mogen terugkeeren wanneer zij zich onvoorwaardelijk aan het bestuur onderwierpen; de overige uitgewekenen zouden bij terugkeer ongemoeid gelaten worden, mits zij zich stelden onder hoofden die bij ons bekend waren en deze voor hun rustig gedrag instonden. Nader bepaalde de gouverneur, dat die uitgewekenen, als boetedoening voor het gebeurde, naar Battasche begrippen, naar mate van hunne gegoedheid bij terugkomst eene boete van 1 tot 10 Sp. matten per ripé (familie) zouden hebben te betalen.

Van lieverlede keerde de bevolking van Tangga Batoe nu terug. Aanvankelijk hielden de meeste uitgewekenen zich in Si Gaoel, buiten ons bestuursgebied, op; en kleine aanrandingen en nachtelijke beschietingen, die nu en dan op gouvernementspersoneel en op onze nederzettingen in Toba plaats hadden, deden denken aan wraakoefeningen door rondzwervende drijvers van het verzet. Eene poging van deze laatsten om zich weder te Tangga Batoe te nestelen, werd

in het laatst van Februari 1885 door de bloote verschijning van eene uit Lagoe Boti afgezonden patrouille verijdeld.

Korten tijd daarna kwamen echter de weerspannige hoofden in volledige onderwerping. Zij vroegen vergiffenis en bewezen aan ons bestuur „de grootste hulde die volgens de Battasche adat van hen kon gevergd worden.”

De rust in Toba was daarmede, in April 1885, voor geruimen tijd hersteld. Eerst in Juli 1887 werd zij weder verstoord door de vernieuwde optreding van Singa Mangaradja en zijne aanhangers.

Aanvankelijk waren het Parloepoeh, een broeder van den Battaschen „priesterkoning,” en Sarboet, een in 1884 wegens brandstichting veroordeeld en sedert ontvlucht kamponghoofd, die onrust stookten op het gouvernementsgebied; zij zochten de bevolking van ons afvallig te maken, maar hadden het vooral op de zendingsposten gemunt. Met de plaatselijk beschikbare troepen werd aanvankelijk gedaan wat mogelijk was om de rust te handhaven: de gemeenschap tusschen Taroetoeng en Lagoe Boti werd door patrouilles opengehouden, en de langs dien weg gelegen zendingspost te Loeboe Siregar werd door een militair detachement bezet. Een en ander belette echter niet dat den 29n Juli de in Silindong, niet ver van Taroetoeng, gelegen kampong Pager Batoe, welks Christenhoofd geweigerd had eene hem door Parloepoeh opgelegde boete te voldoen, door deze en zijne aanhangers aangevallen en bezet werd; en dat, in den nacht van 30 op 31 Juli, op slechts 2 palen afstands van Taroetoeng, de woning van den naar die hoofdplaats gevluchten zendelingleeraar van Sipoholon door kwaadgezinden werd in de asch gelegd, zonder dat de bewoners iets hadden durven uitrichten om de bende te weerstaan.

Deze gebeurtenis bracht grooten schrik onder de bevolking, zoowel als onder de Christen-zendelingen in de vallei van Silindong. Zelfs in het verwijdende Sigompoelan, ten zuiden van Taroetoeng, achtten de zendelingen zich niet meer veilig. Daarbij kwam het bericht, dat hoofden en bevolking van het onder ons gezag staande Tobasch landschap Boetar en verscheidene lieden uit de onafhankelijke Battalanden, rechtstreeks of middellijk, Parloepoeh en Sarboet steunden.

Daar een aanval op Taroetoeng (naar welke plaats de militaire post in Silindong na het afbranden wan de verschansing te Sipoholon was overgebracht) niet onwaarschijnlijk geacht werd, werd besloten de te Loeboe Siregar vandaar gedetacheerde militairen terug te

roepen en hen te doen vervangen door een detachement van de bezetting van Lagoe Boti. Maar voordat nog laatst bedoelde militairen waren aangekomen, maakte de vijand van de tijdelijke ontblooting van Loeboe Siregar gebruik om, den 31n Juli, de zendelingswoning aldaar, zoomede het verlaten zendingsstation te Bahal Batoe, door brandstichting te vernielen. Tegelijkertijd werd de brievenpost van Toba naar Silindong geplunderd.

Na aankomst te Taroetoeng, op 31 Juli en 3 Augustus, van 75 man troepenversterking uit Padang Sidempoean en Padang, kon aan de bedreigde zendingsposten, welke weder door de tijdelijk naar Taroetoeng uitgeweken zendelingen betrokken werden, militaire steun worden verleend. De benden trokken af, en daarmede was voor het oogenblik de rust binnen ons gebied hersteld.

Maar niet voor langen tijd: weldra vernam men dat Singa Maharadja het plan had, zelf handelend op te treden. Twee hoofden van Bakara boden hunne bemiddeling aan om te trachten hem van zijn voornemen af te brengen, doch toen het bleek dat hierop geen kans bestond, besloten de hoofden van dat landschap, Singa Maharadja en zijne aanhangers te weren, en vernielden zij de in hun gebied gelegen kampong van Parloepoeh. Sedert bleef Bakara op onze hand.

En het duurde slechts kort, of de benden van Sarboet en Parloepoeh deden weder van zich hooren. Den 18n Augustus kwam het in Boetar, dus op ons gebied, tot een treffen met Sarboet en de zijnen, die juist bezig waren het kerkgebouw aldaar in brand te steken, doch met een verlies van 3 dooden en eenige gewonden verplicht werden af te trekken. In het laatst van September veroverden de opstandelingen het buiten ons gebied gelegen, doch met ons bevriend landschap Si Leang, en voerden zij den radja en diens zoon gevankelijk mede.

Aan hunne euveldaden kon eerst paal en perk worden gesteld toen, in den loop der maand October, de troepenmacht belangrijk versterkt werd. Den 31n dier maand rukte eene colonne, waartoe ook eenige bergartillerie behoorde, onder bevel van den kapitein der infanterie A. J. Visser van Taroetoeng over Boetar in westelijke richting op naar het onafhankelijk gebied.

De adsistent-resident van Siboga, belast met het politieke deel van dezen tocht, die met de contrôleurs van Toba en Silindong en verschillende hoofden van het gouvernementsgebied de colonne vergezelde, had vooraf aan de hoofden der onafhankelijke landschappen Hoeta Paoeng, Parsingoeran, Delok Sanggoel, Si Manoelang enz.

bericht dat hunne kampongs zouden worden getuchtigd wanneer zij niet, door de uitlevering der brandstichters en door de betaling van eene nader vast te stellen boete, toonden tot inkeer gekomen te zijn.

De expeditie, die volgens den uitdrukkelijken last der regeering tot geene nieuwe gezagsuitbreiding mocht aanleiding geven, had een spoedigen en gunstigen afloop. De troepen hadden dikwijls veel vermoeienis en ontbering te doorstaan, doch eigenlijke wapenfeiten vielen niet voor. Ofschoon de kampongs in geduchten staat van tegenweer waren gebracht, vonden de troepen die òf verlaten, òf de hoofden onmiddellijk geneigd om vergiffenis te vragen en de hun op te leggen boete te betalen. Het bedrag dier boeten, door den adsistent-resident bepaald in evenredigheid tot de grootte en het aantal der huizen in elk dorp, beliep 1646 Spaansche matten; bij gebrek aan ander tuchtigingsmiddel moesten niet minder dan een 50-tal verlaten dorpen, meerendeels van 4 tot 8 huizen elk, worden verbrand.

Bij den terugmarsch der colonne werd ook aan eenige dorpen van Boetar, binnen ons gebied, boete opgelegd tot straf voor hunne deelneming aan de onlusten.

Met dezen tocht kon het doel voldoende bereikt worden geacht. Wel had men het oorspronkelijk plan niet geheel kunnen volvoeren, daar aan een marsch naar Lintoeng, ten Westen van het Toba-meer, waar Singa Mangaradja zich ophield, te groote bezwaren verbonden bleken; maar ook hier, waar men zich reeds volgens berichten op de vlucht had voorbereid, zou vermoedelijk niets anders kunnen uitgericht zijn dan het verbranden van eenige kampongs, en ook zonder dit kon men wel aannemen dat het ontzag voor onze macht bij de onrustige naburen belangrijk versterkt was geworden.

Ter bedwinging van mogelijk verder verzet bleven voorloopig, in Silindong en Toba, boven de gewone garnizoenen, 150 man infanterie en eenige bergartillerie achter; de overige expeditionnaire troepen keerden in het laatst van November 1887 naar Padang en Padang Sidempoean terug. In het gouvernementsgrondgebied werd de rust ook daarna niet verstoord, zoodat in October 1888 het garnizoen te Lagoe Boti tot zijne normale sterkte kon worden teruggebracht en alleen de tijdelijke vermeerdering van het garnizoen te Taroetoeng nog voor een gedeelte gehandhaafd bleef.

Inmiddels was sedert geruimen tijd eene uitbreiding van het rechtstreeks bestuurd gebied in overweging, welke na verkregen

machtiging des Konings in Januari 1888 (*Stbl.* n°. 25) haar bij kreeg. Ook die uitbreiding geschiedde weder »in overeenstemming met de wenschen der hoofden en bevolking»; zij had hoofdzakelijk afronding van ons gebied ten doel, en leidde dus eer tot vergemakkelijking dan tot verzwaring van de taak des bestuurs.

Zoo werden bij deze gelegenheid onder bestuur gebracht:

1° aan de Westzijde der onderafdeeling Toba, de landschappen Naga Sariboe en Paranginan (16 en 35 kampongs), beide reeds geheel tusschen gouvernementsgebied ingesloten, zoomede een viertal kleine landschappen ten N. en N. W. van Paranginan, te zamen 18 kampongs, welke zich beschouwden als te behooren bij het in 1883 ingelijfde landschap Hoeta Gindjang:

2° aan de Oostzijde, de streek, zich van het gouvernementsgebied uitstrekkende tot aan het Oostelijk gebergte waarvan de Dolok Paoeng de top is. Die streek omvat, van het Z. af gerekend, het landschap Si Andjoer (30 kampongs), de landschappen Tamboenan Loemban Gaoel en Tamboenan Baroeara (resp. 23 en 19 kampongs), te zamen, met het in 1883 ingelijfde Tamboenan Loemban Pea het gebied van Tamboenan vormende, en verder alle tot het gebied van Lagoe Boti gerekende landschappen, voor zoover deze geheel of gedeeltelijk binnen de Aik Si Mare Mare — de in 1883 aangegeven grens voor ons bestuursgebied — gelegen waren. Deze landschappen telden te zamen 117 kampongs.

In het geheel werd aldus de onderafdeeling Toba westelijk vergroot met 69 kampongs en cc. 4100 zielen, oostelijk met 189 kampongs en cc. 8900 zielen. (¹)

De inlijving werd, den 26ⁿ Maart 1888, door den resident van Tapanoeli plechtig te Lagoe Boti afgekondigd, onder blijkbare instemming van de hoofden, die uit al de betrokken landschappen voor deze gelegenheid waren opgekomen.

Met betrekking tot de organisatie van het inlandsch bestuur in de onder ouze souvereiniteit gebrachte Battasche landschappen waren in 1886 reeds eenige regelingen noodig geworden tengevolge van de neiging van de hoofden der talrijke, meestal kleine kampongs om

(¹) Bij dezelfde beschikking werd de onderafdeeling Sipirok vergroot met de landschappen Silantom en Si Mengoemban; deze maatregel was feitelijk eene wettiging van een reeds bestaanden toestand. Silantom telde 3 kampongs met 120, Si Mengoemban 23 kampongs met 1360 inwoners. In beide landschappen toonden zich de hoofden met de door het Gouvernement genomen beslissing zeer ingenomen.

zich los te maken van het centraal gezag dat van ouds gevestigd was bij de hoofden der *hoendoelans* (groepen van kampongs), waarin de *marga's* (stammen) verdeeld waren. Daar voor de vorming van districten (*koeria's*) de verhoudingen en toestanden in Silindong en Toba nog niet rijp bleken, zoowel wegens de in alles op den voorgrond tredende stamverwantschap onder de Batta's en het verspreid wonen van de leden van denzelfden stam, als omdat onder de bevolking geen elementen waren te vinden voor eene behoorlijke vervulling der functiën van koeriahoofd, werd eene organisatie van het inlandsch bestuur in de onderafdeelingen Silindong en Toba tot stand gebracht op den grondslag van het *hoendoelan*-stelsel. De gouverneur verdeelde in genoemd jaar (1886) de onderafdeeling Silindong, toen 773 kampongs omvattende, in 54, de onderafdeeling Toba, destijds 589 kampongs tellende, in 35 hoendoelans. In elk dezer groepen werd, na overleg met al de daartoe behoorende kampongs, door den gouverneur een „eerste hoofd" erkend; in die hoendoelans, waar het gezag reeds te veel verdeeld bleek om ten aanzien van den candidaat eenstemmigheid te verkrijgen, werden tevens een of meer *wakils* (plaatsvervangers) benoemd, welke titularissen echter zouden vervallen zoodra, met den steun van het bestuur, het gezag der „eerste hoofden" voldoende gevestigd zou zijn. Aan het niet-erfelijk en niet-bezoldigd ambt van „eerste hoofd" werd voor den titularis het recht verbonden om voor zijne woning, als distinctief, de Nederlandsche vlag te plaatsen. De *wakils* zouden door den resident worden aangesteld. Aangaande de positie der kamponghoofden werd bepaald, dat zij zitting zouden hebben in den rapat der hoendoelan en dat geen hunner onderhoorigen mocht worden gestraft dan na overleg met hen.

Deze regelingen werden bij besluit van 24 Juli 1887 n° 5 door de Indische Regeering goedgekeurd. Later werd, bij het boven reeds genoemde *Stbl.* 1888 n° 25, nog bepaald dat de voor eventueele bezoldiging van hoofden in Silindong bij *Stbl.* 1879 n° 22 toegestane, maar tot dusver ongebruikt gebleven som van *f* 5400.— 's jaars voortaan zou kunnen worden gebruikt tot het verleenen van kleine geldelijke tegemoetkomingen aan de hoofden der hoendoelans of aan andere, van gouvernementswege aangestelde of erkende Battasche hoofden die door ijver en plichtsbetrachting het meest uitmuntten.

Na de bovenvermelde expeditie van 1887 bleef het — gelijk wij

reeds met een enkel woord mededeelden — in Silindong en Toba vrij rustig. Slechts enkele malen stonden onze onderdanen weder bloot aan invallen van hunne naburen buiten ons gebied, waartegen men voorshands geen verdere maatregelen noodig achtte dan het verbod aan de schuldige kampongs om dit gebied te betreden. De contrôleur, die in den loop van het jaar 1888 de beschikking had gekregen over een te Baligé gestationneerd gewapend vaartuig, maakte, vergezeld van een klein escorte militairen, in het begin van 1889 een tocht op het Tobameer, o. a. naar kampongs die zich aan roof van gouvernementsonderdanen hadden schuldig gemaakt. Bij die gelegenheid werden nergens vijandelijkheden ondervonden; integendeel werd de contrôleur overal goed ontvangen en gaf men hem de geroofde menschen terug.

Doch weinige maanden later deed Singa Mangaradja weder van zich hooren. De benden huurlingen, door hem op de been gebracht om voor hem schatting te heffen, naderden steeds dichter de grenzen van ons gebied aan de westzijde, en deden eindelijk, in Augustus 1889, een inval in het ons onderhoorig landschap Boetar. Een aan de garnizoenen van Lagoe Boti en Taroetoeng ontleend detachement, dat reeds sedert eenige weken ter observatie had post gevat te Lintoeng ni Hoeta (Si Hombing) op de hoogvlakte van Toba, ter Z.-W. van het meer, rukte aanstonds tegen den vijand op en verdreef hem niet zonder moeite uit de door hem bezette en versterkte kampong Loeboe Tala, met achterlating van een doode, terwijl aan onze zijde een inlandsch soldaat sneuvelde. Twee andere door de vijandelijke benden bezette kampongs bleken met de beschikbare middelen onneembaar, maar door goed georganiseerde patrouilletochten kon men hen voorloopig in bedwang houden. Ten einde met meer kracht te kunnen handelen, werd nu uit Padang eene compagnie infanterie onder bevel van kapitein F. C. A. J. Schnelle, benevens eenig artillerie-, hospitaal- en administratief personeel (in 't geheel 6 officieren en 197 onderofficieren en minderen) met ruim 200 dwangarbeiders gezonden. Die macht, eenige dagen later nog gevolgd door een detachement genietroepen, had zich den 25[n] Augustus te Lintoeng ni Hoeta verzameld en begaf zich den volgenden ochtend in westelijke richting op marsch, vergezeld door de contrôleurs van Toba en Silindong, waarvan de eerste door den gouverneur, die inmiddels ook te Lintoeng ni Hoeta was aangekomen, met de politieke leiding van den tocht belast werd.

Van 26 Augustus tot 5 September bewoog de colonne zich in de

landschappen Dolok Sangoel, Said ni Hoeta, Si Manoelang, Aik na Oeli, Si Pitoe Hoeta, Hoeta Paoeng, Polloeng en Parsingoeran, die, voor zooveel zij de vijandelijke benden hadden gesteund, naar Battasch gebruik werden beboet, onder bedreiging van bij wanbetaling te worden getuchtigd; welke bedreiging ter aanzien van eenige kampongs in de genoemde landschappen moest worden uitgevoerd. Bij het verlaten van Si Manoelang werd de achterhoede der colonne aangevallen, waarbij een Eur. korporaal licht gewond werd en de vijand 4 karbouwen buit maakte. Ook bij den opmarsch door Parsingoeran werd de colonne beschoten; zij leed hier geen verlies, terwijl de vijand 2 gewonden bekwam,

De colonne die nu naar het in 1887 niet bereikte Lintoeng, de versterkte verblijfplaats van Singa Mangaradja, wilde oprukken, was, door de in laatste dagen gevallen regens die den kortsten weg onbruikbaar hadden gemaakt, verplicht een grooten omweg te maken over Saboelan aan het Toba-meer en verder langs Tamba en Si Hontang.

De houding van Singa Mangaradja, die boodschappers tot ons zond, deed denken dat hij zich bij de nadering der troepen onderwerpen zou; doch een hem overgebracht schriftelijk antwoord, waarin, onder toezegging dat hij zijne vrijheid behouden zou, als eisch werd gesteld dat hij te Lintoeng ni Hoeta aan den gewestelijken Gouverneur zijne onderwerping zoude komen aanbiedan, in welk geval zijne schuilplaats zou worden gespaard, deed hij ongeopend terugbrengen.

De colonne bereikte Tamba den 11ⁿ September, hield hier twee dagen rust en zette toen haar tocht voort tot Si Hontang, waar ernstige tegenstand werd ondervonden. De onzen werden beschoten uit eenige kampongs van het schiereiland Samosir en, bij het passeeren van een smal voetpad langs het gebergte, zoo door geweervuur als door afrollende groote steenen bemoeilijkt; doch ten slotte moest de vijand, met een verlies van 15 dooden en gewonden, voor onze macht wijken.

Thans scheen 's vijands weerstand gebroken te zijn: zonder groote bezwaren bereikte de colonne den 17ⁿ September de kampong Lintoeng, die, omstreeks 6500 voet hoog gelegen en slechts over een 3 paal langen knuppelweg te naderen was. De vijand had de omliggende heuvels bezet en was blijkbaar voorzien van verdragende geweren, maar door ons granaatvuur was hij weldra uit zijne stelling verdreven. Lintoeng werd genomen en verwoest. Singa Mangaradja, die tijdig de vlucht genomen had en den oorlog aan zijne huurlingen (meest gelukzoekers van Atjeh's Westkust) overliet, kon bezwaar-

lijk verder worden vervolgd; het reeds verkregen succes — het verjagen van den z. g. priestervorst uit zijne schuilplaats — werd ook voldoende geacht, en den 18^n werd de terugmarsch aanvaard.

Den 21^n werd door de colonne een tocht gemaakt naar het landschap Pangeroean, op het schiereiland Samosir, om daar de boete te innen welke aan de bewoners was opgelegd wegens den steun, door hen tijdens den opmarsch aan den vijand verleend. De boete werd zonder tegenstand betaald.

Van Samosir werden de troepen daarna met prauwen naar Moeara, op den zuidelijken oever van het Tobameer, overgebracht. Zij zetten over Lintoeng ni Hoeta en Boetar den marsch naar Taroetoeng voort, welke post den 27^n September bereikt werd. Hier werd de colonne ontbonden.

Van de expeditionnaire troepen bleven echter 1 officier en 75 mindere militairen achter, tot voorloopige versterking der garnizoenen te Lagoe Boti (met 25) en Taroetoeng (met 50 man). De in Augustus opgerichte tijdelijke post te Lintoeng ni Hoeta werd ingetrokken; daarentegen werd Boetar voorloopig bezet, tot 10 December 1889, toen de algemeene toestand de bestendiging van den maatregel niet langer noodig deed achten.

De groote uitbreiding, welke ons bestuur in Silindong en Toba van lieverlede had ondergaan, deed de noodzakelijkheid gevoelen hier de bestuursorganisatie te wijzigen: bij *Ind. Stbl.* van 1890, N° 81, werden de beide onderafdeelingen tot eene afdeeling „Toba en Silindong" vereenigd, onder een te Taroetoeng geplaatsten adsistent-resident. Deze ambtenaar werd tevens belast met het rechtstreeksch gezag in de onderafdeeling Silindong, zoodat hij hier den contrôleur verving.

In de zeer uitgebreide afdeeling Padang Lawas, waar het Europeesch bestuur slechts door één ambtenaar (contrôleur 1e kl.) wordt uitgeoefend, bleef in het thans besproken tijdvak de rust gehandhaafd.

De zetel des bestuurs, aanvankelijk te Pertibi gevestigd, werd in 1883 (*Ind. Stbl.* N° 53) verplaatst naar de noordelijker gelegen kampong Goenoeng Toewa, aangezien de ambtenaar zich dan meer in de nabijheid der dichtst bevolkte en vruchtbaarste gedeelten der afdeeling bevinden en, inzonderheid ten nutte van de rijst- en koffie-cultuur, met meer nut werkzaam zijn zoude.

Geleidelijk werd hier gestreefd naar het brengen van eenigen regel in het inlandsch bestuur, ten einde althans verdere regeeringloosheid en verwarring te voorkomen. Voorloopig werd in 1886, bij wijze van proef, het landschap verdeeld in 22 *koeria's* (districten), hoofdzakelijk met inachtneming der bestaande *pertahians* (bonden). Voor zoover in het tot eene koeria samengebrachte gebied een algemeen erkend hoofd werd aangetroffen, werd deze als »eerste hoofd« aangewezen. Waar zoodanig hoofd ontbrak, werd het bestuur overgelaten aan onderdistrictshoofden of voornaamste hoofden; in enkele koeria's zelfs bleven de kamponghoofden zelfstandig, omdat de plaatsing van inlandsche personen boven hen slechts aanleiding zou geven tot naijver en ontevredenheid. De districts- en onderdistrictshoofden zouden van den gouverneur, de verdere voorname hoofden en kamponghoofden van den resident van Tapanoeli hunne aanstelling ontvangen.

Omtrent de rechtspleging werd bepaald dat drie, door den contrôleur voorgezeten groote rapats zouden worden gehouden te Goenoeng Toewa, Siboehoean en Sipiangat; kleine rapats in elk der koeria's.

In Februari 1889 werd de bovenbedoelde indeeling in districten en onderdistricten herzien en vervolledigd. Van lieverlede ontstonden er — zoo werd getuigd — in Padang Lawas meer geordende toestanden; aangezien van de hoofden meer bemoeienissen moesten worden gevorderd dan vroeger en zij geene bezoldiging genoten, werd in 1890 bepaald dat aan de verdienstelijksten onder hen jaarlijks kleine geldelijke belooningen zouden worden uitgereikt, voorloopig tot een totaal van *f* 4600.—

De in het voorgaande Hoofdstuk genoemde onderafdeeling Pangkalan Kota Baroe en XII Kota Kampar werd in 1881 (*Stbl.* N° 127) op verzoek der bevolking vergroot met het landschap Gloegoer III Kota di Ilir, omstreeks 600 zielen tellende. Dit landschap had reeds in 1845 onze souvereiniteit erkend, doch later had ons bestuur zich daaraan weinig of niets gelegen laten liggen.

In het daaraan grenzende Gloegoer III Kota di Moedik, juister te noemen Moeara Soengei Lolo VI Kota (1425 zielen) en in Mapat Toenggoel (2050 inwoners), werd in 1881 een soortgelijke wensch tot inlijving bij ons gebied uitgesproken. Wegens de ligging van deze beide landschappen, die gemakkelijker van Rau dan van Kota Baroe te bereiken zijn, werden zij (*Stbl.* 1882 N° 132) bij de onderafdeeling Rau, Loebi Sikaping en Panti ingedeeld.

Van geheel anderen aard dan de tot dusver beschreven uitbreidingen van het gebied, tot het Gouvernement van Sumatra's Westkust behoorende, is de toevoeging daaraan van het landschap Troemon.

Dit landschap, in naam tot Atjeh behoorende doch feitelijk onafhankelijk, diende sedert vele jaren als een voormuur voor ons tegen Atjeh. In 1840 was hiertoe door Michiels een contract gesloten, dat echter niet bekrachtigd werd; sedert 1849 ontving de vorst van Troemon eene vaste toelage van *f* 200.— 's maands, waarmede de Indische regeering zich bij voortduring van zijne vriendschappelijke gezindheid verzekerde.

Voor het uitbreken van den Atjehoorlog waren de betrekkingen met hem steeds onderhouden door het bestuur van Sumatra's westkust, doch na de vestiging van ons gezag in Atjeh werd zijn land gerekend, tot dit gewest te behooren. De ondervinding leerde echter, dat van Malaboeh veel moeielijker geregelde aanrakingen met Troemon konden worden onderhouden dan van Singkel, en in een aan den gouverneur van Sumatra's Westkust gericht schrijven deed de radja het dringend verzoek, onder diens bevelen te worden gesteld.

In Maart 1881 (*Stbl.* n° 72) werd in dezen geest eene beslissing genomen. Tot betere regeling van de wederzijdsche verhoudingen werd den 5n October 1882 van den radja eene onderteekende en beëedigde verklaring ontvangen, in hoofdzaak gelijk aan die welke sedert 1877 van de hoofden der Atjehsche kustlandschappen werden gevorderd.

Met ingang van 1 Mei 1883 werd in Troemon de opiumpacht ingevoerd. Tegen eene schadeloosstelling van *f* 9000 's jaars werd den radja het recht om uit het opium in zijn gebied inkomsten te trekken afgekocht, — hoofdzakelijk met het doel om den uit Troemon naar ons rechtstreeksch gebied gedreven smokkelhandel te fnuiken.

In de eerste helft van 1884 braken er oneenigheden uit tusschen den radja en een der invloedrijkste hoofden van het landschap, zekeren Nja Oemar van Kota Toea, welke tengevolge hadden dat eerstgenoemde de hulp van ons bestuur inriep. Hoewel het den resident van Tapanoeli, die zich naar Troemon begeven had, aanvankelijk gelukte eene verzoening tot stand te brengen, bleken de hangende geschillen later toch niet geheel uit den weg geruimd. Inmiddels kwam de bejaarde radja te overlijden, zonder dat een opvolger was aangewezen. Daar de verkiezing, vooral nu het geschil met Nja Oemar nog hangende was, aanleiding zoude kunnen geven

tot twisten en verwikkelingen, besloot de gouverneur, eene inlandsche commissie naar Troemon af te vaardigen, ten einde de regeling der bestuursopvolging voor te bereiden. Deze zending had het gewenschte gevolg: in eene vergadering van de hoofden en oudsten des lands werd des radja's jongste zoon, Toekoe Iskander, met algemeene stemmen tot opvolger zijns vaders gekozen, en toen de nieuwe radja kort daarop (October) te Padang de vereischte verklaring betreffende de regeling zijner verhouding tot het gouvernement geteekend en bezworen had, en verder het geschil met Nja Oemar, die mede naar Padang was gekomen, overeenkomstig de beslissing van den gouverneur was bijgelegd, konden de Troemonsche aangelegenheden beschouwd worden, op afdoende wijze geregeld te zijn.

Eerst in 1887 werd de rust in Troemon verstoord, toen vijandige Atjehers invallen in die landstreek waagden en daarbij ondersteund werden door Nja Oemar. Aanvankelijk scheen onze hulp zich te kunnen bepalen tot het afsnijden van 's vijands toevoer over zee — door de marine — en tot het verstrekken aan den radja van geweren en munitie; maar ofschoon, den 27n Mei, door het volk van den radja, door ons scheepsgeschut ondersteund, den vijandelijken indringers — aangevoerd door Potjoet Hassan en Toekoe Joesoef — eene belangrijke nederlaag werd toegebracht, bleek het dat dezen voortgingen zich in het Troemonsche gebied te nestelen en te versterken.

Nu besloten onze autoriteiten tot krachtiger maatregelen en werd eene colonne van omstreeks 180 man, waaronder eene sectie berg-artillerie, onder bevel van den kapitein A. J. Visser van Padang gezonden. Deze troepenmacht, in het begin van Juli in Troemon ontscheept, zou, gemeenschappelijk met de door den radja op de been gebrachte macht, het land van vijanden zuiveren; doch het duurde tot Augustus voordat de radja, wien het aan genoegzaam gezag over zijne hoofden ontbrak, tot aanvallend handelen kon overgaan. Een zijner panglima's deed toen een welgelukten aanval op het door den vijand bezette Kota Toea. Hiervan trok onze aan den wal gelegerde colonne onmiddellijk partij om nu ook harerzijds handelend op te treden, met het gunstig gevolg dat de vijandelijke benden uit al hare versterkingen ten Noorden van de hoofdplaats Troemon, zonder eenig verlies aan onze zijde, werden verdreven. Het hoofd van Kota Toea nam met de Atjehers de wijk aan gene zijde der grens, waar hij korten tijd later overleed.

Den 4n October verlieten de troepen het land, doch ook na

dien datum bleef een oorlogsschip voorloopig kruisen en zich meermalen voor de Troemon-rivier vertoonen, ten einde aan hoofden en bevolking in den eersten tijd meer zelfvertrouwen in te boezemen.

In de eerstvolgende maanden vertoonden zich nu en dan Atjehsche benden; hunne strooptochten hadden echter geen onrustbarend karakter, en .toen de gouverneur in Juli 1888 het land bezocht, bleek de toestand bevredigend: de verdedigingsmiddelen waren in goeden staat en wanneer slechts de noodige waakzaamheid werd betracht, werd er geen vrees gekoesterd dat de radja aan vijandelijke aanvallen niet met vrucht het hoofd zoude kunnen bieden.

Deze opvatting van den stand van zaken werd in October 1888 bevestigd. Toen drongen weder eenige Atjehsche benden Troemon binnen en richtten zij verwoestingen aan, zoowel in de Bovenlanden als aan de Redamah-rivier, ten Zuiden van de hoofdplaats. Eenige lieden, door den radja als boodschapper naar den contrôleur van Singkel gezonden, werden aangehouden; een van hen werd gedood, een ander zwaar gewond, en de voor den contrôleur bestemde brief viel in 's vijands handen. De Atjehers trokken daarop naar Boeloe Sama, doch werden van hier verdreven door de bevolking van Troemon, die hun een verlies van 9 gewonden toebracht. Van verdere vijandelijkheden werd daarop niet gehoord.

In een deel der bovenbesproken, onder ons rechtstreeksch bestuur gebrachte landschappen bestaat nog slavernij. Naarmate de omstandigheden daartoe gelegenheid aanboden, is het bestuur er op bedacht geweest, haar op te heffen of hare opheffing voor te bereiden.

In Pangkalan Kota Baroe en XII Kota Kampar werden in 1879 in 't geheel 188 slaven aangetroffen (66 mannen, 82 vrouwen, 40 kinderen). Hunne meesters, 19 in getal, verklaarden zich bereid hun de vrijheid te schenken wanneer van gouvernementswege de gebruikelijke „isi adat” (*f* 11.40 per eigenaar) aan de hoofden betaald, en een feest gegeven werd. Voor een en ander stelde de Indische Regeering in December 1879 eene som van *f* 1500 beschikbaar, waarna den 17^n April 1880 de vrijverklaring volgde.

In andere streken waar nog slaven aanwezig waren — Silindong en Padang Lawas — werden meer tijdroovende voorbereidingen noodig geacht. In Silindong en in de latere onderafdeeling Toba was de slavernij echter van minder belang dan in Padang Lawas, waar de eigenaren zich moeilijk gemeenzaam konden maken met het denkbeeld

dat zij eenmaal de slaven zouden moeten missen. Voorloopig bepaalde het bestuur zich daarom tot het besluit, dat geen vrije menschen meer tot slaaf mochten worden gemaakt en dat geen slaven meer mochten worden aangevoerd.

Door deze bepaling, door het latere voorschrift dat kinderen van pandelingen, buiten huwelijk verwekt, niet meer als slaven mochten worden aangemerkt, en door den invloed van het Europeesch bestuur is in de sedert 1880 verloopen jaren het aantal slaven sterk afgenomen, en de tijd is niet ver meer verwijderd dat, zonder ontevredenheid op te wekken of in eenig ander opzicht den geregelden gang van zaken te verstoren, aan alle slavernij in de grensgewesten een einde kan worden gemaakt.

Tegenover dit overblijfsel van onbeschaafdheid kan gewezen worden op de vorderingen, welke de Christelijke zending daar heeft gemaakt. Het Rijnsche zendelinggenootschap te Barmen heeft zich vasten voet in de, aanvankelijk nog onafhankelijke, landstreken weten te verwerven en steeds zijn werkkring uitgebreid.

Het bezit thans zes zendingposten in Silindong, vier in Toba, twee in Sipirok, één in Padang Lawas, en kan op schoone resultaten wijzen: dank zij zijn invloed, bedraagt het aantal inlandsche Christenen in de residentie Tapanoeli thans reeds cc. 21000, en officieel is erkend dat dezen „zich door zucht naar orde en arbeidzaamheid onderscheiden en in het algemeen gunstig afsteken bij hunne heidensche en Mohammedaansche landgenooten."

Daarentegen is in de laatste jaren, onder den invloed van uit Mekka teruggekeerde bedevaartgangers, meermalen gebleken van meer opgewekt godsdienstig leven onder de belijders van den Islam.

Een uit Padang Lawas naar Groot-Mandailing overgekomen godsdienstleeraar en een hadji van Penjaboengan verkondigden in 1884 leerstellingen, die uit een politiek oogpunt gevaarlijk geacht werden. De hadji, die eene zeer vermetele houding aannam, werd na een gewelddadig verzet met drie zijner familieleden gevangen genomen; zijn medestander nam, na eene vergeefsche poging om hem te hulp te komen, de vlucht, en de rust werd daarna niet meer verstoord.

In de volgende jaren waren botsingen tusschen de z.g. vrije en de erkende of adat-geestelijken niet zeldzaam. De vrije geestelijkheid, welke drie secten — de naqsabandijah, de saman en de sjatriah — vertegenwoordigt, streeft naar eene meer zelfstandige plaats dan haar door de landsinstellingen is aangewezen. Van bestuurswege werd steeds

getracht, de adat-geestelijken de hand boven het hoofd te houden, door hen in alle zaken, met de godsdienst in verband staande, en telkens als daarvoor eenige aanleiding bestond, te raadplegen.

De aanmatigende houding der secten-leeraren wordt gedeeltelijk toegeschreven aan de verwaarloozing van de adat in godsdienstzaken en aan den achteruitgang van het gehalte der adat-geestelijken.

Het drijven der vrije geestelijkheid kwam vooral aan het licht bij de zg. sindangquaestiën. Volgens de adat behoort in elke marga slechts één missigit te zijn, met een kerkbestuur (sindang), dat ondergeschikt is aan het bestuur der negri. Dit laatste, een doorn in het oog van de hoofden en leden der secten, die onafhankelijk willen zijn van het wereldlijk gezag, drijft hen naar het verlangen naar een eigen missigit met een eigen bestuur; natuurlijk worden zij daarin tegengewerkt door de panghoeloes en de wettige geestelijkheid der negri, en op historischen grond moeten dezen steun vinden bij ons gezag.

Als een gevolg van Mohammedaansche fanatisme moet worden aangemerkt eene verstoring van de rust, in Maart 1885, in de omstreken van Solok.

Den 4den dier maand berichtte de adsistent-resident der XIII en IX Kota's, dat op verschilende plaatsen in zijne afdeeling door kwaadwilligen en geestdrijvers geheime samenkomsten werden gehouden, met het doel, een algemeenen opstand in de Padangsche Bovenlanden voor te bereiden; doch de bevolking vertoonde geene teekenen van onrust, en in afwachting dat omtrent den aard en de organisatie van het voorgenomen verzet voldoende inlichtingen konden worden verkregen, bepaalden de civiele en militaire autoriteiten zich tot het in acht nemen der noodige waakzaamheid.

Den 22n en 23n Maart werden daarop tijdingen ontvangen, dat eenige toeankoe's van de larassen Tjoepah, Gantoeng Tjiri, Kota Anam, Selajoe (Kota Baroe) en Moeara Panas zich gereed maakten tot een aanval op de hoofdplaats Solok; het larashoofd van Selajoe werd door die toeankoe's en hunne volgelingen bedreigd omdat hij met hen geen gemeene zaak wilde maken, en nam naar Solok de vlucht.

De adsistent-resident begaf zich nu, onder geleide van een militair detachement van 25 man, onmiddellijk op weg naar Kota Baroe, in welks nabijheid de opstandelingen zich hadden verzameld. Te Selajoe en Kota Baroe werd de reeds grootendeels gevluchte bevolking gerustgesteld, en al dadelijk bleek ten duidelijkste dat

deze aan het verzet geheel vreemd was; dit was uitsluitend het werk van eenige hadji's en geestdrijvers.

Even voorbij Kota Baroe zag de adsistent-resident een drietal voorvechters naderen, die, aan den last om stand te houden niet gehoorzamende, door het militaire geleide werden neergeschoten. Op den achtergrond werden, onder een hoop volk, eenige personen waargenomen die reeds als de hoofdaanleggers der beweging bekend stonden.

Voorloopig werd nu getoefd tot dat de van Solok aangevraagde versterking van manschappen en munitie was aangekomen: daarna werd door genoemden ambtenaar, thans vergezeld door een detachement van 75 man onder kapitein Mortier en luitenant Koch, voortgerukt tot Boekit Kili aan de Ombilinrivier, waar de brug verbrand was. Wederstand werd bij dezen tocht niet ondervonden; de muitelingen, die zich aan den anderen oever der rivier vertoonden, verwijderden zich spoedig.

Ook in verband met in omloop zijnde geruchten omtrent aanstaande rustverstoringen in de laras Anam Kota, werd thans besloten voorloopig naar Solok terug te keeren.

Het garnizoen van Solok werd in de eerstvolgende dagen tijdelijk versterkt met detachementen, getrokken uit de garnizoenen van Padang Pandjang en Padang, maar weldra bleek dat verder machtsvertoon niet noodig was om de rust te doen wederkeeren.

De resident der Padangsche Bovenlanden, die in den namiddag van den 27^n Maart te Solok aankwam, ontving reeds den volgenden ochtend van de hoofden van Tjoepak en Talang de verzekering dat in hunne larassen van geen verzet meer sprake was, en dat de vernielde brug reeds zoover hersteld was dat zij voor het gebruik van rijtuigen geschikt was.

De resident ging den 27^n, vergezeld van den adsistent-resident en een detachement van 40 man, langs den bovenbedoelden weg over Selajoe en Kota Baroe naar Boekit Kili, en van daar over Pakan Saptoe naar Moeara Panas.

Hier kwamen den volgenden ochtend de voornaamste hoofden, oudsten en geestelijken te zamen. Allen betuigden hunne gehechtheid aan het gouvernement, benevens hunne erkentelijkheid dat zij zoovele jaren in rust hadden doorgebracht, dat de welvaart onder het volk was toegenomen en dat hun godsdienst steeds was geëerbiedigd. Zij gaven hunne afkeuring te kennen over hetgeen thans door enkele heethoofden en geestdrijvers was ondernomen, en beloofden, namens

de geheele laras Moeara Panas, op hun gebied de onruststokers niet te zullen toelaten en alle pogingen aan te wenden om hen te vatten en aan het bestuur uit te leveren.

In de larassen Kota Anau en Tjoepak, welke vervolgens werden bezocht, bleek de stemming even gunstig. Van de belhamels werd men op dien tocht niets gewaar, en hunne opvatting kon veilig aan de politie worden overgelaten. De naar Solok gezonden troepen keerden reeds den 29^{n} Maart naar hunne standplaatsen terug, en weinige weken later waren alle kwaadgezinden, waaronder hun aanvoerder Toeankoe di Tabing, in hechtenis. Na onderzoek werden 31 hunner naar verschillende plaatsen in het oostelijk deel van den Archipel verbannen, en de overigen, van wie aangenomen kon worden dat zij meer als blinde volgelingen of werktuigen der belhamels gehandeld hadden en dus door de voorloopige hechtenis die zij ondergaan hadden, voldoende gestraft waren, in vrijheid gesteld.

Uit het verloop, dat deze gansche zaak nam, blijkt wel dat van ontevredenheid der bevolking geen sprake was. Hare goede gezindheid was trouwens ook reeds kort te voren gebleken toen een afgezet larashoofd poogde, haar op te ruien. In November 1884 vormde hij, met eenige dweepzieken of misleiden, een plan tot overvalling van Fort Van der Capellen, maar dit plan werd tijdig verijdeld, en het is slechts volledigheidshalve dat wij daarvan met een enkel woord meenen melding te moeten maken.

Ons overzicht van de voornaamste gebeurtenissen der laatste jaren zouden wij hiermede kunnen besluiten, ware het niet dat in 1887 eene beslissing genomen was die belooft, van grooten invloed te zullen zijn op de toekomst van Sumatras Westkust.

Wij bedoelen de wet van 6 Juli 1887, die den aanleg bepaalde van een spoorweg van de Brandewijns- (thans Koninginne-) baai over Padang, door de kloof der Aneh, naar Padang Pandjang en van daar naar Fort de Kock en naar de Ombilin-kolenvelden. De weg over Padang Pandjong naar Fort de Kock is reeds in 1891 in exploitatie gekomen, en binnen kort zal met de exploitatie der steenkolen een aanvang kunnen worden gemaakt. De Padangsche Bovenlanden, tot dusver slechts door enkele moeielijke bergwegen met het Westerstrand gemeenschap hebbende, gaan daarmede een nieuw tijdperk van welvaart en ontwikkeling te gemoet.

Het aantal Europeesche ambtenaren onderging in het thans be-

sproken tijdvak eenige uitbreiding; gedeeltelijk als gevolg van de uitbreiding van ons grondgebied, gedeeltelijk ook in het belang van een geregeld bestuur of van de koffiecultuur.

De plaatsing van drie contrôleurs (*Ind. Stbl.* 1879 N° 22) in de vroeger onafhankelijke landschappen Siliudong, Padang Lawas en XII Kota Kampar met VI Kota Pangkalan werd reeds in het vorige hoofdstuk vermeld. Doch bovendien werden in hetzelfde jaar (*Stbl.* N° 9) nog 3 nieuwe contrôleurs in de Padangsche Bovenlanden te werk gesteld, "hoofdzakelijk ter betere behartiging van de belangen der koffiecultuur."

De adsistent-residenten der XIII en IX Kota (Solok) en van Tanah Datar (Fort Van der Capellen), die eene te groote onderafdeeling onder hun onmiddellijk bestuur hadden om zich genoegzaam met de belangen der koffiecultuur in hunne geheele afdeeling bezig te houden, zouden n. l. door een contrôleur instede van door een adspirant-contrôleur, zooals tot dusver het geval was, worden ter zijde gestaan; en de uitgestrekte contrôle-afdeeling Soepajang en Alahan Pandjang, in de eerstgenoemde adsistent-residentie gelegen, werd te gelijkertijd in tweeën gesplitst.

Een der beschikbaar komende adspirant-contrôleurs werd toegevoegd aan den adsistent-resident van Ajer Bangis en Rau, die met den contrôleur van Taloe van standplaats verwisselde omdat hij zich van Taloe uit "beter op de leiding der koffiecultuur zoude kunnen toeleggen."

Van de uitbreiding van ons bestuurspersoneel in de Tobalanden (1882 en 1889) is boven reeds gewag gemaakt.

Hiermede nemen wij afscheid van onze lezers. In de opstellen betreffende de geschiedenis van Sumatra's Westkust sedert 1819, achtereenvolgens in de *Bijdragen* van het Indisch Instituut geplaatst, hebben wij getracht, zooveel mogelijk de gegevens bijeen te brengen, die noodig zijn voor de beoordeeling van de wijze, waarop het Nederlandsche gezag zich daar gedurende 70 jaren heeft doen gelden.

De indruk, dien men o. i. uit al het medegedeelde moet trekken, is deze. Er zijn natuurlijk, hetzij door onbekendheid met de werkelijke toestanden, hetzij door andere oorzaken, meermalen misslagen, ja soms groote fouten begaan. Maar de tekortkomingen, hoe nuttig het ook moge zijn ze te kennen opdat ze elders of in den vervolge worden vermeden, verdwijnen uit het gezicht, wanneer men het oog richt op het ten slotte verkregen resultaat. "*Daar kan in Indië iets grootsch verricht*

worden", riep Coen den 29en September 1618 den Heeren XVII toe, en deze profetie is, in de XIXe eeuw, vooral op de Westkust van Sumatra bewaarheid geworden. Door de volharding der bestuurders, door de dapperheid der troepen, door het beleid der ambtenaren is daar in betrekkelijk korten tijd, tot onberekenbaar voordeel voor de bevolking, onze souvereiniteit op hechte grondslagen gevestigd geworden.

Eere zij daarvoor gebracht aan de mannen, die, naar den aard der tijdsomstandigheden en in verband met de beschikbare middelen, het hunne daartoe hebben bijgedragen.

VOCABULARY

OF THE

TANGOA DIALECT. ESPIRITU SANTO. NEW HEBRIDES.

COMPILED BY

SIDNEY H. RAY.

Espiritu Santo, the largest island of the New Hebrides, is situated between 14° 15′ and 15° 40′ S. lat and between 166° 28′ and 167° 16′ E. long. It is about 70 miles long by 40 broad, with lofty mountains and numerous streams. The soil is extremely fertile and the inhabitants are more advanced in the arts than any other natives of the New Hebrides. Pottery, *kuro*, is made, and long aqueducts of bamboo carry water for a considerable distance. The women are tattooed; they carry the children in a strip of mat fastene dover the shoulders. The villages are clean, and the people have the usual weapons, the spear and bow, with arrows tipped with human bone. An account of the people by the Rev. J. D. Gordon is given by Dr. Steel. [1] The Rev. J. D. Gordon spent four months at Nogogu on the West Coast in 1871. His grammar was published by Rev. D. Macdonald in 1889.[2] Rev. Dr. Codrington gives a grammar and vocabulary from the Bay of S.S. Philip and James on the north. [3] The present vocabulary, which I owe to the kindness of the Rev. J. Annand M. A. is from Tangoa in the Central part of the South Coast. Mr. Annand's grammar of the same will be found in Rev. D. Macdonald's South Sea Languages. [4]

---

[1] The New Hebrides by Robert Steel DD. London, 1880, pp. 331—337.

[2] Three New Hebrides Languages by Rev. D. Macdonald. Melbourne, 1889, pp. 85—134.

[3] Melanesian Languages. Oxford, 1885, pp. 441—449.

[4] South Sea Languages. A series of studies on the languages of the New Hebrides and other South Sea Islands. By the Rev. D. Macdonald. Melbourne, 1891, pp. 1—14.

VOCABULARY OF THE TANGOA LANGUAGE, ESPIRITU SANTO, NEW HEBRIDES.

ALPHABET.

Vowels: a, e, i, o, u. Diphthongs: ai, au, oi, ao.
Consonants: b, c, g, *g*, h, k, l, m, *m*, n, *n*, p, *p*, r, s, t, *t*, v, w, z.

The vowels and diphthongs are pronounced as in Italian. Of the consonants c is English g in go; g = English ng in sing; *g* is a guttural trill, the melanesian *g*; *m* and *n* are nasal; *p* = pw or mpw; *t* = tp, a sound produced by the tongue between the teeth touching the upper lip; v closely approaches b and w.; z = ts.

M and n are often indifferently used, even by the same speaker.

Abide	wonen	toko
act (n)	doen	sakasaka
afraid	bevreesd	nataku
again	weder	mele
all	al	iseiso
altar	altaar	vota
animal	beest	nagi, magi
ankle	enkel	valake
any	eenig	te
arise	opstaan	turu
arrow	pijl	evina.
ascend	opklimmen	sake
ashes	asch	nābu-gabu [1] / batu-mākovi [2]
ask	vragen	ausi
Bad	slecht	sati
banana	pisangboom	biatali
basket	korf	taga
beard	baard	*g*umi

beat	kloppen	vili
because	omdat	natana
beggar	bedelaar	tilabono
belly	buik	page
bind	binden	lasi
bird	vogel	nazi-abuabu [3]
bite	bijten	kati
black	zwart	berika
bleed	bloeden	rai
bless	zegenen	thatha-kina-ruku [4]
blind	blind	buso
blood	bloed	rai
boat	boot	aka
body	lichaam	sui
bone	been	sui
born, to be	geboren	bora
bosom	boezem	ruma
bow (*weapon*)	boog	baka

bow down	buigen	pap uuki
boy	jongen	natu-bariki [5]
branch	tak	nasaga
breast	borst	patu-susu
bring	brengen	labi-nai [6]
bring forth	voortbrengen	labi-nai
broom	brem	tebes
brother	broeder	tabai, tasi
build	bouwen	tiu
burn	branden	suli
bury	begraven	tabuni
butterfly	vlinder	*pepe*
Call	roepen	tobi
carry	dragen	labi
chief	hoofd	moli, supe.
child	kind	natu
childless	kinderloos	maibu.
clean	zuiver	vuso
cloud	wolk	telagi
club	knuppel	maza
cocoanut	kokosboom	niu
cold	koud	nakariri
come	komen	nai
cool (*v*)	koelen	nakariri
cover	dekken	tauri
covering (*n*)	deksel	kab
crooked	krom	keeke
crumb	kruim	utautaki-kani [7]
cry	weenen	tagi
Dance	dansen	velu
dark	duister	berika
darken	verdonkeren	bunbuni
darkness	duisternis	roroka
daughter	dochter	ve-natu [8]
dawn	dageraad	roro-rani; rani mo kakara [10]

day	dag	rani
death	dood	nateia [11]
deceive	bedriegen	kalu
deep	diep	bua, buaka [12]
descend	nederkomen	sibo, sebuti.
die	sterven	nate
dirty	vuil	lumim, berika
divide	deelen	tope
do	doen	thai
dog	hond	viriu
door	deur	talati, tarukua
down	nederwaarts	sibo, atano [13]
dress (*n*)	kleeding	ruru
drink	drinken	enu, inu
dwell	wonen	toko
Ear	oor	pero
earth	aarde	le*t*a
eat	eten	kani
egg	ei	sile
enemy	vijand	meresai.
evening	avond	bogi, alo mo sibo [14]
every	ieder	tari
expect.	verwachten	moloromromi
eye	oog	mata
Face	gezicht	nako
fall	vallen	zovi
far off	ver	masau
fatted	vet	taru
father	vader	tama (voc, tea)
fear	vrees	natku
feather	veder	vulu
feed	voeden	tha-kani [15]
female	vrouwelijk	*g*arai
few	weinig	nakomo
field	veld	zava, lobukai
find	vinden	bilei
finger.	vinger	tisu-lina [16]

fire	vuur	*g*abu
first	eerst	teroma
fish	visch	nazi-ki-tas[17]
fish-hook	vischhaak	reberebe
flesh	vleesch	visiko
flower	bloem	bira, bua
fly *(insect)*	vlieg	lago
fly *(v)*	vliegen	rala bu*g*o.
food	voedsel	kanikani,[18] sinaka[19]
foot	voet	balo
forefather	voorvader	pira
fowl	hoen	toa
friend	vriend	takasa
fruit	vrucht	bua
fuel	brandhout	*g*abu-nate[20]
full	vol	naribi
Garden	tuin	zara
gate	ingang	tarukua
gather	vergaderen	koko
generation	geslacht	maka-pira
give	geven	sila
go	gaan	thano, mule
go away	weggaan	thano-luke
go down	ondergaan	sebuti
go up	opstijgen	sak
good	goed	ruku
great	groot	tabera
ground	grond	le*t*a
Hair	haar	vulu
hallow	heiligen	tabu
hand	hand	lima, lina
hard	hard	rilagi
hat	hoed	kabna-patu[21]
head	hoofd	patu
hear	hooren	rogo
heart	hart	nabu
heaven	hemel	tu*g*a, tu*g*a-keza

heavy	zwaar	bukoai
here	hier	nigki, niki
hereafter	hierna	pantako
hide	verbergen	bunbuni
hill	heuvel	buti
holy	heilig	ruku *(good)*, tabu *(prohibited)*
honour	eeren	ololo
horns (?)	horen.	bala
hot	heet	tatuni
house	huis	ima
how?	hoe?	tamacia?
how many?	hoeveel	visa?
hungry	hongerig	tilabono
husband	man	tua
husk	schil	bua
Image	beeld	tabu
inherit	erven	sipai
inside	binnenzijde	nalolo
island	eiland	uriauri
Keep back	achterhouden	korokoro
kill	dooden	vili, tha-nate[22]
kingdom	koninkrijk	tamata
kiss	kussen	bugosi
knife	mes	sita
know	weten	rogo-bosaki,[23] basaki, la-bosaki[24]
Lad	jongen	natu-bariki
lame	lam	karizu
land	land	thanua
large	groot	tabera
lead *(v)*	voorgaan	tikau
leaf	blad	rau
leap	springen	kue
lick	likken	misi

lie, falsehood	leugen	kalukalu
lie down	zich nederleggen	zuruve
lift	heffen	take
lift up eyes	aanschouwen	lukilau
light (*not heavy*)	licht	salesale
lightning	weerlicht	baka
like (*adj.*)	gelijk	soke
like (*v.*)	gaarne hebben	boii
likeness	gelijkheid	niniu
line	hengelsnoer	romai
lip	lip	vivi
live (*life*)	leven	nauri
live (*dwell*)	wonen	le toko [25]
look	zien	lukilau
lose	verliezen	rausi
louse	luis	utu
love	beminnen	boii
Make	maken	thai
male	mannelijk	lamani
man	mensch	tamloci, lamani
many	veel	metuva
mast	mast	bue
mat	mat	eta
moon	maan	vitu
more	meer	tinabua
morning	morgen	nala-rani [26]
mosquito	muskiet	mŏke
mother	moeder	tina (*voc*, nana)
mountain	berg	butibuti [27]
mouth	mond	baba, zigo
much	veel	tabera
Name	naam	kiza
neck	hals	ralo
neighbour	buur	takasa

net	net	tara
new	nieuw	baro
night	nacht	bogi
no	geen	ehe, supu
none	geen	supu-tea [28]
nose	neus	galisu
not	niet	supu
Old	oud	tuai, [29] tatuai
outside	buitenzijde	nazigo
over	boven	papatu, aulu [30]
Paddle	pagaai	ebose (*n*) sua (*v*)
persuade	overreden	rasu
pig	varken	boi, [31] pirura [32]
pit	kuil	moru
pity	medelijden hebben	romi
place	plaats	zara
plant	planten	tani (*n*) labo (*v*)
poison	vergift	biri
porch	portaal	takura-ima [33]
portion	deel	topea
possess	bezitten	sipara
praise	lof	reti-ruku [34]
punish	straffen	komo
put	stellen nederleggen	tauu
put in	inzetten	soko
Rain	regen	usa
raise	opheffen	take
rat	rat	garibi
red	rood	kakara
rejoice	verheugen	abulaki
remain	wonen	toko
remember	gedenken	leromromi
repent	berouwhebben	leromromi
rest	rust	nabu

rich	rijk	kalati
right hand	rechterhand	matua
rise	oprijzen	turu
road	weg	nalele
robe	kleeden	ruru
root	wortel	kwari
rope	touw	tali
run	loopen	naro
rusty	roestig	raiika
Sacred	heilig	tabu
sail	zeil	aptani.
salt	zout	tasi-buso [35] birabira-tas
sand	zand	oneone
save	behouden	tha-nauri [36]
say	zeggen	bere
scratch	krabben	karu,
sea	zee, meer	tas
sea-ward		sale
search	onderzoeken	aleale
see	zien	kite, lukilau
seed	zaad	piri
sell	verkoopen	areki, volvoli
send	zenden	rule
servant	bediende	vina
set apart	ter zijde leggen	koro
shoes	schoen	bobobi
shoot	schieten	soro
shore	strand	nareu, busalea
shore-ward		koso
shoulder-stick.	schouder-stok	teteki
show	toonen	bizagi
sick	ziek	rozo
sickness	ziekte	rozoa
sing	zingen	lale-vete
sister	zuster	ve-tabai, veta-si [37], ve-thabane
sit	zitten	sakele
skin	huid	kwuri
sky	lucht, hemel	taga
slap	slaan	bazai
sleep	slaap	zuruve, bele
small	klein	rikiriki
smoke	rook	asu-gabu [38]
snake	slang	mata
soft	zacht	nalum
some	eenige	te, tua
son	zoon	natu
sore	zeer	sola
speak	spreken	reti
spear	lans	zari
spirit	geest	tanumi
spit	spuwen	lito
spittle	speeksel	lito
squid		boroaka
stand	staan	turu
star	star	vitu-sarasara [39]
stay	blijven	toko
steal	stelen	nakokoru
stick	stok	tagai
stone	steen	thatu
storm	storm	lagi-vili, [40] tina-usa [41]
straight	recht	tetakolo
stretch out	uitrekken	sokaki
strike	slaan	vili
strong	sterk	suika [42]
sugarcane	suikerriet	tovu
sun	zon	alo
sweet	zoet	memeze
sweep	vegen	tebes
table	tafel	tapea
take away	nemen	labi-thano [43] la-nareki
take by hand		tauri
take in the hand		kukumi

talk	spreken	reti, bere
taro		peta
tear (*v*)	scheuren	rari
that	dat	karatu
there	daar	ea
therefore	daarom	nikeriki
thick	dik	tabera
thin	dun	rikiriki
thing	ding, zaak	kinao
this	deze	kariki
thought	gedachte	romi
throw	werpen	bulaki
thunder	donder	biri
tie	binden	lico, reri
tip of finger	vinger-punt	tisu-linana
to-day	vandaag	nake, nokoriki
to-morrow	morgen	vuho
tongue	tong	neme
tooth	tand	oru,[44] pati [45]
tree	boom	bita*g*ai
Under	onder	atano
unwilling	onwillig	roku
up	op	sake
upon	op	aulu kin [46]
Valley	dal	morumoru
very	zeer	tsea
voice	stem	leo
Walk	wandelen	kakau
wall	muur	bora
water	water	wai
wave	golf	letuletu-tas
weep	weenen	tagi
when?	wanneer	(*pres*) gisa? (*past*) nagisa? (*fut*) pagisa?[47]
where?	waar?	ei?
white	wit	lulu
whole	geheel	iseiso
wife	vrouw	narau
wind	wind	lagi
wing	vleugel	ap*t*ani
wish	wenschen	nasalo
woman	vrouw	*g*arai
wonder	wonder	naruraki
wood	hout	ta*g*ai
work (*n*)	arbeid	sakasaka
worship	aanbidden	lotu [48]
Yam	broodwortel	ram
yes	ja	io, po
yesterday	gisteren	nanovi
young man	jongeling	ulubou
younger son	jongere zoon	vora-kitaku.

NOTE ON THE LITERAL MEANING OF THE WORDS NUMBERED.

1 dust of fire
2 stone-burnt (?)
3 flying animal. Cf. fish
4 to make a thing good
5 *riki* = little
6 take or carry hither
7 bits of food
8 female child. Cf. sister
9 break of daylight
10 daylight is red
11 *ia* forms verbal noun. Cf. die
12 *ka* forms adjectives from nouns
13 on the ground
14 sun goes down
15 make eat
16 tip of hand
17 animal-of-sea. Cf. bird
18 animal food, flesh
19 vegetable food
20 dead-fire
21 covering of head
22 make dead
23 hear and know
24 make to know.
25 continually dwell
26 place light, daylight
27 reduplication of *buti*, hill
28 not one
29 formerly, of old.
30 on the head
31 a boar
32 a sow
33 gate of house
34 speak-good
35 sea-taste
36 make-live
37 *ve* feminine prefix. Cf. brother
38 smoke of fire
39 Cf. moon. *sarasara* = every.
40 striking-wind. Cf. strike
41 mother of rain
42 bony
43 take hence. Cf. bring
44 front tooth
45 back tooth
46 on the head of
47 *na* = past tense, *pa* = future
48 an introduced word

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

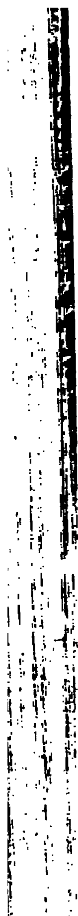
VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1891—'92.

324ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 14 SEPTEMBER 1891.

Tegenwoordig de heeren der Kinderen (Voorzitter), L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Mede aanwezig het oud-Bestuurslid Martin. Afwezig, met kennisgeving, de heeren N. P. van den Berg, de Groot, van der Pant en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna de Voorzitter de leden welkom heet bij de hervatting der werkzaamheden na het gewone zomerreces. Met weemoed echter ziet hij eene plaats onbezet, ingenomen door het Bestuurslid, Prof. Dr. G. A. Wilken, den 28 Augustus jl. te Leiden in den ouderdom van 44 jaren overleden, aan wiens verdiensten zoowel op het gebied der ethnografische wetenschap in het algemeen als voor het Instituut in het bizonder de Voorzitter een warm woord van hulde wijdt, onder mededeeling wijders, dat aan de Weduwe, na ontvangst der kennisgeving van het overlijden van haar Echtgenoot, een brief van rouwbeklag is verzonden, terwijl het Bestuur bij de begrafenisplechtigheid vertegenwoordigd werd door den Voorzitter, Secretaris en Penningmeester, benevens door de leden Kielstra en Vreede; eerstgenoemde sprak daarbij uit naam van het Instituut een woord van hulde aan de nagedachtenis van den overledene.

De Voorzitter deelt nog mede, dat van het buitenlandsch lid Prof. F. Blumentritt in Leitmeritz (Bohemen) een schrijven is ontvangen, waarin deelneming wordt betuigd over het overlijden des heeren Wilken; aan zijn verzoek om eenige gegevens te ontvangen voor eene necrologie door hem in een Spaansch orgaan te plaatsen, is bereids door den Secretaris voldaan

Op verzoek van den Voorzitter geeft de Secretaris een overzicht van hetgeen sedert de laatste vergadering ter bevordering

der wetenschappelijke reis des heeren Martin is verricht, waaruit blijkt:

1°. dat is ontvangen een Extract uit het Register der Besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, d.d. Buitenzorg, den 16den Juni 1891, n°. 23, luidende:

"Gelet enz.

"De Raad van *Nederlandsch-Indië* gehoord.

"Is goedgevonden en verstaan:

"*Eerstelijk:* Aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van *Nederlandsch-Indië* te *'s Gravenhage* gedurende het jaar 1891 toe te kennen een subsidie van *f* 5000 (*vijf duizend gulden*), ten einde het genootschap in staat te stellen met behulp van dit bedrag een aanvang te maken met een door de Hoogleeraren Dr. K. Martin en Dr. G. A. Wilken in te stellen wetenschappelijk onderzoek van de eilanden der *Banda*-zee;

"onder voorwaarde dat de bij het onderzoek te maken verzamelingen, na voor zooveel noodig bewerkt of beschreven te zijn, ter beschikking van de Indische Regeering zullen worden gesteld of op Hare aanwijzing aan Nederlandsche musea zullen worden afgestaan.

"*Ten tweede:* Aan het Koninklijk Instituut voornoemd te kennen te geven dat de Regeering genegen is, verzoeken om nadere subsidies ter voortzetting van het bovenomschreven onderzoek gedurende de jaren 1892 en 1893 in gunstige overweging te nemen, ingeval de begrootingen dier jaren daartoe gelegenheid geven.

"*Ten derde:* enz.

"Extract dezes zal worden verleend aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van *Nederlandsch-Indië* tot informatie.

"Accordeert met voors. Register.

De Gouvernements-Secretaris,
D. F. UHLENBECK."

2°. dat onverwijld na ontvangst van dit besluit van den inhoud daarvan is kennis gegeven aan den hoogleeraar Dr. Martin, die daarop aan de Regeering verlof voor den tijd van één jaar heeft aangevraagd en verkregen.

3°. dat door het Bestuur zoowel bij de Directie van de Stoomvaartmaatschappij "Nederland" als bij die van de Koninklijke Paketvaart-Maatschapppij de noodige stappen zijn gedaan om reductie op de overtochtskosten te mogen erlangen. Eerstgenoemde Directie verklaarde zich bij schrijven van 14 Juli jl. lett. D. n°. 1092 gaarne

bereid dezelfde reductie van 20 pCt. van het tarief voor particuliere passagiers toe te staan, als zij reeds sedert geruimen tijd toepast op de overtochten van hen, die voor een erkend wetenschappelijke Vereeniging de reis naar Java ondernemen, terwijl door de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, bij missive van 20 Juli jl. no. 266 V. eene reductie van 25 pCt. zal worden toegestaan op het passagetarief zoowel als op de overvracht der bagage, indien men zich daartoe tot den Hoofdagent te Batavia wenden wilde.

4o. dat, als gevolg van een en ander, voor den heer Martin plaats besproken is op het stoomschip „Koningin Emma", dat 24 September e. k. van Genua naar Indië zal vertrekken, terwijl door den heer Martin bereids de noodige maatregelen zijn genomen voor zijne uitrusting en tot het aanschaffen van de noodige hulpmiddelen voor zijn onderzoekingsreis.

5o. dat, zal de voorgenomen onderzoekingsreis kans van welslagen aanbieden, zij vooral den steun behoeft van de Indische autoriteiten en wetenschappelijke Instellingen, ter verkrijging waarvan het Bestuur zich schriftelijk heeft gewend tot den Gouverneur-Generaal, den Directeur van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, den Resident van Amboina, het medelid G. W. W. C. Baron van Hoëvell, den Hoofdagent van de Koninklijke Paketvaart-maatschappij te Batavia en de Directiën van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging van N. I. te Batavia.

De verschillende brieven aan deze Autoriteiten en Instellingen geschreven, worden achtereenvolgend der vergadering medegedeeld.

6o. dat, ter bestrijding der vele gedane en nog te verrichten uitgaven, aan den Minister van Koloniën het verzoek is gedaan het toegestaan crediet van *f* 5000 hier te lande beschikbaar te stellen; aan welk verzoek aanstonds is voldaan, terwijl bereids over het bedrag is beschikt en dit den Penningmeester is ter hand gesteld, die daarop aan den heer Martin het noodige crediet heeft verstrekt, onder gehoudenheid zijnerzijds eener later in te dienen rekening en verantwoording van de door hem besteedde gelden.

De Voorzitter dankt den Secretaris voor zijne mededeelingen en zegt dat de vergadering, tot bijwoning waarvan de heer Martin is genoodigd, is belegd ten einde hem in de gelegenheid te stellen eenige inlichtingen te geven omtrent zijne voornemens en tevens een financieële regeling te treffen, waardoor zijn onderzoek bij den aanvang van 1892 voldoende zou kunnen worden verzekerd.

De heer Martin, hierop het woord verkregen hebbende, geeft een overzicht van zijn reisplan, waaruit blijkt, dat, waar hij in het laatst van September zal vertrekken, vermoedelijk tegen het einde van October te Batavia zal kunnen aankomen, alwaar hem de medewerking van Dr. Treub reeds is toegezegd. Na een kort verblijf te Batavia, ter bespreking en toelichting van zijn onderzoek bij de autoriteiten, stelt hij zich voor in den aanvang van November naar Amboina te kunnen vertrekken, om bij aankomst aldaar, aanstonds het geognostisch onderzoek op dit eiland in te stellen en daarna, na gehouden overleg met den Resident van Amboina, met hetzelfde doel naar Boeroe, Ceram, zoo mogelijk ook naar de Zuidwester-eilanden te gaan. Het hem voor het onderzoek toegestaan crediet zou echter spoedig blijken uitgeput te zijn, althans zoo hij een bedrag moest reserveeren voor zijne terugkomst, indien hij althans reeds bij den aanvang van het volgende jaar moest terugkeeren, zoo de Regeeringssubsidie, die in uitzicht is gesteld, onverhoopt niet mocht worden uitgekeerd, of weilicht eerst laat ter beschikking van het Instituut gesteld. Daarom zou hij wenschen, dat het Instituut hem vóór zijn vertrek een credietbrief uitreikte, die hem in staat zou stellen, om, beginnende met Januari 1892, op Amboina door tusschenkomst der Handelsmaatschappij geld te ontvangen tot een bedrag van *f* 6000. Hij zou daarentegen de verplichting op zich nemen van den credietbrief geenerlei gebruik te zullen maken, voordat hem het bericht zal hebben bereikt dat de voor 1892 aan te vragen subsidie was toegestaan, terwijl hij in het tegenovergestelde geval, of wel bij eventueele verwerping van den post van *f* 10.000 door de Tweede Kamer, aanstonds zal terugkeeren.

Naar aanleiding dezer mededeeling wordt door al de Bestuursleden van gedachten gewisseld, waarbij het verstrekken van een credietbrief ongeraden wordt geoordeeld, doch daarentegen de heer Martin gemachtigd van het hem toegestaan crediet niets voor zijne onverhoopt vroegere terugkomst af te zonderen: 't eventueel daarvoor benoodigde bedrag zou het Instituut voor zijne rekening nemen; het Bestuur zal echter, zoo spoedig als dit oirbaar is, zich tot de Indische Regeering wenden met de aanvrage om nadere subsidies ter voortzetting van het omschreven onderzoek, zullende, zoo daarop eene gunstige beschikking wordt verkregen, tevens het verzoek worden gedaan om het bedrag der subsidie hetzij geheel hetzij gedeeltelijk aan 's Lands kas te Amboina beschikbaar te willen stellen.

Naar aanleiding eener vraag des heeren Martin over de indiening

eener gedétailleerde rekening en verantwoording van het hem toegestaan crediet wordt medegedeeld, dat het niet in de bedoeling ligt zulk eene gespecificeerde opgave te ontvangen, waarbij elke uitgave, de geringste niet uitgezonderd, vermeld wordt.

De Voorzitter stelt verder de vraag aan de orde, of ten gevolge van het overlijden van den hoogleeraar Wilken de heer Martin thans alléen het voorgenomen onderzoek zal moeten instellen, dan wel of de taak, welke wijlen Prof.. Wilken dacht te vervullen, door een ander moet worden verricht, en, zoo ja, aan wien dit alsdan zal worden opgedragen.

Na gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd zich tot Dr. H. Ten Kate, die thans een onderzoekingstocht in Indië onderneemt, te wenden en hem, onder volledige mededeeling van het door het Instituut voorgenomen onderzoek, te vragen, of hij, na afloop van zijne reis, zich met de vervulling der taak, door wijlen Dr. Wilken aanvaard, zou willen belasten.

Hiermede de bespreking van Dr. Martin's reize afgeloopen zijnde, wenscht de Voorzitter den heer Martin eene voorspoedige reis toe en een alleszins gelukkigen afloop van zijn onderzoek in het belang van de wetenschap in 't algemeen en van het Instituut in 't bizonder. Dr. Martin dankt den Voorzitter voor de door hem uitgesproken wenschen en verlaat de vergadering, na van de leden afscheid te hebben genomen.

De Secretaris doet opgave van de sedert de vorige vergadering ingekomen boekwerken en handschriften; en wat deze laatste betreft deelt hij mede, dat door welwillende tusschenkomst van den Rijksarchivaris een aantal bescheiden zijn ontvangen, afkomstig van den heer A. H. W. Baron de Kock, oud Vice-president van den Raad van Indië.

Terwijl voor dit geschenk bereids de dank van het Instituut is aangeboden, wordt besloten de handschriften in handen te stellen van het lid Kielstra om bericht en raad.

Nog wordt medegedeeld dat zijn ontvangen:

1°. twee missives van de Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 27 Juli jl. n°. 1683, afd. K. W. en 4 Augustus jl. n°. 1756 afd. K. W., ten geleide van eenige pakketten met boeken, ten vervolge voor het Instituut bestemd en ontvangen van de Fransche Commissie van Internationale ruiling te Parijs.

2o. eene missive van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, te Batavia, van 11 Juli 1891, no. 6945, waarbij namens de Regeering van Nederlandsch-Indië wordt aangeboden een pakket, bevattende 164 fotografieën van den voet van den Boroboedoer.

3o. eene missive van de Directie van het Musée Guimet ten geleide van de Annales du Musée Guimet, Tome XVIII en de Revue de l'Hist. des Rel. T. XXIII no. 3.

4o. eene missive van de Koninklijke Akademie der Wetenschappen te Amsterdam, waarbij wordt aangeboden een exemplaar der Verhandelingen, afd. Letterkunde, dl. XX; Verslagen en Mededeelingen, afd. Natuurk. 3e Reeks. dl. VIII, 3 en afd. Letterkunde. 3e Reeks. dl. VIII. 1, en prijsvers Maria Virgo, terwijl tevens een schrijven wordt bijgevoegd, houdende dankbetuiging voor de laatstelijk ontvangen Bijdragen van het Instituut, 5e Rks, dl. VI. afl. 1 en 2 en De Badoej's van J. Jacobs en J. J. Meyer.

5o. eene missive van den Bibliothecaris van Teyler's Museum te Haarlem, houdende aanbieding van een exemplaar der Archives der Musée Teyler, série II, vol. III, fasc. 6.

Plaatsing van al deze werken in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de inzenders.

6o. eene missive van de General-Verwaltung der Königlichen Museen te Berlijn, houdende dankbetuiging voor de toezending der Bijdragen van het Instituut.

7o. eene missive dd. 16 Juli 1891 van het Comité tot regeling van het 9e Internationaal Congres van Orientalisten, houdende noodiging tot deelneming aan het Congres, dat van 1 tot 10 September dezes jaars te Londen wordt gehouden.

8o. eene missive van Mevr. de Wed. J. Heyting, te Bandong, houdende bericht van het overlijden van haren Echtgenoot J. Heyting, Resident der Preanger-Regentschappen.

9o. missives van de hh. Storm van 's Gravesande, P. G. Schmidhamer, Ch. van Kerkhoff, J. van Hengst, E. Douwes Dekker, M.

E. F. T. Dubois en C. Poensen, allen houdende bericht van de verandering hunner woonplaats.

10o. eene missive van den heer H. Sundermann, waarbij hij zijn leedwezen betuigt over het besluit van het Bestuur tot het niet-verstrekken eener subsidie voor de uitgave zijner Niassische studiën, onder mededeeling tevens dat hij, zoo hij er niet mocht slagen een uitgever daarvoor te vinden, gaarne gebruik zal maken van het aanbod om het vroeger reeds aangewezen gedeelte van zijn arbeid met daarbij gevoegde vertaling vanwege het Instituut te doen publiceeren.

Al deze missives, sub 9o—11o., worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den heer J. L. van den Toorn van den 12 September jl., waarbij hij mededeelt, dat hij na de voltooiing van het door hem bewerkte Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, waarvan de uitgave eerlang kan worden tegemoetgezien, zich weder voor den Indischen dienst moet beschikbaar stellen. In verband echter met evengemeld woordenboek heeft hij zich sedert eenigen tijd bezig gehouden met de vervaardiging van een Minangkabausch-Maleische spraakkunst, waarbij eene bloemlezing uit Minangkabausche geschriften: een werk waarvoor hij de voornaamste gegevens verzameld had tijdens zijn verblijf in de Padangsche Bovenlanden aan het hoofd van de Kweekschool voor Inlandsche onderwijzers te Fort de Kock, doch dat hij gedurende zijn verloftijd hier te lande onmogelijk kon beeindigen, aangezien de verdere bewerking en later de correctie van het vanwege het Instituut bezorgde Woordenboek hem daarvoor niet den noodigen tijd lieten. Voor de bewerking van die spraakkunst en zijne verdere studiën van de Minangkabausche taal zou hij zeer gaarne eene herplaatsing in de Padangsche Bovenlanden erlangen; hij vreest echter, dat hij bij zijne terugkomst in Indië 't zij bij het Europeesch onderwijs 't zij in eene andere betrekking zal worden geplaatst, waardoor hem alle gelegenheid zou worden benomen om zijne linguistische studiën voort te zetten. Reden waarom hij het Bestuur in overweging geeft zoodanige maatregelen te willen nemen, dat zijn wensch vervuld zoude kunnen worden en hij nog gedurende de enkele jaren van zijn diensttijd in Indië voor de Minangkabausche taalwetenschap werkzaam zou mogen zijn.

Onder warme aanbeveling van dit verzoek des heeren van der Toorn, nader toegelicht door den Secretaris, stelt de Voorzitter voor, dat het Bestuur van het Instituut zich wende tot den Minister van Koloniën ten einde zijne veelvermogende tusschenkomst bij de Indische Regeering in te roepen, dat deze aan den heer van der Toorn bij zijne terugkomst in Indië eene plaatsing verzekere, die hem de gelegenheid zal kunnen aanbieden tot voortzetting en voleindiging zijner studiën van de Minangkabausche taal.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt mede, door tusschenkomst van den hoogleeraar Kern, eene bijdrage van Dr. Groneman te hebben ontvangen over Tjandi Parambanan op Midden-Java na de ontginning, waarbij een aantal fotografiën zijn gevoegd, met verzoek een en ander vanwege het Instituut te publiceeren. Om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid Niemann.

Het Bestuurslid Quarles van Ufford vestigt de aandacht op een door Prof. Dr. R. Brandstetter te Lucern uitgegeven bijdrage, getiteld: „Charakterisirung der Epik der Malaien. Original Untersuchung" en geeft in overweging dat daarvan in het tijdschrift van het Instituut eene aankondiging of bespreking worde geleverd, waartoe hij voorstelt den hoogleeraar Dr. Kern. uit te noodigen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Herinnerend aan den herhaaldelijk uitgesproken wensch dat het Instituut in het bezit kome van een ruimer localiteit, deelt de heer Quarles van Ufford mede dat wellicht die wensch zou kunnen worden bevredigd, waar tengevolge van het overlijden van den Graaf van Hogendorp diens woning, gelegen aan de Lange Houtstraat, door de Erven zal worden verkocht. De Voorzitter, Penningmeester en Secretaris verklaren zich bereid ter gelegener tijd het bedoelde huis te gaan zien.

Het Bestuurslid L. W. C. van den Berg biedt voor de Bibliotheek een overdruk aan zijner in het Tijdschrift voor strafrecht geplaatste bijdrage „over het misdrijf van verkrachting in verband met het Mohammedaansche huwelijksrecht." De Voorzitter zegt hun dank voor zijn geschenk, waarna, verder niets meer aan de orde zijnde, de vergadering wordt gesloten.

325STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 OCTOBER 1891.

Tegenwoordig de heeren der Kinderen (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren N. P. van den Berg, van der Pant en Quarles van Ufford.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken. Aangenomen voor kennisgeving.

Vervolgens deelt de Voorzitter mede, dat is ontvangen:

1°. eene missive van de Directie van het Musée Guimet, te Parijs, ten geleide van een exemplaar der Revue de l'Hist. des Rel. T. XXIV, n° 1.

2°. eene missive van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne, houdende kennisgeving van het overlijden van haren Secretaris José Maria Latino Coelho.

3°. eene missive, waarbij wordt kennis gegeven van het overlijden van den Heer A. A. Bienfait, met verzoek het lidmaatschap te doen eindigen.

4°. missives van de leden N. Adriani, H. C. Douwes Dekker, M. C. van Doorn, J. Ennen, H. A. de Nooy, C. Poensen en M. Paul Voute, allen houdende kennisgeving van de verandering hunner woonplaats.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Tot leden van het Instituut worden voorgedragen en benoemd de heeren J. Faes, oud Resident, thans te Soekaboemi, en A. E. Mooyaart, Gepensioneerd Kapitein van het Ned. leger, te 's-Gravenhage.

Van den hoogleeraar Kern is een schrijven ingekomen, waarbij hij bezwaar maakt gevolg te geven aan de uitnoodiging om in een

der afleveringen van de Bijdragen de aandacht te vestigen op het jongst verschenen geschrift der hoogleeraar Brandstetter, te Lucern over de Maleische letterkunde.

Voor kennisgeving aangenomen, terwijl besloten wordt dezelfde uitnoodiging thans te richten tot den heer R. van Eck, leeraar in de Maleische taal- en letterkunde aan de Kon. Militaire Academie te Breda.

Ten vervolge op het schrijven van 10 Juni jl., nº. 1895, is van het Departement van Koloniën eene missive d.d. 9 October jl. Bureau T. nº 3433 ontvangen, waarbij namens den Minister wordt medegedeeld, dat, blijkens een uit Indië ontvangen bericht, aldaar nog 509 exemplaren van het Ie en 1145 exemplaren van het IIe dl. van des heeren G. K. Niemann's Bloemlezing uit Maleische Geschriften in voorraad zijn, zoodat aan een herdruk van dat werk, ten behoeve van den Indischen dienst, voorshands geen behoefte bestaat. De Indische Regeering biedt aan om de helft van den aanwezigen voorraad ter beschikking van het Instituut te stellen tegen de prijzen waarvoor het werk in Indië verkrijgbaar is gesteld, t. w. *f* 1.60 voor het eerste, en *f* 0.70 voor het tweede deel, vermeerderd met de kosten van transport naar Nederland. De Minister zou gaarne vernemen of dit aanbod door het Instituut wordt aangenomen.

Naar aanleiding van dit schrijven wordt de opmerking gemaakt dat de vroeger voor den Indischen dienst bestemde exemplaren van des heeren Niemann's Bloemlezing de in het Nederlandsch opgestelde aanteekeningen missen, die voorkwamen in de hier te lande voor den handel bestemde en sedert uitverkochte exemplaren. Met het oog vooral op die omstandigheid wordt, na gedachtenwisseling, besloten in antwoord op het evenvermeld schrijven des Ministers mede te deelen, dat het daarin omschreven aanbod der Indische Regeering niet kan worden aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat de uitgave van het Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, bewerkt door den heer J. L. van der Toorn, voltooid is en brengt daarvan een exemplaar ter tafel, onder mededeeling wijders, dat, overeenkomstig een vroeger ontvangen beschikking, van deze uitgave 50 exemplaren aan het Departement van Koloniën zijn gezonden, met bijvoeging, ingevolge het ontvangen voorschrift, van eene declaratie voor de ten behoeve van de uitgave toegekende subsidie, waarvan het bedrag onverwijld

is uitgekeerd en bereids aan den Penningmeester ter hand gesteld.

De Secretaris legt tevens over de nota van de firma Brill betreffende de kosten van den druk van meergemelde uitgave, waartegen geene bedenking wordt gemaakt en die, goedgekeurd, aan den Penningmeester ter afdoening wordt in handen gesteld, terwijl, eindelijk, overeenkomstig het advies van den Penningmeester, het honorarium, aan den heer van der Toorn uit te keeren, wordt bepaald.

Bij schrijven van 5 October jl. deelt de uitgever M. Nijhoff mede, dat hij van de firma Brill 447 exemplaren van meergemeld Woordenboek heeft ontvangen, waarvan hij 347 exemplaren naar het locaal van het Instituut ten behoeve van het Fonds heeft gezonden, zoodat hij slechts 100 exemplaren in depôt houdt, terwijl hij voorstelt den prijs van het woordenboek op *f* 8.— per exemplaar te bepalen. Dienovereenkomstig wordt besloten, met dien verstande echter, dat tevens herinnerd zal worden, dat de leden van het Instituut het werk kunnen verkrijgen tegen de helft van den handelsprijs.

Het Bestuurslid Niemann brengt het volgend schriftelijk rapport uit:

„In eene vorige aflevering der Bijdragen (Vijfde volgreeks Dl. IV, bl. 636) staat reeds eene Rottineesche grammatica, in het Mal. geschreven door Manafe, onderwijzer te Baä op Rotti. De lezing van dit opstel gaf den onderwijzer te Babauw op Timor, een Rottinees, genaamd Fanggidoej, aanleiding tot het opstellen van eene nieuwe spraakkunst van die taal, omdat, naar zijn inzien, die van Manafe al te beknopt en niet duidelijk genoeg was. Deze Grammatica van Fanggidoej, die ten fine van praeadvies in mijne handen is gesteld, is ongetwijfeld veel beter bewerkt dan de vorige van Manafe. Zij geeft een vrij volledig overzicht van de voornaamste verschijnselen der taal, nl. van het dialect Fermanu, dat men wel als het hoofddialect kan beschouwen. Natuurlijk blijft er altijd nog ruimte genoeg over tot nader onderzoek. Daar echter de Mal. taal, waarin zij is opgesteld, een minder geschikt voertuig is voor het schrijven van eene grammatica, zou eene vertaling of bewerking in het Hollandsch de voorkeur verdienen boven eene uitgave van den Mal. tekst. Eene eigenlijke vertaling zou echter, naar het mij voorkomt, minder doelmatig zijn. Maar door eene bewerking, waarbij alle onnoodige omhaal vermeden en toch niets wezenlijks achterwege gelaten wordt, zou de lezing van dit geschrift meer genietbaar en aangenamer kunnen

worden voor belangstellenden. De ondergeteekende is bereid die bewerking op zich te nemen en stelt voor die in eene volgende aflevering der Bijdragen te plaatsen."

De Voorzitter zegt den Rapporteur dank voor zijn advies en stelt voor zijn aanbod aan te nemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Andermaal het woord nemende deelt het bestuurslid Niemann zijn gevoelen mede omtrent de in zijne handen gestelde bijdrage van dr. J. Groneman over Tjandi Parambanan op Midden-Java na de ontgraving. Hij acht haar alleszins belangrijk en zou gaarne tot eene uitgave daarvan vanwege het Instituut willen aanraden, vreesde hij niet, dat de kosten, verbonden aan de reproductie van het groot aantal bijgevoegde platen, de financieële draagkracht van het Instituut zouden te bovengaan, waarom hij voorstelt den Secretaris uit te noodigen omtrent die kosten informatiën in te winnen.

Dienovereenkomstig wordt besloten en mitsdien de beslissing der vraag omtrent de uitgave van dr. Groneman's bijdrage aangehouden.

Namens het lid C. M. Pleyte Wz., te Amsterdam, biedt de Secretaris, ter plaatsing in de Bijdragen, een opstel aan over de "plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der volken van den Indischen Archipel".

Om bericht en raad in handen gesteld van het bestuurslid Niemann.

Overeenkomstig de hem in de vorige vergadering gedane opdracht brengt de heer Kielstra rapport uit omtrent de uit de nalatenschap van den heer de Kock ontvangen schrifturen en zegt dat zij bestaan uit:

1°. eene vertaling van de bekende maleische geschiedenis der prinses Djohor Manikam;

2°. een op Palembangschen bodem geteeld verhaal, getrokken uit een Hikajat;

3°. eenige mededeelingen omtrent Siam omstreeks 1820, afkomstig van een Arabier die deel uitmaakte van het gevolg van eene derwaarts door den GG. van der Capellen gezonden Commissie;

4°. een fragment betreffende de, geheel op legenden berustende, oude geschiedenis van Palembang;

5°. een handschrift, in 1829 te Decima opgesteld, betreffende "bijzonderheden omtrent Japan, opgegeven in schetsen over de zeden

en gebruiken, meer bijzonder van de ingezetenen der stad Nagasakij". De steller, een vriend van de heeren Mr. J. H. Tobias en J. Tiedeman, aan wie hij zijn werk opdraagt, was waarschijnlijk destijds opperhoofd onzer vestiging te Decima.

6o. eene door den heer De Kock opgestelde, nagenoeg geheel op overleveringen berustende, "geschiedenis van het Rijk van Djambi" (1848).

Alleen het sub 5o. genoemde handschrift komt den Rapporteur voor, eenige wetenschappelijke waarde te bezitten, Maar ook ten opzichte daarvan zal er wel geen sprake van zijn, op de eene of andere wijze tot geheele of gedeeltelijke publicatie over te gaan.

Rapporteur adviseert alzoo de genoemde stukken in de handschriftenverzameling van het Instituut te deponeeren.

Dienovereenkomstig wordt besloten, onder dankbetuiging voor 't uitgebracht rapport.

De Voorzitter, Penningmeester en Secretaris brengen achtereenvolgens rapport uit omtrent een aan het Instituut gedaan aanbod tot aankoop van een heerenhuis, toebehoorende aan wijlen den Graaf van Hogendorp, in de Lange Houtstraat. Hoewel het huis op zich zelf niet alleszins afkeurenswaardig is, zou echter een aankoop daarvan te bezwarend zijn, daar een som van ƒ 40.000 daarvoor wordt gevraagd. Met het oog daarop meenden de Rapporteurs van verdere onderhandelingen te moeten afzien.

Staande de vergadering worden tevens ter tafel gebracht eenige ontwerpen betreffende eene mogelijke verbouwing van het tegenwoordige gebouw.

Met belangstelling neemt de vergadering van een en ander kennis en verklaart de Commissie te dezer zake diligent.

De Voorzitter oppert de vraag, of het geoorloofd zou zijn van de vergaderzaal van het Instituut gebruik te maken voor eene vergadering, die de heer van Deventer c. s. Zondag a. s. wenscht bijeen te roepen.

Gehoord de bezwaren van den Secretaris, wordt, na gedachtenwisseling, besloten, den heer van Deventer uit te noodigen de vergadering in de Instituutslocalen op een werkdag te willen uitschrijven.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

326STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 21 NOVEMBER 1891.

Tegenwoordig de heeren der Kinderen (Voorzitter), N. P. van den Berg (Ondervoorzitter), L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren de Groot en van der Pant.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Mededeeling wordt gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken en tijdschriften, terwijl ten geschenke ontvangen is van den heer Directeur van 's Rijks Ethnografisch Museum te Leiden een uittreksel van zijn jaarverslag, en van den heer J. D. E. Schmeltz een "Nachruf" ter nagedachtenis van wijlen het Bestuurslid Dr. G. A. Wilken, een "Separatabdruck aus Am Urquell, II no. 12 Red. Dr. Friedr. Krauss. Wien.

Plaatsing der boekwerken in de Bibliotheek, onder dankbetuiging aan de inzenders.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen:

1o. circulaires van het Comité van organisatie van het Congrès international des Américanistes, dat van 1 tot 6 October 1892 te Huelva zal gehouden worden, benevens van het Comité tot organisatie van tentoonstellingen, die, gelijktijdig met evengenoemd Congres samenvallend, strekken ter viering van het vierde eeuwfeest van de ontdekking van Amerika.

Voor kennisgeving aangenomen.

2o. eene missive van de Redactie van den Staatsalmanak, ten geleide van eenige opgaven betreffende het Instituut voor dien Almanak bestemd, met verzoek, ze zoo noodig te wijzigen en daarna terug te zenden.

De Secretaris deelt mede, dat aan dit verzoek bereids voldaan is.

3o. een schrijven van den Bibliothecaris van de Bibliotheek van

Teyler's Stichting, dd. 22 Oct. jl., houdende dankbetuiging voor de toezending der Bijdragen, 5e R., dl. VI, 4e afl.

Aangenomen voor kennisgeving.

5°. brieven van de medeleden W. W. Hunter en D. F. van der Pant, houdende bericht van hunne veranderde adressen.

Voor kennisgeving aangenomen.

6°. een schrijven van den heer R. van Eck, waarbij, in antwoord op de tot hem gerichte noodiging tot eene critische bespreking van Brandstetter's jongste bijdrage over de Maleische letterkunde, wordt medegedeeld dat hij daaraan niet kan voldoen.

Aangenomen voor kennisgeving, terwijl, na eenige gedachtenwisseling wordt goedgekeurd, dat door een der Bestuursleden de bedoelde taak zal worden vervuld.

De Secretaris deelt mede, dat ter voldoening aan het besluit der Algemeene Vergadering van de jongste uitgave van des heeren J. L van der Toorn's Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, exemplaren voor de leden van het Instituut zijn verkrijgbaar gesteld voor de helft van den handelsprijs, dus à *f* 4.—. De Secretaris doet voorlezing van de circulaire van den uitgever Martinus Nijhoff, waarbij hiervan den leden mededeeling wordt gedaan.

Aangenomen voor kennisgeving.

Ten vervolge op het schrijven van den Minister van Koloniën van 23 Juli 1890, Lett. A¹, n°. 26 is, onder geleide eener missive van 7 November jl. Lett. A¹, n°. 11, aan het Instituut toegezonden eene nota van den Controleur der Afdeeling Asahan, benevens een afschrift van de missive van den Controleur der onderafdeeling Laboean-Deli van 24 Juni jl. n°. 3/1, betreffende het in hunne handen gesteld geschrift van wijlen den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken, getiteld: „De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra."

Aangehouden tot eene volgende vergadering.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van den heer H. Sundermann, missionaris op Nias, ten geleide van eenige reeds vroeger door hem ter plaatsing in het Tijdschrift van het Instituut toegezegde Niassische taal- en letterkundige bijdragen.

In handen gesteld van het bestuurslid Niemann.

Onder herinnering aan de bereids door de Tweede Kamer goedgekeurde en weldra definitief vast te stellen Begrooting voor Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1892, bespreekt de Secretaris de vraag, of het niet raadzaam zou zijn, dat reeds nu vanwege het Instituut een adres aan den Gouverneur-Generaal van N. I. worde gericht, waarbij aan de Indische Regeering het verzoek wordt gedaan om aan het Instituut voor 1892 een subsidie toe te kennen van *f* 10,000, welk bedrag op de begrooting voor Nederlandsch-Indië voor wetenschappelijke onderzoekingen beschikbaar is gesteld: een en ander in aansluiting aan het van den Gouverneur-Generaal van N. I. ontvangen besluit van 16 Juni 1891, n°. 23.

Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten, waarna een concept-adres wordt voorgelezen en goedgekeurd van den volgenden inhoud:

N°. 654.

Aan
Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië.

„Bij Uwer Excellentie's besluit van 16 Juni 1891, n°. 23, werd aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, te 's Gravenhage gevestigd, voor het loopend dienstjaar 1891 eene subsidie toegekend van *f* 5000 (vijf duizend gulden), om met behulp van dat bedrag een wetenschappelijk onderzoek van de eilanden der Banda-zee in te stellen.

„Gelijk Uwer Excellentie bekend zal zijn, is bereids met dat onderzoek een aanvang gemaakt door den hoogleeraar K. Martin, die zich voorstelt gedurende het volgende jaar zijne omvangrijke taak voort te zetten, zoo mogelijk met en in vereeniging met een anderen geleerde, met wien het Instituut in onderhandeling is getreden ter vervanging van wijlen den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken, wien aanvankelijk door het Instituut het bovenomschreven onderzoek was opgedragen.

„Tot voortzetting van dat onderzoek zou het Instituut zich gaarne in staat gesteld zien door den ontvangst eener nadere subsidie van *f* 10,000, zijnde het bedrag dat voor wetenschappelijke onderzoekingen in het tweede Hoofdstuk der Begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1892 opnieuw beschikbaar is gesteld.

„Het Koninklijk Instituut houdt zich overtuigd, dat zijn verzoek bij Uwe Excellentie geen bezwaar zal ontmoeten, waar bereids in

Haar bovenvermeld besluit was te kennen gegeven, dat verzoeken om nadere subsidies ter voorzetting van het meergemeld onderzoek in 1892 en 1893 in gunstige overweging zouden worden genomen, ingeval de begrootingen dier jaren daartoe gelegenheid mochten geven.

„Waar eerlang de vaststelling en afkondiging der Begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1892, waarin de boven omschreven post voorkomt, kan worden tegemoetgezien, neemt het Koninklijk Instituut de vrijheid zich tot Uwe Excellentie te wenden met het eerbiedig verzoek dat het Haar moge behagen aan het Instituut voor het dienstjaar 1892 het voor wetenschappelijke onderzoekingen beschikbaar gestelde bedrag van *f* 10,000 als subsidie toe te kennen.

„En mocht Uwe Excellentie die subsidie toekennen, zij gelieve Hare gunstige beschikking langs telegrafischen weg door tusschenkomst van het Departement van Koloniën aan het Instituut te willen mededeelen, en tevens, ter voorkoming van oponthoud van het onderzoek, het geldelijk bedrag beschikbaar te stellen aan 's Lands kas te Amboina ter rechtstreeksche uitkeering aan den hoogleeraar Dr. K. Martin of diens gemachtigde aldaar, onder gehoudenheid van nadere verantwoording der hem toegekende gelden aan het Koninklijk Instituut.

'tWelk doende, enz."

Met het oog op eenige vergaderingen, die de heer van Deventer c. s. zich voorstelt bijeen te roepen ter bespreking van het voorgenomen plan eener uitgave van een Woordenboek van Ned.-Indië, geeft de Voorzitter in overweging aan evengemeld correspondeerend Lid de door hem gevraagde vergunning, tot wederopzeggens, te verleenen tot het houden dier bijeenkomsten in het lokaal van het Instituut.

Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten.

De Secretaris deelt mede, dat bij hem vanwege het Bestuur van het Indisch Genootschap is geklaagd over onvoldoend licht ter gelegenheid der algemeene vergaderingen dier Instelling. Bij onderzoek schijnt de oorzaak daarvan te liggen dat de aanwezige lichtmeter te zwak is, waarom, namens den Penningmeester, het voorstel wordt gedaan den aanwezigen meter door een 10, dan wel 20 lichtmeter te doen vervangen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Namens den Penningmeester biedt de Secretaris aan de vergadering

de begrooting aan voor het dienstjaar 1892. In rondlezing bij de Bestuursleden.

De heer Schlegel brengt rapport uit omtrent een aan het Instituut aangeboden handschrift over Japan, waaromtrent in de vorige vergadering bereids door het lid Kielstra eenige mededeeling is gedaan. Den Rapporteur is de schrijver van het handschrift onbekend, doch zijne beschrijving van de Japansche toestanden is niet onbelangrijk te achten, waarom het der moeite waard zou zijn haar te zijner tijd in het tijdschrift van het Instituut uit te geven.

Na eenige gedachtenwisseling vereenigt de vergadering zich met dit advies, waarvoor de Voorzitter den heer Schlegel dank zegt, waarna, niets meer aan de orde zijnde, de vergadering wordt gesloten.

327STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 DECEMBER 1891.

Tegenwoordig de heeren der Kinderen (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), L. W. C. van den Berg, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren N. P. van den Berg, Kielstra en van der Pant.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van de ingekomen boekwerken, waaronder van de heeren Pleyte, Quarles van Ufford en van der Lith opstellen gewijd aan de nagedachtenis van wijlen het Bestuurslid Wilken; voorts nog, ten vervolge op vorige zendingen, van den hoogleeraar mr. G. A. van der Lith, te Leiden, een exemplaar der aan de Leidsche Universiteit verdedigde dissertatie van den heer van Panhuys over Uitlevering; en van den Uitgever A. Hartleben, te Weenen, een exemplaar van de „Praktische Grammatik des Malayischen Sprache nebst einem Lesebuche, sowie einem malayisch-deutschen und deutsch-malayischen Wörterbuche. Von H. Seidel.”

Plaatsing der werken in de bibliotheek, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Verder zijn ingekomen missives:

1°. van de Smithsonian Institution, te Washington, U. S. A. houdende dankbetuiging voor den ontvangst van het toegezonden 5e deel, 1890, der Bijdragen van het Instituut.

2°. van Z. H. Prins Roland Bonaparte, te Parijs, van 8 December 1891, houdende dankbetuiging voor zijne benoeming tot afgevaardigde bij het in Augustus ll. te Bern gehouden Internationaal geographisch Congres.

3°. van den Hoofdagent der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, te Batavia, 29 October 1891, den ontvangst erkennende van het dezerzijdsch schrijven van 4 September ll. n°. 635, in beleefd antwoord waarop wordt medegedeeld, dat Dr. Martin zich reeds schriftelijk tot hem had gewend ten einde eenige inlichtingen betreffende de reis naar Amboina te verkrijgen, welke hem onmiddellijk zijn verstrekt. Terwijl het door Z.H.Gel. aangekondigd bezoek wordt tegemoetgezien, zal gaarne worden voldaan aan het verzoek om Z.H.Gel., waar zulks mogelijk is, met raad en hulp te dienen en daardoor tot 't slagen van zijn voorgenomen onderzoek mede te werken.

4°. van de heeren J. C. Jansen en C. Lely, Ministers van Marine en van Waterstaat, Handel en Nijverheid te 's Gravenhage, en G. de Waal, Ambtenaar bij het B. B. op Java, te Soekaboemi, allen houdende bericht van de aanvaarding hunner benoeming tot leden van het Instituut.

5°. enz.

6°. enz.

7°. van den heer D. Heyting, oud-resident van Amboina, kennis gevende dat hij sedert medio October zijne woonplaats te 's Gravenhage gevestigd heeft.

Al deze missives, sub 1°.—7°. vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Tot leden van het Instituut worden voorgedragen en benoemd

de heeren mr. D. W. K. de Roo de la Faille, rechterlijk Ambtenaar te Batavia, G. de Roo de la Faille, aspirant-controleur te Tjitjalengka (Preanger-Regentschappen) en C. J. Westenberg, controleur op Sumatra.

Wordt voorgelezen een schrijven van de Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschickte, te Berlijn, van den 11en December 1891, waarbij het verzoek wordt gedaan tot ruiling der Bijdragen van het Instituut met het vanwege het genootschap uitgegeven Zeitschrift für Ethnologie.

Overeenkomstig het advies van den Secretaris wordt besloten aan het verzoek te voldoen.

Door het Bestuurslid Niemann wordt rapport uitgebracht omtrent de in zijne handen gestelde bijdrage des heeren C. M. Pleyte Wzn. Hulde brengende aan de zorg, waarmede het opstel is bewerkt, stelt hij voor het in een der eerstvolgende afleveringen der Bijdragen op te nemen, mits echter de schrijver vooraf zijn stuk bekorte en die wijzigingen daarin aanbrenge, welke hem, rapporteur, in het belang van het opstel noodig voorkomen en waarover hij zelf met den schrijver in briefwisseling hoopt te treden.

Na eenige gedachtenwisseling vereenigt de vergadering zich met dit advies.

In de tweede plaats brengt het bestuurslid Niemann rapport uit over de mede in zijne handen gestelde stukken betreffende de Niassische taal en letterkunde, door den missionaris Sundermann ter uitgave aangeboden. Onder herinnering aan hetgeen bij de eerste aanbieding dier stukken daaromtrent werd gerapporteerd en beslist, deelt de heer Niemann mede, dat een onderzoek van hetgeen nu opnieuw is aangeboden, hem vrijheid geeft den raad te geven het vanwege het Instituut in de Bijdragen uit te geven, wanneer de schrijver bereid is daarin nog eenige wijzigingen te brengen en alsnog eenige mededeelingen daarbij te voegen omtrent de wijze van spelling, terwijl hij zich bereid verklaart omtrent een en ander zelf met den auteur in briefwisseling te treden.

Onder dankbetuiging voor het uitgebracht rapport, vereenigt de vergadering zich daarmede eenparig.

Eindelijk brengt het bestuurslid Niemann een opstel ter tafel

over den godsdienstige begrippen der Karo-Battaks van den Controleur C. J. Westenberg, hem door tusschenkomst van het medelid van Rijn van Alkemade aangeboden. Wordt goedgekeurd, dat daarover in de volgende vergadering verslag zal worden uitgebracht.

De Secretaris herinnert dat indertijd, op voorstel van wijlen den hoogleeraar Wilken, naar aanleiding van een door het Bestuur van het Instituut gedaan verzoek, door den Minister van Koloniën van de verhandeling over de „verbreiding van het matriarchaat op Sumatra" een aantal exemplaren naar Indië zijn gezonden, ter uitreiking aan de ambtenaren op Sumatra, met uitnoodiging onderzoekingen in te stellen, ten einde de bestaande leemten aan te vullen. Tengevolge dezer uitnoodiging werden omtrent dit onderwerp door eenige Ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra eenige nota's samengesteld, welke door het Indisch Bestuur aan het Ministerie van Koloniën zijn toegezonden, door welks tusschenkomst ze achtereenvolgend ter beschikking zijn gesteld van het Bestuur van het Instituut. Wijlen de hoogleeraar Wilken had daarvan, doch, slechts voor een gedeelte, gebruik gemaakt: getuige zijn nader in de Bijdragen, 5e R., 6e dl. opgenomen opstel „over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra."

De Secretaris doet thans de vraag, welk gebruik er verder van de ingekomen nota's moet worden gemaakt, in verband met den herhaaldelijk vanwege het Departement van Koloniën kenbaar gemaakten wensch om ze, na gebruik, weder te mogen terug ontvangen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de verschillende stukken, om bericht en raad, in handen te stellen van het bestuurslid, Prof. L. W. C. van den Berg.

Ingevolge eene hem gedane opdracht geeft de Secretaris eene gedétailleerde opgave van de kosten der reproductie van de 64 fotografieën van de Tjandi Prambanan op Midden-Java met den daarbij behoorenden tekst van Dr. J. Groneman. Daar uit den aard der zaak slechts betrekkelijk weinig exemplaren zullen worden verkocht, zouden de aanzienlijke kosten, die de uitgave zou vorderen, de draagkracht van het Instituut verre overschrijden, waarom in overweging wordt gegeven zich tot het Ministerie van Koloniën te wenden met het verzoek de uitgave met eene subsidie te willen steunen, waartegen zich het Instituut zijnerzijds zou verbinden 50 exemplaren beschikbaar te stellen.

Na dankzegging aan den Secretaris voor zijne opgaven, wordt, na eenige gedachtenwisseling, besloten vóor alles te trachten de voorgestelde subsidie te verkrijgen, en zich daartoe tot den Minister van Koloniën te wenden bij een adres, waarvan de samenstelling aan den Voorzitter en Secretaris wordt opgedragen.

Ter tafel wordt gebracht de begrooting voor het dienstjaar 1892, welke bereids bij al de Bestuursleden in rondlezing is geweest. De Penningmeester licht haar nader toe, waarna de ingediende begrooting onveranderd, zonder hoofdelijke stemming, wordt aangenomen, onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor de zorg daaraan besteed.

Overeenkomstig zijn voorstel wordt voorts goedgekeurd het afloopend contract met de brandassurantie-maatschappij „La Belgique” niet te continueeren, doch een nieuw contract te sluiten met de Maatschappij „Urania” te Amsterdam. Tevens wordt besloten het bedrag, waarvoor het meubilair van den Concierge wordt verzekerd, overeenkomstig diens verzoek te bepalen op *f* 1000.—

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

328STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 JANUARI 1892.

Tegenwoordig de hh. der Kinderen (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), mr. L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Schlegel en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de hh. N. P. van den Berg, van der Pant, Quarles van Ufford en Vreede.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden voorgelezen, en, eenigszins gewijzigd, goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede, dat ingekomen is een bericht van de hh. N. P. van den Berg en Vreede, dat zij, de eerste wegens ambts-

bezigheden, de tweede wegens lichte ongesteldheid de vergadering niet kunnen bijwonen.

Verder zijn ingekomen missives:

1°. van het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, ten geleide van een exemplaar der Handelingen en Levensberichten, 1891.

2°. van den heer L. M. Vonck, Controleur der Moesi Ilir, houdende aanbieding eener door hem samengestelde nota over de Benzoëcultuur in de residentie Palembang, opgenomen in en overgedrukt uit het Tijdschrift, Orgaan der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, September 1891.

Plaatsing der geschriften in de bibliotheek, onder dankbetuiging aan de Inzenders.

Ter tafel wordt gebracht een circulaire houdende mededeelingen over en uitnoodiging tot het zenden van afgevaardigden naar het 10e Internationaal Orientalisten Congres, dat in September—October 1892 te Sevilla zal gehouden worden. Wordt besloten de behandeling dezer zaak aan te houden tot de Bestuursvergadering in Juni a. s, doch inmiddels aan het Uitvoerend Comité mede te deelen, dat het Instituut als lid van het Congres kan worden ingeschreven voor 12 francs, in steê van 20 francs, gelijk verkeerdelijk wordt opgegeven in de circulaire, waarvan de hoogleeraar Schlegel enkele exemplaren ter beschikking stelt voor belangstellenden.

Van de Royal Geographiral Society te Londen is een schrijven ontvangen houdende een voorstel omtrent de spelling van plaatsnamen. Om bericht en raad in handen gesteld van het bestuurslid Niemann.

De Voorzitter deelt mede, dat verder zijn ingekomen:

1°. enz.

2°. een schrijven van den heer Egter van Wissekerke, waarbij namens Mevrouw de Wed. M. A. van Walcheren kennis wordt gegeven van het overlijden van haar Echtgenoot, met verzoek zijn naam van de ledenlijst van het Instituut te willen afvoeren.

3°. een schrijven van den heer Twiss, uit Loeboeh Basoeng, houdende mededeeling dat hij in het laatst der maand Februari of

begin van Maart naar Nederland denkt te vertrekken, waarom hij verzoekt de voor hem bestemde uitgaven van het Instituut niet meer naar Indië te willen zenden, doch te bezorgen aan het adres van den heer W. Twiss, te 's Gravenhage (Denneweg 58).

4°. een schrijven van den heer Ch. van Kerckhoff, houdende mededeeling, dat de voor hem bestemde geschriften voorloopig naar Buitenzorg (Hôtel Chemin de fer) moeten worden geadresseerd.

Van het in de missives sub 2°—4° vermelde zal aanteekening worden gehouden.

5°. een schrijven van den heer Dr. J. Brandes, Commissaris van het Instituut, waarbij wordt medegedeeld dat aan den heer J. Kreemer, die sinds geruimen tijd geen edita van het Instituut ontvangen heeft, ze voor zoover ze voorhanden waren zijn verstrekt.

De Secretaris deelt mede, dat de heer Kreemer reeds tijdens zijn verblijf hier te lande voor het lidmaatschap heeft bedankt, waarom hij niet op de ledenlijst vermeld staat. Hiervan zal den heer Brandes mededeeling worden gedaan.

6°. een schrijven van den heer Van Hasselt, te Padang-Sidempoean, houdende kennisgeving dat de heer W. D. Helderman, Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur te Batang Toroe, residentie Tapanoeli, het verzoek heeft gedaan met 1° Januari 1892 als lid van het Instituut te mogen worden aangenomen, waarvan aan HH. Commissarissen te Batavia mededeeling is gedaan.

Wordt besloten aan het verzoek te voldoen.

7°. een schrijven van Commissarissen van 17 November 1891, waarbij *a.* wordt toegezonden een prima-wissel, groot *f* 399; *b.* eene zoo nauwkeurig mogelijk bijgewerkte naamlijst der in Nederlandsch-Indië aanwezige leden van het Instituut, onder mededeeling, dat van sommige ambtenaren op non-activiteit de tegenwoordige verblijfplaats niet bekend is, terwijl zij, achter wier namen een teeken in rooden inkt is geplaatst, het verzoek hebben gedaan met 1° Januari 1892 als lid van het Instituut te mogen worden aangenomen.

Aan Commissarissen zal de ontvangst van den wissel worden erkend, die bereids aan den Penningmeester is ter hand gesteld, terwijl de namen der voorgestelde nieuwe leden op de lijst voor de Algemeene Vergadering zullen worden gebracht.

8°. een schrijven van den heer G. W. W. E. Baron van Hoëvell, Resident van Amboina, 7 November 1891, houdende bereidverklaring om den hoogleeraar Dr. K. Martin bij zijn geognostisch onderzoek van de eilanden der Banda-zee zooveel mogelijk behulpzaam te zijn, hoewel die hulp zich hoofdzakelijk zal moeten bepalen tot moreelen steun, daar geognostische studiën geheel buiten den kring van de onderzoekingen des briefschrijvers vallen.

Aangenomen voor kennisgeving.

Naar aanleiding van dit schrijven des heeren van Hoëvell deelt de Secretaris mede dat hij een particulieren brief, ged. Amboina 28 Nov. 1891, heeft ontvangen van den hoogleeraar Martin, waaruit bleek, dat hij juist een dag vóór de dagteekening van zijn brief in Amboina was aangekomen, na te Batavia en te Buitenzorg een tiental dagen verblijf te hebben gehouden om de noodige bezoeken bij de verschillende autoriteiten af te leggen, bij welke gelegenheid de overtuiging werd verkregen, dat naar alle waarschijnlijkheid de voor het verder onderzoek nog benoodigde gelden zeker wel beschikbaar zullen worden gesteld, terwijl het aan twijfel onderhevig is of ook voor het ethnologisch onderzoek de noodige materiëele steun zal worden verkregen, daar men na het overlijden van den hoogleeraar Wilken andere plannen aanhangig schijnt te willen maken.

Onder weg had Dr. Martin nog al een en ander kunnen verzamelen, door zooveel mogelijk partij te trekken van de plaatsen, die door de boot werden aangedaan; vooral uit de Minahassa schijnt de hoogleeraar een rijk materiaal van onderzoek te hebben verzameld en verder van ongeveer alle eilanden, die hij bezocht. Eenigszins vermoeid was hij te Amboina aangekomen, waar hij echter den resident van Hoëvell, die op eene dienstreis was, nog niet ontmoette, terwijl het zijn voornemen was met het onderzoek van Amboina te beginnen door eerst langs de baai tochten te maken en alsdan door het eiland heen te trekken; het vertrek naar Ceram en Boeroe zal echter van omstandigheden afhangen.

De Voorzitter zegt den Secretaris dank voor de door hem van den heer Martin ontvangen mededeelingen.

De heer Niemann brengt nader verslag uit omtrent de bijdragen der heeren Pleyte en Sundermann, waaromtrent hem opgedragen was nader met die schrijvers in overleg te treden. Aan de gemaakte

bedenkingen is door beiden tegemoetgekomen, waarom hij in overweging geeft de beide stukken ter opneming aan de Redactie van de Bijdragen toe te vertrouwen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer Niemann het woord hernemend, deelt mede, overeenkomstig zijne in de vorige vergadering gedane toezegging, het opstel van den Controleur Westenberg over de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks te hebben nagegaan en adviseert tot plaatsing daarvan in de Bijdragen, terwijl den schrijver zou kunnen bericht worden, dat het Bestuur er prijs op zou stellen mededeelingen te ontvangen omtrent de literatuur, kleeding, huisraad en andere ethnografische bizonderheden, vooral bij de onafhankelijke Karo-Bataks.

Onder dankbetuiging aan den Rapporteur wordt overeenkomstig zijn advies besloten.

Door het bestuurslid L. W. C. van den Berg wordt het volgend rapport uitgebracht:

„In de Bestuursvergadering van 21 Januari 1888 (Not. p. XLIV) werd besloten om van het opstel van nu wijlen den heer G. A. Wilken, getiteld: „De verbreiding van het Matriarchaat op Sumatra" (zie Bijdragen 5e Reeks dl. III p. 163 en vv.) een zeker aantal overdrukken te doen toekomen aan eenige op Sumatra geplaatste ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, met verzoek om aanvulling en zoo noodig verbetering van hetgeen in bedoeld opstel werd medegedeeld. De tusschenkomst van het Departement van Koloniën werd daartoe ingeroepen, en blijkens de missive van den toenmaligen Minister dd. 25 Sept. 1888 Litt A1 No. 21 (Not. 20/10 —88— p. XXXVII) welwillend verleend.

„Als eerste gevolg van dezen maatregel ontving het Instituut bij missive van den Min. v. Koloniën dd. 27 Juli 1889 Litt A1 No. 14 (Not. 28/9 —89- p. XXIX) eene nota van wijlen den Controleur A. F. P. Graafland over de verbreiding van het Matriarchaat in het landschap Indragiri, welke nota, op advies van den heer Wilken, na bekomen machtiging van den Minister, in de Bijdragen werd opgenomen (Not. 26/10 —89— p. XXXIV, en 16/11 —89— p. XL; Bijdr. 5e Reeks, dl. V p. 40 en vv.) De missive, waarbij de machtiging werd verleend, was van 8 Nov. 1889 Litt. A1 No. 8. Ik vermeld dit, omdat op twee plaatsen in de Notulen de datums door een drukfout minder juist is aangegeven, en de

Minister in een volgenden brief naar deze missive verwijst. (Zie Not. p. XL en LXXXIII). Er zoude dus allicht misverstand kunnen ontstaan.

„Achtereenvolgens werden later door het Instituut ontvangen de missives van den Minister van Koloniën:

1°. dd. 20 December 1889 Litt. A¹ N°. 15 houdende aanbieding der berichten van de Assistent-Residenten van Priaman en van Ajerbangis en Rau, en van eene nota van den zendeling J. H. Meerwaldt, van welke laatste nota de Resident van Tapanoeli, de heer A. L. van Hasselt, de opname in de Bijdragen aanbeveelt.

2°. dd. 24 Februari 1890 Litt. A¹ N°. 10 houdende aanbieding der berichten van de Controleurs van Ogan Oeloe en Enim (Komering Oeloe) en van de Ranau-Districten.

3°. dd. 21 Maart 1890 Litt. A¹ N°. 11 houdende aanbieding der berichten van de Controleurs van Padang Lawas, Toba, Lematang Oeloe, Moesi Ilir, Lematang Ilir, Rawas en Kikim en van den Assistent-Resident van Lahat.

4°. dd. 29 April 1890 Litt. A¹, N°. 11 houdende aanbieding der berichten van den Assistent-Resident van Tanah-Datar en van de Controleurs der Pasemah-landen en van Pangkalan en Kampar.

5°. dd. 23 Juli 1890 Litt. A¹ N°. 26 houdende aanbieding der berichten van den Controleur van Bengkalis.

6°. dd. 7 November 1891 Litt. A¹, N°. 11 houdende aanbieding der berichten van de Controleurs van Asahan en Laboean Deli.

Allen handelende over het Matriarchaat op Sumatra. De missives 1—4 zijn verhandeld in de Not. van 18—10—90 p. LXXXIII, 19—4—90 p. CV en 17—5—90 p. CXIV. De beide laatstgenoemde missives staan nog niet in de gedrukte Notulen vermeld. Van de berichten uit Ogan Oeloe en Komering Oeloe, de Ranau-Districten, Lematang-Oeloe, Moesi-Ilir, Lematang Ilir (Semendo), Rawas, Kikim, Lahat en de Pasemah-Landen werd reeds door den heer Wilken zelven het noodige gebruik gemaakt voor zijn opstel over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra, opgenomen in de Bijdragen 5e Reeks, dl. VI p. 149 en vv. Zie speciaal p. 150. De Assistent-Residenten van Priaman en van Ajerbangis en Rau berichten niet anders dan dat hetgeen in het opstel van den heer Wilken voorkomt, wat de feiten betreft, ten aanzien van hunne afdeelingen juist is. De heer Meerwaldt, ofschoon de juistheid der door den heer Wilken omtrent de Bataks medegedeelde feiten erkennende, betoogt echter dat de conclusie, door ons overleden bestuurslid uit

die feiten getrokken, omtrent een vroeger bij dat volk bestaan hebbend Matriarchaat, ongegrond is, en vermeent dat bedoelde feiten meer natuurlijk langs anderen weg kunnen worden verklaard. Met den heer van Hasselt ben ik van oordeel, dat dit stuk in de Bijdragen kan worden opgenomen, behoudens hier en daar eene geringe wijziging in taal en redactie, welke de schrijver zelf, indien hij de drukproeven corrigeerde, zoude hebben aangebracht. De Controleur van Toba verklaart zich met de conclusie van den heer Meerwaldt te vereenigen.

„Wat de overige stukken betreft, onderscheidene daarvan bevatten zeer belangrijke aanvullingen en verbeteringen op het meergenoemd opstel van den heer Wilken; maar geen enkel is m. i. op zich zelf, gelijk het daar ligt, voor publiceering geschikt. De meeste schrijvers doen trouwens zelven uitkomen, dat zij slechts bouwstoffen hebben willen leveren, en geen hunner heeft blijkbaar er aan gedacht zijn arbeid voor de pers te bestemmen. Van velen zijn de berichten in den vorm van losse aanteekeningen gegeven en zouden dus om die reden alléen voor een afzonderlijke uitgave ongeschikt zijn.

„Op grond van het bovenstaande heb ik de eer te adviseeren het opstel van den heer Meerwaldt te plaatsen en de overige stukken onder dankbetuiging aan het Departement van Koloniën terug aan te bieden”.

De Voorzitter dankt den heer van den Berg voor zijn rapport en stelt voor zich met de conclusie daarvan te vereenigen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris stelt voor de volgende Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen te houden op den derden en vierden Zaterdag der maand Februari a. s., en vraagt tevens machtiging als punten van behandeling voor de Algemeene Vergadering op het convocatie-biljet op te nemen: het verslag van den Secretaris over 1891; de rekening en verantwoording van den Penningmeester over hetzelfde tijdvak; de verkiezing van drie Bestuursleden in de plaats van nu wijlen Dr. G. A. Wilken en de hh. de Groot en Wijnmalen; het voorstel om met opzicht tot de voorgenomen uitgave van het werk van Dr. J. Groneman gebruik te maken van al. 2 van art. 13 van het Reglement; voorts het voorstel om in art. 6 van het Reglement eene 4e alinea toe te voegen, ter bepaling, dat wie ophouden wil lid te zijn, verplicht zal zijn daarvan kennis te geven vóór den aanvang van

het jaar; en eindelijk der vergadering mededeeling te doen van de benoeming van nieuwe leden.

Eenparig vereenigt de vergadering zich met dit voorstel.

In verband met de omstandigheid dat weldra aan een aantal nieuw te benoemen leden exemplaren van het Reglement zullen moeten worden uitgereikt, stelt de Secretaris met het oog op den geringen voorraad, welke daarvan aanwezig is, voor om een herdruk daarvan te mogen doen bezorgen tot een getal van 500 exemplaren. Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten.

De Penningmeester legt over de rekening en verantwoording over 1891, waaruit hij tevens de voornaamste cijfers mededeelt. In handen gesteld van de heeren Kielstra en Wijnmalen met verzoek daaromtrent in de volgende vergadering verslag uit te brengen, terwijl tevens wordt besloten de hh. Canne en Mr. C. Voute en, bij ontstentenis van een van beiden, den heer van Meeteren Brouwer uit te noodigen de rekening na te zien en daaromtrent der Algemeene Vergadering te willen dienen van bericht en raad.

Namens het Eerelid, Dr. Kern, deelt het bestuurslid Schlegel mede dat door hem eene taalkundige bijdrage over het Sawuneesch is gereed gemaakt, waarvoor eene plaatsing wordt gevraagd, het eerste gedeelte in de April- en het slot in de Juli-aflevering der Bijdragen.

In verband hiermede wordt de inhoud der April-aflevering der Bijdragen besproken en wordt de Secretaris gemachtigd daarvoor te bestemmen de door den hoogleeraar Kern samengestelde studie, benevens, zoo mogelijk althans, geheel of gedeeltelijk, de bijdragen der heeren Sundermann, Meerwaldt, Kielstra, Westenberg en Niemann.

Naar aanleiding van ontvangen klachten omtrent de te late bezorging van de verschijnende afleveringen der Bijdragen, waarbij opnieuw eenerzijds de verzending per post wordt aanbevolen, anderzijds ontraden, wordt, gehoord de inlichtingen van den Secretaris, die daaromtrent een schrijven van de firma Smits mededeelt, besloten om van de verzending per post gebruik te maken, voor zoover het exemplaren betreft, bestemd voor de Eereleden, correspondeerende en oud-bestuursleden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

329STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 FEBRUARI 1892.

Tegenwoordig de hh. der Kinderen (Voorzitter), de Groot (Penningmeester), L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de hh. N. P. van den Berg en van der Pant.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en, eenigzins gewijzigd, goedgekeurd, waarna de aandacht wordt gevestigd op de ontvangen en aangekochte boekwerken, waarmede de bibliotheek is verrijkt geworden.

De voorzitter deelt vervolgens den ontvangst mede van

1°. eene misseve van de Directie der Société Impériale Russe de géographie te St. Petersburg, houdende kennisgeving van het overlijden van haren President, Zijne K. H. den Grootvorst Constantijn Nicolayevitch.

2°. eene missive van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne, waarbij, onder dankbetuiging, de ontvangst wordt erkend van de toegezonden Bijdragen 1891, Ve Volgr. VI. 3.

3°. eene missive van den Conservator van de Bibliotheek van Teyler's Stichting, te Haarlem, houdende aankondiging van den ontvangst van de 1e afl. van dl. VII der Bijdragen.

4°. eenige circulaires, houdende mededeelingen omtrent het te houden internationaal congres der Amerikanisten en de te houden tentoonstellingen ter gelegenheid der viering van het 4e eeuwfeest der ontdekking van Amerika.

5°. een schrijven van den heer J. van Dissel, te Delft, houdende kennisgeving van het overlijden van het medelid S. van Dissel, Oud-Inspecteur van het Inlandsch Onderwijs, te 's Gravenhage.

6°. een schrijven van het lid M. van der Ent, waarbij, onder mededeeling van zijn aanstaand vertrek naar Indië, opgave wordt gedaan van zijn voorloopig adres.

7°. een schrijven van het lid H. Spakler, Consul der Nederlanden te Djeddah, houdende verzoek om, met 't oog op zijn aanstaand vertrek naar Nederland, de voor hem bestemde stukken van het Instituut voorloopig te willen zenden aan het adres des heeren J. C. Spakler, Prinsengracht 530, Amsterdam.

8°. enz.

Al deze missives, sub 1°—8° vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen van 15 Januari jl., benevens een aantal briefkaarten. Commissarissen bieden aan een prima wissel groot *f* 399 N. C., betaalbaar als gebruikelijk, onder aanteekening dat nieuwe geldverzendingen spoedig zullen volgen, terwijl met de laatste verzending ook de verantwoordingen over 1890 en 1891 zullen medegaan. Voorts wordt opgave gedaan van de namen zoowel van hen, die voor het lidmaatschap bedankt hebben als van hen, die wenschen als leden toe te treden, terwijl tevens bericht wordt aan welke leden enkele hun ontbrekende afleveringen der Bijdragen op hunne aanvrage is uitgereikt geworden.

Wordt besloten den wissel in handen te stellen van den Penningmeester, terwijl de Secretaris gemachtigd wordt den ontvangst daarvan te erkennen en, voor zooveel noodig, aanteekeningen te houden van de namen der van de lijst af te voeren en van die der nieuwe leden.

De Secretaris deelt mede, juist even vóór den aanvang der vergadering, een schrijven te hebben ontvangen van den heer Sundermann, waarbij hem nog eenige stukken worden toegezonden ter toevoeging aan die, waarvan de uitgave vanwege het Instituut wordt voorbereid. Met het oog op het spoedeischende der zaak, daar de vroeger door den heer Sundermann aangeboden stukken bereids ter perse zijn, stelt de Secretaris voor, hem te machtigen de nu ontvangen nadere stukken in handen te stellen van het bestuurslid Niemann, en na gehouden

overleg omtrent het al dan niet uitgeven dier stukken eene beslissing te nemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Omtrent het in de vorige bijeenkomst in zijne handen gesteld schrijven van de Royal Geographical Society betreffende de schrijfwijze van geographische namen door Engelschen brengt de heer Niemann het volgend rapport uit:

„Het door de Royal Geographical Society aan het Instituut gezonden stuk bevat eene mededeeling omtrent het door deze Society aangenomen beginsel ten opzichte van de schrijfwijze van geographische namen door Engelschen. Ik stel voor deze mededeeling met dankbetuiging aan te nemen voor kennisgeving en merk voorts nog op dat de spelling van inlandsche namen in het algemeen, die in de door het Instituut uitgegeven geschriften meestal gevolgd wordt, in vele opzichten overeenkomt met die der Geographical Society; het is echter als een wezenlijk gebrek der spelling van dat genootschap te beschouwen, dat geen onderscheid daarin wordt gemaakt tusschen de schrijfwijze van namen als Selangur, Feranggann, Bangil, Lingga, enz., omdat men bij die allen slechts eene *ng* wil bezigen en dus bv. Linga, in pl. v. Lingga, wil schrijven, hetgeen zoowel met de spelling in het Arabisch-Maleisch karakter als met de uitspraak in strijd is. [1] Daar het hier niet de plaats is voor eene bepaalde kritiek van dit stelsel van spelling, gaan wij andere gebreken met stilzwijgen voorbij."

Onder dankbetuiging aan den Rapporteur vereenigt de vergadering zich met zijn advies.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den heer Dr. H. ten Kate, uit Brisbane, Queensland, van 7 December 1890, houdende antwoord op eene dezerzijds gedane noodiging om, in de plaats van wijlen Dr. Wilken, op de eilanden der Banda-zee een ethnografisch onderzoek in te stellen: eene noodiging, waaraan hij gaarne gehoor zou willen geven, mits het Instituut eenige door hem gestelde voorwaarden kan aanvaarden, waaromtrent hij gaarne

---

[1] Omtrent dit punt vinden wij hier slechts opgemerkt: »*ng* has two separate sounds, the one hard as in te English word *finger*, te ather as in *singer*. As these two sounds are rarely employed in the same locality, no attempt is made to distinghuish between them.»

per telegram aan het adres van den Consul-Generaal der Nederlanden te Melbourne zou ingelicht worden.

Met belangstelling worden de door den heer ten Kate gestelde voorwaarden overwogen, in verband ook met de eischen die het Instituut bij het voorgenomen onderzoek zich gesteld had.

Na ampele bespreking van de mededeelingen en wenschen des heeren ten Kate wordt met meerderheid van stemmen besloten genoemden geleerde bij telegram te berichten, dat het Instituutsbestuur de door hem gestelde voorwaarden niet kan aannemen, zullende hem daarna een nader met redenen omkleed schrijven worden toegezonden.

In verband met dit besluit wordt door den Secretaris in overweging gegeven alsnu omtrent eene opdracht voor het ethnografisch onderzoek in overleg te treden met de hh. Martin en Baron van Hoëvell, Resident van Amboina, met machtiging aan den Voorzitter en Secretaris daartoe het noodige te verrichten.

Dienovereenkomstig wordt eenparig besloten.

Het bestuurslid Kielstra brengt, ook namens zijn medelid Wijnmalen, verslag uit over het door hen gehouden onderzoek van de rekening des Penningmeesters over 1890, welke door hen in orde bevonden is en mitsdien ter goedkeuring vanwege het Bestuur wordt voorgesteld.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris brengt ter tafel een concept van het door hem op de Algemeene Vergadering mede te deelen overzicht van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1891. Met eenige wijzigingen wordt het goedgekeurd, onder dankbetuiging voor de zorg daaraan besteed.

De vergadering gaat alsnu over tot het opmaken van drietallen ter aanbieding aan de Algemeene Vergadering bij de verkiezing van bestuursleden in de plaats van wijlen Dr. Wilken en de aftredende leden de Groot en Wijnmalen.

Uit de gehouden stemming blijkt dat zullen worden voorgedragen:

1°. voor de vacature-Wilken de heeren Prof. dr. H. Kern, Prof. dr. J. J. M. de Groot en Prof. O. Poensen;

2°. voor de vacature-de Groot, de heeren J. H. de Groot, van Meeteren Brouwer en mr. C. Voute; en

3°. voor de vacature-Wijnmalen, de heeren dr. T. C. L. Wijnmalen, mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum en mr. A. J. A. E. Bik.

Vervolgens wordt overgegaan tot de benoeming van nieuwe leden zoowel in Nederland als in Ned.-Indië, en blijkt dat verkozen zijn tot nieuwe leden in Nederland de hh.

Jhr. mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, Lid Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Groningen.

J. M. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage,

H. H. van Beuningen, te Utrecht,

Mr. J. J. S. Harte, te 's Gravenhage,

G. Diepen, te Roermond,

Dr. P. J. F. Vermeulen, te Amsterdam,

H. Seret, te Hof van Delft.

Mr. H. Ph. de Kanter, te Haarlem,

allen leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Jhr. C. H. A. van der Wijck, oud-Vicepresident van den Raad van Ned-Indië, te 's Gravenhage,

P. ten Bosch, Vice-admiraal, laatst Commandant van Z. M. Zeemacht O. I., thans te 's Gravenhage,

Mr. G. A. van Hamel, Hoogleeraar in de rechten aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam,

Mr. W. van der Vlugt, Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit, te Leiden,

F. B. Löhnis, Inspecteur van het middelbaar onderwijs, belast met het toezicht over het landbouwonderwijs, te 's Gravenhage,

A. J. Nijland, Districtschoolopziener te Utrecht,

Jhr. mr. dr. A. D. van Riemsdijk, Voorzitter van het Muntcollegie, te Utrecht,

Mr. W. H. Baron van Verschuer, Raad-adviseur bij het Minissterie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage,

D. Cordes, President van de Kamer van Koophandel en fabrieken, te Amsterdam,

B. L. Gompertz, Bankier te Amsterdam.

J. J. van Santen, } Directeuren van de Ned. Ind.
M. Bock, } Handelsbank te Amsterdam,

J. W. Wilson, Directeur van meerdere Ind. Cultuur-maatschappijen, te Amsterdam,

M. C. Calkoen, Directeur van de Koloniale Bank te Amsterdam,

Mr. M. C. van Hall, Commissaris der Jav. Cultuur-maatschappij., te Amsterdam,

H. H. Beels, te Haarlem,

Mr. B. R. W. A. baron Sloet van Hagensdorp, Directeur Cultuur-maatschappij Kalibagor, Amsterdam,

Alb. Fr. Insinger, Gedelegeerde van de Javasche Bank, Amsterdam,

J. H. A. A. Kalff, Chef van de firma H. v. Leeuwen en C°. Amsterdam,

M. Teixeira de Mattos, Direct. v. d. Oostersche Handelsvereeniging, Amsterdam,

H. J. Hijmans, Directeur van de Maatschappij voor uitvoer- en commissiehandel te Amsterdam,

P. N. Muller,
H. G. S. Crone,
Julius G. Bunge,
F. L. S. van Heekeren,
Aug. M. J. Hendrichs,
} Handelaren te Amsterdam,

H. C. Hintzen, Commissaris der Koloniale Bank, te Amsterdam,

F. A. Vriese, Commissaris van de Ned. Ind. Handelsbank, Amsterdam,

Mr. F. S. van Nierop, Directeur van de Amsterdamsche Bank, Amsterdam,

G. M. Boissevain, particulier, te Amsterdam,

G. Emants, te 's Gravenhage,

Jhr. mr. A. L. J. Melvill van Carnbee, Advocaat te 's Gravenhage,

Mr. C. Th. F. Thurkow, Oud-Lid van den Raad van Justitie te Semarang, te 's Gravenhage,

J. W. Mooyen, Oud-resident van Japara, te 's Gravenhage,

Mr. A. M. Oudemans, Oud-resident van Madioen, te Nijmegen,

J. Mullemeister, Oud-retident van Djokjokarta, te Haarlem,

P. J. A. Spaan, Oud-resident van Cheribon, te 's Gravenhage,

S. Stibbe, Oud-resident van Tapanoeli, te Amsterdam,

Jhr. G. G. de Villeneuve, Oud-resident van Timor, te 's Gravenhage,

W. D. J. Bezemer, Kapt.-Intend. van het O. I. leger, m. v., te Soest,

Dr. W. A. Terwogt, Predikant te Hoorn,

J. L. Zegers, Oud-zendeling der Ned. Zendingsvereeniging te Indramajoe, thans te Heemstede bij Haarlem,

E. A. Stael van Holstein van Vloten, Oud-assistent-resident van Salatiga, te Arnhem,

H. H. Juynboll, Letterkundige, Leiden,

J. P. Cambier, Controleur, m. v., te Vianen,

Jhr. mr. H. de Stuers, te 's Gravenhage,

Tot correspondeerend lid:

H. Sundermann, Missionaris op Nias, thans te Moers, Rhijnpruissen.

Tot leden in Nederlandsch-Indië de hh.:

L. P. D. Op ten Noort, Hoofdagent van de Paketvaartmaatschappij, te Batavia.

M. Dames, Lid van de Factory der Ned. Hand.-Maatschappij te Batavia.

H. C. Soeters, id. id. te Batavia.

Mr. C. A. Henny, Hoofdagent N. I. Handelsbank, te Batavia.

Th. J. van Haren Norman, Agent N. I. Handelsbank, te Batavia.

M. F. Henny, Landsadvocaat te Batavia.

V. C. Coster van Voorhout, Hoofdagent Koloniale Bank te Soerabaja.

Mr. C. B. Nederburgh, Referendaris Alg. Secretarie, Buitenzorg.

J. A. van Dorsser, President Alg. Rekenkamer, Bataviä.

Mr. S. J. Lagerwey, Secretaris v. h. Dep. v. Justitie, te Batavia.

Mr. A. Stibbe Lzn., President v. d. Raad v. Justitie, Batavia.

Mr. W. Tadema, President Raad van Justitie, Semarang.

Mr. C. Bosch, President Raad van Justitie, Soerabaia.

Mr. A. M. Pino, id. id. Padang.

Mr. C. W. Baron van Heekeren, Landsadvocaat, Semarang.

H. W. van Ravenswaay, Secretaris Dep. B. B., Batavia.

Mr. J. P. Metman, Resident van Batavia.

J. H. W. Graaf van den Bosch 〃 〃 Cheribon.

Jhr. L. Th. Hora Siccama 〃 〃 Pekalongan.

W. C. J. Castens, 〃 〃 Japara.

A. C. Uljee, 〃 〃 Rembang.

Mr. J. Lublink Weddik 〃 〃 Madoera.

C. M. Ketting Olivier 〃 〃 Djocjokarta.

D. de Wit 〃 〃 Bezoeki.

C. H. D. Monod de Froideville, assistent resident, Batavia

C. G. Ottenhoff, Resident van Banjoemas.

A. van der Gon Netscher, 〃 〃 Bagelen.

J. A. Ament, 〃 〃 Kedoe.

O. A. Burnaby Lautier 〃 〃 Soerakarta.

J. D. Harders, 〃 〃 Preang.-Regentschappen.

F. D. Wittenrood, 〃 〃 Kedirie.

U. L. van Tubergen, Secretaris van Sumatra's Westkust.

P. M. van Hengst, Resident van de Lampongs.

J. P. de Vries, Resident van Palembang.

E. W. E. Burger, Resident van Riouw en Onderh.

H. J. Hooghwinkel, Resident van Banka.

M. C. E. Stakman, Resident van Menado.

M. C. Dannenborgh, Resident van Bali en Lombok.

Jhr. J. G. O. S. von Smidt auf Altenstadt, Resident van Madioen.

W. Buurman, Inspecteur v. h. boschwezen, te Batavia.

H. J. Hardeman, Directeur Gymnasium Willem III, Batavia.

Dr. F. J. van Buuren, Directeur H. B. School, Soerabaja.

Mr. J. Tersteeg, Redacteur Javabode, Batavia.

P. A. Daum, Redacteur Bat. Nieuwsblad, Batavia.

J. A. Anschutz, Officier van gezondheid te Paja Combo, Sum. W. K.

W. F. van Zutphen, Aspirant-controleur te Indramajoe.

G. J. Oudemans, Controleur der 2de klasse te Djokjokarta.

C. Oudemans, te Djokjokarta.

H. D. Helderman, Controleur te Batang Toroe, res. Taponoeli.

J. P. van Diest, Controleur 1ste klasse te Moeara Enim. res. Palembang.

J. L. van Gennep, Controleur 1ste klasse te Probolinggo.

J. Scheel, Controleur 2de klasse in de residentie Cheribon.

Mr. D. W. K. de Roo de la Faille, Ambtenaar bij het Departement van Justitie te Batavia.

F. de Roo de Faille, Aspirant-controleur te Tjitjalengka in de Preanger-Regentschappen.

Van deze keuze zal aan de Algemeene Vergadering mededeeling worden gedaan.

Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 27 FEBRUARI 1892.

Tegenwoordig de hh. der Kinderen (Voorzitter), N. P. van den Berg (Onder-Voorzitter), L. W. C. van den Berg, J. H. de Groot, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen, leden van het Bestuur; voorts de hh. leden: de Roo, van Goltstein, Buys, C. Voûte, van Lith de Jeude, Horst, Trap, C. W. Pleyte, Kern en van Limburg Stirum.

De Voorzitter, mr. T. H. der Kinderen, opent de vergadering en heet de opgekomen leden welkom, onder het uitspreken van den wensch, dat de jaarlijksche bijeenkomst, waarin rekenschap wordt gevraagd en gegeven van hetgeen er in het afgeloopen jaar verricht werd, moge blijken den bloei van het Instituut te bevorderen.

De notulen van de vorige Algemeene Vergadering, den 28 Februari 1891 gehouden, welke bereids door het Bestuur voorloopig gearresteerd zijn, worden voorgelezen en, daar niemand daartegen eenige bedenking had, definitief goedgekeurd, waarna het woord wordt verleend aan den Secretaris, die, overeenkomstig de bepalingen van het Reglement, namens het Bestuur verslag uitbrengt van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1891.

Onder toejuiching der vergadering zegt de Voorzitter den Secretaris dank voor het door hem geleverd overzicht en stelt voor het op de gewone wijze in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen te doen drukken. (Zie hierachter blz. XLVII.)

Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging of hoofdelijke steuning besloten.

Naar aanleiding van het Verslag van den Secretaris vraagt de heer Quarles van Ufford eenige inlichtingen omtrent de uitgave van den tekst, behoorende bij de bereids verschenen Wajangplaten,

welke tekst, door den heer Dr. Serrurier bewerkt, blijkens een in de vorige Algemeene Vergadering medegedeeld verslag toen reeds spoedig kon worden tegemoetgezien.

De Secretaris zegt tot zijn leedwezen hierop het antwoord schuldig te moeten blijven, doch is bereid bij den heer Serrurier daarover inlichtingen in te winnen, waarop het lid C. M. Pleyte mededeelt juist korten tijd geleden te hebben vernomen, dat de uitgave van den bedoelden tekst zeer spoedig kan worden verwacht.

In aansluiting aan hetgeen in het Verslag wordt gezegd omtrent de onderzoekings-reis van den hoogleeraar Dr. K. Martin doet de hoogleeraar Kern uit een van den heer Martin te Leiden ontvangen schrijven eenige mededeelingen omtrent de door hem verkregen resultaten en van de autoriteiten ondervonden hartelijke medewerking.

De Secretaris voegt hieraan de mededeeling toe, dat juist ná het vaststellen van zijn jaarverslag van den Minister van Koloniën dd. 20 Februari jl. Letter A[1], n°. 6, een schrijven is ontvangen, waarbij wordt kennis gegeven, dat blijkens een van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië ontvangen telegram voor het loopende jaar eene Regeeringssubsidie van *f* 10.000 is verleend ten behoeve der voortzetting van het vanwege het Instituut ondernomen wetenschappelijk onderzoek: welke mededeeling met toejuiching wordt ontvangen.

Aan de orde is vervolgens de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1891, welke, vanwege het Bestuur nagezien door de heeren Kielstra en Wijnmalen, daarna in handen is gesteld van eene Commissie van twee gewone leden, zijnde de heeren H. D. Canne en Mr. C. Voute.

Bij monde van laatstgenoemde wordt daarover rapport uitgebracht, waaruit blijkt, dat de rekening van den Penningmeester door de Commissie is nagezien, met de justificatoire bescheiden vergeleken en in volkomen orde is bevonden, waarom zij niet aarzelt der vergadering voor te stellen de rekening goed te keuren en den Penningmeester te déchargeeren, onder dankbetuiging voor zijn zorgvuldig beheer.

Bij acclamatie vereenigt de vergadering zich met dit voorstel, waarna den Penningmeester het woord wordt verleend, die ten aanzien van de kas en de balans de volgende mededeelingen doet:

1º. ten aanzien der kas:

a. De ontvangsten gedurende het jaar 1891 hebben bedragen . . . . f 15798.91

als:

voor ontvangen contributie 1891 in Nederland.	f 4385.—	
〃 〃 contributie 1891 in Indië	〃 2021.98	
〃 〃 lokaalhuur van het Indisch Genootschap 1891 . .	〃 400.—	
〃 〃 van den heer Mart. Nijhoff voor verkochte werken in 1891 na aftrek v. 35 pCt.	〃 1358.69	
interest-rekening Coup. 5 Cert. N.W.S.	〃 173.24	
〃 recht van vertaling in het Engelsch v/h werk van Dr. Snouck-Hurgronje	〃 360.—	
〃 ontv. van het Ministerie van Koloniën voor subsidie voor de levering van exemplaren van het werk van den heer J. van der Toorn	〃 2100.—	
〃 ontv. van het Ministerie van Koloniën voor het wetenschappelijk onderzoek der eilanden van de Banda-zee. .	〃 5000.—	
te zamen	f 15798.91	
Het saldo in kas op 1º Januari 1891 bedroeg		〃 269.63
Totaal bedrag der kas 1891		f 16068.54

b. De uitgaven over 1891 beliepen als volgt:

voor assurantie van het gebouw	f 33.45
〃 grondbelasting	〃 108.50
〃 onderhoud van het gebouw en schoonhouden	〃 275.98
〃 personeele belasting	〃 39.43
〃 verwarming der lokalen	〃 141.55
〃 gasverlichting f 60.35. — Duinw. f 30	〃 90.35
〃 salaris van den Concierge	〃 450.—
〃 salaris van den Schrijver.	〃 200.—
〃 onkosten Penningmeester	〃 140.05
〃 〃 Secretariaat en Bibliotheek.	〃 500.—
〃 honorar. aan Schrijvers in de Bijdragen.	〃 741.23
〃 kosten drukken der Bijdragen . . .	〃 1402.43
〃 〃 〃 afzonderlijke werken .	〃 588.62
Transporteeren. . .	f 4712.09

Per transport.	f	4712.09
Voor uitbreiding der Boekerij	〃	722.98
〃 kosten der verzending v/d Bijdragen.	〃	372.86
〃 〃 drukken Minangk. Woordenb.	〃	1969.50
〃 〃 Min. v. Buit. Zaken voor den Consul te Colombo (Lapidarium)	〃	446.34
〃 wetenschappelijke reis Dr. Martin . .	〃	5000.—
〃 gekocht 2 certif. N. W. S. n°. 33621 en n° 33197	〃	2042.14
Kas op 31 Dec. '91	f	15265.91

Hierbij geteld het saldo 〃 802.63 f 16068.54

overeenkomende met de som der ontvangsten hierboven vermeld.

2°. De balans.

Waarde van het pand	f	20000.—
〃 van de Bibliotheek . .	〃	11000.—
〃 van het Boekenfonds . .	〃	5500.—
〃 van het Meubilair. . .	〃	1500.—
〃 van de Effecten . . .	〃	7000.—
Het saldo in kas .	〃	802.63
	f	45802.63
In het afgeloopen jaar sloot de balans met het cijfer	〃	43269.63
Alzoo in 1891 vooruitgegaan met	f	2533.—

De waarde van het gebouw is op f 20/m gebleven, omdat gedurende vorige jaren reeds voor een bedrag van f 6500 was afgeschreven. Bij aankoop en aangebrachte verbeteringen kostte het pand f 26½/m. Het Bestuur heeft gemeend de waarde daarvan thans op 20/m te moeten houden, een som die z. i. bij verkoop altijd te maken zal zijn.

De waarde van de Bibliotheek, het Boekenfonds en het Meubilair zijn eveneens op de taxatiën als in het afgeloopen jaar gebleven. Het aangekochte tot uitbreiding en vernieuwing van een en ander, tot een bedrag van f 722.98, is als afschrijvingspost beschouwd.

Op het Instituut rust geen schuldenlast meer. Alle rekeningen zijn betaald.

Het debiet van het werk van Dr. Snouck-Hurgronje „Mekka" is bevredigend. De verantwoording van den verkoop hiervan bedroeg volgens den heer Martinus Nijhoff pm. f 1000. —, zoodat verwacht

mag worden dat de kosten van deze uitgave binnen een paar jaren gedekt zal zijn.

Het Ledental is in het afgeloopen jaar nagenoeg hetzelfde gebleven. Het Bestuur beveelt de leden aan om het getal meer en meer te doen toenemen."

Namens de vergadering zegt de Voorzitter den Penningmeester dank voor zijne mededeelingen, naar aanleiding waarvan het lid van Limburg Stirum eenige inlichtingen vraagt omtrent de 35 pCt., die den heer Nyhoff als uitgever van het Instituut worden toegekend en hem nog al hoog voorkomen. De Penningmeester antwoordt, dat vroeger zelfs 40 pCt. werd in rekening gebracht, doch eerst sedert eenige jaren, hoewel niet zonder strijd, het tegenwoordig cijfer kon verkregen worden.

De Voorzitter stelt vervolgens aan de orde de verkiezing van Bestuursleden in de plaats van wijlen Prof. G. A. Wilken en de aftredende leden J. H. de Groot en dr. T. C. L. Wijnmalen en benoemt tot stemopnemers de hh. van der Horst en Trap, die na de gehouden stemming rapporteeren, dat met groote meerderheid uit de voorgedragen drietallen gekozen is:

voor de vacture-Wilken de hoogleeraar dr. H. Kern, en voor de periodieke aftreding der hh. de Groot en Wijnmalen dezelfde titularissen.

De Voorzitter dankt de stemopnemers voor de vervulling hunner taak, terwijl zijne vraag, vervolgens tot de nieuw-verkozen Bestuursleden gericht of zij zich de keuze laten welgevallen, door hen bevestigend wordt beantwoord.

Onder herinnering aan hetgeen bereids door den Secretaris in zijn jaarverslag werd medegedeeld, brengt de Voorzitter namens het Bestuur het voorstel aan de orde, om, ingevolge al. 2 van art. 13 van het Reglement, het vanwege het Instituut uit te geven plaatwerk van den heer dr. J. Groneman "Tjandi Prambanan op Midden-Java na de ontgraving", alleen voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den handelsprijs.

Niemand verlangt over dit voorstel het woord, evenmin hoofdelijke stemming; bij acclamatie vereenigt de vergadering zich daarmede.

De Voorzitter herinnert aan de bezwaren, die telkens zich voor-

doen met betrekking tot het tijdstip waarop men van het lidmaatschap kan afzien, zonder tevens gerekend te worden alsnog verplicht te zijn de contributie te voldoen; ter opheffing dier bezwaren stelt het Bestuur daarom voor in art. 6 van het Reglement, handelende over de contributie, eene 4e alinea toe te voegen luidende: „Wanneer men wil ophouden lid te zijn, is men verplicht daarvan kennis te geven vóór den aanvang van het jaar.”

Met 't oog op de omstandigheid dat niet vermeld wordt aan wien de kennisgeving van het ontslag moet geschieden, stelt het lid de Roo voor aan het artikel alsnog toe te voegen de woorden: „in Europa aan het Bestuur in Nederland, in Oost- en West-Indië aan de Commissarissen of Gedelegeerden.”

Namens het Bestuur verklaart de Voorzitter dit amendement over te nemen, waarna het voorstel, aldus gewijzigd in omvraag gevraagd, zonder hoofdelijke stemming wordt goedgekeurd.

De Voorzitter geeft hierna het woord aan den Secretaris, die mededeeling doet van den uitslag der keuze van nieuwe leden. (Zie de namen in de Notulen der Bestuursvergadering van 20 Februari 1892).

Bij de rondvraag wordt door den heer C. Voute, uit naam van vele leden, de wensch uitgesproken dat in het vervolg de Algemeene Vergadering later, bijv. eerst ten 2 ure, te doen aanvangen, ook ten gerieve van de leden die van elders komen. De heeren Kern, Schlegel en L. W. C. van den Berg ondersteunen dezen wensch. De Voorzitter belooft dat het Bestuur zal trachten dienovereenkomstig te handelen.

De heer Kern brengt ten slotte uit naam van alle aanwezigen hulde aan den Voorzitter voor de uitnemende leiding der vergadering, waarna de bijeenkomst door den Voorzitter gesloten wordt onder dankbetuiging voor aller aanwezigheid.

BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 27 FEBRUARI 1892.

Tegenwoordig de hh. der Kinderen, N. P. van den Berg, L. W. C. van den Berg, J. H. de Groot, Kern, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen. Afwezig de heer van der Pant.

De heer der Kinderen, de voorzittersplaats innemende, verzoekt het Bestuur, overeenkomstig art. 9 van het Reglement uit zijn midden een Voorzitter, Ondervoorzitter, Penningmeester en Secretaris te kiezen; hij veroorlooft zich echter te doen opmerken, dat hij, het vorige jaar in de plaats des heeren Kern tot Voorzitter gekozen, zich die keuze heeft laten welgevallen, doch dat, waar de hoogleeraar nu weder als Bestuurslid is opgetreden, aan hem meer eigenaardig de leiding van het Instituut behoort.

Bij de hierop gevolgde stemming vereenigen zich 8 stemmen op den heer der Kinderen en 3 op den heer Kern, zoodat eerstgenoemde als Voorzitter herkozen is, die, onder dankbetuiging voor het hem geschonken bewijs van vertrouwen, verklaart zich aan den wil der meerderheid te willen onderwerpen.

Bij de keuze van een Ondervoorzitter verklaart de heer N. P. van den Berg, dat hij in het afgeloopen jaar telkens om ambtsbezigheden afwezig moest zijn, hetgeen hij vreest dat in het vervolg eveneens het geval zal zijn, waarom hij verzoekt hem niet meer voor de betrekking van Ondervoorzitter aan te wijzen.

Bij meerderheid van stemmen wordt daartoe vervolgens de hoogleeraar Kern aangewezen, die verklaart de op hem uitgebrachte keuze te aanvaarden.

Voor de vervulling van het Penningmeesterschap en het Secretariaat worden bij acclamatie aangewezen de hh. de Groot en Wijnmalen, die zich bereid verklaren de hun opnieuw opgedragen taak te blijven vervullen.

Niets meer verder aan de orde zijnde, wordt de buitengewone bestuursvergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NED.-INDIË OVER 1891

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 27en FEBRUARI 1892.

Mijne Heeren!

Weemoedige herinneringen, tegenover velerlei teleurstellingen niet weinige verblijdende feiten, benevens hoopvolle verwachtingen: — ziedaar in weinige woorden te samengevat wat het afgeloopen jaar 1891 voor het Instituut is geweest en heeft opgeleverd.

Weemoedige herinneringen, zeiden wij. Immers, hoevelen zijn ons weder in den afgeloopen tijdkring door den dood niet ontvallen! Wij noemen U slechts de namen van den Gepensioneerden Vice-Admiraal Binkes, van ons Amsterdamsch medelid A. A. Bienfait, van den oud-raad van Indië S. van Deventer, van den voormaligen Inspecteur van het Inlandsch onderwijs S. van Dissel, van den geleerden natuurvorscher Dr. Hartogh Heys van Zouteveen, van den Directeur der Billiton-Maatschappij M. A. van Walcheren; waarbij Gij nog kunt voegen de namen van twee onzer Indische medeleden: den Indischen Industrieel C. van Baumgarten en den Resident der Preanger-Regentschappen J. Heyting; eindelijk, van ons correspondeerend lid, den oud-Consul-Generaal van Brazilië, M. L. van Deventer. Zonder nadere aanwijzing zult Gij zelf de mate van de verliezen erkennen, die het Instituut door hun overlijden geleden heeft. En werden deze verliezen in verschillende onzer kringen diep gevoeld, zeker niet 't minst werd onze kleine Bestuurskring getroffen, waar wij den zetel, op de vorige jaarvergadering nog zoo waardig ingenomen door onzen Wilken, al spoedig

daarna onbezet moesten zien. Waar reeds op velerlei wijze en door zoovele bevoegden hulde is gebracht aan de nagedachtenis van onzen geleerden Ethnograaf, vergt Gij het zeker niet van ons, dat wij thans ter dezer plaatse opnieuw zijne veelzijdige verdiensten in het licht stellen en den omvang doen kennen van het verlies, dat in het bizonder ook het Instituut door het overlijden van zijn Bestuurder heeft geleden. Te minder noodig mag dit geacht worden, waar de zoo bekwame hand van onzen Voorzitter bereids in ons midden en wel in de jongste aflevering onzer Bijdragen een waardig „In Memoriam” aan Dr. G. L. Wilken heeft gewijd. Huldigen wij zijne nagedachtenis ook daarin, dat wij straks de door hem ledig gelaten plaats doen innemen door een hem waardigen opvolger!

Ontrukte de dood meer dan een onzer leden uit onzen kring, niet minder leed doet het ons, waar ons ook in het vorige jaar de droeve taak werd opgelegd om van de lijst onzer leden meer dan één af te voeren, van wien het bericht ons gewerd, dat men zich „om redenen van persoonlijken aard” verplicht gevoelde ons zijne verdere medewerking te onthouden. Gelukkig dat hun getal betrekkelijk klein is, en geen invloed uitoefent op het cijfer onzer leden, dat, na aftrek ook der verliezen tengevolge van overlijden, thans bedraagt 537, waarvan in ons vaderland 5 Donateurs, 5 contribueerende instellingen, en 328 gewone leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 199 gewone leden. Van de namen onzer 31 buitenlandsche leden, alsmede van die onzer 2 Eereleden behoefden wij gelukkig geen enkelen af te voeren; alléén het drietal correspondeerende leden werd tot 2 teruggebracht.

Nevens de verliezen, die wij in 1891 hadden te boeken, was ons ook eene andere en diepgevoelde teleurstelling bereid. Gij herinnert U, dat wij, als gevolg van het eenparig genomen besluit der vorige Algemeene Vergadering, aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes het eerbiedig verzoek hebben gericht om, in de plaats van wijlen onzen geëerbiedigden Koning, als Beschermvrouw op te treden. Ingevolge de bevelen van Hare Majesteit werd ons, onder dagteekening van den 3 Maart van het vorige jaar, medegedeeld, dat, hoewel Hare Majesteit het tot Hoogstdezelve gericht verzoek op hoogen prijs stelt, Hare Majesteit echter vermeent, dat eene Instelling als de onze meer eigenaardig onder de bescherming zoude moeten staan van het Hoofd van den Staat, waarom in over-

weging werd gegeven dit verzoek later te richten tot Hare Majesteit de Koningin Wilhelmina, zoodra Hoogstdezelve persoonlijk de regeering zal hebben aanvaard.

Deze mededeeling zal U, M.H., evenals ons, zeker met diep leedwezen vervullen. Terwijl wij de redenen eerbiedigen, die Hare Majesteit de Koningin-Regentes hebben geleid om geen gunstig gevolg te geven aan het tot H. D. gericht verzoek, houden wij ons overtuigd, dat ook Gij met ons op hoogen sprijs stelt de verklaring te mogen vernemen, dat, afgescheiden van het medegedeeld inzicht, »het Harer Majesteit ten allen tijde aangenaam zal zijn »Hare groote belangstelling te kunnen toonen in deze wetenschappe»lijke Instelling, van welke wijlen Z. M. de Koning Beschermheer was.»

Met voldoening mag inmiddels er op gewezen, dat Harer Majesteits Regeering, ook in het afgeloopen jaar, is voortgegaan met aan onze Instelling haren veelvermogenden steun te verleenen. Zoowel bij het Departement van Koloniën als bij de Indische Regeering werd nimmer te vergeefs aangeklopt.

Naar aanleiding van een door ons Bestuur gedaan verzoek werd door Z.Exc. den Minister van Koloniën van de verhandeling van wijlen den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken over »De verbreiding van het matriarchaat op Sumatra,» voorkomende in deel III van de Bijdragen, blz. 163 vv., een aantal exemplaren naar Indië gezonden, ter uitreiking aan de Ambtenaren op Sumatra, met uitnoodiging onderzoekingen in te stellen, ten einde de bestaande leemten aan te vullen. Door onderscheidene zendelingen en ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur werd daaraan met de meeste bereidvaardigheid voldaan en nota's ingezonden, die wij door de welwillende tusschenkomst van het Ministerie van Koloniën mochten ontvangen nog tijdens het leven van den hoogleeraar Wilken, in wiens handen zij dan ook ten gebruike werden gesteld. Voor eene afzonderlijke uitgave waren de meeste van die nota's naar het oordeel van genoemden hoogleeraar, door haren fragmentarischen aard en niet zelden door den missive-vorm waarin zij gestoken zijn, minder geschikt. Zij bevatten echter — en hiervoor komt aan de samenstellers de dank der wetenschap toe — vele belangrijke gegevens, die, aangevuld met hetgeen van elders over het onderwerp bekend is, wijlen den hoogleeraar Wilken hebben in staat gesteld eene eenigszins volledige schets te ontwerpen van de verschillende ontwikkelingsvormen van het huwelijks- en erfrecht op Zuid-

Sumatra, welke wij mochten opnemen in de 2e afl. van het zesde deel, 5e volgreeks onzer Bijdragen.

Over de nota's zelve veroorlooven wij ons belangstellenden verder te verwijzen naar het zaakrijk verslag, daaromtrent door onzen medebestuurder Prof. Mr. L. W. C. van den Berg uitgebracht en opgenomen in de Notulen onzer Bestuursvergadering van Januari jl.

Een tweede arbeid, waarbij wij den steun mochten ondervinden zoowel van het Departement van Kolonien als van dat van Buitenlandsche Zaken, betreft een herhaaldelijk behandeld onderwerp: het verzamelen namelijk van de noodige bouwstoffen voor eene eventueele samenstelling van een Indisch Lapidarium. Opnieuw mochten wij van beide Departementen verschillende gegevens daarvoor erlangen, waaromtrent wij hopen weldra een uitgewerkt verslag te kunnen aanbieden, dat, gelijk vroeger was aangekondigd, reeds in de Bijdragen zou zijn opgenomen, ware het niet dat de ontvangst van nieuwe bouwstoffen telkens eene revisie en uitbreiding van ons overzicht noodig maakte.

In den aanvang van het vorige jaar mocht ons Bestuur de aandacht van den Minister van Koloniën vestigen op den belangrijken ontgravingsarbeid van den voet der drie hoofdtempels van de Tjandigroep te Prambanan, op Midden-Java, ondernomen door de Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Jogjokarta.

Dezer dagen mochten wij van Dr. J. Groneman een verslag van dien arbeid ontvangen, waarbij een 61tal prachtig uitgevoerde fotografieën en 2 kaarten gevoegd zijn. Een daaromtrent ingesteld onderzoek heeft ons tot de overtuiging geleid dat eene uitgave daarvan èn uit een wetenschappelijk oogpunt èn in het belang der archaeologische studiën in 't bizonder mag worden aanbevolen, waarom dan ook daartoe het besluit werd genomen; doch, waar het bij ons onderzoek bleek, dat de uitgave van het werk, vooral echter de reproductie van de fotografieën, de draagkracht van het Instituut zou overschrijden, hebben wij vrijheid gevonden voor het tot stand komen dezer kostbare onderneming eene subsidie van de Regeering aan te vragen, welke wij niet twijfelen of zij zal aan het Instituut worden verleend. Inmiddels echter meenen wij onzerzijds reeds nu eene poging te mogen doen om de kosten der voorgenomen uitgave niet noodeloos te verhoogen door haar aan al onze leden op de gewone wijze uit te reiken. Onder n°. IV van het convocatiebiljet voor deze vergadering hebt Gij daarom een voorstel vermeld

gevonden, waarbij U in overweging wordt gegeven, ingevolge al. 2 van Art. 18 van ons Reglement, het uit te geven plaatwerk alléén tegen de helft van den boekhandelsprijs voor de leden verkrijgbaar te stellen. Hoogst waarschijnlijk zal de uitgave reeds in den loop van het nu reeds ingetreden jaar kunnen worden tegemoetgezien.

Eene andere uitgave, waarover wij reeds in ons vorig verslag melding hebben gemaakt en waarbij wij eveneens den gewaardeerden steun der Regeering hebben mogen ondervinden, heeft bereids aan het einde van den zomer des vorigen jaars het licht gezien. Wij bedoelen het Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, bewerkt door ons medelid J. L. van der Toorn. Ook van deze uitgave werden overeenkomstig het in de vorige Algemeene Vergadering genomen besluit, aan de leden exemplaren uitgereikt tegen de helft van den boekhandelsprijs, die door ons in overleg met onzen Uitgever op f 8 is gesteld. Wij houden ons overtuigd, dat deze eerste proeve om ons met het Minangkabausch meer volledig bekend te maken door onze linguisten met belangstelling en dankbare waardeering jegens den geëerden bewerker zal zijn ontvangen, welke voor hem eene aansporing zal zijn om binnen een niet al te lang tijdsverloop onze literatuur alsnog te verrijken met eene Minangkabausch-Maleische grammatica, benevens eene bloemlezing uit Minangkabausche geschriften; met de samenstelling daarvan kon de heer van der Toorn gedurende zijn verloftijd hier te lande niet gereed komen, doch bij zijne terugkomst in Indië hoopte hij die te kunnen voortzetten en beeindigen; en waar eene eventueele herplaatsing in de Padangsche Bovenlanden aan ons medelid de door hem gewenschte gelegenheid zou kunnen aanbieden tot voortzetting en voleindiging zijner studiën van de Minangkabausche taal, heeft het Bestuur niet geaarzeld daartoe de medewerking van den Minister van Koloniën, en, door diens tusschenkomst, die der Indische Regeering in te roepen. Wij hopen, dat aan den wensch des heeren van der Toorn zal worden voldaan.

Kan uit een en ander blijken, dat het Instituut bij voortduring zich mag verheugen over den steun, dien het bij zijn arbeid van de zijde der Regeering ondervindt, dankbaar mogen wij vooral gewag maken van de medewerking, door ons genoten ter zake van het door het Instituut in te stellen wetenschappelijk onderzoek van de

eilanden der Banda-zee, waarvan het geognostisch gedeelte door ons was opgedragen aan den hoogleeraar Dr. K. Martin, terwijl het een der vurigste wenschen van wijlen ons medelid Wilken was zich met ethnografische en linguistische onderzoekingen in die streken te zien belast.

Over dezen belangrijken onderzoekingstocht behoeven wij hier ter plaatse niet verder in bizonderheden te treden. Het wetenswaardige, wat daaromtrent vooralsnog valt mede te deelen, is met groote uitvoerigheid opgeteekend in de Notulen van onze Bestuursvergadering van 14 September 1891, die wij, gelijktijdig met dit Verslag, U in druk hopen aan te bieden. Hier alleen dient vermeld, dat aanstonds na het overlijden van den hoogleeraar Wilken door ons Bestuur pogingen zijn aangewend om diens voornaam aandeel bij het voorgenomen onderzoek aan een anderen deskundige op te dragen. De onderhandelingen, door ons daaromtrent gevoerd, zijn nog niet geëindigd en kunnen eerst dan met vrucht afloopen, wanneer ons het besluit der Indische Regeering zal zijn uitgereikt omtrent de beschikbaarstelling der som, welke ten behoeve van wetenschappelijke onderzoekingen in het tweede hoofdstuk der Begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1892 is uitgetrokken.

Terwijl wij hopen, dat te zijner tijd een volledig verslag van den loop en de vruchten dezer onderzoekingsreis zal kunnen worden aangeboden, mogen wij thans echter van het onderwerp niet afstappen, zonder onzen diepgevoelden dank te betuigen voor de krachtige medewerking, die het Instituut van zoovele zijden tot het welslagen van het beoogde doel mocht ondervinden. Zijn wij in de eerste plaats erkentelijk aan de Regeering, zoowel hier te lande als in Indië, voor den door haar verleenden materieëlen en zedelijken steun, ten zeerste gevoelen wij ons ook verplicht aan de Directiën van de Stoomvaart-Maatschappij Nederland en van de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij voor de belangrijke reductie die zij wel voor onze onderzoekers hebben willen toestaan op het passage- en goederentarief: door welke vrijgevige daad zij blijk hebben gegeven van het hooge belang, dat zij in wetenschappelijke onderzoekingen in onze overzeesche bezittingen en koloniën toonen te stellen.

Te midden der velerlei beslommeringen, die de voorbereiding dezer onderzoekingsreis en de verzekering van haar goeden loop uit den aard der zaak in het afgeloopen jaar moesten eischen,

werden, voor zooveel dit doenlijk was, andere belangen niet ter zijde gesteld.

Reeds wezen wij U op de verschijning van Van der Toorn's Minangkabausch Woordenboek; op de voorgenomen uitgave van het plaatwerk van Dr. J. Groneman over Tjandi Prambanan op Midden-Java na de ontgraving. Hierbij mogen wij nog voegen dat, gelijk wij reeds in ons vorig Verslag mochten aankondigen, met de uitgave van het werk van den heer Léon van de Polder over de geschiedenis van Japan een begin is gemaakt: welke uitgave langzaam vordert met het oog op de moeilijkheden, die zich daarbij telkens voordoen, met betrekking vooral tot de correctie der in het werk voorkomende Japansche woorden en uitdrukkingen. Wij hopen intusschen dat het eerste deel nog in dit jaar zal kunnen 't licht zien.

Met meer spoed wordt echter de vierde door ons te bezorgen uitgave voorbereid: wij bedoelen den nieuwen druk van des hoogleeraaars Niemann's Bloemlezing van Maleische geschriften. Volgens de overeenkomst, die wij omtrent den druk daarvan met de firma Trap te Leiden hebben gesloten, kan de uitgave reeds tegen den a. s. zomer worden tegemoetgezien. Daardoor zal, tengevolge van de gedurige aanvragen naar dit werk, in eene bestaande behoefte worden voorzien, terwijl de nieuwe druk, met de bezorging waarvan ons medelid Niemann zich weder heeft willen belasten, door des hoogleeraars eigene nauwgezetheid niet enkel een bloote herdruk, doch inderdaad eene verbeterde en herziene uitgave belooft te zijn.

Nevens de bezorging dezer vier afzonderlijke werken, werd in het afgeloopen jaar geregeld elke drie maanden voortgegaan met de uitgave van het Tijdschrift van het Instituut, de Bijdragen, waarvan het 40e deel in 4 afleveringen het licht zag, terwijl bereids in Januari jl. de eerste aflevering van een volgend deel verschenen is. Terwijl ter plaatsing in dit ons orgaan velerlei opstellen waren ingezonden, is de voorraad copy voor de volgende afleveringen bestemd, meer dan voldoende aanwezig, zoo zelfs dat wellicht met de verschillende schrijvers in overleg zal moeten worden getreden over den tijd waarop hunne bijdragen zouden kunnen worden opgenomen.

Aan de in de reeds verschenen aflevering opgenomen taalkundige bijdragen over het Galelareesch, zullen door de hoogleeraren Kern en

Niemann en den zendeling Sundermann studiën worden toegevoegd over het Sawuneesch, Rottineesch en Niasissch. Werd tot dusver ons orgaan geregeld door nu wijlen Dr. Wilken verrijkt met zoo menige ethnografische bijdrage, eene studie van dien aard bezorgde diens opvolger, Dr. J. J. M. de Groot, in de vorige aflevering door zijne bijdrage over de lijkbezorging der Emoy-Chineezen, terwijl wij alsnog opstellen hebben te plaatsen van ons medelid C. M. Pleyte Wzn. en den controleur Westenberg. Waar eerstgenoemde ons nader kennis wil doen maken met de plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der volken van den Indischen Archipel, wenscht de tweede zich uitsluitend te bepalen tot eenige mededeelingen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks, terwijl de zendeling J. H. Meerwaldt te Pansoernapitoe, Silindoeng, Sumatra's Westkust, de vraag beantwoordt, of de tegenwoordige zeden en gewoonten der Bataks nog sporen aanwijzen van een oorspronkelijk matriarchaat.

Wat het terrein der historie betreft, onze medebestuurder Kielstra wenscht voort te gaan ons daarbij tot een gids te zijn: van zijne hand gewerd ons reeds sedert geruimen tijd eene vervolg-studie over Sumatra's Westkust, ditmaal sedert het jaar 1850.

Voegen wij hierbij eindelijk nog dat telkens in de Notulen van onze Bestuursvergaderingen de titel van meer dan éene bijdrage is aangekondigd, tot de publicatie waarvan bereids machtiging werd verleend, dan past het der Redactie van ons tijdschrift dankbaar te zijn voor den overvloed van stof waarover zij thans te beschikken heeft nevens eene klachte over gebrek aan plaatsruimte.

Is het ons aangenaam telkens te mogen ervaren, dat de geschriften van het Instituut de aandacht, niet 't minst in het buitenland, trekken, waar mogelijk werd er ook in het vorige jaar naar gestreefd onze werkzaamheden op het terrein der taal- land- en volkenkunde van Ned.-Indië bekend te maken hetzij door deelneming aan Congressen, hetzij door een letterkundig verkeer te openen met genootschappen, wier werkkring met den onzen verwant is. Voor zoover het Congressen betreft, ditmaal heeft het Instituut zich enkel kunnen laten vertegenwoordigen op het Internationaal geografisch Congres, dat in de maand Augustus van het vorige jaar te Bern werd gehouden. Ons buitenlansch medelid, Z. H. Prins Roland Bonaparte gunde ons het voorrecht aldaar als onze vertegenwoordiger te willen optreden.

Met een drietal genootschappen werden betrekkingen aangeknoopt: met name met het Anthropological Institute of Great-Britain and Ireland te Londen, de Anthropological Society of Bombay, te Bombay en de Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, te Berlijn.

Dank zij vooral het letterkundig verkeer met onderscheidene binnen- en buitenlandsche Genootschappen werden ons, in ruil voor de toezending van onze Bijdragen en verder uitkomende geschriften, een aantal genootschapswerken en tijdschriften aangeboden, waardoor telkens aan onze Bibliotheek een aanzienlijke schat toevloeit, die door vele belangstellenden dankbaar wordt gewaardeerd.

Nevens de vermeerdering, die onze Bibliotheek daardoor onderging, mochten wij in het afgeloopen jaar telkens een aantal geschenken inschrijven: waaronder het ons een voorrecht is in het bizonder te mogen wijzen op de aanbieding, namens de Regeering van Nederlandsch-Indië, van 161 fotografieën van den voet van den Boroboedoer; van een nieuwe serie van fotografiën betreffende Sumatra, ons door ons ijverig medelid Th. Delprat toegezonden; van een aantal handschriften, uit de nalatenschap van den oud-Vicepresident van den Raad van Indië A. H. W. Baron de Kock, omtrent den inhoud waarvan wij U verwijzen naar het verslag daaromtrent uitgebracht in onze Bestuursvergadering van 17 October 1891.

Door de aanzienlijke vermeerdering, die onze boekverzameling jaarlijks door aankoop en geschenken ondergaat, zal allengs de beschikbare ruimte in ons gebouw geheel zijn ingenomen. Met het oog op deze verblijdende omstandigheid, in verband vooral ook met de meermalen door onze Zusterinstelling, het Indisch Genootschap, uitgesproken behoefte aan ruimer localen voor hare Algemeene Vergaderingen, werd telkens opnieuw door ons het vraagstuk aanhangig gemaakt eener verbouwing van het tegenwoordig gebouw, of wel van den aankoop van een nieuw en grooter pand. Tot dusver konden wij echter tot geene beslissing hieromtrent geraken, 't geen te moeielijker is, daar elk plan tot verandering of verbetering tot dusver afstuit op de finantieële draagkracht van het Instituut.

Dankbaar mag wèl erkend, dat de toestand onzer financiën alleszins bevredigend is, doch deze is nog niet van zoodanigen aard dat daaruit geene bezwaren zouden kunnen ontleend worden tegen eene eventueele verbouwing of verhuizing.

Dank zij vooral het zuinig beheer van onzen waardigen Penningmeester, wordt het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven bewaard. Over 1891 klommen de eerste, met inbegrip van het saldo op 1 Januari 1891, tot een bedrag van *f* 16,068.54; de laatste bedroegen *f* 15,265.91, zoodat op 't einde van het dienstjaar een saldo aanwezig was van *f* 802.63. De activa over 1890 wijzen een bedrag aan van *f* 43,269.63; over 1891 *f* 45,802.63, waaruit op nieuw een belangrijke vooruitgang valt waar te nemen.

In bizonderheden zal dit een en ander blijken uit het rapport der Commissie, die straks aan deze Algemeene Vergadering verslag zal hebben uit te brengen omtrent het finantieel beheer van het Instituut.

Terwijl wij U daarnaar mogen verwijzen, meenen wij Uw aller tolk te zijn, door aan den Penningmeester den dank van het Instituut aan te bieden voor de goede en trouwe zorg, waarmeê hij het beheer der geldmiddelen gevoerd heeft, nu weder over een tijdvak van vier jaren, dat door hem thans kan worden afgesloten, daar voor hem, evenals voor Uwen Verslaggever, het tijdstip is aangebroken om het mandaat van Penningmeester en Secretaris ter Uwer beschikking te stellen. Zij doen dit echter niet, zonder het Bestuur en de overige Leden van het Instituut erkentelijk te zijn voor de vele blijken van sympathieke welwillendheid gedurende hun diensttijd opnieuw ondervonden. Hun, óns aller streven blijve steeds den bloei van ons Instituut naar vermogen te bevorderen!

De Secretaris,
Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1°. April 1892.)

Het getal contribueerende Leden bedraagt 561, waarvan in Nederland 5 Donateurs, 5 contribueerende instellingen, en 350 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 201 gewone Leden. Met 116 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 2 Eereleden, 3 correspondeerende Leden en 31 buitenlandsche Leden.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding
Mr. T. H. DER KINDEREN, *Voorzitter*	1895
Prof. Dr. H. KERN, *Onder-Voorzitter*	1896
J. H. DE GROOT, *Penningmeester*	1896
Dr. T. C. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1896
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1893
Prof. Dr. G. SCHLEGEL	1893
D. F. VAN DER PANT	1893
Mr. N. P. VAN DEN BERG	1894
Prof. A. C. VREEDE	1894
Prof. Mr. L. W. C. VAN DEN BERG	1894
E. B. KIELSTRA	1895
Prof. G. K. NIEMANN	1895

BUITENLANDSCHE LEDEN.

Z. H. Prins ROLAND BONAPARTE, Parijs. (22, Cours-la-Reine)

Dr. A. REINHOLD ROST (India Office Library), Londen.
W. W. HUNTER, Cherwell Edge, Oxford.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
Prof. EMILIO TEZA, Padua.
GUIDO CORA, Turijn.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. MEIJNERS D'ESTREY, Parijs. 6 Place St. Michel.
Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 10, Boulevard de la Saussaye, Parc de Neuilly.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.
G. DORIA, Genua.
ARISTIDE MARRE, Vaucresson, près St. Cloud Villa Loiseau, Avenue Vaucresson.
Prof. Dr. G. VON DER GABELENTZ, Berlijn.
Prof. Dr. E. H. GIGLIOLI, Florence.
Prof. Dr. A. BASTIAN, Berlijn.
Prof. Dr. R. BRANDSTETTER, Lucern.
Prof. Dr. JOS. KOHLER, Berlijn, Landgrafenstrasse 4.
JULES SILVESTRE, Rochefort sur mer, 2 Rue des Fonderies (Charente inférieure) Frankrijk.
Prof. FERD. BLUMENTRITT, Leitmeritz (Bohemen.)
X. BRAU DE SAINT POL LIAS, Parijs, 47 rue de Passy.
J. W. MAXWELL, Selangor, Straits Settlements.
Dr. IGNAZ GOLDZIHER, VII Holló-gasse 4, Budapest.
Dr. THEOD. POSEWITZ, Budapest (Geologisches Institut).
Prof. Dr. F. VON RICHTHOFEN, Berlijn (Kurfürstenstr. 117).
Prof. Dr. EDWARD B. TYLOR, Oxford (University-Museum).
Prof. Dr. ERNST KUHN, München.
Sydney J. HIKSON, Saville Club 109 Piccadilly, London W.

NEDERLAND.

DONATEURS.

De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
F. 's JACOB, Utrecht.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Dr. A. VROLIK, Arnhem.

EERELEDEN.

Prof. Dr. P. J. VETH, Arnhem.
Prof. Dr. J. H. C. KERN, Leiden.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam.
Het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Vereeniging Pomona, te Menado.

GEWONE LEDEN.

N. ADRIANI, Utrecht.
Dr. A. T. VAN AKEN, 's Gravenhage.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
Jhr. E. T. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. C. A. ALBERDA VAN EKENSTEIN, Groningen.
J. H. VAN BALEN, Nieuwediep.
Prof. Dr. H. BAVINCK, Kampen.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Jhr. Mr. K. A. GODIN DE BEAUFORT, 's Gravenhage.
N. R. G. M. BÄR, 's Gravenhage.
G. W. BEEGER, 's Gravenhage.
H. H. BEELS, Haarlem.
Mr. N. P. VAN DEN BERG, Amsterdam.
Prof. Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Delft.
Mr. W. B. BERGSMA, Apeldoorn.
Mr. G. H. BETZ, 's Gravenhage.
H. H. VAN BEUNINGEN, Utrecht.
W. D. J. BEZEMER, Soest (Prov. Utrecht.)
J. L. BEIJERS, Amsterdam.
Mr. A. J. E. BIK, 's Gravenhage.
E. F. T. BIK, 's Gravenhage.
G. BIRNIE, Deventer.
P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
Dr. J. C. BOERLAGE, Leiden.
Mr. C. TH. Baron VAN DEN BOETZELAER, Huize Sandwijck bij de Bildt (Utrecht).
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
CH. BOISSEVAIN, Amsterdam.
G. M. BOISSEVAIN, Amsterdam.
H. J. BOOL, Leiden.
Jhr. Mr. J. W. G. BORREL VAN HOGELANDEN, te Velzen.
P. R. BOS, Groningen.
W. J N. BOSBOOM, 's Gravenhage.
P. TEN BOSCH, 's Gravenhage.
H. G. BOUMEESTER, 's Gravenhage.
Mr. L. DE FILLIETTAZ BOUSQUET, 's Hage.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Hage.
W. G. Bon BRANTSEN VAN DE ZIJP, 's Hage.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, Middelburg.
J. F. BREIJER, 's Gravenhage.
J. A. VAN DEN BROEK, Delft.
W. D. J. VAN MEETEREN BROUWER, 's Hage.
M. BUIJS, Kwadijk, bij Purmerend.
J. H. DE BUSSY, Amsterdam.
Mr. C. E. J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Dr. W. CALAND, Breda.
J. P. CAMBIER, Vianen.
H. D. CANNE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Amsterdam.
J. L. CLUIJSSENAER, Utrecht.
W. A. COBLIJN, Voorburg.
A. COCHIUS, Amsterdam.
J. H. COMMIJS, 's Gravenhage.
Mr. F. B. CONINCK LIEFSTING, 's Hage.
W. COOL, Naarden.
D. CORDES, Amsterdam.
Prof. Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, Amsterdam.
Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
J. T. CREMER, 's Gravenhage.
Mr. E. J. J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
Mr. R. Z. DANNENBARGH, Steenwijk.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
W. J. DERX, Zr. Ms. Wachtschip te Batavia.
G. DIEPEN, Roermond.
J. S. A. VAN DISSEL, Delft.
S. C. VAN DOESBURGH, Leiden.
E. DOUWES DEKKER, 's Gravenhage.
H. C. DOUWES DEKKER, Hees bij Nijmegen.
Prof. Mr. H. L. DRUCKER, Leiden.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.

J. DIJK WZ., 's Gravenhage.
F. A. EBBINGE WUBBEN, 's Gravenhage.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. C. A. ELOUT VAN SOETERWOUDE, 's Hage.
G. EMANTS, 's Gravenhage.
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
J. ENNEN, Assen.
Mr. J. C. VAN EIJK, Amsterdam.
Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden
J. J. P. FANOY, 's Gravenhage. (Sumatrastraat 186).
J. H. FERGUSON, 's Gravenhage.
J. FREYWALD, Parijs (43, rue de Courcelles).
F. G. GEERLING, 's Gravenhage.
W. J. GEERTSEMA, Amsterdam.
Dr. H. D. VAN GELDER, Leiden.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Mr. F. H. GÖBEL, 's Gravenhage.
Jhr. C. J. L. GOLDMAN, 's Gravenhage.
B. L. GOMPERTZ, Amsterdam.
Prof. J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
W. R. DE GREVE, 's Gravenhage.
CORNS. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Prof. Dr. J. J. M. DE GROOT, Leiden.
H. D. GUYOT, 's Gravenhage.
S. M. HUGO VAN GIJN, Dordrecht.
Dr. D. DE HAAN, Haarlem.
R. E. DE HAAN, Winterswijk.
A. HAGA, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
D. HARTEVELT, Leiden.
W. A. F. N. C. M. HARTMANN, 's Hage.
Mr. A. F. K. HARTOGH, Amsterdam.
Jhr. C. HARTSEN, 's Gravenhage.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
F. L. S. VAN HEEKEREN, Amsterdam.
Mr. J. HEEMSKERK AZ., 's Gravenhage.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Amsterdam.
Mr. J. B. HEERES, 's Gravenhage.
J. J. L. HELDRING, 's Gravenhage.
Mr. J. E. HENNY, Amsterdam.
Mr. N. VAN DEN HEUVELL, 's Gravenhage.
J. K. VAN DER HEIJDEN, Bronbeek bij Arnhem.
Mr. J. C. TH. HEYLIGERS, 's Gravenhage.
F. HEIJNEN, Oudenbosch.
D. HEIJTING, 's Gravenhage.
G. H. HINTZEN, Rotterdam.
H. C. HINTZEN, Amsterdam
B. HOETINK.
Dr. J. W. HOFFMANN.
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, 's Hage.
J. L. HORDIJK, 's Gravenhage.
J. M. PIJNACKER HORDIJK, 's Gravenhage.
Dr. R. HORST, Leiden.
P. J. VAN HOUTEN, 's Gravenhage.
Prof. Dr. M. TH. HOUTSMA, Utrecht.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
P. C. HUIJSER, 's Gravenhage.
H. J. HIJMANS, Amsterdam.
M. HIJMANS VAN WADENOYEN, 's Hage.
Mr. A. J. IMMINK, 's Gravenhage.
Mr. E. H. 'S JACOB, Heiligenberg, Amersfoort.
J. W. JÄGER, 's Gravenhage.
J. C. JANSEN, 's Gravenhage.
P. W. JANSSEN, Amsterdam.
Dr. C. W. JANSSEN, Amsterdam.
C. A. J. L. JEEKEL, Huize Dalvoorde, Dedemsvaart.
Dr. F. A. JENTINK, Leiden.
H. H. JUYNBOLL, Leiden.
Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Jhr. Mr. A. P. C. VAN KARNEBEEK, 's Hage.
Dr. H. F. C. TEN KATE Jr., Scheveningen.
C. E. VAN KESTEREN, Brussel.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Hage.
E. B. KIELSTRA, 's Gravenhage.
Mr. T. H. DER KINDEREN, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.

Mr. TH. A. KLINKHAMER, 's Gravenhage.
H. F. KOUWENBERG, 's Gravenhage.
F. G. KRAMP, Amsterdam.
J. D. KRUSEMAN, 's Gravenhage.
Prof. Dr. E. F. KRUIJFF, Groningen.
J. A. KRUIJT, Pinang.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
A. H. KUIPERS, Haarlem.
G. A. DE LANGE, 's Gravenhage.
C. J. LEENDERTZ, Leiden.
W. H. VAN LEEUWEN, Amsterdam.
C. LELY, 's Gravenhage.
C. H. M. LE ROUX.
Mr. J. A. LEVY, Amsterdam.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Hage.
J. H. LIEFTINCK, Amsterdam.
Mr. JAC. LION, 's Gravenhage.
Mr. O. J. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, 's Gravenhage.
Mr. A. LIND, Amsterdam.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Dordrecht.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
Dr. TH. W. VAN LITH DE JEUDE, Leiden.
Prof. Jhr. Mr. W. H. DE SAVORNIN LOHMAN, Amsterdam.
Prof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
G. F. LUCARDIE, 's Gravenhage.
Mr. R. MACALESTER LOUP, 's Gravenhage.
Mr. H. L. M. LUDEN, Amsterdam.
Mr. R. MELVIL Baron VAN LIJNDEN, Utrecht.
Mr. Æ. Baron MACKAY, 's Gravenhage.
Mr. J. C. DE MAREZ OYENS, 's Gravenhage.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.
Mr. M. MASSINK, Amsterdam.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. F. ALTING MEES, Amsterdam.
A. MELLINK, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. L. J. MELVILL VAN CARNBÉE, 's Gravenhage.
Dr. J. MENDELS, Delft.
AUGUST MESRITZ, Amsterdam.
Mr. P. A. N. S. VAN MEURS, 's Hage.
Prof. Dr. G. A. F. MOLENGRAAFF, Amsterdam.
A. E. MOLL, 's Gravenhage.
Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
A. E. MOOYAART, 's Gravenhage.
H. MULLER SZN, Rotterdam.
HENDRIK P. N. MULLER, Rotterdam.
Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES, 's Hage.
Mr. S. H. NEDERBURGH, 's Gravenhage.
J. R. H. NEERVOORT VAN DE POLL, Amsterdam.
Mr. H. A. A. NEYS, 's Gravenhage.
P. M. NETSCHER, 's Gravenhage.
C. VAN DER GON NETSCHER.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
J. VAN NIEUWKUIJK, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. O. E. VAN NISPEN, 's Hage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
A. J. NIJLAND, Utrecht.
H. A. DE NOOY, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
A. OLTMANS, 's Gravenhage.
J. D. OORTMAN GERLINGS, Utrecht.
Mr. M. H. C. VAN OOSTERZEE, 's Hage.
Prof. Mr. J. OPPENHEIM, Groningen.
Mr. A. M. OUDEMANS, Nijmegen.
Mr. D. L. F. DE PAULY, 's Gravenhage.
Dr. H. PEELEN, Scheveningen.
Prof. Dr. C. A. PEKELHARING, Utrecht.
M. T. H. PERELAER, 's Gravenhage.
Mr. N. G. PIERSON, 's Gravenhage.
Prof. Dr. A. PIERSON, Amsterdam.
H. D. PIERSON, 's Gravenhage.
Prof. C. POENSEN, Delft.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Middelburg.
Mr. M. J. PIJNAPPEL, Amsterdam.
Dr. W. PLEYTE, Leiden.
C. W. PLEYTE WZN., Amsterdam.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, Arnhem.
G. A. VAN PUTTEN, 's Gravenhage.

Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
C. J. W. RAMANN, Amsterdam.
M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Hage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
R. REINDERS, Willemsoord.
Mr. W. J. VAN WELDEREN Baron RENGERS, Leeuwarden.
Jhr. Mr. J. C. REYNST, 's Hage.
Dr. J. G. F. RIEDEL, Brussel, 51, Rue de la Régence.
Jhr. Mr. TH. H. F. VAN RIEMSDIJK, 's Gravenhage.
A. SOL, 's Gravenhage.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
Dr. L. W. G. DE ROO, Nijmegen.
G. P. ROUFFAER, Amsterdam.
G. Baron ROSENTHAL, Amsterdam.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
Mr. J. V. J. ROOYAARDS VAN DEN HAM, Utrecht.
WILLEM RUYS, Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
ED. VON SAHER, Haarlem.
J. L. F. SANDERS, Leiden.
Mr. A. W. J. FARNCOMBE SANDERS, 's Hage.
R. A. VAN SANDICK, Deventer.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
J. E. N. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
W. M. H. VON SCHMID, 's Gravenhage.
C. W. R. SCHOLTEN Jr., Amsterdam.
N. D. SCHUURMANS, Haarlem.
Dr. J. SEMMELINK, 's Gravenhage.
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, 's Gravenhage.
J. H. J. SIGAL, 's Gravenhage.
J. G. SILLEM, Amsterdam.
H. JOH. SMID, Dennenoord, Laren.
JOH. F. SNELLEMAN, Rotterdam.
Mr. W. J. SNOUCK HURGRONJE, 's Hage.
J. T. VAN SOMEREN, Utrecht.
A. J. SPAAN, 's Gravenhage.
H. SPAKLER, Amsterdam.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Prof. Dr. J. S. SPEIJER, Groningen.
Mr. J. P. SPRENGER VAN EIJK, 's Hage.
B. A. STAËL VAN HOLSTEIN VAN VLOTEN, Arnhem.
H. T. VAN STEEDEN, 's Gravenhage.
S. R. STEINMETZ, Leiden.
C. M. F. STOCKHAUSEN, Utrecht.
W. P. VAN STOCKUM JR., 's Gravenhage.
N. P. VAN DER STOK, 's Gravenhage.
Dr. J. A. VAN DER STOK, Venlo.
A. M. H. J. STOKVIS, 's Gravenhage.
F. DE STOPPELAAR, Leiden.
F. L. K. STORM VAN 'S GRAVESANDE, 's Gravenhage.
Mr. TH. STUART, Amsterdam.
Jhr. Mr. V. DE STUERS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. H. DE STUERS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. E. DE STURLER, 's Hage.
Prof. Dr. W. F. G. SURINGAR, Leiden.
Jhr. Mr. J. H. T. K. VAN SWINDEREN, Huize Rijs, Balk, gem. Gaasterland.
A. W. SIJTHOFF, Leiden.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Gravenhage.
P. E. TEGELBERG, Amsterdam.
Dr. W. A. TERWOGT, Hoorn.
M. TEIXEIRA DE MATTOS, Amsterdam.
Mr. A. TELTING, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
Mr. C. TH. T. THURKOW, 's Gravenhage.
Mr. G. VAN TIENHOVEN, 's Gravenhage.
P. F. LAGING TOBIAS, Nijmegen.
Dr. HOMMO TONKES, Arnhem.
P. W. M. TRAP, Leiden.
J. P. TRAP, Leiden.
F. TWISS, 's Gravenhage.

C. E. UHLENBECK, Willemsoord.
Mr. F. C. VALCK, Gravenhage.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Amersfoort.
Mr. H. A. VAN DE VELDE, Loosduinen.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Amsterdam.
Dr. P. J. F. VERMEULEN, Amsterdam.
Mr. W. A. BARON VAN VERSCHUER, 's Gravenhage.
Mr. J. A. DE VICQ, Melbourne.
Jhr. G. G. DE VILLENEUVE, 's Hage.
T. P. VIRULY, Leiden.
L. DE VLAMING, Haarlem.
J. M. VAN VLEUTEN, 's Gravenhage.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. W. F. VAN VLIET, Delft.
Mr. W. VAN DER VLIET, Amsterdam.
Dr. G. VAN VLOTEN, Leiden.
Prof. Mr. W. VAN DER VLUGT, Leiden.
B. R. F. VAN VLIJMEN, 's Gravenhage.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Brummen.
E. J. VOUTE, Zeist.
Mr. C. VOUTE, 's Gravenhage.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
F. A. VRIESE, Amsterdam.
F. T. VRIESENDORP, 's Gravenhage.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
Mr. A. F. VOS DE WAEL, Zwolle.
C B. VAN DE WAL, Amsterdam.
J. WALLAND, 's Gravenhage.
M. J. WALLER, Amsterdam.
Prof. Dr. MAX WEBER, Amsterdam.
Mr. O. J. E. Baron VAN WASSENAER VAN CATWIJCK, 's Gravenhage.
A. E. WASZKLEWICZ, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
A. C. WERTHEIM, Amsterdam.
Mr. M. P. H. WIERCX, 's Gravenhage.
F. W. WIESEMAN, 's Gravenhage.
J. W. WILSON, Amsterdam.
Dr. C. WINKLER, Utrecht.
M. H. WITBOLS FEUGEN.
W. P. WOLTERBEEK, Amsterdam.
A. WUNDERLY, Parijs.
J. WÜSTE, Amsterdam.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Jhr. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
L. J. VAN WIJK, Amsterdam.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.
WILLEM WIJT, Rotterdam.
JOH. IJKEMA, 's Gravenhage.
J. W. IJZERMAN, 's Gravenhage.
Mr. H. ZILLESEN, 's Gravenhage.
G. E. V. L. VAN ZUYLEN, 's Gravenhage.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
J. D. E. SCHMELTZ, Leiden.
H. SUNDERMANN, Mörs, Rijn-Pruissen.

NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË.

Z. Exc. Mr. C. PIJNACKER HORDIJK, Gouverneur-Generaal van N.-Indië, *Donateur*.

GEWONE LEDEN.

Mr. J. H. ABENDANON, Secretaris van het Dep. van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, te Batavia.

G. N. VAN ALPHEN DE VEER, 1e Luit.-Adjudant van den Chef van het wapen der infanferie te Batavia.

H. ALTMANN, Controleur 2e kl. bij het B. B. Tjilegon, Bantam.

D. H. ANDEWEG, Assistent-resident van Tjaringin (Bantam).

J. H. ANSCHUTZ, Officier van gezondheid te Paja Combo (Sum. Westkust.)

Jhr. Mr. T. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, Gouverneur van Suriname, Paramaribo.

L. A. BAKHUIS, 1e Luit. der Infanterie, gedetacheerd bij de triangulatie-brigade ter Sumatra's Westkust.

J. BENSBACH, Resident van Ternate.

Mr. G. J. A. VAN BERCKEL, Lid van den Raad van Justitie te Semarang.

Mr. J. H. BERGSMA, Lid in den Raad van Indië, Batavia.

G. P. A. BISCHOFF, Asp.-controleur te Tjiandjoer in de Preanger-Regentschappen.

W. C. BLANKEN, Asp.-controleur bij het Binn. Bestuur, tijd. toegevoegd aan den Inspecteur van cultures in de Preanger-Regentschappen, te Bandoeng.

Dr. H. J. BOELMAN, te Djokjokarta.

Mr. H. J. BOOL, te Deli.

CH. F. BOREL, Aspirant-controleur, toegevoegd aan den ass.-resident van Djoewana.

H. W. BOSMAN, Hoofd-onderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Makasser.

D. F. VAN BRAAM MORRIS, Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, te Macasser.

Dr. J. L. A. BRANDES, Ambtenaar voor de beoefening der Inlandsche talen, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

J. A. H. BREIJMANN, Controleur 1e klasse te Tandjoeng Radja (afdeeling Ogan en Komering Ilir en Blidah (Palembang).

J. W. VAN DEN BROEK, Kapitein der Infanterie te Telok Betong.

G. P. DE BRUIJN KOPS, Secretaris, Amboina.

Dr. W. BURCK, Adj. Directeur van 's Lands Plantentuin, te Buitenzorg.

Dr. DAVID R. CAPRILES, Geneesheer te Curaçao.

H. A. N. CATENIUS, Luit.-kol. der Infanterie te Atjeh.

H. M. LA CHAPELLE, Referendaris bij de Algemeene Secretarie te Buitenzorg.

W. F. VAN CHARANTE, President van het Liefdadigheids-gesticht enz. te Depok (Buitenzorg).

Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Rijks-Archivaris, Batavia.

W. G. A. C. CHRISTIAN, Kapitein O.-I. Leger. Serang (Bantam.)

Mons. A. C. CLAESSENS, Aartsbisschop van Sirace, apostolisch vicaris en pastoor van Batavia.

Mr. J. W. TH. COHEN STUART, Referendaris ter Alg. Secretarie, Buitenzorg.

Mr. W. A. J. VAN DAVELAAR, Leeraar in de geschiedenis, land- en volk. van N. I. aan het Gymnasium Willem III, Batavia.

K. F. VAN DELDEN-LAËRNE, Assistent-resident van Trenggalek, res. Kediri.

J. A. VAN DELDEN, Lid van de firma Reynst & Vinju, te Batavia.

TH. DELPRAT, Ingenieur 1e klasse bij de Staatsspoorwegen, Sumatra's Westkust, Solok.

Mr. C. TH. VAN DEVENTER, Advocaat te Semarang.

C. DEIJKERHOFF, Kolonel, Civiel en Milit. Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, Kota Radja.

J. A. DEZENTJE, Landhuurder, Ampal, residentie Soerakarta.

H. DOEFF, Controleur 2e kl. te Segeri (Celebes).

M. C VAN DOORN, Kapitein-luitenant ter zee, Batavia.

J. P. VAN DRIEST, Controleur 1e kl. te Moeara Enim (Palembang.)

EUG. DUBOIS, Officier van Gezondheid, te Toeloeng Agoeng, Java.

P. A. L. E. VAN DIJK, Controleur 1e klasse te Lagoeboti, onderafd. Toba, res. Tapanoeli.

A. J. A. F. EERDMANS, Secretaris voor de inlandsche zaken, Makasser.

Dr. A. VAN DER ELST, Officier v. gezondheid te Semarang.

Mr. W. A. ENGELBRECHT, Directeur van het Depart. v. Justitie, te Batavia.

H. E. D. ENGELHARD, Ass.-resident van Montrado.

K. T. ENGELBERT VAN BEVERVOORDE, 1e Luitenant-adjudant van den mil Commandant van Sumatra's Oostkust te Medan (Deli).

M. VAN DER ENT. Controleur 2e kl. op non-activiteit, te Batavia.

J. PH. ERMELING, Vertegenwoordiger in Ned. Indië der Billiton-Maatschappij, Buitenzorg.

Mr. W. J. ESSERS, Raadsheer in het Hooggerechtshof van N. I., Batavia.

I. FAES, oud-Resident, Soekaboemi.

F. FOKKENS JR., Inspecteur der Cultures, toegevoegd aan den Directeur van Binnenl. Bestuur, enz., te Batavia.

A. H. G. FOKKER, President van de Factory der Ned. Handelmaatschappij, Batavia.

R. FENNEMA, Ingenieur 1e klasse te Buitenzorg.

Mr. W. FRANÇIS, Voorzitter van de landraden te Poerworedjo en Koetoardjo.

Mr. W. DE GELDER, Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van N. I., te Batavia.

W. VAN GELDER, Hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van inlandsche hoofden te Tondano (Menado).

J. L. VAN GENNEP, Controleur 1e kl. te Probolinggo.

D. GERTH VAN WIJK, Leeraar in de Maleische taal aan het Gymnasium Willem III, te Batavia.

G. P. H. H. GONGGRIJP, Algemeen ontvanger, Batavia.

N. GRAAFLAND, tijd. Schoolopziener inl. onderwijs, Tondano (Menado.)

D. GRIVEL, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden).

W. P. GROENEVELDT, Lid in den Raad van N.-I, Batavia.

D. GROENEVELD, Directeur der Javasche Bank, te Batavia.

Dr. J. GRONEMAN, Geneesheer te Indramajoe.

H. J. DE GROOT, Controleur 2e klasse in de afd. Zuiderdistricten, Gouv. Celebes.

Dr. J. G. H. GUNNING, Ambtenaar voor de beoefening der Inlandsche talen, tijdelijk belast met geven van onderwijs in de Jav. taal aan het Gymn. Willem III, te Batavia.

Dr. C. GUTTELING, Eerste Stadsgeneesheer, Batavia.

Mr. J. A. HAAKMAN, Redacteur Bat. Handelsblad, Batavia.

C. J. VAN HAASTERT, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Bandoeng.

J. HABBEMA, Inspecteur van het inlandsch onderwijs, Batavia.

Dr. B. HAGEN, Geneesheer te Laboean Deli.

L. K. HARMSEN, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers te Padang Sidempoean.

G. A. HANSEN, Kapitein der Infanterie te Batavia.

J. P. C. HARTEVELT, Inspecteur van Financiën, te Pasoeroean.

A. L. VAN HASSELT, Resident van Tapanoeli (Sumatra's Westkust), Padang Sidempoean.

G. P. L. HAUëT, Gezaghebber 2e klasse bij de Gouvernements-marine a/b. van het stoomschip Raaf, Bandjermasin.

H. D. HELDERMAN, Contr. 2e kl. te Batang Taro (res^ie^ Tapanoeli.)

O. L. HELFRICH, Controleur 2e klasse in de afd. Mana en Pasoemah Oeloe Mana, res. Benkoelen.

J. VAN HENGEL, Controleur 2e kl. te Siak (Sum. Oostk.)

J. VAN HENGST, Landhuurder te Buitenzorg.

G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Resident van Amboina.

ALPH. H. A. M. HOHMAN, Opnemer bij de irrigatie-werken, Indramajoe (Cheribon.)

W. C. HOOGKAMER, Resident van Timor en Onderhoorigheden, te Koepang.

W. HOEZOO, Zendeling, Semarang.

K. F. HOLLE, Adviseur-honorair voor inlandsche zaken, Buitenzorg.

M. H. HOUTKAMP, Alg. Ontvanger van 's Lands kas te Bandoeng.

J. C. KELLER VAN HOORN, Controleur 2e klasse te Bandoeng, res. Preanger-Regentschappen.

Dr. D. W. HORST, Assistent-resident, Sambas.

G. F. K. VAN HULS, Asp.-controleur bij het B. B. te Kendal (Semarang).

H. A. HIJMANS VAN ANROOY, laatst Secretaris van de Oostkust van Sumatra.

Dr. JUL. JACOBS, Officier van Gezondheid, Atjeh.

E. J. K. G. JACOBSON, Pangkallan (Berendan), afd. Langkat, Oostk. Sumatra.

A. M. JOEKES, Resident Z. en O. afd. van Borneo, Bandjermassin.

Mr. Dr. J. C. G. JONKER, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Makasser.

C. VAN KERCKHOFF, Controleur 2e kl. op non-activiteit, te Batavia.

P. K. W. KERN, Asp. controleur, Ponorogo (Madioen).

B. A. KLERKS, Controleur 1e klasse te Benkoelen.

L. KNAPPERT, Controleur 2e kl., Soepajang, afd. XIII en IX Kota (Pad. Bovenlanden).

P. J. KOOREMAN, Assistent-resident van de afdeeling Painan, Sumatra's Westkust.

G. J. VAN KOOTEN, Kapitein-adjudant van den commandant van het leger, Batavia.

Jhr. W. H. W. DE KOCK, Adjunct-inspecteur van Financiën, te Semarang.

J. C. TH. KROESEN, Resident van Soerabaja.

R. C. KROESEN, Vice-president van den Raad van N.-I., Batavia.

C. A. KROESEN, Controleur 1e klasse in de onderafd. Boven Langkat (Bindjei), Sumatra's Oostkust.

J. A. KROESEN, Controleur in de afd. Batoe Bara, Laboean Roekoe, Sumatra's Oostkust.

J. C. KUMMER, gepensionneerd Adj. Insp. Inl. onderwijs te Magelang, res. Kedoe.

Mr. A. C. P. LAMMERS VAN TOORENBURG, Lid van den Raad van Justitie te Semarang.

K. F. H. VAN LANGEN, Resident van Benkoelen.

F. A. LIEFRINCK, Inspecteur der cultures, toegevoegd aan de Directeur van Binnenl. Bestuur, Batavia.

Dr. W. VAN LINGEN, Predikant te Semarang.

D. F. W. LUCASSEN, Suikerfabrikant, te Doekoeh Wungin, Tegal.

F. E. LUITJES, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Amboina.

Mr. C. W. MARGADANT, Leeraar aan de afd. Indische taal-, land- en volkenkunde van het gymnasium Willem III, Batavia.

H. L. C. TE MECHELEN, Hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden, Rembang.

Mr. J. H. MEISS, Voorzitter van den landraad te Indrawajoe (Cheribon).

J. J. MEIJER, laatst Controleur te Goenoeng Kentjana (Bantam) op nonaktiviteit te Buitenzorg.

W. MEIJER, Hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van Inlandsche hoofden te Magelang (Kedoe.)

J. E. DE MEIJIER, Hoofd-Ingenieur 2e kl. b/d Waterstaat en B. O. W. in N. I., Batavia.

Mr. CH. VAN MEURS, Griffier bij het Hof van Justitie, *Commissaris* voor Suriname, te Paramaribo.

W. J. M. MICHIELSEN, Resident van Sumatra's Oostkust, Medan.

A. H. MOORREES, Ass.-Resident van Siboga, Sum. Westkust.

O. M. DE MUNNICK, Gouverneur van Sumatra's Westkust, Padang.

J. B. NEUMANN, Controleur 1e klasse in de onderafdeeling Ommelanden van Padang (Loeboeg Begaloeng), Sumatra's Westkust.

W. C. NIEUWENHUIJZEN, Majoor der Infanterie, te Atjeh.

J. F. NIKS, Hulpprediker te Babauw, (Timor, standplaats Koepang).

Dr. J. C. C. W. VAN NOOTEN, Leeraar in de wis- en natuurkunde aan de Hoogere Burgerschool te Soerabaja.

J. B. VAN DER HOUVEN VAN OORDT, Ambtenaar voor den Burgerlijken dienst te Buitenzorg.

G. OOSTERGETEL, laatstelijk Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers Bandjermasin, op non-aktiviteit.

C. A. VAN OPHUIJSEN, Adjunct-Inspecteur van het Inlandsch onderwijs te Fort de Kock.

T. OTTOLANDER, Sitoebondo.

G. J. OUDEMANS, Controleur 2e klasse, Djokjakarta.

C. OUDEMANS, Djokjakarta.

J. PEELEN, Asst-Rest Martapoera (Z. en O. afd. Borneo).

Mr. M. C. PIEPERS, Raadsheer in het Hoog-Gerechtshof, Batavia.

Jhr. F. POMPE VAN MEERDERVOORT, laatst Civ. en Mil. Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden.

H. E. PRINS, Assistent-resident voor de politie, te Padang.

F. H. J. PRIVÉ, Aspirant-controleur in de residentie Preanger Regentschappen.

A. PRUIJS VAN DER HOEVEN, Lid in den Raad van Nederl. Indië, Batavia.

RADEN TOEMENGGOENG ARIO NOTO DININGRAT, Regent van Malang.

J. F. H. VAN RAADSHOVEN, Controleur 1e klasse te Manindjoe (Padangsche Bovenlanden).

RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Probolinggo.

RADEN MAS TOEMENGGOENG PANDJI ADININGRAT, Regent van Demak.

H. J. A. RAEDT VAN OLDENBARNEVELT, Controleur 2e klasse, tevens Politiek agent te Djambi.

G. P. A. RENAUD, Hoofd-Ingenieur 1e klasse, b/h mijnwezen te Batavia.

L. C. A. ROMBACH, Kolonel, chef van den geneesk. dienst in N.-I. Batavia.

Mr. D. W. K. DE ROO DE LA FAILLE, Ambtenaar bij het Departement van Justitie, Batavia.

P. DE ROO DE LA FAILLE, Aspirant-Controleur te Tjitjalengka (Preanger-Regentschappen).

J T. DE ROOIJ, Controleur 1e kl. ter Westkust van Sumatra.

B. J. E. ROSKOTT, Assistent-resident van Tebing Tinggi, res. Palembang.

J. A. VAN RIJN VAN ALKEMADE, Secretaris der residentie Oostkust van Sumatra, te Medan.

P. J. VAN SANTEN, Pastoor te Batavia.

J. SCHEEL, Controleur 2e kl. in de res[ie] Cheribon.

G. A. SCHERER, Resident van de Padangsche Bovenlanden, Fort de Kock.

H. W. SCHEUER, Kapitein der Genie (tijdel. mijn-ingenieur) te Soengeihiat (Banka).

D. M. J. SCHIFF, Controleur 2e klasse, afd. Mokko Mokko, Benkoelen.

P. G. SCHMIDHAMER, 1e Luit. bij het 3e depot-bataillon der Infanterie, Malang.

W. A. SCHNEIDER, Luit.-kolonel, der Infanterie te Batavia.

J. G. SCHOT, Controleur 1e kl. te Asahan, (Sum. Oostk.)

J. J. F SCHREUEL, Controleur 1e klasse te Sipoetih (Lampong).

K. L. VAN SCHOUWENBURG, Directeur der hoogere burgerschool, Samarang.

J. A. SCHRÖDER, gewezen Hoofdagent der N. I. Stoomvaartmaatschappij, Buitenzorg.

L. F. TUIJL SCHUITEMAKER, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Probolinggo.

J. F. H. SCHULTZ, Adsistent-resident van de afdeeling Tebing Tinggi. (Palembang).

W. N. SENN VAN BASEL, te Tjikadoe (Onderneming Tjikadoe Tjikapas).

G. SIEBURGH, Controleur der 1e klasse in de ond.-afd. Medan, Oostkust van Sumatra.

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht, Batavia.

E. P. C. SOL, Lid der Algemeene Rekenkamer, te Batavia.

H. VAN STEEDEN, Ass.-resident te Soerakarta.

J. W. STEMFOORT, Luit. Kolonel der Infanterie te Meester Cornelis (Batavia).

Dr. J. P. VAN DER STOK, Directeur van het Observatorium te Batavia.

A. P. STOORVOGEL, Controleur 2e klasse te Goenoeng Kentjana, afd. Lebak, in de residentie Bantam.

J. STORMER, Controleur 1e klasse, te Batjan.

N. J. STRUICK DU MOULIN, Inspecteur van Financiën in de IVe afd. te Soerabaja.

H. N. STUART, Tolk voor de Chineesche taal, Pontianak (Wester-afd. van Borneo).

E. C. BARON SWEERTS DE LANDAS WIJBORGH, Algemeene Secretaris, Buitenzorg.

TJOA DJIEN SING, Kapitein der Chineezen, te Soerabaja.

Dr. M. TREUB, Directeur van 's Lands Plantentuin, te Buitenzorg.

S. W. TROMP, Resident van de Westerafd. Borneo, Pontianak.

W. L. TROOSTENBURG DE BRUIJN, Controleur 2e klasse in de onderafdeeling Alahan Pandjan, afd. XIII en IX Kota (Padangsche Bovenlanden).

H. J. TYDEMAN, Resident van Tegal.

D. F. UHLENBECK, Secr. van het Gouv., Buitenzorg.

H. TH. J. UIJTTEBROECK, 2e Onderwijzer aan de kweekschool voor inl. onderwijzers, te Probolinggo.

Mr. A. W. C. VERWEIJ, President van den Raad van Justitie, Makasser.

J. DE VOGEL, Asp. Controleur, Preanger Regentschappen.

L. M. VONCK, Controleur 2e klasse te Sekajoe, res. Palembang.

W. VOORTHUYZEN. 1e Onderwijzer aan de Kweekschool voor inl. onderwijzers, te Bandoeng.

P. VOUTE, Samarang.

Dr. A. G. VORDERMAN, Inspecteur van den burgerl. geneesk. dienst voor Java, en Madoera, te Batavia.

W. H. VRIJBURG VAN DER HELL, Controleur der 2e klasse in de contrôle-afd. Wirosari, afd. Grobogan (Semarang).

G. DE WAAL, Controleur 1e kl. in de res. Westerafd. van Borneo.

L. VAN WEELDEREN, aspirant-Controleur in de res. Soerabaja, toegevoegd aan den Assistent-resident van Lamongan.

C. W. J. WENNEKER, Pastoor, Soerabaja.

C. J. WESTENBERG, Controleur 2e klasse te Medam.

Mr. W. A. P. F. L. WINCKEL, Officier van Justitie bij den Raad van Justitie te Makasser.

M. WILLEMSTIJN, Kolonel-intendant, Batavia.

Jhr. O. VAN DER WIJCK, Secretaris van het Gouvernement, Buitenzorg.

S. B. ZEVERIJN, President der Jav. Bank, Batavia.

B. VAN ZUTPHEN, oud-Resident van Bali en Lombok, Soerabaja.

W. E. VAN ZUTPHEN, Aspirant-Controleur te Indramajoe.

A. H. E. ZWAGER, Secretaris van den Raad van Indië, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

T. J. A. VAN ZIJLL DE JONG, Luitenant-Generaal, Commandant van het leger en Chef van het Dep. van Oorlog, Batavia.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam. (Adres: Bibliotheek Gem. Universiteit, Singel.)
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G Westhoff, Amsterdam.)
Redactie van de „Indische Mercuur", Amsterdam. (Rokin 60.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Teyler's Genootschap, Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Koloniën, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Delft.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsch Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging, „Schooneberg", West-Zeedijk, te Rotterdam.
Redactie van het „Nederlandsch Zendingstijdschrift". (Redacteur: P. van Wijk Jr. Luth. Pred. te Rotterdam).

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl.-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederl.-Indië, te Batavia.
Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw te Batavia.
Vereeniging voor oudheid-, land-, taal- en volkenkunde te Djokjokarta.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia. Redactie: H. P. Willemstijn.
Bibliotheek van de Algemeene Secretarie, Batavia.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel. (Palais des Académies.)
Société Royale Belge de géographie, te Brussel. (171, Rue Potagère.)
Société scientifique, Louvain (rue des Récollets 11.)
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société Asiatique, Parijs, 1, Rue de Seine. (Palais de l'Institut.)
Société de géographie de Paris, te Parijs (Boulevard Saint-Germain, 184).
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Musée Guimet, 30 Avenue du Trocadéro, Parijs.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.
Société de géographie de Tours, te Tours (Indre et Loire). (Adres: Secrétaire général, Rue Etienne-Pallu, 25, à Tours).
Société de géographie et d'archéologie de la province d'Oran.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid (Calle del Leon 21.)
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.

Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, te Milaan. Mr. Uochli.
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido Cora.) Turijn.
Société Asiatique Italienne, Florence.
Societa Africana d'Italia. Napoli. Via Medina 63.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
Bibliothèque de l'Université Royale de Norvège, à Christiania.

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Société Neuchâteloise de Géographie (Suisse), Locle.
Geographische Gesellschaft von Bern, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
General-verwaltung der Königlichen Museen, te Berlijn.
Hydrographisches Amt der Kaiserlichen Admiralität, Berlijn, W. Matthäikirchstrasse n°. 9.
Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, te Berlijn (Königgrätzer Strasse 120.)
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn (Zimmerstrasse 90 Berlin S. W.)
Deutscher Kolonialverein, Berlijn S. W., Markgrafenstrasse 25 (Redaktion der Deutschen Kolonialzeitung.)
Geographische Gesellschaft in Bremen (Mendesstrasse 8).
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Geographie und Statistik zu Frankfurt am Main. (Adres: Stadtbibliothek).
Verein für Erdkunde, Kassel.
Verein für Naturkunde, Kassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesenclubs in Elsass-Lothringen, Strassburg. (Adres: Kaiserliche Universitäts- & Landesbibliothek zu Strassburg i. Els.)
Redactie der „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischen Anstalt," te Gotha.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Verein für Erdkunde zu Leipzig (Brüderstrasse 23).
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Halle a. S.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van de „Orientalische Bibliographie" Redacteur Prof. Dr. A Müller, Halle (Saale) Mühlgraben 4a.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie (Red. J. I. Kettler), Weimar (Thüringen).
Wurttembergischer Verein für Handelsgeographie, Stuttgart.
Nassauische Verein für Naturkunde. (Adres; Dr. A. Pagenstecher, Seecrtär des Nassauischen Vereins für Naturkunde). Wiesbaden.

Geographische Gesellschaft für Thüringen, Jena.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, in Wien, I, Universitätsplatz No. 2.
K. K. Naturhistorische Hofmuseum, Weenen. (Wien, 1, Burgring).
Verein der Geographen an der Universität Wien.
Redactie van de Oesterr. Monatsschrift für den Orient, te Weenen (Red. A. Baron von Scala.)

ENGELAND, BRITSCH-INDIË, CHINA, AUSTRALIË.

Royal Colonial Institute, Northumberland Avenue, London W. C.
India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, 22 Albemarlestr. W., Londen.
Royal geographical Society, Burlingt. Gard. W., Londen.
Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London (3, Hanover Square).
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography." (Clements R. Markham, te Londen.)
Scottish Geographical Society, Edinburgh.
Anthropological Society of Bombay. (6, Appollo street, Bombay).
Asiatic Society of Bengal, Asiatic Society's Rooms, 57 Park Street, Calcutta.
Straits Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore, Straits Settlements.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.
Société des études Indo-Chinoises de Saigon.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, Washington, U. S. A.
Director of the United States Geological Survey, Washington, D. C. U. S. A.
American Academy of Arts and Sciences, Beacon street, Boston, Massachusetts.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.
Canadian Institute, Toronto (46 Richmondstreet East).

331ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 MAART 1892.

Tegenwoordig de heeren: der Kinderen (Voorzitter), Kern (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), N. P. van den Berg, L. W. C. van den Berg, Kielstra, Niemann, Schlegel, Quarles van Ufford, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heer van der Pant.

De notulen van het verhandelde in de vorige gewone en buitengewone Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna de notulen van het verhandelde in de Algemeene Vergadering worden medegedeeld en voorloopig gearresteerd.

Door den Secretaris wordt de aandacht gevestigd op de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, terwijl zijn ontvangen een nr. van het Bataviaasch Nieuwsblad van 21 Januari 1892, waarin eene aankondiging van „het Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek van den heer J. L. van der Toorn”; en een nr. van de Deli-Courant van 3 Februari 1892, bevattende een opstel over „Prof. Schlegel en de Karo-Bataks.”

Ter lezing gedeponeerd.

De Voorzitter deelt mede dat ontvangen zijn missives:

1°. enz.

2°. van de hh. Jhr. mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, H. H. Beels, H. A. van Beuningen, N. D. J. Bezemer, G. M. Boissevain, P. ten Bosch, J G. P. Cambier, D. Cordes, G. Diepen, G. Emants, B. L. Gomperts, F. L. S. van Heekeren, H. C. Hintzen, H. J. Hijmans, H. H. Juynboll, Jhr. Mr. A. L. J. Melvill van Carnbee, A. J. Nijland, A. M. Oudemans, E. A. Staëll van Holstein van Vloten, M. Teixeira de Mattos, Mr. C. Th. Thurkow, Dr. P. J. F. Vermeulen, W. A. Baron van Verschuer, Jhr. G.

G. de Villeneuve, Mr. W. A. van der Vlugt, F. A. de Vriese en J. W. Wilson, allen houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

3°. van den heer H. Sundermann, laatstelijk zendeling op het eiland Nias, thans te Moers a/Rh., houdende mededeeling van de aanvaarding van zijne benoeming tot correspondeerend lid van het Instituut, onder dankbetuiging tevens voor de hem bewezen onderscheiding.

4°. van den heer L. C. A. Rombach, te Batavia, berichtende het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden.

Al deze missives sub 1°.—4°. worden voor kennisgeving aangenomen.

5°. van den heer W. C. Blanken, asp. Controleur bij het B B., tijdelijk toegevoegd aan den Inspecteur der Cultures, belast met de leiding der proefneming eener nieuwe landrenteregeling in de Preanger-regentschappen, te Bandoeng, houdende verzoek als lid van het Instituut te worden ingeschreven met ingang van 1 Januari 1892.

Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten.

6°. enz.

7°. van den heer C. B. van de Wal, te Amsterdam, houdende kennisgeving van de verandering zijner woonplaats.

Van het in de missives sub 6°. en 7°. medegedeelde zal aanteekening worden gehouden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den Commissaris-thesaurier van het Instituut te Batavia, waarbij worden aangeboden twee prima-wissels, de een groot *f* 551.60 en de andere *f* 418.95 Ned. Courant, beiden betaalbaar als gebruikelijk.

In handen gesteld van den Penningmeeeter, terwijl de ontvangst daarvan zal worden erkend.

Van den Minister van Koloniën is, in antwoord op een dezerzijds ingediend rekwest van 2 Januari 1892 om eene Regeeringssubsidie ten behoeve van de uitgave van het verslag van den ontgravings-

arbeid van den voet der tempels van de Tjandi-groep te Prambanan, onder voorwaarde dat van het werk vijftig exemplaren ter beschikking van de Regeering zullen worden gesteld, — eene missive ontvangen dd. 27 Februari jl, Lett. A[1], n°. 31, waarbij ter kennis van het Instituut wordt gebracht dat zijn verzoek wordt ingewilligd, wordende de aangeboden photographiën en kaarten daarbij tevens teruggezonden.

Met belangstelling wordt door de vergadering van dit besluit kennis genomen, en wordt de Secretaris gemachtigd het noodige te verrichten voor de uitgave van bedoeld plaatwerk.

In aansluiting aan de reeds in de laatste Algemeene Vergadering gedane mededeeling brengt de Voorzitter ter tafel een schrijven van den Minister van Koloniën d.d. 30 Februari jl., Lett. A[1]. N°. 6, waarin Z. Exc. mededeelt, dat blijkens een van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië ontvangen telegram voor het loopende jaar eene Regeerings-subsidie van *f* 10.000 is verleend ten behoeve van het vanwege het Instituut ondernomen wetenschappelijk onderzoek van de eilanden der Bandazee.

Dit schrijven wordt voor kennisgeving aangenomen, terwijl, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten wordt den ontvangst van het besluit van den Gouverneur-Generaal af te wachten, alvorens aan den Landvoogd den dank van het Instituut te betuigen voor de genomen beschikking, onder aanbeveling wijders van het bereids aangevangen onderzoek.

De Secretaris doet eenige mededeelingen uit een door hem van den hoogleeraar Martin ontvangen brief uit Saparoea van den 8en Januari l.l.

Met belangstelling verneemt de vergadering de berichten omtrent het onderzoek en vereenigt daarna zich eenparig met de gedane voordracht om den heer K. H. F. Roos, Controleur te Saparoea, tot lid van het Instituut te benoemen.

De ondervoorzitter, Prof. Kern, brengt ter tafel een brief van Anquetil du Perron, waarvan slechts eén gedeelte door Prof. Houtsma in dl. 37 der Bijdragen openbaar was gemaakt. Thans in de gelegenheid gesteld tot de mededeeling van den geheelen brief, met eenige daaromtrent verstrekte inlichtingen van Dr. H. Hamaker, geeft de hoogleeraar Kern in overweging hem daartoe in de eerstvolgende April-aflevering der Bijdragen een plaats te verleenen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Het Bestuurslid, Prof. Schegel, doet mededeeling van een door tusschenkomst van zijn ambtgenoot, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, ontvangen brief van een Deenschen geleerde, Lubbers, houdende verzoek om inlichtingen, of er voor een zuiver anthropologisch onderzoek over de Gorontaleezen ook eene plaats zou kunnen ingeruimd worden in de Bijdragen van het Instituut.

Uit de hierover gevoerde beraadslaging blijkt dat de vergadering van oordeel is, dat zuiver anthropologische bijdragen niet in de eerste plaats thuisbehooren in het Tijdschrift van het Instituut, terwijl de raad moet gegeven worden zich daartoe bij voorkeur te wenden tot de redactiën van de natuur- of geneeskundige tijdschriften hier te lande, in Indië of elders verschijnende.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

332STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 21 MEI 1892.

Tegenwoordig de hh.: Kern (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), L. W. C. van den Berg, Niemann, Quarles van Ufford, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de hh. der Kinderen, N. P. van den Berg, Kielstra, van der Pant en Schlegel.

Bij ontstentenis van den heer der Kinderen, Voorzitter, wegens ziekte, neemt de Ondervoorzitter, prof. dr. Kern, diens plaats in, op wiens verzoek de notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna wordt medegedeeld, dat is ontvangen:

een overdruk uit de Economist van het bestuurslid Quarles van Ufford over het Panamakanaal;

een academisch proefschrift van den heer C. J. Schüssler, bevattende "eenige opmerkingen naar aanleiding van art. 223 van het Inlandsch Reglement;

een exemplaar van het Bataviaasch Nieuwsblad van 7 April 1892, waarin een opstel, bevattende „Indrukken van de jongste Algemeene Vergadering van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië";

eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 30 April ll. La. A., afd. K. W. ten geleide van vervolgwerken, voor het Instituut ontvangen van de Fransche Commissie voor internationalen ruil van boekwerken te Parijs;

eene missive van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam van 27 April ll. no. 17, ten geleide van deel XXIX der Verhandelingen, afd. Natuurkunde; van de Verslagen en Mededeelingen, afd. Natuurk., 3e Reeks, Deel IX. 2; afd. Letterk., 3e Reeks, Deel VIII 3 en Jaarboek 1891, onder dankbetuiging tevens voor de toezending der laatstelijk verschenen Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N.-I., 5e Reeks, deel VII, afl. 1;

eene missive van den Bibliothecaris van het Teyler's Museum, houdende aanbieding van de 7e afl., IIIe deel, 2e serie van de Archives du Musée Teyler;

missives van de Directie van het Musée Guimet, te Parijs, ten geleide van de Revue de l'Hist. des Religions, T. XXIII, no. 3 en XXIV, no. 1 en 2;

eindelijk, eene missive van den boekhandelaar Otto Harrasowitz in Leipzig, ten geleide, namens het Gouvernement van Madras, van een exemplaar van de South Indian Inscriptions, vol. II, I.

Plaatsing der verschillende boekwerken in de Bibliotheek onder dankbetuiging aan de inzenders.

De tijdelijke Voorzitter deelt mede, dat nog is ontvangen:

1o. eene missive van den Bibliothecaris van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, houdende bericht van ontvangst van de Bijdragen, Ve deel, afl. 1—4.

2o. eene missive van de Directie van de Académie Royale des sciences de Lisbonne, houdende dankbetuiging voor de toegezonden Bijdragen, 1892, 5e volgr., VII. 1.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

3o. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 26 April 1892, no. 982, afd. K. W., waarbij wordt medegedeeld dat het Koninklijk Instituut te Napels tot de uitgave besloten

heeft van eene verzameling van werken in de Italiaansche taal, ten dienste van hen, die zich op de studie der Oostersche talen wenschen toe te leggen; het eerste deel dezer verzameling, bevattende eene Hindostansche spraakkunst, zal weldra verschijnen. Door den Italiaanschen Gezant is eene opgave verzocht van de geleerde instellingen hier te lande die genegen zouden zijn tot eene ruiling van dergelijke boekwerken met het Koninklijk Instituut voornoemd. Gaarne zou men in de gelegenheid gesteld worden hieromtrent voor zoover het Indisch Instituut betreft. bericht te ontvangen.

Na gedachtenwisseling wordt besloten af te wachten wat er vanwege het Instituut te Napels wordt uitgegeven, alvorens een geregeld letterkundig verkeer aan te knoopen.

4°. eene missive van de firma Hachette en Cie. te Parijs, houdende verzoek tot ruiling van het tijdschrift van het Instituut met den Tour du Monde en de daaraan verbonden Nouvellles géographiques. Dienovereenkomstig wordt besloten.

5°. missives van de hh. leden P. K. W. Kern, te Garoet, F. Pompe van Meerdervoort, C. van der Gon Netscher en J. H. J. Sigal, allen houdende bericht van de verandering hunner woonplaats.

Voor kennisgeving aangenomen.

6°. missives van de hh. J. M. Pijnacker Hordijk, Dr. W. A. Terwogt en Jhr. C. van der Wijck, houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

7°. enz.

De missives sub 5°—7° worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een briefkaart van Dr. J. Brandes, Commissaris van het Instituut, te Batavia, waarbij het verzoek wordt overgebracht van den heer P. M. L. de Bruyn Prince, ass.resident te Ambarawa, om hem tot lid van het Instituut voor te dragen, met ingang van 1 Januari dezes jaars.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl mede tot lid wordt voorgedragen en benoemd de heer mr. E. Gadsonides, rechterlijk Ambtenaar op Java, thans met verlof hier te lande.

Met referte aan het schrijven van het Instituut van 21 September

1891, N°. 639 is van den Minister van Koloniën een missive ontvangen dd. 20 April jl. Lett. A¹, n°. 19, waarbij wordt medegedeeld, dat, blijkens een van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië ontvangen bericht, de heer J. L. van der Toorn te zijner tijd door eene plaatsing bij het lager onderwijs in de residentie Padangsche Bovenlanden in de gelegenheid zal worden gesteld om zijne studiën van het Minangkabausch taaleigen voort te zetten.

Deze missive wordt voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een door tusschenkomst van den Minister van Koloniën ontvangen Extract uit het Register der Besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie, gedagteekend Buitenzorg, 13 Februari 1892, N°. 12, waarvan de inhoud is als volgt:

„Gelezen het rekest, gedagteekend *'s-Gravenhage* 30 November 1891, van het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van *Nederlandsch-Indië;*

„De Raad van *Nederlandsch-Indië* gehoord.

„Is goedgevonden en verstaan:

„Aan het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van *Nederlandsch-Indië* te *'s-Gravenhage*, voor het jaar 1892 toe te kennen een subsidie van *f* 10000 (*tien duizend gulden*), ten einde het genootschap in staat te stellen met behulp van dit bedrag het reeds aangevangen wetenschappelijk onderzoek van de eilanden der *Banda*-zee, bedoeld bij artikel 1 van het besluit van 16 Juni 1891 n°. 23, te doen voortzetten;

„onder voorwaarde dat de bij het onderzoek te maken verzamelingen, na voor zooveel noodig bewerkt of beschreven te zijn, ter beschikking van de Indische Regeering zullen worden gesteld of op Hare aanaanwijzing aan Nederlandsche musea zullen worden afgestaan.

„Extract dezes zal worden verleend aan het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van *Nederlandsch-Indië* tot informatie.

„Accordeert met voors. Register.

De Gouvernements Secretaris,
(w. g.) D. F. UHLENBECK."

Voor kennisgeving aangenomen, terwijl alsnu zal worden gevolg gegeven aan het in de vorige vergadering genomen besluit, om den Gouverneur-Generaal van N. I. den dank van het Instituut aan te bieden voor Zijner Excellentie's gunstige beschikking.

De Secretaris brengt ter tafel twee uitvoerige door hem van den hoogleeraar Martin omtrent zijn onderzoek ontvangen brieven van 12 Februari en 1 Maart 1892, en deelt den voornamen inhoud daarvan mede.

De tijdelijke Voorzitter zegt den Secretaris dank voor zijne mededeelingen, waaraan door hem nog een en ander wordt toegevoegd uit een nader te Leiden door Mevrouw Martin ontvangen schrijven, waarvan een uittreksel zal worden geplaatst in het Algemeen Handelsblad.

Van den Uitgever Martinus Nijhoff, te 's Gravenhage, is een schrijven ontvangen, houdende mededeeling, dat hem van verschillende zijden, zoo hier te lande als in Indië, gewezen wordt op het wenschelijke van een herdruk, in één deel, van al de opstellen van Prof. Wilken, door het Instituut uitgegeven. Wanneer het Instituut daartoe de bevoegdheid heeft, komt het hem voor, dat ook uit een handelsoogpunt weinig of geen risico aan een dergelijken herdruk zal verbonden zijn, terwijl daarmede een belangrijke dienst aan de beoefening der volkenkunde kan bewezen worden. Mocht het Bestuur daartoe genegen bevonden worden, dan zal men zich gaarne met de samenstelling der uitgaaf belasten en daaromtrent een bepaald voorstel met berekening van omvang, formaat, drukkosten doen toekomen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, besloten den heer Nijhoff, onder dankbetuiging voor het door hem gedaan aanbod, mede te deelen dat er voor het Instituut geene termen zijn daarvan gebruik te maken.

De Secretaris bespreekt de uitgave van het werk des heeren L. van de Polder, waaromtrent hij aan het Bestuur mededeelingen doet, naar aanleiding waarvan de vraag wordt gesteld of het niet geraden zou zijn terug te komen op het vroeger genomen besluit tot uitgave van voormeld werk.

Na beraadslaging wordt deze vraag in bevestigenden zin beantwoord en den Secretaris opgedragen dienovereenkomstig te handelen, onder kennisgeving tevens aan den heer van de Polder van het besluit der Vergadering.

Van het medelid, H. A. de Nooy, Schoolopziener bij het Inlandsch onderwijs in Ned. Indië, thans met verlof hier te lande, is onder dagteekening van 21 Mei jl. het volgend schrijven ontvangen:

„Ik heb de eer hierbij aan te bieden eene Javaansche Woordenlijst, bevattende in de eerste plaats woorden, welke in de residentiën van Midden-Java buiten Soerakarta gebruikt worden met verschil van beteekenis; in de tweede plaats woorden, welke uitsluitend in enkele streken buiten Soerakarta gehoord worden en eindelijk die, welke in Soerakarta in gebruik, dan wel in andere residentiën, doch niet voorkomen in het Javaansch Woordenboek van wijlen Professor T. Roorda. Waar het noodig bleek, zijn hier en daar de woorden in zinnen gebracht, ten einde het verschil van beteekenis meer duidelijk te doen uitkomen.

„Ten einde voortdurende herhalingen en overtolligheid te vermijden, heb ik de namen der gewesten, afdeelingen en onderafdeelingen verkort aangegeven, waarom ik zoo vrij ben eene lijst der voorkomende verkortingen hierbij aan te bieden.

„Mocht het werk waardig gekeurd worden eene kleine bijdrage te zijn tot nadere kennis der Javaansche taal en in zoo verre eene plaats vinden in het Tijdschrift, zoo zou ondergeteekende hiermede zijn doel bereikt hebben en zou het voor hem eene aanmoediging zijn om bij terugkomst op Java uitbreiding te geven aan deze proeve, wanneer hij daartoe in de gelegenheid werd gesteld.

„Ten zeerste houd ik mij dan ook aanbevolen, omtrent het laatstgenoemde, ter gelegener tijd, Uwe door mij hooggewaardeerde zienswijze te mogen vernemen.”

De aangeboden Javaansche woordenlijst wordt in handen gesteld van de hh Kern en Vreede, ten einde der vergadering met bekwamen spoed te dienen van bericht en raad omtrent de wenschelijkheid en, eventueel, ook omtrent de wijze der uitgave daarvan.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van den heer G. de Waal, te Montrado, waarin hem de vraag wordt voorgelegd, of het Bestuur van het Instituut genegen zoude zijn de uitgave op zich te nemen van een Nederlandsch-Minangkabausch woordenboek.

Uit de gedachtenwisseling, die naar aanleiding dezer vraag wordt gevoerd, blijkt, dat het Instituut, in de eerste tijden althans, te veel werkzaamheden te verrichten heeft, reeds zoovele uitgaven in uitzicht heeft gesteld of wel bereids ondernomen, dan dat het mogelijk zou zijn alsnog een werk van zulk een omvang als het bedoelde uit te geven, daargelaten nog de vraag, of en in hoeverre het wenschelijk kan geacht worden zulk een arbeid vanwege het Instituut te doen bezorgen.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt den Secretaris opgedragen het medelid de Waal van een en ander mededeeling te doen.

Het Bestuurslid Niemann brengt verslag uit omtrent een in zijne handen gestelde bijdrage over "een bezoek aan de Bataksche hoogvlakte", door den heer Engelbert van Bevervoorde. Zij bestaat uit eene bewerking der aanteekeningen, die tot grondslag gestrekt hebben voor een uitvoerig rapport, aan het Legerbestuur ingediend door den Overste van de Pol, Militair Kommandant van Sumatra's Oostkust. Met goedkeuring van dezen heeft de heer van Bevervoorde dit stuk aan het Instituut ter publiceering gezonden. Het bezoek van de hoogvlakte had plaats in Maart 1891 en is dus het nieuwste bericht omtrent deze landstreek. Om deze reden, alsmede omdat het, ofschoon zeer kort, eenige hier en daar niet onbelangrijke mededeelingen behelst, die in vroeger verschenen stukken omtrent dit gedeelte der Bataklanden niet voorkomen, meent men te moeten adviseeren dit opstel in de Bijdragen op te nemen.

Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten, terwijl tevens de Secretaris gemachtigd wordt het opstel op te nemen in de October-aflevering der Bijdragen tegelijk met de stukken der heeren Pleyte en Kielstra.

De Voorzitter brengt ter tafel een tweetal bijdragen van Sydney H. Ray, behelzende: 1°. Vocabulary of the Tangoa dialect, en 2°. Melanesian text, with literal translations and notes. Gaarne zou hij omtrent eene uitgave daarvan vanwege het Instituut het gevoelen van het Bestuur vernemen.

Wordt besloten de stukken om bericht en raad in handen te stellen van den heer Niemann.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

333STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 JUNI 1892.

Tegenwoordig de hh.: der Kinderen (Voorzitter), Mr. L. W. C. van den Berg, Kern, Kielstra, Niemann, Quarles van Ufford, Schlegel, Vreede en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de hh.: N. P. van den Berg, J. H. de Groot en van der Pant.

De Voorzitter, de heer der Kinderen, opent de vergadering en wenscht het Bestuurslid Vreede geluk met de hooge onderscheiding, hem ten deel gevallen vanwege de Rijks-Universiteit te Leiden, door zijne benoeming, honoris causa, tot doctor in de Indische taal-, land- en volkenkunde. Door toejuiching vereenigt de vergadering zich met de bewezen hulde.

Vervolgens worden de notulen van het verhandelde in de vorige vergadering gelezen en goedgekeurd, waarna de aandacht wordt gevestigd op de ingekomen boekwerken en tijdschriften, terwijl medegedeeld wordt dat ontvangen is:

1°. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 3 Juni 1892, n°. 1332, afd. K. W., ten geleide van twee pakketten met boeken voor het Instituut bestemd, ten vervolge ontvangen van de Fransche Commissie voor internationalen ruil van boekwerken te Parijs.

2°. eene misive van de Directie van het Musée Guimet, ten geleide van de: Revue de l'histoire des Religions, T. XXIV, n°. 3; de deelen XIX en XX van de „Annales du Musée Guimet", met de „Introduction au catalogue du Musée Guimet."

Voor kennisgeving aangenomen, met plaatsing der boeken en tijdschriften in de Bibliotheek.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van de Archaeologische Vereeniging te Jogjokarta van 5 Mei 1892, n°. 13, waarbij 1°. wordt kennisgegeven van de samenstelling van het Bestuur der Vereeniging, met verzoek voortaan alle brieven en andere stukken te adresseren aan den Secretaris G. J. Oudemans; en 2°. onder

mededeeling dat de photograaf Cephas van de verschillende tempels van Prambanan en van de schoonste bas-reliefs photographieën vervaardigd heeft, waarvan echter geen stel aan de musea en geleerde genootschappen geschonken kan worden, de Vereeniging echter gaarne hare tusschenkomst zal willen verleenen om op aanvrage van het Instituutsbestuur, een volledig stel dier photographieën te bezorgen tegen den voor leden van de Vereeniging zeer gering gestelden prijs van *f* 30.— Het stel bestaat uit: 1°. 24 photographieën van den tempelwand op de hoogte van den rondgaanden gang; 2°. 24 photographieën van den binnenwand der borstwering, die den buitenkant van genoemden rondgaanden gang vormt; en 3°. zestien photographiën van tempels van de Prambanan-groep, of gedeelten daarvan met de verklaringen achterop geschreven.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten: 1°. van de mededeeling sub 1°. aanteekening te houden en van het sub 2°. gedaan aanbod gebruik te maken, wordende aan het Bestuur der Vereeniging overgelaten over het geldswaardig bedrag te zijner tijd te beschikken op de wijze, zooals dit hem wenschelijk zal voorkomen.

Van Dr. Arthur de Claparède, President van het Aardrijkskundig Genootschap te Genève, is eene circulaire ontvangen houdende bericht eener uitgave van een Jaarboek, waarin een overzicht van de organisatie, werkzaamheid en andere gewenschte mededeelingen omtrent de bestaande geo- en ethnografische genootschappen zullen worden opgenomen, met verzoek tevens de noodige opgaven omtrent het Instituut te willen verstrekken.

De Secretaris deelt mede, dat bereids door invulling en terugzending van het bij de circulaire gevoegde billet aan het gedane verzoek is voldaan.

Nog zijn brieven ontvangen van de hh: M. Bock, Mr. M. S. van Nierop, J. J. van Santen, Mr. B. R. W. A. Baron Sloet van Hagensdorp en S. Stibbe, allen te Amsterdam, berichtende dat zij gaarne als leden wenschen toe te treden.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van Commissarissen van het Instituut te Batavia van den 10n Mei ll., waarbij aangeboden worden twee prima-wissels, groot respectievelijk *f* 498.75 en *f* 349.13 N. C., betaalbaar als gewoonlijk.

De wissels zijn bereids in handen gesteld van den Penningmeester,

die de aandacht er op meent te moeten vestigen, dat dusver nog geene afsluitings-rekening over de jaren 1890—91 werd ontvangen, waarom, na gedachtenwisseling, overeenkomsig zijn voorstel, wordt besloten, in het antwoord aan Commissarissen, behelzende de ontvangsterkenning der twee genoemde wissels, hun aan te bevelen aan des Penningmeester's verzoek te willen voldoen.

Aan de vergadering worden aangeboden eenige gedrukte stukken betreffende uitnoodigingen tot deelneming aan

1°. het geographisch congres te Genua met daaraan verbonden tentoonstelling in de maand September a. s.;

2°. het 9e internationaal Orientalisten-Congres, 5—12 Sept. a. s. te Londen te houden; en

3°. het 10e internationaal Orientalisten-Congres, van 23 Sept. tot 1 Oct. a. s. te Lissabon te houden.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen, terwijl de Voorzitter en Secretaris worden gemachtigd, om, wanneer soms een of meer Bestuursleden een der gemelde Congressen mochten wenschen bij te wonen, hun alsdan een mandaat als vertegenwoordiger van het Instituut uit te reiken.

De Secretaris deelt mede opnieuw een schrijven van den hoogleeraar Martin te hebben ontvangen, ditmaal uit Wahaai onder dagteekening van 13 April jl. Van den inhoud van dit schrijven wordt door de vergadering met belangstelling kennis genomen, alsmede ook van een nader schrijven dat haar door tusschenkomst van het Bestuurslid Kern werd medegedeeld.

In aansluiting aan de mededeelingen des heeren Martin omtrent den wetenschappelijken onderzoekingstocht geeft de Secretaris een overzicht van hetgeen sedert daarvoor verricht werd. Daaruit blijkt dat in de eerste plaats, na ontvangst van het besluit der Indische Regeering van 13 Februari 1892, n°. 12, waarbij de subsidie van *f* 10.000 werd toegekend, onder dagteekening van 25 Mei l.l. n°. 776, een schrijven aan den Gouverneur-Generaal werd gericht, houdende dankbetuiging voor de door Zijne Excellentie genomen beschikking, terwijl het Instituut zich voorstelt eerlang ook voor het dienstjaar 1893 aanvrage te doen tot beschikking over de subsidie ten behoeve van het in te stellen ethnografisch onderzoek.

Omtrent dit laatste is voorts dd. 17 Maart l.l. n°. 768 een schrijven

gericht aan den Resident van Amboina, G. W. W. C. Baron van Hoëvell, waarin hem: 1°. de vraag werd onderworpen, of hij zich met bedoeld onderzoek zou willen belasten, ter uitvoering van welke taak door hem slechts een vergunning tot het doen van onderzoekingen binnen den kring van zijn gewest aan de Indische Regeering zou behoeven aangevraagd te worden; en 2°. mocht de Resident daartoe genegen worden bevonden, alsdan het Bestuur langs telegrafischen weg met het enkele woord „gewenscht" zijn besluit mede te deelen.

Naar aanleiding van dit schrijven werd daarop een telegram ontvangen, bevattende de woorden: „gewenscht; conditions", waarna onverwijld èn aan den Gouverneur-Generaal van N.-I. èn aan den heer Van Hoëvell, dd. 25 Mei ll. onder de nrs. 777 en 778 de volgende brieven zijn gericht:

1. aan den Gouver-Generaal van Ned.-Indië·

„*Excellentie!*

„Was het voor het Koninklijk Instituut voor de taal-, land-, en volkenkunde van N.-I. een voorrecht door Uwer Excellentie's besluiten van 16 Juni 1891, N°. 23 en 13 Februari 1892, N°. 12, in staat te worden gesteld het wetenschappelijk onderzoek van de eilanden der Banda-zee te doen ondernemen en voortzetten, door het diep betreurd overlijden van den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken. wien het geographisch en ethnografisch gedeelte van 't onderzoek zou zijn opgedragen, moest naar een plaatsvervanger worden omgezien. Aanvankelijk meende het Instituut die taak te kunnen en te mogen opdragen aan Dr. H. ten Kate, die thans nog in Indië reizende is ten behoeve van het Aardrijkskundig genootschap. Doch redenen van verschillenden aard deden de aanvankelijk met dien geleerden Reiziger gevoerde onderhandelingen onzerzijds afbreken.

„Het is ons echter aangenaam Uwer Excellentie te mogen mededeelen, dat wij in Indië zelf, en wel in den heer G. W. W. C. Baron van Hoëvell, Resident van Amboina, een deskundige hebben gevonden, die zich bereid verklaart het voorgenomen ethnografisch onderzoek in te stellen.

„Althans zoo Uwe Excellentie hem zou kunnen vergunnen. met behoud van zijn ambt, binnen den kring van zijn gewest bedoelde onderzoekingen in te stellen en de noodige reizen te doen.

„Is bereids eene dergelijke aanvraag aan Uwer Excellentie's overweging door den Resident van Amboina aangeboden, het zij aan ons vergund haar bij Uwe Excellentie met eerbiedigen aandrang aan te bevelen en te ondersteunen.

„Door zijne groote bekendheid ter plaatse en de instelling van het onderzoek binnen den kring van zijn gewest zal het den Resident van Hoëvell gemakkelijk vallen bij de waarneming van zijn ambt zich tevens van de vervulling der bedoelde taak te kwijten, welke tevens geen lang tijdsverloop zal behoeven te vorderen.

„Het Koninklijk Instituut hoopt, dat het Uwer Excellentie behagen moge de gevraagde vergunning te verleenen, waardoor Uwe Excellentie de Indologische wetenschap opnieuw aan zich zal verplichten.

„Uwe Excellentie gelieve inmiddels de betuiging onzer eerbiedige hoogachting te aanvaarden.”

2. aan den heer Baron van Hoevell:

„HoogWelGeb. Heer!

„Dezer dagen mochten wij Uw telegrafisch bericht ontvangen, waaruit ons tot onze vreugde bleek, dat U de taak van wijlen den hoogleeraar Wilken op U zoudt willen nemen. Het Bestuur wenscht het Instituut daarmeê geluk, overtuigd als het is, dat het voorgenomen ethnografisch onderzoek thans aan deskundige handen zal worden toevertrouwd.

„In Uw telegram wordt gewag gemaakt van de „conditiën.” Hieromtrent kunnen wij U echter niets naders mededeelen dan hetgeen in ons schrijven van 17 Maart ll., n°. 768, voorkwam.

„Wat allereerst de geldmiddelen betreft, waarmeê de kosten van het onderzoek zullen moeten worden bestreden, voor 't loopend dienstjaar is ons de subsidie van *f* 10.000 toegestaan, waarvan minstens de helft alsnog moet ten bate komen van Prof. Dr. Martin. De andere helft zou ter Uwer beschikking kunnen worden gesteld, terwijl ter bekwamer tijd voor 1893 bij de Regeering het verzoek zal worden gedaan alsnog *f* 10.000 voor bedoeld onderzoek ter beschikking te willen stellen, waartoe bereids de Indische Regeering het uitzicht geopend heeft in haar Besluit van 16 Juni 1891, n°. 23, zoo althans de Indische Begrooting voor 1893 daartoe de gelegenheid zal geven.

„Het lijdt geen twijfel, of met zulk eene subsidie zullen de kosten van het ethnografisch onderzoek voldoende kunnen worden gedekt, te meer waar dat onderzoek verricht wordt door het Hoofd van bestuur binnen den kring van zijn gewest.

„Aan welke voorwaarden voorts de Indische Regeering ons Instituut bindt, blijke U uit bijgaand afschrift van Haar Besluit. Voornamelijk geldt het de bij het onderzoek te maken verzamelingen, waartegen bij U wel geen bezwaar zal bestaan.

„Gelijk wij U reeds in ons eerste schrijven hebben doen opmerken, zou door U slechts eene vergunning tot het doen van bedoelde onderzoekingen en de noodige reizen binnen den kring van Uw gewest aan de Indische Regeering behoeven aangevraagd te worden. Daar ongetwijfeld zulk eene aanvrage bereids door U zal zijn ingediend, hebben wij gemeend haar bij den Gouverneur-Generaal van N.-I. te moeten steunen, gelijk U blijken kan uit een schrijven aan dien Landvoogd, waarvan een afschrift hierbij gaat.

„Andere of meerdere conditiën kunnen wij onzerzijds althans, U niet mededeelen of stellen.

„Het zal ons aangenaam zijn weldra van U bij een ampel schrijven te mogen vernemen dat wij het voorrecht genieten, dat door U het ethnografisch onderzoek zal worden op het touw gezet na bespreking met den hoogleeraar Martin, wiens werk weldra zal zijn verricht.

„Gaarne grijpen wij tevens deze gelegenheid aan om, waar de hoogleeraar Martin ons steeds wees op Uwe krachtige hulp en gewaardeerde adviezen bij zijn onderzoek, U daarvoor den oprechten dank van het Instituut te betuigen.

„Gelief ook de onder U ressorteerende Ambtenaren, voor zoover zij den hoogleeraar hebben gesteund, van onze erkentelijke gevoelens te doen blijken.

„Inmiddels verzoeken wij U de betuiging onzer hoogachting te willen aanvaarden.”

Onder dankzegging aan den Secretaris worden zijne mededeelingen voor kennisgeving aangenomen:

Omtrent het in de vorige vergadering ingekomen opstel, getiteld: „Vocabulary of the Tangoa-dialect, Espiritu Sancto, New Hebrides, compiled bij Sydney H. Ray” brengt de hoogleeraar Niemann schriftelijk rapport uit, daarbij adviseerend het stuk in de Bijdragen op te nemen als eene bijdrage tot de kennis van talen die verwant zijn met die van Polynesië en den Indischen Archipel.

Zonder beraadslaging vereenigt de vergadering zich met dit advies.

De heer Quarles van Ufford vestigt de aandacht der vergadering op de bibliographie der koloniale literatuur, die sedert enkele jaren in den Indischen Gids van de hand des heeren L. de Petit werd opgenomen, doch die sedert den aanvang van dit jaar daarin geene plaats meer vindt.

Het nut eener dergelijke uitgave in het licht stellende en de staking daarvan betreurende, oppert de heer Quarles het denkbeeld, of niet het tijdschrift van het Instituut daarvoor eene rubriek zou kunnen openen, in welk geval de heer de Petit te zijner tijd eene officieële aanvrage tot het Bestuur zou richten.

De heeren Kern en Wijnmalen lichten het door den heer Quarles gesprokene nader toe, met verwijzing ook naar de sedert eenige jaren uitgegeven wordende „Orientalische Bibliographie" die in de bestaande behoefte schijnt te voldoen.

Hoewel men het belang der meergemelde uitgave wilde erkennen, achtte men het echter met 't oog op het vele, waarvoor telkens eene plaats wordt gevraagd, minder wenschelijk telkens in de Bijdragen eene niet geringe plaats daarvoor te moeten afzonderen.

Bovendien zou men het niet zonder bedenking achten, de bibliographie, gelijk die tot dusver was ingericht, daarin op te nemen, wijl zij ook titels van werken aanwijst, die betrekking hebben op al de vreemde koloniën; slechts bij eene aanmerkelijke inkrimping van den arbeid, met weglating dier bedoelde titels, zou opneming daarvan gewenscht kunnen worden.

De heer Kern neemt op zich den heer de Petit van den loop der gevoerde beraadslagingen mededeeling te doen.

De heer Schlegel zegt eenige mededeelingen te willen uitgeven over de betrekking der Chineezen met Java, en zou gaarne daarvoor eene plaats zien ingeruimd in de a. s. October-aflevering. Daartegen wordt geen bezwaar gemaakt.

Overeenkomstig het voorstel des heeren Niemann wordt de heer E. van Assen, Controleur 1e klasse, met verlof alhier, tot lid benoemd, met ingang van Januari 1892.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

UITGAVEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. Uitg. door het Koninkl. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië. 1853—90. 39 dln. 8vo. van omstr. 400 à 500 blz. met platen en kaarten.

1e	Reeks. 1853—56. 4 dln.	f 18.—
2e	Reeks. 1856—65. 8 dln.	f 47.90
3e	Reeks. 1866—76. 12 dln	f 69.75
4e	Reeks. 1877—85. 10 dln.	f 74.35
5e	Reeks. 1886—92 dl. I—VII.	f 70.35

De 1e Reeks werd uitgegeven door K. Fuhri te 's-Gravenhage, de 2e door Fred. Muller te Amsterdam; de 3e, 4e en 5e door Martinus Nijhoff, te 's-Gravenhage.

De deelen verschijnen in afl., die alleen afzonderlijk worden verkocht.

Verslag der feestviering van het vijf- en twintigjarig bestaan van het Instituut. 1851—1876. 8vo. 83 blz. f 0.90

Dit Verslag, opgemaakt door Dr. T. C. L. Wijnmalen, en diens Feestrede bevattende, vormt het 12e dl. der 3e Reeks van de Bijdragen.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, uitg. ter gelegenheid van het VIe internationale Congres der Orientalisten te Leiden. 1883. 2 dln. 8vo. 6, 265 blz. met 1 uitsl. tabel; 8, 253 blz. met 4 uitsl. kaarten. Per deel f 3.50

I. Taal- en letterkunde. (Bijdragen van H. Kern, A. W. T. Juijnboll, H. C. Humme, H. J. Oosting, A. C. Vreede, R. van Eck, J. Pijnappel Gz., D. Gerth van Wijk, J. F. L. Schneider, A. L. van Hasselt, G. K. Niemann, A. B. Meyer, S. J. Warren, G. Schlegel.)

II. Land- en volkenkunde. (Bijdragen van P. A. Tiele, J. Kuijper, H. Martin, A. W. P. Weitzel, C. Snouck Hurgronje, G. A. Wilken, P. J. B. C. Robide van der Aa, L. Serrurier.)

Aa, P. J. B. C. Robidé van der, De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief, met drie officieële documenten als bijlagen. 1881. 8vo. 2, 128 blz. f 1.50

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 4e Rks, V.

Abiasâ. Een Javaansch tooneelstuk (Wajang), met een Holl. vertaling en toelichtende noten door H. C. Humme. 1878. 8vo. 4, 118 blz. f 2.25

Adji-Såkå (Het boek), oude fabelachtige geschiedenis van Java; uit de poëzie in Jav. proza overgebracht door C. F. Winter Sr. Uitg. door J. J. B. Gaal en T. Roorda. Amsterdam, 1857. 8o. f 1.50

Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis loopende van het jaar 1647 der Javaansche jaartelling; uitg. door J. J. Meinsma. 1e stuk: Tekst. 2de druk. 1884. 8vo. 8, 336 blz. f 4.50

—— Hetz. 2e stuk: Aanteekeningen. 1877. 8vo. 2, II, 109 blz. f 1.90

Berg, L. W. C. van den, De afwijkingen van het Mohammedaansche familie- en erfrecht op Java en Madoera. 1892. 62 blz. f 0.90

Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 5e Rks. Dl. VII.

Bernstein, H. A., Dagboek van zijn laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawatti en Batanta, Oct. 1864—April 1865, bewerkt door S. C. J. W. van Musschenbroek. 1883. 8vo. 4, 258 blz. met uitsl. kaart. f 3.50

Bleeker, P., Nieuwe bijdragen tot de kennis der bevolkingsstatistiek van Java. 1870. 8vo. 2, 192 blz. f 1.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. IV.

Bock, Carl, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, van Koetei naar Banjermassin. Met histor. inleiding, uitg. door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1881. 1887. gr. 4to. Met Atlas van 30 platen (kleurendruk) en 1 kaart. f 8.—

Boek, Het, van den Kantjil. Javaansch dierenepos. Herziene uitgave. 1889. 8vo. 176 blz. f 3.25

Booms, P. G., Een maarschalk van het tweede keizerrijk en eene Fransche kolonie. Studiën over Algerië. 1878. 8vo. 4 212 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 2.50
Afzonderl. afdruk uit de Bijdragen, 4e Rks. II.

Boudewijnse, J., Alphabetisch overzigt over het werk van S. van Deventer J. Szn. "Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java". 1868. 8vo. 125 blz. f 1.25
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. II.

Chijs, J. A. van der, De Nederlanders te Jakatra. 1860. 8vo. XII, 264 blz. f 2.50

—— Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel. Uit officieële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht. 1867. 8o. XIV. 532 blz. f 5.50

Croockewit Hz., J. H., Banka, Malakka en Billiton. Verslagen aan het bestuur van Neerl.-Indië in 1849 en 1850. 1852. 8vo. VIII, 139 blz. f 1.—

Delden-Laërne, A. F. van, Brazilië en Java. De koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika. 1885. 8o. met 4 kaarten. f 10.

Eut, M. van der, Hollandsch-Soendasche spreekwijzen, brieven, enz. 1891. 8vo. 107 blz. f 1.50

Gelpke, J. H. F. Sollewijn, De rijstkultuur in Italië en op Java 1871. 8vo. 4, 196 blz. met 11 kaarten. f 3.60

Geschiedenis van Tanette. Boegineesche tekst met aanteek., door G. K. Niemann. Uitgeg. ter geleg. van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden 1883. 8vo. 14, 174 blz. f 2 25

Groot, Dr. J. J. M. de. Het Kongsiwezen van Borneo. Eene verhandeling over den grondslag en den aard der Chineesche politieke vereenigingen in de Koloniën, met eene Chineesche geschiedenis van de Kongsi Lanfong. Gr. 8vo. VIII en 193 blz. met 2 kaarten. f 2.75

—— De lijkbezorging der Emoy-chineezen. 1892, roy. 8vo 114 blz. f 1.50

Hart, C. van der, Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare 1850 door Z. M. schepen Argo en Bromo. 1854. 8vo XVIII, 277 blz met 13 pl (lith.) en 3 kaarten. f 3.90

Jacobs en J. J. Meijer, Dr. Jul., De Badoej's 1891. imp. 8vo. f 3.—

Kitab Toehpah. Javaansch Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. Keijzer. 1853. 8o f 3.20

Langen, K. F. H. van. De inrichting van het Atjehsche Staatsbestuur onder het Sultanaat. 1888. 8vo 92 blz. m. tab. f 1.50.
Afzond. afdruk uit Bijdragen, 5e Reeks III.

Langen, K. F. H. van. Handleiding voor de beoefening der Atjehsche taal 1889. 8vo. XIV en 158 blz. f 2.50

—— Woordenboek der Atjehsche taal 1889 roy 8vo VI. 288 blz. f 5.00

Leupe, P. A., De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 1875. 8vo. VIII, 300 blz. met 3 uitsl. kaarten. f 3.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. X.

Ludeking, E. W. A., Schets van de residentie Amboina. 1868. 8vo. 4, 274 blz. met 1 pl. (lith.) f 2.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. III.

Martin, K. Bericht über eine Reise im Gebiet des oberen Surinam. Met 4 pln. 8o. 76 blz. 1886 . . . . f 1.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 5e Reeks I.

Matthes, B. F., Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 4, 62 blz. f 1.

Millies, H. C., Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaie. (Publié par G. K. Niemann) 1871. gr. 4to. VIII, 180 blz. met 26 platen (lith.) f 6.

Muller, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch-Indische regering tusschen de jaren 1828 en 36. Nieuwe uitg. met verbeteringen door den schrijver. 1857. 2 dln. 8vo. VIII, 327; VIII, 350 blz. met 4 pl. (lith.) en 3 uitsl. kaarten. f 9.80

Niemann, G. K., Bloemlezing uit Maleische geschriften. 1892. 2 stukken. post 8vo. 155, 240; 30, 144 blz. arab letter.
1e stuk 4e druk f 3.50, 2e stuk 3e druk f 1.50.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl.-Indische Commissie. 1862. 8vo. XII, 234 blz. met 26 pl. (lith.) en Atlas in 4to. van 7 kaarten. f 7.20
Dit is het 5e dl der 2e reeks, ook onder dezen titel uitgegeven.

Reinwardt, C. G. C., Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensbericht en bijlagen vermeerderd door W. H. de Vriese 1858. roy. 8vo. Met 19 platen (lith. en kleurendruk) In linnen bd. f 9.50

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der regeering van Nederlandsche-Indië in de jaren 1871, 72, 75—76 door de Heeren P. van der Crab en J. E Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P Swaan. Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1879. roy. 8vo. XLII, 480 blz. met 2 uitsl. kaarten. f 5 —

Rosenberg, C. B. H. von, Reistogten in de afdeeling Gorontalo, gedaan op last der Nederl.-Ind. regeering. 1865. 8. 162 2 blz met 9 pl. lith. en chromolith.) en 1 kaarten f 3.90

—— Reis naar de Zuidoostereilanden, gedaan in 1865, op last der regeering van Ned. O. I. 1867. 8vo. XI, 125 blz. met 7 platen. lith. en chromolith f 2.50

—— Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in de jaren 1869 en 1870 Uitg. door Robidé van der Aa 1875. gr. 4to. XXIV, 154 blz met portret, 20 pl (lith en chromolith. en 1 uitsl. kaart f 5.—

Schlegel, G., Sing chin khao youen Uranographie chinoise ou preuves directes que l'astronomie primitive est originaire de la Chine, et qu'elle a été empruntée par les anciens peuples occidentaux à la sphère chinoise. 1875 2 dln. roy. 8vo. 24, 930 blz. met uitsl. tabel en Atlas van 7 kaarten in folio f 18 —

Schwaner, C. A. L. M., Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van de Barito en reizen langs eenige voorname rivieren van het Zuid-oostelijk gedeelte van dat eiland, 1843—1847. Amsterdam, v. Kampen. 1853. 8o Met platen en eene kaart. f 12.50
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

Snouck Hurgronje, Dr. C., Mekkanische Sprichwörter und Redensarten 8o. 144. f 2.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen. 5e Reeks I.

—— Mekka. 1888, 89. I. Die Stadt und ihre Herren. II. Aus dem heutigen Leben. 2 dln. roy. 8vo. Met Atlas van 40 platen. folio. f 20 —

Toorn, J. L. van der, Minangkabausch-Maleisch Nederlandsch Woordenboek. imp. 8vo. 1891. Carton f 8—

Tjarita Brakaj. Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. Vreede. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8o. VIII, 150 blz.
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

Tuuk, H. N. van der, Maleisch leesboek. 2e druk. 1876. post 8vo. I. VIII. 59 blz. met arab. letter. f 1.10

Vertellingen, Javaansche, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren, voor de uitg. bewerkt door W. Palmer van den Broek. 1878. 8vo. VIII, 212 blz f 3.25

Vries, M. Gz., Reize naar Japan in 1643. Uitg. met bijlagen door P. A. Leupe. 1858. 8vo. 2, 440 blz. met 1 uitsl. kaart en 1 bl facsim f 1 90

Wajangverhalen, De, van Pâlâ-Sârâ, Pandoe en Raden Pandji. In het Javaansch met aanteekeningen door T. Roorda. 1869. 8vo. VIII, 536 blz f 5 —

Wilken, Dr. G. A. Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel 1886 89. 2 stukken 8o. 162 blz f 2.—
Afz. afdruk uit de Bijdragen, 5e Reeks I.

—— Het pandrecht bij de volken van den Ind. Archipel. 1888 8vo f 1 —
Afz. afdruk Bijdragen, 5e Reeks III

—— Struma en cretinisme in den Indischen Archipel 8vo 77 blz. f 1.25
Afz. afdr. Bijdragen, 5e Reeks V.

—— Over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra. 1891. 8vo 87 blz f 1 25

—— De hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiërs. Met 2 chromolith. platen. 1891 8vo f 0 75
Afz. afdr. Bijdragen, 5e Reeks VI

Wrtta-sançaya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, in Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt door H. Kern. Leiden, E. J. Brill. 1875 8o IV, 207 blz. f 2.75
Uitgeg. met ondersteuning van het Instituut.

Alle deze werken worden afgeleverd door MARTINUS NIJHOFF, te 's Gravenhage, Uitgever van het Kon. Instituut.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

